FRANCISCI TOLETI
DOCTORIS THEOLOGI
Cordubensis e Societate IESV,

IN SACROSANCTVM
IOANNIS EVANGELIVM
Commentarij.

ADIECTI SVNT TRES INDICES; VNVS RERVM,
Alter eorum scripturæ locorum, qui vel ex professo, vel obiter explicantur.
Tertius hæresum, quæ in hoc opere confutantur.

AD S. D. N. SIXTVM V. PONT. MAX.

ROMAE
Ex Typographia VATICANA.
M. D. XC.

BEATISSIMO SANCTISSIMOQ. PATRI SIXTO V. PONT. MAX.

FRANCISCVS TOLETVS.

VNdeuigeſimus iam agitur annus BEATISSIME PATER, ex quo in Apoſtolicum Palatium tranſlatus a ſcholis, in quibus theologiam publice profitebar, grauem hanc, & laborioſam de rebus diuinis concionandi prouinciam vtcumque ſuſtineo: ac proinde neceſſario in ſacroſancta vtriuſque paginæ volumina, quàm accuratiſſime perlegenda: necnon veterum æque, ac recentiorum libros, tum Græcorum, tum Latinorum, ſummo ſtudio peruoluendos incumbo. Quod ego dum facio, multa me interea ſcripſiſſe, & ad veteris pariter ac noui Teſtamenti præcipuas partes adnotaſſe fateor: nihil tamen minus fore cogitabam, quàm vt ea, quæ mihi priuatim ſcripſeram, in manus hominum aliquando peruenirent: neque enim illa poſt tam multa doctiſſimorum hominum ſcripta, aut aliqua ex parte neceſſaria, aut omnino digna credebam, quæ in lucem prodirent. Si quid vero edendum eſſet, ſtatueram ab ijs maxime ordiri, quæ olim de ſcholaſtica theologia conſcripſeram: fecerunt tamen multi ſummo iudicio, & auctoritate viri, non aſſidua tantum exhortatione, ſed quotidiano fere conuicio, vt ſententiam mutarem. Putabant enim fore, ſi quæ diuturna commentatione, ac ſtudio in ſacros libros notata habebam, paulo accuratius deſcripta in commentariorum ordinem redegiſſem: vt eius rei ad communem multorum vſum, atque adeo ad publicam rem Eccleſiæ, non modica, vt illi quidem dicebant, vtilitas permanaret: hanc ſi diutius hominibus inuiderem, nec religioſe, nec pie, & ſuſceptæ vitæ rationi parum congruenter eſſe facturum. Ego quamquam in hiſce meis la-

boribus non tantum esse momenti existimabam, malui tamen sententiam mutare, quam dum in suscepto consilio perseuero, parum talibus viris obsequens, & in retinendo animi proposito pertinax potius, ac durus, quam constans iudicari. Dum igitur ad rem animum adijcio, primum mihi Ioannis Euangelium occurrit, quod tum ob rerum altitudinem, & difficultatem; tum ob verborum obscuritatem, accurata, & diligenti explicatione indigere videbatur: qua in re quantum præstiterim, iudicabunt, qui legent. Hoc quidem affirmare possum; me multum in ea laboris, multum studij, plurimum temporis insumpsisse. Ceterum quale, quale opus euasit, tibi in primis, ac tuo nomini PATER BEATISSIME multis de causis dicandum fuit. Primum, vt re ipsa omnibus testatum esset, nihil me penitus ex meis scriptis probatum cuiquam esse velle, nisi tuo prius iudicio, & istius sanctissimæ sedis sententia probaretur: & quidem ad res huiusmodi iudicandas, quamuis illa in te auctoritas non esset, quam Deus Optimus Maximus, summam esse voluit, tamen ea præcellis rerum diuinarum cognitione, assiduo quodam studio, & incredibili ingenij magnitudine comparata, vt opus theologicis mysterijs plenissimum nulli potius, quam tibi, hoc est summo, & acutissimo theologo, offerendum esset. Verum hæc fortasse ratio communis mihi cum ceteris videri potest. illa peculiaris est, quod non publico tantum nostræ societatis nomine, quam suo instituto tibi deuinctam singulari benignitate tueris, sed Beatitudini tuæ etiam priuatim multis acceptis a te beneficijs obstrictus, grati animi quoquo modo significandi commodiorem in præsentia rationem nullam omnino reperiebam. Atque hoc munus non iniucundum Beatitudini tuæ, nec ingratum futurum, vel ex eo etiam facile conijcio; quod multa in hoc opere agnosces; quæ in meis concionibus tanta assiduitate audisti: vt toto hoc fere iam triennio ab ijs, nec te maximæ, & grauissimæ occupationes tuæ, nec affecta interdum, & infirma valetudo auocare potuerint: vt non solum eximiæ cuiusdam pietatis populo Christiano exemplum præbueris, sed aperte etiam ostenderis, in audiendo Dei verbo non te tam concionatoris eloquentiam in dicendo, quam ipsius verbi præstantiam, veritatemq. requirere. Quod reliquum est, Deum omnipotentem, cuius personam sustines in terris, enixe precor, vt Ecclesiæ suæ sanctæ Beatitudinem tuam difficillimis hisce temporibus, quam diutissime tueatur incolumem.

FRAN-

FRANCISCVS RODERICVS E SOCIETATE IESV LECTORI.

CVM, & mandato ſuperiorũ, & rogatu ipſius Patris Franciſci Toleti, hoc eius opus in Ioannis Euangelium perlegerem, quædam obſeruaui, quæ ſi in hoc libri initio apponerentur, aliquid lucis etiam ceteris allatura credidi. Primum autem illud eſt, auctorem ne vel legentibus tædium, vel doctrinæ ipſi confuſionem afferret, & obſcuritatem, ſic opus hoc diſtribuiſſe, vt priori loco commentarium, deinde annotationes apponeret. Ac commentarius quidem nudam ac ſimplicem ipſorum verborum interpretationem continet, vt ſi quis relictis alijs ſenſum tantum cuiuſque loci deſideret, eum ad manum habere poſſit. In annotationibus autem, quæ ſemper circa proxime præcedentia verba verſantur, complura afferuntur, quæ ad variam multiplicemq. eruditionem, vel ſanctorum Patrum intelligentiam, vel etiam errorum confutationem pertinẽt. Quibus etiam non pauca ſæpe aſperſa ſunt ad mores ſpectantia, idq. potiſſimum ad concionatorum vſum, quæ quidem vt vere dicam auctor inuitus addidit, quod alienum à ſcripturæ interprete iudicaret concionum materiam immiſcere: ſed tamen fecit compulſus, & pene coactus amicorum precibus, in qua re ei perſuadenda me quoque ipſum, & aliquid elaboraſſe, & aliquid effeciſſe non diffiteor. Porro in annotationibus ipſis, quid tractetur breuis poſtilla ſeu ſumma vniuſcuiusque initio ad marginem affixa, indicat. Inſuper quæ vel ex ſacræ ſcripturæ, vel antiquorum Patrum fontibus hauſta ſunt, quæ quidem ſunt multa, eorum loca diligentiſſime, ac veriſſime afferuntur. Recentiorum autem, melius auctori viſum eſt, & vt in tali libro aptius, nullam omnino mentionem facere, ſed eorum ſententias ſi quæ incidant, tacitis nominibus adducere. Ceterum nec illud quidem omittendum, illum etſi quamplurima, & noua, & magno labore conquiſita, & omnino notatu, vel etiam admiratione digniſſima afferat, eam tamen vbique ſeruare, tum grauitatem, tum modeſtiam, vt nihil propterea ſibi arroget, aut ſua venditet: hoc vno contentus ſi hic eius labor Dei gloriæ, & communi ſeruiat vtilitati. Mihi tamen viſum eſt de hoc etiam ipſo lectorem admonere, ne idcirco ſegnius hoc opus percurrens, minorem perciperet vtilitatem, ſed potius eam attentionem ſtudiumq. adhiberet, quod merito tantæ lucubrationi debetur.

TYPO-

TYPOGRAPHVS
LECTORI.

HABES in superiori epistola breuiter, ac dilucide ea omnia enarrata, quæ te ad auctoris scopum in Sacrosancto Ioannis Euangelio explicando facile dirigunt: nec eadem repetendo actum agam. Causas vero, quibus impulsus librum hunc iam duobus ab hinc annis editum, in formam commodiorem redactum rursus emittam, tibi Lector exponam. Eæ autem sunt Francisci Toleti viri eruditissimi singularis, eximiaq. doctrina, multis magnisq. rebus spectata prudentia, & probata omnibus pietas, quæ in hoc opere maxime elucent. Nam Ioannem Theologorum magistrum exponens, nihil omittit eorum, quæ ad Sacrosancta fidei mysteria, ac summa Theologiæ documenta spectare videntur: adeo vt ipsius Ioannis tamquam aquilæ volantis pennis, adiutus ad volandum esse videatur. In rebus vero ac sententijs connectendis prudentiæ acerrimiq. iudicij specimen præbet, dum nihil perturbatum, ac præposterum in eius opere cernitur, sed totum distinctum est, vnumq. pendet ex altero. Sanctorum Patrum sententias non aceruatim profert: sed quid vnaquæque valeat ad rem, de qua agitur, comprobandam, æqua lance perpendit. Pietas denique in eo perspicitur, quòd scripturæ vim non facit, nec ad singulares, nouos, & pro suo arbitratu excogitatos sensus eam detorquet, immo potius in eo sensu, quem Sancta Mater Ecclesia, & communis patrum consensus comprobat, firmissimus semper est. Atque vt Hieronymi Sanctissimi documentum obseruet, sermo eius scripturarum est lectione conditus. His ergo causis adductus, & iuuandæ reipublicæ desiderio incitatus, operam dedi, vt liber maxime vtilis, omniq. eruditione ornatus, atque refertus commode ab omnibus haberi posset. Quid vero in hac editione elaborauerim, legendo comperies: tibiq. vt spero susceptus labor non erit ingratus. Errata seorsum non apposui, quia vel nulla, vel si quæ inter cudendum exciderunt, exigua sunt valde, & quæ tu æqui boniq. consulens emendabis potius, quàm sis iniquus æstimator diligentiæ meæ. Vale, & nobis semper in Christo bene precare.

PRIVI-

PRIVILEGIVM SVMMI PONTIFICIS.

SIXTVS PP. QVINTVS

AD FVTVRAM REI MEMORIAM.

CVM publice multum intersit, & Nos eam ob causam valde cupiamus, vt Commentaria illa cum Annotationibus in Diui Ioannis Euangelium, in Epistolam Pauli ad Romanos, & Summa casuum conscientiæ, quæ dilectus filius Franciscus Toletus Presbyter Societatis Iesu Theologus noster nuper confecit, quàm diligentissime fieri possit, typis excudātur, & ne a quoquam seu negligentia, seu malitia mendis deformari, aut aliter deprauari possint: ac præterea indemnitati eorum, quibus ille hoc imprimendi negotium dederit prouidere volentes. Motu proprio, & ex certa nostra scientia, omnibus Christi fidelibus, præsertim librorum Impressoribus, ac Bibliopolis quouis nomine nuncupatis, tam in Vrbe, & illius districtu, ac statu, & ditione temporali Nobis, & Sanctæ Romanæ Ecclesiæ mediate, vel immediate subiecta, quam etiam per totam Italiam, & extra eam vbiuis gentium ac locorum constitutis, sub excommunicationis maioris latæ sententiæ pœna, a qua nisi a Nobis, vel Romano Pontifice, præterquam in mortis articulo, absolui possint: ac etiam Quingentorum Ducatorum auri de camera, pro vna eidem cameræ Apostolicæ, pro alia Accusatori, & pro reliqua tertijs partibus Impressoribus ab ipso Francisco Commentariorum auctore deputatis, seu deputandis, vel eorum heredibus, aut ab eis causam habentibus: necnon amissionis huiusmodi typorum, & librorum in totum eisdem Auctoris Impressoribus applicandis pœnis auctoritate Apostolica tenore præsentium interdicimus & inhibemus: ne per Viginti annos a Data præsentium computandos, Commentaria prædicta cum annotationibus, vt præfertur, aut illorum partem, etiam quocumque alio idiomate inuersa, absque licentia Impressorum a dicto Francisco pro tempore deputatorum imprimere, aut impressa vendere, seu venalia tenere audeant, vel præsumant. Mandantes vniuersis, & singulis venerabilibus fratribus Patriarchis, Archiepiscopis, Episcopis, & alijs locorum Ordinarijs, eorumq. Vicarijs, seu officialibus, in spiritualibus, generalibus, ac in dicto statu nostro Ecclesiastico, Legatis, Vicelegatis, Gubernatoribus, Potestatibus, & alijs Officialibus, vt quando, & quoties pro parte dictorum Impressorum a dicto Francisco auctore deputatorum requisiti fuerint, præmissa contra inobedientes exequantur, & obseruari faciant: inuocato etiam ad hoc, si opus fuerit, auxilio brachij secularis. Non obstantibus constitutionibus, & ordinationibus Apostolicis, ac statutis, & consuetudinibus, iuramento, confirmatione Apostolica, vel quauis firmitate alia roboratis: priuilegijs quoque, indultis, & litteris Apostolicis quibusuis personis quomodolibet concessis, & confirmatis. Quibus omnibus illorum tenores, ac si ad verbum insererentur præsentibus pro sufficienter expressis habentes, hac vice dumtaxat specialiter, & expresse derogamus, cæterisq. contrarijs quibuscumque. Volumus autem, vt præsentium exemplis, etiam in ipsis voluminibus impressis, eadem vbique fides habeatur, quæ ipsis præsentibus haberetur si forent exhibitæ, vel ostensæ.

Datum Romæ apud Sanctum Petrum Sub Annulo Piscatoris. Die XI. Nouembris. M. D. LXXXVII.

Pontificatus Nostri Anno Tertio.

Tho. Tho. Gualterutius.

ARGVMENTVM.

IOANNES Iacobi maioris frater, Zebedæi filius, a vico Bethsaida Galilææ regionis, arte piscator, Discipulus a Domino inter primos electus, vna cum ceteris vndecim Apostolus creatus, Euangelium vltimus omnium scripsit. Hic cum in tria aliorum Euangelia, quæ a quibusdam fidelibus ad ipsum allata erant, incidisset, vidissetq. hos tres in eo maxime sermone versatos, qui de Saluatoris erat humanitate, dogmata vero de eius diuinitate prætermisisse, ipsa quidem Euangelia admiratus laudauit, veraq. eos, & digna fide dixisse testatus est, ipse vero diuino motus spiritu de diuina Christi natura plura scribere, & quæ ab alijs præterita fuerant, enarrare decreuit. Hoc enim propter illius temporis hæreses, maxime Cherinthi diuinitatem Christi negantis, purumq. hominem, qui a Ioseph & Maria initium accepisset, affirmantis, necessarium iudicauit. Multis annis post captam Hierosolymam, fide iam patescente, capacioribusq. fidelibus effectis ac multiplicatis, Euangelium in Asia conscripsit, id in causa fuit, cur altiora dogmata, & secretiorem doctrinam traderet, eaq. ratione motus tamdiu Euangelium hoc edere in lucem differret. Minus quam ceteri Euangelistæ Græce locutus est, Hebraicis phrasibus abundat, vnde fit, vt Hebraici sermonis peritia, non minus quàm Græci ad sensum sententiarum assequendum sit necessaria. Sunt autem duo alia in hoc Euangelio attendenda. Vnum est maximam vim in particulis causalibus, illatiuis, continuatiuis, ceterisq. eiusmodi esse positam, vt interdum vna particula integrum sententiæ sensum contineat, & ostendat. Alterum est in enarrandis Christi sermonibus, & concionibus, quod huic Euangelistæ maxime familiare ac proprium est, non omnes aut integras semper sententias, vti a Domino habitæ sunt, sed quæ præcipua, & ad rem maxime facere videbantur Ioannem descripsisse, & velut in epilogum redegisse, vt in ijs Christus agnosceretur. Hinc videre licet nonnumquam in eis connectendis, ac copulandis difficultatem, vt sibi non cohærere prima facie videantur, quæ re vera multum consona, & cohærentia sunt. Hæc omnia in ipsa pertractatione manifesta fient.

FRAN-

INDEX
RERVM MEMORABILIVM
QVÆ IN HIS DVOBVS TOMIS
CONTINENTVR.

A

Absoluere peccata actus iudicialis est, in quo non tantum peccata, sed personæ, & illarum dispositiones attendendæ sunt. tom. 2. pag. 316. col. 1. c. & 2. a

Acetum cur daretur ijs, qui cruci adfigebantur. ibid. 278. com. 1.

Acetum cur Iudæi Christo crucifixo dederint. ibid.

Adam, & Christi collatio. tom. 1. pag. 45. col. 2. d

Adam sepultus ne fuerit in loco Caluariæ. tom. 2. pag. 269. col. 2. a

Admonitio qualis esse debeat. ibid. pag. 321. com. 2.

Adolescens ille, qui Christo capto, relicta sindone, nudus aufugit, quis fuerit. ibid. pag. 227. col. 1. & 2.

Adoptionem filiorum promisit Christus omnibus, qui eius doctrinam mente, & affectu amplexi fuerint. ibid. pag. 76. in com.

Adoptionem expectare filiorum, est illam integram, & consummatam, quæ in gloria possidetur, desiderare. tom. 1. pag. 41. col. 2. c. d

Adorare in spiritu, & veritate quid sit. ibid. pag 220. in com. & fuse tractatur. pag. 221. 222. 223.

Adorare in spiritu, & veritate, antiquis vmbris, & figuris opponitur. ibid. pag. 221. col. 2. b

Adorat in spiritu, qui ex fide & dilectione operatur. ibid. pag. 224. com. 1.

Adoratio in spiritu non excludit externos ritus. ibid. pag. 220. col. 2. a

Adorationis sermonem quorsum Samaritana miscuerit. tom. 1. pag. 216. com.

Adorationis locus non idem erat apud Iudæos, & Samaritanos. ibid.

Adulteri morte plectendi erant secundum legem, sed genus mortis non fuit prescriptum. tom. 1. pag. 428. col. 1. a. & seq.

Adulteræ mulieris historia canonica est. tom. 1. pag. 427. col. 1. d. e. & col. 2. a & seq.

Adulteram mulierem quorsum Iudæi ad Christum adduxerunt. tom. 1. pag. 429. col. 1. a

Aduentus Christi duo, sapientissime a Deo dispositi. tom. 1. pag. 69. a. 2. & pag. 171. col. 1. a. & seq.

Aduentus Domini, licet tempori collatus serus videatur, tamen si æternitati comparetur, cito venturus dicitur in scriptura. tom. 2. pag. 54. col. 1. a. 1.

Aduentus Domini, vsque ad quem Ioannes mansurus dicitur, qui sit. tom. 2. pag. 341. com. 2. & 343. col. 1. a. 1.

Aduenire & egredi dicitur Dominus, quando punit malos. tom. 2. pag. 341. com. 2.

Aduocati nomen proprium est Christi Dei, & hominis, non toti Trinitati commune. tom. 2 pag. 67. col. 2. c

Affectus humani in Christo aliter fuere quã in nobis. tom. 1. pag. 555. col. 2. a. b

Affectus humani in Christo non passiones, sed propassiones dicuntur. ibid. a

Afflictionum causa considerata, eos qui pro Christo, & iustitia patiuntur, magna consolatione afficit. tom. 2. pag. 111. com. 2. & pag. 130. com.

Agnus Dei Christus appellatus est multis de causis. tom. 1. pag. 82. com. 2. & pag. 83. col. 2. a

xx Agnus

Agnus paschalis erat figura Christi Domini, nec tamen mortuus est Christus, quando comedebatur agnus, & huius rei causa. to.2.pag.12.col.2.b.c.
Agnum comedit Christus decimaquarta ad vesperam, quando omnes Iudæi comederunt. to.2.pag.11.col.2.a.
Agni immolatio, & eiusdem esus diversis temporibus fiebat. to.2 pag.6.col.2.c.
Agnus immolabatur inter duas vesperas. ibid. e. et seq.
Agni cur credentes in Christum dicantur. tom. 2. pag. 336. com.2.
Agricolæ officia Deo per similitudinem convenire possint. tom.2.pag.89.col.1. c.
Agricola in modum Dominus aliquos resecat vt inutiles, alios vero purgat. tom. 2. pag. 88. com.
Alapam Christo cur minister impegerit. tom.2. pag. 234. col.1. a. 1.
Alapa Christo data tria habet admiranda. tom.2.pag.233. com.3.
Alapa Christi figura præcessit in Michæa propheta. tom.2.pag.234.col.2.b.
Alapam danti, cur Christus alteram maxillam non præbuit. tom. 2. pag. 235. col. 1. a
Alogiani dicti sunt hæretici negantes verbũ Dei. tom.1.pag. 9.col. 2. a.
Altare thymiamatis erat extra velum, & extra illud spatium quod dicebatur sancta sanctorum. to.2.pag.210. col. 2. c.
Amare, vel odio habere animã suam quid sit, exponitur. tom. 1. pag. 589. com. & col.1.a.b.
Ambitio Regum, & Principum, & appetitus regnandi fuit causa tam seuæ persecutionis in Christianos. tom.2 pag.131.col.1. b
Ambitio qua ratione fidem impediat. to.1. pag.303.col.1.a.
Amen quid significet tom.1.pag.146.col.1.e
Amicitia non dicitur integra, quando ex vtraque parte non est mutua. tom.2. pag. 105.col.2.e
Amicorum cur meminerit Christus, et non etiam inimicorum quando egit de præcepto charitatis mutuæ. ibid. b.
Amici quo modo fuerint illi, pro quibus Christus animam posuit. tom.2.pag.106. col.1. & 2.
Amici dicimur in Euãgelio, sed qui ad statum legis pertinebant, dicebantur serui. ibid.com.2.
Amici sumus nunc et filij Dei conditione, et statu, serui autem natura, et debito, quod gratia non tollit. to.2.pag.107.col.2.a
Amici reputandi sunt omnes ei, qui propter Christum, et in Christo diligit. tom. 2.pag. 105.col.2.d.
Amicos diligere, an sit maioris charitatis, quam inimicos. to.2.pag.104.col.1.a.
Amicus est cui secreta reuelantur. to.2.pag. 106.com.2.et pag.107. col.2.c.
Amoris duo sunt actus, bonum velle alteri, et facere, et complacere sibi in bono facto. tom.2.pag.173.col.2.a.
Amor Dei antecedẽs causa est, vt credamus et amemus. Amor Dei consequens opera sua diligit, et multa bona elargitur, quia credimus, et amamus. to. 2.pag.172.in cõ.
Amor quo Deus amat absolute prior est, quam homo credat aut diligat, sed procedit, et noua beneficia confert propter bonum iam homini collatũ. ibid. et pa.173 b
Amor Dei generalis quo diligit omnia, quo modo differat ab amore singulari quo credentes in Christum prosequitur. to.2. pag. 207.col.2.a. et seq.
Amoris quo Pater diligit Christum similitudo, et comparatio, cũ amore, quo Christus diligit nos. to. 2.pag.99. com.
Amor Patris erga Apostolos. to.2.pag.170. com.2.
Amoris Christi erga electos suos commẽdatio. to.2.pag.13.com.2.
Andreas discipulus erat Ioannis antequam Christi. tom.1.pag.94.com.2.
Andreas, et Petrus non vna, sed multis vocationibus a Christo vocati sunt, tom. 1. pag. 98.col.2.b.et seq.
Angelus testamenti Christus dictus, quia testamentum nunciauit hominibus. tom.1. pag.27.col 2.b.
Angeli dicuntur etiam homines, quia Dei Nuncij sunt. ibid.
Angeli, quæ ministeria in ecclesia exercent. to.1.pag. 106.col.2.b.c.
Angeli non sunt a filio Dei redempti, sed homines tantum. tom.1.pag.24.col. 2. b
Angeli, in mirabilium operatione, multum differunt a demonibus. tom. 1.pag. 252. col 2.a.b.
Angelos ascendentes, et descendentes supra filium hominis videre, quid sit. to.1.pag. 105.col.1.a et seq.
Angeli, qui apparuerunt Magdalenæ, cur sint

sint sedentes.tom.2.pag.299.com.2.
Anni, & menses lunares fuerunt apud Iudaeos.tom.1.pag.382.col.1.d. & pag. 524. col.1.a.b.
Anni aetatis Christi quot fuerint. tom.1. pag. 473.col.1.a b.
Anima Christi quo modo turbata dicatur. tom.1.pag.590.com.3.
Animarum conuersionem cur Christus messis nomine nuncupauerit.tom.1. pag.237. com.1.
Animae salus quouis tempore,& occasione est quaerenda.tom.1.pag.93.com.1.
Animam pro ouibus aliter Christus exposuit quam ceteri Martyres. tom. 1.pag. 514. com.2.
Animam ponere, non semper significat mori. tom.1.pag.510.col.2.b.
Animam suam amare vel odio habere quid sit, exponitur. tom.1.pag.58.
Animarum transmigratio, falsò imputatur sectae Pharisaeorum. tom. 1. pag.70.col. 2. d.& seq.
Annas & Caiphas quo modo eodem tempore dicantur Pontifices. tom. 2. pag. 211. col.2.c.
Anticipatio non est in narratione: quando Euangelistae vtuntur verbis tempus aut locum, aut ordinem determinantibus. to.2. pag.135.col.1.d.
Aoristus primus Graece plusquam perfecti significationem frequentissime habet. to. 2. pag.235.col.2.a.2.
Apparitio Christi facta Magdalenae prima fuit omnium quas Euangelistae narrarũt. tom.2.pag.307.com.2.
Apparitionum Christi Domini numerus, & ordo. tom.2.pag.335.col.1.c.
Apparitio facta septem discipulis in littore &c.qua ratione dicatur tertia.ibid.a.
Apparitiones Christi factas ijs, qui non crediderunt Resurrectionẽ, retulerunt Euangelistae non alias.tom.2.pag.307.com. 2.
Apparuit Christus Dominus Thomae Hierosolymis non in Galilaea. tom.2. pag. 320. col. 1. a. 2.
Apparuisse Christum quinquies ipsa resurrectionis die colligitur ex Euangelistis. to.2. pag.308.col.1.b.
Apostolorum electio duplex ad fidem, & dignitatem apostolatus.to.2.pag.109. col.2. a. & seq.
Apostoli qui Christum sequuti sunt vocantem, non leues, sed qui non sequebantur rebelles, dicendi sunt. tom. 1. pag. 99. com. 2.
Apostoli tres de ciuitate Bethsaida electi sũt. tom.1.pag. 100. com. 1.
Apostolos, & Baptistam fuisse baptizatos a Christo, probabile est. tom. 1. pag. 196. col.2. c.
Apostoli etiam ante baptismum mundati fuerunt a Christo gratia eius virtute. tom.2. pag.24.col.2.a.1.
Apostoli omnes praeter Iudam mundi erant a culpis mortalibus, quando Christus lauit eorum pedes.tom.2.pag.25.col.1. a
Apostoli quibus modis purgati fuerint sermone Christi. tom.2.pag.88. com.
Apostoli a quibus rebus purgati fuerint.to.2. pag.90.col.1.d.
Apostolorum purgatio similitudine vitis indicatur.tom.2.pag.87. col.2.a.
Apostoli quando perfecte fuerunt discipuli Christi.to.2.pag.98.com. & ann.
Apostolorum contẽtio quis eorum videretur esse maior. tom. 2. pag. 217. col. 1. & 2. a.2.
Apostoli quo modo videndo Christum viderint Patrem. to.2.pag.59. com.1. & 2. & pag.58.in annot. 9.
Apostoli congregati domi propter metum Iudaeorum prudentem actum fecerunt, sed non prudenter.to.2.pag.309.col.2. a
Apostoli in die Pentecostes non omnia nouerunt, sed multa postea inquisiuerunt, & didicerunt.to.2.pag.149.col.2. a.b.
Apostolis quo modo omnia nota facta sint a Christo, quaecumque ille audiuit a Patre. to.2.pag.108.col.2.b.c.& pag. 146.com.
Apostoli cur non adeo perfecti facti fuerint a Christo ante aduentum Spiritussancti, sicut post illum facti sunt. tom.2.pag.148. b.& seq.
Apostoli quibus modis a Spiritusancto docti sint veritatem. tom. 2. pag. 149. col. 2. a. & seq.
Apostoli Spiritusancto illustrante multa postea intellexerunt, quae prius non intellexerunt.tom.2.pag.78 com.
Apostoli quae didicerunt a Spiritusancto.ibid. in ann.
Apostoli, quae nam docti fuerint a Spiritusancto, ex ijs, quae Christus habebat dicenda ante Ascensionem,& nõ dixit. to.2. pag.146.col.1.a.& seq.

Apostoli, quæ Spirituſancto adueniente didicerunt, etiam a Christo didicerunt. ibid. in com.
Apostolici muneris, & officij similitudo, & comparatio cum munere, & officio Christi explicatur. tom. 2. pag. 511. col. 1. a
Apostolis quo modo præcipiatur, vt Christus maneat in eis. tom. 2. pag. 92. com.
Apostoli vicarij Christi instituuntur. tom. 2. pag. 311. com. 3.
Apostoli cum charitate, habuerunt etiam ordinem inter se. tom. 2. pag. 193. col. 2. b
Apostoli cur dicantur Filioli. tom. 2. pag. 42. com. 1.
Apostoli cur fratres dicti sint a Christo. to. 2. pag. 306. com.
Apostoli quo modo sciuerint, quo iret Christus Dominus, & viam, qua iret. tom. 2. pag. 54. col. 1. a
Apostolorum gaudium quando fuerit plenum. tom. 2. pag. 168. com. 2. & 169. an. 33.
Apostolorum vnitas, quo modo similis fuerit vnitati Patris, & Filij. to. 2. pag. 193. col. 1. a
Apostoli missi sunt a Christo non solum verbi prædicatores, sed etiam Rectores, & gubernatores in ijs omnibus, quæ ad salutem pertinent. tom. 2. pag. 311. com 3. col. 2. b
Apostoli messores, Prophetæ velut seminatores fuere. tom. 1. pag. 236. com. 2.
Apostoli respectu Iudæorum messores, gentiũ vero etiam fuere seminatores. tom. 1. pag. 137. com. 1.
Apostoli reddituri Christo testimoniũ, quattuor impedimentis auerti poterant ab hoc officio. tom. 2. pag. 122. col. 1. a
Apostolorum dolor cur comparetur partui. tom. 2. pag. 161. col. 1. a
Apostolorum fructus quo modo manserit, tom. 2. pag. 110. com. 1.
Apostoli, quo modo vere fuerint orphani Christo mortuo. tom. 2. pag. 70. com. 2.
Apostolorum doctrina eadem semper perseuerat: ita vt omnes fideles per verbum eorum credidisse, & credituri dicantur. tom 2. pag. 193. com. 2.
Apostoli, si diuinitatem Christi portare, & cognoscere potuerunt, cur non etiam alia mysteria potuerint. tom. 2. pag. 148. col. 2. c. d
Apostoli quo modo post vocationem ad piscationem redierint. to. 2. pag. 329. col. 1. a
Apostolos, & discipulos Domini, tam crudeliter mundus persequutus est propter quas quæ causas. tom. 2. pag. 130. annot. 5.
Apostoli maiora fecerunt, quam Christus fecisset, sed non idcirco illo maiores. to. 2. pag. 64. com. 1.
Apostoli a gratia Spiritusſancti accepta nũquam exciderunt, nec in æternum excidere. tom. 2. pag. 68. com. 1.
Apostolorum nullum esse perditum, quo modo sit intelligendum. to. 2. pag. 223. col. 1. a
Aqua viua nomine multa in scriptura significantur. to. 1. pag. 205. annot. 9.
Aqua viua Spiritusſanctus dictus tribus de causis. tom. 1. pag. 208. col. 2. b. c
Aqua viua Spiritumſanctum, & eius gratiam significat. tom. 1. pag. 206. col. 1. b. & seq.
Aqua in tribus similis Spirituiſancto. ibid. col. 2. c
Aqua a Spiritusſancti lotione in quattuor dissimilis. ibid. e
Aquæ terram fecundanti similis est Spiritus ſanctus. tom. 1. pag. 207. col. 2. b
Aquæ terram fecundanti, in quattuor dissimilis est Spiritusſanctus fecundans animas. ibid. d
Aqua viua, quam Christus dat, quo modo sitim corporis, & animæ extinguat. to. 1. pag. 211. col. 1. a. & seq.
Aqua viua Christi in præsenti sæculo incipit, in futuro prosequitur sitim extinguere. ibid. col. 2. b. & seq.
Aquæ communis collatio cum aqua viua saliente in vitam æternam. to. 1. pag. 112. com.
Aqua in vinum per Christũ conuersa quid significet. tom. 1. pag. 121. com. 2.
Aqua vera, & elementaris ex latere Christi mortui fluxit. tom. 2. pag. 282. col. 1. a
Aqua, quæ ex latere Christi fluxit, baptismũ significabat. tom. 2. pag. 281. com. 2. eũq. efficacem futurum ablutionis animarum a peccatis virtute mortis, & sanguinis Christi. 282. com. 1.
Arbitrium hominis non potest sine Dei auxilio seipsum reddere dignum fide. tom. 1. pag. 336. col. 2. b
Arbitrium hominis a Deo habet fidem, & præparationem ad illam. ibid.
Archisynagogi, qui nam essent. to. 2. pag. 128. col. 2. c.
Arguere non tantum reprehendere, sed etiã con-

conuincere significat in scriptura. tom. 1. pag. 462. com. 2. tom. 2. pag. 139. col. 1. a. 2
Arguere quo modo differat a persuadere. to. 2. pag. 140. col. 2. b.
Argumenta quo modo minuant, vel non minuant meritum fidei. tom. 2. pag. 324. in com. et col. 1. a. 2.
Arguere mundum de peccato, de iustitia, & iudicio quid sit. tom. 2. pag. 140. col. 2. a & 142. com. 1. & 144. com. 1. & pag. 145. col. 1. b
Arescere palmitem quid significet. to. 2. pag. 98. com. 1.
Arriani, Diuini Verbi aeternitatem, & consubstãtialitatem cum Patre negantes, confutantur. tom. 1. pag. 10. col. 1. e. & seq.
Articuli fidei qui ex verbis illis, Philippe qui videt me, videt & Patrem meum, comprobantur. to. 2. pag. 59. com. 2.
Arundo in dextera Christi, quid significauerit: quae satisfactio, & meritum inde prouenerit, & quid ex ea discere debeamus. tom. 2. pag. 255. in an. 3.
Ascendere in caelum quo modo iustis conueniat, qui a caelo non descenderunt. tom. 1. pag. 160. col. 2. b
Ascensus sui argumento cur Christus confirmet, quod de carne sua comedenda praedicauit. to. 1. pag. 367. com. 1.
Asinam ascendit Christus, & pullum etiam eius, cum Hierosolymam ingrederetur. tom. 1. pag. 584. col. 1. a. & seq.
Asina Iudaicum, pullus gentium populum figurauit, ibidem col. 2. a
Atrium domus Pontificis duplex. tom. 2. pag 230. col. 2. c
Atrium quod Ioannes introiuit erat Caiphae Pontificis, non Annae. tom. 2. pag. 226. col. 1. a. & 227. com. 2.
Audire vocem, duo significat in scriptura. tom. 1. pag. 527. com
Audire verbum Dei, est ei obedire. tom. 1. pag. 464. com. 1.
Azymi panes numquam in scriptura significantur nomine Paschatis. tom. 2. pag. 6. col. 1. c
Azymorum festum diuersum erat a festo Paschae. tom. 1. pag. 383. col. 1. a. & seq.
Azymorum festum, in memoriam celerrimae egressionis de Aegypto celebratũ fuit. ibid. col. 2. a
Azymorum prima die concedebatur praeparatio ciborum. tom. 2 pag. 11. col. 2. b
Azymorum prima dies quo modo dicatur quartadecima a Matthaeo, Marco, & Luca. to. 2. pag. 7. col 2. e

B

BAptismus Christi a tempore quo coepit fuit in aqua, & Spirituſancto. tom. 1. pag. 179. col. 2. a. 2. & seq.
Baptizasse Christum per seipsum Baptistam, & Apostolos probabile est. tom. 1. pag. 196. col. 2. c. d.
Baptizauit Christus per ministros, non tamen per seipsum aliquibus de causis. ibid. col. 1. a. b. d. & seq.
Baptismus per aquam, quae ex latere Christi fluxit, significabatur. tom. 2. pag. 281. com. 2. & 282. com. 2.
Baptismus per Siloe significatus. tom. 1. pag. 484. col. 1. c.
Baptismus in re, vel in voto, ad vitam consequendam est necessarius. to. 1. pag. 150. col. 2. b
Baptismus cur noua natiuitas, & generatio nuncupetur. tom. 1. pag. 149. col. 1. c. d. & seq.
Baptismus in voto sufficit, quando re suscipi non potest. tom. 1. pag. 150. col. 2. b.
Baptismus etiam susceptus ante discretionis annos, filios Dei facit suscipientes. tom. 1. pag. 151. col. 1. d.
Baptismus aqua a Christo dicitur natiuitas ex aqua, & Spirituſancto. ibid. col. 2. b. c.
Baptismi prophetia, & figura plures praecesserunt. tom. 1. pag. 157. col. 1. a. 2. & seq.
Baptismum tempore Messiae futurum sperabant Iudaei. tom. 1. pag. 75. col. 2. a. & seq.
Baptismus post Christi resurrectionem promulgatus coepit obligare. tom. 1. pag. 150. col. 2. b.
Baptismus propter diuersos effectus diuersis etiam nominibus appellatur. ibid. col. 1. a.
Baptismus Ioannis, secundum sentẽtiam Basilii, a Dauid prophetatus. tom. 1. pag. 77. col. 2. b.
Baptismus Ioannis non erat secundum, sed supra legem. tom. 1. pag. 75. col. 1. a. & 77. col. 1. c.
Baptismus Ioannis in aqua tantum, quia praecursor erat. tom. 1. pag. 76. com.
Baptismus Ioannis non erat eiusdem virtutis,

tis, cum baptismo Christi. tom. 1. pag. 183. col. 1. a.
Baptismo Ioannis, quattuor modis Christus manifestatus est. tom. 1. pag. 85. com. 1.
Baptizabat Ioannes etiam postquam cœpit Christus baptizare. to. 1. pag. 180. com. 2.
Baptizantem Ioannem cur Pharisæi reprehenderint. tom. 1. pag. 95. col. 1. a. & seq.
Baptista missus dicitur a Deo, quia præcursor institutus est, vt Dei aduentum nunciaret. tom. 1. pag. 28. col. 2. a.
Baptistæ munus fuit populum disponere, iam disposito Christum indicare, & Christo testimonium reddere. to. 1. pag. 27. com.
Baptistæ testimonio Christus vsus est tribus de causis. to. 1. pag. 28. col. 1. a. & seq.
Baptistæ meminerunt omnes Euangelistæ, quia vir erat magni nominis apud omnes. to. 1. pag. 27. com.
Baptistæ opinio vnde tanta fuerit apud Iudæos. tom. 1. pag. 30. col. 1. c. d.
Baptista lux erat, sed Christo comparatus non erat ille lux. tom. 1. pag. 32. com. 1.
Baptista lux non erat, quia lucis proprietatibus carebat. tom. 1. ibid. com. 2.
Baptista non ideo missus a Deo dicitur, quia anima ante corpus fuerit in cælo, vt falsò existimauit Origenes. tom. 1. pag. 27. col. 2. a. & seq.
Baptistam angelum natum fuisse, falsò putauit Origenes. ibid. col. 1. c. & seq.
Barrabæ significatio. tom. 2. pag. 250. col. 1. a. 2.
Beatitudo nostra in visione diuinitatis consistit. tom. 2. pag. 205. com. 1.
Beati dicuntur iusti etiam in spe. to. 2. pag. 29. com. 2.
Beatorum ordines, & gradus esse diuersos probatur. tom. 2. pag. 51. col. 1. b.
Beati non sciunt omnia secreta Dei, quæ Filius scit etiam vt homo. tom. 2. pag. 108. col. 2. a.
Beneficia quo modo ingratis noceant. tom. 2. pag. 37. com.
Bethania, & Bethabara apud Ioannem idẽ sunt. tom. 1. pag. 81. col. 2. a.
Bethania castellum erat duobus milliaribus distans a Hierusalem. tom. 1. pag. 538. com. 1.
Bethsaidæ situs. tom. 1. pag. 310. col. 2. d.
Bethsada, & Bethsaida quid significent. to. 1. pag. 250. col. 1. b.
Bethabara locus est, per quem Hebræi de Ægypto reuertentes transiere Iordanem. to. 1. pag. 81. col. 1. b.
Bona corporis iuste Deus aufert, vt animæ bona prouideat. tom. 1. pag. 480. col. 2. a.
Bona opera ex genere suo, quæ infideles faciunt, non sunt omnia peccata. tom. 2. pag. 95. col. 1. b.
Boni cuiusque vita, malum arguit, & reprehendit. tom. 2. pag. 111. com. 2.
Boni odio habentur a malis, vt mali sunt. ibidem.
Bonum opus simpliciter, & opus frugiferum quo modo differant. tom. 2. pag. 95. col. 1. b. & seq.
Brachium Domini cur Christus appelletur. to. 1. pag. 606. col. 1. a.
Buccella panis intincta reuelauit Christus Ioanni suum proditorem, & huius rei causa affertur. to. 2. pag. 26. anu. 25.
Buccella panis non fuit causa ingressus dæmonis in Iudam, sed solum ea ratione nocuit, quia male accepit beneficium. tom. 2. pag. 37. com.

C

Caiphas, & Anna quo modo eodem tempore dicantur Pontifices. to. 2. pag. 212. col. 2. c.
Caiphas licet prophetauerit, tribus de causis propheta non est dicendus. to. 1. pag. 571. col. 2. c. & seq.
Caiphæ Prophetia duos habuit sensus inter se longe diuersos. ibid. col. 1. a. & seq.
Caiphæ linguam, sed non cor mouit Spiritus sanctus. ibid. col. 2. c
Caiphæ sententia, vt fuerit iniqua, & falsa. tom. 1. pag. 570. col. 1. a.
Caiphas grauiter peccauit proferens contra Christum sententiam. to. 1. pag. 171. col. 2. d.
Caiphæ pontificis erat atrium, quod ingressus est Ioannes. to. 2. pag. 226. col. 1. a. & 227. com. 2.
Calceis Christus, & apostoli non vtebantur, sed Sandalijs. tom. 1. pag. 80. col. 2. b. c.
Calicem a se transferri quare Christus petierit. tom. 1. pag. 593. d. & seq.
Calumnijs Iudæorum optime Christus satisfecit.

...afficit. tom. 1. pag. 400. com. 2.
Caluaria nomen vnde dictum. to. 2. pag. 269. col. 1. b. 2.
Cana duplex reperitur in scriptura. tom. 1. pag. 107. com.
Capharnaum, quæ ciuitas fuerit, & qualis moribus. tom. 1. pag. 125. com.
Carnis nomine, frequenter scriptura totum hominem significat. tom. 1. pag. 45. col. 2. e.
Carnis nomine homo significatur secundum esse suum naturale. tom. 1. pag. 44. com.
Caro non dictus est homo ante, sed post peccatum. tom. 1. pag. 46. col. 2. a.
Carnem Deus assumpsit, tamen sine peccato. tom. 1. ibid. b.
Caro Christi non apparens, sed vera fuit. to. 1. pag. 47. col. 2. b.
Carnis nomine, quam verbum assumpsit, & Christi humilitas, & nostra dignitas commendatur. tom. 1. pag. 46. col. 2. d. e.
Caro Christi non ex natura propria, sed ex vnita diuinitate, vim habet viuificandi. tom. 1. pag. 369. col. 1. b. & seq.
Caro Christi cibus est, sed in multis a communi cibo diuersus. tom. 1. pag. 361. com. 2.
Caro Christi panis, & Christus ipse panis dicitur. tom. 1. pag. 365. com.
Caro Christi quo modo dicatur panis de cælo descendens, cum non descenderit e cælo. ibid.
Caro Christi non de cælo allata, sed de B. Virgine sumpta fuit. tom. 1. pag. 161. col. 2. e. & seq.
Carnem Christi manducare, & sanguinem eius bibere, non intellexerunt Iudæi qua esset ratione factibile. tom. 1. pag. 366. com. 2.
Carnis voluntate, turpis concubitus, voluntate viri honestus, significatur. tom. 1. pag. 49. com. 1.
Causa dicitur vnum respectu alterius, tripliciter. tom. 1. pag. 610. col. 1. e. & seq.
Cæcitas corporea in quo consistat. tom. 1. pag. 485. com. 4.
Cæcitas Iudæorum ex ambitione ortum habuit. tom. 1. pag. 303. com.
Cæcitas Iudæorum in concilio contra Christum congregato. tom. 1. pag. 570. com. 1. & ann. 17 ibid.
Cæco nato nullam Deus iniuriam fecit, visu illum priuans. tom. 1. pag. 479. col. 1. d. & seq.
Cæco cur non solo verbo Christus visum restituit. tom. 1. pag. 482. col. 1. a.
Cæco visum restituere oculis lutum applicando, quid significet. tom. 1. pag. 483. col. 2. b. 1. & seq.
Cæci nati fides, & obedientia quanta fuerit. to. 1. pag. 484. col. 2. d.
Cæcus natus quantam in respondendo, & conuincendo Pharisæos, sapientiam ostēderet. tom. 1. pag. 492. com. 4. per tot.
Cælum quare non patuerit iustis ante Christi aduentum. to. 1. pag. 41. col. 2. b.
Cœna duplex legalis, & communis. to. 2. pag. 14. com.
Cærimoniæ Ecclesiasticæ. tom. 2. pag. 314. com.
Cedron nomen Hebræum eiusq. significatio. to. 2. pag. 218. col. 1. b.
Cephas Syriacum nomen est, significans lapidem grandem. tom. 1. pag. 96. com.
Charitatis triplex quantitas. to. 2. pag. 104. col. 1. b.
Charitas mutua est via, per quam fructus afferri, & populi conuerti possunt. tom. 2. pag. 110. com. 3.
Charitas mutua sine patientia conseruari nō potest. to. 2. pag. 112. com. 1.
Charitate simul cum fide necessarium est Christo inhærere, vt fructum afferre possimus. tom. 2. pag. 85. col. 2. a. & pag. 93. com. 2.
Charitas vnitatem affert, ordinem tamen nō confundit. to. 2. pag. 193. col. 2. b.
Charitas Christi erga suos. tom. 2. pag. 44. com.
Charitatis, qua pro inimicis vita exponitur, cur non meminerit Christus. tom. 2. pag. 105. col. 2. b.
Charitas maior ne dicenda sit quādo exponitur vita pro amico, an quando pro inimicis. tom. 2. pag. 104. col 1. a.
Chlamys coccinea qua Christus Dominus est indutus a militibus, fuerit ne eadem cum veste purpurea, &c. tom. 2. pag. 154. col. 1. b.
Christi paternus affectus erga suos. to. 2. pag. 70. com. 2.
Christi amor erga nos comparatur cū amore Patris erga Christum. tom. 2. pag. 99. com. & ann. 12.
Christi gaudium in suis discipulis. tom. 2. pag. 101. com. 1. & 2. & pag. 195. com. 3. 196. col. 1. a. & seq.

Christus

Christus ab æterno diuinitatem habet a Patre, naturali natiuitate, non quia Pater eum dilexerit. tom. 2. pag. 205. com. 1.

Christum Patri consubstantialem esse ostenditur. tom. 1. pag. 530. col. 1 c. & seq.

Christus vt Deus auctor gratiæ dicitur, aliter tamen vt homo. tom. 1. pag. 61 per tot.

Christus fons est gratiæ, & bonorum omniũ, quæ cunctis hominibus collata, et cõferenda sunt. tom. 1. pag. 57. com.

Christus ante Ioannem factus dicitur, quia et honore, & dignitate prælatus erat. to. 1. pag. 56. col. 2. b. c.

Christi æternitas pluribus in locis prædicta. tom. 1. pag. 601. com. 2.

Christus viuere dicitur propter Patrem, vt homo, & vt Deus. tom. 1 pag. 364. col. 1. a. & seq.

Christi aduentus duo. tom. 1. pag. 69. col. 1. a. 2.

Christi aduentus duo sapientissime a Deo dispositi. tom. 1. pag. 171. col. 1. a.

Christi aduentus luci comparatus. tom. 1. pag. 174 com.

Christi aduentus tres fines numerantur a Cyrillo. tom. 1. pag. 38. com.

Christi duo officia, propter quæ venit. tom. 2. pag. 186. com.

Christus lux vera est, quia lucis proprietates habet. tom. 1 pag. 32. com. 2.

Christus in tenebris lucens soli comparatur. to. 1. pag. 25. com.

Christi incarnatio quo modo facta fuerit. tom. 1. pag. 153. col. 1. a. & seq.

Christus in incarnatione sua vnctus fuit. to. 1. pag. 87. col. 2. b. c.

Christus de spiritu natus, quo modo Spiritus dicatur. to. 1. pag. 152. col. 1. a. 2. & seq.

Christum in nomine Patris venisse, est ipsi æqualem esse. tom. 1. pag. 301. col. 2. a.

Christus alter a Patre, & alter a Spiritu sancto missus dicitur. to. 2. pag. 118. col. 1. b

Christus Iesus vnus est, non duo vt Cherintus fingit. tom. 1 pag. 86. col. 2. c.

Christi humanitas ab æterno electa, & dilecta, vt verbo vniretur. tom. 2. pag. 205. com. 2.

Christus Dei filius in natura nostra viti est similis, virtutem tamen producendi palmites, habet a Diuinitate. tom. 2. pag. 86. col. 1. et seq.

Christus cur, & qua ratione vera viti comparetur. ibid. com. & annot.

Christus & Adam conferuntur. tom. 1. pag. 45. col. 2. c. d.

Christi collatio cum legislatore Moyse. to. 1. pag. 50. com. et pag. 60.

Christus legislator, a legislatore Moyse longe differt. to. 1. pag. 60.

Christi & Moysis Antithesis. to. 1. pag. 171. col. 1. d

Christus venit redempturus nos a peccato, quod præcipue residet in anima. tom. 1. pag. 46. col. 1. b.

Christi caro non apparens fuit, sed vera. to. 1. pag. 47. col. 2. b.

Christi corpus terrestris & carnea, non cælestis natura, fuit. ibid. c.

Christus nec sideribus nec fato subiectus erat. tom. 1 pag. 119. col. 2. a.

Christi humanitas nullis suis præcedentibus meritis dilecta est a Deo. tom. 2. pag. 99. com.

Christus vt homo dilectus est a Patre inter alias causas propter obedientiam erga eius mandata. to. 2. pag. 160. com. 2.

Christus quo modo, & in qua natura sanctificauerit se ipsum to. 2. pag. 199. com. 1.

Christus vt homo, multa accepit a Deo, quæ antequam esset, nõ habebat, vt homo. to. 2. pag. 189. com. 2.

Christi humanitas quo modo dicatur templum Diuinitatis to. 1 pag. 134. col. 2. a b.

Christus, & Apostoli non calceis, sed sandaliis vsi sunt. to. 1. pag. 80. col. 2. b. c

Christi calceamentorum corrigiam soluere est ipsum manifestare. to. 1. pag. 78. col. 2. b. c. & pag. 79. col. 1. a.

Christus vt Deus, & vt homo dicitur voluntatem Patris fecisse. to. 1. pag. 230. col. 1. c.

Christus beatus fuit semper in anima. tom. 1. pag. 463. col. 1. b.

Christus quot ætatis annos habuerit. tom. 1. pag. 473. col. 1. a.

Christi, & omnium eius mysteriorum figura fuit serpens æneus, vt fuse tractatur. to. 1. pag. 164. col. 2. a. & seq.

Christus Dominus venit Doctor, & Redemptor hominum. tom. 2. pag. 26. col. 1. a.

Christus solus humani generis Redemptor. tom. 2 pag. 312. col. 2. b. 1.

Christi Pastoris proprium est ab ouibus suis cognosci tom. 1. pag. 513. com. 1.

Christus animam pro ouibus posuit longe aliter quam Martyres posuere. to. 1. pa. 514. com. 2.

Christus hominibus datus singulari ratione Donum appellatur.to.1.pag.505.col.2.e.
Christus vt Deus homines in seruitute legis constituit,& idem homo factus in libertatem vocauit filiorum.tom.2.pag.107.col.2.a.b.
Christi innocentia.tom.2.pag.82.com.3.& pag.231.com.2.& pag.249.com.1.
Christi prouidentia erga suos.tom.2.pag.43.com.2.
Christus plura a Deo beneficia accepit pro quibus gratias egit.tom.1.pag.561.col.1.e
Christus causa est,vt omnes tam boni,quam mali resurgant.tom.1.pag.550.col.1.a.
Christus est nostra Resurrectionis causa in quadruplici causarum genere.ibid.d
Christus vehementer doluit repulsam Iudaeorum.to.1.pag.593.col.2.b.c.
Christus cur non agnitus a discipulis cum illo discumbentibus in littore.tom.2.pag.233.com.3.& 234 com.1.
Christus Dominus & peccata nostra, & cetera mala, quae propter peccatum subsecuta sunt,suscepit delenda.to.2.pag.255.col.2 a.b.& seq.
Christum manere in Apostolis quid sit.to.2.pag.92.com.& pa.93.col.1.a. Quo modo hoc praecipiatur Apostolis.pag.92.com.
Christus in quo maneat.to.2.pag.93.col.1.a.
Christum in nobis manere necessarium est,vt fructum afferre possimus.tom.2.pag.93.col.1.a.& in com.
Christus quo modo sit in Patre, & in nobis, & quo modo nos in ipso.tom.2.pag.73.com.
Christus non solum vt Deus diligit suos, sed etiam charitate sua, quam vt homo habet.to.2.pag.74.com.1.
Christi dilectio erga homines quadruplex fuit.tom.1.pag.541.col.1.& 2.a.
Christi dilectio ab aeterno vna, temporales tres.ibid.col.1.c.
Christi Domini amor erga electos suos commendatur.tom.2.pag.12.& 13.com.
Christi amor erga discipulos maxime notus in eius morte.tom.2.pag.159.col.1.b
Christi,& ouium suarum, qualis sit reciproca cognitio.tom.1.pag.513.com.2.
Christus nostram salutem operatus est, quia a Patre sibi iniuncta fuit.tom.2.pag.16.com.
Christus quantum, animarum conuersione delectetur.tom.1.pag.228.com.1.
Christus quo modo omnes ad se per crucis exaltationem traxerit tractatur.tom.1.pag.599.col.1.& 2.a.& seq.
Christus quo modo pro nobis maledictum factus sit.tom.1.pag.165.col.2.e.
Christi virtus quam sit efficax etiam in iniquis,& abutentibus.to.2.pag.39.col.2.a.
Christi opera non solum fuerunt satisfactoria pro peccatis nostris, sed simul eadem fuerunt nobis meritoria vitae aeternae.tom.2.pag.256.col.2.c.
Christi meritum quo modo abundans, & copiosum.ibid.d.
Christi meritum,& virtus necessaria semper fuit & est, vt exaudiamur a Patre, non autem necessaria fuit aut est Christi oratio tom.2.pag.170.col.2.b.2.
Christus vt homo orat pro nobis in caelo.to.2.ibid.col.1.a.2.
Christus post cenam generaliter rogauit pro omnibus suis fidelibus.tom.2.pag.199.com.2.
Christus dicitur ne auditus a Patre, quia ab illo aliquid petierit? tom.1.pag.561.col.1.a.
Christus in omnibus, in quibus peccant homines, patiens satisfecit.tom.2.pag.256.col.2.a.
Christi nomine petere quid sit.tom.2.pag.164.com & col.1.a.& seq.
Christus vt Deus est ille quem petimus, vt homo propter quem petimus.ibidem.col.2.c.d.
Christi sacrificium,et preces pro quibus fuerint oblata,& quo modo quo ad hoc differant inter se.to.2.pag.191.col 1.d
Christus cur in publico orauerit, cum praeceperit nobis orare in abscondito.to.2.pag.178.col.1.a.
Christus quo modo venerit a Deo magister.to.1.pag.141.com.1.
Christi magisterium.to.2.pag.26.col.1.a.& seq.
Christus multa ratione diuinitatis, alia vero ratione humanitatis loquitur.to.1.pag.285.col.2.a.& tom.2.pag.57.col.1.b.& pag.192.com.1.
Christi verba quattuor modis a nostris differentia.to.1.pag.256.col.1.b.& seq.
Christus aliquando in persona propria, aliquando vero nomine corporis sui mystici loquitur.to.1.pag.161.col.2.b.
Christi Doctrina intellectum illuminat, &

affectum mouet, non coactione, sed efficacia virtutis suæ. tom.2.pag.26.col.2. b.c.
Christi Doctrina quare sit veritas. to.2. pag. 119.com.1.
Christus quo modo palam locutus sit mundo. to.2.pag.232.col.1.a.
Christi vocis efficacia.to.2.pag.303. com.1.
Christus cur doctrinam & opera sua Patris esse dicat.to.2.pag.190.com.1.
Christus eodem tēpore verbis,& opere ostendit, se esse Deum & hominem.tom.2.pag. 178.com.2.& 193.com.1.
Christus inuisibiliter per Spiritumsanctū docuit Apostolos.tom.2.pag. 146. com.
Christus cur obscuris verbis loqueretur discipulis.to.2.pag.157.com. 2. et pag. 159. col.1.a.& seq.
Christus futura prædicebat, vt suorum fidem confirmaret.to.2.pag.31.com. et pag.82. com.1.
Christus quænam prædixerit post cenam vltimam Apostolis de illorum persecutionibus, quæ prius non prædixisset. tom.2 pag. 134.col.1.a.& seq.& pag.135.col.1.& 2.
Christus quænam habuerit dicenda Apostolis,& non dixerit ante Ascensionem.to. 2. pag.146.ann.18.
Christus quo modo nihil in occulto sit locutus.to.2.pag.132.col.1.a.
Christus apertis verbis suam manifestat diuinitatem to.1.pag 269.col.1.a.2.
Christi præcepta & mandata quæ dicantur. to.2.pag. 103.col.1. b.c.
Christi sapientia lucet in colloquio quod habuit cum Samaritana. tom. 1. pag. 210. com. 2.
Christi humilitas in responsionibus lucebat. to.1.pag.392.com 2.
Christus quid & quare scripserit in terra, cū de adultera fuit interrogatus, tractatur. tom.1.pag.430.col.1.a.
Christi opera propria quædam, alia communia erant cum Patre. tom. 1. pag. 292. com.
Christus subditus matri, sed non in operibus, quæ ad munus Redemptoris spectabant.tom.1.pag.111.com.3.
Christi operum quædam nobiscum communia, alia Redemptoris propria erant.ibid.
Christus operibus testimonium perhibebat diuinitatis, & humanitatis veræ.to.1.pag. 291.com.& 293.col.1.a.b.
Christi opera, quare prædicta fuerint. to. 2. pag.30.col.1.& 2.a.2.& pag. 31.col.1.a. & seq.
Christus cur præceperit colligi quæ ex panibus superauerunt fragmenta.tom. 1. pag. 317.com.
Christus cur lacrymatus sit antequam Lazarum suscitaret. tom.1.pag. 556.col.1. & 2.
Christus non solo verbo dat pacem , vt mundus, sed ex corde & propria auctoritate efficit . tom.2.pag.79.com.
Christum cur existimarunt Iudæi demoniū habere.to.1.pag.465.com. 1.
Christus sabbati transgressor appellatus , cur diuersis se tueatur rationibus.tom.1.pag. 268.col.2.b.
Christus solus sibi , & nobis mereri potuit. tom.1.pag.57.com.
Christus cur tot operibus pro nobis satisfacere voluerit.to.2.pag.256.d.
Christi quilibet actus sufficientissimum fuit pretium redemptionis omnium hominum ibid.c.d.
Christi virtute , & iustitia impetratum est, quidquid a principio mundi concessum est a Deo.tom.2.pag.167.col.1.a. 2.
Christus vt homo cur orauerit , & oret pro nobis.tom.2.pag.177.com.
Christus cur pro mundo non orauerit. to. 2. pag.191.col.1.a.
Christum recipientes per fidem, filij Dei fiunt per baptismum , re vel voto susceptum.to. 1 pag.39.col.2.a.
Christus Dominus quando instituerit sacramentum Eucharistiæ.to.2.pag.25.com.2. & pag.34.com.2.
Christi præsentia in Eucharistia comprobatur.to.1.pag.87.col.1.c.
Christus & spiritualiter , & sacramentaliter cibus est.to.1.pag.346.col.1. a.2.
Claritatem , id est, diuinitatem carni suæ vnitam dedit nobis Christus in sacramēto Eucharistiæ.tom.2.pag.203. com.1.
Christi fidem perfectam habens, habet etiam Patris fidem.to.2.pag. 57.com.2.
Christum negare , & negare se esse Christianum, quo modo differant. to.2.pag. 229. col.2.a.
Christus cur Apostolos , & discipulos permiserit occidi.tom.2.pag.133.col.2.a.
Christus vt homo , Dominus est duobus titulis.to.2.pag.28.col.1.a.1.
Christus iure redemptionis singulare quoddā domi-

dominium habet in omnes eius sanguine redemptos.tom.2.pag.312.com.2.
Christi Dei dominium, quibus perfectionibus excedat reliqua dominia. tom.2.pag.27.col.1 b.& seq.
Christus duplicem habuit potestatem indicandi.tom.1 pag.279.col.1.b.
Christi mors, quo modo eius gloria fuerit. to.2.pag.180.col.1.d.col.2.a.
Christi claritas quam habuit priusquã mundus fieret,& quam petit a Patre qua sit. tom.2.pag.187.com.
Christus cur ex operibus suis probari dicat se esse a Patre missum, et non potius aequalem esse Patri.to.1.pag.296.col.1.a.
Christus quo modo sit apud omnes clarificatus.to.2.pag.183.col.1.b.& seq.
Christi humanitas habet gloriam ab interno,nempe ab eodem supposito.tom.2.pag.188.col.1.c.
Christus quo modo clarificatus sit a Patre, & quam clarificationem petat.to.2.pag.180.col.1.b.c.& col.2.c.& seq.& pa.181.col.2.b.
Christi gloria, quae vnigenitum a Patre decebat, quae fuerit.tom.1.pag.49.com.& 50.com.& ann.
Christi gloria quare superet omnem gloriam Beatorum.tom 2.pag.188.col.1.d.
Christi claritas & gloria, in gloriam Apostolorum redundat.to.2.pag.152.com.2.
Christi opera demonstrabant illum esse filiũ Dei.tom.2.pag.62.com.2.
Christi miracula quo modo superauerint miracula Moysis & prophetarum. to.2.pag.105.col.1.a.
Christus cur nuptijs Cana voluerit interesse. tom.1.pag.109.com.2.
Christus non eodem die, diuersorum etiam annorum fuit baptizatus, adoratus a Magis,& miraculum in nuptijs fecit.to.1 pag.124.col.2.a.& seq.
Christo opportunitas operandi tunc est,quando eius virtus maxime in ipsis operibus lucet.to.2.pag.329.com.2.
Christus, cur templum appellauerit, domũ Patris mei. tom.1.pag.130.com.
Christus cur aliquando latere voluerit. to.1.pag.396.com.1.
Christus duplici ex capite peccare non potuit.to.1.pag.463.col.1.a.
Christus cur Patri, & non sibi ipsi gratias agebat.to.1.pag.561.col.2.c.d.
Christi Domini obedientia, qua etiam humanis potestatibus subdi voluit. to.2.pag.245.com.& pag.245.col.2.c.
Christus saepe oculos ad caelum leuabat. to.1.pag.560.col.2 a.
Christi nomen est efficacissimus titulus impetrandi a Patre propter duo.to.2.pag.164.col 2.d.
Christi nomina tractantur. tom. 1.pag. 95.col.2.b.& seq.
Christi nomen tribus personarum generibus olim conueniebat.to.1.ibid.col.1.a.
Christus Graece, Messias Hebraice, Latine vnctus dicitur.ibid.com.
Christi nomen per excellentiam Domino Iesu conuenit,duabus de causis.ibid.col.1.c.
Christi nomen cur Dominus retinuerit, & non Messiae.ibid.col.2.c.
Christus quare in scriptura appellatus sit vir. tom.1.pag.83.com.2.
Christus Iesus,& ordine inuerso Iesus Christus quare soleat appellari. tom.1.pag.96.col. 2.c.
Christus cur dicitur primogenitus secũdum humanam, & secundum etiam diuinam naturam.tom.1.pag.51.col.2.b. & seq.
Christus vnigenitus Patris dicitur,quia ei est consubstantialis.ibid.col.1.b.c.
Christus quo modo dicatur via.pag.55.com.2.& 56.col.1.a.& seq.
Christus quare dicatur veritas,& vita.ibid.
Christus multis de causis dicitur veritas. to.1.pag.438.com.
Christus cur lumen seipsum appellet. tom.1.pag.603.col.1.a.& seq.
Christus agnus Dei a Baptista dictus est,multis de causis. to.1.pag.82.com. & pag.83.col.1.a.
Christus Nazarenus dictus.tom.1.pag.101.com.1.
Christus quo modo Paracletus sit, vt Deus est,& quo modo etiam vt homo est. to.2.pag.67.col.2.b.c.
Christi nomine Patrem petierunt prophetae, & Patriarchae etiam ante aduentum ipsius Christi.to.2.pag 168.col.1.b. diuerso tamen modo ac nos petamus ibid.col.2.
Christi nomine Patrem cur non petierint Iudaei.tom.2.ibid.col.1.a.& seq.
Christi nomine vitam habere quid sit. to.2.pag.327 com.
Christus quo modo dicatur recessisse a Iuda, vbi se Satanas immisit in cor eius.

tom. 2. pag. 37. com.
Christus quare Iudam non seruauerit. to. 2. pag. 194. com. 3.
Christus cur sæpe mortem suam significauerit illis verbis Vado ad Patrem. to. 2. pag. 143. com.
Christus homo præceptum, & mandatum habuit. to. 2. pag. 100. com. 2.
Christus an præceptum patris habuerit de morte subeunda pro hominum salute, fuse tractatur. tom. 1. pag. 519. col. 1. & 2
Christus habuit præceptum moriendi, & illa faciendi, quæ ad salutem hominum spectabant. to. 1. pag. 520. col. 1. a. & to. 2. pag. 83. com.
Christi mors voluntaria fuit, sed aliter quã mors Martyrum. tom. 1. pag. 519. com. 1.
Christi mors diuersa fuit a morte reliquorũ hominum. tom. 1. pag. 518. com.
Christus Hierosolymam ingressus sedit super asinam, & super pullum eius. tom. 1. pag. 584. col. 1. b. c.
Christus cur a Hierosolymitanis exceptus sit cum ramis palmarum. tom. 1. pag. 581. col. 1. a. & seq.
Christus in ingressu Hierusalem manifestauit se verum esse Messiam. to. 1. pag. 582. col. 2. a. b.
Christus Dominus non præuenisse tempus celebrandæ Paschatis a lege statutum fuse ostenditur. to. 2. pag. 9. col. 2. c. d
Christus Dominus agnum comedit decimaquarta ad vesperam, quando omnes Iudæi comederunt. tom. 2. pag. 10. col. 1. e
Christus, quam horam dicat suam. to. 2. pag. 108. col. 1. a. & seq.
Christus Dominus quo abierit surgens a mẽsa. tom. 2. pag. 84. col. 2. a.
Christus cur petierit calicem ab eo transferri. to. 1. pag. 593. col. 1. d.
Christi anima quo modo turbata dicatur. tom. 1. pag. 590. com. 3.
Christus cur obuiam processerit comprehensoribus. tom. 2 pag. 220. com. 3.
Christus Iudæos verbo in terram prostrauit: verbo etiam erexit. tom. 2. pag. 221. commen. 2.
Christus mortem sibi distulit, non accelerauit, vt plura pro nobis pateretur. to. 2. pag. 280. col. 2. a.
Christus Dominus quare ductus sit ad Annam. to. 2. pag. 225. com. 4.
Christus Dominus cur sit flagellatus, & quoties. tom. 2. pag. 253. c. & in quo loco. pag. 257. com. 1.
Christus non Iudaico more, sed Romano flagellatus est. tom. 2. pag. 252. c.
Christus a Pilato horrendum spectaculum ostensus inimicis, Patri se ostẽdit acceptissimum sacrificium pro eodem Pilato, & ceteris omnibus. to. 2. pag. 257. com. 2
Christus quo tempore a Pilato missus sit ad Herodem. to. 2. pag. 251. col. 2. a.
Christus quare Pilato non responderit. to. 2. pag. 259. com. 3.
Christus cur alteram maxillam nõ prabuerit seruo se percutienti. to. 2. pag. 235. col. 1. a. 1.
Christi dolor animam Matris doloris gladio transfixam aspicientis. tom. 2. pag. 275. com. 1.
Christus cur nudus fuerit crucifixus. tom. 2. pag. 272. com. 1.
Christi sitis in cruce. tom. 2. pag. 277. commen.
Christo in passione sua bis potus oblatus est. ibid. col. 1. a. 2.
Christus cur Matri in Ioannem parentis auctoritatem tribuerit. to. 2. pag. 276. com. 1.
Christus cur voce magna clamauerit, & caput inclinauerit antequam moreretur. to. 2. pag. 279. com. 2.
Christus cur sibi mortuo voluerit latus aperiri. to. 2. pag. 280. com. 3.
Christus morte sua soluit pretium Redemptionis, & mansionum cælestium, & ascendens in cælum viam strauit Sanctis omnibus. to. 2. pag. 52. com.
Christus in morte, & Resurrectione, a Iudæis cognitus fuit filius Dei. tom. 1. pag. 448. com. 2.
Christus quo modo dicatur pro amicis animam posuisse. tom. 2. pag. 106. col. 1. a.
Christi passio medicina fuit peccatorũ, quod si multis non prodest, eorum est culpa. to. 1. pag. 83. col. 1. a. b.
Christus Dominus cur voluerit monumento nouo sepeliri. item cur in alieno. to. 2. pag. 265. com. 2. & annot. seq.
Christum ipsa Resurrectionis die quinquies apparuisse colligitur ex Euangelistis. to. 2. pag. 308. col. 1. b.
Christus quomodo figuram hortulani Magdalenæ exhibuerit. tom. 2. pag. 301. commen. 2.
Christus post Resurrectionem suam, an in littore

litore cum Apostolis pransus sit, & quo fine.tom.2.pag.333.com.2.
Christus cur tot voluerit habere testimonia. tom.2.pag.125.col.1.e.
Christus cur Resurrectionem suam Iudæis dederit in signum diuinitatis suæ. tom. 1. pag.133.col.1.a.
Christi intercessione, & meritis qua habeit, vt homo, missus est Spiritussanctus.tom.2. pag.66.com.2
Christus cur non dederit Apostolis Spiritum sanctum, quando illis ipsum promisit. tom.2.pag.78.com.
Christus, quare non miserit Spiritumsanctū, nisi post suam Ascensionem, cum semper potuerit mittere.tom.2.pag.138. col.1. & 2.a.2.& seq.
Christus Spiritum sanctum donans Apostolis ostendit se esse verum Deum, qui per Prophetas promiserat Spiritumsanctum se daturum.tom.2.pag.313.col.1. b.
Christus cur non ita perfectos fecerit Apostolos ante aduentum Spiritussancti, sicut postea per Spiritumsanctum facti sunt.to. 2.pag.148.col.1.b. & seq.
Cibus duplex corporis vnus, & alter animæ. to.1 pag.232.col.2.c
Ciborum animæ, & corporis multiplex similitudo.ibid.d.
Ciborum animæ, & corporis dissimilitudo multiplex.to.1.pag.233.col.1. d
Cibi communis, & Eucharistici multiplex differentia.to.1.pag.361.com.
Cibum suum quare Christus esse dicat, facere voluntatem Patris, fuse tractatur.to.1. pag.233.col.2.d.e.& pag.234.col.1. & 2.
Cicatrices vulnerum cur voluerit Christus retinere.to.2.pag.310.com.2. & col.1.a.
Cicatrices vulnerum in corpore Christi glorioso, vera, & non ficta erant, & sunt.ibid.
Cicatricum in corpore Christi non tantum signa exterius, sed etiam foramina manserunt. ibid.col.2.b
Circumcisio non Moysi, sed antiquioribus Patribus indicta.tom.1.pag.407.com.
Circūcisio nō erat natiuitas, & generatio sicut baptismus.to.1. 149.co.1.c.d.et 2.a.et se.
Circumcisio sabbato facta illud nō soluebat. to.1.pag.407.com.& 408.col.1.c
Clamauit Christus vocans ad se sitientes, multis de causis.tom.1.pag.417. com.1.
Clamoris Christi causa, & inclinationis capitis ante mortem.tom.2.pag.279. com.2.
Clamare in deserto, quid sit.to.1.74.col.2.b
Claritas qua filius Patrem clarificauit, qua fuerit.to.2.pag.181.com. & pag.182. col. 2.b.& pag.186.com.& col. 1.a.2.
Clarificatio Patris distincta est a clarificatione Filij.to.2.pag.182.col.1.a. & seq.
Clarificari filium hominis quid sit. to.2.pag. 41.com.
Clarificari Christum a Patre est miris operibus manifestare, quod eius filius sit.to.1. pag.594.col.1.a.
Clarificatio Christi duplex.to.2.pag.41.cō.2
Clarificatus est Christus vt Deus vno tantū modo ibid.
Clarificauit Pater Christum, vt hominem dupliciter.com.2 pag.180.col.1. a. b.
Clarificatio Christi vt homo, est duplex gloriosa, & non gloriosa.ibid. c. d.
Clarificatio quam petit Christus a Patre quanam fuerit.ibid.b. c. & col.2. c. & seq. & pag.181.col.2.b.
Clarificatio, quam petit Christus a Patre, quo fine petat.to.2.pag.181. com.
Clarificationem conformem & proportionatam potestati suæ petit Christus. to. 2. pag. 182.com.2. & 183.col.1.a.
Claritas quam habuit Christus priusquam mundus fieret, & quam petit a Patre, quæ sit.to.2.pag.186.com.& pag. 187.ann.7. per tot.
Claritas quam acceptam a Patre dedit nobis Christus, quæ sit.to.2.pag.203. com.1. & col.1.a
Claritas, & gloria humanitatis Christi, est participatio gloriæ Dei & quo modo.to.2. pag.186.com.& anu.seq.
Clarificant Filium Spiritussanctus tamquā ei consubstantialis, per Apostolorum prædicationem, & infundendo lumē, & charitatē cordibus fideliū.to.2.pa.152.com.2
Clarificatio Christi quomodo fuerit apud omnes.tom.2.pag.183.col.1.b.& seq.
Claritas & gloria Christi in gloriā Apostolorum redundat.tom.2.pag.152. com.2.
Clarificat Deus hominem, & homo Deum, sed diuerso modo.tom.2.pag.180. col.1.a.
Clarificatus est Deus per fructū Apostolorū: & quo modo.to.2.pa.98.cō.& ann.& seq.
Claui, quibus Dominus crucifixus est, quattuor fuere, quattuor etiam milites crucifigentes.to.2.pag 274.col 2.b.
Cognitio & fides quo modo inter se differant. tom.1.pag.450.col.1.a.

Cognitio

Cognitio dicitur aliquando fides ipso effectu confirmata. tom.2.pag.204.com.

Cognitio, quam Christus dixit Ioan.17. esse vitam aeternam, an sit intelligenda de ea, quae est in patria. to.2.pag.185.col.2.e. & pag.186.col.1.a.

Cognitio reciproca Christi, & ouium suarũ qualis sit. to.1.pag.513.com.2.

Cognoscere Deum est ei credere, & obedire. tom.1.pag.471.com.2.

Cognitio speculatiua Christi Domini potest esse maior in peccatore, quam in viro perfecto: non tamen practica. tom.2.pag.75. col.1.b.

Cohors à quo conducta, & an a Pilato missa fuerit, ad capiendum Christum. to.2.pag. 219.col.1.a.2.

Collecta seu coetus quod festum fuerit, quando, & qua de causa institutum. to.1.pag. 388.col.1.e.

Columbae specie, quare Spiritussanctus descendit super Christum. tom.1. pag. 86. col.2.b.

Columbam, quae in baptismo Christi apparuit, probabile est non veram, sed apparentem fuisse. ibid.a.

Columba super Christum in baptismo descendens, an fuerit ab omnibus, qui aderant, visa. tom.1 pag.88.col.1.d.

Comprehendere idem aliquando significat, quod apprehendere. tom.1.pag.25. com.

Communio sub vtraque specie non est de iure diuino. tom.1.pag.358.col.1.a.

Communionem sub vtraque specie esse de iure diuino nulla ratione efficaci probari potest. ibid.col.2.a.

Communio sub vtraque specie ex verbis Christi non deducitur. tom.1.pag.355.col.1. a.b.

Communio sub vtraque fuit olim in consuetudine. to.1.pag.356.col.2.e.

Communio sub vtraque fuit aliquando in praecepto propter haereticos. to.1.pag.358. col.1.a.

Communio modo sub vna, modo sub vtraque fiat specie, memoriam praefert passionis Christi. to.1.pag.355.col.1.d.

Communio sub vna tantum specie non minus antiqua est, quàm sub vtraque. to.1. pag.357.col.1.b.

Communio sub vna tantum specie iustis de causis indicta ab Ecclesia. tom.1.pag. 359.col.1.e.

Concilia quare congregentur in Ecclesia. to. 2.pag.150.col.1.b.

Concilium contra Christum coactum quale fuerit. tom.1.pag.556.col.1.a.& seq.

Concilium contra Christum Hierosolymis coactum, quanta impietate peractum sit. to.1.pag.569.col.1.b.& seq.

Concilium cogentes contra Christũ in quatuor graues errores inciderunt. to.1.pag. 568.col.1.a.& seq.

Concilium Syrmiense quo modo intelligi voluerit illud Gen.19. Pluit Dominus a Domino. to.2.pag.119.col.2.b.

Consilium contra Deum ineuntes in illa incidunt, quae vitare conantur. tom.1.pag. 569 col.1.b.

Concordia Euangelistae Ioannis cum alijs tribus in ijs, quae dicit Christum non praedixisse Apostolis de illorum persecutione, cũ tamen alij videantur affirmare quod praedixerit. tom.2.pag.134. tota annot. 8. sed praecipue. pag.135.col.2.b. c.

Concordia ostenduntur duo loca Ioannis. In quorum vno Petrus interrogasse dicitur: Domine quo vadis? in altero dicit Christus: Nemo ex vobis interrogat me: Quo vadis? to.2.pag.136.col.2.a.2.& pag.137. col.1.& 2.a.2.

Concordia Euangelistarum in annumeranda nocte, & vespera illa, qua Agnus comedebatur, decimae quartae diei Lunae. to. 2.pag.7.col.1.e.& pag.11.col.1.c.d.

Concordia Euangelistarum in secunda Petri negatione narranda. tom.2. pag.236. col.1. a. 2. Item in tertia. pag. 237.col.1. a. 2.

Concordia Ioannis cum caeteris Euangelistis in referendis negationibus Petri. to.2.pag. 228.col.1.a.2. fuse praesertim prima. pag. 230 col.1.a. item in com.

Concordia Euangelistarum in referendo modo, quo acetum oblatum est Christo. to.2. pag.278.col.1.a.2. & seq.

Concordia Euangelistarum in assignando tẽpore hora sexta. tom.2.pag.264.col.1.a.& in assignando tempore latae sententiae, & crucifixionis Christi. pag.265.col.1.b. fuse, praesertim. pag.266.col.2. d.

Concordia Euangelistarum de mulieribus iuxta crucem stantibus, vel a longe aspicientibus to.2.pag.275 col.1.a

Concordia Ioannis Euangelistae cum Matthaeo, in describendo tempore quo Maria Magda-

Magdalena venit ad sepulchrum. tom.2. pag.287.col.1.a.& per totam ann.
Concordia Ioannis cum Marco de exorto sole, quando Magdalena venit ad monumentum.tom.2.pag.290.col.2.a.b.
Concordia Ioannis cum Luca de absentia Thomæ, quando ceteris Apostolis apparuit Christus.to.2.pag.317.col.1.c.
Concordia Euangelistarum circa mulierum aduentum ad sepulchrum Domini. to.2. pag.290.col.2.c.tota anno.3.
Concordia Euangelistarum circa Angelos, qui mulieribus iuxta sepulchrum Domini apparuere.ibid.& pag.299.col.1.a
Concordia Euangelistarum de Apparitione Christi facta discipulis Hierosolymis, vel in Galilæa.tom.2.pag.307.col.1.a.
Confessio distincta peccatorum de iure diuino iniuncta probatur.tom.2.pag. 316.col. 2.b.
Contentio inter Apostolos, quando facta fuerit.tom.2.pag.217.col.1.a.2.
Conuersionis veræ indicium est acceptare correctionem. tom.1.pag.215.com.
Cophinus cistam ex viminibus confectam, et genus quoddam mensuræ significat.to.1. pag.318.col.1.a.
Correctio non importat contemptũ, sed opus charitatis est.tom.1.pag.113.col.2.b.
Correctio præsertim grauium delictorum superbas mẽtes in maximos prouocat furores.to.1.pag.132.col.1.a.
Corona spinea Christi Domini ex iuncis marinis confecta.tom.2.pag.254.col.1.a
Coronam spineam habuit Christus in cruce. to.2.pag.274.col.2.d.
Corpus Christi non cæleste, sed terrestris naturæ fuit.tom.1.pag.47.col.2.c
Corpus Christi realiter in sacramento datũ, quo modo corpora fidelium efficiat vnum in Deo.to.2.pag.201.col.2.e.& pag. 203. com.1.
Corpus Domini in altari cur non super sericum, sed super lineum pannum ponatur. tom.2.pag.284.com.4.
Corpus Christi gloriosum e sepulchro egressum est, nondum lapide reuoluto .tom.2. pag.293.com & pag.294.col.2.a.
Corpus gloriosum Christi Domini ianuis clausis ingressum est, & in momento in medio eorum apparuit. tom. 2. pag. 309. com.1.
Corpora in Resurrectione assumenda non spiritualia, sed carnea erunt.tom.1.pag.591. col.1.& 2.
Corpora, eodem die secundum legem deponenda erant, & deponere e cruce die sabbati non licebat, idcirco festinarunt.to. 2.pag.280.com.1.
Credendi verbum in scriptura generaliter accipitur pro eo quod est assentire, siue assensus sit ex fide, siue ex scientia, siue experientia.tom.2.pag.325.col.2.d.
Credendi verbum absolute prolatum fidem Christi significat, & diuinam.tom.2.pag. 297.col.1.c.
Credere quãdoque in scriptura significat firmiori certitudine veritati assentire. to.1. pag.125.col.1.b.
Credere, & cognoscere differunt.tom.1.pag. 374.col.2.& pag.450.col.1.a.
Credere Deo, Deum, & in Deum, quo modo differant inter se. tom. 1. pag. 42. com.1.c
Credere in nomine Christi, est credere quod ipse sit Messias in lege promissus. ibid.
Credere tenebantur Iudæi testimonio Baptistæ Christo exhibito. tom. 1. pag. 243. col.1.c.
Credere tenebantur Iudæi Christi prædicationi, etiam seclusis miraculis.ibid.d.
Credere non posse, qui excæcati sunt, quo modo verum sit.tom.1.pag.608.col.2.a.
Credentium Iudæorum paucitas prædicitur. to.1.pag.606.com.1.& 2
Credere magis debemus alijs res nostras prouidentibus, quam nobis ipsis.tom.2.pag. 34.com.1.
Crucis Christi figura, quo modo fuerit serpens æneus, fuse tractatur. to.1. pag. 164. col.2.a.per totam ann.
Crucis forma, quæ fuerit.tom.2.pag.274.col. 2.c.d.
Crucis mortem quare Christus præ alijs elegerit fuse tractatur.to.1.pag.165. col.1.e. & col.2.a.& seq.
Crucis morte afficere non erat secundum leges Iudæorum tom.2.pag.241.com.2.
Crucem sibi portare solebat crucifigendi vsque ad locum supplicij.to.2.pag.168.com. 5.per totum.
Crucem tollens Christus in humeros suos, significauit nostra omnium peccata in se punienda.to.2.pag.269.com.1.
Crucem egrediens e Prætorio Christus solus portauit: postea solus Simon.ibid. col.1.a.

Crura

Crura sibi frangi cur noluerit Christus. to.2. pag.280.col.1.a.
Crux a Christo lata prædicta ab Isaia.c.9.& præfigurata in Isaac ligna portante.tom.2. pag.269.com.1.
Crux Christi cathedra etiam fuit magistri docentis.to.2.pag.276.com.1.
Crux Christi signum, & vexillum est Christianorum.tom.1.pag.165.col.1.c

D

Dæmon auctor, & excitator fuit tam sæua persecutionis in Apostolos, & Christianos.to.2.pag.130.col.2.b.c.
Dæmones fingunt, sed non faciunt miracula. to.1.pag.143.col.1.a.
Dæmon festinat, & impellit hominem, ne locus pœnitentiæ detur ei.tom.2.pag.39. col.1.a.
Dæmoniacum cur Iudæi Christum existimauerunt, & appellauerint.tom.1.pag.465. com.1.
Dæmonis tentatio a culpa neminem excusat. to.2.pag.15.com.
Dæmon quo modo, & cur introiuerit in Iudam post buccellam ei porrectam a Christo.tom.2.pag.37.com.
Dæmoni quo modo fuerit traditus homo propter peccatum.tom.1.pag.595.col.1. a.& seq.
Dæmon quo modo suo principatu fuerit spoliatus.tom.1.pag.598.a.
Dæmon reus homicidij contra Christum. to. 2.pag.15.com.& pag.16.col.2.b.
Dæmon suadet, non vim infert. to.2.pag.15. com.
Dæmon timuit, ne virtute Eucharistiæ sumpta Iudas resipisceret.to.2.pag.39. col.1.a.
Damnati inuicem colligantur ad maiorem pœnam.to.2.pag.96.com.2.
Damnatis cuncta Dei dona subtrahuntur. tom.2.ibid.com.1.
Dare gloriam Deo, quid significet. to.1. pag. 489.col.1.a.
Dati a patre, id est Prædestinati tantum, videbunt Christi diuinitatem.to.2.pag.205. com.1.
Deducere in veritatem quid sit.to.2.pag.149 col.2.c & pag.150.col.1.a.
Dei beneficia multo plura sunt, quæ non rogatus concedit, quam quæ rogatus. tom.2 pag.171.col.2.a b.
Dei cognitio, non tamen personarum distinctio, ex creaturis potuit deduci. to.1. pag. 36.com.
Dei sapientia, & virtus magis splendent in fortitudine, qua Apostoli mortem subierũt, quam si illam Deus impedisset. to. 2. pag. 126.com.1.c.pag.139.col.2.d.
Deo per similitudinem agricolæ officia conuenire possunt.tom.2.pag.89.col.1.c.
Deum ad hominem venire, & in eo manere quid sit.to.2.pag.76.com.2.
Deum calumniatus est diabolus apud homines, & homines apud Deum.to.1.pag.375 col.1.a.2.
Deum clarificare filium hominis in semetipso, quid significet.tom.2. pag.41. com.2.& pag.42.col.1.a
Deum creare per Spiritumsanctum quare non dicitur, sicut per Verbum cuncta facere affirmatur.tom.1.pag.15.col.2. d. & seq.
Deum esse Patrem maius est, quam esse Dominum.to.2.pag.178.com.2.& pag. 189. com.1.
Deum nemo in essentia sua vidit, dum esset in via.to.1.pag.64 col.2.b.c.
Deum nemo orat, & ab eo petit sine fructu. tom.2.pag.171.col.2.b.
Deus aliquando exaudit petitiones nostras negans, & renuens facere quod petimus. to.2.pag.165.col.2.d.
Deus an ab æterno dicatur Dominus. tom.1. pag.27.col.2.a.b.
Deo qua ratione excæcatio, & induratio hominum imputentur.tom.1.pag.612.col.1. a. b.
Deus a principio mundi beneficia, quæ contulit, concessit in nomine Christi, licet tum in nomine Christi plurimi non peterent. tom.2.pag.167.col.1.a.2.
Deus, cuncta per Verbum suum creauit. to.1 pag.15.d.b.
Deus cur ab hominibus velit rogari. tom. 2. pag.171.col.1.d.& seq.& pag.172. col.1. b.& seq.
Deus hominem, & homo Deum clarificat, sed diuerso modo.tom.2.pag.180 col.1.a
Deus malis ipsis in bonum vtitur, ideoque ea permittit, vt bona ex ipsis eliciat. tom.2. pag.31.col.2.a.b.
Deus neminem creat, vt peccet, sed liberi ar-
bitrij

birrij culpa quisque peccat. tom.2.pag.31. col.2.a.b.

Deus nouit omnes calamitates, & persecutiones, quæ a dæmonibus siue hominibus fiunt, eoq. non permittente fieri non possent. to.2.pag.133.col.2.b.

Deus olim in figuris & vmbris apparens, filius erat.to.1.pag.62.col.2.a.b.

Deus omnibus dat auxilium quo peccatum vitare possent, non tamen omnes vult omnino impedire, ne peccent.to.2.pag.194. com.3.

Deus post Christi resurrectionem diligit vt filios, quos prius dilexerat vt seruos. to.2. pag.74.com.2

Deus, quandoque cum articulo, & quandoque sine illo, cur in Græco legatur. to.1. pag.12.col.2.c.d.

Deus quo modo dicatur venire. tom.2.pag. 116.com.3.

Deus quo modo non deficiat a sua promissione, quando non exaudit petentes. tom.2. pag.166.col.1.& 2.d.

Deus, singulari amore ita diligit credentes in Christum, vt non solum, sicut ceteris rebus omnibus magna beneficia eis conferat, sed ipsum suum amorem eis donat, ita vt in ipsis sit.tom.2.pag.208.col.1.a.

Deus suos interfici, & affligi permittens, maxime in eos dilectionem exercet.to.2.pag. 133.col 2.c.

Deus visus est ratione humanitatis assumptæ, & miraculorum, quæ per illam efficiebat.tom.2.pag 58.com.1.

Dextera nauigij, pars in quam iussi sunt Apostoli mittere rete, quid significet.to.2.pag. 330.com.3.

Diaboli filij, quo modo apud Patrem videre dicantur, quæ faciunt. tom.1.pag.454. com.vlt.

Diaboli iudicium duplex, alterum quo a principio damnatus est propter peccatum, alterum quo priuatus est potestate, quam habebat in homines.to.2.pag.145.col.2.a.

Diaboli nomen etiam conuenit eius ministris.to.1.pag.376.col.1.d.

Diabolum in veritate non stetisse quid significet.to.1.pag.460.col.1.b.c.

Diabolum mittere in cor, & intrare in aliquem quid significet.to.2.pag.16.col.1.a.

Diabolum nihil habere in Christo quid significet.tom.2.pag.82.com.3.

Diabolum, quidam voce illa nihil, significari intelligunt.tom.1.pag.18.col.1.a.

Diabolus cur in Christi aduentu, suo dicatur spoliatus dominio.tom.1.pag.598.col.2. c.d.

Diabolus, cur Iudas appellatus sit. to.1.pag. 376.col.2.a.

Diabolus cur princeps dictus.tom.1 pag.597. col.1.a.b

Diabolus idem est quod calumniator. tom.1. pag.375.col.1.a.2.

Diabolus mendacij pater dicitur, quia eius fuit inuentor. tom.1.pag.461.com.1.& col.2.a.

Diabolus non dicitur princeps mundi, quia eum fecerit.tom.1.pag.597.col.2.c.

Diabolus peccati, & per peccatum ceterorũ malorum omnium causa fuit. tom.2.pag. 255.col.2.b.& 256.col.1.a.

Diabolus quam potestatem habuerit in Christum.to.2.pag.260.col.2.a.

Diabolus triplicem calumniam operatus est. to.1.pag.375.col.1.a.2.

Didymus cur dictus Apostolus Thomas.to.2. pag.316.col.1.a.

Diebus etiam festis puniebãtur peccata quædam grauia, maxime contra Dei honorẽ. to.2.pag.12.col.2.a.

Diei, & noctis metaphora quatuor modis ab auctoribus exponitur.tom.1.pag.544. col.1.a.b.

Diei & noctis nomine Christus vitæ suæ, & mortis tempus significauit.tom.1. ibidem. com.

Diei, & noctis nomine quid significet Christus.tom.1.pag.481.col 1.a.

Diem in duodecim horas diuidebant Iudæi. tom.1.pag.199.com.3.

Diem suum appellat Christus diem incarnationis.tom.1.pag.472.col.1.a.

Dies apud Hebræos non appellabatur nisi ea temporis pars, quæ a nocte secernitur. to. 2.pag.7.col.2.c.d.& 289.col.1.a.

Dies prima azymorum quo modo appellata sit quartadecima a Matthæo, Marco, & Luca.to.2.pag.7.col.2.d.

Dignitas hominis non a materia, sed ab illius anima prouenit.tom.1.pag.483.col.1. a.1.

Dij qui dicantur in scriptura.tom.1.pag.532 col.2.a.

Dilectio Christi erga homines quadruplex. to.1.pag.542.col.1.a.

Dilectio Christi in mandatorum eius obser-

natione maxime spectanda est, & eidem iner. es redd[illegible] .tom.2. pag. [illegible]4.com.1.

Dilectio Christi vna ab aeterno fuit, tres aliae temporales.tom.1.pag.542.col.1.c.

Dilectio Dei erga homines, causa fuit aduentus, & mortis filij eius. tom. 1.pag. 166. com.

Dilectio Dei differt in causa a dilectione nostra.tom.1.pag.168.col.2. e.

Dilectio Dei erga nos causa est, cur mandata faciamus.tom.2.pag.100.com.2.

Dilectio Dei iniusta non est, quamuis ad iniustos, & indignos se extendat. to. 1. pag. 169.col.2.a.

Dilectio Dei quantum splendeat in eo, quod filium vnicum nobis dederit. ibid. c. d. & seq.

Dilectio, quae est Spiritus Sanctus per gratiã est in dilectis a Deo tom.2 pag.207.commen.3.

Dilectio, & amor Christi erga nos conseruatur, & augetur praeceptorum obseruantia. tom.2.pag.100.com.1.

Dilectio maior ne dicenda, quando exponitur vita pro amicis, an quando pro inimicis.to.2.pag.104.col.2.a.

Dilectio mutua est via, per quam multi fructus afferri, & populi conuerti possunt.to.2 pag 110.com. 3.

Dilectione humana amicitiae Ioãnes a Christo fuit dilectus prae ceteris.tom.2. pag. 35. col.1.& 2.

Dilectionem Dei commendat, quod dilexerit eos, quos praesciuit fore ingratos. to. 1. pag. 168. col. 1.c.

Dilectionem Dei in nobis esse quid sit. tom.2. pag 207.col.2.a.

Dilectionem, qua nos diligit Deus, non praecedit absolute mandatorum obseruantia.to. 2.pag.74. com.2.

Dilectionis mandatum numquam fuit antiquatum.to.2.pag.45.col.1.c.

Dilectionis mandatum quare dicatur nouũ. to.2.pag.43.com.2. fuse etiam tractatur. pag 44. in annot.

Dilectionis mutuae cur potissimum Christus mentionem fecerit, ceteris mandatis omissis.to.2.pag.103.col.1.a. b.

Dilectionis mutuae modus, quis esse debeat. ibid.in com.

Dilectionis praeceptum cur Christus dicat esse suum.to.2 ibid.col.2.a b.

Dilectio quam in vltima cena mandauit Christus Apostolis, quaenam sit. to. 2. pag. 45.col.2.b.

Dilectionis, qua pro inimicis vita exponitur, cur Christus mentionem non fecerit. to. 2. pag 105.col.2.b.

Dilectionis triplex quantitas, aestimationis, intensionis, & extensionis.tom.2.pag.104. col.1.a. pag.167.col.2.b.c. & 168.col.1.a. & seq.

Dilectio Patri non exhibetur, nisi Filio etiam exhibeatur to.2.pag.76. com.2.

Dilectio, quae est signum, & Symbolum Christianorum, quaenam sit.tom.2.pag.45.col. 2.b.c. & in com.

Dilectum esse mundum a Deo, multis de causis est admiratione dignum. to. 1.

Diligendus erat proximus etiam ante Euãgelium, ita vt pro ipsius salute spirituali vita temporalis, quando opus erat, exponeretur.to.2.pag.44.col.1.c.

Diligentibus Christum, & eius sermonem seruantibus, promittitur adoptio filiorũ Dei. to.2.pag.76.com.2.

Diligere, & amare idem saepissime significant in scriptura.tom.2.pag. 337. com.2.

Di[illegible] pag.13. com.2.& col.2.a.& pag.14. col.1.a.

Diligi semper debuit proximus propter Deũ, siue merita proximi praecesserint, siue nõ. to.2.pag.44.col.2.b.

Diligit Christus suos non solum vt Deus, sed etiam charitate sua, quam vt homo habet.tom.2.pag.74 com.3.

Diligit Deus mundum absque vlla quam ab eo expectet vtilitate.tom.1. pag. 168. col. 2. a.b.

Diligit Deus mundum propter suammet bonitatem.tom.1.pag.169.col.2. b.

Diligit Deus post Christi resurrectionem, vt filios: quos prius dilexerat, vt seruos. to.2. pag.74.com.2.

Diligit se ipsum Deus naturaliter.tom.1.pag. 167.col.2.c.& pag.168 col.1. a

Discipuli Christi q[illegible] dicantur. tom. 1. pag. 450.com.1.

Discipuli Domini appellantur, qui eius sequebantur doctrinam.tom.1.pag.389. com.

Discipuli qui in doctrina Eucharistiae scandalizati sunt, non fuere de septuaginta.to. 1.pag.373.col.1.a.b.

Di[illegible] inspicis factum, credidisse dicantur in Christum.to.1.pag.124.col.2.e.pa.125.col 1.a.

Discipu-

Discipulorum Christi qui fuerint conuiua in nuptijs Cana.tom.1.pag.110.col.1.& 2.
Discipulorum nullum esse perditum quo modo sit intelligendum.to.2.pag.223.col.1.a.
Diuinitatem carni sua vnitam, quam appellat claritatem, dedit nobis Christus in sacramento Eucharistia. tom.2.pag.203. com.1.& 2.
Diuinitatem habet Christus a Patre naturali natiuitate ab aeterno. tom.2. pag.205. com.2.
Diuinitatis sua opera Christus cur Patri tribuat.to.2.pag.87.com & .89. col.2.a
Docibiles Dei actiue, & passiue in scriptura sumuntur. tom.1.pag.342.col.1.a.2
Doctores verbi Dei non soli sermoni, & doctrina studere debent, sed precibus etiam Dei opem implorare.tom.2.pag 177.com.
Doctrina aliqua tribus de causis respui solet.to.1.pag.462.com.2.
Doctrina Christi intellectum illuminat, & voluntatem mouet, non coactione sed efficacia virtutis sua.tom.2.pag.26.col.2.b.c.
Doctrina Christi quare sit veritas. to.2.pag. 119.com.1.
Doctrina Christi quo modo sua, & quo modo non sua sit. tom.1. pag. 398. col. 1. a. per tot.annot.
Doctrina Christi efficacia etiam in peccatoribus.tom.2.pag.40.col.2.a.1.
Doctrina occulta calumniam repulit Christus.tom.2. pag.232. com.2. pag.233.col. 2.a.
Doctrina rerum diuinarum tradenda, nullum tempus inopportunum videri debet. to.1. pag 93.com. 1
Doctrina talis est, qualis & Magister eius. to.1.pag.188.com.1.
Dominica dies sabbati obseruationi merito successit.to.1.pag.265.col.1.e.& 2.a
Dominium Christi vt Deus est, eiusq. perfectiones, & excellentia.to.2 pag.27.col.1.b. & seq.
Dominium Christi vt homo est. to.2. pag.28. col.1.a.1.
Dominium duo habet, potestatem, & relationem ad ea circa qua est potestas.tom.2. pag.27.col.2.d.
Dominium quoddam singulare habet Christus iure redemptionis in omnes redēptos. to.2.pag.322.com.2.
Dominum fuisse ab aeterno Deum, est valde probabile.to.2.pag.27.col.2.c.
Domus & Regnū Dei idem sunt.tom.2.pag. 51.col.2.c.
Dona Dei nō debita nobis, sed gratuita sunt. to.1.pag.479.col 2.c.
Doni nomine Christus seipsum hominibus datum intelligit.tom.1 pag.203. com.& 205 col.1.c.& seq.
Donum sine mensura dicitur filius nobis datus.to.1.pag.190.com.& 191. com.2.

E

Ecclesia ante Christi aduentum diuisa erat in populum gentium, & synagogā Iudaeorum.to.1.pag.515.col.1.a
Ecclesia gentium & synagoga Iudaeorum, in tribus olim conueniebant.ibid.col.2.
Ecclesia gentium olim in multis a synagoga Iudaeorum diuersa fuit. tom. 1. pag. 116. b. c.
Ecclesia quare numquam dicta fuerit synagoga.to.2.pag.126.col. 1.b.c.
Ecclesia de latere Christi mortui, sicut Eua de dormientis Adae latere formata est. to. 2.pag.281.com.2.
Ecclesiastica negotia ab ecclesiasticis tractari debent to.1 pag.567.col.1.a.
Ecclesia Dux, & gubernator Spiritussanctus.to. 2.pag.150.col. 2. b.
Ecclesia vnitas in rebus integritate significata.to.2.pag.333.com. 1.
Ecclesia in scriptura saepe appellantur singula fidelium congregationes, quibus pastores singuli praesunt.to.2.pag.338. com.2.
Electio diuina nostram electionem praeuenit: non enim homo eligeret adhaerere Deo, nisi Deus vt id eligeret praeueniret, & prior vocaret.to.2.pag.109.col.2.b
Electio nostra, qua eligimus Deo seruire, qua fuerit.ibid.a.
Electio Apostolorum duplex ad Christi fidē, & disciplinam, & ad Apostolatum, & dignitatem.ibid.b.
Eleemosynas Christus accipiebat.tom.1.pag. 579.com.1.
Encania eodem ritu quo & festum tabernaculorum celebrabantur.tom. 1.pag. 369. col.1.a.b.
Encaeniorum festum quod fuerit, & quibus ritibus celebratum.tom.1.pag.368. col.2. e.& 369.col.1.a.b.

tom.1.pag.162.commen.
Fidem Christus exigebat a Samaritana. to. 1.pag.217.com.
Fidem sibi haberi cur Christus toties postulauit.tom.1.pag.257 col.1.a.
Fidem sequitur inuocatio, tom. 2 pag. 63. com.1.
Fidem habentes absque operibus, tamquam inutiles palmites resecabit Dominus in altero sæculo. aliquos etiam in hoc sæculo resecat.tom.2.pag.88.com.& pag.91. col.1. a.1.
Fidem & dilectionem Christi deserentes, quo modo foras mittendi.tom.2.pag.95. commen.
Fides credentis testatur veracem eum esse, qui loquitur.to.1 pag.189.com.
Fides qua ratione per ambitionem impediatur.to.1.pag.303.col.1.a.
Fides quo modo a voluntate iuuetur.ibidem. col.2.a.
Fides impeditur, & tandem prorsus amittitur per corruptos mores tom. 1.pag. 304. col.1.a.
Fides inter opera quandoque annumera- [illegible]
Fides viua est velut pignus vitæ æternæ.to.1. pag.344.com.2.
Fides & cognitio quo modo inter se differant. tom.1.pag.450.col.1.a.1
Fides Christi transfert credentes de statu seruorum ad statum libertatis.ibid. com.3.
Fides Dei, & naturalium præceptorum obseruatio semper fuere ad salutem necessaria. to.1.pag.515.col.2.a.
Fides est necessaria simul cum charitate ad salutem.to.1.pag.551.com.1.
Fides ratione contra omnes turbationes maxime firmat tom.2.pag.50.com.1.
Fides sola ad salutem non sufficit.tom.2.pag. 88.com & pag.90.col.2.e
Fides sine operibus esse potest, sed non sufficit ad salutem.to.2.pag 91.col.1.a.1.
Fides facit palmites & inserit Ecclesiæ: cauendum tamen, ne ob defectũ fructus igni tradantur.ibid.b.
Fides non fit in nobis nisi volentibus. tom.2. pag.183.col.2.a.
Fides in Deum, & Christum Redemptorem vocatur vita æterna tamquam causa. to. 2 pag.184 col.2.a. 2.
Fides necessaria omnibus ad vitam æternã, quæ sit ibid.com.
Fides Thomæ in confessione eius fuit vera fides, & meritoria, imperfectionem tamen habuit admixtam. tom.2. pag.323.col.2. a.2.
Fides est eorum quæ non videntur, nec necessario deducuntur ex ijs, quæ videntur. to. 2.pag.324.col.2.a.1.
Fides Thomæ qua credidit Resurrectionem, an fuerit perfectior nostra. to. 2. pag.325. col.1.b.
Fides per quam credimus Iesum esse Christũ filium Dei tres articulos continet, quibus quasi in principio tota fides nostra cõprehenditur.to.2.pag.327.col. 1. & 2.
Fiducia in petitione, & oratione necessitas.to. 2.pag.167.col.1.a. b.
Figura Christi, & eius mysteriorum, fuit serpens aeneus: vt fuse tractatur.to.1. pa.164. col.2.a.& seq.
Figura immolationis Agni Paschalis, quo modo, & quo tempore fuerit impleta.to.2. pag.12.col.2.b.
Fi[illegible] adoptio quid in scriptura significet.tom.1.pag. 39.col.1. a. & tota annotat.
Filij Dei erant iusti sub antiqua lege degentes, sed statum filiorum non habebant. to. 1.pag.40.col.[illegible] c.& 41.col.1.a.
Fil[illegible] habent iusti degentes sub Euangelio. ibid.
Filij Dei missio, donum sine mensura appellatur.tom.1.pag.190.com.
Filij quintupliciter in scriptura dicti secundum Augustinum.to.1.pag.459. com. 1.
Filij diaboli dicuntur, qui eum imitantur. to. 1.pag.464.com 1.
Filioli cur dicantur Apostoli.tom. 2. pag. 42. com.1.
Filiorum adoptionem expectare, est integrã, & consummatã, quæ in gloria possidetur, desiderare.to.1.pag.41.col.1.c.d.
Filius hominis cur Christus seipsum frequenter appellauerit, fuse tractatur. to. 1. pag. 163.col.1.& 2.& tota annot.
Filium hominis, Christus seipsum appellat, quando ea tractat, quæ ei insunt vt homo est.ibid.col.2.d.
Filium videntes, quo modo Patrem videre dicantur.to.1.pag.616.col.1.a.& seq.
Filium mittere Spiritumsanctum a Patre quid sit.tom.2.pag.118.col.1. & 2.a.2.
Filius Dei quattuor de causis verbum appellatur.to.1.pag.8.col.2.b.

Filius

Filius non est dicendus instrumentum Patris.to.1.pag.15.col.2.e
Filius Dei,præsertim homo factus appellatur lux.to.1.pag.23.col.1.b.
Filij Dei in veritate erant, & non in figura tantum,iusti,qui sub antiqua lege degerunt.to.1.pag.40.col.2.c.d.
Filius Dei factus est homo,vt homo fiat filius Dei.to.1.pag.44.com.
Filius Dei factus est caro, non dixit Euangelista,ne errandi occasionem daret. tom 1. pag.40.col.1.d.e.
Filius erat,qui in vmbris,& figuris olim apparebat.to.1.pag.62.col. 1. a.
Filius an Pater olim Patribus apparuerit, tractatur.to.1 pag.613.col.1.a.2. & tota annot.
Filius quo modo Patrem clarificet.to. 2. pag. 181.com.& pag.182. col. 2. a. b. & 186. com.
Fimbriæ,& Phylacteriæ Pharisæorum. to. 2. pag.217.col.1.b.& seq.
Fines Euangelij Ioannis duo, proximus, & remotus scilicet fides vera Christi diuinitatis,& humanitatis,& vita æterna, quæ credentibus datur.tom. 2. pag. 326.commen. 2.
Finis parabolæ de Agricola, & vite. tom.2. pag.85.col. 1. a.
Flagellatio ante crucem cur fieret apud Romanos.tom. 2. pag. 253. col. 1. b & col.2. c. d.
Flagellatio erat in vsu apud Iudæos, & apud Romanos,sed apud Romanos multo grauior,& seuerior.ibid.col. 1. b.
Flagellationis Christi Domini, quæ fuerit causa.ibid.col.1.c. d.quo in loco facta fuerit.to.2.pag.257 com. 1.
Flagellatus est Christus semel tantum. to.2. pag.253.col.2.a.& seq.
Flagellis,qui cædebantur.to.2.pag.252. col.1. & seq.
Flagellum fecit Christus etiam vt homines abigeret e templo. tom. 1. pag. 128. commen.2.
Flagellum fecit Christus ex funiculis quibus animalia ligabantur.tom.1 ibidem. commen. 3.
Flagellum quid esset. tom. 2. pag. 253. col. 1. a.
Fons dicitur Spiritussanctus, quia nobis impartitur aquam vitæ.tom.1.pag.213. col. 2. a.
Fornicationis nomine scriptura frequenter idololatriam significat. tom.1. pag. 456. com.2.
Fratres Domini qui,& quot fuerint. tom.1. pag.126.col.1.a.
Fratres dicuntur in scriptura etiam qualicumque modo cognati, & qui ex eadem gente sunt.ibid.col. 2.a.
Fratres Christi appellati, quia illi cognatione iuncti sint,fuse tractatur. tom 1.pag.127. col.1.a.b.
Fratres Christi vnde dicti simus.tom.1.pag. 163 col.1.c.
Fratres Domini non erant de numero duodecim Apostolorum. to.1. pag.388. col.1. a.2.
Fratres Domini quorsum ei suaserint vt in die festo Hierosolymam ascenderet.tom.1. pag.389.col 1.a.& seq.
Fratres Domini quare dicantur non credere in eum.to.1.pag.392.col.1. a.
Fratres cur appellauerit Christus discipulos suos tom.2.pag 306.com.
Fremere Christum,fuit indignationis fremitum emittere.tom.1. pag. 554. col.1.a.& seq.
Fremuit Christus, & indignatus fuit contra Iudæorum duritiem, & incredulitatem. tom.1.pag.558.com.2.
Fructificare debet palmes in vite dum tempus est.to.2.pag.91.col.2.a b
Fructus,quem fideles in Christo faciunt, quo modo differat a bono opere simpliciter. to. 2.pag. 95.col. 1.b.
Fructus quem attulerunt Apostoli, quo modo manserit.tom.2.pag. 110. com.1.
Frugiferu opus,quod nam sit, & a quo fiat. tom.2.pag.95.col. 1.b.& 2.a.
Fures & latrones quo modo differant. to. 1. pag.500.com.1.
Fures & latrones qui dicantur a Christo. to. 1.pag.504.col.1.b.
Fures,Mercenarij,& Pastores qui sint.to.1. pag.507. col.1. & 2. & pag.508. col.1.a. & pag.511.col.1.a.b.
Fugere, & oues relinquere licet aliquando. to.1.pag.511.col.2.c.

G

Garisin mons ob multa celebris.to.1.pag. 216.com.
Gaudere in malis proximi aliquando licet.

affectum monet, non coactione, sed efficacia virtutis suæ. tom.2.pag.26.col.2. b.c.
Christi Doctrina quare sit veritas. to.2. pag. 119.com.1.
Christus quo modo palam locutus sit mundo. to.2.pag.232.col.1.a.
Christi vocis efficacia.to.2.pag.303. com.1.
Christus cur doctrinam & opera sua Patris esse dicat.to.2.pag.190. com.1.
Christus eodem tẽpore verbis, & opere ostendit, se esse Deum & hominem.tom.2.pag. 178.com.2.& 193.com.1.
Christus inuisibiliter per Spiritumsanctũ docuit Apostolos.tom.2.pag. 146. com.
Christus cur obscuris verbis loqueretur discipulis.to.2.pag.157.com. 2. et pag. 159. col.1.a.& seq.
Christus futura prædicebat, vt suorum fidem confirmaret.to.2.pag.31.com. et pag.82. com.1.
Christus quænam prædixerit post cænam vltimam Apostolis de illorum persecutionibus, quæ prius non prædixisset. tom.2 pag. 134.col.1.a.& seq.& pag.135.col.1.&.2.
Christus quænam habuerit dicenda Apostolis, & non dixerit ante Ascensionem.to.2. pag.146.ann.18.
Christus quo modo nihil in occulto sit locutus.to.2.pag.132.col.1.a.
Christus apertis verbis suam manifestat diuinitatem to.1.pag 269.col.1.a.2.
Christi præcepta & mandata quæ dicantur. to.2.pag. 103.col.1. b.c.
Christi sapientia lucet in colloquio quod habuit cum Samaritana. tom. 1. pag. 210. com. 2.
Christi humilitas in responsionibus lucebat. to.1.pag.392.com 2.
Christus quid & quare scripserit in terra, cũ de adultera fuit interrogatus, tractatur. tom.1.pag.430.col.1.a.
Christi opera propria quædam, alia communia erant cum Patre. tom. 1. pag. 292. com.
Christus subditus matri, sed non in operibus, quæ ad munus Redemptoris spectabant.tom.1.pag 111.com.3.
Christi operum quædam nobiscum communia, alia Redemptoris propria erant.ibid.
Christus operibus testimonium perhibebat diuinitatis, & humanitatis veræ.to.1.pag. 292.com.& 293.col.1.a.b.
Christi opera, quare prædicta fuerint. to. 2. pag.30.col.1.& 2.a.2.& pag. 31.col.1.a. & seq.
Christus cur præceperit colligi quæ ex panibus superauerunt fragmenta.tom. 1. pag. 317.com.
Christus cur lacrymatus sit antequam Lazarum susćitaret. tom.1.pag. 556. col.1. & 2.
Christus non solo verbo dat pacem, vt mundus, sed ex corde & propria auctoritate efficit. tom.2.pag.79.com.
Christum cur existimarunt Iudæi dæmoniũ habere.to.1.pag.465.com. 1.
Christus sabbati transgressor appellatus, cur diuersis se tueatur rationibus.tom.1. pag. 268.col.2.b.
Christus solus sibi, & nobis mereri potuit. tom.1.pag.57.com.
Christus cur tot operibus pro nobis satisfacere voluerit.to.2.pag.256.d.
Christi quilibet actus sufficientissimum fuit pretium redemptionis omnium hominum ibid.c.d.
Christi virtute, & iustitia impetratum est, quidquid a principio mundi concessum est a Deo.tom.2.pag.167.col.1.a. 2.
Christus vt homo cur orauerit, & oret pro nobis.tom.2.pag.177.com.
Christus cur pro mundo non orauerit. to. 2. pag.191.col.1.a.
Christum recipientes per fidem, filij Dei fiunt per baptismum, re vel voto susceptum.to. 1 pag.39.col.2.a.
Christus Dominus quando instituerit sacramentum Eucharistiæ.to.2.pag.25.com.2. & pag.34.com.2.
Christi præsentia in Eucharistia comprobatur.to.1.pag.87.col.1.c.
Christus & spiritualiter, & sacramentaliter cibus.est.to.1.pag.346.col. 1. a.2.
Claritatem, id est, diuinitatem carni suæ vnitam dedit nobis Christus in sacramẽto Eucharistiæ.tom.2.pag.203. com.1.
Christi fidem perfectam habens, habet etiam Patris fidem.to.2.pag. 57.com.2.
Christum negare, & negare se esse Christianum, quo modo differant. to.2. pag. 229. col.2.a.
Christus cur Apostolos, & discipulos permiserit occidi.tom.2.pag.133.col.2.a.
Christus vt homo, Dominus est duobus titulis.to.2.pag.28.col.1.a.1.
Christus iure redemptionis singulare quoddã domi-

dominium habet in omnes eius sanguine redemptos. tom.2.pag.312. com. 2.
Christi Dei dominium, quibus perfectionibus excedat reliqua dominia. tom.2.pag. 27.col.1 b.& seq.
Christus duplicem habuit potestatem iudicandi. tom.1 pag.279.col.1.b.
Christi mors, quo modo eius gloria fuerit. to.2.pag.180.col.1.d.col.2.a.
Christi claritas quam habuit priusquã mundus fieret, & quam petit a Patre quæ sit. tom.2.pag.187. com.
Christus cur ex operibus suis probari dicat se esse a Patre missum, et non potius æqualem esse Patri. to.1.pag.296.col. 1. a.
Christus quo modo sit apud omnes clarificatus. to.2.pag.183.col.1.b.& seq.
Christi humanitas habet gloriam ab interno, nempe ab eodem supposito. tom.2. pag. 188.col. 1. c.
Christus quo modo clarificatus sit a Patre, & quam clarificationem petat. to. 2. pag. 180.col.1.b.c.& col.2.c.& seq.& pa.181. col.2.b.
Christi gloria, quæ vnigenitum a Patre decebat, quæ fuerit. tom.1. pag.49. com.& 50.com.& ann.
Christi gloria quare superet omnem gloriam Beatorum. tom 2.pag.188.col.1.d.
Christi claritas & gloria, in gloriam Apostolorum redundat. to.2. pag.152. com.2.
Christi opera demonstrabant illum esse filiũ Dei. tom.2.pag.62. com.2.
Christi miracula quo modo superauerint miracula Moysis & prophetarum. to.2.pag. 105.col.1.a.
Christus cur nuptijs Cana voluerit interesse. tom.1.pag.109.com.2.
Christus non eodem die, diuersorum etiam annorum fuit baptizatus, adoratus a Magis, & miraculum in nuptijs fecit. to.1 pag.124.col.2.a & seq.
Christo opportunitas operandi tunc est, quando eius virtus maxime in ipsis operibus lucet. to.2.pag.329.com.2.
Christus, cur templum appellauerit, domũ Patris mei. tom.1.pag.130.com.
Christus cur aliquando latere voluerit. to.1. pag.396.com.1.
Christus duplici ex capite peccare non potuit. to.1.pag.463.col.1.a.
Christus cur Patri, & non sibi ipsi gratias agebat. to.1.pag.561.col.2.c.d.
Christi Domini obedientia, qua etiam humanis potestatibus subdi voluit. to.2.pag. 245.com.& pag.245.col.2.c.
Christus sæpe oculos ad cælum leuabat. to.1. pag. 560.col.2.a.
Christi nomen est efficacissimus titulus impetrandi a Patre propter duo. to.2.pag.164. col 2.d.
Christi nomina tractantur. tom. 1.pag. 95. col. 2.b.& seq.
Christi nomen tribus personarum generibus olim conueniebat. to.1.ibid.col.1.a.
Christus Græce, Messias Hebraice, Latine vnctus dicitur. ibid.com.
Christi nomen per excellentiam Domino Iesu conuenit, duabus de causis. ibid.col.1.c.
Christi nomen cur Dominus retinuerit, & non Messiæ. ibid.col.2.c.
Christus quare in scriptura appellatus sit vir. tom.1.pag.83.com.2.
Christus Iesus, & ordine inuerso Iesus Christus quare soleat appellari. tom.1.pag.96. col. 2. c.
Christus cur dicitur primogenitus secũdum humanam, & secundum etiam diuinam naturam. tom.1.pag.51.col.2.b. & seq.
Christus vnigenitus Patris dicitur, quia ei est consubstantialis. ibid.col.1.b.c.
Christus quo modo dicatur via. pag.55.com. 2.& 56.col.1.a.& seq.
Christus quare dicatur veritas, & vita. ibid.
Christus multis de causis dicitur veritas. to. 1. pag.438. com.
Christus cur lumen seipsum appellet. tom.1. pag.603.col.1.a.& seq.
Christus agnus Dei a Baptista dictus est, multis de causis. to.1.pag.82.com. & pag.83. col.1.a.
Christus Nazarenus dictus. tom.1. pag.101. com.1.
Christus quo modo Paracletus sit, vt Deus est, & quo modo etiam vt homo est. to.2. pag.67.col.2. b. c.
Christi nomine Patrem petierunt prophetæ, & Patriarchæ etiam ante aduentum ipsius Christi. to.2.pag 168.col.1. b. diuerso tamen modo ac nos petamus ibid.col.2.
Christi nomine Patrem cur non petierint Iudæi. tom.2.ibid.col.1.a.& seq.
Christi nomine vitam habere quid sit. to. 2. pag. 327 com.
Christus quo modo dicatur recessisse a Iuda, vbi se Satanas immisit in cor eius. to.2.

tom. 2. pag. 37. com.
Christus quare Iudam non seruauerit. to. 2. pag. 194. com. 3.
Christus cur sæpe mortem suam significauerit illis verbis Vado ad Patrem. to. 2. pag. 143. com.
Christus homo preceptum, & mandatum habuit. to. 2. pag. 100. com. 2.
Christus an præceptum patris habuerit de morte subeunda pro hominum salute, fuse tractatur. tom. 1. pag. 519. col. 1. & 2
Christus habuit præceptum moriendi, & illa faciendi, quæ ad salutem hominum spectabant. to. 1. pag. 520. col. 1. a. & to. 2. pag. 83. com.
Christi mors voluntaria fuit, sed aliter quã mors Martyrum tom. 1. pag. 519. com. 1.
Christi mors diuersa fuit a morte reliquorũ hominum. tom. 1. pag. 518. com.
Christus Hierosolymam ingressus sedit super asinam, & super pullum eius. tom. 1. pag. 584. col. 1. b. c.
Christus cur a Hierosolymitanis exceptus sit cum ramis palmarum. tom. 1. pag. 581. col. 1. a. & seq.
Christus in ingressu Hierusalem manifestauit se verum esse Messiam. to. 1. pag. 582. col. 2. a. b.
Christus Dominus non præuenisse tempus celebrandæ Paschatis a lege statutum fuse ostenditur. to. 2. pag. 9. col. 2. c. d
Christus Dominus agnum comedit decimaquarta ad vesperam, quando omnes Iudæi comederunt. tom. 2. pag. 10. col. 1. e
Christus, quam horam dicat suam. to. 2. pag. 108. col. 1. a. & seq.
Christus Dominus quo abierit surgens a mẽsa. tom. 2. pag. 84. col. 2. a.
Christus cur petierit calicem ab eo transferri. to. 1. pag. 593. col. 1. d.
Christi anima quo modo turbata dicatur. tom. 1. pag. 590. com. 3.
Christus cur obuiam processerit comprehensoribus. tom. 2 pag. 220. com. 3.
Christus Iudæos verbo in terram prostrauit: verbo etiam erexit. tom. 2. pag. 221. commen. 2.
Christus mortem sibi distulit, non accelerauit, vt plura pro nobis pateretur. to. 2. pag. 280. col. 2. a.
Christus Dominus quare ductus sit ad Annam. to. 2. pag. 225. com. 4.
Christus Dominus cur sit flagellatus, & quoties. tom. 2. pag. 253. c. & in quo loco. pag. 257. com. 1.
Christus non Iudaico more, sed Romano flagellatus est. tom. 2. pag. 252. c.
Christus a Pilato horrendum spectaculum ostensus inimicis, Patri se ostẽdit acceptissimum sacrificium pro eodem Pilato, & ceteris omnibus. to. 2. pag. 257. com. 2
Christus quo tempore a Pilato missus sit ad Herodem. to. 2. pag. 251. col. 2. a.
Christus quare Pilato non responderit. to. 2. pag. 259. com. 3.
Christus cur alteram maxillam nõ prebuerit seruo se percutienti. to. 2. pag. 235. col. 1. a. 1.
Christi dolor animam Matris doloris gladio transfixam aspicientis. tom. 2. pag. 275. com. 1.
Christus cur nudus fuerit crucifixus. tom. 2. pag. 272. com. 1.
Christi sitis in cruce. tom. 2. pag. 277. commen.
Christo in passione sua bis potus oblatus est. ibid. col. 1. a. 2.
Christus cur Matri in Ioannem parentis auctoritatem tribuerit. to. 2. pag. 276. com. 1.
Christus cur voce magna clamauerit, & caput inclinauerit antequam moreretur. to. 2. pag. 279. com. 2.
Christus cur sibi mortuo voluerit latus aperiri. to. 2. pag. 280. com. 3.
Christus morte sua soluit pretium Redemptionis, & mansionum cælestium, & ascendens in cælum viam strauit Sanctis omnibus. to. 2. pag. 52. com.
Christus in morte, & Resurrectione, a Iudæis cognitus fuit filius Dei. tom. 1. pag. 448. com. 2.
Christus quo modo dicatur pro amicis animam posuisse. tom. 2. pag. 106. col. 1. a.
Christi passio medicina fuit peccatorũ, quod si multis non prodest, eorum est culpa. to. 1. pag. 83. col. 1. a. b.
Christus Dominus cur voluerit monumento nouo sepeliri. item cur in alieno. to. 2. pag. 265. com. 2. & annot. seq.
Christum ipsa Resurrectionis die quinquies apparuisse colligitur ex Euangelistis. to. 2. pag. 308. col. 1. b.
Christus quomodo figuram hortulani Magdalena exhibuerit. tom. 2. pag. 301. commen. 2.
Christus post Resurrectionem suam, an in littore

litore cum Apostolis pransus sit, & quo fine.tom.2.pag.353.com.2.

Christus cur tot voluerit habere testimonia. tom.2.pag.125.col.1.e.

Christus cur Resurrectionem suam Iudæis dederit in signum diuinitatis suæ. tom. 1. pag.133.col.1.a.

Christi intercessione, & meritis quæ habuit, vt homo, missus est Spiritussanctus.tom.2. pag.66.com.2

Christus cur non dederit Apostolis Spiritum sanctum, quando illis ipsum promisit. tom.2.pag.78.com.

Christus, quare non miserit Spiritumsanctũ, nisi post suam Ascensionem, cum semper potuerit mittere.tom.2.pag.138. col.1. & 2.a.2.& seq.

Christus Spiritum sanctum donans Apostolis ostendit se esse verum Deum, qui per Prophetas promiserat Spiritumsanctum se daturum.tom.2.pag.313.col.1. b.

Christus cur non ita perfectos fecerit Apostolos ante aduentum Spiritussancti, sicut postea per Spiritumsanctum facti sunt.to. 2.pag.148.col.1.b. & seq.

Cibus duplex corporis vnus, & alter animæ. to.1 pag.232.col.2.c

Ciborum animæ, & corporis multiplex similitudo.ibid.d.

Ciborum animæ, & corporis dissimilitudo multiplex.to.1.pag.233.col.1.d

Cibi communis, & Eucharistici multiplex differentia.to.1.pag.361.com.

Cibum suum quare Christus esse dicat, facere voluntatem Patris, fusè tractatur.to.1. pag.233.col.2.d.e. & pag.234.col.1. & 2.

Cicatrices vulnerum cur voluerit Christus retinere.to.2.pag.310.com.2. & col.1.a.

Cicatrices vulnerum in corpore Christi gloriosõ, vera, & non ficta erant, & sunt.ibid.

Cicatricum in corpore Christi non tantum signa exterius, sed etiam foramina manserunt. ibid.col.2.b

Circumcisio non Moysi, sed antiquioribus Patribus inducta.tom.1.pag.407.com.

Circũcisio nõ erat natiuitas, & generatio sicut baptismus.to.1. 149.co.1.c.d.et 2.a.et se.

Circumcisio sabbato facta illud nõ soluebat. to.1.pag.407.com.& 408.col.1.c

Clamauit Christus vocans ad se sitientes, multis de causis.tom.1.pag.417. com.1.

Clamoris Christi causa, & inclinationis capitis ante mortem.tom.2.pag.279. com.2.

Clamare in deserto, quid sit.to.1.74.col.2.b

Claritas qua filius Patrem clarificauit, quæ fuerit.to.2.pag.181.com. & pag.182. col. 2.b.& pag.186.com.& col. 1.a.2.

Clarificatio Patris distincta est a clarificatione Filij.to.2.pag.182.col.1.a. & seq.

Clarificari filium hominis quid sit. to.2.pag. 41.com.

Clarificari Christum a Patre est miris operibus manifestare, quod eius filius sit.to.1. pag.594.col.1.a.

Clarificatio Christi duplex.to.2.pag.41.cõ.2

Clarificatus est Christus vt Deus vno tantũ modo ibid.

Clarificauit Pater Christum, vt hominem dupliciter.com.2 pag.180.col.1. a. b.

Clarificatio Christi vt homo, est duplex gloriosa, & non gloriosa.ibid. c. d.

Clarificatio quam petit Christus a Patre quænam fuerit.ibid.b. c. & col.2. c. & seq. & pag.181.col.2.b.

Clarificatio, quam petit Christus a Patre, quo fine petat.to.2.pag.181. com.

Clarificationem conformem & proportionatam potestati suæ petit Christus.to. 2. pag. 181.com.2. & 183.col.1.a.

Claritas quam habuit Christus priusquam mundus fieret, & quam petit a Patre, quæ fit.to.2.pag.186.com.& pag. 187. ann.7. per tot.

Claritas quam acceptam a Patre dedit nobis Christus, quæ fit.to.2.pag.203. com.1. & col.1.a

Claritas, & gloria humanitatis Christi, est participatio gloriæ Dei & quo modo.to.2. pag.186.com.& ann.seq.

Clarificauit Filium Spiritussanctus tamquã ei consubstantialis, per Apostolorum prædicationem, & infundendo lumẽ, & charitatẽ cordibus fideliũ.to.2.pa.152.com.2

Clarificatio Christi quomodo fuerit apud omnes.tom.2.pag.183.col.1.b.& seq.

Claritas & gloria Christi in gloriã Apostolorum redundat.tom.2.pag.152. com.2.

Clarificat Deus hominem, & homo Deum, sed diuerso modo.tom.2.pag.180. col.1.a.

Clarificatus est Deus per fructũ Apostolorũ: & quo modo to.2.pa.98.cõ.& ann.& seq.

Claui, quibus Dominus crucifixus est, quattuor fuere, quattuor etiam milites crucifigentes.to.2.pag 274.col 2.b.

Cognitio & fides quo modo inter se differant. tom.1.pag.450.col.1.a.

Cognitio

Cognitio dicitur aliquando fides ipsi effectu confirmata. tom. 2. pag. 204. com.
Cognitio, quam Christus dixit Ioan. 17. esse vitam æternam, an sit intelligenda de ea, quæ est in patria. to. 2. pag. 185. col. 2. e. & pag. 186. col. 1. a.
Cognitio reciproca Christi, & omnium suarũ qualis sit. to. 1. pag. 513. com. 2.
Cognoscere Deum est ei credere, & obedire. tom. 1. pag. 471. com. 2.
Cognitio speculatiua Christi Domini potest esse maior in peccatore, quàm in viro perfecto: non tamen practica. tom. 2. pag. 75. col. 1. b.
Cohors a quo conducta, & an a Pilato missa fuerit, ad capiendum Christum. to. 2. pag. 219. col. 1. a. 2.
Collecta seu cœtus quod festum fuerit, quando, & qua de causa institutum. to. 1. pag. 388. col. 1. e.
Columbæ specie, quare Spiritussanctus descendit super Christum. tom. 1. pag. 86. col. 2. b.
Columbam, quæ in baptismo Christi apparuit, probabile est non veram, sed apparentem fuisse. ibid. a.
Columba super Christum in baptismo descendens, an fuerit ab omnibus, qui aderant, visa. tom. 1. pag. 88. col. 1. d.
Comprehendere idem aliquando significat, quod apprehendere. tom. 1. pag. 25. com.
Communio sub vtraque specie non est de iure diuino. tom. 1. pag. 358. col. 1. a.
Communionem sub vtraque specie esse de iure diuino nulla ratione efficaci probari potest. ibid. col. 2. a.
Cõmunio sub vtraque specie ex verbis Christi non deducitur. tom. 1. pag. 355. col. 1. a. b.
Communio sub vtraque fuit olim in consuetudine. to. 1. pag. 356. col. 2. e.
Communio sub vtraque fuit aliquando in præcepto propter hæreticos. to. 1. pag. 358. col. 1. a.
Communio modo sub vna, modo sub vtraque fiat specie, memoriam præfert passionis Christi. to. 1. pag. 355. col. 1. d.
Communio sub vna tantum specie non minus antiqua est, quàm sub vtraque. to. 1. pag. 357. col. 1. b.
Communio sub vna tantum specie iustis de causis indicta ab Ecclesia. tom. 1. pag. 359. col. 1. e.
Concilia quare congregentur in Ecclesia. to. 2. pag. 150. col. 1. b.
Concilium contra Christum coactum quale fuerit. tom. 1. pag. 556. col. 1. a. & seq.
Concilium contra Christum Hierosolymis coactum, quanta impietate peractum sit. to. 1. pag. 569. col. 1. b. & seq.
Concilium cogentes contra Christũ in quattuor graues errores inciderunt. to. 1. pag. 568. col. 1. a. & seq.
Concilium Syrmiense quo modo intelligi voluerit illud Gen. 19. Pluit Dominus a Domino. to. 2. pag. 119. col. 2. b.
Consilium contra Deum ineuntes in illa incidunt, quæ vitare conantur. tom. 1. pag. 569 col. 1. b.
Concordia Euangelistæ Ioannis cum alijs tribus in ijs, quæ dicit Christum non prædixisse Apostolis de illorum persecutione, cũ tamen alij videantur affirmare quod prædixerit. tom. 2. pag. 134. tota annot. 8. sed præcipue. pag. 135. col. 2. b. c.
Concordia ostenduntur duo loca Ioannis. In quorum vno Petrus interrogasse dicitur: Domine quo vadis? in altero dicit Christus: Nemo ex vobis interrogat me: Quo vadis? to. 2. pag. 136. col. 2. a. 2. & pag. 137. col. 1. & 2. a. 2.
Concordia Euangelistarum in annumeranda nocte, & vespera illa, qua Agnus comedebatur, decimæ quartæ diei Lunæ. to. 2. pag. 7. col. 1. e. & pag. 11. col. 1. c. d.
Concordia Euangelistarum in secunda Petri negatione narranda. tom. 2. pag. 236. col. 1. a. 2. Item in tertia. pag. 237. col. 1. a. 2.
Concordia Ioannis cum ceteris Euangelistis in referendis negationibus Petri. to. 2. pag. 228. col. 1. a. 2. fuse præsertim prima. pag. 230 col. 1. a. item in com.
Concordia Euangelistarum in referendo modo, quo acetum oblatum est Christo. to. 2. pag. 278. col. 1. a. 2. & seq.
Concordia Euangelistarum in assignando tẽpore horæ sextæ. tom. 2. pag. 264. col. 1. a. & in assignando tempore latæ sententiæ, & crucifixionis Christi. pag. 265. col. 1. b. fuse, præsertim. pag. 266. col. 2. d.
Concordia Euangelistarum de mulieribus iuxta crucem stantibus, vel a longe aspicientibus to. 2. pag. 275 col. 1. a
Concordia Ioannis Euangelistæ cum Matthæo, in describendo tempore quo Maria Magda-

Magdalena venit ad sepulchrum. tom.2. pag.287.col.1.a.& per totam ann.
Concordia Ioannis cum Marco de exorto sole, quando Magdalena venit ad monumentum.tom.2.pag.290.col.2.a.b.
Concordia Ioannis cum Luca de absentia Thoma, quando ceteris Apostolis apparuit Christus.to.2.pag.317.col.1.c.
Cōcordia Euangelistarum circa mulierum aduentum ad sepulchrum Domini. to.2. pag.290.col.2.c.tota anno.3.
Concordia Euangelistarum circa Angelos, qui mulieribus iuxta sepulchrum Domini apparuere.ibid.& pag.299.col.1.a
Concordia Euangelistarum de Apparitione Christi facta discipulis Hierosolymis, vel in Galilaa.tom.2.pag.307.col.1.a.
Confessio distincta peccatorum de iure diuino iniuncta probatur.tom.2.pag. 316.col. 2. b.
Contentio inter Apostolos, quando facta fuerit.tom.2.pag.217.col.1.a. 2.
Cōuersionis vera indicium est acceptare correctionem. tom.1.pag.215.com.
Cophinus cistam ex viminibus confectam, et genus quoddam mensura significat. to.1. pag.318.col.1.a.
Correctio non importat contemptū, sed opus charitatis est.tom.1.pag.113.col.2.b.
Correctio prasertim grauium delictorum superbas mētes in maximos prouocat furores.to.2.pag.132.col.1.a.
Corona spinea Christi Domini ex iuncis marinis confecta.tom.2.pag.254.col.1. a
Coronam spineam habuit Christus in cruce. to.2.pag.274.col.2.d.
Corpus Christi non calestis, sed terrestris natura fuit.tom.1.pag.47.col.2.c
Corpus Christi realiter in sacramento datū, quo modo corpora fidelium efficiat vnum in Deo.to.2.pag.201.col.2.e. & pag. 203. com.1.
Corpus Domini in altari cur non super sericum, sed super lineum pannum ponatur. tom.2.pag.284.com.4.
Corpus Christi gloriosum e sepulchro egressum est, nondum lapide reuoluto .tom. 2. pag.293.com & pag.294.col.2.a.
Corpus gloriosum Christi Domini ianuis clausis ingressum est, & in momento in medio eorum apparuit. tom. 2. pag. 309. com. 1.
Corpora in Resurrectione assumenda non spiritualia, sed carnea erunt.tom.1.pag.591. col.1.& 2.
Corpora, eodem die secundum legem deponenda erant, & deponere e cruce die sabbati non licebat, idcirco festinarunt.to. 2.pag.280.com.1.
Credendi verbum in scriptura generaliter accipitur pro eo quod est assentire, siue assensus sit ex fide, siue ex scientia, siue experientia.tom.2.pag.325.col.2.d.
Credendi verbum absolute prolatum fidem Christi significat, & diuinam. tom.2.pag. 297. col.1. c.
Credere quādoque in scriptura significat firmiori certitudine veritati assentire. to.1. pag.125.col.1.b.
Credere, & cognoscere differunt.tom.1. pag. 374.col.1.& pag.450.col.1. a.
Credere Deo, Deum, & in Deum, quo modo differant inter se. tom. 1. pag. 42. com. 1.
Credere in nomine Christi, est credere quod ipse sit Messias in lege promissus .ibid.
Credere tenebantur Iudai testimonio Baptista Christo exhibito. tom. 1. pag. 243. col.1. c.
Credere tenebantur Iudai Christi pradicationi, etiam seclusis miraculis.ibid.d.
Credere non posse, qui excacati sunt, quo modo verum sit.tom.1.pag.608. col.2.a.
Credentium Iudaorum paucitas pradicitur. to.1.pag.606.com.1.& 2
Credere magis debemus alijs res nostras prouidentibus, quam nobis ipsis.tom.2. pag. 34.com.1.
Crucis Christi figura, quo modo fuerit serpens aneus, fuse tractatur. to.2. pag.164. col.2.a.per totam ann.
Crucis forma, qua fuerit.tom.2.pag.274.col. 2.c.d.
Crucis mortem quare Christus pra alijs elegerit fuse tractatur.to.1.pag.165. col.1.e. & col.2.a. & seq.
Crucis morte afficere non erat secundum leges Iudaorum tom.2.pag.241.com.2.
Crucem sibi portare solebat crucifigendi vsque ad locum supplicij.to.2.pag.168. com. 5.per totum.
Crucem tollens Christus in humeros suos, significauit nostra omnium peccata in se punienda.to.2.pag.269.com.1.
Crucem egrediens e Pratorio Christus solus portauit: postea solus Simon.ibid. col.1.a.

Crura

Crura sibi frangi cur noluerit Christus. to.2. pag.280.col.1.a.

Crux a Christo lata prædicta ab Isaia.c.9.& præfigurata in Isaac ligna portante.tom.2. pag.269.com.1.

Crux Christi cathedra etiam fuit magistri docentis.to.2.pag.276.com.1.

Crux Christi signum, & vexillum est Christianorum.tom.1.pag.165.col.1.c

D

Dæmon auctor,& excitator fuit tam sæuæ persecutionis in Apostolos,& Christianos.to.2.pag.130.col.2.b.c.

Dæmones fingunt,sed non faciunt miracula. to.1.pag.143.col.1.a.

Dæmon festinat,& impellit hominem, ne locus pœnitentiæ detur ei.tom.2. pag.39. col.1.a.

Dæmoniacum cur Iudæi Christum existimauerint, & appellauerint. tom.1.pag.465. com.1.

Dæmonis tentatio a culpa neminem excusat. to.2.pag.15.com.

Dæmon quo modo, & cur introiuerit in Iudam post buccellam ei porrectam a Christo.tom.2.pag.37.com.

Dæmoni quo modo fuerit traditus homo propter peccatum.tom.1.pag.595.col.1. a. & seq.

Dæmon quo modo suo principatu fuerit spoliatus.tom.1.pag.598.a.

Dæmon reus homicidij contra Christum. to. 2.pag.15.com.& pag.16.col.2.b.

Dæmon suadet,non vim infert.to.2.pag.15. com.

Dæmon timuit,ne virtute Eucharistiæ sumptæ Iudas resipisceret.to.2.pag.39. col.1.a.

Damnati inuicem colligantur ad maiorem pœnam.to.2.pag.96.com.2.

Damnatis cuncta Dei dona subtrahuntur. tom.2.ibid.com.1.

Dare gloriam Deo,quid significet. to.1. pag. 489.col.1.a.

Dati a patre,id est Prædestinati tantum,videbunt Christi diuinitatem.to.2.pag.205. com.1.

Deducere in veritatem quid sit.to.2.pag.149 col.2.c & pag.150.col.1.a.

Dei beneficia multo plura sunt, quæ non rogatus concedit,quam quæ rogatus. tom.2. pag.171.col.2.a b.

Dei cognitio,non tamen personarum distinctio, ex creaturis potuit deduci. to.1. pag. 36.com.

Dei sapientia, & virtus magis splendent in fortitudine,qua Apostoli mortem subierũt, quam si illam Deus impedisset . to. 2. pag. 126.com.1.c.pag.139.col.2.d.

Deo per similitudinem agricolæ officia conuenire possunt.tom.2.pag.89.col.1.c.

Deum ad hominem venire, & in eo manere quid sit.to.2.pag.76.com.2.

Deum calumniatus est diabolus apud homines,& homines apud Deum.to.1.pag.375 col.1.a.2.

Deum clarificare filium hominis in semetipso,quid significet.tom.2. pag.41. com.2.& pag.42.col.1.a

Deum creare per Spiritumsanctum quare non dicitur,sicut per Verbum cuncta facere affirmatur.tom.1.pag.15.col.2. d. & seq.

Deum esse Patrem maius est, quam esse Dominum.to.2.pag.178.com.2.& pag. 189. com.1.

Deum nemo in essentia sua vidit, dum esset in via.to.1.pag.64 col.2.b.c.

Deum nemo orat, & ab eo petit sine fructu. tom.2.pag.171.col.2. b.

Deus aliquando exaudit petitiones nostras negans, & renuens facere quod petimus. to.2.pag.165.col.2.d.

Deus an ab æterno dicatur Dominus. tom.2. pag.27.col.2.a.b.

Deo qua ratione excæcatio,& induratio hominum imputentur.tom.1.pag.612.col.1. a. b.

Deus a principio mundi beneficia, quæ contulit, concessit in nomine Christi, licet tum in nomine Christi plurimi non peterent. tom.2.pag.167.col.1.a.2.

Deus,cuncta per Verbum suum creauit. to.1 pag.15.d.b.

Deus cur ab hominibus velit rogari. tom. 2. pag.171.col.1.d.& seq.& pag. 172. col.1. b.& seq.

Deus hominem, & homo Deum clarificat, sed diuerso modo.tom. 2.pag.180 col.1.a

Deus malis ipsis in bonum vtitur,ideoque ea permittit, vt bona ex ipsis eliciat. tom.2. pag.31.col.2.a.b.

Deus neminem creat,vt peccet,sed liberi arbitrij

bitrij culpa quisque peccat. tom.2.pag.31. col.2.a.b.

Deus nouit omnes calamitates, & persecutiones, quæ a dæmonibus siue hominibus fiunt, eoq. non permittente fieri non possent. to.2.pag.133.col.2.b.

Deus olim in figuris & vmbris apparens, filius erat.to.1.pag.62.col.2.a.b.

Deus omnibus dat auxilium quo peccatum vitare possent, non tamen omnes vult omnino impedire, ne peccent.to.2. pag. 124. com.3.

Deus post Christi resurrectionem diligit vt filios, quos prius dilexerat vt seruos. to.2. pag.74.com.2

Deus, quandoque cum articulo, & quandoque sine illo, cur in Græco legatur. to.1. pag. 12.col.2.c.d.

Deus quomodo dicatur venire. tom. 2. pag. 116.com.3.

Deus quomodo non deficiat a sua promissione, quando non exaudit petentes. tom.2. pag.166.col.1.& 2. d.

Deus, singulari amore ita diligit credentes in Christum, vt non solum, sicut ceteris rebus omnibus magna beneficia eis conferat, sed ipsum suum amorem eis donat, ita vt in ipsis sit. tom.2.pag.108.col.1.a.

Deus suos interfici, & affligi permittens, maxime in eos dilectionem exercet. to. 2. pag. 133.col 2.c.

Deus visus est ratione humanitatis assumptæ, & miraculorum, quæ per illam efficiebat. tom.2.pag 58. com.1.

Dexteræ nauigij, pars in quam iussi sunt Apostoli mittere rete, quid significet. to.2.pag. 330.com.3.

Diaboli filij, quomodo apud Patrem videre dicantur, quæ faciunt. tom. 1. pag. 454. com.vlt.

Diaboli iudicium duplex, alterum quo a principio damnatus est propter peccatum, alterum quo priuatus est potestate, quam habebat in homines. to. 2.pag.145.col.2.a.

Diaboli nomen etiam conuenit eius ministris. to.1.pag.376.col.1.d.

Diabolum in veritate non stetisse quid significet. to.1.pag.460.col.1.b.c.

Diabolum mittere in cor, & intrare in aliquem quid significet. to.2.pag. 16.col. 1. a.

Diabolum nihil habere in Christo quid significet. tom.2.pag.81.com.3.

Diabolum, quidam voce illa nihil, significari intelligunt. tom.1.pag.18.col.1. a.

Diabolus cur in Christi aduentu, suo dicitur spoliatus dominio. tom.1. pag. 598.col.2. c. d.

Diabolus, cur Iudas appellatus sit. to.1.pag. 376.col.2.a.

Diabolus cur princeps dictus. tom.1 pag.527. col.1.a.b.

Diabolus idem est quod calumniator. tom.1. pag.375.col 1.a.2.

Diabolus mendacij pater dicitur, quia eius fuit inuentor. tom. 1. pag. 461. com.1.& col.2.a.

Diabolus non dicitur princeps mundi, quia eum fecerit. tom.1.pag.597.col.2. c.

Diabolus peccati, & per peccatum ceterorũ malorum omnium causa fuit. tom.2.pag. 255 col.2.b.& 256.col.1.a.

Diabolus quam potestatem habuerit in Christum to.2.pag.262.col.2.a.

Diabolus triplicem calumniam operatus est. to.1.pag.375.col.1.a.2.

Didymus cur dictus Apostolus Thomas. to.2. pag.316.col.1.a.

Diebus etiam festis puniebãtur peccata quædam grauia, maxime contra Dei honorẽ. to.2.pag.12.col. 2. a.

Diei, & noctis metaphora quatuor modis ab auctoribus exponitur. tom.1.pag.544. col.1.a.b.

Diei & noctis nomine Christus vitæ suæ, & mortis tempus significauit. tom. 1. ibidem. com.

Diei, & noctis nomine quid significet Christus. tom.1.pag.481.col 1.a.

Diem in duodecim horas diuidebant Iudæi. tom.1.pag.199.com.3.

Diem suum appellat Christus diem incarnationis. tom.1.pag.472.col.1.a.

Dies apud Hebræos non appellabatur nisi ea temporis pars, quæ a nocte secernitur. to. 2.pag.7.col.2.c.d.& 289.col. 1. a.

Dies prima azymorum quo modo appellata sit quartadecima a Matthæo, Marco, & Luca. to.2.pag.7.col.2. d.

Dignitas hominis non a materia, sed ab illius anima prouenit. tom.1.pag.483.col.1. a. 1.

Dij qui dicantur in scriptura. tom.1.pag.532 col.2.a.

Dilectio Christi erga homines quadruplex. to.1.pag.542.col.1.a.

Dilectio Christi in mandatorum eius obser-

natione maxime spectanda est, & eidem mer. es redditur. tom. 2. pag. 74. com. 1.
Dilectio Christi vna ab aeterno fuit, tres aliae temporales. tom. 1. pag. 542. col. 1. c.
Dilectio Dei erga homines, causa fuit aduentus, & mortis filij eius. tom. 1. pag. 166. com.
Dilectio Dei differt in causa a dilectione nostra. tom. 1. pag. 168. col. 2. c.
Dilectio Dei erga nos causa est, cur mandata faciamus. tom. 2. pag. 100. com. 2.
Dilectio Dei iniusta non est, quamuis ad iniustos, & indignos se extendat. to. 1. pag. 167. col. 2. a.
Dilectio Dei quantum splendeat in eo, quod filium vnicum nobis dederit. ibid. c. d. & seq.
Dilectio, quae est Spiritus Sanctus per gratiã est in dilectis a Deo tom. 2 pag. 207. commen. 3.
Dilectio, & amor Christi erga nos conseruatur, & augetur praeceptorum obseruantia. tom. 2. pag. 100. com. 1.
Dilectio maior ne dicenda, quando exponitur vita pro amicis, an quando pro inimicis. to. 2. pag. 104. col. 1. a.
Dilectio mutua est via, per quam multi fructus afferri, & populi conuerti possunt. to. 2 pag 110. com. 3.
Dilectione humanae amicitiae Ioãnes a Christo fuit dilectus prae ceteris. tom. 2. pag. 35. col. 1. & 2.
Dilectionem Dei commendat, quod dilexerit eos, quos praesciuit fore ingratos. to. 1. pag. 168. col. 1. c.
Dilectionem Dei in nobis esse quid sit. tom. 2. pag 207. col. 2. a.
Dilectionem, qua nos diligit Deus, non praecedit absolute mandatorum obseruantia. to. 2. pag. 74. com. 2.
Dilectionis mandatum numquam fuit antiquatum. to. 2. pag. 45. col. 1. c.
Dilectionis mandatum quare dicatur nouũ. to. 2. pag. 43. com. 2. fuse etiam tractatur. pag 44. in annot.
Dilectionis mutuae cur potissimum Christus mentionem fecerit, ceteris mandatis omissis. to. 2. pag. 103. col. 1. a. b.
Dilectionis mutuae modus, quis esse debeat. ibid. in com.
Dilectionis praeceptum cur Christus dicat esse suum. to. 2 ibid. col. 2. a b.
Dilectio quam in vltima cena mandauit Christus Apostolis, quae nam sit. to. 2. pag. 45. col. 2. b.
Dilectionis, qua pro inimicis vita exponitur, cur Christus mentionem non fecerit. to. 2. pag 105. col. 2. b.
Dilectionis triplex quantitas, aestimationis, intensionis, & extensionis. tom. 2. pag. 104. col. 1. a. pag. 167. col. 2. b. c & 168. col. 1. a. & seq.
Dilectio Patris non exhibetur, nisi Filio etiam exhibeatur to. 2. pag. 76. com. 2.
Dilectio, quae est signum, & Symbolum Christianorum, quae nam sit. tom. 2. pag. 45. col. 2. b. c. & in com.
Dilectum esse mundum a Deo, multis de causis est admiratione dignum. to. 1.
Diligendus erat proximus etiam ante Euãgelium, ita vt pro ipsius salute spirituali vita temporalis, quando opus erat, exponeretur. to. 2. pag. 44. col. 1. c.
Diligentibus Christum, & eius sermonem seruantibus, promittitur adoptio filiorũ Dei. to. 2. pag. 76. com. 2.
Diligere, & amare idem sapissime significant in scriptura. tom. 2. pag. 337. com. 2.
Diligere in finem, quid significet. to. 2. pag. 13. com. 2. & col. 2. a & pag. 14. col. 1. a.
Diligi semper debuit proximus propter Deũ, siue merita proximi praecesserint, siue nõ. to. 2. pag. 44. col. 2. b.
Diligit Christus suos non solum vt Deus, sed etiam charitate sua, quam vt homo habes. tom. 2. pag. 74 com. 3.
Diligit Deus mundum absque vlla quam ab eo expectet vtilitate. tom. 1. pag. 168. col. 2. a. b.
Diligit Deus mundum propter summam bonitatem. tom. 1. pag. 169. col. 2. b.
Diligit Deus post Christi resurrectionem, vt filios: quos prius dilexerat, vt seruos. to. 2. pag. 74 com. 2.
Diligit se ipsum Deus naturaliter. tom. 1. pag. 167. col. 2. c. & pag. 168 col. 1. a
Discipuli Christi qui dicantur. tom. 1. pag. 450. com. 1.
Discipuli Domini appellantur, qui eius sequebantur doctrinam. tom. 1. pag. 389. com.
Discipuli qui in doctrina Eucharistiae scandalizati fuit, non fuere de septuaginta. to. 1. pag. 373. col. 1. a. b.
Discipuli quo modo propter miraculum in nuptijs factum, credidisse dicantur in Christum. to. 1. pag. 124. col. 2. c. pa. 125. col 1. a.

Discipu-

Discipulorum Christi qui fuerint conuiua in nuptijs Cana. tom. 1. pag. 110. col. 1. & 2.

Discipulorum nullum esse perditum quomodo sit intelligendum. to. 2. pag. 223. col. 1. a.

Diuinitatem carni suæ vnitam, quam appellat claritatem, dedit nobis Christus in sacramento Eucharistiæ. tom. 2. pag. 203. com. 1. & 2.

Diuinitatem habet Christus a Patre naturali natiuitate ab æterno. tom. 2. pag. 201. com. 2.

Diuinitatis suæ opera Christus cur Patri tribuat. to. 2. pag. 87. com & 89. col. 2. a

Docibiles Dei actiue, & passiue in scriptura sumuntur. tom. 1. pag. 342. col. 1. a. 2

Doctores verbi Dei non soli sermoni, & doctrinæ studere debent, sed precibus etiam Dei opem implorare. tom. 2. pag 177. com.

Doctrina aliqua tribus de causis respui solet. to. 1. pag. 462. com. 2.

Doctrina Christi intellectum illuminat, & voluntatem mouet, non coactione sed efficacia virtutis suæ. tom. 2. pag. 26. col. 2. b. c.

Doctrina Christi quare sit veritas. to. 2. pag. 119. com. 1.

Doctrina Christi quo modo sua, & quo modo non sua sit. tom. 1. pag. 398. col. 1. a. per tot. annot.

Doctrinæ Christi efficacia etiam in peccatoribus. tom. 2. pag. 40. col. 2. a. 1.

Doctrinæ occultæ calumniam repulit Christus. tom. 2. pag. 232. com. 1. pag. 233. col. 2. a.

Doctrinæ rerum diuinarum tradendæ, nullũ tempus inopportunum videri debet. to. 1. pag 93. com. 1

Doctrina talis est, qualis & Magister eius. to. 1. pag. 188. com. 1.

Dominica dies sabbati obseruationi merito successit to. 1. pag. 265. col. 1. e. & 2. a

Dominium Christi vt Deus est, eiusq. perfectiones, & excellentia. to. 2 pag. 27. col. 1. b. & seq.

Dominium Christi vt homo est. to. 2. pag. 28. col. 1. a. 1.

Dominium duo habet, potestatem, & relationem ad ea circa quæ est potestas. tom. 2. pag. 27. col. 2. d.

Dominium quoddam singulare habet Christus iure redemptionis in omnes redẽptos. to. 2. pag. 322. com. 2.

Dominum fuisse ab æterno Deum, est valde probabile. to. 2. pag. 27. col. 2. c.

Domus & Regnũ Dei idem sunt. tom. 2. pag. 51. col. 2. c.

Dona Dei nõ debita nobis, sed gratuita sunt. to. 1. pag. 479. col 2. c.

Doni nomine Christus seipsum hominibus datum intelligit. tom. 1 pag. 203. com. & 205 col. 1. c. & seq.

Donum sine mensura dicitur filius nobis datus. to. 1. pag. 190. com. & 191. com. 2.

E

Ecclesia ante Christi aduentum diuisa erat in populum gentium, & synagogã Iudæorum. to. 1. pag. 515. col. 1. a

Ecclesia gentium & synagoga Iudæorum, in tribus olim conueniebant. ibid. col. 2.

Ecclesia gentium olim in multis a synagoga Iudæorum diuersa fuit. tom. 1. pag. 116. b. c.

Ecclesia quare numquam dicta fuerit synagoga. to. 2. pag. 126. col. 1. b. c.

Ecclesia de latere Christi mortui, sicut Eua de dormientis Adæ latere formata est. to. 2. pag. 281 com. 2.

Ecclesiastica negotia ab ecclesiasticis tractari debent to. 1 pag. 567. col. 1. a.

Ecclesiæ Dux, & gubernator Spiritussanctus. to. 2. pag. 150. col. 2. b.

Ecclesiæ vnitas in vestis integritate significata. to. 2. pag. 333. com. 1.

Ecclesiæ in scriptura sæpe appellantur singulæ fidelium congregationes, quibus pastores singuli præsunt. to. 2. pag. 338. com. 2.

Electio diuina nostram electionem præuenit: non enim homo eligeret adhærere Deo, nisi Deus vt id eligeret præueniret, & prior vocaret. to. 2. pag. 102. col. 2. b

Electio nostra, qua eligimus Deo seruire, quæ fuerit. ibid. a.

Electio Apostolorum duplex ad Christi fidẽ, & disciplinam, & ad Apostolatum, & dignitatem. ibid. b.

Eleemosynas Christus accipiebat. tom. 1. pag. 579. com. 1.

Encænia eodem ritu quo & festum tabernaculorum celebrabantur. tom. 1. pag. 369. col. 1. a. b.

Encæniorum festum quod fuerit, & quibus ritibus celebratum. tom. 1. pag. 368. col. 2. e. & 369. col. 1. a. b.

Encaeniorum festum triplex apud Iudaeos. to. 1. pag. 523. col. 1. a.
Encaeniorum festum, cuius Ioannes meminit, quale fuerit. ibid. col. 2 a. b.
Aenon qua ciuitas fuerit. tom. 1. pag. 180. com. 1.
Ephrem ciuitas non est eadem quae Ephron. to. 1. pag. 573. col. 1. a.
Episcopi non sunt mercenarij, quamuis oues non eorum propriae sed Christi sint. tom. 1. pag. 511. col. 1. c. & seq.
Episcopi sunt Apostolorum successores. tom. 2. pag. 312. col. 1 a. 1.
Epithetis vtimur in oratione, rebus, quae petuntur, accommodatis. tom. 2. pag. 178. com. 2.
Ergo, particula haec magnam habet significationem in scripturis, praecipue apud Ioannem. to. 2. pag. 18. com. 2.
Esse, soli Deo proprium est triplici de causa. tom. 2. pag. 473. com. 2.
Esse Christum in Patre, & nos in ipso, & Christum in nobis quid significet. tom. 2. pag. 73. com.
Et, particula, quandoque disiunctiua vim habet. to. 1. pag. 355. col. 2. e.
Et, particula, haec solet aliquando indicare causam. tom. 2. pag. 192. com. 3. & 207. com. 3.
Aetas Christi quae fuerit. tom. 1. pag. 473. col. 1. a.
Aeternitas omnes temporis differentias comprehendit. tom. 1. pag. 274. col. 2. b.
Aeternitas Christi pluribus in locis praedicta. to. 1. pag. 601. com. 2.
Aeternitas omne complectitur tempus, & ita vnum tempus de rebus aeternis exprimitur, vt alterum non excludatur. to. 2. pag. 152. com. 3
Euangelij introductio quo modo differat ab introductione legis veteris. tom. 2. pag. 68. col. 1 a.
Euangelij praedicatio non remittit peccata. to. 2. pag. 315. col. 1. a.
Euangelij Ioannis fines duo proximus, & remotus. to. 2. pag. 326. com. 2.
Euangelium nunquam abrogabitur. to. 2. pag. 110. com. 1.
Euangelij Ioannis initium supplet quod defuit initio libri Genesis. tom. 1. pag. 2. commen.
Euangelium cur res perfecta libertatis dicatur. to. 1. pag. 451. com. 1.
Eucharistia merito panis de caelo verus dicitur. to. 1. pag. 333. col. 2. a.
Eucharistia in tribus excellit Manna. ibid. com. 1.
Eucharistia esca simul & potus est. to. 1. pag. 334. com. 2.
Eucharistia vitam dat ea vescentibus, Manna vero illam dare non potuit. tom. 1. pag. 345. com. 2.
Eucharistia quo modo panis viuus dicatur. to. 1. pag. 346. com. 1.
Eucharistia olim etiam paruulis ministrabatur. to. 1. pag. 359. col. 2. d. e.
Eucharistiae manducatio sacramentalis praecipitur a Domino. tom. 1. pag. 347. & 348. per tot.
Eucharistiae communio re, vel saltem voto, est omnino necessaria. to. 1. pa. 360. col. 2. a.
Eucharistiae doctrina duabus de causis offendit Christi auditores. to. 1. pag. 366. commen. 2.
Eucharistiae sacramentum quando fuerit institutum a Christo. tom. 2. pag. 25. com. 2. & pag. 34. com. 2.
Eucharistiae sacramentum quomodo corpora fidelium efficiat vnum in Deo. tom. 2. pag. 203. com. 1.
Eucharistiae perceptione, percipiunt fideles diuinitatem carni Christi Domini vnitam. ibidem & com. 2.
Eucharistiae sacramentum per sanguinem, qui ex latere Christi fluxit significabatur. to. 2. pag. 281. com. 2.
Eucharistici panis quanta sit perfectio. to. 1. pag. 334. com. 2.
Excaecare quo modo Deus dicatur. to. 1. pag. 609. com. & 611. col. 1. a. b.
Excaecari, & obdurari quid sit. to. 1. pag. 609 col. 1. & 2. & 610. col. 1. a. & seq.
Excaecati, & obdurati quo modo credere nō posse dicantur. to. 1 pag. 608. col. 2. a.
Excaecatio ad intellectum, obduratio ad voluntatem pertinet. tom. 1. pag. 610. col. 1. d. e.
Excaecatio an causa fuerit incredulitatis Iudaeorum, vel incredulitas excaecationis. ibid. col. 2. b. c.
Excaecatio vnius tripliciter alteri potest imputari. tom. 1. pag. 611. col. 1. d.
Excaecatio, & induratio hominum quo modo Deo imputentur. tom. 1. pag. 612. col. 1. a. b.
Excusatio quam habere potuissent Iudaei de pec-

peccato suo, si Dominus locutus non fuisset, & opera non fecisset, diuerso modo accipienda est, collata ad duplex testimoniū Christi, & in ordine ad Maiores, & Doctores: & rursus ad turbas, & simplices. to.2.pag.115.tota annotat.22.
Exire a Patre quid significet. to.2. pag. 174. col.1.a.& seq.
Expiationis festum quando, & quibus ritibus celebraretur. tom.1.pag.385.col.2.b.
Expiationis festum quare institutum. tom.1. ibid.c.
Exultare est internū gaudium motibus corporis etiam exprimere. tom. 1. pag. 472. com.1.

F

FAcere, vox communis est, tam ad ea quæ ex nihilo creata, quam ad illa quæ ex aliqua materia facta sunt. tom. 1. pag.16. col 1.a.
Facere aut dicere aliquid a semetipso, est propria auctoritate facere. to.1. pag.270. col.1.a.
Falx, qua palmites suos purgauit Dominus, quæ fuerit. tom.2.pag.90. col.2.a. b.
Fel quando fuerit datum in escam Christo Domino. to.2.pag.277.col.1.a.2.
Festa Iudæorum quot, & quo modo celebrata fuerint, fuse tractatur. tom.1.pag. 308. col.1.a.2.
Festa Iudæorum quot a Deo indicta, & quot ab hominibus fuerint sancita ibidem.b & seq.
Festa Iudæorum communi voce sabbata dicebantur. ibidem.a.2.
Festa Iudæorum a vespera ad vesperam perdurabant. ibid.
Festi Iudæorum nomine non Pentecoste, sed Pascha significatur. tom.1.pag.248. col.1. & 2.
Festorum celebritas apud Iudæos, oratione sacrificijs, cessatione ab operibus, & animarum afflictione peragebatur. tom. 1. pag. 308.a.2.
Festum tubarum prima die Septembris celebrabatur. tom.1.pag. 384.col.2.c.
Festum tubarum quare institutum, fuse tractatur. tom.1.pag.385.col.1.c.
Festum Iudith institutum propter Holofernis occisionem. tom. 1.pag.389.col. 2. c.
Festum Mardochæi quale fuerit, & qua de causa institutum ibidem.d.
Festum pridie Mardochæi ob memoriam victoriæ contra Nicanorem adeptæ, institutum. to. 1.pag.390. col.1.a.
Festum a Simone institutum quod & quare celebre. ibid.col.2. a.b.
Festum ignis quare indictum Iudæis. ibid.b.
Festum seu dies festus Paschæ, differt a Pascha, & die Paschæ. tom.2.pag.5.col.2.b.
Fide adhæremus, & vnimur viti, id est, Christo. tom.2 pag.91.col.1.a. 1.
Fide & dilectione in Christo manere necessarium est, vt fructum afferre possimus. to. 2.pag.84.col. 2. a. & pag. 93.commen.2. & 3.
Fide Christi carentes omnes in peccato sunt. tom.2.pag.141.com.& pag. 142.col.1.b. & 2.a.
Fide, & charitate non solum inter se vniuntur fideles, sed etiam cum Deo, & Christo Domino. to.2.pag.200 com.2.
Fidei status, quo modo Christi aduētu, mutatus sit. tom.1.pag.31.col.2.a.b.
Fides necessitas, & efficacia. tom.1.pag.282. com.2.
Fides Euangelica a Iudaica distinctio. to. 2. pag.50.col.2 a
Fidei articuli, qui ex verbis illis, qui videt me, videt & Patrem meum, comprobantur. to.2.pag.60.com.
Fidei vinculo disrupto palmes abscinditur a vite. to.2.pag.89.col.2.c.
Fidei habitus aufertur a damnatis. tom. 2. pag.96.com.1.
Fidei meritum quo modo minuatur, vel non minuatur argumentis. tom.2.pag.324.cō. & col.1.& 2.a.2.
Fideles omnes credidisse, & credituri dicuntur per verbum Apostolorum. tom.2.pag. 199.com.2.
Fideles omnes comprehendit Christus in sua oratione post cenam. ibidem.
Fidelium vnitas duplex. to.2. pag.200. com. 2 & 201.col.1.c.
Fidem exigit Christus in ijs, qui ad Deum accedunt tom.1.pag.158. com.1.
Fidem exigit Christus quia testis est oculatus eorum quæ nunciat. tom.1. pag.159.com. 2.& 160.col.1.d.e.
Fidem sibi haberi Christus exigit, quia sine illa nemo potest ad salutem peruenire. to.1.

tom.1.pag.162.commen.

Fidem Christus exigebat a Samaritana. to. 1.pag.217.com.

Fidem sibi haberi cur Christus toties postulauit.tom.1 pag.257 col.1.a.

Fidem sequitur inuocatio. tom. 2 pag. 63. com.1.

Fidem habentes absque operibus, tamquam inutiles palmites resecabit Dominus in altero sæculo. aliquos etiam in hoc sæculo resecat.tom.2.pag.88.com.& pag.91. col.1. a.1.

Fidem & dilectionem Christi deserentes, quo modo foras mittendi.tom.2.pag.95. commen.

Fides credentis testatur veracem eum esse, qui loquitur.to.1 pag.189.com.

Fides qua ratione per ambitionem impediatur.to.1.pag.303.col.1.a.

Fides quo modo a voluntate iuuetur.ibidem. col.2.a.

Fides impeditur, & tandem prorsus amittitur per corruptos mores tom. 1.pag. 304. col.1.a.

Fides inter opera quandoque annumeratur.to.1.pag.330.col.1 a.1.

Fides viua est veluti pignus vitæ æternæ.to.1. pag 344.com.2.

Fides & cognitio quo modo inter se differant. tom.1.pag.450.col.1.a. 1

Fides Christi transfert credentes de statu seruorum ad statum libertatis.ibid. com.3.

Fides Dei. & naturalium præceptorum obseruatio semper fuere ad salutem necessaria. to.1.pag.515.col.2.a.

Fides est necessaria simul cum charitate ad salutem.to.1.pag.551.com.1.

Fides ratione contra omnes turbationes maxime firmat tom.2.pag.50.com.1.

Fides sola ad salutem non sufficit.tom.2. pag. 88.com & pag.90.col.2.e

Fides sine operibus esse potest, sed non sufficit ad salutem.to.2.pag.91 col.1.a.1.

Fides facit palmites & inserit Ecclesiæ: cauendum tamen, ne ob defectũ fructus igni tradantur.ibid. b.

Fides non fit in nobis nisi volentibus. tom.2. pag.183.col.2.a.

Fides in Deum, & Christum Redemptorem vocatur vita æterna tamquam causa. to. 2 pag.184.col.2.a. 2.

Fides necessaria omnibus ad vitam æternã, quæ sit ibid.com.

Fides Thomæ in confessione eius fuit vera fides, & meritoria, imperfectionem tamen habuit admixtam. tom.2. pag.323.col.2. a. 2.

Fides est eorum quæ non videntur, nec necessario deducuntur ex ijs, quæ videntur. to. 2.pag.324.col.2.a.1.

Fides Thomæ qua credidit Resurrectionem, an fuerit perfectior nostra. to. 2. pag.325. col.1.b.

Fides per quam credimus Iesum esse Christũ filium Dei tres articulos continet, quibus quasi in principio tota fides nostra cõprehenditur.to.2.pag.327.col. 1. & 2.

Fiducia in petitione, & oratione necessitas.to. 2.pag.167.col.1.a. b.

Figura Christi, & eius mysteriorum, fuit serpens æneus: vt fuse tractatur.to.1. pa.164. col.2.a.& seq.

Figura immolationis Agni Paschalis, quo modo, & quo tempore fuerit impleta.to.2. pag.12.col.2.b.

Filiationis Diuinæ adoptio quid in scriptura significet.tom.1.pag. 39. col. 1. a. & tota annotat.

Filij Dei erant iusti sub antiqua lege degentes, sed statum filiorum non habebant. to. 1.pag.40.col.2.e.& 41.col.1.a.

Filij Dei sunt, & filiorum statum etiam habent iusti degentes sub Euangelio. ibid.

Filij Dei missio, donum sine mensura appellatur.tom.1.pag.190.com.

Filij quintupliciter in scriptura dicti secundum Augustinum.to.1.pag.459. com. 1.

Filij diaboli dicuntur, qui eum imitantur. to. 1.pag.464.com 1.

Filioli cur dicantur Apostoli.tom. 2. pag. 42. com.1.

Filiorum adoptionem expectare, est integrã, & consummatã, quæ in gloria possidetur, desiderare.to.1.pag.41.col.1. c.d.

Filiũ hominis cur Christus seipsum frequenter appellauerit, fuse tractatur. to. 1. pag. 163.col.1.& 2.& tota annot.

Filium hominis, Christus seipsum appellat, quando ea tractat, quæ ei insunt vt homo est.ibid.col.2.d.

Filium videntes, quo modo Patrem videre dicantur.to.1.pag.616.col.1.a.& seq.

Filium mittere Spiritumsanctum a Patre quid sit.tom.2.pag.118.col.1. & 2.a.2.

Filius Dei quattuor de causis verbum appellatur.to.1.pag.8.col.2.b.

Filius

Filius non est dicendus instrumentum Patris.to.1.pag.15.col.2.e

Filius Dei,præsertim homo factus appellatur lux.to.1.pag.23.col.1.b.

Filij Dei in veritate erant, & non in figura tantum, iusti, qui sub antiqua lege degerunt.to.1.pag.40.col.2.c.d.

Filius Dei factus est homo, vt homo fiat filius Dei.to.1.pag.44.com.

Filius Dei factus est caro, non dixit Euangelista, ne errandi occasionem daret. tom 1. pag.40.col.1.d.e.

Filius erat, qui in vmbris, & figuris olim apparebat.to.1.pag.62.col. 1. a.

Filius an Pater olim Patribus apparuerit, tractatur.to.1.pag.613.col.1.a.2. & tota annot.

Filius quo modo Patrem clarificet.to. 2. pag. 181.com.& pag.182.col. 2. a. b. & 186. com.

Fimbriæ, & Phylacteria Pharisæorum. to. 2. pag.217.col.1.b.& seq.

Fines Euangelij Ioannis duo, proximus, & remotus.scilicet fides vera Christi diuinitatis, & humanitatis, & vita æterna, quæ credentibus datur.tom. 2. pag. 326.commen.2.

Finis parabolæ de Agricola, & vite. tom.2. pag.85.col.1.a.

Flagellatio ante crucem cur fieret apud Romanos.tom. 2. pag. 253. col.1. b & col.2. c. d.

Flagellatio erat in vsu apud Iudæos, & apud Romanos, sed apud Romanos multo grauior, & senerior.ibid.col.1.b.

Flagellationis Christi Domini, quæ fuerit causa.ibid.col.1.c.d.quo in loco facta fuerit.to.2.pag.257 com.1.

Flagellatus est Christus semel tantum. to.2. pag.253.col.2.a.& seq.

Flagellis, qui cædebantur.to.2.pag.252.col.1. & seq.

Flagellum fecit Christus etiam vt homines abigeret e templo. tom. 1. pag. 128. commen.2.

Flagellum fecit Christus ex funiculis quibus animalia ligabantur.tom.1.ibidem.commen.3.

Flagellum quid esset. tom. 2. pag. 253. col. 1. a.

Fons dicitur Spiritussanctus, quia nobis impertitur aquam viuæ.tom.1.pag.213.col. 2. a.

Fornicationis nomine scriptura frequenter idololatriam significat. tom.1. pag. 156. com.2.

Fratres Domini qui, & quot fuerint. tom.1. pag.126.col.1.a.

Fratres dicuntur in scriptura etiam qualicumque modo cognati, & qui ex eadem gente sunt.ibid.col. 2.a.

Fratres Christi appellati, qua illi cognatione iuncti sint, fuse tractatur. tom 1.pag.127. col.1.a.b.

Fratres Christi vnde dicti sunt.tom.1.pag. 163 col.1.c.

Fratres Domini non erant de numero duodecim Apostolorum. to.1.pag.388.col.1. a. 2.

Fratres Domini quorsum ei suaserint vt in die festo Hierosolymam ascenderet.tom.1. pag.389.col 1.a.& seq.

Fratres Domini quare dicantur non credere in eum.to.1.pag.392.col.1.a.

Fratres cur appellauerit Christus discipulos suos tom.2.pag 306.com.

Fremere Christum, fuit indignationis fremitum emittere.tom.1.pag. 554. col.1.a.& seq.

Fremuit Christus, & indignatus fuit contra Iudæorum duritiem, & incredulitatem. tom.1.pag.558.com.2.

Fructificare debet palmes in vite dum tēpus est.to.2.pag.91.col.2.a b

Fructus, quem fideles in Christo faciunt, quo modo differat a bono opere simpliciter. to. 2.pag. 95.col. 1.b.

Fructus quem attulerunt Apostoli, quo modo manserit. tom. 2.pag. 110. com. 1.

Frugiferū opus, quod nam sit, & a quo fiat. tom. 2.pag.95.col.1.b.& 2.a.

Fures & latrones quo modo differant. to. 1. pag.500.com.1.

Fures & latrones qui dicantur a Christo. to. 1.pag.504.col.1.b.

Fures, Mercenarij, & Pastores qui sint.to.1. pag.507. col.1. & 2. & pag.508. col.1.a. & pag.511 col.1.a.b.

Fugere, & oues relinquere licet aliquando. to.1.pag.511.col.1.c.

G

Garisin mons ob multa celebris.to.1.pag. 216.com.

Gaudere in malis proximi aliquando licet. to.1.

tom. 1. pag. 546. commen. 3.
Gaudere in aliquo quid sit tom. 2. pag. 101. com. 1. & pag. 195. com. 3. & pag. 196. col. 1. & 2.
Gaudium Christi in suis discipulis. to. 2. pag. 101. com. 1 & 102 col. 2. b. c. & 195. com. 3 & 196. col. 1. & 2.
Gaudium Apostolorum quando fuerit plenum. tom. 2. pag. 168. com. 2. & pag. 169. col. 1. a. 1. & seq.
Gazophylacium arca erat, in qua dona templo oblata condebantur. tom. 1. pag. 437. com. 2.
Generatio hominis triplex in scriptura reperitur. to. 1. pag. 150. col. 1. b.
Gentiles cur illuserint Christo aperta illius facie, Iudæi vero velata. tom. 2. pag. 255. com. 2.
Gentilium multi, deuotionis gratia Hierosolymam venire soliti. to. 1. pag. 586. commen. 4.
Gloria Christi quasi vnigeniti a Patre, quæ fuerit. to. 1. pag. 49. & 50. com. & ann. 44. & seq.
Gloria Dei, & commune bonum, saluti & vitæ propriæ debent præponi. to. 1. pag. 472. col. 2. d. e.
Gloria humanitatis Christi quare superet omnem gloriam Beatorum. tom. 2. pag. 188. col. 1. d.
Gloria humanitatis Christi est participatio gloriæ Dei, sed ab interno nempe ab eodem supposito. to. 2. pag. 187. com. & pag. 188. col. 1 d.
Gloriam dare Deo, quid significet, cum Iudæi illud a cæco nato exigebant. to. 1. pag. 489. col. 1. a.
Gloriam ad inuicem quærere, quid sit. tom. 1. pag. 302. com.
Glorificat Christus Patrem, dum se filiũ eius, & verum esse Messiam manifestat. to. 1. pag. 470. com. 2.
Glorificatus dicitur Christus per Resurrectionem, & Ascensionem, & tunc Spiritus sanctus datus fuit. to. 1. pag. 420. col. 1. c
Golgotha quid significet. tom. 2. pag. 269. col. 1. a. 2.
Gratia Christi multis modis a gratia Angelorum, & hominum differt. tom. 1. pag. 53. col. 2. a. b.
Gratia & veritas legi opponuntur, & quare. to 1. pag. 60. com.
Gratia quam fecit Christus, quæ bona secum portet. ibid.
Gratia legi, veritas vmbris, & promissionibus opponitur. tom. 1. pag 61. col. 2. a. b.
Gratia prima non ex iustitia, sed ex misericordia Dei datur. tom. 1. pag. 272. com.
Gratia animas fæcundans similis est aquæ terram fœcundanti. tom. 1. pag. 207. col. 2. b.
Gratia aqua viua dicitur a Christo. tom. 1. pag. 206. col. 1. b. & seq.
Gratia in tribus similis est aquæ. tom. 1. ibid. col. 2. c.
Gratia animas purificans, in quattuor dissimilis est aquæ. tom. 1. pag. 206. col. 2. e. & 207. col. 1. a.
Gratia Dei cur aqua viua dicatur a Christo. tom. 1. pag. 208. col. 2. d. e.
Gratia Spiritussancti etiam dicitur fons. to. 1. pag. 213. col. 2. a.
Gratia inhærens est id ratione cuius dicitur Deus esse in homine, & habitare in eo. to. 2. pag. 76. com. 2.
Gratia Christi necessaria non solum vt facile, sed vt simpliciter operemur opus bonum, & frugiferum. tom. 2. pag. 94. col. 1. a. & seq.
Gratia Christi an sit necessaria ad opus simpliciter bonum ex genere suo faciendum. ibid. com. 2. & 95. col. 1. b.
Gratiæ Diuinæ magnitudo ex eo commendatur, quòd natos ex hominibus, filios Dei faciat. to. 1. pag. 42. com. 2.
Gratiæ plenus dicitur Christus, quia nos Patri gratificauit. to. 1. pag. 52. com.
Gratiæ plenus dicitur Christus etiam vt homo. ibid.
Gratiæ plenitudo in Christo, multiplex. to. 1. pag. 53. col. 2. a. b.
Gratiæ nomine non intelligitur lex vetus. to. 1 pag. 58. col. 1. a b. 2.
Gratiæ nomine raro in scriptura vita æterna appellatur. tom. 1. pag. 59. col. 1. b.
Gratiæ & veritatis factor dicitur Christus, non solum, quia vt Deus fecit, sed quia vt homo meruit illam. tom. 1. pag. 60. com. & 61. col. 1. a. & seq.
Gratiæ animas fœcundanti aqua terram fœcundans in quattuor dissimilis. tom. 1. pag. 207. col. 2. d.
Gratiæ diuinæ virtus, & efficacia magna est. tom. 1. pag. 227. com. 1.
Gratiam omne habemus per gratiam Christi, tom. 1. pag. 58. com.

Græcorum

Græcorum negantium Spiritumsanctum a Filio procedere fundamenta duo referuntur,& reijciuntur.to.2.pag.154.col 1.b

Græci Patres antiqui asserentes Spiritumsanctum a Patre per Filium, vel etiam a Filio procedere, referuntur.ibid.col.2.c.

H

HAeresis prescindit ab Ecclesia,&c.to.2. pag.89.col.2.b

Hæretici exemplo Nathanaelis reprehenduntur.tom.1.pag.101.com.1.

Hæretici fures, Tyranni vero latrones sunt. tom.1.pag.500.com.1.

Hebraismus est, affirmatione, & negatione simul eandem rem exprimere. to. 2. pag. 321.com.2.

Hebræorum phrasis est,nūtio, quem mittūt, eadem proponere verba, quæ ipse dicturus est.to.1.pag.66.com.

Hebræorum phrasis est,affirmatione simul, & negatione vti, vt exacte respondeant. tom.1.pag.68.com.1.

Helias, quo modo Ioannes dictus sit a Christo.tom.1.pag.70.col.1.b.c.

Hic,& ille: habent hæ voces vim quandam excludendi.to.2.pag.94.com. 2

Hierosolymam cur Christus cum ramis palmarum exceptus sit.to. 1. pag. 581. col.1. & 2.pag.582.a.& seq.

Hierosolymā quibus diebus ter in anno deberent ascendere Iudæi.to.1.pag.128.commen.1.

Historia mulieris adulteræ canonica est, to. 1.pag.427.col.1.& 2.per totam.

Homines in mundum venire, est in mundo nasci.tom.1.pag.32.com.2. & pag. 33.& 34.annot.29.& 30.

Hominum actiones quo modo Dei prouidentia disponat, & dirigat. tom. 1. pag. 199. com.4.

Homo dictus fuit caro, post & non ante peccatum.to.1.pag.46.col.2.a.

Homo propter peccatum quo modo dæmoni fuerit traditus.tom.1.pag.595.col.1.a: b

Horam suam, quam dicat Christus. tom.1. pag.118.col.1.c.

Horas duodecim continebat dies iuxta Iudæorum computationem. tom.1.pag.199. com.3.

Hora Christi Domini quæ dicatur.to. 2. pag. 13.com.1.

Hora sexta quo modo sumatur a diuersis Euangelistis.tom.2.pag.264.col.1.b.

Hora nō reperitur in scriptura nisi pro duodecima parte diei, vel noctis: numquam vero pro quarta parte diei, vt aliqui volunt.tom.2.pag.266.col.2.a.

Hora tertia quam S. Marcus dicit fuisse quando crucifixus est Dominus, quo modo sit intelligenda.tom.2.pag. 265.b.fuse, sed præsertim. pag.266.col.2.e.

Horæ orationis & diei differunt inter se.to.2. pag.266.col. 2.d.e.

Hortulani figurā quo modo Christus Magdalenæ exhibuerit.tom.2. pag. 301. commen.2.

Hortus in quo orauit Dominus antequam caperetur a Iudæis an fuerit Gethsemani. tom.2.pag.218.col.1.a.2.

Hosanna significat,salua obsecro. to. 1.pag. 582.col.1.a.2.

Hosanna non importat nomen Dei.to.1.ibid. col.2. a.2.

Hosanna vel hosiana legi potest. ibid. & pag. 583 col.1 a.

Hosanna dicentes non Christo, sed sibi ipsis salutem precabantur. tom. 1. pag. 583. col. 1.d.

Hosanna acclamatio est sumpta ex psal.117. ibid.col.2.a.

Hosanna acclamatio erat qua vtebantur Iudæi solummodo cum a Deo salutem poscebant. ibid. d.

Hosanna in propria lingua relinquitur,quia eius significatio in nullo alio idiomate sufficienter exprimitur.ibid.

Humana natura tabernaculum quandoque dicitur.to.1.pag.48.col. 1.b.

Humana natura tota dicitur esse in Christo ratione illius naturæ indiuiduæ assumptæ. tom.2.pag.74.col.2. a.

Humanitas Christi nullis suis præcedentibus meritis dilecta est a Deo. tom. 2. pag. 99. com.

Humanitas Christi habet gloriam ab interno,nempe ab eodem supposito. tom.2.pag. 188.col.1.c.

Hunanitas Christi ab æterno electa, & dilecta,vt verbo vniretur. tom. 2. pag. 205. com.2.

Humilibus operibus incumbentes non paruipendendi.tom.2.pag.32.com.2

Humilitas Christi in responsionibus lucebat. to.1.pag.392. com. 2.

Humilitas vera honor est maximus. tom.2. pag.33.col.2.a.1.

Humilitatem commendauit Christus post lotionem pedum, vt preueniret discipulorum contentionem de primatu. to.2. pag. 29.col.1.& 2.a.1.

Humilitatis commendatio.to.2.pag. 28. col. 1.a.2. tota annot.

Hydria in quos vsus apud Iudæos habita fuerint.tom.1.pag.120.com.

Hymnus ille quē dicunt Matthæus, & Marcus dictum fuisse antequam exiret Dominus in montem Oliueti, fuit gratiarum actio post mensam facta.tom.2. pag.218. col.1.b.

Hyssopo inuoluta spongia plena aceto longæ arundini imposita est, & Christo oblata.tom.2.pag.278.commen.2.& 279. col.1. a.

I

IAcobus frater Domini non fuit adolescēs ille, qui relicta sindone nudus aufugit. to.2.pag.227.col.1.a.

Idololatriam frequenter scriptura fornicationis nomine significat. tom.1. pag. 456. com.2

Iesus, nomen proprium est Christi Domini, & quare.tom.1.pag.96 col.1. c. d.

Iesus nomen, ab officio Saluatoris, & non aliud ab officio Iudicis, quare Christus assumpserit. ibid. c.

Iesus Christus, & Christus Iesus ordine inuerso, quare soleat appellari.ibid col. 2.c.

Ignis æterni vehementia, & duratio. tom. 2. pag.96.com.4.

Ignorare aliquid, & simul scire tribus modis contingit.tom.2.pag. 54.col. 1 b.

Ignoratio Iudæorum de Christo, & quidquid ex tali ignoratione processit, maxima fuit culpa. tom.2. pag.113. com.& pag.130. com.

Immolatio Agni, & eiusdem esus diuersis tēporibus fiebat.to.2.pag.6.col.2 c.

Impetrandi a Patre titulum efficacissimum habet petitio in Christi nomine, propter duo.to.2.pag 164.col.2.d

Impetrarunt omnes virtute Christi, & propter iustitiam eius, quicumque a principio mundi aliquid impetrarunt a Deo. to. 2. pag. 167.col.1.a.2.

Impetrat ille, qui eius a quo petit mandatum & voluntatem facere studet.to.2.pag.66. com.1.& 166.col.2. b.

In sinu Dei esse, est eandem cum illo habere naturam tom.1.pag.65.col.1 d.

In sinu Dei esse, est eius arcana cognoscere.to. 1.ibid.col 2.a.

In præpositio duobus modis in scriptura sumpta.to. 1.pag.439.col.1.a.

In Christi nomine aliquid petere quid sit. to. 2.pag.65.com.1.& pag 164.com.& col.2. c.& seq.

Incarnationem Filij Dei nemo meruit, neç mereri potuit.tom 2.pag.67.col.1.a.

Incredulitas ex quibus causis oriatur. tom.2. pag. 519.col.2.c.

Indurari & excæcari aliquem, quid sit. tom.1.pag. 609. col.1. & 2. & 610. col. 1.a.

Infantes, quo modo illuminari a Deo dicuntur.to.1.pag.34.col.2.d.e.

Infantes resurgent, & in Iudicio extremo cōparebunt.to.1.pag.288.col.2.a.b.

Infantes absque baptismo decedentes non torquentur in sæculo futuro.ibid.c.

Infantes quodammodo Eucharistiam participant, quando baptizantur. tom.1. pag. 359.col.2.e

Infantes iuste propter originalem culpam puniuntur.to.1.pag.477.col.2.e.

Infantibus olim ministrabatur Eucharistia. to.1.pag.359.col.2.e.

Infantibus merito Eucharistiæ susceptio prohibita est.tom.1 pag.360.col.2.c.

Infideles quo modo diligere tenebras magis quam lucem dicantur.to.1.pag.175.col.1 e.& 2.a.& seq.

Infidelitas Iudæorum, grauior est incredulitate gentium.to.1.pag.440.col. 1. c.

Infidelium opera non omnia sunt peccata. to. 2.pag.95.col.1.b.

Infirmitates corporales trifariam contingit ex peccatis prouenire.tom.1.pag. 262.col. 1.b.& seq.

Infremuisse spiritu Christum, est indignationis fremitum emisisse.to.1.pag.554.col. 1. & 2.

Infremuit Christus, & indignatus est contra causam, ob quam Lazarus mortuus fuit. ibid.col.2.b.c.

Ingratis quo modo noceant beneficia. tom. 2. pag. 37. com.
Ingressus & egressus, quid in scriptura significent. tom. 1. pag. 506. com. 2. & col. 1. a
Inimicum, ex parte sua, nemo habet si vult. to. 2. pag. 105. col. 2. d.
Inimicorum cur non meminerit Christus, quando egit de praecepto charitatis mutuae. ibid. b
Inimicos diligere, an sit maioris charitatis, quam amicos diligere. tom. 2. pag. 104. col. 1. a.
Innocentem occidere non licet, etiam pro bono communi. tom. 1. pag. 570. col. 1. a.
Innocentia Christi. to. 2. pag. 82. com. 3.
Innocentia Christi Domini efficacissimum argumentum. tom. 2. pag. 233. com. 2. & pag. 249. com. 1.
Insufflatio Christi dantis Spiritumsanctum Apostolis, quid significet. tom. 2. pag. 312. in com. & fuse annot. seq.
Interrogare vt discas, quae nescias laude dignum est. to. 2. pag. 46. com. 2.
Interrogationes non semper ex ignorātia, sed multis alijs de causis fieri solent. to. 1. pag. 255. com. 1.
Inuidia incredulitatis causa. tom. 2. pag. 319. col. 2. d.
Inuidiae quanta sit vis. to. 1. pag. 565. col. 1. d. & 2. a.
Inuocatio, & petitio cur ante cetera ponatur. tom. 2. pag. 65. com. 1.
Inuocatio fidem sequitur. ibidem.
Ioannem non esse Messiam, multa probabāt, tamen apparentes saltem solutiones habebant. to. 1. pag. 68. col. 1. b. & seq & col. 2.
Ioannem baptizantem cur Iudaei reprehenderint. to. 1. pag. 75. col. 1. & 2. & 76. col. 1. a.
Ioannem non fuisse sponsum in nuptijs Cana, fuse tractatur. to. 1 pag 123. col. 1. a. b.
Ioannem & Apostolos a Christo fuisse baptizatos probabile est. tom. 1. pag. 196. col. 2. c.
Ioannes in initio sui Euangelij supplet, quod Moyses reliquit in initio Genesis. tom. 1. pag. 2. com.
Ioānes cur a verbi antiquitate coeperit Euāgelium, dicens, In principio erat verbum. to. 1. pag. 9. col. 2. e. & 10. col. 1. a.
Ioannes, multis argumentis tātum sibi apud Iudaeos existimationem comparauit. to. 1. pag. 30. col. 1. d.
Ioannes, tribus de causis, clamare dicitur to. 1. pag. 54. com.
Ioannes triplici de causa potuit existimari Messias. to. 1. pag. 67. col. 2. a. b.
Ioannes quare respondens legationi Iudaeorum, affirmatione, & negatione vsus est. to. 1. pag. 68. com. 1.
Ioannes, quare a Iudaeis existimaretur Helias. to. 1. pag. 69. col. 1. a. 2. & pag. 71. col. 1. c. d.
Ioannes, quo modo a Christo vocetur Helias. to. 1. pag. 70. col. 1. c. d
Ioannes vox dictus, tribus de causis. tom. 1. pag. 74. col. 1. a. b.
Ioānes per baptismum suum quattuor modis manifestauit Christum. to. 1. pag. 85. commen. 1.
Ioannes Baptista an Christum cognouerit antequam signum columba accepisset. to. 1. pag. 88. col. 2. d. e. & pag. 89. col. 1. a.
Ioannes Baptista cur dictus sit lucerna. to. 1. pag. 294. com. 2. per totum.
Ioānes Baptista figuratus per lucernam, quae in tabernaculo lucebat. to. 1. pag. 295. col. 2. a.
Ioannes qua dilectione dicatur prae ceteris a Christo dilectus. to. 2. pag. 35. col. 1. & 2.
Ioannes accepit signum, quo proditor iudicabatur, sed nulli tunc reuelauit. tom. 2. pag. 37. col. 2. a.
Ioannes non cognouit quando Iudas traditurus esset Christum. tom. 2. pag. 39. commen. 1.
Ioannes Euangelista non fuit adolescens ille, qui relicta sindone nudus aufugit. tom. 2. pag. 227. col. 1. a.
Ioannes quo modo B. Virginem acceperit in sua. to. 2. pag. 276. com. 3. & ann seq.
Ioannes cur singulare testimonium reddiderit de aqua, quae ex latere Christi fluxit. to. 2. pag. 282. com. 2.
Ioannes vna cum Petro veniens ad sepulchrū Christi, quid significet. to. 2. pag. 295. com. vlt per totum.
Ioannes cur non ingressus sit sepulchrū Christi, ante etiam Petrum ibidem.
Ioannes vna cum Petro currens ad sepulchrū Christi, solus tunc credidit. tom. 2. pag. 296. com. 3. & 297. col. 1. b. c.
Ioannes vt narret Christum reliquisse sibi vicarium, describit manifestationem factam septem discipulis. tom. 2. pag. 328. com. 1.
Ioannes intellectu magis perspicax, Petrus feruen-

feruentior.to.2.pag.331.com.1.
Ioannes prior agnoscens Dominum, sed Petro posterior ad illum perueniens quid significet.ibid.
Ioãnes a Petro familiari amore dilectus propter Christum.to.2.pag. 341.col.1.a.
Ioannes Euangelista an adhuc viuat.tom.2. pag.343.col.1.a.2.
Ioanni reuelauit Christus proditorem, buccella panis intincta, & huius rei causa.to. 2.pag.36.col.1.a.2.tota annot. 25.
Ioannis nomen, quod gratiam significat, merito precursori impositum fuit. to. 1. pag. 27.com.
Ioannis testimonio fidem non habentes, grauiter peccauerunt.to.1.pag.30.col.2.b.c.
Ioannis Baptistæ testimonio, quare Christus vsus sit.to.1.pag.54. com.
Ioannis humilitas commendatur. tom.1.pag. 74.col.2.c.
Ioannis testimonium postremo loco exhibitũ Christo, cõforme prorsus fuit doctrinæ Nicodemo traditæ.to.1.pag.193.col.2.b.
Ioannis Baptistæ prædicatio sub quibus Pontificibus fuerit.tom.2.pag.218. col.1.c.
Ioannis priuilegia tria, Petri priuilegijs inferiora.to.2.pag.340.com.3.
Iona, & Ioannes idem sunt. tom. 1. pag. 98. com.
Ionas propheta cur fugerit a facie Domini. tom.1.pag.593.col.2.d.
Ioseph an viueret tempore nuptiarum Galileæ, & tempore passionis Christi.to.1. pag. 109.col.1.& 2
Iosephus Christiani nominis inimicus multa dissimulauit, quæ in Christi honorem cedebant.tom.1.pag.252.col.2. a. b.
Ioseph tempore mortis Christi non viuebat. to.2.pag.276.com.2.
Ioseph, & Nicodemus pia deuotionis obsequiũ exhibuerunt Christo Domino in eius sepultura, sed ex valde imperfecta fide procedens.to.2.pag.284.com 3.
Israelita verus quis dicatur.tom.1.pag.102. com.2.
Iudas cur sit appellatus diabolus.tom.1.pag. 376.col.2. b.
Iudas non malus, sed bonus erat, quando a Christo fuit electus.to.1.pag.376.col 2.a.
Iudas an fuerit inter eos quorum pedes abluti sunt a Christo.to.2.pag.19.col.2 a. b.
Iudas non fuit electus vt proderet, sed eius proditione, cuius ipse Iudas suo vitio causa fuit, bene vsus est Deus.to.2.pag.31. col. 1. a. b.
Iudas possessus a dæmone post buccellam panis illis porrectam a Christo Domino. to.2. pag.37.com.
Iudas inemendabilis, a Christi expulsus est consortio:ibid.
Iudas inter Apostolos duo ministeria exercebat.to.2.pag.39.com.1.
Iudas an participauerit Eucharistiam in cena.to.2.pag.40.col.1.a.2.
Iudas quare petierit cohortem, vt Christum caperet.tom.2.pag.219.col.1.a.2. ann.4.
Iudas cum Iudæis retrorsum cecidit. tom.2. pag.221.com.3.
Iudas an cognouerit Christum priusquam ille Iudæis responderet, Ego sum. ibidem. col.1.a.
Iudæ cur Christus pecunias commiserit. to.1. pag.579.col.1.a.
Iudæ nõ diabolo dixit Dominus, Quod facis, fac citius.tom.2.pag.38.col. 1. a.
Iudæam deserens cur in Galilæam Christus fuerit profectus.to.1.pag.378.& pag.379. com.
Iudæi, testimonio Ioannis fidem non habentes, grauiter peccauerunt. to.1.pag.30.col. 2. b.c.
Iudæi Christum non recipientes grauissime peccauerunt.to.1.pag.38.com. 1.
Iudæi an odio in Christũ, vel in Ioannem moti, ad eum sacerdotes, & leuitas miserint. to.1.pag.66.col.2.a.b.
Iudæi miserunt legatos ad Ioannem, quia suspicabantur eum esse Christũ in lege promissum to.1 pag.67.col.1.b.
Iudæi Samaritanos oderãt veluti idololatras. tom.1.pag.201.com.1.
Iudæi non legis præcepto, sed singulari Samaritanorum odio ducti, illis non contebantur.to.1.pag.202.col.d. e.
Iudæi Samaritanos dedignabantur multis de causis.ibidem.col.2.e.
Iudæi credere tenebantur testimonio per Baptistam Christo exhibito.tom. 1.pag.243. col. 1.c.
Iudæi credere tenebantur Christi prædicationi, etiam ante miracula facta.ibidem.d.
Iudæi vnum tantum aduentum, & illũ gloriosum Christi Regis expectabant. tom.1. pag.289.col.2.a.1.
Iudæi quibus festis ascendere deberẽt in templum.to.1.pag. 388.col.2.b.

Iudæi quærebant Christum occidere, quia eius reprehensiones ferre non poterant. to. 1.pag.394.col.2. b.

Iudæi decreuerunt Christum occidere, a die quo sanauit paralyticum in piscina. to.1. pag.403.com.

Iudæi, qui Christi morti interfuere, obierant iam, quando Romani Hierosolymam vastarunt. tom.1.pag.438.col.2.b

Iudæi, qui Pharisæos adierunt nunciaturi Resurrectionem Lazari, metu fortassis, & vana gloria moti sunt. to.1.pag.566. commen.1.

Iudæi si prima dies lunæ primi mensis id est Martij incidat feria secunda, quarta, aut sexta, non incipiunt numerare ab illa, sed a sequenti: & huius obseruationis causa. to.2.pag.8.col.2.c. d

Iudæi an celebrauerint Pascha, quando etiã Christus celebrauit. to.2.pag.9.col.2.c.

Iudæi ne, an gentes fuerint illi, qui persecuti sunt Apostolos arbitrantes se obsequium præstare Deo. to.2.pag.129.col.1.d.e.& 2. a.& seq.

Iudæi Christum comprehensuri ipsum præsentem, & sæpe visum cur non agnouerint. to.2.pag.221.com.2.

Iudæi cur non petierint Patrem in nomine Christi. to.2.pag.168.col.1.a. & seq.

Iudæi cur retrorsum ceciderint. to.2.pag.222 col.1.a.1.

Iudæi nisi diuina Christi virtute cohibiti essent, Apostolos etiam comprehendissent. to.2.pag.223.com.3.

Iudæi ostiũ domus clausum habebant, eiusq. custodiam committebant ancillis. tom. 2. pag.228.com.1.

Iudæi leuiores pœnas inferre poterant in ijs, quæ contra legem erant. tom. 2. pag.243. col.2.b.

Iudæi, regnum Messiæ temporale fore credebant. to.2.pag.245.col.2.b.

Iudæi cur illuserint Christo velata illius facie, gentiles vero aperta. tom.2. pag.255. com.2.

Iudæis nõ licebat interficere quemquam diebus azymorum. tom.2.pag.241.com.2. & 242.col.1.c.

Iudæis an per Romanos liceret sententiam capitis ferre, & in quos, & quo modo. to. 2. pag.242.col.2.c.

Iudæorum incredulitas damnanda magis, quam gentium infidelitas. to.1. pag. 175. col.2. d. e.

Iudæorum, & Samaritanorum cultus prædicuntur cessaturi, sed ratione diuersa. to. 1.pag.218.com.

Iudæorum religio Samaritanorũ sectis præfertur. ibidem.

Iudæorum ignorantia grauissimum peccatũ fuit. to. 1.pag.301.com.

Iudæorum cæcitas ex ambitione orta. tom.1. pag.302.com.

Iudæorum defensiones ostendit Christus omnino insufficientes esse. tom. 1. pag. 306. col.1.a

Iudæorum calumnijs optime respondit Christus. tom.1.pag.400. com.

Iudæorum incredulitas grauior quam infidelitas gentium. tom.1. pag. 440. col. 1. c.

Iudæorum repulsam vehementer Christus doluit. to.1.pag.593.col.2.a.b.

Iudæorum incredulitas, non ex prædictione scripturarum, sed ex eorum duritia ortũ habuit. to.1.pag.605 col.1.a.b.

Iudæorum mos est, affirmatione, & negatione simul eandem rem exprimere. tom. 2. pag.321.com.2.

Iudæorum ignoratio de Christo, & quidquid ex ea processit, maxima fuit culpa. tom.2. pag. 113.com.1.& pag.130.com.

Iudæorum peccatum, cuius excusationẽ haberent, si Christus non venisset, & locutus fuisset, quod nam sit. to.2. pag. 153. commen.2.

Iudæorum excusatio, quam habere potuissent de peccato suo, si Dominus locutus nõ fuisset, & opera non fecisset, quo modo, & in ordine ad quos sit accipienda. to.2.pag. 155.col.1.b. & tota ann.

Iudæorum peccatum, quod commiserunt in Christum comparatum cum testimonio operum multo grauius fuit, quam si compararetur ad testimoniũ prædicationis. ibid. col.2.a.

Iudæorum desiderium, vt Christus per manus gentilium morte crucis plecteretur. to.2.pag.242.col.1.c.

Iudæorum consuetudo dimittendi vinctum aliquem tempore Paschatis, quanam fuerit. to.2.pag.250.col.2.a.1.

Iudæorum peccatum Christum Pilato tradentium respectu cuius maius dicatur. to. 2.pag.261.com.& pag.261. col.1.a.

Iudæorum mos in sepeliendis insignibus viris. to.2.pag.284.com.2.& 3.

Iudæorum

Iudaeorum vsus in dierum computatione, to. 2.pag 7.col.2.c.& pag.289.col. 1. a.
Iudeos tria mouerunt, vt credere possent Ioannem esse Christum.tom.1.pag.67.col.2. a.b.
Iudex omnium est Pater, & Iudex est filius diuersa tamen ratione. tom. 1.pag. 279. col.2.d.
Iudicandi potestas qualiter Christo homini data sit.to.1.pag.287.b.
Iudicare triplici significatione acceptum reperitur in scriptura. tom.1.pag. 171. col. 2. b.
Iudicare cur soli filio, viuificare vero toti Trinitati ascribitur.to.1.pag.280. col. 1. c. & seq.& 2.a & seq.
Iudicare secundum faciem, est acceptare personas in iudicio.to.1.pag.407.col.1.a.2.
Iudicare secundum carnem, hominum est, non Dei.to. 1.pag.434.col. 1. a.
Iudicat Pater eos, qui filio rebelles sunt, iudicio tamen inuisibili.tom. 1.pag. 467. commen.2.
Iudicandorum tres classes, secundum doctrinam Hilarij.tom.1.pag.174.col.1.a. 2.
Iudiciaria potestas duplex in Christo. tom.1. pag.279.col.1.b.
Iudicij actus duo, examinare, & sententiam ferre.to 1.pag.173.col.1.c.& 2.a.
Iudicio discussionis quo modo infideles iudicandi sint.to.1.pag.173.col. 2. c.
Iudicium duplex est, legis & Iudicis. tom. 1. pag.174.col.1.b & 2.a.1
Iudicium in carne, & per carnem Christus exercebit.tom.1.pag.280.col.2. a
Iudicium pro condemnatione, & pro discretione inter diuersos facta sumitur in scriptura.tom.1.pag.469 col 1. a.
Iudicium spernentium Christum ad quem spectet.tom.1.pag 618.col.1.& 2. a. b.
Iudicium duplex quo iudicatus est diabolus. to.2 pag.145.col.2.a.
Iulianus redarguitur, qui leues dixit esse, qui Christum sequuti sunt vocantem. tom. 1. pag.99.com.2
Iumentorum vsum in maiori pretio apud Iudaos habitum, quam apud nos. to. 1.pag. 585.col.2.a.
Iuste fieri dicitur, quod absque iniustitia fit. to.1.pag.479.col.2.b.
Iusti, qui sub lege deguerunt, non in figura tantum sed vere filij Dei erant. to. 1.pag. 40.col 2.c.d.
Iusti omnes, Christi virtute Iustitiam adepti sunt.to.1.pag.171.col.1.c
Iusti est, & Deum colere, & eius mandata obseruare.to.1 pag 492.com. 3
Iusti dicuntur beati essare in spe.tom.2.pag. 97.com.2.
Iusti quas res impetrent.tom.2.pag.29.commen.2.
Iusti singulari modo ipsius Dei esse dicuntur. to.2.pag.189.com. 2.
Iustus dicitur homo purus absolute, etiam si a venialibus illo sit opus purgari. to.2.pag. 24.col.2.a 1.
Iustitia vera vsus est Christus in redimendo homine a daemonis potestate.to.1.pag.594. col.2.b & 595.col.1.a.
Iustitia Christi contra daemonem in quo consistat, explicatur.to.1.pag.595.col.1.a.b.
Iustitia de qua arguendus erat mundus, quanam sit.to.2.pag.142.com.
Iustitia in nobis inhaerens, & propria est, quamuis a Deo per Christũ procedat.to.2 pag.173.col.2.c.
Iustitiam, meritum, satisfactionem Christi Deo proponere, est petere in nomine Christi.to.2.pag.165 col.1.b.

L

Labor quem homines rebus temporalibus consequendis inutiliter adhibent, studio iustitia impensus maximos faceret prouentus.to.2.pag.330.com.3.
Laborare pro victu acquirendo etiam religiosis licet to 1 pag.326.col.1.& 2.a. b.
Laborasse Apostolos in sinistra nauigij parte, & nihil prendidisse, quid significet.to. 2. pag.329.com.1.& 330.com.3.
Lacrymarum Christi ante Lazari Resurrectionem, quae fuerit causa.tom.1.pag. 556. col.1.& 2.a & seq.
Lapide adhuc superposito ipsi sepulchro, corpus Christi gloriosum ex illo egressum est. to.2 pag.294.col.2 a.
Latrones & fures differunt inter se.to.2.pag. 281.com.1.
Lateris Christi apertio ianuam regni caelestis per ipsius mortem reseratam indicauit. to.2.pag.281.com. 1.
Latus sibi mortuo cur voluerit Christus aperiri, tres causa afferuntur.tom.2.pag.281. com.

commen. 1.
Lazari sorores cur ad impetrandam fratri sanitatem solius Christi amoris meminerint.to.1.pag.539.col.1.a.2.
Lazari ægritudo quo modo fuerit pro gloria Dei.to.1.pag.541.col.1.a.b.
Lazari infirmitas quo modo non ad mortẽ dicatur,cum mortuus fuerit.to.1.pag.540 com.
Lazari suscitatio plura continet miracula. to.1.pag.563.com.3.
Lazari suscitati miraculum quadruplici ex capite celebre fuit. tom. 1. pag. 564.col.1. a.b.
Lazari suscitati miraculum, cur Christus sub vita sua finem, faciendum reseruarit. ibid.col.2 a.
Lazari resurrectio plures traxit ad Christi fidem,quam reliqua omnia eius miracula.ibid.c.
Lazari Resurrectio figura fuit dispensationis qua Christus hominum genus a sempiterna morte eripuit. tom. 1. pag. 565. col.2. a.b.
Lazarum,& sorores diligebat Christus quadruplici dilectione. tom.1. pag. 542. col.2. a.b.
Lazarum solum ex omnibus,qui per Christum vita,aut sanitati sunt restituti, Iudæi interficere cogitarunt.tom.1.pag.565.col. 1.b.
Lectio quædam recentiorum,merito reijcienda.tom.1.pag.272.col.2.b.c.
Lectores dicuntur scribæ.tom.2.pag.215.col. 2.e.
Legi opponit Ioannes gratiam,& veritatem, & quare.to.1.pag.60 com.
Legem appellat Dominus librum Psalmorũ. to.2.pag.116.com.2
Legem veterem non esse secundum litteram seruandam,quando cognouerint Apostoli. to.2.pag.147.col.1.b.c.
Legis nomine, Cærimonialia, & Iudicialia omnia intelliguntur.tom.1.pag.160.commen.
Legis nomine aliquando libri Moysis, aliquando vniuersa vetus scriptura significantur.tom.1.pag.532.col.1.a.
Legis veteris introductio quo modo differat ab introductione Euangelij. to.2. pag.68. col.1.a.
Legis veteris status, si lex ipsa in se consideretur, non habebat remissionem peccatorum,&c.to.2.ibid.b.
Legis veteris status seruorum erat.to.2. pag. 106.com.2.& 168.col.2. b.
Legis doctores,& legis periti dicuntur scribæ. to.2.pag.215 col.2.e.
Leuitarum nomen,& origo.ibid.col. 1.b.
Leuitarum duplex ordo.ibid.d.
Leuitarum principes.ibid.col.2.c.
Lex vetus nõ appellatur gratia in scriptura, immo illi opponitur. tom. 1. pag. 58. col. 2. a.b. 2.
Lex nec continebat,nec præstabat gratiam. to.1.pag.60.com.
Lex Moysis non fuit in baptismo Christi abrogata.to.1.pag.267.col.1.d.
Lex quo die fuerit Iudæis data in monte Syna.to.1.pag.384.col.1.d.
Lex non poterat quemquam a peccato liberare.to.1.pag.452.com.2.
Libertate quadruplici liber est,qui de spiritu natus est.to.1.pag.154. com.2.
Libertate quempiam donare, proprium est Dominorum.to.1.pag.453.com. 2.
Libertas Euangelica a triplici eripit seruitute.to.1.pag.451.com.1.& col. 1.a.
Libertas liberi arbitrij ad bonum operandũ, auferetur a damnatis.tom.2.pag.96.commen.2.
Libertas arbitrij insinuatur verbis illis, Deducet vos in omnem veritatem.to.2.pag. 150.col.2.b.
Linteamina & sudarium cur relicta sint in sepulchro Christi, tom. 2. pag. 296.commen.2.
Litteras scire apud Iudæos pro scientia scripturarum sumitur.tom.1. pag. 398. commen.1.
Loqui solius est intellectualis naturæ. tom. 1. pag. 3.col.2.a
Loqui Patrem ad filium, in diuinis, est ipsum gignere.to.1.pag.7.col.2.a
Loqui de se magnifice licet,ad proximi vtilitatem.to.2.pag.26.com.2.
Loquutio proprie non est vox ab irrationali prolata.to.1.pag.3.col.2.b
Loquutio interna vna,& externa altera, & quo modo inter se differant.ibid.
Locutiones scripturæ quo modo cognoscendũ, sint ne propriæ an figuratæ.to. 1. pag. 352. col.2.a.
Loquuntur tria genera personarum. tom. 1. pag. 3.col.2.a.
Loquuntur Deus, Angelus, & homo, sed ex-
teriorem

teriorem loquutionem Deus, & Angelus, aliter exercent, quam homo. ibidem. d. & pag.4.col 1.a.
Lotio pedum discipulorum, quādo facta fuerit a Christo Domino. to.2.pag.14.col.1. & 2.a.b.2
Lotio pedum purgationem venialium significabat.to.2.pag.23.com.2.
Lotio pedum, nec tamquam sacramentum aliquod, nec tamquam remedium contra fomitem obseruāda est.ibid.col.2.b. & fuse tractatur tota annot.13.
Lotio pedum Apostolorum facta est a Christo non ad exemplum humilitatis tantum, sed simul etiam ad significationē, & purgationem quamdam.to.2.pag.24. com.2. & pag.28.ann.18.
Lotio pedum an fuerit præcepta a Christo Domino to.2.pag.28.col.2.a.2.
Lotio pedū quare fiat a Prælatis feria quinta in cena Domini. ibidem.
Lotionis pedum circumstantiæ a Christo Domino adhibitæ, quid significent. to. 2. pag. 18.com.1.
Lucerna quæ in tabernaculo lucebat figura fuit Ioannis Baptistæ. tom. 1. pag. 295. col.2.a.
Lucernæ proprietates quomodo Baptistæ conueniant. tom. 1. pag. 294. commen.2. per totum.
Luporum nomine significantur quicumque oues a vero instituta tramite auertere conantur.tom.1.pag.512.col.1.& 2.a.
Luto Christus visum cæco restituit, vt ostenderet se creatorem hominis.to.1.pag.482. col.1.d.& 2.a
Luto cur Christus cæco visum restituat, cum non ex limo, sed ex puluere illum creauerit.ibid.col.2.b.
Luto oculis superposito visum præstare, quid significet.to.1.pag.483.col.2.a.1.
Lutum cæci oculis superpositum, Christi aduentum Iudæis propositum significauit.to. 1.pag.484.col.1.e.
Luto cæci oculis superposito, Iudæorum cæcitatem Christus subindicauit. ibid. & col. 2. a.
Lucem in tenebris lucere, est Christum Doctorem nobis in carne apparuisse.to.1.pag. 24.com.
Lucis vera, quæ Christus est, tres proprietates.to.1.pag.32.com.2.
Lux dicitur verbum Dei, quia fide illuminat homines.to.1.pag.22. com.
Lux dicitur filius Dei, quia naturale, & supernaturale lumē hominibus impertitur. to.1.pag.23.col.1. c.d.
Lux dicitur filius Dei maxime postquā carnem induit.ibid.col.2.c.
Lux hominum dicitur Christus, sed non Angelorum, quia non hos, sed illos tantum redemit.tom.1.pag.24 col.2.b.
Lux erant Apostoli, sed Christo comparati non erant lux.tom.1.pag.32.com.1.
Lux vera dicitur Deus in humanitate quā assumpsit.to.1.pag.33.col.2.a.b.c.

M

MAgdalena bis Christum vnxit. tom. 1. pag.577.col.1.& 2.a.b.c
Magdalena quoties iuerit ad sepulchrū Domini.to. 2.pag.290.col.2.annot.3. per to.
Magdalena cum cæteris mulieribus venit primo ad monumentum.to.2.pag.291.col. 2. c.
Magdalena vna tantum est, de qua loquuntur Euangelistæ. ibid.e.
Magdalena cur Petro, & Ioanni nunciauerit lapidem e sepulchro Christi reuolutum. to.2.pag.294. com.
Magdalenæ amor, & desiderium Christi videndi.to.2.pag.298.com.3.& 4.
Magdalenæ ploratus causa. tom.2. pag. 30. com.2.
Magdalenæ quomodo Christus figurā hortulani exhibuerit. tom. 2. pag. 301. commen.2.
Magdalena a B.Hieronymo reprehensa excusatur.to.2.pag.302.com. 1. & pag.303. col.1.a.
Magdalenæ cur prohibita fuerit tāgere Christum Dominum post eius resurrectionem. tom.2.pag.303.com.3.& 504.tota annot. 12.& cur alijs mulieribus sit permissum. to.2.pag.305.col.2. d. e.
Magdalena prima omnium fuit ex non credentibus Resurrectionem Christi, quæ illū viderit.to.2.pag.307.com.1.
Magistri est, quæ nondum discipuli percepérunt repetere.to.1.pag.91. com.2.
Magistrum appellare Christum, fidei indiciū fuit.to.1.pag.93.col.1.a.
Magisterium Christi.to.2.pag.26.col.1.a

Ma-

Magisterium Christi quo modo superauerit omne humanum, & angelicum magisterium.ibid.b. & tota annot. 16.
*Magnifice de se loqui licet, ad proximi vtilitatem.to.*2.*pag.*26.*com.*2
*Mala temporalia frequenter maiorum bonorum causa sunt to.*1.*pag.*246.*com.*1.
*Maledicere, & maledictum esse, quid sit. to.*1.*pag.*422.*com.*3.
Maledicere apud Græcos magis conuitium quàm imprecationem sonat. tom. 1. *pag.* 491.*com.*3.
*Maledictum quo modo Christus factus dicatur.to.*1.*pag.*165.*col.*2.*d.e.*
*Maledictum ex animo, magis quã ex verbis indicandum est.tom.*1.*pag.* 491.*commen.*3.
*Mali diligunt similes malos, nisi quando sibi inuicem contrarij sunt.tom.*2.*pag.*111. *com.*2.
Mali, vt tales sunt, odio habent iustos, & bonos.ibid.
Mandata Christi seruare, quanti referat. to. 2.*pag.*98.*col.*1.*a.* 1.
*Mandatorum impletio, non solum signum est dilectionis, sed necessaria conditio.to.*2. *pag.*66.*com.*1.
Mandatorum obseruantia quare cum petitione iungatur. tom. 2. *ibid. & pag.* 166. *col.*2.*b.*
*Mandatorum obseruatio, præcedit Spiritus sancti plenitudinem. tom.*2. *pag.* 66. *commen.*1.
*Mandatorum obseruantia non præcedit absolute dilectionem, qua nos diligit Deus, ex hac enim procedit.to.*2. *pag.*74. *com.*2.& *pag.*100.*com.*2.
*Mandatum dilectionis quare dicatur nouũ. to.*2.*pag.*43.*com.*2. *fuse etiam tractatur, annot.*30.*seq.*
*Mandatum dilectionis numquam fuit antiquatum.to.*2.*pag.*45.*col.*1. *c.*
*Mandatum dilectionis, quod dedit Christus in vltima cena, de qua dilectione intelligendum sit.ibid.col.*2.*a.b*
*Manducatio sacramentalis Eucharistiæ, cõiungenda est cum spirituali.to.*1.*pag.*347 *col.*2.*d.*
Manducatio Eucharistiæ non solum spiritalis, sed etiam sacramentalis præcipitur.to. 1 *ibid.b.& seq.& pag.*348.*col.*1. & 2.
*Manducatio sacramentalis sine spirituali nõ prodest.to.*1.*pag.*349.*col.*1.*d.*
*Manducatio sacramentalis a Christo indicta cap.*6.*Ioan. quod octo rationibus confirmatur.to.*1.*pag.*352.*col.*2.*c.& seq.*
*Manducatio sacramentalis, non carnalis, sed spiritualis dicenda est.tom.*1.*pag.*369. *col.*1.*a.b.*
*Manducatio spiritualis, non excludit sacramentalem.to.*1.*pag.*370.*com.*
*Manducationem carnis, & potum sanguinis sui, dum Christus commendat, tria subindicat.to.*1.*pag.*355.*col.*1.*a.b.*
*Manere Christum in Apostolis quid sit. to.*2. *pag.*92.*com.& pag.*93.*col.*1.*a.*
*Manere in Christo duobus modis contingit. to.*2.*pag.*93.*col.*1.*a.*
*Manere in Christo non sufficit, nisi Christus etiam in nobis manserit.to.*2.*pag.*94.*commen.*1.
*Manere verba Christi in aliquo, quid significet.to.*2.*pag.*97.*com.*2.
Manere, perseuerãtiam quandam indicat. ibid.c.
*Manere fructum Apostolorum quid significet.to.*2.*pag.*110.*com.*1.
*Manna cur sic appellatum sit.to.*1.*pag.*331. *col.*1.*a.b*
Manna non fuit panis de cælo datus. tom. 1. *pag.*332.*com.*1.
*Mansio in Christo, quando absolute ponitur in scripturis, quid significet.tom.*2 *pag.*93. *col.*2.*a.& *97.*col.*1.*& *2.*a.*
*Mansiones in domo Patris, quid significent. to.*2.*pag.*51.*col.*1.*c.d.*
Mãsiones ab æterno paratæ sunt a Deo, alioqui nec Christus homo factus fuisset, nec nobis locum parasset. tom. 2. *pag.* 52. *col.* 1. *b.*
*Mansionis in Christo per fidem, & dilectionem necessitas ad fructum producendum. to.*2.*pag.*85.*col.*1.*a.& pag.* 93. *com.* 2.
*Mare Galilææ quod sit, & quale.tom.*1.*pag.* 310.*col.*1.*e.*
*Mare Galilææ quattuor nominibus in scriptura appellatum.ibid.col.*2.*a. & seq.*
*Maria non contemnitur, sed honoratur a filio respondente, Quid mihi & tibi est mulier?to.*1.*pag.*111.*col.*1.& 2.
*Maria vera Dei mater est.tom.*1. *pag.*116. *col.*2.*a.b*
Maria vera & semper Virgo. ibid. b.c.
*Maria non fuit reprehensa a Christo dicente, Quid mihi, & tibi.tom.*1.*pag.*113. *col.* 2.*d.*

Mariam sine vlla peccati labē semper vixisse certo credendum est. tom. 1. pag. 114. col. 2. c.

Maria sine peccato concepta. to. 1. pag. 150. col. 1. c.

Maria an vna, & eadem sit, quæ peccatrix, & soror Lazari dicitur, an vero diuersæ tractatur. to. 1. pag. 538. col 1. a.

Maria Magdalena bis Christum vnxit. to. 1 pag. 577. col. 1. & 2.

Mariæ misericordia opportuna, & perfecta est. to. 1. pag. 111. com. 1.

Mariæ precibus citius fecit Christus miraculum, quam fecisset in nuptijs. to. 1. pag. 119. col. 1. a.

Mariæ Virginis amor erga filium, eiusdem dolor, & fortitudo. tom. 2. pag. 274. com. & pag. 275. com. 1.

Maria virgo dolores quos in partu filij non habuit, iuxta crucem, ex compassione in anima sustinuit. to. 2. pag. 275. com. 1.

Mariæ Virgini spasmū improbabiliter quidam tribuunt. ibid.

Maria Virgo inter spiritualia bona maxime computatur. tom. 2. pag. 276. col. 1. & 2

Mariæ Virginis protectioni, & curæ Christus moriens nos omnes commendauit. ibidem. com. 2.

Maria Virgo cur nō venerit ad sepulchrum filij. to. 2. pag. 392. col. 1. c.

Maria Virgo prima omnium vidit Christū post eius resurrectionem, & cur Euangelistæ huius apparitionis non meminerint explicatur. to. 2. pag. 307. com. 2.

Martha non perfecte, & explicite credebat quæ distincte ore confessa fuit. tom. 1. pag. 551. com. 2. & pag. 552. col. 1. a

Martha modestia commendatur. to. 1 pag. 548. com. 1.

Marthæ fides, & spes vera, sed imperfecta erant. ibid.

Marthæ fides imperfecta, & implicita fuit, quando Christo respondit. tom. 1 pag. 551. com. 2. & pag. 552. col. 1. a

Martyres ex obligatione, & precepto mortē subibant. to. 1. pag. 521. col. 2. a.

Martyrium supplet vices baptismi. to. 1. pag. 151. col. 1. c.

Martyrū mors quo modo clarificaret Deū. to. 2. pag. 339. com. 2. per totum.

Martyrum mors tria effecit ibid.

Mendacem Deum quo modo faciat, qui Christi testimonijs non credit. tom. 1. pag. 189. col. 1. & 2. a. & seq.

Mendacium hominis quo differat a mendacio diaboli. to. 1. pag. 461. com. 1

Mēdacij pater dicitur diabolus, qui eius primus fuit inuentor. to. 1. ibid. & col. 1. a.

Menses, & anni per lunas computabantur a Iudæis. to. 1. pag. 524. col. 1. a b.

Mentiri diaboli officium est. tom. 1. pag. 461. com.

Mercenarij, fures & Pastores, qui sint. to. 1. pag. 508. col. 1. e. & pag. 511. col. 1. a. b.

Mercenarij qui dicantur. tom. 1. pag. 511. col. 1. d.

Mercenariorum nomine, Christus Pharisæos auaritiæ deditos significauit. ibid. a.

Meritum nullum sic præcessit, quod a Deo obtinuerit Filium eius hominem fieri. to. 2 pag. 67. col. 1. b.

Meritum Christi semper fuit necessarium, vt exaudiamur a Patre, sed oratio Christi, nec fuit, nec est necessaria. tom. 2. pag. 170. col. 2. b.

Meritum Christi quo modo fuerit abundās, & copiosum. to. 2. pag 256. col. 2. c.

Messias existimatus est Ioannes ex triplici capite to. 1. pag. 67. col. 2. a. b.

Messiam Ioannem non esse, quamuis multa probarent, tamē apparentes solutiones habebant. to. 1. pag 68. col. 1. b. & seq.

Messiam, nonnulli se ipsos falso prædicarunt. ibid. a.

Messiæ aduentum instare, iam Christi tempore, suspicabantur Iudæi. ibid.

Messis nomine, cur Christus hominum conuersionem appellet. tom. 1. pag. 237. commen. 1.

Metreta, qualis mensura sit. to. 1. pag. 121. col. 1. a.

Ministris Christi, quæ reuerentia debeatur. to. 2. pag. 32. com.

Mirabilium, quæ fecit Dominus ante passionem causæ tres assignantur. tom. 2. pag. 16. com.

Miracula Christus edebat, vt suam manifestaret diuinitatem. tom. 1. pag. 117. commen.

Miracula cur aliquando nonnulla humano iudicio contraria habebant admixta. to. 1. pag. 119. col. 2. a. 2. & pag. 120. col. 1. a.

Miracula Christi non poterant virtute naturali fieri. to. 1. pag. 142. col. 2 c.

Miracula Christi non poterant diaboli potestate

state fieri. tom. 1. ibid. c.
Miracula Christi ex fine considerata sufficienter probabant ipsum esse Deum. to. 1. pag. 143. col. 2. b. c.
Miracula Christi cur Iudæi dæmoni tribuebant. to. 1 pag. 144. col. 1. c.
Miracula Christi probabāt ipsum esse Messiam in lege promissum. ibid. col. 2. a.
Miracula omnia Christi, & fides argumenta, & hominum beneficia fuere. to. 1. pag. 242. com. 2.
Miracula Christi, opera erant potentiæ, misericordiæ, & sapientiæ diuinæ. tom. 1. pag. 253. col. 1 a.
Miracula Christi tribus de causis in vtilitatem hominum fiebant. tom. 1. pag. 311. col. 1. a. 2.
Miraculum multiplicationis panum, eodem die factum est, sed non eodem anno, quo miraculum nuptiarum in Cana Galilææ. to. 1. pag. 313. com. 1.
Miracula Christi non solum erant mirabilia opera, sed etiam verba quibus mysteria significabantur. to. 1. pag. 482. col. 1. a.
Miracula Christi, & in facto, & in modo faciendi, manifeste docebant non a dæmone, sed a Deo facta esse. ibid. b.
Miracula a peccatoribus facta, non per orationem, aut opus proprium, sed signo aliquo sancto fiebant. tom. 1. pag. 493. col. 1. c. & seq.
Miracula Christus faciebat solo verbo, & aliquando sola voluntate. ibid col. 2. a. b
Miracula si diuinæ comparentur omnipotentiæ, omnia sunt paria, tamen in seipsis alia alijs sunt excellentiora. tom. 1. pag. 564. col. 1. b.
Miracula Christi quo modo superauerint miracula Moysis, & Prophetarum. to. 1. pag. 115. col. 1. a.
Miraculis panis multiplicati, & sedati maris, quid Christus significare voluerit. tom. 1. pag. 322. col. 2. a. b.
Miraculo multiplicationis panum, quid docere Christus voluerit. to. 1. pag. 317. commen.
Miraculum in nuptijs factum, an fuerit primum inter miracula Christi. tom. 1. pag. 124. col 1. a. b.
Miraculum resurrectionis Lazari, quadruplici ex capite celeberrimum fuit. tom. 1. pag. 564. col 1. a.
Miraculum Lazari suscitati, cur Christus sub finem vitæ suæ faciendum seruauit. ibid. col. 2. a.
Misericordia Dei præuenit, & complet opera nostra. to. 2. pag. 93. com. 2.
Misericordia perfecta etiam præuenit petitiones miserorum. to. 1. pag. 111. com. 2.
Missio Filij, processionem a Patre, & carnis assumptionem importat. tom. 1. pag. 282. com. 1.
Missio Filij, per quam homo factus est, in quo differat a missione Spiritussancti, per quā in credentes per dona descendit. to. 2. pag. 67. col. 1. a
Missio inter diuinas personas non est nisi ratione processionis. to. 2. pag. 117. col. 1. a.
Missio Spiritussancti est simul a Patre, & Filio, sicut vna est productio, qua Spiritūsanctum producunt. tom. 2. pag. 118. col. 1. a. 1.
Missio in diuinis personis duo habet, alterum est, vt persona, quæ mittitur ab altera procedat, alterum est, vt effectum aliquem tali personæ proprium exterius faciat. tom. 2. pag. 117. col. 1. a. & pag. 118. col. 2. b.
Mittere aliquem in nomine alterius, quid sit. to. 2. pag. 78. com. & pag. 79. col. 1. b.
Mitti Filium a Spiritusancto quo modo sit intelligendum. to. 2. pag. 118. col. 1. b.
Mittit Filius Spiritumsanctum a Patre, quo modo intelligendum sit ibid. com.
Modicum, post quod visuri erant Apostoli Christum, quid significet. tom. 2. pag. 72. col. 1. a. 1
Modus mutuæ dilectionis, quis esse debeat. to. 2. pag. 103. com. 1.
Mons oliueti qualis, & quantum a Hierosolyma distet. to. 1. pag. 426. col. 1. a.
Monumento nouo cur Dominus voluerit sepeliri, item cur in alieno. tom. 2. pag. 285. com 1 & annot. 23.
Mori in peccato duobus modis intelligi potest. to. 1. pag. 439. col. 1. b.
Mori in peccato, & mori propter peccatum diuersa sunt. ibid.
Moritur Christus, quia mortis præceptum habuit a Patre. tom. 2. pag. 83. com.
Mors Christi pro omnibus perpessa quattuor modis differt a morte, quam Martyres passi sunt to. 1. pag. 514. com.
Mors Christi longe diuersa fuit a morte ceterorum hominum. tom. 1. pag. 518. commen.

Mors Christi aliter fuit voluntaria, quàm mors Martyrum. tom.1.pag.519. commen.1.
Mors Domini partui comparatur, Resurrectio Natiuitati. tom.2.pag.160.com.2.
Mors Christi quo modo eius gloria fuerit. tom.2.pag.180.col.1.d.e.
Mortem Crucis Christus cur elegerit, fuse tractatur tom.1.pag.165.e.& seq. per totam annot.22.
Mortem suam cur sæpe Christus significauerit his verbis, Vado ad Patrem. to.2.pag.143.com.
Mortem temporalem etiam pro alijs petere quo modo liceat. tom.2.pag.197.com.2.
Mortem Christus sibi distulit non accelerauit vt plura pro nobis pateretur. tom.2.pag.280.col.2.a.
Mortem abhorret naturalis appetitus, quãnis rationalis accepret. tom.2 pag.339.col.2. b.
Mortem non quærunt sancti, sed illatam libenter sustinent tom.2. ibid.
Mortis Christi, & aliorum martyrum collatio. tom.1.pag.514. com.2.
Mortuos sepelire diebus festis licebat. tom 2. pag.12 col.1. b. c.
Moyses non vidit Deum in propria essentia. tom.1.pag.64.col.2. c.
Moysis legislatoris cum Christo collatio. to 1. pag.50.com & 60.com.
Moysis ad Christum antithesis. to.1.pag.171. col.1.d.
Mulieres quando parauerint aromata. to.2. pag.11.col.2. e.
Mulieres, quæ & quando iuxta crucem steterint. to.2.pag.275.col.1.a.
Mulieres quo modo ingressæ sint sepulchrum Christi, custodientibus illud militibus. to.2. pag 292.col.2.a.
Mulieres, quæ ad sepulchrum Christi venerũt cur illum tangere permissæ sint, Magdalena vero prohibita. to.2.pag.305.col. 2. e
Mulieris nomen etiam Virginibus in scriptura tribuitur. to.1.pag.116.col. 2. d.
Mulieris nomine quare Christus matrem cõpellauerit. ibid. e.
Mulierum aduentus ad sepulchrum Domini, & rerum gestarum circa Christi Resurrectionem historia, ex omnibus Euangelistis fuse explicatur. tom.2.pag.290.col. 2. tota annot.3.
Mundi nomine, visibilis hæc moles significatur. tom. 1. pag. 36. col. 2. b. c.
Mundi nomine, quandoque omnes homines, quandoque impij tantum, significantur. ibid.
Mundi nomine iniquos homines, Iudæos maxime Christus appellat. tom. 1. pag. 393. com.2.
Mundi huius princeps cur dicatur diabolus. tom. 1.pag.597.col.1.e.
Mundo, ratione diuersarum partium, diuersa conueniunt prædicata. tom. 1. pag. 36. col.2. b.c
In Mundo esse, & de Mundo esse differunt. to. 2.pag.196.com.
Mundus quo modo in morte Christi iudicatus fuerit, explicatur. to.1.pag. 595. col. 1. a. & quando victus ab illo. to.2.pag. 176. com.3.
Mundus, id est vitijs dediti, & increduli, non possunt accipere Spiritumsanctum. to. 2. pag.69.com.
Mundus, qui post modicum non erat visurus Christum, quid significet. tom. 2. pag. 72. com.1.
Mundus, pro quo non rogauit Christus, quid significet, & quare pro illo non rogauerit. to.2.pag.191.col.1.a.
Mundum fuisse a Deo dilectum, multis de causis est admiratione dignum. to.1. pag. 167.col.2.b.c.& pag.168.col.1.a. & seq.
Mundum appellat aliquando Christus Dominus totum id, quod legi Dei opponitur. to.2.pag.176.com. 3.
Mundum appellat Christus etiam ipsos credentes. to.2.pag.204. com.
Mutatio status seruitutis legis, in statum filiorum, & amicorum Euangelij. to.2.pag. 106.com.2.
Myrrhatum vinum, quod nam esset, & cur datum sit Christo, & ille noluerit bibere. to.2.pag.277.col.1.a.2.& seq.

N

NArdus quæ sit, & quot eius differentiæ. tom 1.pag.576.col.1.a
Nasci denuo, est Dei filium per gratiam fieri. to.1.pag.146.col.1.a.b.
Nasci ex aqua, & Spiritusancto, est baptismum aquæ suscipere. to.1. pag. 151. col.2. c. d.
Nathanael, cum Christo dixit, Tu es filius Dei, an verum Dei filium crediderit. to.1. pag.

pag.103.com.3.& 104.anu.89
Nathanaelem cur Christus laudauerit. to. 1. pag. 102.com.2.
Nathanaeli cur dicat Christus, Sub ficu vidi te.to.1.pag.104.com.2
Nathanaelis humilitas, & prudentia commendantur.tom.1.pag.102.com. 3.
Nathanael quare non sit electus in Apostolatum.tom.1.pag.106.col.1.c.d.
Nathanael, quis fuerit.tom.1.pag.100.commen.2.
Nathanael secundum quorundam sententiã fuit Bartholomæus Apostolus, sed decipiũtur.tom.1.pag.106.col.2.a.b.
Nathanael tria confessus est de Christo. to. 1. pag.105.com.3.
Natiuitas, & generatio noua, appellatur baptismus, & quare.to.1.pag.149.col. 1. c.d. & col.2.a.& seq.
Natiuitatis carnalis meminit Ioannes, vt diuinæ gratiæ magnitudinem commẽdaret. to.1.pag.43.com.1.
Natus de Spiritu quadruplici libertate donatur.to.1.pag.148 com.2.
Natus de Spiritu similis est Spirituisancto. ibidem.
Negare Christum, & negare se esse Christianum, quo modo differant. tom.2.pag.229. col.1.a.
Negasse ter Petrum se nosse Dominum, antequam Gallus bis cantaret prout refert Marcus, quo modo cõueniat cum eo, quod dicit Ioannes de negatione Petri. to.2.pag. 47.col.1.a.
Negotiari, duobus modis potest esse vitiosum. to.1.pag.130.col.1.b.c.
Neomenia nouilunium significat. to.1. pag. 382.col.1.d.
Neomenia qua de causa a Iudæis celebraretur.to.1.ibid.col.2.a.
Neomeniam cur magis quam plenilunium celebrauerint Iudæi.ibid.col.2.c.
Nicodemi fides, & dilectio vere, sed imperfectæ erant.to.1.pag.141.col.1.a.
Nicodemi fidem exiguam reprehendit Christus.to.1.pag.158. com.1
Nicodemus nocte venit ad Christum tribus de causis.to.1.pag. 140. com.2.
Nicodemus quis fuerit, & vbi Christum cõuenerit.ibid.com.1.
Nicodemus non in Galilæa, sed Hierosolymis Christum conuenit.tom.1. pag.179.col.1. a.2.
Noctes adiungebant Iudæi diebus sequentibus diem vero non appellabant nisi vt a nocte secernitur.to.2.pag.289.col.1.a. b
Nomen pro aduerbio ponere, frequens est apud Hebreos.tom.1.pag. 447.col.1.a.
Nomina Christi Domini tractantur. tom.1. pag.95.col.1.& 2.
Numularij dicuntur a numulo, quod æris minutum significat. tom.1.pag.129.commen.1.
Nunc sicut etiam Græce νῦν, significat aliquando, sed.to.2.pag.246.com. 2.
Nuptias secundas male Tertullianus damnauit.to.1.pag.215.col.1.b.
Nuptiæ spirituales quantum a terrenis differant.tom.1.pag.186.col.1. b.
Nuptiis Canæ Galileæ cur Christus interesse voluerit.to.1.pag. 109.com.2.

O

Obedientia Christi in morte subeunda maxime enituit.tom. 1. pag. 520.col. 2.b.c.
Obediẽtia perfecta ea est, quæ cæca vocatur. to.2.pag.20.com.1.
Obedientia, & eius documenta.to.2.pag.22. col.2.c.& seq.
Obedientia Christi erga Patris mandata fuit vna ex multis causis, propter quas Christum vt hominem dilexit Pater.to.2.pag. 100.com.2.
Obedientia Christi Domini, quæ etiam humanis potestatibus subdi voluit. to.2.pag. 245.com.1.& col.2.c.
Obedientia Christi, & inobedientia Adam, collatio.to.1.pag.520.col.2.b.c
Obedientiam prius præstare discipulos voluit Dominus, quàm rationem obediendi intelligerent.to.2 pag.20.com.1.
Obscuris verbis quare discipulis loqueretur Christus.to.2.pag.157.com.2.& pag.159 col.1.a.
Occulta doctrina calumniam repulit Christus.to.2.pag.232.com.1.& col. 2.a.
Oculorum eleuatio ad cælum, actus est latriæ to.1.pag.560.col.1.b.
Oculos ad cælum leuamus vel auxilium postulantes, vel pro acceptis donis gratias agentes.to.1.ibid.a.
Oculos sæpe in cælum Christus leuauit. to.1. ibid col.2.a.
Odisse gratis quid sit.to.2.pag.116.com.2.
Om-

Omnia, in scriptura quandoque multitudinem, quandoque etiam rerum vniuersitatem significat. to. 1. pag. 16 com.

Operam nostram adhibere debemus, non tamen ipsa sola niti, nec bonum quod sit nostræ virtuti adscribere. to. 2. pag. 329. commen. 2.

Operarij Christi non solum mercedem, sed etiam fructus sibi colligunt, reliqui vero mercedem tantum. to. 1. pag. 236. com. 1.

Operarij Christi quantum in mercede differant a reliquis operarijs. tom. 1. pag. 235. com. 2.

Opportunitas Christi est, quando eius virtus maxime cognoscitur. to. 2. pag. 329. commen. 2.

Opus Dei, est hominum redemptio. to. 1. pag. 232. col. 1. b.

Opus Dei perficere quid sit, fuse tractatur. to. 1. pag. 231. col. 1. d. e.

Opus Dei perficere soli Christo conuenit. pag. 232. col. 2. b.

Opus Dei perfecit Christus cum moriens redemit homines. to. 1. pag. 232. col. 1. c. d.

Opus frugiferum, & opus simpliciter bonum quo modo differant. tom. 2. pag 95. col. 1. b. & 2. a.

Opus frugiferum illud est, quod ad vitam æternam refertur, & per ipsum consequimur præmium. ibid.

Opus frugiferum non fit nisi a fideli per fidē, & dilectionem ipsi Christo adhærente. to. 2 pag. 95. col. 2. a

Opus simpliciter bonum, & ex genere suo, an indigeat gratia Christi ad hoc vt fieri possit. to. 2. pag. 94. com. 2. & ann. 9. seq.

Opera in Deo facta, quæ dicantur. to. 1. pag. 177. com.

Opera bona aut mala ostendere, in scriptura significat, illa facere. tom. 1. pag. 531. com. 2.

Opera Christi inter se collata differebāt perfectione, & excellentia. tom. 1. pag. 521. col. 1. c.

Opera Christi ostendebant aperte illum esse filium Dei. to. 2. pag. 61. com. 2.

Opera Christi, si ad operātem Christum referantur, omnia erant infiniti meriti, & perfectionis. tom. 1. pag. 521. col. 1. b. c

Opera infidelium non omnia sunt peccata. to. 2. pag. 95. col. 1. b.

Opera maiora ijs, quæ fecerat Christus, quare facturi erant credentes in illum. tom. 2. pag. 63. col. 1. a. b.

Opera maiora ijs, quæ fecerat Christus, quæ facturi erant credentes in illum, quæ nam fuerint. ibid.

Opera Patris Christus appellat miracula. to. 1. pag. 480. com. 1.

Opera, quæ virtute fidei fiunt, validum argumentum sunt ad veritatem Christi cōfirmandam. to. 2. pag. 63. com. 1.

Operibus, Christus interrogatus cur sæpe respondit. to. 1. pag. 516. com. 1.

Operum Christi quædam communia nobiscū alia redemptoris propria erant. to. 1. pag. 111. com. 3.

Operum triplex genus. to. 2. pag. 95. col. 2. b

Orantes plura, & maiora habemus a Deo bona, quām non petentes. tom. 2. pag. 171. col. 2. d e

Orantibus Patrem in nomine Christi, non solum pro se, sed etiam pro alijs promissa est impetratio. to. 2. pag. 165. col. 1. c. d. & 2. a. & seq.

Orare in abscondito, quid sit. tom. 2. pag. 178. col. 2. a.

Oratio Christi ex deliberata voluntate orta, semper fuit exaudita. to. 1. pag. 593. col. 1. a. b.

Oratio Christi pro nobis nec fuit, nec est necessaria ad hoc vt exaudiamur a Patre, sed meritum, & virtus satisfactionis illius semper fuit, & est necessaria. to. 2. pag. 170 col 2. b. 2.

Oratio Christi quando ex naturali voluntate oriebatur, non semper fuit exaudita. to. 1. pag. 593. col. 1. a. b.

Oratio, & petitio facta Deo, est actus supremæ virtutis inter morales, & multarum, & insignium virtutum actibus cōiunctus. to. 2. pag. 171. col. 2. c.

Oratio ipsa facta Deo, magnum est Dei beneficium. to. 2. ibid. b. & d.

Oratio iungenda est cum mandatorum obseruantia. tom. 2. pag. 66. col. 1. & 166. col. 2. b.

Oratio peccatorum quandoque non exauditur. to. 1. pag. 414. col. 2. b.

Oratio quas conditiones habere debeat, vt bona sit, & a Deo exaudiatur. tom. 2. pag. 166. col. 2 b. & seq.

Oratio vna scriptura, plures sensus potest habere. to. 1. pag. 571. col. 1 a

Oratione bona, facit nos Deus dignos suo dono. to. 2. pag. 172. col. 1. b.

Ora-

Orationis fructus & vtilitas. tom. 2. pag. 171. col. 2. c. & seq. fuse.
Orationis perseuerantia necessaria. to. 2. pag. 166. col. 2. d.
Orat nemo Deum, & ab eo petit sine fructu. to. 2. pag. 171. col. 2. d.
Originale peccatum sufficiens causa est, vt pro illo puniantur infantes. to. 1. pag. 477. col. 2. e. & 479. col. 1 d
Orphani quo modo vere fuerint Apostoli Christo mortuo. to. 2 pag. 70. com. 2.
Orphanos, & pupillos nō facis recessus Patris, dum ille viuit. pag 71. com 2.
Ostium Christus est, & quo modo. to. 1. pag. 505. com. 2.
Ostium Christus, ostiarius Spiritussanctus est. tom. 1. pag. 501. col. 1. c. & seq.
Ostium ouium cur Christus dictus sit. to. 1. pag. 503. com. 2.
Oues Christi Pastorem suum cognoscunt. to. 1. pag. 513. com. 2.
Oues Christi Petro commissæ, Pastores, & prælatos cur significent. tom. 2. pag 338. com.
Oues Christi non esse, quo modo causa sit non credendi verbis eius. to. 1. pag. 527. col. 1. b. c.
Oues suas, quo modo Christus cognoscat. to. 1. pag. 512. com. 2.
Ouium suarum nomine, quos intelligat Christus. to. 1. pag. 527. col. 1. a.

P

Pacem non solo verbo dat Christus, vt mundus, sed ex corde efficit. to. 2. pag. 80. com. 1.
Pacem habere in Christo, quid sit. to. 2. pag. 176. com. 2.
Pacis salutatione cur Christus Dominus vsus sit. to. 2. pag. 309. com. 2. & pag. 311. commen. 2.
Palam esse quid significet. to. 1. pag. 392. col. 1. a. 2.
Palmarum ramos cur turba sumpserit eum Christo obuiam exijt. tom. 1. pag. 581. col. 1. a.
Palma, quas turba Christo occurrens portabat, quam victoriam significarent. to. 1. pag. 582. col. 1. a. b.
Palmes aut in vite, aut in igne. to. 2. pag. 96. com. 3.
Palmes dum est in vite, fructificare debet, id est, dum fide in hoc sæculo viti inhæret. to. 2. pag. 91. col. 2. a. b. 2.
Palmes in vite fructuosus, & infructuosus, per quid distinguatur. to. 2. pag. 97. col. 2. a.
Palmitem arescere, quid significet. to. 2. pag. 96. com. 1.
Palmites colligere quid sit. ibid. com. 2.
Palmites tollere, & abscindere a vite, quid significet, & quo modo fiat. tom. 2. pag. 89. col. 2. b. c. & 95. com. 1.
Panes cur potius multiplicare Christus voluit, quam de nouo creare. tom. 1. pag. 317 col. 1. d.
Panis cur appelletur Eucharistia, cum non sit ibi substantia panis. to. 1. pag. 365. col. 1. a. b.
Panis de cælo descendēs appellatur Christus, etiamsi caro eius non descenderit e cælo. to. 1. ibid. com.
Panis dicitur Christus ipse, & Panis caro eius. ibid. com.
Panis multiplicatio pro cibandis quinque millibus hominum, quo modo facta sit. to. 1. pag. 317. col. 2. a.
Panis vitæ, Christus cur dicatur. to. 1. pag. 345. com. 1.
Panis viuus Christus est, & quo modo. to. 1. pag. 346. com. 1.
Parabola de Agricola, & vite quem scopum habeat. to. 2. pag. 85. col. 1. a.
Parabola multas complectitur sententias, nō tamen omnes sunt scopus parabolæ licet ad illum ordinentur. ibid. c.
Parabola nō probat aliud præter id, ad quod significandum inducta est. tom. 2. pag. 88. col. 1. b.
Parabola cur sæpe maiora minoribus comparet. ibid. col. 2. a.
Parabolæ pastoris, & ouium explicatur scopus. to. 1. pag. 499. com.
Parabolæ de agricola, & vite, vis & significatio. to. 2. pag. 88. com.
In Parabolis ea inquirenda sunt, quæ faciunt ad id exprimendum, propter quod parabola allata est. to. 2. pag. 89. col. 1. c. d.
Paracleti nomen commune toti Trinitati. to. 2. pag. 67. col. 2. a.
Paracleti nomen quare attribuatur tertiæ personæ. tom. 2. ibid. in qua significatione. ibid. e.
Paracletum manere apud Apostolos, & in ipsis esse, quo modo differat. tom. 2. pag. 70. com. 1.

Paracletus Filius, & Spiritusſanctus, ſed diuerſimode propter perſonalem diſtinctionem. to. 2. pag. 66. com. 2.

Paracletus miſſus eſt propter merita Chriſti, qua habuit vt homo, & interceſſionem. qua etiam vt homo intercedit pro nobis. ibid.

Paracletus quid ſignificet. tom. 2. ibid. & pag. 67. col. 1. d. & 2. b.

Paracletus quo modo ſit Chriſtus, vt Deus eſt, & quo modo etiam vt homo eſt. to. 2. pag. 67. col. 2. d

Paracletus quare in lege veteri non ſit dictus Spiritusſanctus. tom. 2. ibid. e. & pag. 78. com. 2.

Paracletus cur dicatur Spiritus veritatis. to. 2. pag. 68. com. 2. ſex rationes afferuntur eiuſdem nominis eadem. pag. 69. tota annot.

Paralytici ad piſcinam expectantis commẽdatur patientia. tom. 1. pag. 253. com.

Paralytici ad piſcinam expectãtis infirmitas, ſatisfactoria non fuit. tom. 1. pag. 263. col. 1. c. d.

Paralytico cur Chriſtus præcepit tollere grabatum ſuum. to. 1. pag. 256. col. 2. c. d

Paralyticus grabatum ſuum portans in die ſabbati, illud non ſoluit. to. 1. pag. 267. col. 2. a. b.

Paralyticus iuxta piſcinam, figura fuit humani generis. to. 1. pag. 253. com.

Parare locum in quo manſiones ſunt, quid ſignificet. to. 2. pag. 52 com. & pag. 53. col. 2. a. 2.

Paraſceue nullius feſti dicitur in tota ſcriptura, niſi ſabbati, & huius cauſa. to. 2. pag. 11. col. 2. a.

Paraſceue Paſcha quid ſignificet. to. 2. ibid. b. & 264. com. 2

Parentum peccata punit quandoque Deus filium occidens. to. 1. pag. 476. col. 2. a. b.

Partem habere cum Chriſto, quid ſignificet, fuſe explicatur. to. 2. pag. 21. tota annot. 13 ſed præcipue. pag. 23. col. 1. b.

Particulæ ergo, & autem, in ſcriptura magnam habent ſignificationem, & multa occulta indicant, præcipue vero apud Ioannem. to. 2. pag. 18. com. 2.

Partui cur comparetur Apoſtolorum dolor. to. 2. pag. 161. col. 1. a.

Partui mors Domini comparatur, Reſurrectio natiuitati pueri, &c. tom. 2. pag. 160. com. 2.

Parturientis tria tempora conſiderantur in explicatione comparationis mulieris parientis, quã adhibet Chriſtus ibid. col. 1. a.

Parturientis exemplum frequẽs, & quadrupliciter vſurpatur. tom. 2. pag. 161. col. 2. b.

Paſcere ſeipſum, qui dicatur. tom. 2. pag. 336. com. 2.

Paſcha ſiue Phaſe in cuius rei memoriam a Iudæis celebraretur. tom. 2. pag. 383. col. 1. a. b.

Paſcha quod nomen ſit. tom. 2. pag. 5. col. 1. b.

Paſcha quem tranſitum ſignificet. ibid. d.

Paſcha & dies Paſcha differt a feſto, ſeu die feſto Paſchæ. ibid. col. 2. b.

Paſcha ſignificat aliquando ſacrificia, & hoſtias, quæ diebus azymis offerebantur. to. 2. ibid. col. 2. d. & pag. 11. col. 1. d.

Paſcha pro azymis panibus nuſquam reperitur in ſcriptura. to. 2. pag. 6. col. 1. c.

Paſcha celebrarunt Iudæi, quando etiã Chriſtus celebrauit, & hoc fuſe tractatur. to. 2. pag. 9. col. 2. c. d

Paſcha quod adhuc manducaturi erant Iudæi tradentes Chriſtum, quodnam fuerit. to 2. pag. 240. com. 1

Paſchatis quatuor ſignificationes in ſcriptura. to. 2. pag. 5. col. 1. d. e.

Paſchatis celebrandæ tempus a lege ſtatutũ, non præuenit Chriſtus Dominus. to. 2. pag. 9. col. 2. a. b.

Paſſio Chriſti, ſufficientiſſima eſt peccatorũ medicina. to. 1. pag. 83. col. 1. a. b.

Paſſio, & mors Chriſti, vitis ſimilitudine indicatur. to. 2. pag. 87. col. 2. a.

Paſſiones appetitus cur dicãtur turbationes. to. 2. pag. 49. col. 1. b.

Paſſiones animi tria habent, quorum duo priora ſæpe nobis nolentibus fiunt. ibid. c. & col. 2. a. 2.

Paſſiones partis inferioris multum habent efficaciæ ad inclinandam rationem. tom. 2. pag. 49. col. 2. a. b.

Paſſus eſt Chriſtus Dominus decima quinta die, feria ſexta. to. 2. pag. 11. col. 1. a.

Paſtor ille bonus a Prophetis promiſſus, eſt Chriſtus. to. 1. pag. 508. col. 2. b. c.

Paſtorem bonum eſſe, quo modo ſoli conueniat Chriſto. ibid. a. b.

Paſtorem bonũ ſe eſſe Chriſtus probat quatuor argumentis, & ſignis. to. 1. pag. 512. com. 2.

Paſtores, Mercenarij, & fures, qui ſint. to. 1. pag. 508. col. 1. e. & 2. a. & 511. col. 1. a. b.

Pa-

Pastores per metaphoram dicuntur quicumque aliorum curam gerunt.to.1.pag.507. col.1.a.
Pastoris, & ouium parabola explicatur scopus.to.1.pag.499.com.1.
Pastoris est quandoque sequi, & quandoque praecedere oues.to.1.pag 502.col.1.a
Pastoris quatuor conditiones proponuntur. to.1.pag.500.com.2.& alia dua pag.502. com.1.
Pastoris munus habebant scribae, & Pharisaei. to.1.pag.508.col.1.d.
Pastoris parabola quo modo Christo accommodari possit, cum licitum non sit pastorē pro ouibus vitam exponere.to.1.pag.509. col.1.a.b.2.
Pastoris vnius nomine, non vnus Christus, sed etiam eius Vicarij significantur.tom.1. pag.517.com.1.
Pastorum quatuor genera in scriptura reperiuntur.tom.1.pag.507.col.2.a.& 508. col.1.a.
Pater quo modo per Verbum suum omnia faciat.to.1.pag.15.col.1.d.b.
Pater per Verbū suum vnica eademq. actione cuncta creauit.to.1.ibid.
Pater cur non Iudicare omnes, sicut viuificare omnes dicitur.to.2.pag.280. col. 1.a. & tota ann.20.
Pater complacet sibi in Filio suo, multis modis.to.1.pag.518.col.2.a.b.
Pater ne, an vero Filius olim apparuerit prophetis.to.1.pag.613.col.1.a.2.per tot.annot.24.
Pater, & Filius quo modo videri dicantur in humanitate Christi.tom.2.pag. 60. col. 2.a.b.
Pater non diligitur, nisi Filius etiam diligatur.to.2.pag.77.com.
Pater quo modo dicatur maior Filio. tom.2. pag.81.com.& ann.seq.
Pater quo modo clarificatus sit a Filio, to.2. pag.181. com. & pag. 182. col. 2.a.b.& 186.com.
Pater non ideo quia dedit, priuat se Dominio eorum, quae dedit.tom.2.pag. 189. annot.2.
Pater quo modo videretur ab Apostolis videntibus Christum. tom. 1. pag. 616.tota annot.25.& to.2.pag.58.com.1.& ann.9 & ibid.pag.59.com.1.
Pati pro gloria Dei iustissimum est.to.1.pag. 479.col.2.d.e.
Pati cum innocentia multo melius est, quam cum iniustitia temporalibus mundi consolationibus potiri.pag.111.com. 2.
Pati ab ijs, qui nos, & dignitatem nostram non agnoscunt, minus est. tom.2. pag. 113. com.1.
Pati pro Christi nomine, magnum & efficax consolationis argumentum.to 2.pag. 112. com.2.
Pati pro Christo summum decus, & ingens Dei beneficium.to.2.pag.233.col.2.c.d.
Pati voluit Christus, & satisfacere pro hominibus in ijs omnibus in quibus peccant homines.to.2.pag.256.col.2. a.
Patientes pro Christo, afflictionum causa cōsiderata magna consolatione afficit. to. 2. pag.112.com.1.& pag.130. com.
Patiens & sustinens persecutionem eo, quod Christianus sit, glorificat Deum.to.2.pag. 112.com.2.& 130.com.
Patientia languidi ad piscinam expectantis commendatur.to.1.pag.253. com.
Patientia efficax argumentum est, Deū dissimulare, & tolerare iniurias sibi illatas. to.2.pag.114.com. 2.
Patientia, & tolerantia necessitas ad seruandam mutuam charitatem.to.2.pag.111. com.1.
Patrem per Verbum cuncta facere, quare dicatur, & non per Spiritumsanctum. to.1. pag.15.col. 2.d.
Patrem Deum vocamus in Euangelico statu, quia filiorū statum adepti sumus.to.1. pag.41.col.2.d.e.
Patrem esse in Deo maius est, quam esse Dominum.to.2.pag.178.com.2.& pag. 189. com.1.
Patrem meum, & Patrem vestrum, &c.cur distincte dixerit Christus. tom.2.pag.306. com.
Patres antiqui detinebantur in limbo, donec Christus morte sua pretium redemptionis solueret.to.2.pag. 52.com.
Patriarchis, & Prophetis extra rationē status illorum ex priuilegio reuelauit Deus multa mysteria.to.2.pag.106. com. 2.
Patris amor erga Apostolos. tom.2.pag. 170. com.
Patris voluntatem facere, & eius opus perficere, quid sit.tom.1.pag.229.com.
Patri tribuit Christus, quae diuinitatis sua sunt, vt alia opera explicatius significet esse diuinitatis. tom. 2. pag. 87. commen.

& pag. 89. col. 2. a.
Pax Apostolis a Christo relicta, quid contineat. to. 2. pag. 79. com. 1.
Peccare non potuit Christus duplici ex capite. to. 1. pag. 463. col. 1. a.
Peccata hominum multa, & varia, multiplici etiam sua pœna delere voluit Christus. to. 2. pag. 256. col. 1. c.
Peccata hominum quare prædicta sint. to. 2. pag. 30. annot. 20. a.
Peccata in scriptura non appellantur tenebra. tom. 1. pag. 175. col. 1. c. d.
Peccata non remittuntur nisi in Christũ credentibus. to. 1. pag. 439. col. 2. d.
Peccata parentum aliquando morte filiorũ puniuntur. to. 2. pag. 476. col. 2. a. b.
Peccata, quæ commiserunt Iudæi in Christũ multo graniora fuerunt, comparata ad testimonium operũ quibus Dominus probabat, se esse filium Dei. tom. 2. pag. 115. col. 2. a.
Peccata omnia propter se remissibilia sunt, sed retinentur propter ipsos peccatores. to. 2. pag. 316. com. 1.
Peccata retinere, quid sit. ibid.
Peccati causa Deus quadrifariam solet infirmitates corporales immittere. tom. 1. pag. 262. col. 2. d.
Peccati seruitus per comparationem ad ciuilem seruitutem declaratur. tom. 1. pag. 453. com. 1.
Peccatorem peccati seruum esse, optimo syllogismo Christus probat. tom. 1. pag. 452. com. 2.
Peccatores ad Deum clamantes quandoque non exaudiuntur. tom. 1. pag. 414. col. 1. b. c.
Peccatores an a Deo exaudiantur, fuse tractatur. to. 1. pag. 493. col. 1. a.
Peccatores in multis exaudiuntur a Deo. ibid.
Peccatores miracula quandoque ediderunt, non tamen proprio aliquo opere, vel oratione, sed signo aliquo fidei, & religionis Christianæ. tom. 1. ibid. c. d. & seq.
Peccatores non exaudit Deus si postulent miracula fieri in ostensionem eorum innocẽtiæ. ibid. col. 2. b. c.
Peccator, & peccatum iuxta quorundam opinionem, voce nihil, significantur. to. 1. pag. 18. col. 1. c
Peccator quomodo possit bene petere, & quo modo a Deo exaudiatur. tom. 2. pag. 166. col. 2. d.
Peccator seruus dæmonis, & peccati, quo modo fiat. to. 1. pag. 452. com. 2.
Peccatorum grauitas in cruce Christi ostenditur. to. 1. pag. 166. col. 1. c.
Peccatorum remissio cur tribuatur Spiritui sancto. tom. 2. pag. 214. col. 2. b.
Peccatum cuius excusationem habuissent Iudæi, si Christus nõ venisset, & locutus fuisset, quod nam sit. to. 2. pag. 113. com. 2.
Peccatum, de quo arguendus erat mundus, quod nam fuerit. tom. 2. pag. 141. com. & tota ann. 14.
Peccatum iteratum grauius est. tom. 1. pag. 263. col. 2. a. b.
Peccatum Iudæorum Christum Pilato tradentium, respectu cuius maius dicatur. to. 2. pag. 261. com. & 262. col. 1. a.
Peccatum Iudæorum, qui Christum non receperunt, grauissimum fuit. to. 1. pag. 38. com. 1.
Peccatum, magis in anima residet, quàm in carne. to. 1. pag. 46. col. 1. b.
Peccatum non semper fit ex dæmonis suggestione. to. 2. pag. 16. col. 2. a.
Peccatum trifariã contingit causam esse corporalis infirmitatis. tom. 1. pag. 262. col. 1. b. c.
Pentecoste festum hebdomadarum appellatur. to. 1. pag. 383. col. 2. d.
Pentecoste quinquagesimo die a Pascbate celebrabatur. ibid. b. c
Pentecostes festum quare institutum. tom. 1. pag. 384. col. 1. a.
Perditum esse neminem ex discipulis, quo modo sit intelligendum. to. 2. pag. 223. col. 1. a.
Permittentis verbis vsus est Dominus cum Iuda, propter tres causas. tom. 2. pag. 38. com.
Per, quandoque instrumentum, quandoque genus aliquod causæ subindicat. to. 1. pag. 15. col. 1. b.
Persecutionem fugientes Apostoli domi congregati propter metum Iudæorum, prudentem actum fecerunt, sed non prudenter. to. 2. pag. 309. col. 2. a.
Persecutiones Christus, & Apostoli fugerunt, non timore mortis, sed ob alios honestos fines. tom. 2. ibid. col. 1. a.
Persecutiones, & pericula quandoque expedit declinare. to. 1. pag. 379. com. & to. 2. pag. 308. col. 1. a.

Per-

Persecutiones pati propter Deum, est efficax ratio ad impetrandum illius auxilium.to. 2.pag.196.com.
Persecutio qualibet dæmonis siue hominis, Deo sciente,& permittente fit.tom. 2. pag. 133 col.2.b.
Perseuerantia in petitione,& oratione necessitas.to.2.pag.166.col.2.d.
Persona tantum vna in Christo reperitur. to. 1.pag.47.col.1.c.& 2.a.
Personarum diuinarū, quæ apparuerit olim Patribus.to.1.pag.613.col.1.a.2.& seq.
Petebant antiqui propter Abraam, Isaac,& Iacob,sed nos propter vnigenitum filium Dei. tom. 2. pag.164.col.2.a.& pag.165. col.1.b.
Petentes plura, & maiora habemus a Deo bona,quàm non petentes. tom.2. pag. 171. col.2.c.
Petentibus Patrem in nomine Christi, non solum pro se,sed etiam pro aliis promissa est exauditio.tom. 2. pag. 165.col.1.d.& 2.a.& seq.
Petere potest etiam peccator,& a Deo exauditur.to.2.pag.166.col.2.c.
Petere Christum,& in Christi nomine, quid sit.to.2.pag.65.com.1.& pag.164.com.& col.2.b.& seq.
Petere patrem in Christi nomine, quid sit.to. 2.pag.164.com.& ann.seq.
Petimus aliquid ab hominibus propter tres causas.to.2.pag.171.col.1.d.
Petitio,vt exaudiatur, duo habere debet. to. 2.pag.97.com.2.
Petitio in Christi nomine habet efficacissimū titulum impetrandi a Patre propter duo. to.2.pag.164.col.2.d.
Petitio ipsa facta Deo, magnum est Dei beneficium.to.2.pag.171.col.2.c.d.
Petitio iungenda est cum mandatorum obseruantia.to.2.pag.66.com.1.& pag.166. col.2.b.
Petitio iusta pro illis est, quibus quod petitur, rectè conceditur.to.2.pag.191.com.1.
Petitione bona,facit nos Deus dignos suo dono.to.2.pag.172.col.1.b.
Petitio duo continet nempe quod petitur, & rationem impetrandi illud. to.2.pag.164. col.1.d.& 2.a
Petitionem in nomine suo, loco præsentiæ suæ reliquit Christus.to.2.pag.65. com.
Petitiones nostras aliquando exaudit Deus, dum renuit facere,quod petimus,to.2.pag. 165.col.2.a.
Petitionis perseuerantia necessaria. to.2.pag. 166.col.2.d.
Petitio quas conditiones habere debeat, vt bona sit,& a Deo exaudiatur. ibidem.b. & seq.
Petri amor,& confessio insignis. tom.1.pag. 374.com.1.
Petri confessio cur non apud Ioannem,sicut apud Matthæum laudata. to.1.pag. 375. col.2.a.
Petri modestia commendatur. to.2.pag. 19. com.
Petri Charitas, & dilectio quo modo nō fuerit auersa in negatione,prout dicit S. Leo, explicatur.to.2.pag.239.col.1.b.
Petri humilitas.to.2.pag. 336.col.1.a.
Petri dignitas Ioannis priuilegia superat. to. 2.pag.340.com.2.
Petri negatio prima ex aliis Euangelistis explicatur.to.2.pag.230.col.1.a
Petri negatio secunda similiter explicatur. to.2.pag.236.col.1.a.2.itē tertia pag.237. col.2.a.
Petri negatio tertia, quamuis pluribus verbis,vna tamen computatur, quia vna est series rei gestæ.to.2.pag.238.col.1.a.1.
Petri nomē, Simoni de nouo impositum fuit, retento tamen nomine priori.to.1.pag.97. com.2.& 98.col.1.b
Petri nomine cur non appellauerit Christus Simonem,quando ei Ecclesiæ regimen cōmittebat.to.2.pag.337.com. 2.
Petro quare, & quomodo prædixerit Dominus mortem crucis.tom.2.pag.338.com.1 & ann.seq.
Petro ter prædixit Christus, quòd esset eum negaturus.to.2.pag.47.col.1.a
Petro totius Ecclesiæ curam, & regimen cōmittit Christus.to.2.pag.335.com.& 337. com.1
Petrum cur interrogauerit Dominus,an plus aliis diligat,quod ille scire non poterat.to. 2.pag.335.col.1.a.2.
Petrum cur permiserit Dominus ad tempus cadere.to.2.pag.47.com.
Petrum ter negasse se Dominum cognoscere, antequam Gallus bis cātaret, prout refert Marcus, quo modo conueniat cum eo, quod dicit Ioannes de negatione Petri. to. 2 pag.47.col.2.a.
Petrus Iona,& Ioannis,qui idem sunt, filius dicitur.tom.1.pag.98.com.

Petrus, & Andreas non vna, sed multis vocationibus à Christo vocati sunt. to. 1 pag. 98. col. 2. b. & seq.

Petrus, cum Christo dixit: Tu es filius Dei viui, verum Deum credidit, & confessus est. to. 1. pag. 104. col. 2. b.

Petrus, an fuerit primus cuius pedes lauerit Christus Dominus. tom. 1. pag. 18. col. 1. a. & seq.

Petrus cur voluerit Christum remouere a lotione pedum. to. 2. pag. 19. com. & annot. seq.

Petrus Christum negans, non in fide, sed sola confessione defecit. tom. 2. pag. 228. col. 1. a. 2.

Petrus currens ad monumentum non credidit tunc resurrectionem Domini, sed solus Ioannes. to. 2. pag. 196. com. 2. & pag. 197. col. 1. b.

Petrus an sicco pede super aquas venerit ad Christum, quando post resurrectionem illi apparuit. to. 2. pag. 331. col. 1. a. & seq.

Petrus cur de dilectione interrogatus. tom. 2. pag. 335. com & ann. 6 seq.

Petrus cur secundo, & tertio sit a Christo interrogatus de dilectione. tom. 1. pag. 337. com. 2. & 3

Petrus cur contristatus fuerit, iam tertio a Christo interrogatus de dilectione. tom. 2. ibid. com. 4.

Petrus cur de Ioanne interrogauerit, Hic autem quid? to. 2. pag. 340. com. 3. & annot. 9. seq.

Petrus defenditur in tribus, quæ illi ab Origene imputantur, quando se subtrahere voluit a lotione pedum. tom. 2. pag. 19. col. 1. a.

Petrus, & Ioannes venientes ad sepulchrum Christi, quid significauerint. to. 2. pag. 291. com. 3.

Petrus & successores illius vicarij a Christo relicti, qui vices eius in gubernatione Ecclesiæ gerant. to. 2. pag. 328. com. 1

Petrus feruentior, Ioannes intellectu magis perspicax. to. 2. pag. 331. com. 1

Petrus in negationibus, non fidem, sed charitatem amisit. to. 2. pag. 239. col. 1. b

Petrus Ioannem familiari amore diligebat propter Christum. tom. 2. pag. 341. col. 1. a.

Petrus, non nauim vnam, sed seculum ipsum suscepisse gubernandum significat, dum se mittit in mare, alijs nauigio peruenientibus. tom. 2. pag. 331. com. 2.

Petrus percutiens seruum Pontificis non caruit culpa. to. 2. pag. 225. com. 1

Petrus prior Ioanne perueniens ad Dominũ licet posterior Ioanne ipsum agnouerit, quid significet. to. 2. pag. 331. com. 1.

Petrus quorsum interrogauerit, quis esset proditor. to. 2. pag. 36. col. 1. a.

Petrus quare per Ioannem Christum interrogauerit de proditore. ibid. col. 2. a.

Petrus quorsum gladium portaret. to. 2. pag. 224. com. 2

Petrus ter tantum negauit Christum, & semper in domo Caipha tom. 2. pag. 228. col. 1. a. fuse per totam annot.

Pharisæi, et scribæ fuerintne pastores, & quales fuerint. to. 1. pag. 508 col. 1. d.

Pharisæi vnde orti, & quando cœperint. to. 2. pag. 217. col. 1. a.

Pharisæi, qui fuerint, & vnde dicti. to. 2. pag. 216. col. 2. d.

Pharisæorum fimbriæ, & Philacteria explicantur. to. 2. pag. 217. col. 1. b.

Pharisæis falso imputatur error de transmigratione animarum to. 1. pag. 70. col. 2. d. & seq.

Phrasis Hebræorum est, vt exacte respondeant, affirmatione simul, & negatione vti. to. 1. pag. 68. com. 1

Phase, siue Pascha, festum erat ab Azymorum festo diuersum. to. 1. pag. 383. col. 1. a.

Philippi Apostoli humilitas, & prudentia commendantur. to. 1. pag. 101. com. 2.

Philippum cur potius, quam alium interrogauerit Christus, vnde panes emi possent. to. 1. pag. 314. com. 1.

Pilati infelix exitus. tom. 2. pag. 263. col. 1. a.

Pilati iniustitia, & arrogantia. to. 2. pag. 260 com. 2. & 3.

Pilati potestas in Christũ, quæ fuerit, & quo modo illi data sit. to. 2. pag. 261. col. 1. & 2. a.

Pilati verba proponentis, vt Iesus dimitteretur, an coniuncta fuerint cum ijs, quæ ceteri Euangelistæ referunt a Pilato dicta circa eandem dimissionem. to. 2. pag. 150. col. 1. a

Pilato cur Christus non responderit. tom. 2. pag. 259. com. 3.

Pilatus existimauit Christum esse Regem Iudæorum, non tamen eius regnum aduersari regno Cæsaris. tom. 2. pag. 247. col. 1. b. & 249. com. 1. & 268. col. 2. a.

Pilatus quo tempore miserit Christum ad Herodem.

Herodem.to.2.pag.251.col.2.a.
Pilatus multitudini Deorum assuefactus, Christum quamuis hominem, Dei alicuius filium esse suspicatus est.to.2.pag.259.com.2.
Piscationem, quo modo post vocationem ad Apostolatum, repetierint Apostoli. tom.2.pag.329.col.1.a.
Pisces centum quinquaginta tres capti ab Apostolis, quid significauerint. tom.2.pag.332.col.1.& 2.
Piscina in quos templi vsus seruierit. tom.1.pag.252.col.1.b.c.
Piscina probatica cur sic appellata.to.1.pag.249.col.1.a.2.& seq.
Pisćina historiam immerito Anabaptistæ nō recipiunt.to.1.pag.251.col.1.a
Piscina miraculū figura fuit aduentus Christi.to.1.pag.253.col.1.c.& 2.a.
Piscinæ motione quare vnus tantum sanitatem recipiebat tractatur.ibid.tota ann.5.
Piscina probatica virtus vnde proueniret.to.1.pag.252.col.2.a.b
Piscinæ virtutem ex ligno in eius fundo iacēte prouenisse, fabulosum est.ibid.col.2.d.
Piscis, ignis, & panis an ex nihilo facta fuerint a Christo.tom.2.pag.332.com.2
Plenitudo gratiæ in Christo multiplex. to.1.pag.53.col.2.a.b.
Plenus veritatis dicitur Christus nonnullis de causis.ibid.e. & seq.
Pœnam mortis inferre an Iudæi possent, & propter quæ crimina, & quo modo. to.2.pag.242.col.2.c.
Pœnas leniores inferre poterant Iudæi in ijs, quæ contra legem erant.to.2.pag.243.col.2.b.
Pœnas temporales non recusare propter honestum finem, laudabile est.to.1.pag.601.col.1.a.
Pœnitentes remissionem peccatorum consecuturi, quas dispositiones habere debeant.to.2.pag.316.col.1.c.& 2.a.
Pœnitentiæ sacramentum quando fuerit institutum to.2.pag.315.col.2.c.
Pontifex, cuius atriū Ioannes introiuit, erat Caiphas non Annas.to.2.pag.226.col.1.a.& 227.com.2
Pontifex in cuius atrio Petrus interrogatus ab ancilla Christum negauit, erat Caiphas, qui tunc pontificatu fungebatur.to.2.pag.229.col.1.a.
Pontifex in Ecclesia neminem habere potest in dignitate superiorem aut æqualem. to.2 pag 331.com.1.
Pontifex semel in anno tantum ingrediebatur sancta sanctorum.to.2.pag.210.col.1.e.& 2.a.& seq.
Pontifex vnus qui agnos, & oues gubernet, in Ecclesia semper necessarius.to.2.pag.338.col.1.a.
Pontificatus munere fungebantur aliquando fratres primogeniti, illo absque liberis decedente.to.2.pag.211.col.2.d.e.
Pontifices apud Iudæos dicebantur etiam ij, qui semel per aliquod tempus pōtificatum gessissent.to.2.pag.218.col.1.a.
Pontifices annuos esse cœperunt, cum prius quamdiu vita duraret illo officio fungerentur.to.2.pag.211.col.2.b.
Pontifices quare fuerint simul duo tempore Dauid to.2.pag.212.col.1.c.& 2.b.
Pontificis summi ea sunt omnia, quæ de Aarone scripta sunt ad sacerdotale munus spectantia.to.2.pag.210.col.1.b.
Pontificis summi Iudæorum munera, et functiones quinque.ibid.b.
Pontificum Iudæorum numerus.tom.2.pag.211.col.2.c.
Pontificum Iudæorum origo, & successio.to.2.pag.210.col.2.e.& pag.213.col.1.e.
Porticus Salomonis, quæ fuerit. tom.1.pag.524.com.1.
Posse vel non posse aliquid fieri, sex modis sumptum reperitur in scriptura. tom.1.pag.607.col.1.a.2.
Potentia auctoris plura potest facere, quam humana ingenia valeant per se comprehendere.tom.2.pag.294.col.2.c.
Potestas diaboli in Christum, quæ fuerit. to.2 pag.260.col.2.a.
Potestas duo significat.to.2 ibid.col.1.a.
Potestas, & vsus potestatis quo modo differant.to.2.pag.261.col.2.b
Potestas omnis carnis data Christo, quæ nā fuerit.tom.2.pag.184 col.1.b.
Potestas Pilati in Christum, quæ fuerit, quo modo illi data sit.to.2 pag.261.col.2.a.b.
Potestas remittendi peccata collata Apostolis a Christo, est potestas remittendi per sacramentum pœnitentiæ, non per baptismū. to 2 pag.315.col.2.b.
Potestas remittendi peccata cur tribuatur Spiritui sancto, & cur malis ministris communicetur.pag.314.col.2.c.
Potestas remittendi peccata, quam habent sacer-

sacerdotes, est potestas vere absoluendi, & remittendi, non declarandi remissa. tom. 2 pag. 316. col. 1. b.
Potestas remittendi peccata solius Dei est, & ab illo solo hominibus communicatur. to. 2 pag. 313. com.
Potestas remittendi peccata, non tantum ad pœnas, sed ad culpas ipsas remittendas valet. to. 2. pag. 316 col. 1. b.
Potestas remittendi peccata valde differt ab auctoritate prædicandi Euangelium. to. 2. pag. 215. col. 1. a.
Potestatem habere credẽtes, vt fiant filij Dei, est proprium status Euangelici, & quo modo. to. 1. pag. 40. col. 2. e. & 41. col. 1. a.
Potestatem remittendi peccata acceperunt Apostoli, & simul purgati sunt a maculis, quas contraxerant. tom. 2. pag. 314. col. 2. d. e.
Potestatem remittendi peccata accipientes, si dispositi sint, accipiũt etiam Spiritum sanctum, quantum ad sanctificationem ipsorum. ibid. e.
Potestatẽ remittendi peccata conferens Christus, instituit sacramentum pœnitentiæ. to. 2. pag. 315. col. 2. e.
Potestatem remittendi peccata cur dederit Christus Apostolis. to. 2. pag. 312. com. Cur hanc potestatem donauerit dando Spiritum sanctum ibid.
Potestatem remittendi peccata cur non ante passionem communicauerit Christus, nec post suam ascensionem distulerit. to. 2. pag. 214. col. 2. a.
Potestatem remittendi peccata soli sibi reseruauerat Deus, & ipsa resurrectionis die primum communicauerat hominibus. to. 2. pag. 314. col. 1. e. & 2. a.
Potus bis oblatus est Christo in passione sua. to. 2. pag. 277. col. 1. a. 2
Præcepta Christi, quæ dicãtur. to. 2. pag. 103. col. 2. b. c.
Præceptorum obseruantia conseruat, & auget Christi amorem erga nos. tom. 2. pag. 100. com. 1
Præceptum habuit Christus vt homo. ibidem com. 2.
Præceptum aliter Christo impositum est, quã ceteris hominibus imponitur. tom. 1. pag. 520. col. 2. e.
Præceptum de subeunda morte pro nostra salute, an Christus habuerit, tractatur. to. 1. pag. 519. col. 1. & 2.
Præceptum habuit Christus moriendi, & ea omnia faciendi, quæ ad hominum salutẽ spectabant. to. 1. pag. 520. col. 1. a. & 521. col. 1. d. & to. 2. pag. 83. com.
Præceptum moriendi habuit Christus ab instanti incarnationis. tom. 1. pag. 521. col. 2. a. b.
Præcursores duo duorum Christi aduentuũ. to. 1. pag. 70. col 1. c.
Preces Christi, & sacrificium pro quibus fuerint oblata, & quo modo quo ad hoc differant inter se. to. 2. pag. 191. col. 1. b. c.
Preces Christi non pro omnibus fuerunt semper, nec eiusdem rationis. ibid. col. 2. b. & seq.
Prædestinati soli, quos sibi datos a Patre appellat Christus vident claritatem & diuinitatem Christi. to. 2. pag. 205. com. 1.
Prædicationis Christi, seclusis etiam miraculis, Iudæi credere tenebantur. to. 1. pag. 243 col. 1. d.
Prædicatio exterior cuiuscumque non sufficit ad assentiendum, nisi interius Spiritusancto cooperante. to. 2. pag. 78. com.
Prædicatio hominum est, doctrina vero Dei. to. 1. pag. 343. col. 2. a. 2.
Prædicatores qao modo se gerere debeant in publicis reprehensionibus. tom. 1. pag. 403. col. 1. a.
Prædicatores verbi Dei non soli sermoni, & doctrinæ studere debent, sed precibus etiã Dei opem implorare. tom. 2. pag. 177. commen.
Prædicebat Christus futura, vt suorum fidẽ confirmaret. to. 2 pag. 31. com. & pag. 83. com.
Prædictarum rerum a Christo memoria, quantum iuuerit discipulos Domini dum paterentur. tom. 2. pag. 133. col. 1. b.
Prædictio operum Christi quo modo differat a prædictione peccatorum, quæ ab hominibus fiunt. tom. 2. pag. 30. col. 1. a.
Prædixit Christus Apostolis post cenam vltimam tria de illorum persecutionibus, quæ prius non prædixerat. to. 2. pag. 135. col. 2. b. c.
Prædixit ter Christus Petro, quod esset eum negaturus. to. 2. pag. 47. col. 1. a
Prælati non sunt mercenarij quamuis oues non eorum propriæ, sed Christi sint. tom. 1. pag. 511. col. 1. c.
Prælati quales esse debeant. to. 2. pag. 28. annot. 18. a

Prelati, quales esse debeant, ostendit Dominus in electione Petri.tom.2.pag.335.com. & quales eligendi.pag.340.com. 3.

Prelati,& pastores parati esse debent, vitam exponere pro omnibus suis.tom. 2. pag. 339. col.2.a.

Prelati, & pastoris optima vita est imitatio Christi.to.2.pag.340.com.2.

Præparatio ciborum cõcedebatur prima die Azymorum.tom.2.pag.11.col.2.b.

Præparatio magna fundamenta iacit ad patientiam.to.2.pag.43.com.1.

Præscientia Dei, & scripturarum prophetia, non fuerunt causa infidelitatis Iudæorum. to.1.pag.605.col.1.& 2. a. & seq.

Præterita pro futuris in scripturis ponuntur. to.2.pag.90.com.

Præteritum pro plusquam perfecto more Hebræorum sæpe ponitur in scriptura. tom.2. pag.235.col.1.a.2.

Prætorium, quo adductus fuit Christus Dominus, qui locus fuerit.to. 2 pag.239. com. & annot seq.

Primogenitus dicitur quis respectu eorũ, qui postea nascuntur, et etiam quia ipse primo natus est.to.1.pag.51.col.2.e.

Primogenitus quare Christus dicatur secundum humanam, & etiam secundum diuinam naturam.tom.1. pag. 51.col.2.c.& seq.

Princeps cur diabolus dicatur.to.1. pag.597. col.1.a. b.

Princeps mũdi huius diabolus dictus, & qua ratione.ibid. e.

Princeps huius mundi, id est diabolus, quo modo venire dicatur.to.2.pag. 82. com.2.

Principatus diaboli in quo consistat.to. 1.pag. 597.col.1.c.d.

Principatu suo quo modo dæmon spoliatus sit.ibid.col.2.e.

Principem huius mundi nihil habere in Christo, quid significet.to.2.pag.82.com.2

Principes sacerdotum aliquando dicuntur in scriptura, qui præfecti erant singulis Sacerdotum classibus.to.2.pag.214.col.2.d. e

Principes Leuitarum.to.2.pag.215. col.2.c.

Principium plura habet significata. to. 1.pag. 5.col.1.b.c

Principium, quid significet quando Ioannes ait, In principio erat Verbum. to. 1. pag. 5. col.1. a.b

Principium dicitur, & est Christus Dominus tom.1.pag.446.col.1. a.

Promissio Christi, quòd credentes in ipsum facturi essent opera mira, quæ ipse faceret, non fuit generalis.to.2.pag. 63. com.

Promissio Dei alioqui stabilis, & indeficiens quo modo propter peccata tantum mutari consueuit.to.2 .pag.211.col.1.b

Promissio facta petentibus in nomine Christi, an sit etiam intelligenda, quãdo petimus pro alijs.tom.2.pag.165.col.1.c.d. & seq.

Propheta in Deuteronomio promissus Christus est.to.1.pag.298. com.

Propheta & Patriarcha in Christi nomine petierunt Patrem etiam ante aduentum ipsius Christi.tom.2.pag. 168 col.1.b.c. diuerso tamen modo ac nos petamus. ibid. col.2.b.

Propheta nomine, quem intellexerint Iudæi quærentes a Ioanne an esset Propheta.to.1. pag.[?]2.col.1.a.& tota ann. 60.

Prophetia Caiphæ duos sensus longè inter se diuersos habuit.to.1.pag. 571.col.1. a.b.c.

Prophetiæ spiritum cur Apostolis Dominus concesserit.to.2.pag.151.com.

Propositiones vniuersales scripturæ quo modo intelligẽda.to.2.pag.108.col.2.a.b.& pag. 163, col. 2.c.

Pro, præpositio est, quæ in scriptura duas tantum habet significationes.to.1.pag.59. col. 2. a.

Protestari quid significet.tom.2.pag.33.commen.

Prouerbium in scriptura, pro Adagio, & pro Parabola sumptum.tom.1. pag. 503. col. 1. a.

Prouidentia Christi erga suos.tom.2.pag.43. com.2.

Proximus etiam ante Euangelium ita diligendus erat, vt pro illius salute spirituali, vita temporalis, quando opus erat, exponeretur.to.2.pag. 44.col.1.c.

Proximus semper diligi debuit propter Deũ, siue merita proximi præcesserint, siue non. ibid.col.2.c.

Psalmorum liber appellatur in Euangelio Ioannis, Lex.to.2.pag.116 com. 2.

Pueri ante vsum rationis decedentes sine baptismo non saluantur.tom. 2. pag 51. col. 2. b.

Pullum, & asinam ascendit Christus cum Hierosolymam ingressus est.to.1.pag. 584. col.1.b.

Puniebantur statim peccata quædam grauia etiam diebus festis.to.2.pag.12.col.2.a.

Puniens

Puniens Dominus malos, aduenire, & egredi dicitur.to.2.pag.341.com.2.

Purgat Dominus iustos, res superfluas triplicis generis resecando.to.2.pag.90.col.1.b.

Purgatio duo habet.ibid.a

Purgationis falx, que fuerit.ibid.col.2.a.b

Purgatio venialium, lotioni pedum comparatur.to.2.pag.23.com.2.

Purpurea vestis, qua Christus Dominus est indutus a militibus, fuerit ne eadem cum chlamyde coccinea.to.2.pag.254.col.1.b.

Purpura, & coccus quid sint.ibid.c.& seq.

Purpurea vestis Christi, quid significauerit, que satisfactio, & meritum inde prouenerit, & quid ex ea discendum sit.to.2.pag.255.col.1.a.& tota ann.fuse.

R

Rabbi excellentius aliquid significat, quam Latino idiomate magister.to.1.pag.93.col.1.a.

Rabbi non significat magistrum meum. ibidem.b.

Ramos palmarum, cur turba populi sumpsit quando exijt obuiam Christo. tom.1.pag.581.col.1.a.

Ratio & Verbum quo modo inter se differat. tom.1.pag.3.col.1.c.

Ratio contra omnes turbationes a fide, maxime confirmatur.to.2.pag.50.com.1.

Ratio minus, qua agenda sunt videt, quando inferior pars turbata est.to.2.pag.49.col.2.b.

Recordari discipulos Christi eorum, que ille predixisset, quantum eos iuuerit dum paterentur.to.2.pag.133.col.1.b.

Recubitus Christi in mensa qualis fuerit.to.2 pag.35.com.1.

Recumbere in sinu quid significet. ibid.

Redemptio, opus fuit excellentius creatione. to.2.pag.13.com.

Redemptio hominum, & voluntas Dei, & opus Dei dicitur.to.1.pag.232.col.1.b.c

Regem Iudaeorum existimauit Pilatus esse Christum, non tamen eius regnum aduersari regno Caesaris.to.2.pag.247.col.1.b.& 249.com.1.& 288.col.2.a.

Reges sunt iusti, & sancti ex meritis Christi, in regno spirituali, & aeterno.to.2.pag.246. col.2.d.

Regis Iudaeorum titulum, cur Pilatus Christo superposuerit.to.2.pag.270.col.1.a.2.

Regna temporalia, Religione Christiana firmius, stabiliuntur.to.2.pag.131.col.1.d.e.

Regnum caelorum nemo quantumcumque iustus ingredi potuit, nisi prius Christus morte sua aperiret ianuam.to.2.pag.52.com.

Regnum Christi, quale nam futurum esset, Apostoli Spiritusancto aduenienti edocti sunt.tom.2.pag.147.col.1.a.

Regnum caeleste, quod nobis promeruit Christus, consequemur per tribulationes, iniurias &c. quas pro Christo pati debemus. to. 2. pag.257.col.2.a.

Regnum Dei appellat Christus congregationem sequentium eum.to.1.pag.145.commen.

Regnum Dei tria significat.tom.1.pag. 147. col.1.c.

Regnum Dei, & vita aeterna idem sunt. to.1. pag.150.col.2.d.e.

Regnum & Domus Dei idem sunt.to.2.pag. 51.col.2.c.

Regnum Messiae temporale futurum credebant Iudaei.to.2.pag.245.col.2.c.d.

Reguli domum cur Christus adire noluit, qui cum Centurione iturum se promisit. to.1. pag.244.com.2.

Reguli fides qualis fuerit.to.1.pag.242.commen.1.

Regulus fuerit ne Iudaeus, an Gentilis. to. 1. pag.241.com.2.

Regulus paulatim creuit in fide Christi. to.1. pag.245.com.1.& 246.com.1.

Regulus, quia de domo, vel de genere regio erat, sic dictus fuit.to.1.pag.241.com.2.

Regulus, quo iure reprehensus, quia sine miraculis non credebat.to.1.pag.243.col.1.a.

Religio Iudaeorum, & cultus Samaritanorum predicuntur cessatura, diuersis tamen rationibus.to.1.pag.218.com.

Religionem temporalibus bonis accommodare Ethnicorum est, Christianorum vero temporalibus, Religioni deseruire. to. 1. pag.569.col.2.b.

Religionis statum in meliorem commutandum, Christus predixit Samaritanae. to. 1. pag. 217.com.

Remissio peccatorum non erat ex lege veteri si lex ipsa in se consideretur. to. 2. pag. 68. col.1.b.

Reprehensio non importat contemptum.to.1. pag.113.col.2.a.

Reprehensio qualis esse debeat.to.2.pag.321. com.2.

commen.1.
Reprobatio quamuis non sit adequata, est tamen aliqualis causa non credendi. to.1. pag.528.col.1.a.
Reprobatur nemo absque culpa sua. ibidem, col.2.
Responsio exacta iuxta Hebraeorum phrasim affirmatione simul, & negatione constat. tom.1.pag.68.com.1.
Resurrectionis Christi Domini tempus. to. 2. pag.293.col.1.a.
Resurrectionis nostrae Christus causa est in quadruplici causarum genere. tom.1.pag. 550.col.1.e.
Resurrectionis tam iustorum, quam impiorũ Christus est causa.ibid.a.
Resurrectio nocebit potius, quam prosit impys.ibid.b.c.
Resurrectio non solum animarum, sed etiam corporum fiet.tom.1.pag.550.col.2.c.d.
Resurgentes corpora assument, non spiritualia, sed carnea.to.1.pag.551.col.1.a.
Rete plenum piscibus, nec tamen scissum Ecclesiae vnitatem significat.to.2.pag.333. com.1.
Retinentur peccata non propter se, sunt enim omnia propter se remissibilia, sed propter ipsos peccatores.tom.2.pag.316.com.1.
Retinere peccata, quid sit.ibid.
Retinet etiam Deus peccata, quae Sacerdos claue non errante retinet, nec dimittit, ibid.
Retrorsum cur ceciderint Iudaei. tom. 2.pag. 222.col.1.a.2.
Reuerentia exhibita ministro, aut contemptus, in eum refertur, cuius est minister. to.2.pag.32.com.2.
Rex Iudaeorum an esset Christus, quare interrogauerit Pilatus, non autem an se dixisset Regem Iudaeorum. tom.2.pag. 244. com.2.
Rex regum efficitur Rex ridiculus, vt nos veri reges aeterni regni efficeremur. to. 2. pag.256.col.2.e.
Ritus Ecclesiastici contra haereticos defenduntur.to.1.pag.220.col.1.a.
Rogari ab hominibus cur velit Deus. tom.2. pag.171.col.1.d.& seq.

S

Sabbata non dicebantur singuli dies, licet a sabbato omnes denominarentur.to.2 pag.287.commen.
Sabbati plures significationes in scriptura: ibid.
Sabbati obseruatio, cessationis eiusdem sabbati figura fuit.to.1.pag.265.col.2.d
Sabbati praeceptum partim morale, partim caeremoniale fuit.to.1.pag 265. col.1.d.
Sabbati solemnitas occasu Solis finiebatur, post quem licebat operari.tom.2.pag.288. col.1.d.
Sabbati solemnitas quattuor habebat, quae ei erant propria.to.1.pag.380.col.2.b.
Sabbati transgressor dum Christus appellatur, cur variis se defendat rationibus.to.1. pag.268.col.2.b.
Sabbati transgressorem Christũ fuisse, dixerunt Iudaei, & haeretici.to.1.pag. 264. col. 1.a.
Sabbato apponebantur recentes panes propositionis.to.1.pag.381.col.2.b.
Sabbato geminabatur iuge sacrificium.ibid. col.1.c.
Sabbato cur Christus fecit opera, quae alijs diebus praestare potuit.tom.1.pag.267.col. 2.d.
Sabbato cur successerit Dominica obseruatio. to.1.pag.265.col.1.e
Sabbato quattuor genera operũ licita fuisse. to.1.pag.266.col.1.d.
Sabbato, quae opera prohibita fuerint.tom.1. ibid.& seq.
Sabbatum vnde dictum.to.1.pag.258.col. 1.a.
Sabbatum quantum itineris liceret conficere.to.1.pag.381.col.1.b.
Sabbatum cur fuerit inter festa Iudaeorum potissimum.to.1.pag.382.col.1.b.
Sabbatum aliquando totam hebdomadam significat.to.2.pag.287.com.
Sabbatum Christus obseruauit exactissime. to.1.pag.267.col.1.a.
Sabbatum figura fuit mortis Christi, & humanae redemptionis. tom.1.pag. 266. col. 1.b.c.
Sabbatum Iudaeorum quattuor ob causas cessauit.to.1.pag.265.col.1.e. & seq.
Sabbatum pluribus de causis apud Iudaeos fuit celeberrimum.tom.1.pag.264. col. 2. a. b.
Sabbatũ, quattuor illis, quae ei propria erant, statum beatorum figurauit.to.1.pag.381. col.2.c.
Sabbatum, quod sequebatur diem mortis Chri-

Christi Domini, quare dictus sit magnus dies. to.2.pag.11. col.2.c.
Sacerdos summus tantum semel in anno ingrediebatur Sancta sanctorum. to.2.pag. 210.col.1.e.& seq.
Sacerdotes habent potestatem vere absoluēdi, & remittendi peccata. to.2. pag. 316. col.1. b.
Sacerdotes in remittendis peccatis, non tantum peccata, sed personas, & illarum dispositiones respicere debent. ibid.c.
Sacerdotes magni fuerintne vnquam duo simul. to.2.pag.212.col.1. b.
Sacerdotes summi quare fuerint duo tempore Dauid. to.2.ibid.c.& col.2.a.
Sacerdotes etiam per Christum a templo eiecti fuere. to.1.pag.129.col.1. a.
Sacerdotes summi, cum Pontificatum gererent quamdiu vita duraret, cur postea paucis annis, & denique vno tantum anno illo officio fungerentur. to.2. pag.211.col. 2.a. b.
Sacerdotis summi functiones, & munera quinque. to.2.pag.210 col.1.b.
Sacerdoti summo defuncto, succedebat primogenitus illius. to.2.pag.213.col.1. e.
Sacerdotis summi appellationes. tom. 2. pag. 209.col.1.a.
Sacerdotis summi ea sunt omnia, quæ de Aarone scripta sunt ad munus sacerdotale spectantia. to.2. pag.210.col.1.a.
Sacerdotum vices & turmæ. tom.2.pag.214 col.1.c.
Sacerdotum secundi ordinis origo. to. 2. pag. 213.col.1.e.
Sacerdotum summorum origo, & successio. to.2.pag.210.col.2.c.& 213.col.1. e.
Sacerdotum summorum numerus, cur aliis colligatur in scriptura, aliis vero ex Iosepho, & ceteris. to.2.pag.211.col.2.d.
Sacerdotum secundi ordinis ea sunt, quæ de filijs Aaron ad munus sacerdotale spectātia scribuntur. to.2.pag.210.col.1. a.
Sacerdotum in classes 24. distributio. tom.2. pag.213.col.2.e.
Sacerdotum secundi ordinis munera, et functiones septem. ibid.b.
Sacerdotes summi aliquando dicuntur in scriptura præfecti singularum classium. to.2.pag.214 col.2.e.
Sacramenta Ecclesiæ per quæ iustificamur, significata sunt per sanguinem & aquam, quæ ex latere Christi fluxerunt. to. 2. pag. 281. commen. 1.
Sacramentum Eucharistiæ, quando fuerit institutum a Christo. to.2. pag.25.com.2. & 34.com.2.
Sacrificare non licebat Iudæis, nisi Hierosolymis to.1.pag.128.com.1.
Sacrificia Iudæorum, multum a gentium sacrificijs differebant. to.1.pag.221.col. 1. b.
Sacrificium iuge figura fuit nostri Sacrificij. to.1.pag.381.col.1. d.
Sacrificia Iudæorum quatenus Christi figura, Deo placebant. to.1.pag.221.col. 1.c
Sacrificium Christi, fuit generale pro omniū, & singulorum peccatis ex parte sua sufficientissimum. tom. 2. pag.191.col.1.b.& seq.
Sacrificium Christi, & preces eiusdem differūt, quo ad illos pro quibus offerebantur. ibid.
Sacrificium acceptissimum Patri se ostendit Christus, pro suis inimicis, & ceteris omnibus, dum a Pilato horrendum spectaculum ostenderetur Iudæis. tom.2. pag. 257. com.2.
Salim, quæ ciuitas fuerit. tom. 1. pag.180.col. 2.a.
Saliua e capite defluens, filium significat a Patre procedentem. to.1.pag.483.col.2.a
Salutem hominum voluit, & effecit Deus. tom.1.pag.229.com.
Samaria primo anno post passionem Domini, conuersa fuit ad Christum. tom.1.pag.202. col.2.e.
Samaria nomen est prouinciæ, & nomen ciuitatis. to.1.pag.197.col.1. a.
Samaria a Somer dicta. tom.1.pag.193.col. 1.a.
Samariæ conditæ iacuere ossa Elisei, & Ioannis Baptistæ. to.1 ibid.col.2.a.
Samaritana, quam se prudēter gesserit cum Christo loquens. to.1.pag.209.com. 2
Samaritana quinquies matrimonium contraxerat, sextus non maritus, sed adulter erat. to.1.pag.214.col.2. b
Samaritana multiplici matrimonio incontinentiam suam ostendit. to.1. pag. 215.col. 2.b.
Samaritani etiam sperabant Messiam venturum. tom.1.pag.224.com. 2.
Samaritana cur Iacob patrem suum appellauerit. to.1.pag.209.com.2.
Samaritana charitate mota, suos conciues accersit. to.1.pag.226.com. 2.

Sama-

Samaritani nomen ac dæmoniaci, Christus refellit.tom.1.pag.466.col.1.a.b.
Samaritani vero erant Idololatræ. to.1.pag.217.col.1.a
Samaritanis non coutebantur Iudæi, solum quia eos oderant. to.1.pag.201.col.1.a.
Samaritani quare velut Ethnici a Iudæis haberentur.to.1.pag.202.col.2.e.
Samaritanos Iudæi contemnebant veluti Idololatras.to.1.pag.201.com. 1.
Samaritanos dedignabantur Iudæi multis de causis.to.1.pag.202.col.2.a.
Samaritanorum religio, & cærimoniæ. to.1.pag.203.col.1.c.
Samaritanorum origo. to.1 pag.202.col.2.a.
Samaritanorum fides commendatur.tom.1.pag.240 com.1.
Samaritanorum conuersio ad finem Ianuarij facta est.to.1.pag.235.col. 1. a.
Samaritanum cur Iudæi Christum appellauerint.to.1.pag.465.com.1.
Sancta sanctorum semel in anno tantum ingrediebatur summus Sacerdos. to. 2. pag. 210.col.2.a.
Sanctificatus dicitur Christus a Patre, non solum, vt homo, sed etiam vt Deus.tom.1.pag.533.col.1.c
Sanctificare, quid significet in scriptura.to.2.pag. 534.col. 1 a.b
Sanctificare in veritate quid sit. tom. 2. pag. 199 com.1.
Sanguis,& aqua, quæ ex latere Christi fluxerunt, sacramenta Ecclesiæ præsertim Baptismum, & Eucharistiam significarunt. to.2.pag.281.com.1.
Sapientia Dei omnium creatrix, ex ipsarum creaturarum ordine cognosci potest. to.1. pag.37.col.2.c.d.
Scandalum quid sit.to.1.pag.367.com.& to. 2.pag.125.com. 1.
Scandalum audientium Eucharistiæ doctrinam, quale fuerit.to.1.pag.366.com.2.
Scenopegia quando, & quo modo Iudæis celebrata.to.1.pag.385.col. 1. e.
Scenopegia festum quare institutum. tom. 1. pag.388.col.1.d.
Scientia Christi qualiter eadem cum scientia Patris,& qualiter ab illa diuersa sit. to.1. pag.398.col.1.a.399.col.1.a. b.
Scientia Dei non determinat futura, sed prædicit, quæ fient. tom. 1.pag. 443. com. 1.
Scire aliquid,& simul ignorare, tribus modis contingit.to.2.pag.54.col.1.b.
Scire omnia, & secreta cordium aperire, Dei proprium est.to.2.pag. 174.com.2.
Scire,& videre Spiritumsanctum, quo modo differant to.2.pag.70.col.1.a.
Scribarum munus, quod nam esset apud Iudæos.to.2.pag.127.col.1.c
Scribarum institutio,& initia. to.2.pag.216 col.2.b.
Scribarum munera duo.tom.2.pag.215.col. 1.e.216.col.1.a. & seq.
Scribæ dicũtur etiam in scriptura, Lectores, legis doctores,& legis periti. to. 2. ibidem. col.2.a.
Scribæ,& Pharisæi in synagogis principatum gerebant.to.2.pag.128.col 2.c.
Scribæ vnde dicantur.to.2. ibid.
Scribæ, qui fuerint apud Iudæos.to.2. ibid.
Scripsit Christus in terra, quid & quare, dũ de adultera interrogatus esset.tom.1.pag. 439.com.2.
Scriptura non omnia, quæ ad vnum effectũ necessaria sunt vno in loco, sed in diuersis docere solet.to.2.pag.166.col.2.a.
Scriptura quo modo Christo perhibeant testimonium.to.1.pag.299.com.
Secreta cordium aperire, Dei proprium est. to.2.pag.174.com.
Sed, quo sensu particulam hanc sæpe vsurpet Ioannes.to.2.pag.112.com.2.pag.128. com.
Sententia iusta in mundum, & eius Principem per Christum lata fuit. to.1. pag.596. col.1.b.& seq.
Sepeliebant Iudæi viros insignes magna aromatum copia.to.2.pag.284.com.4.
Sepelire mortuos diebus festis licebat. tom.2. pag.12.col.1.b
Sepulchro nouo & alieno, cur voluerit Dominus sepeliri.tom.2.pag.285.com.& annot.23.
Sepulturæ officiũ, quod Christo Domino præstitit Ioseph, quid significauerit.tom.2.pag. 284.com.3.
Sermo Christi, quo modo iudicaturus dicitur eos, qui Christi verba non recipiunt.to. 1.pag.616.com. 2.
Sermo Christi, quibus modis purgauerit Apostolos.to.2.pag. 91. com.
Sermo Christi fuit falx, qua purgauit Apostolos, tamquam palmites suos.tom.2.pag.90. col.2.b.
Sermo, qui purgauit Apostolos, quis nam fuerit.to.2.ibid.annot.7.92.col.1.b.c

Christi Domini, quare dictus sit magnus dies. to.2.pag.11. col.2.c.
Sacerdos summus tantum semel in anno ingrediebatur Sancta sanctorum. to.2.pag. 210.col.1.e.& seq.
Sacerdotes habent potestatem vere absoluendi,& remittendi peccata. to. 2. pag. 316. col.1. b.
Sacerdotes in remittendis peccatis, non tantum peccata, sed personas, & illarum dispositiones respicere debent. ibid.c.
Sacerdotes magni fuerintne vmquam duo simul. to.2.pag.212.col.1. b.
Sacerdotes summi quare fuerint duo tempore David. to.2.ibid.c.& col.2.a.
Sacerdotes etiam per Christum a templo eiecti fuere. to.1.pag.129.col.2. a.
Sacerdotes summi, cum Pontificatum gererent quamdiu vita duraret, cur postea paucis annis,& denique vno tantum anno illo officio fungerentur. to.2. pag.211.col. 2.a.b.
Sacerdotis summi functiones, & munera quinque. to.2.pag.210 col.1.b.
Sacerdoti summo defuncto, succedebat primogenitus illius. to.2.pag.213.col.1.e.
Sacerdotis summi appellationes. tom. 2. pag. 209.col.1.a.
Sacerdotis summi ea sunt omnia, quæ de Aarone scripta sunt ad munus sacerdotale spectantia. to.2.pag.210.col.1.a.
Sacerdotum vices & turmæ. tom.2.pag.214 col.1.c.
Sacerdotum secundi ordinis origo. to. 2. pag. 213.col.1.e.
Sacerdotum summorum origo, & successio. to.2.pag.210.col.2.c.& 213.col.1. e.
Sacerdotum summorum numerus, cur aliis colligatur in scriptura, aliis vero ex Iosepho,& ceteris. to.2.pag.211.col.2.d.
Sacerdotum secundi ordinis ea sunt, quæ de filiis Aaron ad munus sacerdotale spectantia scribuntur. to.2.pag.210.col.1. a.
Sacerdotum in classes 24. distributio. tom.2. pag.213.col.2.e.
Sacerdotum secundi ordinis munera, et functiones septem. ibid.b.
Sacerdotes summi aliquando dicuntur in scriptura præfecti singularum classium. to.2.pag.214 col.2.e.
Sacramenta Ecclesiæ per quæ iustificamur, significata sunt per sanguinem & aquam, quæ ex latere Christi fluxerunt. to. 2. pag. 281. commen. 1.
Sacramentum Eucharistiæ, quando fuerit institutum a Christo. to.2. pag.25. com.2. & 34.com.2.
Sacrificare non licebat Iudæis, nisi Hierosolymis to.1.pag.128.com.1.
Sacrificia Iudæorum, multum a gentium sacrificiis differebant. to.1.pag.221.col. 1. b.
Sacrificium iuge figura fuit nostri Sacrificii. to.1.pag.381.col.1. d.
Sacrificia Iudæorum quatenus Christi figura, Deo placebant. to.1.pag.221.col.1.c
Sacrificium Christi, fuit generale pro omnium, & singulorum peccatis ex parte sua sufficientissimum. tom. 2. pag.191.col.1.b.& seq.
Sacrificium Christi, & preces eiusdem differunt, quoad illos pro quibus offerebantur. ibid.
Sacrificium acceptissimum Patri se ostendit Christus, pro suis inimicis, & ceteris omnibus, dum a Pilato horrendum spectaculum ostenderetur Iudæis. tom.2. pag. 257. com.2
Salim, quæ ciuitas fuerit. tom.1.pag.180.col. 2.a.
Saliua e capite defluens, filium significat a Patre procedentem. to.1.pag.483.col.2.a
Salutem hominum voluit, & effecit Deus. tom.1.pag.229.com.
Samaria primo anno post passionem Domini, conuersa fuit ad Christum. tom.1.pag.202. col.2.e.
Samaria nomen est prouinciæ, & nomen ciuitatis. to.1.pag.197.col.1. a.
Samaria a Somer dicta. tom.1.pag.193.col. 1.a.
Samariæ condita iacuere ossa Elisæi, & Ioannis Baptistæ. to.1 .ibid.col.2.a.
Samaritana, quam se prudenter gesserit cum Christo loquens. to.1.pag.209.com.2
Samaritana quinquies matrimonium contraxerat, sextus non maritus, sed adulter erat. to.1.pag.214.col.2.b
Samaritana multiplici matrimonio incontinentiam suam ostendit. to.1. pag. 215.col. 2.b.
Samaritani etiam sperabant Messiam venturum. tom.1.pag.224.com. 2.
Samaritana cur Iacob patrem suum appellauerit. to.1.pag.209.com.2.
Samaritana charitate mota, suos conciues accersit. to.1.pag.226.com. 2.

Sama-

Samaritani nomen ac dæmoniaci, Christus refellit. tom.1.pag.466.col.1.a.b.
Samaritani vero erant Idololatræ. to.1.pag. 217.col.1.a
Samaritanis non coutebantur Iudæi, solum quia eos oderant. to.1.pag.201.col.1.a.
Samaritani quare velut Ethnici a Iudæis haberentur. to.1.pag.202.col.2.e.
Samaritanos Iudæi contemnebant veluti Idololatras. to.1.pag.201.com. 1.
Samaritanos dedignabantur Iudæi multis de causis. to.1.pag.202.col.2.a.
Samaritanorum religio, & cærimoniæ. to.1. pag.203.col.1.c.
Samaritanorum origo. to.1 pag.202.col.2.a.
Samaritanorum fides commendatur. tom.1. pag.240 com.1.
Samaritanorum conuersio ad finem Ianuarij facta est. to.1.pag.235.col. 1. a.
Samaritanum cur Iudæi Christum appellauerint. to.1.pag.465.com.1.
Sancta sanctorum semel in anno tantum ingrediebatur summus Sacerdos. to. 2. pag. 210.col.2.a.
Sanctificatus dicitur Christus a Patre, non solum, vt homo, sed etiam vt Deus. tom.1. pag.533.col.1.c
Sanctificare, quid significet in scriptura. to.2. pag.534.col.1.a.b
Sanctificare in veritate quid sit. tom. 2. pag. 199 com.1.
Sanguis, & aqua, quæ ex latere Christi fluxerunt, sacramenta Ecclesiæ præsertim Baptismum, & Eucharistiam significarunt. to.2.pag.281.com.1.
Sapientia Dei omnium creatrix, ex ipsarum creaturarum ordine cognosci potest. to.1. pag.37.col.2.c.d.
Scandalum quid sit. to.1.pag.367.com.& to. 2.pag.125.com. 1.
Scandalum audientium Eucharistiæ doctrinam, quale fuerit. to.1.pag.366.com.2.
Scenopegia quando, & quo modo Iudæis celebrata. to.1.pag.385.col.1.e.
Scenopegia festum quare institutum. tom.1. pag.388.col.1.d.
Scientia Christi qualiter eadem cum scientia Patris, & qualiter ab illa diuersa sit. to.1. pag.398.col.1.a.399.col.1.a.b.
Scientia Dei non determinat futura, sed prædicit, quæ fient. tom.1.pag. 443. com.1.
Scire aliquid, & simul ignorare, tribus modis contingit. to.2.pag.54.col.1.b.
Scire omnia, & secreta cordium aperire, Dei proprium est. to.2.pag. 174. com.2.
Scire, & videre Spiritumsanctum, quo modo differant to.2.pag.70.col.1.a.
Scribarum munus, quod nam esset apud Iudæos. to.2.pag.127.col.1.c
Scribarum institutio, & initia. to.2.pag.216 col.2.b.
Scribarum munera duo. tom.2.pag.215.col. 1.e.216.col.1.a. & seq.
Scribæ dicūtur etiam in scriptura, Lectores, legis doctores, & legis periti. to. 2. ibidem. col.2.a.
Scribæ, & Pharisæi in synagogis principatum gerebant. to.2.pag.128.col 2.c.
Scribæ vnde dicantur. to.2. ibid.
Scribæ, qui fuerint apud Iudæos. to.2. ibid.
Scripsit Christus in terra, quid & quare, dū de adultera interrogatus esset. tom.1.pag. 439.com.2.
Scriptura non omnia, quæ ad vnum effectū necessaria sunt vno in loco, sed in diuersis docere solet. to.2.pag.166.col.2.a.
Scripturæ quo modo Christo perhibeant testimonium. to.1.pag.299.com.
Secreta cordium aperire, Dei proprium est. to.2.pag.174.com.
Sed, quo sensu particulam hanc sæpe vsurpet Ioannes. to.2.pag.112.com.2.pag.128. com.
Sententia iusta in mundum, & eius Principem per Christum lata fuit. to.1.pag.596. col.1.b.& seq.
Sepeliebant Iudæi viros insignes magna aromatum copia. to.2.pag.284.com.4.
Sepelire mortuos diebus festis licebat. tom.2. pag.12.col.1.b
Sepulchro nouo & alieno, cur voluerit Dominus sepeliri. tom.2.pag.285.com.& annot.23.
Sepulturæ officiū, quod Christo Domino præstitit Ioseph, quid significauerit. tom.2.pag. 284.com.3.
Sermo Christi, quo modo iudicaturus dicitur eos, qui Christi verba non recipiunt. to. 1.pag.616.com. 2.
Sermo Christi, quibus modis purgauerit Apostolos. to.2.pag. 91. com.
Sermo Christi fuit falx, qua purgauit Apostolos, tamquam palmites suos. tom.2.pag.90. col.2.b.
Sermo, qui purgauit Apostolos, quis nam fuerit. to.2.ibid.annot.7.92.col.1.b.c

Serpens æneus, fuit aptissima inter omnes figuras, quæ Christum præcesserunt. tom. 1. pag. 164. col. 2. b.
Serpens æneus quo modo fuerit figura, non solum Christi, sed omnium eius mysteriorũ, fuse tractatur. tom. 1. ibid. col. 1. d. & 165. a. & seq.
Seruari a malo, quid sit. to. 2. pag. 197. commen. 2.
Serui dicti sunt, qui ad statum legis veteris pertinebant, at nunc amici in Euangelio dicuntur. to. 2. pag. 106. com. 2.
Serui sumus natura, & debito, sed conditione, & statu nunc sumus filij, & amici Dei. tom. 2. pag. 107. col. 1. c. & col. 2. a.
Seruitus peccati per analogiam ad seruitutẽ ciuilem manifestatur. to. 1. pag. 453. commen. 1.
Seruitus triplex a qua per Christi libertatem eripimur. to. 1. pag. 45. col. 1. c.
Seruo bono, & probato secreta Dominus manifestat, non vt seruo, sed vt amico. to. 2. pag. 107. col. 2. c.
Seruorum & Dei filiorum collatio. to. 1. pag. 453. com. 1.
Seruus magni beneficij loco habere debet, si æqualem habeat cum Domino conditionem. to. 2. pag. 112. com. 1
Sequitur Christum, qui eius obseruat legem. to. 1. pag. 433. com. 2
Sichar eadem est ciuitas, quæ Sichen, & qualis illa fuerit. to. 1. pag. 198. col. 1. a. b.
Sichar multis de causis in scriptura celebris. ibid. b.
Signum Iudæis petentibus, cur non aliud quam Resurrectionem dedit Christus. to. 1 pag. 133. col. 1. a.
Siloe baptismi figura fuit. tom. 1. pag. 484. col. 1. c.
Siloe Christum repræsentabat. to. 1. pag. 483. col. 2. b. 2
Siloe non fons, sed piscina dicebatur, in quam recipiebantur aqua a fonte defluentes. to. 1 pag. 483. col. 1. a. b. 2
Simon & Simeon, etymologia, & significatione differunt. to. 1. pag. 94. col. 1. a.
Simon crucem Christi portans, quid significaret. to. 2. pag. 269. col. 2. a. 1.
Simon quando, & quo modo crucem Christi portauerit. to. 2. ibid. col. 1. a. 1.
Si particula, non semper conditionalis, sed quandoque etiam affirmatiua est. tom. 1. pag. 393. col. 2. a. 2.
Si, non semper conditionalis, sed aliquando causalis est. to. 1. pag. 599. col. 1. a.
Sinum Patris tenere, vel in eo esse, non significat tantum a Deo diligi. to. 1. pag. 65. col. 1. c. & 2. d.
Sinus Dei, natura identitatem, & arcanorũ eius cognitionem, significat. ibid. col. 1. d. & seq.
Sirmiense concilium quo modo intelligi voluerit illud Gen. 19. Pluit Dominus a Domino. to. 2. pag. 119. col. 2. a. b.
Sitim vtramque quo modo aqua viua Spiritusfancti extinguat. to. 1. pag. 210. col. 1. a. & tota annot.
Sitis duplex, corporalis vna, spiritualis altera. to. 1. pag. 210. col. 1. a.
Sitis Christi in cruce. to. 2. pag. 277. com.
Spasmum in Beata Virgine improbabiliter quidam fingunt. tom. 2. pag. 275. com. 1.
Species Eucharistiæ sunt symbolum Ecclesiæ. to. 1. pag. 350. col. 1. b.
Spes habitus aufertur a damnatis. to. 2. pag. 96. com.
Spinea Christi corona, quid significauerit, qua satisfactio, & meritum inde prouenerit, & quid ex ea discere debeamus. to. 2. pag. 255. col. 2. a. 2. & fuse tota ann. 3.
Spiritu turbari, quid sit. to. 2 pag. 33. com. 2
Spiritusfancto illustrante, multa postea intellexerant Apostoli, quæ prius non intellexerant. to. 2. pag. 78. com. 2.
Spiritusfancto docente Apostolos, docuit etiam Christus per ipsum. to. 2. pag. 146. com.
Spiritualis homo quadruplici libertate donatur. to. 1 pag. 148. com. 2.
Spiritualium hominum viæ, & consilia occulta sunt. to. 2. pag. 218. com.
Spiritusfancto, cur tribuatur potestas remittendi peccata. to. 2. pag. 214. col. 2. c.
Spiritumfanctum manere super Christum, quid sit. tom. 1. pag. 87. col. 1. b.
Spiritumfanctum mansurum in æternum cũ Apostolis, promisit Christus, & impletum est. to. 2. pag. 68. com.
Spiritumfanctum manere apud Apostolos, & in ipsis esse, quo modo differat. tom. 2. pag. 70. com. 1.
Spiritumfanctum cur non dederit Christus Apostolis, quando promisit. tom. 2. pag. 28. com. 2.
Spiritumfanctum quo modo mittat Filius a Patre. to. 2. pag. 108. col. 1. a.
Spiritumfanctum procedere a Patre, per Filium,

lium, quo modo sit intelligendum. tom.2. pag.118. col.2. a.2.

Spiritumsanctum procedere principaliter a Patre, quo modo sit intelligendum. tom.2. ibid. col.2. a.2.

Spiritumsanctum etiam a Filio procedere constat ex scriptura. to.2. pag.151. col.1. b.

Spiritumsanctum cur dederit Christus insufflando. to.2. pag.312. commen. & fuse annot.18.

Spiritumsanctum dari hominibus, quid sit. to.2. pag.313. com.

Spiritumsanctum verum esse Deum, colligitur ex verbis illis Christi, Accipite Spiritumsanctum, &c. to.2. pag.313. col.1. a. 2.

Spiritussancti Diuinitas, contra Macedoniũ probatur. to.1. pag.14. col.1. a.

Spiritussanctus vna cum Patre, & Filio, rerum omnium factor, & conditor est. to.1. ibid. c d.

Spiritussanctus, cur super Christum descẽdit in specie columba. to.1. pag.86. col.2. b.

Spiritussanctus duplici modo in Christi incarnatione, concurrit. tom.1. pag.53. col.1. a b.

Spiritussanctus heroicis operibus se manifestat in renatis. to.1. pag.154. com.2.

Spiritus nomine an Christus ventum intellexerit, an vero Spiritumsanctum, fuse tractatur. to.1. pag.155. com.2.

Spiritussanctus, & eius gratia, aqua viua appellantur. to.1. pag.126. col.1. b. c d.

Spiritussanctus, & aqua in tribus similes. to.1. ibid. col.2. c.

Spiritussancti purificatio, ab aqua lotione in quattuor est dissimilis. to.1. ibid. col.2. e.

Spiritussanctus fecundans animas, aquæ terram fecundanti similis est. to.1. pag.207. col.2. a.

Spiritussanctus animas fecundans aquæ terram fecundanti in quattuor dissimilis. to.1. ibid. col.2. b.

Spiritussanctus tribus de causis appellatur aqua viua. to.1. pag.208. col.2. b

Spiritussanctus dicitur fons, quia nobis impartitur aquam viuã. to.1. pag.212. commen.

Spiritussanctus fons est omnium bonorum, dona eius riuuli. to.1. pag.417. com.3.

Spiritussanctus etiam ante Christi glorificationem quo modo datus fuerit. tom.1. pag.420 col.2. a.

Spiritussanctus missus est propter merita Christi, & eius intercessionem vt homo est. to.2 pag.66. com.2.

Spiritussancti missio, in quo differat a missione Filij per quam homo factus est. tom.2. pag.67. col.1 a.

Spiritussancti plenitudo non nisi diligentibus datur, & ipsam præcedit mãdatorum obseruatio. to.2. pag.66. com.1.

Spiritussancti missionem, præcessit meritum Christi Dei, & hominis. to.2. pag.67. col.1. b.

Spiritussanctus, cur in veteri lege non sit dictus Paracletus. tom.2 ibid. col.2. e. & pag.78. com.2.

Spiritus veritatis cur dicatur Paracletus. to.2. pag.68. com.2. sex etiam rationes afferuntur, ead. pag. in annot.68. col.1. & seq.

Spiritussanctus, quæ docuerit Apostolos. to.2. pag.78. col.1. a

Spiritussanctus venit, vt sanctificaret, & doceret homines, & ad complementum perduceret. to.2. ibid. in com.

Spiritussanctus modo a Patre, modo a Filio mitti dicitur. to.2. ibid. com. 2.

Spiritussanctus, nisi interius cooperetur, non sufficiet cuiuscumque prædicatio exterior ad mentem auditorum conuertẽdam. to.2. ibid. in com.2.

Spiritussanctus venit ea prosequi, quæ Christus perfecerat. to.2. pag.79. col.1. b.

Spiritussanctus testimonium perhibiturus de Christo, quattuor appellationibus exprimitur. to.2. pag.117. com.1.

Spiritussanctus quo modo dicatur venire. to.2. ibid. com.2.

Spiritussanctus quo modo dicatur misisse Filium. to.2 pag.118. col.1. a.

Spiritussanctus, vt Deus est quo modo a Patre, & Filio dicatur missus. tom.2. ibid. col.2. a.

Spiritussanctus a Patre, & a Filio mitti dicitur. to.2. ibid.

Spiritussanctus dicitur mitti, ratione effectuum, quos facturus erat in discipulis. to.2. ibid col.2. b.

Spiritussancti missio in die Pentecostes, partim inuisibilis, partim visibilis fuit. tom.2. ibid.

Spiritussanctus consubstantialis Patri significatur, quando dicitur a Patre procedere. to 2. pag 119. com. 2.

Spiritussancti persona est distincta a persona Patris, & Filij, vnius & eiusdem substã-

tia

tia cum eis.t.2.ibid.& pag.120. tota annot.26.
Spiritusſanctus cur Christo teſtimonium perhibuerit.to.2.pag.121.com.
Spiritusſancti proceſſio non eſt generatio.to.2 pag.120.col.2.c. Huius rei congruentes rationes afferunt Patres, vera tamen, & certa ratio ignoratur.tom.2.pag. 120.col. 2.c.d.
Spiritusſanctus teſtimonium reddidit veritatis Christi, non ſolum per Apoſtolos, ſed etiam per ſe.to.2.pag.121.col.1.b.
Spiritusſanctus cur tot verbis deſcriptus ſit a Christo Domino.to.2.pag.121.col.2.a.b.
Spiritusſanctus quattuor impedimēta ſuſtulit, quæ Apoſtolos a teſtimonio perhibēdo veritati Christi retardare poterant. to. 2.pag.122.col.1.a.2.
Spiritusſancti virtus plus ſplendet in morte contemnenda, quam impedienda. tom.2. pag.125.com.2.& pag.133.col.2.d.
Spiritusſancti diuinitas probatur.tom.2.pag. 138.in com.
Spiritusſancti aduenientis vtilitas. to. 2. pag. 145.in com.& pag.152.com. 2
Spiritusſanctus quare non miſſus ſit, niſi poſt aſcenſionem Christi.tom.2.pag.138.col.1. a.2.
Spiritusſancti diuinitas abſente Christo manifeſtius eſt commendata.tom.2. pag.139 col.1.a.1.
Spiritusſanctus quenā docuerit Apoſtolos ex ijs, quæ Christus habuit illis dicenda ante Aſcenſionem, ſed tunc non dixit, quia incapaces erant.to.2.pag.146.col.1. a.
Spiritusſancti diuinitas, & perſona, vnum ex ijs fuit, quæ Christus habuit dicenda Apoſtolis ante Aſcenſionem, ſed tunc nō dixit, quia illi portare non poterant. tom.2.ibid. col.2.b.
Spiritusſanctus quando & per quæ opera, ſuā diuinitatem declarauerit. to. 2.pag.148. col.1.d.
Spiritusſanctus non per quoſcumque homines, ſed per Eccleſiam ſuam veritatem docet.to.2.pag.149.col.1.b.& col. 2.c.
Spiritusſanctus non ſolum Apoſtolis, ſed etiā Eccleſiæ promiſſus eſt, & in dogmatibus ſtabiliendis ſemper inter ſe conuenientia docet.to.2.pag.149.col.1.b.
Spiritusſanctus quibus modis Apoſtolos docuerit veritatem.to.2.ibid.col 2. b.
Spiritusſanctus non ſemper reuelat myſteria, niſi homo ex parte ſua cooperetur. tom. 2. pag.150.col.1.b.
Spiritusſanctus Dux, & gubernator Eccleſiæ.to.2.ibid.col.2.b.
Spiritusſanctus a Filio audire dicitur, quia ab illo procedit.to 2.pag.150.com.& pag. 151.col.2.b.& ſeq.
Spiritusſanctus a Patre, & Filio procedit. to. 2.pag.117. col. 1.a.& 150.com.& 152. com.3.& 153.com.
Spiritusſanctus quo modo clarificauerit Filium.to.2.pag.152.com.2
Spiritusſanctus in nobis exiſtens per gratiam facit nos vnum inter nos, & vnum cum Deo.to.2.pag.202.col.1.a.
Spiritusſanctus Patris dilectio credentibus datur, vt per eum efficiantur filij. tom.2. pag.208.col.1.a.
Spiritusſanctus promiſſus a Christo poſt Aſcēſionem, quare detur ante illam. to.2. pag. 313.col.2.a.
Spiritusſancti donatio, an prima die Reſurrectionis fuerit.to.2.pag.214.col.1.d
Spongia aceto plena hyſſopo inuoluta longæ arundini impoſita eſt, & Christo oblata. to.2.pag.278.com.2.& ibid.col.1.a.
Sponſalia duo a Dei filio celebrata. to. 1.pag. 185.col.1.a.
Sponſalia Christi cum communibus nuptijs comparantur.to.1.pag.186 col.1.b.c
Sponſus in nuptijs Cana, non fuit Ioannes. to. 1.pag.123.col.1.a.
Stare non ſemper ſignificat in ſcriptura erectum eſſe.to.2.pag.231. com.1.
Sum, verbum eſt ſoli Deo proprie conueniēs. to.1.pag.473.com.2.
Suos quos appellet Christus Dominus. tom.2. pag.13.com 2.& ibid.col.1.a.
Superbia incredulitatis cauſa. to.1. pag.519. col.1.a.& pag.14.col.2. b
Superfluarum rerum triplex genus, reſecat Dominus a iuſtis.tom.2.pag.9.col.1.b.
Supplantare, quid ſit.to.2.pag.30. com.
Supplementa verborum facienda ſunt, quando ex his, quæ in contextu habentur, ſententia non perficitur.to.2.pag.83.col.2.b.
Surgere aliquem, phraſis eſt, qua vtitur ſcriptura, cum de inſignibus viris loquitur.to. 1.pag.424.col.1.b.
Suſcitare ſeipſum, ſignum fuit diuinitatis in Chriſto.to.1.pag.133.col.1.b.c.
Suſcitare minus ſignificat, quam viuificare. to.1.pag.277.col.1.b.c.

Synagoga, & Ecclesia dictus est Iudaeorum conuentus, noster vero numquam dictus est synagoga. tom.2.pag.126.com.
A synagoga eijcere, & absque synagogis facere quid sit. tom.2.ibid.in com.127
Synagogarum origo, & antiquitas, & multitudo. to.2.ibid.col.2.d.
Synagogae statum in meliorem mutandum, Christus Nicodemo praedixit.to.1.pag.145 com.
Synagoga triplex significatio.tom.2.pag.126 col.1.a.
Synagogae in quem vsum fuerint institutae. Quis ordo in illis seruaretur. tom.2. ibid. col.2.c.pag.127.col.1.a.& col.2.b.
Synagogae construebantur etiã à Gentilibus. to.2.pag.228.col.2.b.
Synagogis, qui nam praeesset.to.2.ibid.c.

T

Tabernaculi nomine Beatissima Virgo significatur.to.1.pag.48.col.1.a
Tabernaculum habitationem significat in quo breui tempore, quis commoratur.to.1 ibid.col.2.b.
Templorum vsus absque ratione quibusdam haereticis inuisus.to.1.pag.281.col.2.a.
Templorum vsus merito ab Ecclesia retinetur.to.1.pag.223.col.1.a.
Templum cur Christus domum Patris mei appellauerit.to.1.pag.130. com.
Templum diuinitatis, est humanitas Christi. to.1.pag.133.com.
Templum Hierosolymitanum bis aedificatum fuit.to.1.pag.134.com.
Templum secundum quo tempore coeptum, & quo fuerit absolutum.to.1.pag.135.col. 1.& seq.
Temporalia bona non sunt petenda propter seipsa.to.2.pag.167.col.1. c. Non ordinata inhonestum, & spiritualem finem exigui valoris sunt,&c.tom.2.ibid. col.2.b.
Tempus suum, quod appellauerit Christus.to. 1.pag.393.col.1.a.b.
Tenebrarum nomine, diuersae res significantur.to.1.pag.24. com. & 25.com.& tota annot.21.
Tenebrarum nomine, ignorantia veritatis est intelligenda. to.1.pag.175.col.1.c
Tenebrarum nomine numquam in scriptura peccata intelliguntur. to.1.ibid.col.1.d.
Tenebrae dicuntur homines viam Dei, & salutis ignorantes.to.1.pag.24.com.
Tenebrae in scriptura aut Dei ignorationem, aut ignorantes ipsos significant.to.1.pag. 175.d.
Tentare quid sit, & quibus de causis fieri soleat.to.1.pag.315.col.1.a.
Tentatio ad peccandum non semper est a daemone to.2.pag.16.col.2.a
Tentatio daemonis, neminem a culpa excusat to.2.pag.15.com.
Testamenti noui perfectio supra vetus, ex collatione Christi cum Moyse deducitur. to.1.pag.55.com.
Testem suorum operum, quo modo Christus seipsum facit.to.1.pag.436.com.1.
Testimonia tot ac tanta habere cur voluit Christus.to.2.pag.119.com.1.
Testimonio Baptistae Christo exhibito, credere tenebantur Iudaei.to.1.pag.243.col.1.c.
Testimonio Baptistae vti voluit Christus tribus de causis.to.1.pag.28.col.1.a. & seq.
Testimonio Ioannis fidem non habentes grauiter peccarunt.to.1.pag.50.col.2.a
Testimonio tria sunt necessaria.to.2.pag.122 col.2.a.
Testimonium Christo perhibitum a Ioanne an esset aequalis auctoritatis cum operibus Christi.to.1.pag.296.col.1.a
Testimonium duplex perhibuit Dominus se esse Christum, & Filium Dei.to.2.pag.115 col.1.c.
Testimonium duplici ex capite potest esse verum.to.1.pag.434.com.1.
Testimonium operum Christi maius fuit ex parte Iudaeorum, quam testimonium praedicationis.to.2.pag.115.col.2.a
Testimonium, quod Apostoli Christo reddiderũt, quo modo niteretur testimonio Spiritusfancti, & quae impedimenta Spiritussanctus sustulerit.to 2.pag.122.com.
Testimonium quod Baptista Christo perhibuit, eiusmodi fuit, vt Iudaei deberent illi fidem habere.to.1.pag.29.col.2.b.
Testimonium, quod Christus sibi reddidit, praestantius fuit testimonio Ioannis Baptistae.to.1.pag.29.col.1.d.pag.30.col.2.b.
Testimonium, quod Ioãnes Christo perhibuit necessarium fuit, ita tamen vt sine illo sufficientissimum esset, quod Christus de se ipso perhibuit.to.1.pag.29.col.2.a.
Testimonium reddidit Spiritussanctus veritatis Christi, non solum per Apostolos, sed etiam per se.to.2.pag.121.col.1.a.

Testimonium sibi ipsi perhibere, quo modo Christus potuit.to.1.pag.435.com.2.
Testimonium singulare cur reddiderit Ioannes de aqua, quæ ex latere Christi fluxit. to.2.pag.282.com.2.
Testis Christi fuit Baptista, & omni acceptatione maior to.1.pag.29.col.2.b.
Testis, vt fide dignus sit, tria habere debet. to.1.pag.30.col.1.b.
Timor, & tristitia aliquando incredulitatis causa.to.2.pag.319 col.2.d.
Timor seruilis non eijcitur, nisi per charitatē perfectam.to.2.pag.107.col.1.b.
Titulus Crucis prophetatus.to.2.pa.271.cō.3
Thomā credidisse Resurrectionem quo modo intelligendum videatur.to.2.pag.325. col.1.e.& tota ann.30.
Thomas an crediderit priusquā tetigerit corpus Christi Domini.to.2.pag.322.col.1.b.
Thomas cur non fuerit cum alijs Apostolis, quando illis apparuit Christus.tom.2.pag. 316.com.2.
Thomas Apostolus quare duo nomina habuerit.to.2 pag.317.col.1.a.
Thomas duo confessus est, vnum ex experiētia scilicet Resurrectionem, alterum ex fide, Christum id est Deū seipsum suscitasse.to.2.pag.323.col.1.a.
Thomas quando acceperit potestatem predicandi, & remittendi peccata.tom. 2.pag. 320.col.2.a.b.
Thomæ apparuit Christus Dominus Hierosolymis.to.2.ibid.col.1.a.
Thomæ confessio fuse declaratur. tom.2.pag. 322.com.2.
Thomæ fides in confessione eius fuit vera fides, & meritoria, imperfectionem tamen habuit admixtam.to.2.pag.324.col.2.a.
Thomæ fides qua credidit Resurrectionem, an fuerit perfectior nostra.tom.2.pag.325. col.1.b.
Thomæ infidelitas circa, quæ mysteria fuerit. to.2 pag.319.col.1.b.& col.2.e
Thomæ infidelitas voluntaria.to.2.pag.322. com.2
Thomæ infidelitatis causa.to.2.pag. 319. col. 2.c.320.col.1.a.
Thomæ peccatum quale fuerit.to.2.pag.318. com.2.& ann.25.
Thomæ cur voluerit Christus alia apparitione, & ipsius corporis sui tactu, suam resurrectionem persuadere.to.2.ibid.com.2. 322.com.2.
Trahere homines ad Deum, cur Christus Patri potius, quam Spirituisancto tribuit. to. 1.pag.341.col.2.c.
Trahi homines ad Deum dicuntur, non quia violentia, sed quia virtutis diuinæ efficacia ducuntur.to.1.ibid.col 1.b
Transitus quare dicatur mors Christi. tom.2 pag.13.com. 1
Transmigratio animarum, falso Pharisæis imputatur.tom.1.pag. 71.col.1.e.pag.70. col.2.d.
Transubstantiatio panis in corpus Christi confirmatur.tom.1.pag.365.ann. 30.per totam.
Traxit ad se omnes Christus exaltatus in cruce, & quo modo, explicatur.to.1.pag. 599.col.1.& seq.
Tribulationes via sunt, qua deueniendum est ad Regnum, quod nobis promeruit Christus.to.2.pag.257.col.2.a.
Trinitas personarū in Deo, nequit ex creaturarum cognitione deduci.to. 1.pag. 37. col.1.a.
Trinitatis opera indiuisa sunt.tom.1.pag.14. col.1.b.
Trinitatis, quæ persona olim apparuerit Patribus.to.1.pag.613.col.1.a.
Tunicam Christi, & vestes etiam omnes sortiti sunt inter se milites.to.2.pag. 273.col. 1.b.
Tunicas plures quo modo prohibuerit Christus.to.2.pag.274.col.2 a.
Tunicæ Christi integritas, & vestium diuisio, quid significent.to.2.pag.273.col.2.c
Turbatio Christi motus fuit compassionis voluntarie a Christo excitatus.to.1.pag.554 col.2.d.
Turbatio, commune quid est omnibus passionibus appetitus.to.2.pag.49.col.1.b.
Turbatio discipulorum ex quibus passionibus constaret.to.2.ibid.col.2.c.
Turbatio discipulorum qualis fuerit.tom.2. ibid.col.1.a.pag.48.com.2.

V

VElata Christi facies cui illuserunt Iudæi, & gentiles, quid significet. tom.2.pag. 255.com.2.
Vendentes cur e templo non solo verbo, sed tremendo illo facto Christus expulerit. to. 1.pag.131.col.1.a.& col.2.b.
Vendētes in templo, quare eiecti sint a Christo.

sto. tom.1.pag.130.col.1.a.
Vendentes in templo, bis a Christo eiecti sunt.tom.1.pag.128.com.2.130.col.1.a
Venialia peccata non impediunt absolutam munditiem,quæ est per gratiam.to.2.pag.23.com.2.
Venire hominem in mundum, quid sit. to. 1. pag.34.col.1.e.& col.2.a.b.c.
Venire in nomine Domini,quid sit. to. 1.pag. 583.com.1.
Verba Christi, quo modo significarent illum esse filium Dei a Patre procedentem. to.2. pag.61.com.2
Verba Christi, quattuor modis a nostris differunt.to.1.pag.256.col.1.b.c.
Verba Dei duo esse finxit Eunomius. tom. 1. pag.7.col.1.
Verbum Christi manere, in aliquo, quid significet.to.2.pag.97.com. 2.
Verbum caro, & non homo factum est, cur dixerit Euãgelista.to.1.pag.46.col.1.a.b.c
Verbum caro,& non filium Dei caro factus est,quare dixerit Euangelista. to. 1. pag. 45 col.1.a.
Verbum caro factum est a tota Trinitate. to. 1.pag.47.col.2. e
Verbum caro factũ dicitur, vt maior extremorum distantia, magis Dei charitatem commendet.to.1.pag.46.col.1. d
Verbi, cur potius quam filij nomine Ioannes vtatur in initio sui Euangelij. to. 1. pag. 5. & 6.com.1.
Verbum Dei fecit omnia,quæ extra facientẽ sunt.to.1.pag.13.com.1.
Verbum Dei non tantum sensibilium, sed etiam spiritualium auctor, & factor est. to.1.pag.14 col.1.& 2 a.b.& seq.
Verbum Dei lux hominum, sed non Angelorum dicitur,quia non hos sed illos tantum redemit.to.1.pag.24.col. 2.b
Verbum Dei,si animã rationalem non sumpsisset, homo non diceretur.tom.1. pag.45. col 2.c.
Verbum Dei audire, est ei obedire. to.1.pag. 464.com.1.
Verbum Dei vita, & lux dicitur, quia vita est illorum tantum quos fide illuminat. to. 1.pag.22.com.
Verbum Dei lux dicitur, quia naturale, & supernaturale lumen hominibus præstat. to.1.pag.23.col.1.a.
Verbum Dei, vita dicitur in scriptura. to.1. pag.22.com.
Verbum Dei qua ratione potuerit ex creaturarum cognitione deduci. to. 1. pag.37. col.1.a.
Verbum Dei, lux dicitur potissimum postquam carnem induit.to.1.pag.22.com.
Verbum Dei,multipliciter differt ab humano verbo,& Angelico, to. 1.pag.4. col.1. e.& deinceps.
Verbum dicitur filius Dei quattuor de causis.to.1.pag.7.col.2.c.
Verbum Diuinum omnium rerum creatorẽ, & conseruatorem esse, Ioannes significauit verbis illis,Sine ipso factum est nihil.to. 1. pag.18.col.2.a.
Verbum Diuinum animam sumpsit rationalem,& non tantum sensitiuam. tom.1. pag.25.col.2.a.
Verbum Diuinum, & carnem, & animã, quæ humanæ naturæ partes sunt, sumpsit. to.2.pag.45.col.1.& 2.a.b.& seq.
Verbi Diuini æternitas significatur a Ioanne verbis illis, In principio erat. to.1.pag.11. col.1.c.d.
Verbi Diuini, quinque proprietates deducũt Patres ex illis Ioannis verbis, Verbum erat apud Deum.tom.1.pag.5. com.
Verbi Diuini æternitatem, consubstantialitatem,& distinctionem a Patre, significauit Ioannes verbis illis, Et Verbum erat apud Deum.to.1.pag.11. & 12. com.
Verbi Diuini duplicem statum, a Salomone expressum, tradit Ioannes in primis sui Euangelij verbis. tom. 1.pag.12. col.1. a.b.c.
Verbi Diuini æternitatem,quare prius,quam eius substantiam Ioannes proposuerit in initio sui Euangelij.to.1.pag.9.col. 2. e. & pag.10.col.1.a
Verbi Diuini efficacia.to.1.pag.216. com.2.
Verba efficacius audientium permouent animos,quando facta præcedunt. tom.2.pag. 20.com.1.
Verbum, & ratio differunt inter se. to.1.pag. 3.col.1. c
Verbum in humanitate sua, lux vera dicitur.to.1.pag.33.col.1.d. & seq.
Verbum, nomen est personale, & proprium filio Dei.tom.1.pag.9.col.1.a
Verbum non est dicẽdum Patris instrumentum.to.1.pag.15.col.2.b.
Verba per humanitatem Christi prolata, erant etiam Patris, sed diuerse. to. 2. pag. 61.com.2.

Verborum supplementa facienda sunt, quando ex his, quæ in contextu habentur, sententia non perficitur. to.2.pag.85. col.2.b.
Veritas est doctrina Christi. tom. 2. pag.119. com.1
Veritas est qua quod promissum est impletur. to.1.pag.53.col.2.d. e.
Veritas legem frequenter significat. to.1. pag. 177.com.
Veritatis nomine multa significantur. tom.1. pag. 53.col.2.e.& seq.& pag. 459. col.1.a. & seq.
Veritas omnis, quam Spiritussanctus docturus erat Apostolos, quæ nam fuerit. to.2. pag.149. com.
Veritatis plenus dicitur Christus, multis de causis. to.1.pag.53.col.2.d.e. & seq.
Veritas, quæ per Christum facta est, quid significet. to.1.pag.60. com. & 61.col.2.b.c.
Veritates, quibus assentitur intellectus, in duplici sunt differentia. to.1. pag.303. col. 1. a.
Veritas triplex to.2.pag.68.com.2
Veritatis vis, & natura. to.1.pag.488. commen.1.
Veritas, vmbris & promissionibus, gratia vero vniuersæ legi opponitur. to.1. pag.61. col.2.a.b.
Vere ex veritate esse, quid sit. tom.2.pag.248. com.2.
Veracem quo modo Deum facit, qui Christo credit. to.1.pag.189.col.1.a.b.
Vesper duplex apud Hebræos. tom. 2. pag. 7. col.1.a.
Vesper secundus id est occasus solis, in annumeratione dierum aliquando computabatur cum sequenti, aliquando cum præcedenti die. to.2. ibid. c.
Vesperis vocabulum Hebræum, id est עֶרֶב numquã in scriptura accipitur pro nocte. to.2.pag.288.col.2.b.
Vestes Christi, an ita diuisæ fuerint, vt etiam scissæ sint. to.2.pag.273.col.1.a. b.
Vestes Christi cur inter se diuiserint milites. to.2.ibid.b c.
Vestes Christi quot, & quales fuerint. tom.2. pag.274 col.1.a
Vestes Christi an sorte diuisæ fuerint a militibus, an vero sola tunica. tom. 2. pag.273. col.2 a.
Vestium Christi diuisio, & tunicæ integritas, quid significent. to.2 ibid.c.
Vestes Christi non omnino viles, sed honestæ fuerunt. to. 2. ibid.d.
Vestes latronum, qui cum Christo crucifixi sunt, an fuerint diuisæ inter milites. tom.2. ibid.
Viam Domini, dirigere, & præparare, quid sit. tom.1.pag.73.com.2.
Via per quam Christus ibat ad Patrem diuerso modo ad Christum, & ad nos refertur. to.2.pag. 54.col.2.a.
Via veritas, & vita, quare dicatur Christus. to. 2.pag.55.com. 2.
Vicarium vnum in terris reliquit Christus, ita vt vices illius successiue vnus post aliũ gerat. to 2.pag.328.com.1.
Videndi verbum in scriptura vsurpatur pro quacumque sensatione. to.2. pag.323.col. 2. b.
Vident apud diabolum, quæ filij diaboli faciunt, quo modo intelligendum sit. tom.1. pag.454.com.3.
Videre Deum, in scriptura quinque modis sumptum reperitur. to. 1.pag.63.col.2. b c. & seq.
Videre Deum in humanitate assumpta, excellentius est, quam in quacumque alia figura. to.1.pag.64.col.1.a.b.
Videre, & scire spiritumsanctum, quo modo differant. to.2.pag.69.com.2.
Videre, in bonum, & in malum in scriptura accipitur. to 1.pag.193.com.1.
Vini defectio in nuptijs Cana vnde prouenerit. to.1.pag 110.com.1.
Vinum a Christo in nuptijs factum, rubrum erat. to.1.pag. 125.col.2.c
Vinum myrrhatum, quod nam esset, & cur datum sit Christo, & ipse noluerit bibere. to.2. pag.277.annot.17. per totam.
Vino vti, malum non est, vt Seuerus mentiebatur. to.1.pag.125.b.c.
Virtutes infusæ, & morales auferuntur a dãnatis. to. 2.pag.96.com.1.
Visio duplex mentis, & corporis. to.2.pag.59. com.2.
Visus est Deus olim, non in essentia, sed in figuris. to.1.pag. 63.col 2.d. e.
Visus excludit fidem. tom.1.pag.343.com.1.
Vita non solum pro temporali, sed pro æterna apud Ioannem sumitur. tom. 1.pag.549. col.1.a.
Vitam exponere pro bonis temporalibus aliquando licet. to.1.pag. 510.col.1 a.
Vitam habere, & abundantius habere, multa significat. to 1.pag.507.com.1.

Vitam in verbo Dei esse, multis modis verum est. to. 1. pag. 19 col. 1. a. b. & seq.

Vitam in semetipso, & a semetipso habere quam sint diuersa. to. 1. pag. 285. com.

Vita nomine, spiritualem vitam gratia, & gloria significat Ioannes, quando dicit, In ipso vita erat. to. 1. pag. 20. col. 1. c.

Vita nomine quandoque vitam a verbo Dei nobis praestitã, quãdoque illam quae in ipso Dei verbo est, significatur. to. 1. pag. 22. cõ.

Vitam per peccatum amissam, Deus per verbũ suum nobis restituit. to. 2. pag. 19. in cõ.

Vitis cur, & qua ratione Christus comparetur. to. 2. pag. 86. & 87. in cõ. col. 1. a. & seq.

Vitis similitudo passionem, & mortem indicat. to. 2. pag. 87. col. 1. c.

Vitis similitudo significat etiam Apostolorum purgationem. to. 2. ibid. col. 2. a.

Vitis vera, quid significet. to. 2 pag. 86. com.

Viuere dicitur Christus propter Patrem, non solum vt homo, sed etiam vt Deus. to. 1. pag. 363. a. b. & seq. col. 1. & 2.

Viuere in carne, & secundum carnem differunt. to. 2. pag. 196. com.

Viuificare plus significat, quam suscitare. to. 1. pag. 277. col. 1. b.

Viuificare quadrifariam in scriptura accipitur to. 1. pag. 276. col. 1. a.

Vna sabbati ponitur pro prima. to. 2. 287. cõ.

Vndecim numero in Euangelio, quã dicatur. to. 2. pag. 317. col. 2. b.

Vnctiones quibus a Magdalena Christus fuit vnctus, quot fuerint. tom. 1. pag. 577. col. 1. a. b. & seq.

Vnctus fuit Christus in Incarnatione. tom. 1. pag. 87. col. 2. b. c.

Vnxit Maria bis Christum Dominum. to. 1. pag. 577. col. 1. a. b. & seq.

Vnigenitus Patris Christus dicitur, quia est ei consubstantialis. to. 1. pag. 51. col. 1. a.

Vnio Christi, & illum sumentis in Eucharistia, quo modo sit intelligenda. tom. 1 pag. 362. col. 1. a. b. c.

Vnitas Apostolorum, quo modo similis fuerit vnitati Patris, & Filij. to. 2. 193. col. 1. a.

Vnitatem charitas affert, tamen ordinem non confundit. to. 2 ibid. col. 2. b.

Vnitas duplex, animorum, & corporum in Deo. to. 2. pag. 201. col. 2. b.

Vnitas fidelium duplex. to. 2. pag. 200. com. 2. 201. col. 1. c.

Vniuersales Propositiones scripturae quo modo intelligẽda. to. 2. 108. col. 2. a. 163. col. 2. b.

Vnum sumus in Deo, non cum Deo. to. 2. pag. 201. col. 1. d.

Vocati a Christo quare tam cito responderint. to. 1. pag. 104. com.

Vocantem Christum sequi, nõ leuitas erat sequentium, sed virtus verbi vocantis. to. 1. pag. 99. com. 2

Vocis Christi efficacia. to. 2. pag. 303. com. 1.

Volo in scriptura, saepe significat precationem non imperium. to. 2. pag. 313. com. 1.

Voluntas trifariam in scriptura sumpta. to. 1. pag. 250. col. 1. a.

Voluntas naturalis, & deliberata reperiebantur in Christo. tom. 1. pag. 591. com. 2. 592. col. 2. a b.

Voluntate carnis, turpis concubitus, voluntate viri, honestus significatur. to. 1. pag. 42 com. 2.

Voluntatẽ Dei faciens, quo modo dicatur cognoscere doctrinã Christi. to. 1 pag. 309. cõ.

Voluntatem Patris facere, quo modo a Christo cibus appelletur fuse tractatur. tom. 1. pag. 233. col. 2. d.

Voluntatem Patris facere, & opus eius perficere, quid sit. to. 1 pag. 229. com.

Vox clamans dicitur Ioannes, vt tria indicentur. to. 1. pag. 54. com.

Vox de caelo cur ad Christum facta fuerit. to. 1. pag. 593. com. & 594. com. 1.

Vox dictus est Ioannes tribus de causis. to. 1. pag. 74. col. 1. a

Vox Spiritussancti quo modo audiatur. to. 1. pag. 155. com. 2.

Vsus potestatis & potestas quo modo differũt. to. 2. pag. 261. col. 2. a.

Vt, aliquando causam, aliquando consequutionem significat in scriptura. tom. 1. pag. 479. col. 1. a.

Vt, consecutionem aliquando significat, non causam. to. 2. pag. 116. com. 2.

Z

Zacharias Pater Ioannis Baptistae an fuerit summus Sacerdos. to. 2. pag. 214. col. 1. c.

Zelus quid sit, & quantus in Christo fuerit. to. 1. pag. 431. com.

Finis Indicis rerum memorabilium.

INDEX EORVM TANTVM SCRIPTVRAE LOCORVM, QVI VEL EX PROFESSO, VEL OBITER in his duobus tomis explicantur.

Genesis.

Genes. 1. In principio creauit Deus cælum, & terram. tom. 1. pag. 2. com. 5. col. 1. b. 15. col. 2. b.
Genes. 2. Hoc nunc os ex ossibus meis, & caro de carne mea. tom. 1. pag. 46. col. 2. a.
Genes. 17. Non vocaberis Abram. to. 1. pag. 98. col. 1. c.
Genes. 19. Pluit Dominus a Domino sulphur. &c. to 2. pag. 118. col 1. b.
Genes. 22. Nunc cognoui, quia timens Deum to. 1. pag 469 com. 21.
Genes. 24. Rebecca egrediebatur habens hydriam in scapula sua. to 1. pag. 199. com 4.
Genes. 28. Vidit Iacob Angelos Dei ascẽdentes, & descendentes. to. 1. pag 105. col 1. a.
Genes. 32. Vidi Dominum facie ad faciẽ. to. 1. pag. 63. col. 2. e.
Genes. 49. Catulus leonis Iuda. to. 1. pag. 83 col. 2. b. c.
Genes. 49. Non auferetur sceptrum de Iuda, donec veniat, qui mittendus est. to. 1. pag. 67. col. 1. d. 68. col. 2. b. c.
Genes. 49. Ligans ad vitem pullum suũ, lauabit in vino stolam suam, &c. to. 2. pag. 87. col. 2. a.

Exodus.

Exod. 3. Qui est misit me ad vos. tom. 1. pag. 66. com.
Exod. 12. Decima die mensis tollat vnusquisque agnum, &c. tom. 1. pag. 582. col. 1. c.
Ibidem. Est enim phase, id est transitus Domini. to. 2 pag. 5. col. 1. d. e.
Exod. 29. Vnctus fuit Aaron Sacerdos. to. 1. pag. 95. col. 1. a.
Exod. 33. Non videbit me homo, & viuet. to. 1. pag. 62. col. 1. c.

Deuteronomium.

Deuteron. 18. Prophetam suscitabit Dominus de medio fratrum vestrorum. tom. 1. pag. 76. col. 1. c. & pag. 267. com. 2.
Ibidem: Ponam verba mea in ore eius, & loquetur quæcumque pręcepero ei. to. 1. pag. 520. col 1. c
Deuteron. 19. In ore duorum, aut trium testium, stabit omne verbum. to. 1. pag. 435. com. 2.
Deuteron. 21. Maledictus omnis, qui pẽdet in ligno. to. 1. pag. 166. col. 1. b.
Deuteron. 26. Dominum elegisti hodie, vt sit Deus tuus. tom. 2. pag. 109. col. 2. a.
Deuteron. 28. Maledictus, qui non permanserit in omnibus, quæ scripta sunt in libro legis. tom. 1. pag. 165. col. 2. d. e.

Iosue.

Iosue. 7. Da gloriam Deo, & confitere. to. 1. pag. 489.
Iosue 14. Hebron vocabatur Cariatharbe. Adam maximus ibi inter Enacim situs est. to. 2. pag. 270.
Iosue vltimo. Testes vos estis, quia ipsi vos hodie elegeritis Dominum, &c. to. 2. pag. 109. col. 2. a

Iudi-

Iudicum.

Iud. 6. Pax tecum, ne timeas, ne morieris. to. 2. pag. 309. com. 1

Rut.

Rut. 4. Soluebat calceamentum suum, & dabat proximo. tom. 1. pag. 79. col. 1. b.

Primus Regum.

1. Reg. 2. Videbis æmulum tuum in templo in vniuersis prosperis Israel. to. 2. pag. 212. col. 2. b.

1. Reg. 16. Pacificus ne est ingressus tuus? to. 2 pag. 309. com. 2.

1. Reg. 16. Nũ coram Domino est Christus eius? tom. 1 pag. 85. com. 1. & 90. col. 2. e.

1. Reg. 28. Quare inquietasti me, vt suscitarer. to. 1. pag 277. col. 1. c.

Secundus Regum.

2. Reg. 15. Rex quoque transgrediebatur torrentem Cedron. to. 2. pag. 217. com.

2. Reg. 16. Habes autem tecum Sadoc, & Abiathar Sacerdotes. tom. 2. pag. 212. col. 1. b.

2. Reg. 16. Quid mihi, & vobis filij Saruiæ? to. 1. pag 112. col. 1. a.

III. Reg. 19.

3. Reg. 19. Vngitur Elisæus in prophetã. to. 1. pag. 95. col. 1. a.

IV. Regum.

4. Reg. 2. Et sanatæ sunt aquæ. tom. 1. pag. 119 col. 2. a. 2.

4. Reg. 9. Pax est Iehu? to. 2. pag. 310. commen. 1.

Iob.

Iob 36. Omnes homines vident eum, & vnusquisque intuetur procul. tom. 1. pag. 63. col. 2. c.

Ex Psalmorum libro.

Psal. 4. Quis ostendet nobis bona. to. 1. pag. 531. com. 2.

Psal. 5. Iudica eos Deus. tom. 1. pag. 171. col. 2. d.

Psal. 7. Scrutans corda, & renes Deus. to. 1. pag. 104 col. 1. a

Psal eod. Dominus iudicat populos. to. 1. pag. 171. col. 1 c.

Psal. 9. Desiderium pauperum exaudiuit Dominus. tom. 1. pag. 561. col. 1. c.

Psal. 21. Clamabo, & non exaudies, & nõ ad insipientiam mihi. tom. 1. pag. 593. col. 1. c

Psal. 21. Annunciabitur Domino generatio ventura. to. 1. pag. 157. col. 1. a. & 265. col. 2. d.

Psal. 25. Iudica me Domine, quoniã ego in innocentia mea ingressus sum. to. 1. pag. 171. col. 2. d.

Psal. 31. Beatus vir cui non imputauit Dominus peccatum, &c. tom. 1. pag. 102. com. 2.

Psal. 34. Congregata sunt super me flagella, & ignoraui. to. 2. pag. 152. commen. 1.

Psal. 40. Verbum iniquum constituerunt aduersum me. tom. 1. pag. 370. col. 1. b.

Psal. 44. Vnxit te Deus, Deus tuus oleo lætitiæ. to. 1. pag. 87. col. 1. e. & pag. 95. col. 2. c.

Psal. 4. Quia concupiuit Rex speciem tuam. to. 1. pag. 207. c.

Psal. 45. Sanctificauit tabernaculum suũ altissimus. to. 1. pag. 48. col. 2. a.

Psal. 47. Ibi dolores, vt parturientis. to. 2. pag. 161. col. 2. c.

Psal. 50. Miserere mei Deus secundum magnam misericordiam tuam. tom. 2. pag. 168. col. 2. a.

Ibidem. Lauabis me, & super niuem dealbabor. to. 1. pag. 207. col. 1. b.

Psal. 56. Exurge gloria mea, exurgam diluculo. to. 2. pag. 294. col. 1. b.

Psal. 59. Ostendisti populo tuo dura. to. 1. pag. 531. com. 2.

Psal. 68. In siti mea potauerunt me aceto. tom. 2. pag. 274. commen. & col. 1. b.

Psal.7. Quantas ostendisti mihi tribulationes.to.1.pag.531.com 2.
Psal.71.Deus iudicium tuum Regi da: & iustitiam tuam filio Regis.tom.2. pag. 144.com.1.
Psal.79. Qui Regis Israel intende: qui deducis velut ouem Ioseph. to. 1. pag. 502.col.1.b.
Psal. 80. Buccinate in Neomenia, tuba. to.1.pag.385.col.1.a.
Psal.81.Ego dixi: Dij estis.to.1. pag.132. com.2.pag.533.col.1.a.
Psal.84.Misericordia,& veritas obuiauerunt sibi.to.1.pag.53.col.2.c.
Psal.88. Misericordiam autem meam nō auferam ab eo.to.2.pag. 168.col.2.a
Psal.104. Nolite tangere Christos meos. to.1.pag.95.col.2.b.
Psal.108.In generatione vna deleatur nomen eius.to.1.pag.438.col.2.b.
Psal.117. O Domine saluum me fac, benedictus, qui venit in nomine Domini.to.1.pag.583.col.1.b.
Psal.118.Et lex tua veritas.to.1. pag. 177. com.
Psal.120.Dominus custodiat introitum tuum,& exitum tuum. to.1. pag. 506. col.1.a.
Psal.122.Ad te leuaui oculos meos, &c. to.1.pag.560.col.1.c.
Psal.131. Propter Dauid seruum tuum, non auertas faciem Christi tui. tom.2. pag.168.b.c.
Psal.131. Paraui lucernam Christo meo. to.1.pag.295.com. 1.

Ex libro Prouerb.

Prouer. 5. Bibe aquam de cisterna tua, & fluenta putei tui. tom. 1. pag. 418. col.2.b.
Prouer.5.Deriuentur fontes tui foras.to. 1.ibid.col.1.c.
Prouer.8. Dominus possedit me in initio viarum suarum.to.1.pag.13.col.1.c.
Prouer.8.Beatus, qui obseruat ad postes ostij mei.to.1.pag.501.col.2.a.

Ecclesiastes. 10.

Eccles. 10. Vidi seruos in equis, & principes quasi seruos ambulantes. tom.1. pag.453.com.1.

Cant. 1.

Cant. 1. Ecce tu pulchra es amica mea, ecce tu pulchra es. tom.1. pag. 270. col.1.c.

Sapient. 9.

Sapien.9. Tecum Sapientia tua, quæ nouit opera tua.tom.1.pag.13.col.1. b.

De Ecclesiastico.

Eccles. 21. Qui odit correctionem, vestigium est peccatoris. tom.1.pag.157. com. 1.
Eccles. 24. Ego quasi vitis fructificaui suauitatem odoris. tom. 2. pag. 86. commen.

Isaias.

Isai.1.Neomeniam,& Sabbatum,& alias festiuitates non feram.tom.1.pag.165. col.1.c.
Isai. 5. Eleuabit signum in nationibus. to.1.ibid.col.1. d.
Isai. 6. Vidi Dominum sedentem super solium excelsum. to.1. pag.63.col.1.c. & 613.com.
Isai.6.Excæca cor populi huius.to.1.pag. 478.& 609.com.
Isai. 7. Paruulus natus est nobis, & filius datus est nobis. tom. 1. pag. 205. col. 1. c.
Isai.8.Pro eo, quod populus meus abiecit aquas Siloe. tom. 1. pag. 484. col. 2. c.
Isai.9. Primo tempore alleuiata est terra Zabulon.to.1.pag.99.com.3
Isai.9. Factus est principatus super humerum eius.to.1.pag.598.com.& 269. com.
Isai.9.Super solium Dauid, & super regnum eius sedebit, vt confirmet, & corroboret illud in iudicio, & iustitia. to 2.pag.144.com.1.
Isai. 20. Vadens nudus, & discalceatus. tom.1.pag.8.col.1.b.
Isai. 26. Sicut qui concipit, cum appropinquauit ad partum dolens clamat in doloribus suis. tom. 2. pag. 161. col. 2. c.

Isai.

Isai. 40. Vox clamantis in deserto.tom.1. pag.54.com.
Ibid. Recepit de manu Domini duplicia. to.1.pag.382.col.1.a.
Isai.43. Dedi in deserto aquas, & flumina in inuio.to.1.pag.418.col.1.c.
Isai. 48. Dominus misit me, & Spiritus eius.to.2.pag.118.col.1.a.
Isai. 53. Quis credidit auditui nostro, & brachium Domini cui reuelatum est. to.2.pag.123.col.2.c
Isai. 53. Non erat species neque decor.to. 2.pag.123.col.2.d.
Isai. 53. De iudicio sublatus est. to.2.pag. 267.com.2.
Isai.54. Lætare sterilis,quæ non parturis. to.1.pag.516.col.2.c.
Isai. 55. Omnes sitientes venite ad aquas. to.1.pag.417.com.2.
Isai.61. Spiritus Domini super me.tom.1. pag. 95. col. 2. c. & tom. 2. pag. 118. col.1.a.
Isai.63. Torcular calcaui solus. to. 1. pag. 134. col. 2. b. & tom. 2. pag. 87. col. 2. a.
Isai. 64. Quæ præparauit Deus diligentibus se.tom.2.pag.53.col.2.b
Isai.65. Inuentus sum a non quærentibus me.to.1.pag.415.col.2.d.
Isai.65. Benedicetur in Deo Amen.to. 1. pag.146.col.2.a.
Isai.66. Qui immolat bouem quasi, qui interficit virum.tom. 1. pag. 389. col. 2. a.

Ieremias.

Ierem. 4. Leuate signum in Sion. tom. 1. pag.165.col.1.c.
Ierem. 17. Recedentes a te in terra scribentur.to.1.pag.429.com.2.
Ierem. 17. Suscitabo Dauid germen iustum, & regnabit Rex, & sapiens erit, & faciet iudicium,& iustitiam in terra. to.2.pag.144.com. 1.

Ezechiel.

Ezech. 18. Quid est, quod parabolam vertitis in prouerbium.tom. 1.pag. 503 col.2.a.
Ezech.34. Væ pastoribus Israel,qui pascebant semetipsos. tom. 1. pag. 507. commen. 2.
Ezech. 34. Suscitabo super ea pastorem vnum.to.1.ibid.
Ezech. 36. Effundam super vos aquam mundam,&c.to.1.pag.75.col.2.a
Ezech. 37. Assumam filios Israel de medio nationum ad quas abierunt.tom.1. pag.517.com.1.

Ioel.

Ioel.2. Lætamini in Domino Deo vestro, quia dedit vobis Doctorem iustitiæ. to.2.pag.26.col.1.b.

Ionas.

Ionæ.1. Ionas fugit in Tharsim. to.1.pag. 503.col.2.d.

Aggeus.

Aggæi.2. Anno secundo Darij regis, &c. to.1.pag.135.col.2.d.

Zacharias.

Zachar.9. Ecce Rex tuus venit tibi sedens super asinam, & super pullum eius.to. 1.pag.584. col. 1. c. & tom.2. pag. 26. col.1.b.

Malach.1.

Malach. 1. Non est mihi voluntas in vobis dicit Dominus, &c. to. 1. pag.218. col.2.b.

De lib. Machab.

2. Machab. 1. Vt & vos quoque agatis festum scenopegiæ. to. 1. pag. 389. col. 1. c.
2. Machab. 10. Contigit fieri purificationem templi in modum tabernaculorũ to.1.ibid.b.

Matthæus.

Matth.1. Iosias genuit Ieconiam. tom. 1. pag.81.col.2.c.
Matth.1. Vt impleretur,quòd dictum est per Prophetam, Ecce Virgo concipiet.

piet.tom.1.pag.605.col.2.c.
Matth.2.Vbi est qui natus est Rex Iudęorum:to.1.pag.141.com.t.
Matth.4.Si Filius Dei es, dic vt lapides isti panes fiant. tom. 1. pag. 144. col. 1. c.
Matth.5.Beati qui esuriunt, & sitiunt Iustitiam, quoniam ipsi saturabuntur, to. 1.pag.211.col.2.c.& 355.col. 2. e.
Matth.6.Tu autem, cum oraueris intra in cubiculum tuum, & clauso ostio, &c.to.2.pag.178.col.1.a.
Matth.9. Vt sciatis, quia filius hominis habet potestatem, &c.tom.1.pag.144 col.1.b.
Matth.10. Nolite possidere, &c. neque duas tunicas. tom. 2. pag.274.col. 2.a.
Matth.10. Non estis vos, qui loquimini: sed spiritus patris vestri, qui loquitur in vobis.to.1.pag.155.com.1.
Matth.11.Prophetæ vsque ad Ioannem prophetauerunt. tom. 1. pag. 70. col. 1. d.
Matth.11. Nemo nouit Patrem nisi Filius, & cui voluerit Filius reuelare. to.1. pag.60. commen. & pag. 64.col. 2.c.
Matth.12. Si in digito Dei eijcio dæmonia, peruenit in vos regnum Dei. to. 1. pag 145.com.
Matth.12.Ecce mater tua, & fratres tui foris stant quærentes te.to. 1. pag.112. commen.
Matth.16.Tu es Christus Filius Dei viui. to.1.pag.104.col.2.a.
Matth.16. Beatus es Simon Bar Iona. to. 1.pag.97.com.2
Matth.17.Quid ergo dicunt Scribæ, Heliam debere primum venire. tom. 1. pag.70.col.2.a.
Matth.20.Non est meum dare vobis, sed quibus paratum est a patre meo. to. 2. pag.53.col.2.b.
Matth.21.Baptismus Ioannis erat e cælo, an ex hominibus. to.1.pag.77.col.1.c. & col.2.a.
Matth.21. Auferetur a vobis regnum. to. 1.pag.145.com.
Matth.22. Ligatis manibus, & pedibus eius.to.2.pag.96.com.1
Matth.23.Super cathedram Moysi sederunt scribæ, & Pharisæi. tom. 1. pag. 508. col. 1. d.
Matth. 24. Orate ne fuga vestra fiat in hieme, vel sabbato. tom. 1. pag. 381. col.1.b.
Matth. 25. Possidete paratum vobis regnum.to.2.pag.53 col.2.b.
Matth. 26. Accipite, & comedite, Hoc est corpus meum.tom.1.pag. 369. col. 1. b.
Matth.26. Cum illud bibam vobiscum nouum in regno Patris mei. to. 2. pag. 51.col.2.c.
Matth.26. Dico vobis a modo videbitis filium hominis a dextris virtutis Dei. to.1.pag.70.col.1.a.
Matth.28.Vespere autem sabbati, quæ lucescit in prima sabbati.tom.2. pag.287. & fuse annot.1.

Marcus.

Marc.7. Pharisæi nisi crebro lauerint manus non manducant, &c. tom. 1. pag. 120. com.
Marc.14. Adolescens autem quidam sequebatur eum, amictus sindone super nudo, &c. tom. 2. pag. 227. col. 1. a.
Marc.14. Summi vero Sacerdotes, & omne concilium quærebant aduersus Iesum testimonium.tom.2.pag.214. col. 2. e.

Lucas.

Luc.2. Peperit filium suum primogenitum.to.1.pag.51.col.1.e
Luc.3. Sub principibus Sacerdotum Anna, & Caipha. tom. 2. pag. 212. col. 2. d.
Luc.9. Quidam dicebant Ioannes surrexit a mortuis, quidam quia Helias apparuit.tom.1.pag.71.col.1.b
Luc.11. Si nō dabit, quia amicus est, propter importunitatem surget, & dabit, &c.to.1.pag.493.col.1. b.
Luc.13. Dicite vulpi illi: Sanitates perficio hodie, & cras.to.1.pag.544. commen.
Luc.15. Accurrens cecidit super collum eius.to.1.pag.42.com.3.
Luc.16 Lazarus in sinu Abrahæ.tom.1. pag.65.col.2.c.

Luc. 19. Venit Filius hominis saluum facere, quod perierat. tom. 2. pag. 26. col. 1. a.

Luc. 22. Ecce manus tradentis me, mecum est in mensa. tom. 2. pag. 34. commen. 2.

Luc. 22. Vt edatis, & bibatis in regno Patris mei. to. 2. pag. 51. col. 2. d

Luc. 24. Nos sperabamus, quod ipse redempturus esset Israel. tom. 1. pag. 70. col. 1. b.

Luc. 24. Oportuit Christum pati, & ita intrare in gloriam suam. to. 2. pag. 187. commen.

Luc. 24. Et cognouerunt eum in fractione panis. to. 1. pag. 357. col. 1. c.

Ioannes.

Ioan. 1. Ego nesciebam eum, sed vt manifestetur in Israel veni. tom. 1. pag 90. col. 2. d.

Ioan. 5. Pater non iudicat quemquam. to. 1. pag. 96. col. 2. a.

Ioan. 7. Hic est vere ille propheta. tom. 1. pag. 72. col. 2. b.

Ioan. 11. Si credideritis videbitis gloriam Dei. tom. 1. pag. 125. col. 1. c.

Ioan. 11. Scio quia semper me audis. to. 1 pag. 591. col. 1. b.

Ioan. 14. Qui videt me, videt & Patrem meum. to. 1. pag. 64. col. 1. b.

Ioan. 14. Apud vos manebit, & vobis erit. to. 1. pag. 88. col. 2. b.

Ioan. 16. Princeps mundi iam iudicatus est. to. 1. pag. 597. col. 1. a

Ioan. 16. Quæcumque audiet loquetur, & de meo accipiet. to. 1. pag. 276. commen. 1.

Ioan. 19. Ad hoc natus sum, vt testimonium perhibeam veritati. to. 1. pag. 54. col. 2. a.

De lib. Actuum.

Act. 12. Calcea te caligas tuas. to. 1. pag. 80. col. 1. c.

Act. 16. Quædam mulier nomine Lydia purpuraria, &c. to. 1. pag. 199 commen. 4.

Act. 22. Viri Patres, & fratres audite. to. 1. pag. 126. col. 2. b.

Epist. ad Rom.

Rom. 1. Reuelatur iustitia Dei de fide in fidem. to. 1. pag. 31 col. 2. b.

Rom. 3. Causati sumus Iudæos, & Græcos omnes esse sub peccato. to. 1. pag. 597. col. 2. c.

Rom. 5. Charitas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritumsanctum, &c. to. 1. pag. 206. col. 1. c

Rom. 5. Commendat Deus charitatem suam, quia cum inimici essemus, &c. to. 1. pag. 267. col. 1. c.

Rom. 5. Multo magis gratia Dei in gratia vnius hominis Iesu Christi. to. 1. pag. 58. com.

Rom. 6. Quicumque baptizati sumus in Christo Iesu, &c. tom. 1. pag. 149. col. 2. d.

Rom. 6. Non regnet peccatum in vestro mortali corpore. tom. 1. pag. 452. commen. 2.

Rom. 8. Suscitabit corpora vestra, propter inhabitantem Spiritum eius in vobis. to. 1. pag. 112. com.

Rom. 8. Non accepistis spiritum seruitutis iterum in timore, &c. to. 1. pag. 146. col. 1. b.

Rom. 8. Gemimus adoptionem filiorum Dei expectantes. tom. 1. pag. 41. col. 1. d.

Rom. 9. Non omnes, qui ex Israel, ij sunt Israelitæ. tom. 1. pag. 102. commen. 2.

Rom. 10. Christus ad iustitiam omni credenti. tom. 1. pag. 96. col. 1. a.

Prima ad Corint.

1. Corint. 6. Membra vestra, membra Christi. to. 1. pag. 302. col. 1. c

1. Corint. 10. Bibebant de consequente eos petra. tom. 1. pag. 57. com.

1. Corint. 10 Multi vnum corpus sumus qui de vno pane participamus. tom. 1. pag. 357. col 2. a.

1. Corint. 15. Plus omnibus laboraui. to. 1. pag. 237. com. 1.

1. Corint. 15. Primus homo de terra terrenus, secundus homo de cælo cælestis. to. 1. pag. 45 col. 2. d.

fff Secun-

Secunda ad Corinth.

2. Corinh. 3. Vbi spiritus Domini ibi libertas. to. 1. pag. 154. com. 2.
2. Corint. 10. Captiuantes intellectum in obsequium Christi. tom. 1. pag. 303. col. 2. c.
2. Cor. 12. Despondi enim vos vni viro. to. 1. pag. 84. com. 1.

Ad Galat.

Galat. 3. Nos redemit de maledicto, factus pro nobis maledictum. to. 1. pag. 165. col 2. e.
Galat. 4. Vbi venit plenitudo temporis misit Deus filium suum, &c. to 1. pag. 154. com.
Galat. 4. Misit Deus filium suum factum ex muliere, & factum sub lege. tom. 1. pag. 163. col. 2. b.
Galat. 4. Liberi sumus, qua libertate Christus nos liberauit. tom. 1. pag. 41. col. 1. b.
Galat. 5. In libertatem vocati estis. tom. 1. ibid. e.

Ad Ephes.

Ephes. 1. Qui prædestinauit nos in adoptionem filiorum per Iesum Christum &c. tom. 2. pag. 205. commen. 1. & tom. 1. pag 229. com.
Ephes. 3. Deus, qui diues est in misericordia, &c. to. 1. pag. 190. com.

Ad Philip.

Philip. 2. Factus obediens vsque ad mortem. to. 1. pag. 510. col. 1. a.

Ad Colossen.

Colos. 2. Donans vobis omnia delicta, delens quod aduersus nos erat Chirographum. tom. 1. pag. 173. commen.

II. Ad Thessalon.

2. Thessal. 2. Quod elegerit vos Deus primitias in salutem in sanctificatione spiritus, & fide veritatis. tom. 2. pag. 69. commen. 1.

I. Ad Timoth.

1. Timoth. 2. Qui vult omnes homines saluos fieri. to. 1. pag. 229. com.
1. Timoth. ibid. Doctor gentium in fide, & veritate, to. 2. pag. 69. com. 2.
1. Timoth 4. Venient quidam prohibentes nubere. tom. 1. pag. 109. commen. 2.
1. Timoth. 4. Speramus in Deum viuum, qui est Saluator omnium fidelium. to. 1. pag 129. com. 2.

II. Ad Timoth.

2. Timoth. 2. Nouit Dominus, qui sunt eius. tom. 1. pag. 512. commen. 2. & pag. 513. com. 1.

Ad Titum.

Tit. 2. Nemo te condemnat. tom. 2. pag. 92. com. 2.
Tit. 3. Apparuit benignitas, & humanitas Saluatoris nostri Dei. tom. 1. pag. 169. col. 2. c.

Ad Hebræos.

Hebr. 2. Qui sanctificat, & qui sanctificatur ex vno omnes. tom. 1. pag. 163. col. 1. d.
Hebr. 5. Qui in diebus carnis suæ, &c. & exauditus est, pro sua reuerentia. to. 1. pag. 592. col. 1. c.

Epistola Iacobi.

Iac. 1. Deus enim neminem tentat. to. 1. pag. 315. col. 1. a.
Iac. 1. Qui perspexerit in lege perfectæ libertatis, &c. tom. 1. pag. 154. com. 2. & pag. 441. com. 2.
Iac. 4. Petitis, & non accipitis, eo quod male petatis. tom. 2. pag. 166. col. 1. c.
Iac. 5. Patientes igitur estote, & vos: & confirmate corda vestra, quoniam aduentus Domini appropinquauit. to. 2. pag. 341. com. 2.

II. Petri.

2.Petr. 1. Nos firmiorem habemus propheticum sermonem. tom. 1. pag. 54. commen.

I. Ioannis.

1. Ioan. 1. Vita, quæ erat apud Patrem, & apparuit nobis.to.1.pag.7.col. 2. b. & pag.12. com.

1. Ioan. 2. Aduocatum habemus apud Patrem Christum Iesum. to. 2. pag.67. col.2.c.

1. Ioan. 2. Fortes estis, & verbum Dei manet in vobis.to.2. pag.97.com. 2.

1. Ioan. 3. Videbimus eum sicuti est. to. 1.pag.64.col.1.d.

1.Ioan.3.Qui peccat ex diabolo est. to.2. pag.464.com. 1

1. Ioan. 3. Translati sumus de morte ad vitam.to.1.pag.283.col.1. a

1. Ioan. 4. Qui soluit Christum, ex Deo natus non est.to.1.pag.96.col.2.e

1.Ioan.5. Qui credit, quoniam Iesus est Christus, ex Deo natus est.tom.1.pag. 42.com.1.

1.Ioan.5. Tres sunt, qui testimonium dant,in terra,Spiritus aqua,& sanguis. to.2.pag.282.com.

1.Ioan.5. Qui credit in filium Dei, habet testimonium Dei in se.tom.1. pag. 189.com.

INDEX HAERESVM QVAE IN HOC OPERE SPARSIM CONFVTATÆ REPERIVNTVR.

B

Baptismvm aquæ nõ significatum a Christo verbis illis: Nisi quis renatus fuerit ex aqua, & Spiritusancto, &c. affirmarunt nonnulli hæretici. to.2.pag. 151.col.2.c.

Baptismum re susceptum, esse omnino ad salutem necessarium, reijcitur. tom.1. pag. 150. col. 2. b.

Baptizatos infantes rebaptizandos esse cum ad annos discretionis perueniunt, error est Anabaptistarum. tom. 1. pag. 151. col.1.d.

Baptismum Ioannis paris virtutis fuisse cum baptismo Christi, error fuit Donatistarum. to.1.pag.183.col.1.a.

Baptismum Christi alij dixerunt inferiorem fuisse baptismo Ioannis. tom. 1. pag. 183. col.1.c.

Beatos non videre Deum in essentia, sed in quodam eius splendore, hæresis fuit quorundam. to.1.pag.64.col. 1.d.

Beatos pares esse in gloria, error fuit Iouiniani. to.2.pag.51. col.1.a.

C

Christvs ab impio Celso ignorantiæ, vel impotentiæ arguitur. to. 1.pag.60.col.1.a

Christum sideribus, & fato subiectum fuisse, hæresis fuit Priscilianistarum. tom.1. pag.119.col.1.b.& 2.a.

Christum non esse Dei verbum, sed ad quem Dei Verbum factum est, hæresis fuit quorundam. to.1.pag.47.col.2. b.

Christi Corpus natura fuisse cælestis, error fuit Valentini. to.1.ibid.c.

Christi carnem apparentem fuisse non veram, error fuit Manichæorum. tom. 1. pag.47.col.2.b.

Christum hominem tantum fuisse, & cepisse quando a matre genitus est, refutatur. to. 1. ibid.col.1.d.& pag.86. col. 2. c. & pag. 87.col.1.a.& seq.& pag.97.col.1.a.

In Christo duas fuisse personas, hæresis fuit Nestorij. to.1.pag.47.col.1.e.

In Christo diuinam naturam humanæ fuisse permixtam reijcitur. tom.1.pag.46. col. 2.a. b. & tom. 2. pag. 188.col. 1.c.

Christum a Iuda iuste traditum fuisse, Caianorum hæresis fuit. tom. 2. pag. 15. col. 1. a.

Christi corpus non surrexisse clauso sepulchro, reijcitur. tom. 2. pag. 194. col. 2. a.b.& seq.

Christo adhuc viuenti latus lancea fuisse perforatum, reijcitur. tom. 2. pag. 281. col.1.a.

Communionem sub vtraque specie esse de iure diuino, refutatur, tom.1.pag. 354. annot.26.per totam.

D

Diabolum Patrem habere & auum, error fuit Manichæorum. tom. 1. pag. 461. a.& seq.

Diabolum auctorem fu[...], rerum visibilium error

error fuit eorumdem Manichæorum.to. 1 pag. 597 col. 2. e.

E

IN Eucharistia non esse realem Christi præsentiam, hæresis est recentiorum. to. 1. pag. 187. col. 1. c. d. & pag. 347. col. 2. b.
In Eucharistia, etiam post consecrationem remanere panis substantiam, refutatur. to. 1. pag. 365. col. 1. a.

F

FIDEM absque operibus ad salutem sufficere, hæresis fuit Eunomij, quam, licet diuerso modo, amplexi sunt Recentiores hæretici. tom. 2. pag. 90. col. 2. e. & seq. & pag. 166. col. 2. a. b. & pag. 325. col. 1. d.
Filij consubstantialitatem, & æternitatem negarunt Arriani, & confutantur. to. 1. pag. 10. col. 1. d. e. & seq. 14. col. 2. d. 21. col. 1. b. 51. col. 1. & 2. 65. col. 1. c. 87. col. 1. a. 187. col. 1. & 2. 363. col. 1. a. & seq. Et tom. 2. pag. 74. col. 1. a. 88. col. 1. a. 185. col. 1. b. 200. col. 1. a. Vide etiam Verbum Dei.

I

INFANTES, cum primum nati sunt, vsum habere rationis, reijcitur. tom. 1. pag. 34. col. 2. d.
Infantes decedentes sine baptismo saluari, error fuit Pelagianorum. tom. 2. pag. 51. col. 2. b.
Ioannem Baptistam, natura non hominem, sed Angelum fuisse, error fuit Origenis. to. 1. pag. 27. col. 1. c. & 2. b.
Ioannis historiam de probatica piscina non recipiunt Anabaptistæ. tom. 1. pag. 251. col. 1. a.
Ioannis historia de muliere adultera, ab eisdem reijcitur. tom. 1. pag. 427. col. 1. b. c.

L

LEGIS præcepta non obligare Iustum, postquam ad statum perfectionis peruenit, hæresis fuit Begardorum, & Beguinarum. to. 2. pag. 91. col. 2. a. 1.
Liberum hominis arbitrium negarunt Manichæi. to. 1. pag. 341. col. 1. a.
Liberum hominis arbitrium, omnia bona proprijs viribus præstare posse, Pelagianorum hæresis fuit. tom. 2. pag. 94. col. 1. & 2.

M

MARIAE maternitatem, Manichæi & alij impie negarunt. to. 1. pag. 116. col. 2. a. b.
Mariæ virginitatem impijssimi quidam hæretici negarunt. ibid. c.

N

NVPTIAS secundas damnat Tertullianus, & reijcitur. to. 1. pag. 215. col. 1. b. c.

P

PONTIFICIS Summi potestatem negant hæretici recentiores. tom. 2. pag. 338. col. 2. a.
Potestatem remittendi peccata non habent Sacerdotes, sed prædicandi Euangelium per quod remittuntur, hæresis est recentiorum, & reijcitur. tom. 2. pag. 315. col. 1. a.
Potestatem remmitendi peccata, Sacerdotes non habent, sed declarandi esse remissa, reijcitur. to. 2. pag. 316. col. 1. a.
Potestatem non habent Sacerdotes remittendi culpas, sed tantum pœnas, reijcitur. ibid. b.
Prophetas antiquos non admittunt Manichæi. to. 1. pag. 504. col. 1. a.

R

REGNVM Dei aliud esse a vita æterna dixere Pelagiani, & confutantur. to. 1. pag. 150. col. 2. e.
Resurrectionem corporum negarunt Marcion, & Basilides. tom. 1. pag. 550. col. 1. c.
In Resurrectione non carnea, sed spiritualia corpora assumenda esse, falsò asseruit Eutyches. tom. 1. pag. 351. col. 1. a.

Ritus

Ritus, & Cerimonias Ecclesiæ damnantes confutantur. to.1. pag.220. col.1.a.

S

SPIRITVS SANCTI diuinitatem Macedonius negauit, & reijcitur. to. 1. pag. 14. col. 1. a. & to.2. pag.120. col. 2. c. 150. col. 1. a.

Spiritumsanctum a solo Patre, & non a filio procedere, error est Græcorum, & confutatur. tom. 2. pag. 120. col. 1. a. & 154. annot. 23

Spiritumsanctum, pro temporum diuersitate reuelasse contraria ijs, quæ Apostoli docuerunt, error fuit Tertulliani, & reijcitur. to. 2. pag. 149. col. 1. a.

Spiritumsanctum non fuisse vere datum a Christo dicente, Accipite Spiritumsanctum, error fuit cuiusdam Theodori, & refutatur. tom. 2. pag. 313. col. 2 b.

Gnostici heretici nonnullas comminiscuntur fabulas circa verba illa, Spiritus docebit vos omnem veritatem. tom. 2. pag. 149. col. 1. c.

T

TEMPLORVM vsum impie damnarunt Massilliani. tom. 1. pag. 221. col. 2. c.

Testamentum nouum veteri esse contrariũ, error fuit Manichæorum, & reijcitur. to. 1 pag. 61. col. 1. b.

Trinitatem Diuinarum personarum negat Sabellius. to. 1. pag. 11. col. 2. b. & 62. col. 2. c. & pag. 60. col. 1. a.

V

VERBVM Dei negarunt heretici Alogiani. tom. 1. pag. 9. col. 2. a

Verbi Diuini consubstantialitatem, & æternitatem negarunt Arriani. vide filiũ Dei.

Verbum Dei aliud esse a filio Dei dixit Eunomius, & confutatur. to. 1. pag. 7. col. 1. a. & 44. col. 2. a.

Verbum Dei mundum fecisse, negarunt Manichæi. tom. 1. pag. 17. col. 2. d. e. & pag. 21. col. 1. a.

Verbum Dei solum fecisse visibilia, asseruit Heracleonta, & reijcitur. tom. 1. pag. 14. col. 1. d. & 2. a.

Verbum Dei carnem sumpsisse non animam, error fuit Arrij. tom. 1. pag. 45. col. 1. c. d.

Verbum Dei sumpsisse animam sensitiuam, non tamen rationalem, error fuit Apollinaris. to. 1. ibid. col. 1. e. & 2. a.

Verbum quod Angelus ad Mariam loquutus est, dixerunt nonnulli fuisse incarnatum. to. 1. pag. 44. col. 1. a. b.

Vinum bibere, vt illicitum prohibebant Seuerus & Tatianus heretici, sed confutantur. to. 1. pag. 125. col. 2. a.

Finis Indicis hæresum, quæ præcipue in his duobus tomis sunt confutatæ.

FRANCISCI TOLETI
DOCTORIS THEOLOGI
E SOCIETATE IESV
IN SACROSANCTVM IOANNIS EVANGELIVM
COMMENTARII.

CAPVT PRIMVM.

IN principio erat verbum, & verbum erat apud Deum, & Deus erat verbum. Hoc erat in principio apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt: & sine ipso factum est nihil, quod factum est. In ipso vita erat, & vita erat lux hominum, & lux in tenebris lucet, & tenebræ eam non comprehenderunt. Fuit homo missus a Deo, cui nomen erat Ioannes. Hic venit in testimonium, vt testimonium perhiberet de lumine, vt omnes crederent per illum. Non erat ille lux: sed vt testimonium perhiberet de lumine. Erat lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum. In mundo erat, & mundus per ipsum factus est, & mundus eum non cognouit. In propria venit: & sui eum non receperunt. Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri, his, qui credunt in nomine eius: qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex Deo nati sunt. ET VERBVM CARO FACTVM EST: *& habitauit in nobis (& vidimus gloriam eius, gloriam quasi vnigeniti a patre) plenum gratiæ & veritatis. Ioannes testimonium perhibet de ipso, & clamat dicens: Hic erat, quem dixi: Qui post me venturus est, ante me factus est: quia prior me erat. Et de plenitudine eius, nos omnes accepimus, & gratiam pro gratia. Quia lex per Moysen data est, gratia & veritas per Iesum Christum facta est. Deum nemo vidit vmquam. Vnigenitus filius, qui est in sinu patris, ipse enarrauit. Et hoc est testimonium Ioannis, quando miserunt Iudæi ab Hierosolymis Sacerdotes & Leuitas ad eum, vt interrogarent eum; Tu quis es? Et confessus est, & non negauit. Et confessus est: Quia non sum ego Christus. Et interrogauerunt eum: Quid ergo? Elias es tu? Et dixit: Non sum. Propheta es tu? Et respondit: Non. Dixerunt ergo ei: Quis es? vt responsum demus his, qui miserunt nos. Quid dicis de teipso? Ait: Ego vox clamantis in deserto, dirigite viam Domini, sicut dixit Isaias Propheta. Et qui missi fuerant, erant ex Pharisæis. Et interrogauerunt eum, & dixerunt ei: Quid ergo baptizas, si tu non es Christus, neque Elias, neque Propheta? Respondit eis Ioannes, dicens: Ego baptizo in aqua: medius autem vestrum stetit, quem vos nescitis. Ipse est, qui post me venturus est, qui ante me factus est, cuius ego non sum dignus, vt soluam eius corrigiam calceamenti. Hæc in Bethabara facta sunt trans Iordanem, vbi erat Ioannes baptizans. Altera die vidit Ioannes Iesum venientem ad se, & ait: Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi. Hic est, de quo dixi: Post me venit vir, qui ante me factus est: quia prior me erat, & ego nesciebam eum: sed vt manifestetur in Israel, propterea veni ego in aqua baptizans. Et testimonium perhibuit Ioannes, dicens: Quia vidi spiritum descendentem quasi columbam de cælo, & mansit super eum. Et ego nesciebam eum: sed qui misit me baptizare in aqua, ille mihi dixit: Super quem videris Spiritum descendentem, & manentem super eum, hic est, qui baptizat in Spiritu sancto. Et ego vidi: & testimo-*

testimonium perhibui, quia hic est filius Dei. Altera die iterum stabat Ioannes, & ex discipulis eius duo. Et respiciens Iesum ambulantem, dicit: Ecce agnus Dei. Et audierunt eum duo discipuli loquentem, & secuti sunt Iesum. Conuersus autem Iesus, & videns eos sequentes se, dicit eis: Quid quaeritis? Qui dixerunt ei: Rabbi (quod dicitur interpretatum, Magister) vbi habitas? Dicit eis: Venite & videte. Venerunt & viderunt vbi maneret, & apud eum manserunt die illo. Hora autem quasi erat decima. Erat autem Andreas frater Simonis Petri, vnus ex duobus, qui audierant a Ioanne & secuti fuerant eum. Inuenit hic primum fratrem suum Simonem, & dicit ei: Inuenimus Messiam, quod est interpretatum Christus. Et adduxit eum ad Iesum. Intuitus autem eum Iesus, dixit: Tu es Simon filius Iona: tu vocaberis Cephas, quod interpretatur Petrus. In crastinum, voluit exire in Galilaeam: & inuenit Philippum. Et dicit ei Iesus: Sequere me. Erat autem Philippus a Bethsaida, ciuitate Andreae & Petri. Inuenit Philippus Nathanael, & dicit ei: Quem scripsit Moyses in lege, & Prophetae, inuenimus Iesum filium Ioseph a Nazareth. Et dixit ei Nathanael: A Nazareth potest aliquid boni esse? Dicit ei Philippus: Veni, & vide. Vidit Iesus Nathanael venientem ad se, & dicit de eo: Ecce vere Israelita, in quo dolus non est. Dicit ei Nathanael: Vnde me nosti? Respondit Iesus, & dixit ei: Prius quam te Philippus vocaret, cum esses sub ficu, vidi te. Respondit ei Nathanael, & ait: Rabbi, tu es filius Dei, tu es Rex Israel. Respondit Iesus, & dixit ei: Quia dixi tibi, Vidi te sub ficu, credis: maius his videbis. Et dicit ei: Amen amen dico vobis, videbitis caelum apertum, & angelos Dei ascendentes & descendentes supra filium hominis.

OPERA & gesta Christi narraturus Ioannes, conuenienti methodo, ab ipsius Christi velut descriptione quadam, exordiũ sumpsit: cum autem Christus in vnica persona, & diuinam, & humanam complecteretur naturam, vtriusque considerationem perfecta doctrina exigebat. A diuina ergo, vt a priori, & potiori incipiens, ad humanam descendit perscribendam naturam. In quattuor autem partes hoc primum caput diuidere possumus. in prima, quae ad diuinam Christi naturam; in secunda, quae ad humanitatem, & incarnationem eius spectant, traduntur: in tertia huius mysterij aliqua adduntur testimonia: in quarta denique nonnullorum discipulorum ad Christum narratur accessus. Incipit ergo, quae ad Christi diuinitatem spectant, exponere.

In principio erat verbum.

COMMENTARIVS.

MOYSES in principio Deum verbo suo omnia creasse promulgans, verbi huius antiquitatem, qualitatem, & naturam non expressit. Hae enim veritates, quia populi illius capacitatem, ac testamenti veteris dignitatem superabant, Euangelicae perfectioni erant reseruatae. Euangelista ergo noster supplens, quod veteri defuit, has palam enunciat, & praeueniens exordium illud vetus, quod a creatione incoepit, quae ante creationem erant, reuelat. Vt si initium hoc Ioannis, illi Genesis principio conferamus, Euangelium supplementum esse veteris instrumenti, cum Tertull. lib. aduersus Hermogenem, liceat affirmare. Verbis igitur propositis prima veritas, nempe antiquitas verbi reuelatur. *In principio*, inquit, *erat verbum.* Principium appellat, quando, quod factum est, esse incoepit, & ante quod, nihil factum est. In hoc principio verbum erat. Si verbum tunc incoepisset, dicendum erat, in principio factum est verbum; at dictum est. in principio erat, quasi ante omne principium creaturae semper existens: haec est aeternitas verbi. Si enim aliquando incoepit, in principio non erat, quod enim in principio erat, ipso principio antiquius esse necesse est. Non igitur decipiatur,

Genes. 1.

cipiatur Iudęus, existimans illud verbum, quo Deus fecit cęlum & terram, cetera[q]. omnia, tunc incœpisse, quādo facta sunt: erat enim antiquius principio omnium, quæ facta sunt, & esse incœperunt. Est autem cum articulo Græce vox illa, verbum, ut eximium, & primū illud verbum, quo facta sunt omnia, significetur.

ANNOTATIO I.

Hoc loco cum vulgata legēdum verbum, nō sermo aut ratio.

CVM λόγος apud Græcos multiplicem habeat significationem, factum est, vt non omnes eodem modo hanc vocem interpretentur. Quidam enim legunt, loco Verbi, sermonem, nempe Hilar. lib. 2. de Trinit. & Ambros. lib. de fid. con. Arian. cap. 2. Cypri. lib. 2. con. Iudæ. cap. 3. & 6. Tertull. autem in Apolo. cap. 21. legit sermonem, & rationem. tamen lib. aduersus Praxeam affirmat per simplicitatem catholicorum inductum esse, vt legatur sermo, cum potius legendum esset, In principio erat ratio: nam ratio est ante sermonem. Et Origen. tom. 1. in Ioan. vtroque exponit modo, & rationem, & sermonem. Aug. etiam tract. 118. illud Ioan. 13. Sermo tuus veritas est, exponit de filio, de quo dictum est, In principio erat verbum. idem Aug. tract. 1. & Ambr. lib. 1. de fid. cap. 5. & Hilar. lib. 2. de Trinit. legunt verbum: nam apud antiquos Doctores modo vnum, modo alterum reperitur.

λόγος varia significat.

Causa autē huius rei est, quia, vti diximus, verbum λόγος varia significat, nempe, verbum, sermonē, orationem, rationem, virtutem, formā, definitionem, pactū, opus, & alia multa: tamen conuenientissimum omnium est nomē verbi, quod, Latina Ecclesia iam communissime recepit. Augustinus lib. 83. quæst. cap. 63. dicit rectius dici, In principio erat verbum, quàm, in principio erat ratio: cuius causam assignat, quia rationis nomen non designat processionē a Deo, quam vim habet nomen Verbi. Nam verbum, loquentis verbum est, quod Deo magis proprium est, cuius verbum ab ipso procedit. Adde, rationem reperiri in eo, qui adhuc non actu intelligit, at verbum non est, nisi in intelligentibus actu, quod maxime Deo conuenit: nec ratio est prior verbo interiori in Deo, qui actu, semper, & ab æterno intelligit. Adde etiam, sermonem quandam compositionem significare, verbum autem simplicitatem: hæc autem magis conuenit Dei locutioni, quæ vnica, & simplicissima est, nec pluribus constat verbis: nec obstat, sermonem esse perfectionem, quia totus sensus sermone clauditur. Nam vnicum etiam verbum aliquando integram sententiam complectitur: & verborum multitudo ex imperfectione audientium, & loquen-
A tium procedit. Præterea, quia verbum, quod est conceptus mentis, & similitudo quædam rei intellectæ, diuino Verbo maxime congruit, quod est Dei imago perfectissima.

ANNOTATIO II.

Loqui solus est intellectualis naturæ.

VErbum ad locutionem pertinet. Tria autem personarum genera locutionē, seu sermonē habere frequentissime ex scriptura didicimus. Primus est Deus, qui locutus sæpe legitur: secundus Angelus, cuius
B voces passim narrantur: tertius homo, cuius locutionem experientia demonstrat. Legitur aliquando in scriptura irrationale animal voces protulisse humanas, sed non est ea locutio censenda, si vox ad ipsum referatur, sed sonus quidam similis humanæ voci: loqui enim eorum est, qui, quæ loquuntur, apti sunt percipere intellectu: vbi igitur intelligentia deest, locutio propria non est.

Num. 22.

De interna & externa locutione.

Est autem locutio duplex, vna exterior, altera interior; quod in homine facile experimur. Exterior est, quæ sensibili voce fit, & ad aures pertingit: Interior est,
C quæ intra cor hominis exercetur, qua secum ipsemet homo loquitur: & hæc ad intellectum præcipue, & per eum ad imaginationem pertinet. de qua Psal. 9. dicitur: Dixit in corde suo, non mouebor. & Ecclesiast. 1. Locutus sum in corde meo, dicens. Si has conferamus inuicem, illa posterior, hæc prior est: quæ enim interius locuti sumus prius, postea proferimus exterius. Præterea, illa huius est causa: nisi enim interius loqueremur, exterior cessaret locutio: vt autem interior causa est exterioris, sic & exterior nota est, & signum interioris.
D Vtimur enim exteriori, vt ea, quæ interius occulta sunt, explicemus, & alijs nota faciamus. Rursus interior sine exteriori aliquando fieri potest, immo sæpe fit, exterior autem sine illa, nullo pacto fieri potest. Hæ eædem duæ locutiones de Angelo leguntur: exterius enim sæpe locutum scriptura testatur, voces enim eius, perceptæ sunt, sicut hominum: quod non fieret, nisi exterius loqueretur, quamuis hanc non vt homo, habeat locutionem. Homo enim instrumentis proprij corporis ad eam proferēdam vtitur; at Angelus corpore proprio carens, non instrumentis proprij corporis, sed sua virtute spi-

te spirituali eas format voces & sonos, in aere, aut intra auditum, aut imaginationem audientium. Hac locutione vsus est Angelus, quando B. Virgini Luc. 1. mysterium incarnationis annunciauit. Interiorem autem locutionem necesse est Angelum habere: vt enim diximus, exterior esse non potest, nisi præcedat interior. quæ enim prius intra intellectum concepimus, & locuti sumus, postea exterius pronunciamus. Loquitur igitur Angelus intra se suo intellectu, & inde fit, vt extra se aliquando loquatur. Ascendentes ergo ad altiora, dicimus Deum etiam habere locutionem exteriorem, quam non corpore exercet, qui incorporeus est; sed sua virtute, aut in animis hominum format, aut in exteriori medio, vt sensibiliter audiatur. Sic illa verba Matth. 3. & 17. a Deo sunt prolata: hic est filius meus dilectus: & hac exteriori locutione, locutus est Deus Adæ, & multis antiquis patribus, & prophetis. Ex qua locutione exteriori, necesse est colligere, & inferre, esse etiam Deo locutionē internam. nec enim extra se loqui posset, nisi intra se loqueretur, & conciperet, quæ nota facere exterius vult. Interior enim locutio esse sine exteriori potest: hæc autem sine interiori esse nulla ratione potest. De qua interiori & diuina locutione, est illud Psal. 2. Ego dixi: Filius meus es tu. Nemini enim extra se dixit Deus, Filius meus es tu: quia nemo extra Deum filius est verus, & naturalis Dei.

Verbum triplex.

Cum igitur triplex sit locutio, hominum, angelorum, & Dei, eaq. exterior, & interior, sequitur esse triplex verbum, hominum scilicet, angelorum, & Dei: & hoc adhuc duplex, interius, & exterius. Noster Euangelista dicens: *In principio erat verbum*, non de humano, nec de Angelico loquitur, si enim homo & Angelus non erant in principio, nec verba eorū esse poterant: sed loquitur de verbo Dei. Nec adhuc de externo verbo. hoc enim incœpit esse, quæ enim extra se Deus verba profert, creata sunt, vnde non erant in principio, sed facta sunt. Verbum igitur illud internum Dei, quo intra se loquitur, quod in seipso concipit, & quo intelligit, illud est, de quo dicitur: *In principio erat Verbum*, hoc est æternum, antiquitate vincens omnia, quæ extra Deum sunt. Vt enim necessarium est, Deum ab æterno intelligere; ita necessarium est, eius verbū, & mentis conceptum, sine quo intelligentia non est, ante omnia, & ab æterno esse.

Verbū Dei multipliciter differt ab humano, & angelico.

ANNOTATIO III.

EST autem multiplex differentia inter verbum hoc Dei, eiusq. internam locutionem, & nostram, atque etiam Angelicam. Verbum enim nostrum, non est coæuum suo principio: antiquior enim est mens nostra, quàm eius intelligentia, & locutio: prius enim fuimus, quàm intelligeremus. Et quamuis Angelus creatus sit intelligens; tamen multa postea intellexit, quæ ante non intelligebat. At verbum, & locutio Dei coæua & coæterna est ipsi Deo. Si enim aliquādo non intelligeret Deus, & postea intelligeret, vtique de nō intelligente fieret intelligens, mutabilisq. esset, quod eius naturæ repugnat. De hac coæternitate exponūt Aug. lib. 6. de Trin. cap. 2. & Ambr. lib. 5. de Fide, cap. 5. præsentem sententiam Ioannis, *In principio erat verbum*. Vt enim semper Deus intelligens est, sic semper verbum eius est, nec vnū altero est antiquius. 1. differentia.

Secunda, verbum Angeli, & nostrum substantia non est, sed accindes quoddam menti inhærens; at in Deo omnino id esse nō potest. cum enim simplicissima sit natura, accidens non admittit in se, vnde verbum eius subsistens est, & substantia. Hanc differentiam notauit Athanas. orat. 1. con. Arrian. & lib. de definitionibus, vbi triplex distinguit verbum substātiale, internum, & enunciatiuū: substantiale appellat Dei verbum. Idem notauit Orig. lib. 1. Periar. cap. 2. & Damas. lib. 1. de Fide, cap. 7. 2.

Tertia est verbum nostrum, & Angelicum, cum accidentia sint, non sunt natura ipsa Angeli, aut nostra, nam natura substantia est, at verbum Dei idem est cum ipsa natura, & essentia Dei. Cum enim sit substantia, & in Deo nihil possit esse alienū a Dei substātia, necesse est esse eam eandem substantiam cum Deo: quam differentiam aduertit Ansel. lib. monolog. ca. 28. 3.

Quarta est, Angelorū, & hominum multa sunt verba, quod quidē ex duplici defectu procedit. Alter est virtus eorum limitata; non enim omnia simul cognoscere vno actu possumus, ideo necesse est multiplici actu multa cognoscere: quamuis enim contingat vno multa percipere, non tamen tot, vt omnia simul intelligere valeamus. Alter est mutabilitas, mutabilis enim naturę cum simus, ab hoc actu, & intelligētia cessamus, & ad alia conuertimur; Dei autem verbum vnicum est semper existens, quia mutabilis nonest Deus, omnia complectens, quæ valent cognosci, quia diuinus intellectus virtutis est infinitæ: vno ergo actu, & verbo semper existēti, & totā suam essentiā, & quæ potest cuncta facere, cognoscit. quā differentiam probat Athanas. orat. 1. citata, ex duabus his a nobis adductis causis: docet etiam Ansel. lib. monolog. cap. 29. 4.

Quinta est, verba nostra, & Angelica infirma 5.

firma sunt, quantumcumque enim multipli cemus verba, nō fiunt, quę volumus, verbis, sed viribus: at verbum diuinū omnipotens est, cum sit eiusdē naturæ cū ipso Deo, cuius est verbū. Hoc igitur verbum est, de quo Ioānes enunciat: *In principio erat verbum.*

ANNOTATIO IIII.

Quid Ioannes nomine Principij significet.

QVamuis in commentario, quid vox illa, *Principio*, significet, explicuerimus; tamen, vt expositio magis confirmetur, considerandum est, qualiter a sacris exponatur doctoribus: quorum sunt variæ expositiones.

Vna est affirmantium hoc principiū esse Patrem, primā Trinitatis personam, a qua processio Filij, & Spiritus sancti originē habet, quiq. principium est Filij, vnaq. cum Filio principium est Spiritus sancti. Sic exponunt Orig. hom. 2. in diuersos, siue auctor illarum homiliarum. Cyril. lib. 1. in Ioan. cap. 1. & Aug. lib. 6. de Trinit. cap. 2. & tunc sensus est: In primo omnium principio, qui est æternus Pater, verbū erat. Sed huic expositioni illud obstat, quod verbum *erat*, quandam antecessionem respectu principij importat, vt sit sensus ipsomet principio prius erat, quod de Patre dici non potest.

Altera est, hoc principium esse ipsummet Filium, qui principiū est, quia per ipsum facta sunt omnia, vt sit sensus: *In principio erat verbum*, id est, ipsum verbum erat principium. Sic exponit Orige. tom. 1. in Ioan. & hom. 1. in Genes. quam expositionē insinuat Hiero. in illud Psal. 109. Tecū principiū, sed violēta est locutio hæc, & inusitata.

Tertia est, cuius meminit Orig. tom. 1. in Ioan. in fine, principium hoc esse sapiētiam, sitq. sensus: In sapientia erat sermo, quia sermo, seu verbum ex sapientia est: tamen cum verbum Dei sit ipsa sapientia non recte dicitur in sapientia est verbum.

Quarta est, principium hoc esse, generale

A principium existentiæ, quando incipit esse, quod factū est, ante quod nihil factum erat, vt sit sensus: In principio quando incœpit esse quidquid factum est, iam verbum erat, vt nullum sit principium existentiæ eorum, quæ sunt extra Deum, quod non pręcesserit verbū. Ista expositio est Basilij hom. in hæc verba Ioannis: Chrysost. hom. 2. in hoc loco, & Aug. lib. 6. de Trin. cap. 2. & eā approbat lib. quæstio. ex vtroque testam. cap. 122. & Ambro. lib. 1. de fid. cap. 5. & hæc est legi-

B tima. Idem enim est: *In principio erat verbum*, id est, ante quodcumque principium, in quo aliquid factum est, verbum erat. Vnde sequitur nō incœpisse verbum: si enim incœpisset esse, iam non erat in principio, quia tale principium non antecessit. Illud enim verbum, *erat*, quandam antecessionem, vti sacri Doctores prædicti notant, ad principium, quo cuncta existere incœperūt, importat.

Aduerte tamen sacros Doctores exclude-

C re, & reijcere ab hoc loco quandam significationem principij: aliquando enim sumitur pro principio operis, sicut dicimus, principio fiunt fundamēta domus, id est, primum, quod fit, quando domus ædificatur, fundamentum est. quo modo Aug. lib. quæstio. in vtroque testam. cap. 122. exposuit illud Genes. 1. In principio creauit Deus cælum, & terram, id est, prima, quæ creauit, fuerūt cælum, & terra. Hoc in loco non sic posse sumi notant Orig. tom. 1. & Chrysos. hom. 2.

D in Ioan. & Aug. loco proxime citato. & ratio est Augustini manifesta: quia tunc non diceretur in principio erat verbum, sed in principio factum est verbum, sicut non dictum est in principio fuit cælum, & terra, sed in principio creauit Deus cælum, & terram. Verbum igitur, quod sequitur, *erat*, conuincit non posse principium accipi pro principio operis, & hoc probat verbum non esse factum, sicut facta sunt cælum, & terra.

Et Verbum erat apud Deum.

COMMENTARIVS.

VERBI existentia in pręcedenti enunciatione exposita, verbum nempe in principio, & ab ęterno erat, secundam Euangelista adiungit enunciationē, quę veritatem alteram continet, & quasdam uelut substantię verbi differentias describit: *Verbum*, inquit, *erat apud Deum*, sensus est, verbum hoc non erat solitarium, sed ad Deum ipsum referebatur, cuius erat verbum; sine dicente enim, uerbum esse non potest. Nec etiam erat ab ipso Deo seiunctum, aut separatum, intellectuale namque verbum ab intellectu, cuius est verbum, non seiungitur. Non quidem tamquam res adiacens, aut inhęrens, sed uelut aliquid subsistens, a Deo ipso, cuius verbum erat, distinctum. Erat ergo verbum apud Deum. Hęc omnia Ioannes breuissima sententia complexus est, nimirū verbum hoc æternum,

num, esse Dei ipsius uerbum, non Angeli, aut hominis, creaturæve alicuius, erat enim ante omnem creaturam. Rursus verbum hoc non esse extra Deum, sicut sunt creaturæ, sed intra ipsum,& in ipso. Præterea non esse in Deo,quasi accidens aliquod, quod non per se subsistit: verbum enim hoc erat persona subsistens,sicut & Deus,cuius verbum erat,ab eo tamen distincta. propter hęc omnia dictum est: *Verbum erat apud Deum.*

ANNOTATIO V.

Expēdūt Patres ex proximis Euangelistæ verbis, diuini verbi naturam.

NON aduersantur expositioni nostræ ea, quæ Doctores sacri varijs in locis adnotarunt, sed potius illam confirmant,& illustrant: qua de causa,illa in medium adducam. Primo, dum verbum apud Deum dicitur, non esse verbum hoc,sicut hæc verba nostra prolata, demonstratur: nam quæ exterius proferuntur, transeunt, at verbum illud permanet indiuisum semper a Deo. Ita Hilar. lib.2. de Trin. aduertit.Loquentium,inquit,sermo, neque est, antequā loquantur,& cum locuti erunt,non erit:in eo autem ipso, quod loquuntur, dum finiunt, iam non erit id, vnde cœperūt. Sed piscator meus aliter pro se, & obiurgauit te prius, cur negligenter audieris. Nam & si sententiam primā rudis auditor amiseras, In principio erat verbum: de sequenti quid quereris,Et verbū erat apud Deum? *Et subdit:* Id quod in principio erat,non in altero prædicatur esse,sed cum altero.Hęc Hilarius:qui significat, ideo verbum dici apud Deum, quia cum Deo semper est, & permanet.

Secundo,dum apud Deum dicitur,significatur non esse verbum hoc, sicut verbum, quod locutus est Deus ad Prophetas, de quibus sæpe dicitur: Audite verbum Domini, hoc enim extra Dei substantiam est, & creatum quid, finem, & principium habēs, at verbum illud apud Deum est, idest, intra Dei substantiam, & ipsamet ipsius natura, & ob id apud Deum erat, ita exposuit Epiph.hæresi.93. sic inquiens: Ne in prolatione, sed in substantia solida, passionis experte Deum verbū ex patre intelligamus, dicitur: Erat apud Deum.

Tertio, quod apud Deum erat,quandam habet distinctionē ab eo, apud quem erat, nemo enim recte apud se esse dicitur, vnde verbum distinctū est ab eo, apud quem est, non quidem distinctione substātiæ, sed personæ,seu hypostasis: alia enim persona verbum,alia persona illa, apud quam erat verbum, quod recte Ioannes docuit, vt hanc

A personam hominem esse factam, non illam, apud quam erat,demōstraret. Hoc annotat Basilius.hom.in hęc verba Ioannis,*Verbum erat apud Deum.* Admirare,inquit,cuiuslibet vocis virtutē,non enim in Deo verbum erat, sed apud Deum, vt hypostaseos proprietas consistat, non enim dixit in Deo, ne auferendæ hypostaseos occasionem daret. Hæc Basilius: & aduertenda est ex Basilio causa, cur non Dei aut in Deo esse, cum id vere dici potuisset, sed apud Deum dictum

B sit,nam hac loquendi forma hypostaseos distinctio significabatur.

Quarto cum,*Apud Deum,* dicitur,quandam verbi a Deo processionem significat, quod Tertul. aduersus Praxeam considerauit. Sermo,inquit,in principio apud patrē, non pater apud sermonem: nam & si Deus sermo,sed apud Deum,quia ex Deo Deus, quia cum patre apud patrem. Hæc Tertul.

Quinto dum dicitur,*Apud Deum,* quandam etiam æqualitatē verbi cum Deo ipso

C demonstrat, quod subtiliter aduertit Greg. Nysse.hom.de Fide,sic dicens:Apud Deum significat,quod nihil desit filio in comparatione patris,cum toto namque Deo totum simul consideratur verbū: nam si quid Deo deesset in sua magnitudine, vt non posset apud totum Deū esse, prorsus necesse esset, vt existimaremus absque verbo esse eā Dei partem, quæ verbo superior est, ac maior. Cum tota igitur Dei maiestate verbi maiestas simul consideratur,& locum non habet

D in diuinis doctrinis, vt maius vel minus dicamus. Hęc Gregorius: nec huius Doctoris intelligas verba,quasi Deum diuisibilem,& partes habere sentiat, sciebat enim optime Deū impartibilē esse: sed in vna impartibili essētia, & natura infinitas cōtinet perfectiones,quas omnes,& singulas verbo non comprehēderet,nisi idipsum æqualē haberet infinitatē.Ex his ergo sacris Doctoribus quot, & quàm graues sub breuibus verbis sententias Euangelista concludat,manifestum.est.

Et Deus erat Verbum.

COMMENTARIVS.

HÆC est tertia ueritas, naturam, & substantiam uerbi manifestans, & sic legenda est, quantum ad sensum; *Verbum erat Deus,* vt enim inciperet

Ioan-

Ioannes a uoce præcedenti, quę erat, Verbum erat apud Deum, usus est conuersa enunciatione. *Et Deus erat verbum*, ab ea enim uoce, in qua definit, incipere uoluit. Ordoq. prolationis distinctus est ab ordine constructionis, ut fieri aliquando solet. Non solum autem Ioannes verbum Deum esse, & naturam increatam habere pronunciat, sed tacite alias duas sententias, & ueritates insinuat. Vna est, eiusdem esse naturæ, & consubstantiale ei, apud quem est, hanc ueritatem eo insinuat, quia doctrinam Moysis perficiens, eundem cum ipso Moyse Deum profitetur: verbum enim apud hunc Deum erat, cumq. non sit nisi vnus Deus, vt ipse Moyses postea confessus est, consequitur, si verbum Deus est, vt sit vnius, & eiusdem substantiæ cum eo, apud quem est. Altera est; sic esse vnius, & eiusdem substantiæ cum eo, vt sit ab ipso procedens. Ea enim de causa cum dixisset: *Verbum erat apud Deum*, articulum posuit, nempe apud ipsum Deum, vt intelligeremus patrem, & Deum, a quo verbum procedit. Quando autem dixit: *Verbum erat Deus*, remouit articulum a Deo, non vt inæqualitatem naturæ significaret, quod peruerse Arriani intulerunt, sed vt processionem ipsius insinuaret: quia licet verbũ sit Deus, & eiusdem substantiæ cum eo, apud quem est, ab eo tamẽ producitur Deus de Deo, idem quidẽ cum patre sed procedens a patre, habens eandẽ substantiam, sed quam pater a nemine, verbum a patre accipit.

ANNOTATIO VI.

Cõfutat hęresim Eunomij negantis filij Diuinitatem.

IN maiorem harum trium sententiarum declarationem cõsiderandum est, an verbum hoc, quod erat in principio, & erat apud Deum, sit Dei filius. Antiqua fuit hæresis Eunomij, & aliorum affirmantium verbum, & filium duo esse distincta. Dicebat enim Eunomius duo esse verba Dei, vnum internum, & connaturale Deo, alterum externum, quod verbum dici affirmabat, quia recipit verba Dei ab ipso Deo, & annunciat nobis: hoc existimabat non esse connaturale, seu consubstantiale Deo, sed creatum, & tale verbum esse filium Dei, non autem illud prius. Exponebat autem verba Ioannis sic, vt illæ duæ sententiæ: *In principio erat verbum, & verbum erat apud Deum*, de priori verbo procederent. tertia autem, *Deus erat verbum*, de posteriori, quod verbum est Dei filius, & interpretabatur Deũ dici, non quidem secundum naturam, sed secundũ similitudinẽ quandã. Huius hæresis meminerũt, & eã impugnarũt. Cyril. lib. 1. Ioan. cap. 4. & lib. 7. Thesau. cap. 2. & 4. & per totũ illũ librũ. similiter Athanas. serm. 4. con. Arian. & alijs in locis, & Ambr. lib. de incarnationis Dominicæ sacramento. cap. 6.

Vtebatur Eunomius aliquibus argumentis ad heresim suam confirmandam, quæ Cyril. adducit, & soluit, quorum vnum in præsenti proponam ex illo Psal. 2. sumptum: Dominus dixit ad me, Filius meus es tu. Si igitur Dominus, nempe pater loquitur filio, filius non est verbum, quo loquitur pater, sed is, cui loquitur pater, verbum autem medium est inter patrem, & filium. Iudicabat iste hæreticus de rebus diuinis, vt de humanis, cum diuina longe di-

A stent, & infinite superent humana, & patrem loqui ad filium, vt pulchre docuit Augu. tract. 40. in Ioan. non aliud sit, quàm ipsum gignere scientem, & intelligentem: pater enim filium generat, & ipsa generatione communicat totam scientiam suam, & hoc est loqui ad eum. Filium autem accipere generatione substantiam, est generari: accipere autem scientiam eandem patris, est audire a patre. Filius ergo procedens a patre ipsum est verbum, quo loquitur pater, & ipse est, qui audit, & cui loquitur pater.

B Catholica ergo fides tenet vnicum esse verbum, quod erat in principio, & quod erat apud patrem, & quod erat Deus, & hoc est consubstantiale patri, & Dei filius. Refellunt etiam eandem hæresim verba eiusdem Ioan. 1. Epist. cap. 1. Quæ erat, inquit, apud patrem, & apparuit nobis: quibus expresse docet, quod erat apud patrem, seu Deum, illud idem verbum factum hominem, & apparuisse nobis. Ipsemet enim Euangelista seipsum explicat, modo verbum, modo filium, modo vnigenitum vocans, nec opus est amplius huius hæresis impugnationem prosequi.

C

ANNOTATIO VII.

Quare filius Dei dicatur verbũ.

CVM Dei filius simul verbum sit, dubitare aliquis posset, cur a Ioanne potius verbum, quàm filius, dictus sit. Pro huius solutione aduerti debet, aliud esse interrogare, quare filius Dei verbum dicatur, aliud quare Ioannes hoc in loco verbum potius, quàm filium appellet: non enim easdem rationes, & causas vtrumque habet, nempe,

nempe, & quòd verbum sit, & quòd ab Euãgelista potius verbum, quàm filius sit dictum. In hac annotatione, quare filius dictus sit verbum, in sequenti verò, quare verbi nomine Euangelista vsus sit, discutiemus. Cyril.lib.7.thesau.cap.4.refert Eunomium dicentem, filium dici verbum improprie: quia audit, & recipit verba, & reuelationes a patre, & nunciat nobis, vnde verbum ab effectu dici existimabat. Hic hæreticus consubstantialitatem filij ad patrem, esseq. verbum eius internum negabat, quam hæresim in præcedenti Annotatione reiecimus.

Qui autem filium patri cõsubstantialem confitentur, aliter huic interrogationi satisfacere videntur. In primis Orige. tom.1. in Ioan.affirmat, filium Dei dici Verbum, sicut dicitur lux, & resurrectio nostra, nempe eo quòd causa est lucis, & resurrectionis nostrę. Dupliciter autem hoc nomen Græcum, λόγον, interpretatur, & pro ratione, & pro sermone, dicitq. filium Dei dici rationem, & dici sermonem ab effectu: rationem quidem, quia ab hominibus, quod a ratione alienum est, expellit, ipsos veritati suscipiendæ disponit, eiusdemq. capaces facit: sermonem autem, quia occulta patris reuelat, & manifestat, sicut inferius dicitur: Vnigenitus, qui est in sinu patris, ipse narrauit nobis. Non discordat ab hoc Aug.lib.quæstio. ex vtroque testam. cap. 122. qui filium Dei sermonem dici affirmat, quia per eum nobis pater loquitur, quæcumque vult.

λόγος quid significet, & quomodo de filio Dei dicatur ex sententia Orig.

Aliqui moderni dici verbũ asserunt, quia promissus est, & pronũciatus verbis Prophetarum. Rationes hæ verã causam, cur filius Dei Verbum sit, non exprimunt: nam & Spiritus sanctus verbum filij dici posset, quia, quæ filij sunt, nobis reuelauit. Ioan.14. De meo accipiet, & annũciabit vobis: immò Basil.lib.5.cont. Eunomi. Spiritũ sanctũ verbũ filij hac de causa appellauit. Similiter Spiritus sanctus promissus est, & per Prophetas, & a Christo: at filius Dei particulari, propria, æterna, absolutaq. ratione verbum est, & hanc nũc quærimus rationẽ, seu causam.

Cyrillus lib.7. thesau.ca.1.respõdet, sicut filius proprie, & per se filius est, quia genitus est, non autem quia filios facit homines, ita & verbum est per se, non facta comparatione ad nos, sed in se, & ab æterno: quia mente, & intellectu paterno producitur, & rem cognitam exprimit. Hæc ratio Cyrilli est verissima, vt enim filius dicitur Dei, quia de eius substantia est genitus, sic verbum, quia ex eius mente, & intellectu procedit. Ob id Ioannes, *Verbum*, inquit, *erat in principio*, & *apud Deum*, quia ab æterno filius, ab æterno Verbum patris.

A Qui autem Catholici Doctores verbum ab effectu appellarunt, id tantum voluerunt affirmare etiam verbum dici tali ratione posse, non quòd ista sit prima, & præcipua, sed accessoria, & hoc verum est. Verbum enim est filius Dei, in quo nobis locutus est pater, vt dicitur ad Hebr.1. Nouissime locutus est nobis in filio. Hac de causa Ambr.li.de fide con.Aria.ca.6.vtramque assignauit causam. Verbum, inquit, dicitur, quia ex ore altissimi processit, & pater sine eo nihil iussit, aut fecit.

B Basilius in homi. super hæc verba Ioãnis, cur filius Dei verbum sit dictum, quattuor dat causas, prima est, vt filium Dei mente patris productum significetur, hæc est præcipua, & propria: altera est, vt significetur filium Dei sine motu processisse. tertia est, quia imago est genitoris totum in se monstrans genitorem, sicut verbum nostrum totius cogitationis nostræ imaginem refert: quarta est, vt consubstantialitas ad patrem significetur, verbum enim manet intra ipsam mentem producentem. Hæ rationes Basilij, cur filius Dei Verbum sit, perfecte explicant: quæ non ab effectu, sed ab ipsa re absoluta sumptæ sunt. Verbum enim mente producitur, sine motu procedit, in mente manet, rem cognitam exprimit, tamquam imago quædam, talis est Dei filius ab æterno, ob id verbum dicitur, & est patris.

Quattuor de causis filius Dei dicitur verbũ.

Eadẽ fere dicit Gregorius Nazian.orat.4. theolog. cuius verba sunt: Filius mihi dici videtur, quoniam essentia idem est cum patre, tum etiam, quia ex illo est: vnigenitus autem non quia solus ex solo, & solum, sed etiam quia peculiari quodam modo, & non vt corpora: verbum, porrò, quia ita se habet ad patrem, vt sermo ad mentem, non modo propter generationem passionis omnis expertem, verumetiam propter coniunctionem ipsius cum patre, vimq. enunciatricem, fortasse etiam, quia eodem modo se habet ad patrem, quo definitio cum definito. Qui videt filium, videt & patrem Ioan. 14. Breuis enim, & compendiosa, facilisque naturæ declaratio patris, est filius. Hęc Gregorius. Quamuis igitur filius verbum dici possit ab effectu, quia patrem nobis manifestat, quia in eo nobis locutus est pater, quia promissum est venturũ in carne: tamen propria, & vera ratio est, quia ab æterno procedit ex mente patris, vera imago, & notitia ipsius. Nec hoc Augustinum latuit, qui quamuis loco citato ab effectu causam assignauerit non propriam, tamen lib.7.de Trini.c.1. veram, & propriam cognouit, & docuit rationem, nempe verbum esse, quia intellectu paterno procedit. Iuxta quam Catholicam

Propria & vera ratio, ob quã filius Dei dicitur verbum.

tholicam doctrinam, Theologi verbum nomen esse personale docuerunt.

ANNOTATIO. VIII.

PRIORI interrogationi, & difficultati, satisfecimus, nempe cur Dei filius sit verbum vocatus: nunc posteriori satisfaciendum est, scilicet quare Ioannes, potius verbi nomine, quàm filij sit vsus. Et quia communiter Doctores coniungunt causas vtrasque, vt illæ, ob quas dictum sit verbum, sint eædem cum ijs, ob quas ab Euangelista sit tali nomine vocatus, nobis autem aliæ distinctæ, & peculiares videntur, ob id in præsentia eas commemorãdas duximus.

Quare Ioãnes nõ filij sed verbi nomine vsus sit.

1. Ratio. Prima, & præcipua mihi videtur, quia hęc veritas: *In principio erat verbum*, notior est, & apparet rationi conformior, quàm hæc: *In principio erat filius*. Hæc enim sola fide noscitur. Nulla enim ratio fidei lumine destituta, Deum filium coæternum sibi habere assequitur: at illa veritas, etiam si fide perfecte noscatur, tamen videtur rationi satis conformis.

Si enim naturalis ratio dictat vnum esse Deum æternum, & ante omne principium, eumq. substantiam esse mente præditam, & intellectualem, necesse est eum eadem ratione in seipso intelligere, & loqui ab æterno. Vnde verbum, quod æternæ mentis notitiam, & conceptum significat, æternum erit: & sic notior est veritas, *In principio erat verbum*, quàm, *In princidio erat filius*. Si autem ad res creatas respicias, ab hoc Deo procedentes, notior etiam est hæc eadem veritas. Nam in principio rerum omnium, fuisse verbum, sapientiam, mentis conceptum, rationi plane videtur consentaneum. mundi enim hæc fabrica varie auctorem eius sapientem, & mẽte præditum, & ratione, ac sapientia considerare, & gubernare cuncta probat. Casu enim, aut ab agente mentis experte fieri nõ potuisse, naturalis ratio conuincit. Idq. multi gentiles philosophi nouerunt. quod etiam David Psal. 18. docuit, dicens: Dies diei eructat verbum, & nox nocti indicat scientiam, id est, ordo, & vicissitudo hæc dierum & noctium, ostendit auctorem sciẽtia præditũ, & verbo rationis vti. Tertullianus in Apologet. c. 21. docet aliquos philosophos ethnicos, λόγον, id est, rationem, & sapientiam, artificem fuisse vniuersorum affirmasse. Platonicis etiam quibusdam hoc Ioannis exordium placuisse refert August. lib. 10. ciui. cap. 29. quos non alium ex his verbis percepisse sensũ existimo, quàm scientia, & ratione primum principium omnium præditum esse, & hoc, Deum esse. Notiorem ergo istam veritatem esse constat, & hac de causa euangelistã hoc nomine vsum. Ex quo, vt arbitror, inferre licet, quàm contra rationem, & veritatem fuerit, hæresis quorundam negantium verbum in Deo, ob idq. dicti sunt Alogiani, quasi sine verbo: quorum meminit Augustinus lib. de hæres. cap. 30. qui etiam negabant hoc initium esse Ioannis: quasi isti non conuincerentur etiam alijs testimonijs eiusdem. 1. Epist. 1. Audiuimus de verbo vitæ. Apoc. 19. Nomen eius verbum Dei. Sunt etiam alia multa scripturæ testimonia pro hac veritate. Hi profecto & fidei, & naturali quodam modo rationi contradicebant.

Alteram causam etiam eiusdem rei esse arbitror, quia statim per hoc verbum omnia facta esse enunciaturus erat Euangelista: at expressior, & significantior est ista veritas, *Per verba facta sunt omnia*, quàm *Per filium*. Quia illa locutione significatur facta esse cum consilio, & cum sapientia, & sine labore, ac difficultate, quia verbo facta sunt: quæ tamen in hac sententia, *Per filium facta sunt*, non explicantur. 2. Ratio.

3. Tertiam causam adiungere possumus, quia vt diximus, connectebat nouum veteri testamento, in hoc autem verbo cuncta fecisse Deum, narratum est. Volens ergo Euangelista, quid hoc verbum, & quale sit, & alia de ipso narrare, vsus est nomine verbi: vt hoc illud esse idem doceret, quod factum est caro, & reparauit vniuersa, cum eo, quod principio cuncta creauit.

4. Quarta adhuc causa est, vt dignitatem euangelij significaret, illi enim Prophetas habuerunt doctores, nos Dei filium, & verbum Patris: illeq. locutus est nobis, quo, & in quo loquitur in se Deus, ad Heb. 1. Loquens olim Deus Patribus in Prophetis, nouissime locutus est nobis in Filio. Vt ergo Filium nobis doctorem extitisse significaret, ipsum Filium, Verbum appellat.

5. Quinta, & vltima huius causa est, vt originem filij adhuc distinctius exprimeret, qui a Patre, et ex mente Patris, & sine motu, & intra Patrem, seu consubstantialis illi procedit, vt dictum est ex Basilio in annotatione præcedenti. Hoc enim nomen verbi, modum & æqualitatem, huius æternæ, spiritualis, & intellectualis generationis exprimit.

ANNOTATIO IX.

EX ijs, quæ in præcedenti annotatione dicta sunt, facile solui potest dubitatio quædam maxime ad textus declarationem necessaria. Est autem talis: Cur Euangelista ab antiquitate verbi, & quasi a quadam eius

Cur nõ a natura verbi, sed quasi ab eius qualitate orsus sit Ioãnes.

eius qualitate potius, quàm a substantia incœpit? non enim dixit: *Verbum erat Deus*, *& erat in principio verbum*, *& erat apud Deum*.

Est causa huius duplex. Vna est, quia notiores erant veritates istæ, *In principio erat verbum*, quàm illa sola considerata, *Verbum erat Deus*. Vt enim diximus, ratio naturalis quodamodo eam assequitur sententiam: *In principio erat verbum*. non autem ita facile illā: *Et Verbum erat apud Deum*: & minus: *Verbum erat Deus*, si singulæ per se considerentur. Nec solum notior est, sed per eam sequens etiam probatur. Si enim verbum in principio erat, & omnia præcessit, sequitur quod erat apud Deum, apud alium enim esse non potuit, quia nihil extra Deum erat. Si autem in principio erat, & apud Deum erat, infertur, quòd erat Deus. Nihil enim intra Deum esse potest, quod sit alterius naturæ, sed necesse est Deum ipsum esse. Ioannes ergo a notioribus nos ducens, ad ea progreditur, quæ ignotiora sunt, & ex præcedentium cognitione fiunt manifestiora. Hunc igitur seruauit ordinem in his tribus veritatibus enunciandis, qui nostro intellectui accommodatior est. Quamuis enim fidem his debeamus adhibere veritatibus, & Euangelista fidem a nobis exposcat, iuuat tamen naturalis cognitio aliquãdo ipsi fidei ministrans, nec in fide tradenda, cognitionis naturalis modus omnino deseritur, sed eius ratio in multis habetur.

Altera etiam huius ordinis causa est, vt initium Euãgelij illi antiquo veteris instrumenti, respondeat exordio, & hanc doct.inam, illius esse perfectionem omnibus velut e vestibulo innotesceret.

ANNOTATIO. X.

Tria, quæ ad diuini verbi naturā spectant, ex superioribus Euangelistę verbis deducūtur.

POSTREMO circa has sententias considerandum est, an per hæc verba Ioannis, verbi æternitas, distinctio hypostaseos a patre, & consubstantialitas probentur. Aduertendum est, Arrianos sentientes se his verbis conuinci, quæsiuisse modos, quibus possent euadere. Nec est præsentis instituti omnes has hæreses referre, aut ipsarum vanitatem late arguere, aut technas, & euasiones proponere: sed aliqua breuiter, quæ ad declarationem textus faciunt, attingere.

Arrianorū hæreses cōfutatæ.

Aliqui Arrianorum, vt æternitatem verbi negarent, verbum fuisse ab æterno, potestate loquentis, non actu affirmabant: & sic quantum ad potestatem, fuit æternum verbum. Ita refert Athanasius. Tamē hi aperte conuincuntur; nam mundus etiam iste, & quæuis creatura, esset æterna, quia potestas facientis æterna est, nec verbum haberet

A maiorem antiquitatem, quàm mundus hic, si non alia ratione, quàm potestate æternū esset. Præterea, quia ab æterno esset Deus sine verbo, & sine intelligentia, vt argumentatur Athanasius contra eos. Huc accedit, quia posse loqui, non est loqui, posse esse, non est esse: at verbum ipsum, in principio erat, æternum ergo erat.

Alij Arriani, vt consubstantialitatem, & verbum esse Deum verum negarent, textum hunc corrumpebant, diuidentes sic: *In principio erat verbum*, *& verbum erat*

B *apud Deum*, *& Deus erat* hic finiebant: postea continuabāt, *Verbum hoc erat in principio apud Deum*, & hac via euadere se existimabant, dum non legebant: *Deus erat verbum*. Ita refert Aug. lib. 3. de doct. Christ. cap. 2. Sed hoc est vanissimū. nam Ioannes has sententias de verbo enunciat, vt sit in principio, & sit apud Deum, & sit Deus; nec est enunciatio illa, *Deus erat*, consona textui. Non enim de Deo, sed de verbo enunciabat: hoc enim carnem sumpsisse, docere intendebat.

C Alij Arriani videntes esse hanc lectionē fictitiam, admittebant, *Deus erat verbum*, tamen cum hoc in loco *Deus*, sine articulo, & in præcedenti, *Verbum erat apud Deum*, cum articulo legeretur; inferebant, verbū non esse eundem Deum, nec eiusdem substantiæ cum eo, apud quem erat. Hoc notat Chrysost. hom. 3. in Ioan. sed errorem talem vel hoc argumentum aperte conuincit. Si enim Deus verus intelligitur tantum, quando est cum articulo, tunc nec pater esset verus Deus. Nam loquens Ioannes de Deo ve-

D ro, & patre, dicit: *Fuit homo missus a Deo.* Et rursus: *Qui non ex voluntate carnis, sed ex Deo nati sunt.* Rursus: *Deum nemo vidit vmquam.* Quibus in locis, Deus legitur sine articulo, & tamen nemo in eis agi de vero Deo negare potest. Ita respondet Chrysostomus, & simul adducit testimonia, in quibus, filius Deus cum articulo legitur. Non ergo ex hoc inferunt Arriani bene, non esse verum Deum. Nec sine mysterio, cum pater Deus cum articulo dictus sit, verbum Deus non apposito articulo dicitur, nempe, quod notauimus in commentario, vt filius sic Deus intelligatur, vt procedens a patre, sitq. Deus de Deo, lumen de lumine. Quā enim naturam, & substantiam habet pater a se, eandem habet filius, sed a patre. Ita notat Orig. tom. 2. in Ioan. dicens, omissum articulum esse, vt insinuaretur verbum esse Deum per communicationem. Quamuis Origenes improprie loquatur, vocans participationem, quæ communicatio dicenda esset, forsan vitium est interpretis: nisi velimus Origenem errorem Arrianorum asseruisse.

fuisse. Quamuis autem, non vbicumque legitur sine articulo, filius intelligatur, tamen hoc in loco, vbi de natura verbi agebatur, & dum patris mentio facta erat, existimandũ est non sine mysterio omissum esse articulum. Potest etiam altera huius esse causa, nempe omissum fuisse articulum, vt significaretur illud, *Deus*, non subiectum esse, sed prædicatum. Simile illud est Ioan. 4. Spiritus est Deus, vbi legitur Spiritus sine articulo, vt enunciationis prædicatum, nõ subiectum esse agnoscatur. Prior autem causa est magis legitima.

A

B

Ex quo etiam apparet aliorum Arrianorum vanitas, qui ita filium vocatum Deum affirmarunt, sicut Moyses dictus est Deus Pharaonis; quos confutant, & conuincunt Ambrosius lib. de fide con. Arrian. & Hilar. lib. 7. de Trin. Verbum ergo verus Deus est, vt ipsemet Ioannes. 1. epist. cap. 5. Simus, inquit, in vero filio eius, hic est verus Deus, & vita æterna.

His igitur suppositis, sentiendum est cũ sacris Doctoribus, hisce verbis Ioannis tres illas veritates confirmari, & omissis multis aliorum testimonijs, breuiter aliquorum sententias enarrabo. Prima veritas est: *In principio erat verbum*. Magnam vim faciũt Doctores in illo verbo, *erat*, coniuncto cum principio. Si enim in principio incœpisset, dictum esset: In principio factum est, aut saltem; In principio fuit, at dum dicitur: *In principio erat*, & non esse factum, ante principium esse deducitur: & hoc est, æternum esse. Si enim principium, omne præcessit, fine principio esse, necesse est, omnes enim creaturæ incœperunt esse. Cape ergo illud initium, quo primum, quod factũ est, incœpit; si hoc præcessit verbum, ipsum non est factũ, sed æternum. Ex hoc verbo æternitatẽ, vti dictum est, deducit Athanasius ser. 4. con. Arrianos. Basilius hom. in hęc verba, Augustinus in multis locis. Hilarius 2. de Trin. qui hoc argumẽto vtuntur, sicuti vsi sumus. Verba Hilarij sunt hæc: *In principio erat verbum*, transeũtur tempora, transcenduntur sæcula, tolluntur ætates. Pone aliquid, quod voles, tua principium opinione, non tenes tempore: erat enim vnde tractatur. Hæc, & alia Hilarius, & communiter Sancti, quæ libens prætermitto, quia passim leguntur.

C

D

Secũda veritas, *Verbum erat apud Deum*, distinctionem conuincit, vt non sit omnino idem, quod apud alterum est, cum ipso, apud quod est. Et cum non sit verbum alterius substantiæ ab eo, cuius est verbum, colligunt sancti, hypostaseos distinctionem: vnde & his verbis vtuntur contra Sabelliũ, negantem personarum trinitatem, asserentemq. vnam, & eandem esse personam Patrem, Filium, & Spiritum sanctum: contra quem hæc verba sunt opposita a Doctoribus. Si enim verbum eadem est persona cũ Deo, a quo est, quomodo apud eum esse dici potest? Nemo enim dicitur apud se esse. Ita Basilius, & Tertullianus deducebant, vt in commentarijs dictum est.

Tertia veritas, *Deus erat verbum*, consubstantialitatem conuincit pro ijs, qui vnũ Deum confitentur, vt principio huius dubitationis, & in commentario dictum est. & hoc loco sancti ad id confirmandum vtuntur. Multa possunt testimonia eorum produci, sed superuacaneum id est: verba tantum Ambrosij proponam circa has tres veritates, qui lib. 1. de fide, c. 5. sic inquit: Omnes hæreses hoc capitulo breui piscator noster exclusit. Quod enim erat in principio, non includitur tempore, non principio præuenitur, ergo Arrius conticescat. Quod autem erat apud Deum, non commistione cõfunditur, sed manentis verbi apud patrem, solida perfectione distinguitur, vt Sabellius obmutescat. Et Deus erat verbum, non ergo in prolatione sermonis hoc verbum est, sed in illa cælestis designatione virtutis, vt confutetur Fotinus. Hæc Ambrosius.

Hoc erat in principio apud Deum.

COMMENTARIVS.

VERBI natura & existentia expositis transit Euangelista ad statũ quendam verbi describendum, ob idq. particulam copulantem, *et*, prætermittit, quę priores tres enunciationes, & veritates copulat, vt illas ad verbi naturã, hanc autem ad conditionem, seu statum quendam pertinere significet: sic enim solet Euangelista ea, quæ narrat, diuidere. Sensus est, hoc verbum in principio antequam quidquam factum esset, erat apud Deum: idest, tantum erat apud Deum, nimirum nondum carnem susceperat, nõdum se manifestauerat, sed erat solum apud ipsum Deum, absconditum, inuisibile, & non manifestum, neque ad quidquam aliud referebatur, quàm ad Deum ipsum, a quo procedebat. Huius sen-

tentiæ ſenſum idem Ioannes 1. epiſt.1. clarioribus verbis indicauit. Annunciamus, inquit, vobis vitam æternam, quæ erat apud Patrem, & apparuit nobis, quaſi diceret; quòd tantum apud Patrem erat ab æterno, inuiſibile, & occultū, poſtea nobis manifeſtatum eſt, & in carne apparuit. Habet hæc ſententia tacite particulam excludentem, *Solum*, ſiue, *Tantum*. Eſt enim huiuſmodi phraſis communis ſcripturæ. Rom. 4. Beatitudo hæc in circumciſione manet, an etiam in præputio? Græce non eſt illa particula, *Tantum*, tamen ſupplenda eſt, quod recte fecit interpres. Rom. 2. Non enim, qui in manifeſto, Iudæus eſt, neque quæ manifeſto in carne, circumciſio eſt. Oportet in vtroque particulam, *tantum*, ſupplere. non qui in manifeſto tantum Iudæus eſt, neque quæ manifeſto in carne tantum, circumciſio eſt. Sunt multi alij huiuſmodi loci, etiam apud Ioannem, qui in progreſſu enarrationis huius noti fient. In hunc ſenſum eſt præſens ſententia exponenda, nimirum hoc verbum in principio erat tantum apud Deum, non autem apud nos, quale fuit carne aſſumpta. Vtitur autem Euangeliſta pronomine demonſtratiuo, ad eandem perſonam Verbi ſignificandam.

ANNOTATIO XI.

Patrum auctoritate expoſitio tradita confirmatur.

DVBITARE poſſet aliquis, illud relatiuum, *Hoc*, referat ne verbum, an Deum: quamuis enim in Latino textu non ſit ambiguitas, tamen in Græco eſt maſculini generis, & referri poteſt ad verbum, & ad Deum, qui erat verbum. vtrumque enim nomen maſculini generis eſt. Orig. tom. 2. ad vtrumque refert, tamen omnes & Græci, & Latini expoſitores, ad verbum, vt & verſio Latina ab Eccleſia recepta aperte refert, & ſic plane referendum cenſeo, ſicut etiam ſequens relatiuum; *Omnia per ipſum facta ſunt:* & cōtextus talem probat ſenſum. Omnes enim hæ enunciationes de verbo ſunt. Quantum autem ad ſenſum attinet, aduertendum eſt, quam in Commentario attuli expoſitionem, antiquos patres præſenſiſſe. Tertullianus aduerſus Praxeam: Sermo, inquit, a principio tantum apud patrem erat. adiungens illam particulam excludentem, tantum, noſtram indicat expoſitionem. Clemens etiam Alexan. in orat. exhor. ad gentes: Verbum, inquit, quod erat apud patrē, doctor apparuit. hiſce verbis inſinuat idem eſſe apud patrem, quod erat in principio, & ad patrem tantum referebatur; poſtea vero etiam ad nos, quando in carne apparuit. Gregorius lib.5. mora. ca.19. exponens verbum illud Iob: Verbum abſconditum, probat id eſſe verbum diuinum, quod abſcōditum erat: quia apud patrem erat nempe in principio, carne nondum accepta.

Diuerſæ aliæ Patrum expoſitiones referuntur.

Quamuis expoſitio allata ſit meo iudicio legitima, non deſunt tamen expoſitiones aliæ Doctorum, quas in medium adferre nō inutile erit, vt earum collatione magis appareat vera & legitima. Origen. hom. 2. in diuerſos locos. & Cyril. lib. 1. in Ioannem, ca.

A 4. exponunt ſic, vt referatur ad verbum, ſitq. ſenſus; hoc verbum, qui Deus erat, erat illud idem, quod erat in principio, & erat apud Deum. quod dictum eſt, ne quis aliud exiſtimaret verbum, quod erat in principio, & erat apud Deum, ab eo, quod erat Deus. Immo Eunomius ita, vt diximus, exiſtimauit. Id autem præcauens Euangeliſta, *Hoc*, adiunxit, vt vnum, & idem eſſe oſtenderet.

Altero modo exponit Theophilactus alios, dicens, ſic eſſe fabulatos: Si Deus erat B verbū, ſeparabit ſe aduerſus eum, apud quē erat: vt igitur hoc remoueat, dicit Euangeliſta; *Hoc verbum Erat in principio apud Deum:* quaſi diceret; nulla eſt timenda ſeparatio, cū ſemper fuerit ſumma cōiunctio. Non alienus eſt ab iſta expoſitione Ambroſius, qui lib. 1. de fide, c.5. ſic exponit: Quod erat in principio apud Deum, ſempiternæ diuinitatis in patre, & filio inſeparabilis vnitas edocetur. Baſilius hom. in hæc verba idē dicit, nempe his verbis ſignificari ſemper fi- C lium eum patre eſſe, & verbum apud Deū. nam dictum eſt ſemper verbum eſſe, & eſſe apud patrē & eſſe Deum: dicitur ergo ſemper etiam eſſe cum patre, ſicut ſemper eſt.

Tertio modo exponit Hilar. lib. 2. de Trinit. nempe per hāc ſententiam, vnitatē Dei declarari: cum enim dictum eſſet, Deus erat verbum, vt vnitas, inquit, Dei ſeruaretur, adiunxit: *Hoc erat in principio apud Deum.* Aliqui repetitionem eſſe quandam exiſtimant, alij alijs etiam modis exponunt, qui D omnes ad eandem, & vnam referunt ſententiam cum præcedentibus tribus enunciationibus coniungentes. Nobis autem expoſitio noſtra maxime conformis videtur, vt ad alteram pertineat ſententiam id, quod prætermiſſio

termissio copulæ indicat.

Auctoris expositio. Vltra prædictas expositiones, non inutile fore iudicaui referre expositionē quandā, quæ mihi olim placebat, rē tamen diligentius cōsiderata, quam in cōmentario explicui, magis probaui: Illud enim: *Verbum erat apud Deum*, sic exponebam, Verbum nempe apud Deum erat, quia ad solum Deum referebatur, nondum carnem induerat, nec se manifestum fecerat. quod autem sequitur; *Hoc erat in principio apud Deum*, sic explicabam: In principio, quando Deus cuncta fecit, aderat hoc idem verbum apud Deum ipsum. non solum enim ante omnia, sed tunc quando facta sunt omnia, apud patrem aderat, ab eo indiuisum, & voluntatis, & consiliorum, ac operum omnium eius conscium. Hanc sententiam Salomon, Sap. 9. expressit, dicens: Tecum sapientia tua, quæ nouit opera tua, & quæ affuit tunc, cum orbem terrarum faceres, & sciebat, quid esset placitum oculis tuis, & quid directum in præceptis tuis. hæc Salomon. hoc est, quod Ioannes pronunciat; *Hoc erat in principio apud Deum*. Sed multo magis elucesceet hic sensus, si verba Salomonis conferamus; Prouerb. 8. duos status verbi, & diuinæ sapientiæ describentis; Dominus, inquit, possedit me in initio viarum suarum antequam quidquam faceret a principio, ab

A æterno ordinata sum; & ex antiquis antequam terra fieret; nondum erant abyssi, & ego iam concepta eram: nondum fontes aquarum eruperant, necdum montes graui mole constiterant, ante omnes colles ego parturiebar; adhuc terram non fecerat, & flumina, & cardines orbis terræ. Omnia hæc ad priorem statum pertinent, quòd ordinata sit, quòd concepta, quòd parturiretur, &c. omnia, inquam, hæc æternā generationem, qua filius est, & æternā locutionem,

B qua verbum est, significant. Quæ eadem Ioannes expressit his verbis: *In principio erat verbum*, &c. statim adiunxit Salomon: Quando præparabat cælos, aderam: quando certa lege, & gyro vallabat abyssos: quando æthera firmabat sursum, & librabat fontes aquarum: quando circumdabat mari terminum suum, & legem ponebat aquis, ne transirent fines suos: quando appendebat fundamenta terræ, cum eo eram cuncta componens. hæc ad statum verbi alterum

C pertinent. In quo aduerte duo verba: Vnū est, Quando præparabat cælos, aderam. Alterum est, Cum eo eram cuncta componens. Quod Salomon dicit, aderam, id nunc Ioannes exprimit: *Hoc in principio erat apud Deum*. Quod autem Salomō dicit, Cuncta cū eo componens, Ioannes significat, dicens, *Omnia per ipsum facta sunt*.

Omnia per ipsum facta sunt.

COMMENTARIVS.

PRogreditur Ioannes & explicat statum secundum verbi, quando non tantum apud Patrem erat, sed ad creaturas etiam cœpit se conuertere: *Omnia*, inquit, *per ipsum facta sunt:* quasi diceret: Erat quidem hoc verbum apud Patrem, quando omnia fecit, nec tantum erat apud illum, sed per ipsum Pater omnia fecit. Aduerte quàm breui verbo Ioannes expressit, quæ Moses longo sermone conclusit, vt adnotauit Chrys. hom. 4. in Ioan. Nam Moses per sex dies rerum creationem distribuit, *Fiat lux*, *Fiat firmamentum*, *&c.* At Ioannes vno verbo complexus est, dicens: *Omnia per ipsum facta sunt*. Adde, plura significasse, quàm Mosem. Hic enim spiritualium substantiarum expressam non fecit significationem, sed sensibiliū, quæ populi oculis subiacebant: at noster Ioannes generali voce cuncta conclusit. Nec sine mysterio Euangelista breui vsus epilogo, vnico comprehendit verbo, quæ multis descripsit Moses. Beneficium enim creationis narrans illi populo, qui nondum redemptionem acceperat, multis amplificauit verbis, vtpote omnium acceptorum maximum: sed Ioannes ad quiddam maius narrandum properans, nempe redemptionis opus propter quod Deus homo factus est, cuius collatione illud iam minus censebatur, breuiter, et velut summatim ad maiora progrediens, illius fecit mentionem. Euangelium enim Deum redemptorem, sicut vetus Testamentum creatorem, prædicat. Multo autem maius, & dignius est, Deum hominem esse factum, quàm cuncta a principio creasse, in quo Ioannes tacite insinuat, vnum esse, &

eundem

eundem Deum creatorem, & redemptorem, cum vtrumque verbo profecerit, eundemq. auctorem veteris, & noui Testamenti: in quo conuincitur error Manichæi et aliorum, vt bene notauit Ambr. lib. 1. de fide, cap. 5. Hi enim alium auctorem Testamenti veteris, & creatorem posuerunt; alium autem noui, & redemptionis operatorem: at Ioannes vno, et eodem verbo, eundem docet vtrumque perfecisse, ac ob id creationis meminit, vt per eum recreata, & reparata omnia noscamus, per quem fuerunt & facta.

ANNOTATIO XII.

VERVM diligentius sunt hæc verba consideranda, & examinandum est, quid vox, *omnia*, significet. Non defuerunt, qui plus, quàm par est, eius vocis significationem extenderunt, alij arctius quàm veritas postulabat, contraxerunt. Sed & illi dilatantes, & isti coarctantes, a veritate Catholica, quæ in horum medio consistit, aberrarunt.

Hæreses nonnullæ refutantur.

Primo igitur Macedonius diuinitatem Spiritus sancti tollere adnitens, hoc loco vtebatur, in eum modum argumentans; Omnia per ipsum facta sunt, igitur Spiritus sanctus factus est; nam vox, *omnia*, concludit vniuersa. huius argumétationis, quæ erat etiam Arrianorũ, Ambr. lib. de Spiritu sancto. c. 2. Gregorius Nazian. orat. 5. theolog. Cyrill. lib. 1. in Ioan. c. 5. & Chrysost. hom. 4. meminerunt, illiq. respondent non absolute omnia esse facta, aliàs ipse & Pater factus esset: sed omnia, quæ facta sunt, per ipsum facta sunt. Spiritus sanctus autem factus non est. Adde, omnia dici facta, quę sunt extra facientem, at Spiritus sanctus est ex parte facientis. Nam opera Trinitatis sunt indiuisa, & quæ facit Pater, facit Filius, facit Spiritus sanctus. Ab hac ergo generalitate semper factor excipiendus est: aliàs cum dicitur 1. Corint. 8. Vnus est nobis Pater, ex quo omnia, liceret inferre, ergo Filius est factus. Quòd si dicas excludi Filium a voce, *Omnia*, isto loco, quia habemus locum Ioannis dicentis, Per filium omnia facta; respondebo et ego, haberi locum in diuinis litteris, qui omnium auctorem Spiritum sanctum esse attestatur, Psal. 32. Verbo Domini cæli firmati sunt: & Spiritu oris eius omnis virtus eorum. Ambrosius lib. 2. de Spiritu sancto, per totum librum docte admodum probat, omnia Patris, & Filij opera, etiã in scriptura tribui Spiritui sancto: igitur Spiritus cum factore est, & excluditur ab omnium numero, quæ facta sunt. Isti ergo plus iusto significationem vocis, *Omnia*, extendebant.

Alij in altero extremo significationem coarctarũt. Origenes tom. 2. in Ioan. refert, Heracleonta familiarem Valentini, per hãc vocem, *Omnia*, intellexisse sensibilia ista, quæ tantum per verbum affirmabat esse facta: sæcula vero, & ea, quæ sunt in sæculis, per verbum facta fuisse negabat. Ab hoc errore dissentiebant alij, qui horum sensibilium verbum auctorem esse negabant, & ad inuisibilia, *Omnia*, referebant. Horum meminit Irenæus lib. 3. con. hæres. cap. 11. quod etiam Manichæi dixerunt, vt auctor est Augustinus lib. de hæres. at Ioannes omnes ipsa verbi significatione conuincit, *Omnia per ipsum facta sunt:* quidquid extra Deum factorem est, factum est, & ab ipso per verbũ factum est; cuius verbi amplam & debitam significationé Paulus declarauit ad Coloss. 1. vbi de verbo hoc loquens, sic inquit: Quoniam in ipso condita sunt vniuersa in cælis, & in terra, visibilia, & inuisibilia, siue Throni siue Dominationes, siue Principatus, siue Potestates, omnia per ipsum, & in ipso creata sunt, & ipse est ante omnes, & omnia in ipso constant. Hęc verba, omnia includunt extra Deum, & quotquot sunt figmenta Manichæorum, Valentinianorum, & aliorum similiũ enertunt. De hoc ipso verbo loquens Apostolus ad Hebr. 1. Per quem, inquit, fecit & sæcula. Quidquid igitur pręter Deum est, siue spirituale, siue corporale, per verbum factum est: vt optimum interpretem Ioannis, Paulum esse inficiari non possimus, qui pręclare exponit, quæ sint ista *omnia*, quæ per verbum facta sunt: atque ita inter extrema hæreticorum, catholica veritas media consistit.

ANNOTATIO XIII.

Quid particula, Per, denotet.

CONSIDERANDA est secũdo loco particula, *Per*, impegerunt enim in eam Arriani, qui putantes particulam hanc denotare instrumentum, & ministerium, affirmarunt filium minorem esse Patre, vtpote per quem tamquam ministrum, & instrumentum fecit omnia. Meminerunt huius argumentationis, Basilius lib. de Spiritu sancto, cap. 5. & Cyril. lib. 1. in Ioan. cap. 5. Chrysost. hom. 4. & alij antiqui patres,

inter

inter quos est Ambrosius lib. 4. de fide, cap. 6. Sed quàm vanum sit hoc eorum argumentandi genus, scriptura demonstrat. Nam de patre loquens, hac etiam particula vtitur. 1. Cor. 1. Fidelis Deus per quem vocati estis in consortium Filij sui: & initio posterioris ad eosdem; Paulus Apostolus Iesu Christi per voluntatem Dei. Et ad Galat. 4. Si filius, & heres per Deum. Quare si argumentatio Arriana valeret, esset etiam Pater minister, et instrumentum, & proinde minor Filio. Quamquam hæc eadem argumẽtatio, Arrianos insignis arguit ignorantiæ: cum particula, *Per*, multis causarum generibus accommodetur, vt modo efficienti principali, modo instrumẽtali tribuatur. Vnde vanũ est, ex tali particula talẽ inferre conclusionẽ. Certe hoc in loco non ministrũ, non instrumentum, sed causam significat principalẽ, sicut & ipsum verbum, Prouerb. 8. dicit, per me Reges regnant.

Quare dicat Ioannes omnia per ipsum facta sunt, & nõ ab ipso.

Id si verum est, vt est verissimum, cum dici potuerit, verbum omnia fecit, seu, ab ipso omnia facta sunt, cur, *Per ipsum omnia facta sunt*, dictum est? Cyril. lib. 1. in Ioan. cap. 10. exponens verba illa, *Mundus per ipsum factus est*, inquit: Cum per Filium, mundum factũ esse affirmat, ad Patris nos memoriam facile reducit: cum enim, *per quem* dicitur, *ex quo* etiam intelligitur, Vniuersa enim ex Patre per Filium in Spiritu sancto sunt. hæc Cyrillus. Respõsio igitur cũ Cyrillo ad ista similia verba esse potest; Dictum esse, *Per ipsum*, vt non excludatur Pater, ab hac creatione omnium: cum Pater per Filium omnia condiderit.

Auctoris interpretatio.

Libet addere aliquid amplius, quod hac particula, *Per*, significari mihi videtur. Aduerte igitur vnicam esse actionem, qua pater, & filius creant; cum vnica sit vtriusque essentia, virtus, & potentia. Hoc tamen est discriminis, quòd licet vnica sit essentia, & virtus in vtroque, tamen filius habet a patre essentiã, & virtutem; ita quamuis vnica est actio, qua vterque creat; tamen filius habet a patre, quòd creet, sicut habet virtutem & essentiam, qua creat.

Patrem per filiũ creare, quid sit.

Creare ergo patrem per filium, est, patrem vna cum filio creare, sed communicando filio essentiam, & virtutem, qua vna cum ipso patre creat: & proinde quadam ratione assimilatur instrumento, nempe in hoc, quod sicut agens communicat virtutem instrumento, vt vna cum ipso operetur, ita pater filio virtutem communicat. At est maxima differentia; quia agens non communicat suam substantiam, nec suammet virtutem, quam habet, instrumento, & ob id instrumentũ est inferius agente: at pater communicat suammet substantiam, & virtutem filio, **A** qua vterque agit: & ideo non est minor filius patre, in quo decepti sunt Arriani. Ioannes ergo cum insinuasset in prima sententia filium esse Deum, & quidem de Deo, volens hoc etiam significare in ipsa creatione, vsus est hac loquendi formula; *Omnia per ipsum facta sunt*, vt insinuaret patrem omnia facere cum filio, communicando eandem virtutem suam filio, vt vna vterque actione creare dicatur. Ita docuit Basilius lib. de Spiritu sancto, cap. 8. Omnia, inquit, per ipsum facta sunt, non quòd instrumen- **E** tali, ac seruili quodam ministerio fungatur, sed quòd tamquam conditor paternam impleat voluntatem. Hæc Basilius. Non igitur concedendum est a Catholico, filium esse instrumentum patris, propter rationem dictam. Etsi qui Catholici affirmarunt, inter quos est Clemens Alexan. in orat. exhor. ad gen. ipso fere principio, imitatus forsan Philonem, lib. de opificio, improprie locuti sunt, & dicere voluerunt; patrem creare per filium, quia communicauit essentiam, & virtutem suam filio, qua vna cum ipso creat, nec crearet, nisi com- **C** municata essentia, & virtute tali.

Quorundã de verbo locutiones a quibus est abstinẽdũ.

Hac ergo ratione existimo Ioannem hoc in loco, tali dicendi modo vsum esse. Eodem modo exponendus est Tertullianus lib. aduer. Hermogenem, vbi verbum ministrum, & arbitrum vocauit: quæ quidẽ locutiones quia imperfectæ sunt, ab eis abstinendum est. Germanus ergo Euangelistæ is erit sensus, qui propria verbi, quia de verbo tractat, considerans, non dixit; Omnia fecit; seu, Omnia ab ipso facta sunt, quamuis enim **D** hoc vere dicatur, tamen totum hoc commune est patri, at dicens; *Per ipsum facta sunt omnia*, nempe a Deo, apud quem erat, quod verbi proprium est, significauit. Nam solius verbi est, patrem per ipsum cuncta creasse, & ipsum esse, per quem cuncta a patre facta sunt.

Hic tamen superest dubitatio: Numquid etiam per Spiritum sanctum non sunt omnia facta, cum & is procedat a Patre? Et hoc quidem verum est: sed cum Deus imperio creauerit omnia: Dixit enim, & facta sunt, mandauit, & creata sunt: *Psal. 148* imperare au- **B** tem cum sit intellectus, rectissime sicut verbum, ita etiam imperium tribuitur filio. Vnde filij est, esse verbum, & imperium, per quod omnia sunt facta: quamquam & per Spiritum sanctum, tamquam per virtutem, omnia facta esse profitemur.

ANNOTATIO XIIII.

Merito Euangelistã omnia per ipsũ facta non creata dixisse.

HOc enim vero nunc indagandum superest, cur non dictum sit; *Omnia per ipsum*

ipsum creata sunt, sed vsus est Euangelista verbo faciendi: cum re vera ex nihilo, non ex materia aliqua cuncta sint facta? At planum est, verbum faciendi commune esse, ad ea, quæ ex aliquo, & ad ea, quæ ex nihilo fiunt, & sicut cælum, & terra dicuntur creata, ita etiam facta, Genes. 1. Creauit Deus cælum, & terram; vbi legimus verbum בָּרָא & psal. 124. Qui fecit cælum, & terram: hoc in loco est verbum עָשָׂה quod Latine significat, facere. Verbũ itidem Græcum quo vsus est Ioannes, commune est, sicut & Latinum. Quo circa scriptura sacra, tam initio Geneseos, quàm in hoc Ioannis exordio, omnia ex nihilo esse facta, vt egregie Tertullianus lib. aduersus Hermogenem aduertit, in eo esse ostensum significauit; quod cum sit narratio perfecta, nulla tamen est de materia facta mentio: Tria enim esse debẽt in legitima operis narratione: Factor, species facti, & materia ex qua factum est. Cum igitur Moses perfecte

Tria debent esse in legitima operis narratione.

A narrauerit mundi initium, nec materię meminerit, sed solius factoris, & factorum, euidentissimum argumentum est, non interuenisse materiam vllam, sed ex nihilo facta esse vniuersa. Quod & in præsenti loco factum affirmatur, vbi describitur factor, & per quem, & quod factum est: porrò materiæ nulla est consideratio, ac proinde nec in rerum prima molitione intercessit. Adiungamus dictis illa vniuersali voce; *Omnia*, probari ex nihilo esse facta. Si enim ma

B teria fuisset, ex qua cetera fecit Deus, aut facta esset, aut non: si non, ergo non omnia facta sunt per ipsum: si facta est, profecto ex nihilo facta sunt. Non enim idcirco negandum est, ex nihilo fecisse Deũ omnia, quãnis prius materiã fecerit, & ex hac postea reliqua, vt aliqui senserunt. Itaque siue materiã prius ex nihilo, siue vna cũ rebus corporeis ipsam fecerit, semper Deus creator est, eumq. ex nihilo fecisse omnia, constantissime, verissimeq. Catholica sensit ecclesia.

Et sine ipso factum est nihil, quod factum est.

COMMENTARIVS.

AD eandem sententiam pertinent hæc verba. Vt enim magis exprimatur præcedens rerum omnium comprehensio, quod dictum est per affirmationem, confirmatur per negationem, & per numerum singularem, ne quis dictum esse, fecisse omnia, arbitraretur, quia plurima fecit. Aliquando enim solemus generatim loqui ad multitudinem significandam, quamuis non omnes partes multitudinis comprehendantur: qua etiam phrasi vtitur aliquando scriptura. 1. Cor. 9. Omnis, qui in agone contendit, ab omnibus se abstinet. Ad Philip. 2. Omnes, quæ sua sunt quærunt. Sunt multæ huiusmodi locutiones, quæ non vniuersitatem omnino denotant: ideo ne quis ita putaret dictum, omnia facta per verbum, adiunxit generalem negationem in singulari, vt nec vnum singulare excludi significaret, quod non esset per verbum factũ. *Sine ipso factum est nihil, quod factum est*. id est, nulla res est facta, quæ non sit per ipsum facta, seu quæ sit sine ipso facta. Est autem hæc frequens Hebræis phrasis. 1. Reg. 3. Indicauit ei Samuel vniuersos sermones, & non abscondit ab eo. Isa. 39. Omnia, quę in domo mea sunt, viderunt: non fuit res, quam non ostenderim eis. Adiecit autem: *Quod factum est*, vt hæc verba ad præcedentia, nempe ad ea, quæ facta sunt, referret, essetq. sensus, *Sine ipso factum est nihil, quod factum est*, id est, ex his, quæ facta sunt, nihil est, quod non sit per ipsum factum: quæ etiam est Hebræa phrasis. 1. Reg. 1. Commodaui eum Domino cunctis diebus, quibus fuerit commodatus Domino. Latet etiam in his verbis alia phrasis Hebræa. Non enim dictum est, *Sine ipso factum est nihil*, οὐδέν, Sicut Ioan. 18. est dictum: In occulto locutus sum nihil. Et Ioan. 15. Sine me potestis facere nihil, sic enim in Gręco textu habetur: sed hoc in loco legitur οὐδὲ ἕν sine ipso factum est, nec vnum, quod factum est: quod quidem magis exprimit vniuersitatem, quę phrasis est Hebręa. Psal. 138. Dies formabuntur, & nemo in eis; in Hebręo: Et non vnus in eis: quasi dicat, nec vnus erit dies, qui non sit scriptus in libro tuo 1. Mach. 7. Non est relictus ex eis nec vnus: sic in pręsenti loco; *Sine ipso factum est, nec vnum, quod factum est.*

ANNO-

ANNOTATIO XV.

Triplex lectio superiorum verborum.

MVLTA in his verbis annotanda occurrunt. Primum est, quod ad textus lectionem attinet. Triplex enim lectio apud Doctores sacros habetur: Vna est, vt sententia in voce *nihil* terminetur sic; *sine ipso factum est nihil*; reliquum autem iungatur sequentibus sic; *Quod factum est in ipso vita erat:* ita legit maior pars Latinorum: Augustinus in præsenti, Ambrosius libro 3. de fide cap. 3. Tertullianus, libro aduersus Hermogenem, & inter Græcos Origenes tom. 3. Clemens Alex. lib. 1. pædag. cap. 6. & Cyrillus libro 1. in Ioan. c. 6. & Athanasius in multis locis, in rescripto ad Liberium Papam, in orat. in illud; Omnia tradita sunt mihi a Patre meo, & Epistola de sententia Dionysij Episcopi, contra Arrianos, & in epistola ad Serapionem de Spiritu Sancto, & alijs in locis. ita etiam legit Gregorius Nazianzenus, oratione de fide: & inter Latinos Cyprianus, lib. 2. contra Iudæos, cap. 3.

Secunda est, vt sententia finem habeat in illo, *Quod factum est*, sic? *Sine ipso factum est nihil, quod factum est*. Sic legit Irenæus libro 3. cotra heres. cap. 11. Chrysostomus, homil. 4. referens hæreticos auctores fuisse, vt hæc sententia diuideretur, & legeretur iuxta primam lectionem. ita etiam legit Hieronymus Amos 6. quam lectionem sequitur Gregorius Nazianzen. orat. 5. theolog. nam soluens argumentum hæreticorum affirmantium Spiritum Sanctum esse factum, quia dictum est: *Omnia per ipsum facta sunt*, respondet non esse dictum; omnia facta esse; sed omnia, quæ facta sunt per ipsum facta esse. ex quo Gregorius videtur legisse, *Sine ipso factum est nihil, quod factum est*. Hanc enim lectionem passim sequebatur Catholici, soluentes argumenta hæreticorum, qui Spiritum Sanctum factum esse probabant; quia dictum est: *Omnia per ipsum facta sunt*. quibus Catholici respondebant, non absolute omnia, sed quæ facta sunt, per ipsum facta sunt: & sic Chrysostomus etiam soluit. Quamuis reuera, etiam si lectionem teneamus priorem, non procedat argumentum, vt superius diximus, & soluimus. Semper enim excipitur ipse, qui fecit: alias & verba Pauli Colo. 1. Omnia per ipsum, & in ipso condita sunt, non recte se haberent: quia non additum est, quæ condita sunt. Non ergo propter hæreticos coniunctim legendum est, sed quia cum sequentibus non apte cohæret. Ambrosius lib. 3. de fide, cap. 3. dicit, plerosque doctos, & fideles, hanc secundam sequi lectionem, & in enarra. psal. 36. dicit Alexandrinos, & Aegyptios eam amplecti.

Tertia est, vt nec ibi quidem sentētia, sed in sequētibus terminetur, vt dicamus: *Sine ipso factum est nihil quod factum est in ipso*: sic Epiphanius in Anchorato, & dicit hæreticos separasse hęc verba a pręcedentibus, & legisse; *Sine ipso factum est nihil*, vt blasphemiam inferrent Spiritui sancto, cum sit legendum: *Sine ipso factum est nihil, quod factum est in ipso*. Hāc lectionem Theophilactus nomine quorūdam orthodoxorū recitat, eamq. sequitur Hilar. lib. 2. de Trini. B & exponit vti paulò inferius dicemus.

Auctor secundam lectionē amplectitur.

In hac lectionis varietate mihi magis placuit media, quam & in commētario sumus secuti; tum quia in singulari dictum est, *quod factum est*, ob idq. referendum ad illud *nihil*, quod præcessit, videtur. Si enim Euangelista sequentibus connectere vellet, diceret; quæ facta sunt, in ipso vita erant: sicut etiam dixerat; Omnia per ipsum facta esse. Tum etiam, quia si coniungamus illud, *quod factum est*, sequentibus, non erit sensus ita proprius, atque si incipiat sententia ab illis verbis; *In ipso vita erat*. Ita tamē hanc sequor lectionem, vt primam etiam reputem probabilem, cui tamen mediam anteferendam arbitror, quam tot etiam, ac tam graues Doctores amplexati sunt, propter causas prædictas, & eas, quas inferius paulò post dicemus. Tertia autem, quæ est Hilarij non videtur admodum probabilis. Esset enim sensus, nihil factum est sine ipso ex ijs, quæ facta sunt per ipsum: qui sensus non conuenit vniuersitati absolutæ, qua dictum est, omnia per ipsum esse facta.

ANNOTATIO XVI.

Quid vox illa, Nihil, hoc loco significet.

IAM vero vocem illam, *Nihil*, siue ibi lectio sistat, siue vlterius procedat, varie exposuerunt olim, & hæretici, & catholici. Primo Hæretici, per hanc vocem creaturas has sensibiles, & mundum hūc visibilem significari dixerunt, & affirmatiuam faciebant locutionem, nempe, sine verbo factum est nihil, id est; sine verbo factus est hic mundus. Hunc enim mundum visibilem, non a verbo, sed a diabolo, & a principe tenebrarum factum affirmabant. Tales fuerunt Manichæi, vt refert Aug. lib. de nat. boni. c. 25. vbi irridet dicentes non posse legi verba negatiue, *Sine ipso nihil est factum:* quia illud, *Nihil*, est post verbum, quasi intersit dicere: *Factum est nihil, & nihil factum est*. Merito autem eos irridet Augustinus, parum enim refert, siue ante siue postponatur, vt aperte probat ex illo Ioan. 18. In occulto locutus sum nihil, quod idem significat, ac nihil locutus sum.

Secundo aliqui catholici legunt etiam affirmatiue, & per *Nihil*, exponunt diabolum, quasi sine verbo factus esset diabolus. Hanc expositionem, se in quibusdam commẽtarijs legisse refert Hieronymus Miche. 2. super illa verba: Fugerunt nemine persequente, vbi etiam per neminem, aliqui exposuerunt diabolum. Quam expositionem extortam esse, & non secundum simplicitatem sacræ scripturæ, merito censet. Non est autem intelligenda expositio istorum, quasi velint dicere; diabolum, quantum ad substantiam, non esse factum per Verbum, sed non esse factum diabolum. Nam ratione peccati dicitur diabolus. Sic Basilius in hom. Quòd non sit Deus auctor malorum, Deum non fecisse diabolum, sed ipsum sua se fecisse voluntate docet. Non quòd Deus non fecerit substantiam, sed quòd non fuerit malitiæ auctor, per quam diabolus dicitur. Ita sunt isti exponẽdi, quo etiam modo eos exponit Origenes tom. 2. Quia ergo malitia, & peccatum est nihil, ob id dictum est, ***Sine eo factum est nihil***, id est, diabolus.

Tertio adhuc catholici alij affirmate exponunt, tamen per *Nihil*, non diabolum, sed peccatum ipsum interpretantur, quod non fit auctore Deo: quam expositionem licet attingat Augustinus super hunc locum, non tamen videtur probare, immo libro de natura boni capit. 25. & hoc ipso loco exponit, vt expositum est communiter: ***Nihil factum est sine ipso***. Illa tamen est expositio Origenis tom. 2. qui hoc *Nihil*, ad peccatum refert, per quod qui peccat, non ens fit: qua ratione enim peccator est, non ens est, & nihil dicitur.

Sed omnes istæ expositiones, vt rectè indicauit Hieronymus sunt violentæ, & non secundum simplicitatem scripturæ, immo contra communes loquendi modos. Sunt igitur verba negatiua, vt sit sensus; nihil horum, quæ facta sunt, sine ipso verbo factum est: quod magis apertum erit, si legamus, vt diximus: ***Sine ipso nec vnum factum est***. Aduertendum est autem, Heracleonta, vt superius attigimus legisse quidem negatiue, tamen exposuisse: ***Sine ipso factum est nihil***. id est, nihil ex sensilibus. nam negabat inuisibilia esse facta a verbo, vt refert Origen. tom. 2. sed iam hæresis hæc conuicta est, in superiorum verborum expositione. Generaliter igitur est intelligendum, nihil est eorum, quæ facta sunt, & extra Deum sunt, quod non sit a verbo, seu per verbum, factum.

A ANNOTATIO XVII.

Expendendæ restant duę particulæ, vna est, *Sine*, Græce χωρὶς Origenes hom. 2. in diuersos exponit extra ipsum, & sensum putat esse: nihil est factum extra ipsum, seu nihil factum est, quod non sit in ipso: vt omnia non solum per ipsum, sed etiam in ipso facta sint, quod Paulus ad Colosen. 1. docuit. Omnia, inquit, per ipsum, & in ipso creata sunt. Quæ verba, Verbum non solum auctorem omnium significant, sed etiam conseruatorem factorum: qui nisi conseruaret omnia facta, protinus in nihilum redigerentur. & hoc est, quod per ipsum, & in ipso cuncta sint, nempe creauit omnia, eaq. sua præsentia conseruat. Ista lectio, adiuncta hac nostra declaratione, non est spernenda: tamen quia communis lectio est, vt legamus, *Sine*, quod & Græci expositores in eo sensu expo nũt, id sequendũ est, sicq. nos exposuimus. (Quid particulæ illæ, *Sine*, & *ipso* significent.)

In eadem particula *Sine*, Hilar. lib. 2. de Trinit. significari adnotat, Filium fecisse omnia, non solum, sed vna cum Patre, vbi inquit: Nedum dixit omnia per ipsum esse facta, intelligeretur etiam Pater factus, nam *Omnia*. nihil videbatur excludere, ob id addit: ***Sine ipso factum est nihil***, in quo verbo significatur quædam concomitantia, & associatio, vt inde intelligatur etiam alia persona socia, nempe Pater: quasi diceret, sine eo a Patre nihil est factum. nam significatur persona, quæ fecit, & sine qua non fecit. hactenus Hilarius. & quidem verum est, id significari, tamen causa, propter quam, id significatum dicit Hilarius, non probatur. Dum enim dicitur, ***Per ipsum facta sunt omnia***, ab his omnibus Pater excluditur, qui per ipsum fecit, & Spiritus, qui cum eo fecit, vti superius diximus.

Alterum verbum est, *Ipso*, Origen. tom. 2. meminit, aliquos non retulisse ad verbum illud, de quo dictum est: ***Erat in principio, & apud Deum, & per ipsum facta sunt omnia***, sed ad verbum, & humanam rationem. Verbum enim & ratio hominis etiam dicitur λόγος. Et exponunt sic: ***Sine verbo factum est nihil***, adeo vt nec peccatum etiam factum sit sine ratione. nisi enim esset lex, & ratio in homine, peccatũ non esset. Sed talis expositio, reijcitur merito ab Orig. nec vlla ratione defendi potest. Quis enim non considerat, quàm sit absonum in verbis istis tan ta vti amphibologia, vt modo de vno, modo de altero verbo loquatur Euangelista? cum eius intentio non sit alia, quàm verbũ hoc, quod caro factum est, exponere, & originẽ eius, ac naturam, & operationem describere.

In ipso

In ipso vita erat.

COMMENTARIVS.

PRosequitur Euangelista verbi opera, & effectus enarrare, & a rerum omnium creatione, quæ per verbū perfecta est, ad reparationē hominis, quæ in ipso verbo est facta, describendam se conuertit. *In ipso*, inquit, *vita erat*. Sensus talis est, non tantum per verbum Deus omnia fecit, sed etiam in eodem verbo vitam spiritualem, cælestem, & æternam operatus est. Homo enim, quem Deus per verbum creauerat, seipsum, omnemq. suam posteritatem peccato infecit, æternæ mortis in anima, & corpore factus reus. Hunc ergo in ipso verbo viuificare voluit, vt eodem verbo, per quod omnia facta erant, homo, qui omnia quodam modo complectebatur, ad vitam reuocaretur: *In ipso*, igitur, *vita erat*, Quam sententiam apertioribus verbis idem Ioannes expressit. 1. epist. cap. 5. Vitam, inquit, æternam dedit nobis Pater, & hæc in filio eius est, id est, huius æternæ vitæ, filius, qui verbum nunc dicitur, auctor est. Sapienter autem Euangelista locutionem diuersam fecit. nam per quod verbum omnia facta dixerat, in ipso verbo vitam esse pronunciauit: vt hac mutatione, & diuersitate loquendi, nempe, *Per ipsum & in ipso*, susceptæ carnis significaret mysterium. Verbum enim, quod sola sua diuinitate, omnium creator erat, ratione carnis in se acceptæ, & diuinitati coniunctæ, auctor est vitæ. Non enim aliter fecit hominem viuere, nisi per carnem, non quia non posset, sed quia id ita facere ab æterno voluntarie dispóstiit. Illud, *Erat*, duo nobis significat. Vnum est, æterna Dei dispositio, & voluntas. Præuidens enim Deus hominem a se formandum ab accipienda perfectione, & vita casurum, reumq. æternæ mortis futurum, verbo suo carne induto eum reparare, & vitæ reddere decreuit. quam quidem æternam diuinæ mentis dispositionem, Paulus pluribus verbis exposuit, dicens. 2. Timoth. 1. Liberauit nos, & uocauit uocatione sua sancta, non secundum opera nostra, sed secundum propositum, & gratiam, quæ data est nobis in Christo, ante tempora sæcularia. Et ad Ephesios 1. Elegit nos in ipso ante mundi constitutionem. Alterum est a mundi principio, etiam ante carnem assumptam in uerbo datam esse hominibus uitam. Quamuis enim nemo umquam sit a peccato liberatus, nec ad uitam hanc reuocatus, nisi propter Christum Deum, & hominem; tamen tanta huius mysterij uirtus est, ut etiam ante carnem assumptam illi, qui eius aduentum in carnem præcesserunt, in verbo, propter futurum incarnationis mysterium, per fidem uitæ restituerentur: de quibus dicitur 1. Corinth. 10. Bibebant de consequente eos petra: petra autem erat Christus, ut non immerito Apocalyp. 13. dicatur: Agnus occisus ab origine mundi. *in ipso* ergo *vita erat*. Sed quid uitæ nomine alij intellexerint, operæpretium est exponere.

Illud Erat, quid significet.

ANNOTATIO XVIII.

Quid nomine vitæ significetur.

VArii sunt doctores, in expositione huius nominis, *vita*. Principio Chrysost. hom. 4. vitam exponit virtutem ipsam verbi, quæ non per compositionem ipsi inest, sed per simplicitatem est ipsummet verbum, qua virtute cuncta creat, conseruat, & gubernat.

Secundo Cyrillus lib. 1. cap. 6. Vitā rerum omnium creatarum durationē, & permanentiā esse dicit, quę ab ipso verbo est. In sensu enim causali hanc interpretatur sententiam, vt vita sit in ipso, quia vitam donat, conseruat, seu dat conseruari, & permanere rebus omnibus. in hac significatione in tota scriptura non inuenitur hoc nomen, *vita*, acceptum.

Tertio Augustinus tract. 1. vitam hanc exponit ipsammet verbi substantiam, quæ vita est. Omnium enim creaturarum idea est ipsa essentia diuina, omnia enim creata

sunt vita in Deo: quia ratione ideæ dicuntur esse in Deo idea autem est ipsa essentia & vita Dei.

Quarto Ambrosius lib. 3. de fide, cap. 3. & Athanasius lib. 3. de homine, hãc vitam spiritualem, quæ per gratiam est, interpretantur.

Vltimo recentiores vitam viuentium exponunt. Verbum enim ijs, quæ viuunt, vitã dat. quę sentẽtia desumpta est ex Clem. Alex. in exhortat. ad gentes, vbi eleganter dicit: Verbum, quod erat apud Deum, Doctor apparuit: Verbum, per quod omnia B sunt fabricata, & quod cum eo, qui finxit, vitam simul prębuit, vt opifex: bene viuere docuit, cum apparuisset, vt magister: vt postea semper viuere suppeditaret, vt Deus.

Inter hos Doctores aliqui illud, *ipso*, ad verbum ratione solius diuinitatis, aliqui ad ipsum carne indutum referunt: ijdem tamen, quia varias, & diuersas lectiones sequuntur, diuerse quoque & varie hæc verba exponunt: quorum opiniones, lectiones, & sensus in sequenti annotatione referam, in præsenti sufficiat eorum sen- C tentias in vitæ huius explicatione proposuisse. Mihi cum Ambrosio et Athanasio sentiendum videtur. Vita enim hæc, quę in verbo esse dicitur, est, qua homo viuit secundum Deum, quæ fit per gratiam, & consummatur in æternum per gloriam: & ad hanc nobis largiẽdam Verbum caro factum est. Hæc est, quam Euangelium annunciat, & quam ipse Ioannes, vt in cõmẽtario retulimus, semetipsum exponens, nos docuit, dicens. 1. epistola, cap. 5. Vitam æternam dedit nobis Pater, & hæc in D Filio eius est. propter hanc Petrus Act. 3. Christum anctorem vitæ & Ioannes ipse in eadem epist. cap. 1. Verbum vitæ, Filium Dei appellauerunt: Quod perspeximus, inquit, de verbo vitæ, & vita manifestata est, & vidimus, & testamur, & annunciamus vobis vitam æternam, quę erat apud patrem, & apparuit nobis. Quid clarius hisce verbis adduci potuit? Constat profecto hoc Ioannis exordium confectũ esse magna ex parte ex ijs, quæ ipse in Euangelio suo a Christo esse dicta, & pronunciata narrauit, & E quæ in epistolis proprijs exposuit, in quibus omnibus locis, de hac vita sermo totus est. Ioan. 3. Vt omnis, qui credit in eum, non pereat, sed habeat vitam æternã. Ioan. 4. Fiet in eo fons aquæ viuæ, salientis in vitam æternam. Ioan. 5. Non vultis venire ad me, vt vitam habeatis. Ioan. 6. Qui credit in me, habet vitam æternam. Ioan. 8. Qui sequitur me, non ambulat in tenebris, sed habebit lumen vitæ. Ioan. 10. Ego veni, vt

Vita spiritualẽ illã, quæ per gratiam efficitur, significat.

A vitam habeãt. Ioan. 11. Ego sum resurrectio & vita. Ioan. 14. Ego sum via veritas, & vita. Ioan. 17. Vt omne, quod dedisti ei, det eis vitam æternam. Sunt sexcenta huiusmodi testimonia. De hac ipsa vita in epistolis suis Ioannes frequenter agit; & hanc prædixerunt prophetæ, & maxime est illud oraculum, Psal. 35. Apud te est fons vitæ, nempe apud Patrem Filius, in quo vita nunc esse dicitur. Illud autem, *ipso*, significat, verbum in carne, Christum Deum, & hominem. Quamuis enim credentibus ante carnem assumptam, vitam dabat, dabat tamen, quia caro assumendã erat, vti in commentario explicuimus, magisq. in sequentibus fiet manifestum. Euangelista enim sermonem facit de his solum, quæ verbi propria sunt. Est autem phrasis scripturæ vsitata effectum causæ nomine substantiuo, vt vocant, significare. Act. 4. Non est in aliquo alio salus, id est, non est aliquis alius salutis causa. Et Psal. 3. Non est ipsi salus in Deo eius: ita & hic, *In ipso vita erat.*

ANNOTATIO XIX.

MAGNA est varietas, & lectionum, & expositionum horum verborum: Epiphanius & Hilarius lib. 2. de Trin. vti iã diximus, priora verba, *Quod factum est in ipso*, referebant ad antecedentia, & hanc sententiam incipiebant sic: *vita erat*, & sic exponębat Hilarius, *Nihil factum est sine ipso*, ex his, quæ facta sunt in ipso, id est, per ipsum: cuius causa est, quia vita erat. Verba igitur ista, *vita erat*, continent causam, quare, *Sine eo factum est nihil, quod factum est in ipso*. Opinatur autem, dictum esse, *in ipso*, ne cum dixisset, *sine ipso*, arbitraremur esse causam, sine quã nihil creatum fuisset. Dicens autem, *in ipso*, significat verbum esse causam efficientẽ. Sed mittamus hanc lectionem cum expositione Hilarij, quia ad præcedentem commentarium pertinet. Consideremus vero lectiones, hæc verba, *Quod factum est*, cum sequentibus connectentes, nempe: *Quod factum est in ipso vita erat*. Et cum sit triplex dumtaxat lectio, multiplex expositio inuenitur, si diligenter obseruemus.

Verbum illud, *in ipso*, diuerse legitur, & exponitur.

Prima est, vt illud *in ipso*, coniungatur cum illo, *factum est*, sitq. lectio talis: *Quod factum est in ipso vita erat*: in qua lectione sunt multi sensus, tam catholicorum, quàm hæreticorum.

1. *Lectio*

In primis Manichæi sic legebant, vt inferrent omnia viuere, etiam ipsos lapides, & quæ philosophi inanimata vocãt. Si enim quod est in ipso factum viuit, omnia vitam habent

Manichæorum error.

h[illegible], quia omnia in ipso facta sunt: sic illi deducebant, vt refert Augustinus tract. 1. in Ioannem.

Secundo, ijdem Manichæi, vt Ambros. lib. 3. de fid. cap. 3. meminit, ex hac lectione inferebant esse alia, quæ non sunt a verbo facta, & horum esse aliud principium. Nam dicebant: Si quidquid est in ipso factum, vita est, igitur aliqua alia sunt, quæ non sunt ab ipso facta, vtpote mors, & mala, atque ita erunt duo principia, vnum malorum, bonorum alterum: sic argumentabantur Manichæi. Sed quis non videt illorum illationes esse vanissimas?

Arrianorũ hæresis exploditur. Tertio, Arriani hanc etiam sequebantur lectionem, vt ibidem refert Ambrosius & in enarr. Psal. 36. Vt inde verbum esse factum inferreut; Si quod in ipso factũ est; dicebãt isti, vita erat, ergo ipsum verbũ factum est. Sed & id vanũ esse ostendit Ambrosius cum Ioan. 3. dicatur, vt manifestentur opera eius, quia in Deo facta sunt: certe stultum esset inferre opera facta sunt in Deo, ergo Deus factus est, & cum Psal. 103. legitur: Omnia in sapientia fecisti, non recte infertur, ergo sapientia est facta. Sunt multa loca in scriptura similia: immo si attẽtius dispiciamus, ex hac locutione potius infertur, ipsum non esse factum.

Macedoniani refelluntur. Quarto, eodem modo Macedoniani legebant, & inde inferebant Spiritum sanctum esse factum, dicebant enim: Si quod factum est in ipso, erat vita, ergo vita est in ipso facta, & per hanc vitam intelligebant Spiritum sanctum. Ita Theophilactus, quæ etiam vana est expositio. Falso enim asseritur Spiritum sanctum esse hanc vitam, quæ in nobis per verbum facta est.

Heracleontis violenta expositio. Quinto, Origen. tom. 3. Heracleonta refert ita legisse, & illud *in ipso*, exponebat homines spirituales, vt esset sensus: Quod factum est in spiritualibus hominibus, vita erat: sed nimium violenta est istius hæretici expositio, cuius supra quoque meminimus. Habes quattuor hæreticos vnam quidem lectionem, at variã expositionẽ sequentes.

Catholicorum expositiones. Ad Catholicos, & graues quosdam doctores, qui eandẽ lectionem amplectuntur, veniamus: hi varios adhibent sensus; pios tamen, & catholicos.

Ambros. Sexto ergo B. Ambrosius, locis paulo ante citatis sic exponit, *Quod factũ est in ipso*, nempe Christo, *vita erat*; in verbo autem seu Christo, *vita erat*; & in verbo seu Christo facta est caro, passio, mors, &c. Hæc autem vita nobis sunt.

Orig. & Athan. Septimo, Origen. tom. 3. aliter, vt & Athanasius de vnita trinit. substãtia, lib. 3. qui est de assumptione hominis, exponunt, *Quod factum est in ipso*, id est, quod per ip-A sum factũ est, *vita est*, ac si apertius Euangelista diceret; per ipsum, seu in ipso vita facta est. Loquitur autem Athanasius de vita spirituali, sicut Ambrosius & Origenes. Hæc est prima lectio, in qua septem vidimus expositiones. Hanc tamen lectionem Augustinus lib. 5. super genesim ad litt. cap. 14. & tract. 1. in Ioannem reijcit hoc argumento: quia si quod factum est in ipso, est vita, cum omnia facta in ipso sint, omnia viuent; quod tamen falsum esse Catholicus non dubitat. Esse autem omnia non solum

B per ipsum, sed in ipso etiam facta, docet Paulus Coloss. 1. In ipso, inquit, condita sunt vniuersa in cælis, & in terra, visibilia, & inuisibilia. Hoc quidem verum est: at cum Euangelista mutauerit locutionem, & per ipsum omnia facta, in ipso autem vitam esse dixerit, aliquid singulare significare voluit, vt nos in Commentario diximus.

Est igitur altera lectio, quam ipse sequitur Augustinus, vt illud, *in ipso*, adiungatur sequentibus, & legatur, *Quod factum* *2. Lectio.*

C *est, erat vita in ipso*. Sequitur eandem lectionem Cyrillus libro 1. in Ioannẽ cap. 6. & 7. tamen non eodem modo exponit.

August. Primo igitur Augustinus facit hunc sensum, vt omnia facta, qua ratione sunt in verbo, vita sint. Sunt enim omnia in verbo vt in exemplari quodam eminentissimo, & perfectissimo, & vt in causa omnium efficienti, & quatenus in eo sunt, vita sunt; quia hoc esse non est aliud, quàm diuina natura, quæ est vita, vt aiunt, essentialis, & substantialis: sicuti dicimus effectus omnes esse in suis causis, quod quidem esse non

D aliud est, quàm esse ipsarum causarum. Sic omnia in Deo erant, sed vt erant in eo, vita erant, quæ est ipsemet Deus. Quare Augustinus illud *in ipso*, refert ad verbum. Ista est expositio Augustini, cuius meminit ante Origen. tom. 3. & sequitur in hom. 2. in diuersos.

Cyrill. Secundo loco Cyrillus quamuis eodem legat modo, tamen aliter exponit, nempe, *in ipso vita erat*, id est, verbum dat vitam ijs, quæ facta sunt. Hæc enim locutio, *Quod factum est, vita erat in ipso*, ad hanc redu-

E citur; verbũ est, quod dat vitam ei, quod factum est: vt nõ solũ sit verbũ causa, vt sint, sed etiam vt viuant. Vides Cyrillũ illud, *in ipso*, referre ad, *quod factum est*, vt sit sensus; verbũ erat vita in ipso, quod factum est, seu dat vitam omni rei, quæ facta est. Id vero vitam intelligit, quo res conseruantur, & durant, vt verbum non solum omnia faciat, sed etiam omnibus det persistere, & conseruari: quia sine verbo omnia in nihilum redigerentur. Inde tamen non recte intuleris,

ris, ergo omnia viuunt vita propria sumpta. Cyrillus enim intelligit per hanc vitam, vt ita loquamur, durationem, & conseruationem, quæ quidem omnibus rebus existentibus communis est.

Clemens Alex. Tertio Clemens Alex. lib. 1. pædag. cap. 6. eandẽ sequitur lectionem, sed in alio sensu, vt sit sermo de vita spirituali; vt quod factum est, per verbum habeat vitam gratiæ. Sed ipsum loquentẽ audiamus: Christum sequi salus est: quod enim factum est in ipso, vita est. Amen amen dico vobis, qui sermones meos audit, & credit ei qui me misit, habet vitam æternam, & in iudicium non venit, sed transit de morte ad vitam. hæc Clemens. Vbi illud, *in ipso*, de verbo intelligit, & hæc expositio conuenit in sensu cum illa Athanasij, sed differt in lectione, & vtraque est apta lectioni, in qua, *Quod factum est*, connectitur sequentibus.

3. Lectio. Adhuc est tertia lectio eorum verborum, vt illud, *in ipso*, nec vni, nec alteri inngatur extremo, sed sit per se: vt sit [illegible]; *quod factum est, in ipso*, supple, *est*, vt non tantum facta sint per ipsum, & cum ipso, sed etiam in ipso: & statim sequatur: *Vita erat*, id est, hoc etiam verbum vita erat. Hanc lectionem refert Ambrosius lib. 3. de fide. cap. 3. & re vera non est violenta. Frequens enim est Hæbræis supprimere verbũ substantiuum: ac si dictum esset, *quod factum est, in ipso est*, nempe in ipso verbo: & statim sequatur; *vita erat, & vita erat lux hominum*. Breuiter consideremus totum contextum, & Ioannis consilium, existimo non inueniri posse lectionẽ ac expositionem æque conuenientem, atque ea est, quam in commentario sumus secuti: libuit tamen omnes lectiones & expositiones in medium proferre, vt facilius vnusquisque intelligeret Doctores, & quid singuli sentiant, perciperet: quia non omnes, qui scribunt, fideliter sententias eorum referunt.

Et vita erat lux hominum.

COMMENTARIVS.

EIVSDEM Verbi alium effectum exponit Euangelista, *Vita*, inquit, *erat lux hominum*; ac si diceret, Verbum in quo vita erat, hominibus se manifestauit, & splendentes radios, vt ab hominibus agnosceretur, & per hanc agnitionem vitam consequerentur, sparsit. Nemo enim a verbo vitam consecutus est, nisi per fidem eius, in quo vita erat. Ideo verbum lux erat hominum. omne enim, quod manifestatur, lux est. Eph. 5. & de hac luce dicit Dominus Ioan. 8. Ego lux sum mundi, tam eorum, qui meam carnem præcesserunt, quàm eorum, qui secuti sunt. Attende singula. Vita hoc in loco posita est cum articulo, vt ipsum verbum significetur: in scriptura enim aliquando verbum vita, aliquando in verbo dicitur esse vita: & quamuis in vtraque locutione idem sit sensus, nempe Verbum esse auctorem, & causam vitæ nostræ, tamen non est eadem nominum significatio. quando enim verbum dicitur vita, tunc vita accipitur pro ipso verbo, qua ratione est vitæ causa. Ioan. 14. Ego sum veritas, & vita Colos. 3. Cum apparuerit Christus vita vestra. quando autem in verbo dicitur esse vita, tunc Vita accipitur pro ipsamet vita, quæ datur in verbo, & cuius causa est verbum. 1. Ioan. 5. hæc vita in filio eius est. Ideoq. magno consilio vtraque locutione Ioannes in præsenti vsus est: dixit enim, *in ipso Vita erat*, vbi vita pro ea, quam verbum efficit, & dat nobis, ponitur: postea subiunxit; *& Vita erat lux*, vbi vita pro ipso verbo, quod est causa vitæ accipitur: at vt hæc distingueret, priorem vitam sine articulo, posteriorem cum articulo pronunciauit. Illa vita erat lux, nempe illud verbũ, in quo vita erat, ideoq. vita dicitur, hæc inquit, *lux erat*,. simili etiam ratione articulum apposuit luci. *erat illa lux*, vt ipsum idem verbum significaret. Attende præterea, non dictum esse, *in ipso vita erat, & lux hominum*: neque sic; *in ipso erat vita, & ipsum erat lux hominum*; sed, *vita erat lux hominum*; vt nimirum hac locutione, Euangelista significaret ad vitam assequendam, necessarium esse lumen, quo verbum hoc luceat in cordibus nostris. Non enim viuere facit, nisi quos fide sua illuminat Christus, ideo Ioan. 8. [illegible]: Qui sequitur me, non ambulat in tene-

in tenebris, ſed habebit lumen vitæ. quod planius Ioan. 17. expoſuit; Hæc eſt vita æterna, vt cognoſcant te ſolum verum Deum, & quem miſiſti Ieſum Chriſtum; ac ſi diceret, vita non ſum, niſi ijs, quibus lux ſum. vnde recte Gregorius Naz. orat. 4. theolog. hæc verba Ioannis ſic interpretatus eſt; quia lux erat, vita erat. Porro illud, *erat*, verbi æternitatem indicat. Quamuis enim in tempore apparuerit in carne, perſona tamen quæ apparebat, æterna erat. inſinuat etiam Euangeliſta hoc verbo, *erat*, non tunc Chriſtum incœpiſſe illuminare, & lumen eſſe, quando carnem accepit, & viſibilis apparuit: cum ab ipſo mundi exordio aduentum ſuum multis ad vitam manifeſtauerit: venturi enim fide iuſti fiebant, quotquot ante eius carnem fuerunt.

ANNOTATIO XX.

Quid lucis nomine ſignificetur.

ANTIQVI patres non conſentiūt in exponenda hac luce hominum: ſunt enim tres eorum ſententiæ.

Prima eſt, verbum dici lucem ratione luminis naturalis, quod hominibus a natura ineſt & ipſos efficit rationis capaces, & hoc a verbo eſt. Erit ergo ſenſus huius contextus, per verbum omnia facta ſunt, & in verbo omnia facta conſeruantur, & verbum hominibus auctor eſt luminis, quo capaces ſunt rationis, & intelligunt. hæc ſententia eſt Origen. tom. 3. & Cyrilli lib. 1. cap. 7. in Ioannem.

Altera ſententia eſt, verbum dici lucem hominum, propter ſupernaturale fidei lumen, quod cordibus hominum infundit, non ſolum poſt aduentum in carnem, ſed ante aduentum etiam. Omnes enim illuminati fide a principio mundi, a verbo illuminati ſunt. Ita Auguſtinus tract. 1. vbi affirmat hac luce eſſe vtrumque Ioannem illuminatum, nempe Baptiſtam, & Euangeliſtam.

Tertia eſt, lucem hanc eſſe verbum factum iam carnem, diciq. lucem a lumine quidem ſupernaturali, ſed quod poſt aduētum ſparſit. hæc ſententia eſt Gregorij Nazianzeni orat. 4. theolog. & Ambroſij lib. de fide con. Arrianos. cap. 3. Chryſoſtomi hom. 4. in Ioannem.

Auctoris ſententia.

Mihi tamen in hac parte probabiliora videntur, quæ ſubiungo. Primum eſt, non agi hoc loco de lumine naturali, ſed de ſupernaturali: tum quia vti expoſuimus ſupra, vita dicitur lux, quoniam illuminat ad vitam æternam, lumen autem, ſeu cognitio naturalis, non eſt lumen vitæ huius, ſed lumen fidei, ſine quo nemo viuit. Tum quia lumen naturale nō eſt ſolius verbi effectus, ſed totius Trinitatis, at lumen fidei aliquo modo ad verbum ſpectat; quia propter aduentum eius in carnem datum eſt. Tum etiam, quia in progreſſu Euangelij, in quo Chriſtus lux dicitur & frequens de

A lumine ſermo eſt, non de naturali lumine, quod incredulis etiam eſt commune, ſed de ſupernaturali oratio habetur. quæ autē Ioannes in ſuo exordio propoſuit, reſpondent ijs, quæ poſtea in ſua hiſtoria Euangelica diffuſius narrat. Demum quia poſt hæc proſequitur Euangeliſta, dicens de Ioanne Baptiſta: *Hic venit, vt teſtimonium perhiberet de lumine*: Ioannes autem non venit, vt teſtimonium perhiberet de verbo, vt eſt lux naturalis, quod habet ratione ſo-
B lius diuinitatis, ſed ratione ſupernaturalis luminis, quod habet propter carnem.

Alterum eſt, verbum dici lucem ratione luminis ſupernaturalis, quod etiam ante aduentum ſuum in carnem, verbum ſparſit in omnes fideles a mundi principio. Et in hoc cum Auguſtino conſentio, idq. Ioannes ipſe ſatis ſignificauit, dicens; *Erat vita*, & *erat lux*. Vox enim, *erat*, antiquitatem indicat: idipſum rei veritas comprobat. Chriſtus enim Deus & homo, non ſo-
C lum poſt aduentum ſuum, ſed etiam ante, ſui radios emiſit, & ſicut pro hominibus prioribus, & poſterioribus mortuus eſt, ita etiam eos illuminauit, vt fructum mortis perciperent. Lux ergo dicitur verbum in carne, qui Chriſtus eſt, ita tamen, vt nondum carne ſuſcepta lux ſit, ſicut ſol, qui antequam Orizontem aſcendat, ſolet radios emittere, & mundum illuminare: Quamquam fatendum eſt, multo magis illuxiſſe hominibus, lucidiusq. ſplenduiſ-
D ſe poſt aduentum, ſicut ſol poſt aſcenſum ſuum.

Tertium eſt, verba ſequentia, *Lux lucet in tenebris*; enunciata eſſe de verbo lucente, & manifeſtato in carne iam ſuſcepta; & ſic intellegēdi ſunt Doctores tertio loco allegati, & Ambroſius expreſſe id ſignificat. Sic enim inter alia dicit, Lux lucet in tenebris, id eſt, Chriſtus in cælo, ſicq. conuenire poſſunt ſecunda, & tertia ſententia, & Ioannes abſolutus in ſua narratione iudicabitur,

bitur, qui verbum in carne ante, & post A aduentum illuxisse descripsit.

Hac doctrina soluitur facile dubium propositum ab Origene tom. 3. in Ioannem cur non dictum sit verbum lux Angelorum, cum etiã Angeli ratione polleant, lumenq; naturale habeant: ad quod ipse dupliciter respondet. Primo quidem eo, quod lux hominum dicitur, non excludi, quin sit etiam Angelorũ, sicut cum dicitur Deus Abrahã, Isaac, Iacob, non negatur eum esse etiam Deum ceterorum. Quæ tamen solutio non B satisfacit; oportebat enim assignare causam, cur potius sit verbum dictum hominum lux, & non Angelorum, cum hi sint perfectiores. Altero modo respondet, hoc nomine, *hominum*, etiam Angelos significari, qui aliquando in scriptura homines appellantur. At neque in hac responsione conquiescit animus; Angeli enim vocantur homines, quando apparent in forma humana, aut aliquod officium hominis peragunt, quod hoc loco non dicitur. Præterea etiam homines appellantur Angeli, cur ergo non dictum est, Lux Angelorum, vt nomine Angelorum etiam homines significarentur?

Verbũ cur non dictũ est lux Angelorum.

Hæc dubitatio in expositione Origenis, & Cyrilli locum habet, qui de lumine naturali loquuntur: at in nostra facile cum Chrysostomo soluitur hom. 4. Verbũ enim ratione carnis non erat lux Angelorũ, cum non Angeli sint redempti, sed homines, quorum causa verbum carnem sumpsit, & eorum Doctor, Lux, & Vita, & Magister est factum. Potius ergo ex hoc colligendum est, non de luce naturali, quæ Angelis est communis, sed de supernaturali, quæ hominibus solis datur a verbo, ratione carnis assumptæ, Euangelistam loqui.

Et lux in tenebris lucet.

COMMENTARIVS.

VERBVM, in quo vita erat, & quod lux erat hominum ad vitam, etiam nondum carne suscepta, visibile tandem apparuit, & suscepta carne lucet. Hoc Ioannes 1. epist. cap. 1. alijs verbis expressit, dicens; Vita æterna manifestata est, & vidimus, & testamur, & annunciamus vobis vitam æternam, quæ erat apud Patrem, & apparuit nobis. Vitam manifestatam esse; & apparuisse, dicit nunc Ioannes, lucem lucere. Erat prius lux inuisibilis, & spiritualibus oculis per fidem tantum cernebatur: at iam lucet, & visibilis facta est etiam oculis, & sensibus corporeis; exteriori verbo & operibus suæ potentiæ illustrans homines. & impletur illud Isa. 52. Ego ipse, qui loquebar, ecce adsum: ac si diceret; Ego, qui prius me patribus manifestaui inuisibiliter loquendo, ecce iam visibilis adsum, & luceo. & Baruc. 3. Hic adinuenit omnem viã disciplinæ, post hæc in terris visus est. Hoc idem Paul. 2. Timot. 1. Gratia, inquit, quæ data est nobis in Christo Iesu ante tempora sæcularia, manifestata est autem per reuelationem Domini nostri Iesu Christi: quasi dicere voluisset: Iam Christus carne suscepta lucet in mundo, nos docens, & viuificans. Hæc autem lux lucet, sed in tenebris: quia veniens Christus in mundum, ignorantes Deum, & a via salutis aberrantes inuenit, his se visibilem Doctorem veritatis exhibuit; & impletum est, quod Isa. 9. prænunciatum erat; Populus, qui ambulabat in tenebris, vidit lucem magnam. Tenebras appellat homines, Deum & viam salutis ignorantes: qua appellatione vsus etiam est Paulus, Ephes. 5. Eratis aliquando tenebræ. Tales & inter Iudæos multi tunc erant de quibus Matth. 15. dictum est: Cæci sunt, & duces cæcorum. & Matth. 22. Erratis nescientes scripturas, neque virtutem Dei. Vsus est autem Euangelista verbo *lucet*, ad significandã præsentem quidẽ in carne, sed perpetuam, & indesinentem illuminationem. Christus enim, etiam post suam ascensionem, per suos Apostolos, & eorum successores, totamq. Ecclesiam, etiam inter infidelitatis tenebras, semper in vniuerso lucet.

Et tene-

Et tenebræ eam non comprehenderunt.

COMMENTARIVS.

NON omnes ex ijs, qui in tenebris erant, venientem Christum, & lucentem agnouerunt, nec eius salutarem susceperunt doctrinam, vitio, & culpa propria ipsorum: & hæ tenebræ sunt, quæ non comprehenderunt lucem illam lucentem: quod ipse Dominus Ioan. 3. significauit, dicens; Lux venit in mundum, & dilexerunt homines magis tenebras, quàm lucem. Non dicit autem Ioannes, nullas tenebras lucem comprehendisse, cum non defuerint multi prius in tenebris ambulantes, qui lucem admiserunt, & crediderunt, & ex tenebris facti sunt lux, iuxta illud Ephes. 5. Eratis aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino: & Act. 26. Mitto te aperire oculos eorum, vt conuertantur a tenebris ad lucem. Plurimi tamen Iudæorum dilexerunt magis tenebras, volentes in suis permanere vitijs: & hæ sunt tenebræ, quæ non comprehenderunt lucem. Verbum *Comprehenderunt*, idem significat, atque, non perceperunt, neque apprehenderunt, sicut illud Rom. 9. Israel legem iustitiæ non apprehendit. Vtrobique idem est verbum Græcum. Quòd si inquiras, cum multi, quibus verbum in carne apparuit, ipsum non agnouerint, qua ratione illis lucere dictum est? Respondeo, duo hæc esse inter se longe diuersa; Lucem lucere, & ipsam percipi. Sol namque nemine aspiciente lux est, & lucet, quia radios splendoris emittit, quamuis multi locis subterraneis se abdentes, aut oculos aperire nolentes, lucem eius non percipiant; sic lux illa, verbum in carne, radios cælestes, & salutem afferentis doctrinæ inter incredulos sparsit, etiam si illi noluerint mentis oculos aperire, vt crederent.

ANNOTATIO XXI.

Tenebrarũ nomine qd significetur, diuersæ nouem senten tiæ.

NON eodem modo Doctores tenebras exponunt, nec in eadem significatione verbum illud, *Comprehenderunt*, accipiunt.

A Primo quidem Origenes tom. 4. in Ioan. aliud per tenebras, in quibus lux lucet; aliud per tenebras, quæ lucem non comprehenderunt, intelligit. Prioribus dicit significari carnem patibilem, & mortalem, & quæ erat in similitudinem peccati, in qua verbum apparuit; posterioribus autem significari dæmonia, & aduersarias potestates, quæ contra Dominum insurrexerunt, & eũ B sunt persecutæ, vt sit sensus: *Lux in tenebris lucet*, id est, verbum apparuit in carne mortali, & patibili, & in similitudinem peccati inter nos; tamen omnes inferni potestates non potuerunt præualere contra illud; sed superatæ, & victæ sunt. Hæc est expositio Origenis, & eam secutus est Gregorius Nazianzenus orat. in sancta lumina: quamuis eam applicet fidelibus & iustis hominibus, quorum caro in hoc sæculo exposita est inimici contradictionibus, tamen præualet lux interior animæ. Sed hoc magis dicit per accommodationem quandam: Christo enim hæc verba conuenire sciebat.

Secundo Cyrillus lib. 1. in Ioan. capit. 7 non idem etiam per vtrasque tenebras interpretatur; sed per priores naturam rationalem, in quantum ex se non habet lumen intelligentiæ, & rationis, nisi a Deo donetur, vnde ex se tenebricosa est: eum autem verbum ei intellectum, & vim rationis communicat, fit rationalis, & luminosa. In his ergo tenebris lux, nempe verbum, lucet infundendo, & communicando vim intellectiuam, & rationalem, quod omnibus est hominibus commune: at per tenebras posteriores exponit eos, qui cum lumen accepissent, non cognouerunt Deum, & huius luminis datorem, sed creaturas coluerunt: quamuis non amiserint lucem rationis datam a verbo. Hęc est expositio Cyrilli.

Tertio Origenes hom. 2. in diuersos, siue auctor illarum homiliarum, eodem modo exponit priores tenebras, sicut Cyrillus: tamen posteriores aliter interpretatur, vt sint eædem tenebræ, quæ quamuis lumen rationis acceperunt a verbo, tamen non potuerunt ipsum comprehendere, quia incomprehensibile C est; nec totam lucem acceperunt, quia infinita est. Natura igitur rationalis ex se non habet vim rationis, & intelligentiæ, ob id ex se obscura est, sed eam a

D verbo

verbo accepit, & verbum in ea splenduit. Neque tamen totum lumen, seu lucem verbi potuit capere: & ideo, *tenebra eam non comprehenderunt*. Non enim creatura rationalis potest Deum cognoscere, quantum ipse cognoscibilis est. Hanc secundam partem sequitur etiam Hilarius lib. 2. de Trinit. dices: Tenebræ non comprehenderunt, quia inenarrabilem verbi generationem nemo comprehendit.

Quarto Chrysostomus hom. 4. in Ioannem, per priores tenebras mortem & errorem intelligit. In his lucet Christus, qui mortem subijt, & eius prædicatio inter errores innumeros propagata est. Hæ tenebræ non potuerunt efficere, quo minus hæc lux luceret: nam mors deuicta est resurrectione Christi, & errores omnes diuina ipsius doctrina depulsi sunt, & sic lucet in tenebris, per tenebras autem posteriores, homines peccatores interpretatur: qui dum suis peccatis inhærent, nolunt lucis huius lumen recipere.

Quinto ab hac Sancti Chrysostomi expositione videtur discedere Theophilactus, qui per vtrasque tenebras idem intelligit: mors enim & error non potuerunt comprehendere lucem, quia nec mors, nec error impedire potuerunt, quo minus lux Christi, & fides eius in mundum induceretur.

Sexto Augustinus tract. 1. in Ioan. & lib. 4. de Trinit. cap. 2. & epist. 120. ad Honoratum, cap. 3. & alijs in locis, vtrasque tenebras, eandem interpretatur rem, homines nempe ignorantes, & sedentes in vmbra mortis: his verbum lumen suæ fidei, & cognitionis expandit. At qui nolunt recipere, dicuntur non comprehendere lucem: qui vero recipiunt, illuminantur. De natura ergo sua, omnes carent luce hac supernaturali fidei, sed verbum est, quod infundit, & lumen spargit: qui recipit, illuminatur; qui non recipit, in suis manet tenebris: & hoc est, quod tenebræ dicuntur non comprehendisse lucem. Augustinus autem loquitur de lumine spirituali, etiam ante aduentum verbi in carne, hominum cordibus per ipsum infuso.

Septimo Augustinum sequitur Ambrosius lib. de fide, contra Arrian. cap. 3. tamen in hoc differt, quod exponit de Christo post ascensum, qui per mundum suæ fidei radios

A emittit. Lux, inquit, in tenebris lucet, id est, Christus e cælo illuminat: & tenebræ eam non sunt assecutæ, hi scilicet homines, quorum cor ignorantiæ tenebris est obcæcatum. Hæc Ambrosius: quibus in verbis videtur de lumine euangelicæ prædicationis loqui.

Expositio Gregorij Nazianzeni in orat. de fide, quam octauo & vltimo loco reseruaui, meo iudicio ceteris est verior, quam & in commentario sum prosecutus. *Lux*, inquit, *Lucet in tenebris*, Christus nepe in hoc B sæculo, *& tenebra eam non apprehēderunt*: hi scilicet homines, quorum ignorantiæ tenebris cor excæcatum, Christum Deum, & verum Dei filium non agnouit. His verbis significat Gregorius lucem Christum esse, quia in carne veniens lucis suæ radijs, & doctrinæ splendore, illuxit mundo, qui erat in tenebris ignorantiæ, & peccati. Sed tenebræ, id est, qui voluerūt in sua manere ignorantia, & vitijs, non apprehenderunt lumē hoc: sicut sole lucente super terram, qui oculos claudit, non apprehendit lumen. Reliquæ C expositiones non videntur ad mentem Euangelistæ, maxime illæ, quæ de lumine naturali, & quæ de lumine ante aduentum fidei procedunt, cum re vera Euangelistæ sermo sit de doctrina, quam in mundo suo Christus aduentu docuit: & de vita, quam veniens largitus est, quę duo ab æterno per ipsum facienda esse, decretum erat.

Auctor sequitur Gregorij Nazianz. expositionem.

Sed iam ad aliam capitis partem explicādam, progrediar; si tamen recentioris cuiusdam expositionem adiunxero, quæ talis est: vt per tenebras intelligantur omnes D creaturæ sensibiles, rationis, & intellectus expertes: in his lux lucet, quia per earum cognitionem, in Dei cognitionem ascendimus. Inuisibilia enim Dei per ea, quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur; tamen ipsæ non comprehendunt: quia lucem hanc & verbum non valent cognoscere. Quæ expositio prorsus est aliena a verbis Ioannis, qui lucem Christum vocat ea ratione, qua ipsemet sæpe in Euangelio lucem se appellauit, propter doctrinam & fidem, quam mū-do attulit. præterea quia sermo est de coE gnitione & lumine, per quod vitam, quæ in verbo est, assequimur: hanc autem non ex creaturis, sed a Spiritu sancto per infusionem accipimus.

Rom. 1.

Fuit homo missus a Deo, cui nomen erat Ioannes.

COMMENTARIVS.

DIxerat Euangelista tenebras lucem non comprehendisse, quia Iudæi cæci non cognouerunt Christum, nec fidem eius prædicationi adhibuerunt.

Adiungit

Adiungit nunc Deum ex parte sua, ea media, ob quæ credere illi, & cognoscere potuissent, non prætermisisse: misit enim hominem, *Cui nomen erat Ioannes*, cui munus a Deo hoc iniunctum erat, vt populum præpararet, & disponeret, eoq. disposito, & præparato indicaret Christum, ac de ipso redderet testimonium. Noster igitur Euangelista non solum Ioannis describit historiam, sed simul Euangelij veritatem, Ioannis auctoritate confirmat. Erat enim magni nominis & opinionis apud Iudæos, ita vt propter eandem causam, omnes Euangelistæ Ioannis Baptistæ perhonorificam fecerint mentionem. Dicit ergo a Deo missum, vt commendet eius testimonium: probatio enim testimonij Ioannis, est probatio doctrinæ, & veritatis Christi. Erat enim celebre nomen, & per quandam antonomasiam nomen Ioannis illum magnum Baptistam significabat. Nomen autem hoc plenum est mysterij, cum idem significet, quod Dei gratia: illum enim, qui gratiæ auctor est, indicare veniebat. Circa illud, *a Deo*, notat Chrysostomus hom. 5. esse sine articulo: & tamen verum Deum significare, nemo negare potest, cum Malach. 3. dicat ipse Deus de Ioanne: Ecce ego mitto Angelum meum: quo conuincitur Arrianorum uanitas, qui, uti supra diximus, ea ratione uerbum esse uerum Deum negabant, quia dictum est sine articulo, *Et Deus erat verbum*. Sed libet eadem paulo fusius in sequentibus prosequi.

Ioannis Baptistæ nomē celebre.

Arrianorū vanitas.

ANNOTATIO XXII.

Expēduntur magis Euangelistæ verba.

TRia sunt in superiori sententia adnotanda. vnum est, quod Cyrillus, lib. 1. cap. 7. animaduertit, nempe Euangelistam dum de verbo loquitur, vsum esse verbo. *Erat*, dum autem de Ioanne agit, verbo *Fuit*, vtitur: in illo dicit insinuari verbum factum non esse, sed æternum; in hoc, Ioannem, vt alios homines, esse factum. Et certe discrimen Cyrilli non consistit in temporibus, quòd vnum verbum sit imperfectum *Erat*, alterum perfectū *Fuit*: nam in Græco non est perfectum, sed aoristos. verum discrimen est in verbis, quòd vnum est substantiuum ἦν, *Erat*: alterum adiectiuum ἐγένετο, *factus est*, quamuis aliquando pro substantiuo accipiatur. Hanc Cyrilli annotationem Chrysostomus hom. 5. non recipit, licet neminem citet auctorem: negat tamen hoc verbum hic significare factum esse, de eo quod nō fuit; sed cū verbo, *Missus*, coniungendum affirmat, in eum modum: *Fuit missus*, seu, *factus est missus*: vt verbi significatio ad missionem reuocetur: ex quo non sequitur, quod sit is, qui mittitur factus, licet re vera factus sit, & nobis hoc probatur. Nam de verbo Deo dicitur: Est factum caro, tamen non inde infertur, in se factum esse: non ergò est mysterium aliquod in verbo, *Fuit*.

Origenis errores notantur.

Alterum est adnotandum circa illud: *homo*, errasse Origenem tom. 5. in Ioan. Dixit enim Ioannem non fuisse hominem natura, sed vnum ex Angelis cælestibus, qui missus est, vt assumpto corpore testimoniū A de Christo perhiberet: probatq. illo Malach 3. vbi de Ioanne loquens Deus per Prophetam dicit: Ecce ego mitto Angelum meum. Quæ doctrina non est consona fidei Catholicæ, quam merito, quamuis tacito auctoris nomine, refutat Cyrillus lib. 1. cap. 7. satisq. conuincitur ipsa voce *homo*. Et vero si Angelus esset natura, Euangelistæ id minime dissimulassent. Cum ergo Angelus dicitur, non naturam sed officium significatur, quia nunciabat aduentum Christi: qua ratione etiā Christus An- B gelus testamenti dictus est, ab eodem Propheta: & homines etiam Angeli in Apocalypsi dicuntur. Vt igitur Euangelista purum hominem significaret, vocem, *homo*, sine articulo posuit, vt in Græco textu apparet, ne homo, vt alter Christus putaretur, qui fuit simul homo & Deus.

Adnotandum est præterea, quòd circa verbum, *Missus*, idem Origenes tom. 5. dubium tale mouet; Si missus, inquit, est, ergo ab aliquo loco missus est; ergo præcessit Ioannes, antequam in hunc mundum ve- C niret. Propter quod argumentum ipse inductus est, vt assereret esse Angelum vnum de cælestibus, vt iam retulimus. Quamquam ipse Origenes solutionem aliam adhibet, iuxta sententiam eorum, qui censent animas corpora præcessisse in cælo, & inde in corpora demitti, hocq. responso existimat dubitationi satisfactum esse, etiam si merus homo fuisset Ioannes, vt missus dicatur, quia de cælo aduenit corpori anima, vt per-

D 2 hibe-

hiberet hoc testimonium. Hic tamen error non est minor priori, cum aduersetur doctrinæ Catholicæ, quæ tenet & docet, animas hominũ non esse ante corpora creatas, sed fieri, quando corporibus vniuntur. Neque tamen hac ratione solueretur eius dubitatio. Nam si qui mittitur, debet præcedere in termino, a quo mittitur; cũ homo dicatur missus, debuit homo prius esse in cælo, quàm esset missus: at anima non est homo, nec dicitur missa, necesse ergo esset hominẽ esse in cęlo, vt mitti inde posset. Nisi velit affirmare animas esse homines, secũdum philosophiam Platonicam, quæ tradit formas rerum esse totam naturam: quod vanum esse Aristoteles ostendit, vt aliquando in Metaphysicis discussimus.

Quamobrem solutio dubitationis hæc est: Quando factus est homo, non dicitur

A missus, nec Euangelista dicit factum esse Ioannem, sed missum: quia supponit factum hominem & natum, & ordinatum a Deo ad hoc munus exequendum: nec quęrendi sunt termini locales, sed vt homo, qui ex se non habebat tale munus, a Deo instituatur ad id muneris, & officij. Igitur mitti a Deo Ioannem, non aliud est, quàm Ioãnem institutum esse, vt tale munus exerceret: sicut dicebantur etiam mitti prophetę, quando eis iniungebatur, vt quę a Deo edocti erant, populis annunciarent. Non prius E ergo munus hoc iniunctum est Ioanni, quã fuit homo conceptus, licet in mente diuina, id quod futurum erat in tempore, ab æterno fuerit ordinatũ. Quando autem sit Ioanni datum hoc diuinum pręceptum, vt testimonium perhiberet, Lucas cap. 3. narrat. sed de his satis.

Quid sit Ioãnẽ mitti a Deo.

Hic venit in testimonium, vt testimonium perhiberet de lumine.

COMMENTARIVS.

Explicat officium, ad quod missus est Ioannes a Deo: nimirum, ut perhiberet testimonium de luce, nempe Christo, ostendendo, & significando populo Iudæorum, eum esse uerum Messiam. In Latinis codicibus non ita aperta & clara est sententia, sicut in Græco sermone. Vno enim uocabulo Græci utuntur, nempe φῶς, quod Latine modo lucem, modo lumen uerterunt: tamen eadem est utriusque significatio: & hæc uerba probant, per lucem Christum significari, quando dictum est, *Lux hominum, & lux in tenebris lucet*. De hac enim luce Ioannes testimonium perhibuit, nimirum de Christo Messia, uero Deo, & homine. Priora igitur uerba, missionem Ioannis a Deo, hæc autem, finem eiusdem missionis explicant.

ANNOTATIO XXIII.

Quare Christus testimonio Ioannis vsus sit.

Posset aliquis non immerito interrogare, quare Dominus hoc Ioannis testimonium de se exhiberi voluit. Aliquot causas sacri Doctores adferunt. Vna est ex parte ipsius Christi: perspicuum enim est, primum Christi aduentum in paupertate, & abiectione, non in splendore, & maiestate fuisse: quod Zachar. 9. prædictum erat. Ipse, inquit, pauper ascendens super asinam: & ob id in Euangelio Christus grano sinapis comparatur, quod in principio minimum, creuit postea in arborem magnam; & fermento abscondito in farinæ satis tribus, quod totam massam fermentauit; & lapidi paruo cadenti de monte apud Danielem, qui factus est mons, & repleuit totam terram. Hæc demissio & humilitas Christi in primo aduentu, occasio quędam fuit Iudæis

Matth. 13. & Luc. 13.

Dan. 2.

A non cognoscendi Messiam. quod pręuidens Deus, voluit eos per prophetas, & scripturas, multo ante, huius humilitatis pręmonere. Nec hoc satis esse duxit, sed multas præterea huius aduentus descripsit circumstantias, nempe tempus, locum natiuitatis, tribum, ex qua venturus erat, opera per ipsum patranda, & alia permulta: quæ si Iudęi attentius considerassent, non vtique Christi humilitatem despexissent. Non his contentus Deus optimus, testem quendã, hominem vtique omnibus numeris absolutissimum, & ab ipsomet Deo ante prædictũ, B qui sua voce ipsum Christum designaret, adhibuit; nullam vt Iudęi conquerendi, nec se excusandi, causam habere possent, quòd humilis, & abiectus, & indignissima ferre paratus, venisset. Hæc est vna causa, cur venerit

uerit Ioannes ad testimonium perhibendũ de Christo, quam Augustinus tract. 35. in Ioan. his verbis amplificat: Venit, inquit, Christus contemnendus, & honorandus: venit negãdus, & confitendus: talis ergo venit, vt opotteret ei lucernam testimonium perhibere. Numquid opus erat, vt Ioannes tamquam lucerna perhiberet testimonium diei, si dies ipse ab infirmitate nostra posset videri? hæc Augustinus.

A

Altera huius testimonij fuit occasio ex parte Iudæorum: non enim omnes intelligebant prophetias, nec scripturarũ ita percipiebant sensum, vt signa data aduentus discernerent: & qui studijs scripturæ vacabant, multis peccatis detinebantur: ob quæ a legis obseruantia & scripturæ meditatione, auersi erant. Vnde Ioan. 5. Dominus ad hoc studium eos exhortabatur; Scrutamini scripturas. Præmissus est ergo Ioannes magnus propheta, qui instar scripturę viuæ Christum indicaret, scripturas declararet, et Iudęos ad pœnitentiam induceret, vt a peccatis liberi, animis radium veritatis, & lucis perciperent. Erant enim peccata velamina quædam, & impedimenta, quo minus veritatis fierent capaces: & ideo sæpe Dominus, peccatorum eos arguebat, non aliud ratus, quo minus veritatem reciperent, impedimentum. Hinc Ioan. 5. Quomodo potestis credere, qui gloriam capitis ab inuicem? Hanc ipsam huius testimonij rationem Augustinus tradit serm. 20. de sanctis. Iudæi, inquit errauerunt a ventre, id est a lege, quæ Christo grauida erat: ideo venit vt testimonium perhiberet Ioannes de lumine. Et paulo inferius: Vt mundo ignorantiæ nocte possesso, lumen salutis ostenderet, & quasi inter desissimas delictorum tenebras, splendidissimum Solem iustitiæ lucis suæ radio demonstraret. hæc Augustinus.

E

Tertiam causam assignat Chrysostomus hom. 5. Vt sui, inquit, homines per eum crederent; quasi diceret; Christus venit, ex parte Dei se ipsum, Filium Dei prędicans: voluit Deus, vt ex parte Iudæorum, qui credituri erant, vnus etiam esset, qui redderet testimonium: talis fuit Ioannes plane homo Iudæus, de numero eorum, qui credituri erant. Habuerunt ergo etiam Iudæi testem ex parte sua, omni fide dignum.

Causa denique quarta est Origenis tom. 5. vt testimoniorũ esset abundantia, vt alij ob vnũ, alij ob aliud crederent. Deus enim noster non necessaria tantum ad salutem, sed cumulata etiam media exhibuit. Hæ in præsentia quamuis aliæ non desint, causę sufficiant.

ANNOTATIO XXIIII.

Qua ratione Ioannis testimoniũ necessarium fuerit.

POSSET, insuper aliquis interrogare, Concesso iam conueniens fuisse hoc testimonium, an quoque fuerit necessarium? Respondeo: Si necessarium testimonium sic intelligamus, quòd Christi testimonium de seipso minime sufficeret, nisi & Ioannis testimonium accessisset, hac ratione dico necessarium non fuisse. Opera enim Christi, fuerunt ex se testimoniũ sufficientissimũ ad probandum eum esse Filiũ Dei, & Messiam: & idcirco ipsemet dicit, Ioannis. 15. Si non venissem, & opera non fecissem, quæ nemo alius fecit, excusationẽ haberẽt de peccato suo, nunc autem excusationem non habent. Et Ioan. 14. Non creditis, quia ego in Patre, & Pater in me est, alioquin propter opera ipsa credite. Ioan. 5. Ego habeo testimonium maius Ioanne: opera, quæ ego facio, testimonium perhibent de me. Et iterum; Ego testimonium ab homine non accipio: quasi diceret, non est mihi necessarium hominis testimoniũ, nec propter me Ioannes testis inductus est. Constat igitur Ioannis testimonium necessarium, propter Christum, non ita fuisse requisitum, quasi non ipsius opera sufficeissent.

C

Sentit idem Cyrill. lib. 2. in Ioan. cap. 14. Nullius, inquit, hominis testimonio sibi necessario opus fuit, cũ a splendore signorum, & gloria, Deus natura demonstraretur. Hoc idẽ Chrysost. hom. 5. affirmat; Ne, inquit, putes hac causa venisse Ioannem testificatum, vt fidei ratione aliquid Domino adderet, vt proinde existimẽ dictum esse, *vt testimonium perhiberet de lumine*: non dictũ est de verbo, sed de lumine, vt insinuaret Christum propterea non indiguisse hoc testimonio, sicut lumen non indiget alio lumine, vt videatur. Quapropter, antequam Christus sui testimonium præberet, Ioannis præcessit testimonium. Nam quando Ioannes testimonium perhibuit, nondũ lucebat Christus per opera miranda, quæ postea fecit. Quòd si necessarium intelligamus, ex quadam suppositione, certe necessarium fuit Ioannis testimonium: quia prædictum erat per Prophetas ipsum venturum: & cum prophetiam recipiamus, necessarium fuit eius testimonium. Quamquã vt diximus, non sic prædictum est futurum, quasi Christi grauissimo testimonio aliquid Ioannes addere potuisset.

D

B

ANNOTATIO XXV.

Ioannis testimonio debuerunt Iudæi fidẽ habere.

VNICVM hoc loco inquirendum superest; an testimonium hoc Ioannis ita fuerit idoneum, vt Iudæi ei testificanti credere

credere debuerint, & non habentes fidem peccauerint? Ego certe sic iudico, Ioannis testimonium adeo idoneum, & dignum fide fuisse, vt Iudæi, & fidem illi habentes, non modo leuitatis non arguendi fuerint, sed maximam prudentiæ laudem adipisci potuerint. Si enim a Deo missus est ad testificandum de Christo, habuit a Deo omnia necessaria, vt fide dignus inueniretur. Non enim ipse Deus mittit aliquem ad munus, quin ei necessaria ad idem obeundum conferat. Sic fecit, quando Moysem misit ad Pharaonem: sic etiã quando misit Prophetas. Idem ex ipsa scriptura comprobatur. Cū enim tria sint necessaria, vt fide dignus testis habeatur: primo quidē scientia: nemo enim, quæ ignorat testificatur; Ioannes autē Propheta, & plusquā Propheta sciētia diuina fuit plenus. Secūdo fidelitas, vt quæ scit, loquatur, nec velit mentiri, aut decipere: hæc etiam magna in Ioanne fuit, quandoquidem pro veritate, quam libere Herodi loquebatur, dum ipsum arguebat, mortem subiuit; Iudæorum quoque vitia eadem fidei constantia reprehendit. Denique opinio & auctoritas, vt talis nimirum ab alijs habeatur, qualis est: hæc profecto de Ioanne fuit tanta apud omnes, vt Christus putaretur, vt paulo inferius dicemus.

Exod. 3.

Testi sunt tria necessaria.

Nec opinio hæc vana ex causa, sed maximis argumentis fuit comparata. Primum fuit scripturæ prædictio qua multo ante per Spiritum sanctum, præcursor Christi futurus, prędictus est. Malach. 3. Ecce ego mitto Angelum meum, & præparabit viam ante faciem meam: quo testimonio Dominus ipse Matth. 11. Ioannem commendat. Similiter eius prædicatio fuit enunciata. Isa. 40. Vox clamantis in deserto. quo testimonio ipsemet Ioannes Baptista suam probat auctoritatem.

Vnde Baptistę opinio tanta fuerit apud Iudæos.

Secundo, argumento fuit eius conceptio, & partus supra naturā & miraculis plenus, prout describitur Lucę. 1. Ex patre enim admodum sene, matreq. sterili, atque ætate prouecta natus est. In eius ortu mutus pater loquitur; nomen ei imponitur, quo nemo in eius cognatione vocabatur, Angelo illud prænunciante. Fuit præterea omnibus manifestus hic tam mirus partus: nam timor cepit omnes in montanis degētes, vt præ admiratione dicerent: Quis, putas, puer iste erit? etenim manus Domini erat cum illo.

Tertium eiusdem rei argumentum fuit, ipsius vitæ innocentia, omni ex parte inuiolata: tanta, & tam dura pœnitentia, vt di-

A ceretur, nec comedens nec bibens, atque adeo vix esset humana. Hæc igitur tria magnam omniū Iudæorum illi opinionem & existimationem compararunt, vt eius testimonium dignum fide, quod tanta scientia, tanta veritas, tanta opinio commēdarunt, iure optimo admitti debuerit. Quare egregie Cyrillus lib. 1. in Ioan. cap. 7. dicit: Quo modo auctoritati eius credendum nō erat, qui tanto cumulo virtutis præfulsit, vt lux ipsa a nonnullis crederetur?

B Possumus secundo propositæ dubitationi respondere: non solum enim Ioannis testimonium fuit ea fide dignum, vt sine leuitatis nota credere ei Iudæi potuerint; sed etiam fuit tantum & tale, vt non credentes, peccauerint grauiter. Hoc patebit cum ad cap. 5. Ioan. explicandum peruenerimus, vbi Dominus hanc Iudæorum in credendo tarditatem grauissime reprehendit. Vos misistis ad Ioannem: & testimonium perhibuit veritati. Quòd si peccabant, qui prophetis a Deo missis fidem non adhibebant, quanto magis, qui plusquàm prophetę credere noluerunt?

C Addamus tertio, potentius fuisse testimonium, quod postea de se Christus per opera sua perhibuit, testimonio Ioannis, quod aperte per Euangelistam nostrum Dominus affirmat. Ioan. 5. Ego testimonium habeo maius Ioanne: opera enim quæ dedit mihi pater, vt perficiam ea, ipsa opera, quæ ego facio, testimonium perhibent de me. Quod etiam Cyrill. lib. 2. in Ioan. cap. 149. annotauit.

D Quarto respondeo; Sapienter Dominus in proferendis testimonijs processit: sapientis enim est ordinate operari, & cuncta disponere. Ordo autem est in testimonijs exhibendis, vt ab infirmioribus ad firmiora progressio fiat, vt crescente in credendo difficultate, crescat etiam veritatis confirmatio: sic & in medicamētis euenire videmus, quorum leuiora prius admouentur. Præmissum igitur est Ioannis testimonium, vt infimum, quo cum Iudaici cordis durities non emolliretur, adhibuit Dominus operum testimoniū: & inter hæc minora prius

E sunt exhibita, at crescente in fide recipienda pertinacia, Dominus maiora operatus est, quando morti proximus cæco a natiuitate visum, & quatriduano Lazaro vitam restituit. Ex his omnibus notum est, fuisse idoneum, & summa fide dignum testimonium Ioannis, & cui admittendo non aliud quàm Iudæorum obstitit peruersitas.

Vt omnes crederent per illum.

COMMENTARIVS.

DICTVM est, venisse Ioannem, vt testimonium perhiberet: nunc finem testimonij explicat, vt omnes per illum crederent, nempe ut esset medium quoddam, per quod Christum cognoscerent, & illi fidem adhiberent. Dum ergo dicitur hoc testimonium Ioannis esse, ut crederent Iudæi per illum, significatur non Christi causa, sed propter Iudæorum imbecillitatem, & malitiam, eius testimonium fuisse necessarium. Neque uero dictum est, vt crederent in illum: quia Ioannes non erat, in quem credendum erat, sed per quem credendum erat in Christum. Ioannes erat instrumentum & medium quoddam, sicut Ioan. 4. dicitur de Samaritana; Multi crediderunt propter verbum mulieris. *Vt omnes*, inquit, *crederent*. *Omnes*, intellige, quibus missus est. Ioannes enim est missus soli populo Iudaico. Si autem non omnes crediderunt, ipsorum fuit culpa; cum omnibus illis missus sit, & necessariam omnibus credendi rationem exhibuerit.

ANNOTATIO XXVI.

Per illum, non Christũ sed Ioãnem refert.

ARTICVLVS Græcus, *illum*, est generis communis, qui & neutri, & masculino accommodari potest: inde est, posse referri & ad lumen & ad Ioannem, vt sit sensus; vt testimonium perhiberet de lumine, vt omnes crederent per illud, nempe lumen, qui Christus est; aut per illum, scilicet Ioannem. Theophilactus refert ad lumen, nempe vt omnes crederent in lumen, & Christum: quę expositio aliquibus hoc tempore non displicuit. Cyrillus tamen Chrysostomus & reliqui tam Latini quàm Græci Doctores, ad Ioannem referunt, qui fuit minister, per quem Iudæi credere debuerunt. Et hunc sensum Latina editio recepit, & est verus sensus. Nam obiectum fidei est Christus, in quem credimus: prædicatores autem & ministri sunt, per quos credimus: quod quidam ex recentioribus aduertens, addere ausus est, in hunc modum; Vt omnes crederent per Christum in Deũ, sed hoc de suo cõmentus est cerebro. Nam & Christus est, in quẽ credimus: Ioan. 14. Creditis in Deũ, & in me credite.

Hic tamen, vt intelligatur textus, illud in primis in memoriam reuocandum est, quod fides Iudæorum ante Christi aduentum, erat fides futuri, quia in Messiã venturum credebant: hæc autem fides in aduentu ipsius non erat destruenda, sed solum status eius mutandus, vt quem venturum credebant, venisse crederent. Et hic est status nostræ fidei, iuxta illud Rom. 1. Reuelatur in eo, id est, Euangelio, iustitia Dei de fide in fidem. Qui igitur ante in venturum credentes; postea venisse Messiã crediderunt, fideles manserunt, statu fidei mutato; qui autem non crediderunt, fidem amiserunt, quia credere venturum eum, qui iã venerat, non fides, sed error erat. Cum igitur fides transitũ hunc receptura esset, de obiecto futuro, in præsens & præteritum, venit Ioannes medius, vt per eum Iudæi transirent de fide in fidem, hoc est, vt quem prius venturum credebant, præcone Baptista iam venisse faterentur.

Non erat ille lux, sed vt testimonium perhiberet de lumine.

COMMENTARIVS.

Baptistam Iudæi Christum fuisse arbitrati sunt.

MVLTI Ioannem fuisse Messiam, & Christum existimarunt. Dicitur enim Luc. 3. Existimante populo, & cogitantibus omnibus in cordibus suis de Ioanne, ne forte esset Christus. Ad hunc igitur errorem submouendum, & confirmandam priorem sententiam adiunxit Euangelista: *Non erat ille lux, sed vt testimonium perhiberet de lumine*, supple, sed venerat, seu missus erat, ut testimonium perhiberet de lumine. Gręce vtrumque nomen, lux & lumen, vt ante

ante monuimus vno exprimuntur vocabulo. Non autem absolute dicitur; non *erat lux*, sed cum articulo; *Non erat ille lux*, illa nempe, de qua dictum est, *erat lux hominum, & lux in tenebris lucet*. Propterea Ioannes ad distinctionem dictus est lucerna ardens, vt inferius dicitur. Nec obstat Matthæi. 5. Apostolos dictos esse lucem mundi: erant quippe lux, sed lux a luce Christo, qui eos fecit lucē. Sic Ioannes lux etiam fuit, sed quia hoc in loco comparatus est Christo, ob id negatur esse lux: sicut etiam de Apostolis Christo collatis, uerum est dicere; non erant illi lux illa. Admiranda profecto sanctitas Ioannis, ut Christus putaretur: quod Augustinus sermone 23. de sanctis. & Gregorius hom. 7. in Euang. ponderantes dixerunt: Tantæ eum fuisse sanctitatis, ut Christus credi potuisset. Magna etiam commendatio Ioannis ab Euangelista insinuatur. *Non*, inquit, *erat lux ille*, quasi diceret, tantæ fuit opinionis, & tantæ virtutis, ut illum non fuisse Christum, declarare pernecessarium uideatur. Non enim negamus de aliquo, nisi quæ aliqua ratione, ei inesse apparent.

Erat lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum.

COMMENTARIVS.

Lucis diuinæ proprietates.

DIXIT Ioannem non esse lucem, sed qui testimonium perhiberet de ea: huius rationem adhibet, ex proprietatibus lucis sumptam. Sunt autem tres lucis illius proprietates; antiquitas, veritas, & communitas, quæ cum Ioanni non insint, recte concluditur illum lucem illam non esse. Verbum *Erat* æternitatem significat. *Veram* dicit, quia non ab alio illuminatur, ut luceat, sed ex se lucet: *Quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum*, non in Iudæos solum, sed & in omnes gentes lumen suum diffundit. Hæc tria Ioannes non habuit, nec enim erat, quia merus homo initium habuit, & aliquando non erat: nec dici potest uera lux, quia ab alio lumen, ut luceret, accepit: nec omnem illuminat hominem, sed propter Iudæos uenit. Immo, ut recte argumētatur Augustinus tract. 1. in Ioan. & epist. 120. ad Honoratum cap. 3. si lux uera illuminat omnem hominem, ergo & Ioannem ipsum, non ergo Ioannes erat lux illa. *Lux*, cum articulo ponitur, vt excellentia personæ, quæ lux est, significetur: rursus *Vera* cum articulo est, vt doctrinę & luminis ab hac luce diffusi eminentia exprimatur. Aliqui verba sic componunt, vt repetant nomen; *lux illa erat, lux illa vera:* sed id non probo. Nam verbi suppositum est, quod sequitur, *lux vera:* verbum tamen *Erat*, præmittitur, nullo alio præposito, ut æternitas magis significetur. Dicitur autem lux illa omnem hominem illuminare, sicut & Sol, qui sufficiens lumen expandit, ut omnes illuminet, & omnibus propositus est, ut uideant, quod si qui non uident, defectus solis non est; sic Christus in hoc mundo, omnibus quidem hominibus, quantum est in se, & ex efficacia lucis suæ, lucet. Si autem non omnes illuminantur, non est defectus lucis huius, & sermo est de luce supernaturali, quæ est per fidem Christi, in quo est salus. Dicitur autem illuminare venientem in mundum, quia sermo est de illuminatione per fidem, quę datur in hoc sæculo, non in altero. sic Ioan. 3. Ego sum lux mundi: homines autem cum in mundo nascuntur, uenire in mundum dicimus. Græce non habetur, *hunc*, sed absolute dicitur; *Venientem in mundum*.

ANNOTATIO XXVII.

Notanda huius loci elegans verborum constructio.

ADVERTENDVM est, textū Græcum ambiguam facere locutionē: illud enim *venientem*, potest referri ad hominem, vt habet Latinus codex, & potest etiam

etiam referri ad lucem; vt sit sensus; vera lux veniens in hunc mundum, illuminat omnem hominem. Hanc ambiguitaté notat Cyrillus lib. 1. in Ioan. & quáuis vtroque modo posse legi censeat, tamen probat communem lectionem,quę Latina est. Augustinus etiam lib. 1. de peccat. merit. cap. 25. vtramque refert lectionem: & re vera non est contemnenda, immo nisi obstaret communis expositio, probanda videretur. Nam consona est verbis ipsius Christi. Ioan. 3. Lux venit in mundum,& dilexerunt homines magis tenebras,quá lucem. & Ioannis 12. Ego lux in mundum veni, vt omnis, qui credit in me, in tenebris non maneat. Quibus in locis idem videtur sensus, ac in isto præsenti, lux vera veniens in mundum, illuminat omnem hominé. Nec argumentum Cyrilli conuincit, quo communem lectionem veriorem esse contendit. quia, inquit, statim sequitur, *in mundo erat*, Non ergo dicta nunc esset lux venire in mundum, quia vnum horum esset superuacaneum: respondere enim possumus id potius fauere alteri lectioni. Venit enim in mundum illuminare, postquam autem in mundo erat, *mundus eum non cognouit*. Hæc autem licet ita se habeant, tamen a communi lectione, cum & sic legi recte possit, & sensus verus, ac consonus sit, non est recedendum.

ANNOTATIO XXVIII.

Proxima Euägelistæ verba, de verbo carne induto esse intelligenda.

NON omnes Doctores cóformes sunt in exponendo, quæ sit illa lux vera, quæ illuminat omnem hominem. Ambrosius lib. de fide contra Arrian. cap. 3. de Patre dictum esse affirmat, *Illuminat omnem hominem venientem in mundum*; de Christo autem, *Lux in tenebris lucet*. Athanasius in oratione, quòd Deus ex Deo est verbú, hæc verba dicta esse asserit de Filio, seu Verbo. Gregorius Naziãzenus oratione de fide idem cum Athan. dicit. similiter Cyrillus lib. 1. in Ioã. c. 8. & Chrysostomus hom. 6. at idem Gregorius Nazian. orat. de Spiritu sancto, quæ est quinta inter Theologicas, toti Trinitati tribuit, & distincte de Patre, Filio, & Spiritu sancto, hæc verba pronunciat. Augustinus autem de Deo hæc intelligit, non discernendo personas. Et re vera si consideremus actionem hanc illuminandi mentes hominum, siue naturali, siue supernaturali lumine, totius est Trinitatis. Omnis enim exterior actio, indiuidua est Trinitati: & tam Pater, quám Filius, quám Spiritus sanctus dant gratiam, infundunt fidé, illuminant hominem lumine, tam naturali, quám supernaturali. Et hoc est, quod Gre-

A gorius illuminationem hanc toti Trinitati tribuit, vt demonstret Spiritum sanctum esse Deum, vnú cum Patre, & Filio. Veruntamen si consideremus Ioannis contextum, in quo de verbo sermoné instituit. Illud namque est lux hominum, illud vita, illud per quod omnia facta, illud de quo proxime est dictum, *Non erat Ioannes illa lux*; profecto negari non potest, quin hęc verba sint de eodem verbo prolata, vt idem sit lux illuminans omnem hominem. Et in hoc vere sentiunt Athanasius Cyrillus & illi, qui hanc

B lucem verbum esse exponunt: hi tamen videntur intelligere has voces de verbo, ratione suæ diuinitatis. Erat enim verbum, vt Deus, lux illuminans omnem hominem, cum ab ipso mundi principio illuminauerit homines, vt paulo post dicemus.

Sed mihi probabilius videtur, sermonem esse de illuminatione, quam fecit veniens in carne: nam contextus hoc postulat. Quãdo enim dicitur de Ioãne: *Non erat ille lux, sed vt testimonium perhiberet de illa luce*, certe inficiari non possumus, per lucem hãc

C verbum in carne intelligi, de hac enim testimonium perhibuit Ioannes, & hac eadem ratione Christus se lucem mundi vocauit. Cũ igitur ista verba continuentur, & rationem, & causam contineant, cur Ioannes non sit illa lux, profecto de eadem luce intelligenda sunt, vt sit sensus; *Lux vera*, de qua testimonium perhibuit Ioannes, *Illuminat omnem hominem veniens in mundum hunc*. Et rursus: *Hæc lux vera erat*: id est, non habuit principium sicut Ioannes; vt in his tribus a Ioanne differat; Quod erat, id est, ver

Christus præ Ioanne tria habuit.

D bum hoc non tunc incœpit, quando apparuit, vt luceret in carne assumpta, sed ante erat; rursus vera lux erat, quia ex se lumen habebat; denique omnem hominem illuminat. Fateor Christum, vt Deum lucem esse, & illuminasse a mundi exordio, & hoc esse commune illi cum Patre, & Spiritu sancto; tamen non omne quod verum est, scribentis menti consonat, sed id, quod ad rationem contextus facit: in præsenti autem Euangelista de verbo loquitur, quæ, ei propria sunt describendo, non quæ communia

E cum Patre, & Spiritu sancto: de qua re etiã superius egimus.

ANNOTATIO XXIX.

De qua illuminatione Euangelistæ verba sint intelligenda.

NEque omnes Doctores consentiũt in explicando, quæ sit illuminatio ista. Quidam illuminationem naturalem intelligunt, vt tunc illuminari homo dicatur, cũ vis rationalis, & intellectiua homini datur: quæ illuminatio fit in ipsa animæ creatione, & infusione in corpus, seu quando inci-

E pit

pit homo esse, in primo suæ conceptionis instanti. Ita exponit Cyrillus lib. 1. in Ioan. cap. 9. & ex recentioribus aliqui. Alij de illuminatione, quæ est per fidem, & supernaturalis, hoc intelligunt dictum esse. Omnis enim illuminatio supernaturalis, a luce ista est. Ita Chrysostomus hom. 7. & Augustinus tract. 2. Et quia hæc illuminatio non est ita cõmunis, sicut prior, non enim omnis homo supernaturali illuminatione illuminatur, dicit nihilominus Chrysostomus illumi nari omnem hominem, quia omnibus lux ista lucet, quantum ex se est; quòd si aliqui non illuminantur, non ex lucis defectu, sed ex ipsis procedit.

Augustinus aliter, vniuersalem hãc propositionem: *Omnem hominem illuminat*, intellexit. Nemo est qui illuminetur, qui non sit ab hac luce illuminatus: seu, omnis, qui illuminatur, a luce hac illuminatur: quę phrasis est aliquando in vsu. Cum Augustino aliqui ex recentioribus sentiunt. Et certe dubium non est, si veritatem doctrinę spectemus, esse verum, quod vtrique Doctores asseuerant. Illuminat enim verbũ, vt Deus, omnem hominem generaliter sine exceptione naturali lumine; illuminat etiam omnem hominem illuminatione supernaturali, siue quantum est ex se, siue, vt dicit Augustinus: Omnis qui illuminatur, a Deo illuminatur. Hoc tamen loco non crediderim id cogitasse Ioannem, qui agit de illuminatione facta a verbo incarnato, & de aduentu suo in hunc mundum, vbi per se, & per suos prædicatores toti orbi veritatem suam, & Euangelium salutis annunciauit. Nec obstat communis illa loquendi forma, quia re ipsa non omnes illuminantur. Hoc enim, vti iam diximus, non est ex defectu lucis: & in hoc bene Chrysostomus dicit, licet responsio Augustini, huic illuminationi accommodari etiam possit.

ANNOTATIO XXX.

Quid sit hominẽ venire in hũc mundum.

CVR autem dictum sit: *Venientem in hunc mundum*, non minus varie respõdẽt Doctores. Augustinus, lib. 1. de pec. merit. & remis. cap. 25. duo dicit: vnum est, additum esse ad sermonis vbertatem, vt idem sit, quasi tantum dictum esset: *Illuminat omnem hominem*. Alterum est, positum esse ad distinctionem luminis huius sensibilis: corporalis enim lux non dicitur illuminare venientes in hunc mundum; sed spiritualis, quæ est animarum, & interior. Nam animæ dicuntur venire in hunc mundum, id est, creari in corpore isto materiali, & sensibili.

Aliter Cyrillus lib. 1. in Ioan. cap. 9. respõdet: *Hominem dici venientem in hunc mundum*, quia de non esse ad esse producitur: quasi duo sint termini, & a non esse tamquã ab vno termino, venit ad esse, tamquam ad alterum terminum. Quoniam igitur dum generatur homo, tunc illuminatur: quia vim intellectiuam recipit, ob id illuminatur veniens in hunc mundum.

Ambrosius vero in enarrat. Psal. 36. de illuminatione per gratiam hunc locum exponit. Dicitur autem homo illuminatus, veniens in hunc mundum, qui sic viuit, ac si mundo superueniret, qui mundum non sequitur, nec affectat, quæ in mundo sunt.

Origenes seu auctor homiliarum in diuersos, hom. 2. mundum interpretatur vitam a vitijs remotam: qui ergo in hunc mũdum veniunt, & a mundo vitiorũ recedunt, illuminantur ab ista luce illuminatione gratiæ & supernaturali.

Quinto & postremo dicunt alij: *Hominem venientem in mundum*, dici, quando concipitur. Tunc enim illuminatur naturali lumine: sed dicitur venire in sua conceptione, quia anima rationalis ab extrinseco est principio, & non educitur de potentia materiæ, vt Philosophi dicunt.

His enumeratis, sensus legitimus, si lectionem hanc sequamur, is erit; vt per *Hominem venientem in hunc mundum*, intelligantur homines dum sunt in hoc sæculo, in quo peregrinantur, nec habent ciuitatem permanentem, nec degunt tamquam permãsuri. Quod si nimis philosophice vrgeas, vnde veniunt? Dico, a principio, a quo facti sunt, nempe a Deo. Venire enim ab aliquo, est factum esse, seu procedere ab alio: hæ tamen subtilitates non sunt ad rem. Dicitur enim gratia Dei venire ad hominem, quia producitur in homine: nec quærendũ est, a quo loco venit. Similiter omne bonum venit a Deo, quia a Deo procedit: ita cum producitur homo in mundo, dicitur venire in mundum, ab eo, a quo productus est.

Auctoris sententia.

Duæ hæreses supersunt cauendæ, quas his verbis auctores earum confirmabant. Prior est, cuius meminit Augustinus lib. 1. de peccat. meri. cap. 25. asserebant quidam, infantes habere vsum rationis, etiam recens natos. Si enim Deus: *Illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum*, & infantes sunt illuminati. Horum error apparet ex sensu iam exposito. Non enim de illuminatione agitur naturali, sed supernaturali. Quo autem pacto omnis dicatur illuminari homo, id quoque expositum est. Quamuis autem de illuminatione naturali sermo esset, adhuc nihil hæreticus ex hoc loco concluderet: quia, vti recte Augustinus respondet, illuminantur infantes, quia vim rationalem & intellectiuam accipiunt, etiamsi

Hæreses duæ.

etiamsi vsum tunc non habeant. Posterior est eorum, qui animas ante corpora fuisse affirmant: quæ ob id dicuntur in mundum venire, quia antequam in corpora venirent, erant alibi. Huius meminit Cyrillus, libro primo in Ioannem, capite nono. Sed paulo superius eundem errorem refutauimus; vbi quàm vana sit eorum collectio, ostẽdimus, & ex his quæ iam diximus, satis constat. Nunc ad alia transeamus.

In mundo erat, & mundus per ipsum factus est, & mundus eum non cognouit.

COMMENTARIVS.

SEntentia hæc ad verbum refertur, non ad lucem (quod indicat illud relatiuum *eum*, quod Græce est masculinum) nec potest accommodari luci, quæ est generis neutrius, sed ad λόγος. Latine dicendum erat: *Mundus illud non cognouit*, vt responderet verbo. Hæc autem sententia cum sequenti, perfectum efficit sensum. Porro contextus orationis & sensus verborum talis est. Hactenus de diuino verbo, duo enunciata sunt: vnum est, omnia per ipsum facta esse; alterum, ipsum vitam esse & lucem hominum, in tenebrisq. lucere, neque ab eis esse comprehensum. Illud ratione diuinitatis, hoc ratione carnis assumptæ habet. Euangelista hæc duo nunc confert: de priori dicit: Verbum illud, per quòd omnia facta sunt, erat in mundo, & mundus per illud factus est, & tamen ipsum mundus non cognouit; nec ex præsentia, cum in omnibus esset, nec ex operatione, cum omnia per ipsum facta sint. De posteriori mox subdet: venit in propria per carnem, vt vitam conferret, & illuminaret, & idem fere euenit: nam sui non receperunt ipsum, quamuis visibile in carne fuerit, & ad sua propria venerit: hæc tamen posteriora verba, postea declaranda sunt. Non est autem intentio Euangelistæ tantum conferre hæc duo, sed etiam docere, vnum alterius causam esse: quasi diceret: quia mundus non cognouit ex sua præsentia, & operatione verbum, propterea venit in carne. Simile est illud Pauli 1. Corinthiorum 1. Nam, quia in Dei sapientia mundus non cognouit per sapientiam Deum, placuit Deo per stultitiam prædicationis saluos facere credentes. Magno autem consilio id factum est. Nam, *In ipso vita erat:* hoc est, in ipso homo vita donandus erat, quam consequi non potuit, nisi illuminaretur, & cognosceret vitæ suæ auctorem: cum autem non cognouerit illud ex eo, quòd per ipsum mundus factus est, nec ex eo, quòd in mundo erat, ipsummet verbum ad illuminandum, & docendum, carne assumpta venire decreuit. Verbum in mundo esse, non tantum dicit præsentiam quandam: sed omnium conseruationem, gubernationem, & cooperationem cum omnibus agentibus, vt sint, permaneant, & operentur. Quod Actorum 17. Paulus expressit. Non longe ab vno quoque nostrum est: in ipso enim viuimus, mouemur, & sumus. Similiter in eo, quòd *Omnia per ipsum facta sunt*, non tantum consideratur creatio, sed creaturarum varietas, perfectio, earum ordo, & dispositio, partium omnium consensus, & harmonia. Ex his duobus mundus non cognouit verbum in sua diuinitate. Mundus in duobus primis locis, nempe: *In mundo erat, & mundus per ipsum factus est*, totam hanc sensibilem machinam significat: in tertio autem loco homines Dei ignorationem habentes, quibus mundus abundabat, ante Christi aduentum, quamuis aliqui semper fideles fuerint, a maxima tamen parte mundus nominabatur. Aduertendum autem, mundum non cognouisse verbum, quod in mundo erat, & a quo mundus factus est, id partim excusatione, partim reprehensione dignum fuisse. Nam non cognouisse verbũm, vt distinctam a Patre personam, nec mysterium Trinitatis, tolerabile fuit: non enim per illa duo, potuit Trinitas cognosci,

Orationis contextus.

 & ita

& ita Athanasius libro de cōmuni essentia, Patris, & Filij, & Spiritus sancti probat ex his verbis, non potuisse mysterium Trinitatis per creaturas cognosci. At vero potuit mundus cognoscere aliquo modo verbum ratione diuinitatis, dum vnius Dei, sapientis, æterni, primi omnium principij, omnia disponentis, & gubernantis, ac conseruantis potuit assequi ex creaturis cognitionem: & quia neque hoc cognouit, ideo reprehensione fuit dignissimus. Quod & Paulus vitio dat hominibus, Rom. 1. Inuisibilia, inquit, ipsius, per ea, quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur, ita vt sint inexcusabiles. Quia ergo mundus nulla ratione cognouit verbum, propterea in carne venire voluit.

ANNOTATIO XXXI.

An verba Euangelistę sint de verbo, vt Deus est, intelligenda.

Cyprianus lib. 1. con. Iudæ. cap. 7. hanc sententiam de verbo post suum aduentū exponit. erat enim Christus in hoc sæculo, per quē mundus factus est, & tamen mūdus eum non cognouit. Mundus autem hic Iudæos significat, iuxta vaticinium Isa. 1. Cognouit bos possessorem suum, & asinus præsepe Domini sui: Israel autē me non cognouit, & populus non intellexit. Hæc expositio non videtur satis accommodata. Primo quidem, vti diximus in commentario, hæc sententia ad verbum, non ad lucem refertur. Secundo illud: *Mundus per eum factus est*, ratione diuinitatis verbo conuenit. Tertio, quia si de Christo homine sermo est, non satis accommodabitur hæc pars *Mundus per ipsum factus est*. Nam ad Christum agnoscendum in sua humanitate, nihil facere videtur, quòd per ipsum, vt Deum, mundus factus fuerit. Quarto quia iam dictum est, tenebras non comprehendisse lucem illam.

Cyrillus lib. 1. in Ioan. cap. 9. & 10. verba posita sic continuat & exponit: quia dictum est, veram illam lucem illuminare omnem hominem venientem in hunc mundum, huius reddit causam: *In mundo erat*: quasi diceret: illuminat hominem venientem in mundum, quia lux hæc & verbum in mundo est: quæ igitur in mundo sunt, ab ipso illuminantur. At ne quis arbitraretur, sic eum esse in mundo, quasi vnum de mundo: siue vt aliquam eius partem, quasi solem, aut stellā, aut aliud simile, addit Chrysostomus hom. 7. Ne quis arbitraretur eum esse in mūdo tamquam ęqualē mundo, ob id adiunxit Euangelista: *Et mundus per ipsum factus est*. Lux ergo illa, erat quidem in mundo, non vt pars, non vt æqualis, sed vt factor mundi. At quia adhuc poterat aliquis dubitare: quomodo si in mundo erat, & lux erat, non erat omnibus nota lux hæc? addit Euangelista: *Et mundus eum non cognouit*, quasi diceret, culpa fuit mundi ipsius, ita hoc connectit Cyrillus cap. 11. qui cum

A Chrysostomo de verbo, ratione diuinitatis, ante aduentum in carne, hanc sententiam exponit, quod non cognitum a mundo interpretantur, quia ignorauerunt Deum homines, quem naturali lumine assequi poterant. Quæ connexio duriuscula mihi videtur, magisq. accommodatam existimo, quam in commentario proposui. Similiter causam, cur dictum sit: *Et mundus eum non cognouit*, non probo: puto enim esse id appositum, tamquam argumentum, quo mūdus poterat cognoscere verbum, vt inde reprehensibilis sit, quòd non agnouerit: quod in sequenti annotatione declarabitur. Conuenio autem cum his Doctoribus, de naturali cognitione hic sermonem institui. Auctor.

B

Præterea aduertendum est, aliquos distinguere varias mundi significationes, tamen non est nisi vna: mundus enim hanc creaturarum molem sensibilem significat, sed ratione diuersarum partium eius, varia recipit prædicata: sicut homo idem est, qui audire, loqui, ambulare dicitur, tamen ratione diuersarum partium operatur

C diuersa: sic mundus idem est, tamen consideratione totius fabricæ, & integritatis suæ, dicitur factus per verbum, & in eo esse verbum, vt Deus est: ratione autem hominum ignorantium, & vitijs deditorum, dicitur non cognouisse verbum: at respectu aliarum partium, in scripturis diuersa etiam habet attributa. omnium enim hominum ratione dicitur. Non misit Deus Filium suum, vt iudicet mundum, sed vt saluetur mundus per eum. Hæc tamen non ad ambiguitatem nominis huius, quod Ioan. 3.

D vnius est significationis, sed ad diuersitatem partium, vnius mundi pertinent, ratione quarum varia & aliquando contraria recipit prædicata, & hic modus dicendi, magis ad nominis declarationem, quàm ad multiplicandas significationes, & amphibologiam fingendam deseruit.

ANNO-

ANNOTATIO XXXII.

Ponit Dei cognitio, sed non personarũ distinctio, ex creaturis deduci.

EX eodem Ioannis loco Athanasius lib. de communi essentia Patris, Filij, & Spiritus sancti concludit, neminem sola naturali cognitione, & lumine, mysterium Trinitatis assequi posse. Mundus enim verbum nõ cognouit. vbi duo videmus Athanasium tradere: vnum est, neminem solo naturali lumine, mysterium Trinitatis inuestigare posse. Alterum, id ex hoc loco probari. Horum prius, verum est. Naturale enim lumen ex creaturis omnem accipit cognitionem, ex quibus mysterium Trinitatis nequit deduci. Sunt enim vniuersæ creaturæ a Deo vnica & indiuidua Trinitatis actione & operatione productæ, ac si vnum esset agens: ideo distinctio personarum, non potest ex creaturis indagari, quamuis enim sint aliqua velut vestigie huius mysterij in creaturis, tamen eadem signa, non sunt adeo certa, vt firmum & constans efficiant argumentum.

Posterius autem, quod Athanasius docet, nempe ex hoc loco probari neminem posse naturali lumine hoc mysterium assequi, minus probo: immo locus hic contrarium potius persuadere videtur. vitio enim datur, & culpa mundo ascribitur, quòd cum sit per verbum factus, ex hoc tam admirabili eius opificio, non ipsum agnonerit: quemadmodum etiam atrox eorum crimen fuit, in quos tamquam in propria venit, & tamen non receperunt eum. Sane mundus ignorationis verbi minime reprehenderetur, nisi verbum ipsum eo, quòd per ipsum factus est, potuisset cognoscere. Non ergo locus hic probat, quod Athanasius probari affirmat, nisi dicas, verba hæc, nullam mundi reprehensionem continere, qnod non video quo pacto contextui, vel verbis ipsis possit accommodari. Hinc tamen minus recte intuleris: quòd si mundus potuit verbum cognoscere ex ipsa creaturarum speculatione, poterit & ipsum Trinitatis mysterium naturaliter cognosci, non

A inquam id recte consequitur. Cum enim duplex sit rei cognitio, vna imperfecta, altera perfecta; contingit sæpe nos aliquem hominem, vel rem quampiam cognoscere, cum non omnia tamen quæ illius sunt cognoscimus, tuncq. imperfecta est illius cognitio, quæ tum demum perfecta esset, si omnes partes, vel propria illius assecuti essemus.

Igitur ex creaturarum contemplatione, lumen naturale assequi potest, diuinam sapientiam, & virtutem, qua factæ sunt: &, B hoc est, verbum Dei nosse, sed modo imperfecto, cum agnoscatur id, quod est verbum ipsum; tamen hanc sapientiam & virtutem, esse distinctam personam ab eo, cuius est, procedereq. tamquam Filium consubstantialem a Patre Deo, id verò est, quòd lumen naturale posse attingere negamus, & proinde diuinissimum Trinitatis mysterium, naturaliter cognosci, aut inuestigari non potest. Eamdem verbi imperfectam notitiam, lumine naturali ex creaturarum cognitione deduci, docet Dauid. C Psal. 18. Dies, inquit, diei eructat verbum, & nox nocti indicat scientiam: id est; ordo temporum sibi inuicem succedentium, & rerum pro varietate tẽporum dispositio eructat, & abundanter significat, & indicat nobis verbum & scientiam, quibus facta sunt omnia. Vbi attende Moysem describentem modum, quo Deus omnia fecit, vsum esse verbo אָמַר Latine, dixit, hoc Dauid repetijt id est, verbum; significare per אָמַר hoc volens, Deum sapientia sua omnia fecisse, ex rebus ipsis inuestigari D posse; hoc ergo est, quod vitio datur & culpę mundo, quod cum per verbum sit factus, non cognouerit ex ipsa fabricatione sui, diuinam sapientiam, quæ verbum est: vt merito sapientia, quæ Filius Dei, & verbum Patris est, dicatur clamitare & dare vocem suam in summis, excelsisq. verticibus supra viam: quia in cunctis creaturis lucet sapientia Dei, per quam mirabili artificio sunt procreatæ.

Genes. 1.

Prouer. 8.

In propria venit, & sui eum non receperunt.

COMMENTARIVS.

ALteram partem de verbo ratione carnis assumptæ, facet Euangelista prosequitur. Vt igitur verbum, qua Deus est, in mundo erat, & mundus factus per ipsum est, & tamen mundus ipsum non cognouit; sic etiam ratione carnis assumptæ, venit in propria, & sui eum non receperunt. Vocat propria & suos; Populum illum Iudaicum, qui erat populus Dei, cui erat Verbi aduentus promissus, qui ipsum expectabat; qui in ipsum futurum credebat, qui ipsum lege,

sacrificijs,

sacrificijs, ceremonijs, annis plurimis figurabat, cui vaticinio tot prophetarum erat prænunciatus: hi tamen ipsi venientem eum non receperunt. Attende obsecro hanc partem optime respondere priori. Sicut enim dictum est: *Erat in mundo, & mundus per eum factus est*; ex quibus duobus potuit, & debuit mundus verbum cognoscere; ita hic dicitur: venit nempe visibilis in carne, apparens operibus & prædicatione; venit autem in propria: ex quibus duobus, potuerunt & debuerunt eum sui recipere, & nihilominus non receperunt, nec fidem ei habuerunt, sicut nec prius cognouit eum mundus. Attende etiam, ex verbis sequentibus, declarari vim, & efficaciam horum verborum: In propria enim venit, vt filios Dei eos faceret, venit saluare, vitam dare, eos exaltare, & tamen sui eum non receperunt. In Græco verba sunt explicatiora: nam vtrobique idem est vocabulum, ac si Latine dicas; *In propria venit, & proprij ipsum non receperunt*: siue magis Latine loquendo; *In sua venit; & sui eum non receperunt*. Hoc exprobrauit Dominus Iudæis, Ioann. 5. Ego, inquit, veni in nomine Patris mei, & non accepistis me: & quod idem est, in propria venit, & sui eum non receperunt. Perpende primo qualiter his verbis culpa augeatur in eo, quòd proprius populus erat ille, tot ac tantis beneficijs affectus, & ceteris nationibus prælatus: rursus, quòd non solum non agnouisse, sed nec recepisse dicitur: quod verbum insinuat, non solam incredulitatem populi, sed grauem, & multiplicem iniuriam, qua uenientem ad se Dominum repellentes affecerunt. Sed quomodo hæc ipsa verba a sanctis Doctoribus intelligantur, videamus.

ANNOTATIO XXXIII.

Referuntur diuersæ patrum expositiones.

A AVgustinus tractatu 2. in Ioan. per *Propria* mundum exponit, qui opus est ipsius verbi, & cuius Dominus verbum est; per suos autem, Iudæos intelligit, qui Dei populus peculiaris erant, propter cultum, legem, prophetias, promissiones, & alia multa. Venit ergo in propria, idest, in hũc mundum per carnem assumptam, & Iudæi, qui sui erant, non receperunt eum. Cyril. lib. 1. in Ioan. cap. 11. per vtrumque, Iudæorum populum vult accipi. Venit in populum suum, & sui eum non receperunt. Theophilactus, vtramque expositionem amplectitur. Gregorius etiam lib. 14. moral. capit. 19. per suos, exponit Iudæos. At idem August. epist. 120. ad Honorat. cap. 3. affirmat posse etiam vtrumque vniuerse intelligi de omnibus tam Iudæis, quàm gentilibus: vt venerit in hunc mundum, & mundus eum nõ receperit: cui aliqui recentiorũ subscribunt. Tamen verius iudico, vt vtrumque ad Iudæos referatur. Quamuis enim in mũdum venerit per carnem assumptam, quia tamen caro illa sumpta est de illo populo, & rursus illi populo carne assumpta præsens prædicaturus venerat. Matth. 15. Non sum missus nisi ad oues, quæ perierũt domus Israel; ob id conuenienter dictus est, venisse ad propria, idest, ad illum populum: & quãuis etiam gentes incredulæ fuerint, tamen hic sermo est, de illa prima peruicacia, qua Iudæi Christo Domino prædicanti, & seipsum annuncianti, credere recusauerunt; & B de illa negatione, qua eũ Messiam sibi promissum negarunt, ipsumq. occidentes repulerunt, secundum parabolam Matth. 21. in qua coloni, eiectum extra vineam heredem, trucidarunt.

Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri.

COMMENTARIVS.

ALios a suis eum recepisse insinuat: ac si diceret: Quamuis sui eum non receperunt, permulti tamen fuerunt, qui receperunt eum, & erunt qui recipient, in eum credentes; quibus talis receptio perhonorifica & fructuosa est. Data quippe est eis potestas a verbo, vt filij Dei fiant, & denuo nascantur ex spiritu,

ritu, non iam caro, ſed ſpiritus, non iterum filij hominum, ſed filij Dei. Per baptiſmum enim, quo credentes in Chriſtum regenerantur, filij Dei fiunt, & talis poteſtas conceditur omnibus, qui eum recipiunt per fidem; ceteris vero minime. Ex tribus igitur aduentus verbi finibus, quos notat Cyrillus lib. 9. in Ioan. capit. 47. ſcilicet peccatum abolere, mortem deſtruere, filios adoptionis facere, ſolum tertij mentionem facit Ioannes, in quo facile reliqui duo concluduntur. Senſus porrò ac continuatio verborum talis eſt. Venit in propria, & ſui eum non receperunt, venit autem, vt filios Dei faceret recipientes ſe: ſi quos ergo inuenit qui eum reciperent, *His dedit poteſtatem filios Dei fieri.* Notat Chryſoſtomus hom. 9. dici generaliter: *Quotquot*, ſiue nobiles, ſiue ignobiles, ſiue Iudæi, ſiue barbari, & gentiles, & quicumque ſint, qui Chriſtum receperunt & recipient eos, in adoptionem filiorum mancipari. His verbis ſi attente conſideremus, gentium vocatio, & Iudæorum reprobatio inſinuatur, vt notat Cyrillus lib. 1. cap. 13. quaſi diceret; poſtquam ſui non receperunt eum; ad alios, qui eum receperunt, illis relictis, conuerſus eſt; iuxta illud Actor. 13. Vobis oportebat primum loqui verbum Dei, ſed quoniam repellitis illud, & indignos vos iudicatis æternæ vitæ, ecce conuertimur ad gentes. Verumtamen cum dicimus, a Iudaico populo receptum non fuiſſe, non ſingulos de populo intelligas: nam a multis ex ſuis receptus eſt: ſed maiorem partem, a qua totus populus denominatur. Conſonat ijſdem verbis: *Quotquot receperunt*, illud parabolæ Lucæ 14. in qua excuſantibus ſe a cœna illis, qui inuitati fuerant, per quos Iudæi ſignificati ſunt, dictum eſt: Exi in plateas, & vicos ciuitatis, & pauperes ac debiles & claudos, introduc huc; & rurſus: Exi in vias & ſepes, & compelle intrare. hoc eſt, quod nunc dicitur, quotquot receperunt. Pœna etiam non recipientium inſinuatur, vt Chryſoſtomus hom. 9. notat. Qui enim non eum receperunt, adoptionem filiorum adepti non ſunt, ſed in ſeruitute peccati remanſerunt.

Fines aduētus Chriſti.

ANNOTATIO XXII.

Cur dictum eſt: filios Dei fieri, non uero cauſæ aſſignatur.

Perdifficile dubium eſt; cur non dictum ſit, dedit eis, qui Chriſtum receperunt, filios Dei eſſe; aut fecit eos filios Dei: ſed *Poteſtatem dedit eis filios Dei fieri*, quaſi non ſtatim ac eum receperunt per fidem, filii ſint Dei, ſed poteſtatem habeant, vt filij Dei fiant.

Theophilactus tres cauſas, cur ſic dictum ſit, profert. Vna eſt, quamuis recipientes Chriſtum, filij Dei ſtatim ſint, tamen neceſſaria eſt cuſtodia & vigilantia, vt conſeruentur, ne acceptam adoptionem filij amittant: dicuntur ergo habere poteſtatem, filios Dei fieri, quia etiam ſi tunc, dum recipiunt Chriſtum, filij ſint; tamen eorum in poteſtate eſt, hanc filiationem habere, & conſeruare. Iſta reſponſio parum apte verbis accommodatur; dedit, inquit, poteſtatem fieri filios, non conſeruari.

Altera eſt, vt per recipientes intelligamus catechumenos, qui fidem habent, ante baptiſmum, per quem gratia adoptionis datur: hi ergo per fidem nondum regenerati ſunt, nec filij Dei facti, quouſque baptizentur. Baptiſmus enim eſt, quo homines

A renaſcuntur in ſpiritu, & fiunt filij Dei: habent tamen credentes poteſtatem, & facultatem ſuſcipiendi baptiſmum, & per eum renaſcendi. Nec obſtat huic, quòd aliqui ante baptiſmum gratiam filiorum aliquando accipiunt: id enim fit per baptiſmum in voto ſuſceptum: eius enim tanta eſt efficacia, vt antequã re ſuſcipiatur, operetur per votũ in credentibus. Hanc expoſitionem ſic explicatam ſecuti ſumus in commentario.

B Tertia eſt, vt per hãc poteſtatem intelligamus adoptionem filiorum perfectam, quæ in gloria datur: ſunt quidem in hoc ſæculo filij, adhuc tamen minus perfecte adoptati: & propterea dictum eſt recepiſſe poteſtatẽ filios Dei fieri, quia id nondum conſecuti ſunt. Cui expoſitioni conſonare videtur locus Pauli Rom. 8. Intra nos gemimus, adoptionem filiorum expectantes, & tamen

C Apoſtolos in hoc ſæculo filios fuiſſe, nemo negauerit. Hæc reſponſio vt conuenientior, placet nonnullis ex recentioribus, vere tamen non ſoluit difficultatem. Nam Euangeliſta loquitur de prima filiorum adoptione, quam accipiunt eum recipientes: de qua

de qua cum nondum quidquam dictũ esset, non erat cur de adoptione futura loqueretur, maxime quia dicitur fieri filios Dei: quando autem gloriam consequitur iustus, non tunc primum, sed ante fit Dei filius, tunc vero consequitur hereditatem filio debitam, quam vocauit Paulus adoptionem filiorum. Nulla ergo Theophilacti solutionum satisfacere videtur.

Chrysostomus hom. 9. in Ioan. asserit dictũ esse, *Dedit eis potestatem fieri filios Dei*, vt significetur motus liberi arbitrij: sic enim homo adultus fit Dei filius, vt libero arbitrio concurrat ad credendum, vt fiat filius Dei. At & hoc verbis Euangelistæ minus congruum est. potestas enim arbitrij præcedit arbitrium, at hic dicitur, potestas hæc dari, vt fiat filius Dei, cum dicendum foret, posuit in potestate eorum fieri filios Dei.

Quinto Ambros. lib. 4. de fide cap. 4. respondet, cum Augustino lib. 2. de consen. euang. cap. 3. & in epist. 120. ad Honorat. cap. 3. hanc particulam esse positam, vt hominum filiatio distinguatur ab illa verbi, qua verbum filius etiã Dei est. nostra quippe filiatio adoptionis est, verbi vero naturæ: nostra potestatis, illius est proprietatis. Deum enim nos filios habere, potestatis est, quia voluit facere: at habere verbum filium, est proprietatis & naturę ipsius Dei. Sensus ergo erit, *Dedit eis potestatem, vt sint filij Dei*, quia natura non sunt filij, sed gratia. Verbum natura filius est. ob id non habet potestatem filiationis. Athan. vero serm. 3. cont. Arrian. cui consentit Cyril. lib. 1. in Ioan. cap. 14. dicit: hanc potestatem esse gratiam, vt sint filij ex gratia non ex natura. Doctrina hæc vera est, sed ad hãc significandam sufficit verbum, *fieri*, verbum enim non est factum filius Dei, homo autem fit filius: quia verbum est natura filius, homo autem adoptione, & gratia.

Gregorius hom. 6. in Ezechie. adhuc aliter exponit: vt per potestatem dignitas & excellentia significetur, vt sit sensus: Dedit eis hanc dignitatem & excellentiam, vt filij sint Dei. Verba ipsius sunt: Qui enim receperunt, dedit eis potestatem filios Dei fieri: quid hac potestate altius? quid hac altitudine sublimius dici potest? in qua creatus quisque efficitur filius Creatoris. hæc placet aliquibus nostro sæculo, sed neque hæc plene satisfacit. Tunc enim non erat dicendum, potestatem dedit filios Dei fieri, sed filios Dei esse.

Ætate nostra nonnulli ita respondent: Antequam reciperent Christum, ijs, qui receperunt, datam esse a verbo potestatem, vt reciperent, & recipientes filij Dei fierēt: nisi enim diuina virtus iuuisset, nemo id consequi potuisset. Alij dicunt; Etiam si tunc, cum fidem accipiunt, filij Dei fiant: tamen hoc habet fides ex gratia & dono Dei, vt possit filios Dei facere.

In tanta responsionum varietate mihi dicendum congruẽtius fortasse videtur, quod superius etiam adnotaui: scilicet per fidem hominem non fieri, nec renasci filium Dei: sed per Baptismum, qui dat gratiam filiorum, per fidem autem solum datur potestas renascendi per baptismum, qui regenerat, & facit filios Dei, solos credentes in Christum: ij enim soli gratiam adoptionis recipiunt, quam Baptismus solet dare etiã voto susceptus. Quid autem sit fieri filios Dei, & renasci, & qua ratione hoc sit intelligendum, in sequenti annotatione copiosius explicabo. Auctoris sententia.

ANNOTATIO XXXV.

PROPONVNT Cyrillus lib. 1. in Ioan. cap. 14. & Theophilactus in præsenti, hãc dubitationem: Cum iusti in veteri lege etiam filij Dei adoptionis essent, fides enim & gratia, quæ tunc erat; quamuis non legis virtute, sed Christi futuri, faciebant homines filios Dei & tales eos scriptura appellat: quid ergo noui Euangelium attulit, cum dicitur, eis, qui receperunt, dedisse potestatem filios Dei fieri? Respondent verum esse, nempe tunc fideles iustos filios dici adoptionis Dei, tamen in figura: illorũ enim adoptio, figura erat nostræ adoptionis. Quæ responsio placet recẽtioribus, ego tamen non inuenio, cur debeat iure placere: cum hæc non sit doctrina vera; si enim illi figura erant filij, non ergo vere erant filij, nam quod in figura tale est, non est in veritate, & simpliciter tale. At re vera illi erant filij ex fide & gratia futuri tunc Christi, quod Paulus ad Galat. 4. docet: Quanto tempore heres paruulus est, nihil differt a seruo, cum sit Dominus omnium. Hoc de ijs, qui in lege iusti erant, dictum esse nemo dubitat. Erant ergo illi paruuli, & licet a seruis in aliquibus non differrent, tamen a Paulo domini omnium appellantur. Quod certe aliud non est, nisi, cum sit filius & heres omnium paruulus quamuis sub tutoribus sit & actoribus, vt seruus, tamen filius est & heres. Recentiores soliciti sunt in dubitatione ista enodanda, at vera solutio sit hæc.

Aliud est filium esse, aliud autem habere statum filij; infantes & pueri filij sunt, tamen statum filij nondum habent; status filiorum est libertas, & quòd sui iuris sint, possintq. pro arbitrio disponere de suis, Auctoris expositio.

de suis, quod non habent filii, nisi ætate legitima. hoc idem reperitur in ista adoptione Dei. In lege, iusti filii veri erant, vt nos, tamen paruuli; his enim comparat eos Paulus; statum filiorũ nondum habebant, erant sub lege timoris, vt sub pædagogo & sub actore, vt quantum ad statum, serui fuerint; longe autem differunt hæc duo esse seruum conditione, aut esse seruum statu & forma viuendi: erant illi conditione filij, statu serui propter legem, sicuti infantes: at in Euangelio per Christum remota est lex, recessit pædagogus, peruenit ad ætatem iustus, in Christo libertate donatus est, de qua ad Galatas 4. Liberi sumus, qua libertate Christus nos liberauit. Ob id statum filiorum habemus. hoc totum diuine docet Paulus in eo capitulo, iustos illos sub lege comparans filio ancillæ Abraham, nos filio liberæ, vterque tamen filius est: sed illi ancillæ propter statum seruitutis, nos liberæ propter statum libertatis & potestatis. Vnde dicit: Iam non estis filii ancillæ, sed liberæ; vtrique tamen filii erant Abrahæ.

Adoptio perfecta in Euangelio.

Adoptio igitur est in Euangelio perfecta, quantum ad statum libertatis, ob id Euangelio datur hæc adoptio: veruntamen non est cõpleta in hoc sæculo, quia iustus mente liber est, carne tamen seruit, in gloria autem consummatã ab omni peccato, & miseria consequetur libertatẽ, & ob id dicitur iustus expectare adoptionem filiorum, Roman. 8. non quòd non sit filius adoptionis in hoc sæculo: sed quia nondum, vt diximus, integrã consecutus est libertatem. At vero iustus sub lege, filius quidẽ erat, tamen eũ adoptionis statum consecutus non erat, qui est in Euangelio. Ipsemet Paulus id explicuit: quando enim dixit, iustos etiam nunc gemere, & expectare adoptionem filiorum, ne quis putaret eos non esse nunc filios adoptionis, paulo ante hoc verbum declarauit; liberabitur creatura, inquit, a seruitute corruptionis, in libertatem glorię filiorum Dei. quasi dicat; Filius est nunc iustus in Euangelio: tamen nondum totam libertatem, nempe a corruptione consecutus est, donec perueniat ad gloriam: & hoc est expectare adoptionem filiorum.

Quo modo autem intelligendum sit, quãdo dicitur in Euangelio esse adoptionem, explicuit idem Paulus ad Galatas, cap. 5. In libertatem, inquit, vocati estis fratres: quasi diceret, in lege quidem eratis filii, sed subiecti legi, vt pædagogo, & seruiebatis sub elementis mundi huius; iam vero habetis libertatem, & statum filiorum. sicut pueris iam ad ætatẽ peruenientibus, & emãcipatis dicere solemus: Iam liberi estis. Hic est igitur sensus, & dubitationis resolutio. Quapropter Euangelium nobis libertatem filiorum, & spem libertatis perfectæ attulit, statumq. adoptionis, quæ recipiẽtibus Christum dantur. Vnde Cyrillus superius allegatus sic intelligi debet; vi legis iustos fuisse in figura filios, tamen ratione fidei futuri Christi filios fuisse, quod ad Euangelium pertinebat; & simul erant in statu seruitutis propter legem, a qua nondum erant liberi, donec veniret Christus.

Cur iusti qui Christi aduentum præcesserũt non patuerit cælum.

Ex hac doctrina solutio alterius dubitationis sequitur: cur nimirum iustis sub lege, etiam purgatis, non patuerit ianua cælestis, sicut modo patet, ex modo dictis constat responsio. Illi etenim paruuli erant, & paruulis non datur hereditas, etiam mortuis parentibus, donec veniant ad legitimam ætatem: hæc autem legitima ætas, fuit plenitudo illa temporis, in qua Deus misit filiũ suum, vt adoptionem filiorum reciperemus. Hæc doctrina est vera, & legitimũ scripturarũ continet sensum: quam breuissimis verbis insinuauit Chrysostomus, homil. 13. in Ioannem dicens, Iudæos habuisse adoptionem filiorum: sed spiritum seruitutis.

Ex his omnibus facile deducitur sensus huius loci, quem interpretati sumus: dicitur siquidem Christus credentibus in eum, dedisse potestatem filios Dei fieri; quia non solum eos facit filios, sed etiam in statu & libertate filiorum Dei collocat. Quod aliis verbis, Ioan. 1. epist. 3. dixit: Videte, qualem charitatem dedit nobis Pater, vt filii Dei nominemur & simus; non dixit solum, simus, sed nominemur etiam. hæc nominatio est propter statum filiorum, propter quem etiam Matth. 5. Christus docens orare, iussit nos Deum nomine patris vocare, quasi iam in statu filiorum collocatos. Bene ex hoc loco Cyrillus, lib. de recta fide ad Reginas, deducit, Christum esse Deum. Certe solus Deus filios Dei adoptionis facere potest: cum adoptare illius sit, cui adoptario sit. Sicut igitur adoptare Deo, Dei est; ita adoptionis libertatem, & filiorum potestatem dare, eiusdem omnino erit.

His, qui credunt in nomine eius.

COMMENTARIVS.

DIxerat, ijs, qui receperunt eum dedisse potestatem filios Dei fieri: modo explicat, qui dicantur recipere: *ijs*, inquit, eam potestatem dedit, *Qui credunt in nomine eius:* Græce legitur credentibus in nomine eius. Credere in nomen eius est, credere ipsum esse verum Christum in lege promissum, & credere ipsum esse Dei filium, qui venit nos redempturus. ita explicuit Ioannes ipse. 1.epist.cap.5. Omnis, qui credit, quoniam Iesus est Christus, ex Deo natus est: id est, iste est filius Dei adoptionis. Quare credere Iesum esse Christum, non aliud est, quàm credere illum, qui dictus est Iesus, esse Christum, & Messiam promissum. Et iterum adiungit in eadem epistola; Hæc est, inquit, victoria, quæ vincit mundum, fides nostra: quis est, qui vincit mundum, nisi qui credit, quoniam Iesus est filius Dei? ex his pendet tota fides Christi, & Euangelica. Præpositio, *in*, voluntatis affectum indicat. non enim dicitur, credere in Deum, nisi, qui simul fide per intellectum, & charitate per voluntatem, fertur in Deum: ita notat Augustinus, sermone 61.de verbis Domini vbi ponit differentiam inter credere Deo, Deum, & in Deum: quod discrimen quamuis non sit perpetuum; nihil tamen ex hoc loco habent hæretici, in sola fide iustitiam ponentes: nam credentibus datur potestas, ut filij Dei fiant, non quòd fides sola eos tales faciat; sed Baptismus, per quem recte suscipientibus infunduntur gratia, & charitas, ceteræq. virtutes, in quibus vna cum fide tamquam ceterorum fundamento, formalis iustitia consistit: quod idem Ioannes in eadem epistola, cap.5. declarat. Hoc est, inquit, mandatum, vt credamus in nomine filij eius Iesu Christi, & diligamus alterutrum, sicut dedit mandatum nobis, & qui seruat mandata eius, in illo manet, & ipse in eo. hæc Ioannes. Si per solam fidem filius Dei efficeretur homo, non in eo qui diligit, sed in eo, qui credit, Deus diceretur manere.

Qui non ex sanguinibus, nec ex voluntate carnis, nec ex voluntate viri, sed ex Deo nati sunt.

COMMENTARIVS.

EXplicat, quare isti fiant filij Dei, & dicit: quia non carnali, & naturali generatione, seu ex sanguine, & concupiscentia carnis & viri, sed ex Deo nati sunt: id est, habent alium quendam partum dissimilem naturali, per quem nascuntur ex Deo, non ex carne & sanguine. Si autem ex Deo nati sunt, filij Dei sunt. Consimilis est sententia, quam inferius dicit Dominus, Ioan.3. Quod natum est ex carne, caro est. quod natum est ex spiritu, spiritus est. Non negat esse homines natos ex carnis, & viri uoluntate, & sanguinibus; sed dicit, eos, qui Christum recipiunt, iterum nasci, non quidem ex sanguinibus, nec voluntate carnis, nec voluntate viri; si enim sic nascerentur iterum, adhuc filij hominum essent; sed nascuntur ex Deo. & ob id filij Dei sunt. Quod debet sic intelligi: *Quia non ex sanguinibus, nec ex voluntate carnis, nec ex voluntate viri*, ut prius: *sed ex Deo nati sunt:* habet enim illud relatiuum, *qui*, vim causæ. hic est legitimus sensus. Notant bene Cyrillus, libro primo in Ioan. cap. 14.& Chrysostomus, homil.9.super eundem, meminisse carnalis generationis, vt magnitudo gratiæ exprimatur, per quam ex tam vilibus nati principijs, in tantam & tam excellentem excoluntur natiuitatem, vt filij Dei, & ex Deo nati sint.

Euāgelista cur eorum meminit, quæ ad naturalem generationē concurrūt.

sint. Et aduerte Ioannem numerare omnia, quæ in generatione naturali inueniuntur: ex sanguinibus quidem nasci commune est omnibus hominibus. Omnes enim ex sanguinibus formantur, vt ex materia: quæ autem sequuntur, sunt duo modi generationū, ex parte principij: quidā enim ex iniquo & inhonesto nascuntur concubitu, & ij dicuntur ex voluntate seu concupiscentia carnis generari: quidā autē ex iusto & honesto, & hi dicuntur ex uoluntate viri nasci. Concupiscentia enim carnis est, quæ inducit ad illicitā generationē, in qua quæritur delectatio: viri autem voluntas, quæ consona rationi & honesta respicit, mouet ad generationem honestam & iustam. Vt ergo Ioannes vtramque generationem complecteretur, dixit; non nascuntur ex voluntate carnis, nec ex voluntate viri, vtrisque autē commune est, ex sanguinibus nasci. Nec sine causa Ioānes meminit utriusque modi, sed ut significet tā hos, quàm illos ex Deo nasci posse, quantumcūque enim sint illegitimi, & nati cum peccato, & ex peccato possu nt nasci ex Deo, & esse filij Dei. Præterea meminit Euangelista huius duplicis partus, quia & in genealogia Saluatoris vterque reperitur, & in scriptura frequens est vtriusque mentio. Qui ergo recipit Christum, sine parentum probro, sine commendatione natus sit, ex Deo iterum nouo nascitur fetu, & nouo prorsus modo, ut fiat Dei filius. Denique illa præpositione, *ex*, quando dicitur; *ex sanguinibus nati sunt*, principium materiale designatur: at quando dicitur; *ex volūtate viri, & carnis*, atque etiam, *ex Deo nati sunt*, efficiens causa denotatur.

ANNOTATIO XXXVI.

MVlti in exponendis illis tribus verbis, *ex sanguinibus, ex voluntate carnis, & voluntate viri*, laborant. Augustinus tract. 2. in Ioannem, & Theophilactus dicunt, per carnem feminam; per voluntatem viri, virum significari: qui duo sunt principia ortus naturalis. Alii alia dicunt, sed quia materia hæc non multum ad rem facit, estq. philosophica: ideo referre aut plura prosequi in hac parte inutile iudico, præsertim cum expositio superior legitima mihi videatur.

Quod autem ad verba attinet, miror expositores, quotquot hunc locum interpretati sunt, ex his, quos legi, prætermisisse quiddam consideratione fortasse non indignum, quod nimirum aliter hunc locum graues & antiqui Doctores legerint. Athanasius enim lib. 2. de vnita deitate Trinit. & Tertullianus, lib. de carne Christi; legerunt in singulari, *qui non ex sanguinibus, nec ex voluntate carnis, nec ex voluntate viri, sed ex Deo natus est*, quamuis Athanasius alibi legat, vt nos communiter legimus. Et hæc lectio sensui est valde consona, & mysterii plena. Con- A tinuatur autem præcedentibus sic, vt ratio quædam sit, quare credentes, filij Dei fiant; nempe *Dedit potestatem filios Dei fieri ijs, qui credunt in nomine eius*, qui filius Dei est naturalis & verus, & non natus ex sanguinibus, cum voluntate carnis, & voluntate viri, qui Christus est: quasi dicat; ob id sunt filij Dei isti facti, quia credunt in eum, qui est verus B & naturalis Dei filius, & non filius tantum hominis, vt ceteri nati ex sanguinibus & concupiscentia carnis, & viri: quia ergo credunt in filium verum Dei & naturalem, filij etiam fiunt Dei, quamuis longe aliter, quàm ille, in quem credunt. Huic lectioni respondent, quæ sequuntur; *Et verbum caro factum est*, id est, hic, qui nō ex sanguinibus, non ex volun- C tate carnis & viri, sed ex Deo diuina generatione natus est, factus est homo. At quia lectio nostra est communissima, ea est tenenda, et sequenda: satis sit tantorum Doctorum retulisse lectionem, & iuxta eam sensum consequentem explanasse. Nunc ad præcipuam huius capitis partem, transeat oratio.

Vt legant hunc locū Athan. & Tertul.

ET VERBVM CARO FACTVM EST.

COMMENTARIVS.

HActenus de verbi aduentu & incarnatione tacite locutus est, perhibens verbum lucere in tenebris, & in propria venisse, nunc modum aduentus explica-

explicate docet *Verbum*, inquit, *caro factum est*, & vt notant Chrysost. hom. 10. & Theophilactus sunt hæc verba causa antecedentis sententiæ; Dedit potestatē filios Dei fieri ijs, qui credunt in ipsum: quia verbum factum est caro. Si enim filius Dei, filius hominis factus non fuisset, utique homo non factus esset filius Dei, Hanc eandem continuationem insinuat Augustinus, libro 2. de peccat. mer. & remis. cap. 24. Per hoc, inquit, factum est, ut nati de carne caro, postea nascendo de spiritu, spiritus essemus: hoc est, *Verbum caro factum est*. Particula enim, *et* pro, quia, sæpe a Ioanne ponitur, iuxta Hebræorum consuetudinem, vt inferius adnotabimus. His etiam verbis, ut notat Augustinus, epist. 120. ad Honoratum, cap. 4. & lib. 2. de consen. Euangelist. cap. 3. cuidam obiectioni occurrit Euangelista. Posset enim aliquis dicere; quo modo, qui ex sanguinibus, & voluntate carnis, & uoluntate uiri, natus est, fieri potest filius Dei? Respondet ipse, nolite admirari: quia *Verbum caro factum est*, & uerus Dei filius factus est homo ex carne & sanguine. Maius est hoc profecto, & illo multo mirabilius. Est autem cum articulo verbum, ut intelligamus illud idem esse, de quo dictum est; In principio erat, & apud Deum, &c. Hoc idem caro factum est. Caro pro toto homine sumitur, ex anima & carne, ut idem sit, ac verbum homo factus est. Figura enim est frequens, ut pars pro toto accipiatur. Non autem dictum est, verbum uenit in carnem, ut notat Cyrillus, libro primo in Ioan. cap. 15. ne sic verbum esse in Christo intelligeremus, sicut est in Prophetis & iustis. In hos enim per lumen prophetiæ, aut per gratiam uenisse dicitur. At in hoc, quòd verbum factum est caro, unio realis naturarum duarum verbi & hominis, in una persona significatur, secundum quam dicitur; Deus est homo, & homo est Deus. Quod dici non potest in illis coniūctionibus.

ANNOTATIO XXXVII.

Hæreses duæ circa voce, verbum, olim fuerunt.

SVnt hæc tria verba præ ceteris attente consideranda; duo nimirum extrema, *Verbum caro*, & vnum medium, quo coniunguntur, *factum est*. Quantum igitur ad alterum extremorum attinet, nempe, *Verbum*, duæ extiterunt hæreses: vna est, cuius meminit Athanasius homil. in Euangeliū de Sanctiss. Deip. super verba illa: Missus est Angelus. Dicebant aliqui; verbum illud Angeli, quo locutus est beatæ Virgini in annunciatione, esse incarnatum, et factum carnem. Hæc hæresis est ab omni ratione aliena. Illud enim verbum fuit sensibile, in aere formatum, transitorium, sicut nostrum, et quoddam accidens, quia sonus erat; at Verbum factum caro, substantia est permanens & insensibilis. Verba autem Ioannis hunc errorem conuincunt. Nam hoc Verbum, quod caro factum est, idem est: quod in principio erat apud Deum, & Deus erat, et per quod omnia sunt facta. Ioannes enim de eodem Verbo texit suam narrationem, et de Verbo, quæ dicta sunt, præmisit, vt non tunc cum caro factum est, illud cœpisse demonstraret.

Altera hæresis fuit Eunomii, et aliorum quorumdā, quam recenset Athanasius in oratione: Quòd ex Deo Deus est Verbum, & in multis aliis locis; & Ambrosius lib. de Dom. incar. sacram. cap. 6. & Cyrill. lib 7. Thesau. c. 2. & 4. Hi dicebant verbum duplex esse Dei; vnum internum, in ipsa mente Dei existens, de quo dictum est: in principio erat verbum, & verbum erat apud Deum: alterum erat improprie verbum, sic tamen dictum non quòd per illud Deus intelligat, sed quia per ipsum locutus est nobis, sicut locutus est per Prophetas, & hoc verbum dicunt esse filium Dei, de quo dictum est: verbum erat Deus. Ceterum exponebant, Deus erat non natura, sed imitatione: hoc verbum, dicunt isti esse, quod caro factum est, non illud prius internum & Deo consubstantiale. Hæc isti impie affirmabant, vt Christum verum esse Deum negarent. Meminimus & superius huius hæresis, & eam confutauimus, cum ostendimus, Ioannis sententiam non posse nisi de vnico verbo intelligi. Vnum igitur est verbum, quod erat in principio, & quod erat apud Deū, & quod erat Deus, & per quod omnia facta

cta sunt: & hoc idem est, quod caro factum dicitur, quod est Dei filius Patri consubstantialis.

Quare verbũ caro factum est, & non filius Dei caro factus est, ab Euãgelista dicatur.

Hac doctrina Catholici satisfaciunt, si quis percunctetur; Cur B. Euangelista non dixerit; *Filius Dei caro factus est*, sed potius *Caro factum est?* Ex iam dictis cõstat responsio. Id enim, quod caro factum est, illud idem esse significat, quod erat in principio apud Deum, & per quod omnia sunt facta. Si namque post illas sententias enunciasset; filius homo factus est, facilius errarent aliqui, distinctionem ponẽtes inter eum, qui caro factus est, & eum, qui erat verbũ in principio apud Deum: & ea loquendi ratione, veluti quadam specie, suum confirmassent errorem. At dum eadem vox conseruatur, non modo eadem res significata dilucide demõstratur, sed & hæresis manifestius reprobatur. Addi his potest: dici verbum carnẽ factum, vt significaretur, quòd non solum redemptor futurus erat per carnem; sed doctor noster, qui carne salutem est operatus, & viam consequendæ salutis verbo edocuit vniuersos.

ANNOTATIO XXXVIII.

Diuersè errarunt hæretici in significatione vocis, *Caro*.

Lterum extremum est, *caro*: in quo cauendæ sunt duæ aliæ hæreses. impegerũt enim hæretici olim in hãc vocẽ, ac in primis Arrius, vt meminit Ambrosius lib. de incar. Domin. sacr. cap. 7. meminerunt etiam multi alij & Græci, & Latini auctores: asserebat hic verbũ carnem solam sumpsisse, non animam, sed verbum esse loco animæ. hæresis ista multis œcumenicis concilijs damnata, & a Doctoribus sacris est argumentis conuicta. Verbum enim vtramque partem naturæ nostræ, animam nempe & carnem sumpsisse, scriptura aperte docet. Ioan. 12. Anima mea turbata est. Matth. 27. Tristis est anima mea. nec potest hæc turbatio & tristitia conuenire verbo, quod sua natura est impassibile. Alio argumento vtuntur Doctores sacri contra eandem hæresim; Verbum sumpsit naturam nostram, vt eam sanaret, potius igitur ea pars debuit assumi, quæ plus indigebat sanitate; sed hæc erat anima, quæ est causa prima peccati: sicut ergo & corpora & animas saluare venit, ita vtramque partem naturæ assumpsit.

Altera hæresis fuit Apollinaris, contra quem scribit Greg. Nazian. epist. 1. ad

A Clidon. quam refert etiam Rufi. lib. 2. Histor. cap. 20. retulerunt etiam, & impugnarunt alii multi. Asserebat iste, verbum sumpsisse carnem animatam: sciebat hæreticus carnem proprie, si non animata sit, dici non posse: affirmabat tamen animam non rationalem, sed tantum sensitiuam ab eo assumptam fuisse. Quæ hæresis est multis damnata concilijs, & ipso scripturæ testimonio conuincitur, Lucæ 23. In manus tuas commendo spiritũ meum: habebat ergo & sensum & spiritum. immo vnica est anima, quæ in substantia est sensitiua, rationalis, & intellectiua. & eadem ratio, quæ facta est cõtra Arrium, Appollinarem iugulat. Indigebat enim anima rationalis nõ minus reparatione, quàm sensitiua.

B

Porro non minus prior hæresis, quàm hæc posterior vnico argumento conuincuntur. Si solam animam sensitiuam, aut solam carnem sine anima, Dei filius sumpsisset, nullatenus homo dici posset. Deficiente enim propria forma substantiali, & propria differentia, nulla ratione dici homo posset: nec enim quod assumptum fuit humana natura est, nec hominem facit, nisi caro & anima sint perfecta: at scriptura apertis & multis testimoniis docet, Christum esse hominem, & filium hominis: ad Rom. 5. In gratia vnius hominis Iesu Christi in plures abundauit. 1. Cor. 15. Primus homo de terra terrestris, secundus homo de cælo cælestis: & per hominem mors, & per hominem surrectio mortuorum. Et attende hanc collationem inter Adam & Christum: homo ille, homo & iste, vt significaret Apostolus, quantum ad substantiam, nullam partem defuisse Christo, sicut nec Adæ: hic tamen mortis, Christus autem vitæ principium fuit. Multa contra errores hos adduci possent, si vellemus ab instituto digredi: quæ ad intelligentiam loci præsentis, quem exponimus faciunt, satis fit attigisse. Apertum est hæreticos istos verbo illo, *caro*, deceptos, quia non considerabant frequens esse in scriptura diuina, totum hominem carnem vocari. Gen. 8. Omnis caro corruperat viam suam. Isa. 40. Videbit omnis caro salutare Dei. Psal. 64. Ad te omnis caro veniet. Rom. 3. Ex operibus legis nõ iustificabitur omnis caro. & vt his in locis, absque dubitatione vlla, totum hominẽ caro significat, ita etiam in præsenti, vt sensus sit; Verbum factum est homo.

C

D

E

Caro, totũ hominem frequenter in scriptura significat.

ANNO-

ANNOTATIO XXXIX.

Quare Euāgelista non dixerit, Verbū homo, sed caro factum est.

CVm probatum sit, carnem hoc in loco totum quiddam ex anima, & corpore conflatum, quod humana natura est, significare, non est existimandum Euangelistam, verbum carnem factum esse, absque mysterio dixisse, cum potuisset facilius, & nulla errandi oblata occasione dicere, verbum homo factū est. Sacri igitur Doctores aliquas huius locutionis causas inuestigarunt. Vna est Cyrilli lib. 1. in Ioan. cap. 15. Verbum sumpsit naturam nostram, vt repararet damna, quæ pro peccato est passa. præcipuum autem damnum mors est, quæ minus in anima quàm in corpore regnat. Anima siquidē immortalis est, corpus est, quod resoluitur, & caro quæ corrumpitur: ob id expressa est ista assumptio in carne. Hæc ratio licet congruens videatur, tamen non est vndequaque absoluta: nam Christus præcipue venit, vt liberaret mortalium genus ab ipso peccato, quod magis est in anima. Præterea damnum maius est in anima; quæ plus punitur, quàm caro, quæ pœnam sensus patitur, at anima etiā pœnam damni sustinet.

Alteram causam tradit Augustinus in epist. 120. ad Honorat. cap. 4. vt Christi humilitas in hoc potissimum commendaretur, qui carnis nomen, non tamquam indignum, nostræ salutis causa refugit.

Possumus & nos assignare alias causas, quæ ad rem fortasse non minus faciant. Vna est, vt extremorum distantia magis D exprimeretur: sicut enim cum dixit verbum, natura intellectualis significatur, quam vox, *filius*, non indicabat: sic etiam dum dicit, *caro*, quod sensibilius est, & magis remotum a natura intellectuali, ostenditur. Atque ita duorum extremorum distantia maxime describitur, dum verbum intellectuale, spirituale, & inuisibile, ad carnem sensibilem corporalem, & visibilem descendit: fitq. vnio duorum extremorum tanta dissimilitudine distantium.

Altera causa est, quia sic magis verbi E cum natura nostra declaratur coniunctio. Si enim tantum dictum esset; verbum homo factum est, posset existimari, hoc esse factum, quia animam sumpsit, quæ in carne est, non tamen quia ipsam carnem sibi immediate vnierit: at dum dicitur; *caro factum est*, non relinquitur dubitandi locus: si enim sibi carnem, quæ remotior & dissimilior est, verbum vniuit;

A etiam animā, quæ vicinior est, & similior, cum sit spiritualis & immortalis, vniuisse non dubitabitur.

Tertia ratio constabit, si supponamus prius, hominem ante peccatum, numquam dictum fuisse carnem. Illud enim Genesis, Caro de carne mea, & os ex ossibus meis, non probat Euam ipsam dictam esse carnem, sicut nec dicta est os; neque Adam seipsum carnem dixit, sed carnem Euæ signauit, & ossa, quæ sumpta erant de carne sua: post peccatum vero, B homo vocatus est caro in contemptum quendam, vt quantum per peccatum homo de sua amiserit dignitate, & quòd spreta ratione, ac diuino mandato, carni subiectus esset, doceremur: propterea dicitur Gen. 6. Corruperat omnis caro viam suam; & non permanebit spiritus meus cum homine, quia caro est. Vt ergo indicaret Euangelista, quòd carnem verbum assumpserit, illam quæ erat de peccatoribus, & quam venerat reparare, sine peccato quidem, sed in similitudi- C nem carnis peccati, vt dicitur Rom. 8. ob id vebum factum esse carnem pronunciat, idest, verbum naturam humanam assumpsit, ex illa eadem massa, in qua erat peccatum. venit in similitudinem peccati, patibilis, & mortalis, similis nobis, expers tamen peccati. hoc mysterium voluisse Euangelistam hac oratione significare, iudico.

Gen. 2.

ANNOTATIO XL.

Duæ hæreses impugnantur.

ADditur, *factum est*, quod actionem, & vnionem significat, qua diuina verbi natura, in vnitate personæ verbi, humanæ est copulata, manente integra, & impermixta vtraque natura, ita; vt sit vnica persona in duplici natura, diuina scilicet, & humana, simulq. sit Deus, & homo. In hoc verbum impegerunt olim hæretici, vt meminit Ambros. lib. de incar. Domin. sac. cap. 6. impie affirmantes, diuinam verbi naturam conuersam esse in carnem. Hi decepti hoc verbo, *factum est caro*, inferebant, ergo conuersum est in carnem, quę quidem illatio vana est: nam hominem factum esse sanum dicimus, & non inferimus conuersum esse in sanitatem, sed recepisse sanitatem manēte natura hominis, & natura sanitatis. & cū Genes. 2. dicitur factus est homo in animam viuentem; nemo inde deducit, ergo conuersus est in animam viuentem. Sic, quia verbum factum est caro, non sequitur,

ſequitur, ergo conuerſum eſt in carnem; ſed manente natura propria verbum ſub vnitate perſonæ ſuæ ſuſcepit carnem, ſeu naturam humanam. Quod myſterium Greg. lib. 6. epiſt. 61. hanc hæreſim refutans, his verbis pulchre explicuit: Verbum, carnem dicimus factum, non immutando, quod erat; ſed ſuſcipiendo, quod non erat: noſtra auxit, ſua non minuit. Eandem hæreſim impugnauit Theodore. dialog. 1. qui dicitur, immutabilis; immutabilitati enim naturæ diuinæ, repugnat conuerſio in carnem; quod enim in aliud conuertitur, definit eſſe in ſe ipſo.

Hoc eodem Ioannis verbo conuincitur Eutyches, cuius meminit Euagri. lib. 1. hiſtor. cap. 9. hic dicebat ante vnionem duas conueniſſe naturas, diuinam, & humanam; poſt vnionem vero, vtramque fuiſſe permixtam, & vnam tertiam ex vtraque reſultaſſe naturam: quæ hæreſis damnata eſt in Concil. Chalcedon. ſub. Leone 1. quam etiam ipſe Leo. ſerm. 8. de natiu. confutauit, & hoc verbo Ioannis omnino conuincitur. Si enim verbum factum eſt caro, manet igitur natura carnis, & non eſt in tertiam conuerſa naturam. Adde, ſi natura tertia reſultaret ex vtraque illa, nec diuina, nec humana eſſet, & ſic Chriſtus, nec Deus eſſet, nec homo, quod Chriſtianorum animi audire perhorreſcunt.

ANNOTATIO. XLI.

Singulis Euãgeliſtæ verbis, hæreſis aliqua cõuincitur.

PLlures, vt diximus, hæretici, Diuini Euangeliſtæ verbis, ſe tueri fruſtra conabantur, quos breuiter refutauimus, ſenſum legitimum verborum aperiendo. Videamus iam, quàm ingenioſe eiuſdem verbis, multos hæreſum & errorum ſuorum, Doctores ſacri conuicerunt.

Prima hæreſis fuit Cherinti; hic vt refert Irenæus lib. 1. cap. 25. Chriſtum purum hominem, & tunc incœpiſſe, quando natus ſeu conceptus homo eſt, impie affirmabat. contra hunc Ioannes ſcripſit Euangelium, vti alias diximus, eaq. hæreſis coarguitur prima voce, *Verbum*. Chriſtus non homo tantum, ſed verbum erat, verbum autem, quod erat Deus, & quod erat in principio, & apud Deum. Præterea Ioan. 8. ipſe Dominus dixit: Antequam Abraham fieret, ego ſum.

Secunda fuit Neſtorii; de quo Gregorius lib. 4. epiſt. 32. perhibet, is duas perſonas in Chriſto fatebatur, diuinam & humanam, naturarumq. in vnitate perſonæ

A negabat communionem. Sed hanc hæreſim euertit alterum verbum, nempe, *factum eſt*. Si duæ perſonę ſunt in Chriſto, fieri non poteſt, vt homo ſit Deus, aut Deus homo: ſicut vnus homo non poteſt eſſe alter homo, qui eſt diſtinctus in perſona, nec vere dici poteſt, verbum factum carnem.

Tertia fuit Manichæorum, de quibus narrat Auguſt. lib. de hæreſ. cap. 46. quòd veritatẽ carnis negauerint in Chriſto, affirmantes illam carnem apparentẽ

B fuiſſe, non veram: ſed hanc hæreſim confutat Ioannes dicens; *factum eſt caro*. Si non fuit vera caro; ſed apparens & ficta, non ergo verbum factum eſt caro. Simili argumento coarguit Athan. Epiſt. ad Epictet. & Ambroſ. lib. de incar. Domin. ſac. cap. 6. eos, qui affirmabant ad Chriſtum factum eſſe Dei verbum, tamquam ad vnum Prophetarum, non tamen quòd ipſe ſit verbum Dei. Erudite argumentatur Ambroſius tunc non poſſe dici verbum factum eſt caro, ſed verbum factum carni,

C ſeu ad carnem; ſicut non fuit dictum: Factum eſt verbum Propheta, ſed ad Prophetam: & hæc eſt quarta hæreſis, quæ his verbis conuincitur.

Quinta & vltima fuit Valentini, hic, Tertulliano lib. de carne Chriſti narrante, dicebat, corpus Chriſti eſſe naturæ & ſubſtantiæ cæleſtis, non de noſtra ſubſtãtia: ſed hanc conuincit vox illa *caro*: non enim verbum corpus tantum ſed etiam caro factum eſt; caro autem non eſſet, ſi naturæ cæleſtis corpus illud eſſet. Præ-

D terea paulo ante declarauit Ioannes, de qua carne loquebatur; quæ, inquit, non ex ſanguinibus, nec ex voluntate carnis: hæc autem eſt caro noſtræ ſubſtantiæ. Plurima alia poſſent dici contra has hæreſes, & de auguſtiſsimo incarnationis Sacramento; ſed hæc breuiter pro intelligentia loci, ſuffecerit annotaſſe.

ANNOTATIO XLII.

A quo, verbũ caro factum ſit.

E VNica & breuis dubitatio, circa eundem locum ſupereſt, ſi verbum caro factũm eſt, a quo factum eſt; aliquem enim eum feciſſe carnem ſeu hominem neceſſe eſt. Reſpondeo, ſolum filium Dei hominem eſſe factum, quia in ſola perſona filii Dei, natura humana cum diuina ſociata eſt, & ipſe ſolus homo factus eſt, ſeu incarnatus eſt; tamen actionem ipſam vniendi naturam humanam in perſona filii, tres perſonæ Trinitatis perfecerunt:

nimi-

nimirum filius, Pater, & Spiritus sanctus. Carne enim induere filium, opus & actio totius est Trinitatis, licet solus Filius ea sit indutus: perinde ac si essent tres homines, vnum ex seipsis vestientes, ipse se vestit, & alii duo eundem vestiunt, ita vt tres sint, qui amiciant, seu induant, vnus tamẽ vestitus euadat. Doctrina est Augustini lib. de fide ad Petrum capit. 2. A Solum verbum, inquit, carnem ipsa Trinitas fecit. & Innocent. 3. in Concil. Lateranen. in confessione fidei, Filius, inquit, a tota Trinitate communiter est incarnatus. Quod pulchre prosequitur Hugo a Sancto Victore lib. 2. de sacram. par. 1. cap. 3. Habes igitur, a quo verbum caro factum est, ad alia Euangelistæ verba progrediamur.

Et habitauit in nobis.

COMMENTARIVS.

NE quis existimaret carnem hanc a verbo sumptam abscondite, vt a nemine videretur, & cum nemine conuersaretur, adiunxit, *Et habitauit in nobis*: conuersando, commorando, continuendo, vt vnus ex nobis: sic prædictum erat Baruch. 3. In terris visus est, & cum hominibus conuersatus est. & Zachar. 2. Lætare filia Sion, quia ecce ego venio, & habitabo in medio tui. Sic paulo inferius dicitur. In medio vestrum stetit, quem vos nescitis. Vox Græca sumpta est a tabernaculo, quasi fecit tabernaculum inter nos; quia commoratus est nobiscum, & conuersatus est, ac vitam nobiscum egit communem. Significatur etiam hoc vocabulo sic venisse, & nobiscum hic habitasse, vt non esset oculis mortalium aspectabilis permansurus, sed opere suo consummato reuersurus. Ioan. 16. Exiui a patre, & veni in mundum; iterum relinquo mundum, & vado ad patrem. tabernaculum enim non diuturnam habitationem significat. Quod autem dicitur in nobis, potest etiam legi, inter nos.

ANNOTATIO XLIII.

Diuersæ Patrũ expositiones.

MVlti graues, & antiqui Doctores, hæc verba aliter exponunt, nempe vt ad ipsam carnem Christi referantur, in qua verbum habitat, velut in tabernaculo quodam. Et quia naturæ eiusdem est cum nostra, dicitur habitare in nobis: quasi diceret Euangelista. Habitauit in carne eiusdem naturæ cum nostra. ita exponunt Hilarius lib. 12. de Trini. Chrysost. hom. 10. & Cyrillus lib. 1. cap. 16. & Ambrosius lib. de incar. Dom. sacr. cap. 6. vtuntur autem Hilarius, Cyrillus, & B Ambrosius his verbis contra eos, qui affirmabant verbum conuersum in carnem, propterea quia dictum est: *Verbum caro factum est*. Si enim *Habitauit in nobis*: Non est profecto conuersum in carnem, sed manet; aliter non habitaret in nobis. & Cyrillus vlterius dicit, Ioannem ideo hæc verba adiunxisse, vt nemo sic verbum carnem factum esse intelligeret, quasi verbi natura mutata esset: quod etiam notat Ambrosius affirmans etiam propterea di- C ctum esse Isa. 7. Christum Emanuelem, A quasi nobiscum Deum, quia Deus in carne, seu humana natura habitauit. Huic consonat, quòd tabernaculum dicta est natura humana, respectu verbi inhabitantis. Psal. 45. Sanctificauit tabernaculum suum altissimus. vbi Basil. hom. in eundẽ Psal. exponit tabernaculum de carne, & natura illa humana, quæ coniunctam sibi habet diuinitatem.

Non est expositio ista temere contemnenda, quæ tantorum Doctorum auctoritate fulcitur: habet tamen aliquam difficultatem: quia tabernaculum est breuissimi temporis habitatio, at verbum non sic est naturæ humanæ copulatum, quasi eam dimissurum aliquando esset, sed velut perpetuo in ea permansurum. Quod enim semel assumpsit, numquam dimittit. Corpus quidem in hoc sæculo tabernaculum animæ vocauit Petrus 2. Pet. 1. quia ab anima dimittitur; tamen non sic natura humana se habet ad verbum, sicut corpus ad animam. Illud vero Psal. 45. potius ad B. Virginem pertinet, in qua breui com-

ui commoratus est Christus, quando in eius ventre genitus est, & per nonem mēses mansit. & sic intellexerunt locum illum graues Doctores, vt alias diximus. Præterea quamuis non negem dici posse aliquo modo tabernaculum verbi, humanitatem illam, quia aliquando tabernaculum pro perpetua sumitur habitatione: tamen cum in eo, qnod dixerat Euangelista, verbum carnem factnm, declarauerit mysterium incarnationis, nempe verbum carni vnitum, non erat, quòd hanc coniunctionem repeteret. Quòd enim ad hæreticos pertinet, satis confutantur eisdem verbis expositis, vt in commentario dictum est. Si enim commoratum, conuersatum, & nobiscum conuixisse verbum dicitur; vtique non est conuersum in carnem, sed manet. At in expositione, quam secuti sumus, multa alia exprimuntur, a Ioanne necessario referenda, quæ in commentario explicuimus, quæ tamen in ista expositione locum non habent: propterea illam vt probabiliorem amplexi sumus.

Athanasins autem in serm.3.con.Arria. aliter exponit hæc verba. Dicit enim in eis exprimi causam, cur verbum factum sit caro: nimirum, vt habitaret in nobis. A diuersum aliquid dicit a Doctoribus allegatis, in eo, quòd hæc verba causam, cnr verbum caro factum sit, exprimere affirmat: quid autem ista verba significent, non aperit. Si tamen coniectari licet, forsan hoc dicere voluit, Verbum naturam hnmanam sumpsisse, vt per associationem eius, dici vere posset, esse nobis coniunctnm. nos enim sibi qnodammodo vninit in ea natura, quam sibi proxime copulauit. Sed tunc hæc verba causam, non continerent, cnr sit factus homo. non enim B vnio hæc & coniunctio causa fuit, cur homo fieret, sed redemptio nostra. Forsan etiam intellexit, quod nonnulli recentiores sequuntur, exponentes hæc verba spiritualiter, *Habitauit in nobis*, nempe per fidem & gratiam, iuxta illnd Ephe.3. Habitare Christum per fidem in cordibus vestris. Sed verba sequentia difficilem reddunt hanc expositionem: de visibili enim habitatione sermo est; eum statim addatur, *Vidimus gloriam eius*. Præterea quia C non apparet causa, propter quam nunc de spirituali habitatione fiat mentio, cum de incarnatione, qua verbum caro visibilis & corporalis factum sit, agat Euangelista. quæ igitur dicta sunt in cōmentario, probabiliora sunto.

Et vidimus gloriam eius, gloriam quasi vnigeniti a Patre.

COMMENTARIVS.

Evangelista narrati mysterij reddit testimonium ex visu. Posset enim peti ab eo, quomodo scis verbum factum carnem, & habitasse in nobis? vidimus, inquit, testes sumus oculati. Verbum Græcum visum diligentem, & attentum significat, quasi aspeximus, & considerate vidimus: non quidem ipsum verbum in se, quia corporeis oculis videri non potest, sed in sua gloria & splendore ab eo procedente. Sicut ergo qui splendorem solis videt in terra, solem esse supra orizonta certus est, sic ex gloria verbi in carne, quam vidimus, certi fuimus, verbum carnem factum, & Deum esse hominem, gloria enim illa erat filij Dei, non meri alicuius hominis. Ob id postquam dixit *Gloriam*, ne putaremus vulgarem eam fuisse, addidit *Gloriam vnigeniti*, id est filij naturalis Dei, qui vnicus est, cum adoptionis filij multi sint. Illud, *Quasi*, non similitudinem denotat, quasi alius sit unigenitus, cui similis sit in gloria; sed ueritatem, id est gloriam, qualem filium Dei habere decet. ad Ephes.5. Vt filij lucis ambulate, id est, ut congruit filijs lucis. quod annotauit Hieron. eodem in loco: & Chrysostomus hom. 15. in Ioan. His etiam uerbis declarat Ioannes non sic Verbum carnem factum in nobis habitasse, ut occultaret se Dei Verbum, & filium esse; sed splendorem suæ diuinitatis multifariam dedisse, nempe prædicatione, innumeris, & inauditis miraculis, morte, resurrectione sua, transfiguratione, baptismo, uita & innumeris alijs, ac prope infinitis argumentis, quæ omnia erant splendor diuinitatis eius: nec enim merus homo sic potuit splendere, sicut mul-

la lucerna aut fax ſplendet ut ſol: quo fit, ut ex ſuo ſplendore ſol ab omnibus agnoſcatur. de hac gloria Ioan.2. poſt miraculum aquæ in uinum conuerſæ dicitur: Et manifeſtauit gloriam ſuam. Ioan.11. Non eſt infirmitas hæc ad mortem, ſed ut glorificetur filius Dei per eam. Et ſunt multa huiuſmodi loca. Attende adhuc circa ſenſum; Moyſem in lege danda in gloria, & ſplendore tanto apparuiſſe, ut filij Iſrael intendere in faciem eius non poſſent, ut habetur Exod. 34. Chriſtus etiam Euangelium daturus apparet in gloria: at multo maior gloria hæc eſt, quàm illa. Moyſes enim ſeruus erat, Chriſtus Dominus eſt. Quod Ioannes inſinuans dicit, gloriam, inquit, non Angeli, non Moyſis, non prophetæ alicuius, non ſerui, ſed ipſius filij unigeniti. Quod Paulus etiam annotauit, noui teſtamenti ſupra uetus perfectionem docens 2. Corinth. 3. Si miniſtratio, inquit, mortis in gloria, multo magis miniſtratio ſpiritus: & quemadmodum Moyſes uelauit faciem, ut poſſent filij Iſrael intendere in eum; ſic uerbum ſe uelauit humanitate: uelatus tamen, multo maiorem quàm Moyſes, gloriam ſparſit, ut filius uerus Dei. Illud *a Patre*, coniungi poteſt cum nomine unigeniti, ſupplendo participium; unigeniti procedentis ſcilicet a patre; aut poteſt coniungi cum nomine gloriæ, uidimus gloriam a patre, quam ſcilicet a patre habuit ut unigenitus, quamuis melius coniungatur cum unigenito: & ſic exponit etiam Athanaſius ſerm.3. cont. Arrian. Gloriam, inquit, eius, ut gloriam unigeniti patris ſui. Hic eſt ſenſus horum uerborum, quibus conſonat illud. 1. Ioan.1. Quod audiuimus, quod uidimus oculis noſtris, quod perſpeximus, & manus noſtræ contrectauerunt de uerbo uitæ, & uidimus, & atteſtamur, & annunciamus uobis.

Collatio Chriſti cum Moyſe legiſlatore.

ANNOTATIO XLIIII.

Quomodo proxima Euangeliſtæ verba ſuperioribus ſint connectenda.

NOn omnes eodem modo verba expoſita præcedentibus connectunt. Chryſoſtomus hom. 11. duas dicit vtilitates ab Euangeliſta narrari, prouenientes ex eo, quòd verbum caro factum eſt: vna erat, credentes filios Dei fieri; altera nunc proponitur, nempe, *Vidimus gloriam eius*. Auguſtinus tract.2. eodem modo connectit, quamuis non eodem modo hanc gloriam exponat. Sed difficilis eſt hæc connexio: nam illa vtilitas communis eſt omnium credentium in eum; hæc vero Apoſtolorum propria, qui Chriſtum in carne viderunt: debuerat autem eſſe generalis, vt inter vtilitates poneretur. Expoſitio Auguſtini facilior eſt, qui, vti paulo poſt dicemus, gloriam cæleſtem intelligit. Quamuis hæc expoſitio de gloria difficilior ſit. Cyrillus lib. 1. cap. 17. aliter connectit; nempe, cum dictum eſſet, verbum carnem factum eſſe, ne quis putaret verbum aliquid detrimenti in ſe paſſum, aut dignitatem ſuam minus retinuiſſe, adiunxit: *Vidimus gloriam eius*, vt ſit ſenſus; quamuis verbum caro factum eſt, non tamen ab infirmitate carnis ſuperatam eſt, nec de antiqua maieſtate, ac omnipotentia decidit: Vidimus enim glo-

A riam eius. Hanc connexionem etiam Auguſtinus lib. 13. de Trinit. cap. 19. innuit, & eſt ſatis conueniens; ſed magis illa, mea quidem ſententia, quæ in commentario poſita eſt.

De gloria vnigeniti diuerſę patrum expoſitiones.

Nec omnes conueniunt in exponenda hac gloria vnigeniti. Athanaſius lib. de communi eſſentia Patris, Filii, & Spiritus Sancti, hanc gloriam exponit ipſum filium Dei. Filius enim gloria dicitur, & gloria a gloria. Sed verbis hic accommo-
B dari non poteſt. non enim diceret, vidimus gloriam eius, ſi ipſe eſſet gloria.

Alii exponunt de ſplendore & maieſtate, quæ in eius transfiguratione apparuit, cuius expoſitionis meminit hic Theophilactus. Auguſtinus autem tract.2. de gloria videtur exponere, quam ſperamus, cuius ſpes nobis data eſt, quia verbum caro factum eſt.

Verior tamen expoſitio eſt, quam ſecuti ſumus in commentario, quæ eſt Baſilii
C in hom. de fide, Chryſoſtomi, Cyrilli & Theophilacti, vt gloria ſit totum illud, quo Chriſtus in hoc ſæculo ſuam comprobauit diuinitatem, & ſe Dei filium eſſe mundo oſtendit, quod non ſolam transfigurationem, ſed omnia miracula, & ge-

ſta mi-

ta mirabilia, & prædicationem ipsam Christi complectitur, de qua etiam dictũ est Ioan. 7. Numquam sic locutus est homo. & Ioan. 6. Verba vitæ æternæ habes.

ANNOTATIO XLV.

Quare Christus in scriptura vnigenitus dicatur.

ADuertendum est in scriptura Christum dici vnigenitum, & primogenitum. Vnigenitus in hoc loco dicitur, & paulo inferius: Vnigenitus, qui est in sinu patris: & Ioan. 3. Vt vnigenitum filium suum daret. Primogenitus autem Rom. 8. Vt sit ipse primogenitus in multis fratribus. ad Colossen. 1. Qui est imago Dei inuisibilis, primogenitus omnis creaturæ. & iterum: Qui est primogenitus ex mortuis. Catholici Doctores vtuntur hoc nomine vnigeniti contra hęreticos Arrianos. vt probent diuinitatem, & consubstantialitatem verbi cum patre. Si enim Filius creatura esset, vnigenitus Patris non diceretur, cum multæ sint creaturæ. Argumento sumpto ex vnigeniti nomine vtitur Athan. serm. 3. con. Arrian. Ambro. lib. 1. de fide cap. 4. Cyril. lib. 10. thesau. cap. 4. & Hilar. lib. 12. de Trinit.

Arrianorũ vanę responsiones.

Arriani respondere ad hoc argumentũ catholicorum conati sunt quattuor modis, vt commemorat Cyrillus loco citato. Primo quidem vnigenitum dici, quia solus a Patre creatus est, cetera omnia a Patre per ipsum. Hac responsione vtebatur Eunomius, vt refert Basil. lib. 2. cont. eundem, sed vana esse conuincitur, quia vti dicunt Basilius & Cyrillus vnigenitus in communi loquendi modo, non dicitur quia a solo, vel quia solus sit; sed quia ab vno vnicus natus est.

Altera eorum solutio erat, dici vnigenitum ab excellentia, quia est creatura omnium suprema. hac etiam vtebatur Eunomius, referente Basilio loco citato; sed refutatur. Nam quantumuis excellentissima esset, non excederet esse & statum creaturæ, vnde non vnigenitus, sed vnicreatus diceretur.

Tertio asseuerabant isti, dici vnigenitũ, quia ipse solus nuncius, & Angelus consiliorum Dei est. Sed hæc vana est responsio: tunc enim non vnigenitus, sed vniangelus, vel aliqua simili voce non ad generationem pertinente appellandus erat: quia vnigeniti nomen, non solum vnitatem, sed ortum indicat, quorum neutrum creaturæ conuenit: generatio enim propria, & vera non est, nisi qui generatur, eiusdem sit substantiæ cum genitore.

Quarto denique aiebant, dici vnigenitum, quia solus ipse inter creaturas creator est. Sed neque id satisfacit. hoc enim esset vnicreatorem, sed non vnigenitum dici. Firmum ergo manet Catholicorum argumentum, ex nomine vnigeniti diuinitatem, & consubstantialitatem verbi cum Patre probantium: & sic vere, & proprie vnigenitus Patris est, quia solus ipse filius est.

Quemadmodum Catholici Arrianos nomine vnigeniti arguebant, ita Arriani conati sunt nomine primogeniti Catholicos oppugnare, non tamen ex eis parem potuerunt reportare victoriam. Dicebant Arriani, si primogenitus est, ergo multi alii sunt, quorum iste primus est; atqui multitudo esse nõ potest, nisi ratione creaturarum: si ergo est primus omnium creaturarum, creatura ipse est. Huius Arrianę perfidię meminit Cyrillus lib. 10. Thesau. cap. 4. & adhibet tres conuenientissimas responsiones.

Quare Christus Primogenitus dicatur.

Prima est, Christum primogenitum dici secundum humanam naturam, ob quã fratres habet multos, quorum primus ipse dicitur: quia in ipso multi sunt in filios Dei adoptati. Adhibet autem Cyrillus, quod etiam est Athanasii, tale documentum: Quoties in scriptura dicitur primogenitus Christus, adiungitur ibi vox aliqua, quæ indicet id secundum naturam humanam dici, vt patet in locis allegatis. Primogenitus est in multis fratribus, quia primus potestatem adoptionis filiorum dedit, & ratione humanitatis fratres habet; primogenitus ex mortuis, quia primus morte superata resurrexit, & primus carnem nostram in cælos induxit. At vnigenitus simpliciter dicitur, vt intelligamus id esse dictum tantum secũdum naturam diuinam. hanc doctrinam recipiunt etiã Hilar. lib. 12. de Trinit. & August. cont. epist. Manichæ. c. 37. vbi aduertunt Christum secundum diuinam naturam vnigenitum, secundum humanam primogenitum dici.

Altera Cyrilli solutio est, etiam secundum diuinam naturam Filium Dei dici posse primogenitum, nec inde aliquid habere in suum fauorẽ Arrianos. Non enim nomen primogeniti habet relationem ad alios, quorum ipse primus sit, sed significat tantum ipsum primo esse natũ: quod Lucæ 2. aperte significatur. nam Beata Virgo peperisse dicitur filium suum primogenitum, tamen nullum alium habuit filiũ, etiam secundum Arrianos. & Exod. 13. di-

citur: Sanctifica mihi omne primogenitum, quod aperit vuluam. Certe primogenitum erat, etiam ante ortum aliud; quin etiam, si nullum aliud nasceretur. Dici igitur potest filius primogenitus Patris, vt Deus, sicut Matris, vt homo: quia ipse primus natus est, non quòd post eum alij nati, aut geniti sint.

Tertio Cyrillus dicit, etiam si comparationem aliorum induceret, adhuc Dei filius dici potest primogenitus, secundum diuinam naturam: nec inde infertur esse ipsum creaturam, sed est comparatio causæ ad effectum. Vt enim dicitur Deus primus Pater, a quo omnis paternitas denominatur, & est; non tamen ipsius paternitas creata est, sed primus dicitur, quia prima causa est reliquorum, ita filius primogenitus hominum, quia omnis filiatio ab ipso est. in eo enim adoptati sumus: non A tamen sequitur, ipsum creaturam, aut filium adoptionis esse, sed causam caeterarum creaturarum. Vnde quando Paulus dixit primogenitū Christum omnis creaturæ, iuxta hanc solutionem dici potest, sic dictum esse, quia per ipsum omnia creata sunt, non tamen quòd ipse creatus sit. Si enim creatura esset, non posset dici generaliter primogenitus omnis creaturæ, quia sui ipsius primogenitus non est: ita cum dicitur; in ipso condita sunt vniuersa; B non conditus ipse est, quia ipse in se cōdi non potuit. Vnde Ambros. lib. 1. de fide, cap. 4. Primogenitus, inquit, omnis creaturæ, non primo creatus, vt & genitus pro natura, & primus pro perpetuitate credatur. Ex his omnibus habemus explicationem huius nominis vnigeniti, & qualiter ex eo Arrianorum hæresis olim conuicta sit.

Plenum gratiæ, & veritatis.

COMMENTARIVS.

TEstimonio de verbo carne facto, & habitante in nobis, exhibito, duos huius incarnationis effectus narrat. Nam verba hęc referuntur ad verbū, quod caro factum est, & in nobis habitauit: vt sit sensus; plenum erat hoc verbum, caro factum, gratiæ & veritatis: illud autem *Plenum*, in recto casu legendum est, vt cōmunis editio Græca habet. & est Hebraismus. Sæpe enim apud Hebræos verbum substantiuum deest, vt idem sit *Plenum gratiæ*, ac plenum erat gratiæ. Dicitur autem plenum gratiæ & veritatis, ab effectu, & redundantia in nos, quia nobis gratiam, & ueritatem communicauit. Hi duo effectus respondent duobus superius explicatis: Vita, & lux erat, gratia ad uitam, ueritas ad lucem refertur. plenum ergo erat gratiæ, quia nos Patri gratificauit, ad Ephes. 5. Gratificauit nos in dilecto Filio suo: plenum ueritatis propter doctrinam, quia uiam salutis docuit, & secreta diuinitatis aperuit: quod inferius perhibetur; unigenitus, qui est in sinu Patris, enarrauit nobis. hæc enim sententia eadē est cū illa: Gratia, & ueritas per Christum facta est. Plenitudo hæc redundātiæ, Christi fuit propria. Nemo enim hominū, alium gratum Deo potuit facere, nec ueritatem Dei enarrare ex scientia & uisu, sicut Christus fecit: & hæc plenitudo redūdantiæ processit ex affluentia perfectionis, quam in se habuit Christus, non solū ratione diuinitatis, quia Deus erat; sed ratione etiā humanitatis, quæ plena fuit omnibus Dei donis, uirtutibus, & gratijs, tamquā omnium hominū caput, a quo in reliqua membra omnis gratiæ ubertas est deriuata. Sunt autem effectus hi ad Euangelium pertinentes. Lex enim gratiam non conferebat uirtute sua, nec occultam diuinitatis ueritatem; sed in umbris indicabat: Euangelium autem Christi gratiam, & ueritatem non modo continet, sed & copiosissime præstat.

ANNOTATIO XLVI.

Vox illa plenum quid casus.

DIuersæ lectiones huius nominis *Plenum*, & secundū diuersas lectiones, A variæ etiam sunt expositiones Doctorum. In Græco textu, qui communis nunc habetur,

betur, legitur in recto casu, & masculini generis, vnde aliqui nostro tempore cō nectunt cum sequentibus verbis; plenus gratiæ, & veritatis Ioannes, testimonium perhibet de ipso, vt ad Ioannem, non ad Christum referatur. Sed lectio hæc probari non potest: nam paulo inferius de verbo dicitur: *De plenitudine eius omnes accepimus*. Vbi alludit Euangelista ad verba, hoc in loco posita. non ergo ad Ioannem, sed ad Christum sunt referenda, vti omnes fere referunt. Eorum autem, qui de Christo hæc legunt, aliqui cum verbo cōiungunt, quod Græce est masculini generis λόγος, & ad verbum, *Habitauit*, vt sit sensus: Habitauit λόγος, in nobis, plenus gratiæ & veritatis. Illud autem, *Vidimus gloriam*, &c. per quandam parenthesin dictum exponunt.

Alij legunt etiam in recto, sed legunt separatim: *Habitauit in nobis, & vidimus gloriam eius, gloriam quasi vnigeniti a Patre*: *plenum* enim erat verbum hoc *Gratiæ & veritatis*, quasi redderent hæc verba rationē gloriæ perspectę, & diffusæ, quia plenus erat gratiæ. Sic legit Cyrillus, lib. 1. in Ioan. c. 17. Quare eorū qui legūt in recto, alij sequentibus, alij antecedētibus cōnectunt: horum etiam qui ad verbum, quod habitauit in nobis, referunt, quidam legunt tamquam rationem explicent præcedentium.

Alij vero sunt, qui in casu accusandi legunt, vt coniungatur verbo *Vidimus*, nempe: vidimus eum plenum gratiæ. Quam lectionem insinuat Chrysostomus. hom. 11.

Alij in gignēdi casu, vt referatur ad *Vnigeniti*, nempe, vnigeniti a Patre pleni gratiæ & veritatis. Sic legere videtur Theophilactus, immo & Athanas. orat. ad Maximum Philosophum de diuinitate. dummodo tamen ad verbum incarnatum referatur, siue hoc, siue illo legas modo, sensus idem fere est.

Expositionum autem varietas argumento est, non omnes textus Græcos olim eandem habuisse lectionem: at quæ nunc extat, sensum & lectionem, quam secuti sumus, magis indicat. Continet enim hæc sententia duas causas aduētus verbi in carnem, vt in commentario, sequentes lectionem communem, exposuimus. In explicandis autem duobus his, & ipsorum verborum, cum præcedentibus connexione variant recētiores, qui legitimum sensum meo iudicio non assequuntur.

A

ANNOTATIO XLVII.

Multiplex gratiæ vbertas in Christo erat: In primis enim gratia habitualis tanta, quanta in anima illa sanctissima recipi potuit ab ipso incarnationis instanti, illi inerat. Secus autē nobis accidit: Nam gratia, quæ nobis confertur, ex inimicis facit nos amicos & gratos; & illa etiam, quæ data est Adæ in sua creatione, aut Angelis, ex non amicis, & non gratis Deo, fecit gratos & amicos. Illi enim nisi cum gratia fuissent creati, amici Deo, & grati nequaquam fuissent. Rursus omnis hæc gratia indebita est, cui datur, non enim Angelo, non Adamo, nec peccatori debetur: at vero gratia Christi humanitati collata non fecit eum gratum Deo, cum gratissimus & charissimus fuerit propter vnionem ad verbum, quia filius Dei, ille homo erat: ex qua coniunctione ad verbum eadem in humanitatem gratia dimanabat. Quod Damascenus lib. 3. de fide, cap. 22. expressit dicens: Ditata est illa humanitas, propter vnionem ad verbū, omni sapientia & gratia. gratia ergo talis Christo propria erat, & ex interiori principio deriuabatur.

Christus quō plenus gratiæ dicatur.

Gratia habitualis.

B

C

Erat in eo præterea gratia capitis, quia caput erat totius Ecclesiæ, & tamquam ex capite diffundebat virtutem in membra. Nemo enim alijs gratiam de condigno sicut Christus nobis promeruit.

Gratia capitis.

Denique in eo fuit gratia vnionis: nam humanitas illa verbo copulata efficiebat, vt homo ille Dei filius esset: & ex hac duæ superiores procedebant. Aduerte ergo hoc in loco gratia plenum dici verbum, non solum ratione humanitatis, propter coniunctionem ad verbum, per quam præcipue nos patri gratificauit, & nobis gratiam promeruit: sed etiam quia tamquam caput, gratiam nobis qua Deo grati efficeremur, communicauit: & cum gratia simul intelligimus dona omnia spiritualia ex ea procedentia.

Gratia vnionis.

D

Plenus etiam veritatis multifariā Christus erat. Primo quia in ipso, & per ipsum, omnes Dei promissiones humano generi factæ impletæ sunt. 2. Corinthiorum 1. Quotquot promissiones Dei, sunt in illo. Est enim veritas, qua, quod promissum est, completur. Psal. 84. Misericordia, & veritas obuiauerunt sibi ex misericordia promisit Deus, sed veritate promissa adimpleuit. Psal. 88. Misericordiam meam non auferam ab eo, neque nocebo in veritate mea.

Christus multis nominibus dicitur plenus veritatis.

E

Secun-

Secundo plenus fuit veritatis, quia vmbræ & figuræ veteres in ipso, & per ipsum explicatæ, & declaratæ sunt. Matth. 5. Non veni soluere legem, sed adimplere. Veritas enim aliquando figuræ, & vmbræ opponitur. Ioan. 4. In spiritu & veritate adorare oportet.

Tertio plenus erat veritatis, quia mendacium in ore eius numquam fuit: cum veritas sępius opponatur mendacio 1. Ioã. 2. Omne mendacium ex veritate non est. 1. Ioan. 1. Ipsi nos seducimus, & veritas in nobis non est.

Quarto plenus veritatis, id est, cognitionis Dei: veritas enim cognitio Dei, sapiẽtia, & scientia, & fides Dei dicitur 2. Tim. 2. Qui a veritate exciderunt. Hebr. 10. post acceptam notitiam veritatis. Coloss. 2. In quo sunt omnes thesauri scientiæ & sapiẽtiæ Dei absconditi. Hãc veritatem Christus nobis aperuit, & propter hanc in mundum delapsus est. Ioan. 19. Ad hoc natus sum, & propter hoc veni in mundum, vt testimonium perhibeam veritati. De hac veritate, verba hæc sunt intelligenda.

A

Plenus etiam erat Christus veritatis, quia Dei cognitionem, & fidem perfectam nobis tradidit. Quis enim Deum recte nosset, atque is, qui Deus erat, & qui, vt homo ab ipso incarnationis exordio Deum videbat? Augustinus. lib. 13. Trinit. cap. 19. per gratiam, scientiã; per veritatem, sapientiam exponit: cuius vtriusque Christus fuit nobis causa. Sapientiam vocat rerum cognitionem, quę ad diuinitatẽ; sciẽtiam vero, notitiam eorum, quæ ad humanitatem spectant. Cognoscere enim verbũ æternum Patri consubstantiale, & Dei filium, sapientia; esse vero hominem, mortuum, crucifixum, resurrexisse, scientia est. Vtramque nobis Christus cõmunicauit. Sed conuenientior est data expositio: Gratia enim maior est scientia, & sapientia. Nam maius est gratum esse Deo; quod per Christum nobis datum est. Sed ad alia veniamus.

B

Ioannes testimonium perhibet de ipso: & clamat, dicens.

COMMENTARIVS.

TEstimonium de verbo facto carne perhibuit Euangelista, sumpto argumento ex gloria eius, quam viderat, *Quasi vnigeniti a patre:* nunc Ioannis Baptistæ testimonio, hoc idem confirmat, qui etiam diuinitati Christi, & effectibus aduentus ipsius, testimonium reddidit. Fuit autem conueniens eius vti testimonio: tum quia eum ideo venisse, vt testimonium perhiberet, dictum est; tum quia Ioannes Baptista maxime erat apud Iudæos auctoritatis, non quòd auctoritas illius maior esset, quàm Euangelistæ: sed quia pluris a Iudæis fiebat, propter quam causam etiam 2. Pet. 2. dicitur: Nos firmiorem habemus propheticum sermonem. Prophetas vocat Petrus firmiores suomet testimonio, non quòd absolute Prophetæ maioris sint firmitatis, sed quòd ab alijs, quibus persuadendum erat, fide digniores haberentur: sicut etiam Christus eodem testimonio vsus est, quando ipse minoris æstimabatur a populo. Dicit ergo Euangelista; *Ioannes,* tanti habitus, *Testimonium perhibet, & clamat.* In verbo *clamat* tria insinuantur. Vnum est, testimonium Ioannis notum & manifestum omnibus tunc fuisse, sicut clamor ab omnibus percipitur: quasi diceret, eius testimonium non fuit in occulto, aut in obscuro, sed apertum, vt posset ab omnibus percipi, & hoc notat Cyrillus lib. 1. in Ioan. cap. 18. Alterum est, constantia testificantis: fidenter enim & libere, omni abiecta formidine, Christum prędicauit. Clamor namque est audentis, & libere loquentis. hoc notat Chrysost. hom. 12. Tertium denique est allusio quædam ad prophetiam, Isa. 40. Ego vox clamantis in deserto: quasi diceret; Ioannes clamat, quia erat illa vox clamans in deserto. In Græco textu primum verbum est præsentis temporis, *Perhibet,* secundum præteriti, *Clamauit,* in quo nihil est mysterij, sed tempus pro tempore aliquando ponitur: nisi velit aliquis dicere; Ioannem dici perhibere testimonium de Christo, quia semper manet eius testimonium, etiam nunc. Quando autem additum est: *Et clamauit,* narratur, quod gestum erat, & quomodo testatus sit, nempe clamans.

Vox illa, Clamat, tria indicat.

ANNO-

ANNOTATIO XLVIII.

CYrillus lib. 1. capit. 18. hæc verba sic anteeedentibus connectit; quia dictum erat ab Euãgelista *Vidimus gloriam eius*, quia tamen vni personę non recte accommodatur pluralis numerus; alterum tam nomine, quàm pietate similem eitat testem, nempe Ioãnem Baptistam. ista cõnexio non satis firmo nititur fundamento. nam Euangelista vtitur verbo plurali, quia suo nomine, & condiscipulorum, qui cum Christo erant, loquitur. quemadmodum & 1. epist. 1. Quod vidimus, quod audiuimus, & 2. Pet. 1. Hanc, inquit, vocem audiuimus de cælo allatam, eum essemus cum ipso in monte: & tamen in his locis non adiungitur aliquis alius testis. Petrus A ergo & Ioannes, vt non vnum solum, sed plures hæc vidisse, & audiuisse significarent, vtuntur verbo multitudinis. Connexio igitur hinc videtur sumenda; cum iam verbum carnem factum narrasset, & diuinitatem eius ex gloria, quam viderat, cõfirmasset; addidit testimoniũ Ioãnis, tũ vt veritatẽ tanto testimonio cõprobaret, tum vt initiũ historiæ ab hoc testimonio sumeret. Ceteri enim Euãgelistæ, quæ ante baptismũ gesta sunt, & quæ Ioannes ante ba B ptismum testimonia perhibuit, scripserũt; at noster Ioãnes a testimonio Ioannis post baptismũ exorditur, & quę Christus ab eo tempore vsque ad carcerẽ Ioãnis gessit, & ab alijs Euangelistis omittũtur, describit.

Verba hæc Ioãnis superioribus cõnectuntur.

Hic erat, quem dixi, qui post me venit ante me factus est, quia prior me erat.

COMMENTARIVS.

IN testificando de Christo hunc Ioannes ordinem obseruauit, vt prius venturum annunciaret, postea quem venturum prædixerat, præsentem velut digito, demonstraret, dispositus enim populus illo testimonio, facilius hoc acceptare poterat. Prioris testimonij meminerunt tres Euangelistæ, Matth. 3. Marc. 1. Luc. cap. 3. posterius autem solus Ioannes nunc refert. Sensus est; *Hic est*, ostendebat enim præsentem Christum: *Quem dixi*, idest, de quo prius testificatus sum; *Qui post me venturus est*, id est, qui post meam prædicationem apparebit; & manifestabitur, *Ante me factus est*, siue mihi præfertur, & anteponetur, erit gloria & splendor eius maior; vnde ab omnibus pluris fiet. Hoc idem Ioannes inferius, cap. 3. alijs verbis significauit, dicens; Illum oportet crescere, me autem minui. Connectit autem propter antithesin illa duo aduerbia, *Post me, &, ante me*, tempore quidem post me apparebit; at gloria & honore ante me erit, subdit causam, *quia prior me erat*, seu potior & præstantior, maior, & antiquior; erat enim Deus. Non ergo mirum si mihi præferendus est, eiusq. gloria maior futura, quàm mea, cum sit vere me maior & præstantior, vt potè Deus & homo. Hæc verba diuinitatem Christi indicant, illisq. insinuat Ioannes gloriam Christi maiorem futuram, quàm suam; cum ipse seruus, ille autem Deus sit: & conuenit cum testimonio Euangelistæ. Vidimus gloriam eius, quasi vnigeniti a Patre. Quod nunc dicitur: *prior me erat*, ceteri Euangelistæ dixerunt fortior me est, non solum quia in se maior est, sed etiam quia maiora faciet, nempe peccatum delebit, dæmonem superabit, mortem destruet, mundum saluabit, diuinaq. operabitur.

ANNOTATIO XLIX.

Qua ratione Christus dicitur post Ioãnem vẽturus.

ILlud *venturus est*, Græce participium est, quod præsenti, & futuro accommodari potest, ac si dictum esset: post me A veniens, ante me factus est: & in eo tempore idem aliis in locis legimus. nam Marci 1. dicitur; Venit, in præsenti. Ali

qui

qui etiam Doctores legunt, *Qui post me venit*, inter quos est Ambrosius lib. 3. de fide capit. 5. At Cyrillus, & Chrysostomus magis ad tempus referunt futurum, sed parum refert: sensus enim non variatur. Quare autem Christus post Ioannem venire, aut venturus dictus sit, non omnes modo eodem exponunt. Ambrosius proxime allegatus, & Epiph. hære. 69. contra Arriomanitas, quos sequitur Theophilactus, hoc dictũ exponũt propter conceptionem, & ortum Christi, quæ sex mensibus post Ioannẽ acciderunt: hãc causam nec Chrysostomus hom. 12. nec Cyrillus lib. 1. cap. 19. admittunt: tum, vt dicit Chrysostomus, quia quo tempore loquebatur hæc Baptista, non erat venturus Christus, qui iam pridem natus fuerat: tũ etiam, vt dicit Cyrillus iam citatus, quia Ioannes non est productus in testem, vt Christo tempore se priorem affirmaret, propterea ipsi Cyrillo videtur contextui hoc accommodari nõ posse. Sed hæ rationes non sunt multum efficaces, & Theophilactus soluit rationẽ Chrysostomi. Aliter ergo Chrysostomus exponit, vt referatur ad baptismum & prædicationem, quia prædicatio, & manifestatio Christi, fuit post baptismum & prædicationem Ioannis: quasi dicat; qui post me manifestabitur: & hanc secuti sumus expositionẽ. Cyrillus autem loco citato ita hæc interpretatur: *Post me venturus est*, idest, quia a principio me inferior honore reputabitur, gloriosior euadet postea: refert ergo illud, *Post me*, ad honorem & dignitatem: quia Christus venturus erat a principio minor & inferior Ioanne, hominum opinione, tamen gloriosior factus est postea. Nõ est improbanda expositio hæc. illa tamen Chrysostomi & verior & accommodatior censetur.

Christus quo dicitur ante Ioanẽ factus.

Circa illud, *Ante me factus est*, aliqui hoc ad diuinam generationem referunt, & illud *Factus est*, exponunt, genitus est: verbum enim Græcum vtramque habet significationem. Quamobrem sensus talis erit; qui post me venturus est secundum carnis ortum, ante me genitus est, quia filius Dei est æternus. Huius expositionis meminerunt Chrysostomus hom. 12. & Theophil. & eam hoc argumento refutant: quia verba sequentia non aptantur huic sensui, ante me genitus est, quia prior me erat; cum contra potius dicendũ esset, prior me erat, quia ante me genitus est. Quare Epiphanius loco citato aliter legit, nẽpe, qui ante me fuit. nã verbum etiã hoc significare potest, & ad deitatem refert in mundo existentem: vt sit sensus: qui post me venit secundum carnis natiuitatẽ, ante me fuit in mundo, secundum diuinitatem. Deus enim erat æternus, & ideo fuit ante me in mundo, quãuis secundum carnem post me venit. Arriani vt refert Ambrosius lib. 5. de fide cap. 5. vbi hunc locũ latius examinat, amplectebantur illam lectionem: *Ante me factus est*, & inde inferebant Christum etiam secundum diuinitatem creaturam esse. At expositio communior est, quam Chrysost. Cyril. Theophil. Ambros. eo loco, & Augu. tract. 3. sequuntur, vt illud: *Ante me*, non tempus, nou diuinitatẽ; sed honorem & dignitatem significet: quia Christus gloriosior & honoratior est eo habitus. & est ratio Augustini & Cyrilli, quia hoc producitur ab Euangelista tamquam suo testimonio conforme. Nam dixerat; Vidimus gloriam eius quasi vnigeniti a Patre: gloria autem hæc in hoc testimonio producto non exprimeretur, nisi *Ante me factus est*, ponatur pro, mihi antepositus & pluris, quàm ego, habitus est, quippe qui maiorem sui splendorem sparsit.

Neque tamen habent ex hoc Arriani, quod contra veritatem opponant. Si inquiras, cur in præterito locutus est, cum nondum fuisset Christus Ioanni antepositus, quando hoc proferebat, nondum enim se manifestauerat. Respondebunt Chrysostomus & Cyrillus, persæpe solere Prophetas præterito vti pro futuro ad rei certitudinem significandam. Alij respondent, diuina voluntate id iam fuisse determinatum, vt gloriosior futurus esset. Verũque verum est: facilius tamen dici potest esse Hebraismum; quo præteritum pro futuro, & futurum pro præterito accipitur. Illud denique, *Prior me erat*, aliqui ad dignitatem & excellentiam referunt, quasi dictum sit, mihi prælatus est, quia excellentior me erat: rectius tamen dicimus his verbis non solam præstantiam, qua vt homo maior erat Christus; sed etiam ipsius diuinitatem significari. Christus enim multis nominibus erat prior Ioãne, & sic conuenit testimonium hoc cum testimonio Euangelistæ, Vidimus gloriam vt vnigeniti, seu vt Dei filij.

Et de plenitudine eius omnes accepimus.

COMMENTARIVS.

PRosequitur testimonium Baptistæ, cuius verba, non vt superiora, quasi prius dicta, sed tamquam noua pronunciat, & illis, quæ ante baptismum dixerat, adiungit: quasi diceret; dixi prius illum esse me priorem, & præstantiorem, nunc dico etiam omnibus esse priorem. Nam de plenitudine eius nos omnes accepimus. Magna profecto confessio: fatetur Baptista non solum se, sed omnes præsentes, & eos, qui præcesserunt Patres, de plenitudine Christi, quidquid boni in eis fuit, accepisse. Quod Paulus postea confirmauit, dicens: Bibebant de consequenti eos petra: petra autem erat Christus. Quo testimonio Christum supra omnes esse palam confitetur. Huius autem explicatio sententiæ hæc est: Omnem gratiam, & donum spirituale fidelibus data, a Christo dimanasse, vt a fonte: quia ipse est, qui omnibus ante, & post se hominibus, suo aduentu omnē benedictionē a Deo obtinuit. Loquitur autē de Christo simul Deo, & homine, non vt de Deo tantum: solus enim Deus non meruit, sed homo factus. Plenitudo autem hæc, est ipsa diuinitas vnita humanitati, de qua dicitur Coloss. 2. In quo habitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter. Est etiam gratia ex vnione diuinitatis in humanitatem deriuata, quæ vt fons quidam in ea residet, vnde in membra, quorum Christus caput est, diffunditur: propterea in Christo est plenitudo redundantiæ in alios, soli Christo propria. Nemo enim alius peccati remissionem, conciliationem cum Deo, fidem, & alia mereri sibi, nec alijs potuit, nisi Christus: de qua vbertate dicitur Ephes. 1. Qui benedixit nos omni benedictione spirituali in cælestibus in Christo. Dum autem dicitur, *De plenitudine eius omnes accepimus*, non autem, plenitudinem accepimus; neminem totam plenitudinem habuisse significat, sed singuli partem aliquam habuerunt: sicut dicimus, bibimus de fonte, quod longe aliud est, quàm bibimus fontem. Conforme est ergo hoc Baptistæ testimonium, verbis Euangelistæ, quando dixit: Plenum gratiæ & veritatis. Sicut ergo præcedentibus confirmauit, quod dixerat; vidimus gloriam vt vnigeniti a Patre, ita istis confirmat causas enarratas aduentus, plenum gratiæ, & veritatis. Atque hæc est ratio, cur Euangelista ab hoc testimonio exorsus est. nam quæ dicta erant de incarnatione Verbi, hoc testimonio Ioannis Baptistæ egregie confirmantur.

1. Cor. 10.

ANNOTATIO I.

Proxima verba a Ioanne Baptista fuisse prolata.

CYrillus lib. 1. cap. 10. & Chrysostomus hom. 13. hæc, & sequentia vsque ad alterum Ioannis Baptistæ testimonium, tamquam verba Euangelistæ legūt. tamē communis antiquorum Patrum sententia est, hæc omnia vsque ad sequens testimonium esse eiusdē Baptistæ. In primis Athanasius libro de natura humana suscepta, contra Apollinarem, tamquā Ioannis Baptistæ recitat verba exposita, *De plenitudine eius omnes accepimus*. & in orat. cont. Arrianos, Quòd ex Deo Deus est Verbum. Exclamauit, inquit, Ioannes, lex per Moysem data est, gratia autem & veritas per Christum facta est. Vtitur eodē A verbo, quo de Ioanne Baptista vsus erat Euangelista noster: Clamauit, inquit, qui post me venit, &c. vt ad eundem clamorem etiam referantur, quæ sequuntur. Basil. hom. 2. in Psal. 28. a Ioanne Baptista refert dicta hæc omnia; de plenitudine eius accepimus omnes, & gratiam pro gratia; &, Deum nemo vidit vmquam, Vnigenitus, qui est in sinu Patris, ipse enarrauit. Epiphan. etiam hæresi. 51. *De plenitudine eius omnes accepimus*, Verba Baptistæ esse docet, & his vetustior Origenes tom. 5. in B Ioannē omnia hæc verba vsque ad illud, *enarrauit nobis* tamquam Baptistæ testimonium interpretatur. idem Theophilactus.

Inter Latinos autem Cyprianus lib. de Baptismo, paulo post principium, nomine Baptistæ legit, de plenitudine omnes accepimus. Augustinus item lib. 5. de Baptismo cont. Donat. capit. 9. & tractatu 13. in Ioannem.

Cùm igitur tantus sit Patrum consensus, non ab eo discedendum, sine vrgenti vlla ratione, existimaui: præsertim quia sic cõtextus facilior sit, & commodior expositio. Nam Verbi incarnationem, & plenitudinem gratiæ & veritatis, quæ Euangelista narrauerat, testimonio Baptistæ confirmat: vt vere eum a Deo missum esse A ad testimonium de luce perhibendũ constet, sicq; tanti mysterij incredulos Iudæos, qui multum Ioanni deferebant, cõuincat, & credentes tam insigni testimonio corroboret. Illud, *Et*, Nonnus loco causæ exponit, nempe, nam de plenitudine eius, &c. causam enim, cur sibi sit prælatus Christus, curq; eo prior, adiungit Ioannes Baptista, dicens: *Quia de plenitudine eius*, &c. accommodatior tamen est sensus in commentario expositus: ijs enim, B quæ prius Ioannes Baptista dixerat, adiunxit, quæ sequuntur, ideo copulanti particula vtitur.

Et gratiam pro gratia.

COMMENTARIVS.

Causam adfert, cur dictum sit, de plenitudine eius nos omnes accepisse: *Et gratiam*, inquit, *Omnes accepimus pro gratia*, quia in ipsius Christi gratia, nos sumus omnes gratiam consecuti, & per eum grati facti Deo. Idem est sensus cum illis verbis ad Rom. 5. Multo magis gratia Dei, & donum in gratia vnius hominis Iesu Christi, in plures abundauit. Quod ergo Paulus dicit, gratia abundauit in plures, in gratia vnius hominis Iesu Christi, hoc est, quod dicit Ioannes, gratiam pro gratia accepimus: & hanc causam esse reor, cur dictum sit, de plenitudine eius omnes accepimus. Fuit enim Christus ita Deo Patri gratus, vt sua gratia nobis meruerit, & consecutus sit gratiam. Ad Ephes. 1. Gratificauit nos in dilecto filio suo, ac si dicat; in gratia filij sui nos gratos, effecit. hoc est gratiam pro gratia accepimus. Hic est sensus legitimus, vt magis ex sequenti annotatione constabit.

ANNOTATIO LI.

Diuersæ huius loci expositiones traduntur.

Svperiorem sententiam Doctores diuerse exponunt: quidam gratiam priorẽ, Euangelium, posteriorem legem antiquã interpretantur, in hunc sensum: *Gratiam pro gratia*, seu loco veteris legis, accepimus Euangelium. Nec mirum videri debet, si vetus lex gratia dicitur. nam ex gratia Dei fuit data lex, & figura erat gratiæ Euangelicæ. Hæc est Cyrilli lib. 1. capit. 21. Chrysostomi hom. 13. & communis expositio. Quæ tamen accommodata non videtur: quia quãuis ex dono Dei sit lex, & sit figura Euangelij; non tamen vocatur in scriptura gratia, cum semper gratia opponatur legi, ne scilicet legis virtute, gratia dari existimetur. immo in verbis proxime sequentibus, distinguitur lex contra gratiam: *Lex, inquit, Per Moysem data est, gratia autem per Christum facta* A *est*: ergo gratia, quæ paulo ante dicta erat, non comprehendebat legem. Certe Ioannis est consilium, discernere inter Christum & Moysem, Euangelium & legem; eo quòd ex Euangelio, & per Christum, sit gratia, non autem per Moysem, nec ex lege.

Secũdo loco exponit Augustinus tract. 3. in Ioannem vt gratia prior, sit gratia gloriæ; & posterior sit fides & dilectio, quibus viuit iustus, & operatur in Chri- B sto. Et tunc est sensus; accepimus per gratiam fidei, dilectionis, & operum, gratiam gloriæ, & vitæ æternæ. Nec mirum, inquit, si vita æterna dicatur gratia, quia merces quidem est, sed fidei & dilectionis, atque operũ, quæ ex gratia Dei sunt. Hæc expositio magis accedit ad verũ sensum in hoc, quòd vtramque gratiam ad Euange-

Euangelium refert. notat etiam Augustinus illam coniunctionem, *Et*, *Et gratiam pro gratia*, hunc sensum facere; de plenitudine accepimus, gratiam, & fidem, quæ per dilectionem operatur: & rursus pro hac gratia, gratiam gloriæ & retributionis. Idem sentit Bernardus serm. 5. de Assumptione Beatæ Virginis. Sed hæc annotatio non est magni momenti: tum quia particula, *Et*, vt diximus in commentario, causæ loco posita est: tum quia solet etiam aliquando poni ad designanda ea, quæ in generali dicta sunt. cum enim dixisset generaliter, *De plenitudine eius accepimus*, docet modo, quæ sit hæc plenitudo, *Et gratiam pro gratia*, paulo inferius adiuncturus aliud, quod etiam de plenitudine acceptum est, nempe veritatem, vt postea patebit. Ista expositio Augustini non mihi visa est conueniens, quia vita æterna, quæ pro meritis datur, raro gratia dicitur: quod si dicta est gratia aliquando, sumitur simul cum toto merito, vt gratia Dei dicatur vita æterna, & cum ea simul fides, dilectio, opera, & merces. gratia enim Dei est, hominem vocare per fidem, dilectionem, & opera, ad vitam æternam: tamen quando distinguitur vita æterna a dilectione, fide, & operibus, vt hic debet fieri, iuxta Augustini expositionē, numquā vocatur gratia, sed merces.

Tertio exponunt alij opposito modo vt prior gratia sit fides, & dilectio; posterior vero sit vita æterna. Sitq. sensus, *gratiam pro gratia*, idest, accipimus fidem, & dilectionem propter vitam æternam consequendam. Vt *pro* causam finalem significet, vt idem sit ac *Propter*. In Augustini autem interpretatione idem significat cū præpositione, *Pro*, longe tamen aliud est dicere, vnum propter aliud, & vnum pro alio: & huic expositioni eadem ratio aduersatur, quæ præcedenti. Alij ex recentioribus aliter exponunt, vt gratia pro gratia idem sit, ac gratiam super gratiam, idest, omnem gratiam, vt sit sensus, omnis gratia, quę accepta est, ab illo accepta est, sitq. Hebraismus quidam חֵן עַל חֵן Duæ vltimæ expositiones, quæ recentiorum sunt, difficile admitti possunt. Quod vt ostendam, considerare oportet, præpositioni, *pro*, Græce ἀντὶ, in Hebræo nō legi in tota scriptura sacra respondere עַל, sed תַּחַת quod Latine dicitur, pro, & sic Septuaginta verterunt illud תחת per ἀντὶ dentem pro dente, oculū pro oculo, vbi in Leuitico habetur תחת, similiter in alijs locis omni-

A bus, quos mox citabimus. Cum igitur Ioannes tali Græca præpositione sit vsus, nemo debet dubitare voluisse eum ponere loco Hebrææ תחת, hæc autem in Hebræo sicut in Græco illi respondente, duas tantū habet significationes; vna est quod Latine dicitur, loco alterius, sicut Genesis 4. Posuit mihi Dominus semen pro Abel, idest, loco Abel occisi, dedit mihi Dominus alium filium: vbi in Hebræo est תחת, & Græce ἀντὶ. Similiter Psal. 44. Pro patribus nati sunt tibi filij; idem

Præpositio illa, pro, duobus modis in scriptura vsurpata.

B habetur in Hebræo & Græco. Similiter Isa. 3. Pro suaui odore fœtor, pro zona funiculus, pro crispanti crine caluitium, pro fascia pectorali cilicium, in his locis habetur תחת, & Septuaginta verterūt ἀντὶ & vna est significatio, loco vnius succedet alterū: & Latina præpositio hoc idem significat. Altera est, vt idem significet, quod, propter, non vt causa finalis, sed prout dicimus ratione vnius alterum dari, sicut pro merito præmium, pro culpa pœna; & denique quod dicimus, causa

C vnius alterum fieri aut dari; sic Rom. 12. Nulli malum pro malo. & 1. Pet. 3. Non malum pro malo, nec maledictum pro maledicto: in quibus locis, hæc habetur præpositio Græca. Gen. 30. Dormiat tecum hac nocte pro mandragoris filij tui. Multa sunt huiusmodi testimonia vbi tam præpositio Hebræa, quàm Græca in hac sumuntur significatione, nullusq. est locus in scriptura tam veteri, quàm noua, vbi תחת & ἀντὶ, sumantur pro עַל seu super. Constat igitur ex his,

D recentiorum expositiones alienas esse a cōsueta scripturarū phrasi & modo loquēdi: & in hoc duę primę expositiones recte procedunt. nā præpositionē interpretātur iuxta duas istas significationes, prior quidē in priori significatione, nēpe loco legis Euangeliū, altera vero in posteriori; nimirū ratione dilectionis, dari gloriā, quam etiam vocis acceptionem nos sumus secuti: aliter tamen litteram exponentes, nēpe, vt ratione gratiæ Christi, & propter eā nobis gratia sit data. Eadē ratione expositio refellitur

E tertia; nā præpositiones illæ non sumūtur in scriptura in ea significatione; vnde quantū ex Græco sermone licet colligere, Euangelista vsus est Græca præpositione, sicut Septuaginta etiā vsi sunt. hi autē pro Hebræa תַּחַת posuerūt. tenendū est ergo Ioannē idē voluisse significare, ac si in Hebræo dixisset הֵן תַּחַת חֵן Latine gratiam pro gratia, non autem gratiam super gratiam.

Quia lex per Moysem data est; gratia, & veritas per Iesum Christum facta est.

COMMENTARIVS.

IAm de plenitudine Christi gratiam omnes accepisse probat, & discrimen inter Moysem, & Christum constituit, quod Christi proprium est, distinguendo. Moyses fuit legislator tantum, immo legis promulgator: nam per ipsum lex data est a Deo; gratia autem, & veritas per Christum facta est, & Christus vtriusque auctor est. Excedit ergo Christus Moysem, quia hic legem dedit, nec tamen auctor ipsius legis, aut factor fuit, sed per ipsum Deus, qui auctor est, dedit eam. at Christus dator gratiæ, ac veritatis, & factor est. Gratiam vocat, qua remissio peccatorum fit, qua conciliamur Deo, qua introitum habemus in æternum regnum, qua denique legem ipsam, & mandata implere possumus, & sine qua lex occasio peccati est; quia præcipit, neque tamen dat virtutem, qua impleri valeat præceptum. Veritatem autem appellat, qua Deus ipse, & fidei mysteria reuelantur & manifestãtur, horum duorum Christus est auctor. Nos enim sua gratia, & iustitia Patri gratificauit, & sic auctor est gratiæ: ipse etiam nobis Patrem, & seipsum manifestauit, viamq. reuelauit perueniendi ad Deum. Nã ante aduentum Christi nemo Dei veritatem consecutus est, nisi propter Verbũ in carne futurum, & per ipsummet Verbum. Matth. 11. Nemo nouit Patrem, nisi filius, & cui voluerit filius reuelare. Quo circa cum sit auctor veritatis, recte dictum est supra, plenum esse gratiæ, & veritatis, & consequenter omnes de eius plenitudine accepisse gratiam; quia auctor est gratiæ, & veritatis, per quam peruenitur ad gratiam. Hic attende, legi opponi duo, gratiam, & veritatem: nam lex præcipiebat, & prohibebat ea, quæ sine gratia impleri non poterant, nec tamen habebat virtutem, aut efficaciam donandi gratiam. Si enim tunc dabatur gratia, id non virtute legis, sed fide futuri Christi fiebat: in lege ergo non erat gratia. Rursus in lege erant tantum promissiones, vmbræ & figuræ futurorum; erat absconditus Deus, quia Verbum, & Trinitas non agnoscebatur; quamuis particulari priuilegio propter futurum Christum aliquibus reuelabatur. Nec etiam fides Dei vera data est, nisi propter Christum, & per Verbum: nomine ergo legis, & gratia, & veritas excluduntur, quæ ad Christum pertinent. Vides igitur legem a gratia & veritate distingui: quod superius diximus argumento esse, non vocari legem nomine gratiæ, quando dictum est, gratiam pro gratia. Longum esset, & a nostro instituto alienum, si agere vellemus de lege, & gratia. Sufficiat dixisse nunc legis nomine omnia præcepta illa cærimonialia, iudicialia, & etiam moralia intelligi: nemini enim virtute legis totius gratia data est, nec remissio peccatorum; sed virtute Christi, qui fidem & dilectionem communicat, & certe nisi Christus suo merito, & iustitia nos Deo conciliasset, quantumcumque homo omnia implesset præcepta iudicialia, cærimonialia & moralia, si tamen id fieri potuisset, numquam obtinuisset gratiam, & iustificationem a Deo, quam Christus facit, qui nobis, & omnibus iustis a mundi principio eam promeruit, & consequutus est. Appellat autem Baptista Iesum Christum, vt eum, qui Iesu nomine cognitus erat, Christum esse, & Messiam fateatur, & est elegans collatio inter duos mediatores Moysem, & Christum: ille mediator fuit Dei, & hominum, ad dandam legem, quæ nullam in se iustificandi, & saluandi virtutem habuit, sed potius occasio peccati, & mortis facta est; Christus mediator etiam est, sed vitæ æternæ, & gratiæ, & veritatis, per quæ omnia ad vitam peruenitur æternam.

Legem gratiæ, & veritati oppon.

ANNOTATIO LII.

Quo modo Christus dicatur gratiam, & veritatem fecisse.

CIrca superiora verba, aliqua sunt breuiter consideranda. Clemens Alexan. lib. I. pædago. cap. 7. Christum etiam legis illius auctorem fuisse asserit, qui vt Deus auctor fuit etiam veteris testamenti, eaq. de causa legem per Moysem non factam, sed datam, dictũ esse censet; quia verbum auctor, Moyses autem eius promulgator fuit. at Christus gratiæ auctor est, & veritatis, & addit Clemens, Christum dici auctorem gratiæ, & per ipsum factam gratiam, quia sine ipso factum est nihil.

Ratio hæc Clementis non est ad rem; nam Christus non sic gratiam dicitur fecisse, sicut fecit vniuersa, vt Deus est, sine quo nihil factum est: nam hac ratione Pater, & Spiritus sanctus gratiam pariter fecerunt. Hic autem est sermo de Christo mediatore, & de opere eius proprio: nam sic gratiæ auctor est, quia per humanitatem suam nos redemit, nobis conciliationem, & remissionem, & vitam meruit. Hoc non Pater, nec Spiritus sanctus per se fecerunt: quia ipsi non induerunt carnem, propterea non meruit Pater, nec Spiritus sanctus, nec Redemptores dicuntur: quamuis tota Trinitas gratiã ipsam, & remissionem, & vitam, quam Christus meruit, & obtinuit nobis, faciant & operentur. Filius ergo vt Deus vna cum patre, & Spiritu sancto gratiam facit, tamen Christus Deus, & homo, solus eam nobis meruit; & antequam carnem sumeret, non solum vt Deus gratiam operabatur, sed virtute meriti futuri in carne, eam dabat. Fide enim viua apprehensus, quamuis tunc nondum carne indutus, auctor erat gratiæ, & omnis veritatis supernaturalis, quæ tunc reuelabatur; immo etiam dationis ipsius legis, quæ per Moysem data est: nam numquam illam Deus faceret, nec daret, nisi propter Christum. Ita est intelligenda præsens sententia, nempe de opere proprio Christi, quia solus conciliauit homines, & eos gratificauit Patri, redemptionemq. perfecit.

A

Attende rursus, Athanas. orat. 2. contra Arrian. veritatem vmbræ opposuisse, cũ diceret: Lex per Moysem data est, gratia, & veritas per Iesum Christum facta est: melior gratia, quàm lex: præstantior veritas, quàm vmbra illa. Hæc autẽ præstantia non poterat per alium nisi per filium, qui sedet ad dexteram Patris, effici. Hæc Athan. At August. lib. 22. contra Faust. cap. 6. veritatem hanc exposuit, vt opponitur vmbris legis, & promissionibus Prophetarum. sic enim habet: Per Moysem lex data est, gratia autem per Christum facta est, gratia scilicet, vt data indulgentia peccatorum, quod præceptũ erat, ex Dei dono custodiretur: veritas autem, vt ablata obseruatione vmbrarum, quod promissum erat, ex fide Dei præsentaretur. Hæc ibi. Et in lib. 17. con. eundem cap. 6. inquit: Lex per Moysem data est, gratia & veritas per Christum facta est. Ipsa lex cum impleta est, gratia, & veritas facta est: gratia pertinet ad charitatis plenitudinem, veritas ad prophetiarũ impletionem. Hæc August. ex quibus collige veritatem esse, per quam vmbra legis illuminata est: quia quæ obscure, & in figura sub ea continebantur, aperta sunt in Euãgelio per Christum, & rursus per quam, quæ promissa sunt, implentur: nam Christus compleuit, & in ipso completur, & complebitur quidquid a Deo nobis promissum fuit per legem, & Prophetas, ad nostram pertinens salutẽ. Omnia hæc vera sunt. Christus enim auctor est veritatis his modis, vt superius diximus; tamen hoc in loco præcipue pro cognitione diuinorum, & mysteriorum fidei, vt exposuimus in commentario, sumitur, sicut etiã superius, quando dictũ est a Ioanne, plenũ gratiæ, & veritatis. nã hoc Baptistæ testimoniũ producitur a Ioãne, tãquã ijs, quæ ipse docuerat, cõforme.

B C D

Deum nemo vidit vmquam; vnigenitus, qui est in sinu patris ipse enarrauit nobis.

COMMENTARIVS.

COnnexio hæc est. A veritate, sicut & a gratia, excluserat Moysem, tamquam eum, qui auctor gratiæ & veritatis non fuerit: hoc posterius de veritate confirmat propositis verbis: posset enim aliquis opponere, Moysem vidisse

disse Deum facie ad faciem; potuit ergo veritatem Dei nobis enarrare: hoc reijcit, dicens: *Deum nemo vidit vmquam*, non solum Moyses, sed nec vllus alius. Nemo igitur auctor veritatis esse potest, nisi is, qui rem ipsam vidit: at vnigenitus in sinu Patris existens vidit & nouit Deum, ipse ergo narrare potuit nobis Dei veritatem; & ideo præter alia accepimus de eius plenitudine etiam veritatem, & ipse auctor est eius. Ecce quo modo Baptistæ testimonium verba comprobant Euangelij, illa scilicet, quibus plenum gratiæ, & veritatis, vnigenitumq. Patris Christum Ioannes confitetur. Illa igitur verba, *Deum nemo vidit vmquam*, enunciata sunt ad probandum, nec Moysem, nec vllum aliū potuisse auctorem esse veritatis Dei, sed eum solum, qui vidit, & narrauit. Hic autem est Christus, qui vidit, quia in sinu est Patris, & fecit eam, quia nobis reuelauit, dum per eum, & propter eum data est, quibus a principio communicata est: præcipue tamē enarrasse dicitur, quando factus homo eam perfecte aperuit. De plenitudine ergo eius accepimus gratiam, & veritatem; gratiam quidem pro gratia sua: veritatem autem, quia per eum omnis diuina reuelatio facta est, & ipse eam docere venit, quia solus vidit, & nemo alius.

ANNOTATIO LIII.

Qō intelligē'dū, quod Deū nemo vmquam vidit.

MAgnum Doctoribus locus hic facessit negotium; dubitant enim qua ratione hæc vera sint, *Deum nemo vidit vmquam*, cum ex veteri testamento constet, Patriarchas & Prophetas vidisse Deum. Vidit Deum Iacob, Gen. 31. Vidi, inquit, Dominum facie ad faciem: vidit Moyses Deum, Exodi. 33. Loquebatur, inquit, ad Moysem Dominus facie ad faciem. Et Isa. 6. Vidi Dominum: multi etiam alij vidisse Deum leguntur. Hoc argumento ducebantur Manichæi, vt refert August. lib. con. Adiman. cap. 9. ad affirmandum nouum testamentum esse contrarium veteri, quia in hoc multi vidisse Deum dicti sunt, in illo vero scriptum est: Deum nemo vidit vmquam: quibus verbis patres omnes veteris testamenti comprehensos esse, nemo dubitat.

Multifariam sacri Doctores respondere, & locum hunc explicare studuerunt. Primo loco respondet Irenæ. lib. 4. cap. 37. hæc verba de Patre intelligenda, quasi dictum sit, Patrem nemo vidit vmquam. Fuit autem in veteri testamento nō solus Filius, sed etiam Pater visus, non quidē quantum ad diuinitatis plenitudinem, sic enim dictum est, Non videbit me homo, & viuet, Exodi. 33. sed in figuris, & vmbris exterioribus, aut interioribus, sicut visus est a Patriarchis, & Prophetis: nemo tamen eum vidit, nisi cui verbum reuelauit. Et hoc est quod nunc dicitur, Deum, id est, Patrem, nemo vidit vmquam, nisi quibus filius manifestauit:

A ex se enim nemo, etiam hoc modo potuit videre Patrem. Hanc responsionem sequitur Augustin. lib. con. Adiman. capit. 9.

Secundo Hilar. lib. 5. Trin. tenet quidē esse de Patre intelligendum, vt sensus sit hunc locū Patrē nemo vidit vmquā: tamē negat Patrem in veteri testamento vlli visum, etiam sub illis figuris, vmbris, & locutionibus, sed quotquot factæ sunt apparitiones Dei in veteri testamento,

B sub quibuscumque figuris, non Patris, sed verbi fuisse affirmat. Qui enim apparuit nobis in carne, ille idem est, qui a principio mundi Patribus varijs modis apparuit: Pater tamen nemini apparuit. Et sic illi veteres Deum vidisse dicti sunt, nempe filium, at Patrem nemo eorum vidit vmquam, sed Vnigenitus apparens in carne nobis de illo enarrauit. Ioan. 17. Manifestaui nomen tuum hominibus.

Hoc loco sic exposito vtitur Hilar. con.

C Arrianos sic ratiocinatus: In veteri testamento Deus est visus, filius autem, non Pater tum visus est, Patrem enim nemo vmquam vidit, ergo filius Deus est. Ista expositio fuit Tertul. lib. con. Praxeam negantem personarum distinctionem, contra quē argumentatur Tertullianus Deus visus est, vt ex veteri testamento constat: Deus etiam inuisus est, quia nemo uidit Deum, ergo alius est ille, qui inuisus est, & hic est Pater, alius qui uisus est tunc, & hic est filius. Et connectit hæc verba Euangelij, dicens, quia dictum

fuit,

fuit; uidimus gloriam eius, quasi vnigeniti a Patre, ut inuisibilitatem Patris defenderet, adiunxit: Deum nemo uidit umquam, & loquitur de hoc genere visionis figuralis, & enigmaticæ: nam de visione essentiæ ipsius, & plenitudinis diuinitatis, nemo uidit neque Patrem, neque filium. Hãc expositionem refert Ambros. lib. 1. in Lucam, cap. de apparitione Angeli sacerdoti Zachariæ, nec refutat, quamuis alteram adhibeat. verba Ambrosij refert, & sequitur August. Epist. 112. de uidendo Deo, cap. 5. & 6.

Tertio Epiphan. Hæres. 70. aliter respõdet. non enim distinguit Patrem a filio in hoc, sed absolute prolatũ affirmat, Deum nemo vidit vmquam, nempe neque Patrem, neque Filium, neque Spiritum sanctum, & exponit hoc dupliciter. Vno modo de comprehensiua uisione. nemo enim uidit Deũ cõprehendendo eum, & quãtus quantus est vidẽdo, sicut qui per foramen, ait ille, uidet cælum, dici potest uidere, & non uidere: uidere, quia partẽ uidet, non uidere, quia totũ nõ uidet: sic Deus visus & non uisus dictus est a prioribus. Alterõ modo, quia nemo id quod de Deo uidit, sua propria uirtute uidit, sed diuina voluntate, quantũ Deus, & quo modo, & quãdo uoluit. nec tantũ Epiphan. loquitur de ea visione, quę est in figuris, umbris, apparitione, aut reuelatione prophetica; sed etiã de illa qua beati uidẽt in gloria, qui etiam non eũ comprehendunt, sed quantũ Deus vult uident de eo. In genere ergo, loquitur de uisione Dei, siue sit in figuris, ut uiderunt Prophetæ, siue in humanitate assumpta, vt uiderunt Apostoli, siue in essentia, ut uident beati, & uiderunt Angeli. Visus est ergo Deus olim, tamen cõprehensiue nemo uidit, immo nec illo modo, nisi Dei volũtate, non naturæ propriæ virtute.

Idem sentit Ambros. loco citato super Luc. quem, uti diximus, refert & probat August. nempe Deum neminem uidisse vmquam, quantum ad diuinitatis plenitudinem, præter filium, qui ut Deus cõprehendit diuinitatem. Deus autem visus est olim in specie, non in se: & uidebitur beatis in se, quantum ipse uoluerit, sed nemo Deum comprehendit. Idem Ambros. lib. 1. de Spiritu sancto, cap. 1. iuxta hanc doctrinam, in his verbis, Deum nemo uidit umquam, omnem creaturã exclusam esse affirmat. Nam nec Angeli Deum uident comprehendendo: non tamẽ excluditur Spiritus sanctus, qui Deus

A est unus cũ Filio sic concordat, & exponit Ambros. ut uisus, & non uisus sit dictus. Quarto Chrysost. hom. 14. & Cyril. lib. 1. in Ioan. c. 22. respondent, hoc loco dictum esse neminem Deum aperta uisione, & per essentiam uidisse. Hanc enim nemo Prophetarum, & Patriarcharum consecutus erat: hi enim omnes dicti sunt Deum uidisse in similitudine, & specie aliqua, ita etiam respondet Gregor. Nysse. in lib. beatitudinum super illud, Beati

B mundo corde. & Gregor. lib. 18. Moral. cap. 28. Atque hæc sunt, quæ antiqui patres de uisione Dei senserunt. Porro quid nobis dicendum uideatur, ubi aliqua prius notauerimus, explicabo.

Principio igitur memoria repetendum est, in scriptura sacra quinque modos, quibus Deus uideri dicitur, inueniri. Primus est, quo non in se, sed in operibus suis uidetur. Vt enim in opere artifex aliquo modo noscitur, quatenus in eo ars eius manifestatur; sic in rebus creatis mul *Quinque modis Deus in scriptura dicitur videri.*

C tæ Dei perfectiones cognoscuntur, ut sunt eius sapientia, prudentia, uirtus, immortalitas, & æternitas, & c. & de hoc Deum uidendi modo, loquitur Iob: Omnes homines uident eum, & unusquisque intuetur procul. Et de tali uisione hunc locum exponit Gregor. lib. 27. Moral. cap. 3. qui autem sic uident, procul uidere dicuntur, quia Deum non in se, sed in opere uidẽt, quod distat infinite a Dei perfectione & natura. de hac etiam uisione pronunciat Paulus illud Rom. 1. Inui- *Iob. 36.*

D sibilia ipsius, a creatura mũdi per ea, quę facta sunt intellecta, conspiciuntur: sempiterna quoque uirtus eius & diuinitas. De eadem locutus est Greg. Nysse. lib. beatitudinum in cap. Beati mundo corde. hæc uisio est intellectus.

Secundus est, quã Deus in aliqua specie, & figura corporea videtur, siue a sensu exteriore, siue ab imaginatione uideatur. Deus enim aliquando visus est aliqua figura, in qua appareret hominibus, siue illa

E sit hominis, siue ignis, siue alterius corporis: & hac visione sæpe dictus est visus in scriptura veteri a Prophetis, non solum interioribus, sed etiam exterioribus oculis: sic dixit Isaias, cap. 6. Vidi Dominum sedẽtem. Et Gen. 32. Iacob dicit: Vidi Dominum facie ad faciem. non quòd Deus in seipso, & sua natura sit visus; sed in his speciebus, quæ eum repræsentabant. *Isa. 6.* *Gen. 32.*

Tertia visio est, qua videtur per fidem, vel aliquod lumen spirituale reuelatum, & sine specie, & imagine vlla. Sic dicit Paulus.

Paulus. 1. Corinthiorum 13. Videmus nūc per speciem in ænigmate.

Quarta visio est, qua videtur per humanitatem assumptā, qui enim Christum hominem videbant, Deum dicebantur videre, qui erat vnitus illi humanitati. de hac dictum est Ioan. 14. Qui videt me, videt & Patrem meum, quia Pater in me est. Si enim, qui figuras illas, in quibus apparebat Deus, videbant, dicti sunt Deum vidisse, cum illæ non essent vnitæ diuinitati: multo magis, qui viderunt humanitatem illam, cui Deus ita vnitus erat, vt homo Deus, & Deus diceretur & esset homo, dicendi sunt vidisse Deum: & sic Deus dictus est apparuisse, & verbum visibile factum fuisse. De qua visione dictum est Baruch. 3. Post hæc in terris visus est, & cum hominibus conuersatus est: quæ visio dignior, & excellentior est, quàm illa, quæ facta fuit Prophetis in illis speciebus. De qua excellētia dicitur Luc. 10. Beati oculi, qui vident, quæ vos videtis: dico enim vobis, quòd multi Prophetæ & Reges voluerunt videre. quæ vos videtis, & non viderunt.

Quinta visio est omnium suprema, qua Deus non in imagine aliqua, non in humanitate assumpta, non in creatura, sed in suamet essentia aperte & clare videtur, sicut homo hominem videt: & hæc intellectu fit, quia Deus spiritus est. Hæc est visio beatorum, de qua dictum est Matth. 18. Angeli eorum semper vident faciem Patris mei. Matth. 5. Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt. 1. Corinth. 13. Tunc cognoscā, sicut & cognitus sum. 1. Ioan. 3. Videbimus eum, sicuti est. Vbi cauenda est hæresis quorundam, cuius meminit Gregorius lib. 18. Moral. capit. 28. Qui Deum non videri in sua essentia, sed in quodam splendore suæ essentiæ, quæ dicitur gloria, tradebant: tamen scripturæ hunc errorē conuincunt. Dicit enim Ioannes, videbimus sicuti est, & similes ei erimus. Si ergo nos similes sumus, & ipse seipsum videt in sua essentia, & nos vtique videbimus eum in sua essentia, similes quidem, sed non æquales: nemo enim ipsum valet comprehendere, nec quantum in ipso cognoscibile est, assequi. Hæ sunt quinque visiones ex scriptura collectæ, & hoc est primum, quod aduertendum diximus.

Hæresis quorundam de vidēdo Deo

Alterum est, quando dictum est à Ioanne *Deum nemo vidit vmquam*, non de primis tribus visionibus loquebatur, multi enim viderunt Deum in creaturis, multi

A in imaginibus, & speciebus, multi per fidem, antequam venisset in carne, nec rursus loquebatur de quarto modo: quamuis enim numquam sit visus Deus in carne, antequam eam assumeret, tamen eum dicat, *Vnigenitus enarrauit nobis*, significat se non de hoc modo videndi loqui, quia cum omnibus in carne visibilis apparuisset, absque hac enarratione videbatur. Viderunt enim Deum in humanitate credentes, & increduli, quia prædictum est Isa. 40. Videbit omnis caro salutare Dei, cum

B igitur nō loquatur de illis quattuor visionibus, superest, vt de quinta sit sermo, quæ est visio Dei in essentia, & substantia propria: sic enim Deum nemo vidit vmquam, non solum comprehensiue, cum sic nec videre potuit, sed nec aperta, & clara visione. Vnde cessat locorum scripturæ oppositio, quia Deus visus dicitur modis prioribus, hic autem negatur visus aperta visione: & in hoc placet sententia Cyrilli Chrysostomi & Gregorij &c.

Ex quo etiam sequitur, vt quando di-

C citur, *Deum nemo vidit vmquam*, non solus Pater, sed tota Trinitas intelligatur. nemo enim viderat Deum, nec Patrem, nec Filium, nec Spiritum sanctum, tali visione, Matth. 11. Nemo nouit Patrem, nisi Filius, neque Filium nisi Pater, & cui Filius voluerit reuelare. nec est sermo in præsenti de Angelis, sed de hominibus, de his enim loquitur Ioānes. nec verum est, quod aliqui affirmant, Moysem vidisse Deum in essentia sua, quod alio in loco discussimus, & probauimus, & modo ob

D breuitatem prætermittimus, quia ad propositum nostrum parum id refert.

Sed dicet aliquis, quomodo igitur ista sententia sic exposita ad contextum Ioannis facit? Recte quidem id quæritur, & in tertio, quod considerandum superest, ostendetur: illud vero est, quod Ioannes ostendere intendit, Christum auctorem esse veritatis, per quam Deum cognoscimus fide in hoc sæculo: & ad hoc probandum affirmat, neminem Deum vidisse. Si ergo nemo vidit, nemo potuit esse auctor

E doctrinæ, & veritatis Dei: quomodo enim docebit, & manifestabit, quæ non vidit? Dices, audiuit ab aliquo, qui vidit, & postea ipse aperuit alijs: iam ergo iste non est auctor veritatis, nec per ipsum facta est veritas, & doctrina, sed tradita: at qui vidit, & narrauit, ipse est auctor, talis ergo est Christus, filius Dei, qui vidit Patrem, vidit Deum aperta notitia, & ideo non ex auditu, sed quæ vidit, testatur, quæ vidit

vidit, docuit. Ioan. 3. Quod vidimus testamur, ergo per ipsum facta est veritas, & cognitio, & fides, & doctrina Dei: Moyses vero, Prophetæ, & Apostoli audierunt ab eo, qui viderat, & videt, nempe Verbo, & tradiderunt alijs: propterea non sunt veritatis auctores. Præterea qui vidit, perfectius, & apertius narrat, quàm qui audiuit: sic Christus enarrauit nobis sine vmbris, sine figuris, sed perfectius, & distinctius quæ Dei sunt, quia illa videt: ipse ergo est, per quē facta est veritas. Et quamuis Moyses Deum vidisset, &, postea narrasset, adhuc non esset facta veritas per eum: quia videre, & dicere ab alio habuit, nempe Verbo, Verbum enim illi reuelauit. Filius tamen ex naturâ sua habet videre Deum, quia est in sinu Patris, vna cum eo substantia; per ipsum ergo facta est veritas.

ANNOTATIO LIV.

Quid sit, in sinu Patris esse.

QVid sit in sinu Patris esse, considerandum superest: est enim locutio metaphorica. Arriani, vt refert Cyrillus lib. 1. in Ioan. c. 22. ne a Catholicis de consubstantialitate Filij conuincerentur, per sinum dilectionem exponebant, vt idē sit in dilectione Patris, quod in sinu Patris esse: &, quod magis mirandum est, non desunt nostra ætate Catholici, qui inconsiderate ita exponunt. Contra quos argumentatur optime Cyrillus ex illo Ioan. 3. Deus diligit mundum diligere, & tamen mundus non dicitur esse in sinu Patris: addamus; erant iusti, & sunt, dilecti Deo, & manent in eius dilectione, vt dicitur Ioā. 15. tamen non sunt in sinu. Addo adhuc; Christus vt homo est dilectissimus Patri, tamen non dicitur vt homo, esse in sinu Patris. Cyrillus ergo per sinum intelligit substantiam; &, esse in sinu eius, est esse eiusdem cum ipso substantiæ, & ab eo esse, & procedere. Idē Chrysostomus hom. 14. vbi sic inquit: Euangelista sinus meminit, quo vno verbo multa, substantiæ cognationem, propinquitatem, parem Patri, cognitionem, potestatem ostendit. Nō enim diuersam substantiam in sinu haberet Pater, sed nec ipse auderet, si seruus esset, si ex multitudine vnus esset, in sinu Domini versari: hoc namque filij est, qui multum genitori suo fidit, neque ipso vlla parte est inferior. Hæc Chrysostomus. non ergo est in dilectione esse, vt illi existimabant.

Auctoris sententia.

Mihi ideo in sinu esse videtur, quia talem coniunctionem, & propinquitatem habet, vt Dei occulta ei sint manifesta. Quæ enim occultamus, in sinu reponimus. Hæc propinquitas, & vicinitas non est alia, quàm identitas eiusdem naturæ, & substantiæ. Quis enim nouit, quæ sunt Dei, nisi Spiritus Dei, qui est intra Deum? Sinus ergo Dei est diuinitatis arcanum, in quo est filius: vnde Sancti Patres bene contra Arrianos, hinc intulerunt filij consubstantialitatem. Sic etiam Ambrosius lib. de benedict. Patriarcharum cap. 11. & sermo 18. explicat sinum hunc, vt sit intimū naturæ secretum. Annotat autem Athanasius lib. 3. de vnita Trinit. substan. dictum esse vnigenitum in sinu esse Patris, ne per hoc, quod caro factus est, diuisus esse credatur a Patre; cum reuera maneat, & etiam sit apud Patrem, sicut erat in principio, & semper. Nec argumentum Arrianorum vllam habet efficaciam. obijciebant enim illud Lucæ 16. Erat Lazarus in sinu Abrahæ, non tamen inde infertur, esse illi consubstantialem. Respondet Cyrillus potius hunc locum nostram confirmare veritatem; nam in sinu esse Abrahæ, erat inter filios Abrahæ Lazarum esse receptum; si ergo Christus in sinu Dei est, filius Dei est, & nō seruus. confirmatur expositio data; nam ex eo, quòd filius in sinu Patris est, Euangelista vult ostendere Deum vidisse, & omnia quæ Dei sunt, per seipsum nosse, non ex alterius relatione, aut manifestatione, quod non sequeretur, si esse in sinu non aliud esset, quam in dilectione Dei esse: intra Deum ergo, & apud Deum est verbum, cum noscat omnia, quæ Dei sunt.

Et hoc est testimonium Ioannis, quando miserunt Iudæi ab Hierosolymis Sacerdotes, & leuitas, vt interrogarent eum, tu quis es?

COMMENTARIVS.

ALiud testimonium Ioannis Baptistæ Euangelista describit, vt incredulos Iudæos confundat, & fideles confirmet. Fuit autem hoc testimonium insigne,

gne, & clarissimum; propterea multæ eius describuntur circumstantiæ. *Et hoc*, inquit, *est testimonium Ioannis*, idest, etiam vltra præcedens est hoc testimoniũ, quod modo describitur. tempus autem fuit, quando miserunt Iudæi ad eum; nõ enim propria motus voluntate, sed interrogatus, & inquisitus hoc perhibuit. Rursus qui miserunt, erant Iudæi de tribu Iuda, hi erant primi Iudæorum, & quibus hoc negotium maxime incumbebat, cum de eorum tribu futurus esset secundum carnem Christus. Locus, vnde miserunt, erat Hierusalem, quæ erat metropolis totius terræ Iudæorum, vbi residebant sacerdotes maximi, & Reges Iuda, erat templum, & sacrificium, & iudices septuaginta dicti sanhedrin. Qui missi sunt, erant sacerdotes, & leuitæ, personæ ecclesiasticæ, & religiosæ, & in pretio habitæ apud populum. hæc enim legatio ad religionem spectabat, vtpote tractans de impletione promissionis Dei, & complemento Prophetiarum, & de futuro non solum Rege, sed etiam summo sacerdote. Mandatum autem acceperant, qui missi fuerant, interrogandi eum, quis esset. *Tu quis es?* sunt ista verba, *Tu quis es?* connectenda cum verbo, *interrogarent*, quasi habuerint in mandatis, vt, quis esset, interrogarent, & studerent ipsius confessione intelligere, quisnam esset. Hebraismus est, solent enim Hebræi mittentes aliquem, verba quibus vti debet, exprimere. Exod. 3. Sic dices filijs Israel: Qui est, misit me ad vos. 4. Reg. 4. Vade in occursum eius, & dic ei: Recte ne agitur circa te, & circa virum tuum? non dixit, vide an recte agatur circa illam, & virum eius: sed vtitur verbis, quibus vsurus est nuncius: sic Ioan. 11. habetur. Miserunt sorores ad eum, dicentes: Ecce, quem amas, infirmatur. Multa sunt exempla huius rei; sic in hoc loco dicitur, *Vt interrogarent, quis es tu?* Multum Iudæi confunduntur testimonio, adeo celebri, quod ipsimet publico, & communi consilio, a Ioanne quæsierunt; ob id tot eius circumstantiæ describuntur, loci, temporis, mittentium personarum, & missarum, & mandati, ac interrogationis ipsius.

Hebraa phrasis.

ANNOTATIO LV.

Diuersum esse hoc a præcedenti testimonio.

THeophilactus hoc testimonium non esse aliud a superiori existimat, sed illud idem explicatius enarratum, quod etiam insinuare videtur Cyrillus lib. 1. c. 23. idq. placet aliquibus nostro tempore. Sed aliud esse testimonium a priori sentiunt Origen. tom. 6. & Euthimi. hoc loco, & ratio ipsa comprobat sumpta ex verbis ipsis. Nam & circumstantiæ & ea, quæ Ioannes nunc testificatur, longe sunt diuersa ab his, quæ in præcedenti testimonio relata sunt. Nam hoc testimonium nõ sponte sua, sed interrogatus, tu quis es? reddidit: & ideo Christum non demonstrat, dicens, hic est, sed potius quis ipse sit. Præterea ipse Euangelista hoc a præcedenti distinguit, dicens, & hoc est testimonium, quasi aliud adiungens ad præcedens testimoniũ, immo illud pronomen *hoc* & illa coniunctio, *&*, quæ non solum copulatiua, sed etiam augmentatiua est, ostendunt superaddi sequentia, ac si dictum sit; etiam hoc, quod modo describitur, testimonium est Ioannis.

Aliud tamen difficilius est, quod nõ est

A silentio prætereundum, nempe, quid induxerit Iudæos, & quę eorum fuerit intentio in hac legatione ad Ioannem mittenda. Chrysostomus hom. 15 in Ioan. dicit, Iudæos non esse motos opinione, aut suspitione vlla, qua Ioannem Christum esse suspicarentur. Sciebant enim nõ esse Christum, sed odio potius, quo Christum persequebantur, & inde erat vt ægre ferrent quod Ioannes sibi Christum præponeret. Veniunt ergo, & adulatione quadam eum

Qua de causa Iudæi miserint legatos ad Ioannem.

B inducere tentant, vt se Christum esse fateatur, vt hac ratione opinio Christi obscuraretur. Hæc causa fuit, quæ eos mouit, vt legationem hanc ad illum mitterẽt. Idẽ Chrysostomus hom. 11. in Matth. non sibi constans affirmat odio in ipsum Ioannem motos esse, vt mitterent ad eũ, si forte illum in sermone caperent. sciebãt enim non esse Christum, cum de Leuitica esset tribu. Vtraque Chrysostomi assertio improbabilis videtur: cum enim Ioan

C nes tantæ esset apud eos sanctitatis, non sibi tam stulte persuasissent, eum in tantum scelus induci posse, vt Christi dignitatem

sibi vsurparet, quod nec de viro vel mediocriter bono, & honesto credi posset. Nec Euangelista tantam eorum malitiam dissimulasset, sicut nec dolos, quibus ad Christum accesserunt, Matthæus, & alij Euangelistæ prætermiserunt. Præterea si hoc intendissent, nō erat cur alias de Elia, aut Propheta interrogationes facerēt, nec tandem dixissent, *Quis es tu, vt responsum demus ijs, qui nos miserunt*? non igitur, hæc eos causa mouit, vt ad Ioannem mitterent. Communis sententia est, hos ductos esse suspitione, & dubio, quo, an Christus esset, tenebantur; maxime quia populum, & omnes fere hanc opinionem concepisse videbant. Dicitur enim Lucæ 3. Existimante populo, & cogitantibus omnibus, ne forte esset Christus. hoc eos induxisse videtur, vt ex ore, & propria confessione ipsius, quis ipse esset, intelligere vellent. ista est sententia Origen. tom. 7. Cyril. lib. 1. in Ioan. cap. 7. Aug. tract. 4. in Ioan. & Gregor. hom. 7. in Euangelia.

ANNOTATIO LVI.

Qua ratione Ioannes potuerit existimari Messias.

Difficilius tamen est determinare, quā ratione fieri potuerit, vt Ioānes Christus existimaretur: siue enim hac opinione, siue quacumque alia ratione, & causa moti Iudæi legatos miserint, id certū est, multos, an esset Christus dubitasse, & in hanc cogitationem, & opinionem inductos esse, vt patet ex Lucæ testimonio citato. Quod autem difficultatem facit, illud est, quia cunctis Iudęis Christum de tribu Iuda veturum, in Bethlehem nasciturum, & miracula multa facturum, notum erat, hæc enim tria per Prophetas erant prædicta Gen. 49. Non auferetur sceptrum de Iuda, donec veniat, qui mittendus est, & Mich. 5. Et tu Bethlehem, terra Iuda, nequaquam minima es in principibus Iuda, ex te exibit Dux. & Isa. 35. Ecce veniet, tunc aperientur oculi cæcorum, & aures surdorum patebunt. At Ioānem de tribu Leuitica esse, & natum in montanis Iudææ, & nullum fecisse miraculum, certum erat apud omnes. Qua igitur ratione potuit hæc vel saltem dubitatio, aut suspicio in animos eorum cadere? præsertim cum iā ipsemet testimoniū de vero Christo perhibuisset, dicens: Post me veniet vir, &c. Hæc forsan induxerunt Chrysostomum in eam sententiam, quæ superius exposita est. Tamen nec ipse difficultatem hanc in sua sententia euadit: nam, vti diximus, constat ex Lucæ 3. Populum existimasse, & omnes cogitasse, ne forte esset Christus.

A Respondeo ergo tria esse, quæ animos eorum in dubium hoc inducere potuerūt. Vnum ex parte ipsius Ioannis, alterum ex parte Christi, tertium ex parte eorum, quæ in contrariam partem posuimus. Ex parte Ioannis aliqua erant magnifica, & insolita, quæ poterant hanc generare suspitionem. Primum fuit Natiuitas miraculo manifesto illustrata; ex matre sterili, & prouecta, & ex patre grandæuo, qui in conceptione obmutuit, & in Natiuitate loquelam recepit: nomen nouum, quo nemo in eius cognatione nuncupatus erat. Hæc omnia non obscura, sed omnibus nota fuerunt, adeo, vt in natiuitate omnes admirati proclamarent: Quis putas, puer iste erit? Nulla natiuitas fuerat tam illustris illi populo ab initio mundi.

B Secundo vita ipsius ab ipsa eius infantia admirabilis, & supra humanas vires, victus, & vestitus qualem nemo ante ipsum habuerat, ita vt diceretur, neque mā-

C ducans, neque bibens: solitudo, quia in deserto degebat a pueritia. Vita ergo integerrima, & supra modum omnem austera, & ab humana conuersatione semota, eū mirabilem fecit.

Tertio, eius Baptismus: baptizabat enim, quod nullus Propheta, neque Moyses fecerat, & ex Ezech. 36. nouerant tempore Christi Baptismum aquæ futurum. Effundam, inquit, super vos aquam mundam, & mundabimini ab vniuersis iniquitatibus vestris. De Baptismo dicit August.

D tract. 4. Non ad ipsum mitterēt, nisi excellētia auctoritatis eius moti essent: quiā au sus erat baptizare. Hæc erāt quæ ex parte Ioannis rem maxime faciebāt probabilē.

Ex parte autem veri Christi erant nonnulla, quæ poterant illos tunc a vera eius cognitione auertere, & hæc magis animos eorum, vt Ioannem Christum esse arbitrarentur, impellebant. Primum, quia putabant eum esse Galilæum, & de Nazareth: ignotus enim erat ortus eius in Bethleem. Propterea audiens Nathanael,

E illum esse Christum, dixit: a Nazareth aliquid boni potest esse? & Ioan. 7. obiecerunt Iudæi hoc idem: scrutare scripturas, quia a Galilæa Propheta non surgit. Secundo, reputabatur ignobilis, & sic Matthæi 13. dicebant: Nonne est hic fabri filius? Tertio eius conuersatio erat communis cum alijs hominibus: nondum enim erat miraculis illustris factus. Quarto denique conceptio, & natiuitas

eius communis existimabatur. Hæc sunt quæ animos eorum a vera Christi cognitione retardare poterant,& conuertere ad Ioannem. Iam enim omnes ex eo quòd prophetarum quamplurima signa videbãt expleta, suspicabantur tempora aduentus Messiæ instare, eaq. de causa diebus proximis nonnullos se Messiam prædicantes receperant, donec eorum fictio fuit tandẽ detecta. Neque ad recipiendum ita faciles essent, nisi tempus Messiæ aduentasse cognoscerent: quod contra Iudæos nostri tẽ-
B poris argumentum est maximum. Tempore ergo aduentus Messiæ, hominem adeo mirabilem, & insolitum apparere, induce re potuit Iudæos, vt dubitarent, an Ioannes esset Messias, præsertim cũ Christus, in multis inferior illo videretur. Ex parte etiam eorum, quæ obstare videbantur, poterat esse aliqua veri similitudo, cum singula eorum aliquam, saltem apparentem euasionem admittant. Primum illud de tribu, euaderent forte dicentes, tantis præ-
C sertim signis ex parte Ioannis cõcurrentibus, quòd Baptista quamuis esset de tribu Leuitica & Aaron, poterat esse etiã de tribu Iuda, quia hæ tribus quandoque miscebantur. Elisabet enim, quæ erat de tribu Aaron, cognata erat Beatissimæ Virginis, quæ de tribu Iuda & familia Dauid orta fuit. Vnde poterant similiter suspicari, Messiam ita futurum de tribu Iuda, vt es-
A set etiam de tribu Leui: præsertim cum non desint doctissimi viri, qui hoc tempore in ea sint sententia, vt credant, tempore Machabæorum non fuisse ablatum sceptrum de Iuda, sicut promissum fuerat Genes. 49. Quia quamuis Machabæi ex patre orirentur a Leui, ex matre tamen, ortum ducebant a Iuda. Nec difficilius eis erat se expedire ab illo loco Micheæ, quo promittitur Messias in Bethleem nascitu-
B rus: siquidem existimare poterant id de vrbe ipsa, vel de circumuicinis pagis intelligi: & Ioannes in sorte Iudæ & non lõge a Bethleẽ natus est: immo sic intellexisse videtur Herodes, qui cum audisset nouum regem natum in Bethleem, hac de causa non tantum infantes, qui in ipsamet ciuitate, sed illos etiã qui in finibus Bethleem nati sunt, iussit interfici. Quod tertio loco de miraculis opponebatur, euadere poterant. sperantes, quòd illa esset facturus, quamuis vsque ad illud tempus, nul-
C la fecisset. Testimonium denique, quod de Christo reddidit, vel nondum ad illos peruenerat, vel ipsius modestiæ & humilitati ascribebant, quòd tantam dignitatem recusaret. Quamuis ergo Iudæi odio forte Christi, & inuidia ducti miserint hos legatos ad Ioannem, tamen ex modo dictis, vehementer illi suspicabantur, vt credo, Ioannem verum esse Messiam.

Et confessus est, & non negauit.

COMMENTARIVS.

Quorsum affirmatione & negatione vtatur Ioãnes.

Retulit Euangelista legationem factam Ioanni a Iudæis,& eius causam: refert modo quid Ioannes interrogatus fecerit, ac si diceret: Illi missi sunt interrogare, quis esset: hic aperte significauit,& aperuit, quis esset: post hæc in sequẽtibus interrogata,& responsa singula describit. Est autem Hebræa phrasis ad explicandam exactam, & disertam responsionem, vti affirmatione,& negatione. sic Iob 15. Sapientes confitentur,& non abscondunt Patres suos 4. Regum 7. Si tacuerimus, & noluerimus reuelare 4. Reg. 18. Tacuit populus & non respondit. Sic nunc dicitur, *Confessus est & non negauit.* Id est diserte,& constanter, aperteq. respondit, & declarauit, quis esset, & interrogationibus satisfecit. Gregorius ad diuersa hæc retulit, homilia 7. in Euangelia: Confessus est se non esse Christum: & non negauit, se vocem esse clamantis.

Et confessus est, quia non sum ego Christus.

His verbis Euangelista primam responsionem Ioannis refert, & responsionẽ referens, tacite interrogationem insinuat. Fuit autem interrogatio: Es tu Christus?

Christus? ipse autem confessus est: Non sum ego Christus. Quamuis enim Euangelista superius dixerit eos missos, vt quis esset interrogarent, non sic intelligendum est, vt hoc tantum interrogarent, sed vt quærerent, an Christus, an Helias, an Propheta esset; & quare, cum talis non esset, baptizaret: & tandem, quis esset. tamen Euangelista non narrat omnia, ne bis eadem repetantur: sat ei fuit vltimam retulisse interrogationem, nempe missos esse, vt interrogarent, quis esset: quia hæc generalis & communis interrogatio, reliquas singulares comprehendit. De ceteris vero quo ordine sunt factæ describit; & hic mos est etiam scripturæ: ne enim bis eadem repetantur, quæ nuncius dicenda suscepit, narrantur, quando nunciata describuntur. Magna profecto opinio de Ioanne concepta erat: siquidem testimonium de seipso in re tanti momenti ab ipsomet quærebatur.

ANNOTATIO LVII.

CHrysost. homil.15. in Ioan. primam interrogationem generalem fuisse arbitratur, nempe, *Quis es tu?* ea tamẽ intentione, & animo factã, vt de Christo interrogarent. Ioannem autẽ ad eorum respõdisse intentionem dicit. Hæc Chrysostomi expositio non satis textui accommodata videtur: quia indignum erat tanti viri modestia, vt cum non interrogaretur an Christus esset, ipse responderet, non sum ego Christus. Errori autem illorum obuiare posset, si explicaret, quis esset, sicut fecit postea, quando rogatus est, *Quis es tu?* & quæ sequuntur A petitiones, Helias es tu, Propheta es tu? quid baptizas, si non es Christus? illos petijsse, an Christus esset, insinuant. Quinimmo cum soli Christo, corda hominũ penetrare, & intentioni eorum respondere conueniat; si Ioannes id fecisset, eorum errorem confirmasset: eum enim, qui etiam occulta cordis cognosceret, & reuelaret, multo amplius Christum esse credidissent. Existimo ergo illos primo loco petijsse, an Christus esset, ob id aperte respondisse, non sum ego Christus. ita Hieron. Isa.40. & Cyril. lib.1. in Ioan. cap.7 affirmant.

Et interrogauerunt eum: Quid ergo? Helias es tu? & dixit: Non sum.

COMMENTARIVS.

SEcundo interrogatur, an sit Helias, & respondet, se non esse Heliam. & notanda sunt verba. Audientes enim responsum aliud ab eo, quàm sperabant, & forsan desiderabant, dicunt, *quid ergo?* vox est cuiusdam admirationis. mirati enim sunt illum se Christum esse negasse. est etiam cum illatione, inferunt enim: Si non es Christus, ergo eris Helias, ac si dicerent; tua insignis, & excellens virtus non patitur te communem esse hominem, adeo vt, si Christus non sis, saltem sis illius præcursor illustris: *ergo Helias es tu?* Respondit Ioannes: Non sum Helias.

ANNOTATIO LIIX.

Vnde Iudæi existimarint Ioannem esse Heliam.

HAec interrogatio ex duobus erroribus, & vna veritate procedebat. Prior error erat, quòd Iudæi non distinguebant duos Christi aduentus, quorum scriptura meminit, vnum humilẽ ad saluandum, de quo Zach.9. dictum est: Ecce rex tuus venit, & ipse pauper: alterũ gloriosum ad iudicandum, de quo Isa.66. Ecce Dominus in igne veniet. At Iudæi decipiebantur, quia vnum tantum aduentũ, & hunc gloriosum ad regnandũ in maiestate & potestate expectabãt, eos idcirco

errasse

errasse docet Tertul. Apolog. cap. 21. constat etiam ex Euangelio. nam Matth. 26. cum a summo sacerdote interrogaretur, an esset Christus, respondit Dominus: Ego sum. Veruntamen dico vobis, amodo videbitis filium hominis a dextris virtutis Dei, venientem in nubibus cæli: quasi diceret, Ego sum, ne decipiamini me humilem & abiectum videntes, & propterea credentes me non esse Christum; superest enim mihi alius aduentus gloriosus & illustris: & quando sic venero, videbitis me venientem in nubibus cæli, modo autem sic oportuit venire in humilitate & paupertate. hic est sensus illius loci, & alterius Lucæ, 24. Nos sperabamus, quòd ipse redempturus esset Israel.

Ex hoc priori errore procedebat posterior; cum enim vnum aduentum expectarent, vnum tantum præcursorem futurum credebant, & hunc Heliam, iuxta illud Malach. 4. Ecce ego mittam vobis Heliam Thesbitem, antequam veniat dies Domini magnus & horribilis. Errabant ergo etiam in hoc. nam sicut duo futuri erant aduentus, ita duo futuri erant præcursores: & sicut Helias secundum, ita primum Ioannes Baptista debuit præcedere. de quo dixerat idem Malach. c. 3. Ecce ego mitto Angelum meum, qui præparabit viam ante faciem meam. Isti igitur duos confundentes aduentus, confundebant etiam præcursores, & vnum tantum sperabant, credentes hunc fore Heliam, qui aduentus secundi vere præcursor est futurus. huius erroris arguit eos Dominus, Matthæi 11. Prophetæ vsque ad Ioannem prophetauerunt, & si vultis recipere, ipse est Helias, qui venturus est; qui habet aures audiendi, audiat. Sensus horum verborum hic est; non credebant Iudæi Christum esse, quia Helias nondum venerat, quorum errorem arguit, dicens: Helias, qui venturus est, iam venit: id est, præcursor, qui meum hunc primum aduentum præuenire debuit, iam venit, & hic est Ioannes. Ille Helias verus ad alterum pertinet aduentum; ob id attendat vnusquisque, ne erret. quando autem Ioannem vocat Heliam, non significat ipsum esse Heliam, sed vtitur sermone Iudæorum. Dicebant Iudæi: Helias debet primus venire, & non venit. dicit Christus: Iste Helias, id est, iste præcursor, quem vocatis Heliam, iam venit, & hic est Ioannes Baptista. hic etiam est sensus, Matth. 17.

A quando in transfiguratione apparēte Helia dicunt discipuli: Quid ergo dicunt Scribæ Heliam debere primum venire? quasi dicerent: Nouimus nunc te esse Messiam, quo modo Helias venit non ante, sed post te, cum Scribæ doceant debere præcedere? Quos Dominus edocens, dicit; Helias quidem uenturus est, & restituet omnia: dico vobis, quia Helias iam venit, & non cognouerunt eum, ac si diceret; superest alter aduentus, & ante hunc veniet Helias: ille autem Helias, qui nunc debuit præcedere, iam venit, & non cognouerunt eum, hic erat Ioannes Baptista. Ecce duo illa in quibus errabant Iudæi.

B Veritas autem, ex qua diximus hanc interrogationem oriri, hæc est. quod tempus aduentus Christi proximum existimabant, indiesq. eum expectabant: quia multæ prophetiæ impletæ iam erant, in quibus signa aduentus eius data fuerant. Ex his ergo tribus, interrogatio procedit; C si non es Christus, qui indies expectatur, eris forsan præcursor eius Helias? Aduentum enim eius, Helias præcedere debet: hi enim, uti diximus, non distinguentes aduentum secundum a primo, Heliam expectabant ante Christum, & ideo Ioannem interrogant si est Helias. Ad hanc interrogationem non solum prouocarunt eos, quæ dicta sunt; sed quia Ioannes multum Heliæ in uitæ austeritate, in reprehendendo populo, & in uestitu similis erat.

D

ANNOTATIO LIX.

Dubium occurrit, qua ratione Heliam esse Ioannem Iudæi existimare potuerunt, cum Heliam iam multo ante vixisse, Ioannem autem a triginta annis ex Patre Zacharia natum esse scirent. Recentiores aliqui ad hāc difficultatem soluendam Pharisæos animarum illam de corpore in corpus transmigrationem credidisse affirmant. idq. uidetur illis ex E Euangelio deduci. Nam Mar. 6. dicebat Herodes: Quem ego decollaui Ioannem, surrexit a mortuis, & uirtutes operantur in eo. Et Matth. 16. Alij Heliam, alij Ieremiam, aut vnū ex Prophetis esse Christum dicebant. Per hanc transmigrationem facile intelligitur, quo modo Ioannes potuerit esse Helias, ut ipsi putant.

Pharisæi non habuere errorē de transmigratione animarum.

Sed hæc responsio nulla ratione potest consistere, immo quamuis daremus illis hanc transmigrationem, difficultas hæc non

non euacuatur. Nam Heliam sciebant viuere, & nondum esse mortuum; qua ergo ratione anima eius in aliud corpus transmigrare potuit? Adde testimonium scripturæ esse contra hanc responsionem: nam Lucæ 9. dum quis esset Christus, discuteretur, quidam dicebant: Ioannes surrexit a mortuis: quidam vero, quia Helias apparuit: alij autem, quia Propheta vnus de antiquis surrexit a mortuis. Discrimen nota de Ioanne & alijs Prophetis mortuis, dixerunt eos surrexisse; at de Helia non, sed apparuisse, quia vere viuebat & in proprio erat corpore. Non igitur per hanc transmigrationem animarũ satisfieri potest difficultati propositæ. His adiungimus, falsum esse, & sine fundamento affirmari, Pharisæos hũc habuisse errorem. primo probatur ex scritura ipsa, cui isti, qui sic opinantur, nituntur. Luc. 9. Matth. 14. in quibus locis aliquem Prophetam, vel etiam Ioannem iam decollatum a mortuis surrexisse, Iudæos dixisse legimus. At longe aliud, immo cõtrarium est surrexisse a mortuis, & animas transmigrasse in corpora. trãsmigratio enim non est resurrectio, & resurrectio repugnat transmigrationi. Corporum enim, quæ ceciderunt, resurrectio est, non animarum, quæ immortales sunt: si ergo proprium corpus non recipiunt, nulla ratione resurrexisse dici possunt. Secundo id etiam confirmatur, quia insignis adeo, & perniciosus error, si illis viguisset temporibus, a Domino fuisset reprehensus, & ab Euangelista descriptus, sicut Dominus arguit, & Euangelista notauit Saducæos erroris, eo quòd nõ crediderint mortuorum resurrectionem: at nullibi hoc legimus factum, cum toties, & de tot vitijs arguerit eos Dominus. Addo etiam tertio, quia Actorum 23. Paulus inter Pharisæos & Saducæos constitutus dixit: De resurrectione mortuorum iudicor. Quo verbo Pharisæis fauit, & inde magna facta est dissensio inter Pharisæos & Saducæos; at si hæc transmigratio in corpora ab eis esset credita, neutris fauisset, quia transmigratio vtrique repugnat, & animarũ mortalitati contra Saducæos, & corporum resurrectioni cõtra Pharisæos. Addo etiam quarto, antiquos Doctores referẽtes sectas, & opiniones Pharisæorũ, nihil tale eis imputasse, vt patet ex Clem. Rom. lib. 6. constit. cap. 6. & Epiphan. hær. 16. nec facit pro hac recentiorum sententia Iosephus, qui lib. 2. de bello Iudaico cap. 7. Pharisæos

A existimare bonorum animas in corpora transmigrare refert. Nam ipsemet postea lib. 18. Antiquit. cap. 2. id declarat, dicens eos affirmare bonorum animas facile redire in corpora; vnde, quam illic vocauerat transmigrationem, vocat, & declarat postea reditũ ad corpora: & hoc consonat Euangelistis, qui dicunt Iudæos arbitratos esse Prophetas resurrexisse. Sine fundamento igitur ista transmigratio illis imponitur, & adhuc imposita non aufert difficultatem, vti prius diximus.

B Accedat Hieron. Matth. 16. tractans, quo modo illi Christum, Heliam, Ieremiam, aut vnum ex Prophetis putare potuerunt, dicit errasse eos, sicut errauit Herodes, existimans Ioannem a mortuis surrexisse, non de trasmigratione animarum, sed de resurrectione Hieronymus locutus est. Nec etiam facit pro ea sententia, hunc transmigrationis errorem inter Iudæos modernos vigere. nam si hoc argumentũ probaret aliquid, etiam probaret tunc Pharisæos credidisse transmigrationem

C omnium bonorum & malorum, non solum in humana, sed etiã in quarũcumque corpora bestiarum: ita enim nunc Iudæi sentiunt, quod nemo tũc Pharisæos affirmaret sensisse. multos etiam Iudæos nostri temporis habere errores, quos antiqui illi nec somniarunt, manifestissimum est. erit igitur iste vnus illorum.

Dicendum ergo est, Iudæos dubitasse, num Helias esset Ioannes, quia apparere posse putarunt sub specie & figura hominis illius, qui Ioannes putabatur, in suo

D tamen vero corpore: & quamuis Ioannis esset nota natiuitas ex Zacharia, cum ipse totannis vixisset in deserto ab omni conuersatione semotus, dubitari potuit hunc qui apparebat, non esse illum eundem, sed raptum, aut mortuum, & Heliam sub illius nomine se occultasse, & venisse, maxime quia multis annis latuerat in deserto. De his autem, qui mortui erant Prophetis, potuit eodem modo dubitari, num aliquis in proprio corpore surrexisset, & loco Ioannis venisset. Sic etiam de

E Christo arbitrati sunt, num Ieremias, aut vnus ex mortuis resurrexerit: non enim obseruatum est a populo, an ille esset idem, qui natus est de B. Virgine. quia hæc non omnes aduerterant, & arbitrati poterant illum non esse, sed loco eius Prophetam apparere. Quando autem Herodes Christum putauit Ioannem esse, nihil, aut parum audierat ante de Christo, nisi postquam occidit Ioannem. Vnde opinari

Vnde decepti fuerint Iudæi, quærentes a Ioanne, an esset Helias.

opinari, aut dubitare poterat, si ille esset Ioannes. Si enim opere humano similes fallaciæ accidere possunt, quanto magis vbi diuina virtus est, quam in Ioan- A ne, & in Christo splendere videbant, poterant hallucinari? præsertim cum ignotum sit quo modo apparebit Helias, quando re vera veniet.

Propheta es tu? & dixit: Non.

COMMENTARIVS.

POstquam audierunt nec Christum, nec Heliam esse, tertiam adhibent interrogationem, an sit Propheta, & Ioannes se non esse Prophetam respondet. Deute. 18. Deus populo se Prophetam similem Moysi de medio fratrum eius suscitaturum, & in ore eius positurum verba sua promiserat. hic erat re uera Christus ipse, tamen Iudęi errantes arbitrabantur Prophetã insignem tempore Messiæ futurum ab eo distinctum, sicut & nunc existimant. cum autem intellexerint Ioannem non esse Heliam, interrogant, an sit Propheta ille insignis promissus a Deo, existimantes si Christus non erat, fieri nõ posse, quominus vel esset Helias, vel insignis ille Propheta, vterque enim vt illi credebant, futurus erat tempore Messiæ. Vnde in Græco cũ articulo describitur Propheta, vt non quicumque intelligatur; sed ille a Deo promissus: cui interrogationi respondet Ioannes, se non esse Prophetam illum.

ANNOTATIO LX.

Quẽ intellexerint Iudæi nomine Prophetæ.

CYrillus lib. 1. in Ioan. cap. 24. Chrysost. hom 15. & Orig. tom. 7. exponunt, sicuti in commentario exposuimus, locum hunc: at recentiores non hoc admittunt, sed per Prophetam intelligunt vnum de antiquis illis Prophetis, qui in pretio & veneratione habiti sunt, sicut de Christo existimarunt. Luc. 9. quia Propheta vnus de antiquis resurrexit. & Matth. 16. Alij Heliam, aut Hieremiam, aut vnum ex Prophetis antiquis, esse dicebant. Vtuntur autem argumento hoc contra datam expositionem. Nam si de illo Propheta interrogatio esset facta, postquam intellexerunt a Ioanne se talem non esse, interrogassent iterum, an esset Propheta aliquis ex antiquis. Sed hoc argumentum debile est; nam tanti faciebant Ioannem, vt si Christus non esset, non alium esse putarent, nisi aut Heliam, aut illum promissum, & insignem Prophetã, quos tempore Christi venturos sperabant, aut quia vnum ex antiquis illum futurum credebant. eaq; est causa, cur postquam audierunt nec esse Heliam, nec Prophetam illum, non amplius determinatam quæstionem, aut interrogationem fecerint; sed in generali, quis esset, quæsierint. Qua etiam ra- A tione postquam nouerunt non esse Heliã, nec Prophetam illum, non amplius interrogarunt, an saltem esset Propheta: maius enim aliquid & sublimius de Ioãne cogitabant. Et ne sine scripturæ testimonio videamur hanc refutare sententiam, consideranda sunt nonnulla eius loca: ex ijs enim expositio nostra magis constabit. Ioan. 6. Turbæ saturatæ panibus a Domino clamarunt: Hic est ille Propheta, qui venturus est in mundum: B est enim cum articulo. Igitur expectabãt certum aliquem Prophetam venturum, nec Messiam hunc esse intelligebãt, alioquin dixissent: Hic est Messias. Adde, Ioan. 7. alij dicebant: Hic est vere ille Propheta, alij hic est Christus: distinguebant ergo illũ Prophetam a Christo.

Huic eorum errori alter erat coniunctus: nam Prophetam hunc promissum aliqui vnum ex antiquis futurum esse, & tunc temporis ad hoc munus obeundum C resurrecturum putabant. quis autem ille esset futurus, non certo constabat, sed diuersi diuersa sentiebãt. Propterea Christum, alij Hieremiam, alij alium ex prioribus Prophetis esse dicebant: ideoq. Luc. 7. dicitur: Propheta magnus surrexit in nobis; non autem Hieremiam, aut aliquem

quem ex Prophetis prioribus Christum esse dicerent, nisi illo loco Deuteronomij decepti, vnum eorum venturum expectarent. *Deut. 18*

Ex his, loca scripturæ declarantur, & expositio data confirmatur. Quærunt enim, an sit ille Propheta, quem venturum spetabant tempore Christi, quem vnum ex antiquis futurum multi credebant: & ex hoc duplici eorum errore, interrogatio procedit, nec amplius in particulari interrogant: quia præter Christum & hunc Prophetam, neminem alium insignem virum expectabant: Ioannem autem vnum eorum esse sibi persuadebant. Scio Augustinũ tract. 4. in Ioan. intertogationem hanc de Propheta in genere intellexisse: Ioannes autem negauit, ait Augustinus, quia plusquàm Propheta, erat; Prophetæ enim futurum, at ipse præsentem Christum prædicabat. Sed re vera hæc expositio satisfacere non videtur; quia Ioannem esse Prophetam nemo dubitabat, nec Ioannes ipse negasset. Negare enim quæ erant notissima, sufficeret, vt illi magis suspicarentur, quod nec vere respondisset ad priores eorum interrogationes: quamuis autem Christus eum plusquam prophetam Matth. 11. asseruerit, tamen esse Prophetam non negauit, cum dixerit: Quid existis videre? Prophetam? etiam dico vobis, plusquam Prophetam. Illa particula, *etiam*, non negandi, sed potius affirmandi, & augendi est, nempe esse Prophetam, & etiam plusquam Prophetam. & Luc. 1. Tu puer Propheta altissimi vocaberis. probabilior ergo expositio Cyrilli & Chrysostomi est, & magis consonat his, quæ sequuntur in textu.

Dixerunt ergo ei: Quis es, vt responsum demus iis, qui miserunt nos? quid dicis de te ipso?

COMMENTARIVS.

NOn aliam particularem interrogationem Legati faciunt, quia, vti diximus, tanti Ioannem faciebant, vt si Christus non esset, alter duorum, qui circa tempora Christi venturi putabantur, futurus necessario videbatur. Cum autem neutrum esse intellexissent, generaliter percontantur, dicentes: *Quis es?* nam ab his, qui nos miserunt, vt intelligeremus, quis esses, nobis iniunctum est; nos autem, quem te esse opinabamur, explicuimus, quorum cum neminem te esse responderis, dic tu de te ipso, non expectata interrogatione alia particulari, quis alius præter propositos sis, *quid dicis de te ipso?*

Ait: Ego vox clamantis in deserto, dirigite viam Domini, sicut dixit Isaias Propheta.

QVis ipse sit, Ioannes manifestat, & scripturæ testimonio suam confirmat confessionem, simulq. illos arguit ignorantiæ. quasi diceret; vos quæritis, an sim Helias, an ille Propheta; quia in scriptura illos uenturos vobis legisse videmini; sed non consideratis alium præter hos superesse, qui etiam in scriptura prophetatur venturus. Isaias enim cap. 40. alium prænunciauit præcursorem, dicens: *Vox clamantis in deserto, dirigite viam Domini*. ego igitur sum ille, de quo scriptum est, vox clamantis in deserto, non Helias, non Propheta ille, non Christus, sed Christi præcursor sum. Poterat Ioannes allegare locum Malachiæ 3. Ecce ego mitto Angelum meum, qui præparabit viam ante faciem meam, quem Dominus pro ipso Ioanne citauit: maluit tamen vti testimonio Isaiæ; tum quia maior erat Propheta; tum quia conformior erat hæc eius prophetia vitæ, & prædicationi ipsius; quia ipse in deserto clamabat, sicut Isaias prædixerat: tum etiam, vt dum textum hunc adducit, Iudæos ad dirigendam viam Domini, & ad obseruandam legem, obiter exhortaretur.

Testimonium Isaiæ integrum Euangelista non ponit: nec enim solent Euangelistæ referre omnia; Ioannem tamen integrum retulisse arbitror, vt ex Luc. 3. colligitur: aut si tunc non integrum retulit, id factum credo, quia scriptura illa erat Iudæis notissima. In textu autem concludit Isaias: Videbit omnis caro salutare Dei, iuxta nostram interpretationem, seu quod os Domini locutum est, aut vtrũque simul, quod ad Christũ refertur. vnde hoc loco Ioannes aperte se esse Christi præcursorẽ, & prænũtiũ respondit. Expendenda sunt verba Isaiæ, *vox clamantis*, Hebraismus est, quasi dicat, vox clamans, id est, prædicator publice & manifeste docẽs, & exhortans omnes in deserto, in quo habitabat, & quo omnes, vt ipsum audirent, conueniebant. Clem. Alexan. in exhort. ad gent. legit, *Vox clamans*. Hieron. epist. ad Mineri. & Alex. quia clamabat, ideo affirmat dictũ esse, vox clamãtis. Clamare enim etiam voci tribui solet Apoc. 14. Audiui de cælo vocem dicentem mihi. Exhortatio autem est, *dirigite viam Domini:* hoc est vnum ex muneribus, quæ præcursor obiuit, populum præparare, & disponere, vt venientem reciperet Christum. Est autem locutio metaphorica, vt enim via recta est breuior & facilior ad iter peragendum; sic dirigere viam, est facilem se exhibere ad recipiendum Dominum, quod erat legem, vt debuerant, obseruare, prophetias considerare, vitia omnia, quæ impedimenta sunt viæ, & causa, ne venientem reciperent, ne etiam agnoscerent, omnino abijcere. Hoc erat viã Domni dirigere, & præparare, & hoc clamabat Ioannes in deserto.

ANNOTATIO LXI.

Ioannes, quare vox dictus sit.

Basilius hom. 2. in Psal. 28. Vox Domini super aquas, &c. fere omnia, quæ in illo Psalmo prædicta sunt de Domini voce, Ioanni Baptistæ accõmodat, qui vox dictus est. August. serm. 20. de sanctis, & Gregor. hom. 7. in Euangelia, Ioannem conuenienter vocem esse dictũ exponunt. Vt enim vox, quæ sonus est, verbum, & conceptum in mente absconditum manifestat; sic Ioannes verbum æternum Dei, in carne absconditum manifestauit. Possumus his adiungere, dici etiam vocem, quia totum, quod erat in Ioanne, vox erat, inducens Iudæos ad pœnitentiam, ad obseruationem, & fidem. Si spectare velis eius natiuitatem, conuersationem, vitam, vestitum, & prædicationem; inuenies Ioannem non solum loqui, sed omnibus ijs & eorum singulis clamare, & ideo merito vocem clamantem appellari. Non ergo sine particulari mysterio dictus est vox. Nemo enim in scriptura nec prædicator, nec Propheta, nec vllus alius vox dictus est; forsan propter ea, quæ dicta sunt.

Alia etiam est huius rei causa, nempe quia præsente Domino, ipse prædicabat, quasi Dominus esset, qui per eum loqueretur, ipseq. vox esset Christi per eum loquentis, & se manifestantis. Quamuis, vt ego existimo, apud Isaiam non dicitur Ioannes vox, sed clamans. nam sen-A sus hic est; *vox clamantis* id est, ecce vox Ioannis clamantis: quæ autem sit vox hæc, exponit; *parate viam Domini*, &c. Quando autem Ioannes dicit; *Ego vox clamantis*, sensus est, ego sum ille, de quo Isaias prædixit, *Vox clamantis*. &c. Clamor hic significat apertam, manifestam, & omnibus communem esse eius prædicationem: insinuat etiam infidelitatem, & duritiem audientium, quibus vt surdis clamore opus erat.

B Annotandum etiam, hoc desertum explicari ab Hilario, Matth. 3. Iudæam gentem, quæ erat a gratia Dei deserta. Hieron. autem Isaiæ 40. & Ambrosius Luc. 3. significari gentilitatem affirmant, quæ tunc erat deserta, aduentu tamen Domini implenda fidelibus. Isa. 35. Lætabitur deserta, & inuia. Hæ expositiones sensum continent spirituale. Litteralis est dici *clamantis in deserto*, quia in deserto loco Iudææ prædicabat, & ad eum popu-C lus veniebat, iuxta illud Matth. 11. Quid existis videre in desertum? Ita exponit Hieronymus epis. ad Mineri. & Alexand. Notanda sunt demum verba Augustini commendantis Ioannis confessionem, tract. 4. in Ioan. Nullum, inquit, tantum meritum habuit Ioannes, quàm de hac humilitate, quod cum posset fallere homines, & reputari Christus, confessus est aperte se non esse Christum.

In deserto clamare, quid sit.

Et qui

Et qui missi fuerant, erant ex Pharisæis, & interrogauerunt eum & dixerunt ei.

COMMENTARIVS.

Hæc verborum a superioribus separatio (primo enim Sacerdotes, & Leuitæ missi a Iudæis, nunc vero ante quintam interrogationem, qui missi fuerãt ex Pharisæis fuisse, dicuntur) aliquid particulare significat: hoc autem est, percunctationem, quæ sequitur, a Iudæis mittentibus non fuisse his legatis iniunctam, sed id tantum, vt quis esset intelligerent. At quia, qui missi sunt, erant ex Pharisæis, legis zelum præ se ferentes, se alijs omnibus in legis obseruantia anteponentes, nec quidquam contra legem fieri permittentes; non vt Legati, sed vt superstitiosi, & ambitiosi Pharisæi interrogant, quæ sequuntur: quædam enim legis transgressio Ioannis baptismus eis videbatur, si nec Christus, nec Helias, nec Propheta ille erat. Quod autem dicitur, *qui missi fuerant, erant ex Pharisæis*, significat omnes missos, Pharisæos fuisse: si enim aliqui eorum essent, non autem omnes, potius dicendum erat; eorum, qui missi fuerant, Pharisæi interrogauerunt. Rursus in eo, quòd non tantum dicitur: *interrogauerunt eum*; sed additur, *& dixerunt ei*; significat Euangelista, quæ sequuntur, non tantum esse interrogationem simplicem, sicut quando, an Christus, an Helias, an Propheta esset, interrogauerunt; sed per modum cuiusdam accusationis & reprehensionis simul esse prolatum, eo quód baptizaret, cum non esset Christus, nec Helias, nec Propheta. Habes quid significent hæc verba, *interrogauerunt eum, & dixerunt ei*: non enim dicit tantum interrogauerunt, sed addit, & dixerunt.

Quid ergo baptizas, si tu non es Christus, neque Helias, neque Propheta?

Sensus est, si neque Christus, neque Helias, neque ille Propheta tu es, ergo non debes baptizare. illa enim interrogatio illatiua, *quid ergo baptizas*, sensum facit absolutum negatiuum, quasi dicerent: Sine ratione baptizas, & non debes baptizare. Quamuis autem talis interrogatio sensum faciat absolutum, habet tamen admixtam interrogationem causæ, cur baptizet; ac si dicerent, quam causam habes baptizandi? Nam tibi baptizare, si non es vnus ex prædictis, non licet. Exactiorem huius sententiæ expositionem in sequenti annotatione perlege.

ANNOTATIO LXII.

Qua ratione Iudæi Ioannem reprehenderint, quòd cum non esset Christ⁹, nec Helias, baptizaret.

Qværet aliquis, vnde hæc consecutio deducatur, & cui innitatur fundamento: Si non es Christus, neque Helias neque Propheta, non debes baptizare. Sunt duo aduertẽda; Vnũ est, Baptismũ Ioannis nouũ quid fuisse, nec in lege contentum; vt enim dicit August. lib. 5. con. Donat. cap. 9. In scripturis veteris testamenti, nulli Prophetæ, nec vlli vmquam hominum fuit concessum alios baptizare baptismo pœnitentiæ, nec vlla cærimoniarũ veteris legis erat talis baptismus. Alterum est, prædictum esse per Prophetas, temporibus Christi futurum aquæ baptismum in remissionem peccatorum Ezech. 36. Effundam super vos aquam mundam, & mundabimini ab omnibus inquinamentis vestris. Et Isaiæ 4. Si abluerit Dominus sordes filiarũ Sion, & sanguinem Hierusalem lauerit de medio eius, in spiritu iudicij, & spiritu ardoris. Vbi Hieronymus baptismũ Christi docet prædici. Sunt etiam alia testimonia Prophetarum. Ex his Iudæi sperabant Baptismum

ptismum aquæ tempore Messiæ, & hæc fuit causa vna vt notat Augustinus loco citato, cur Ioannes venit baptizans; vt omnium nempe animos intentos faceret, ad cogitandum Domini aduentum. Iudæi ergo non ita perfectè scripturas de futuris mysterijs intelligentes, hunc baptismum prædictum, aut per Christum, aut per vnum eorum, quos cum Christo venturos sperabant, ministrandum existimabant. Cum autem ex Ioanne audissent, nec Christum ipsum esse, neque Heliam, neque Prophetam, argumentum insimulandi se habuisse arbitrati sunt, dicentes: Cur ergo baptizas, si non es vllus horum trium? quasi dicerent: hactenus nemini vmquam sic baptizare licuit. Baptismus enim tempore Messiæ futurus, aut per ipsum, aut per alterum illorum, qui venturi sunt, ministrandus est, te autem nullum eorum affirmasti, cur ergo baptizas?

A

Ex his comprobatur, quod superius diximus, nimirum hoc in loco Prophetam, non significare Prophetam in vniuersum, nec etiam vnum ex præteritis tantum, sed illum eundem, quem isti putabant promissum, Deuter. 18. tempore Christi venturum, siue existimauerint eum ex prioribus suscitandum, siue alium aliquem denuo futurum. Nam si tantum locuti essent de Propheta aliquo antiquo, non cõsisterent hæc verba, quia nulli eorũ licuit sic baptizare: quando enim dicunt, si non es Propheta, quid baptizas? significant, si Propheta esset, licuisset baptizare. At non hoc de quouis Propheta, etiam ex prioribus sentiebant: sciebãt enim nec Isaiæ, nec Hieremiæ, nec vlli id vmquam licuisse: loquebantur ergo de Propheta venturo cum Christo, & Helia, ob id cum Helia Prophetam coniunxerunt. Hic est verborum sensus legitimus.

B

Ex quo sequitur etiam intelligentia illius sententiæ Matth. 21. dixit enim Dominus: Baptismus Ioannis erat e cælo, an ex hominibus? quasi diceret, licebat illi baptizare, an non? erat inuentum proprium, an Dei mandatum? Non sunt ausi respondere Iudæi: negare enim, quod de cælo sit, non audebant propter turbas: concedere autem noluerunt, ne statim conuincerentur illum esse verum præcursorem Messiæ, qui per aquæ veniebat baptismũ, & consequenter eũ Christum esse demonstrabat. Isti enim Iudæi quamuis nescirent baptismi differentiam, & errarent non cognoscentes, quis præcursor venturus esset, tamẽ rectè sentiebant credentes præcursorem futurum, & aduentũ Christi per aquæ baptismũ dignoscendũ. Matthæi locus exponitur.

C

Respondit eis Ioannes, dicens: Ego baptizo vos in aqua.

COMMENTARIVS.

IOannes causam reddit sui baptismi. *Ego*, inquit, *baptizo vos in aqua, medius autem vestrum stetit, &c.* id est, baptizo, quia præcursor sum Christi, qui inter vos est, & nescitis eum; ipse autem est, qui venturus est. ac si clarius dixisset; rectè cogitatis baptismum futurum tempore Christi, & ad eum & eius præcursorem tantum pertinere, sed non est quod me accusetis: quia si baptizo, Christus iam adest, & hunc ego præcurro, & ostendo vobis, & ipse est, qui venturus est. Idem est sensus cum verbis sequentis testimonij, vt manifestetur in Israel, propterea veni ego in aqua baptizans. Dicit autem *baptizo vos in aqua* vt insinuet differentiam sui baptismi a baptismo Christi: quasi diceret; meus baptismus in aqua sola est, nec efficaciam purificandi animam habet, sed præuenit, & prænunciat illum Christi baptismum, qui erit in Spiritu sancto, qui purificabit & sanctificabit animas: non tamen adijcit illam sententiam, quam alias protulit; ille vos baptizabit in Spiritu sancto, vt alij Euangelistæ narrant: quia nõ ex professo assignare volebat discrimen baptismi sui, a baptismo Christi: sed causam solum reddere, quare, cum non esset neque Helias neque Propheta, baptizaret. Ad quam quæstionem sufficienter respondet; *Baptizo vos in aqua*, quia ecce iam Christus adest, cuius sum præcursor, vos autem baptismum existimastis ad solum Christum, aut eius præcursorem pertinere. Dum autem dicit *In aqua*, insinuat Baptismum

Christi, qui est in Spiritu sancto sibi non vsurpare; sed solum in aqua, quia præcursor est, baptizare. ac si diceret; baptizo, quia præcursor sum, & ideo in aqua sola, nec baptismum Christi, qui est in spiritu, mihi vsurpo.

ANNOTATIO LXIII.

NOn est sensus superiorum verborũ, quem aliqui putant, quòd Ioãnes scilicet respondeat ad accusationem: quare baptizas, si nõ es Christus, neque Helias, neque Propheta? sitq. sensus, meus baptismus in aqua est sola, non autem in Spiritu sancto. Nam per hanc responsionem non satisfaceret accusationi, quia nec hoc modo baptismum vlli licere, nisi Christo, aut præcursori, Iudæi putabant, nec in hoc errabant: sed est sensus ille, quem explicuimus in commentario. Hac enim de causa non adiecit sententiam illam, quam ipse prius protulerat: Ipse vos baptizabit in Spiritu sancto, vt dictum est: sed dixit: Medius vestrum stetit, quem vos nescitis; ille est, qui venturus est. Iuxta illorum expositionem dicendum erat, ille est, qui baptizat in aqua, & Spiritu sancto: at non dicit, nisi eum esse, qui venturus est, & eũ esse Messiam, significans se esse præcursorem, ideoque baptizare.

Baptismus Ioannis nõ secũdũ, sed supra legem erat.

Sciendum præterea Ioãnis baptismum non fuisse secundum legem, quia talis baptismus nullatenus in lege continebatur. Tamen non sequitur fuisse contra legem, sed supra legem, eo quòd à Deo ordinatus est, quod ipsemet paulo inferius testatur, dicens: Qui misit me baptizare, ille mihi dixit. Propterea nulli vnquam licuit baptizare, nisi ei, qui Dei mandatũ habuit,

A quale habuit Ioannes, qui præcursor erat Christi, & suo baptismo ad Christi disponebat baptismum. Ea etiam de causa Dominus Matth. 21. proposuit Iudæis interrogationem, an baptismus Ioannis esset ex hominibus, an de cælo: non dixit, an ex lege, quia certa res erat, non esse secundum legem, sed ex particulari Dei mandato. Ob id isti Legati opponunt, cur baptizaret, cum non esset de numero eorum, quibus isti æstimabant licere baptizare,

B propter prophetiam baptismi futuri Christi. Ioannes autem respondet, se esse præcursorem, iuxta prophetiam Isaiæ, quamuis nõ sit Helias, neque ille Propheta: illo enim textu Isaiæ eos erroris conuicerat, probans futurum vnum, qui vox clamantis esset in deserto. Vnde rectè Iustinus Martyr in explicat. quæstion. genti. respon si. 37. Baptismum Ioannis non dixit esse secundum, nec contra, sed supra legem. Basil. homil. 2. in Psal. 28. notat baptismum

C Ioannis prophetatum esse à Dauide, in illo verbo, Vox Domini super aquas, tamẽ nõ est hoc omnino certum. Alij enim graues, & antiqui Doctores aliter eum explicant locum. Multa dici possent, de differentia baptismi Ioannis, à baptismo Christi; & de ratione vtriusque, sed opportuniorem hæc exigunt locum, & ideo ab illis abstineo.

Medius autem vestrum stetit, quem vos nescitis: ipse est, qui post me venturus est, qui ante me factus est.

COMMENTARIVS.

VErba hæc superioribus, vti diximus, connexa sunt, quasi in his explicetur causa, cur baptizet: sitq. sensus causalis, ac si dicat: quia iam est inter vos Christus, quem ego vt præcursor ostendi, & ostendo. *Medius*, inquit, *vestrum stetit*, Græcè legitur in præsenti stat: & sic legunt Ambrosius enarrat. Psal. 47. & Hieron. cap. 34. Ezechiel. & Cypri. lib. 2. contra Iud. cap. 19. id est, inter vos est, conuersatur vobiscum, vt vnus ex vobis, non est in loco abscondito, non viuit, ab hominibus separatus, vobiscum agit. Isaiæ 12. dicitur: Magnus in medio tui sanctus Israel, & ipse est Christus, ipse est Messias: & vos cum vobiscum agat, & inter vos sit, nescitis eum, adhuc non agnoscitis, & tamen ipse est, *Qui post me venturus est, qui ante me factus est*: id est, ipse est, cuius ego sum præcursor:

hoc est

hoc est dicere: post me venturus est, & qui mihi prælatus, & antepositus est, fine, quo ego sum multo inferior, quia ipse est Christus. Verba hæc superius explanauimus. Illud verbum; *Nescitis vos*, habet quandam tacitam reprehensionē. Iam enim Ioannes Christum baptizauerat, iamq. de eo testimonium perhibuerat: quasi diceret inter vos est, & vos non vultis eum recipere, nec eum Christum agnoscere, & tamen ipse est cuius ego sum præcursor, ipse est, quo ego sum inferior, quippe qui Christus verus est.

Cuius ego non sum dignus, vt soluam eius corrigiam calceamenti.

QVuanto magis a legatis Iudæorum elatus fuerat, dum Christus reputatus est, tanto se magis deprimit Ioannes: ob id dixit: Ante me factus est, ille mihi est antepositus, me est superior. Et ne ex collatione ista exiguus reputaretur excessus, adiunxit, adeo me superat & excedit, vt nec eius seruus ego esse dignus sim: maior est inter me & ipsum excessus, quàm inter dominos temporales, & eorundem seruos, quandoquidem ego nec minimus seruus, qui eius soluam calceamenta, esse mereor. Egregia conclusione Ioannes responsum suum concludit, si principio interrogationis conferatur. Legati enim primo quærunt, an sit Christus, ille concludit: nec dignus sum soluere calceamenta eius. Hic est verborum sensus.

ANNOTATIO LXIIII.

Omnes Euangelistæ diuersis tamē verbis hanc eandem referunt sententiam.

ADuertendum autem est, alios tres Euangelistas huius sententiæ meminisse, Matth. 3. Cuius, inquit, non sum dignus calceamenta portare. Mar. 1. Cuius non sum dignus procumbens soluere corrigiam calceamentorum eius. Luc. 3. Cuius non sum dignus soluere corrigiam calceamentorum eius. in quibus Euangelistis aliqua diuersitas, & inter se, & a Ioanne apparet. Ioannes enim vsus est numero singulari calceaméti, alij tres plurali. Præterea Matthæus dixit, calceamenta portare; at alij duo, & Ioannes, soluere corrigiā. Præterea Marcus addidit, procumbens soluere, alij omiserunt. Et secundum Græcū textum apparet alia etiam diuersitas: nam tres Euangelistæ dixerunt ἱκανὸς, id est, non sum idoneus, & sufficiens. Vnde Cyprian. lib. 1. contra Iudæos, cap. 12. citans Matth. verba, legit, non sum idoneus. Ioānes dixit solū ἄξιος, id est, nō sum dignus. Et sic Cyprian. lib. 2. cont. Iud. cap. 19. citans Ioannem legit, non sum dignus. Tamen nulla est cōtradictio, quia quod vnus omittit, alter solet narrare, & differentia numeri parum refert: solet enim numerus pro numero poni. Tamen rei veritas hæc est: hanc, quam refert Ioannes, non esse eādem historiam cum ea, quam alij narrāt.

A Ioannes enim Baptista hanc sententiā non semel dixit, sed aliquoties repetijt, & dū prædicabat, & dum legatis hisce respondit: vnde fieri potuit, vt non semper eisdē vteretur verbis, sed aliquantulum immutatis, vt referunt Euangelistæ: sensus tamen idem est. est enim figuralis modus loquendi, quo se multo inferiorem Christo, manifestat.

Hanc sententiam varie Doctores exponunt. Clemens Alexand. lib. 5. Stromat. B duas adhibet interpretationes. Vna est, qua ad Baptismum refert, vt sit sensus, non sum dignus tantam baptizare potestatem, nempe Christum. Vocat autem soluere corrigiam calceamenti eius, quia qui baptizat, animam exsoluit a peccatis, vt pedem a calceo. Sed hæc extorta valde apparet expositio. nihil enim de baptismo agitur, & licet ageretur, baptismus Ioannis non soluebat a peccatis: & quamuis solueret, Christus non habebat peccatum, vt C dici posset soluere corrigiam calceamenti eius. Altera eius expositio magis est propria. erat enim, vt ipse dicit, Christus in Prophetis absconditus, & in symbolis, & figuris contentus, vt pes in calceamentis conclusus: at Ioannes ipsum aperte indicat, & remotis vmbris ostendit. Soluere ergo

Diuersę Patrum expositiones.

ergo corrigiam calceamenti eius est, Christum aperte, & diserte demóstrare, quo officio Ioannes se vocat indignum. Gregorius Nazianzenus in oratione in sancta lumina, aliter exponit, vt per calceamentum, eius incarnatio, & carnis assumptio, per corrigiam vero minora mysteria eius incarnationis intelligantur; sitq. sensus: non sum dignus, nec valeo vel minima incarnationis eius explicare mysteria.

Ambrosius lib. de instit. Virginis, cap. 14. paulo aliter interpretatur, vt per corrigiam calceamenti, totum mysterium incarnationis intelligat, sitq. sensus: Mysterium incarnationis eius angustijs humanæ mentis, & inopis sermonis vilitate, comprehendere non possum.

Gregorius hom. 7. in Euang. duas adhibet expositiones. Vna est, vt per calceamentum humanitatem intelligat Verbi, soluere autem corrigiam calceamenti, sit mysterium incarnationis explicare, & cóprehendere, sitque sensus: Quid mirum, si ille mihi prælatus est, quem post me quidem natum considero, sed natiuitatis eius mysterium non apprehendo? Hæc expositio est eadem cum expositione Ambrosij. Alteram adhibet Gregorius, quæ est etiam Ambrosij lib. 3. de fide cap. 5. vt alludat ad illud Ruth. 4. quando aliquis moriebatur sine liberis, qui magis illi consanguinitate proximus erat, loco demortui accipiebat eius vxorem, vt suscitaret semen fratris sui: at quando erat alter minus proximus, eiq. prior, cui de iure incûbebat, cedere volebat, vt ipsam assumeret in vxorem, soluebat sibi calceamentû, & dabat accipienti in vxorem. Cum ergo Christus sit sponsus Ecclesiæ, nô Ioannes, nec vllus alius: ob id nemo calceamentû Christi soluit, quia id esset, sponsum se Ecclesiæ facere. Ioan. 3. Qui habet sponsam, sponsus est: Ioannes sponsus non est, propterea ipse dicit: ***Non sum dignus soluere calceamenti corrigiam***, ac si dicat: Ego Christi vestigia denudare non valeo, quia sponsi nomen mihi immerito non vsurpo. Sed hoc non videtur recte accommodari: nam qui nolebat vxorem, ipse sibi calceamentum soluebat, & dabat minus proximo accipienti eam: & si Ioannes sponsam sibi assumeret, non erat ipsius Christi calceamentum soluere, sed a Christo solutû accipere.

Cyrillus lib. 1. in Ioan. cap. vlt. aliter exponit, vt sit figuralis loquendi modus, significans se indignum, vt vel seruus eius sit. Vnde Chrysost. hom. 11. in Matth. dicit: Quia dictum erat, mihi prælatus est, ne ex cóparatione paruus videretur excessus, subdidit: ***Non sum dignus*** &c. idest, adeo sum eo inferior, vt nec ei seruire, vel in infimis sim dignus. Quod nos secuti sumus in commentario, & quantû ad præcipuû intentum, omnes expositiones conueniunt: per hęc enim Ioannes respondet se tantû abesse, vt Christus sit, vt nec eius præcursor esse sit dignus. Humilis quidé, sed vera confessió, vt dicit Cyrillus: quis enim hominum dignus esse potuit, si dignitatem omnimodam, & absolutá consideres, vnigenitum Dei filium omniû creatorem digito signare, & præcursor eius fieri?

ANNOTATIO LXV.

Recentioribus quibusdam Christum nudipedé fuisse affirmantibus, locus hic negotiû facessere videtur, quia dictum est, ***Dignus non sum calceamenti eius soluere corrigiam***: nec eorum solutiones satisfacere arbitror: quarum vna est, Ioannem, quando hoc pronunciauit, non nonisse Christum de facie, quia nondum viderat, propterea arbitratum esse calceamenta portare: quæ responsio idem significat, ac si clarius dicerent, deceptum esse Ioannem, quam profecto rem non auderé ego affirmare. Vbi enim testimonium tantæ veritatis perhibetur, vel vnum minimum falsum magnum esse fidei, & veritatis illius detrimentum. Dici enim ei poterat, quomódo Christum esse scis, qui nec, an calceatus sit, cognouisti?

An Christus Dominus vsus sit calceis?

Altera responsio est, hunc esse modum prouerbialem loquendi ad significandum, se non esse dignum nec in vilibus officijs Christo inseruire. Neque hæc responsio satisfacit, quamuis aptior sit præcedente: quamuis enim sit, seu esse posit figuralis modus loquedi, tamen re vera in tota verborum proprietate dicebatur, quia non se sentiebat dignum calceamentum soluere Christi: & vbi de veritate tanti testimonij agebatur, nihil dictum esse debuit nec per figuram, aut prouerbium, quod non etiam in re ipsa verum esset. Saltem hoc negari non potest, si modus prouerbialis loquendi est, communem hominum vsum illius temporis fuisse calceamenta corrigijs accommodata portare, aliter apud eos communis seu prouerbialis loquendi modus non esset: quòd si verum est communes tunc hominibus fuisse calceos, inferri debet, etiam Christû gestasse. Nam vita,

Vsus calceorum tempore Christi.

vita, & conuersatio Christi in his, quæ ad victum, & vestitum pertinebant, communis fuit cum alijs, vt scriptura, & sacri Patres passim ostendunt. Esse autem valde nouum & singulare sine calceis tunc incedere, ex eo constat, quòd quando Dominus misit Isaiam cap. 20. ad terrendum populum, & nouum quid, ac horribile significandum, iussit eum sine calceis incedere, & in Hebræo est בעל quod calceatū significat, & est illud idem vocabulum, quod Exodi 3. quando dictum est Moysi, vt solueret calceamentum de pedibus suis: & Deuteron. 25. quando mulier tollit calceamentum de pede fratris viri sui mortui, nolentis eam accipere in vxorem: & Septuaginta verterũt Græce Σανδάλια. Si ergo magnum portentum erat, sine calceis incedere, profecto Christus calceatus erat; qui in exterioribus vitam communem agebat. Adde quòd multa itinera Christus confecit prædicationis causa, quæ erant aspera & montuosa, & tempore hiemali & æstiuo, nec est credibile nudis incessisse pedibus, nec id decebat.

Ioannes Baptista, & Apostoli vsi sunt calceis.

Præterea, quia Ioannes Baptista vsus est calceis, qui tamen asperrimam profitebatur vitam: si enim calceis vsus non esset, non dissimulassent Euangelistæ id describere, qui vsque ad zonam pelliceam, eius vestitum descripserunt. Adde discipulos, & Apostolos vsos esse calceis; quod patet Act. 12. vbi nos legimus dictum Petro ab Angelo: Calcea te caligas, legitur Græce σανδάλια, quæ, vti diximus paulo ante, pro calceis vertunt in veteri testamen- A to Septuaginta interpretes: ac si dictum esset, calcea te calceos tuos. Et quamuis Hieronymus dicat significare Græce caligas, tamen Euthymius & alij Græci auctores calceos significare tradunt, non quoscumque sed eos, qui non totum operiunt pedem, sed supernam partem relinquunt apertam. Et in antiquissimis, & autenticis picturis, Apostolos & Christum esse depictos cum huiusmodi calceis videmus: quamuis si caligas habuit, satis ex eo colligitur etiam calceos habuisse. quis B enim caligis sine calceis vtitur? August. etiam lib. 2. de consen. Euang. c. 30. Apostolos non integros calceos, sed sandalia gestasse affirmat. Idem dicit Beda Mar. 6. vbi ipse Euangelista refert Apostolos esse sandalijs calceatos: quòd si Matth. 10. Iubentur ire sine calceamentis, oportet intelligere iuxta verbũ Marci cũ sandalijs, sed sine calceis, qui totũ cooperiunt pedẽ. Tertullianus Christianos sui tẽporis his vsos esse affirmat, non autem calceis, qui totũ operiunt pedem. & probabile est tempore C Christi horum vsum communem fuisse.

Christus sandalijs vsus est.

Scio Hieronymum in epist. ad Eustoch. de custodia virgin. Christum calceos habuisse negare, tamen mihi propter rationes dictas contraria opinio videtur probabilior: nec sine mysterio vsus est Christus sandalijs, non autem calceis. Nam hoc calceamento eius humanitatem superius diximus significari, in qua diuinitas partim aperta partim occulta erat: humanitatis operibus velut calceamentis eam velabat, sed diuinis miraculis manifestabat.

Hæc in Bethania facta sunt trans Iordanem, vbi erat Ioannes baptizans.

COMMENTARIVS.

CVm esset insigne, & admodum solemne testimoniũ hoc Ioannis, locus vbi factum sit describitur. Locus autem est Bethania, locus quidem trans Iordanem, vbi Ioannes ad se venientes populos baptizabat: qua etiam de causa Euangelista meminit loci, vt testimonium hoc omnibus publicum fuisse ostenderet. Locus enim ille erat publicus, vbi erat Iordanis transitus.

ANNOTATIO LXVI.

An sic legendũ Bethania, an vero cũ alijs Bethabara.

ORigenes tom. 2. asserit omnia antiqua exemplaria habere Bethaniam, tamen esse mendosum locum, legẽdumq. Bethabaram. Chrysostomus hom. 16. idẽ A notat, dicens Bethaniã non esse trans Iordanem, sed prope Hierusalem quindecim distantem stadijs, at Bethabaram Vrbem esse trans Iordanẽ: hæc erat in tribu Beniamin,

iamin, cuius fit mentio Iof. 18. Hieronymus libro de locis Hebraicis habet Bethabarã esse sitam trans Iordanẽ, vbi Ioannes Baptista baptizabat, & Christus ab eo baptizatus est: refertq; tẽpore suo eos, qui baptizari volebant, religionis causa eo in loco baptismum suscipere. Hæc sententia confirmatur ex antiquis scriptoribus, qui vnam tantum Bethaniam, & eã prope Hierusalem commemorant. Epiphanius hær. 51. legit in Bethabara: dicit tamen in alijs exemplaribus legi in Bethania. Moderni sequuntur hanc sententiam, & legendum existimant non Bethaniam, sed Bethabaram, & aliqui eorum notant Iudæos reuertentes de Aegypto hac via & loco transisse Iordanem. In quo mysteriũ est aduertendum. Vbi enim cõsecratus est baptismus noster, eo loci siccis pedibus hinc inde aquis consistentibus transierunt mirabiliter Iudæi, nostrum in hoc figurantes baptismum. Alijs modernis hoc nõ placet, sed duas affirmant Bethanias, vnã prope Hierusalem, alteram, quæ sit trans Iordanem: sed opinio nullo solido consistit fundamento. Certum enim est, non esse nisi vnicam Bethaniam, sicut certum etiam est, Bethabaram esse locum, vbi Ioãnes baptizabat, quæ erat trans Iordanẽ, & prope fluuium, quo loco erat transitus ipsius fluuij.

Non est tamen parui faciendum, quod etiam antiqui Doctores confitentur, omnia exemplaria habere Bethaniam tam Græca quàm Latina: & ita legit Cyrillus, nec mihi credibile, aut probabile videtur, mẽdosum esse locum, qui tanta antiquitate & tot exemplariũ conformitate receptus est. Vt igitur ab hac antiquitate & cõmunitate non recedamus, & ex alia etiam parte non fingamus, nec multiplicemus loca,

A quæ non sunt, dico esse legendum Bethaniam: tamen hæc Bethania non est illa, quæ est prope Hierusalem, sed est eadem, quæ Bethabara. Tota obscuritas ex Græco, & Latino sermone procedit, quæ non semper eam litterarum distinctionem habet, quæ est apud Hebræos. Bethania, quæ est prope Hierusalem, scribitur cum ע ain, at Bethania hęc scribitur cum א aleph, & significat idem, quòd domus nauis, idest, locus, vbi nauicula est, qua transitur flumen, quod idem est, ac Bethabara, idest domus transitus: nisi velis Bethaniam significare illum locum, vbi prope fluuiũ erat nauis, & nauta habitabat, prout fieri solet, quæ erat prope Bethabaram vrbem, & vocabatur Bethania cum א idest, domus nauis, Latine autem & Græce, ex defectu litterarum vtramque scribunt cum alpha, & inde ambiguitas processit. Simile quid habetur Matth. 1. vbi dicitur, genuit Ieconiam, Ieconias autem genuit: idem videtur vterque Ieconias Latine & Græce, tamen notat ibi Hieronymus esse distinctos, & in Hebręo distinctis scribi litteris, vnum cum ק & ם in vltimo: alterũ cũ ה & ן ita nũc in præsenti accidit, & Euãgelista voluit non Bethabaram, sed locum ipsum immediatum, & propriũ describere, vbi gesta sunt hęc: erat enim extra vrbem in loco illo Iordani proximo, vbi erat domus nauiculæ transitus, & puto esse hunc legitimum sensum & lectionem. Nec obstat, quòd posset aliquis obijcere, apud Hebræos אני non significare nisi nauem magnam ... & maritimam, quia re vera non ita est; nam etiam paruam, & fluuialem significat, Isa. 33. Non transibit per eam nauis remigum, vbi paraphrasis Chaldæa exponit, nauim piscatoriam, & de tali ibi est sermo.

Idẽ est hoc loco Bethania & Bethabara.

Altera die vidit Ioannes Iesum venientem ad se, & ait.

COMMENTARIVS.

Tertium testimonium Ioannis refert Euangelista, cuius tres annotat circumstantias, duas expresse, vnam tacite: quæ tacite insinuatur, est, Ioannem sponte, & non interrogatum hoc perhibuisse testimonium, in quo a præcedenti differt, quòd a legatis Iudæorum interrogatus illud perhibuit: circumstantia vna de expressis est tempus, quando hoc testimonium redditum est. *Altera*, inquit, *die* Græce magis exprimitur significatio ἐπαύριον quasi postridie, die sequenti post diem, quo præcedens perhibuit testimonium. Altera circumstantia est, tunc Dominum venisse ad Ioannem, quem Ioannes videns, testimoniũ perhibet de illo. Græce in præsenti est, *Videt*: Venit autem Dominus ad Ioannẽ,

adhuc in loco, vbi solebat baptizare, manentem. Venit autem, vt occasionem perhibendi testimonium hoc Ioanni offerret, quod quidem post baptismum susceptum,& eius a deserto regressum factum est.

ANNOTATIO LXVII.

Per diem alterũ, sequenté diẽ significari hoc loco.

NOnnulli illud, quod dicitur, *Altera die*, ample dictum intelligunt, vt significetur die quodam post præcedens testimonium factum.quia illud ante baptismum, quod autem modo narratur, post baptismum factum esse existimant: vnde inter hoc,& illud testimonium multi dies intercesserunt. Nam vt habetur Marci 1. statim a baptismo ductus est in desertum, vbi per dies quadraginta mansit.Hoc quidé dici probabiliter potest: sed multo probabilius est etiam, post baptismum superius testimonium perhibuisse ante regres- A sum a deserto.Absens erat Christus, quãdo Ioannes legatis Iudæorum respondit: erat enim in deserto, quo se post baptismũ receperat: inde autem reuersus ad Ioannem venit, tuncq. hoc redditum est testimonium.Et sic in sua propria significatione vox interpretanda est, *Altera die*, nempe a die, quando superius testimonium est perhibitum.In his enim quorum ratio certa statui non potest, securius verborũ proprietas conseruatur, a qua non est recedẽ- B dum, nisi graui ratione in contrarium vrgente,quæ in hac re non reperitur.

Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi.

COMMENTARIVS.

BAptizarat Ioannes Christum, ne autem, vt ceteris, baptismum ei esse collatum populus existimaret, testimonio hoc eam omnino tollit suspitionem, cum mundi peccata eum tollere testetur. Vox *Ecce* determinatam & distinctam indicat personam, de qua perhibet testimonium, quasi diceret: sæpe vobis dixi, post me venit, medius vestrum stat &c. Nunc, qui sit iste, vobis digito demonstro, *Ecce*. His verbis insinuat Ioannes Christum sua morte mundum a peccaro liberaturum: agnum enim vocans, sacrificium mortis eius prænunciauit, vt recte Origen.homil. 24.in Numer.& Chrysostomus hom.37. in Matth.dixerunt: estq. cum articulo,ecce agnus ille,cuius vnius sacrificio mundus a peccato purgatur. Agnum etiam illum dicens, insinuat Christum figuratum in lege: agni enim sanguine aspersi sunt postes Iudæorum in Aegypto, ne ab Angelo percutiente paruuli eorum occiderentur. Agnus etiam Paschalis quotannis magna pompa offerebatur. Agnus insuper singulis diebus, mane,& vespere in templo sacrificabatur. Agnum præterea illum appellans, eum esse,quem Prophetæ prædixerunt, insinuat.Isa.53. Tamquam agnus coram tondente se obmutuit, & Iere.11. Ego tamquam agnus mansuetus,qui portatur ad victimam,quasi diceret: ecce agnus ille in lege figuratus, & a Prophetis prænunciatus. Agnum illum tandem vocãs, eius innocentiam, & candorem significat, qui nullius peccati maculam habens, mundi maculas abluit. Hebr.7. Talis enim decebat, vt nobis esset Pontifex, sanctus innocens, impollutus,segregatus a peccatoribus.Græce semel legitur *Ecce*, in principio. *Ecce agnus ille tollens peccatum mundi*,mundi peccata tollere dicitur: quia sanguine ipsius nostrorum peccatorum maculæ deletæ & mundatæ sunt:sicut medicamento adhibito tolluntur morbi. Dum autem, *Mundi peccatum* dicit, non Iudæorum tantum, sed omnium hominum peccata significantur auferri, iuxta illud, 1. Ioan. 2. Ipse est propitiatio pro peccatis nostris: non pro nostris tantum, sed pro totius mundi. Quod autem in singulari dicitur, *Peccatum*, non minuit significationem, sed potius auget: nam tota species rei significatæ singulari numero exprimitur: sicut quando dicimus, lactuca frigida est, non

Quare Ioãnes agnum Dei, Christum appellet.

hanc,

hanc, aut illam, sed totam speciem significamus: dicens autem, ecce Agnus ille tollens peccatum mundi, tacite insinuat sacrificiorum omnium antiquorum insufficientiam, & inefficaciam, quæ peccata tollere non valebant. Hic agnus est, qui vere tollit: quibus verbis Christum sua morte totius mundi Redemptorem esse prædicat, sicut figuratum in lege, & per prophetas prædictum erat.

ANNOTATIO LXVIII.

Diuersæ huius loci lectiones nihil mutant de veritate sensus.

Dubium non est, Græca exemplaria varia fuisse: nam Chrysostomus homil. 16. legit in plurali peccata. Theophilactus autem in singulari. Augustinus lib. 12. contra Faustum cap. 30. & Ambrosius lib. 3. de fide, cap. 5. legunt in singulari. Origenes vero hom. 24. in Num. legit in plurali. Cyprianus lib. de duplici martyrio, legit in singulari. at lib. 2. con. Iudæ. c. 15. & libro de baptismo legit in plurali. Hæc varietas nihil mutat de sensu. Christi passio medicina fuit, & propitiatio sufficientissima ad mundi tollenda peccata: quorum autem non tolluntur, ipsorum est defectus, quia sibi non applicant medicinā: nec enim virtus medicamēti minor est, si non applicata infirmo, morbū non tollit.

Quare Ioannes vsus sit verbo tollit, in præsenti tempore.

Verbum *tollit*, seu *tollens*, quod in præsenti est, perpetuam virtutem Christi vsque in mundi finem tollētis peccata significat, vt ait Origen. in hoc loco. Nam præsentis verbi tempore perpetuas rerum naturas, & indeficientes earum virtutes exprimimus, vt cum dicimus, ignis calefacit, aqua humectat, reubarbarum purgat choleram, quod adnotauit Chrysostomus homil. 17. in Ioan. quamquam & aliam esse causam existimo, nempe vt aduentum Christi ad redemptionem mundi, in ipsius sanguine adesse insinuaret. quasi diceret: Ecce, Agnus est iam præsens, qui venit ad mundi peccata tollenda: si enim diceret, tollet de futuro, non exprimeret hoc ne, an futuro aduentu id esset facturus.

Quare Christus dictus sit agnus ex Clemen. Alex.

Quare autem Agnus dictus sit, explicuimus in commentario. Adde quod Clem. Alexand. lib. 1. pædago. cap. 5. annotauit, agnum esse dictum, vt significet Christum in omnibus assimilatum nobis, qui etiam infans & puer factus est: pueros enim agnos vocamus. Verba Clem. hæc sunt: Quoniam scriptura pueros & infantes agnos vocat, Deum, qui est Verbū, qui propter nos homo factus est, qui nobis in omnibus assimilari volebat, vocauit agnū Dei, Filium Dei, infantē patris. Hęc Clemēs. In hac expositione illud placet, agnū dici Dei, vt significetur filius Dei esse, agnus enim filiū notat: sicut Genes. 49. Catulus leonis dicitur, vt filius significetur Dei, quod multi antiqui aduerterunt: ita hic, nō ouē, non bouē, sed agnum vocat, vt hominē hunc filium Dei, non Patrem, non Spiritum sanctum insinuet. Illud autē verbum, infantem patris Latine improprie dicitur: æqualis enim Patri non recte dicitur infans Patris, vt Deus est.

Hic est de quo dixi: Post me venit vir, qui ante me factus est, quia prior me erat.

COMMENTARIVS.

Quæ de absente Christo prius Pharisæis, & ante etiam dixerat turbis, applicat Christo præsenti, *Hic est*, inquit, *de quo dixi, qui venit post me*, &c. Hæc superius sunt exposita, hoc in loco additum est nomen, *Post me venit vir*, quia, vt homo, post Ioannem natus est, siue quia, vt homo prædicauit, & apparuit mū do post Ioannem. Magnam habet illa vox *vir*, energiam. Non enim tantū propter humanam naturam, & sexus significationem, & magnam perfectionē Christi hominis posita est, sed simul etiam propter prophetias multas in quibus Christus vir prædictus est. Iere. 3. Ego vir vester, & assumam vos Iere. 31. Mulier circumdabit virum. Zachar. 6. Ecce vir oriens nomen eius. Isa. 53. Virum dolorum,

Christus in scripturis vir appellatus.

 & scien-

& scientem infirmitatem, & similia loca. Ob id Euangelistæ etiam, & Apostoli ipsum vocarunt virum. Luc. 24. Qui fuit vir Propheta. Act. 2. Iesum Nazarenum, virum approbatum. Fuit autem prædictus vir, quia futurus sponsus Ecclesiæ 2. Corinth. 11. Despondi vos vni viro: sic nunc vir dicitur venisse. Cypria. lib. 2. cont. Iudæ. cap. 19. legit, *Homo*, qui post me veniens homo, sed rectior est nostra interpretatio.

ANNOTATIO LXIX.

Quare Baptista hoc loco virum appellaverit Christū.

Ambrosius lib. 3. de fide cap. 5. laborat multum contra Arrian. in reddēda ratione, cur modo vocetur vir, & paulo superius in similibus verbis non dictum sit, nisi: Qui post me venturus est. Respondet id factum, quia illic iam dictum erat: Verbum caro factum est, & ex præcedentibus de incarnato Verbo dici: *Post me venit*, constabat: at quia in præsenti non id præcesserat, vt de verbo, ratione carnis dictum esse, *Post me venit*, intelligeretur: adiuncta est vox hæc *vir*, sed responsio non satisfacit. nam si hæc verba essent Euan- A gelistæ, recte id responderetur, at sunt Baptistæ, & vt talia recitantur ab Euangelista. Quādo autem dicta sunt a Baptista ab solute dicta sunt, & non præcessit verbum illud, Verbū caro factū est. Hæc enim quæ dicit Ambrosius ad contextū narrationis pertinent, nisi velit a Baptista semper adiūctā esse vocē illā, sed ab Euangelista semel omissam, semel appositā ob prædictam causam. Sed siue apponatur, siue non, nihil ex hoc loco habent Arriani cōtra nos, immo B ipsi cōuincuntur verbo illo, *Quia prior me erat*, quo eius diuinitas manifestatur.

Et ego nesciebam eum, sed vt manifestetur in Israel, propterea veni ego in aqua baptizans.

COMMENTARIVS.

Ne quis forsan obijceret Ioanni, quomodo illum, quem ostenderat, Christum esse sciret, quaue ratione de eo tantum testimonium perhiberet: totius rei seriem, & quo gesta sit modo, enarrat. *Ego*, inquit, *nesciebam eum*, nempe a principio, quando eram in deserto, & nondum aliquem baptizauerā: propterea autem veni baptizare, vt ille manifestaretur populo. Meus enim baptismus in aqua ad hunc finem dirigebatur, vt ille populo Israel notus fieret. Non dicit, vt manifestarem eum, sed vt manifestaretur: nam non solum testimonio Ioannis, sed voce etiam Patris, & operibus diuinitatis suæ Christus est manifestatus. Illa coniunctio, *Et*, communem facit causam cum populo Israel, ac si diceret: etiam ego, sicut & populus Israel, nesciebamus hunc esse Christum, sed ego solus missus sum baptizare, vt manifestaretur populo. Dicit, *veni in aqua baptizans.* ac si diceret: non ego veni, vt peccata meo baptismo tollerem, sed vt ipsum tollentem peccata, meo baptismo notum facerem. prudenter dicit, *nesciebam eum*, sicut etiam prudentissime Deus Ioannem testimonium perhibiturum Christo vitam egisse solitariam, & remotam ab omni humana conuersatione disposuit: ne quis humano affectui testimonium hoc tribueret, maxime quia Christus illi secundum carnem coniunctus erat: propterea dicit, & repetit iterum, *nesciebam eum*, id est, ego nec noueram eum, ne me humano affectu ductum esse existimetis. Quando dicit Ioannes, *nesciebam eum*, non omnimodam ignorationem significat: sciebat enim Christum esse natum, & inter homines degere: in vtero enim existens agnouerat, quòd quidem etiam in his verbis insinuatur. Si enim venit baptizare, vt Christus manifestaretur in Israel, sciebat ergo Christum iam adesse: sed significat ignorationem determinatam, sicut scimus esse regem, antequam videamus, tamen cum nondum vidimus, dicimur nescire, quia

quis sit, determinate & distincte non nouimus. sicut quando 1. Reg. 16. missus est Samuel a Deo ad vngendum in regem vnum ex filijs Isai, sciebat quidem vnum eorum vngendum, tamen nesciebat quis esset illorum, donec a Deo signum accepit: ita & Ioannes, quando egressus est de deserto, & baptizare incœpit, sciebat Christum esse inter homines, sciebat se venire, vt per baptismum suum Christum manifestaret; tamen tunc nesciebat, quis esset in particulari. Hinc factum est, vt, antequam Christum in particulari agnosceret, quia ipsum iã venisse, & ipsummet suo baptismo notum futurum nouerat, sæpe de ipso testimonium perhibuerit, dicendo: Qui post me venit, seu venturus est, &c. Et attende, quando dicitur *nesciebam eum* restringendum hoc est, nempe tunc, quando baptizare primum venit: postea enim nouit, etiam ante signum a Deo datum. Percontabitur aliquis, qua ratione suo baptismo dicitur Ioannes manifestasse Christum? Respondeo quadrupliciter id accidisse. Vno modo, quia Christus, dum a Ioãne baptizatur, manifestatur a Patre; Hic est filius meus. Altero modo, vt nouitate baptismi Ioannis, Iudæi commoti tempus aduētus imminens Christi, & aquam iam illam adesse, qua iuxta Ezech. 36. mundandi erant ab omnibus inquinamentis, & peccatis suis, intelligerent. Tertio, vt populus per pœnitentiam in baptismo prædicatam disponeretur, vt remoto impedimento peccatorum, Christum facilius annunciatum reciperet. Quarto, Chrysost. hom. 16. vt ratione baptismi maior fieret concursus ad Ioannem, & hac ratione eius testimonium esset manifestius.

Quatuor modis baptismo Ioãnis, manifestatus est Christus.

Et testimonium perhibuit Ioannes, dicens: quia vidi spiritum descendentem quasi columbam de cœlo, & mansit super eum.

PRosequitur Ioannes suam narrationem. Nesciebam, inquit, eum; veni tamen baptizare, vt is manifestaretur populo: in baptismo autem, *vidi Spiritum descendentem, quasi columbam de cœlo, & mansit super eum.* nesciebam ego primo eum, postea missus sum baptizare, vt meo baptismo notus fieret, tandem vidi super eum spiritum descendentem in specie columbæ. Obscurum faciunt hunc contextum verba Euangelistæ interposita *& testimonium perhibuit*, est tamen Hebraismus, mutans personas in vnico contextu. ita legimus Marci 4. Aliud inquit, cecidit in terram bonam, & dabat fructum, &c. postea adiunxit: Dicebat, qui habet aures audiendi, audiat. sensus tamen idem est: perinde ac si non mutata persona diceret, vt manifestaretur in Israel, ego veni in aqua baptizans, & vidi spiritum descendentem, &c. Hunc descensum spiritus in specie columbæ vidit Ioannes, quando Christum baptizauit, vt constat ex Matth. 3.

Et ego nesciebam eum: sed qui misit me baptizare in aqua, ille mihi dixit: Super quem videris spiritum descendentem, & manentem super eum, hic est qui baptizat in Spiritu sancto.

POsset aliquis obijcere, vidisti quidem spiritum descendentem in specie columbæ super eum, sed vnde habes illud esse signum Christi, qui venturus erat, vt tu testimonium de eo perhibeas? Respondet Ioannes, & complet totam suam enarrationẽ, *ego nesciebam eum*, id est, quando ego veni baptizare, nesciebã; Deus autem qui misit me, hoc tunc mihi signum dedit, *super quem*, inquit, *videris spiritum descendentem, & manentem*, scito illum esse, qui baptizabit in Spiritu sancto, non in aqua tantum, vt tu; id est, illum esse Christum & Messiam,

ſiam, qui manifeſtandus eſt populo. Non igitur extra rem dixi vobis, me vidiſſe Spiritum deſcendentem vt columbam, & manentem ſuper eum: quia hoc eſt ſignum a Deo mihi datum, vt eum diſtinctè, & terminate agnoſcerem, & populo manifeſtarem. Attende verba: *Qui miſit*, inquit, *me baptizare, ille mihi dixit*. quaſi diceret: ſi meo baptiſmo datis fidem & eum recepiſtis tamquam a Deo, ſciatis illum eundem, a quo miſſus ſum baptizare, mihi hoc ſignum dediſſe: ſi creditis baptiſmo, vt credidiſtis, credite ſigno dato ab eodem: ſi creditis mihi baptizanti, credite mihi teſtificanti. Quia autem turbis prius dixerat venturum eum, qui baptizaret eos in Spiritu ſancto, de Chriſto loquens, ob id dicit nunc, ille eſt, qui baptizabit in Spiritu ſancto.

Et ego vidi & teſtimonium perhibui, quia hic eſt filius Dei.

SIcut mihi a Deo prædictum, ita, impletum eſt: vidi enim ſignum, & ideo teſtimonium perhibui, hunc eſſe filium Dei, & verum Chriſtum: non dicit, vidi, & agnoui, ſed vidi, & teſtimonium perhibui: quia ſignum hoc non ad cognitionem propriam Ioanni, ſed vt eum populo manifeſtaret præcipue datum eſt. Filium Dei Chriſtum appellat, quia Patris voce in baptiſmo filius Dei vocatus eſt.

ANNOTATIO LXX.

An columba quæ ſupra Chriſtũ deſcendit vera columba fuerit.

SPiritus in ſua ſubſtantia nec deſcẽdit, A quia vbique eſt, neque viſus eſt a Ioanne, quia oculo corporeo videri non poteſt: ſed deſcendere dicitur ratione ſigni, quia columba ſignũ erat Spiritus ſancti, & hæc deſcendebat, Et eadem ratione viſus dicitur, ſicut olim Deus videri a Prophetis dictus eſt ratione imaginum & figurarum, quæ Deum repræſentabant: eſt enim metonymia, per quam ſignum pro ſignato in locutione vſurpatur. Columbam autem, quæ ſignum fuit Spiritus B ſancti, veram & realem fuiſſe oculis corporeis obiectam, tunc de nouo a Deo factam, vt inſeruiret creatori; non tamen a Spiritu ſancto aſſumptam in vnitatem perſonæ, ſicut aſſumpta fuit a verbo caro, & propterea non dici Spiritum ſanctũ columbam, ſicuti affirmamus, verbum eſſe hominem, docet Auguſt. lib. 2. de Trin. cap. 6. & de veritate columbæ apertius in lib. de agone Chriſti. cap. 22. cum enim ſignum eſſet Spiritus ſancti, debuit eſſe C res vera, & exiſtens. Idem docet Chryſoſ. hom. 12. ſuper Matth. & homil. 4. in Acta: addens dictum eſſe, quaſi columbam, non quòd columba vera non eſſet, ſed ne ſpiritus columba eſſe crederetur, ob id ſpiritus quaſi columba deſcendiſſe dictus eſt,

Mihi non veram columbam, & viuum animal, ſed figuram columbæ fuiſſe probabiliter dici poſſe videtur: ſicut & quãdo in veteri teſtamento Deus ſub humana figura apparebat, non verus homo ille erat, nec etiam aliæ figuræ olim exhibitæ; nec propterea falſum erat, quod ſignificabatur. ad ſignificationem enim ſatis eſt vera & realis repræſentatio. erat enim ibi verum corpus, & vera figura columbæ, non eſt autem neceſſaria ipſa ſubſtantia columbæ: non nego oppoſitam ſententiam eſſe valde probabilem.

Probabile eſt columbã non veram, ſed tantum apparentẽ fuiſſe.

Quare Spiritus ſanct' ſub ſpecie colũbæ apparuerit.

Cur autem Spiritus ſub ſpecie columbę apparuerit, rectè docet Gregorius Nazian. orat. in ſancta lumina: Vt columba, inquit, olim ad arcam reuerſa corporei diluuii ſedati nuntium attulit; eodem modo Spiritus ſanctus in columbæ ſpecie apparens repreſſum eſſe diluuium ſpirituale indicat, hæc Greg. Idem Ambroſ. ſerm. 21.

Hæreſes tres vitãdæ.

Cauendum vero eſt a tribus hæreſibus, quæ huic columbæ apparitioni nituntur. Prima eſt antiqua aſſerentium Ieſum, & Chriſtum duos eſſe non vnum, ſed Ieſum purum hominem natũ ex Ioſeph & Maria, Chriſtum autem eſſe ſpiritum Dei multo ante exiſtentem, & hunc Chriſtũ tempore baptiſmi deſcendiſſe in ſpecie huius columbæ in Ieſum, manifeſtaſſeq. ei Patrem incognitum prius, & per illum alijs

aliis, & operatum esse in eo miracula, quæ facta sunt: at tempore passionis auolasse iterum, & solum Iesum passum esse, & resurrexisse. Hæc hæresis fuit Cherinti, vt refert Epiphan. hæres. 28. & Irenæus lib. 1. cap. 25. & eadem fere fuit Ebionis, vt refert idem Epiphan. her. 30.

Altera hæresis fuit Arrianorum, vt refert Cyrill. lib. 2. in Ioan. cap. 3. hi affirmabant filium Dei incarnatum, & factum hominem, negabant tamen eum Patri consubstantialem, ideoq. dicebant in hoc descensu accepisse nouam a Spiritu B sancto perfectionem, etiam secundum naturam diuinam. cõtra quam hæresim disputat Athan. orat 2. contra Arrian. ostẽdens sanctificationem non esse factam in Christo secundum diuinam, sed secundũ humanam naturam, quod etiam hic Cyrillus ostendit. Contra primam hæresim possent quamplurima adduci, tamen locus Ioannis sufficiat, qui manifeste illos errores conuincit. Nam iam verbum caro factum erat, cum Ioannes de eo protulit testimonium, & antequam columba C descenderet, dixerat: Qui post me venit, ante me factus est, quia prior me erat.

Tertia hæresis est eorum, qui nostro hoc tempore exemplo columbæ putant se argumentorum efficaciã euasisse, quibus nos veritatem sacræ Eucharistiæ, & præsentiam Christi contra eos irrefragabiliter probamus. Dicunt enim: Ecce Spiritus sanctus vbique est, nec moueri potest, tamen quia columba est signum eius dicitur descendere, & videri, sic corpus Christi est in pane, vt in signo, & ratio- D ne signi dicitur manducari. Quãuis multis ista inepta similitudo refelli posset, tamẽ quia alienũ esset a nostro instituto in hoc multum vagari, suis verbis tantum & suomet exemplo, illos conuincamus. Si Spiritus sanctus, qui vbique est, non esset præsens in columba illa, nec descendere, nec videri diceretur; ergo si Christi corpus manducari dicitur, & tangi in specie panis, necesse est, vt præsens sit in pane illo, alioquin cibus nec esse posset, nec dici. E

ANNOTATIO LXXI.

Caute legẽdi patres explicantes tẽpus, quo Christi humanitas vncta fuit a Deo.

DOctores sacri caute legendi sunt, dum versant & exponunt vnctionem illam, de qua Dauid Psal. 44. loquitur, dicens: Propterea vnxit te Deus, Deus tuus oleo lætitiæ, quod de Christo Domino dictum est, ab hac enim mirabili

A vnctione Christus & Messias dictus est. Docent hanc vnctionem factam in baptismo, quando Spiritus sanctus super eum descendit. ita sentiunt Athanas. orat. 2. contra Arrian. vbi hanc Psalmi prophetiam impletam in baptismo dicit. & Hilar. lib. 11. de trinit. Hieron. Isa. 61. vbi citat sententiã affirmantium prædictionem illius vnctionis complendam in mũdi occasu: quod videtur sensisse Origen. lib. 1. contra Celsum, tamen ipse Hieron. tenet impletam esse in baptismo, quando Spiritus sanctus descendit in specie colũbæ: & probat, quia Luc. 4. postquam est baptizatus, ingressus dicitur synagogam, & legens illud Isaiæ 61. Spiritus Domini super me, eo quòd vnxit me, dixit: Hodie impleta est hæc prophetia, quæ tamen eadem videtur cum illa prophetia Psalmi.

Ceterum Damasc. lib. 4. de fide, c. 6. tenet hanc vnctionem factam in ipsa incarnatione, tuncq. vnctam esse humanitatem illam diuinitate, tunc impletam omni gratia Spiritus sancti, & denique completam prophetiam Psalmi. Idem tenet Gregorius epist. 61. lib. 9. dicens: Concipi de Spiritu sancto esse illud vngi, de quo Psal. loquitur. August. etiam lib. quæstionum, nou. & vet. Test. cap. 49. tenet in incarnatione vnctũ esse. Vnde recte dicit Damascenus loco citato in incarnatione sua fuisse Messiam & Christum, id est, vnctum. Ista sententia vera est, & tenenda: nam omnis gratia & virtus illi communicata humanitati, ex vnione verbi emanauit, nullumq. accreuit postea illi donũ scientiæ, aut gratiæ infusæ: sed a principio incarnationis habuit Spiritum sanctũ secum manentem. Sacri autem isti Doctores sic interpretandi sunt, vt vnctionem factam in baptismo, id est, declaratam, & ab eo tẽpore exerceri cœptam, significent. Spiritus sanctus enim suo aduentu declarauit vnctionem antiquam, & exercendã per doctrinæ, & miraculorum manifestationem, in qua vnctione errant Iudæi putantes dici non posse Christũ, sine vnctione sensibili. Quorum errorem conuincit Hieronymus Isa. 61. probans Christos dici in scriptura ob vnctionem spiritualem.

Dominus Christus in incarnatione vnctus fuit.

Hac etiã ratione intelligendi sunt Doctores expendentes illud verbum *manentem super eum*, Hieronymus enim Ezech. 35. exponit, dici manentem spiritum super Christum, quia numquam ab eo recessit, sed omnia opera spiritus habet, quãdo vult, & quo modo vult; non sic in Prophetis,

Quid sit Spiritũ sanctum manere super Christum.

phetis, quia ad tempus recedere solebat spiritus, nec semper intelligentiam prophetiæ habebant. Ambros. lib. de Arca & Noe, cap. 3. dicit spiritum ideo dici manentem in Christo, quia numquam ab illo, sicut a nobis interdum propter peccata recedit. Greg. lib. 2. moral. cap. 28. & 29. idem cum Hieron. sentit; exponit enim de iustis, seu fidelibus, quibus aliquando spiritus datur, & dantur etiam gratiæ quas gratis datas dicimus; vt prophetare, miracula facere; & alia huiusmodi, in quibus non manet, quia non quoties volunt, talia opera faciunt; sed ad tempus pro vtilitate aliorum. Obijcit sibi Greg. illud Ioan. 14. apud vos manebit, & in vobis erit; & respondet spiritū manere quidem in fidelibus, tamen non sicut in Christo, tum quia in Christo manet semper, & ab eo non seiungitur, quia ab illo semper procedit, tum etiam quia in eo manet quantum ad omnia dona, & opera gratiarum plenissime, quæ duo nemini conueniunt; & hanc commorationem spiritus dicit datam in signum Ioāni, vt Christum cognosceret. Omnia hæc mihi videntur intelligi debere, quantum ad significationem, vt hæc columbæ commoratio significaret Spiritum sanctū esse in Christo permanentem, non autem quòd de nouo tunc descenderet inuisibiliter, quantum ad aliquod donum, sed solum in signum, sicut quando a Patre dictum est: Hic est Filius meus, non tunc filius factus est, vt impie intelligebat Faustus, referente Augustino lib. 23. cont. eundem, cap. 3. sed quòd iam erat, tunc significatum est, Sic in descensu isto dicimus significatum esse, quod iam erat: columbaq. manens est data Ioanni in signum, non ipsa inuisibilis permanentia. hæc enim signum non erat, cum videri non posset.

An columba ab omnibus qui aderant, visa fuerit. Dubitare posset aliquis an columba hæc, non tantum a Ioanne, sed etiam a Iudæis visa sit? quia Matth. 3. dicitur: Aperti sunt cæli, & vidit spiritum: vbi nihil de alijs, sed de solo Ioanne narrat Euangelista. Chrysost. hom. 16. refert aliquos affirmasse, visam esse columbam soli Ioanni, & paucis cum eo bonis & iustis. Sed contrarium tenet ipse, & vere sentiēdum est, visam esse illis omnibus, qui tunc aderāt, siue bonis, siue malis: sicut & vox Patris, Hic est Filius meus, ab omnibus etiam fuit audita. Quamuis Hilar. lib. 9. de Trinit. solum Ioannem audisse affirmet: quia non solum fuit hoc factum

A in signum Ioanni: sed vt etiam Christus alijs manifestaretur. Si enim propter solum Ioannem esset, non erat necessariū, vt superadderetur vox Patris, cum sola columba in signum Ioanni fuerit promissa. Nec præterea, vt in tanto concursu hominum signum illud acciperet, immo quia auditum est, Hic est filius meus, ne turba Ioannem filium dici arbitraretur, vt recte notat Chrysost. columba mittitur ad Christum, & aliquanto tempore manet super eum, vt inde ipsum esse filium

B Dei cognosceret, & non tamquam peccatorem accessisse ad baptismum arbitraretur. Quod si Euangelista de Ioanne solo refert spiritum descendentem vidisse, non ideo eeteros prætermisit, quòd non viderint, sed solius Ioannis meminit, quia soli ipsi illud signum datum est, vt cognosceret, & manifestaret Christum; quamuis enim turba audisset, & vidisset, non tamen illum esse Christum, & verū Messiam inde cognouit. Ob id testimonium perhibet Ioannes; non solum, quia vidit,

C sed etiam, quia sibi in signum data est columba, per quam illum esse Christum discerneret. Adde quòd non omnes Iudæi tunc aderant, nec viderant columbam: ob id hæc duo testatur Ioannes, & se vidisse, & sibi a Deo signum hoc datum esse, & hac ratione se nouisse determinate Christum ipsum.

ANNOTATIO LXXII.

Quo modo Ioannes Christū non sciffe dicatur.

D Præcipua huius loci difficultas est, quo modo dixerit Baptista, *Et ego nesciebam eum &c.* Significans columbam datam ei fuisse in signum quo Christum cognosceret, quasi non cognouisset ante columbæ descensum. Cum tamen ex cap. 3. Matth. constet columbam non ante, sed post baptismum peractum descendisse, & Ioannem ante baptismū cognouisse Christum: ideo enim recusauit eum baptizare, dicens: Ego a te debeo baptizari. Cum ergo ante baptismum cognouerit Christum, non per columbam cognouit, si-

E quidem illa non ante, sed post baptismum descendit.

Origenes in præsenti loco respondet verbum illud *nesciebam* referendum esse ad tempus, antequam Christus in carne apparuisset: tunc enim Ioannes nesciebat eum: postquam autem in carne apparuit, nouit eum in vtero, quando Beatissima Virgo sanctam Elisabeth visitauit. Hæc responsio nō potest accommodari contextui:

tui: nam Ioannes hanc ignorationem refert ad tempus, quo signum a Deo accepit, & missus est baptizare.

Secunda responsio est eiusdem Origenis, qui ad tempus postquam in carne apparuit, refert, asseritq. Ioannem nouisse quidē Christum, antequam baptizaret, esse verum Christum, & Messiam; propterea q. venienti dixisse: Ego a te habeo baptizari: ignorasse tamen adhuc, an baptizaturus esset in Spiritu sancto. Hoc enim intellexit, postquam spiritus in specie columbæ super eum descendit. huic responsioni illud fauere videtur, quod dicitur; Super quem videris spiritum descēdentem, ipse est, qui baptizat in Spiritu sancto. hoc igitur est, quod Ioannes ignorabat, & signo cognouit. Sed contra eam est, quia ante Baptismum immo etiā prius, quam vidisset Christum, id ipsum sciebat. nam dicebat turbis multo ante baptismum Matth. 3. Qui post me venturus est, fortior me est, ille vos baptizabit in spiritu sancto: non igitur hoc ignorabat, quando Christus venit ad ipsum. Quod etiam confirmatur, quia dixit: Ego a te habeo baptizari, & tu venis ad me? quæ verba non solum Christum, sed etiā baptismum eius cognouisse, suoq. prætulisse probant. Ego, inquit, a te habeo baptizari, quasi diceret: tuus baptipsmus meo est præstantior: quia tuus in spiritu, meus in aqua est: vnde non tu a me, sed ego a te debeo baptizai.

Tertio Augustinus lib. 2. de consensu Euang. cap. 15. & lib. 5. de baptismo cōtra Donatist. cap. 13. respondet: ignorasse Ioānem, & ex descensu spiritus cognouisse Christum sic instituturum baptismum, vt siue per hunc, siue per illum ministretur, semper, qui baptizat, Christus esset: propterea, siue bonus, siue malus sit minister baptizans, baptismus est idē, & æqualis efficaciæ: quia baptismus est Christi, & ipse est qui baptizat. Nemini enim dedit auctoritatem instituendi baptismū, sed ipse instituit, & ipsius est baptismus. & hoc nesciebat Ioannes ante descensum Spiritus, nouerat tamen prius Christum esse. Acuta quidem & ingeniosa Augustini solutio, tamen adhuc Ioannem hoc idem nouisse probatur, si verba Euangelij etiam subtiliter examinemus. Vnde enim Augustinus colligit, Ioannem non nouisse? profecto non alia ratione, nisi quia dicitur: Super quem videris spiritū descendentem, ipse est, qui baptizat in Spiritu sancto: in eo, quod dicitur, ipse

A est, qui baptizat; ergo ipsius est baptismus, non ministrorum. Sed ex eisdem verbis colligitur etiam ante baptismum hoc nouisse, quia ante baptismum dixit, ipse est, qui baptizabit in Spiritu sancto: vtrobique verba sunt eadem: ergo quod ipse ex vltimis infert, poterimus nos ex prioribus verbis etiam deducere. Adde etiam quia non dictum est: *Ego nesciebam* baptismum, sed *eum*, quod ad personam refertur, non ad baptismum, quod etiam facit contra expositionem secundam.

B Quarto loco Cyrillus lib. 2. in Ioannem, cap. 2. difficultatem euadere conatur, dicens Ioannem Christum ignorasse, quia ex suis viribus, non potuit cognoscere, sed diuina virtute & reuelatione eum nouit: quando ergo dixit: *Ego nesciebam*, intelligit ex me, & ex mea virtute nesciebam: noueram tamen ex diuina virtute & reuelatione. Sed obstat huic responsioni, tum quia signum datum est ei, vt illum cognosceret; tum præterea quia solutio difficultatem non euacuat:

C nam si hanc reuelationem habuit ante baptismum, quo modo accepit signum cognoscendi post baptismum? iam enim cognoscenti signo non erat opus: si autē non habuit, quo modo ante baptismum dixit: Ego a te habeo baptizari? Præterea si hac ratione dixit: *Nesciebam eum*, etiam post descensum, immo etiam modo posset dicere, nescio, quia, non sua virtute, sed diuina sciuit, & scit.

Quinto loco Chrysostomus hom. 16. asserit, quando dicitur, *Nesciebam*, re-

D ferendum esse ad tempus ante baptismū: in baptismo enim nouit eum, non solum per signum exterius columbæ baptismo iā peracto, sed etiam antequam baptizaret, per reuelationem, quando dixit: Ego a te habeo baptizari. Sed non explicat Chrysostomus quo modo dictus sit Ioannes ignorasse Christum ante baptismum, cum in vtero cognouerit, & eum stantem in medio populi etiam ante baptismum annunciauerit.

Sexto loco Beda super hoc cap. dicit

E Baptistam cognouisse Christū ante baptismum; tamen quia in baptismo ita perfecte cognouit, vt prior cognitio respectu posterioris, ignoratio dicatur, propterea quamuis ex priori cognitione dixerit: Ego a te habeo baptizari, se tamen nesciuisse dicit, respectu cognitionis perfectæ, quæ secuta est, quando Spiritus sanctus descendit. Hæc expositio a verborum proprietate recedit.

Septimo loco Neoterici multa dicunt; quidam columbam bis descendisse affirmant, semel ante baptismum, & tunc cognouit Ioannes Christum, & dixit: Ego habeo a te baptizari: iterum post baptismum, & hunc posteriorem descensum describit Matthæus: Ioannes autem de priori loquitur, quem nemo ceterorum Euangelistarum descripsit. Audacter tamen hi comminiscuntur, quòd nullus Euangelistarum scripsit, & magis scripturam ingenio suo, quàm ingenium, vt par esset, scripturæ accommodant, fingentes historiam, quæ cum tanti momenti sit, mirum esset, ab Euangelistis fuisse prætermissam.

Alij ex recentioribus ante baptismum cognouisse Christum affirmant, non vt Messiam, & Christum, sed vt hominem sanctum, & Saluatorem mortalium, & ea ratione dixisse: Ego habeo a te baptizari. Sed hoc etiam figmentum est, & difficilius creditu. quo modo enim Saluatorem cognouit, & non Christum? nam ignorare Christum esse Saluatorem, seu alium a Christo Saluatorem existimare, indignũ erat tanto Præcursore. Præterea verba ipsa, Ego a te habeo baptizari, significant nouisse eum esse Christum, qui baptizaturus erat in Spiritu sancto.

Alij denique dicunt, verbum *nesciebam* non indicare ignorantiam, quia ante baptismum sciebat etiã determinate Christum, sed se nescire dicit, vt eum populo manifestaret. Ceterum cum absolute dixerit Baptista, *Ego nesciebam eum*, non video qua ratione dici possit, quòd ignorauit, vt populo manifestaret: absolute enim dicit *nesciebam*.

Propositi dubij resolutio.

Pro ea igitur difficultatis resolutione, quam ego veriorem credo pauca quædam dicam. Primum est, ignorationem hanc referri ad tempus, quando degens in deserto missus est baptizare. de hoc enim tempore loquebatur, quando dixit, *Ego nesciebam eum*, vt ex verbis sequentibus constat: adiunxit enim, *sed qui misit me baptizare, dixit mihi*.

Alterum est, quod dicitur ignorasse eũ, vti in commentario dictum est, quia non determinate sciebat, quis esset. nondum enim eum viderat, nec signa exteriora aliqua, vt eum distincte posset agnoscere, audierat: sciebat quidem præsentem esse, & venisse, at inter multos homines quis determinate esset ignorabat adhuc quando mandatum baptizandi accepit. Vulgare enim est, vt inter loquendum nos dicamus nescire hominem, quem nõ vidimus, quamuis ex nomine eius & celebri fama illum cognoscamus. Sciebat ergo Christum: quia missus est, vt eum manifestaret: ignorabat tamen, quia de facie, & determinate nondum nouerat.

Tertium est hanc ignorationẽ determinatam perdurasse vsque ad baptismi tempus, quando Christus baptizandus accessit determinate agnoscere illũ esse Christum, prius quidem reuelatione interiori, sicut nouit in vtero existens: post baptismum vero signo descensus columbæ a Deo dato, vt perfectiori illustraretur agnitione: talis enim cognitio conueniebat illi, qui populo testificaturus erat de Christo, vt hac ratione audientium animos facilius ad fidem pertraheret.

Quartum & maxime notandum, est signum descensus spiritus in specie columbæ, non fuisse datum tantum ad cognitionem, vt nimirum agnosceret Messiam, & verum Christum, sed etiam ad testimonium de eo reddendum, & populo manifestandum: ideoque etiam iam cognoscenti superuenit: quod verba ipsius Ioannis indicant. prius enim dixit: Ego nesciebam eum: sed vt manifestetur in Israel, propterea ego veni in aqua baptizans. Ac si diceret: Ego in deserto, quando eum de facie non noueram, iussus sum descendere, & baptizare in aqua, vt manifestarem eum, & testimoniũ perhiberem. Postea subiunxit: *Ego nesciebã eum, sed qui misit me baptizare, ipse mihi dixit: Super quem videris spiritum* &c. *Ipse est, qui baptizat in Spiritu sancto.* Ac si diceret; Ipse est, de quo debes testificari, & quem manifestare mitteris: illudq. erit tempus exequendi munus tibi iniunctum. Ex his concludit. *Ego vidi, & testimonium perhibui*. Nota non dixisse, vidi, & agnoui, sed vidi, & testimonium perhibui. Significat enim signũ præcipue datum ad testimonium perhibendum, quãuis eodem signo perfectius nouerit Christum, quẽ se nesciuisse dicit, quando hæc iniuncta sunt ei a Deo in deserto. Exemplum est 1. Reg. 16. quando Samuel missus est Bethlehem, vt vngeret vnum ex filijs Isai, illum videlicet quem Deus illi ostenderet, abijt Propheta, & repulsis ceteris, vltimus Dauid supererat, quem cum vidisset Samuel cognouit illum esse quem vngere debebat: sed non vnxit donec diuina uoce fuit admonitus. Simile huic est quod accidit hoc in loco Baptistæ.

Altera

Altera die iterum stabat Ioannes, & ex discipulis eius duo.

COMMENTARIVS.

QVartum adhuc describitur testimonium Ioannis, quod die altera, seu postera a præcedenti exhibitum est: hoc autem non solis discipulis duobus, sed publice multis adstantibus redditum est. Si enim verba hæc, & sequentia consideramus, non referuntur hi duo discipuli, tamquam ij, quibus solis testificatum est: sed vt ij, qui præsentes erant, & audierunt loquentem Ioannem multis, qui tunc aderant. inexcusabilis profecto est Iudæorum duritia & negligentia, qui cum pridie audissent magnificum testimonium a Ioanne de Christo exhibitum, & tunc viderent Ioannem ab omnibus negotijs expeditum, & respondere paratum, nihil prorsus ab eo de Christo quæsierunt: propterea Ioannes ipse sponte sua iterum de illo testificatur. Et notat Euthymius, alios multos tunc adfuisse, quando hoc perhibitum est testimonium.

Et respiciens Iesum ambulantem, dicit: Ecce agnus Dei.

CVm staret Ioannes, Christum aliquantum loco distantem & ambulantem respexit. Verbum hoc energiam habet, ac si diceret: fixis, & intentis oculis intuebatur eum, sicut solemus inspicere, quæ etiam intus attenta mente consideramus: & sic oportebat, vt intueretur, qui fidem viuam & perfectam, tanti mysterij intus habebat, & qui de eo tantum testimonium perhibiturus erat Nec sine causa illum adeo fixis oculis aspiciebat, sed ideo, ne circumstantes ea re animaduersa, testimonium, quod ille paulo post Christo redditurus erat, minus certum existimarent, quasi imprudentia, vel oculorum errore deceptus fuisset. Postquam autem sic intuitus est, ait: *Ecce agnus Dei*, repetens quod prius dixerat. vt enim dicit Cyrillus lib. 2. in Ioan. cap. 4. munus docentis est, quod adhuc non recte intellexerunt auditores, diligenter repetere, quod confirmat illo Pauli ad Philip. 3. Eadem vobis dicere, tum mihi pigrum non est, tum vobis necessarium. in quo & constantia Ioannis in perhibendo testimonio, & in docendo, & instruendo populo prudentia, maxime lucent. Chrysost. hom. 17. & Cyril. lib. 2. cap. 4. legunt integrum testimonium, Ecce Agnus Dei, qui tollit peccata mundi: at Euangelista solummodo dicit, *Ecce agnus Dei*, nec existimo hos Doctores ita legere, quasi velint Euangelistam ea scripsisse. Non enim textus vllus habetur, in quo aliud sit scriptum, præter *Ecce agnus Dei*, sed existimo illos significare Ioannem Baptistam integrum testimonium reddidisse: ab Euangelista tamen prætermissa sunt vltima verba, ne bis repeteret, quæ paulo superius retulerat, & quamuis ita fieri potuerit, vt probabilius tamen credo, illa solummodo verba protulisse Baptistam, quæ ab Euangelista scripta sunt: maxime cum illa sufficiens essent testimonium: immo nec Euangelistam in re tanti momenti omittere vllum verbum, quia testimonia sunt omnino fideliter referenda. Cum articulo habetur vox in Græco, *Ecce agnus ille*, notandum est Euangelium referre Ioannem stantem, Christum ambulantem. Ille stabat, quia omnes ad eum veniebant: Christus vero ambulabat, quia aduesperascente iam die, domum se recipiebat, prudenterq. id factum est, ne alij vt a Ioanne laudaretur ibi manere eum suspicarentur.

Et audierunt eum duo discipuli loquentem, & secuti sunt Iesum.

NOn sine fructu hoc fuit iteratum testimonium: audientes enim duo discipuli Ioannis, illum esse Agnum Dei, secuti sunt Christum: ex modo enim testificandi nouerunt, Ioanni gratum fore, si ad Christum accederent. Attende, quòd si Christus staret, vt stabat Ioannes, discipuli ad eum venisse, & ei adhæsisse, dicerentur: tamen quia Christus ambulabat, iam a loco recedens, propterea secuti eum dicuntur. Chrysost. hom. 17. dicit, ipsos secutos esse animo sequendi eum vsque ad hospitium, vt scirent, vbi maneret: ibi enim cum eo loqui volebant. hunc enim sensum indicant verba, quæ sequuntur: nam interroganti Domino, quid quærerent, dixerunt: Vbi habitas? Horum discipulorum docilitas, multitudinem Iudæorum adstantium, & nullam tanto testimonio fidem adhibentium, condemnat.

Conuersus autem Iesus, & videns eos sequentes se, dicit eis.

COnuersus Dominus respicit retro, eosq. videt sequentes se: conuersus est autem, aut quia ab aliquo de sequela duorum admonitus fuit, aut quia ipse nullo docente cognouit, & voluit misericorditer eos intueri, & alloqui. Postquam vero conuersus est, non solum diuina cognitione, sed ex vultu, & incessu illos ad se venire intellexit, & propterea locutus eis est. Misericordiæ, & benignitatis fuit ad eos se conuertere, antequam accederent: quo facto eandem benignitatem, quam nobis impertitur, significauit, dum præuenit nos, incœpta opera nostra, necdum finita, acceptans, & complens, sicut ille Pater Luc. 16. qui filio prodigo redeunti, antequam accederet, occurrit. quamuis autem conuersus sit corporaliter, postquam illi secuti sunt eum, tamen sua diuina virtute præuenerat vt illi sequerentur, sicut & nos præuenit, vt etiam incipiamus.

Quid quæritis? qui dixerunt ei. Rabbi, quod dicitur interpretatum, Magister, vbi habitas?

PRobabile est aliquantulum stetisse, vt eos expectaret, cum eis loqueretur, *Quid quæritis?* interrogat humano more, non quòd ignoret, sed secundũ Cyrillum, libro 2. capite 7. vt colloquendi principium interrogatio illa faceret: & secundum Chrysost. hom. 17. amouendæ verecundiæ, & timoris gratia. Credibile enim erat eos subuereri, & formidare tamquam ignotos, maxime cũ se rudes intelligerent, & tantum de illo magistri sui accepissent testimonium: interrogando ergo, eos sibi conciliat, & familiares, ac audentiores facit, seq. suo eos dignari colloquio ostendit. Respondent illi: *Magister vbi habitas?* Magistrum vocant, quia ab eo discere volebant, vt notat Cyrill. lib. 2. cap. 8. quia vero rem magni momenti scire cupiebant, locum quietum, & tempus commodum quærebant. Non enim res graues vbique sunt tractandæ, nec quouis tempore. iam enim Christus recedebat a loco, & in via erat, & iam declinabat in uesperum dies, quærunt, *vbi habitas?* quasi dicerent, cupimus scire nunc abs te, ubi habites, ut mansione cognita, oportunius tecum colloquamur: & a te discere, ut a magistro, ualeamus.

ANNOTATIO LXXIII.

CHrysostomus hom. 17. dicit eos statim voluisse interrogare, nō in aliud tempus differre: locum tamen aptum quærebant, nempe hospitium. Magis placet, quod dictum est: sciebant enim horam seram esse, & dubitabant, ne magistro essent molesti. Iam eorum incipit elucere fides, magistrum vocant, quem numquam sic vocatū audierant, dignum etiam fide profitentur. Est autem apud Hebræos significationis excellentioris Rabbi, quàm apud Latinos Magister, & apud Græcos διδάσκαλος, quia est a verbo רב quòd significat multiplicare, quasi רבי homo multa scientia, & virtute prædit us: propterea ab Euangelista retentum est, & interpretatū Græco sermone. nec est verum, quod aliqui dicunt, significare idem, quòd magister meus. Putant enim illud Iod esse affixum, quod ex imperitia Hebræi sermo- A nis procedit. Nam Iod est de nominis integritate, nec est in hoc loco affixum, quod sæpe fit in multis nominibus, & Euangelistæ auctoritas id probat. nam interpretatus est magistrum, non autem magistrum meum. Illud autem verbū, *Habitas*, μένεις significat, vbi manes, quod ad mansionem hospitij pertinet: & eodem verbo vsus est Euangelista, quando dixit de his duobus, mā sisse illo die apud Christum, quod non habitationem, sed quandam diuersionem, & hospitium importat. & hac ratione B soluit Chrysostomus hom. 17. dubitationem, quæ suboriri poterat ex illo Luc. 9. Filius hominis non habet, vbi reclinet caput suum. Christus enim non habebat domū, aut diuersorium proprium: & hoc dicitur a Luca, non tamen negat, quin maneret, aut diuerteret ad domum, aut hospitium aliquod.

Quid significet Rabbi.

Dixit eis: Venite & videte.

COMMENTARIVS.

NOn iudicauit Dominus intempestiuum aliquid, quod ad salutem spiritualem pertinebat, sed statim allicit eos, & inuitat ad colloquium & doctrinā, *Venite*, inquit, *& videte*, vbi maneam. Nulla mora in quærenda salute spirituali laudanda est: vtilitatis enim retardatio, vt probe dicit Cyril. lib. 2. cap. 9. detrimētum adfert semper. Docemur hic, inquit Chrysost. hom. 17. ad diuinarum rerum doctrinam, nullum tempus esse intempestiuum, quamuis aliena domus ingredienda sit, & magnus, ac clarus vir ab obscuro petendus, & intempestiue. Numquam enim huius doctrinæ occasio contemnenda est.

Venerunt, & viderunt, vbi maneret, & apud eum manserunt die illo. Hora autem erat quasi decima.

INuitati discipuli tanta Magistri benignitate venerūt cum illo, & viderunt, vbi maneret, & illo die manserunt apud eum: vt autem, quantum temporis manserint, Euangelista declaret, tempus quando venerunt, descripsit, *Erat hora quasi decima*; quod intellige a solis ortu: nam Iudæi ab ortu ad occasum solis numerabant diem, & duodecim horis, totidemq. noctem diuidebant: decima ergo hora ab ortu iam prope ad occasum est solis, manserunt ergo cum Domino tota illa nocte, a decima vsque ad ortum sequentem. Quid audierint a tanto Magistro, & Domino, & tam benigne eos accipiente, Euangelista non narrat: tamen effectus indicat. Sic enim edocti fuerunt, vt alios ad Magistrū condiscipulos trahere, & allicere procurarent. Chrysostomus homilia 17. legit causaliter illa verba vltima, sic, *Erat enim hora*, & refert ad tempus, quando Dominus dixit: Venite, & videte, tamquā causa sit, cur Dominus nō expresserit, vbi habita-

habitaret, sed tantum ad videndum inuitaret. Mihi videtur, si causaliter sunt verba legenda, potius causam significare, cur manserit cum illo eo die, nempe nocte, quia dies aduesperascebat, nec tempus erat colloquendi, nisi mansissent illa nocte: communiter continuandi coniunctio legitur, & sic in commentario exposuimus.

Erat autem Andreas frater Simonis Petri vnus ex duobus, qui audierant a Ioanne, & secuti fuerant eum.

VNum discipulorum, qui secuti sunt Dominum, nomine proprio indicat Euangelista, alterius tacito nomine. Causa huius rei est, quia qua ratione Petrus sit vocatus, & ad Dominum venerit, describere intendebat, propereaq. non a principio nomen eius declarauit: sed postquam a Christó edoctus est, & fratrẽ allicere studuit. Erat primo Andreas Ioannis discipulus, magnumq. magistrum, cum multo maiori commutauit, tantumque fuit noui magistri doctrina illustratus, & delectatus, vt non priori magistro fratrem Simonem, sed Christo Domino lucrifecerit, & quem non ad priorem magistrum allexit, ad posteriorem solicite inuitauit, & perduxit.

ANNOTATIO LXIIII.

Quis fuerit comes Andreæ, quãdo apud Christũ mansit.

EVthymius, alterius nomen siluisse Euangelistam affirmat, quia vel insignis non erat, nec notus, vel quia ipsemet erat, qui hæc scripsit, vt dicunt aliqui. Epiphanius hær. 51. dicit hunc esse aut ipsum Ioannem, aut Iacobum fratrem, filios Zebedæi. Attende rursus duo hæc nomina Simon, & Simeon valde esse diuersa, tam in significatione, quàm in Etymologia. Simon enim apud Hebræos שִׁימוֹן a verbo quòd impinguari significat, שֶׁמֶן quasi pinguedo, aut impinguatus, & hoc nomen reperitur. 1. Paralip. 4. Simeon autem est apud Hebræos שִׁמְעוֹן a verbo שָׁמַע quod significat auscultare, aut obedire, quasi obediens, seu obedientia, & hoc erat nomen vnius ex filijs Iacob. Genes. 49. & illius Simeonis. Luc. 2. qui Christum infantem in vlnas accepit. Petrus autem nõ hoc, sed prius nomen sortitus est, recteq. illi conuenit. Fuit enim gratia, donis, & prærogatiuis spiritus, valde a Christo impinguatus.

Simon & Simeon diuersa significãt.

Inuenit hic primum fratrem suum Simonem, & dicit ei: Inuenimus Messiam, quod est interpretatum Christus.

COMMENTARIVS.

DIscedens domo, in qua cum Christo vna manserat nocte, primum inuenit fratrem suum Simonem. Vox illa *Primum*, comparationem quandam insinuat, & aliqui legunt, prior, seu primus inuenit, & Euthym. & Epiphan. hær. 51. Sic legunt, & tunc sensus est. Vnus illorum discipulorum, qui Andreas dicitur, prior altero inuenit Simonem, quasi diuisi essent: & separati duo illi, & Simonem quærerent, inuenit autem eum prior frater eius Andreas, & inuento dicit: *Inuenimus Messiam, qui dicitur Christus*. Potest etiam illud primum referri ad Simonem, sitq. sensus: discedenti Andreæ a Christo primus occurrit Simon. melior, & magis proprius est prior sensus. *Inuenimus* vt notat Chrysost. hom. 17. verbum est animi desiderantis & expectantis Christi aduentum. Cum enim iam audissent a Ioanne prius, Christum statim venturum, & medium stare inter eos, desidera-

desiderabant magno affectu agnoscere quis esset. Prolatum est autem hóc verbum ab Andrea cum exultatione quadam, vt notat Euthym. Messias Latine vnctus, Græce Christus dicitur, & est cum articulo, quia multi in scriptura dicti sunt Messiæ propter vnctionem, per quandam tamen excellentiam, & antonomasiam, qui promissus erat & expectabatur Christus, dictus est ille Messias Euāgelista interpretationem adhibet, qui Græce Christus dicitur: retinuit autem nomen Hebræum, tum ob nominis reuerentiam, quia in scriptura sic appellatus est, tum propter Iudæos, qui sub hoc nomine eum intelligebant, & expectabant: vt venisse credatur ille idē, qui expectabatur. In eo autem, quód voce plura li vtitur, non se solum sed alios etiā inuenisse Christū insinuat, vt vel sic sibi a fratre fidem cōcilier, aut etiā quia tamquā cōmune fratri inuentū bonum nunciet. Chrysost. hom. 17. dicit etiam tunc adfuisse cum Andrea illum alium discipulū, qui cum eo secutus erat Christum, quamobrē recte numero plurali locutus est, quia suo, & alterius, qui aderat nomine loquebatur: sed verior est prior expositio. Nam ille alius non aderat, quando Andreas inuenit fratrem.

ANNOTATIO LXXV.

De nominibus Christi Domini.

ADuertēdum est, Messiam nomen esse Hebræum, idem significans, quod Græce Christum, vtrumque autem idem, quod Latine vnctum. Est autem in veteri scriptura nomen commune appellatiuum: qui enim sacro vnguēto vngebantur, Christi & Messiæ nomen sortiebantur. Erant autem tria genera personarum vnctione sacra vnctarum: Summi Sacerdotes, vt constat Exod. 29. Reges, vt habetur. 1. Reg. 10. 16. & alijs in locis. Et Prophetæ aliqui insignes. Elisæus enim vnctus est. 3. Reg. 19. Omnes hi Christi, seu Messiæ nomine appellabantur: per quandam vero antonomasiam & excellentiam nomē Christi seu Messiæ accommodabatur Christo nostro promisso in lege, in quo omnes gētes erāt benedicendæ, qui venturus a Iudæis credebatur, & expectabatur. Psal. 2. Aduersum Dominum, & aduersum Christum Eius. Dan. 9. Post sexagināta duas hebdomadas occidetur Christus. Multa sunt huiusmodi testimonia, in quibus Christus per excellentiā significat verū Christū & Saluatorē.

Duabus de causis Dominus, per excellētiam dicitur Christus.

Hoc autē factum est duabus de causis, quarum prior est, quia Christus noster in se vno complectitur omnes vnctionis causas. Ipse enim Rex est. Psal. 2. Ego autem constitutus sum Rex ab eo: ipse est summus Sacerdos. Psal. 109. Tu es sacerdos in æternum secundū ordinem Melchisedech: ipse etiam est Propheta. Deuter. 18. Prophetam suscitabo eis de medio fratrū suorū. Nec preter ipsum, quispiam alius fuit, qui simul haberet tres istas dignitates. Fuerunt quidem Reges, & Prophetæ, fuerunt Sacerdotes, & Prophetæ, nemo tamē

A simul Sacerdos, Rex, & Propheta, præter Christum nostrum inuenitur: ideo nomē Christi & Messiæ ipsi accommodatum, & vt ita dicam, appropriatum est. Posterior causa est, eius singularis vnctio: illi enim in veteri testamento vngebantur vnguento materiali, & si qui spirituali vnguento, nimirum gratia, vncti erant, quales Patriarchæ ante legem, de quibus dictū est Psal. 104. Nolite tangere Christos meos, (hoc enim loco vtūtur Basil. & Hieron. cōtra Iudęos, vt probēt Christos dici ab vn-

B guento etiam spirituali) erat tamē gratia finita & infusa, qualis datur hominibus meris: at Christus noster multo aliter vnctus fuit. Illa enim humanitas vncta est ipsa diuinitate, quæ illi vnita erat: quantum ergo superat diuinitas creaturam, tantum superat vnctio Christi ceteras vnctiones, de qua vnctione dictum est. Act. 10. quomodo eū vnxit Dominus Spiritu sancto. & Isa. 61. Spiritus Domini super me, eo quòd vnxerit me. Dicitur super me, quia diuinitas, illi humanitati vere vnita

C erat, & per eam sanctificabatur: ideoque Psal. 44. dicitur vnctus præ participibus suis. Hanc vnctionem docte explicat Origen. lib. 2. de princip. cap. 6. Hinc factum est, vt gratia infusa Christi sit sine mensura, & super omnes gratias, immo a qua ceteræ dimanarunt, & dimanāt: propter has duas causas Christi & Messiæ nomē Christo Saluatori nostro accommodatum est, & velut proprium factum.

Cur non retinuerit Hebræū nomē Messias, sed in Græcum, Christus, mutauit.

Interrogabit aliquis, cur non est retentum nomen Hebræum, vt diceretur Messias, sed in Græcum translatum est, appellamus

lamus enim Chriſti. Huius rei cauſa mihi ea videtur eſſe, vt per id ſignificetur Chriſtus Saluator Iudæorum & gentium, Euangeliumq. eſſe commune omnibus. Rom.10. Chriſtus ad iuſtitiam omni credenti. Hoc autem ſignificatum eſt nomine Hebræo Ieſu, quod Domini Saluatoris proprium eſt, retento, & nomine Hebræo altero in Græcum mutato: vt ſicut nomen Hebræum, & Græcum eſt, nempe Ieſus Chriſtus, ſic ipſe gentibus, & Iudæis Saluator agnoſcatur. Hac eadē de cauſa Auguſt.lib.de ſpiritu & littera,cap.32.& ſer. 13.de verb. apoſt.dicit,a Paulo Rom.8.& Galat.4.dictum eſſe, Abba Pater, Græce, & Hebraice. Hæc de hoc nomine.

Quoniam autem huius nominis mentio facta eſt,non erit abs re totius nominis rationem exponere. Aduertendum ergo eſt, in nouo teſtamento quattuor modis Chriſtum nominari, nempe Chriſtum, Ieſum, Chriſtum Ieſum, & Ieſum Chriſtum. De primo,nempe Chriſti nomine hactenus diximus, reliqua explicanda ſunt. Ieſus nomen eſt proprium & diſtinctiuum Chriſti, ſicut inter nos vnus Petrus,alter Franciſcus vocatur, & vnuſquiſque ſuum nomen proprium habet, ita Chriſto impoſitum eſt nomen proprium IESVS. Eſt autem Hebræum nomen, idem ſignificans, quod Saluator. Sic enim Matth. 1. habemus ab Angelo expoſitum: Vocabis, inquit, nomen eius Ieſum: ipſe enim ſaluū faciet populum ſuum a peccatis eorum. Circa quod nomē duo poſſet aliquis quærere. Vnum, cum totius Trinitatis ſit ſaluare,tam enim Pater, quàm Filius,& Spiritus Sanctus ſimul,& indiuiſe ſalutem efficiunt, remittunt peccata, dant gratiam & gloriam; quid eſt, cur nomen Saluatoris imponitur tamquam proprium Chriſto, nempe filio Dei incarnato? Reſpondeo, id eſſe factum ad ſignificandum vere quidem Deum ſalutem efficere,tamē modum eam efficiendi exhibitum eſſe per Chriſtum Dei filium & hominem. Ipſe enim eſt, qui ſatisfecit pro criminibus noſtris, factus propitiatio pro mundi peccatis 1.Ioan. 2. Ipſe eſt,qui meruit veniam, & gratiam nobis, ipſe factus eſt nobis ſapientia a Deo, iuſtitia, & ſanctificatio, & redemptio. 1.Cor.1.Ipſe mediator Dei & hominum, in quo inſtaurata ſunt omnia. Epheſ.1. Propter hæc nomen IESV proprium ſibi obtinuit: quia hæc non communia Trinitati, ſed propria opera eius ſunt.

De nomine Ieſus.

Alterum eſt, cum non tantum ſit Saluator,

Quare nō a iudicando.

A ſed etiam Iudex hominum, vt Act. 10. Ipſe eſt, qui conſtitutus eſt a Deo iudex viuorum & mortuorum. Ioan. 5. Pater non iudicat quemquam, ſed omne iudicium dedit filio: cur nomen potius a ſaluando, quàm a iudicando ſumptum eſt, maxime quia omnes iudicabit,non autem omnes ſaluauit effectu, quia multi peribunt? Reſponderi poſſet, nomen a ſaluando impoſitum, quia prius venit ſaluare, poſtea iudicaturus eſt omnes. Recte id reſpondetur, tamen nondum eſt perfecta re-

ſed a ſaluando Dominus nomen aſſumpſit

B ſponſio,nec integra cauſa.Dicendum ergo eſt, nomen acceptum a ſaluando, quia quamuis venturus ſit iudicare, tamen non aſſumpſit carnem patibilem, nec factus eſt homo, niſi vt ſaluaret.Si enim non voluiſſet ſaluare, non erat cur ad iudicium faciendum indueret carnem: hoc enim carnē non aſſumpta potuit fieri perfectiſſime: ad ſaluandum autem & redimendum, eo modo quo ſaluati ſumus, carnem induere oportuit. Et ideo ab hoc munere accepit nomen, quod Ioan.3.dictum eſt.Non,in-
C quit, miſit Deus filium ſuum, vt iudicet mundum, ſed vt ſaluetur mundus per ipſum. Hæc de nomine IESV.

Dicitur etiam vtrumque ſimul, nempe Ieſus Chriſtus, ſeu Chriſtus Ieſus propter Iudæos, Hæreticos, & Catholicos,varijs tamen ex cauſis. Propter Iudæos quidem ſic dictus eſt,in confuſionem eorum, vt ſignificemus eundem eſſe Meſſiam, ſeu Chriſtum in lege promiſſum, & eum, qui Ieſus dictus eſt: dicentes ergo Chriſtum Ieſum, ſeu Ieſum Chriſtum, fatemur Ie-
D ſum, quem colimus in nouo teſtamento eſſe illum Chriſtum, qui promiſſus erat. 1. Ioan.5. Qui credit quoniā Ieſus eſt Chriſtus, ex Deo natus eſt.& Matth.1.De qua natus eſt Ieſus,qui vocatur Chriſtus. Recte ergo Ambr. Phil.2.adnotauit,hoc nomine Ieſu Chriſti, aduentum eius in carne eſſe iam completum ſignificari.

Cur Ieſus Chriſtus, & quandoque inuerſo ordine Chriſtus Ieſus dicatur.

Aduerſus hæreticos etiam hoc nomen proferimus, quia fuerunt olim, qui alium Ieſum, alium Chriſtum eſſe dicerēt, vnūque paſſum, alterum miracula feciſſe affir-
E marent.cuius hæreſis meminerunt Tertullianus libro de carne Chriſti, & Irenæus. lib.3.cap.11.contra quam dicitur.1.Ioan. 4. Omnis,qui ſoluit Chriſtum,ex Deo natus non eſt. Soluere Chriſtum eſt, vnum Chriſtum, alterum Ieſum fuiſſe, dicere: at nos vnum, & eundem confitentes dicimus, Ieſum Chriſtum, ſeu Chriſtum Ieſum.

Hoc etiam nomen propter Catholicos profer-

proferimus, quia per ipsum integram & perfectam fidem Christi confitemur. Quãnis enim Iesus & Christus vnum & eundẽ significent Dei filium & hominem, tamen Iesus propter diuinitatem dicitur, non enim ille homo saluaret, nisi Deus esset: Christus autem propter humanitatem, nõ enim vnctus est, nisi ratione humanitatis, vt docet Hilar. lib. 11. Trinit. Qui ergo Iesum Christum dicit, Christum Deum & hominem confitetur: atque hæc fides est nostra, ad saluté necessaria. Ioan. 17. Hæc est vita æterna, vt cognoscant te Deum ve A rum, & quem misisti, Iesum Christũ. Demum dicitur Iesus Christus, & Christus Iesus: Christus Iesus propter ordinem temporis. Præcessit enim lex, & promissio Euãgeliũ & veritaté. Philip. 2. Hoc sentite in vobis, quod & in Christo Iesu. Gala. 5. In Christo Iesũ nec circumcisio aliquid valet. Iesu enim nomen ad Euangeliũ, Christi vero ad legem pertinet. Iesus Christus autem dicitur propter ordinẽ dignitatis: nam perfectius est Euangelium lege, & veritas promissione. Matth. 1. Liber generationis Iesu Christi.

Et adduxit eum ad Iesum.

COMMENTARIVS.

Dubium non est, vt recte dicit Chrysost. hom. 17. Andream Simoni omnia, quæ facta sunt, & quæ a Christo audiuit, narrasse, & vsum esse verbis, quibus eum inuitaret ad Christum: at Euangelista effectum describit, alijs silentio præteritis. *Adduxit*, inquit, *eum ad Iesum*, forsan quæ Andreas Simoni narrauit, siluit: ne Simonem efficacia potius persuasionis Andreæ, quàm Christi iam secreta, ac occulta virtute trahentis motum, & excitatum esse arbitraremur. Adduxit autem eum ad Iesum, a quo perfecte instruendum sperabat. hoc fraterni animi, cognati amoris, & sinceri affectus officium est, vt in spiritualibus quàm diligẽtissimam curam adhibeamus, vt inuicem opitulemur. Admiranda est hoc loco profecto diuina sapientia, Simonem, qui maior Andrea futurus erat, per minorem instrui, & ad se adduci voluit, ne maior a minori discere erubescat, & vt dignitatem Petro non ob sua merita, sed ex gratia ei datã fuisse ostenderet.

Intuitus autem eum Iesus, dixit: Tu es Simon filius Iona, tu vocaberis Cephas, quod interpretatur Petrus.

NOn oculis tantum corporis, sed etiam internis Dominus Petrum intuetur. Qua autem de causa Dominus intuitus sit eum, sequentia explicant: occulta enim manifestat. *Tu es Simon, filius Iona*: quem numquam viderat, nec audierat, nomine proprio vocare, nomen Patris indicare, virtutis supernaturalis erat. Intuitus ergo est eum, rursus quæ futura erant, prædicit. *Vocaberis Cephas*, quod Euangelista interpretatur significare lapidem. Petrus enim Græce, significat petram, seu lapidem Latine. quibus verbis dignitatem & prælationem Simonis super omnes Apostolos prænunciat, & primatum futurum eius, in ipso nomine insinuat. Nomen antiquum eius reuelat, & nomen nouum super imponit. Vbi attende Petrum non mutasse nomen, sed antiquo superadditum esse nouũ: dictus est semper Simon Petrus, in nomine antiquo conuenit cum alijs Apostolis, qui suis nominibus nominati sunt, super id vero additum est hoc nouum: vt Petrus Apostolus etiam, vt alij esse significetur, & super Apostolicam dignitatem vltra alios auctus esse primatu noscatur. nam inter Apostolos primus est dignitate & prælatione, *Tu*, inquit, *es Simon*, nomen hoc non amittes, sed vltra vocaberis Cephas. Meminit etiam Dominus nominis Patris eius, non solum, vt ex reuelatione nominis proprij, & Patris, quod occultum videbatur, fidem sibi conciliaret: sed, vt se certam cognitionem habere de eo indicaret, ne audiens Petrus tam honorificum

Simoni nouum nomẽ imponitur, priori etiam retento.

Quare Patris [illegible] nominis Christus mẽtionem fecerit.

norificum nomen dubitaret intra se, an forte Christus nouerit, quis ipse esset. Erat enim homo inferioris conditionis, propterea dicit Dominus: Noui te perfecte, tu es Simon, tu es filius Ionæ, & etiam si talis sis, vocaberis Cephas. quod nomen est Syriacum, significans non qualemcumque lapidem, sed magnum lapidem, qualis in fundamento ponitur, & hoc idem significat Græce πέτρος. Est enim nomen appellatiuum etiam Græce, Latine autem est tantum proprium. Lapidem enim non vocamus Petrum, sed petram. Ex hoc nomine, Cephas, sumimus argumentum, tempore Christi multa vocabula iam esse ex Chaldaico sermone sumpta ab Hebræis: post captiuitatem enim Babylonicam Hebræa lingua suam amisit puritatem. Quòd autem Ioan. vltimo, dicitur filius Ioannis, hic autem filius Ionæ, & similiter Matth. 16. nulla est cõtradictio. Ionas enim idem est, quod Ioannes, sed abbreuiatum nomen, vt solet fieri in vulgari sermone sæpe, vbi abiecta littera, aut syllaba aliqua, idem nomen breuius pronunciamus.

ANNOTATIO LXXVI.

An Christus nomẽ Simoni imposuerit, an vero imponendũ prædixerit.

Dubitatio occurrit, an hoc in loco Christus imponat nomen Petro ita, vt ex nunc vocetur Petrus, an potius prædicat nominis impositionem, quo postea sit appellandus Petrus. Aug. lib. 2. de cons. Euang. cap. 17. & 53. & lib. 4. cap. 3. tenet, nomen hoc in loco ei esse impositum, vt ex nunc Cephas, seu Petrus sit dictus. At Cyril. lib. 2. cap. 12. & Chrysost. hom. 18. affirmare videntur hæc verba esse promissioné & prædictionem eorum, quæ futura erát. Hilar. cap. 19. in Matth. dicere videtur, tũc impositum, quando dictum ei est: Tu es Petrus, & super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam. Contra vtramque sententiam videtur facere, quod dicitur Mar. 3. Fecit, inquit, vt essent duodecim cum illo, & vt mitteret eos prædicare, & dedit eis potestatem curandi infirmitates, & eijciendi dæmonia, & imposuit Simoni nomen Petrus. Ad hoc respondet Augustinus loco citato, hæc narrata a Marco per quandam recapitulationem, qua narrauit, non quòd tunc temporis factum fuit, sed quòd iam antea factum erat. Potest iterum opponi contra sentẽtiam Augustini quia dictum est de futuro, *Vocaberis*, videtur igitur nõ tunc esse impositum nomen, sed promissum. At hæc obiectio nullius est momenti. nam in Genesi dixit Deus: Non vocaberis Abram, sed appellaberis Abraham: & tamen tunc nomen ei est impositum, quia tunc incœpit, quod futurum erat, nec aliter potuit loqui, nisi de futuro, quasi diceret: ex nunc te vocabunt Petrum.

Auctoris sententia.

Mihi placet sentẽtia Augustini, quamuis non careat probabilitate opposita sententia. Hoc tamen aduertendum, quod in commentario annotauimus, Simoni non esse mutatum nomen, sed amplificatum: nec enim dictum est: Non vocaberis Simon, sed vocaberis Petrus. At Gen. 17. quando mutata sunt nomina Abrahæ, & Saræ, vtrumque dixit Deus: Non vocaberis Abram, sed appellaberis Abraham. Et vxor tua non vocabitur Sarai, sed Sara.

ANNOTATIO LXXVII.

Vocatio hæc Simonis & Andreæ alia est ab illa qua postea ad Apostolatum vocati sunt.

Haec vocatio Andreæ & Simonis distincta est ab ijs, quæ narrantur Matth. 4. Mar. 1. Luc. 5. nec in hoc vlla est controuersia inter Doctores, immo non est dicenda proprie vocatio. Quamuis enim spiritu suo, & virtute Christus ad se traxerit vtrumque, sitq. interior vocatio, tamen exterius non sunt vocati a Christo, sed venerunt ipsi. Quæ autem narrantur ab alijs Euangelistis, vocationes sunt exteriores, quando ad officium discipulorum & Apostolorum vocati sunt. & hæc proprie vocatio dicitur, cũ de vocatione Apostolorũ agitur. Interior enim vocatio cómunis est omni fideli: nemo enim potest venire ad Christum, nisi ab ipso interius tactus, & tractus. Et hæc vocatio quædam est, qua vocatione nunc vocati sunt, non tamen exteriori, qua Christus eos postea ad discipulatum & Apostolatum, vt firmiter ei adhærerent, vocauit. Sequebantur ergo nũc Christũ, vt discipuli quidã, tamen nõ firmiter adhærẽtes, vt postea. Cõtrouersia præcipua ea est, an historia narrata a Matthæo & Marco, de vocatione horum duorũ sit distincta ab ea, quæ Luc. 5. narratur: sed ad hunc locũ eã discutere non spectat, cum constet historiã præsentem ab alijs esse, etiam nemine cõtradicente, diuersam.

In cra-

In crastinum voluit exire in Galilæam, & inuenit Philippum.

COMMENTARIVS.

ALiam vocationem describit Euangelista eodem ferme tempore factam, *Voluit*, inquit, *exire in Galilæam*. Quæ hactenus narrauit, in Iudæa facta sunt: at nunc placuit Christo redire in Galilæam. Dicit autem *voluit exire*, quia sponte, & proprio motus arbitrio, seu nulla persecutione impulsus voluit reuerti: præterea, vt quod statim narratur, non casu aliquo, sed diuino consilio & voluntate factum Euangelista subindicet, nempe Philippum inuenisse, & vocasse. Dicitur autem hoc factum in crastinum, seu crastina die, ab illa nempe die, in qua Petro dixit, tu vocaberis Cephas: non autem a die, quando illi duo secuti sunt eum: nã illa nocte cum eo manserunt, die orto Andreas recessit, & inueniens Simonem, adduxit eum ad Dominum. Hoc igitur die non recessit in Galilæam, sed die crastina a die, quando venit ad eum Petrus. Vtrum autem eodẽ die venerit ad Christum Petrus, quo ab Andrea inuentus est, an alio, incertum est: tamen probabilius est, eodem die venisse, & postridie Dominũ in Galilæam exisse. Dicitur autem exire, quia relicta Iudæa ibat in Galilæam. Epipha. hær. 51. dicit illa die, qua secutus Andreas venit ad Dominum, inuenisse Simonem, sed id fieri non potuisse ex eo patet, quia illa nocte mansit cum Christo. Epiphan. tamen forsan diem ab occasu in occasum computauit.

Et dicit ei Iesus: Sequere me.

VOcatione exteriori ad se vocat Philippum, nec tamen defuit interior, tanto maior, & efficacior, quanto minus Philippus instructus erat exteriori magisterio. Nec leuitatis fuit Philippum sequi Dominum, sed efficaciæ verbi Dei: non aliud audiuit Matthæus, vt refert ipse, cap. 9. quando relictis omnibus secutus est eum, quàm, *Sequere me*. Irridebat Iulianus Apostolos, vt refert Hieron. Matth. 9. & leuitatis arguebat, quòd tam cito secuti essent Christum simplici verbo vocantem: nec considerabat impius, fortius, & efficacius, omni syllogismo & ratione esse verbum Dei. Si leues fuerunt Apostoli obediendo voci diuinæ, appellet Iulianus leuem Lazarum, qui quatriduanus surrexit vnica voce Christi. Appellet etiam leues, infirmos, & cæcos, quos verbo simplici Christus sanauit: si ergo non leuitas hæc, sed efficacia est verbi Christi, profecto nec leues erant Apostoli, qui verbo audito, secuti sunt eum. Rectius dixisset Iulianus, si nimis rebelles, & duros, & insensatos eos appellasset, qui tanto verbo credere, & obedire noluerunt, & tunc incredulos Iudæos, & seipsum merito damnasset. Enthymius asserit Philippũ vidisse illos, qui Christum sequebantur, & eo esse ipsum adductum ad fidem. Melius dicit Cyril. lib. 2. cap. 13. Id verbi efficaciæ tribuens, & bonæ dispositioni Philippi, quæ tamen a Deo erat. Non enim Philippus a Petro, aut Andrea aliquid ex gestis intellexerat, quia breuitas temporis id impedire videtur.

Virtus & potentia vocis non leuitas vocatorũ, eos trahebat ad Christum.

Erat autem Philippus a Bethsaida, ciuitate Andreæ & Petri.

GAlilæus erat Philippus, & eiusdem patriæ cum Andrea & Petro, quæ dicebatur Bethsaida. Huius ciuitatis nequitiam exprobrauit Dominus, & ei valde comminatus est. Matth. 11. mitiusque fore terræ Sodomorum, quàm illi, iudicium prædixit. Væ, inquit, tibi Bethsaida, væ tibi Corozain, &c. Et e medio tãtæ

prauitatis tres Apostolos insignes eduxit, vt vbi abundauit malitia, superabūdet gratia, quæ non meritis proprijs vocatorum, sed vocantis benignitati tribuatur. Memorat autem Euangelista hos esse tres de Galilæa, & Bethsaida in opprobriū Iudæorum: nemo enim ex tribu illa venit ad Dominum, ex qua nasciturus expectabatur. Primi, qui ad ipsum venerunt, & vocem eius audierunt, Galilæi fuerunt, & de ciuitate, vbi peccata abundabant: atque hac de causa adiunxit Andreā & Petrum etiam de eadem esse ciuitate, vt impleri iam insinuet, quod prædictū erat per Isaiam cap. 9. Primo tempore alleuiata est terra Zabulon, & terra Nephtalim via maris trans Iordanem Galilææ gentium, populus qui ambulabat in tenebris vidit lucem magnam. Terra, quæ prius passa est flagellum, recepit primò misericordiam, & vbi prius regnauit peccatum, abundauit gratia in primis Apostolis & fidelibus. Erat Bethsaida pagus in tribu Isachar ad litus maris Galilææ inter Capharnaum & Magdalum. Apud Hebræos idem significat, quòd apud Latinos domus venationis.

Tres Apostoli de Ciuitate Bethsaida vocati.

Inuenit Philippus Nathanael, & dicit ei.

NOn casu, sed studio diligenti conquisitum, vt dicit Cyril. lib. 2. cap. 14. Philippus inuenit Nathanaelē sibi familiarem & amicum, vt tāti thesauri inuēti participem faciat: vt enim Andreas fratrē, sic Philippus Christo lucratur amicum. Erat autem Nathanael de Cana Galilææ, vt habetur Ioan. 21. Vir in scrutādis scripturis diligentissimus, vt Chrysost. hom. 19. & Cyril. lib. 2. cap. 14. annotant, & eodem aduentus Christi, quo Philippus, tenebatur desiderio. Aliqui fratrem ipsius Philippi existimant, sed sine fundamento: si enim frater esset, non id dissimulasset Euangelista, sicut nec dissimulauit Andream fratrem esse Petri: nec id verisimile est. nam Nathanael de Cana Galilaæ, Philippus de Bethsaida erat. Ex narratis, hæc omnia, non in Iudæa, sed postquam Christus in Galilæam peruenit, facta esse deducimus: nam dictum est, Christum voluisse exire in Galilæam, & iussisse Philippum sequi, & sine dubio tunc Christum euntem in Galilæam secutus est. Cum autem peruenisset Canam, tunc quæsitum iuit Nathanaelem, qui erat de ciuitate illa, & inuentum ad Christum duxit, vt in sequentibus refertur.

Quem scripsit Moyses in lege, & Prophetæ inuenimus Iesum, filium Ioseph a Nazareth.

ANnunciat Christum venisse, & sensus est: inuenimus Messiam prædictum & promissum in lege a Moyse, & a Prophetis, & is est Iesus filius Ioseph a Nazareth. *Inuenimus* vox est annunciantis rem nouam & magni momenti, ac vtilitatis, sicut qui magno & insperato inuento thesauro cum gaudio alijs nunciat, eosq. participes facit. Inuenimus thesaurum, quasi non ego solus, sed & tu, & omnes qui sperabamus, inuenimus, quod tanto desiderio expectatum est. Sciebat Philippus Nathanaelem virum doctum, & in scripturis versatum, propterea sic cum eo loquitur, *De quo Moyses scripsit, & Prophetæ.* Simul etiam, vt per hæc verba explicet illum eundem Messiam, qui a Iudæis expectabatur, nec solum Messiam inuentum, sed quis sit, etiam enunciat, & circumstantias accumulat (vt quis sit, intelligat) nominis, parentis, ciuitatis. Est, inquit, Iesus, filius Ioseph a Nazareth. Vocat filium Ioseph, quoniam nondum erat in fidei mysterijs plene instructus: vulgo autem filius Ioseph reputabatur, & quia educatus Nazareth, Galilæus, & Nazaræus existimabatur.

Et dicit

Et dicit ei Nathanael: a Nazareth potest aliquid boni esse?

NAthanael peritus scripturarum, sciebat Christum venturum de Bethleem Iudæ, sic enim Mich. 5. Scriptum erat, & id Scribæ & Principes Sacerdotum Herodi quærenti responderant. Audiens autem esse a Nazareth Galilææ, obiecit non negando, sed admirando potius, & dubitando, *a Nazareth aliquid boni esse potest?* Quasi diceret, a Nazareth nihil insigne, nihil egregium speratur: quomodo ergo Christus verus de Nazareth exire potuit? Inferius Iudæi hoc idem responderunt Nicodemo. Ioan. 7. Scrutare scripturas, quia de Galilæa. Propheta non surgit. Non est silentio prætereunda docta, & prudens humilitas Nathanaelis, vir doctus, in scripturis versatus, audit ab homine illitterato rem nouam, & summi momenti: scit scriptum per Prophetam, qui errare non poterat, Christum de Bethleem Iudæ venturum: audit Galilæum, & de ciuitate infima, admiratur ac dubitat: non tamen omnino negat, nec exprobrat Philippo, ipsum deceptum esse, idq. fieri non posse, sed cum admiratione quadam, quamuis dubitando, respondet: *a Nazareth potest esse aliquid boni?* Humilitatis verbum est, sed doctæ & prudentis: quia quamuis prima facie hoc contrarium prophetiæ videretur, reuera non erat, sed maxime conforme: nam oriundus, & ortus est in Bethleem, conceptus, & educatus in Nazareth, vtrumque prædictum erat per Prophetas. vt enim per Michæam dictum est futurum de Bethleem, ita futurum Nazaræum, vt habetur Matth. 2. prædictum est. Nouit vir doctus & humilis rem difficilem, tamen non de genere earum, quæ fieri non poterant, ob id admiratus & dubitans respondet. Multo aliter se habent hæretici, & maxime nostri temporis, statim ac vnam voculam scripturæ suo iudicio intellectam, & expositam habent, contemnunt non vnum, non illiteratum hominem, sed omnes Doctores, totam antiquitatem, totam Ecclesiam. Non tale testimonium habent hæretici pro suis erroribus, quale habuit Nathanael contra ea, quæ dicebat Philippus: & tamen pertinacissime & imprudentissime suum iudicium Ecclesiæ toti præferunt. Stulti hominis est, quod aliter, quàm putat, fieri potest, contra commune hominum iudicium tueri, & defendere velle. merito a Christo Nathanael laudatus, & famæ celebritatem consecutus est.

Christus Nazaræus dictus.

Hæreticorũ mos.

ANNOTATIO LXXVIII.

Quo sensu intelligenda respõsio Nathanaelis.

AVgust. tract. 17. superiorem sententiam duobus modis dictam esse posse affirmat. Vnus est interrogandi, alter est affirmandi. ipse August. affirmãtẽ dictam esse magis probat, quasi Nathanael Philippo consentiens, asserat a Nazareth posse exire Christum. At Cyrill. lib. 2. c. 15. & Chrysost. hom. 19. per modum dubitationis, & interrogationis sententiã legũt, & ea videtur legitima expositio. Viro enim perito in scriptura difficultatem faciebat sermo Prophetæ Christũ de Bethleem futurũ prædicentis. Huic expositioni fauet, quod sequitur a Philippo dictũ: Veni, & vide, quasi diceret: veni & experiẽtia cognosces veritatẽ, & acquiesces.

Dixit ei Philippus: Veni, & vide.

COMMENTARIVS.

NOn defuit Philippo humilitas & prudentia, dum admiranti, & dubitanti Nathanaeli respondet; humilitas quidem, dum non se in ea quæ nescit, ingerit,

Philippi humilitas & prudentia.

ingerit, sed suam ignorãtiam fatetur. Nesciebat tunc Philippus scripturas, adhuc difficultatẽs soluere non valebat, ab ijs, quæ nescit, abstinet. Prudentia vero, dũ ad Christum, qui verus doctor erat, venire inuitat, a quo nodi solutionem acceptutum Nathanaelem nõn dubitabat. Immo subtiliter vtitur illius admiratione ac dubitatione, vt eum ad Christum alliciat, quasi dicat: tu admiraris rem grandem & difficilem, *veni, & vide*, facillime te ab hac admiratione, & dubio liberabis, *veni, & vide*, aditum facilem & breuem veritatis tantæ intelligendæ habes, *veni, & vide*, & experientia, si venis, comperies, quæ tibi nunciaui, vera esse. Sperabat Philippus benigne recipiendum Nathanaelem a Christo, quia eius iam benignitatem & mansuetudinem erat expertus: propterea secure promittit Nathanaeli omnia, *veni*, inquit, *& vide*.

Vidit Iesus Nathanael venientem ad se, & dixit de eo: Ecce vere Israelita, in quo dolus non est.

Allectus a Philippo Nathanael venit ad Christum: aderant ibi alij quando accessit Nathanael: dum autem eum vidit venientem, ijs, qui aderant, de eo pronunciauit: *Ecce vere Israelita, in quo dolus non est*. Hæc verba sunt a Christo prolata, quando proximus iam erat Nathanael, ita vt verba eadem audierit. Non adulandi, solumue laudandi eum gratia hæc affirmauit Dominus, sed præcipue, vt occulta cordis eius manifestando, eum illuminaret, & ad fidem pertraheret. Dei enim solius est, quæ in corde sunt hominum, nosse. Vocat eum verum Israelitam, id est legis illius obseruatorem, sicut nunc qui legem Christi obseruat, vt oportet, dicitur verus & perfectus Christianus. Simplicitatem vero cordis eius commendat, *in quo*, inquit, *dolus non est*: tum quia vir doctus cum esset, non est vsus argutijs argumentorum contra Philippum, sed admiratur potius, & credit fieri posse, quod Philippus nunciabat, quamuis sacræ scripturæ repugnare videbatur: tum, ne circumstantes arbitrarentur illum, quem doctorem nouerant, calumniandi, aut contradicendi studio accessisse: tum demum, quia carere dolo virtus est maxime ad intimum pertinens cordis, & idcirco eum laudat, vt se cordis scrutatorem ostendat. Alluditq. ad illud Psalmi,
Psal. 32. Beatus vir cui non imputauit Dominus peccatum, nec est in spiritu eius dolus. In eo quód verus Israelita prædicatur, non imputabit ei Dominus peccatum. Alterum verbum expressum est, nec est in eo dolus. Duos Paulus ad Roman. 9. Israelitas descripsit, quidam sunt secundum carnem, qui ex Abraham & Iacob secundum carnem descendunt: quidam sunt secundum spiritum, qui fidem Abraham & Iacob sequuntur veram & viuam. Nõ autem omnes, qui sunt Israelitæ secundum carnem, sunt secundum spiritum: nec contra, qui sunt secundum spiritum omnes sunt secundum carnem. Nathanael secundum carnem, & secundum spiritum erat, ob id a Christo vere Israelita prædicatur.

Vere Israelita quis dicatur.

Dicit ei Nathanael: Vnde me nosti?

Miratur Nathanael occulta cordis sibi reuelata ab eo, cui nec de facie notum se esse arbitrabatur, & eum admiratione interrogat, *Vnde me nosti?* Si Nathanael se talem non esse, qualem Christus pronunciauerat, cognouisset, non, vnde me nosti? Sed non me nosti, respondisset. Si non desiderio Christum cognoscendi flagrasset, laudẽ humilibus verbis refutasset. At quia veritatis amator erat, negare non est ausus, quod auctor veritatis affirmauerat: & quoniam humilitati studebat, id expresse non confirmauit, sed Christum cupiens cognoscere,

fecere, admirationis interrogatione est vsus: in qua non negatur veritas, & dum tacite approbatur, non læditur humilitas, simul etiam Christi cognoscendi non deseritur via, dum interrogatione responsum postulat, per quod veritatem assequendi aperitur via.

Respondit Iesus, & dixit ei: Prius quàm te Philippus vocaret, cum esses sub ficu, vidi te.

MIrabilis est Christi responsio. Interrogatus de modo, quo nouerit Nathanaelem, occulta ei duo manifestat, dicitq. *Antequam te Philippus vocaret, cum esses* &c. Id est, vidi Philippum te vocantem, & antequam te vocaret, quãdo tu eras sub ficu, ego te vidi. Non dicit noui te: sed vidi, præsentiam diuinitatis suæ insinuans, qua cunctis adstat, & præsens omnia videt. Quantum ex verbis deduci potest, antequam a Philippo vocaretur, Nathanael in loco aliquo occulto sub ficu, vbi a nemine videri poterat, fuit, & probabile est, aliquid tunc notatu dignum fecisse: forsan orabat Deum, sacræ alicui meditationi incumbebat, vel aliquid simile spirituale operabatur, quod Dominus insinuat dum dicit: *Cum esses sub ficu, vidi te*. Modus enim loquendi est, quando alicui, quid in occulto loco egerit, significare volumus, locum tantum notamus, per eum simul quid factum sit insinuantes: ita in præsenti factum puto. Non respondet Dominus interrogationi eius verbis tantum, sed factis: quasi dicat, vis scire vnde te noui: scito te a me visum sub ficu, & a me visum Philippum, cum vocaret te, quando sub ficu fuisti. Qui hæc vidit, non est ei difficile te etiam nosse, qualis sis. Perinde fuit ac si clarioribus verbis dixisset ei: Te noui quia Deus sum qui video omnia. Cum autem dicit, *vidi te*, non solam exprimit cognitionem, sed insinuat virtutem, qua mouit, vt veniret: quasi diceret, nisi te vidissem, meaq. virtute iuuissem, numquam ad me, quamuis a Philippo vocatus, venisses. Obijcies, nonne maius fuit reuelasse occulta cordis, quod factum est in principio, quàm hæc exteriora? Quomodo igitur maius probatur per minus? Respondeo vere ita esse, illud videlicet esse maius in se, tamen Nathanaeli non fuit maius, quia poterat suspicari Christum coniectura humana vsum esse, vel ab alijs audisse. Solemus enim ex operibus, & vita iudicare corda, & sæpe non fallimur. Ita potuit suspicari Nathanael, se Christo fuisse notum, tamen quia nesciebat quomodo Christus cognouisset eum, maxime quia se ei esse ignotum arbitrabatur, miratus est. At modo audit, quæ non ex humana coniectura, nec ex alterius relatione, sed supernaturali cognitione sola nota esse poterant. Propterea hoc illi maius multo visum est, atque ea de causa Christus suam sententiam hoc secundo miraculo confirmat, seq. illi magis manifestat. Gregor. lib. 17. Moral. cap. 20. exponit, *Cum esses sub ficu, vidi te*, id est, cum esses sub vmbra legis, elegi te. Sed hoc ad sensum spiritualem spectat.

Quorsum dicit Christus sub ficu vidi te.

Christus, maiori suæ diuinitatis argumẽto, minus hoc addidit.

Respondit ei Nathanael, & ait; Rabbi tu es filius Dei, tu es Rex Israel.

TAnto miraculo Nathanael persuasus in miram Christi prorupit confessionem, *Rabbi, tu es filius Dei, tu es Rex Israel*. Quibus verbis non solum eum verum Messiam, & Christum expectatum affirmat, sed tria de eo pronunciat, quæ ex scripturis earum diligens scrutator didicerat: Doctorem & Magistrum vocat, quia de eo legerat prophetarum Ioel 2. Dedit vobis doctorem iustitiæ. Filium Dei prædicat, quia legerat de eo dictum Psal. 2. Filius meus es tu: & additur

Nathanael tria de Christo confitetur.

additur articulus: *Tu es ille filius Dei*, vt non quomodocumque filium Dei, sed insignem filium super omnes, qualis futurus erat Messias, ostendat. Regem Israel appellat, quia de eo legerat Zachar. 9. Ecce Rex tuus venit. Mira profecto confessio, plura, & maiora prædicat, quàm a Philippo audierat. Philippus filium Ioseph, at hic filium Dei: Philippus a Nazareth, at hic Regem Israel confitetur.

ANNOTATIO LXXIX.

An Nathanael confessus fuerit, Christum filiũ esse Dei naturalem.

CYrillus lib. 2. cap. 19. hanc confessionem sic exponit, vt Nathanael Christum verum Deum, & Dei filium naturalé confessus fuerit, quia sciebat ex Psal. 7. Deum scrutatorem cordium & renum. Idem sentit Tertull. lib. aduersus Praxeã, affirmans Nathanaelem confessum fuisse Christum filium Dei, sicut cõfessus est Petrus. Huic consentire videtur Irenæ. lib. 3. cap. 11. & id probabile videtur. Tamen magis mihi probatur, non tanta adhuc fide Nathanaelem imbutum fuisse, sed filium B Dei vocasse Christum eo modo, quo Iudæi communiter futurum Dei filiũ Messiam credebant. Illi enim, quibus Trinitatis mysterium adhuc non erat reuelatum, filium Dei credebant futurum eminenti quadam filiatione supra omnẽ adoptionem Angelorum & hominum: non autem distincte intelligebant filium esse naturalem, & consubstantialem. Quamuis enim id in scripturis antiquis esset cõtentum, tamen ita occulte, vt non omni- C bus communiter is sensus pateret. Propterea filium Dei credebant super omnes alios, non vlterius procedentes. Prophetis autem, & iis, quibus ex diuina gratia, Trinitatis, & incarnationis mysterium erat reuelatũ, id notum erat. Sic existimo Nathanaelem vocasse filium Dei, quod ex sequenti confessione manifestius fit. Si enim filium Dei nouisset, vt Petrus Matth. 16. quando dixit: Tu es filius Dei viui, non Regem Israel, sed totius orbis Regem & Dominum proclamasset. At Nathanael communem sequens opinionem Iudæorũ existimantium Regem temporalem in Israel futurũ, vocat Regem Israel. His enim verbis sola cõfessio Christi exprimitur, ac si diceret: tu es ille Christus, qui est filius Dei super omnes alios, & rex Israel. Et profecto laudanda, & miranda confessio est, quam post tot, ac tanta miracula Iudæi postea non sunt assecuti. Ita sentit Chrysost. hom. 20. vbi quæ diximus expresse docet, affirmans eisdem vsum esse verbis cũ Petro, sed non idem sensisse cum eo, quia merum hominem Christũ credebat. Primordia enim fidei non fuerunt ita perfecta, sed paulatim augmentum suscepere, & in Nathanaele, & in Apostolis, ceterisq. discipulis. Nec argumentum Cyrilli vim habet, non enim Christum ita scrutatorẽ cordium credebat, vt Deum: potuit enim existimare, Deo reuelante, id illi innotuisse. Nolo negare, sententiam priorem propter tantorum Patrum auctoritatem valde esse probabilem.

Respondit Iesus, & dixit ei: Quia dixi tibi, vidi te sub ficu, credis? maius his videbis.

COMMENTARIVS.

DOminus non arguit eum leuitatis, quia cito credidit, sed potius commendat eius fidem; & augmentum fidei, perfectionem promittit, ac sperare eum iubet: ac si diceret, pauca sunt, & parua signa, quæ vidisti, & his ita profecisti, vt tantã de me sis confessus: multo maiora videbis: inferendum reliquit, ergo maiora de me tunc confiteberis. Quibus verbis tacite insinuat eius confessionem laudandam quidem, sed imperfectam esse: quia verum Deum ille ignorabat esse Christum. Postea tamen maiora se editurum opera prænunciat, quibus suam aperiat, & comprobet diuinitatem, quibus instructus Nathanael maiora erat crediturus de Christo. Quod autem sit his maius, quod visurum Nathanaelem promittit,

Quare in principio vocarit facile Christo crediderint.

promittit, verbis sequentibus explicat. In his vocationibus discipulorum aduerte, consilio factum esse diuino, vt tam paucis argumentis, & tanta facilitate hi primi venirent ad Christum, vt scilicet virtus, & diuinitas ipsius magis nota fieret. Hac enim non operante interius, nec verbum Ioannis, *Ecce agnus Dei*, Andream: nec verbum Andreæ, Petrum: nec verbum exterius Chisti, Philippum: nec sermo Philippi, Nathanaelem: nec Christi miraculum, eundem traxissent ad fidem.

Et dicit ei: Amen amen dico vobis, videbitis cælum apertum, & Angelos Dei ascendentes, & descendentes supra filium hominis.

EXplicat Christus, quod dixerat: Maius his videbis; & sermonem conuertit ad Nathanaelem, & simul adstantes, & dicit: Videbitis Angelos mihi ministrantes, ac si diceret: hoc tibi magnum, ô Nathanael, visum est, quia dixi, vidi te sub ficu, & propterea me Regem Israel confessus es, videbis profecto non tu solus, sed & vos, qui adestis, cælum apertum, & illinc Angelos in meum ministerium descendentes, & rursus ascendentes, vt ex hoc ministerio intelligatis hunc, quem videtis hominem, Dominum esse Angelorum, & Regem cælorũ, & cõsequenter Deum esse verum. Non dixit supra me, sed *Supra filium hominis*, vt fidem imperfectam illorum insinuaret, quasi diceret: huic, qui homo vobis videtur, Angelos ministrantes videbitis, vt in eo plus aliquid & supra hominem, nempe Dei verum filium esse confiteamini. Insinuat hisce verbis, se non solum apud Nathanaelem, sed & apud alios maiorem & perfectiorem fidẽ sibi conciliaturum, quàm hactenus conciliauerit. *Videbitis*, inquit, maiora sum opera facturus, quibus mundo me non solum hominem, sed Deum esse manifestabo: Ecclesiæ enim Euangelicæ ædificium, & perfectionem prædicit. Per Angelos ascendentes, & descendentes, vt latius annotatione sequenti, ministerium significat Angelorum, vt Cyril. lib. 2. cap. 21. & Chrysost. hom. 20. exponunt. *Cælum apertum*, dicit, quia Angeli illinc descensuri, & illuc ascensuri prædicuntur. Vox illa geminata, *Amen amen*, certitudinem & veritatem rei insinuat. Denique consideratione dignum est, familiare fuisse Christo Domino, vt de se loquens, filium hominis seipsum appellet. Quibus vero de causis frequens illi fuerit hæc phrasis, late tractatur Annotat 19. cap. 3.

ANNOTATIO LXXX.

Augustinus, quomodo locũ hunc exponat.

AVgust. lib. 12. con. Faustum, cap. 26. & lib. 16. de ciui. cap. 38. hunc locũ late exponit, & his verbis Christũ illud, quod factum fuit in Iacob Gen. 28. insinuasse docet. Iacob enim olim super lapidem dormiens, vidit scalam a terra pertingentem vsque ad cælos, & in eius summitate Dominum incumbentem, Angelosq. ascendẽtes, & descendentes per scalam. Euigilans autem vnxit petram, supra quam dormierat, & erexit in titulũ, ædificauitq. ibi, & vocauit locum domum Dei. Petra illa vncta ipsius Christi figura fuit, supra quem Ecclesia fundata est, & quia Nathanael Christum confessus erat, qui illa vncta petra significabatur, historiam illam Dominus insinuat, prædicens Ecclesiæ ædificationem, & Angelos ascẽdentes, & descendentes, id est, prædicatores verbũ cęleste terrenis hominibus annunciantes. Multa alia circa hoc refert Augustinus, quæ potius ad explicationem loci illius Gen. quàm ad pręsentem pertinent. Quamuis enim illam historiam Dominus subindicare voluerit, & in se complendam docere: tamen ad litteram Angelorum significare ministerium intendit, vt se Dominum Angelorum esse significet. Non tamen in hoc sistit sensus, sed etiam per hæc significat, se esse, per quem cæli ianua aperienda est: qui pacem Dei cum hominibus facturus est, vt sit cõmunicatio

iam cælestium & terrestrium: est denique esse, qui in sua dispensatione Angelorum ministerio vsurus erat, vt reuera factu est. Ecclesiam enim suam Angelis ministrantibus gubernat, ac regit.

Quid sit Angelos descendetes & ascendentes videre.

Quærunt Doctores, quando cælu apertum, ac Angelos descendentes, & ascendentes viderint. Chrysost. hom. 20. in resurrectione, & ascensione id factum, & visum dicit: Angeli enim tunc visi sunt. Aliqui ex recentioribus id factum esse, tamen omissum ab Euangelistis, sicut & alia multa, affirmant. Cyril. lib. 2. cap. 21. magis ad rem mihi respondere videtur, non ad visionem aliquam singularem hoc pertinere, sed ad totam Christi dispensationem: nam in Ecclesia gubernanda Angelorum vtitur ministerio, Angelis etiam fideles suos custodit: Angeli orationes fidelium deferunt: per eos illuminationes fiunt, & multa alia à principio vsque in finem Angelorum opera Christus facit. Angeli etiam in die iudicij descendent, & ministrabunt. Hoc est supra filium hominis, id est, hæc omnia Angeli faciunt, & facient in obsequium, & ministerium Christi. Illa enim verba non ad illos solum, sed ad omnes dirigebantur etiam futuros.

ANNOTATIO LXXXI.

AVgustinus tract. 7. in Ioan. de Nathanaele inuestigat, cur non sit in Apostolum electus à Domino: Debet, inquit, iste esse primus inter Apostolos, & non solum primus nō est, sed nec medius, nec vltimus inter duodecim. Quæritur causa, quantum Dominus intimat, inuenitur. Intelligere enim debemus ipsum Nathanaelem eruditum, & peritum legis fuisse: propterea noluit eum Dominus inter discipulos ponere, quia idiotas, elegit, vnde confunderet mundum. Si doctus eligeretur, fortasse, ideo se diceret electū, quia doctrina eius meruerit eligi. Dominus noster volens superborum frangere ceruices, non quæsiuit per oratorem piscatorem, sed de piscatore lucratus est imperatorem. Hæc Augustinus. Si ratio Augustini, in vniuersum probaret, nec Paulus eligendus videretur, qui doctior multo Nathanaele erat.

Recentiores moti pietate confessionis huius viri, eum esse volunt Apostolum, & hunc, quem alio nomine Bartholomæum vocamus; quod etiam Ruperto visum est. Hoc persuadere nituntur, quia tanta confessio Nathanaelis digna videbatur Apostolatu. Hoc tamen argumentum inualidum est, cum constet Apostolatum nec dari propter merita, nec indignis denegari, immo potius vt ex gratuito dono Dei esse cognosceremus indignioribus quandoque collatus fuit: vt in Paulo, qui persecutor fuerat Ecclesiæ, videmus.

Nathanael nō fuit Bartholomæus Apostolus.

Addunt argumentum aliud, quia Ioannes non nominauit vmquam Bartholomæum in suo Euangelio, videtur ergo hic Nathanael Bartholomæus esse. Quod argumentum si valeret, nec Matthæus, nec Simon, nec Iacobus Alphæus essent Apostoli, quia non sunt nominati a Ioanne. Si enim omnia, quæ gessit Christus, Ioannes narrasset, vtique Bartholomæi mentionem fecisset. Sine fundamento igitur hi se opponunt Augustino, & opinioni communi. Quod enim dicunt; post Philippum in numero Apostolorum describi Bartholomæum, ex quo ipsum esse Nathanaelem colligunt, nihil probat. nam & Act. 1. dissociatur, & quamuis non dissociarentur, friuolum est argumentum. Dicunt rursus Bartholomæum nomen esse commune, quasi idem sit, quod filius Ptolomæi; quod si aliquid probaret, nec Barnabas; nec Barsabas essent nomina propria. Denique quia Ioannis vltimo, inter eos, quibus apparuit Dominus, numeratur Nathanael, quasi non apparuerit etiam alijs discipulis, qui Apostoli non erant. Non habent robur rationes hæ, ad rem tam grauem, & cōtra communē sententiam confirmandam. Plus roboris cōtra illorū sentētiam habet, quod in nouo testamēto quater ponitur Apostolorū catalogus. Matth. 10. Mar. 3. Luc. 6. Act. 1. & nullibi mētio Nathanaelis facta est, quod si fuisset binomius, explicassent Euangelistæ, sicut & fecerunt in Thoma, & Matthæo, maxime Ioannes, qui vltimus scripsit, & eius historiam narrauit. Quòd autem ad Apostolatum vocatus non fuerit, Dei iudicio relinquamus: nulla enim ratio plena huius rei dari potest. Satis magnum beneficium accepit, quòd de numero corū fuerit, qui Christum confessi sunt, & æternum meruit suæ confessionis accipere præmium; nomenq. eius in Ecclesia factum est gloriosum, & illustre.

IOANNIS CAPVT SECVNDVM.

ET die tertia nuptiæ factæ sunt in Cana Galilææ: & erat mater Iesu ibi. Vocatus est autem & Iesus, & discipuli eius ad nuptias. Et deficiente vino, dicit mater Iesu ad eum: Vinum non habent. Et dicit ei Iesus: Quid mihi & tibi est mulier? Nondum venit hora mea. Dicit mater eius ministris: Quodcumque dixerit vobis, facite. Erant autem ibi lapideæ hydriæ sex positæ, secundum purificationem Iudæorum, capientes singulæ metretas binas, vel ternas. Dicit eis Iesus: Implete hydrias aqua. Et impleuerunt eas vsque ad summum. Et dicit eis Iesus: Haurite nunc, & ferte Architriclino. Et tulerunt. Vt autem gustauit Architriclinus aquam vinum factam, & non sciebat vnde esset, ministri autem sciebant, qui hauserant aquam: vocat sponsum Architriclinus, & dicit ei: Omnis homo primum bonum vinum ponit: & cum inebriati fuerint, tunc id quod deterius est. Tu autem seruasti bonum vinum vsque adhuc. Hoc fecit initium signorum Iesus in Cana Galilææ, & manifestauit gloriam suam, & crediderunt in eum discipuli eius. Post hoc descendit Capharnaum ipse & mater eius, & fratres eius, & discipuli eius: & ibi manserunt non multis diebus. Et prope erat Pascha Iudæorum: & ascendit Iesus Hierosolymam, & inuenit in templo vendentes boues & oues & columbas, & numularios sedentes. Et cum fecisset quasi flagellum de funiculis, omnes eiecit de templo, oues quoque & boues, & numulariorum effudit æs, & mensas subuertit. Et his, qui columbas vendebant, dixit: Auferte ista hinc, & nolite facere domum Patris mei domum negotiationis. Recordati sunt vero discipuli eius, quia scriptum est: Zelus domus tuæ comedit me. Responderunt ergo Iudæi, & dixerunt ei: Quod signum ostendis nobis, quia hæc facis? Respondit Iesus, & dixit eis: Soluite templum hoc, & in tribus diebus excitabo illud. Dixerunt ergo Iudæi: Quadraginta & sex annis ædificatum est templũ hoc, & tu in tribus diebus excitabis illud? Ille autem dicebat de templo corporis sui. Cum ergo resurrexisset a mortuis recordati sunt discipuli eius, quia hoc dicebat, & crediderunt scripturæ, & sermoni quem dixit Iesus. Cum autem esset Hierosolymis in Pascha in die festo, multi crediderunt in nomine eius, videntes signa eius, quæ faciebat. Ipse autem Iesus non credebat semetipsum eis: eo quod ipse nosset omnes, & quia opus ei non erat, vt quis testimonium perhiberet de homine: ipse enim sciebat quid esset in homine.

Et die tertia nuptiæ factæ sunt in Cana Galilææ.

COMMENTARIVS.

INcarnationis mysterio, & testimonijs Baptistæ de Christo vero Messia primo cap. expositis, Euangelista primum Christi miraculum, quo suam incœpit manifestare gloriam, hoc secundo describit. Dies autem numerat ab ea, quæ in fine superioris capitis est signata: nimirum, qua exiens in Galilæam, Philippum vocauit: atque ita tẽpus tempori coniungens, *Die tertia*, inquit, *factæ sunt nuptiæ in Cana Galilææ*: vt prima dies sit vocationis Philippi, altera accessus Nathanaelis in Canam, & tertia quando ibidem hæ nuptiæ sunt celebratæ. Porro Cana, vt refert Hieron. de locis Hebraicis duplex erat; vna minor in tribu Zabulon, nõ longe a finibus Asser, decem milliaribus distans a Nazareth ad occidentem, & septentrionem; atque in hac nuptiæ peractæ sunt: altera Cana maior, proxima Sidoni in tribu Asser, de qua fit mentio Iosue. 9 & ad huius distinctionem, illa dicta est Cana Galilææ, nempe inferioris, quæ quoniam erat vicina Nazareth, nihil mirum matrem Domini, ibidem fuisse.

ANNOTATIO I.

Quæ fuerit ea dies tertia, de qua hic Ioan.

QVæ sit hæc dies tertia, varie Doctores exponunt. Orig. tom. 9. in Ioan. quem sumus in Commentario secuti, diem tertiam a Philippi vocatione, & Christi profectione in Galilæam numerat: hoc enim fuit vltimum tempus ab Euangelista descriptum. In crastinú, inquit, voluit exire in Galilæam: & hæc est prima & legitima expositio.

Secunda est Epiphanij hæres. 51. Hāc esse diem tertiam ab illa, qua duo illi discipuli voce Ioannis permoti Christo sese associauerunt. Sed contra expositionem hanc illud facere videtur, quod illa nocte manserunt duo discipuli apud Dominum, & die sequenti Andreas Petrum inueniēs, adduxit ad Dominum. Post vocationem autem Petri dictum est: In crastinum voluit exire in Galilæam: nec est verisimile, eadem die omnia hæc facta esse, nempe peruenisse cum Philippo in Galilæam, & a Philippo vocatum Nathanaelem, & ad Christum adductum, & denique eo ipso die nuptias esse factas. Superius autem recessimus ab ea Epiphanij opinione, qua cēsuit eadē die venisse duos illos ad Christum, & simul Petrum vocatum esse.

Tertia expositio est recentiorum, diem hanc tertiam numerari ab ea, in qua Nathanael venit ad Christum, hoc enim est tempus vltimo loco ab Euangelista descriptum. Et quamuis hæc expositio probabilitate non careat, hoc tamen difficultatis habet, quòd Euangelista tempus vocationis Philippi significasset illis verbis: In crastinum voluit exire in Galilæam, historiam autem Nathanaelis ad diem sequentem retulisset, tertiam autem diem nuptijs ascripsisset. Non enim est verisimile, quod aliqui eius interpretationis auctores difficultate præuisa asseruerunt, eadem die Philippum vocatum, & Nathanaelem ad Dominum peruenisse.

Quarta recentiorum quoque expositio est, hanc diem hebdomadis esse tertiam, quæ a Sabbato sumebat initium, vt sit eadem, quæ apud Latinos dies Lunæ dicitur. At vero & hæc expositio difficultatē habet, quia diceret tunc Euangelista die tertia sabbati. nam quoties dies hebdomadis signatur, addi solet in scriptura, sabbati prima, aut secunda &c.

Quinta & postrema etiam recentiorum auctorum est, tertiam hanc diem esse, ex quo in Galileam peruenerat. Sed & hic ea est difficultas, quòd cum dies cœperimus numerare a fine præcedentis capitis, & hoc illi continuetur, non videtur rationi consonum numerum dierum sumi ab ingressu in Galilæam, sed a tempore, præcedenti capite significato, quod Christi in Galilæam aduentum antecessit. Quod vero breui, a loco, vbi Ioānes baptizabat, & a quo veniebat Christus, Canam Galilææ peruenerit, mirum non est, cùm ea loca, non multum distarent. Harum expositionum probabilissima, quam Origenes sequitur, nobis est visa.

Et erat mater Iesu ibi.

COMMENTARIVS.

Matris Christi cur hic meminerit.

MAtrem Domini ibi adfuisse Euangelista narrat, tum vt præsentiam tantæ personæ non prætereat, tum quia in miraculo, quod accidit, ipsa interuenit (nam & filio defectum vini indicauit, & preces suas interposuit) tum quia in responsione Christi ad matrem doctrina non vulgaris continetur. Ex verbis autem propositis, mater Dei non vocata, nec inuitata ibi adfuisse cuiquam videri posset: & reuera vocata fuit, & vocatam esse refert Euangelista: nam verba sequentia sic habent (vocatus est autem, & Iesus, & discipuli) id est, vocatus est etiam Iesus: illa augendi particula, *Etiam*, vocatam matrem insinuat: quod recte aduertens Chrysost. hom. 20. sic exponit: quemadmodum illam, ita & Iesum vocauerunt. At Euangelista præmittens matrem ibi fuisse, significare voluit matrem venisse ad nuptias primam. Solent enim ad nuptias mulieres notæ & familiares citius accedere, vt debita charitate cognatas, & familiares adiuuent, & quæ necessaria sunt ad futurum conuiuium præparent, ideoq; conuiuij & nuptiarum

nuptiarum diem præueniunt, quod & B. Virginem pro summa humilitate, & charitate fecisse, non est improbabile: ob idq. dictum est: *Erat ibi mater Iesu*, quasi ad præstandum auxilium in ministerio, diem nuptiarum præuenerit. Has enim nuptias consanguineorum, ac familiarium, & notorum B. Virginis fuisse nemo dubitat.

Vocatus est etiam & Iesus, & discipuli eius ad nuptias.

CHristus ad nuptias venit, & vocatus venit. Venit autē primo propter quandam ciuilem comitatem, communem si quidem vitam in his exterioribus elegit, vt se omnibus magis affabilem exhiberet. Id eleganter annotat Chrysost. hom. 20. Qui non dedignatus est, inquit, formam serui accipere, longe minus seruorum nuptijs interesse: qui cum publicanis, & peccatoribus versabatur multo minus nuptias recusasset. Secundo venit, vt suo interuentu confirmaret, & sanctificaret nuptias, quas Deus in primo homine instituit, quod Aug. tract. 9. in Ioan. persequitur, dicens: Quod venerit ad nuptias, confirmare voluit, quod ipse eas fecit: futuri enim erant, de quibus dixit, Apostolus 1. Timot. 4. prohibentes nubere, & dicentes, quòd malum essent nuptiæ, & diabolus eas fecisset, hæc August. Tertio venit præcipue, vt haberet occasionem edendi miraculi, quo iam mundo suam diuinitatem demonstrare, & fidem hominū conciliare sibi, & confirmare inciperet, ipsorum consulens vtilitati. ita Cyril. lib. 2. cap. 22. Miraculi potius, inquit, quod acturus erat, quā conuiuij gratia profectus est. Adiungit & rationem, quam secundo loco ex August. attulimus. Non tam ergo propter celebritatem & apparatum nuptiarum, quàm vt lucrifaceret mortalium animas Dominus in terrestribus humanam sequebatur conuersationem: quod imitatus Paulus dicebat. 1. Corin. 9. Omnibus omnia factus sum, vt omnes lucrifacerem. Inuitatus autem venit, vt modestiā, & decorum seruaret. Erat enim Christi conuersatio perurbana, & omni naturali virtute ornata: qua de causa etiam discipulos secum ad nuptias, non nisi inuitatos, adduxit.

Christus cur nuptijs interesse voluerit.

ANNOTATIO II.

Ioseph cur non cōnumeretur ab Euangelista inter vocatos ad nuptias, Canę.

HIc posset aliquis percunctari, cur nō, & Ioseph fuerit vocatus, cum Christus, eiusq. mater sanctissima, & discipuli interfuerint: nec enim verisimile est, si vocatus esset, Euangelistam id prætermissurum fuisse. Epiph. hær. 78. generalē adhibet responsionem: nam a tempore, quo Christum duodecimum annum agentem in templo cum B. Virgine inuenisse refertur, nulla deinceps mentio fit ipsius, quāuis interdum & discipulorum, & fratrum, & B. Virginis tractetur historia: quæ omnia eò dicit esse facta, quia obierat paulo post duodecimū ætatis Christi annum: cū igitur iam trigesimum Christus attingens annum ad nuptias inuitatus fuerit, Ioseph vocari non potuit, quia complures ante annos e viuis excesserat. E contrario vero graues Doctores eum etiam tempore pas- A sionis superstitem fuisse affirmant: inter quos est Cyprian. de passione Domini dicens: Ioseph æquanimiter esse passum Ioā nem sibi præponi, quando B. Virginem illi commendauit in Cruce Christus: quam sententiam sequitur Ambrosius Luc. 23.

Mihi certe probabilius est, quod Epiphan. sentit nempe, quòd nec passionis, nec nuptiarum tempore superstes fuerit. Et vero me multum illud mouet, nullam B mentionem hoc tempore eius factam esse: immo nec postea, cum tamen frequens nō defuerit eius commemorandi occasiō. Cetera tamen, quæ Epiphan. affirmat de Iosephi ætate, & de tempore, quo nato Seruatore nostro vixit, vt, & de primo eius sponsalitio, nō probo. Locus autem hic ea tractare, aut discutere non permittit.

Ioseph tempore nuptiarum canæ iā obierat.

ANNO-

ANNOTATIO III.

Qui discipulorú conuiuæ fuerint.

DIfficilius est, qui ex discipulis, interfuerint nuptijs definire. Chrysost. homil. 20. legit, *Fratres*: at communiter textus etiam Græci *Discipulos* habent, & sic exponunt Doctores. Epiph. hær. 51. vnum affirmat, vt certum, alterum sub dubio relinquit. Certum putat Petrũ, & Andream nõ interfuisse, quia postquam a Christo recesserant, ad suam redierunt piscationem: dubius autem est an Philippus, & Nathanael aut quispiam alius adfuerit. Rectius mihi loqui visus esset, si nec prius, vt certum affirmasset: nam fieri potuit, vt quãuis tunc a Christo recessèrint, die altera ad eum redierint, maxime quia non piscãdi causa in Iudæam, vbi vocati sunt, venerant: nam in Galilæa piscatum exercebãt, vnde crediderim eos vocatos esse ad nuptias. Chrysost. hom. 47. in Ioan. inter inuitatos Iacobum, & Iudam numerat. Res hæc incerta est, nec affirmari aliquid constanter potest. Verisimilius est Philippũ, & Nathanaelem adfuisse, eosq. discipulos Christi vocatos esse: nec tamen negauerim Andream, & Petrum, & forte aliquem alium interfuisse, quamuis id temporis nondum isti Christo perfecte adhæserint. Nuptię enim hę celebratę fuerant antequam Ioannes in carcerem missus esset: quod autem Matth. 4. narratur de horum vocatione, post Ioannis vincula accidisse constat. Quod vero Ambros. ser. 20. Apostolos ibi interfuisse affirmat, intellige, qui postea Apostoli fuerunt electi, qui autem, et quot fuerint, non explicat.

Et deficiente vino.

COMMENTARIVS.

DIximus nuptijs voluisse Christum adesse, vt patrandi miraculum, & fidei cõciliandæ occasionem acciperet. Nunc ergo sacer Euangelista, vt miraculum narret, nuptiarum texit historiam, ac ceteris prætermissis ad illud describendum peruenit. *Deficiente*, inquit, *vino*, Græce aoristus est cum deficeret vinum, vtique ante finem conuiuij: vnde August. ser. 4. de tempore, nondum penitus totũ vinum defecisse putat, vt sensus sit: cum vinum iam deficere incœpisset, antequam omnino deficeret, ministros fecisse certiores eos, quibus incumbebat necessaria prouidere, & vocem hanc ad B. Virginem peruenisse credẽdum est. Neque vero immoderatum conuiuantium potum defectionis vini causam esse, sed potius paupertatem inuitantium, certo mihi persuadeo. Vbi enim Christus, cum sua matre aderant, luxum omnem & intemperantiã abfuisse dubitare nemo debet. Nec tamen imprudentiæ taxandi sunt inuitantes, qui necessaria non præparauerint, vel quód plures quàm pascere possent inuitarint: sed pauperes cum essent, quæ pro sua tenuitate potuerunt, compararunt, & quoniam nullum ex amicis non inuitatum relinquere voluerunt, prius poculis, quàm officio defuerunt. His addo, euenire posse in his nuptijs, quod in alijs accidere solet: aut enim plures personæ accedunt, quàm expectabantur, quando conuiuium instruebatur: aut ministri in distribuẽdo minus prouidi & fideles præsunt: aut casu aliquo perit aliqua vini pars. Pauperes autẽ omni euentui subito occurrere nõ possunt. Nec intemperantiæ ergo conuiuæ, nec imprudentiæ sunt inuitantes arguendi. Quamquã & ab hoc negotio non excludenda est diuina prouidentia, immo locum primum tenet, quæ vinum deficere conuiuis permisit, vt per eum defectum Vnigenitus Dei filius, sicut & per infirmitatem Lazari, glorificaretur.

Vini defectio vnde.

Dicit mater Iesu ad eum.

QVoniam mater Domini defectum vini ex suggerentium administrorum relatione perceperat, maxime cum ad sponsæ familiares feminas id iam deferre-

deferretur, instanti necessitati per filium prouidere volens, accessit, & dixit ei, quæ sequuntur. Commendanda est hoc loco misericordia B. Virginis perfecta, & opportuna misericordia quidem, qua proximorum indigētiæ subuenire studuit: perfecta autem, quia a nemine rogata, sed sponte ad succurrendum se exhibet efficacem. Cum enim pauper & ipsa esset, & filius nondum Deus ab alijs crederetur, neminem ab ipsa vt pecunijs, aut filij miraculo auxiliaretur, petijsse certum est. Ipsa est, quæ rogante nemine subuenire nouit: eaq; est perfecta misericordia, quæ etiam petitiones & preces præuenit. Etenim tanto misericordia perfectior, quanto liberalior: tanto autem liberalior est, quanto minus rogari expectat. petitionis enim expectatio apud homines, pretij quædam est acceptatio: nec perfectè misericors petitionem expectat, nisi in quantum per eam defectus ignotus ei manifestatur. Deus autem noster, si peti vult, id facit, quia & petitio in nostram cedit vtilitatem, & adhuc, vt petamus, misericordiæ beneficium est: secus inter homines accidit. Fuit igitur perfecta hæc B. Virginis misericordia. Nec minus opportuna, quod plurimum in accipienda, & conferenda misericordia refert. Vt enim infirmo medicina debito tempore adhibita prodest, quo præterito inutilis est: sic misericordia exhibita conuenienti tempore, auxilio est. Opportune autem B. Virgo subuenire studet, prius quàm defectus vini conuiuis innotescat: quando adhuc honori inuitantium prospici potuit, tunc mater filium alloquitur, & præsenti indigentiæ subuenire procurat. Existimo autem B. Virginem locum, quem inter mulieres tenebat, deseruisse, & ad filiū, vt quæ sequuntur loqueretur, accessisse. Beatissimæ Virginis Mariæ misericordia perfecta.

Vinum non habent.

MAgna fides, eximia prudentia in his verbis elucet. Fides quidem, quia vt rectè aduertit Cyril. lib. 2. in Ioan cap. 22. Omnia credidit filio possibilia, non vt pecunias ad emendum vinum eroget, non vt sponso & conuiuis tædiū, quo ob vini defectum affici poterant, verbis consolatorijs eximat, vt inepte aliqui hæretici commentantur, sed vt sua potentia, qui filius Dei est, sit subsidio, precatur. Quamuis enim nondum Christus miracula edidisset, B. tamen Virgini eū posse quæcumque vellet, non erat ignotum, quem filium Dei verum credebat. Fides ergo magna in his verbis ostenditur. Nec minor prudentia, quam verbis Bernar. ser. 46. super Cantica explicare possumus. *Vinum*, inquit, *non habent*, non precatur Dominum, non imperat filio, defectum vini tantum nunciasse contenta. Cum beneficis, & ad liberalitatem propensis, ita est agendum: non enim gratia violenter exprimenda, sed proponenda occasio. Hæc Bernar. Prudenter ergo B. Virgo se gessit, nec nunciat, vt ignaro, quem enim Dei filium credebat, omnia ei nota esse non dubitabat: sed simul dum nunciat, tacite suam interponit intercessionem. Simile quid Ioan. 11. in illis sororibus legitur: Ecce, quem amas, infirmatur. Fides, & prudentia Beatæ Virginis.

Et dicit ei Iesus: Quid mihi & tibi est mulier?

HAbebat Christus opera quædam communia, vt alij homines: habebat & propria, vt Redemptor erat, nempe prædicare, miracula edere, discipulos congregare, & alia huiusmodi: in illis parentibus subiectus esse, & humanos admittere affectus voluit. Rogatus enim & inuitatus iure consanguinitatis & amicitiæ, & humanæ conuersationis multa fecit. At in his diuinæ tantū subdebatur voluntati, nec obsequium vllum aut respectum admisit humanum, nisi

quód

quòd a Patre præſcriptum & mandatum habuit: quod matri, Luc. 2. ſignificauit, dicens: In his quæ Patris mei ſunt, oportet me eſſe. quaſi dicat: ne miremini, ſi veſtra facultate minime requiſita manſi Hieroſolymis, quia opus Patris mei, & ad redemptionem pertinens exercere debui, in quo humanum non ſpecto obſequium, ſed diuinam ſeruo Patris voluntatem. Tale opus erat præſens, quod B. Virgo petebat, cui ſimilibus reſpondet verbis: *Quid mihi & tibi?* Hebraiſmus eſt vſitatus, Latine dicendum erat: Quid mihi tecum? vel ſine interrogatione: Nihil in hoc mihi tecum, id eſt, opus quod petis non ex humano pendet obſequio, non iure filiationis humanæ, nec amicitiæ, aut conſanguinitatis vllius exhibendum eſt ratione: ſed ex diuina pendet voluntate. In ceteris, quæ cõmunia mihi cum hominibus ſunt, humanũ ſeruo obſequium: in ijs vero, quæ ad redemptionem pertinent, & ob quæ veni implenda, diuinum ſeruo præſcriptum. Verba hæc inſtructionis ſunt, qua non indiguiſſe B. Virginem, ſed propter circumſtantes, & propter nos dicta ſuſpicor, vt Chriſtum in his, quæ Patris ſunt, non humanos carnis, aut ſanguinis ſeruaſse reſpectus intelligeremus, ſed prout a Patre accepit facienda. Potuiſsent enim circũſtantes ſuſpicari obſequio matris, & iure ſanguinis permotum filium, opus, quod poſtea diuine operatus eſt, patraſse, atque in hoc ſimilibuſq. prodigijs humanas preces, & iura hominum obſeruaſse. Simile quid habemus Matth. 12. volentibus enim eum quibuſdam a prædicatione abducere, eaq. de cauſa dicentibus: Ecce mater tua & fratres tui foris ſtant, quærentes te: Reſpondit, quæ eſt mater mea, & qui ſunt fratres mei? Ac ſi dixiſset, in his operibus, quæ ad Deum ſpectant, & quæ manifeſtationis meæ, & humanæ ſalutis ſunt, propter quam veni: non hominum voluntatem, aut humana obſequia, ſed Dei reſpicio decretum & beneplacitum. Quæ verba non propter matrem, ſed propter illos, qui tunc aderant, protulit. Vnde Ioan. 11. Gratias ago, quia audiſti me, ſcio quia ſemper me audis, ſed propter populum, qui circumſtat, dixi, vt credant, quia tu me miſiſti. & Ioan. 12. cum vox Patris ad eum facta eſset: Et clarificaui, & iterum clarificabo, dixit Chriſtus, non propter me venit hæc vox. Sic in præſenti: *Quid mihi tecum?* non propter eam, ſed propter adſtantes, & eos, qui audituri erant, dicta ſunt: vt iam his verbis ſe Dei filium incipiat declarare.

ANNOTATIO IIII.

Ex hoc loco Pagani & Hæretici errandi ſumpſerũt occaſionem: Catholici vero, loquendi non vt par erat de B. Virg.

IN ſacra ſcriptura hæc phraſis, ſeu loquendi modus, *Quid mihi & tibi*, idem ſignificat, quod Latine, quid mihi tecum? 2. Reg. 16. Quid mihi, & vobis, filij Saruiæ? Iohe. 3. Quid mihi & vobis Tyrus & Sydon. Matth. 8. Quid nobis & tibi, Ieſu fili Dei? Luc. 8. Quid mihi & tibi, Ieſu fili Dei altiſſimi? In hunc ſenſum hanc noſtrã ſententiam graues & multi Doctores expoſueruut, quod nos etiam ſecuti ſumus in commentario. Hinc pagani quidem blaſphemandi contra Chriſtum, Catholici vero nonnulli loquendi de B. Virgine, non vt par erat, Hæretici etiam errandi in fide occaſionem ſumpſerunt. Quæ omnia breuiter diſcutienda ſunt.

Primo ergo loco Gentiles ſeu pagani hæc verba olim Chriſtianis oppoſuerunt contra Chriſtum, quaſi matrem contempſerit, & iniuria affecerit, cõtra Dei præ- A ceptum, parentes honorare iubentis, vti refert Iuſtinus Martyr lib. quæſt. Gent. reſp. 136. Sed grauiter in hoc errarunt. Primo, quia hæc phraſis non eſt contemptus alicuius: nam Marth. 8. & Luc. 8. dæmon dixit Chriſto: Quid mihi & tibi? quem tamen non contemnebat, ſed potius deprecabatur. Secundo ex cauſa adducta, nondum venit hora mea: nam diuinam declarare ordinationem, non eſt cõtemnere, ſed inſtruere: diuinum etiã mandatũ præponere voluntati hominum, nõ eſt B ſpernere homines, ſed debitum inter Deũ & hominem ſeruare ordinẽ. Verbis enim his docet Chriſtus opera huiuſmodi diuinitatis non eſſe humanis ſubiecta obſequijs, ſicut etiam quando Luc. 2. reſpondit: In ijs, quæ Patris mei ſunt, oportet me eſſe, non parentes contempſit, quia ſtatim adiunxit Euangeliſta: Et erat ſubditus

dictis illis, sed quod Deo Patri debebatur; exposuit. Non igitur in his verbis, quę eundem continent sensum, contemptus vllus erit. Adde tertio, verbis, quæ sequuntur, non solum matrem non contemptam, sed honoratam fuisse conuincimus: Nondum, inquit, venit hora mea. Si contempsisset, rationem, & causam, quare tunc petita nō faceret, non attulisset, & rursum spem faciendi conuenienti tempore, non dedisset: quæ tamen in prædictis verbis, vt paulo post explicabimus, insinuantur. Sed & in sequentium expositione hæc blasphema Paganorum impietas magis conuincetur. Vnde Iusti. loco citato, & Cyril. lib. 2. cap. 23. nulla iniuria, aut cōtemptu hac responsione matrem affectam esse non minus recte, quàm religiose docuerunt. Hæc de paganis. Ad nostros veniamus.

Tertia ratio Iust. & Cyrill.

ANNOTATIO V.

Catholicorum sententiæ, & eorūdem rationes confutantur.

Catholici quidā Doctores verba hæc esse cuiusdam obiurgationis & reprehensionis affirmarunt. Athan. ser. 4. cont. Arrian. per hæc verba, a Christo matrem increpatam dicit. August. lib. 2. de Symb. ad Catechu. cap. 6. verba esse admonitionis seu reprehensionis dicit. Chrysost. homil. 20. esse verba indignationis cōtra matrem asseruit. Irenæ. lib. 3. cap. 18. dicit esse verba repulsæ: matris enim repulit petitionem. Similiter & Gregor. Nisse. orat. in illud dictum Apostoli: Tunc erit & ipse subiectus, &c. Quamuis autem hi Doctores in his conuenire videantur: tamen nō omnes eandem causam reprehensionis, siue repulsæ, siue indignationis assignant. Athanasius nullam increpationis causam expressit. Augustinus vero vnam dumtaxat explicuit: quia nempe mater id petebat existimans se iure maternitatis id posse filio præcipere. Eandem assignat Chrysost. sed insuper duas addit, vt secunda ordine sit, quia intempestiue miraculum petebat: nondum enim erat aptum tempus, quando vini defectus nondum erat notus, vt tali miraculo Christus manifestaretur. Tertia est, quia fortasse, inquit, aliquo humano vanæ gloriæ affectu mouebatur, per opera filij propriā apud alios gloriā quærens. Grego. Nisse. primam, quæ & Augustini est, explicat causam. Irænæus autem secundam, Euthymius sequitur tertiam. Quare ex omnibus Doctoribus, affirmantibus verba hæc esse reprehensionis, increpationis, indignationis, aut repulsæ tres tantum causas colligimus.

A Pro veritatis huius declaratione, sunt aliquot responsiones annotandæ. Prima est, vt Catholicos a paganis discernamus: quamuis verba hæc essent reprehensionis, aut increpationis, non propterea censendus est Christus, matrem cōtempsisse, aut inhonorasse. Multum enim inter reprehēsionem, & contemptum interest: vnde licet aliquando minoribus & inferioribus ex debita charitate reprehendere maiores & superiores: vt docet August. Epist. 119. ad Hieron. quod illo Galat. 2. probat. B Vbi Paulus inferior, & subditus Petro, ipsum etiam publice reprehēdit: In faciem, inquit, restiti, quia reprehensibilis erat: nō tamen propterea dictus est eum contempsisse. Quod & ratione probat: correctio enim charitatis est. Si igitur superiores diligendi sunt charitate, ergo & corrigendi, quando ratio postulat, reuerenter tamen & humiliter. Propterea August. lib. 4. de orig. animæ, cap. 1. recte intulit: Si turpe est, inquit, omnibus, non corrigere pastores, quanto turpius erit Prælatis, & maioribus C non corrigere inferiores? Admonitio ergo & reprehensio, contra parētum honorē non est, sicut nec dilectio. Malitia autem & peruersitate hominum effectum est, vt correctio reputetur iniuria. Propterea recte Greg. lib. 10. Mora. cap. 3. inquit: Sicut boni correctionis vocem, charitatis ministerium æstimant, sic peruersi contumeliam derisionis putant. Probatum igitur est contra paganos, quamuis Christus reprehendisset matrē, vt Doctores Catholici affirmant, non propterea eam cōtem-D psisse, nec contra honorem debitum parētibus aliquid egisse.

Secunda responsio, Vere nō sunt reprehensionis, aut increpationis vllius verba hæc. Ita expresse affirmat Iustin. expl. quæst. gen. resp. 136. Immo August. qui loco citato verba reprehensionis fuisse affirmauit, eadē verba iterum exponens tract. 8. in Ioan. a tali abstinuit sententia. In primis hæc phrasis, sicut contra paganos diximus, nec contemptum, nec reprehēsionem, aut indignationem semper signifi-E cat. Dæmon enim non contemnens, nec indignans, nec reprehendens dixit Christo Luc. 8. & Matth. 8. Quid mihi & tibi? sed potius timens, & obsecrans. At ne sine ratione & fundamento rem tanti momenti, & contra graues videamur affirmare Doctores, libet responsionem nostram ratione vrgenti confirmare. Est autem hæc, quia nulla causa reprehensionis, occurrebat: sine causa autem matrem reprehen-

P fam

sam esse nemo asseret. Iam si tres illas causas superius a Doctoribus adductas singulatim discutiamus, nullam earũ inueniemus esse legitimam.

Rationis primę confutatio.

Ea in primis causa asserebatur, quia iubere, & iure materno præcipere miraculũ tẽtauit: at vnde isti Doctores hoc sibi persuaserint, non apparet, sed potius contrarium. Nam Euangelista simplici vsus est verbo: *Dicit mater Iesu ad eum*: si iussisset, non id vtique dissimulasset Ioannes, cum ex eo penderet tota Christi responsio. Præterea de tanta B. Virginis humilitate, non est præsumendum, ei præcipere voluisse, quem filium Dei credebat, & cui se ancillam in Angeli annũciatione obtulerat, & confessa erat. Ad hæc, ignorantia erat indigna tanta fide, quanta in ea splenduit, si existimasset in miraculis, & diuinitatis operibus Christum sibi esse subiectũ. Huc accedit, quia verba sunt rogantis, & deprecantis, Vinum non habent, immo tantæ erga filium reuerentiæ, vt nec preces expresserit, ne filium ad aliquid faciendũ obligare videretur. Ita affirmarunt Hilar. lib. 3. Trin. & Ambros. serm. 16. in Psal. 118. versu. 6. & Cyril. lib. 2. in Ioan. c. 23. nempe verba hæc, Vinum non habent, rogantis esse ac proinde Christum rogatum a matre. Quis autem rogasse, & preces pro miraculo effudisse, vitio & non potius laudi tribuendum esse iudicet? Similiter existimare preces suas, quia mater erat, multum apud filium valituras, certum & verum erat. Si enim Apostoli rogabant, & obtinebant Matth. 15. Accedentes discipuli rogabant eum; Seniores etiam Luc. 7. pro Centurione rogarunt, & sæpe legimus in Euangelio rogatum Christum fecisse miracula: cur non licuit matri, quod licuit inferioribus, & minoribus? Non ergo hæc prima causa reprehensionis solida est.

Secunda ratio refellitur.

Quid de secunda dicemus? intempestiue petijsse illam asserunt. At, vt quod sentio fatear, hæc causa nulla est. Principio, quomodo eam intempestiue, petiuisse iudicabimus, quæ non statim miraculum fieri, sed solam subuentionem petijt a filio, quando autem, & quomodo, non præscripsit? Secundo quia etiam si tunc petijsset, vt subueniret, non erat vitiosa petitio: ipsa enim nec sciebat, nec scire tenebatur tempus diuina voluntate statutum, satis ei erat rem iustam, & dignam

2. Co. 12.

tali filio petiisse. Paulus sibi carnis stimulum rogat auferri, & rem, quæ non secundum voluntatem diuinam erat, petebat; tamen petitio eius laude fuit digna, & responsum obtinuit a Deo. Licet enim petamus aliquando ea, quæ non sunt secundũ diuinam voluntatem, non sequitur petitionem ipsam esse vitiosam, quia Deus petere nos vult, quæ honesta & iusta sunt: diuino autem suo relinquit cõsilio, an sint concedenda nec ne. Propterea Rom. 8. dicebat Paulus: Quid oremus, sicut oportet, nescimus. Non tamen oratio ob id vitiosa fit. Multo ergo minus in hac petitione est, quod suggerat causam reprehendendi, quandoquidem, & quod petitur, fit a Christo, & conceditur, quod rogatur.

Tertia ratio non ferẽda.

Vltima certe reprehensionis causa allegata, a Catholico iam proferenda non est; ex decreto enim Concil. Trid. nullum actuale peccatum, nec etiam veniale B. Virginem vmquam commisisse, certissimo tenẽdum est: absit ergo eam vlla ambitione motam, aut vanagloria deceptam: & in hoc Chrysostomus probãdus nõ est. Quãto rectius Augu. lib. de nat. & grat. cap. 36. quando de peccato agitur, matrem Dei propter honorem filij excipiendã censuit. Ex qua veritate euidenter sequitur, cõtra opiniones omnes prædictas non esse verba reprehensionis, aut increpationis diuinæ matris. Vbi enim culpa nulla est, nec reprehensio, aut increpatio locum habent. Constat ex his omnibus, nulla cum sit reprehensionis causa, verba prædicta nõ esse reprehensionis alicuius, aut increpationis in matrem.

Tertia responsio sit: Verba eadem non sunt alicuius repulsæ, quod verbis sequẽtibus confirmatur: Nondum venit hora mea. Si repulisset matrem, non reddidisset causam, cur statim non faceret, quia nondum hora erat, multoq. minus spẽ faciendi, quod petebat, dedisset. Cum igitur, cur statim non faciat, exposuerit, & faciẽdi spem & promissionem dederit, non possunt esse verba repulsæ. Præterea, si petitio iusta est, vti probauimus, & nulla reprehensione, sed laude digna, vtpote quæ ex tanta fide & misericordia proficiscebatur, non erat, quod repulsam aliquam mater pateretur. Adde, quòd graues Doctores, ob matris intercessionem Christũ citius miraculũ fecisse, quàm facturus erat, affirmant, ita Ambro. ser. 16. in Psal. 118. Cyril. lib. 2. c. 23. & idem Chrysost. hom. 21. & ego ita existimo factum. Quod qua ratione sit intelligendum, in verborum sequentium expositione declarabitur. Longe igitur abest repulsa a verbis, quæ rem tantam a filio impetrarunt.

Quarta

Quarta & vltima respõsio fit: Verba hęc sunt instructionis & cautelæ, & non propter matrem, sed propter circumstantes, & eos, qui audituri erant: ne quis miracula hæc ob humanos respectus facienda putaret, sicut alia humana fiunt, vt latius in commẽtario prosecuti sumus. Et in hoc mihi valde sentẽtia Bernar. probatur Ser. 2. in Dom. prim. post Octa. Epiph. asserentis, hæc Christum non propter matrem, sed propter nos protulisse. Quod optimo consilio factum est, vt in hoc etiam Christus se esse Dei filium demonstraret. Verba igitur hæc potius sunt ad diuinitatis demonstrationem, & ad instructionem fidei, & hoc propter alios: nullamq. reprehensionem, increpationem, repulsam precum matris, sed potius honorem, & dilectionem continent.

ANNOTATIO. VI.

Patrũ expositiones expenduntur. SVperiorem sententiam antiqui Patres non eodem modo exponunt, vt ex supradictis constat. Sunt quippe tres expositiones. Vna Aug. tract. 8. in Ioan. alijsq. etiam in locis, qui phrasim illam tenet: Quid mihi & tibi? idest, quid mihi tecũ: tamẽ sic explicat: Habebat quidem Christus naturam diuinam, simul & humanã, opera tamen miraculosa, quæ edebat, a diuina procedebant, eaq. operabatur præcipue vt Deus, non vt homo: sicut e contrario communia opera vt ambulare, comedere ceteraq. humana, præcipue faciebat, vt homo. Cum ergo B. Virgo opus peteret, quod non secundum humanam naturam, in qua Christus matrem, sed secũdum diuinam, in qua Patrem tantum habebat, faciendum erat, respondet: ***Quid mihi & tibi?*** id est, petis opus, quod non vt homo, in quo tecum mihi commune aliquid est, quia filius tuus sum, sed vt Deus in quo matrem te non agnosco, facturus sum. Nihil mihi tecum in hoc. Hęc expositio supponit vnum, nempe Beatam Virginem iure materno petijsse miraculum, ob id respondet Christus, in hoc nõ te matrem agnosco, quia hoc opus mihi incumbit, vt Deo, in qua natura nihil mihi tecum, non eam a te, sed ab æterno a Patre accepi. Sequitur hãc expositionẽ Grego. Regist. lib. 8. epist. 42. Et Aug. quidẽ sic Christũ respõdisse matri existimat, quia matrem iure materno miraculum ab eo fieri requisiuisse putat, ideoque a filio reprehendi affirmat: quod nos in annotatione superiori graui confutauimus argumento.

Altera est expositio Greg. Nisse. orat. in dictum Apostoli: Tunc & ipse erit subiectus &c. Quæ licet eãdem retineat phrasim, tamẽ procedit de Christo etiã vt homine, & est talis, vt velit per hæc verba Christus se in his, quæ ad miracula spectant, matri subditum non esse, sicut erat in alijs, quasi dicat: Quid mihi tecum? non in his subiectus sum tibi, vt in alijs. Hæc eadem est expositio Chrysost. hom. 20. & quam nos secuti sumus in commentario: relinquentes tamen alia, quæ Gregor. & Chrysost. adinnxerunt nempe verba esse indignationis contra matrẽ, quasi ambitione aliqua inductam ad petendum miraculum, vt dicebat Chrysost. Similiter verba esse reprehensionis, aut repulsæ eo, quod iure materno id postularet, vt existimauit Greg. Nisse. Quę quidem cum superius improbauerimus retinemus solũ meram expositionem, nempe hæc dicta esse, vt significaret Christus suæ diuinitatis opera, non ex humano pendere obsequio, nec se in his vllum matris imperiũ, sed solam patris voluntatem recognoscere. Et hic est sensus: ***Quid mihi & tibi,*** id est: in his non ab obsequio humano pendeo, non ob hominum sunt hæc facienda respectus, sed secundum patris decretum. Non sunt tamen hæc verba propter matrẽ dicta, sed vt superius attigi propter aliorũ instructionem, ne humano obsequio hæc facienda, existimarent: nec B. Virgo iure vllo materno, aut humano id petebat, sed vt filium Dei nõ humanis, sed spiritualibus precibus rogabat. At ne alij iure materno, & humanis precibus id factum crederent, ob id ita respondit: & vt etiã hoc verbo diuinitatem iam suam inciperet cõfirmare. Hæc mihi, sic intellecta, visa est legitima expositio.

Auctoris sententia declaratur.

Tertia expositio est itidem grauiũ Doctorum, & quam nos sæpe publice in concionibus secuti sumus, & adhuc valde probabilem existimamus, quæ est Iustin. explicat. quæst. gent. resp. 136. Epiphan. hæres. 51. & 79. & Euthymij, vt talis sit sensus: nec meæ, nec tuæ curæ est prouidere de vino, non nostrum id est, sed inuitantium. Et quia hæc expositio est accommoda, & placere aliquibus potest, vt nobis placuit, & placet, & tam grauium Doctorum auctoritate fulcitur, paulo fusius eam libet explicare. In confesso est curam de vino prouidendo ad sponsum & eos qui conuiuas inuitarunt, iure, & debito pertinere: non ad inuitatos, qua ratione nec ad

Communis sententia proponitur.

P 2 B. Virgi-

B. Virginem, nec ad Christum, qui vocati erant, id pertinuit: ex quadam tamē misericordia, & charitate hanc suscipere curam vocati potuerunt, & non aliter est a B. Virgine suscepta. Quamuis enim diues non esset, vt pecunia posset supplere defectum, cogitauit tamen, & credidit per filium, quem omnia posse sciebat, subuenire. Notum & illud est tempus, seu opportunitatem supplēdi defectum vini, ijs, quibus iure incumbebat esse, antequam inuitatis manifestum esset vinum defecisse, sic enim eorum consulebat honori: at opportunitas Christi ea erat, cum iam defectus esset notus, & occultari non posset. Hac enim via miraculi virtus publicabatur, & Christi diuinitas ostendebatur, & fides præsentium conciliabatur. Is enim finis erat, propter quem edenda erant miracula. B. ergo Virgo magna misericordia commota defectū vini, quasi id sibi ex debito incumberet, supplere volens filium adit, & vt subueniat, rogat: cui Christus respondet: *Quid mihi & tibi?* id est, nō est meæ, nec tuæ curæ prouidere, non nobis iure incumbit hæc cura, quasi diceret: adhuc tempus non est mihi opportunum, quia nondum est manifestus defectus: eorum est modo prouidere, qui inuitarunt, at quando mea fuerit opportunitas, non deero, proindeq. addit: *Nondum venit hora mea*: quibus verbis matrem plurimū honorat. *Quid mihi & tibi?* ac si diceret: si mihi aut tibi cura iure incumberet, iam iam prouiderem & defectum supplerem, quando adhuc reliquos latet: sed quia nec mihi, nec tibi incumbit, expectanda est opportunitas alia, & hæc erit quidem, sed modo non est. B. autem Virgo, cum nullum filius miraculum adhuc esset operatus, nesciebat qualis foret miraculorum opportunitas, nec quibus de causis filius ea esset editurus. Semper enim in fide proficiebat, propterea recte, & laudabiliter rogat filium vt subueniat præsenti, & vrgenti necessitati. Hic est horum verborum sensus iuxta expositionem horum Doctorum, & non est improbabilis. Mihi magis ad litteram facere videtur expositio, quam sumus in commentario prosecuti, quia illa phrasis: *Quid mihi & tibi*, Hebræa est, nec in tota scriptura reperitur in sensu alio præter eum, quem diximus, Quid mihi tecum? Sed de his satis, nunc diuersas hæreticorum opiniones excutiamus.

ANNOTATIO VII.

Cauendæ sunt hæreses, quas verbis præsentibus hæretici tueri conati sunt. Vna est, quam refert Aug. tract. 8. Manichæorum, qui B. Virginem, matrem esse Christi negabant. Si enim matrem esset, inquiunt, nequaquam respondisset Christus: *Quid mihi & tibi?* hi enim hæretici eandem phrasim obseruarunt, ac si hic dictum esset: Nihil mihi tecum. Negauerunt eandem veritatem Marcion, Valentinus, & alij hæretici, sed recte August. hac eadem lectione eos erroris conuincit, nam dicitur expresse mater Iesu. Est hæc insignis in hæreticis proteruia, qui cum haberent eandem Euangelij lectionem æqualis, & vnius auctoritatis, verbo expresso noluerunt credere: verbum autem obscurum, & quod varios recipere poterat sensus, suo iudicio in deteriorem partem interpretati, recipiunt. Quod argumento est, eos non veritatem, sed propriā voluntatem, & iudicium quærere. Plus potuit apud eos, *Quid mihi, & tibi?* quod nulla ratione facit ad excludendam maternitatem, quàm verbum expressum, *Erat mater Iesu ibi*, & iterum: *Dicit mater Iesu*.

Hæreses vitandæ.

Altera hæresis eorum est, qui dum Beatam Virginem in hoc & alijs scripturę locis mulieris vocabulo legerent nuncupatam, temere eius virginitatem negarunt. Cuius quidem hæresis, & ipsius fundamēti meminit Origen. hom. 8. in Leuit. Existimarunt enim mulieris nomen solis corruptis tribuendum, sed quantum decipiātur notant Origen. & Hieron. ad Galat. 4. cum nomen hoc sexus sit, sicut & feminæ: addit Origen. hoc ipsum nomen ætati tribui, quæ enim est annis prouectior dicitur mulier, vt in altero sexu dicitur Vir. Quod ex Gen. 3. perspicuum est: vbi Eua necdum a viro cognita, dicta est mulier. Vidit, inquit, mulier, quòd lignum esset bonum: & dixit serpens ad mulierem. Et: Mulier, quam dedisti mihi.

Mulieris nomen etiam virginibus in scripturis tributum.

Quare autem Christus mulieris vocabulo vsus sit, existimo causam fuisse consuetudinem, & loquendi modum eo tempore communem. Absit enim, vt ex contēptu aliquo id factum esse in animum inducamus nostrum: quando quidē & in cruce pendens, & præ summo amore eam Ioanni commendans, dixit: Mulier ecce filius tuus. Recte Epiphan. hæresi 79. affirmat, sic matrē Domini vocatā, quia consulere,

Cur Christus matrē mulierē vocauerit.

& pro

& prouidere futuris voluit. Fuerunt enim quidam postea, qui B. Virginem, vt Deum, venerati sunt eiq. sacrificauerūt; qui certe hoc verbo conuincuntur, *Mulier*, quod substantiæ, & naturæ creatæ, sicut & aliæ sunt, eam fuisse probat. Siue ergo Christus id intenderit, siue non, hoc sane vocabulo tales hæretici confutantur. Nesciūt miseri medium tenere, quod quidem propriū est omnium a via, & veritate aberrantium.

A Illi nimium deprimebant B. Virginem, vt eius virginitatem, eiusq. maternitatē negantes: hi supra modum efferebant, ipsi diuinitatem tribuentes. Quemadmodum & alij Christum adeo deprimebant, vt diuinitatem eius negauerint, alij cum sine modo, suo iudicio extollere volētes, humanitatē non recognouerint: indignum Deo rati, quòd homo factus sit. Veritas Catholica medium tenet.

Nondum venit hora mea.

COMMENTARIVS.

CVm verbis præcedentibus, se non humanis obsequijs miracula, & opera diuinitatis facturum, propter nostram, & circumstantium instructionem significasset: matrem tamen spe eius, quod petebat consequēdi, priuare noluit: immo rationem, & causam quandam tacite, cur quod petierat non statim faciat, reddit. *Nondum*, inquit, *venit hora mea.* Nondum est opportunitas mea: vbi placitum Patris aduenerit hoc sum opus facturus. Faciam ergo quod petis, sed opportuno tempore, & cum venerit hora mea. Sciendum Christum secundum suam diuinitatem, vna cum Patre ab æterno non solum instituisse, ac decreuisse omnia opera, quæ pro salute nostra in carne suscipienda facturus erat; sed & singula suis temporibus, & locis disposuisse, & ordinasse, eaq. cuncta suæ humanitati susceptæ in ipso vnionis instanti reuelasse. De qua dispositione Actorum primo dicitur: Non est vestrum nosse tempora, & momenta, quæ Pater posuit in sua potestate. Hanc igitur horam suam hoc loco vocat, quia qua Deus erat, multo iam ante hoc opus facere disposuerat. Rursus suam dicit, ad significādum dominiū, & potentiam diuinam, per quam Dominus est, & conditor temporum, & quando vult, operatur. Nemo quidem hominum horam habet suam, nec certam potest horam eligere, in qua opus aliquod suum constituat, & disponat. At Christus Dei filius omnia, & singula tempora in sua potestate habens, certa potuit eligere momenta: quibus diuina opera pro sua voluntate certis horis, atque momentis exercebat. Hac igitur de causa horam suam dicit, *Nondum venit hora mea*, in qua secundum meam æternam dispositionem, hoc opus facere decreui. Est & illud hoc loco aduertēdum, Dei filium, cum omnium antequam fierent, esset præscius, infinita sua sapientia, & prudentia, ea suis operibus exequendis elegisse tempora: quæ ad fines, per talia opera intentos, consequendos, erant aptissima, maximeq. opportuna. Erat autem miraculorum is finis, vt per ea se toti mundo filium esse Dei manifestaret: quia in hac illuminatione, vniuersorum salus posita erat. Ioan. 3. Vt omnis, qui credit in eum, non pereat. Hac igitur de causa opus hoc præsens fieri debuit manifesto, non in occulto: vt nimirum homines opere tam miro cognito, eius virtutem admirati, crederent filium Dei esse. Quare vt opus hoc manifestum esset, & non humano negotio, sed diuinæ tribui posset virtuti, expectari debuit vini defectio, qua cognita, opus Christi omnes confiterentur. Hæc itaque est hora, quam Christus expectabat. Hæc est hora, quæ nondum venerat, quando B. Virgo accessit. Hæc est hora in æterna mente disposita, & ad Christi manifestationem opportuna, & quam ipse, vt Deus, sibi vt homini præscripserat. *Nondum*, igitur, *venit hora mea.* Non mirum si Beatam Virginem, quæ quidem magnæ fidei tunc erat, sed adhuc in filij mysterijs cognoscendis proficiens, hoc secretum latebat: quod tunc didicit a filio quem super omnes diligebat, & a quo super omnes est honorata, & exaltata. *Nondum*

Christi opera ab æterno ordinata.

venit

venit hora mea. Verbum ergo est potestatis diuinæ, quia Dominus temporum eligere potuit, quæ voluit. Verbum est prouidentiæ, quia ab æterno disposuit, quæ fecit in carne. Verbum est prudentiæ, & sapientiæ, quia conuenientia suis quæque finibus suorum operum elegit momenta. Verbum est misericordiæ, quia spem subueniendi dedit. Verbum est reuerentiæ, quia honorauit matrem, preces acceptando opportuno tempore exaudiendas. Verbum est instructionis, quia omnia ex diuino consilio & voluntate se facere docuit.

ANNOTATIO VIII.

Patrũ expositiones de hora qua Christus vocat suam recenseatur.

Antiqui Patres aliter verba hactenus a nobis exposita interpretantur, & cum præcedentibus connectunt. Triplex enim est eorum expositio. Vna est Gregorij Nisseni Oratione in dictum illud Pauli: Tunc & ipse subiectus erit &c. Legit verba hæc per interrogationem, vt sit sensus? Adhuc mihi imperare vt mater vis? nondum venit hora, quando mei iuris ero? Existimat enim Grego. B. Virginem hoc miraculum Christo imperare voluisse: cui Christus respondit, se obedire illi minime teneri. Quid mihi, & tibi, adhuc imperas: nõdum tibi videtur hora venisse, quando mei iuris ero? Venit, iam hora hæc. Iste sensus violentus est, & ni fallor, eximiam Virginis sacratissimæ perfectionem imminuit. Satis commode, vti existimo in superioribus B. Virginem nihil hac petitione imperare voluisse ostendimus: quo iam stabilito hæc certe expositio non procedit. Reliqui Doctores verba hæc affirmate, nõ per interrogationem dicta exponunt.

Altera ergo expositio est communior, vt hora hæc sit passionis tempus, quæ sæpe in Euãgelio hora eius dicitur. Ioan. 7. Nemo misit in eum manus, quia nondum venerat hora eius. Ioan. 13. Sciens quia venit hora eius. 17. Pater, venit hora: clarifica filium tuum. Erit ergo sensus cum præcedentibus, *Quid mihi, & tibi?* hoc opus quod petis diuinitatis meæ est, in hoc non te agnosco matrem: nondum venit hora passionis meæ, quando patiar in ea natura, quam a te accepi, quando vt homo moriar, tunc te matrem recognoscam. Ita Athana. in Apolog. de fuga sua, & Augu. tract. 8. in Ioan. Greg. lib. 8. epist. 42. Porro hæc expositio eo nititur fundamento, quod superius refutauimus, nimirum verba hæc esse reprehensionis, quasi mater opus, quod diuinitatis erat, iussisset. Quo fundamento sublato expositio non videtur accommoda. Præterea etiam eo posito, adhuc non apparet, qua ratione in passione

A agnouisse matrem dicatur. nam non solũ in miraculis, quæ erant diuinitatis opera, sed nec in ipsa passione, quam vt homo subibat, matrem recognouit. Nec enim in eo opere se matris voluntati subiecit, in omnibus: quia operibus ad redẽptionem ordinatis, siue quæ faciebat vt Deus, siue quæ faciebat, aut patiebatur, vt homo, diuinum tantummodo decretum & beneplacitum sequebatur, vti paulo ante diximus. Quod si dicas, B. Virgo fuit mater ratione humanitatis, in qua passus est, nõ vero diuinitatis, secũdum quam operatus est miracula: fatemur id perquàm libenter, inde tamen non sequitur, eum in istis matrem non recognouisse, cũm propter matris intercessionem hoc miraculum fecerit, quamuis factum sit secundum naturã, in qua matrem nõ habet. Nec video quomodo sequatur, quòd in passione matrem recognouerit, quia in natura humana passus est: quandoquidẽ multa alia ante passionem etiam in eadem natura humana operatus est: nec idcirco tamen in ijs matrem recognouisse dici potuit.

Quamobrem magis legitima tertia expositio videtur, quam in commentario secuti sumus, & explanauimus: quam nobiscum probat Iræneus. lib. 3. cap. 18. vbi recte hanc horam exponens, habet hæc verba: Nondum venit hora mea, dixit, expectans eam horam, quæ præcognita est a Patre. Consentiunt Cyril. lib. 2. cap. 23. Chrysost. homil. 21. & Ambros. ser. 16. in Psal. 118.

ANNOTATIO IX.

Matris precibus quid Christus cõcesserit.

Non est hoc loco silentio prætereundum, quod graues Doctores affirmarunt, nempe ob preces matris Christũ citius hoc esse operatũ miraculum, ita Ambros. Chrysost. & Cyrillus in extremo superioris annotationis a nobis citati: quod etiam comprobo, & quò sit notius explico. Nõ ita hoc intelligendum, quasi velint dicere

dicere citius factũ miraculum, quàm æterna sua dispositione decreuerit faciendum, nemo enim Catholicus id affirmare ausus esset: sed fecisse citius, quàm, si non rogatus esset a matre fecisset: quamquã & hoc sua æterna prouidentia disposuerat. Præuidens enim futuram matris dignissimæ intercessionem, decreuit citius, quàm si non esset futura intercessio facere: immo quia tunc facere voluit, vt a matre rogaretur, præordinauit. Vnde caute admodũ & docte Ambro. affirmans citius hoc propter matrem factum miraculũ: adiunxit, etiam opportunũ fuisse tempus hoc, quando propter matrem fecit: opportunũ profecto non esset, nisi, vti diximus, ab æterna esset mente dispositum.

ANNOTATIO X.

Hæresis Priscillianistarum.

VItandus est hic error Priscillianistarum, cuius meminit Grego. hom. 10. in Euange. qui Christum fatis & cælorũ constellationibus subiectum, omniaq. ex necessitate fatali operari arbitrabantur, A suamq. hæresim his verbis: ***Nondum venit hora mea***, tuebantur, vt refert August. tract. 8. in Ioan. Quam cæci isti qui quod potestatis diuinæ est, secundum quam est Dominus cælorum & temporum: & quod prouidentiæ, qua, quæ facturus erat, prout voluit, & conuenire iudicauit, ab æterno disposuit, ad creaturas referebant: vtique in ipsa luce cæcutientes, & in ipsa via errantes. Est quoque temperandum verbũ Chrysost. hom. 21. qui hunc cõfutans erB rorem, affirmauit ante statutum tempus hoc fecisse miraculum, ne fato subiectus videretur. Non absolute hoc dicendum est, vti diximus, in præcedenti annotatione: nam quando fecit, etiam statutum fuit tempus, sed vocat statutum, quo fecisset quidem, licet tardius, si matris preces interpositæ non essent. Nõ est hoc Catholicis Doctoribus insolens, qui dum hæreticos insequuntur, & vrgent, nimio zelo & ardore currendi, transcendunt metas, & tunc quidem eorum non verba tantum, sed etiam intentio & mens consideranda sunt.

Dicit mater eius ministris: Quodcumque dixerit vobis, facite.

COMMENTARIVS.

EXimia est Beatæ Virginis misericordia, filium rogasse, vt opem ferret, satis illis non fuit: sed adhuc filium velle diuinum opus ad subueniendum facere: agnoscens ministros, vt quod illis a Christo impositum fuerit, sedulo exequantur. Disponit, ne forte sua inobedientia aliquid, quo subuentione filij priuentur, committant: eos ergo alloquens, dicit: Facite quodcumque vobis filius meus dixerit.

ANNOTATIO XI.

Quorsum Beata Virgo præmonuerit ministros.

LAtet hic, ni fallor, grande mysteriũ. Nam ex verbis filij potuit mater voluntatem, & propositum subueniendi percipere: quia dictum est, nondum venit hora mea. Ambros. serm. 16. in Psal. 118. Ex affectu filij matrem nouisse affirmat: quod intelligendum arbitror, verbis ipsis affectu manifestato. Attamen vnde B. Virgo cognouerit Christum ad ministros se conuersurum, & arduum aliquid eis impositurum, non apparet. Si autem hæc non nouisset, vtique non eos præmonuisset, dicẽs: ***Facite quodcumque dixerit vobis***. Iustin. explic. quæst. Gent. resp. 136. Hanc præsentiens difficultatẽ, affirmat Christũ dixisse A matri, dic ministris, vt faciant quodcumque dixero illis.

At quia adiungere hæc verba durum videtur, maxime quia si a Christo dicta fuissent, ab Euangelista non essent prætermissa: propterea aliter respondeo, nempe B. Virginem dono intellectus, quod a Spiritu sancto acceperat, & scripturarum lectione nouisse, Deum in miraculis & operibus suæ potentiæ faciendis, aliquid, quod humano repugnabat iudicio, admiscuisse. Vt enim aquas sanas faceret, salem iussit infundi, 4. Reg. 2. Vt ferrũ etiam ex aquis extraheret, lignum aquis inijci iussit, 4. Reg. 6. Vt aquas dulces redderet, lignum præcepit

Deus in miraculis ab hominũ opinione diuersa admiscet.

præcepit immitti, Exo. 15. Similiter vulnus Ezechiæ ex ficis cataplasmate confecto sanauit, Isa. 38. Quæ omnia ad rem facere minus videbantur: immo aliquando quæ contra rem faciebant, iubebat, vt in eo virtus diuina magis innotesceret. quod & in narratis, & multis alijs exemplis factum scriptura commemorat. Collegit ergo B. Virgo diuino lumine edocta aliquid simile nunc faciendum, vt se eundem Deũ, qui illa fecerat, demonstraret. Disposuit ergo homines, vt qui Christi virtutem nõ nouerant, audientes quæ rei parum commoda videbantur fortasse contemnere iussa potuissent. Rursus cum per ministros vinum esset distribuendum, & munus ipsorum hoc esset, ad eos se conuersurum non dubitauit, vti factum est in vtroque: nam ministris Christus imperauit, & rem, quæ ridicula, & non necessaria videbatur, iniunxit. Cur enim vino cum indigerent,

A aqua hydrias vsque ad summum iubet impleri? sed non aliter virtus diuina manifestanda erat. Habemus huius rei exemplum, quamquam imperfectum. 4. Reg. 5. venit Naaman leprosus ad Elisæum, vt sanaretur a lepra. Propheta rẽ, quæ videbatur inutilis homini imposuit, nimirũ vt septies lauaretur in Iordane: quod ille contemnens, sanitatẽ non consequebatur. Accedunt serui eius, & vt faciat iussa, exhortãtur, dicẽtes: Pater, & si tibi rem grandem Propheta dixisset, facere debueras: obediuit ille & diuina mundatus est virtute. B. B Virgo longe sapientior & prudẽtior his seruis, præuenit, nec vt iubeatur, expectat, sed iussa anteuertens hortatur, & dicit, *Quodcumque dixerit vobis, facite*: quodcũque etiam graue, etiam si vobis inutile visum fuerit, facere ne recusetis. Hæc est eximia & prudens misericordia, quæ ne homo in malum incidat, præuenire non vult.

B. Virginis prudentia.

Erant autem ibi lapideæ hydriæ sex, positæ secundum purificationem Iudæorum.

COMMENTARIVS.

Hydriæ quid.

In quos vsus apud Iudæos habitæ.

INcipit Euangelista miraculum narrare, & primo loco vasa, in quibus vinum Christus miraculose fecit, describit. Hydriæ Græce, Latine aquales significãt, id est, vasa aquæ destinata, quibus vinum infundi non solet. Erant autem vasa huiusmodi sex lapidea posita, id est, quæ non circumferebantur, sed certo in loco constituta aquam continebant, ex quibus aqua minoribus vasis hauriebatur, ob idq. lapideæ erant tamquam vasa capaciora. Erant autem hæ hydriæ propter Iudæorum purificationem, quibus moris erat in conuiuijs frequenter vti lotionibus: vasa itidem & calices frequenter purificabantur: & in hos vsus magna aquæ copia in capacioribus illis vasis reseruabatur. Hæc purificatio, cuius hoc loco fit mentio, illa est, de qua Marcus dicit: Pharisæi, & omnes Iudæi, nisi crebro lauerint manus, non manducant, tenentes traditionem seniorum. Et a foro veniẽtes, nisi baptizentur, non comedunt: & alia multa sunt, quæ tradita sunt illis seruare, baptismata calicum, & vrceorum, & æramentorum, & lectorum, hæc Marcus. Harum ergo purificationũ causa erant hydriæ istæ sex positæ: quæ quidem purificationes non erant ex lege, sed ex seniorum traditione. Aliæ purificationes legis erant, ab immunditia ex tactu morticinij, aut leprosi, aut ex seminis pollutione contracta, & ab his non purificabantur aqua, sed ad vesperam vsque immundities hæc perdurabat. Perpende quàm sapienter & consulto Dei filius miraculum in sui manifestationem facturus, vasa aquæ destinata elegit, ne quis vinum in vasis, non autem de nouo factum fuisse, aut vini partem aliquam, quæ superinfusæ aquæ saporem vini indiderit, ibi reseruatam existimaret: quippe vasa aquam recipere solita, hanc tollebant suspicionem. Vasa etiam elegit capacia & magna eodem in loco fixa, hinc inde gestari insueta, vt plena vino aliunde portata nemo sibi persuaderet: atque vt copia tanta vini aperte, & sine contradictione miraculi virtutem probaret.

Capientes singulæ metretas binas, vel ternas.

MAgnitudinem vasorum describit, vt ex quantitate vini, miraculi vis multo magis elucescat. Capiebant singulæ hydriæ metretas binas vel ternas. Non est locutio hæc ambigua, quasi Euangelista incerto loquendi modo vtatur: sicut nos dicere solemus, vas hoc duas, aut tres vncias capit, nescientes vere & determinate quantum capiat. Non sic loquitur Euangelista, qui miraculo interfuit, qui Spiritu sancto illustratus scripsit: maxime quia magnam adfert differentiã, si vna addatur, vel auferatur metreta: sed est sermo certus, non ad easdem hydrias, sed ad diuersas referendus, ita, vt aliquæ hydriæ binas, aliquæ ternas, capere dicantur.

ANNOTATIO XII.

Metretæ quantitas.

DIfficile est in his mensuris certũ quid statuere, propter varietatem eorum, qui hanc materiam tractant: quod tamen certius & verius esse videtur, hoc est, metretam, quæ & alio nomine cadus & batus dicitur, duodecim continere congios: congius autẽ sex sextarios, sextarius apud Romanos quidem viginti continebat vncias, apud Atticos vero duodeuiginti, tantus etiam erat sextarius Hebraicus. Continebat igitur metreta septuagintaduos sextarios, & singuli sextarij duodeuiginti vncias: ex quo facile est cuique, quantum hydriæ caperent, computare. Alij non ita sentiunt, sed metretam decem capere existimant congios. Sed quod prius diximus, est probabilius, quamquam siue vno, siue altero modo sentias, tanta fuit vini quantitas, vt miraculum nemo inficiari posset. Et hoc ad litteralem sensum percipiendũ satis est: nam de mensuris disputare præter institutum esset.

Dicit eis Iesus: Implete hydrias aqua.

COMMENTARIVS.

MInistris, vt hydrias aqua implerent, imperat: iam enim conuiuij maiori parte peracta, consequens erat, vt propter frequentes purificationes vasa fere essent vacua: hac igitur de causa Christus vsque ad summum ea impleri iubet. Et potuisset quidem Dominus nulla aqua prius infusa vino ea implere: tamen, vt certius miraculum fieret, & ministros ipsos tanti miraculi testes haberet, aquã manibus eorum infusam in vinum conuertere maluit. Recte etiam Chrysost. hom. 26. annotat, ne vlli calumniæ locus pateret, Christus aqua vsque ad summũ vasa, quæ soli aquæ deputata erant, impleri voluit. Aliam dat Irenæ. lib. 3. cap. 11. causam, cuius hæc sunt verba: Quamuis enim posset Dominus ex nullo subiacente præbere epulantibus vinum, & ex eo complere esurientes, hoc tamen non fecit. Accipiens autem eos, qui a terra essent panes, & iterum aquam faciens vinum saturauit eos, qui recumbebãt: & potauit eos, qui inuitati erant ad nuptias: ostendens quoniam Deus, qui fecit cælum & terram, & iussit eam fructus facere, & constituit aquas, & dedit fontes, hic & benedictionem escæ, & gratiam potui in nouissimis temporibus per filiũ suum donat humano generi. Hæc Iren. Nec diffiteor hanc aquæ in vinum conuersionem accidisse, vt August. tract. 9. refert, propter mysterium, scilicet vt legem illam insipidam, inefficacem, in suauissimum, & efficax Euangelium, mutandam significaret. Simul enim miraculum vnum, & veritatem diuinitatis eius probare, & id, quod facturus erat, significare potuit.

Christus multis de causis aqua vsus est in hoc miraculo.

Et impleuerunt eas vsque ad summum, & dicit eis Iesus: Haurite nunc, & ferte Architriclino.

Ministrorũ obedientia. MInistri consilio B. Virginis instructi, voci Christi sine murmuratione, aut contradictione vlla obedientes, quamuis deficiente vino, & abundante aqua, inutile quod præcipiebatur, videri poterat: hydrias tamen sex aqua impleuerunt. Et vero Christus expresse non dixit, vt vsque ad summum implerent: tamen ipsi dicto perfecte obedientes ad summum vsque impleuerunt. Vbi ergo cognouit Dominus impletas esse hydrias, potenti sua virtute totam illam aquam in vinum nullis verbis, nullis actibus exterioribus vsus, nulla intercedẽte mora, conuertit: quo etiam magis virtus eius diuina confirmabatur. Iterumq. iubet ministris depromere ex vasis illis, & præfecto mensæ, cui soliti erãt vinum ministrare, vt ille conuiuis distribuat: quod factum est, vt per eos miraculum diuulgaretur, qui & ipsius miraculi testes erant, & quæ facta fuerant, proprijs viderant oculis. Nec voluit Dominus statim rem ad sponsum deferri: sed seruato ordine conuiuij, suam potentiam manifestauit: sic enim suauius, & efficacius res hæc euulgata est.

Et tulerunt, vt gustauit Architriclinus aquam vinum factam, & non sciebat vnde esset, ministri autem sciebant, qui hauserant aquam. Vocat sponsum Architriclinus, & dicit ei.

MInistri, etiamsi graue quid illis imponebatur (nam cum necdum aquam vinum factã scirent, haurire, & Architriclino tamquam vinum portare iubẽtur) obedierunt, quod sine diuina interius eorum corda mouente virtute, nõ est factum. Delatum vinum, Architriclinus, vt moris est, degustat: ne aliquid conuiuis propinet indignum. Miratur vini excellentiam, & nesciens quod factum erat, sed vinum ex sponsi dispositione repositum, & in finem conuiuij reseruatum arbitratus, sponsum insimulandi cũ gratia, quod ordinem rectum conuiuij non seruauerit, vocat. In primis miranda est ministrorum obedientia. Sciebant enim ministri iam vinum esse factum, id quod iussi promere ex colore & odore cognoscere potuerunt. Architriclino vero etiam miranti, & vnde hoc vinũ esset nescienti, rem non reuelant; quod nõ alia de causa eos existimo fecisse, nisi quia a Christo tantum, *Haurite, & ferte Architriclino*, audierunt. Verbumq. Christi prætergredĩ non sunt ausi, existimantes forte Christũ hoc operatum esse, ne vinum defecisse diuulgaretur. At optimo consilio id Christus fieri voluit: fide enim maiori digni erant ministri, tanti operis testes, si non sponte sua, sed interrogati, rem totam, vti facta est, aperirent. Quantum ex verbis his licet conijcere, sponsus in conuiuio non recumbebat, sed generalem omnium habebat curã: si enim discũberet, non ab Architriclino vocatus, sed Architriclinus ad eum venisse diceretur: si autem recubuisset, non vtique eum vt surgeret, & veniret, vocasset.

Hinc colligitur, quòd sponsus nõ recumbebat in mensa.

Omnis homo primum bonum vinum ponit, & cum inebriati fuerint, tunc id quod deterius est, tu autem seruasti bonum vinum vsque adhuc.

SPonsum Architriclinus imperitiæ insimulat, quòd peracto fere conuiuio, quando gustus qualitatem vini minus percipere est aptus, vinum optimũ apponat, cum tamen omnes alij contrario faciant modo: optimum enim in principio,

pio, quando qualitas discerni valet, propinant. Cum legis verbum, *Inebriati fuerint*, huius conuiuij intemperantiam ne suspiceris, sed Euangelista personam Architriclini, quod communiter in alijs conuiuijs fieri solebat, referentis inducit. Multa alia describere omittit Euangelista; quia ex narratis facile intelliguntur. Sponsus insimulatus negat, inquiritur factum, interrogantur ministri, veritas manifestatur, miraculum diuulgatur, effectus consequens verbis sequentibus ostenditur.

Hoc fecit initium signorum Iesus in Cana Galilaea, & manifestauit gloriam suam: & crediderunt in eum discipuli eius.

EVangelista hoc primum miraculum Christi fuisse testatur, quod in Cana Galilaeae factum est, quo gloriam suae diuinitatis manifestauit. Fructus autem miraculi, immo finis praecipuus, propter quem ad nuptias venit, fides fuit: nam miraculo hoc fidem discipulorũ, qui aderant, sibi conciliauit: *Crediderunt* enim *in eum discipuli eius.*

ANNOTATIO XIII.

Non fuit Ioãnes spõsus in his nuptijs.

INquirunt aliqui, an Ioannes fuerit spõsus hic, qui a Christo fuerit a nuptijs auocatus, & virginitatem perpetuam custodierit: & multi nostri temporis graues quidam viri id affirmant, Bedam in huius rei testimonium, immo Augustinum & Hieronymũ in suis praefationibus in Ioãnem proferentes. Si rationes & argumenta, quibus tanta veritas confirmetur, quaeras, non inuenies. Bedae auctoritas totum est huius opinionis argumentum: nã Augustinus & Hieronymus, nihil pro hac sententia faciunt. Praefatio enim illa Augustini non est, sed potius Bedae, cuius verbis conflata, sicut etiam illa, quae Hieronymo tribuitur, quae ex eiusdẽ Bedae verbis, aut certe ex alicuius alterius, a Hieronymi phrasi longe distantis, cõposita est: vt solus Beda sit huius opinionis auctor.

Immo, si attente rem, & diligenter inquirimus, contrarium Augustinus & Hieronymus sentiũt. Augustinus enim tract. vltimo in Ioan. habet haec verba: Sunt, qui senserint, & hi quidem non contemptibiles sacri eloquij tractatores, a Christo Ioannem Apostolum plus amatũ, propterea quòd neque vxorem duxerit, & ab ineunte pueritia castissimus vixerit; hoc quidem in scripturis canonicis non euidenter apparet: verum tamen id quoque multum adiuuat congruentiam, quòd illa vita per eum significata est, vbi non erũt nuptiae. Haec Augustinus vbi duxisse vxorem, & celebrasse nuptias negat, docetq. A graues Doctores ita sensisse, rationemq. huius veritatis congruẽtem adfert. Augustinus ergo non cum Beda sensit.

Praeterea Hieron. lib. 1. cont. Iouini. probanti Iouiniano melius esse Virginitate Matrimoniũ, eo argumento, quòd Christus Ecclesiae principatum non Ioãni Virgini, sed coniugato Petro commiserit: Respondet Hieronymus id factum, quia tũc aetate puerili erat Ioannes: vocatus enim est vigintiquinque annorum. Profectò si nuptias celebrasset Ioannes, efficacius opposuisset Ioannem etiam vxorem duxisse. B Praeterea, si aetate puerili vocatus est, non celebrarat nuptias secundum Hieronymum.

Bedę opinio de nuptijs Ioãnis auctori nõ probatur.

Cum igitur haec Bedae opinio nullo scripturę testimonio, nulla traditione, nec antiqui vllius Doctoris fulta sit auctoritate, nunquã mihi eam potui persuadere: rem enim alioquin insignem tam diligẽtes antiqui tractatores non omisissent. Nec incumbit nobis partem hanc negatiuã probare: ab ijs potius qui rem grauem & notabilem affirmant, probanda erat, & qui- C dem rationibus vrgentibus, quae tamen nullae sunt. Adde his cum hoc nouũ quid tunc temporis esset, vt matrimonium dissolueretur, non dato repudio, & nuptiae hae ab ipso Ioanne sint descriptae: non est verisimile rem tantam, & quae omnes tunc in admirationẽ adduxisset, omni ex parte ab Euãgelista praetermissam fuisse. Adde etiam quòd Ioannes vocatus est multo

post a Christo, iam Ioanne Baptista in carcerem coniecto, vt habetur Luc.4. Existimo ergo solidam esse magis & veram sententiam, sponsum hunc Ioannem non fuisse, sed familiarem aliquem, aut secundum carnem cognatum Christi.

ANNOTATIO XIIII.

An fuerit hoc primū inter miracula Christi.

AN hoc miraculum fuerit primū omnium, quod Christus edidit, an potius nō simpliciter primum, sed eorum, quæ in Cana Galilææ fecit, inquirere aliquis merito posset. nam Euangelistæ verba aliquo modo in vtrumque sensum trahi possunt. Chrysost. homil.22. refert aliquot affirmantes hoc miraculum non fuisse absolute primum, ipse vero ante baptismum nullum fecisse certo tenet: an vero post baptismum hoc sit primum, in dubio relinquit. Aliqui recentiorum primū fuisse corā discipulis, non tamen absolute primum. Alij primum in illo loco factū, asserunt. nam Ioan.4. in eodem loco alterum refertur, tamen absolute primum nō fuisse dicunt.

Quæsiti solutio.

Sed re vera, si loquamur de miraculis, quæ Christus in sui manifestationem operatus est, hoc primum est. Omitto aduentum Magorum, & illa, quæ mirabiliter facta sunt in natiuitate eius: loquor de his, quæ suæ prædicationis initio ad diuinitatis manifestationem operatus est, quæ cōmuniter appellantur miracula. Ita tenet Ambros. ser.19. & Theophil. & Euangelista aperte significat. nā dicit, ***Hoc initium signorum fecit in Cana***, id est, hoc quod est initium signorum omnium fecit in Cana. Exponere autē, hoc fuit primum, quod fecit in Cana, violentum est: nec erat causa, cur magis primū, quod fecit in Cana, quàm primum, quod in alia ciuitate fecerit, annotatum esset. Præterea quia absolute dicitur, ***Et manifestauit gloriam suam***, quasi ante non manifestauerit gloriam & virtutem diuinitatis suæ miraculis: hoc est igitur primum miraculum, & initium miraculorum Christi. Recte autem a nuptijs se incipit manifestare: vt dicit Cyril. lib.2.c.26. descendit enim de cælo Dei filius, vt veluti sponsus spiritalis naturā hominis amplexus, veræ sapientiæ fetum, sponsam parere faceret.

ANNOTATIO XV.

An eodē die Christ⁹ adoratus a Magis & a Ioanne baptizatus fuerit, & miraculum hoc in nuptijs ediderit.

DIfficultas hoc loco se offert, an miraculum hoc eodem die a Christo sit A factū, quo & a Magis adoratus, & a Ioanne fuit baptizatus, quamuis non eodem anno. Sunt enim qui vno die, licet nō eodem anno hæc tria eximia opera facta esse affirment, vt quo die a Magis adoratus, labentibus annis, trigesimum explens baptizatus, vno post anno miraculum in nuptijs ediderit: idq. Ecclesiæ auctoritate confirmāt, quæ in quadam antiphona tria hęc simul vno die miracula patrata commemorat. Sed hoc ad locum Matth.3. magis spectat, vbi de anno baptismi Christi B propria est tractatio: nec nos longius discutere in præsenti statuimus. Hoc solum annotare libuit, Augustinum serm.37. de tempore, & Ambros. serm.21. referre aliquos illo die, quo nos Epiphaniæ festum celebramus, a Magis Christum adoratum asserentes: alios vero baptismum potius illo die celebratum a Christo: alios vero miraculum hoc conuersionis aquæ in vinum. Sed nec ipsi, nec August. & Ambros. eodem die tria hæc esse peracta, affirmarunt.

C Vetus ergo traditio non erat, tria hæc vno die, sed illo die vnum horum esse factum, quod autem illorum esset, in opinione versari. Traditio igitur antiqua omniū consentiens erat, non fuisse vnico die tria simul effecta. Propterea Epiphan. hæres. 51. expresse id negat, quamuis multa ibi alia adferat, quæ probari non possunt. Hoc tamen nempe non hæc tria simul eodem die facta fuisse, antiquitati est consonum. Ecclesia autem tria hæc vna gesta esse die non affirmant, sed cum incertum sit, quod D eorum factum sit, prudenter vnico die tria simul illa celebrat. Non ergo mihi probatur opinio, quæ præcipue nostra ætate recepta est, vno die hæc esse opera facta, sed post baptismum diebus paucis has nuptias esse celebratas existimo, nec antiquitas Patrum, nec Ecclesia aliud vnquam docuit. Per hæc tamen negare nolumus, esse opinionem illam probabilem. Hæc in pręsenti sufficiant.

ANNOTATIO. XVI.

E

Discipuli Christi an in eum, ante miraculū hoc, crediderunt.

AVgustinus lib.2. de consensu Euangelistarum cap.17. dubitationem affert propter vltima verba: ***Crediderunt in eum discipuli eius***, ergo inquit, ante non crediderant: si autem ante non crediderant, non erant discipuli: quomodo igitur ante miraculum dictum est: Vocati sunt discipuli eius ad nuptias, si quando vocati sunt nondum crediderant? Respondet per

quandam

quandam anticipationem dictum id esse: qui enim futuri erant discipuli, vocantur discipuli, etiam antequam sint: sed hoc mihi non probatur. Nam vocati sunt, qui discipuli erant: nec, quando dictum est: *Crediderunt in eum discipuli eius*, insinuare voluit, ante non credidisse, sed dicuntur credidisse, quia confirmati & aucti sunt in fide. Maiorem enim fidem viso miraculo conceperunt de Christo, & firmior facta est eorum fides: quem enim hominē tantummodo putabant, diuinitatem iam habere quandam crediderunt. Dicti autem B sunt discipuli, quia ipsi aliquo modo adhæserant, ipsum audierant, & ei fidem aliquam habuerant: testimonio enim Ioannis moti erant, vt ad eum venirent. Non est autem nouum sanctæ scripturæ, credendi verbo vti, in ea significatione, qua diximus, nempe firmius, & amplius credere. Ioan. 4. Nisi signa & prodigia videritis, non creditis: & tamen Regulus aliquo modo credebat, qui a Christo filium sanari petebat. & Ioan. 11. Si credideris, videbis gloriam Dei: & tamen iam ante Martha credebat. De hac perfectione fidei discipulorum Ambros. serm. 20. dicit. Prædicanda fides Apostolorū, qui viso vno miraculo, crediderūt in omnipotentiā Saluatoris. Hæc Ambr. Non arbitror tamen tātā fuisse tunc horum fidem, vt filium Dei A Christum crederent, sicut Matth. 16. Petrus credidisse, & confessus esse dicitur.

ANNOTATIO XVII.

Hæresis Seueri refellitur.

HOc Christi miraculo antiqua hæresis cōfutatur. Seuerus enim, vnde Seueriani dicti, cuius meminit Augu. lib. de Hæres. c. 24. & Epiph. hæres. 45. Vinū bibere prohibebat, affirmans vitē esse sobolem diaboli, qui in serpentē conuersus, terræ se commiscuit. Eandē hæresim tribuit Epiph. hæres. 47. Encratitis, qui discipuli Tatiani fuerunt, sed in multis a magistro desciuerunt: & hac de causa forsan Hieron. Amos 1. Tatiano hanc hæresim adscribit. Sed hoc Saluatoris facto cōuincitur: Christus enim aquā in vinum conuertit, cōuiuis propinari iussit, ipse etiam bibit. Vinū ergo creatura Dei est, & eo vti moderate licet. Non credo hanc hæresim multos habuisse sequaces. Fuit autem vinum hoc, vt communiter creditur, rubrū, tum vt miraculum euidentius esset, tum quia illa regio C vinis rubris pretiosis abundat: idemq. Ecclesia videtur approbare, dū cauit: Aquæ rubescunt hydriæ. Vinum hoc rubrum in scriptura, sæpe sanguis vuæ appellatur. Genes. 49. In sanguine vuæ pallium suum. Deuterono. 32. Sanguinē vuæ biberet meracissimum, & alias sæpe.

Post hac descendit Capharnaum ipse, & mater eius, & fratres eius, & discipuli eius, & ibi manserunt non multis diebus.

COMMENTARIVS.

Quæ ciuitas fuerit Capharnaum.

CApharnaum vrbs erat eo tempore celebris, in finibus Zabulon, & Nephtalim, ad ripam maris Galilææ, centum milliaribus ab ipsius maris initio ad occidentem. In littore aduerso ad orientem erat regio Gerasenorum: erat autē frequentissimum Emporium, quo maxima negotiantium confluebat multitudo, dicta patria Domini. Matth. 9. Quia frequenter ibi inueniebatur, & quia ad eam, relicta Nazareth, vt dicitur Matth. 4. cum matre, & fratribus se transtulit. Voluit enim Dominus propter celebritatem oppidi, & propter mores eius corruptissimos ibi habitare, & suæ doctrinæ primitias collocare, vt, vbi vigeret infirmitas, ibidem medicus adesset. Post nuptias in hunc locum descendit. Erat autem, quantum ad terræ situm, oppidum hoc, in parte inferiori, quamuis supra montem positum, respectu Canæ. Ob id descendisse Capharnaum dicitur, sicut quando ad superiora loca ex inferioribus proficiscebatur, ascendisse dictus est. Matth. autem 4. & Luc. 4. descensus quidam in Capharnaum narratur, quando eo habitationis causa descendit. Sed non huius in præsenti Ioannes meminit, sed alterius prioris, quem alij omiserunt Euangelistæ. Hic enim est factus post nuptias ante carcerem Ioannis: at ille post vincula ipsius, & nunc paucis com-

moratus est diebus, tunc autem multis: nunc miraculum non legitur fecisse, nec publice docuisse, tunc autem & docuit, & miracula edidit. Post nuptias ergo cū matre, & discipulis, & cognatis secundum carnem, qui fratres dicuntur, descendit Capharnaum, & ibi manserunt non multis diebus. Qua de causa huc venerit, Euangelista non narrat, nec quidquam certi possumus affirmare.

ANNOTATIO XVIII.

Fratres Domini qui.

CONsideratione dignum est, qui sint hi fratres Christi, & quare sic vocati sint. Horum alterum ex Euangelio habemus; nam Matth. 6. Quattuor numerantur, Iacobus, Iose, Iudas, & Simon: & aduerte secundum scribi Græce ἰωσῆ quod Latine dicendum est Iose. Sponsus B. Virginis aliter appellabatur, nempe ἰωσήφ, Latine Ioseph. Hic autem Iacobus apud Matthæum 10. & Mar. 3. dicitur Iacobus Alphæi, & sæpe vocatur Iacobus frater Domini: quia vt refert Epiph. in Ancorato, & hær. 78. cum ipso educatus erat. Sorores etiā in Euangelio narrantur Mar. 6. Nonne sorores eius apud nos sunt? quot tamē & quę nomina earum, Euangelium nō expressit. Nicephorus tamen lib. 2. histor. c. 3. refert Hippolytum Portuensem Apostolorum successorem Christi cognationem describentem, & descriptis quattuor prædictis fratribus, duas affirmantem fuisse sorores, vnā nomine Esther, alteram Thamar. Epipha. in Ancorato duas etiam affirmat, sed alijs appellat nominibus Mariam, & Salomen. Hi sunt dicti fratres Domini.

Quare fratres Domini appellētur.

Alterum autem, quare fratres Domini vocentur, nō ita definire facile est. Catholico vnum est certum, alterum est in controuersia: certum est non ita esse fratres, nec sorores, vt ex eadem sint matre: quia perpetuam Virginitatem B. Virginis ab Ecclesia iam olim declaratam, fideles cōfitentur: pro cuius defensione contra Heluidium Hæreticum docte, & diffuse scripsit Illephonsus Toletanus Archiepiscopus. scripsit etiam Hieron. contra hunc hæreticum affirmantem B. Matrem Virginē extitisse vsque ad Saluatoris partum, tamen postea ex Ioseph filios concepisse & peperisse. Debilia erant hæretici huius arma contra Ecclesiam: vsus est enim argumento quia fratres Christi Euangelium appellat, & quia Christus primogenitus dicitur, & quia dictum est Matth. 1. Non cognouit eam Ioseph, donec peperit filiū suum. & quia Ioan. 19. Maria mater Christi dicitur cruci astitisse, & alij Euangelistæ referunt Mariam Iacobi præsentē fuisse, igitur eadem est Maria Iacobi, & Maria mater Christi.

A

Vox fratrum, in scriptura late patet.

Hæc exactissime soluit Hieron. & Catholico cuique doctori soluere facile est. In scriptura enim non solum fratres dicūtur, qui ex eodem patre, & matre sunt, sed etiam multis alijs modis, quandoquidem cognati, & sanguine coniuncti fratres etiā dicuntur. nam Gen. 13. Lot frater Abraham dictus est, & tamen filius fratris erat: non ex patre, & matre eadem. Gen. 29. Laban frater Iacob dicitur, qui tamen erat auunculus. Dicuntur etiam fratres gente, sicut Iudæi omnes fratres dicuntur. Iosue 1. Transite armati ante fratres vestros. 2. Reg. 19. Fratres vestri filij Iuda. Actor. 22. Viri fratres, & patres audite. Dicuntur fratres societate, & amicitia: dicuntur fratres adoptione, immo proximi omnes dicuntur fratres. Plena est scriptura hac voce in multis, & varijs sumpta significationibus. Fratres ergo Christi non natura, vt ex eadem matre, & patre nati, sed cognatione, & consanguinitate dicti sunt. Quod autem Christus primogenitus dictus est, id ea ratione fit, quia ante eū nemo alius sit genitus, non quod post eum alij geniti sint: sicut etiam vt Deus primogenitus patris dicitur, at post eum non sunt alij geniti, vti supra exposuimus. Illud autem quod dictum est, donec peperit, significatum est quid non sit factum, sed non sequitur postea faciendum. nam etiam dicitur: Sede a dextris meis, donec ponam inimicos scabellū: tamen non licet inferre, ergo postquam positi fuerint, non sedebit. Illa autem argumētatio ex diuersis Euangelistis vana est: quod enim vnus omisit, alius solet narrare. Quam ergo Mariam Ioannes tacuit, alij expresserūt. Opponebat Heluidius auctoritatem Tertulliani, & Victorini, quasi idem quod ipse sentirent. Hieronymus de Tertulliano non curat, quia ab Ecclesia cū Mōtano discessit: Victorinum autem negat vnquā quid tale sensisse. Catholicū ergo est, fratres hos non esse natura, sed cognatione, seu consanguinitate.

B C D

Quo

Qua cognatione Christo iuncti fuerint, qui fratres illius dicti sunt.

Quo vero gradu consanguinitatis fuerint Christo coniuncti, Catholicorum patrum extant tres opiniones valde diuersę. Vna est affirmantium fuisse fratres, quia erant filij Ioseph ex alia vxore. Tenent enim hi Doctores Ioseph antequā B. Virginē sibi despondisset, viduum fuisse, priore vxore, ex qua quattuor illos filios, & duas filias susceperat, sepulta. Habet hæc sententia graues auctores: eam enim affirmant Hippolytus Apostolorum successor, referente Nicepho. lib. 2. Histo c. 3. Orig. Matth. 13. Euseb. lib. 2. hist. Eccle. cap. 2. Hilar. can. 1. in Matth. Ambr. lib. de institu. Virg. cap. 6. & super epist. ad Gala. cap. 1. Epipha. hæres. 28. 78. & in Ancorato cū alijs etiam multis. Orig. allegat Euangelium nomine Petri scriptum, & librum Iacobi, qui modo non extant, & apocryphi sunt. Sed huic sententiæ obstat auctoritas etiam grauium Doctorum qui B. Ioseph Virgine fuisse docuerunt, inter quos sunt. Hieronymus con. Heluidium, & August. serm. 14. de Natali Domini. Bernar. serm. 2. in missus est. Beda in Ioan. 2. & hæc est communis nunc inter Catholicos opinio: & re vera certa, & legitima sententia, quā alio in loco satis probauimus. Et contra prædictam sententiam est argumentum efficax. Nam Mar. 15. dicitur, iuxta crucem fuisse mulieres, nempe Mariam Iacobi minoris, & matrem Iose & Salome. Ecce Maria dicitur Iose, & Iacobi mater, qui duo dicti erant Mar. 6. fratres Domini. Ergo non potuerunt esse filij Ioseph: nam vxor, ex qua hi Doctores volunt natos esse hos filios, mortua erat: alioqui cum despondit Beatam Virginem, duas habuisset vxores, quod nemo adhuc Catholicus affirmauit. Non igitur hæc prima sententia probanda est: quam tamē graues isti auctores defenderunt, vt contra hæreticos facilius ea ratione agere possent.

Secunda sententia est asserentium, Ioseph sponsum B. Virginis habuisse fratrē Cleopham dictū, cuius vxor dicitur Ioan. A 19. Maria Cleophæ, seu Clophæ, vt alij legunt. huius fuerunt filij, qui dicti sunt fratres Domini, Iudæi enim Christum filium secundum carnem Ioseph existimātes, consobrinos eius illos esse arbitrabantur. Ioseph autem habuisse fratrem Cleopham confirmat Eusebi. lib. 3. histo. Eccle. capit. 3. ex Aegesippo, qui temporibus fuit Apostolorum, & Epiphan. hæresi. 78. Hieron. cont. Helui. hanc refert sententiam, sed eam argumento alio probat, quia nimirū Maria, quæ dicitur mater fra B trū Domini, non dicitur Maria Cleophæ, sed Maria Alphæi. Sed hoc argumentum Hieronymi non est valde firmum: nam fieri potuit (quod aliqui recentiores dicunt) fuisse dictam Alphæi, quia filia eius erat, Cleophæ autem quia erat eius vxor. Potuit etiam fieri, vt binomius esset.

Tertia sententia, quæ Hieronymo placet, & communiter recipitur inter Theologos est, Beatæ Virginis sororem dictam esse Mariam Cleophæ, vt dicit Hieron. siue a patre, siue a familia, siue gentilita- C te, siue quacumque alia de causa hoc nomine imposito. Ex hac, & ex Alphæo nati sunt illi, qui dicti sunt fratres Domini: vnde fratres Domini sunt nuncupati, quia consobrini ex duabus nati sororibus erant. Idem tenet Isidorus lib. de Vita, & obitu Sanctorum Patrum. Refert & Niceph. lib. 2. c. 3. ex Hippolyto Annam matrem B. Virginis, fuisse sororem Sotæ, quæ fuit mater Elisabeth, vnde B. Virgo, & Elisabeth erant consobrinæ ex duabus sororibus, & Ioannes Baptista consobri- D nus secundus cum Domino. Isti ergo fratres, ex Maria vxore Alphæi, filia Cleophæ, sorores Beatæ Virginis, nati sunt. Si autem dicas vxorem Cleophæ fratris Ioseph, & filiam Alphæi cum secunda sententia, id quoque probabile est. Hoc tamē est certum, esse filios sororis B. Virginis. Secunda ergo, & tertia sententia sunt probabiliores: omnium autem probabilissima est, quæ Hieronymo probatur.

Hieronymi sententia amplectenda.

Et prope erat Pascha Iudæorum, & ascendit Iesus Hierosolymam.

COMMENTARIVS.

Haec verba causam continent, cur paucis diebus manserit Capharnaum, nempe quia prope erat Pascha Iudæorum. Hebraismus est frequens, vt particula copulatiua, locum causalis obtineat, ac si dictum esset: Quia prope erat Pascha, mansit paucis diebus in loco illo. Vt enim Exod. 23. & Deut. 16. Habetur,

tur, ter in anno ex omni loco Iudæi Hierosolymam ascendebant adorare in templo (non enim licebat sacrificare, nisi in templo illo) nempe in solemnitatibus Paschæ, Pentecostes & Tabernaculorum: sed omnium celeberrimum & quando multitudo maxima concurrebat, erat Pascha. Addidit Ioannes, *Iudæorum*, vt Pascha illud a nostro Christianorum Paschate distingueret. Dicitur autem Iesus ascendisse Hierosolymam, quia, vt in præcedenti commentario diximus, Hierusalem respectu situs Galilææ, erat in eminentiori loco. Vnde proficiscentes Hierosolymis in Galilæam, dicebantur descendere: contra vero e Galilæa Hierosolymam ascendere. Hac de causa Christus ascendisse dicitur. Est autem hoc Pascha proximum, & primum post baptismum Christi, vt dicit Irenæus lib. 2. capite 39.

Et inuenit in templo vendentes oues & boues, & columbas, & numularios sedentes.

Bis a Christo, venden-tes e templo expulsi sūt.

DVæ factæ sunt eiectiones a Christo, vna prope passionis suæ tempus, cuius meminerunt Matth. 21. Mar. 11. Luc. 19. Altera initio suæ prædicationis: hanc omiserunt Euangelistæ reliqui: Ioannes tamen eam persequitur. Fuit autem illa acerbior, quæ post tot Christi prædicationes, adhuc nihil illis proficientibus, facta est: hæc autem prior suauior. In hac, verba illa protulit: Soluite templum hoc, & in tribus diebus excitabo illud, quorum narratio valde necessaria fuit, ad intelligentiam eorum, quæ secuta sunt postea: nempe Matth. 26. quando accusatus est a Iudæis, quasi dixerit: Possum destruere templum, & in tribus diebus excitare illud: & Matth. 27. Vah qui destruis templum Dei, & in tribus diebus excitas illud. Hæc enim Iudæi opponebant, propter id, quod nunc dixit Christus, quando eiecit eos de templo. Iesus ergo ascendens Hierosolymam, templum adit: cum enim Deus sit, in domum suam se recipit quia domus Dei templum dicitur. Item vt qui circa Dei cultum abusus manifesti erant, emēdaret. Inuenit autem ibi vendentes oues & boues, & columbas quæ sacrificanda erant, & numularios, qui minuta moneta maiorem permutant. Ementium enim & vendentium vsui permutatio hæc necessaria est, a numulo ergo numularius deriuatur, numulus autem minutum quid est, & Græcum vocabulum similem habet significationem, κερματὰς κέρμα, apud Græcos æris minutias significat. Pro necessitate igitur contrahentium, hi pecunias permutabant, lucri sui causa. Neque in hoc vsura est, nec iniustitia, quando lucrum moderatum est. Templum vocat atria ipsius & porticum, vbi populus orabat, & vbi sacrificia fiebant. Vendebantur autem quæ offerenda erant in templo propter commoditatem maxime eorum, qui foris veniebant: emebant enim quæ sacrificanda erāt in eodem loco. nam Deuter. 14. mandatum legimus, vt qui longius habitarent, decimas, & primogenita quæ offerenda erant, domi venderent, eodem pretio empturi alia in loco, quem elegerit Dominus. Quod male illi intelligentes, in templo ipso vendebant.

Et cum fecisset quasi flagellum de funiculis, omnes eiecit de templo oues quoque, & boues: & numulariorum effudit æs: & mensas subuertit.

Vnde suppe-ditari funes vt flagellū cōponeret.

FVniculos, qnibus animalia forsan ligata erant, collegit, & in formam flagelli componens, negotiatores omnes simul, & animalia, boues, & oues eiecit. Græce sic habetur (factoq. flagello ex funiculis) nec hoc satis illi fuit: nam & pecunias

pecunias numulariorum effudit, & mensas subuertit. Quod dupliciter fieri potuit, aut quòd subuertit mensas, & inde pecuniarum effusio consecuta est: vt sit sensus, mensas subuertendo, effudit æs; aut quòd prius effudit æs, & postea mensas subuertit. Flagellum autem non propter animalia illa tantum abigenda factū est, sed etiam propter homines. ita Cyril. lib. 2. cap. 28. & Chrysost. homil. 22. & Anacle. epist. 2. & Iuli. epist. ad orientales Episco. asserunt, & Euangelista indicare videtur. nam dicit, cum flagellum fecisset, omnes eiecit de templo. Omnes eiecit, nempe vendentes oues & boues, & numularios sedentes, qui ante nominati erant. Quæ sequuntur autem legenda sunt per accumulationem: (Ouesq. & boues) id est, eiecit etiā oues, & boues. Prudenter autem Christus hominibus eiectis, qui tamen semel pulsi facile redijssent, si in templo oues eorum, & boues mā sissent, etiam eiecit hæc, ne redeundi relicta videretur occasio, neque templo facile egressi essent, si eis permissum fuisset boues & oues, proprijs manibus extrahere, propterea Christus ipse eiecit. Ob hanc eādem rationem & causam effudit pecunias numulariorum, vt sic eas colligerent, & abirent: ac ne iterum reponerent etiam mensas subuertit. Tunc enim malo subuenitur perfecte, quando etiā mali occasio amputatur.

ANNOTATIO XIX.

Sacerdotes inter alios, etiam sunt electi.

ANacletus epist. 2. Sacerdotes etiam a Domino propria manu expulsos de templo affirmat. Confirmat idem Pius primus epist. 1. exponuntq. sacerdotes vēdentes fuisse eiectos; idemq. Iulius primus epist. contra orientales Episcopos, pro Athanasio, asserit. Hinc forsan Beda dicit sacerdotes illos animalia in sacrificium a data viua conseruasse, ac illis mercatoribus, qui in templo erant, vilius vendidisse, qui quidem iterum pluris alijs vendebāt: quod sacerdotum peccatum, si ita est, grauissimum erat, meritoq. & ipsi cum ceteris sunt expulsi de templo. Hoc autem quod de sacerdotibus dicitur, in Euangelio non est expressum.

Et his, qui columbas vendebant, dixit: Auferte ista hinc.

COMMENTARIVS.

COlumbas non flagello eijcit, caueis enim ligneis conclusæ minus commode flagello eijci poterant: quod si inclusæ non erant, si tamen vsus fuisset flagello, exterritæ hinc inde per templum volassent. Via commodior eas eijciendi de templo erat, si vendentes eas auferrent, ob id præcepit dicens: *Auferte ista hinc*, quod facile præ timore executi sunt.

Et nolite facere domum Patris mei domum negotiationis.

HAec verba generaliter omnibus eiectis dicta sunt, quibus causam, cur eijciantur, reddit: quia domum Dei, negotiationis domum fecerant. Domus enim Dei ad ea exercenda fit, quæ ad Dei cultum & honorem pertinent, sicut & domus negotiationis humanæ, ad peragenda humana negotia: nō ergo quæ vnius domus sunt, conuenienter in altera fiunt: nec enim in negotiationis domo sacrificia, aut quæ cultus Dei sunt, fiunt. Simili ergo ratione quæ negotiationis domus sunt, non debent in domo Dei fieri. Recte autem dicit, *Nolite facere*, quasi dicat: Domus Dei non est ad hoc facta: vos auaritia vestra, & propria voluntate, non vllo Dei instituto ducti facitis eam talem. Rursus, *domum patris*

mei, vt recte notat Cyril. lib. 2. cap. 29. Patrem suum vocat, quia ipse est filius naturalis Dei, nos adoptionis: & patrem vocamus nostrum: ille vero suum singulari vocabulo, quia singularis est ipsius filius. Cæterũ verba hæc aliquid amplius insinuant. *Domum*, inquit, *Patris mei*: quasi dicat, iure facio hoc, quia domus est patris mei. Incumbit enim filio, honori patris consulere, ipsum defendere, & tueri. Rursus, si patris mei est, mea est: quæ patris enim sunt, filij etiam sunt. Rursus, *Domum Patris mei*, quasi dicat, quæ facio, tamquam Dei filius facio, diuina virtute & potestate facio, secundum quam Dei filius sum. Hæc omnia, verbis his ad litteram significata sunt, quamuis non ab illis tunc credita, nec intellecta: sed non propter illos tantũ, sed propter nos dicta sunt, vt quibus causis id fecerit, noscamus: nec solum verbis diuinam virtutem professus est, sed etiam id ipsum monstrauit operibus, quibus opus erat illius verbis non credentibus, nec ea intelligentibus. Et re vera fuit hæc actio diuinæ virtutis, cui nemo illorum cum tot essent, & cum tam seuere & ignominiose expellerentur, ausus est resistere, aut contradicere.

ANNOTATIO XX.

Quare vendentes e tẽplo fuerint eiecti.

CONsideratione dignum est, quã de causa hi negotiatores sint de templo eiecti. Pro cuius rei declaratione aduertẽdum est, quod paulo superius in commentario adnotauimus, bis a Christo eiectos esse vendentes de templo, semel in principio prædicationis, iterum prope passionis tempus: illius Ioannes nunc meminit, huius autem tres Euangelistæ meminerunt. Matth. cap. 21. Mar. 11. Luc. 19. Chrysost. homil. 22. acerbiorem fuisse posteriorem eiectionem affirmat, in qua Christus protulit verba acriora: Domus mea domus B orationis est, vos autem fecistis eam speluncam latronum. in hac vero, quæ prius facta est, verbis lenioribus vsus, dixit: *Nolite facere domum patris mei domum negotiationis.* Multum autẽ inter hæc, duo domum negotiationis, & speluncã latronũ, interesse docet Ambros. serm. 17. in Psal. 118. ver. 3.

Negotiari duobus modis cõtingit esse vitiosũ.

Quare attende negotiationem, qui contractus quidam est, causa lucri, duobus modis esse vitiosam & malam. Vno quidem, quando per iniustitiam fit, nempe cum fraude, dolo, vi, pretij inæqualitate, similibusve vitijs: tales negotiationes sic sunt vitiosæ, vt simul iniustæ, & iniquæ sint. Altero modo, quando ex se quidem iusta est: quæ sine fraude, dolo, vi, aliaue iniustitia exercetur. tamen ratione circũstantiæ alicuius vitiosa fit. nempe quando exercetur in loco, aut tempore, in quo fieri non debet. nec enim diebus festis, nec locis sacris negotiatio fieri debet. Simili etiam ratione quando a personis exercetur, quibus est prohibita negotiatio: tAlis negotiatio quamuis in se iusta sit, & quæ si debitis loco & tempore, & a personis non interdictis fieret, non esset vitiosa: efficitur tamen mala propter tales circumstantias. Ad hanc etiam rationem reducitur negotiatio, quæ in se iusta est, tamẽ ex auaro procedit affectu.

His suppositis dico, qui priorem negotiationem in templo exercebant, eos Dominus dixit, domum Dei fecisse speluncã latronum: qui vero posteriorem, fecisse domum negotiationis, quod minus est graue, Augu. tract. 10. in Ioan. existimat hos eiectos negotiationem posteriorem exercuisse, quia rem in se iustã faciebant vendentes, & ementes, quæ sine vitio extra tẽplum vendere, & emere licebat. At quia in tẽplo talia exercebant, vitiose agebant, ideoque eijciuntur. Cyril. lib. 2. c. 23. affirmat hos esse eiectos propter contemptum, & propter auaritiam, quod plus est, quã quod dicit Augustinus. Mihi certe videtur probabilius, si dicamus negotiatores hos eadem egisse, quæ fecerunt eiecti C posterius, quibus dictum est: Domum orationis fecistis speluncam latronum. Non enim est verisimile in posteriori eiectione omnes negotiationes fuisse iniquas, in priori autem omnes in se iustas: sed in vtraq. eiectione arbitror fuisse, qui & vno & altero modo negotiabantur. Dominus tamen vtrosque eiecit ea causa, quia negotiabantur, vbi nefas erat negotiari: hoc namque potissimum erat, cur eiecti sunt de templo, idq. expressum est in priori eiectione. In posteriori vero addidit Dominus reprehẽsionem acriorem propter eos, qui

qui inique etiam negotiabatur, grauiusq. in templum Dei delinquebant, & ratione loci, & ratione negotiationis iniquæ & iniustæ.

ANNOTATIO XXI.

Cur Christus insigni hoc opere contrahêtes e templo expulerit.

NOn immerito quæri hoc loco posset, cur non verbo & doctrina Dominus vsus sit in his vitijs corrigendis, sed manû etiam tremendam admouerit, idq. in suæ manifestationis initio? Respondeo Dominum se mundo sua prædicatione manifestare venientem, torpentes, & sopitos hominum animos inuenisse: ideo nouo & insolito aliquo opere, eos ad attentionem excitare oportuit, vt nouum quid, & mirandum audituri, nouo etiam, & mirabili facto attenti fierent. Hoc enim opere mêtes hominum multum ad ipsius verbum audiendum, & quis esset, considerandum, incitatæ sunt, & sicut veniens in mundû, ortus sui principium tam horribili infantium cæde diuulgauit, vt dormientes Iudæi ad considerandum tempus Christi, quasi e grauissimo somno euigilarent: sic etiam ad suæ prædicationis exordium terribili facto animos facit attentos. obduratis enim in peccatis remedia talia sunt admouenda.

Aliam huius rei causam adfert Cyril. lib.2.cap.29. hoc enim facto significare voluit Dominus auferendum illum ritû Iudaicum, & gentes vocandas ad religionem, Iudæos vero incredulos puniendos: quod flagellum significat. Hæc tamen ratio magis posteriori eiectioni conuenire videtur.

Tertiam assignat Chrysost. hom.22. cû enim Iudæi oppositurí essent Christo, quod sabbatum non seruaret, legemq. cõtemneret: propterea insigni facto se Dei & templi, & consequenter cultus & religionis zelatorem ostendit: vt qui tanto periculo se exposuerit, pro templi Dei reuerentia, verisimile non esset ab eo illius cultum contemni.

Adde etiam, quòd ad doctrinam pertinet, abusus publicos, & qui tolerari nô debent, non verbis sed facto esse eradicandos. Verba enim in abusibus cõmunibus, & temporis longinquitate inueteratis, maxime qui ex auaritia procedunt, quales hi erant, parum proficiunt.

Recordati sunt vero discipuli eius, quia scriptum est: Zelus domus tuæ comedit me.

COMMENTARIVS.

DIscipuli bene erga Christum affecti in bonam partem eius factum acceperunt: nam recordati sunt illius prophetiæ Dauid Psal. 68. Zelus domus tuæ comedit me: & zelo honoris Dei & templi ipsius, hoc quod factum est, adscripserunt. Tunc cum hæc fiebant, recordati dicuntur discipuli, vt notat Cyril. lib. 2. cap. 30. non autem post resurrectionem, vt quidam recentiorum interpretantur: non enim dicuntur recordati huius facti, sed illius, quod scriptum est. Si autem post resurrectionem recordati dicerentur, id Euangelista expressisset, sicut post pauca verba expressit. Venit ergo tunc illis in mentem locus Dauid, qui zelo domus Dei illa protulit verba Psal. 68. Iudæi enim ex frequentibus scripturæ lectionibus, quæ in templo fiebant, & synagogis, multa ex scriptura didicerant. an autem recordati sint tunc discipuli huius verbi, quasi prædictum id sit de Christo: an vero cuiusdam zeli similis, vt sit sensus: venit illis in mentem ille zelus Dauid, quod de se dixit, Zelus domus tuæ comedit me, vt fieri solet (dum enim videmus facta alicuius, veniunt in mentem facta alterius similia) Euangelista non explicat: tamen potius existimo recordatos esse illius sententiæ, tamquam prædictæ de Christo. nam discipuli iam eum esse Christum in Prophetis & in lege promissum credebant: & hac de causa Euangelista id annotauit. Est autem illud considerandum, *Zelus comedit me*. quo non solum zelus, sed etiam, quantus sit, exprimitur. Omni enim postposito periculo, quod a Sacerdotibus, & illis, quorum res agebatur, & qui tam ignominiose expellebantur, creari poterat, Dei honorem tuetur. Magnitudo enim zeli in superandis periculis,

Psal. 68. Quid sit zelus & quantus fuerit in Christo.

periculis, & timore postponendo maxime exercetur, vt bene notat Chrysost. homil. 22. Zelus autem vehemens quoddam studium est, quæ diuini sunt honoris, procurandi, & quæ ei aduersantur, propulsandi, estq. vt ignis vrens, & consumens iuxta illud etiam Psal. 117. Tabescere me fecit zelus meus.

Responderunt ergo Iudæi, & dixerunt ei: Quod signum ostendis nobis, quia hæc facis?

IVdæi, qui se temporalibus emolumentis priuari videbant, non considerarũt zelum, sicut discipuli, nec etiam aduerterunt propriam culpam, quæ argumẽto illis esse debuisset, Christum recte illa fecisse, sed cæci præ auaritia contra ipsum insurgunt, & rogant: *Quod signum ostendis nobis, quia hæc facis?* sensus hic est: quo signo nobis probas te auctoritatem habere faciendi, quæ facis? Illud, *Quia hæc facis*, significat idem, ac potestatem habes hæc faciendi. In illa posteriore eiectione dictum est: In qua potestate hæc facis? & quis dedit tibi hanc potestatem? in hac priori: *Quod signum ostendis, quia hæc facis?* id est, quo signo probas te posse facere, seu te habere auctoritatem & potestatem faciendi talia? Negare non poterant malefacta sua, & in domo Dei tales negotiationes non recte fieri conuicti erant. ideo responsum in ipsum facientem dirigunt: non enim omnium est etiam malefacta corrigere, sed quorum interest, petuntq. non tantũ auctoritatis simplici verbo attestationem, sed eiusdem per signum aliquod probationem. Et verbum *Responderunt*, idem significat, quòd dixerunt, vt alias sæpe fit, non autem quod interrogati fuerint. Signum ergo poscunt in probationem auctoritatis, qua facit talia. Si sanam habuissent mentem, signum satis efficax erat in tanta multitudine, & vbi de emolumentis temporalibus agebatur, & omnes flagello tamquam serui malefactores expellebantur, neminem ausum esse resistere: nec etiam ex sacerdotibus illis, qui erant in templo, & rem videbant, cuius ipsi auctores erant, & quorum etiam res agebatur: & forsan ipsi quoque flagello eijciebantur, sed auaritia & turbatio ex indignatione orta, excæcauit eorum mentes. Apud alios Euangelistas de posteriori eiectione tractantes, hanc responsionem Pontifices & seniores Iudæorum fecerunt: quod hic non expressit Ioannes, sed generali vsus est verbo, *Responderunt Iudæi*. Particula illa, *ergo*, illationem significat ex priori facto, nempe eiectos cum se viderent, propterea hæc dixerunt.

ANNOTATIO XXII.

Expositio alia D. Cyrilli. CYrillus lib. 2. capite 31. aliter exponit hæc verba, nempe Iudæos respondisse ad verbum Christi, quo dixit, *Domum patris mei*, quasi diceret, filius Dei sum, & mihi incũbit hoc facere. Ad quod Iudæi dicunt: Ostende nobis signum & miraculum aliquod, quòd tu sis filius Dei. Credendum enim non est tibi, nisi hoc aliquo signo demonstraueris. Sed difficultatem patitur hæc expositio: non enim dicunt, signo ostende quòd filius Dei sis: sed quia hæc facis, id est: quòd habeas potestatem faciendi, quæ facis. Nec puto illos tunc intellexisse, per illa verba Christum affirmasse, se esse filium Dei. Non caret ta- A men probabilitate expositio Cyrilli. Per signum, miraculum aliquod intelligitur, sicut illud Matth. 12. Signum petit, & signum non dabitur ei. Aliqui argumentũ exponunt, sed non qualecumque argumentum Iudæi petierunt, sed diuinũ, quale est opus aliquod supernaturale: nam auctoritatis diuinæ illud factum esse non dubitabãt: miraculum ergo tamquam signum & argumentum diuinum petebant. At re vera credituri non erant, etiam si factũ fuisset, sicut nec alijs etiam factis crediderũt: & propterea illud à Christo accipere non meruerunt, vt recte Chrysost. hom. 22. Cyril. lib. 2. cap. 32. dixerunt.

Respondit

Respondit Iesus, & dixit eis: Soluite templum hoc, & in tribus diebus excitabo illud.

COMMENTARIVS.

Petentibus signum potestatis suæ Dominus respondet: *Soluite templum hoc, & in tribus diebus excitabo illud*. Idem est horum verborum sensus, cũ illis Ioan. 8. Cum exaltaueritis filium hominis, tunc cognoscetis, quia ego sum: id est, cum me crucifixeritis, & occidetis, resurgam post tres dies, & illa mea resurrectio erit vobis signum, quo cognoscetis me esse verum Christum, & Dei filium. Hoc nũc Christus dicit, *Soluite templum hoc*, id est, occidetis me, & soluetis corpus hoc ab anima, quod ego excitabo iterum post tres dies: & tũc erit id vobis signum, quo agnoscetis potestatem meam, qua id facio. Quod dicit, *Soluite*, non est præcipiẽtis, vt occidant, sed, vt bene dicit Cyril. lib. 2. cap. 32. quod ipsi facturi erant, præscientis, & permittentis, ac si diceret: scio vos occisuros me, occidite: ego tamen suscitabo me ipsum post tres dies: & talis resurrectio erit vobis signum potestatis meæ, qua hæc facio, quia filius Dei sum. Iterum Iudæis signum petentibus, resurrectionem hanc in signum dedit: vt patet Matth. 12. vbi signum Ionæ vocauit.

ANNOTATIO XXIII.

Quare Christi resurrectio in signũ Iudæis data est.

Cum multa signa & miracula Christus post hæc verba Iudæis dederit, quibus se filium Dei, suamq. potestatem confirmabat: cur potius resurrectionem suam a mortuis, se in signum daturum dicit? Respondeo, quia omnia miracula ante mortem suam, sufficientia quidem fuerunt ad id confirmandum, tamen parum efficacia: quia pauci Iudæi conuersi sunt: & hi quidem minus perfecte, quis Christus esset, nouerunt: at resurrectionis prædicatione, multitudo magna conuersa est: & hi tunc perfecte crediderunt Christum esse Messiam verum, & filiũ Dei, vt patet ex Act. 2. 3. 4. 5. Vnde resurrectio a mortuis populos conuertit Iudæorum, supra omnia miracula, & fidem Christi auxit, & confirmauit: incredulos autem, qui in sua obstinatione manserunt, confudit. Propterea dictum est, vt paulo ante dicebamus: Cum exaltaueritis filium hominis, cognoscetis, quia ego sum: & tunc dicit, *Excitabo tribus diebus illud*, & hoc erit signum efficax mundo declarans, quis sim ego.

Lazari resurrectio quomodo non fuerit signũ diuinitatis Christi.

Quæret iterum aliquis, nonne Lazarus surrexit post quattuor dies, & tamen resurrectio eius non fuit signum diuinitatis eius? Respondeo, Lazarum surrexisse, sed a Christo excitatum, at Christus surrexit, a nemine alio excitatus. Nõ enim pre-
A cibus, aut virtute alterius resurgens apparuit: quod argumento fuit, eum seipsum excitasse, quod nõ potuit facere, nisi Deus esset. & hoc est, quod dicitur, *Excitabo illud*. Ego ero, qui meipsum excitabo, sicut ego sum, qui alios excito. hoc miraculum nemo potuit facere homo purus. potuerunt quidem Prophetæ virtute diuina mortuos excitare, & omnia miracula, quæ Christus fecit facere: at excitare se non potuerunt, quod Christus fecit: ob id hoc
B argumentum propriũ est diuinitatis. Propter efficaciam igitur huius signi, quia de facto declarauit mundo filium se esse Dei, dictum est, *Soluite templum* &c. Est adhuc alia huius rei causa, quam docuit Athana. in orat. cont. Arrian. in illud dictũ, Quod ex Deo Deus est verbum: comminatoria existimat esse verba, quibus ruinam minatur Iudæorum post resurrectionem suam, vt sit sensus, *Soluite templum hoc*, id est, vos studebitis soluere hoc tẽplum corpo-
C ris mei per mortem, vt cõseruetis hoc materiale templum vestrum: occidetis veritatem, vt conseruetis vmbram: sed inanea erunt vestri conatus, immo in vestrum cõuertentur caput. ego excitabo illud tribus diebus, & tunc vestrũ soluetur, & destruetur. nam veritate præsente, figura cessabit. Conqueruntur isti quòd eijciãtur e tẽplo, & quærunt,

& quærunt, in qua poteſtate id faciat: peiora patientur poſtquam Chriſtus ſuum tẽplum ab illis ſolutum excitauerit, quando non ſolum eijcientur, ſed occidentur, & templum deſtruetur. Hæc in declaratione Athanaſij dicta ſint.

Vtitur autem Dominus verbis allegoricis & metaphoricis templi, quia de templo agebatur, & eius occaſione ad templũ corporis ſui transfert locutionem, vt ob hãc obſcuritatem nihil illi Iudæi intelligant. Nam etiamſi intellexiſſent, non erãt credituri: quamuis autem verum ſenſum non intelligerent, perceperunt tamen illis verbis diuinam poteſtatem ſuam Chriſtũ profiteri, quod tunc ſatis fuit Chriſto. Eſt autem allegoria, ſeu metaphora continuata: nam ſoluere templum, & excitare, ſunt verba communia templi materialis deſtructioni, & reædificationi: ſimiliter morti hominis & reſurrectioni. Solui enim homo dicitur per mortẽ, & excitari per reſurrectionem. Similiter ſoluitur templũ, quãdo vaſtatur: excitatur, cum reædificatur.

Aduertendum denique pro intelligẽtia verborum, templum Chriſti corpus eſſe ſimul cum anima, nempe humanitatem ipſam, in qua inhabitat diuinitas, non vt in nobis per ſolam gratiam, ſed corporaliter, id eſt, per realem vnionem. Dicitur autem ſolui non quidem, quòd a diuinitate ſeparetur, ſed quia partes humanitatis huius nempe anima & corpus inuicem ſeparentur per mortem, & iterum vniãtur per reſurrectionem: a diuinitate tamen neutra vmquam eſt ſoluta. Humanitas Chriſti diuinitatis templũ dicitur.

Dixerunt ergo Iudæi: Quadraginta ſex annis ædificatum eſt Templum hoc, & tu in tribus diebus excitabis illud?

COMMENTARIVS.

MYſterij profunditatem metaphoris, & allegorijs concluſam non intelligentes, ſigno illudunt, nec poteſtatem agnoſcunt: non ſolum quãtam in rei veritate Chriſtus ſignificabat, ſed nec quantam ipſi, quæ multo minor erat, percipiebant. nam de templo materiali eum loquutum arbitrati ſunt, & negant poſſe in tribus diebus ab illo reædificari, quod quadraginta ſex annis conſtructum fuit. multo magis negaſſent poſſe Chriſtum ſe mortuum, & crucifixum, poſt tres dies excitare: hoc enim illo multo maius eſt incredulis. Recte igitur Chriſtus myſterium ſuum ita celauit, vt ſenſum aliquem apertum reliquerit, quo poſſent illi cognoſcere eum poſſe facere, quæ faciebat. nam qui poterat templum illud materiale tribus diebus excitare, vt illi intelligebant, iure poterat peccantes contra Dei honorem, templo illo expellere. Diſcordia eſt inter auctores de annorũ numero, & computatione: nam de fide nihil ex hoc loco probatur. Euangeliſta enim tantum refert, quòd Iudæi reſponderunt, vera tamen illos reſpondiſſe, & dixiſſe nõ confirmat: ſicut quando etiam refert eos dixiſſe Ioan. 8. Quinquaginta annos nondum habes, inſinuantes Chriſti ætatem parum diſtare ab annis quinquaginta, quæ tamen multo erat inferior. relatio ergo ſola eorum eſt, quæ ab alijs dicta ſunt, non confirmatio. Quapropter quamuis verum ſit quadraginta ſex annis ædificatum eſſe, tamen ex hoc loco id credere non cogimur.

ANNOTATIO XXIIII.

Circa hunc annorũ numerum tria notat Aug.

AVguſtinus aliqua in hoc loco circa numerum quadrageſimum ſextum annotat. Primum lib. 2. de doctrina Chriſtiana cap. 28. refert aliquos ex hoc loco probaſſe, Chriſtum in hoc ſæculo quadraginta ſex annos peregiſſe. Sed hanc ſententiam merito reijcit: tum quia vera nõ eſt, annum enim trigeſimum tertium non exceſſit, quam rem inferius cap. 8. tractabimus: tum quia locus hic nihil ad rem talem facit. Alterum notat ipſe lib. 4. de Trin. cap. 5. & lib. 83. quæſtion. quæſt. 56. & lib. 2. de doctrina Chriſtiana cap. 16. vbi numero hoc: quo templum illud ædificatum eſt, ſignificari affirmat totum illud tempus, quo corpus Chriſti, cuius illud figura

figura erat, in ventre matris fuit ad debitam perductum quantitatẽ, vt nasceretur. Nam quadraginta sex ducta in se, nempe quadragies sexies seni efficiunt ducenta septuaginta sex, qui numerus dierum conficit nouem menses, & sex dies. totidem autem diebus fuit Corpus Christi in ventre B. Virginis. Hæc annotatio August. veram continet doctrinam: non tamẽ video, qua ratione huic loco accommodetur: nec arbitror ob eam rationem, templi ædificationem durasse quadraginta sex annos. Adde non fuisse continuam ædificationem: nam propter impedimenta nationum cessauit multis annis. Tempore enim Salomonis, quando nihil opus fuit ab ædificio vacare, septem annis perfectum est: at in corpore Christi perficiendo non fuit interruptio, sed in instanti primo incarnationis fuit totum simul formatum quantum ad partes organicas & membra, vt recte dicit Basil. hom. de humana Christi generatione, postea vero paulatim per nouem menses ad illam peruenit quantitatẽ in qua nasci solent infantes. Tertium annotat ipse August. tract. 10. in Ioan. & animaduersum ab antiquis refert, nempe hũc numerum esse in nomine Adam iuxta litteras Græcas. Nam Alpha vnum, Delta quattuor, iterum alpha vnum, Mi quadraginta continent, quæ omnia efficiunt quadraginta sex. Rursus in eo nomine omnes quattuor mundi partes contineri significat: nam si nomina Græca consideres, vnaquæque littera est principium nominũ significantium quattuor mundi partes, orientem, occidentem &c. Sunt hæc ingeniose dicta, sed meo iudicio, præter scripturæ intentum. Libuit tamen ea annotare, ne mysterium grande videremur prætermisisse.

ANNOTATIO XXV.

Templũ bis fuit ædificatum.

DVplex fuit templi ædificatio: prior facta per Salomonem, qui anno quarto, mense secundo regni sui, inchoauit ædificium: compleuit autem anno vndecimo, mense septimo: vnde ædificatio durauit septem annis, & quinque mensibus, vt habetur 3. Reg. 6. Quod si Chrysost. hom. 22. annis viginti ædificatum fuisse affirmat, non de solius templi, sed de domus regiæ simul ædificatione id intelligendum est. De hac ædificatione non est sermo in præsenti: nam templum illud fuit funditus

A euersum, per Nabuchodonosor, vt habetur 4. Reg. vltimo. vnde non est probanda sententia illa, cuius Origenes in hoc loco mentionem facit, nempe verba hæc intelligenda de illo templo. cuius ædificatio, si a tẽpore, quo per Dauid eius præparatio fieri incœpit, exordiamur, quadraginta sex conficiuntur anni. Sed violenta expositio hæc est: nam Iudæi loquebantur de templo, quod tunc erat: hoc enim existimabant, si solueretur a Christo tribus diebus reædificandum iri: at hoc non est
B illud Salomonis, quod omnino erat euersum.

Altera ædificatio facta est post captiuitatem Babylonicam per Zorobabel principem Iuda, sub Iosue summo Pontifice, Zacharia, & Aggæo Prophetis. ædificandi quidem facultas data est anno primo Regni Cyri, tamen incœpta est ædificatio, anno eius secundo, vt habetur. 1. Esdr. 3. perfecta autem est anno nono Darij Histaspis, vt scribit Ioseph lib. 11. Antiqui. cap. 4. & Euseb. lib. 8. prępara. Euan
C gel. & Hieronymus Danie. 9. Ab anno autem secundo Cyri vsque ad annum nonũ Darij Histaspis, intercesserunt quadraginta sex anni. Contra hoc hæc est quod Aggæi. 2. scriptum est, anno secundo Darij fundamenta posita esse. ad quod respondet Beda, fundamenta partis interioris templi posita esse anno 2. Cyri, vt dicitur lib. 1. Esdr. cap. 3. partis vero exterioris, quæ continebat atrium, porticus, & gazophylacium tempore Darij anno secũdo & hoc dicitur ab Aggæo. positis enim illis
D fundamentis per multos annos cessauit ædificium. Artaxerxes enim solicitatus ab inimicis ædificationem prohibuit, vt habetur lib. 1. Esdr. cap. 4. totum tamen ædificium completum est anno 9. Darij Histaspis, vt diximus quadraginta sex annorum spatio. hoc templum non fuit euersum, sed durauit annis 580. vsque ad Vespasianum. fuit quidem instauratum & valde amplificatum ab Herode primo Rege alienigena, vt habet Ioseph. lib. 15. Antiquit. cap. vltimo tamen idem erat
E templum, nec alia censenda est ædificatio hæc a secunda. Scio alios aliter de his scribere, sed quæ dicta sunt veriora, & certiora existimo. De hac ædificatione Iudæi in præsentia loquuntur, affirmantes: quadraginta sex annis templum illud fuisse ædificatum. Et hæc ad huius loci intelligentiam sufficiant.

Aggei 2. Quo anno cœperit secunda templi ædificatio.

Ille autem dicebat de templo corporis sui.

COMMENTARIVS.

IVdæi non intellexerunt verbum Christi: illi enim de templo illo materiali verba sunt interpretati, cum tamen Christus de templo corporis sui loqueretur. Euangelista autem hoc exposuit, ne nos etiam erraremus, arbitrantes cum Iudæis locutum esse de materiali illo templo: & rursus vt ostenderet falsum testimonium, quod imposuerunt passionis tempore Matth. 26. accusantes eum, quód dixerit: Possum destruere templum Dei, & post triduum reædificare illud. Quanta hæc sit calumnia ex his verbis Ioannis apparet. non enim Christus dixit, possum destruere templum Dei: sed ad eos direxit verbum: Soluite templum hoc. Nec dixit templum Dei: sed templum hoc. Præterea de templo corporis sui Christus locutus est, & poterant intelligere, si voluissent: nam dum dixit templum hoc, certum est gestu ipso, & motu manuum, non illud materiale, sed seipsum demonstrasse: verba enim magis determinata ostenduntur gestibus, & signis alloquentium, quàm scriptura. Cyril. lib. 2. cap. 34. templi nomine suam significasse dicit diuinitatem: nam templum solius est Dei, vnde nos templa dicimur Spiritus sancti. Sed quamuis verum hoc sit, non videtur posse ex ijs verbis deduci: nam non dixit de templo suo, sed de templo corporis sui, quod verbum non exprimit corpus Christi esse templum sui ipsius. Perpende hoc in loco quantum odium Iudæi ex hoc facto contra Christum conceperint. nam & hæc verba, vsque ad tempus passionis, contra ipsum corde retinuerunt.

Cum ergo resurrexisset a mortuis, recordati sunt discipuli eius, quia hoc dicebat: & crediderunt scripturæ, & sermoni quem dixit Iesus.

NEc discipuli eius tunc verbum hoc intellexerunt, sed post resurrectionem, quando tertia die eum a mortuis resurrexisse viderunt, recordati sunt horum verborum, & crediderunt sermoni eius, id est crediderunt eum hoc idem prænunciasse, (quod postea factum est,) nempe mortem, & resurrectionem suam. R*ecordati* ergo, *sunt, quia hoc dicebat*, id est, verborum horum, quæ protulit nunc, *Et crediderunt sermoni eius*, id est, crediderunt eum per ea verba prædixisse mortem, & resurrectionem suam, & vera esse quæ prius dixit. Euthymius non legit illud verbum, *scripturæ*, nec exponit, at ceteri legunt & legendum est: & est sensus, crediderunt non solum sermoni Christi de sua resurrectione: sed etiam scripturæ, in qua & mors, & resurrectio Christi prænunciatæ sunt, crediderunt enim eas scripturas in Christo verificari, & compleri. Non enim sensus est, credidisse scripturæ simpliciter: credebant siquidem scripturas esse veras, etiam antequam Christo adhæsissent: sed quando ipsa experientia Christum resurgentem viderunt, cognouerunt, & crediderunt & Christum verbis illis suam mortem, resurrectionemq. prænunciasse, & scripturas talia mysteria prædicentes, in Christo finem assecutas esse. Quamuis ergo Christus multa dixerit, & fecerit, quæ tunc non intelligebantur, non tamen inutilia erant. nam postea intellecta fidem, & Apostolorum & nostram, in ipsum confirmarunt & auxerunt: & propterea tunc dicta, & facta sunt. Quoniam nec ea quæ a Prophetis prædicebantur, ab omnibus tunc intelligebantur, sed postea intellecta, fidem maxime roborarunt.

Cum autem esset Hierosolymis in Pascha, in die festo, multi crediderunt in nomine eius, videntes signa eius, quæ faciebat.

AD alia narranda, quæ eodem tempore facta sunt a Christo, se Euangelista conuertit. Illo ergo tempore Paschę, multa signa fecit, quæ autem & qualia sint, non narrat: propter illa tamen multi crediderunt in nomine, seu in nomen eius, vt habetur Græce. Locutio illa, *in Pascha, in die festo*, Hebraica est quod perinde est, ac si dicas, in die festo Paschæ. Vocat autem diem festum Paschæ, septem dierum tempus, quo festiuitas illa celebrabatur: qui modus loquendi etiam alias seruatus est. Ioan. 6. Erat proximum Pascha, dies festus Iudæorum. Credere in nomine, seu in nomen eius, est credere ipsum esse verum Messiam, & Christum promissum: non enim qui crediderunt Ioanni, aut Prophetis, dicti sunt credidisse in nomine eorum, sed Euangelista nomen eius, Christum & Messiam esse supponens, dicit, *Crediderunt in nomine eius.* Quasi dicat, ipsum esse Christum promissum crediderunt. Sicut. 1. Ioan. 5. Omnis, qui credit quoniam Iesus est Christus, ex Deo natus est. Elegit semper Christus loca publica, & præcipuas solemnitates, quando multitudo magna confluebat, vt eius prædicatio, & miracula pluribus prodessent, & aduentus ipsius multis esset manifestus, nec vlla posset ignorantia prætendi.

Ipse autem Iesus non credebat semetipsum eis.

VErbum credendi multa in scriptura significat, tam Latino quàm Græco sermone, sed quantum ad propositum nostrum pertinet, duæ sunt significationes frequentes: prior est, vt significet assentiri intellectu veritati alicui: ita dictū est supra: Vt omnes crederent per illum. Et rursus: Quia dixi: Vidi te sub ficu credis & alibi sæpe. Altera est quando significat, committere. Rom. 3. Credita sunt eis eloquia Dei. Gala. 2. Creditum est mihi Euangelium. 1. Tim. 1. Quod creditum est mihi. In priori significatione sumptum est in verbis præcedentibus, cum dicitur: Multi crediderunt in nomine eius: at in posteriori, in his sumitur: *Non credebat semetipsum eis*. id est, non committebat semetipsum eis. & idem est sensus, non fidebat eis, vt secure cum eis versaretur, sicut cum discipulis, & familiaribus, & veris fidelibus. Et refertur hoc ad easdem personas, vt sit sensus: Quamuis multi in eum crediderint tunc, tamen Dominus non se eis committebat, nec eis fidebat, vt secure cum eis ageret. Vtitur autem nostro loquendi modo: nam cum Dei filius esset, nemo ei nocere, si ipse nollet, posset: tamen loquitur vt homo, consideratis ijs, quæ ex parte illorum erant. nā quod ad illos pertinebat, non erat eis fidendum, nec secure se committere Christus poterat. His verbis significat illorum credentium inconstantiam, quorum multi non solum retrocessuri a concepta fide, sed & Christum persecuturi erant.

ANNOTATIO XXVI.

Quibus nō se credebat Christus.

CYrillus lib. 2. cap. 36. & Chrysost. homil. 23. hæc verba aliter exponunt: nempe non credebat eis, quia mysteria maiora fidei, & occultiora non reuelabat, propter eorum inconstantiam, quam præsciebat. Sed huic expositioni, nō recte aptatur verbum, *Non credebat semetipsum*, de se enim, non de doctrina loquebatur. Quidam nostro seculo, hoc verbum exponunt, vt nos, sed referunt non ad eos, qui crediderunt, sed in genere ad Iudæos, & non propter credentes, sed propter alios,

verba hæc dicta censent, vt sit sensus: quamuis multos Christus haberet eredentes, tamen non propterea Iudæis fidebat, vt secure inter eos ageret. Sed violentus est sensus, nam relatiuum *Eis*, respicit, quæ præesserunt proxima: at nihil de Iudæis dictum proxime est. *Sed multi erediderunt in eum signa videntes, at Iesus non credebat semetipsum eis*: necesse est igitur hæc ad eredentes referre. Adde locutionis figuram: nam opponitur verbum verbo: illi erediderunt in nomine Christi, at Christus nō credidit semetipsum eis. Adde quòd verba sequentia huic sensui accommodātur, quia nosset omnes, &c. quæ ad occulta pertinēt, & secreta: at Iudæos multos non eredidisse, & Christo infensos esse satis patebat. Non igitur propter hos, sed propter credētes illos, quorū futurū euentū Christus sciebat, hęc verba sunt dicta. Et hāc nostrā Euthymius videtur secutus expositionē. nā interpretās hęc verba, sic ait: Neque credebat, neque tamquam legitimis discipulis suis cōfidebat.

Eo quòd ipse nosset omnes, & opus ei non erat, vt quis testimonium perhiberet de homine, ipse enim sciebat, quid esset in homine.

COMMENTARIVS.

CVr non eis confideret, quamuis credentibus, causam explicat Euangelista, dicens: quia cognoscebat Christus omnes. Aliqui legunt *Omnia*, & vtramq. lectionem sequitur Euthymius. Cognoscebat ergo omnes, sciebat quibus fidendum esset, & a quibus cauendum, & hoc non ex alicuius testimonio, quasi ab alijs notitiam hanc accepisset, sicut solent maiores & prælati ex aliorum relatione multos cognoscere: sed Christus hac non indigebat. Ipse enim sine alterius testimonio, & relatione sciebat qualis vnusquisque esset, & erat scientia hæc certa: quia non exteriora tantum hominum, quæ sæpę fallunt, sed interiora videbat. *Sciebat enim, quid esset in homine*, quod non tantum occulta cordis significat, sed simul quod futurum erat: *Quid esset in homine*, non solum intra eum latentia, sed quæ homo ipse facturus, & quantum in eo fidendum esset videbat. Quia ergo talem, ac tantam omnium habebat notitiam, nec exterioribus, nec præsentibus mouebatur: propterea non credebat se illis. Scientia hæc erat diuinitatis Christi, sicut quòd non se crederet eis, humanitatis erat. Rectè ergo Cyril. lib. 2. cap. 37. annotat verbis his Euangelistam Chisti diuinitatem significare voluisse. Adde, hoc maxime conuenienter esse dictum, ne merum hominē aliquis intelligeret, quando non semetipsum illis Christum credidisse legeret.

CAPVT TERTIVM.

ERAT autem homo ex Pharisæis, Nicodemus nomine, princeps Iudæorum. Hic venit ad Iesum nocte, & dixit ei: Rabbi, scimus, quia a Deo venisti magister. Nemo enim potest hæc signa facere quæ tu facis, nisi fuerit Deus cum eo. Respondit Iesus, & dixit ei: Amen amen dico tibi, nisi quis renatus fuerit denuo, non potest videre regnum Dei. Dicit ad eum Nicodemus: Quomodo potest homo nasci, cum sit senex? numquid potest in ventrem matris suæ iterum introire, & renasci? Respondit Iesus: Amen amen dico tibi, nisi quis renatus fuerit ex aqua, & Spiritu sancto, non potest introire in regnum Dei. Quod natum est ex carne, caro est: & quod natum est ex Spiritu, spiritus est. Non mireris, quia dixi tibi: Oportet vos nasci denuo. Spiritus vbi vult spirat, & vocem eius audis: sed nescis vnde veniat, aut quo vadat: sic est omnis

nisi qui natus est ex Spiritu. Respondit Nicodemus, & dixit ei: Quomodo possunt hæc fieri? Respondit Iesus, & dixit ei: Tu es magister in Israel, & hæc ignoras? Amen amen dico tibi, quia quod scimus loquimur, & quod vidimus testamur: & testimonium nostrum non accipitis. Si terrena dixi vobis, & non creditis: quomodo si dixero vobis cælestia, credetis? Et nemo ascendit in cælum, nisi qui descendit de cælo Filius hominis, qui est in cælo. Et sicut Moyses exaltauit serpentem in deserto: ita exaltari oportet Filium hominis: vt omnis qui credit in ipsum non pereat, sed habeat vitam æternam. Sic enim Deus dilexit mundum, vt Filium suum vnigenitum daret: vt omnis qui credit in eum, non pereat, sed habeat vitam æternam. Non enim misit Deus filium suum in mundum, vt iudicet mundum: sed vt saluetur mundus per ipsum. Qui credit in eum, nō iudicatur. Qui autem non credit, iam iudicatus est: quia non credidit in nomine vnigeniti filij Dei. Hoc est autem iudicium: quia lux venit in mundum, & dilexerunt homines magis tenebras quàm lucem: erant enim eorum mala opera. Omnis enim qui male agit, odit lucem: & non venit ad lucem, vt non arguantur opera eius: qui autem facit veritatem, venit ad lucem, vt manifestentur opera eius, quia in Deo sunt facta. Post hæc venit Iesus & discipuli eius in Iudæam terram: & illic demorabatur cum eis: & baptizabat. Erat autem & Ioannes baptizans in Aenon iuxta Salim: quia aquæ multæ erant illic, & veniebant, & baptizabantur. Nondum enim missus fuerat Ioannes in carcerem. Facta est autem quæstio ex discipulis Ioannis cum Iudæis de purificatione. Et venerunt ad Ioannem, & dixerunt ei: Rabbi, qui erat tecum trans Iordanem, cui tu testimonium perhibuisti, ecce hic baptizat: & omnes veniunt ad eum. Respondit Ioannes, & dixit: Non potest homo accipere quidquam: nisi fuerit ei datum de cælo. Ipsi vos mihi testimonium perhibetis, quod dixerim: Non sum ego Christus, sed quia missus sum ante illum. Qui habet sponsam, sponsus est: amicus autem sponsi qui stat & audit eum, gaudio gaudet propter vocem sponsi. Hoc ergo gaudium meum impletum est. Illum oportet crescere, me autem minui. Qui desursum venit, super omnes est. Qui est de terra, de terra est, & de terra loquitur: qui de cælo venit, super omnes est. Et quod vidit & audiuit, hoc testatur: & testimonium eius nemo accipit. Qui autem accepit eius testimonium, signauit, quia Deus verax est. Quem enim misit Deus, verba Dei loquitur: Non enim ad mensuram dat Deus Spiritum. Pater diligit Filium: & omnia dedit in manu eius. Qui credit in Filium, habet vitam æternam: qui autem incredulus est Filio, non videbit vitam, sed ira Dei manet super eum.

NARRANTVR in hoc capite duo, nimirum altissimæ doctrinæ sermo, quem cum Nicodemo Christus habuit, & insigne testimonium Ioannis Baptistæ de Christo exhibitum. Sermo autem multa fidei nostræ, & præcipua continet fundamenta: nempe Baptismi institutionem, & necessitatem: Incarnationis mysterium, & eius causam: Christi passionem, & ipsius effectum: Trinitatis articulum, & alia ad hæc pertinentia, quæ in ipsa expositione distinctè manifestabuntur.

Erat autem homo ex Pharisæis Nicodemus nomine princeps Iudæorum.

COMMENTARIVS.

Connectit præcedentibus sequentia, illa particula, *Autem*, multos enim in Christum credidisse propter signa facta in Hierusalem dictum erat in fine

Quis fuerit Nicodem.° præcedentis capitis: vnum autem eorum esse Nicodemum Euangelista insinuās, dicit, *Erat autem homo*, nempe de illorum credentium numero. Quattuor circumstantias eius describit, professionem, nomen, dignitatem, genus. Phariseus erat professione, Nicodemus nomine, Princeps dignitate, Iudæus denique genere. Nec casu aliquo, aut inutiliter hæc omnia notantur, sed sapienter. erant enim Pharisæi genus hominum propter sanctitatis, & veræ doctrinæ, & arctioris obseruantiæ opinionem, inter Iudæos in honore habiti. horum secta, maxima cōtra Christum inuidia laborabat: propterea huius professio indicatur, vt inter tot ac tantos persecutores & inuidos, vnum in Christum credidisse mirabile videatur. Alia de hoc Nicodemo ipse Ioannes narraturus est, cap. 7. hic restitit Pharisæis, Christi causam defendens. & cap. 19. venit ad vngendum Christi corpus. Hic est, qui nunc ad Christi doctrinam percipiendam accedit, propterea nomen eius exprimitur. Dicitur *Princeps*, vel quia publicam aliquā gerebat administrationē, vel propter nobilitatem, vel opulentiam, vel quia caput familiæ, quasi vnus ex primoribus erat. Hæc fuit causa cur noctu, & occulte veniret: Metuebat enim, vt paulo post dicemus, ac propterea Ioannes eius principatus meminit. De tribu etiam erat Iudæ, propterea Iudæorum princeps dictus. Erat autem tribus hæc, quia de ipsa Christus venturus erat, studiosissima Christi aduentum inquirendi. His igitur de causis has circumstantias Euangelista descripsit. Hic sermo habitus in Galilæa aliquibus videtur, quia post Pascha in Hierusalem celebratum, vt in fine præcedentis capitis dicitur, Christum in Galilæam reuertisse, & ibi a Nicodemo eum putant fuisse conuentum: nam in fine huius historiæ narratur Christus in Iudæam venisse: sed certius est in Hierusalem habitum hoc esse colloquium, nec id, quod inferius dicitur, ad rem facit, vt ibi dicetur.

Nicodem° vbi conuenerit Christum.

Hic venit ad Iesum nocte, & dixit ei.

Cur noctu venerit Nicodemus. PRopter metum enim Iudæorum, cum esset princeps, non est ausus publice venire ad Christum, sicut etiam dicitur postea Ioan. 12. Multi ex principibus crediderunt in eum, sed propter metum Iudæorum non confitebantur. & Ioan. 19. Ioseph erat discipulus Christi, occultus tamen propter metum Iudæorum. etiam hic noctu venit propter metum. Quamuis enim nondum Iudæi decretū de eijciendis e Synagoga Christum confitentibus, edidissent: tamen eos iam ipsi infensos, & odio in eum ferri constabat. Christum etiam confiteri, vile & contemptibile inter eos reputabatur: qua etiam de causa maxime quia Nicodemus doctor erat, eumq. pudebat palam ad Christum venire, noctu accessit: & hanc causam Cyril. lib. 2. cap. 38. cur noctu venerit, assignat, & re vera ea est legitima. Recentiores non hanc rationem, sed temporis opportunitatem, vt commodius cum Christo loqueretur, existimant: Sed verior est Cyrilli expositio: nam Nicodemi tunc imperfecta erat fides. Pudor ergo & timor ipsum a publico colloquio deterruerunt. Ex vna enim parte tam manifesta signa ipsum, vt ad Christum veniret, impellebant: ex altera timor, & pudor retardabant. Commisit se noctis tenebris, vt vtrique scrupulo, & timori, pudoriq. satisfaceret. Christum igitur sic alloquitur.

Rabbi, scimus, quia a Deo venisti magister.

COnfessionem suam erga Christum manifestat, & hanc sibi sufficere arbitratur. *Rabbi.* vocandi casus est, o doctor, & sensus est: O doctor, seu magister, mihi persuasum est te venisse, & a Deo missum esse, vt doceas veritatē: hoc

est

est enim venisse magistrum a Deo, nempe missum esse a Deo, vt doceat doctrinam rectam, & legitimam, & secundum Deum. *Magister* nominandi casus est, & idem significat apud Latinos, quod apud Hebræos Rabbi. Ac si dictum esset: O magister, scio te a Deo missum magistrum, vt doceas. Phrasis est Hebræa nō enim significat, quòd magister venerit a Deo, quasi natus sit magister, sed quòd sit missus a Deo, vt magister esset, & doceret: sicut & illud Matth.2. Vbi est, qui natus est Rex? id est, vbi natus est, qui futurus est Rex Iudæorum? non quòd a natiuitate sit Rex, quamuis vere Rex esset a natiuitate, & a Deo magister venerit: tamen nec Magi tunc illud, nec Nicodemus id nunc cognoscebant. Voluit his verbis Nicodemus verum Prophetam a Deo missum confiteri, & separare ab eorum numero, de quibus dictum erat Hiere.23. Ipsi prophetabant, & ego non loquebar ad eos: & hic sensus est, quem Nicodemus tunc sibi proposuerat. Si tamen veritatem rei consideres, altiorem continent hæc verba doctrinam. Venit enim Christus a Deo magister, quia ab æterno procedens a patre, totam cum substantia accepit sapientiam patris. In eo enim omnes thesauri scientiæ, & sapientiæ patris sunt, immo ipse est, patris sapientia infinita. Rursus missus a patre in carnem eodem instanti, quo carnem assumpsit, omni scientia, & sapientia animam illam sibi vnitam impleuit, vt magister a Deo venerit, eodem temporis momento quo factus est homo. Præterea venit a Deo magister, quia doctrina eius non est humana, qualem philosophi, & mundi sapientes habuerunt, sed cælestis, & diuina, qualem nemo huius sæculi principum cognouit, quæ homines ipsos perducit ad Deum. Denique venit magister a Deo etiam vt homo: quia non per doctrinam, & disciplinam didicit, sicut omnes Philosophi, sed per redundantiam diuinitatis quæ humanitati erat vnita, propter hæc vere magister venit a Deo: verum hi sensus tunc a Nicodemo non percipiebantur, sed is, quē iam exposuimus. Quomodo Christus venerit a Deo magister.

Nemo enim potest hæc signa facere, quæ tu facis, nisi fuerit Deus cum eo.

SVæ confessionis causam, & probationem adfert Nicodemus. Signa enim, quæ facis, puta quæ in Hierusalem proxime facta erant, nemo posset facere, nisi esset Deus cum eo, idest, nisi in virtute diuina. Quasi diceret, signa tua non sunt Magorum, seu arte dæmonis facta: non sunt naturalis alicuius virtutis, sed diuinæ potentiæ, quæ per te operatur: propterea te a Deo missum, & tuam doctrinam esse ex auctoritate, & mandato Dei, profiteor.

ANNOTATIO.

Fides & dilectio Nicodemi, veræ, imperfectæ tamē in eo fuerunt.

EX verbis ipsius Nicodemi, qualis eius animus fuerit, & qua intentione ad Christum venerit, non est difficile cognoscere. Dispositio animi eius tam ex parte fidei quàm ex parte affectus erga Christum, imperfecta erat: vnde recte Cyril. lib.2.cap.38. ipsum vtroque laborasse poplite affirmauit, nempe fide & dilectione, rectum enim aliquid sentiebat, sed non perfecte. Affectu etiam bono Christum prosequebatur, sed non vt par erat. Hæc omnia sic explico: credebat Christum a missum a Deo, & eius signa diuina virtute facta fatebatur: hæc fides vera, & recta erat, merum tamen hominem, non Dei filium existimabat, vt Cyril. lib.2. c.39. & Chrysost. hom.23. asserunt, & verba ipsius indicant: *Nisi*, inquit, *fuerit Deus cum eo*; non quòd ipse esset Deus; sed quòd Deus per eum operaretur: hoc iam ad imperfectionem fidei pertinet. Fidelis perfecte si fuisset, dicendum illi erat: Nemo potest facere hæc signa, quæ tu facis, nisi esset Deus: nondum tamen Nicodemus hoc

hoc assecutus erat, fidem ergo habebat, sed claudicantem.

Affectus etiam eius erga Christum bonus erat. Si enim non amasset, non ad eũ venisset, non verbis beneuolis, & honorificis salutasset, & commendasset, non ipsius amicitiam, & familiaritatem expetiuisset. Bonus ergo affectus, sed & is imperfectus erat: nam pluris principatum, & gloriam hominum faciebat, quàm Christum publice profiteri. Minus ergo Christum diligebat, quod Ioan. 12. dictum est de illis, qui metu quodam impediebatur, quo minus Christum confiterentur. Dilexerunt, inquit, magis gloriam hominum, quàm Dei. Propterea Chrysost. hom. 23. huius affectum frigidum fuisse testatur. Non enim ausus est propter Christum, honoris, & gloriæ mundanæ subire pericula. Nec mirum erat, quia eum nondum perfecte nouerat.

Ex hac animi dispositione, qua ad Christum intentione motus venerit, facile intelligimus. Simul enim vtrumque cõplecti volebat, & Christi amicitiam, & mundi gloriam, & honorem: duobus simul dominis seruire, vnum colere, alterum nõ contemnere: gratum se Christo, & pharisæis, ceterisq. suæ gentis principibus esse cupiebat. Quod tamen fieri non poterat. Ex dispositione imperfecta, intentio similis subsecuta est: immo & eius confessio imperfectionem dispositionis, & propositi indicat. *Scimus*, inquit, *quia venisti a Deo magister.* Scire non quærit, sed se iam scire dicit, quasi id sufficiat, nec amplius scire de Christo oporteat. Magister enim cum esset, discipulum agere erubescebat: hæc ad Christi amicitiam comparandam satis sibi esse existimans. Hæc fuit Nicodemi dispositio: eam nosse ad intelligẽtiam verborum antecedentium, & subsequentium multum confert.

ANNOTATIO II.

An miracula a Christo edita, sufficienter probauerint ei' diuinitaté.

Considerãda est etiã Nicodemi sententia: *Nemo potest hæc signa facere, quæ tu facis, nisi fuerit Deus cum eo.* Posset enim aliquis interrogare, an signa, quæ Christus operatus est, ipsum Dei filium esse sufficienter probauerint. Materia hæc grauis & difficilis est, nec respõsione vnica explicari tota potest: sed necesse est multa proponere, vt vni quæstioni plena reddatur responsio. In primis igitur dico, miracula, quæ Christus fecit, vera, & existentia fuisse. Pagani vt refert Orig. lib. 1. con. Celsum, miracula, & signa Christi præstigias, & ludificationes sensuum fuisse asserebant, quasi nõ in veritate, & effectu, sed in appatentia illa omnia fuerint facta: qualia multi circulatores faciunt, quæ vere non existunt, sed apparent. At hæc paganorum calumnia, manifeste vana & falsa esse, conuincitur. Apparens enim esse non potuit id, quod experiebantur ipsi, erga quos talia opera fiebant. Cæcus se videre experiebatur, leprosus se mundatum sentiebat, & infirmus sanatum se cognoscebat. Hæc si apparentia essent, profecto nec cæcus vidisset, nec infirmus sanatus esset: at ipsimet reddentes effectibus testimonium, vera miracula fuisse comprobabant. Quæ fiunt tantum circa sensuum obiecta, possunt aliquando decipere, ex sola apparentia: atque in ijs ipsis fiunt, qui sentiũt, necesse est vera esse. Per visum enim apparentem nemo videret. Præterea quod quæ apparentia tantum sunt, diu non consistunt, nec omni loco & tempore, nec omnibus apparent: at effectus mirabiles Christi diu durabant, omni loco, & tempore, & omnibus talia videbantur. Non igitur præstigiæ, & sensuum ludificationes fuerunt.

Dico secundo, Christi miracula virtute naturali fieri nõ potuisse: hoc etiã aperte ostenditur: tum quia nulla virtus naturalis est, quæ visum cæco a natiuitate, vel mortuo vitam restituat: quod & Philosophi antiqui cognoscentes, a priuatione ad habitum regressum fieri posse constanter negarunt. Tum quia virtus naturalis per virtutem effectui proportionatam operatur: at Christus contraria effectibus aliquando adhibuit: nam cæco lutum imposuit, vt visum restitueret: quod naturali ordine, & proportione, magis est aptum ad priuationẽ, quàm ad restitutionem visus. Præterea virtus naturalis in tempore agit, & per medium, & determinata est: Christus vero sine mora operabatur, & in locis distantibus a se, effectus mirabiles producebat solo verbo. Adhæc innumera, & multiplicia edebat miracula: cæcos illuminabat, surdis auditum, infirmis mille modis ægritudinum affectis sanitatem, mortuis vitam, a dæmone obsessis liberationem præstabat. Virtus naturalis hæc non potest efficere. Vana ergo, & falsa est calumnia eorum, qui temperamẽto Christi, & efficaciæ imaginatiuæ, aut constellationi cælesti hæc tribuebant.

Christi miracula, virtute naturali fieri non poterant.

Dico tertio, virtute dæmonis miracula Christi fieri non potuisse, hoc est contra

Paganos,

Paganos, & Iudæos. Pagani enim, vt refert Aug. lib. 21. ciui. cap 8. & Orig. lib. 2. con. Celsum, magicis artibus miracula Christi tribuebant, quod etiam Iudæos in Euangelio dixisse legimus: tamen id nulla ratione fieri potuit. Quare aduerte, dæmones multa posse facere supra humanas vires, quæ miracula videantur, & aliquādo sint. Ea vero omnia dupliciter fiunt, aut in apparentia per sensuum illusionem, aut in rei veritate. Sed quæcumque huiusmodi dæmones faciunt, vt docte annotauit August. lib. 3. Trinit. cap. 8. non aliter faciunt, quàm per virtutes naturales creaturarum, quas illi norunt, & velocissime, & occultissime applicant, sicq. a multis infirmitatibus sanare vere possunt, sic aquam in vinum conuertere, sicut Magi Pharaonis aquas verterunt in sanguinem, & alia mirabilia fecerunt. Quando autem non est virtus aliqua creaturæ, quæ effectū talem efficere valeat, cessat omnis dæmonis operatio, & ad sensuum illusiones se conuertit. Aliqua ex his, quæ fecit Christus, si solum effectum consideremus, potuit & dæmon facere: tamen multa fecit Christus, quæ nulla dæmonis virtute fieri potuerunt: illa nempe, quæ virtute naturali effici non poterant, vt mortuos suscitare, cæco a natiuitate visum restituere. Præterea hæc, quæ dæmon si secundum se considerentur, facere potest, Christus fecit solo verbo sine applicatione alicuius virtutis naturalis. Rursus in instanti, & sine mora vlla, quod dęmon nō potest. Nullum ergo miraculum Christi potuit facere dæmon, si modum etiam, & celeritatem, quibus Christus operabatur, spectemus. Nulla ergo ratione, quæ Christus faciebat, virtuti dæmonis adscribi poterant, sed virtutis diuinæ opera esse certū erat. Et hoc sufficiētissime miracula Christi probarunt: quod recte, & vere Nicodemus confessus est, quamuis nondum omnia opera Christus tunc edidisset. Hinc fit, vt calumnia Iudæorum, & Paganorum, magna fuerit blasphemia contra Deum, cuius opera tribuebantur dæmonibus. vt docet Athan. in explicatione illius: Qui blasphemauerit in Spiritū sanctum non remittetur, &c.

Quomodo dæmones miracula fingunt.

Dico quarto, miracula Christi si effectus soli considerentur, non probabant eū esse Deum, aut filiū Dei. Hoc dictum argumento efficaci confirmatur. nā omnia illa fieri potuerūt a Deo per Prophetam aliquem, qui solū esset homo: nā omnipotens Deus sicut per meros homines mortuos suscitauit, & solē stare per Iosue, & per Prophetam a cursu suo retrocedere decem lineis fecit, & per martyres, & alios sanctos, immo aliquando per peccatores miranda operatus est: ita potuit etiam per quemuis hominem facere illa omnia miracula quæ Christus fecit, & quæ Deus per humanitatem sibi vnitā operatus est: immo Ioan. 14. de suis fidelibus, dixit, Maiora horum facient. Si igitur nō aliud spectemus in miraculis Christi, quàm effectus ipsos, non probant eorum factorem esse Deum, sed tantum virtute diuina facta esse, sicuti Nicodemus est confessus.

Dico quinto, si consideremus finē, propter quem faciebat miracula, sufficientissime probabant esse Deum, & filium Dei. Sciendum est antē, miracula diuinæ virtutis in confirmationem fieri alicuius veritatis, quæ humana ratione destituitur. Vt enim dicit Greg. lib. 27. moral. cap. 8. miracula sunt in defectum probationis, & sunt auxilium rationis humanæ, vt assentiat alicui veritati, suppleantq. argumentorum defectum: sunt enim velut sigillum Dei, vt quod affirmatur, a Deo esse credatur. Sunt autē facta miracula non ad eandem semper veritatem confirmādam, sed ad varias & diuersas veritates. Exod. 4. Misit Deus Moysem, vt liberaret populū de Aegypto: ad confirmandam hanc veritatem, se videlicet missum a Deo, vt populum educeret, miracula accepit a Deo: vt fides ei daretur. Exod. 7. misit eum ad Pharaonem, vt diceret, Dimitte filios Israel: vt autem confirmaret se a Deo venisse, vt hæc diceret, miracula edidit. 3. Reg. 18. Elias, vt Deum Israel verum Deū ostēderet, ignem de cælo super holocaustum descendere fecit. 4. Reg. 1. Si homo, inquit, Dei sum, ignis de cælo descendat, & deuoret te, & quinquaginta tuos: & descendit ignis. Hæc, & alia miracula probabant ea esse vera, in quorum confirmationem fiebant. Si enim illorum dicta falsa essent, & mendacia, vtique diuina virtus, non ea opera effecisset: quia nec Deus mendax est, nec mendacij testimonium perhibet. Sciendum præterea neminem Prophetarum, aut hominum, per quos diuina virtus miracula edidit, ea fecisse in confirmationem veritatis illius, quā Christus miraculis suis confirmabat: nempe se esse Messiam, & filiū Dei verū. Hinc est, quòd miracula illorū, vel cuiuscumque alterius etiāsi omnia, quæ fecit Christus, fecissent, non potuissent probare, eos esse filios Dei: quia talia miracula nō erāt in

Miracula Christi ex fine considerata, probāt illum esse Deum.

in huius veritatis confirmationem facta. Tamen sicut illorum miracula probabant vera esse ea, in quorum probationem fiebant, ita & miracula Christi, immo multo efficacius, probabant ipsum esse filium Dei: quia in hunc finem fiebant, qué sæpe Christus expressit, vt & ipsi Iudæi intelligerẽt quid per miracula probaret. Matth. 9. Vt sciatis, quia filius hominis in terra habet potestatem dimittẽdi peccata, Tibi dico, surge. Et attende hæc verba supponere ea, quæ Iudæi dixerant: Quis potest dimittere peccata, nisi solus Deus? Respondet, vt sciatis me hanc potestatem, quæ solius Dei est, habere esseq. Deum, Tibi dico, surge. Ioan. 11. suscitaturus Lazarum conuersus ad patrem, dixit: Pater, ago tibi gratias, &c. Propter populum qui circumstat dixi, vt credant, quia tu me misisti. Denique in doctrina sua semper se a Patre missum, & filium Dei docuit, & operibus patris se id confirmare docebat. Miracula ergo tali ratione, & propter hoc facta, sufficienter probarunt esse eum filium Dei, quia virtute diuina facta esse, negari non poterat. Hac de causa illi pessimi, & astutissimi Iudæi, videntes miraculis illis Christum probare se Dei filium, & cognoscentes, si diuina virtute facta fuisse admitterent, conuinci se vt filium Dei confiterentur: confugerunt ad blasphemiam, vt virtute dæmonis facta esse affirmarent: & populum auertebant, ne eum a Deo esse crederent, nec voluerunt illum saltem Prophetam a Deo missum asserere. Quia si semel concessissent miracula diuina virtute facta esse, filium Dei inficiari non poterant: cum in eius rei attestationem facta fuerint. Sed iam ostendimus virtute dæmonis miracula talia fieri non potuisse. Nouerat dæmon hanc doctrinã, qui miraculum vnum, & non admodum magnum sufficiens sibi existimauit, vt eũ esse filium Dei cognosceret, si tamẽ in huius rei probationem esset factum. Matth. 4. Si filius Dei es, dic, vt lapides isti panes fiant. certus futurus, si ederetur tale miraculum, diuina virtute factum iri: dæmon enim omnino certus erat, sua virtute id fieri non potuisse. Concludo miracula Christi considerato fine, propter quem fiebant, sufficientissime probasse eum esse Dei filium, & non tantum diuina virtute, vt alios prophetas, sed propria virtute, & potestate, vt Dei filium, ea facere.

Dico sexto, miracula Christi etiam in seipsis considerata, probabant ipsum esse Messiam, & Christum promissum, suppositis his, quæ per prophetas prædicta erant. Aduertendum est Deum in Prophetis, inter alia signa Christum aduenientem agnoscendi, etiam miracula dedisse, quæ facturus erat, quod declarauit Isa. 35. Ecce Deus veniet, & saluabit nos: tunc aperientur oculi cæcorum, & aures surdorum patebunt: tunc saliet sicut ceruus, claudus: & aperta erit lingua mutorum. Alia in alijs prophetijs prædicta sunt diuina ipsius opera. Hæc est causa, cur Ioan. Baptista Matth. 11. mittens discipulos vt veritatem, an Christus esset, ex eius ore discerent: responsum a Christo accepit, Cæci vident, claudi ambulant, &c. quasi diceret, in me implentur, quæ prophetæ implenda per Messiam prædixerunt. Hoc argumento Iustin. Mar. in dialogo cum Triphone vtitur, ad probandum Christum verum esse Messiam, quia nullus propheta simul fecit omnia, quæ Christus. Hic vnum, ille aliud miraculum fecerunt: at simul tot, ac talia, qualia prædicta sunt, nemo. Idem Athanas. de Verbi incarnatione, & corporali eius aduentu, annotauit. & Ambros. Luc. 7. argumentum Messiæ, hæc dicit miracula, quia de illo solo prænunciata fuerunt. hoc ipsum Dominus dixit Ioann. 15. Si non venissem, & opera non fecissem, quæ nemo alius fecit, peccatum non haberent: at nunc excusationem non habent de peccato suo. Opera ergo Christi, & miracula, etiamsi in confirmationem quòd filius Dei, & Christus erat, ea se facere non expressisset, ex prophetarum tamen dictis quibus Iudæi fidem, vt par erat habebant, satis superq. probabant ipsum esse Christum. His responsionibus materia hæc explicata mihi videtur, cuius explicatio multorum locorum sequentium in hoc Euangelio intelligentiæ vtilis erit. Concludo, Nicodemum dixisse verum, sed imperfecte. Nam miracula Christi multo plus probabant, quàm ipse credebat: sed in illo initio prædicationis Christi, id confiteri laudabile profecto fuit.

Christi miracula probabant ipsũ esse Messiam in lege promissum.

Respondit Iesus, & dixit ei: Amen, amen dico tibi, nisi quis renatus fuerit denuo, non potest videre regnum Dei.

COMMENTARIVS.

VEnit Nicodemus ad Christum conscientiæ stimulo agitatus, sibi necessariũ esse existimans Christum recipere, & eum confiteri, tamen conscientiæ satisfacere sibi videbatur, si nocte, & secreto veniret, ac Christum doctorẽ a Deo missum confiteretur: nihilq. amplius faciendum credebat: hoc vno facto, in eorum numero, qui Christo adhærebant, & adhæsuri erant, se futurum esse arbitrabatur. Christus autem ipsum instruit, multoq. plura ei credenda, & facienda aperit, si conscientiæ suæ satisfacere, & de numero eorum, qui Christo adhærere debent, esse cuperet. Quia vero quodam modo de sua scientia præsumebat, nec discere quærebat, cum doctor esset, Dominus sic respondet, vt eũ suammet ignorantiam cognoscere faciat. Prius enim obscure loquitur, vt postquam ignorantia propria ei fuerit cognita, aperiat mysteria veritatis. Respondet ergo, & est responsionis sensus. *Amen amen dico tibi*, id est, rem certam, & constantem tibi dico, & hæc est: nisi homo secundo nascatur, non potest videre regnũ Dei. Non satis est vita anteacta, necesse iam est, iterum gigni, seu nasci, si quis vult Messiæ promisso adhærere, & de numero Ecclesiæ ipsius esse, & tandem æternã salutem consequi: ne ergo securum te arbitreris hoc tuo aduentu nocturno, & hac tua confessione, denuo oportet te nasci, si regnum Dei videre cupis. Regnũ Dei appellat Ecclesiam sequentium Christum. Iudæi enim tempus & statum aduentus Messiæ hoc nomine appellabant. Beatus qui manducabit panem in regno Dei. Id est beatus qui fruetur aduentu Messiæ, & de numero illorum, qui eum visuri & secuturi sunt, erit. Matth. 12. Si in digito Dei eijcio dæmonia, profecto peruenit in vos regnum Dei. Matth. 21. Auferetur a vobis regnum Dei. Verbum autem, *Videre*, commune est. Videre dicuntur, qui assecuti Christi aduentum de numero fidelium eius facti sunt. Mansuetudo Saluatoris & prudentia est consideranda. Mansuetudo, quia non exprobrat Nicodemo, quod iure exprobrare poterat. Non enim dixit, si me a Deo magistrum, & doctorem missum confiteris, cur noctu, & occulte, & non interdiu venis, cur nihil a me, quod discas, quæris? at mitissimus Dominus nihil horum opposuit, sed infirmitatem considerans, se ad ipsum curandum conuertit. Prudentia autem, quia sic eum instruit, vt instructione egere, eum prius cognoscere faciat. Non enim magni fit sanitas ab infirmo, suam non cognoscente infirmitatem, minusq. grata ei est medici operatio: vt igitur hanc nouitatis, seu nouæ natiuitatis necessitatem persuadeat, eum ignorantiæ conuincit, vt sic facilius veritatem acceptet.

ANNOTATIO III.

Quattuor mysteria, superioribus Verbis subindicantur.

IN eiusdem verbis, quattuor mysteria magni momenti Saluator insinuat, quãuis nullum eorum tunc Nicodemus perceperit. Primum est, illum statum Iudæorum esse mutandum in Euangelium, & Synagogam in Ecclesiam: vt Iudæus, qui ante fidelis erat, & fide iustitiam obtinebat, iam non sit in eo statu securus, nec tutus, nec iustitiam consequatur, nisi mu- A tetur in alium statum, nempe in Christũ credat, & eius doctrinæ obediat. Hoc insinuat Dominus per hanc nouam natiuitatem, per quam nouus fiat homo & veteribus cerimonijs, sacrificijsq. relictis, atque antiqua fide conuersa, assuescat nouæ doctrinæ, se subdat nouæ legi, nouum amplectatur statum fidei, qua credat præsentem, quem prius futurum credebat.

T Merito

Merito autẽ hoc dicitur Nicodemo, qui, quæ vetera erant, ſibi ſufficere putabat, vt Chriſto adhæreret. Hunc ſenſum faciunt illa verba Gala. 6. In Chriſto neque circumciſio aliquid valet, neque præputium, ſed noua creatura.

Alterum myſterium in his verbis inſinuatum eſt, In nouo teſtamento homines collocandos in ſtatu filiorum Dei. Hoc enim ſignificat, denuo naſci oportere: natiuitas quippe filiorum eſt. At vbi noua eſt natiuitas, noua etiam filiatio eſt. Naſci ergo dum dicit oportere, indicat filios eſſe conſtituendos eos, qui regnum Dei videre debent, quod per Euangelium factum eſt: hactenus enim Iudæi erãt in ſtatu ſeruorum. Rom. 8. Non accepiſtis ſpiritũ ſeruitutis iterũ in timore, ſed accepiſtis ſpiritum adoptionis filiorum.

Tertium myſterium eſt, ianuam cęli iã in hoc nouo ſtatu eſſe aperiendam. hactenus quippe nemo etiam iuſtus ingreſſus erat regnum cęlorum: at in Euãgelij ſtatu iuſti decedentes purgati, admittuntur iam in regnum. Hoc inſinuat dicens: *Niſi quis natus fuerit denuo, nõ poteſt videre regnum Dei*, ſi ergo naſcatur, videbit. Eccleſia enim Euangelica, regnum Dei ideo dicitur, quia ianuam cæli aperit: idem enim eſt regnum Dei, & regnum cælorum.

Quartum eſt hæc omnia futura eſſe per Chriſtum: oportet enim per ipſum naſci, filios fieri, videre regnum: hoc tacite inſinuat Nicodemo exiſtimanti ſe partẽ habere cum Chriſto, illa ſua confeſſione, reſpondens: *Niſi quis renatus*, &c. ac ſi dicat, non ſunt tales qualis es tu, qui partẽ mecum habere debet. Sed oportet eos naſci denuo, filios Dei fieri; & hi ſunt, qui ſoli regnum Dei videbunt. Hæc omnia ad litteram ſub his latent verbis. Statũ enim Euangelicum ſignificant per Chriſtum inſtituendũ, veteri, in quo Nicodemus erat, abrogato, & mutato. Particula autem illa, *Niſi*, neceſſitatem denotat, vt aliter regnum Dei haberi non poſſit, niſi denuo naſcendo: in multiſq. locis ſcripturæ, hęc particula hanc indicat neceſſitatem.

ANNOTATIO IIII.

Quid ſignificet vox illa Amen amen.

SIngula hęc verba explicatione indigẽt. Illud primum, *Amen*, vox eſt Hebræa, & apud Hebræos dupliciter ſumitur: vno modo, vt ſit nomen ſubſtantiuum, quod vocant, ſignificatq. fidelitatem, & veracitatem. trahitur enim a verbo אָמַן quod in ſexta cõiugatione ſignificat credere,

A inde אֱמוּנָה pro fidelitate, & veracitate, qua homo conſtans eſt, & verus in dictis, & factis accipitur. ſic ſumit Iſa. Benedicetur in Deo amen. Vbi, Amen, regitur a voce, Deo: quaſi dicat, in Deo fidelitatis, & veracitatis. qui fidelis, & verax eſt. Apoc. 3. Hęc dicit Amẽ teſtis fidelis: id eſt, hæc dicit Deus, qui eſt veracitas, & fidelitas. Altero modo ſumitur loco aduerbij, & id in duplici ſignificatione: altera eſt, vt ſit aduerbium conſentiẽdi, & confirmandi dicta alterius, quaſi dicatur ita ſit, vt dictum eſt. ſic Deuteron. dicitur: Reſpõdebit omnis populus, Amen: ideſt ita fiat, nobis placet, & conſentimus huic, quod dictum eſt: & ibidem: Et dicet omnis populus, Amẽ. & Numer. 5. Mulier adulterij cauſa ad ſacerdotes delata, poſt imprecationem recitatam cogebatur reſpondere: Amen, id eſt conſentio. Aliqui, aduerbium in his locis optandi eſſe, exiſtimant, ſed potius eſt confirmandi & cõſentiendi. Altero modo ſumitur, vt ſit aduerbium affirmandi, & aſſeuerandi, quæ homo ipſe loquitur, quod Latine dicimus, certe, ſeu vere. Hieron. Epiſt. 137. ad Marcellam notat Aquilam vertiſſe Græce fideliter, Septuaginta, fiat fiat: parum eſt in hoc diſcriminis. Hoc in loco, & frequenter in verbis Domini, ſumitur pro aduerbio affirmandi, quaſi dicat: certum eſt, & verum, quod dico. Apud Ioannem autem geminata vox hæc inuenitur, *Amen amen*, quæ geminatio rem aſſertam vehementer confirmat: quaſi dicat: hoc eſt certiſſimum, & infallibile. Merito autem geminatio fit, quia hæc ſunt profunda, & alta Dei myſteria, quæ multa affirmatione indigent, vt qui audiunt, ex magna affirmatione loquẽtis, rem conſideratione dignam eſſe intelligant.

Iſa. 65

B

Deu. 27.

C

D

ANNOTATIO V.

Quid ſignificet particula illa, denuo.

ALterum verbum conſiderandum eſt. Illud, *Denuo, ἄνωθεν* duo apud Græcos ſignificat. Vnũ, quod Latinẽ dicimus, deſuper, ſeu ſuperne, eſt enim aduerbium: alterum, quod Latine dicimus, iterum, ſeu denuo. Chryſoſt. vtramque refert ſignificationem Hom. 23. ſequitur tamen poſteriorem, quod nos in noſtra verſione habemus, denuo, ſeu iterum. Cyril. autẽ lib. 2. cap. 40. priorẽ ſequitur ſignificationem, vt ſit ſenſus: niſi quis renatus fuerit deſuper, ſeu ſuperne: tamen conuenientior eſt prior expoſitio. Nam ſi dictũ eſſet: Niſi quis renatus fuerit deſuper, ſeu ſuperne,

E

non

non respondisset Nicodemus: Quo modo potest homo nasci, cũ sit senex? numquid iterato potest introire in ventrem matris? si autem audisset nasci debere desuper, nõ dixisset, debet iterato introire in ventrem matris. Argumento hoc est, audisse a Domino, nisi quis de nouo, seu iterum natus fit: & probabile est, Dominum esse vsum Hebræa voce שֵׁנִית quasi secundo, nisi quis renatus fuerit secũdo, & est significatior vox, quàm Latina, & Græca. Qui pluries enim nascitur, iterum nasci dici potest: at natiuitas hæc Christi, quæ est per baptismum, secunda est, nec iteratur: ob id rectius dicitur, nisi quis renatus fuerit secundo: & huic magis consonat Nicodemi responsio. Illud autem, *Renatus*, magis ad sensum, quàm ad verbum trãslatum est: nam Græce simplex est verbum: nisi quis natus, seu potius genitus fuerit. nec fuit necessarium vti illa compositione, vt diceretur renatus, nam aduerbium, *Denuo*, illam habet geminationem, & in aliquibus codicibus inuenitur, nisi quis natus fuerit, & sic Aug. lib. 1. de peccat. mer. & remis. cap. 30. legit.

ANNOTATIO VI.

Quid voce illa, Regnũ Dei significetur.

REgnum Dei, non omnes eodem expo nunc modo. Primo quidẽ Chrysost. hom. 23. & Euthymius, ipsummet Christum exponunt, vt sit horum verborũ sensus: *Nisi quis renatus fuerit denuo*, per baptismi regenerationem, nõ potest veram, & perfectam habere fidem. *Videre* igitur *Regnum Dei*, est fidem legitimam, & perfectam habere de Christo, quali Nicodemus nondum denuo natus caruit. Secundo loco Cyril. lib. 2. Ioan. c. 40. cælestem beatitudinem exponit, vt sit sensus: nisi quis denuo natus fuerit, non potest esse ciuis cælestis: Eodem modo exponit Augu. lib. 1. de peccat. mer. & remis. cap. 30. vbi citat hæresim quorumdam distinguentiũ in hoc loco regnum Dei a vita æterna, cuius inferius mentionem nos faciemus. Tertio loco Cyprian. epist. 72. ad Stephanum quæ habetur in lib. 2. epist. 1. exponit Ecclesiam Christi, vt sit sensus: nemo potest introire in Ecclesiam Christi, vnusq. de numero fieri Ecclesiæ huius, nisi fuerit denuo natus per baptismum, qui est ianua Ecclesiæ euangelicæ. Hæc expositio tertia visa est nobis legitima. His enim verbis significare volebat Christus se esse Messiã (cui nemo adhærere poterat, nec de numero fidelium eius esse, nisi denuo natus per baptismum) Ecclesiamq. suam synagogæ finem imposituram, quam quidem Ecclesiam nomine regni Dei, Iudæi multo ante expectabant.

ANNOTATIO VII.

Quomodo hęc Christi respõsio pręcedentibus verbis cohęreat.

VErbis huius sententiæ expositis, cõnexio deinceps cum præcedentibus consideranda est. Tripliciter enim Doctores coniungunt hæc verba præcedẽtibus. Primo Cyril. lib. 2. cap. 40. sic dicit esse connexa: Existimabat Nicodemus ad iustitiam, & pietatem sibi sufficere, quæ fecerat, & confessus fuerat: venit enim noctu, & Christum a Deo missum confessus est; Dominus ad hoc respondet, & responsionis sensus est iste: Non ita, vt putas, Nicodeme, pietatem, ac fidem consequeris, nec nudis verbis adipisci iustitiam poteris: nõ enim quicumque mihi dicit, Domine, Domine, sed qui volũtatem patris mei facit, regnum cælorum possidebit: voluntas autem patris est, vt Spiritum sanctum homo suscipiat, & inaudito, nouoq. modo regeneratus, cælorum ciuis efficiatur. Hæc Cyrillus.

Altero modo exponit Theophyl. & connectit: Cũ Nicodemus humilem de Christo habuerit opinionem, eum quodã modo Christus excusat, dicens: Merito de me ita opinaris, quia nondum es denuo natus. Nemo enim de me rectam, & perfectam habebit fidem, nisi, denuo natus Chrysost. Hom. 23. Cyrilli expositioni accedere videtur.

Tertio loco aliqui recentiorum exponunt, vt per hæc verba respondeat Dominus Nicodemi interrogationi, quam Euãgelista non expressit, sed in Christi responsione insinuauit. Interrogauit autem Nicodemus: Quomodo regnum Dei consequi posset, & Dominus respondet per verba iã exposita. Et siquidem Nicodemus ea vsus est interrogatione, certe connexio verborum aperta est: nam responsio interrogationi recte conuenit, sed quod Euangelista non dicit, velle sine vlla necessitate, aut au ctoritate supplere, probandum non est, maxime cum sensus legitimus tali supplemẽto peruertitur. Si enim Nicodemus interrogationem hanc fecisset, iam se Christi discipulum incœpisset profiteri, nec Dominus ita obscure respondisset, nec vt suã ignorantiam cognosceret, traxisset. quæ tamen Dominus fecit, quia ille se doctrina non indigere existimauit. Non ergo expositio, seu connexio hæc stare potest, quæ non

non sensum scripturæ, sed scripturam suo accommodat sensui. Theophylacti etiam expositio non videtur legitima: non enim excusandus, sed potius reprehendendus erat Nicodemus. nam etiamsi denuo natus nōdum esset per baptismum, potuit, & debuit maiora profiteri de Christo. Connexio igitur seu expositio ea magis germana videtur, quam nos in commentario sumus secuti.

Dixit ad eum Nicodemus: Quo modo potest homo nasci cum sit senex? numquid potest in ventrem matris suæ iterato introire, & renasci.

COMMENTARIVS.

NOn intelligens Nicodemus generationem hanc nouam, imperfectus vtique, & animalis, de carnali generatione verbum interpretatur, & fieri nō posse iudicat. *Quo modo potest homo nasci, cum sit senex?* id est, postquam consenuit. *Senex* dicit, quia de se loquebatur, qui senex erat, & vt rem magis repugnantem ostenderet: plus enim distat a generatione senex, quàm puer. maiorē autem repugnantiam & verbis expressioribus exponit: *Potest ne homo iterum introire in ventrem matris, & renasci?* quasi dicat, non potest iterum introire in ventrem matris, nec ergo potest iterum renasci. *Renasci*, in Græco idem verbum est, quod superius, gigni, seu nasci. Quamuis Nicodemi responsio rudis admodum fuerit, dum carnaliter verbum exponit, habet tamen admixtam quandam scintillam superbiæ. Non enim discere volens interrogat, quæ est ista noua generatio: sed sibi visus intellexisse, ad carnalem generationem sensum accommodat. Non tamen adeo superbia processit, vt verbis vsus sit negatiuis, dicendo nō potest hoc fieri, non potest homo iterum nasci: sed tacitam negationem admirando adhibuit, quod modestiæ cuiusdam fuit. Has, & similes reddunt hæretici, vt recte Chrysost. hom. 23. dicit, ad mysteria fidei responsiones: suo enim captu res fidei metientes, fieri non posse existimant, & dicunt: Quo modo hoc fieri potest? Quo modo Christus esse potest in sacramēto realiter? Quo modo Christus vna persona diuina in duplici natura est? Quo modo Virgo peperit, & permāsit? Animales homines nō percipiunt, quæ sunt spiritus, & stultitia eis videntur, quæ sunt summa sapientia: quia suo captu, & suo iudicio rē diuinā metientes, sententiam suam proferunt, totius Ecclesiæ magisteriū spernentes: ideoq. multo magis, quàm Nicodemus, qui nondum plene instructus fuerat, reprehendendi. Responsio Nicodemi notatur.

Respondit Iesus: Amen amen dico tibi, nisi quis renatus fuerit ex aqua, & Spiritu sancto, non potest introire in regnum Dei.

CLementissimus Dominus Nicodemum non percepisse responsionem vidēs, eam exponit clarius: & cum causa cur verba Christi non intellexerat, ea esset, quòd hanc nouam generationem futuram arbitratus sit esse carnalem: propterea talem opinionem remouet explicans, hanc generationem non futuram carnalem, qualem Nicodemus conceperat, nempe, vt iterum homo ex patre, & matre carnalibus gigneretur, & nasceretur; sed spiritualem, nempe ex aqua, & Spiritu sancto. Iterum ergo dicit: *Amen amen dico tibi, nisi quis renatus fuerit, &c.* Quasi dicat. Sententiam meam videris minus intellexisse, quia de carnali generatione me loqui putasti: accipe igitur eandem responsionem verbis clarioribus. *Nisi quis renatus fuerit* non ex matre, & patre iterum, sed *Ex aqua, & Spiritu sancto, non potest introire in regnum Dei*. Hæc sententia, præcedentis est expositio: occasione enim denuo nascendi, Nicodemus Christo fidem nō habuerat.

habuerat. His autem verbis significat baptismum Euangelicum, per quem regeneratur homo in nouum hominem, & in statu filiorum Dei constituitur, vt hereditatem regni Dei percipere possit. Habent autem quandam ad testimonium Ioannis (quod Nicodemus forsan non ignorabat) verba hæc relationem: nam Ioannes dixerat: Ego vos baptizo in aqua, ille vos baptizabit in Spiritu sancto. Christus ergo se esse eum confirmat, de quo Ioannes illud testimonium perhibuit. Hunc etiam baptismum necessarium esse, vt homo in Dei regnum introeat docet, quod Ioannes non expresserat.

ANNOTATIO VIII.

Patres diuerse legũt verba superiora.

Qvantum ad verba attinet Græce nõ est *renatus*, sed *natus*, seu *genitus*, vt in præcedenti sententia. verbũ autem, *Introire*, exponit clarius, quod prius dictum est, videre. Considerandum etiam est, in Græco non legi *Spiritu sancto*, sed tantum Spiritu, *Nisi quis renatus fuerit ex aqua, & spiritu*, & ita legunt aliqui & Græci, & Latini Doctores: inter quos sunt Gregor. Nissen. orat. de Sancto Baptismate. Euthym. in præsenti. Cyprian. Epist. 72. & 73. & libro 1. cont. Iudæ. cap. 12. & lib. 3. ad Quirinum cap. 25. Ambro. lib. 3. de Spiritu sancto. c. 11. qui duplicem affert lectionem: vnam, *Nisi quis renatus fuerit per aquam, & Spiritum*: alteram, *Nisi quis renatus fuerit de aqua, & Spiritu*: in neutra autem legit Spiritum sanctum. Alij vero legunt, *Spiritu sancto*, tam Græci, quàm Latini: inter quos sunt Cyrillus lib. 2. cap. 42. Chrysost. hom. 24. August. lib. 1. de peccat. mer. & remis. cap. 30. Greg. lib. 7. Epist. 53. Hæc Doctorum antiquorum varietas & maxime Græcorũ argumento est Græca exemplaria varia extitisse: in re tamen non est vlla controuersia. Omnes enim intelligunt hoc verbũ de Spiritu sancto, & ex alijs locis scripturæ, nempe ex Ioannis testimonio, & ex forma Baptismi data a Domino hunc esse Spiritum sanctum, certum est.

ANNOTATIO IX.

Quare baptismus regeneratio dicitur.

Hvnc ortum nouũ ex aqua, & Spiritu sancto, baptismum esse nemo dubitat. Quod Paulus ad Tit. 3. confirmat dicens: Saluos nos fecit per lauacrum regenerationis & renouationis. At cur baptismus regeneratio dicatur, & maxime, si circumcisioni conferatur, quæ regeneratio non dicitur, non facile est declarare. Nam si respondeas dici regenerationem, quia homo nouus fit nẽpe spiritualis, ve-

A teri statu peccatorum repudiato, videbitur tunc circumcisio dici potuisse regeneratio. nam in ea homo remissionem peccati consequebatur, & de peccati seruitute in statum iustitiæ transferebatur. Aduertendum ergo est per Baptismum non solum hominem innouari, vt statu peccati abiecto nouus fiat in Christo: similiter relicta veteri lege, ad nouitatem Euangelij mores componat. Si enim hoc tantum esset, sacramentum solius renouationis diceretur: sed habet quiddam aliud, quod paulo superius breuiter attigimus, nempe, vt
B in statum adoptionis filiorum inducat, & homines filios Dei faciat. circumcisio hæc non habebat. Omnes enim in statu seruitutis quantumcumque iustificatos ponebat. Hac de causa baptismus generatio, & natiuitas quædam est: vbi enim filiatio est, natiuitas, & generatio est: & ex hoc habet baptismus effectum illum aperiẽdi ianuam cælorum, & homines capaces faciẽdi introitus regni Dei. Nam hereditas filio nõ datur, nisi quando est in statu filio-
C rum, tunc enim filius perfecte dicitur: filiorum autem hereditas est. Illis olim Iudæis, quia in statu seruorum erant, ianua regni non aperiebatur: baptizatis vero, vt perfectis filijs aperta est: ob id baptismus generatio quædam est, & sacramentum renouationis & simul regenerationis a Paulo dicitur. Sicut ergo in naturali generatione, generatio vnius corruptio est alterius: sic baptismus generatio cum sit, quia per eum homo fit, & nascitur filius Dei, corruptio est, nempe mors quædam
D veteris hominis, respectu peccati, & respectu veteris legis. Moritur enim peccato, moritur & legi: quia per baptismũ seruitus peccati, & onus legis ablata sunt, & hac ratione per baptismum cõmorimur, & consepelimur Christo. Ita Rom. 6. dicit Paulus, quicumque baptizati sumus in Christo Iesu, in morte ipsius baptizati sumus:

sumus: consepulti enim sumus cum illo per baptismum in mortem: vt quomodo Christus surrexit a mortuis per gloriam Patris, ita & nos in nouitate vitæ ambulemus. Vides baptismum esse mortem, & esse viuificationem: nam vnius corruptio, alterius est generatio: quam etiam sententiam ad Collos. 2. idem Paulus confirmauit. Quia vero in baptismo fides infunditur, sacramentum illuminationis dicitur, & ratione variorum effectuum, varia nomina sortitur: tamen ratio propria ipsius, est regeneratio quædam, qua homo ex filio hominis fit filius Dei, ex seruitute peccati, & legis in filiorum libertate constituitur.

Triplex hominis generatio.

Trium autem scriptura generationum hominis mentionem facit. prima est naturalis, qua homo nascitur in suo esse naturali, vt fit homo, & filius tantum hominis. Plena est scriptura testimonijs huius generationis. Misera est natiuitas hæc & generatio, post peccatum parentum. Nam non nascitur homo filius hominis, quin simul etiam nascatur peccator, & filius peccatoris. Psal. 50. In iniquitatibus conceptus sum, & in peccatis concepit me mater mea. Duo soli homines sine peccato naturam acceperunt, qua homines essent, Adam & Eua: sed hi non sunt generati, nec nati: nã Adam de terra, Eua de costa Adæ a Deo facti sunt. Fuerunt quidem homines, sed non filij hominis: quotquot autem nati sunt postea, qui ex maris, & feminæ commistione sunt, peccatores fuerunt, & ex illis postquam peccarunt nati sunt, B. Virgine excepta. Sed hæc consideratio alterius est loci.

Secunda generatio hæc est, quæ fit per baptismum, per quem deleto peccato natura hominis illa, quæ infecta erat peccato, recipit iustitiam, & sanctitatem, ac Dei filiorum adoptionem: habet tamen aliquid miseriæ, quia sic generatus adhuc huius mundi calamitatibus manet subiectus, adhuc mortalis, & patibilis est. Animarum est iste ortus potius, quàm corporum, & adhuc animarum non omnino perfectus, quia peccare potest, & peccat renatus.

Tertia est perfecta, & integra, ac felix ab omni morte, & miseria libera, quæ est corporum resurrectio. Hanc enim dici regenerationem seu natiuitatem in scriptura certum est. Nam Matth. 19. dicitur: In regeneratione cũ sederit filius hominis: quem locum multi, & graues Doctores de corporum resurrectione exponunt. Secundam igitur generationem dominus Nico-

A demo demõstrat necessariam ei, quicumque introire in regnum Dei, & tertiã generationem consequi desiderat.

ANNOTATIO X.

Hæreses duæ nullæ contra baptismum orte refutantur.

Abusi sunt hoc Saluatoris loco Hæretici. Refert enim Bernar. Epist. 77. ad Hugonem extitisse quemdam, qui ex hoc loco duas inferebat assertiones. Prior erat, neminem posse saluari, qui nõ sit ex aqua, & spiritu regeneratus, quantumuis cũ contritione, & desiderio baptismi, morte præ-
B uentus, recedat. Altera, præceptum hoc, & necessitatem id temporis incœpisse, cũ hæc verba Dominus protulit, & pronunciauit Nicodemo. Sed vtraque assertio est error contra fidem: nam baptismus aquæ, cum in effectu non potest recipi, si in voto, & proposito recipiatur cũ contritione peccatorum, sufficit ad iustitiam, & salutem, quod & concilium Triden. determinauit, & declarauit. Nec etiam obligatio baptismi incœpit, nisi post resurrectionẽ Domi-
C ni, & promulgationem præcepti, de qua re non est cur in hoc loco multa dicamus: esset enim instituti terminos transilire. Satis sit hoc in loco, Dominum, non quod statim, quando hæc dicebantur, sed quod suo aduentu futurũ erat, significasse. Tunc enim nondum Baptismus Christi erat institutus. sicut etiam quando Ioan. 6. dictũ est: Nisi manducaueritis carnem filij hominis, & biberitis eius sanguinem, non habebitis vitam in vobis: non tunc obligabat, quia nondum sacramentum sui sanguinis, & corporis instituerat.

D Alia hæresis præcedente antiquior fugienda est, cuius meminit Augus. lib. 1. de peccat. mer. & remis. cap. 30. eratq. Pelagianorum, qui videntes hoc in loco necessitatem baptismi etiam paruulis impositã (nemo enim exceptus est, siue adultus, siue paruulus, & sine exceptione dicitur: *Nisi quis renatus fuerit ex aqua, & Spiritu sancto*, Vnde Catholici Doctores hoc loco paruulos baptizandos confirmabant sicut, & nos contra hæreticos nostri tem-
E poris cõfirmamus) videntes, inquam, hoc Pelagiani, & timẽtes, ne cogerentur affirmare paruulos habere peccatum, vt vere habent, si baptismus necessarius est eis ad vitam æternam, dixerunt, aliud esse vitam æternam aliud regnum Dei: docebantq. baptismum non esse ad æternam vitam paruulis necessarium, quia sine Baptismo saluantur, & vitam consequuntur æternam, tamen nõ introeunt in regnum cælorum.

Contra Pelagianos distinguentes Regnum Dei aliud esse a vita æterna.

cælorum. Sed hi misere decipiebantur: idem enim est vtrumque, & qui expellitur a regno Dei, etiam a vita excluditur æterna, quod Matth. 25. aperte confirmat: iustis enim dicitur: Percipite regnum: malis autem: Ite in ignem æternum. Excludi ergo a regno mors est æterna: statimq. declarat, adiungens: Ibunt hi in suppliciū æternum, iusti autem in vitam æternam. Euasio ergo conficta & falsa est, ista hæreticorū distinctio regni a vita æterna. Hac autem sententia aliquot hæreses conuincuntur. Primo quorumdam, qui dicti sunt Seleuciani, & Hermiani, quorum meminit August. lib. de hæres. cap. 59. vbi asserit non in aqua eos baptizasse: in quo autem baptizarent August. non explicuit: Philaster tamen eos in igne baptizasse dicit. Decepti sunt illo Matth. 3. Baptizabit vos in Spiritu, & igni, qui ignis referēdus est ad Spiritum sanctum, qui in eius specie sæpe super baptizatos descendit: vel ad ignē probationis, vt Doctores Catholici exponunt, quæ res suo in loco tractabitur. Secundo aliorum, qui dicti sunt Flagellantes, qui in proprio sanguine flagellis extracto, baptizari oportere affirmarūt: Vtrique hoc loco cōfutātur. Ex aqua enim, & Spiritu nasci oportet, nō ex igne, non ex sanguine flagellis educto. De martyrio autem pro Christo suscepto, alia ratio est longe diuersa: hoc enim supplet, & tenet locū baptismi aquæ, vt Ecclesia vniuersa semper tenuit, & declarauit, de qua re alibi est differendum.

Cōtra Anabaptistas. Conuincuntur etiam hoc loco Anabaptistæ, nostri temporis Hæretici, qui paruulis inutilem censent esse baptismum, eosq. in eo statu salutis remedio carere asserunt: propterea illos cum ad annos discretionis peruenerint, iterum baptizant: nam sine fide putant baptismum non prodesse. Sed isti hac Domini sententia coarguuntur. Nam vel excludunt ab hac Domini sententia paruulos, vel includunt: excludere non possunt, quia generaliter dictū est, ***Nisi quis renatus fuerit ex aqua, & Spiritu sancto***, generalis ergo sermo est omnes comprehendens. Si igitur comprehenduntur, & baptismus eis est conferendus, vt a tempore Apostolorum obseruauit Ecclesia, & ipsi Anabaptistę baptizant: profecto renascuntur, & in regnum cælorum admittūtur. Baptismus enim regeneratio est: omnis autem regeneratus intrat in regnum cælorum, sicut non renatus excluditur. Est etiam hæresis impia remedium salutis negans hominum statui, in

A quo innumerabiles moriuntur. Si enim in lege veteri, & in statu naturæ, vbi multo minus gratia abundabant, non defuit his salutis remedium: multo minus in Euangelio, vbi gratia vberior, & abundantior est, deesse debuit. Isti autem errant nō intelligentes locum scripturæ: Qui crediderit, & baptizatus fuerit, saluus erit, Mar. vlt. dictum esse pro adultis, quibus prædicandum erat. de his enim ibi Euangelistā loqui probant verba præcedentia: Prædicate Euangelium omni creaturæ: paruu-

B lis autē non prædicatur. at verba præsentia generalia sunt, ***Nisi quis renatus fuerit, &c.*** ex quibus recte infertur generalis affirmatiua, qui renatus fuerit ex aqua, & Spiritu sancto introibit in regnum Dei.

ANNOTATIO. XI.

Conuincit Hæreticos negātes verba hęc Christi, de baptismo aquæ, intelligenda.

Falso etiam nostri temporis Hæretici hunc locum interpretantur: dicunt enim non de baptismo intelligi debere, sed de renouatione, quæ fit per Spiritum

C sanctum: aquam autem, & spiritum, vnū, & idem significare affirmant. aquam vero, ponit, vt exprimatur effectus Spiritus, qui est purgatio, & vegetatio iuterior. Hanc tā violentam, & extortam expositionem ideo excogitarunt, ne alterius conuincerentur erroris: asserunt enim in baptismo aquam non esse necessariam. Sed contra hanc hæresim Ecclesia vniuersalis ab Apostolorū temporibus pugnat, quæ semper in aqua baptizat: pugnant omnium Doctorum cōsensus, concilia generalia, figuræ baptis-

D mi, quæ in aqua elementari præcesserunt, prophetiæ multæ, quibus hæc promissa, & prædicta est aqua: pugnat ipsum nomē, nam baptizare lauare est: verba etiā scripturæ conuincunt. Ephes. 5. Lauacro aquæ in verbo vitæ lauans, inquit, Ecclesiam. & Act. 8. Philippi factum demonstrat, cum Eunuchum aqua baptizauit. Verba denique nostra non admittunt tam violentā, & temerariam expositionem, cum aperte dictum sit, ***Natus ex aqua, & Spiritu.*** Et certe mirum est, cum ii timeat Hæretici

E baptismum a ratione sacramenti non excludant, quomodo negare possint, aquam necessariam: cum sacramentum sensibile quoddam signum sit, ex re aliqua, & verbo consistens. Nec mirum est, si aqua tantam vim habeat. nam vt instrumētum est Spiritus sancti, in anima istam virtutem exercet. Quod enim naturæ propria virtute non potest, efficit omnipotens virtus, quæ per illam operatur, vt antiqui

Patres

Patres docuerunt. nam & virga Moysis mirabilia operata est, non vtique propria, sed diuina mota virtute. Innumera sunt, quæ de baptismo tractanda essent, sed non est instituti nostri, qui sensum Ioannis litteralem præcipue exponere studemus, ea nunc tradere: maxime quia alio in loco abundanter discussimus & ad alia loca scripturæ magis pertinent.

Quod natum est ex carne caro est: & quod natum est ex spiritu, spiritus est.

COMMENTARIVS.

PRosequitur explicare superiorem sententiam, quam Nicodemus non percepit: nam carnalem generationem existimans, iterum hominem nasciturum putabat, vt bis nascatur homo. At Christus errorem illius cognoscens, exposuit hanc secundam generationem non carnalem, sed ex aqua & spiritu fieri debere: vnde consequitur, vt per hanc non iterum nascatur homo, sed spiritus, id est, non iterum humanum esse accipiat, sed spirituale quoddam. Tale enim est natum, quale est principium generationis effectiuum: quod ex homine nascitur, homo est: quod ex spiritu nascitur, spiritus est. Hoc est, quod in his verbis Dominus dicit: *Quod ex carne nascitur, caro est: quod ex spiritu, spiritus est*, ac si dicat: Tu existimans me dicere, secundo hominem debere nasci carnali generatione, arbitratus & iterum debere nasci hominem, vt bis fiat homo: at cum generatio hæc secunda non sit carnalis, sed ex spiritu, non nascetur homo iterum, sed spiritus, seu non humanum esse, sed spirituale accipiet, iuxta principium generationis suæ. Carnem hoc loco appellat hominem ipsum, secundum esse naturale, & humanum, quod naturali generatione accipitur, sicut superius verbum caro factum dicitur. Vtitur autem hoc vocabulo, vt distinguat a generatione carnali hanc, per quam nascitur spiritus, seu secundum esse spirituale: & discernat esse corporeum, ab esse spirituali, quod est per gratiam. Multum ergo a vero sensu loci huius aberrant, qui carnem hoc loco exponunt de carne peccati, cum nihil de peccato agatur: & quamuis nullum esset peccatū, verum esset, *Quod natum est ex carne, caro est*. Propositum Christi solum est, ostendere terminum carnalis, & corporalis generationis esse similem principio: & quia principium generationis naturalis homo est, homo est qui generatur: at cum principium generationis secūdæ sit spiritus, quod producitur & nascitur spiritus est: ob id non ponitur Sanctus, sed spiritus, quia id est, quod opponitur carni: non quod esse humanum per naturalem generationē productum destruatur, manet enim natura hominis, sed superadditur aliud esse, aliaq. vita spiritualis, & gratiæ a Spiritu sancto producta. Vt enim homo viuit vita vegetatiua, sensitiua, & rationali, nec vna vita perit, eo quòd alia vita simul sit, sed potius perficitur: ita natura humana supra vitam rationalem, & super esse humanum per Spiritum sanctum, recipit aliam vitam diuinam, supernaturalem, incorpoream: nec tamen perit vita naturalis, sed perficitur. Hic est germanus sensus & hæc cum superioribus connexio.

Quid nomine carnis sit intelligendum.

ANNOTATIO XII.

Qua ratione Christus de Spiritu natus est, Spiritus dicendus sit.

EX hac vera, & legitima declaratione soluitur facile dubitatio, quam hoc tēpore aliqui proponunt, nec satis conueniēter respondere videntur. Dubitatio autem est de Christo, qui natus cum sit de spiritu, videtur non caro, sed spiritus dicendus. Respondent in his verbis carnem significare carnem peccati, qua ratione

Christus caro non dicitur:verba ergo hæc non sunt de Christo sed de peccatoribus. Quæ respõsio quàm a vero sensu aberret, ex commentario patet.

Respõsio vera est, Christũ natũ dici de Spiritu dupliciter. Prior modus proprius est ipsi,nẽpe quia Spiritus locũ viri supple uit:cũ enim viri virtus in eius cõceptione ex Virgine,nõ interfuerit, necessariũ fuit Deum ipsum, sua virtute & potentia supplere: & quod virtus viri operatura erat, meliori,& perfectiori modo efficere,& ita factũ est. Quatenus ergo Spiritus sanctus hanc virtutem viri supplebat, vsus est materia. nam ex sanguinibus Beatissimæ Virginis corpus Christi formauit, & organizauit. Hac ratione Christus caro natus est: quia quamuis Spiritus fuerit principium, sic tamen erat principium, vt locum teneret humanæ virtutis in materia operantis. Posterior modus est, quia ipsam humanitatem Christi diuinitati copulauit, & etiam repleuit gratia omni spirituali, non quidem supplendo locum viri, sed vti Deus ipse agens secundum suam proprietatem: & sic vere Christus natus est spiritus,ratione huius esse,& vitæ gratiæ spiritualis: quia natus est de Spiritu, non supplente locum viri, sed secundum suam rationem agente. Fuit ergo generatio Christi carnis, & Spiritus, & vtriusque principium Spiritus, sed illius locum tenens viri, huius secundum suam rationem agens, & sic Christus simul natus est caro, & Spiritus, quod diuinitus Lucas significauit. Spiritus sanctus superueniet in te & virtus Altissimi obũbrabit tibi: quæ verba duplicem concursum, duplicemq. operationem Dei indicant. Aduerte duo, quæ sequuntur, quod nascetur ex te sanctum: nascetur quidem secundum carnẽ, quia caro erit,sed sanctum simul quia Spiritus sanctus vtroque modo operabitur in hac ineffabili generatione. Hic est sensus, & legitima solutio,& explicatio propositæ dubitationis. Cyrillus.lib.2.cap.43. verba superiora aliter exponit: per carnem enim corpus,per Spiritum animam intelligit: vt sit sensus, secundum carnem, de carne nascitur, secundum animam, de Spiritu sancto: quia anima est, quæ per Spiritum sanctum reformatur, secundum Deum. Tamen violentus est sensus & alienus a proposito Christi. Vult enim terminum assimilari principio,vt sicut, quod ex homine nascitur, homo est, ita quòd nascitur ex Spiritu, spiritus fit: id est,esse & vitam quandam spiritualem habeat: non ergo sumit Spiritum, vt is sit, qui dicatur nasci a parte subiecti, sed in quem nascimur a parte prædicati, & termini: quia euadit homo spiritualis ex hac generatione, quod in commentario explicuimus. Et quamuis esse gratiæ spirituale,in anima recipiatur, tamen totus homo spiritualis dicitur: nec intelligas istam similitudinem omnimodam,quasi homo nascatur Spiritus sanctus, sed est similitudo qualis qualis, nempe vt sit Spiritus,secundum esse inuisibile, & Sanctus per ea dona,quæ Spiritus sancti sunt. quod Basilius homilia de baptismo hunc locũ declarans annotauit, dicens: Quemadmodum quod secundum carnem natum est ex aliquo tale est, quale id, ex quo natum est, ita & nos necessario ex Spiritu nati spiritus efficimur. Spiritum dico non secundum immensam illam, & humano sensui incomprehensibilem Spiritus sancti gloriam:sed secũdum eam,quæ in diuisione charismatum Dei per Christum vnicuique ad vtilitatem facta est. Hæc Basilius.

Marginalia: Auctoris sententia. — *Luc. 1.* — Homo quo modo ex Spiritu, spiritus nascatur.

Non mireris, quia dixi tibi, oportet vos nasci denuo.

COMMENTARIVS.

Verba hæc quamuis Cyrillus,& Chrysostomus, ad sequentia referant,tamen superioribus rectius connectuntur. Concludit ergo ex superioribus verbis, non esse in superiori sua sententia, quod admiratione tali, qualem Nicodemus præ se tulit,dignum sit, quasi dicat: Non ego dixi tibi rem,quæ fieri non posset. Non enim pronunciaui vos carnali generatione denuo, sed spirituali nasci debere: non vt iterum nascatur homo, & ex sene fiat puer: sed vt nascatur, quod non erat, & accipiat, quod non habebat, nempe esse diuinum, & spirituale, secundum quód sit Dei filius. Admiratio Nicodemi ex incredulitate erat: propterea Dominus corrigens dicit, *Non mireris,* si enim ex fide magnitudinem rei admiratus

Marginalia: Nicodemi incredulitati medetur Christus.

admiratus esset, non esset correctus. Nam admiratio bona esset, & nos fideles recte altitudinem mysterij huius admiramur. Admirati sunt Iudæi Ioan. 6. dicentes: Quo modo potest hic carnem suam dare ad manducandum? sed male, quia cum infidelitate, Admirati sunt etiam illi homines, dicentes. Matth. 8. Qualis est hic, quia mare, & venti obediunt ei? sed recte, quia cum fide, & ex fide.

Spiritus, vbi vult, spirat.

DIxerat natum ex carne esse carnem, natum vero de Spiritu esse Spiritum. Similitudo prior carnis ad carnem, explicatione non indigebat, propterea prætermissa est a Domino: posterior vero Spiritus ad Spiritum, quia non ita patebat, eam Dominus exponit, ne forte Nicodemus Spiritui sancto similem per omnia futurum eum, qui de Spiritu natus dicitur, arbitraretur, sicut caro carni similis est. Docet ergo Christus natum de Spiritu Spiritum esse, similemq; Spiritui, de quo natus est, non quidem per omnia. Fieri enim non potest, vt homo Spiritui sancto, qui Deus est, omnino sit similis, sed est similitudo aliqua participata, quæ in tribus posita est. Primum est, *Spiritus vbi vult, spirat*, id est, liber est in suis operationibus, quod vult, facit, nullo retinetur impedimento, nulla premitur seruitute. Hoc alijs verbis Paulus 1. Corinth. 12. Explicuit. Vnus, inquit, atque idem Spiritus diuidens singulis, prout vult. *Sic est omnis, qui natus est de Spiritu*, habet enim libertatem quandam Spiritus, & vbi vult, spirat. 2. Corinth. 3. Vbi Spiritus Domini, ibi libertas. Legem implet, tentationes superat, peccata vitat, diabolum vincit, quod bonum vult, operatur, in libertatem filiorum Dei per Spiritum sanctum euectus, a charitate Dei numquam inuitus separatur. Talis efficitur, qui ex aqua & Spiritu sancto renascitur.

Natus de Spiritu quo modo per similitudinẽ dicatur Spiritus.

Aduerte quadruplicem libertatem eum adipisci, qui de Spiritu per Euangelium Christi nascitur. Prima est a seruitute legis illius Mosaycæ: nã qui sub lege illa continebantur, in seruitutis statu erant. Galat. 4. Cum essemus paruuli, sub elementis mundi huius eramus seruientes. Ab hac seruitute Christus nos liberauit per Spiritum adoptionis filiorum. Vnde eodem in loco Paulus adiunxit, dicens: Vbi venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum factum ex muliere, factum sub lege, vt eos, qui sub lege erant, redimeret, vt adoptionem filiorum reciperemus: quoniam autem estis filij Dei, misit Deus Spiritum filij sui in corda vestra clamantem, Abba Pater. Hæc Paulus. Spiritus ergo filij facit filios Dei, & liberat a seruitute legis illius. Altera libertas est a lege ipsa morali, quæ hominum cordibus a natura insita est. Non quòd obseruantia legis huius ablata sit renatis, sicut ablatum est iugum legis illius Mosaycæ, quæ iam est abrogata: sed quòd per Spiritum sanctum renatis collata sit gratia, & virtus, qua eam implere valeant: sine Spiritu enim moralis lex perfecte impleri non potest, peccato vires adimente: ideo qui de Spiritu nati non sunt, seruiunt legi, seu potius legis seruitute premuntur: nati vero de Spiritu eam implere omnino valent Spiritus gratia roborati: idcirco non sunt sub legis seruitute, sed liberi ad eam obseruandam. De hac libertate Paulus Rom. 7. loquens dicit: Quis me liberabit de corpore mortis huius? gratia Dei per Iesum Christum. Tertia est libertas a seruitute peccati, & diabolo: qui enim est in peccato, diu perseuerare non potest, quin in alia incidat, nec tentanti diabolo valet omnino resistere: seruire ergo necesse est. Hanc libertatem confert renatis Spiritus Dei, de qua Paulus Rom. 6. dicit: Cum serui essetis peccati, liberi fuistis iustitiæ. Hæc cum præcedenti coniuncta est, sicut & seruitus peccati cum seruitute legis. Quarta libertas est a seruitute corruptionis, & mortalitatis, quam Spiritus tribuit renatis, non quidem in hoc sæculo, sed in resurrectione. Rom. 8. Viuificabit mortalia corpora vestra, propter inhabitantem Spiritum eius in vobis, de qua ibidem: Creatura, inquit,

De Spiritu renati quadruplici donatur libertate.

inquit, liberabitur a seruitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei. Spiritus ergo est, qui de Spiritu nascitur, & sicut hic liber est, ita & ille. In hanc libertatem per Euangelium vocati sumus. Galat. 5. ideoq. Euangelium lex perfectæ libertatis dicitur. Iaco 2. Euangelium autem lex est Spiritus.

Et vocem eius audis.

HOc est alterum, in quo qui natus est de Spiritu, similis est spiritui, de quo natus est. *Vocem*, inquit, *eius audis*. Spiritus in se inuisibilis & insensibilis est, vox tamen eius auditur: loquitur enim Spiritus sanctus per eos, quos inspirat 2. Pet. 1. Spiritu, inquit, sancto inspirati locuti sunt Sancti Dei homines. Matth. 10. Non estis vos, qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri. Act. 6. Non poterant resistere Spiritui, qui loquebatur. Qui ergo audierunt Prophetas, Apostolos, & eos, qui diuino afflati sunt Spiritu, audierunt vocem Spiritus, quamuis non omnes perceperint vocem fuisse Spiritus: sicut omnes qui Christum audierunt, audierunt quidem vocem Filij Dei, licet non omnes crediderint Filium Dei fuisse. *Sic est omnis qui natus est de Spiritu*. Inuisibile est quod latet interius, nimirum gratia, & dona Spiritus, quibus consors effectus est diuinæ naturæ: hæc enim corporeis oculis non videntur, opera tamen mirabilia, & diuina, quæ inde procedunt, apparent, & hominum sensibus obiecta sunt. Hoc res ipsa cõfirmat. Videmus enim, & legimus homines rudes, ignatos, debiles, vitijs deditissimos; Spiritu renatos, euasisse sapientissimos, fortissimos, omni bonitate, & sanctitate Illustres: vt ex operibus ipsis, nouæ & diuinæ mutationis, & natiuitatis internæ efficax appareat argumentum. Vox igitur natorum de Spiritu auditur, sed quod intus est, non videtur. Loquitur autem Dominus in secunda persona, *Vocem*, inquit, *audis*, quia cum Nicodemo loquebatur, qui ex sacra scriptura sciebat, Spiritum Dei per Prophetas locutum esse.

Vox Spiritus sancti quo modo audiatur.

Spiritus in renatis, se manifestat heroicis operibus.

Sed nescis, vnde veniat, aut quo vadat: Sic est omnis, qui natus est de Spiritu.

HOc est tertium, in quo geniti de Spiritu, cum ipso Spiritu, de quo natus est, similitudo consistit. Nemo scit quo vadat Spiritus, aut vnde veniat, quãtumcumque vocem eius audiat, id est: nemo vias, consilia, iudicia Spiritus sancti assequitur. Rom. 11. Quàm incomprehensibilia sunt iudicia eius, & inuestigabiles viæ eius, quis cognouit sensum Domini? aut quis consiliarius eius fuit? Sap. 9. Quis hominum poterit scire consilium Dei? aut quis poterit cogitare, quid velit Deus? hoc est, quod dicitur nunc, *Nescis vnde veniat, aut quo vadat*. Est enim metaphorica locutio. *Sic est omnis, qui natus est de Spiritu*: nam homines huius sæculi, vident opera iustorum natorum de Spiritu: at vias eorum nemo nouit, nisi qui eodem Spiritu Dei agitur: cogitationes enim, desideria, fines, intentiones Spiritualium latent eos, qui Spiritum Dei non habent. 1. Corinth. 3. Animalis homo non percipit, quæ sunt Spiritus. Act. 2. Apostoli pleni Spiritu, visi sunt Iudæis incredulis pleni musto, quia licet audirent in eis verba, & voces Spiritus exterius, consilia tamen, iudicia, intentiones, & fines eorum non percipiebant, nescientes vnde venirent, aut quo tenderent. Insipientium oculis, nati de Spiritu, reputati sunt stulti, cum essent prudentissimi: iudicati sunt scelerati, cũ essent innocentissimi: existimati sunt sine honore, cum essent filij Dei: visi sunt mori, cum tamen essent in pace. Denique opera renatorum videntur quidem, nondum tamen apparet quid sunt, & quid erunt. Spiritus ergo est omnis qui natus est de Spiritu.

Sicut spiritus sancti viæ & consilia, ita & renatorũ de spiritu ignorantur.

ANNOTATIO XIII.

Patres superiorẽ sententiã de vento explicantes.

CYrillus lib.2.cap.44. Chrysost.hom. 25. Theoph. & Euthym. & inter Latinos August. quæstion.nou. & vet.testa. cap.59. aliter hunc locum interpretantur, vt per *Spiritum*, ventus intelligatur, sitq; similitudo quædam. Vt enim ventus suo impetu fertur, & sonus eius sentitur, tamẽ non videtur, quo vadat, & vnde veniat: sic qui natus est ex Spiritu, non videtur in se, sed in suo effectu. Si igitur ventus cum sit corporeus, non videtur nec ratione sui principij, nec ratione sui termini, sed ex sono & effectu cognoscitur: quid mirum, si hæc generatio Spiritus non videatur in se, quæ corporea non est? Placet hæc expositio nostro tempore quibusdam. At alij Doctores antiqui non de vento, sed de eodem Spiritu sancto hæc verba interpretantur. quam expositionem sequuntur Hilar. lib.2. Trinit. Hieron. in Epist. ad Hedibi. quæst.9. Ambros. lib. 2. de fide cap.3. & lib.3. de Spiritu sancto cap.11. & August. tract. 12. in Ioan. qui non solum eam tenet, sed priorem refutare contendit, eandemq. probat Greg. lib.27. mora. cap.13.

Citãtur alij qui de Spiritu sancto explicant.

In hac parte recentiorum aliquos miratus sum, nõ tam quod cũ Cyril. & Chrysost. de vento exponant, sed quòd sine distinctione Græcos eo modo exponere affirment, quasi vero ea sit omnium Græcorum expositio: cum multi Græci Doctores non inferioris nominis, quam quos ipsi in hac parte sequuntur, de Spiritu sancto hanc sententiam exponant, & sic expositã Hæreticis opponant. In primis Athanas. lib.1. & 5. de vnica Deit. Trinit. de Spiritu sancto hæc verba interpretatur. Greg. Nazian. orat.5. Theolog. Basil. lib.5. con. Eunom. cap.penul. Gregor. Nissen. orat. de Sancto baptismo. Hi grauissimi & antiquissimi Doctores de Spiritu sancto exponunt, quorum auctoritas plurimi certe facienda est: cui expositioni accesserunt August. Ambros. Gregor. & alij complures. Nõ est ergo cur illam expositionem Græcorum omniũ affirmemus, immo nec cur Græcis simpliciter tribuatur, cum tot & tam graues Doctores etiam Græci de Spiritu sancto, sicut & Latini exponant. Fateor Dionysium Areopag. de cælesti Hierarchia cap. 15. priorem insinuasse interpretationem. Sed antequam veniamus ad rationes quę hanc probant expositionem, aduertendum est, ventum signum quoddam esse Spiritus sancti propter hæc tria:

Græci Doctores qui de Spiritu sancto interpretantur.

A nimirum motionem eius expeditam. Quo enim eũ impetus naturalis impellit, illuc sine impedimento fertur: sonus etiam eius auditur, cum ipse sit inuisibilis: denique ortus, & terminus illius ignorantur. Potest ergo homo renatus & vento & Spiritui sancto comparari: hinc factũ est, vt Doctores vtroque modo præsentẽ sententiam interpretati sint, nec tamen propter hoc sensus sit diuersus.

Quamuis autem prior expositio non sit improbabilis, accommodatior tamen nobis B visa est posterior, nempe si de Spiritu sancto non autẽ de vento similitudo procedat, propter rationes sequentes. Primo quidem, quia Dominus prius dixerat natum de Spiritu esse Spiritum, sicut natum de carne esse carnem: oportebat ergo probare & ostendere Spiritum esse eum, qui natus est de Spiritu: quod certe non efficitur propter hoc, quòd natus de Spiritu similis est vẽto. Obijcere enim posset Nicodemus: Tu Domine dixisti natum de Spiritu esse Spiritum, oportet te ostendeC re renatum esse similem Spiritui, de quo natus est, non autem vento: nam de vento non nascitur, sed de Spiritu sancto.

Auctor sequitur sententiã quę de Spiritu sancto similitudinem hanc explicant.

Secunda ratio; in vnica sententia breuissima, vocabulũ vnum in diuersa significatione vsurparetur, *Spiritus, vbi vult, spirat.* &c. *Sic omnis qui natus est ex Spiritu*, in priori parte pro vento, in posteriori pro Spiritu sancto, qui loquendi modus maxime in re obscurissima, & ad hominẽ, qui nec aperte intelligebat verba, non videtur satis congruens. Voces enim, vt voD cant, æquiuocæ, & multarum significationum, nulla ratione sunt miscendæ in sermone, maxime vbi res tractatur difficilis, & apud eos, qui discunt, seu quos docere statuimus.

Tertia, quia non solum esset amphibologia verbi, sed improprietas, quæ etiam vitiosa est in docente. Ventus enim nõ dicitur velle, non habet vocem: qua igitur ratione credibile est, Dominum volentẽ Nicodemo rem obscuram declarare, vti E ambiguitate, & improprietate verborum?

Quarta ratio, quia hoc erat potius Nicodemum in errorem inducere, cum audiret: *Sic est omnis, qui natus est ex Spiritu.* Putasset enim generationem esse corpoream, sicut & ventus corporeus est. Adde, quòd non erat illi opus exemplo venti:

nam

nam scriptura frequenter meminit Spiritus Dei, qui per Prophetas loquebatur, & multa erat per homines operatus. erat autem Nicodemus doctor. Tandem, in Græco est cum articulo in vtroque loco, qui frequétissime solet indicare Spiritum sanctum, vt adnotat Didymus lib. de Spiritu sancto. Demum cum vtraque expositio ad eundem spectet sensum, illa potior est, quæ incóuenietibus caret: porrò in illa opus est admittere amphibologiam, improprietatem, perplexitatem, & locutionis quandam incongruentiam, horum nihil est in expositione posteriori: ipsa ergo est germana, & vera, atque ea de causa plures atque illustriores doctores Græci & Latini eam secuti sunt, & probarunt, & sensum hunc contra hæreticos opposuerunt, Spiritus sancti diuinitatem comprobantes.

Respondit Nicodemus, & dixit ei: Quo modo possunt hæc fieri.

COMMENTARIVS.

NIcodemus rudis adhuc verba Christi non percipit, & licet verbis Christi edoctus nihil iam de generatione carnali cogitet, tamen qua ratione Spiritus effici & nasci possit, non assequitur: idcirco ignarus, & admirans interrogat: *Quo modo hæc fieri possint*, vt homo fiat Spiritus, fiarq. talis, qualis Spiritus dictus est esse. Prius quidem negando respondit. Quo modo fieri potest, vt nascatur homo, cum sit senex? nunc paulo capacior factus, ignorando interrogat, quasi discere cupiens.

Respondit Iesus & dixit ei: Tu es magister in Israel, & hæc ignoras?

NOn malitiæ, sed vt Chrysost. hom. 25. annotat, ignorantiæ, & stultitiæ hominem accusat: eo maxime quòd cũ insignis doctor esset ab omnibus habitus, nesciret, quæ scire deberet. In Græco legitur sic: *Tu es ille magister ipsius Israelis*, id est: tu es doctor celebris in toto Israel, & apud omnes Iudæos, & hæc ignoras? Merito Doctori vitio datur ignorantia: nescire enim quæ sui muneris sunt, reprehensione dignum est, & non solum nescire, sed adhuc doctrinam non capere. bene Cyril. lib. 2. cap. 46. aduertit: Si qui apud eos doctor erat, ita rudis inuenitur, quales eius discipulos fuisse credendum est? non enim discipulus est supra magistrum suum, quamuis autem maior discipulorum ignorantia sit, tamen magistrorum maior est culpa.

ANNOTATIO XIIII.

Quare ignoratio regenerationis spiritualis in Nicodemo reprehédatur.

INterrogat Chrysost. homil. 25. in quo hæc generatio spiritualis cum Iudaica doctrina communicet, vt Nicodemo ignorantia vitio detur? Respondet primo hanc generationem prædictam in prophetis. Psal. 21. Annunciabitur Domino generatio ventura. Psal. 112. Renouabitur vt Aquilæ iuuentus tua: promissa etiam est aqua mundans ab omni peccato, & inquinamento Ezech. 36. Secundo figuræ huius præcesserunt in multis miraculis, quæ per aquam facta sunt, vt in mundatione Naaman a lepra: in transitu maris, & Iordanis, & alijs multis. Adde quod Deuter. 30. dicitur: Circumcidet Dominus cor tuũ, & cor seminis tui, vt diligas Deũ. Si igitur circumcisio spiritualis est, cur non generatio? præterea Ezech. 36. Dabo vobis cor nouum, & spiritum nouum ponam in medio vestri, & auferam a vobis cor lapideũ. Si hæc pronunciata, sunt per aquã & Spiritum futura, cur non percipitur verbum Domini, quod non est obscurius verbis istis? Præterea in scriptura Spiritus

Domini

Domini legitur per Prophetas locutus, vox audiebatur, & esse credebatur, tamen Spiritus non fuit visus. Legitur mutatio interior per Spiritum: nam Saul mutatus dicitur in alterum virum: legitur vnctio Spiritus interior: legitur homines filios Dei futuros, & alia multa, quæ si doctor A scripturæ diligenter considerasset, non ita nouum visum esset ei verbum Christi, nẽpe nasci hominẽ interius spiritualem per Spiritum, & per aquam. propterea ignorãtiæ eum arguit Dominus. Et attende quomodo Nicodemum de sua scientia præsumentem Dominus depresserit.

Amen amen dico tibi, quia, quod scimus, loquimur: & quod vidimus, testamur: & testimonium nostrum non accipitis.

COMMENTARIVS.

Tria in Nicodemo reprehẽsione digna.

TRia in Nicodemo reprehensione digna erant, ignorãtia, quæ enim Doctor ex lege scire debuit, nesciebat: incredulitas, quia quæ Christus asserebat, partim negauit, partim in dubium vertit: tarditas, quia tot verbis edoctus, non est intelligentiam assecutus. Præcedentibus verbis eum ignorantiæ Dominus arguit, nunc incredulitatis accusat. Et est sensus: Ego, quæ scio, loquor, & quæ vidi, testor, id est, certissima sunt, & verissima verba mea: quia non ex auditu, non ex opinione, non ex alterius relatione, sed ex scientia, & visu dico, & loquor, & adhuc non accipitis testimonium meum, nec verbis meis creditis. Non vult præcipuæ Dominus ignorantiæ & incredulitatis Nicodemum arguere, sed potius vt huius ignorantiæ & incredulitatis admonitus, fidem Domino habeat, & etiam si non percipiat, credat. Hac de causa testimonium suum tam mire commendat Christus, vnde recte Cyril. lib. 2. cap. 47. hæc verba connectens, ait: Cum re ipsa rudior, quàm vt posset diuina dogmata capere. longa iam cõsumpta oratione, Nicodemus videretur, omissa exquisitiori inuestigandi diligentia, simpliciori fide, quod intelligere non poterat, recipiendum ei esse consulit. Dominus enim hominum fidem desiderans, & intendens, non vult semper omnino explicare mysteria, ne potius rei euidentia, quàm verbi obedientia assensum faciat: propterea adhuc re non intellecta, vt credat, suadet. Ibidẽ Cyrillus: Attendamus inquit, qui docendi potestatem accepimus, melius esse, si simpliciter fidẽ, quàm profundiori ratione diligentius expositam neophytis tradamus. Recordari autem Nicodemus debuerat propriorum verborum: Scimus quia a Deo venisti magister, credendum ergo ei erat, si magistrum a Deo confitebatur. Sciendum Christum, vt Deum omnia scire in seipso: vt hominem autem, in essentia diuina omnia quæ loquebatur mysteria, videre. Vnde quæ dicebat, optime & perfectissime sciebat, & videbat. Loquitur autem plurali numero, vt dicit Cyril. quia Patrem, & Spiritum sanctum in seipso habet: quasi eius testimonium non sit vnius, sed plurium, & ex visu, & ex scientia, iuxta illud Ioan. 8. Iudicium meum verum est, quia ego non sum solus, sed ego, & qui misit me Pater: & in lege vestra scriptum est, quia duorum hominum testimonium verum est. in Nicodemo etiam ceterorum Iudæorum reprehendit incredulitatem, ideo plurali numero vsus, dicit: *Non accipitis.*

Christus fidei obsequiũ, a Nicodemo exigebat.

Si terrena dixi vobis, & non creditis: Quomodo, si dixero vobis cælestia, credetis?

TErtio loco tarditatem ingenij Nicodemi, & Iudæorum arguit, vt ex hoc ad fidem habendam his, quæ non capiunt, inducat. *Si non*, inquit, *creditis, quæ*

quæ dixi, terrena, quomodo credetis cælestia? est argumentum a maiori, negans: Si non creditis, quæ faciliora sunt, nec credetis quæ difficiliora. Et perpende verba: nam tacite allicit Dominus ad assentiendum ijs, quæ dicta sunt, spe multo maiora cognoscendi. Similiter timore amittendi fidem cælestium, impellit ad habendam sibi fidem de terrenis, quasi dicat: Habeo maiora & diuiniora, quæ doceam, eorum tamen cognitione & fide priuabitur, qui dictis hactenus terrenis fidem non habuerit. Recte Chrysost. hom. 25. per terrena generationem spiritualem, quæ per baptismum fit, exponit: per cælestia æternam Filij Dei generationem a Patre, cuius comparatione generatio omnis nostra terrena est, quia finita & creata est, omnis autem creatura creatori collata, non solum terra, sed velut nihil est.

ANNOTATIO XV.

Quæ dicantur a Christo Domino, terrena.

CYrillus lib. 2. cap. 49. asserit quæ dicta hactenus sunt Nicodemo, de spirituali generatione per baptismum, dici terrena: quia aptata sunt hominum capacitati, respectu fidei mysteriorum aliorũ, quæ eleuatiora & altiora sunt, vt mysterium Trinitatis, Incarnationis, Eucharistiæ, &c. Vnde non sola filij generatio, sed multa alia mysteria significantur per verbum hoc, *Cælestia*, & siquidem veritatem rei spectemus, verum hoc est: si autẽ contextum præsentem, Chrysostomi expositio aptior videtur, vt generationi baptismi, opponat æternam generationem filij. Qui enim generationem hanc creatã, non credit, quo modo æternam, & infinitam generationẽ credet? Insuper Chrysost. hom. 26. refert expositionem quorumdam, interpretantiũ, per terrena, id, quod de vento positum est exemplum: quasi dicas: si exemplum terrenum non intelligis, quomodo capies cælestia? Sed non probat Chrysostomus, nec nos, qui talem expositionem superius refutauimus.

A

Augustinus trac. 12. per terrena exponit id, quod superius dictum est de tẽplo, in capite præcedenti, & per cælestia generationem hanc spiritualem baptismi, vt sit sensus: Si non creditis, quia templum possum reædificare deiectum, quo modo credetis, quòd per Spiritum possunt homines regenerari? Sed dura expositio videtur, ad ea, quæ tã remota sunt, verbum reuocare.

B

Nostro sęculo aliqui ad aliquot parabolas ex terrenis desumptas quas in solẽnitate paschali forte docuerat, hoc verbum referunt: sed hoc solidum non est, quia sine auctoritate affirmant, quæ in Euãgelio nõ legũtur. Rectior est ergo expositio Chrysostomi & Cyrilli, quam secuti sumus.

Et nemo ascendit in cælum, nisi qui descendit de cælo, filius hominis, qui est in cælo.

COMMENTARIVS.

COnnexio, & sensus verborum hic est. Dixerat in superioribus quo modo credetis, si dixero cælestia? id est, non credetis, si cælestia dixero: tacite hanc incredulitatem exprobrat, dicens: Cælestia mihi non credetis, cum tamen re vera nemo sit, qui ea valeat, sicut ego, enarrare: quia nemo ascendit in cælum, vt ibi videret cælestia, nisi ego, qui eram in cælo, & descendi: & propterea nemo, sicut ego, cælestia enarrare valet. Prudentissime animum præparat ad credenda cælestia, quæ dicturus est, & confirmat ad fidem eorum, quæ dicta sunt. Loquitur autem de se in tertia persona, sub nomine Filij hominis, vt vnitatem siue identitatem suæ personæ significet. Nam qui est Filius hominis, ille idem est Filius Dei, qui est in cælo. Hic est sensus & connexio, sed in annotationibus sequentibus magis explicabitur.

Ostedit Dominus sibi fidem habẽdã, quia testis est oculatus eorũ quæ refert.

ANNO-

ANNOTATIO XVI.

Diuersè verba hæc explicatur, & connectuntur præcedētibus.

ALiter atque aliter connectunt hæc verba antiqui Doctores. Cyril. lib. 2. cap. 49. sic connectit, & explicat: Mihi non creditis, sed testes multos mecum poscitis: cælestia ergo quo modo credetis, quorum neminem testem possum producere? quia nemo ascendit in cælum. Hæc expositio violenta videtur: nam Nicodemus testes doctrinę Christi numquam requisiuit: non erat ergo cur Dominus se testes non habere, & sine testibus sibi credendum esse diceret.

Chrysostomus hom. 26. aliter copulat, nempe, cum Nicodemus dixisset: Scimus quia a Deo venisti magister, sic respondet: ne arbitreris me magistrū, vt multos prophetarum, qui a terra sunt, ego autem de cælo venio, quò nullus propheta ascendit, ego illic habito. Sensus hic verus est: tamen connexio non videtur conueniens: illud enim valde remotum est, & multæ sententiæ iam intercesserunt.

Augustinus lib. 1. de pec. mer. & remiss. cap. 31. aliter coniungit, & exponit, vt per verba hæc ostēdat modum, quo fiat generatio hæc spiritualis, cumq. dictum esset, quo modo possunt hæc fieri? Respondet: *Nemo ascendit in cælum*, &c. id est, sic fiet generatio spiritualis, vt fiant cælestes homines ex terrenis, quod adipisci non possunt, nisi membra Christi efficiantur, vt ipse ascendat, qui descendit, quia nemo ascendit, nisi qui descendit. Hæc August. sed durus sensus videtur, & verbis difficile accommodatur.

Verus sensus, & apta verborū cōnexio.

Rectior, & aptior mihi connexio visa est, quam in commentario secutus sum, vt infidelitatem cælestia non credentium arguens, ad ea credenda disponat, vt sit totus hic sensus: Cælestia non credetis, si terrena non creditis, & tamen omnium sum dignissimus, cui cęlestia enarranti fidem habeatis: quia nemo ea experientia nouit, sicut ego. *Nemo*, enim, *in cælum ascendit, nisi qui e cælo*, etiam, *descendit Filius hominis*, insinuans his verbis sibi maiorem deberi fidem, quàm omnibus Prophetis, quibus tamen etiam cælestia loquentibus Iudæi & Nicodemus credebant: ac si dicat: Cælestia credidistis alijs, quorum nemo ascendit in cælum, vt ea videret, & enarraret, ego autē in cælo sum, & de cælo descendi, & quæ vidi, doceo. Similis est sensus illorum verborum Ioan. cap. 1. Deum nemo vidit vmquam, vnigenitus, qui est in sinu patris, ipse enarrauit. His ergo verbis se Filium Dei super omnes Prophetas Christus ostendit.

ANNOTATIO XVII.

Veritas superiorū verborum examinatur.

DIfficilior est alia, quæ ex eisdem verbis oritur, dubitatio: dicitur enim, *Nemo ascendit in cælum, nisi qui descendit de cælo*. Christus autem quando hæc verba protulit, nondum ascenderat in cælum. quo modo ergo dicitur: *Nemo ascendit in cælum, nisi qui descendit de cælo?* quasi ipse, qui descendit iam ascenderit. Ascendere enim ratione diuinitatis non potuit, ratione humanitatis nondum ascenderat: qua igitur ratione hoc verum est? Laborant recentiores in soluenda, & explanāda hac difficultate. Aliqui respondent Christum ascendisse in cælum ratione humanitatis, quia ab incarnationis instanti vidit diuinam essentiam, sicut beati, & hoc est ascēdisse in cælum. Sed quamuis doctrina sit vera, solutio tamen non tollit difficultatē: nam hoc in loco ponitur, tamquam prius sit ascendisse in cælum, posterius vero descendisse. Est enim sensus: ille descendit, qui prius ascendit: at prius fuit, Deum descendisse de cęlo, & fieri hominē, quàm Christi animam fuisse beatam, & vidisse Deum. non igitur de eo ascensu potest hoc verbum intelligi. Adde quòd improprie dicitur ascendisse in cælum, quia anima vidit Deum.

Alij hunc ascensum ratione diuinitatis exponunt: ascendere autem afferunt significare idē, quod intueri, & videre cælestia: Christus autem ratione diuinitatis vidit cælestia omnia, & hoc est ascendisse in cælum: descendit autem, quando homo factus est. at ne deseruisse, quæ prius habebat, crederetur, additum est: Filius hominis, qui est in cælo. Quæ expositio nō admodum etiam satisfacere videtur. Nam ascendere in cælum non solam cognitionem dicit, sed præsentiam quādam, secūdum quam fuit vere in cælo.

Difficultates resoluuntur ex sententia Auctoris.

Sed quia ego puto huius loci sensum lōge alium esse: pro eius intelligentia sciendum est, Christum Deum & hominem, dictum esse ascendisse, & descendisse, & esse in cælo: non tamen ratione vtriusque naturæ, sed cum sit vna persona in duplici natura, per communicationem idiomatū, quā vocāt, recipit prędicationes vtriusque naturæ.

naturæ. Idem enim est Christus, qui est Deus, & qui est homo: idem qui natus ex matre in tempore, & ab æterno ex Patre genitus, sed non ratione vnius naturæ. Sicut idem homo videt, & idem ambulat, sed non ratione eiusdẽ instrumenti vtrũque facit. Filius ergo hominis, qui Christus est descendit de cælo, & ascendit, & est in cælo: tamen non ratione vnius, & eiusdem naturæ. Dicitur quidem esse in cælo, quando hæc loquebatur, ratione diuinæ naturæ: dicitur descendisse de cælo, ratione diuinæ, vt principij: ratione humanæ, vt termini. Nam Deum descendisse de cælo non est aliud, quàm Deum, qui in cælo est, hominem factum esse. Solius enim naturæ diuinæ ratione non descendit, quia vbique est: ratione vero humanæ non descendit, quia non erat in cælo: ratione igitur vtriusque dicitur descendere, vti dictum est. Sed tota difficultas est in verbo, *Ascendit*. Dico ergo hoc dictum esse propter homines, quorum nemo in cælum ascenderat, vt cælestia ibi videre, & intueri posset: quia hominum cum in terra sint, nemo in cælo esse poterat, nisi ascenderet. Christus autem non dicit se ascendisse, sed esse in cælo: & est hic sensus: *Nemo ascendit in calum*, id est, nullus homo in cælo fuit, eo ascendẽs, nisi Filius hominis. At ne intelligeretur fuisse in cælo, quasi ipse fuerit in terra vt homo, & in cælum ascenderit, additum est: *Nisi Filius hominis, qui est in cælo*, & de cælo descendit, ac si clarius diceret: nemo fuit in cælo, nisi Filius hominis, qui est in cælo, & de cælo descendit. At quia de hominibus loquebatur, fuisse in cælo, exposuit per verbum ascendendi, quia in cælo esse non poterant nisi ascendendo: propterea tamen de se loquens addidit: *Qui est in calo*, ne eum ascẽdisse vt hominem arbitraremur: & in præsenti loquitur, vt se semper in cælo esse significet ratione diuinitatis suæ. Hic est legitimus sensus. Nihil enim aliud his conabatur probare verbis, quàm neminem vmquam mortalium, qui in mundo sunt, fuisse prius in cęlo, vt descẽdẽs postea de cælestibus visis loqueretur, præter seipsum, qui semper est in cælo, & assumpta carne descendit.

Superioribus verbis tres hęreses refutantur.

His verbis tres hæreses refutantur, & tria catholica dogmata confirmantur. Primum dogma contra Nestorium pluralitatem personarum in Christo affirmantem: Nisi enim esset vnica persona, dici nõ posset, *Filius hominis est in calo*: & hoc annotauit Cyril. lib. 2. cap. 49. Alterum contra A Cherintum, & alios diuinitatem Christi negantes: Si Deus non esset, eum nec descendisse, nec esse in cælo, verum esset. Tertium est contra Manichæos veram Christi humanitatem negãtes: nam si vera humanitas non fuit, quo modo Filius hominis esse potuit?

ANNOTATIO XVIII.

Quomodo iusti in cælum ascendant, cum inde nõ descenderint.

Aliam dubitationem mouet August. tract. 12. in Ioan. quo modo dictum B sit, *Nemo ascendit in calum, nisi qui descendit*, cum iusti omnes ascendant, & ascensuri sint, qui tamen de cælo non descenderunt. Respondet, iustos quidem ascendere, sed vt membra Christi: vnum enim corpus mysticum cum Christo faciunt, ita vt verum sit, Christum solum ascendisse. Aliquando enim in sancta scriptura Christus totum corpus mysticũ significat. Sed difficilis est solutio hæc: nam Christus in propria sua persona loquitur, non de mystico corpore, quod verba sequentia pro- C bant, descendit de cælo, & est in cælo: hæc enim Christo in sua persona conueniunt. Aliqui vidẽtes hæc verba de Christi persona dicta, aliter respondent, Christum videlicet ascendisse propria virtute: iustos vero virtute alterius, nempe Christi. Sed neque hæc solutio ad rem facit: quia non agitur hoc loco de ascensu iustorum, qui futurus est per resurrectionem: nec illud verbum, *ascendit* est temporis præsentis, sed præteriti, vt ex Græco textu patet. Christus enim de his, quæ ante suum ad- D uentum gesta erant, loquebatur: & verum est, neminem eorum, qui ante ipsius aduẽtum fuerunt, cælos ascẽdisse, & vidisse cælestia, vt postea descendens illa enarrauerit: quod autem postea iusti ascenderint, non est huic sententiæ cõtrarium. Nec de Angelis sermo est, qui sæpe de cælis ad terram, & de terra ad cælos in ministeriũ a Deo missi ascenderant: sed de hominibus, de quorum magisterio, & doctrina hic agitur.

Hæreses nõ nullæ hinc ortæ refutãtur.

Sunt autem hoc in loco duo cõtra hæ- E reticos aduertenda. Vnum est, quosdam his verbis hæresim confirmasse quandam: asserebant enim Christum carnem de B. Virgine non accepisse, sed eam habuisse in cælo, non huius naturæ nostræ, sed spiritualem, & ante sęcularem, & cum ea descendisse, transisseq. per B. Virginem, non aliquid de ea sumendo, sed veluti aqua per canalem quendam pertransiens. Hanc hæresim tribuit Greg. Nazian. Apollinari,

& hoc loco eum vsum esse refert in Epist. ad Nectarium. Tertul. lib. de car. Christi, tribuit etiam Valentino. Sed hic locus potius hæresim talem euertit. Si enim hanc carnem de cælo tulit, & non eam de Virgine accepit: filius hominis, vt hic dicitur, dici non posset. Alterum est contra quosdam alios, qui oppositam hæresim ex hoc loco deduxerunt. Dicebant enim, si non ascendit, nisi qui descendit, ergo Christus non ascendit cum corpore post resurrectionem, quia cum corpore non descendit. Hoc refert August. lib. de agone Christiano cap. 25. & optimo respōdet, argumento, dicens ascendere, seu descendete nō conuenire nisi personæ: corpus non ascendit, sed cum corpore ascēditur. Exēplum ponit: si quis de monte descendit nudus, & ascēdit vestitus, verum est dicere, idem ascendit, qui descendit, quamuis nudus descenderit, & vestitus ascenderit: sic de Christo intelligendum est. Bona est solutio argumenti. Quanta autem horum sit dialecticæ ignorantia, in scholis philosophicis adolescētes intelligunt: est enim fallacia figuræ dictionis, quam vocant. Adde, non de ascensione Christi, secundum quam post resurrectionem in cælos ascendit, hic agi, vt iam diximus: vt in hoc etiam hæc hæresis vana esse probetur, tamquam vano, & minime solido innixa fundamento.

Et sicut exaltauit Moyses serpentem in deserto, ita exaltari oportet filium hominis: vt omnis, qui credit in ipsum, non pereat, sed habeat vitam æternam.

COMMENTARIVS.

Fidem sibi habere persuadet, ex eo quod sine illa, nemo potest æternam vitam adipisci.

ALtero argumento Nicodemum ad credēdum inducit: primum enim erat, quia nemo cælestia ita narrare potuit, sicut ille, qui est in cælo, & de cælo descendit: nunc adhibet secundum sumptum ex necessitate fidei ad vitam consequendam. Et est sensus: vt mihi credatur necessarium est: nam ego exaltandus sum, vt, qui in me credit, vitam habeat æternam: eum ergo, qui vitam æternam habere, & ab æterna morte liberari cupit, mihi credere oportet. Illa cōiunctio, *Et*, copulat cum superiori sententia: quasi dicat, non creditis mihi cælestia: & tamen ego sum in cælo, & de cælo descendi, & cælestia experientia noui: & rursus ego sum exaltandus, vt, qui credit in me, non pereat, sed habeat vitam æternam: ex qualitate ergo loquentis, quia de cælo sum, & ex fidei necessitate ad vitam, mihi credere debes. Dum autem ad fidem sibi habendam hortatur, etiam ea, quæ credenda sunt, reuelat: tale est hoc nempe ipsum esse exaltandum, vt credentes in eum salui fiant. Vtitur autem figura ex scripturis sumpta, vt facilius Nicodemus doctrinam assequi posset, erat enim legis peritus: ex ipsa autem figura manu duci aliquo modo poterat ad fidē habendam dictis Christi: nam Moysis facto mysterium aliquod magnum significari, dubitare non poterat. Quis enim non intelligeret, serpentem æneum in ligno appensum, nihil ex se ad sanandos serpentum venenosos morsus profuisse, Deumq. qui mille alijs modis sanare poterat, illud præcepisse, quia magnum aliquod futurum significaret mysteriū? Vt igitur vel ex hoc mirabili facto facilius Christus quod docet, persuadeat, mortem suam, & crucifixionem his verbis indicat. Non solum autem in hac figura genus mortis significatur, & fructus eius: sed etiam a quibus esset occidendus, & exaltandus. *Exaltari oportet*, inquit, *filium hominis*, a quibus, si petas, non exprimit: tamen figura innuit seu præsignauit. Moyses enim Iudeorum populum repræsentauit, a quibus exaltatus est Christus, & crucifixus: quod Ioannis. 8. Dominus aperte dixit: Cum exaltaueritis filium hominis, tunc cognoscetis, quia ego sum. Historia huius facti Num. 21. habetur. Deus enim propter Iudeorū impias murmurationes & blasphemias, immisit in eos ignitos serpentes, quorum morsibus, postquam multa Hebræorum millia perierant, iussit serpentem æneum pro remedio erigi, quem quicumque aspice-

Dominus cū legis perito agēs, merito hoc scriptura loco vsus est.

aſpicerent, ab eo liberarentur exitio: hoc mortis & crucis Chriſti, in ſalutem noſtram, figuram prætulit.

ANNOTATIO XIX.

Chriſto cur familiare fuerit ſeipſum filium hominis appellare.

DIgnum eſt conſideratione, cur Chriſtus ſeipſum filium hominis appellauerit. Reſpondeo multis, & grauibus de cauſis id eſſe factum, quarum nonnullas in medium profero. Prima eſt, vt non ſolum eius incarnatio, ſed etiam incarnationis modus ſignificaretur. Potuiſſet Dei Filius carnem accipere de nouo creatam, aut de iam creata partem capere, ſicut Euam de Adæ corpore eduxit: quod ſi feciſſet, homo vere eſſet, tamen non filius hominis, ſicut nec Adam, nec Eua filij hominis dici poſſunt, ſed homines tantum. Filius enim hominis non eſt, niſi qui naſcitur ex homine, vt ergo indicaret Chriſtus ſe non tantum carnem accepiſſe, ſed etiam id feciſſe naſcendo; ob id filius hominis dici voluit. Doctrina hæc eſt Tertul. lib. de carne Chriſti, & Irenæi lib. 3. c. 21. qui Chriſtum dictum filium hominis, & non tantum hominem affirmant, quia natus eſt, quia parentes habuit, quamuis non ſit natus, aut conceptus de viro, ſed de ſola femina, virtute Spiritus ſancti ſupplente.

Altera cauſa eſt, vt hoc nomine, coniunctio, quam nobiſcum habebat, exprimeretur. quia enim filius hominis eſt, & quidem ab Adam deſcendens, conſecutum eſt, nos eſſe etiam ſecundum carnem fratres eius. Niſi enim filius hominis eſſet, frater noſter ſecundum carnem non eſſet: fratres enim ſunt qui patrem aliquem communem habent, quamuis ab eo multis gradibus diſtet. Hac de cauſa nos omnes fratres ſumus, quia ab vno parente originem trahimus. hæc ratio & doctrina eſt Pauli dicentis: Qui ſanctificat, & qui ſanctificantur, ex vno omnes: propter quòd non confunditur eos fratres appellare, dicens: Narrabo nomen tuum fratribus meis. ſenſus horum verborum eſt, Chriſtum, qui ſanctificat, & nos omnes, qui per eum ſanctificamur, eſſe ab vno, nẽpe communi parente Adamo, qua de cauſa nos omnes appellat Chriſtus fratres, non autem angelos: quia hi non habent communem cum Chriſto, ſecundum carnem, patrem.

Vnde fratres Chriſti dicamur.

Hebr. 2.

Hoc nomine manifeſtatur impletas eſſe promiſſiones Patribus factas.

Tertia cauſa eſt, vt hoc nomine promiſſiones factæ patribus iam completæ oſtẽ-
A dantur: promiſſum quippe fuit patribus non ſolum Dei filium carnem accepturũ, ſed de ſemine eorũ futurum. Dictũ enim eſt Dauid: De fructu ventris tui ponam ſuper ſedem tuam. & Abrahæ: In ſemine tuo benedicentur gentes. Quando igitur dicitur filius hominis, quod promiſſum fuerat, declaratur impletum.

Pſal. 131
Gen. 22.

Quarta cauſa eſt, vt filiationis nouæ, quã facturus venerat, ſignũ aliquod daret: quia enim filius Dei factus eſt filius hominis, homo effectus eſt filius Dei. id docuit
B Paulus dicens: Miſit Deus filiũ ſuũ, factũ ex muliere, factũ ſub lege, vt eos, qui ſub lege erant, redimeret, vt adoptionem filiorũ reciperemus. Duo hæc poſteriora, reſpondent duobus prioribus ſic: factũ ſub lege, vt eos qui ſub lege erant, redimeret. factum ex muliere, vt adoptionem filiorum reciperemus.

Galat. 4.

Nomẽ hoc ſubiectionẽ & humilitatem denotat.

Quinta cauſa eſt, vt de ſe humiliter loqueretur: ſubmiſsè enim de ſe loquẽs, ait: Filius hominis deſcendit. Subiectionem quandam habet nomen hoc, etiam rela-
C tione ad homines: filius enim patri ſubiectus eſt, quod Chriſtus nõ recuſauit, Luc. 2. Erat ſubditus illis. homo ergo factus, ſubditus hominibus fuit: his de cauſis ſe filium hominis ſæpius appellauit. Aliqui Hebræam phraſim eſſe putãt, quod etiam ſi ita eſſet; nõ vacat myſterio, cur ea phraſi tam frequenter ſit vſus, cum poſſet vti prima perſona, dicendo: Ego deſcendi, aut Ego hoc dixi: maxime cum ea phraſis vix in tota ſcriptura reperiatur, vt loquens quis de ſe ipſo filiũ hominis ſe nominet.
D Hoc tamen adnotandum eſt, frequenter ſe appellare filium hominis, cum de ſe ea dicit, quæ conueniunt ei, vt homo eſt, ad diſtinctionem eorũ, quæ ei competunt, vt filius eſt Dei. Hoc vero, & ſi vt plurimum, non tamen ſemper ſeruatur: nam aliquando dicitur filius hominis etiam, quando quod loquitur, ei ineſt vt filio Dei: cuius rei paulo ſuperius habuimus exemplum filius hominis, qui eſt in cœlo. Vbi ſe ipſum appellat filium hominis proferens ea quæ ei competunt, vt eſt filius Dei: eſſe
E enim in cælo tunc quando in terra loquebatur, ratione ſolius diuinitatis conueniebat ei.

Autor nõ probat communem rationem.

Illud autem non est probandum, quod recentiores quidam adnotant, nimirum quãdo dicitur filius hominis, intelligendum esse dici filium virginis: nam homo cum sit communis generis, sexum vtrumque complectitur. Hæc tamen adnotatio reijciẽda est: nam quamuis Christus Dominus ex sola virgine sine viri sit coniunctione conceptus, id non impedit quominus dicendus sit filius Dauid, filius Abrahæ: vt Matthæi 1. & multis in locis scripturæ appellatus, & de illorum semine futurus promissus est: immo vti diximus, vna ex causis, propter quas filium hominis se appellauit Christus, ea est, vt filium Patriarcharum se esse significaret iuxta factas illis promissiones.

ANNOTATIO XX.

Qualis sit horum verborum cũ præcedentibus connexio.

COnneXionem aliam horum verborum, adducit Cyril. lib. 2. cap. 50. Cum, inquit, causam attulerit, quare ad sublimiora sibi sermo nõ exeat, ad ea descẽdit, quæ obumbrate a Moyse facta fuerunt: non enim ignorabat potius eum figuris, quàm spiritali doctrina, ad veritatis posse cognitionẽ deuenire. Hæc Cyril. ac si dicat: quia Nicodemum rei spiritalis incapacem vidit, figuris vtitur corporalibus. Connexionem tamen hanc, illa particula *Et*, non admittit, vt consideranti notum est.

Nostro sæculo nonnulli illam particulam loco causæ positam interpretantur, quasi dictum esset: Quia exaltauit Moyses serpentem, &c. & tunc connectunt, vt, D cum dictum sit, descendisse de cælo, cur descenderit causam explicet, sitq. sensus; Filius hominis, qui est in cęlo, descendit: quia oportet eum exaltari, sicut Moyses exaltauit serpentem, &c. non est improbabilis connexio. particulam enim copulatiuam pro causali sæpe in scriptura poni certum est, estq. Hebraismus frequens: connexio tamen in commentario exposita mihi magis probatur. Nam illa verba superiora non attulit Christus, vt significaret se descendisse, sed vt fidem faceret E Nicodemo, tamquã is, qui de cęlo veniẽs cęlestium sit certissimus testis. Si autem causam cur venerit connecteret, velut extra propositum, & ex occasione quadã hęc tam nobilis sentẽtia esset in medium allata, quod non est probabile, sed eam proposuit Christus non ex occasione, sed ex præcipuo instituto, vt Nicodemum inuitaret ad fidem, sine qua vitam æternam

A non posset consequi, quam regnum Dei prius appellauerat.

ANNOTATIO XXI.

In serpente æneo, mirifice sacramenta omnia Incarnationis & mortis Domini, adũbrata.

NVlla erat figura in veteri testamento, quæ omnes partes mysterij aduẽtus Christi ita exprimeret vti hæc: propterea Dominus eam proponere voluit. Primo quidẽ in ipso serpente æneo Christi incarnatio, & aduẽtus exprimitur. Serpens enim ille apparebat, & similis erat B serpenti, sed vere non erat: quia Christus sumpsit carnem, in similitudinem peccatoris, tamen re vera non erat peccator. Ad Philip. 2. In similitudinem hominum factus; non quòd non esset verus homo, vt mentitus est Manichæus, sed quòd apparebat homo peccator similis alijs, cũ non esset. Quod Rom. 8. apertius dictum est: Misit Deus Filium suum in similitudinẽ carnis peccati: eius igitur incarnatio in serpente significatur, vt annotat etiam Cyril. lib. 2. cap. 50.

Incarnatio.

Incarnationis modus.

C Secũdo significatur eius incarnationis modus. serpens ille igne conflatus est, ob id in Hebræo dicitur nõ æneus, sed ignitus, est nomen שָׂרָף quasi igneus: sic Christus de Spiritu sancto conceptus, qui ignis dicitur.

Passio & mors.

Tertio eius mors, & passio indicantur: serpens enim ille exaltatus est in ligno, quod factum est, vt facilius, & a pluribus veneno infectis videri posset: sic Christus exaltatus est in cruce. Crucifixio enim eius sæpe exaltationis vocabulo nominata est. Ioan. 12. Ego si exaltatus fuero a terra. Ioan. 5. Cum exaltaueritis filium hominis. & hanc significationẽ notat August. lib. 1. de pec. mer. & remis. cap. 32.

Causa mortis.

Quarto exprimitur causa aduentus & mortis: ille enim serpens æneus conflatus, & exaltatus est, vt morsu serpentum ignitorum saucij sanarentur: sic Christus carnem sumpsit, mori voluit propter peccata hominum, vt a peccatis homines liberarentur.

Fructus mortis.

Quinto exprimitur fructus: qui aspiciebant serpentem sanabantur, qui nolebant aspicere, peribant: sic qui in Christum hominem crucifixum credunt, liberantur a peccatis, & vitam habent æternam: qui vero non credunt, pereunt. Mar. vlt. Qui crediderit saluus erit: qui non crediderit, condemnabitur.

Efficacia & vis suę mortis.

Sexto significatur efficacia. Vnus ille serpens ad salutem multorũ a varijs serpentibus sauciatorum positus est, & tam qui

prope,

prope, quàm qui procul, tam qui ab vna parte, quàm qui ab altera aſpiciebant, ſanabantur: ſic Chriſtus vnus in ſaluté omnium varijs infectorũ peccatis, per fidem eſt conſtitutus. Rom. 10. Chriſtus ad iuſtitiam omni credenti: & tam patres antiqui a principio mundi, quàm qui nunc, & qui futuris erunt temporibus, in hoc nomine ſalutem habent.

Morbi genus cui medebatur.

Septimo morbi qualitas exprimitur: a ſerpente enim erãt illi tacti. Erant autem ſerpentes igniti, ſic appellati, quia morſu ſuo vehementiſsimum calorem corpora conſumentem efficiebant: ita ſerpens dæmon peccatũ induxit, quod ignis eſt conſumens ſpiritualia bona, & ſitim rerum excitans terrenarum.

Qualitas ſanitatis collata.

Octauo qualitas oſtenditur ſanitatis; nam morte vitam, contrarium contrario effecit, ſic per æneum ſerpentem dedit ſanitatem. Dicit enim Dauid Kimki, in lib. radicum, & teſtimonio ſapientum cóprobat, tactis morſu ſerpentum, aſpectũ æris candentis cauſam potius eſſe mortis. In quo miraculi vis enituit: quod enim cauſa mortis erat, id profuit ad ſalutem. Denique ille ſerpens dictus eſt poni in ſignum, vox enim Hebræa נס nes ſignũ, ſeu vexillum ſignificat; ſic Chriſti crux vexillum eſt Chriſtianorum erectũ contra acies inimicorum dæmonum, & tale futurum vexillum prædictũ eſt. Iſa. 5. Eleuabit ſignum in nationibus procul. Ierem. 4. Leuate ſignum in Sion. de hoc Luc. 1. Poſitus eſt in ſignum, cui contradicetur. Adde quòd præcepto Domini erectus eſt ſerpens, quia Patris voluntate verbum carnem aſſumpſit, & homo factus Patris præcepto, mortem crucis pro noſtra ſalute ſubijt: idq. in huius mundi deſerto, ſicut & ille ſerpens conflatus, & erectus eſt in deſerto.

ANNOTATIO XXII.

Cur Dominus mortẽ crucis præ alijs elegerit.

NOn eſt ſine conſideratione prætereundum, cur Deus hãc Crucis mortem, & exaltationem Chriſti in remediũ peccati, præordinauerit, cum multis modis alijs, etiam ſine morte liberare nos potuerit, ſicut & potuit ſine ſerpentis ænei exaltatione Iudæos ſanare. Sacri Doctores multa hoc loco vere, & docte dicunt, quorum aliqua breuiter in præſenti collegi. Primam huius cauſam Hiero. ad Galat. 3. & Damaſcen. lib. 4. de fide cap. 12. adferunt, Nempe, vt medicina morbo reſponderet. Fuit lignum cauſa mortis, ſit

Vt medicina morbo reſpondeat.

A ergo lignum cauſa vitæ.

Hãc cauſam nos dupliciter accommodare poſſumus; vno modo ex parte hominis, altero ex parte dæmonis hominẽ ſeducẽtis. Ex parte hominis, ſic: Inobedientia primi hominis ruinam mũdo intulit; fuit autem inobediẽtia hæc in ligno, quia mandatum Dei tranſgreſſus eſt circa lignum: obedientia ergo hominis Chriſti reparauit nos, & quidem obedientia in ligno, quia præceptũ patris adimpleuit in ligno. Ad Rom. 5. Per inobedientiã vnius

B hominis peccatores cõſtituti ſunt multi, per vnius obeditionem iuſti conſtituẽtur multi. at de qualitate obedientiæ ad Phili. 2. Factus, inquit, obediẽs vſque ad mortem, mortem aũt crucis. repetitio hæc, nõ ſolum auget Chriſti obediẽtiam, quæ extenditur vſque ad crucem, ſed etiã ſimul inſinuat fuiſſe obedientiam in ligno: ſicut inobedientia præceſsit in ligno: vt quia ille in ligno, circa rem facilem non obediuit, abſtinẽdo a pomo, obedientia reſpondeat in ligno circa rem difficilem, vt mo-

C riatur in cruce. In quo maxime Dei potẽtiam admirari oportet, qui per lignum quod erat mortis cauſa attulit vitam, & multo perfectiorem ea, quam per lignum perdidimus.

Vt qui in ligno vicit, per lignum ſuperetur.

Altero modo hæc eadem cauſa ex parte dæmonis accõmodatur propoſito. Hic enim de homine victoriã in ligno, & per lignum reportauit: conueniebat ergo eũ, qui iniuſte in ligno vicerat, in ligno, & per lignum iuſte ſuperari ſpolijsq. priuari. Quam cauſam Eccleſia Sancta docet,

D dum canit: Vt, qui in ligno vincebat, in ligno quoque vinceretur. In quo diuina ſapientia commendatur, quia eiſdem artibus, quibus hominem capere tẽtat dæmon, ipſe capitur, & incidit in foueam, quam fecit, vt in adinuentionibus ſuis pereat. Quod Anſel. lib. 1. cur Deus homo, cap. 6. annotans, maximam afferit ſapientiã eſſe, eiſdem armis aduerſarium vincere, quibus ipſe ſibi victoriam præparabat.

Vt factus pro nobis maledictũ, a maledicto nos liberaret.

Galat. 3.

Alteram huius rei cauſam Paulus etiã docuit ad Gala. ſcribẽs, Chriſtus, inquit,

E nos redemit de maledicto legis factus pro nobis maledictum, quia ſcriptum eſt: Maledictus omnis qui pependit in ligno, vt in gentibus benedictio Abrahæ fieret in Chriſto Ieſu. Obſcura ſententia, ſed maxime ad rem faciens, & ob id declarãda. Deuter. 28. maledixerat Moyſes omnibus legis illius tranſgreſſoribus. Maledictus, inquit, omnis, qui non permanſerit in omnibus, quæ ſcripta ſunt in libro legis, vt

faciat

faciat ea. Christus veniẽs Iudæos,& Gentes saluaturus,& in vnam Ecclesiam congregaturus,debuit ab obligatione legis illius,quæ Iudæis propria erat,liberare: vt nouum sibi populum faceret, & salutem etiam gentibus communicaret. Cum autẽ legis illius transgressoribus maledictio inflicta esset,hoc effecit,vt in se susciperet maledictũ, & liberaret nos a maledicto. Nam qui suscipit maledictum,quo non tenebatur, iure liberat a maledicto eũ, qui iure tenebatur: nulla autem mors erat, propter quam lex maledictum inferret,nisi mors ligni. Deuter.21.Maledictus omnis,qui pependit in ligno.Propterea ergo Christus crucem suscepit, vt maledictum legis in se sustinens, quod re vera ad illũ non pertinebat,qui innocens erat,liberaret, iureq. solueret ab obligatione legis illius,vt iam maledictum nõ comprehenderet eos, qui talem legem non obseruarent: soluta autem lege illa, gentibus & Iudæis omnibus legem vitæ communem dedit. Hæc est causa, cur crucis mortem elegit, & hic est apertus sensus verborum Pauli,quæ allegauimus. Notat aũt Amb. ad Gala. 3. in illis verbis non dici Christum natum maledictũ, sed factum: quia maledictio ad eum iure non perueniebat, quia innocens erat, sed sponte pro nobis suscepit,vt a legis illius maledicto liberaret in se credentes. Aug. toto lib.14.con. A Faustum,locum illum Deut.citatũ a Paulo discutit, & de morte crucis intelligendum probat, non de suspensione, quæ fit etiã in ligno:& re vera ita est,sed ad præsens propositum satis hæc dicta sint.

Tertiam causam Athanasius.lib.de incarnat. Verbi & corporali eius aduentu, exponit,quo in loco hãc discutit quæstionem, nempe cur crucis mortem Christus elegerit: & quattuor adfert huius rei causas, quarũ vna hæc est ceteris ꝑtermissis, vt mors Christi esset omnibus nota. Cum B enim resurrectio ipsius futura esset vnus ex præcipuis fidei articulis, vnumq. potissimum probandæ eius diuinitatis argumẽtum; mors debuit esse manifestissima, & certissima, vt nemo mortem fictam esse affirmare auderet: talis fuit crucis mors, quæ nõ solum notissima, sed acerbissima erat,vt tanto mirabilior esset resurrectio, quanto acerbior, & horribilior fuerat mors. Possent aliæ multæ causæ adferri, sed satis sit has attigisse, quæ primum locum tenere videntur,quibus addenda est C hæc; Crucis mortem præter acerbitatem fuisse tunc abiectissimam, & summe contemptibilem, hominibus sceleratissimis infligi solitam. Cum ergo Christus omnium peccata in se punienda suscepisset, supplicium tale subire elegit, vt grauitas peccatorum nostrorum, pro quibus patiebatur, in eo vindicaretur.

Vt Christi mors magis nota fieret.

Sic enim Deus dilexit mundum, vt filium suum vnigenitum daret, vt omnis, qui credit in eum, non pereat, sed habeat vitam æternam.

COMMENTARIVS.

Mirabilis est hæc sententia, cuius cum superioribus connexio hæc est. Cum filium hominis, vt serpentem, in ligno exaltandum dixisset,causam huius exaltationis exponit, tacite falsas opiniones aliquas, quæ ex verbis præcedentibus concipi poterant,remouens. Cum enim dictum sit, *Oportet:* ne quis aut necessitati fati id adscriberet,quasi vitari non posset: aut diuinæ impotentiæ, quasi Deus aliter hominem saluare non valeret: aut infirmitati Christi, qui se ab aduersarijs defendere nequiret: aut culpæ ipsius, quia pro proprijs culpis pateretur,maxime quia crucis pęna sceleratis infligi solita erat,& se vt filium hominis dixisset exaltandum: propterea hæc omnia tollens, & veram causam efficientem, ac primam aperiens, addit: *Sic enim dilexit mundum Deus,* id est, exaltandus est filius hominis,quia tantus est Dei erga homines amor, ut dederit filium suum exaltandum pro ipsorum salute: ac si clarius dicas: ò Nicodeme, dixi filium hominis oportere exaltari: ne arbitreris hanc exaltationem ratione culpę meæ,& peccati futuram, quia exaltandum dixi, ut serpentem in ligno: nec tribuas necessitati fati alicuius, quasi id uitari non posset,quia dixi, *oportet;* nec impotentiæ diuinæ adscribas quasi aliter saluti hominum nequiret Deus consulere;

Dei amor erga homines, prorsus causa fuit Incarnationis, & mortis Filij.

re; nec infirmitati adſcribas, quaſi me defendere non valeam, quia dixi me filium hominis: ſed ſcito cauſam eſſe, quia ſic Deus dilexit mundum, vt me vnigenitum filium, factum filium hominis, dederit exaltandum pro mundi ſalute. Non igitur culpa, non neceſſitas, non impotentia, non infirmitas, ſed Dei immenſus amor cauſa eſt tanti myſterij. Hæc eſt connexio & ſenſus, vbi expreſſe iam myſterium aperit Trinitatis, reuelata patris & filij perſona: ſimiliter & incarnationis, dum ſe, quem filium hominis dixerat, filium vnigenitum eſſe oſtendit. Cauſam etiam incarnationis, & mortis docet; immenſum Patris amorem erga mundum; finem ſeu fructum qui duplex eſt, ne homo pereat, ideſt, vt a peccato, & æterna morte eripiatur: neque hoc tantum ſed vt ſimul a peccato, & æterna morte liber, æternam vitam adipiſcatur. Particula *Vt*, ſecundo loco poſita, limitat præcedens verbum in hunc ſenſum: Sic Deus dilexit mundum vt filium ſuum daret ad hoc, vt omnis, qui credit in eum non pereat. potuiſſet quidem Deus dare filium ſuum, vt mundum iudicaret, & damnaret; non autem, vt qui credit in eum non periret: & tunc non ex dilectione, ſed ex iuſtitia dediſſe diceretur. at dare filium ſuum ad hoc, ut qui credit in eum, non pereat, ſed habeat uitam æternam, ex nimia dilectione erga mundum factum eſt. quod ſequentibus uerbis exponit.

Quot & quãta Sacramenta Dominus ſubindicauerit ſuperioribus verbis.

ANNOTATIO XXIII.

Verba præcedẽtia nõ Euãgeliſtæ, ſed Chriſti Dñi ſunt.

ALiqui recentiorum hæc verba, & ſequentia omnia vſque ad finem huius colloquij, non Chriſti, ſed Euangeliſtæ eſſe dicunt, neſcio quo argumento ducti; niſi quia in tertia perſona fit ſermo, quaſi vero & præcedentia in tertia perſona non ſint dicta. Omnes antiqui Patres verba Chriſti eſſe dicunt, & vt talia exponunt Cyrillus lib. 2. capit. 51. Chryſoſtomus homilia 26. Baſilius homilia in Pſalmum 7. vbi legit: Qui credit in me, nõ iudicatur, quod arguméto eſt a Chriſto eſſe dicta, eum ſentire. Ambroſius lib. 1. de pęnitentia capite 10. & 11. & magnitudo ſentẽtiæ, Chriſti verba eſſe probat, & maxime quia ad eundem pertinent contextum. Adde Ioãnem Euangeliſtam non eſſe ſolitum ſimiles ſententias verbis Chriſti interſerere, maxime quando dubium aliquod ſuboriri poterat, eius ne, an Domini eſſent; cum totum ipſius Euangeliſtæ ſtudium fuerit in deſcribendis ſermonibus Chriſti. Adde etiam phraſim ipſam, & verborum altitudinem, auctorem ſuum indicare Chriſtum Dominum. Magnitudinem enim amoris Patris erga mundũ, cauſam aduentus proprij, iudicium contra non credentes, ipſius Chriſti erat reuelare. Fateor Athanaſiũ videri huius fuiſſe ſententiæ, vt non Chriſti, ſed Euangeliſtæ ſint verba Serm. 3. contra Arianos, vbi ſic habet. Ioannes item: Nõ enim miſit Deus filium ſuum, vt iudicaret mundũ, ſed vt mundus ſeruaretur per eum. Saluator quoque idem de ſe ipſo loquitur: Ad iudicium ego in mundum veni, vt qui nõ vident videant, & qui vident cæci fiant. Hæc Athanaſius. Perpẽde qualiter diſtinguat verba Euangeliſtæ a verbis Saluatoris, quamuis vtraque Ioannes deſcribat. Idẽ ſentire videtur oratione contra Arianos; Quod ex verbo Deus eſt verbum. tamen in oratione contra gregales Sabelij, oppoſitum indicat. verbum enim *ſic Deus dilexit mundum, vt filium vnigenitum daret*, ipſius Chriſti eſſe dicit.

ANNOTATIO XXIV.

Perpende quã ſit admiratione dignũ quod Deus mundum dilexerit, & ſic dilexerit.

DVo ſunt in expoſitis verbis omni admiratione digna: & Deum mundum dilexiſſe, & ſic dilexiſſe. per mundum autem homo hoc loco ſignificatur, & per dilectionem non ea, qua cuncta, quæ fecit Deus diligit, ſed ea qua homines, ſingulari quodam modo eos ad bonum ſupernaturale ordinans, & extollens, & ad ſe pertrahens, proſecutus eſt. Quod hac dilectione Deus mundum dilexerit, & ſic dilexerit, omni admiratione digna res eſt. Prius caput explicare ordiamur, fietq. manifeſtum, ſi partes ſingulas conſideremus. Deũ quidem amare, & diligere non eſt mirabile, immo ſi non diligeret mirabile eſſet. Vt enim recte Auguſtinus lib. 15. Trinitatis capite 20. dicit, ſicuti neceſſarium eſt Deũ intelligere, ſic etiam neceſſarium eſt amare: ſicut etiam neceſſarium eſt ipſum

sum esse, & viuere; est enim Deus natura intellectualis, cuius proprium est intelligere, & amare: cumq. sit actus purus non aliquando amat, & intelligit, aliquando vero nõ, sed semper amat, semper intelligit. nulla enim imperfectio in Deo est, esset autem si posset amare, & aliquando nõ haberet in se actum amandi; semper ergo & necessario amat. Prætereà obiectum amãdi bonum est, cum igitur Deus sit bonum infinitum, amor profectò tãto respondẽs bono erit infinitus. Nõ hoc miramur, quòd Deus amet, & quòd se amet, sed quòd homines, & quidẽ tali amore, amet.

Prima admirãdi causa est, quia cũ Deus in se omne bonũ habeat, & sit, nihilo minus mũdum amat.

Causa autem prima admirationis est, si quis Deus sit consideremus, quod Exodi 33. expositum aliquo modo inuenimus. Ostẽdam tibi, inquit, omne bonum, quod Augustinus lib. 8. Trinitatis cap. 3. explicans, dicit: Tolle hoc, tolle illud respice bonum ipsum si potes, hoc est Deus: significat per hoc omnem rationem bonitatis in Deo esse, immo ipsum bonum esse Deũ. Hoc igitur est mirabile, Deum, qui in se habet omnem bonitatem, omnem perfectionem, omnem rationem amabilitatis, estq. in se bonum, & amabile infinitum, amorem extendere extra se ad hómines, quasi nõ haberet in se obiectum, quod totum suum infinitum amorem adæquaret. Fuit autem amor hic antiquus: amauit enim nos ab æterno; tam vetus est amor erga homines, quàm proprius amor erga se. Ephes. 1. Elegit nos in ipso ante mundi constitutionem: effectus quidem amoris huius in tempore fuit; tamen amor erga nos sine tempore. quod Aug. lib. 12. ciui. cap. 17. pulchre docet, consilium scilicet Dei æternũ fuisse de his, quę futura erant, opus tamen nouum: & Cyril. lib. 1. Thesau. cap. 5. Creator, inquit, ab æterno, tamen opere apparuit in tempore. Mirus profectò amor hominum vna cum Deo æternus.

Secunda ratio, quia libere & nõ necessario amat.

Secũda causa maioris est adhuc admirationis, si cõsideremus Deum sine necessitate vlla mundum dilexisse. Si enim aliter facere non posset, non ita miraremur ad necessitatem quandam, & naturam referentes: tamen amauit mundum libere, & sponte, cum posset non amare, nec diligere. Seipsum quidem necessario amat, & diligit, nec potest non amare; neque hæc est impotentia, sicut nec impotentia est nõ posse mori, sed magna potentia; & ex hoc amore necessario Spiritus sanctus æqualis Patri, & Filio procedit: at mũdi amor necessarius illi non fuit. Poterat non amare.

A poterat mundum non facere, & hominem factum potuit supernaturali bono non diligere: tanto ergo magis mirandum est, quòd dilexerit.

Tertia quia sine vlla sua vtilitate, diligit.

Tertia adhuc maior causa est, si conside mus absque vtilitate sua vlla dilexisse. Si enim ex mundi, aut hominum dilectione, vel exiguam reportaret vtilitatẽ, etiamsi necessarius amor non esset, non ita mirabilis foret; quia cogitare possemus eũ propter vtilitatem dilexisse propriam. solet enim homo hominem propter propriam

B diligere vtilitatem: at non sic Deus fecit; amauit, & dilexit hominem ob nullum proprium suum commodum. Deus enim nulla re extra se indiget, omnem intra se sufficientiam, & perfectionem habet: creataq. omnia perfectius sunt in Deo, quàm in seipsis, vt docet Dionys. cap. 5. de Diui. nomi. sicut argentum perfectius est in auro, quam in se, & nummus inferior in superiori. quod etiam Aug. serm. 4. de verb. Domi. & Ansel. in prolo lo. ca. 17. docent. Nullam ergo in se a creatura, nec ab ho-

C mine vtilitatem Deus capit. Irenę. lib. 4. cap. 28. Deum dicit fecisse Abraham sibi amicum non ob propriam, sed propter ipsius Abrahæ vtilitatem. Cyril. lib. 1. The. cap. 6. Superflua, inquit, Deo est productio creaturarum, quantum ad Dei perfectionem pertinet: hoc enim erat Deus, antequam nos creati essemus, quod nunc etiã est: nihil ei attulimus, a nihilo ad esse producti, & si ad nihilum redigeremur, nihil ei detraheremus. hæc Cyril. Aug. lib. 12. ciui. ca. 17. dicit, Deum ab æterno volun-

D tatem habuisse faciendi creaturas, at in tempore fecisse: vt ostenderet se eis non indiguisse, sed sine eis ab æterno omnino beatum, & perfectum extitisse. Attende hæc tria prædicta, quòd Deus extra se ab æterno amauerit, quòd sponte, & quòd sine vtilitate, communia esse amori, quo Deus diligit cuncta, sed amorem erga homines hũc, de quo agimus mirabiliorem hæc eadem faciunt. Non enim satis Deo fuit amore naturali, sed etiam tãto, quantus est supernaturalis, homines diligere,

E cum is amor neque necessarius, neque vtilis ei esset.

Quarta, quia nulla in homine præcessit ratio, nullũq. meritũ ob quod diligẽdus esset.

Quarta causa admirationem auget: dilexit enim hominem nulla præcedente in homine ratione, aut merito, propter quod amaretur. Aduertenda est inter diuinum, & nostrum amorem differentia: nostrum præcedit ratio in eo, qui amatur, propter quam diligitur. Amor enim noster inuenit, quod amet, nõ autem facit; at diuinus

non

non sic: non enim inuenit in amato rationem amandi, sed ipse amabilem facit hominem & amat. Vt enim in naturali amore, quo cuncta amauit, vt essent, nullũ naturale bonũ in creatura præcessit, quod amaret, sed Deus amãdo fecit: sic in amore supernaturali, quo diligit homines, nullum præcessit supernaturale bonum, sed Deus amando fecit. Vnde Aug. in expos. Epist. ad Rom. annotat illud verbum, *Dilectis a Deo*. Non, inquit, dicitur, diligentibus Deũ, sed dilectis a Deo: quia enim dilecti sunt, propterea diligentes fiunt. mirabilis est profecto in hoc amor Dei erga homines.

Quinta, quia præcesserũt demerita, qui bus homo odio potius dignus factus est.

Quinta mire auget præcedentem: non enim solum nõ inuenit Deus in homine, quod amaret bonum, aut meritũ propter quod diligeret: sed inuenit malum, & demeritum, propter quod odio, & pœna prosequeretur. Quam rationem ad Rom. 5. annotat Paulus, dicens: Commendat Deus charitatem suam in nobis, quoniã cum inimici essemus, Christus pro nobis mortuus est, ac si dicat: mira est in hoc Dei charitas erga homines, quòd cũ odio, & pœna digni essent, eos dilexerit.

Sexta, quia dilexit quos præsciuit ingratos esse.

Sexta autem multo maior est. Si enim odio digni tantum essent homines, tamen dilecti a Deo grati futuri essent, aliqua ex parte admirationis causa cessaret. Ac non sic est: sed cum præcognouisset plurimos ingratos futuros tanto amore, immo maiorem eorum partem ingratam, etiam postquam amoris sui effectum experti essent, peccatum peccato accumulantes, adhuc tamen dilexit mundum, & filium pro ipsismet futuris ingratis, dedit. quod Chrysosto. hom. 26. annotans dicit: Commendat Deus charitatẽ suam, quòd pro ingratis filium dederit.

Septima, quia dilectio hęc summa cum sapientia & æquitate, est coniuncta.

Septima ratio admirationem excedit, quando consideramus Dei amorem, cum summa sapientia, et æquitate esse coniunctum. Si enim in Deo appetitus, passiones inordinatæ, aut ignorantia aliqua esset, dici posset amasse ex ignorantia, quia hominum imperfectionem non nouit, aut ex passione, quæ, quod amabile non est, sæpe amore dignum apparere facit, & hac ratione non esset, cur vehementer admiraremur: at non sic euenit. Summa sapientia & scientia, sine vlla ignorantia: summa æquitas, sine deordinatione passionum est: cum tanta ergo sapientia, & æquitate mundum dilexisse, prædictis omnibus existentibus, mirabilem supra omnem modum facit amorem. At obijciet aliquis talis amor temerarius videtur. Inconsiderati enim est amare, quod nulla amandum ratio persuadet. Respondeo non ita esse, quamuis enim in ijs, quæ amantur nulla causa inueniatur: tamen in ipso amante summa ratio est diligendi. Vt enim aduertit Chrysost. hom. 7. in Epist. ad Timoth. infinita Dei Bonitas radix est, et ratio amandi homines, omni dilectione indignos. Est enim tanta diuina bonitas, vt ipsa sola sufficiat ad rationem, & causam amandi, non expectata, nec requisita causa, ex parte eorum, qui amantur. Solemus inter homines aliquos inuenire, qui etiam ignotis, et indignis benefaciunt, de quibus affirmamus esse eos tam bonos, ac clementes, vt etiam ignotis & indignis, ipsa bonitate inducti, benefaciant: multo hoc verius de nostro Deo prædicamus; qui tam bonus est, vt inutilibus, indignis, immeritis benefaciat, eosq. diligat. Non hoc igitur ab ratione alienum aut stultum, sed sapientissimum potius ac rationi congruentissimũ iudicandũ est. Vnde recte Paulus ad Tit. 3. hanc Dei dilectionẽ vocauit, χρηςότητ quam latine dicimus, benignitatem: Apparuit inquit, benignitas, & humanitas Saluatoris. Basilius autem reg. breui. resp. 214. eam definit esse, qua benefacimus ijs qui opus habent, etiãsi nulla ratio eis suppetat obtinendi. his ergo de causis mirabile est Deum dilexisse mundum.

Quo modo iniustũ nõ sit, Deum iniustos, & indignos diligere.

Quàm sit mirabile Deum tanto affectu, & amoris conatu mũdum dilexisse.

Alterum autem, quod mirabile esse diximus, est Deum sic dilexisse, id est tanta amoris vehementia, et conatu mũdum dilexisse. Illa enim particula, *Sic*, vehementiam, et magnitudinem diuini amoris exprimit, quam magnitudinem ipsemet Ioannes sequentibus declarat verbis, quorũ singula perpendenda sunt. Primo *Filium*, dedit, non alium hominem, non Angelum, non mundum alterum, sed quod maius his omnibus est, Filium dedit: quod verbum annotarunt Cyril. lib. 2. cap. 51. & Chrysost. hom. 26. ex quo dono infert Paulus ad Rom. 8. Qui proprio, inquit, Filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum, quo modo cum illo non omnia nobis donauit? magnitudo amoris ex re data cognoscitur.

Singula verba expenduntur.

Secundo, *suum*, non alienum, sed *suum* dedit: nos nihil damus omni ex parte nostrum, quia quæ habemus, omnia ab illo accepimus, nempe a Deo, & adhuc ipsius sunt. Matth. 7. Si vos, cum sitis mali, nostis bona data dare filijs vestris,

nota illud, bona data, præterea filij hominum plus sui, quàm patrum sunt;nam substantia filiorum alia est à substantia parentum. Quamuis ergo homo Filium suum det, non suum perfectè dat: at Pater æternus Filium suum dedit, suum verè, quia eiusdem est substantiæ cum ipso, ex se habet eum, non ab alio accepit:hûc suum Filium dedit ex amore.

Tertiò, *Vnigenitum*, si plures haberet, & vnum daret, non ita magnum esset, vt fuit, vnicum filium quem habet, et hunc non adoptionis, sed naturalem, dare.

Quarto, *dedit*, non vendidit, pretio à mundo accepto, non mutuauit, non commutauit, sed donauit.

Quinto cui dedit, seu pro quo, intellige hominem. inauditum hoc est,vt filius pro seruo, innocens pro iniquo,iudex pro reo, creator pro creatura detur.

Sexto si suppleas ad quid dedit,intellige exaltandum; hic enim sensus est, dedit exaltandum.Quis vnquam tale quid vidit, aut audiuit, aut imaginari potuit? Si dedisset, vt nobis imperaret, vt à nobis coleretur, magna esset gratia tantum nobis Filium in regem donare: at exaltandum in cruce, tamquam sceleratum, dare, omnes profectò limites amoris transcendit.

Filius Dei pro nobis exaltandus datus est, sed non postulat vt exaltemur in cruce, sed vita æterna consequenda.

Septimo, *Vt omnis qui credit in eum*, nouum id est; cur non saltem par ratio fuit, vt omnis, qui credit etiam exaltetur pro eo? quis hoc si factum esset, admiratus non commendaret Dei amorem, A quòd exaltationem à seruo posceret pro Filij exaltatione? et tamen non hoc fecit; sed Filium exaltari voluit in cruce, à nobis autem rem facillimam petijt, vt omnis qui credit in illum. Ipse quidem moritur in cruce, nos commorimur in baptismo; ipse pendet, nos fide viua in eum respicimus.

Octauo, *Non pereat*, quis non ex tantis præmissis verbis magnum aliquem fructum Christo prouenturum expectasset? non sic res habet: sed tota vtilitas B nostra est, ne nos pereamus; sed erepti à perditione, vitã consequamur æternã.

Nono hic,de quo dicitur,ne pereat,homo est, non Angelus qui prius creatus est quàm homo;perfectior natura,quã homo; reparabilis vt homo. Si enim Deus etiam eũ eripere voluisset,potuisset vtique,noluit tamenDeus:nusquã enim Angelos apprehendit: sed relicta maiori, & perfectiori creatura ad minorem se conuertit, & ne C hæc pereat, tantas facit expensas.

Decimo tandem, quia potuit Deus facere ne homo periret, sed vitam haberet æternam sine tot expensis, & absque eo, quòd Filium suum exaltandum in cruce mitteret,vt alias explicabimus. Profectò mirus est hic amor, cuius magnitudinem verbi exprimere non valens Euangelista vnica indicauit dictione, *Sic dilexit Deus mundum.* Hęc dicta sint pro huius sententiæ expli catione.

Non enim misit Deus Filium suum in mundum, vt iudicet mundum, sed vt saluetur mundus per eum.

COMMENTARIVS.

Per particulam, *Enim*, hac sententia causam præcedentis contineri, significatur: dictum quippe erat, Deum ex dilectione erga mundum misisse filiũ suum, ne mundus periret, sed haberet vitam æternam. huius sententiæ causam adfert, quia inquit, non misit Deus filium suum ad ferendam sententiam contra mundum, sed ad saluandum eum. Insinuat Euangelista mundum iuste damnari, iustamq. in eum sententiam ferri potuisse: quòd si Deus ad iudicandum mundum, misisset filium, iam non ex dilectione erga mundum, sed ex iustitia dedisse dictum fuisset, quam contra eum exercere iuste decreuisset: sicq. mundus perijsset prepter sua peccata, sine quibus nemo tunc inueniebatur. Verum non sic factum est, non enim misit filium ad ferendam damnationis sententiam, nec ad damnandum, sed ad saluandum; propterea ex dilectione datus dicitur, ne homo pereat, sed vt habeat vitam æternam. Venit ergo filius Dei in mundum, non vt iudex, sed vt Saluator: non ad iustitiam contra mun-

tra mundum exequendam, sed ad misericordiam effundendam, ideo mundus non perit, sed habet vitam æternam: ideo etiam ex dilectione Patris erga mundum, non ex iustitia contra eum missus est.

ANNOTATIO XXV.

De duplici Christi Domini aduentu.

ADuertenda sunt aliqua ad maiorem prædictorum explicationem: duos videlicet aduentus Christi esse, priorem, quando carnem sumpsit & homo factus est: posteriorem, quando in vltima die veniet in gloria. Clementissime vtrumque Deus sic disposuit, vt prius veniret ad saluandum, & liberandum hominem a peccato, & ad dandam gratiam, vt Deo conciliatus eius posset præcepta seruare: postea autem veniret ad iudicandum, & exigendum rationem operum secundum suam iustitiam. Si prius non venisset ad redimendum, neminem inueniret, quem saluaret: omnes enim erãt in peccato, & digni damnatione. Prius ergo liberat ex misericordia, & dat, vt possint recta facere; postea ex iustitia iudicaturus est. Quod etiam annotauit Chrysostomus homilia 27. Vnde recte Gregorius homilia 30. in Euang. Quis eius, inquit, iustitiam ferret, si prius quàm nos per mansuetudinẽ colligeret, culpas nostras per zelum rectitudinis examinare voluisset? Aug. etiam in Psal. 17. in illud, Iudica me Domine. Da mihi, inquit, per misericordiam, bonam voluntatem, & hanc postea per iustitiam iudica.

Aduertendum rursus, quando Christus venit aliquos homines iustos inuentos: Simeon iustus erat, Zacharias iustus erat, alij etiam multi: omnis tamen eorum iustitia data erat virtute aduentus ipsius ad saluandum. Si enim venturus esset ad iudicandum, & non ad redimendum, nemo ab Adam vsque ad vltimum hominem liber esset a peccato nec iustus inuentus esset in terra. Aduentus ergo eius misericordia ad saluandũ causa est, & fuit, vt iusti inuenirentur in terra. Aduertendum insuper illud, *Vt saluetur per ipsum mundus*, comprehendere illa duo, *Non pereat, sed habeat vitam æternam*. Saluat enim mundum, cum non solum facit ne pereat homo: sed etiam vt habeat vitam æternam.

Antithesis huius cum superiore alia sententia.

Aduertendum postremo ex Cyril. lib. 2. cap. 52. totam hanc sententiam habere quandam contrapositionem cum illa

A superiori, Sicut Moyses exaltauit, &c. Moyses enim fuit merus iudex, non saluator: leges imposuit nõ tamen vires ad seruandum dedit: nec peccata in quibus homines inuenit deleuit. Vt ergo se Christus, non vt Moysem, venisse demonstret ne forsan Nicodemus ex illis verbis colligeret venisse ad simplicem aliquam legem dandam, aut ad iudicandum, quia sæpe in scriptura Deus ad iudicandum venturus legebatur: ob id addit, *Non misit Deus Filium, vt iudicet mundum*, mis-

B sionis nomine aduentum eius per carnem significans.

ANNOTATIO XXVI.

Iudicare triplici acceptione sumptũ in scriptura.

BAsilius Hom. in Psal. 7. explicans illud, Dominus iudicat populos, annotat tribus modis verbũ hoc iudicare, in scriptura vsurpari. Primo quidem modo pro actu iustitiæ, secundum quam iudex iudicat, vel probando vel reprobando, vt iudicare sit, ferre sententiam tam ap-

C probationis, quàm reprobationis: sic accipitur in illo loco Psal. 7. Dominus iudicat populos. Isa. 11. Non secundum visionem oculorum iudicabit. sic Christus dicitur venturus iudicare viuos, & mortuos. Secundum hanc significationem vox communis est: nam nõ solũ iudicatur innocens quando eius innocentia declaratur, & liberatur ab iniusta oppresione, & quod suum est recuperat: sed iudicatur nocens, cum damnatur. Iudicari enim est bonorum, & malorum.

D Altero modo sumitur pro quodam actu iustitiæ, vt idem sit iudicare, quod discutere, & examinare: sic Basil. exponit illud Psal. 25. Iudica me, quoniam ego in innocentia mea ingressus sum. hoc iudicium præcedere solet sententiam: prius enim iudex iudicat discutiendo, quã ferendo sententiam.

Tertio modo sumitur pro quodam actu iustitiæ, nempe vt idem sit quod damnare seu condemnatoriam sententiam ferre in aliquem. sic Dicitur Psal. 5. Iudica eos Deus. & Ioan. 5. Qui vero mala, in

resurrectione iudicij, idest, damnationis. Hæc ex Basilio.

Quantùm igitur ad præsentem spectat locum Cyril. lib. 2. cap. 52. videtur de condẽnatione exponere, vt sit sensus: Non misit Deus filium suum, vt condemnet mundum. ita Aug. de agone Christi. cap. 27. etiam exponit. Chrysost. hom. 27. generaliter sumit hoc verbum, sicut sumitur, quando in secundo aduentu venturus dicitur iudicare, vt sit sensus: Non misit filium suum in hoc priori aduentu iudicem, vt mundum iudicet: significans quod si venisset iudex, seu ad iudicãdum, à nemo saluus esset, sed omnes perirent. Accommodatior tamen est prior expositio: ex antitheto enim vno nempe, *sed vt saluetur mundus*, deprehenditur alterum, nempe, *vt iudicet*: debet enim esse contraria vtriusque significatio. Si autem accipias verbum iudicandi absolute, non fit contraria significatio: nam fieri potest, vt veniat ad iudicandum, & simul saluandum, cũ in fine sæculi iudicaturus sit bonos, & simul saluaturus: positum ergo est in hoc loco pro eo, quod est ferre sententiã contra mundũ: certũ enim erat, omnes esse peccatores, Dei gratia remota.

Iudicare in hoc loco significat ferre sententiã.

Qui credit in eum, non iudicatur: qui autem non credit, iam iudicatus est: quia non credit in nomine vnigeniti filij Dei.

COMMENTARIVS.

PRobat præcedentem sententiam, nempe se ad iudicandum non venisse, sed ad saluandum, ne pereat homo. Nam vel credit in Christum, vel non, at neuter in hoc priori aduentu iudicatur. qui enim credit, non iudicatur, id est, non exercet Deus iustitiam suam contra eum, sed misericordiam, remittens peccata, & donans gratiam credentibus: hoc autem non est iudicare, sed misereri. Ioan. 5. Qui credit ei, qui misit me, habet vitam æternam, & in iudicium non venit, sed transit a morte in vitam: id est, quia in iudicium non venit, nec iudicatur, ideo transit de morte in vitam. Vbi aduerte gratiam primam, qua credentibus peccata remittuntur, & Deo conciliantur, & ad filiorum Dei adoptionem admittuntur, non dari ex iustitia, sed ex misericordia Dei. Nemo enim ex iustitia dignus est gratia, & venia: misericordia est, quæ remittit peccata, & dat primã gratiam, si consideremus ipsum peccatorem: nam quamuis Christus de iustitia remissionem meruerit peccatorum nostrorum, si tamen peccator seu homo ipse consideretur, ex misericordia iustificatur. credens igitur, qui ad Christum conuertitur, non iudicatur. Si quis vero non est credens, & iste non iudicatur a Christo: iam enim ille iudicatus est, seu sententia lata condemnatus, & morti adiudicatus æternæ, etiamsi Christus non venisset. Explico: in Adam omnes peccauimus, nascimur omnes peccatores, Deus a principio tulit mortis sententiam contra omnes peccatores, quamuis nondum sit, contra omnes executioni mandata: misit filium, vt eos, qui crederent in eum, saluos faceret. Iam aliqui credunt, aliqui non: qui credunt, a sententia lata liberantur, & ex misericordia Dei eis peccata condonantur: qui vero non credunt, Christus veniens non fert sententiam contra eos, iam enim lata est a principio. Ac si diceret Christus: Ego veniens in mundum, inueni omnes homines sub æternæ mortis sententia lata a Deo: veni, vt qui in me crederent, salui fierent: qui vero non, sub veteri damnatione manerent. Qui ergo credunt non iudicantur, immo a sententia damnationis lata liberantur: qui vero non credunt, a me non damnantur, nec contra eos sententiam statuo, quia iam lata est, sed ipsi volunt sub sententia, & mortis iudicio permanere. Hæc eadem inferius apertioribus verbis dicuntur, cum in huius capitis fine dicitur: Qui incredulus est filio, non habebit vitam, sed ira Dei manet super eum. & cap. 5. Qui credit in me, in iudicium non venit, sed transit de morte ad vitam. Perpende verba, *Manet ira Dei, & transit de morte*, quasi diceret: non meo aduentu

Prima gratia datur gratis, & sine merito recipientis.

Explicat quo modo non credens iam sit iudicatus.

uchtu factus est filius iræ, nec sub morte: iam enim ipse homo in tali erat statu, & ego veni vt eum liberarem: non igitur missus sum, vt iudicem mundum. Hoc ad Colos. 2. Paulus optime exposuit: Donans, inquit, vobis omnia delicta, delens, quod aduersus nos erat, chirographum decreti, quod erat contrarium nobis. Omnes sub hoc chirographo eramus: qui crediderunt, condonationem acceperunt: qui non crediderunt, sub eo manserunt. Exēplum fit, serpens ille æneus, qui omnibus morsu serpentum tactis in se aspicientibus, erat ad salutem propositus: qui aspiciebant, sanabantur: qui secus, moriebantur. non quòd serpens æneus occideret eos, sed quia ipsi iam causam mortis habebant, & remedio vti noluerunt. Hoc est, quod dicit, *Iam iudicatus est*, id est, iam sententiæ damnationis est ipse subiectus, & adiudicatus: *Quia non credit in nomine vnigeniti filij Dei*, id est, quia non accipit salutis remedium, per quod ab illa sententia mortis liberaretur. August. tract. 12. ponit exemplum de medico, qui omnes infirmos sanare venit: qui nolunt opera eius vti, moriuntur: non propter medicum, quasi venerit, vt illi moriantur: sed propter infirmitatem, quam ipsi contraxerunt, & per medicum sanari noluerunt. Hanc expositionem significare videtur Irenæus lib. 5. cap. 27.

Exemplo manifestatur doctrina.

ANNOTATIO XXVII.

Traditur diuersæ eiusdē loci Patrum expositiones.

Locus expositus difficultatem multis ingessit. Aug. lib de agone Christ. cap. 27. & Hilar. in illud Psal. 1. Non resurgunt impij in iudicio, aliquos referūt his verbis deceptos, negasse diem iudicij vniuersalis futurum. dicebant enim; si credentes non iudicantur, non credentes autem iam iudicati sunt, nemo igitur superest iudicandus. Varie ad hoc sacri doctores responderunt. Hilar. loco citato, per credentes, pios; per non credentes, impios intelligendos affirmat; horum neutros iudicari dicit: at superesse alios medios inter impios & pios, qui credunt cum pijs, sed male viuunt cū impijs, & hos iudicandos in vltimo iudicio affirmat. Probat autem id ex sequentibus verbis; *Hoc est autem iudicium, quia lux venit in mundum*, &c. quæ verba censet dicta, vt qui sint iudicandi, significentur.

Augustinus loco citato aliter respondet: fatetur enim esse iudicandos non credentes, verba autem hæc, *Iam iudicatus est*, dicit more prophetico esse dicta. Solent enim ad rei certitudinem significandam, prophetæ futura prædicere, tamquam præterita: sic factum censet in præsenti. Vt enim certissima damnatio non credentium significetur, dicit, *Iam iudicatus*, id est, iam damnatus est.

Alij Doctores aliter respondent: distinguunt enim duos actus iudicādi, quo-

A rum vnus est discussionis, quo causa discutitur, & examinatur: alter est, quo facta discussione sententia fertur. Iudicare igitur dupliciter contingit, aut discutiendo, aut sententiam ferendo: negant ergo iudicio discussionis esse impios iudicandos in vltimo die. Nam eo ipso, quod non credunt, causa eorum iniqua est, & damnationi obnoxia, ideoque iudicati iam sunt: tamen iudicandos affirmant iudicio sententiæ, quia sententia

B contra eos feretur damnationis. Hæc doctrina est Basil. hom. in Psal. 1. in illud, Non resurgunt impij in iudicio. Non, inquit; veniunt, vt conuincantur, sed vt ferant damnationem. Eadem est doctrina Ambros. serm. 20. in Psal. 118. vers. 2. vbi eadem verba Psal. 1. eodem exponit modo: & demum latius persequitur Grego. lib. 26. moral. cap. 20. & forsan de hoc iudicio discussionis loquebatur Hilar. quando pios, & impios

C iudicandos negauit.

Hieronymus super illa verba Iere. 25. Iudicium Domini cum gentibus, hunc locum Ioan. adducit, & exponit: dicit enim, Iudicium Domini cum gentibus, id est, infidelibus: quia non omnes æqualia habent demerita. Nam non credentium quidam minus, quidam plus peccauerunt: iudicio ergo opus est, & discussione, vt quantum vniuscuiusque sit demeritum pateat. Et hac ratione iudicandas dicit gentes, vt diuersis afficiantur supplicijs;

Commēdatur, doctrina Hieronymi.

plicijs: at quantum ad damnationem ipsam, an damnandæ sint nec ne, iudicio non indigent. quia eo quòd non credunt, iudicatæ sunt: & sic Ioannem exponit. Quæ doctrina Hieronymi est vera, & per eam sunt exponendæ, & limitandæ Doctorum citatæ sententiæ. Iudicio enim discussionis etiam impij sunt iudicandi, vt quanto vnusquisque sit dignus supplicio, appareat omnibus: sicut & merita piorum indigent discussione; tamen impij non indigent discussione in hoc, an damnandi sint, quia eo ipso, quòd non credunt, causam damnationis habent.

Chrysostomi expositio præfertur alijs.

1 Chrysostomus hom. 27. aliter exponit, eiusq. existimo legitimam huius loci expositionem, nempe sicut qui homicidium committit, iam iudicatus dicitur: quia lege lata cõtra homicidas morti est addictus, quamuis nondum sententia iudicis lata sit: ita qui non credit, causam in se damnationis habet, & legi damnationis subiectus est propter peccatum, quo detinetur, & propterea iudicatus dicitur: sententia tamen adhuc non est lata vsque ad alterius sæculi iudicium. Iudicabuntur ergo non credẽtes in vltimo iudicio, quia mortis sententiam a iudice latam sustinebunt, quamuis a diuina lege iam sint iudicati, & morti addicti, ob idq. dicitur: *Qui non credit, iam iudicatus est.* Nam duplex iudicium est, nempe legis, & iudicis. Nomine autem non credentium hi intelliguntur, qui vel non credunt, vel non, vt credendum est, credunt: quare comprehenduntur hic, qui fidem habent, sed mortuam sine operibus: hi enim ad Adam veterem adhuc pertinent.

Hoc est autem iudicium, quia lux venit in mundum, & dilexerunt homines magis tenebras, quàm lucem.

COMMENTARIVS.

Declarat qua ratione, qui non credit iudicatus & damnatus est: *Hoc*, inquit, *est iudicium*, id est, hæc est forma, & ratio, qua iudicatus, & damnatus dicitur, quia venit lux in mundum & multi elegerunt potius in suis tenebris permanere, quàm lucem recipere. Erant ipsi in tenebris, proptereaq. iudicati, & damnationi ascripti. lux enim non attulit tenebras, sed homines in eis inuenit. Venit autem vt fugatis tenebris, vitæ lumen communicaret, quod recipere nolentes in suis potius tenebris manere elegerunt: propterea damnati iam, & iudicio ascripti dicuntur: non quòd eos lux damnationi adscripserit, vel adiudicarit; sed quòd ipsemet sese a damnatione eripi, & lumen recipere noluerint. Christus hic lux est. Ioan. 12. Ego lux veni in mundum, vt omnis, qui credit in me, in tenebris non maneat. Nota quàm vere dictum sit, Christum ad saluandum venisse, non ad damnandum: nam lux venit sponte sua, nemo suo merito obtinuit, nemo sua potestate attulit, aut sua diligentia inuenit, vt Chrisost. hom. 27. recte annotat. Rursus, *Dilexerunt homines tenebras*, liberum illis erat lumen recipere, oblata est lux hominibus: at ipsi dilexerunt tenebras, nempe Dei ignorationem, & errores, in quibus erant. Hæc est ratio & causa, propter quam damnatus dicitur, qui non credit.

ANNOTATIO XXVIII.

De quibus intelligẽda sint proxima verba de fidelibus, an de infidelib.

Hilarius in illud Psal. 1. Non resurgunt impij in iudicio, hunc locum multo aliter exponit; nempe de credentibus, qui dilexerunt quidem lucem & Christum, sed magis tenebras, & vitia & hi iudicandi sunt. In hoc ergo contextu iuxta hanc expositionem, vt supra etiam meminimus, tres distinguuntur ordines. Primus piorũ credentium in Christum: secundus impiorum non credentiũ, illi dicti sunt non iudicari, hi vero iam iudicati: tertius superest ordo eorum, qui credunt cum pijs, & male viuunt cum impijs, & hi iudicandi sunt: & hunc esse horum verborum sensum affirmat, sic exponens: *Hoc est iudicium*, id est iudicium fiet in

fiet in his, qui dilexerunt magis tenebras, quàm lucem: dilexerunt quidem lucem, sed magis tenebras, & hi sunt fideles peccatores. Ambrosius in eundem locum psalmi hanc refert expositionem, & non probat: sed asserit hunc locum ad non credentes referri, de quibus dictum est: Iam iudicati sunt. connexa enim sunt hæc verba præcedentibus, vti exposuimus in commentario. Cyril. lib. 2. cap. 54. & Chrysost. hom. 27. cum Ambros. de non credentibus seu infidelibus hunc locum etiam exponunt. similiter & Cypri. lib. 1. contra Iudæos cap. 7. & lib. 3. ad Quirinum cap. 31. at Gloss. interlin. Hilario accedere videtur: exponit enim per tenebras vitia & peccata.

Sed re vera hæc expositio Hilarij non potest sine magna verborũ violentia defendi. Si enim per tenebras exponamus vitia & peccata, quæ credentes magis dilexerunt, verba sequentia accommodari non possunt: nam causa, cur magis tenebras dilexerint, affertur illa; *Quia opera eorum mala erant:* esset autem causa eadẽ cum eo, cuius exprimitur causa: Dilexerunt vitia, quia opera eorum erant vitia, & peccata: oportet ergo per tenebras, ignorantiã Dei & veritatis, intelligamus, quę infidelitas est, quam sequi maluerunt infideles; quia opera eorum mala erant. Ne autem talia opera detegerẽtur per veritatem, vti paulo inferius exponemus, lumen lucis huius recipere noluerunt. Ad do his numquã in scriptura vitia & peccata tenebras vocari. Tenebræ enim in scriptura, aut Dei ignorationem, quæ infidelitas est; aut ipsum infidelem significant. 1. Pet. 2. Qui vos de tenebris vocauit in admirabile lumen suum; id est de errore, infidelitate, & Dei ignoratione. & Ephes. 5. Eratis aliquando tenebræ, id est, homines sine Dei cognitione. numquam peccata dicuntur tenebræ, sed opera tenebrarum, & etiamsi peccata tenebræ dici possint, in hoc tamen loco non possunt talem habere significationẽ, propter causam expositam. Diligere ergo plus tenebras, quàm lucem, est præponere Dei ignorationẽ & errorẽ, veritatis cognitioni, & fidei, quam Christus lux mũdum illuminans docuit. Hic igitur locus Ioannis de infidelibus intelligitur.

Qua ratione infideles dilexerint magis tenebras quàm lucem.

Sed ex hoc difficilis suboritur dubitatio: Qua scilicet ratione infideles dici possint diligere magis tenebras, & errorem, quàm veritatem. Nam nemo infidelium putat se esse in tenebris, sed veri-

A tatem existimat esse, quod credit; nec Christi doctrinam cognoscit esse lucem. Respondeo ita esse. non enim locus hic sic intelligendus est, quasi infidelis cognoscat doctrinam Christi esse veram, & lucem, nolitq. eam recipere; suum autem errorem cognoscat esse errorem, & velit in eo manere, sicut fit in luce, & tenebris sensibilibus. Multi enim fugiunt lucẽ, & tenebras eligunt, cognoscentes tenebras & lucẽ: nõ sic in infidelibus fit; sed dicuntur diligere tenebras magis, quàm

B lucem, quia potuerunt facile suum errorem cognoscere, & in veritatis venire notitiam; noluerunt tamen inquirere, & attendere. Sunt enim multi, qui timentes conscientiæ scrupulum, ne, si aliquid verum credant, prohibeantur id retinere quod diligunt, hi veritatem nolunt inquirere, nec oblatam aduertere. Eorum igitur ignoratio culpabilis est, & affectata. Scire autem dicuntur quia scire potuerunt, & debuerunt. qua ratione dicitur Ioan. 7. Et me scitis, & vnde sim sci-

C tis. cum tamen postea c. 8. dicatur: Neque me scitis. Scire dicti sunt, quia scire potuerũt. Hoc est ergo diligere tenebras potius quã lucẽ; quia potuerunt cognoscere se esse in tenebris, & lucẽ esse Christi doctrinam, & tamen noluerunt; ne si cognoscerent, opera, quæ diligebant, iniqua, & mala esse intelligerent, & a veritate redarguerẽtur. Hic est sensus horum verborum, & simul sequentium, quæ cũ his connexa sunt. Ita euenit Iudæis incredulis, & multis gentibus infidelibus,

D quæ maluerunt suis prauis operibus inhærere, & ne male se agere a propria conscientia & ab alijs etiam conuincerẽtur, nec veritatis fidem inquirere, nec oblatam recipere voluerunt. Nam fides non inducit necessario ad assensum audiẽtes, nisi adsit voluntatis affectus inclinans intellectum.

Gentiles & Iudæi diuerse in tenebris esse dicuntur.

Adhuc tamen aduertendum est, multo aliter gentiles, quàm Iudęos se habuisse: Gentes enim erant prius in tenebris infidelitatis & nolẽtes recipere lucem fi-

E dei, manserunt in tenebris, in quibus erant: at Iudæi ante Christi aduentũ non erant in tenebris, quia fidẽ habebãt: at dũ noluerunt recipere Christum, fides conuersa est in tenebras, & in eis manere voluerunt: in quas non a Christo, sed a seipsis coniecti sunt, nolentes adhærere Christo, & sententiæ damnationis rei effecti sunt: quod in sequenti annotatione magis explicatur.

Erant

Erant enim eorum mala opera: omnis enim, qui male agit, odit lucem, & non venit ad lucem, vt non arguantur opera eius.

COMMENTARIVS.

REm difficilem creditu visus est sibi Christus dixisse. nam tenebræ sua natura non diliguntur, maxime lucis collatione: priuatio enim est non esse, hoc autem per se nemo diligit. Propterea causam Dominus adiungit, & explicat, qua ratione tenebræ non solum dilectæ, sed etiam magis, quàm lux ipsa, amatæ sint: causa ergo est, quia opera hominum mala erāt; *qui* autem *mala agit, odit lucem, & non venit ad eam:* non propter ipsam lucem, sed quia lux opera mala reuelat, & manifestat, vnde argui, & reprehendi possit. Odio ergo habetur lux, propter reprehensionem, quæ sequitur ex lucis effectu: sic etiam tenebræ, non propter se diliguntur, sed quia operiunt mala opera, ne videantur, & redarguantur. *Qui* ergo mala agit lucem odit & fugit, & tenebras diligit, neutrum propter se; sed propter mala opera quæ facit, dum ea non argui, sed celari, & occultari cupit. Verba hæc sunt similitudo lucis corporeæ, ad lumen fidei, & veritatis Christi. Vt enim qui male agit, lucem sensibilem fugit, & tenebras, ne videatur, quærit: sic, qui mala opera etiam occulta, quantum ad sensum, faciunt, fugiunt lumen veritatis internum, quod talia opera manifestat, & arguit. Qui male agit, eum lucem odisse intellige, in quantum male agit. nam aliqui male agentes lucem quærunt, non vt malum cernatur, sed quia inde lucrum, aut gloriam quærunt. Hic est sensus. Qua autem ratione hoc sit intelligendum, in annotatione præcedenti explicuimus. affectus enim hominum vitijs inhærens, & ea relinquere recusans, impedit, ne intellectus fidei veritati assentiat, & mauult homo credere, quòd eius malefacta excuset, quàm quòd condemnet; cum re vera quod condemnat, veritas sit, quod excusat, ignoratio. Quamuis autem homo ipse non intelligat, tamen potuit & habuit vnde discerneret, si malo affectu impeditus non fuisset.

Diliguntur tenebræ, qa opera mala occultant.

ANNOTATIO XXIX.

Qua ratione impij, quia eorū opera mala erant, non venerint ad lucem.

CHrysost. homil. 27. dubitationem A circa rationem positam affert, nempe, non venerunt ad lucem, sed magis dilexerunt tenebras, quia erant opera illorum mala: potius hæc ratio videtur causa, cur venirent. Nam si lux ad damnandum venisset, tunc iusta causa, cur ad lucem non venerint, allata videretur, quia opera mala erant eorum, damnari enim timebant. At cum lux ad saluandum venerit, potius causa veniendi est, quia opera eorum mala erant. Addamus exemplum, si quis diceret: Serpentem æneum multi noluerunt aspicere, quia morsu serpentum affecti erant, non rectam videretur causam assignare: quia potius causa hæc est, vt aspicerent, quia serpens ille non ad nocendum, sed ad saluandū exaltatus est. Similiter si quis diceret: noluerunt venire ad medicum, quia infirmi erant, potius enim infirmitas causa est veniendi. Respondet Chrysost. non esse hæc verba intelligenda de his, qui tantum peccata, & mala opera habebant (hi nāque potius ad lucem veniebant, vt sanarentur) sed de his, qui talia opera amabant, nec ab eis se auertere sed potius perseuerare cupiebant, illorum vtilitate, aut delectatione tracti: Hi sunt, qui noluerunt veritatem Euangelij recipere, ne ab ea redarguerentur, & talia opera repudiare vt improba compellerētur: ob id non dicit Dominus, qui male B egit, odit lucem, sed qui male agit, insinuans affectum peccati potius quàm peccatum; & exemplum est non solū de præterito, sed etiam de futuro, nempe qui male vult agere, lucem fugit, & tenebras quærit. Multi erant Gentiles, quibus ebrietas, carnis peccata, & alia iniqua placebant, quæ in sua secta erronea illis licebant: tamen Euangelica veritate dā-

nabantur:

nabantur. noluerunt hi Euangelium re- A cipere; vt recte dicit Cyril. lib. 2. cap. 55. ne lux Euangelica malam eis induceret conscientiam eorum, quæ placebant, & licere existimabāt. Mala enim consciētia accusatrix est, & quietem perturbat, quam in suis illis operibus, quibus delectabantur, habebant. quod etiam notat Chrysost. lib. 3. contra vituperatores vitæ monasticæ. Similiter lex, & veritas Christi pœnas comminatur æternas, talium operum auctoribus. Multas enim circū- B stantias, & multa opera damnat Euangelium, quæ sine fide reputantur bona. Propterea homines erga hæc affecti, inhærere suis opinionibus re ipsa falsis, reputatis tamen ab illis veris, maluerunt, quàm veritatem Christi recipere. Quod Christus Ioan. 7. aperte docuit, dicens: Me odit mundus, quia ego testimoniū perhibeo de illo, quia opera eius mala sunt. Hoc etiā Iudæis, de quibus ista sententia præcipue dicta est, competit: volentes C enim sua mala opera continuare, noluerunt Christum recipere, quod Ioan. 5. dicitur: Quo modo potestis credere, qui gloriam ab inuicem capitis? ambitio enim, auaritiaq. eos retraxit a fide Christi recipienda. Locus igitur iste ex his, & ex illis, quæ paulo superius dicta sunt, patefactus videtur.

Quo modo sit intelligendum quòd infideliū opera mala erāt.

Mouet alteram dubitationem loco allegato Chrysost. qua ratione dictum sit, Erant opera, scilicet infidelium, mala: nam inter eos multi inuenti sunt modesti, temperati, iusti, & alijs insignes virtutibus. Multa ad hoc respondet Chrysostomus, sed quia ad loci huius intelligentiam non pertinent, relinquimus: non enim loci præsentis est discutere, an omnia opera infidelium sint peccata, an vero sint aliqua opera, quæ honesti rationem talem habeant, vt dici possint bona moraliter. dabitur occasio forsan alibi hoc discutiendi. Pro intelligentia autem loci huius ea disputatio necessaria non est: nam Christus solum dicit multos non credidisse, quia opera mala eorum erant, non quòd omnia opera erant mala: satis erat aliqua mala esse, quæ placebant, quæ relinquere nolentes, elegerunt in sua manere infidelitate, ne talium operum malam conscientiam ex veritatis cognitione habentes, a propria arguerentur, & perturbarentur ratione. Præterea quia Christus nō tantum loquitur de ijs, qui prius infideles erant, sed etiā de Iudæis, qui fidē habebant, & propter mala opera increduli facti sunt, seq. in tenebras abdiderūt, vti superius diximus.

Qui autem facit veritatem, venit ad lucem, vt manifestentur opera eius, quia in Deo sunt facta.

COMMENTARIVS.

Alteram partem similitudinis ponit, quæ priori opposita est. Qui male facit opera, tenebras diligit: at vero qui bona, ad lucem venit, quia per lucem non arguuntur eius opera, sed manifestantur esse secundum Deum, siue secundum Dei legem facta: hoc autem non est arguendum, sed laude dignum. Veritatem hoc in loco, legem iustitiæ rectitudinis vocat. Lex enim recta & iusta, veritas dicitur. Psal. 118. Lex tua veritas, & omnia mandata tua veritas: Facere ergo veritatem, est operari secundum legem iustitiæ, rectitudinis & honestatis. In Deo facta opera dicit, non quòd Dei virtute opera sint facta: licet enim id verum sit, tamen ad præsentem locum non facit: sed in Deo facta opera sunt, quæ secundum Deum, & diuinæ voluntati, & legi conformia sunt. hæc enim phrasis est scripturæ, & præpositio, *in*, talem etiam habet significationem. 1. Corint. 7. Nubat in Domino, id est, secundum Domini voluntatem, & legem. Psal. 110. Facta in veritate & æquitate, id est, secundum veritatem. Psal. 118. Qui ambulat in lege Domini, id est, secundum legem. Lux enim opus bonum iuxta diuinum præceptum, & legem esse factum ostendit. Attende rursus non esse sensum: Qui bona facit, eum venire ad lucem, vt opera eius manifestentur esse recte, & secundum legem Dei facta; sed est sensus: Qui bene vult operari, venit ad lucem, vt per eam cognoscat opera sua

Quid veritatis nomine significetur.

Opera in Deo facta dicuntur q secundum Deū fiunt.

recte, & secundum Deum esse facta: ita experientia docet eos, qui bene agere student, libenter amplecti doctrinam veritatis: per quam intelligant se recte, & secundum Deum operari. Christi enim doctrina, quæ mala, quæ ve bona sint opera, & quæ secundum Dei voluntatem, quæ vero contra eandem sint, perfecte tradit. Ne ergo intelligas hæc verba de operibus bonis iam factis, sed de faciendis: cum facere veritatem dicantur, qui student, & desiderant æqua iustaq. facere.

ANNOTATIO XXX

Quid Aug. intelligat p opera in Deo facta.

AVgustinus tract. 12. illud, *In Deo esse facta,* exponit ita vt idem significet, ac virtute Dei esse facta. hanc enim præpositio *In*, habet in scriptura significationem. Philip. 4. Omnia possum in eo, qui me confortat. Sunt multa huiusmodi testimonia. Consentiunt huic expositioni multi ex recentioribus, ea tamen difficile accommodari potest. Non enim lux quæritur veritatis, vt cognoscat homo, se Dei virtute opera facere: sed vt sciat, quo modo bene, & secundum Deum operari debeat. Hoc enim est, quod Dominus significare intendit hisce verbis, ideo quæ diximus in commentario magis conueniunt: quibus Euthymius suffragatur. Idem Augustinus dignam consideratione dubitationem proponit: nam ex præcedentibus verbis deducitur, aliquos ante Christi fidem bona opera, & in Deo facta habuisse. Dicuntur enim venisse ad lucem Christi, vt manifestentur opera eius, quia in Deo sunt facta: difficile autẽ est in infidelibus, & peccatoribus hęc bona opera inuenire antẽ lucẽ Christi, & fidẽ eius.

An inter infideles reperiatur opera in Deo facta.

Multum laborat Aug. in hoc nodo soluendo, explicatius tamen eius sententia sic potest exponi. Christus lumine suæ doctrinæ illuxit peccatoribus: horum aliqui ex illa doctrina nouerunt opera sua mala esse, & iniqua: sed quia diligebant ea, & eis inhærere cupiebant, lucem non receperunt: & hi dicuntur tenebras dilexisse magis, quàm lucem. Alij peccatores noscentes mala sua opera, & peccata noluerunt in eis perseuerare, sed dolentes de eis venerunt ad lucem Christi. Ecce, nemo iustus inuentus est, sed omnes peccatores: tamen magnum est inter eos discrimen; illi enim per lucem Christi se male agere intelligentes, lucem spreuerunt, quia in suis malis operibus perseuerare voluerunt: hi vero, quia per lucem se male agere cognouerunt, non spreuerunt lucem, sed potius ad eam venerunt. Hi dicuntur facere veritatem, non quod fecerint, sed quia incipiunt eã facere, lux manifestat opera facta in Deo, non illa, quæ fecerant, quia peccata erãt, sed hanc peccatorum displicentiam, quæ est veritatis initium in virtute lucis factum. Si enim Deus sua virtute non iussisset, nõ venissent ad lucem, nec eis peccata cognita displicuissent.

Hæc est sententia, quam August. proponit, quæ videtur aliqua ex parte dura: nam exponit facere veritatem, eum diei, cui displicet peccatum: quia displicentia initium est bonorum operum, & ad veritatem pertinet. Præterea de hac ipsa displicentia exponit verbum, vt manifestetur, quod in Deo sint facta: cum re vera Dominus loquatur de operibus, non de initio operum, quamquam aliqua ex parte expositio quandam habeat conformitatem cum nostra. Legitimus ergo sensus horum verborum hic mihi videtur: vt sicut quando dictum est, *Qui male agit, odit lucem*, non de præterito intelligitur, sed de eo, qui voluntatem habet male agendi, siue perseuerandi in actionibus iniquis, vel noua mala committendi: hic enim non venit ad lucem, & in apertum, ne mala manifestam habeant reprehensionem: sic nunc dicitur facere veritatem de futuro, nempe qui studet, & vult bene facere, & secundum legem rectitudinis & iustitiæ operari, venit ad lucem, vt cognoscat se recte, et secundum Deum operari. Quasi dictum esset: qui vult male facere, fugit lucem, qui vero bene, venit potius ad lucem, vt in ea videat & cognoscat, qua ratione recte & secundum Deum operetur. Fateor hanc voluntatẽ, qua quis vult æquo seruire & amplectitur lucem, esse a Deo: sed non hanc voluntatem significant opera facta in Deo, sed potius quæ post lucem acceptãm fiunt: illud enim præteritum non significat, quod facta sint ante lucem, vt Cyril. lib. 2. cap. 56. ex-

Augustini sententia quatenus vera sit expendit.

56. exponit, sed quòd lucem amplectitur, A vt per eam, quæ operatus fuerit, rectè esse facta cognoscat: & hic est sensus horum verborum verus & legitimus. De historia Nicodemi nihil aliud Euangelista narrat, quamuis verisimile sit eum aliqua respondisse: ex alijs autem locis eũ credidisse habemus.

Post hæc venit Iesus, & discipuli eius in Iudæam terram.

COMMENTARIVS.

POst colloquium cum Nicodemo habitum, quod Hierosolymis contigisse credo, Iesus cum suis discipulis in territorium aliud Iudææ se transtulit.

ANNOTATIO XXXI.

An Nicodemus Christũ Hierosolymis cõuenerit.

QVæ in præcedenti narrantur historia, in Galilæa fuisse facta, deducunt aliqui ex his verbis: nam dicitur post hæc venisse Christum in Iudæam, ergo hæc quæ proxime dicta sunt, non fuerunt acta in Iudæa, sed in Galilæa. sed aduertendum est, non dici in Iudæam, sed, *in Iudæam terram* venisse, vt significetur fuisse in Iudæa, & vt existimo in Hierusalem, vbi colloquium cum Nicodemo habitum est, & inde venisse in terram, id est territorium Iudææ: vocabulum enim Græcum in ea aliquando accipitur significatione. Moueor multum ad id asserendum, quòd cũ a Galilæa in Iudæam venit, numquam dictum est, in Iudæam terram, sed tantum in Iudæã, immo fere semper ascendisse dicitur: at hoc tantum in loco dictum est: *In Iudæam terram*, quasi ex vno in alium locum Iudææ se transtulerit. Illud autem improbabile est, quod sine vlla auctoritate aliqui nostri temporis fingunt, post colloquium videlicet cum Nicodemo venisse in Galilæam; & iterum ascendisse in Iudæam, vbi factum est, quod modo narratur: sed hoc non probant, immò ex textu contrarium colligimus: nam dicitur, *Post hæc*, id est post colloquium cum Nicodemo venit, in terram Iudæam.

Et illic morabatur cum eis, & baptizabat.

COMMENTARIVS.

COmmoratus dicitur in Iudæa terra, quia multis ibi mansit diebus, vbi sui Baptismi fecit initium. Baptizasse autem dicitur, non quod ipse per se baptizasset, nam in capite sequenti, neminem baptizasse dicitur: hic tamen baptizasse narratur per discipulos suos. Et non sine causa Euangelista Christum baptizasse dicit, sed vt significaret, iam Christum exercuisse suum baptismum: si autem diceret baptizasse discipulos, Baptismum Ioannis aliquis existimaret eos contulisse: vt ergo significaret Christum instituisse Baptismum suum, ipsiusq. præcepto vsum eius cœpisse, quamuis per discipulos Baptismus ministraretur, Christum tamen baptizasse dicit.

ANNOTATIO XXXII.

An Christ' cœperit hoc loco baptizare in aqua et Spiritu sancto.

CHrysost. hom. 28. existimat hunc baptismum, quo Christus per discipulos baptizabat, esse eundem cum Ioannis A baptismo in aqua tantum, non in Spiritu, motus illo Ioan. 7. Nondum erat Spiritus datus, quia nondum erat Iesus glorifica-

rificatus: at contrarium tenent Cyril. lib. 2. cap. 17. & August. tract. 5. & 13. in Ioan. & re vera ita est tenendum. Si enim esset baptismus Ioannis, non erat, cur fieret contentio inter Iudæos, & Ioannis discipulos de baptismo: nec erat, cur discipuli eum apud Ioannem detulissent, quòd baptizaret; nec Ioãnes respondisset: Nemo potest accipere quidquam, nisi quod datum est desuper ei, quasi baptismum Christi suo præferẽs. Et ita conueniens fuit, vt proprium tunc Christus haberet baptismum: & sic a Ioannis distingueretur. Locus autem Ioannis non est contra hanc veritatem: nam ibi agitur de visibili Spiritus sancti missione sub ignis specie, qualis in discipulos venit: inuisibili enim missione in Spiritu, & per gratiã multo ante Spiritus sanctus datus est: nam post resurrectionem & ante ascensionem dictum est: Accipite Spiritum sanctum. Baptismus ergo hic non erat Baptismus Ioannis in aqua in pœnitentiam, sed in aqua, & Spiritu inuisibili per gratiam, & in nomine Christi collatus.

Erat autem & Ioannes baptizans in Aenon iuxta Salim, quia aqua multa erant ibi.

COMMENTARIVS.

CEdebat Ioannes Christo, minor maiori, eius enim baptismum præsentem intelligens, a Iordane recessit; vbi primum baptizabat, qui locus erat nobilior & celebrior, & in locum minus celebrem secessit, vbi etiam erat copia aquæ, vt commode baptismum ministrare posset. Locus autem erat Aenon iuxta Salim, nomina hæc duarum vrbium sunt. Aenon oppidum est quattuor miliaribus distans a Sichen ciuitate, a multitudine aquarum sic dictum: nam עַיִן Aena nubem apud Hebræos significat; sed quia, vt ex Ezech. 47. constat, est alterum Aenon terminus Damasci, quod Haser Aenon dicitur: id est, atrium Aenon, additum est ab Euangelista, *Iuxta Salim*, vt ab hoc distingueret oppidum, in quo Ioannes baptizabat.

ANNOTATIO XXXIII.

Salim quæ ciuitas fuerit. HIeronymus in Epistola quadam ad Euagrium, hanc Salim eam esse ciuitatem affirmat, quæ Genesis 33. dicitur Salem, & quam Iacob transijsse dicitur, quæ erat vrbs Sichimorum in terra Chanaan: Nec refert, inquit, vtrum Salẽ, an Salim, dicatur, vocalibus enim Hebræi non vtuntur, vnde facile variari possunt. Aliqui Salem putant esse, quæ postea Hierusalem dicta est, sed Hieronymus id non recipit. Ambrosius in enarratione Psalmi 27. ex nominum horum Aenon, & Salim significationibus, quædam mysteria contemplatur: quæ ad litteralem nostram intelligentiam facere non videntur.

Et veniebant, & baptizabantur: nondum enim fuerat Ioannes missus in carcerem.

COMMENTARIVS.

Quare Ioannes baptizauerit etiam postquã Christi baptismus cœperit. EТiam baptizante Christo adhuc Ioannes baptizat, & ad eum populi veniunt: nec a baptizando destitit, quousque in carcerem missus est. Hoc enim illa particula, *Nondum*, significat, vt notat Chrysost. hom. 28. Diuino autem factum est consilio, vt incipiente Christi baptismo, Ioannis baptismus non

non omnino cessaret, sed expectaret carcerem, ne in Christum populi insurgerent rati ipsius causa Ioannem non baptizare. Voluit enim Dominus id potius Herodi ascribi, ne ante tempus persecutio oriretur. Simul etiam, quia hoc suo facto Ioannes Baptismum Christi probabat, & suo excellentiorẽ confitebatur. Si enim a celebri loco, in quo baptizabat, non amplius baptizans recederet, existimassent omnes eum loco cessisse, quia baptizare noluit, aliter non cessurus: at dum cedit loco, & in alium minus celebrem baptizandi causa se trãsfert, aperte baptismum Christi approbat, & vt excellentiorẽ confirmat.

Facta est autem quæstio ex discipulis Ioannis cum Iudæis de purificatione.

DIscipuli Ioannis non tam zelo virtutis, quàm ambitione quadam magistri gloriam & simul suam quærentes, dum vident plures Iudæos ad Christi, quàm ad Ioannis baptismum concurrere, & præferri baptismum eius, baptismo magistri: cum Iudæis contendunt, & quæstio orta est inter Iudæos a Christo baptizatos, & Ioannis discipulos de purificatione, id est, de baptismo. Discipuli enim baptismũ Ioannis nobiliorem baptismo Christi, & illum, non hunc suscipiendum esse contendebant, Iudæi vero contrarium defendebant. Rectius autem hæc verba superioribus connectuntur in Græco textu, in quo non legimus. *Facta est autem*, sed, *Facta est igitur*, vt quod superius legimus, nempe Ioannem cessisse loco celebriori, occasionem fuisse huius contentionis significaret Euangelista. Cum enim Ioannem a loco recessisse, & ad Christi baptismum plures concurrere viderent, ecce tibi statim exorta contentio. Solent aliquando hæ inter spirituales homines contentiones existere, miscenturq. profana diuinis, quæ sunt valde periculosa, eoq. magis, quò zelo virtutis occultari facilius possunt: quales etiam postea inter baptizatos a Christo non propter baptismum, quia vnus erat, sed propter baptizantes ministros obortas lites acriter reprehendit Paulus. 1. Corinth. 3. Permittit autem Deus mala, vt bona eueniant. Ex hac enim contentione duo bona consecuta sunt; alterum quod Iudæi confirmati sunt magis in Christi baptismo: quod enim oppugnantibus alijs, defenditur, constantius tenetur: alterum quia hac occasione egregium, & insigne de Christo tulit Ioannes testimonium, quo & discipuli eius, & omnes alij Christo magis adhæserunt, & veritas manifestata est, quod paulo post exponemus. Vnde rectè Cyrillus lib. 2. capite 59. dicit: Hanc contentionem diuina factam dispensatione contenderim. Hinc enim excitatus ad longũ & exquisitum de Christo sermonem Baptista, quanta sit inter baptismum & baptismum differentia, plane ostendit.

Duo bona ex hac contẽtione sũt orta.

ANNOTATIO XXXIIII.

Quid nomine purificationis sit intelligendum.

Cyrillus lib. 2. cap. 38. aliter hunc locum exponit. Per hanc enim purificationem, aspersiones, quæ secundum legem fiebant ad purificandum, intelligir. Dum enim Ioannis discipuli, inquit, baptismum Ioannis illis purificationibus meliorem esse contendebant, Iudæi autem non valentes se defendere a discipulis Ioannis, qui iam sublimiores quàm Pharisæi videbantur, & baptismum legalibus purificationibus præponebãt, Christi baptismũ laudibus efferre cœperunt: non quidẽ quia ita sentirẽt, & ex animo id facerẽt, sed ad Ioannis depressionẽ, vt depressis, confusisq. Ioannis discipulis, victores ipsi viderentur. Ita exponit hũc locũ Cyril. At Chrysost. ho. 28. contentionẽ hãc de ipso baptismo interpretatur, & Iudæos ex animo, Christi baptismum prætulisse affirmat. Idem Euthy-

Euthymius, & ita mihi quoque visum est in commentario. Quod autem dicitur, contentionem ortam esse de purificatione, idsignificat, cõtẽtionem scilicet esse, vtra maior, & perfectior esset purificatio, baptismi Christi an Ioannis: de effectu autem contendunt. Per hunc enim baptismi excellentia cognoscitur, vt melior is sit, qui maiorem purificandi vim habet.

Et venerunt ad Ioannem, & dixerunt ei.

COMMENTARIVS.

NOn est dubium, quin discipuli Ioannis Baptistæ ad ipsum venerint, postquam contra Iudæos præualere non potuerunt. existimabant enim quòd Christus baptizaret, pluresq. ad eum concurrerent, ægre laturum magistrum, facturumq. aut dicturum aliquid, quo suam opinionem fortius tueri possent. Non solum autem nihil inde consecuti sunt, sed contrarium potius eis euenit: nam magister Iudæos defendit, & contra discipulos sententiam tulit. Rè vera autem quamuis sententia desiderio, & opinioni eorum tunc contraria fuerit, eorum tamen saluti fuit valde conueniens. Nam fidei veritatem ignorantibus manifestauit, & quod iustum erat, iniquam habentibus causam ostendit. cuius testimonium tanto certius, & credibilius erat, quanto causa hæc magis ad ipsum spectabat: de eius enim baptismo erat contentio, & in causa propria contra se humiliter quidem, sed vere iudicauit.

Rabbi, qui erat tecum trans Iordanem, cui tu testimonium perhibuisti, ecce hic baptizat, & omnes veniunt ad eum.

Singula verba discipulorum expenduntur.

VErba discipulorum ad Ioannem, indignationis & irritamenti plena sunt: indignati enim Christi baptisma suo præferri, magistrum quibus modis possunt, ad iracundiam & indignationem incitare conantur. Perpende singula verba, primo, *Rabbi*, magistrum vocant, vt eum hoc nomine ad ipsos tuendos, & defendendos inducant: est enim magistri discipulorum doctrinam, & assertiones protegere, tamquam propria. Secundo, *Qui erat tecum trans Iordanem*, deprimere nituntur ipso verbo Christum: non dicunt Christum, aut saltem, quem tu Christum vocas: quia contra se tunc facere visi essent, nec dicunt, quem baptizasti, vt rectè Chrysost. hom. 28. notat, ne in memoriam, Patris vocem de cælo delapsam, reducant: sed, *qui tecum erat trans Iordanem*, quasi vnus ex alijs, quos baptizasti. Tertio, *Cui tu testimonium perhibuisti*, quasi dicerent, quem tu beneficio affecisti, & honore prosecutus es, vt hoc verbo ad iram, velut in ingratum impellant. Quarto, *Ecce, hic baptizat*, quasi dicerent, vsurpat tuum officium, & addunt aliquid veritati, *Ecce, hic baptizat*, cum re vera non ipse, sed discipuli, ipsius nomine baptizarent: sed, vt irritent animum eius, dicunt: *Ecce, hic baptizat*. Quinto, augent rem, vt magis commoueant, *Omnes veniunt ad eum*, quasi dicerent, te derelinquunt, & ad eum conuertuntur: tua res agitur, tuo honori consulimus. Hoc autem verum non erat: non enim omnes veniebant ad Christum cum ad Ioannem multos venisse narratum sit. Isti nolentes confitentur Christi baptismum ab omnibus præferri, & fiunt præcones veritatis, quamuis non eo animo id faciant, sed vt potius sese veritati opponant.

ANNO-

ANNOTATIO XXXV.

Redarguitur Donatistarū hęresis contra Christi baptismum.

Conuineunt hæc verba hæreticos antiquos, & recentiores. Fuit antiqua hæresis Donatistarum affirmantium eundem, & eiusdem esse efficaciæ baptismum Ioannis, & baptismum Christi. Refert, & impugnat hanc hæresim Augustinus lib. 2. contra litteras Petilia. c. 34.& sequentibus, & lib. 5. de Baptis. c. 9.& sequentibus, & alijs in locis. Meminit etiam huius hæresis Cyril.lib.2. in Ioan.cap.57. Hi hæretici, etiamsi baptismum Ioannis a baptismo Christi non distinguebant, efficaciam tamen baptismi Christi non minuebant, sed baptismum Ioannis supra modum extollebant, asserentes vtrumque peccata remisisse, & in peccatorum remissionem tam a Ioanne, quàm a Christo propria baptismata collata fuisse. Multo peius nostri temporis hæretici sentiunt, qui non solum vnum, & eundem in ministerio,& efficacia faciunt Christi, & Ioannis baptismum: sed neutrum remittendi peccata virtutem habuisse contendunt, in Christi baptismum blasphemantes.

Conuincūtur hæretici dicentes baptismum Christi inferiorē fuisse baptismo Ioannis.

Alij item antiqui magis debaccantes, Christi baptismum inferiorem Ioannis fecerunt baptismo, vt refert idem Cyril. lib. 2. cap. 57. quo in loco vere, & pie habet hæc verba: Videbat Spiritus gratia illuminatus Euangelista, quam necessarium esset ea narrare, quibus quantum Christi baptismus Ioannis paptismo præstaret, aperiretur: perspexit non multo post aliquos futuros, qui aut nullā inter baptismum, & baptismum differentiā facerent, aut ob imperitiā,& lapsum hominum, meliorem esse baptismum Ioannis putarent. Causas tam turpis temeritatis euertens, ipsum Baptistam exponit, huius quæstionis fragilem nodum suis discipulis dubitantibus dissoluisse. Hæc Cyrillus.

Et re vera totus hic contextus has hæreses refellit, ac tollit. Si enim vnus, & A idem esset baptismus, nulla erat contentionis causa, nec occasio: immo discipuli Ioannis argumentum contra Hebræos, quod solui ab illis non posset, habuissent, quo Ioannis baptismum magnificarent, quem Christus probabat, & quo vti volebat. Præterea si æqualis esset vterque efficaciæ, facile Ioannes discipulis satisfacere potuit, æqualem efficaciam significando. At non sic factū est, immo Christum prætulit, vt sponsum, vt filium Dei, B & vt eum, in quem credere oportebat. Quid est quòd in differentia baptismi, differentiam tantam miscet personarum? nisi vt cōcludat, quātū est inter sponsum, & amicum sponsi:inter filium Dei,& merum hominis filium: inter eum,in quem, & eum per quem est credendum: tantū inter vnius, & alterius baptismum esse discriminis. Nec opus erat hac noua decisione si discipuli, quæ magister ante dixerat, memoria retinuissent. Nam prius C docuerat Matth. 3. Ego baptizo vos in aqua in pœnitentiam, qui post me venturus est, fortior me est, ipse vos baptizabit in Spiritu sancto. Si fortior est, qui post Ioannē baptizat, baptismus eius potentior,& efficacior est:si ille in aqua, hic autē baptizat in Spiritu sancto, maior est huius virtus, quàm illius. Adueniens enim Spiritus sanctus vltra aquam plus efficiet, quàm ipsa sola aqua. Præterea Ioannes venit præparare populum. Luc. 1. D Præibis ante faciem Domini parare vias eius,ergo baptismus Ioānis præparatorius est baptismi Christi: fieri igitur non potest, vt sint vnus, & idem baptismus, aut æqualis efficaciæ. Quod enim præparatur a præparante distinctum, & ipso est perfectius. Sunt sexcenta scripturæ loca, & antiquorum Patrū testimonia, quibus hæc hęresis conuincitur, sed quæ dicta sunt in præsenti sufficiant, in alium enim locum longiorem, & exactiorem huius veritatis discussionem mittimus.

Respondit Ioannes, & dixit: Non potest homo accipere quidquam, nisi fuerit ei datum de cælo.

COMMENTARIVS.

Ioannes intelligens se a discipulis Christo præferri, & vt seipsum Christo anteponeret, induci, respondet, id nulla ratione fieri debere, nec posse. Nemo,

Nemo, inquit, poteſt ſibi maiorem præſtantiam, & auctoritatem accipere, quàm ſit ei de cælo, id eſt, a Deo conceſſa. His verbis vanos diſcipulorum conatus reprimit, affirmans ſe cæleſtem menſuram nec velle, nec poſſe excedere. Et attende, non loqui eum de hominum conatibus,& affectibus vanis: poſſunt enim conari menſuram datam excedere. Et multi nomen Chriſti iam vſurpauerant: multi prophetarum officium ſibi vendicauerant cum non eſſent: tamen in rei veritate, nec tales fuerunt, nec quod attentarunt,conſecuti ſunt. Simile quid docuit Paulus ad Romanos 12. Sapere ad ſobrietatem, & vnicuique ſicut Deus diuiſit menſuram fidei. Simile quid etiam Dominus reſpondit Pilato, Ioan. 19. Poteſtatem non haberes aduerſum me vllam, niſi tibi datum eſſet deſuper.

ANNOTATIO XXXVI.

Ioannes de ſe ipſo ſuperiora verba protulit.

CHryſoſtomus homilia28.hæc verba A de Chriſto enunciata exponit, vt ſit ſenſus: Non poſſet Chriſtus auctoritatẽ hanc baptizandi accipere, nec mihi anteferri: niſi id de cælo eſſet a Deo conceſſum. Cyril. lib. 2.cap. 60. de ſeipſo hæc verba Ioannem protuliſſe dicit, & conuenientior eſt expoſitio: tum quia verba ſequentia, huic ſenſui magis connectuntur: tum quia ſi de Chriſto loqueretur, non vſus eſſet voce, *Homo*, *Non poteſt homo*, maxime, quia in Græco ſine articulo legitur, vt ſignificetur, non de Chriſto ſed de quouis homine loqui: nec etiam dixiſſet, *Niſi datum eſſet ei de cælo*, cum vere Chriſtus eſſet Deus, qui ex ſe habet quidquid habet. Verba igitur de mero ſunt homine: immo habet ſermo hic quandam ſubmiſſionem contrariam verbis diſcipulorum: hi enim Ioannẽ efferre conantur, at ille contra, *Non poteſt*, inquit, *homo*,quaſi dicat:Ego homo ſum, vt vnus reliquorum, quod habeo de cælo eſt: at Chriſtus homo quidem eſt, ſed ille homo, non vt vnus ex alijs, ſed Dei filius eſt.

Ipſi vos mihi teſtimonium perhibetis, quòd dixerim: Non ſum ego Chriſtus, ſed quia miſſus ſum ante illum.

COMMENTARIVS.

Ioannes diſcipulos cõuincit proprijs eorum verbis.

EXponit menſuram ſibi de cælo datam, & hanc ex verbis ipſorum diſcipulorum: nam ipſi dixerunt:*Cui teſtimonium perhibuiſti*, aſſumit hoc eorum verbum dicens: Voſipſi mihi teſtes eſtis, & confirmatis me dixiſſe, *Non ſum ego Chriſtus*, ſed eius præcurſor, & qui miſſus ſum vt præirem, quaſi diceret: menſura mihi data eſt, nempe præcurſoris officium, ego autem Chriſtus non ſum: hanc non poſſum excedere menſuram, nec Chriſto me anteponere, aut æquare. Diſcipuli teſtimonium allegarunt, ſed quod & quale eſſet, quia contra eorum erat intentionem, non expreſſerunt: at Ioannes ſuis verbis eos conuincit. Vos, inquit, dicitis me teſtimonium perhibuiſſe, teſtimonium autem hoc eſt, in quo menſuram meam aperui, & Chriſtum oſtendi. Tacite diſcipulos arguit, quaſi diceret: iam ex me audieratis illum eſſe Chriſtum & me eſſe præcurſorem: illum Dominum, me ſeruum: non igitur erat cur turbaremini, ſi baptizantem & ab omnibus mihi prælatum vidiſtis. Reprehendit etiam tacite eos, quòd ſe tentarent vt aliquid diceret: aut faceret contrarium his, quæ teſtificatus erat, & ipſi nouerant, quaſi diceret: Cum vos ipſi ſciretis quid ego iam de Chriſto teſtatus ſim, non erat cur ad me veniretis, ſperantes contrarium aliquid dicturum.

Qui habet sponsam, sponsus est: amicus autem sponsi, qui stat, & audit eum, gaudio gaudet propter vocem sponsi.

IOannem ægre laturum, quòd Christus baptizaret, & plures ad eum concurrerent, quasi id sibi Christus vsurpasset, discipuli arbitrati sunt. Ioannes vero id se non ægre ferre, nec aliquid in eo iniquum committi: sed potius quod iustum est, fieri, & se de hoc summopere gaudere, respondet. Vtitur autem similitudine corporalium rerum, quæ talis est: Sponsus, & amicus sponsi non sunt æqualis conditionis: ad sponsum sponsa pertinet: amici autem munus est, honoris gratia in sponsalitijs sponsum comitari, ipsum cum sponsa colloquentem audire, & in hoc gaudere: non autẽ sponsam sibi appetere. Per Hæc significat Christũ sponsum esse Ecclesiæ, se autem amicum Christi, non sponsum: non ergo ægre ferre debebat, neque iniustũ aliquid existimare, quòd plures ad Christum venirent: hoc enim erat sponsam suo sponso copulari. Neque ei inuidere oportebat: nam id esset vel sponsam sibi vsurpare, immo gaudendum erat, quòd Ecclesia, quæ sponsa est, suo sponso vniretur. ad Ioannem pertinebat Christo sponso adstare ministrando, testimonium perhibendo, eum cum sponsa Ecclesia iam colloquentem, & docentem audire, & in hoc gaudere. Ambros. lib. de benedictione Patriarch. cap. 4. hanc vocem sponsi, nuptialem vocem interpretatur, qua nuptiæ celebrantur.

Ioãnes ostẽdit se nõ ægre ferre, sed potius gaudere, q̃d omnes ad Christum currant.

Hoc ergo gaudium meum impletum est.

VNde hæc verba inferantur, pauci considerant, cum illatione tamen dicuntur, *Gaudium ergo meum impletum est*: inferuntur autem partim ex similitudine posita, partim ex verbis discipulorum. Ex similitudine quidem, cum sponsus non sit Ioannes, sed amicus sponsi, sequitur ipsius esse tantum adstare, & vocem audire sponsi, & in eo gaudere. Ex discipulorum autem verbis, quia ipsi retulerunt Christum iam baptizare, omnes ad eum venire, quod idem est ac Christum iam sponsam Ecclesiam conuocare, cum ea colloqui, ipsi vniri. Hoc ergo audiens Ioannes, quia iam ipsi adstiterat ipsum ostendendo, eiq. præcursoris officiũ ministrando, infert: *Hoc ergo gaudiũ meum impletum est*, quasi dicat: ad me, vt ad amicum pertinet audire vocem sponsi, ei adstare, & de voce eius ad sponsam suam gaudere. Iam adstiti de ipso testimonium perhibendo: vos autem mihi ipsum baptizare, ad ipsum omnes venire retulistis, hæc iam vox eius est, qua suam sponsam alloquitur: hoc vnicum supererat, quod expectabam, & quod ipsius est, non meũ, qui non sum sponsus, sed eius amicus. *Gaudium ergo meum impletum est*, id est, completa sunt ea, de quibus gaudere ad me spectat: tantum igitur abest vt ægre feram ea, quæ refertis, vt hæc sint, de quibus me conuenit gaudere. Vocem sponsi audiuerat etiam Ioannes: nam & miracula, & prædicationem Christi, ex relatione aliorum, etiam antequam in carcerem coniectus esset, cognouit: vnde merito impletum gaudium suum dicit. His verbis insinuat Ioannes suum officium iamiam cessare, & imminere tempus locum dandi Christo, eiq. cedendi, vt notat Chrysostomus homilia 28. quod verbis sequentibus magis exprimitur.

ANNOTATIO XXXVII.

De duobus sponsalijs a Filio Dei celebratis.

DVplicia celebrata sunt a Dei filio sponsalia: priora cum natura humana, quam in vnitatem personæ assumpsit, vt persona Verbi sponsus, natura humana

ſponſa dicatur, quæ ipſi vnita Verbo inſeparabiliter eſt. Hanc diuinam vnionem nuptias vocauit Gregor. ho. 38. in Euang. Intercessit autem quidā velut paranymphus in his ſponſalijs, Angelus Gabriel ad B. Virginem, in hoc negotio miſſus. Has nuptias Euangeliſta iam nobis celebratas aperuit, dicens: Verbum caro factum eſt. Poſteriora ſponſalia ſunt, quæ Chriſtus Deus & homo cum Eccleſia iniuit, eam in tantam euehendo dignitatem, vt ſponſa ſibi eſſet: harum nuptiarum Paulus ad Epheſ. 5. meminit, non ſolum celebratas iam, ſed etiam a mundi principio prænunciatas docens: Propter hoc, inquit, relinquet homo patrem, & matrem, & adhærebit vxori ſuæ, & erunt duo in carne vna. Sacramentum hoc magnum eſt: ego autem dico in Chriſto & Eccleſia.

Nuptiarum collatio cū vnione Chriſti & Eccleſiæ.

Eſt autem magna quædam analogia ad nuptias & ſponſalia corporalia, & terrena. Nam in his vnio corporum, & animorum fit: Eccleſia autē ita vnitur Chriſto, vt vnum corpus myſticum cum eo faciat, & ſimus vnuſquiſque membrum de membro, vt docet Paulus. 1. Cor. 12. Eſt etiam ligamen magnū animorum, & ſpiritale fidei & charitatis vinculum. In his rurſus fidelitas ſpōſi & ſponſæ magna eſt: neque enim Chriſtus Eccleſiam, neque Eccleſia Chriſtum vmquam deſeret. Eſt rurſus proles numeroſiſſima, quia innumeras gentes Eccleſia peperit Chriſto.

A Præterea eſt conuiuium, quod in nuptijs fieri ſolet: tantumq. eſt in his ſponſalijs, vt Chriſtus ipſe ſit cibus, & ſanguis eius ſit potus.

Multa alia dici poſſent, ſed hæc ſufficiant, quia ad ſenſum litteralem non ſunt valde neceſſaria. Duo tantum referam, quæ docuit Chryſoſto. hom. 23. in 2. Corint. vnum, in hoc ſæculo tempus eſſe deſponſationis: nondum enim eſt omni ex parte vnio perfecta, qualis erit in futuro ſæculo: quod Dominus illa parabola decem

B virginum Matthei 25. ſignificauit: Exierunt omnes obuiam ſponſo, & ſponſæ, ſed quæ paratæ erant, intrauerunt ad nuptias: nempe alterius ſæculi, & clauſa eſt ianua. Propterea non tam vir, quàm ſponſus Eccleſiæ dicitur Chriſtus.

Alterum longe aliter in hiſce nuptijs euenire, quàm in terrenis fieri ſoleat. Nā in terrenis ante futurarū nuptiarum ſtipulationem virginitas eſt, poſt vero non manet: at in ſponſione cū Chriſto contra-

C rium fit: nā antequā anima Chriſto deſpondeatur, corrupta eſt: at Chriſto copulata virginitatem conſequitur ſpiritus. Fuit hæc ſponſio Chriſti cum Eccleſia multo ante prædicta per prophetas. Oſeę. 2. Sponſabo te mihi in fide, & iuſtitia. & Salomonis cantica plena ſunt harum nuptiarum promiſſionis vaticinijs. De hac loquitur Ioannes Baptiſta, & recte quidem, quia ipſe paranymphus quidā fuit, ſponſum indicans ſponſæ.

Illum oportet creſcere, me autem minui. Qui de ſurſum venit, ſuper omnes eſt.

COMMENTARIVS.

Similitudine ſponſi, & amici ſponſi, Ioannes niſus eſt diſcipulis perſuadere, Chriſtum eſſe ſe præſtantiorem, meritoq. omnes ad eum concurrere, eiusq. baptiſmum ſuo præferri: ad ſe autem vt ad amicum ſponſi pertinere de his gaudere, tamquam de coniunctione, & colloquio ſponſi & ſponſæ: idq. gaudium iam eſſe impletum. Alia ratione id ipſum perſuadet: *Oportet*, inquit, *me minui, & illum creſcere*, quaſi diceret: hactenus meum nomen celebrius extitit: hactenus multi me ſponſum, & Chriſtum exiſtimarunt; ſed iam tempus eſt, vt veritas diſcernatur, vt ego cadam a nomine & opinione, quam populus de me falſo concepit, ille autem aſcendat ad nomen, quod illi debetur. Rationem huius rei hanc reddit, quia, *Qui de ſurſum venit, ſuper omnes eſt*, id eſt: non mirum, ſi id ita fiat, quia de ſurſum venit, id eſt, Deus eſt: qui autem Deus, & homo eſt, ſuper omnes nos, qui de terra ſumus, eſt. Connectuntur verba hæc recte ſuperioribus, quaſi dicat: ex quo meum gaudium impletum eſt, oportet illum creſcere. Quamdiu enim non loquebatur ſponſæ, non prædicabat,

bat, non baptizabat, occultus erat, & minor videbatur: at postea quàm loqui ad sponsam per opera, & prædicationem incœpit, quod quidem ad meum gaudium, vt ad amicum pertinebat, & quod ego summo desiderio expectabam: crescet nomen eius apud omnes, & qui maior visus sum, minor videbor, vt veritas postulat. His verbis, vt recte annotat Chrysostomus homilia 28. consolatur discipulos, & eorum animos ad futura disponit: nam multo celebriorem adhuc Christum fore prædicit, in dies nomen eius illustrius, suumq. obscurius futurum. *Minui & crescere*, non ad Christum, nec ad Ioannem proprie pertinet, sed ratione opinionis aliorum: vnde recte dicit, *super omnes est*, non de futuro, sed de præsenti loquitur; quia semper Christus super omnes est, etiã quando minor videbatur: & est argumentum efficax, quasi dicat: super omnes cum sit, iustum est, nomen eius super omnes celebrari.

ANNOTATIO XXXVIII.

Defenditur Christi diuinitas cõtra Arianos.

Cyrillus lib. 2. cap. 64. recte hunc locum exponit, & discutit cõtra Arianos. Aduerte autem Græcam vocem, *πάντων*, ambiguã esse: nam & generis masculini, & neutrius esse potest, super omnes, & super omnia, Cyril. in neutro genere accipit: vt sit sensus, Super omnia seu super omnes res est: & ita Ariani intelligere etiam videbantur. Ne autem illo verbo, *De sursum venit*, diuinitatẽ Christi fateri cogerentur, respondebant illam particulam, *de sursum*, non exponendã quasi de Patris substantia processerit: sed quod de cælo venerit. Cui responsioni Cyrillus aduersatur dicens. Si non aliud illa significaret particula, non recte diceretur super omnia, seu super omnes esse creaturas: nã & Angelus potuit sic de cęlo descendere, tamen non super omnes esse diceretur: igitur diuinitas vera per talem particulam exprimitur, vt de sursum sit, quia de patris substantia verus Deus procedens, nostram in terra assumpsit naturam. Multis alijs Cyrillus veram

A hoc verbo diuinitatem Christi significari comprobat. Et certe si Ioannis propositum consideremus, particula id significat, quod maxime sequens sententia confirmat, nempe *Super omnes est:* quod autem addit Cyrillus, particulam id significare, de cælo, id est, de Patris substantia: puto non ex tali particula, nec ex eo quod sequitur recte deduci. Nã etiã si Pater carnem assumpsisset, verum esset dicere, quod de sursum, & super omnes est.

B Satis igitur fuit hoc verbo diuinitatem Christi significari, qui, *De sursum*. dicitur venisse, quia Deus est, cuius sedes cælum est. Nec adhuc concluditur ex sola particula, nisi ratione verbi adiuncti: non enim super omnes diceretur esse, nisi, qui de sursum venire dicitur, Deus esse significaretur. Euthy. præter hanc alteram adhibet expositionem, *Super omnes est*, id est, nullo indiget, & sic neque meo indiget testimonio, & ea est expositio Chrysost. hom. 29. tamen, quæ dicta sunt magis probantur.

Qui est de terra, de terra est, & de terra loquitur: qui de cælo venit, super omnes est: & quod vidit, & audiuit, hoc testatur.

COMMENTARIVS.

Christum sibi antepo suerat præcedentibus verbis, his autem doctrinam simul, & personam, & sibi, & omnibus antefert, & est sensus: Qui principium habet de terra, seu qui de terra factus est, de terra est, id est, non erigitur, nec in maiorem præstantiam extollitur, quàm conueniat ijs, qui de terra sunt, & doctrina eius etiam de terra est: id est, non est altior, quàm ea, quæ de terrenis principijs deduci potest. Nam vnusquisque ex his, quæ percipit, & sibi sunt cognita, sumit cognitionem: at qui de cælo venit, id est, qui naturæ Doctrina talis est, qualis magister illius.

est superioris, & diuinæ: ille super omnes est, sicut cælo nihil est altius. Sublimior etiam est doctrina eius, quia quæ vidit, & audiuit, ea testatur, & refert: cum igitur de cælo veniat, cælestia, quæ vidit, & audiuit, narrabit. Duo illa verba priora, etiamsi repetitio quædam videatur, tamen non eundem sensum efficiunt, sed respondent duobus sequentibus: *Qui est de terra*, respondet ei, *Qui de cælo venit*, quod autem repetitur, *De terra est*, respondet ei, *Super omnes est*, vt sit sensus: Qui originem, & naturam habet terrenam, de terra est: id est, non confertur nisi terrenis, & inter ea habet suam præstantiam: at qui de cælo venit, id est, naturæ diuinæ, & cælestis, hic super omnes est, & non inter eos, qui de terra sunt, sed inter, & super omnes habet suam præstantiam. Ioan. 8. hoc idem Dominus dixit: Vos de deorsum estis, ego de supernis sum. Doctrina autem, & scientia sequitur naturam, terrenus de terrenis: cælestis & diuinæ naturæ magister, de diuinis loquetur: nam quilibet, quæ sibi cognata sunt cognoscit. Fere similis est sententia verbis superioribus Christi, Nemo ascendit in cælum nisi qui descendit de cælo. His autem duobus, *Quæ vidit, & audiuit*, insinuat Christum filium Dei a Patre procedentem, qui videre dicitur, quia vere suam, quæ Patris est, essentiam videt: audire autem, quia essentiam & scientiam habet a Patre: propterea sæpe Christus dicit in sequentibus, quæ loquitur, se audisse a Patre, vt inferius explicabimus. Cyrillus lib. 2. cap. 67. hos duos sensus expressos esse dicit, quia scientia visu & auditu efficitur. Hoc tamen in Christo locum non habet, ideo accommodatius est, quod diximus. Christus autem venisse de cælo dicitur, quia naturæ diuinæ est, & carnem sumpsit. Venire enim est carnem sumere. Nec dicitur, de cælo est: sicut dicitur homo de terra esse; sed, *De cælo venit*, ne ex cælorum substantia intelligatur, sicut homo ex terra: sed venit de cælo, quia naturæ diuinæ est, quæ cælum inhabitat. De terra autem esse, est, naturam habere terrenam, & corpoream, qualis est homo, qui terrena loquitur: quia quamuis multa, quæ Dei sunt, proprio intellectu assequatur, terram tamen non excedit, quia ex principijs terrenis tota eius cognitio deducitur, nempe ex motu, mutatione, & alijs, quæ terræ communia sunt. Nec enim sermo est de fide, & cognitione reuelata: quam homo non habet ex se, nisi edoctus ab eo, qui de cælo venit. Per hæc ergo verba Ioannes, & Christum, & doctrinam eius sibi, & omnibus anteponit, tacite discipulos exhortans, vt se ad eum audiendum, qui cælestia vidit, & testatur, conuertant.

Et testimonium eius nemo accipit.

CVm doctrinam Christi commendauerit tamquam cælestem, & diuinam, incredulos nunc miratus arguit, quasi dicat: de cælo venit, cælestium est oculatus testis: & tamen nemo accipit testimonium eius: nemo credit ei. Verba hæc paucitatem credentium illius temporis significant: Nemo, inquit, credit: credebant quidem tunc iam aliqui, tamen collatione eorum, qui tanto testi credere debuerant, nemo dicitur credidisse. Quòd autem aliqui crediderint, statim manifestat. Vnde recte Cyril. lib. 2. c. 68. His, inquit, verbis concutiens quasi caput Baptista, & pedes manibus cædens, incredulitatem hominum magnam admiratur. Hoc idem dixerat Christus Nicodemo superius: Quod scimus loquimur, & quod vidimus, testamur, & testimonium nostrum non accipitis. Fuit autem prudens Euangelistæ consilium in hoc, quòd post ea, quæ ipse facta narrauit, aut post ea, quæ Christum dixisse retulit, adiungit Ioannes testimonium, quasi ea confirmans contra incredulos Iudæos.

Miratur Ioannes quòd tot ac tantis Christi testimonijs fides nō habeatur.

Qui

Qui autem accepit eius testimonium, signauit quia Deus verax est. Quem enim misit Deus, verba Dei loquitur.

INcredulitatem Iudæorum arguens, & credentium paucitatem verbis præcedentibus admirans, quanti referat, ei credidisse nunc docet. *Qui*, inquit, *testimonium accepit*, & ei credidit, *signauit, quia Deus est verax*, id est, ipsa fide, quam habuit, velut sigillo quodam suo, Deum esse veracem confirmauit: sicut cum quis narrat ea, quæ ipse solus vidit si quis dictis eius fidem habeat, ipsa credulitas est signum, & sigillum quoddam, quo qui credit, confirmat se reputare eum veracem: si enim talem non iudicasset, fidem eius dictis non habuisset. Fides ergo, & credulitas audientis, velut sigillum est quo confirmat loquentem esse veracem: sic qui credidit Christo, ipsa fide Deum veracem confitetur. Adiungit causam, quia, *Quem misit Deus, verba Dei loquitur*, qui igitur ei credit, non meri hominis, sed Dei verbis fidem adhibet. A contrario autem si argumentum deducas, crimen incredulorum comperies: nēpe, qui non credit ei, mendacem facit Deum, quia verbis eius non credit: nam *quem misit Deus, uerba Dei loquitur*. Vtrumque Ioannes Euangelista. 1. Epist. cap. 5. exposuit, vbi totus hic explicatur locus: Qui credit, inquit, in filium Dei habet testimonium Dei in se: qui non credit filio, mendacem facit eum, quia non credit in testimonium, quod testificatus est Deus de filio suo.

Fides credētis testatur veracē eum esse qui loquitur.

ANNOTATIO XXXVIIII.

Quo modo qui Christo credit, fide sua testetur Deum esse veracem.

IN declarationem superiorum verborū aduertere oportet, quod nisi Christus sufficientissimis testimonijs se a Deo missum, filiumq. Dei esse, & Dei verba loqui ostendisset, quāuis re vera ipse Deus esset, qui ei non credidisset, non propterea Deum mendacem fecisset: at cum miraculis, & diuine patratis operibus & scripturarum testimonijs, suam diuinitatem probauerit, & se esse filiū missum a Deo, doctrinamq. suam Dei esse confirmauerit, recte sequitur, vt qui ei non credit, Deum mēdacem faciat, quia verbis eius, quæ eius fuisse potuit & debuit credere, non habuit fidem. Attende rursus non esse dictum, esse mendacem Deum existimat, aut opinatur, aut dicit, sed facit: quia non tam assensu, quàm opere increduli Iudæi Deum mendacem fecerunt. Quia si vnusquisque interrogatus esset: Tu credis Deum esse mendacem? responderet: nullatenus, immo veracem credo: adiunxisset tamen: sed ego Christum non esse missum a Deo, nec filium Dei, nec verba eius Dei esse verba credo. Talia incredulus diceret, qui licet mente Deum veracem crederet, tamen opere ipso mendacem faceret, dum re ipsa verbis eius non haberet fidem, quæ Dei esse verba & potuit, & debuit intelligere. propterea dictum est mendacem facere Deū. Potuisset quidem Ioannes Baptista hoc quod nos deduximus, expresse dicere: nā audierant Iudæi vocem Patris de cælo, miracula Christus ediderat, doctrinam sparserat suam, tamen quia adhuc non compleuerat Christus sui testimonium perhibere, propterea noluit hoc exprimere. At Ioannes Euangelista id aperte enunciauit, de eo, qui testimonio eius perfecto non credidit, affirmans: mendacem facit Deum, quia non credit: contentus est Baptista de his, qui crediderunt, affirmare, qui credidit Christi verbis, *Signauit, quia Deus verax est*. fides enim credentis sigillum est, confirmans Dei veracitatem. vt hoc etiam argumento discipulos ad credendum Christo inducat. Rationem autem, propter quam qui credit signauit Deum esse veracem, eam dicit esse, quia qui missus est a Deo, verba Dei loquitur: ergo qui ei credit, verbis Dei credit.

Ambrosius in expos. Rom. 3. siue auctor illorum commentariorum, aliter exponit, inquit enim sic: Deus verax est, quia misit Christum, sicut promisit: sic vincit, cum iudicatur, quia dedit, quod daturus negabatur: dum enim non creditur ei, mendax iudicatur. Hæc doctrina vera

vera est, sed ad sensum præsentē nō facit: quia sermo est de his, qui Christi verbis nō credunt, qui alia etiam de causa præter eam, quam ponit Ambrosius, Deum mendacem facere dicuntur.

Cyrillus Lib. 12. Thesau. cap. 15. ex his verbis Christum Deum esse infert: Qui, inquit, dictis Christi credit, Deum veracem signat, ergo Christus Deus est. Hæc deductio re vera legitima est, vt etiam ipsemet lib. 2. Ioan. c. 69. exponit. Nam missio est diuina processio: missus enim a Deo dictus est Christus, quia de Patre procedens, homo factus est: vnde si a Patre missus est, vnius est cum ipso substantiæ, & sic Pater in eo est, & verba eius, verba Dei sunt.

Hæc omnia vere deducuntur, & sensus verus est, quem misit ille, verba Dei loquitur, quia ipse Deus est, & verba eius verba Dei sunt. Tamen quia proteruus hæreticus respondere posset, vt verba Dei loquatur, sat est missum esse a Deo ad docendum, licet Deus non sit. Moyses enim verba Dei loquebatur, & si quis ei fidem non habuisset, mendacem Deum fecisset, tamen Deus non erat. Propterea hæc verba vt proteruos quoque conuincant, sunt cum superioribus connectenda, quia de cælo est, & quæ vidit, testatur: hæc diuinitatis sunt argumentum: missus ergo est, sed vt Deus & Dei filius, & verba Dei loquitur, non vt Moyses, qui, quæ Deus præcipiebat, loquebatur, sed quia ipse est Deus, qui loquitur. Hic est huius loci sensus, in quo mire Ioannes Christi doctrinā commendat, & quāti sit momenti, fidem ei habere, manifestat.

Non enim ad mensuram dat Deus Spiritum.

COMMENTARIVS.

Missio filij donū fuit sine mensura.

DIxerat, quem misit Deus, hoc verbo intelligens filium Dei: nunc causam dicti sui reddit. *Non enim dat Deus spiritum ad mensurā*, ac si dicat: dixi misisse Deum, nempe filium qui de cælo venit, & super omnes est: non enim dat Deus ad mensuram, nec beneficia limitata impertit hominibus, siquidem filium suum qui super omnes est, dedit eis. Spiritum, bona spiritualia significare, quorum auctor est Spiritus sanctus, certum est ex Matt. 6. Quanto, inquit, magis Pater vester dabit Spiritum bonum petentibus se. Quando ergo bona tribuit spiritualia, & ad vitam ac salutem æternā pertinentia, dicitur Spiritum dare. Ad mensuram autem Deus dat Spiritum, quando gratiam, fidem, & alia dona hominibus infundit, quæ finita sunt: at quando filium suum dedit, non ad mensuram dedit. Donum enim hoc infinitum est, de quo dono, sequenti capite dicitur: Si scires donum Dei. Hic est sensus verborum, & connectuntur recte cum superioribus. Dictum enim est de cælo venisse & missum esse a Deo, nempe Dei filium: recte ergo sequitur, quia non ad mensuram Deus dat Spiritum, sed sicut ipse infinitus, & omnem excedens mensuram, est: ita & donum eius infinitum & absque mensura est. Alijs verbis hanc sententiam docuit Paulus, dicens: Deus, qui diues est in misericordia, propter nimiam charitatem suam, qua dilexit nos, conuiuificauit nos Christo. Diuitem in misericordia vocat, quia dedit filium, vt nos viueremus: hoc idem est non dare ad mensuram Spiritum. Obserua, quod etiam obseruandum superius annotauimus, hoc Ioannis testimonium verbis Christi ad Nicodemum esse conforme, & propterea Euangelista, post illam Nicodemi historiam, facit huius mentionem. Est autem iste loquendi modus metaphoricus: dicitur enim, ad mensuram dare, qui velut mensurando finitum aliquid impertit, quod Deus non fecit, qui ex inexhausto suæ diuinitatis thesauro, infinitum nobis donum liberalissime largitus est.

Ephes. 2.

ANNOTATIO XXXX.

Diuersæ superiorũ verborum expositiones.

CYrillus lib. 2. cap. 72. Chrysostomus hom. 29. Euthymius, & alij multi, hæc verba de Christo, & quidem ratione diuinitatis exponunt, ac si dictũ esset: nõ dat Deus ipse ad mensuram spiritum filio: dedit enim ei Deus totam Spiritus operationem, dum suammet communicanit substantiam. Aliqui nostro tempore de Christo etiam, sed ratione humanitatis explicant: non enim Christo homini, Deus dedit dona Spiritus cum mensura, vt sanctis hominibus: sed totam plenitudinem donorum, vt nullum ei desit, & in tota perfectione, quantam potuit natura humana capere. Alij non de Christo exponunt, sed absolute dicta putant, quasi dictum sit: non est limitata manus Domini, sed maius, ac maius dare potest: & cõnectunt sic, vt Ioannes reddat rationem, cur Christus sit maior ipso: Non, inquit, mẽsurata est diuina potentia: potest enim adhuc maiorem me mittere.

A Sed hæ expositiones violentæ vidẽtur, veram quidem doctrinam continent, sed ad locum præsentem non faciunt, nec est lectio, seu interpretatio Cyrilli, & Chrysostomi cõformis textui: nullus enim textus, habet, dat ei Spiritum, sed absolute, *dat Spiritum*. Propterea duæ priores expositiones non sunt multum probabiles: tertia vero non recte connectitur præcedentibus, nec sequentibus: ideo, quam in cõmentario posui expositionem, legitimam & propriam esse arbitror.

B Potest etiam alia expositio adferri. Dixerat generaliter, & sine exceptione, *qui accipit testimonium eius*, tacite indicans verbum Christi commune futurum omnibus Iudæis, & gentibus: ideo huius causam exponens, inquit, *Non enim dat Deus spiritum ad mensuram*, omnibus enim verbum salutis in Christo est propositum, & pro omnibus saluandis missus est. Hanc expositionem adiunxi, quia sequentibus, & antecedentibus recte consonat & connectitur.

Auctor adiũgit aliam interpretationem.

Pater diligit filium, & omnia dedit in manu eius.

COMMENTARIVS.

CLarius explicat, quo modo non ad mensuram Deus det spiritum, *Pater*, inquit, *diligit filium, & omnia dedit in manu eius*; id est, in dilecto filio suo posuit omnium hominum salutem. Perpende quantum donum, & quo modo non ad mensuram dat Deus: nam filium suum dilectissimum dedit nobis in Saluatorem, & Redemptorem, non vnius aut alterius, sed omnium. Attende dictum esse, *Pater diligit filium*: tum vt præstantiam & magnitudinem doni magis explicet: dedit enim Pater filium suum, eumq. sibi dilectissimum; tum vt ex amore datum esse filium significet, iuxta id, quod Dominus Nicodemo dixit: Sic Deus dilexit mundum, vt filium suum vnigenitum daret, quo etiam doni excellentia augetur, mensuram ergo omnem excedunt: tum quòd Pater filium dederit: tum quòd filium, quem sine mensura diligit: tum etiam, quòd ex dilectione erga nos: demum quòd ad omnium generalem salutem. Hæc phrasis, *Dedit omnia Pater in manu*, significat omnium redemptionem & salutem, & quæ ad hæc spectant, in filio, non vt Deo solum, sed vt Deo & homine Christo, vt talis enim Redemptor est, posita esse. Sic dicitur Ioan. 13. Sciens quia omnia dedit ei Pater in manus: & Ioan. 17. Sicut dedisti ei potestatem omnis carnis, vt omne, quod dedisti ei, det eis vitã æternam. & Matt. 11. Omnia tradita sunt mihi a Patre meo.

ANNOTATIO XXXXI.

Duæ Cyrilli interpretationes proponuntur.

CYrillus lib. 2. capit. 33. dupliciter superiora verba exponit; vno modo,

A vt sit sermo ratione diuinitatis, nempe, Omnia quæ habet Pater, dedit filio, vt

Omnia

Omnia significent essentialia Patris, quasi dicat: omnia, quæ patris substantiæ sunt, dedit filio. Altero modo, vt ratione humanitatis Christus dicatur accepisse omnia, id est, virtutem, & potestatem super omnem creaturam: vt dominium, quod habet Pater, & ipse filius, qua ratione est Deus, communicauerit sibi, vt homini.

Sed neutra expositio mihi videtur conueniens. Prior defendi non potest: non enim dicitur: Omnia, quę Pater habet, dedit filio, sic enim possent ad substantialia Patris verba referri: sed dicitur: *Dedit in manu eius*, id est, in potestate eius, substantialia autem Patris, non sunt sub potestate filij, igitur *Omnia*, ad substantialia Patris referri non possunt: sed necesse est, vt referantur ad creaturas, quæ sunt sub diuina potestate: & tunc verum est Patrem dedisse omnem creaturam sub potestate filij, vt Deus est. Nam communicans ei essentiam simul dominium, & potestatem, quam ipse habet, dedit filio. At non hoc ad rem nostram facit: nam B sermo est de filio in carne, sub cuius potestatem omnia data sunt.

Posterior expositio, vera doctrina est: habuit enim Christus, etiam vt homo, a diuinitate suæ humanitati collatum dominium, & potestatem super omnē creaturam in terra, & in cælo: tamen non hoc est, quod hæc verba prætendunt. Loquitur enim Ioannes de hominibus, & ijs quæ ad eorum salutem pertinent: propter quæ Deus filium suum dedit. Nec obstat illa generalis particula, *Omnia*: nam ex materia subiecta declaranda est. Ioan. 17. etiam dicitur: Vt omne, quod dedisti ei, det eis vitam æternam. illud *Omne*, non omnem creaturam significat, sed omnem hominem saluandum. Similiter dedit potestatem omnis carnis. Locutio est de opere redemptionis, quod totum Christo a Patre commissum est. Recentiores verba superiora aliter connectere, & exponere videntur, tamen, quæ data est expositio, legitima censenda est.

Qui credit in filium, habet vitam æternam.

COMMENTARIVS.

Effectum aduentus Christi, quem illis verbis: *Pater dedit ei omnia in manu*, significauerat, his verbis exponit: & respondent hæc verba illis Christi, *Vt omnis, qui credit in eum, non pereat, sed habeat vitam æternam*, vt tota sententia hæc, *Pater diligit filium, & omnia dedit in manu eius: qui credit in filium habet vitam æternam*, consonet illi sententiæ Domini, *Sic Deus dilexit mundum vt filiū suum daret, ut omnis, qui credit in eum non pereat, sed habeat vitam æternam*. Circa litteram attende, qui credit in filium, habere dicitur vitam æternam: non quòd statim ac credit, vitam æternam habeat: sed est tempus pro tempore, habebit scilicet vitam æternam suo tempore, quando a sæculo recesserit. Aliqui recurrunt ad gratiam, quæ est vita æterna inchoata, sed non est id necessarium, nisi dicamus habere vitam æternam, quia per gratiam ius habet ad eam possidendam.

Qui incredulus est filio, non videbit vitam.

Non saluat filius nisi credentes in se: Qui ergo non credit non videbit vitam. Recte dicitur, *Non videbit*, ne si dictum esset, non videt, spes videndi dari censeretur: at non videbit, priuat etiam spe futuri. Vnde recte Chrysost. hom. 30. hoc annotans, Id, inquit, verbum posuit, *Non videbit vitam*, vt denotaret perpetuitatem. Quamuis autem intelligi debeat eadem vita æterna, tamen generalior est sermo, *Non videbit vitam*, quia nec in hoc sæculo vitam spiritualem gratiæ, nec in futuro æternam videbit. Est autem Hebraismus; videre,

videre, & experiri, & consequi, quod in bonum, & in malum aliquando accipitur: in bonum sumitur vitam videre pro eo, quod est frui vita æterna 1. Pet. 3. Qui vult vitam, & dies videre bonos, idest, frui diebus bonis: in malum Ioan. 8. Mortem non videbit in æternum, id est, æternam non experietur mortem. Cypri. lib. 2. contra Iudæos cap. 27. legit eodem modo partem vtramque sic: Qui credit in filium, habet vitam æternam, qui dicto audiens non est in filium, non habet vitam. At Græce sic legimus: *Non uidebit uitam*, & ea est legitima, & germana lectio. Forsan id dictum est, vt magis a vita remoueri incredulum Ioannes significaret, qui non solum non habebit, sed nec videbit vitam: plus est habere, quàm videre, at nec quod minus est, incredulus assequetur.

Videre in bonū & in malum sumitur in scriptura.

Sed ira Dei manet super eum.

NOn tantum incredulus vitam non videbit, sed etiam iudicium damnationis subibit, etiam hæc verba *Incredulus filio non uidebit uitam, sed ira Dei manet super eum*; respondent illis Domini, *Qui non credit, iam iudicatus est*, vt etiam Chrysost. hom. 30. annotat. propterea non dicitur, qui non credit eum, iram Dei incurrere, quasi ante sub ea non sit, sed manere sub ira & damnatione, sub qua prius erat, quia iam iudicatus est. Christus enim adueniens homines peccato obnoxios, & iræ filios inuenit: qui crediderunt, a peccato & ira, ad vitam æternam liberati sunt, non credentes vero, manent sub peccato, & ira Dei veteri, a quibus non liberantur. non ergo solum uitam non uidebunt, sed manent in suo peccato, & iræ Dei subiecti, quia damnationis lege tenentur, & in ea permanent. Hoc Paulus Ephes. 2. docuit. Eramus, inquit, natura sicut & ceteri filij iræ, Deus autem, qui diues est in misericordia, propter nimiam charitatem suam, qua dilexit nos, cum essemus mortui peccatis, conuiuificauit nos in Christo. Ecce eramus omnes filij iræ: eramus mortui peccatis: qui igitur in Christo per viuam fidem non uiuificantur, non solum uita priuantur, ne eam consequantur, sed manent sub peccato, & sub ira Dei.

ANNOTATIO XLI.

Patres diuersis modis locū hunc explicant.

AMbrosius lib. 1. de pænitentia c. 11. *Ira*, inquit, *Dei manet super eum*. quod manet, vtique iam cœpit, & ex delicto aliquo cœpit, quia ante non credidit, vbi ergo quis credit, ira Dei discedit, vita autem accedit. Hæc Ambrosius. Et recte perpendit vim verbi, *manet*, sed in hoc non placet eius expositio: quia non credidisse Christo, existimat esse peccatum, propter quod qui non credit, dicitur manere sub ira: at non sic est: nam antequam fides prædicetur, homo in peccato est, & iræ obnoxius, immo vt dicit Paulus: Nascimur filij iræ, & in peccato, antequam igitur accedat peccatum infidelitatis, homo filius est iræ, & peccato infectus, propter quod ira Dei dignus est. Cypria. lib. 2. cont. Iudæ. cap. 37. legit in futuro, manebit, & ita videtur le-

A gere Cyril. lib. 2. cap. 75. at textus noster habet in præsenti, & rectior est lectio, vt significetur iam etiā in hoc sęculo irā Dei esse contra non credentem. Dicitur autē *manet super eum*, vt significetur peccatorem nec posse, nec vires habere liberandi se ab ira Dei. est enim super eum quasi in loco eminentiori, quo non potest peruenire ad eam repellendam, quia inferior est, quod etiam Chrysost. homil. 30.
B annotat, dicens: Non dicitur, ira manet in eo, sed super eum, hoc est, numquam ab eo discedet.

Notanda sunt duo, prius est, totum hoc Ioannis testimonium esse conforme prædicationi Christi factæ ad Nicodemū, propterea q. Euangelistam narrasse, vt apud incredulos Iudæos, qui Ioanni multum deferebant, Christi doctrina tam alta &

 profun-

profunda confirmaretur. Alterum est, discipulos Ioannis a suo magistro mysteria fidei altissima audisse, nempe Christi diuinitatem, & incarnationẽ, redemptionem, fidei in eum necessitatem, fructum aduẽtus Christi, & fidei in eũ: vt his tantis illustrari mysterijs, a nimio amore & sequela sui, illos auerteret, & ad Christum sequẽdum, & confitendum omnino conuerteret. Hæc in caput tertium dicta sunto.

CAPVT QVARTVM.

VT ergo cognouit IESVS, quia audierunt Pharisæi, quòd IESVS plures discipulos facit, & baptizat, quàm Ioannes (quamquam IESVS non baptizaret, sed discipuli eius) reliquit Iudæam, & abijt iterum in Galilæam: oportebat autem eum transire per Samariam. Venit ergo in ciuitatem Samariæ, quæ dicitur Sichar, iuxta prædium, quod dedit Iacob Ioseph filio suo. Erat autem ibi fons Iacob. IESVS autem fatigatus ex itinere, sedebat sic supra fontem. Hora erat autem quasi sexta. Venit autem mulier de Samaria haurire aquam. Dicit ei IESVS: Da mihi bibere. Discipuli enim eius abierant in ciuitatem, vt cibos emerent. Dicit ergo ei mulier illa Samaritana: Quomodo tu Iudæus cum sis, bibere a me poscis, quæ sum mulier Samaritana? Non enim coutuntur Iudæi Samaritanis. Respondit IESVS, & dixit ei: Si scires donum Dei, & quis est qui dicit tibi: Da mihi bibere: tu forsitan petisses ab eo, & dedisset tibi aquam viuam. Dicit ei mulier: Domine, neque in quo haurias habes, & puteus altus est: vnde ergo habes aquam viuam? Numquid tu maior es patre nostro Iacob, qui dedit nobis puteum, & ipse ex eo bibit, & filij eius, & pecora eius? Respondit IESVS, & dixit ei: Omnis qui bibit ex aqua hac, sitiet iterum: qui autem biberit ex aqua, quam ego dabo ei, non sitiet in æternum: sed aqua, quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam. Dicit ad eum mulier: Domine, da mihi hanc aquam: vt non sitiam, neque veniam huc haurire. Dicit ei Iesus: Vade, voca virum tuum, & veni huc. Respondit mulier, & dixit: Non habeo virum. Dicit ei IESVS: Bene dixisti, quia non habeo virum. Quinque enim viros habuisti: & nunc quem habes non est tuus vir. Hoc vere dixisti. Dicit ei mulier: Domine, video quia Propheta es tu. Patres nostri in monte hoc adorauerunt: & vos dicitis, quia Hierosolymis est locus, vbi adorare oportet. Dicit ei Iesus: Mulier, crede mihi, quia veniet hora, quando neque in monte hoc, neque in Hierosolymis adorabitis patrem. Vos adoratis, quod nescitis: nos adoramus, quod scimus: quia salus ex Iudæis est. Sed venit hora, & nunc est, quando veri adoratores adorabunt Patrem in spiritu & veritate: nam & Pater tales quærit, qui adorent eum. Spiritus est Deus: & eos qui adorant eum, in spiritu & veritate oportet adorare. Dicit ei mulier: Scio, quia Messias venit, qui dicitur Christus: cum ergo venerit ille, annunciabit nobis omnia. Dicit ei IESVS: Ego sum qui loquor tecum. Et continuo venerunt discipuli eius: & mirabantur, quia cum muliere loquebatur. Nemo tamen dixit: Quid quæris, aut quid loqueris cum ea? Reliquit ergo hydriam suam mulier, & abijt in ciuitatem, & dicit illis hominibus: Venite, & videte hominem, qui dixit mihi omnia quæcumque feci: numquid ipse est Christus? Exierunt ergo de ciuitate, & veniebant ad eum. Interea rogabant eum discipuli, dicentes: Rabbi, manduca. Ille autem dixit eis: Ego cibum habeo manducare, quem vos nescitis. Dicebant ergo discipuli ad inuicem: Numquid aliquis attulit ei manducare? Dicit eis Iesus: Meus cibus est, vt faciam voluntatem eius qui misit me: & perficiam opus eius. Nonne vos dicitis, quòd adhuc quattuor menses sunt, & messis venit? Ecce dico vobis, leuate oculos vestros, & videte regiones, quia albæ sunt iam ad messem. Et qui metit, mercedem accipit, & congregat fructum in vitam æternam: vt & qui seminat, simul gaudeat, & qui metit. In hoc enim est verbum verum: quia alius est qui seminat, & alius est qui metit. Ego misi vos metere, quod vos non laborastis: alij laborauerunt, & vos in labores eorum introistis. Ex ciuitate

tate autem illa multi crediderunt in eum Samaritanorum, propter verbum mulieris testimonium perhibentis: quia dixit mihi omnia quæcumque feci. Cum venissent ergo ad illum Samaritani, rogauerunt eum, vt ibi maneret. Et mansit ibi duos dies. Et multo plures crediderunt propter sermonem eius. Et mulieri dicebant: Quia iam non propter tuam loquelam credimus: ipsi enim audiuimus, & scimus quia hic est uere Saluator mundi. Post duos autem dies exijt inde, & abijt in Galilæam. Ipse enim Iesus testimonium perhibuit, quia Propheta in sua patria honorem non habet. Cum ergo venisset in Galilæam, exceperunt eum Galilæi, cum omnia vidissent quæ fecerat Hierosolymis in die festo, & ipsi enim venerant ad diem festum. Venit ergo iterum in Cana Galilææ, vbi fecit aquam uinum. Et erat quidam Regulus, cuius filius infirmabatur Capharnaum. Hic cum audisset, quia Iesus adueniret a Iudæa in Galilæam, abijt ad eum, & rogabat eum, ut descenderet, & sanaret filium eius: incipiebat enim mori. Dixit ergo Iesus ad eum: Nisi signa & prodigia uideritis, non creditis. Dicit ad eum Regulus: Domine, descende priusquam moriatur filius meus. Dicit ei IESVS: Vade, filius tuus uiuit. Credidit homo sermoni, quem dixit ei IESVS, & ibat. Iam autem eo descendente, serui occurrerunt ei, & nunciauerunt dicentes, quia filius eius uiueret. Interrogabat ergo horam ab eis, in qua melius habuerit. Et dixerunt ei: Quia heri hora septima reliquit eum febris. Cognouit ergo pater, quia illa hora erat, in qua dixit ei Iesus: Filius tuus uiuit. Et credidit ipse & domus eius tota. Hoc iterum secundum signum fecit IESVS, cum uenisset a Iudæa in Galilæam.

Vt ergo cognouit Iesus, quod audierunt Pharisæi, quòd Iesus plures discipulos facit, & baptizat, quàm Ioannes (quamquam Iesus non baptizaret, sed discipuli eius) reliquit Iudæam.

COMMENTARIVS.

PErsequitur historiam Euangelista, & posteaquam discipulos Ioannis apud magistrum conquestos esse de baptismo Christi, & quòd plures baptizaret narrauit, refert nunc baptismi eius famam etiam ad Pharisæos, qui erant Hierosolymis peruenisse. Fama autem rei veritatem superabat: nam Christus nō baptizabat, sed discipuli eius. Solent tamē res in ore narrantium augeri, & multiplicari. Delatum autem esse ad Pharisęos, Christum per se baptizare, insinuat Ioannis parenthesis: *Quamquam ipse non baptizaret*, quasi diceret: non est res, vti se habuit relata, vt ergo nouit Dominus iam huius rei notitiam ad Pharisæos peruenisse, a Iudæa recessit. Pharisæi dicuntur audiuisse, at Dominus cognouisse, quia illi ex nuncijs, & hominum relatione, at Christus sine nuncio, qui omnia etiam antequam fierent nouerat, intellexit. *Reliquit Iudæam* amputans inuidiam Pharisæorum, & tempori opportuno passionem suam reseruans, vt dicit Cyrillus lib. 2. cap. 76. Quamuis enim suæ diuinitatis potentia omnia aduersantia repellere potuisset, tamen se quoque esse hominem, suamq. veram humanitatem in multis demonstrare voluit, vt nos etiam suo instrueret exemplo, qui aliquando aliorum furori, & indignationi locum dare debemus. Hæc autem inuidia Pharisæorum, quòd plures baptizaret, quàm Ioānes, non erat ex zelo, & amore erga Ioannem, quem etiam odio prosequebantur, & Herodi tradi curauerant, vt patet Matth. 17. sed ex propriæ laudis amore. Si enim minoris haberi æquò animo ferre non poterant, si ergo Ioannem persequebantur, cum pauciores baptizaret: timendū erat eos multo peiora contra Christū, qui plures baptizabat, & cuius nomen celebrius reddebatur, facturos. Propterea reliquit Iudæam, hoc tamen in sequenti commentario magis explicabitur.

ANNOTATIO I.

Christus per discipulos, non per seipsum baptizauit.

DVbium in illo verbo, *Quamquam Iesus non baptizaret*, occurrit, nam Ioannes ipsum baptizaturum prędixisse videtur Matth. 3. Ipse vos baptizabit in Spiritu sancto. Tertullia. libro de Baptis. ad hoc respondet, dicens: Ecce Dominus venit, & non tinxit: legimus enim. Et tamen is non tingebat, verum discipuli eius: quasi vero ipsum suis manibus non tincturum Ioãnes prædicasset. Nõ vtique sic intelligendum est, sed simpliciter dictũ more communi, sicut est. v. g. Imperator posuit edictum, aut Præfectus fustibus cecidit, nũquid ipse proponit? numquid ipse cædit? semper is dicitur facere, cui prę ministratur, ita erit accipiendum verbum Ioannis Baptistæ: ipse vos tinget pro eo, quod est per ipsũ vel in ipsum tingemini. Hæc Tertul. & recte respondet, siue enim per hũc, siue per illum ministretur baptismus, baptismus est Christi, & ipse est, qui baptizat, ceteri sunt ministri. Hac ratione vtitur Paulus 1. Cor. 3. ad probandum ministrorum differentiam, siue in Sacramentis, siue in doctrina ministranda, non inducere varietatem aliquam in suscipientibus, quasi qui baptizatus est, aut credidit per vnum, melior propterea fit eo, qui baptizatur, aut credit per alterũ. Sunt enim vnius Christi omnes ministri, fides, & baptismus eius sunt. Hac etiam ratione vsus est sæpe Aug. contra eos, qui hæreticos rebaptizandos existimabant. Si enim Christi baptismus est, ipse est qui baptizat, siue bonus, siue malus sit minister, baptismus non viciatur. Christus enim est, qui baptizat. non ergo baptizabat, quia suis manibus proprijs non conferebat baptismum, tamen vere baptizabat, quia qui baptizabant, ministri eius erant.

Cur Christus noluerit per se ipsum baptizare.

Sed percontabitur non immerito aliquis, cur Christus noluit per se baptizare. A Cyrillus libro 2. in Ioannem cap. 17. respõdet id factum, vt vel ex hoc meliorem suum esse baptismum confirmaret, quàm erat baptismus Ioannis. Ioãnes enim per seipsum baptizabat, Christus non per se, sed per discipulos, tamen plures ad Christum veniunt. Adde & in hoc Ioannis baptismus parum efficax ostendebatur, qui non nisi per ipsum Ioannem conferri potuit. His alias adiungere possumus rationes, cum enim in nomine Christi baptismus conferendus esset, vt per eum nomen
B Christi celebre fieret, magis hoc per alios, quam per eundem Christum faciendum videbatur. Rursus, quia si per se baptizaret, minister forsan crederetur baptismi, vt ceteri: at, vt ipse baptismi cognosceretur auctor, non per se, sed per alios in eius nomine conferri voluit. Hæc ratio est Augustini tractatu 5. in Ioannẽ. Chrysostomus homil. 28. aliam dat huius causam; nimirum quia hic baptismus nõ erat proprius Christi, sed Ioannis, non au
C tem erat expediens, vt per se Ioannis baptismum exhiberet. Sed superius annotatione 27. hanc opinionem reiecimus: existimat enim Christi baptismũ illum fuisse eundem, qui Ioannis erat. At maiorem difficultatẽ auctoritas Gregorij Nazian. nobis ingerit: nam in orat. in sancta lumina, Christum postquam a Ioanne baptizatus est, eundem Ioannem baptizasse affirmare videtur. Aug. autem Epist. 108. adhuc amplius dicit, nempe Apostolos a Christo ipso prius baptizatos, ad alios ba
D ptizandos esse missos: & loquitur de hoc baptismo, de quo dicitur, quod plures baptizabat. Respondeo vtramque doctrinã Gregorij & Augustini esse probabilẽ, nec locus hic obstat. Nã intelligi debet, Christum communiter, & vulgo non baptizasse per se, sed per discipulos.

Et abijt iterum in Galilæam.

COMMENTARIVS.

RElicta Iudæa abijsse iterum dicitur in Galilæam. particula, *Iterum*, secundum hunc in Galilæam regressum esse ex his, quos Ioannes describit, insinuat. Prior enim est, quando cum Philippo post Andreæ, & Petri vocationem e Iudæa venit in Canam Galilææ. tempore autem Paschatis in Iudæam reuersus, eiecit vendentes de templo, miracula fecit, eumq. Nicodemus Hierosolymis

conuenit: post hæc in alium Iudææ locum migrans baptizabat per discipulos, Ioanne baptizante in AEnon, ibiq. mansit vsque ad Ioannis vincula, quando in carcerem traditus ab Herode in Galilæa fuit: tunc cognoscens ad Pharisæos delatum esse, se plures baptizare, quàm Ioannem, in Galilæam iterum abijt, & hic est secundus regressus.

ANNOTATIO II.

Cur Christus, Ioanne in carcerē coniecto, in Galilæā secesserit.

De hoc secundo regressu Matth. 4. Mar. 1. Luc. 4. facta est mentio. Hi enim tres Euangelistæ dicunt, cum Ioannes traditus esset, nempe in carcerem cōiectus, tunc reuersum esse in Galilæam, quamuis noster Ioannes de Baptistæ vinculis nihil dixerit; sed tantum narrat. Cū cognouisset Dominus Pharisæos audisse eum plures discipulos facere, abijsse in Galilæam, tunc autem iam erat traditus Ioannes, & inuidia Pharisæorum manifestata. Nam non tantum odium Herodis, quod a Ioanne reprehenderetur, causa fuit, vt Ioannes traderetur, sed etiam inuidia Pharisæorum, vt Matth. 17. patet: ac propterea traditus Ioannes dicitur, nēpe à Pharisæis Herodi, sine quorum auctoritate non esset ausus tātum virum apprehendere. Ex hoc eorum facto inuidia in Christum acrior detegebatur, cum plures baptizaret, & celebrior iam fieret; propterea rectè dictum est superius, cum audierunt Pharisæi, quòd plures baptizaret, A tunc Christum recessisse. nam ex inuidia contra Ioannem, maior contra Christum futura certo timebatur, vt re vera factum fuit. Ista est historiæ veritas, ex qua liquet ceteros Euangelistas prætermisisse, quæ Ioannes inter priorem, & hunc regressum posteriorem in Galilæam narrauit: & ab hoc posteriori historiam texuisse. Rectè autem Lucas addidit: In virtute Spiritus in Galilæam regressum esse Dominū, quod verbum Ioannes omisit. Reuertebatur enim, vt in Galilæa initium suæ publicæ prædicationis faceret, B sicut prædictum erat, quod Matthęus capite 4. significauit, dicens: Secesit in Galilæam, & relicta ciuitate Nazareth venit, & habitauit in ciuitate Capharnaum, in finibus Zabulō, & Nephtalim, vt adimpleretur, quod dictum est per Isaiam prophetam. Quod autem in hoc regressu etiā per Nazareth transierit, & eam reliquerit, paulo inferius in hoc capite Ioannes significat.

Oportebat autem eum transire per Samariam.

COMMENTARIVS.

Samaria regio est inter Iudæam, & Galilæam sita, vt refert Iosephus lib. 3. de bello. cap. 2. cum igitur Christus in Iudæam profectus, in Galilæam transire destinasset, rectè dicitur transeundum ei esse per regionem Samariam. Cyril. lib. 2. cap. 77. & Chrysost. homil. 30. illud verbum, *Oportebat*, considerant: ne enim Iudæi conqueri possent, quod ad gentes docendas iret, qui ad Israel missus esset, *Oportebat*, inquit, quasi diceret: itineris necessitas id postulabat, vt illac iret. Transiens autem conuenienter virtutem suam exeruit, vt Sol quocumque proficiscitur, illuminat.

ANNOTATIO III.

Quæ fuerit, & vnde dicta Samaria.

Samaria nomen est Prouinciæ, atque Vrani tribum Ephraim, & mediam Manassem continebat: erat partim campestris, partim montuosa: habens aquas supra modum dulces. Aliqui Samariam dictā a filio Chanaam etiam ciuitatis cuiusdam sic appellatæ. de prouincia Samariæ frequēns est in scriptura mentio 3. & 4. lib. Reg. quæ to-

Chanaam Samaræo. Gen. 10. putant. id incertum est. Erat etiam nomen ciuitatis, quam vt habetur 3. Reg. 16. Amri rex Israel ædificauit super montem emptum a quodam dicto Somer, nomen autem antiqui Domini imposuit ciuitati Somer, inde Samaria dicta. Regia sedes erat Regū Israel, postquā decem tribus a Iuda recesserūt, & totius prouinciæ caput, ac metropolis. Isa. 7. Caput Ephraim Samaria. Euersa A est ab Hircano funditus: sed restituta ab Herode Antipatro, & vocata Sebaste, vt refert Ioseph. li. 15. Antiquit. c. 11. Hier. in Epitaphio Paulæ ibi cōdita ossa Elisęi, Abdiæ, & Ioannis Baptistæ affirmat. tempore Christi extabat ciuitas, modo autem nullam ibi habitationem superesse ferūt: hoc in loco non pro ciuitate, sed pro ipsa prouincia sumitur, quando dicitur Christum per Samariam transiuisse.

Venit ergo in ciuitatem Samariæ, quæ dicitur Sichar.

COMMENTARIVS.

ERat vrbs Samariæ inter alias nominata Sichar. veniens ergo in Galilęam per Samariam, ad hanc diuertit vrbem, quæ in via posita erat, vt particula, *Ergo* hanc esse in medio itinere positam insinuet, quasi venientibus e Iudæa in Galilæam ista ciuitas media occurreret.

ANNOTATIO IIII.

Quæ fuerit ciuitas Sichar, siue Sichem.

SIchar, vt notat Hieronymus in Epitaphio Paulæ, proprio vocabulo Sichen dicta erat: at Christi tempore corruptum erat, & dicebatur Sichar, vulgari autem vocabulo vsus est Euangelista. Sita erat in confinibus Tribus Ephraim prope montes dictos Hebal, & Garasin: qui alio nomine Ios. 20. dicitur mons Ephraim, eratq. monti huic adeo proxima Sichar, vt in monte sita, in eodem loco Iosue dicta sit, a Sebaste seu Samaria vrbe duodecim, ab Hierusalem triginta milliaribus distabat. Fuit hæc ciuitas ab Abimelech Iudic. 9. euersa, etiam sale super eam dispersa. instaurata tamen a Ieroboam. 3. Regum 12. primo rege Israel, & caput regni Israel ab eo constituta: ibi enim habitauit ipse, & quo tempore Alexander venit in Iudæā, erat Metropolis Samaræorum, vt refert Ioseph. lib. 11. Antiquitat. Multa memoranda in hac ciuitate Sichen facta scriptura vetus narrat: cum enim Abrahā Dei iussu ex Mesopotamia in terra Chanaam ve-

In scriptura multa cō memorantur facta in ciuitate Sichar.

A nisset, primum venit Sichen, ibiq. primo altare ædificauit Domino, & terræ illius promissionem accepit: vt habetur Gen. 12. & 13. Iacob etiam reuertens ex Mesopotamia cum vxoribus, & filijs in Sichen fixit tabernaculum, & ibi emit partē agri, a filijs Emor. Genes. 33. Ibi Dina corrupta est a filio regis Sichē, & facta est occisio magna a filijs Iacob. Gen. 34. Sichen constituta asylum, & refugium fugitiuis Ios. 20. Ibi decem tribus propter stultitiā Roboam recesserunt a Iuda, 3. Reg. 12. B Ossa Ioseph in Sichen sepulta sunt, vt habetur Ios. vltimo. Hieronymus de locis Hebr. eandē dicit Sichen, & Salē. vnde sequitur Melchisedech typum Christi, etiā huius vrbis Regē fuisse. profecto vrbs satis celebris, multo celebrior propter hoc Christi miraculū facta est. Tēporibus Hieronymi vastata erat, & iuxta eā ædificata ciuitas dicta Mamertha, & postea Neapolis. Hæc est Sichar, in quam Christus venisse narratur.

Iuxta prædium, quod dedit Iacob Ioseph filio suo: erat autem ibi fons Iacob.

COMMENTARIVS.

HIstoria nota est Gen. 33. Iacob reuertens e Mesopotamia venit Sichen, & ibi ab Emor filijs partem agri centum emit agnis: quando autem mortuus est in

est in Ægypto præter duplicem hereditatis sortem, hanc agri partem dedit Ioseph, Gen. 48. & dicebatur prædium Iacob, prope hoc prædium erat sita Sichar. *Erat autem ibi fons Iacob*. nempe prope, aut intra prædium, *Fons Iacob*, quia a Iacob extructus erat, extra Sichen fons hic erat duplici, vt fertur, arcus iactu distans, in eo prædio Ioseph ossa sunt sepulta.

Iesus autem fatigatus ex itinere, sedebat sic supra fontem.

FAtigatus Dominus ex itinere, quod pedes confecerat, sedit supra fontem. Illud *Sic*, Chrysost. hom. 30. exponit non in sella, non in loco honoratiori: sed in terra, vt contingit. Alij exponunt, id est, sic fatigatus vt erat. mihi videtur potius causam insinuare, *sedebat*, *Sic*, id est propterea sedit. videtur enim poni loco dictionis Hebrææ, כן, seu, לכן dicitur autem supra fontem, id est prope fontem, est dictio Hebræa, על. Fatigatus ergo erat, & propterea, iuxta fontem sedit: hoc enim est proprium iter agētiū, vt cum defessi sunt, sedeāt, & refrigerij causa ad fontem quiescant: hoc Dominus noster fecit.

Hora autem erat quasi sexta.

IVdæi dies in duodecim horas, & noctes in totidem diuidebant: vnde hora quasi sexta prope meridiem fuisse significat. Aliqui dictionem, *autem*, pro causali interpretantur, vt causam hæc verba contineant, quod fatigatus sederit. nam multo tempore iter fecerat, & æstus solis feruebat. Melius tamen legitur, si sit cōtinuandi dictio, & historiæ prosecutio, quasi dicat: & hora quasi sexta, vt causam contineat eorum, quæ sequuntur. mulier enim venit aquam haurire, & discipuli cibos emere, quia hora instabat prandij. Iudæi quomodo horas computarent.

Venit autem mulier de Samaria haurire aquam.

PRudenter Dominus Samaritanam lucraturus ad fidem, opportunitatem captat, quando & necessitas continui potus eam trahit ad fontem, & Christi defatigatio colloquendi præbet occasionem, nemoq. adstat, qui possit impedire colloquium. Felix Samaritanæ necessitas, quæ eam pertrahit ad salutem, & diues paupertas, quæ per se cogit, vt faciat, quod per ministros fieri solet: sed nisi fatigatus Christus sederet expectans, nullam mulieri vtilitatem sinus ad fontem adferret aduētus. Temporales necessitates, & indigentia, solent salutis consequendæ dare occasionem, quando diuina misericordia, vt peccatorem conuertat, illis vti disponit. Videtur venisse casu, sed qui omnia dispensat, mentem illius arcano ducebat impulsu, vt tunc veniret, quando fons vitæ Christus ibi esset præsens. Hoc exemplo videmus actiones humanas a Deo dirigi, quæ proponimus agenda ita disponente, vt plerumque aliud agentes, incidamus in ea, quorum nulla erat cogitatio. Rebecca veniebat ad fontem, non vt ibi Abrahæ inueniret seruum, qui vt ipsam hero suo desponderet venerat: sed vt aquam ouibus potandis hauriret, & quamuis casu venisse sit visa, disponente Deo veniebat, & quem nesciebat, in hunc ignara incidit. Gen. 24. venerat Rachel ad fontem, non vt futurum sponsum Iacob inueniret, sed vt paternas oues adaquaret, verum Deus suo consilio omnia ordinabat. Gen. 29. Et Purpurissa illa, Act. 16. in sacellum, quod iuxta flumen erat, paternæ religionis gratia venerat, de Paulo &c

Dei prouidentia disponit actiones nostras, & dirigit sapientissime.

lo & Barnaba Apostolis prorsus nescia, & tamen salutem disponente Domino per ipsos inuenit: quæ enim salutis nostræ sunt, sæpe nobis inscijs a Domino disponuntur. Recte ergo Cyril. lib. 2. ca. 80. dicit, Dominum fecisse ad modum iacientis retia, vt passeres capiat.

Dicit ei Iesus: Da mihi bibere.

SItiebat Dominus, corporales enim nostras induit passiones, & qui sine carne poterat nos saluos facere, voluit tamen propter nos fieri homo, quiq. ne sitiret, impedire, & sitientem se, sine alterius ministerio potuit satiare, propter mulieris salutem, eius auxilio dignatus est indigere. *Da*, inquit, *mihi bibere*, vox est deprecantis, & qui imperare potuit Angelis, vilem adulteram, & infidelem mulierem rogat. adeo enim hominum diligit salutem, vt quod nostra summopere interest, quodq. omnibus modis iubere potest, etiam precibus flagitet.

Discipuli enim eius abierant in ciuitatem, vt cibos emerent.

SI discipuli adfuissent, non per se, sed per eos aquam petijsset, at hi in ciuitatem, quæ prope erat, vt cibos ad manducandum emerent, abierant, ea de causa ipsemet aquam a muliere petit. Verba hæc causam exprimunt, cur mulieri dixit: Da mihi bibere. *Discipuli enim abierant*, quasi diceret: causa cur loqueretur cum muliere erat, quia discipuli præsentes non aderant. Humana causa est, quæ exterius apparebat, tamen diuina, & altior latebat ratio: nam & Dominus ipsos voluit abfuisse discipulos, vt colloquij occasionem acciperet, & per id mulierem traheret ad fidem. Ieiunus autem cum esset, nec vllos cibos sumpsisset, bibere petijt. non re vera vt biberet, qui nec per multum temporis postea bibit, nec oblatos a discipulis cibos accepit, sed vt sermone iam suo, mulieris mentem inciperet illuminare. Attende discipulos abijsse ad emendum, non ad mendicandum.

Dicit ergo ei mulier illa Samaritana.

ILla particula, *Ergo*, illationem quandam denotat, & insinuat aliquid præter simplicem responsionem. Nam sæpe dicitur, *Dicit ei mulier, dicit ei Iesus*, & nō apponitur talis particula: quod argumento est, eā hoc loco aliquid innuere, & ita est. Duo enim indicat, alterū relationem ad superiora verba, quia mulier nihil Christo dixisset, nisi ille ab ea bibere petijsset, quasi dicat: causa quod mulier ei sit locuta, ea est, quia Christus bibere petijt. alterum relationem ad sequentia: verba enim, quæ sequuntur, quandam insimulationem continent, cuius causa est Christi petitio, vt sit sensus; petijt Christus bibere, & propterea mulier eum reprehendere, & insimulare est ausa. Nec dicitur tantum: *Dicit illa mulier*, sed *Illa mulier Samaritana*, quia nisi Samaritana esset, non reprehendisset, ac si clarius dictum esset: mulier illa, quia Samaritana erat, & quia Christus ab ea bibere petijt, verba sequentia, quæ insimulationis sunt, protulit. Hic est legitimus sensus: perpende autem humilitatem, & patientiam Christi, in vnius feminæ paupercula salute quærenda.

Expenduntur verba singula.

Quo modo

Quo modo tu Iudæus cum sis, bibere a me poscis, quæ sum mulier Samaritana?

ODerant, & contemnebant Iudæi Samaritanos vt idololatras, qui cum vero Deo idola adorarent, commerciumq. eorum abhorrebant: mulier ergo hoc exprobrat ei, contemptumq. communem suæ gentis in Christum retorquet, dicens: Vos Iudæi, commercium nobiscum refugitis omne, *Quo modo tu, Iudæus cum sis, modo petis bibere a me, quæ sum Samaritana?* intelligebat mulier non esse commercium, si parum aquæ sitienti porrigeret, sed hac occasione obijcit ei Iudæorum aduersum gentem suam communem auersionem: & hic est sensus legitimus.

ANNOTATIO V.

Superiora verba sunt exprobrātis an reprehendentis?

VErba esse corrigentis Chrysost.hom. 30.existimat, quasi mulier eum correxerit, quia arbitrabatur non licuisse Christo, quem Iudæum existimabat, commercium vllum cum Samaritana habere, ac propterea corripientis sunt verba: *Quomodo tu, cum sis Iudæus, a me quæ sum Samaritana, bibere petis*, facisq. quod tibi non licet? Cyrillus lib.2.cap.81.verba putat esse dubitantis, quærentisq. causam: Cur cum sit Iudæus, cum Samaritana conuersetur? tamen conformior mihi videtur data expositio: quamuis enim dictio illa, *Quo modo*, in scriptura vtrumque sensum, & alios etiam admittat, in præsenti tamen potius vox est exprobrantis, vti diximus, & adhuc inferius magis expli A cabitur. Mulier autem hæc Christum Iudæum nouit: tum ex loquela, tum ex habitu, vt dicit Chrys.hom.30. sicut & Petrus ex loquela Galilæus agnitus est Matt. 26. quamuis enim Hebraice omnes loquerentur, tamen sermonis prolatio, nationes etiā eodē idiomate vtentes distinguit. Ex habitu, vt dicit etiā Cyril.lib.2. c..80. nā Num.15.præcepit Deus Iudæis, vt in palliorum angulis fimbrias facerent, & hyacinthinas vittas apponerent, quas cum viderent mandatorum Domini recordarentur. B Adde etiam, vt ab alijs distinguerētur nationibus. Vt enim animam fide, corpus circumcisione, sic etiam exteriori habitu eos signauit, vt suos. Hac ergo ratione mulier nouit Christum Iudæum esse.

Non enim coutuntur Iudæi Samaritanis.

COMMENTARIVS.

NOn sunt verba Euangelistæ, vt aliqui volunt: sed mulieris causam suæ exprobrationis exponentis, quasi diceret: Quomodo tu Iudæus petis a Samaritana? nam vos Iudæi refugitis commercium nostrum, non dignamini nobiscum tractare, & propterea dicit, *Iudæi non coutuntur Samaritanis*, quasi dicat: vos estis qui nos refugitis, nos contemnitis: non autem dixit, non coutuntur Samaritani Iudæis, causam auersionis animi in Iudæos reijciens. Couti autem non est vox Latina vsitata, idem tamen significat, quod communicare, seu habere commercium.

ANNOTATIO VI.

Patres diuersis modis superiora verba intelligunt.

CHrysostomus hom.30.hoc propterea A dictum putat, *Non coutuntur Iudæi* *Samaritanis*, vt peccatum in Christum reijceret: quasi ipsius sit culpa, quod cou-

teretur cum Samaritana. Sed expositio da ta rectior est: cuius argumentum, id est, quod discipuli abierant in ciuitatem, vt emerent cibos, nec illi vendere, nec isti emere renuerunt. non enim hoc commercium censebatur, quod neque mulier ignorabat: sed voluit Christo Iudæorum arrogantiam, qua Samaritanos contemnere videbantur, exprobrare, quamuis Iudæi zelo religionis id facerent: nec exprobratione contenta, etiam aquam petitam negat. Chrysost. hom. 30. dubium proponit, qua ratione petierit Christus bibere ab B ea, cum lex non permitteret? Refert solutionem quandam, nempe petijsse, quia negaturam sciebat. hanc reijcit, ideo, inquit, minus petere oportebat: qui enim alios inducit ad præuaricandū, ipse magis peccat. Respódet autem Chrysostomus, quòd iam tunc huiusmodi præuaricari obseruationes nihil referebat. Sed ista solutio non videtur satisfacere: nam lex adhuc non cessauerat, si ergo lege id erat prohibitū, referebat profecto non præuaricari eam. Cyril. lib. 2. cap. 80. exactius exponit, nem C pe legem solum prohibuisse tactum immundi: tamen Iudæos superstitiosos multum extendisse, & dilatasse has prohibitiones, & multa miscuisse superstitiose, tale autem erat hoc: non ergo erat contra legem, & ita re vera est. Si enim contra legem esset aquam bibere datam a Samaritana, multo magis esset contra legem cibos ab illis emere. Commercia, & fœdera prohibuerat Deus cum infidelibus: tamé non erat commercium, si emerent cibum, aut acciperent potum, dum iter per eorum D fines facere contingebat. Nam multi inter infideles tunc negotiorum causa commorabantur, tamen non erat contra legem, si aliquid emerent, aut acciperent ab eis.

Authoris sententia. Verum quantum ad locum præsentem spectat, nec de hac extensione, quam Iudæi superstitiose fecerant, sermo est: sed quia ex odio singulari contra Samaritanos abstinebant etiam a multis, in quibus, ab alijs infidelibus, non se separabant. Summopere enim Samaritanos, & E contemnebant, & detestabantur super alios omnes infideles, propter causas, quas statim adiungemus: Christus autem, & discipuli, qui hoc odio eos non prosequebátur, quando maxime sine aliorum scandalo fieri poterat, hæc non curabant, vtpote non ex lege, sed ex particulari, & proprio profecta odio, & ob id Dominus bibere petit, at mulier exprobrans, A hunc contemptum, & horrorem Iudæorum in Samaritanos, hæc respondit.

ANNOTATIO VII.

Samaritanorum origo.

Samaritanorum origo. ex lib. 4. Reg. c. 17. deducitur. Regio hæc ante captiuitatem per Regem Assyriæ factam, a tribubus decem habitabatur. Ieroboam enim primus Rex decem tribuum in Samaria sedem collocauit: translatis autem decem tribubus, ne regio illa inculta periret, misit Rex Assyriæ gentiles, qui eam colerét, & vt dicit Epipha. hær. 8. in fine, dicebantur Chutei, & sic vocat eos Iosephus. Cū auté isti gentiles Deos patrios adorarent, veri Dei spreto cultu, immisit Deus leones in eam regionem, a quibus lacerabantur incolæ: eamq. ob causam Salmanasar Iudæorum sacerdotes misit, qui eos ritum legis Mosaicæ docerent, tamquam id esset contra lacerantes bestias remedium, eaque ratione plaga cessauit. Hinc factū est Samaritanos illos cultum Iudæorum admisisse, tamen simul suorum Deorum superstitionem retinuisse, vt partim Gentiles, partim Iudæi fuerint. Seducti sunt postea varijs erroribus a quodam, qui a Iudæis ad ipsos transfugit, vt habet Epiph. hær. 9. & Hierony. Dialog. contra Luciferianos. Hos etiam decepit postea Simon Magus Act. 8. Isti simul idola, & Deum Israel colebant. prĕterea receperunt tantum quinque libros Moysis, vt dicit Origenes tom. 4. in Ioannem, circumcisione vtebantur, Messiam expectabant, quæ Moyses docuit: cum his tamen, & ritus gentium exercebant: propterea Samaritani, sicuti inter nos hæretici reputabantur a Iudæis, adeo vt Iudæi in aliquem conuicium iactare volentes, Samaritanum appellare soliti essent, vt notat Hiero. epist. ad Algas. quæst. 5. & ex scriptura patet: nā conuicij causa Christum vocarunt Samaritanum, eratq. summū inter eos odium. Eo etiam factū est, vt quando Iudæis permissum fuit reædificare templum, noluerint Samaritanos, tamquam Ethnicos admittere in consortium. Quamuis auté ex vtraque parte esset mutuum odium, tamé Iudæi præcipue auersabantur Samaritanos, eosq. despiciebant, vt transgressores legis, & idololatras.

Fuerunt auté multę causę, cur Iudæi tā to Samaritanos odio prosequerentur. Ob quas causas Iudæi dedignabátur Samaritanos.

Prima, quia oriundi erant ab Assyrijs, a quibus durissima seruitute oppressi fuerant.

Secunda

Secunda, quia Samaritani possidebant regionem ad Iudæorum hereditatem pertinentem.

Tertia, quia Samaritani Deos alienos colebant, & cærimonijs Mosaicis gentiũ ritus miscebant.

Quarta, quia solis quinque libris Moysis receptis, ceteros reijeiebant.

Quinta, quia postquam Iudæi reædificare cœperunt templum, Samaritani non admissi ab eis ad ædificium, omni vi conati sunt illud opus impedire, vt habetur lib. 1. Esdr. cap. 4.

Sexta, quia sacrificabãt extra templum in monte Garisim, vbi etiam ædificauerãt templum, & sacerdotes instituerant, & sacrificia, vt refert Iosephus lib. 11. Anti. c. 7. & 8. vnde extitit inter eos de tẽpli præstantia disceptatio: adeo vt delata fuerit ad regem AEgypti, qui adiudicauit sententiam Iudæis, vt refert Iosephus li. 13. Antiquit. c. 4. quæ contentio etiam tempore Christi perseuerabat.

Septima, quia erant scandalum quoddã Iudæis: nam quicumque ob violationem legis Mosaicæ, aut propter alia flagitia nõ poterant tuto in Iudæa viuere, transfugiebant ad Samaritanos: & hac fiducia audacius legem violabant, vt refert Ioseph. lib. 11. Antiquit.

Octaua, quia modo Iudæos, modo Assyrios se esse profitebantur: quãdo enim erãt res Iudæorum prosperæ, Iudæos se esse fa-

A tebantur. Vnde vt refert Ioseph. lib. 11. Antiquit. cap. vltimo, cum viderent Alexandrũ Magnum beneficentia vti erga Iudæos, se esse Iudæos dixerunt: at e contrario, quãdo Antiochus Epiphanes Iudæos insectabatur, atque eorũ legem, & religionẽ delere conabatur, se Iudæos negarunt, vt idem Iosep. lib. 12. Antiquit. perhibet.

His de causis Iudæi summo odio Samaritanos prosequebantur, & tamen, vt diuina virtus, & misericordia splẽdeat, Christus adueniens magis istis, quã Iudæis acB ceptus fuit. Biduo enim magnam eorum multitudinẽ cõuertit, miraculo vnius feminæ Samaritanæ, & solo verbo. Præterea cum decem leprosos mundasset, vnus gratus inuentus est, & hic erat Samaritanus. Rursus in illa parabola incidẽtis in latrones, Samaritanus erat, qui misericordiã fecit cum illo. Primo anno post passionẽ Domini Philippo prædicante, cõuersa est Samaria, & recepit verbum Dei, tantiq. sunt æstimati, vt Petrus & Ioannes ad eos confirmandos venerint Act. 8. vt, qui longe C erant, prius accesseriut ad Christũ, quàm qui prope: &, qui peiores erant, meliores multo facti sint: vt gratia, & Dei virtus cognoscatur. Hinc patet verborum sensus, *Non coutuntur Iudæi Samaritanis*: propter causas enim prædictas non erat commercium inter eos, sed ista femina plus æquo rigida, etiam aquæ modicum sitienti porrigere, commercium reputabat.

Respondit Iesus, & dixit ei: Si scires donum Dei, & quis est, qui dicit tibi: Da mihi bibere; tu forsitan petisses ab eo, & dedisset tibi aquam viuam.

COMMENTARIVS.

Responsionis sensus hic est. *Si scires donum Dei.* nempe filium proprium datum a Deo, vt omnis, qui credit in eum, non pereat, sed habeat vitam æternam: & est cum articulo, donum illud insigne, & magnificum. Et rursus, si simul scires, qui sum ego, qui peto a te aquam ad bibendum, nempe me esse Dei filium, qui veni, vt omnis, qui credit in me, non pereat sed habeat vitam æternã profecto tu potius a me peteres, & ego non negarem, vt tu negasti mihi, sed darem tibi aquam perfectiorem, nempe aquam viuam. Hæc verba deductionem quandam, & consecutionem habent; nimirum; si hæc duo intelligeres, tu peteres ab eo: & rursus, si peteres ab eo, ille daret tibi aquam viuam; sunt igitur duæ consecutiones, & vtraque est explicanda. Prior continet duo; *Si scires donum Dei*, & simul, *Quis est, qui dicit tibi*: ex his duobus sequitur; tu peteres ab eo, sic autem declaratur. Si mulier nouisset donum Dei, suum filium dantis, vt omnis, qui credit in eum, non pereat, sed habeat vitam; Christum autem non nouisset, quis esset, non petijsset ab eo quidquam. Nam etiamsi illud nouisset; Duo proponuntur, Samaritanæ cognitu necessaria vt aquam viuã peteret.

 tamen

præparasse, qualis est Spiritus sanctus, & scires me esse, per quem hoc donum communicandum est: tu ab eo petijsses, & dedisset tibi illud donum. Hæc expositio est etiam Magni Athan. lib. de incarna. Christi. Cyril. lib. 2. cap. 82. per donum hoc, ipsa dona Spiritus sancti intelligit, ac si dicat; Si scires magnitudinem donorum, quæ præparauit Deus hominibus, & me esse datorem, tu petijsses, & dedissem tibi talia dona. Mihi magis probatur nostra expositio: nam, si per donum, aut Spiritum sanctum, aut dona eius exponamus, hic sensus non cohæret recte sequentibus verbis. nam dicitur: Daret tibi aquam viuã, quam certe distinctam esse indicat, ab hoc dono Dei, alias enim dixisset: Dedisset tibi donũ hoc. non ergo Spiritus sanctus intelligitur per hoc donum, de quo dicitur: *Si scires donum Dei*: neque gratia seu dona ipsius: in vtraque enim expositione aqua viua & donum hoc, vnum & idem significanr, cum tamen aliud donum, aliud aqua hæc significare videantur. Sensus ergo est: *Si scires donum Dei*, nempe filium Dei datũ a Patre, vt omnis qui credit &c. & simul scires me esse hoc donum, peteres a me: & ego darem tibi aquam viuã, nempe Spiritum sanctum, per quem vitam haberes. Præterea quamuis Spiritus sanctus sit donum datum hominibus, est tamẽ donum ex dono: nam nisi datus esset filius, nec datus esset Spiritus sanctus. Dominus ergo potius de dono hoc primo, & radice omniũ donorum loquitur infideli mulieri: prior enim est articulus hic, & causa alterius. Confirmo ex illo Ioan. 7. Qui credit in me, flumina de ventre eius fluent aquæ viuæ; hoc autem dixit de Spiritu, quem accepturi erant credentes in eũ. Illud, *Qui credit in me*, dicitur nunc, *Si scires donum Dei*, &c. id est, si crederes in me: hoc autem est credere vnigenitum datum a Patre, & Christum esse illum vnigenitum: statim sequeretur donatio Spiritus sancti, qui est hæc aqua viua. Aliqui nostræ ætatis auctores per hoc donum exponunt beneficium, quo Dominus afficiebat ipsam Samaritanam, quod ad eam se conuerteret, & eam ad fidem dignaretur attrahere. sed hæc expositio non videtur ad rem facere. Christum autem donum esse nemo dubitat. datus enim gratis est a Patre pro nostra salute. Ioan. 3. Vt filium suũ vnigenitum daret. Isa. 7. Nobis natus, nobis datus, natus nobis vt homo, datus vt Deus, quando enim filium dedit in carne, nobis donauit. Spiritus sancti autem do-

A num est nobis datum ratione gratiæ, & aliorum donorum: tamen particulari quadam ratione dicitur donum, quia a Patre & Filio voluntate, & amore procedit; de qua re non est hic locus proprius tractandi.

ANNOTATIO IX.

NOn conuenit inter antiquos Patres in expositione huius aquæ viuæ. *Quid nomine aquæ viuæ sit intelligendum.*
B Sunt enim in quattuor sententias diuisi. Prima est Cypria. Epist. 63. & Ambr. Ser. 31. hanc aquam viuam baptismi aquã interpretantium, quæ aqua virtutem habet animas vitæ restituendi. quam expositionẽ August. li. 2. contra Crescon. Gramm. cap. 13. & 14. Illud Ioan. 7. Flumina aquæ viuæ de ventre eius fluent, edisserens, tacitis eius anctoribus, non recipit. Vtitur autem Augus. argumento hoc: Quia non omnes, qui baptismum recipiunt, viuificantur: baptismus enim ab aliquibus male accipi-
C tur, nec eo viuificantur; at hanc, quã Christus promittit, aquam viuam, nemo accipit, qui non viuificetur. quidquid sit de argumento, expositio nõ videtur accõmodata huic loco: nam si Samaritana tunc sciuisset donum Dei, & quis esset, qui secum loquebatur, vtique aquam viuam accepisset, nec tamen baptizata tunc esset. Nõ nego baptismum esse aquam viuam: qui viuificandi vim habet eos, qui vt oportet, eũ recipiunt; sed de hoc non est sermo præsens. Secunda expositio est Origen. tom.
D 13. in Ioan. & Basil. homil. in Psal. 28. & Theodore: in Psal. 1. qui hanc aquam viuam, sacram doctrinam interpretantur, quæ in Euangelio continetur: quam expositionem eodem argumento posset Augustinus refutare, quia multi sacra doctrina imbuti peccatis mortui sunt. Quo non obstante, verum est in scriptura sacra hãc doctrinam aquam salutis appellari, Eccl. 15. Aqua sapientiæ salutaris potauit eum. At neque hæc expositio accommodata satis
E huic loco videtur. nam scientiam hanc habenti, promittitur aqua viua. *Si scires*, inquit, *daret tibi aquam viuam*, distinguitur ergo aqua hæc a scientia, & cognitione. Tertia expositio est Cyril. lib. 2. in Ioã. cap. 82. & 85. qui gratiam Spiritus sancti, qua animæ viuificantur, hanc viuam aquam esse affirmat, quæ expositio, non videtur plene explicare totum contextum, in quo de aqua hac fit sermo, nec magnitudinem promissionis, nec gratiæ virtutẽ, & effica-

& efficaciam: non tamen in totum reijcienda expositio est, vt paulo inferius declarabitur. Est ergo quarta expositio, Athana. lib. de incarna. Christi. Basil. hom. in Psal. 45. in illud: Fluminis impetus lætificat. Chrysost. homil. 30. Hieron. in illud Isa. 55. Sitientes venite ad aquas. & August. tract. 15. in Ioan. qui hanc viuam aquam ipsum Spiritum sanctum interpretantur, quæ etiam expositio est Ambro. lib. 1. de Spiritu sancto c. 19. & 20.

Auctor resoluit dubitationem.

In huius difficultatis resolutionem, verba hæc, & sequentia sunt consideranda. Dicitur enim, *Aqua, quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam*. Aquæ ergo sunt duæ; prior quæ viua dicitur, & quam daturum se Christus promittit, & hæc fit in eo, qui accipit, fons. Altera est aqua, quæ ab hac aqua, & fonte emanat, & salit in vitam æternam. Aqua ergo viua, quæ fons fit in accipiente, Spiritus sanctus est; aqua vero, quæ a fonte hoc fluit & emanat, significat gratiam, & dona Spiritus sancti, quæ participatio quædam sunt ipsius, ideoq. aquæ etiam & viuæ dicuntur. Hæc duo distinguit Paulus Rom. 5. Charitas, inquit, Dei diffusa est in cordibus nostris, per Spiritum sanctum, qui datus est nobis. *Charitas*, inquit, *diffusa est*, hæc est aqua manans & fluens, *Per Spiritum sanctum, qui datus est*, hic est fons aquæ viuæ. Similiter etiam Ioan. 7. *Flumina aquæ viuæ fluent*, aqua hęc viua, Spiritus sanctus est: subiungitur enim hoc dixit de spiritu, quē accepturi erant. rursus *Flumina*, hæc sunt gratiæ, hæ dona Spiritus sancti, & sic Athana. 99. ad Antiochum. q. 113. per flumina, dona interpretatus est Spiritus sancti. simul ergo complectamur tertiam & quartam expositionem, & sensus perfectus erit. Aqua enim hæc viua, Spiritus sanctus est, qui fit in accipientibus fons aquæ, nempe gratiæ, & donorum, ac virtutum mirabilium. Vnde Ambro. lib. 1. de Spiritu sancto cap. 19. & 20. vtramque visus est coniungere: nam modo Spiritum sanctum, modo gratiam interpretatur hanc aquam. Non solum ergo hæc expositio accommodatur hisce verbis, sed perfecte significat magnitudinem promissionis, & huius aquæ excellētiam. datur enim ipsemet Spiritus sanctus, qui inhabitat, & manet in ipsis credentibus. Rursus etiam conuenit cum multis scripturis, in quibus Spiritus sanctus aquæ effusæ comparatur. Ioel. 2. Effundam de Spiritu meo. Tit. 3. Per lauacrum regenerationis, & renouationis Spiritus sancti, quem

A effudit in nos abunde. Item est proprior similitudo, nam vt aqua lauat sordes corporis, tamquam efficiens causa, & munditiem tamquam formam inducit: Sic Spiritus sanctus lauat animas, efficitq. in eis munditiem, quæ eius gratia est. Concludamus ergo aquam hanc viuam, de qua hic in propositis verbis loquitur, esse Spiritum sanctum. Hæc enim vt sequentibus verbis dicitur, fit in accipiētibus, fons gratiæ & donorum, quæ etiam aquæ dicuntur, quia participatio quædam sunt Spiri-

B tus sancti, & per ea homo spiritualis efficitur. Duæ ergo sunt aquæ; altera Spiritus sanctus ipse, qui & aqua, & fons aquæ dicitur: altera est gratia & effectus Spiritus sancti, quibus anima munda, decora, & spiritalis efficitur: & vtriusque fit mentio in hoc colloquio. Aqua autem viua promissa in præsenti sententia, ipse est Spiritus sanctus, qui fons & principium est gratiarum omnium. Quare autem aqua, & viua dictus sit, in annotatione sequenti exponitur.

C

ANNOTATIO X.

Tres similitudines aquæ cū Spiritu sancto.

POstea qnam aquam viuam Spiritum sanctum esse ostendimus, eur aquæ illiq. viuæ comparetur declarandum est. Aquæ confertur propter tres similitudines, quarum prima est: Sicut aqua sordes & maculas corporum eluit; sic Spiritus sanctus sordes animarū, quæ sunt peccata, & multo magis animas maculant & deformant, quàm quæcumque sordes, aut

D maculæ corpora. De hac lotione dicitur Isa. 4. Si abluerit Dominus sordes filiarū Sion, & sanguinem Hierusalē lauerit de medio eius, in Spiritu iudicij & ardoris. vbi Basil. & Hieron. hunc spiritum, interpretātur Spiritum sanctū iuxta illud Luc. 3. Baptizabit vos in Spiritu sancto & igne.

Ne quis tamen existimet esse perfectā similitudinem, nosse oportet in hac ablutione quattuor differentias esse inter ablutionem, quæ fit aqua, & eam, quę fit Spiritu sancto.

Primę similitudinis quattuor sūt dissimilitudines.

E Prima est, aqua ita lauat corpora, vt sordes, ac maculas tantum auferat; non tamē ipsis corporibus nouam aliquam munditiem imprimat præter eam, quam in se ipsis habebant. Sit exemplum; lauatur vas terreum sordidum, aqua sordes aufert; at vas terreum in suamet terrea mūditie manet. Non sic Spiritus sanctus lauat animas: postea vero quàm peccata, & ipsorum sordes eluit, manet anima in sua

munditie

mundicie naturali a peccatis munda, sed vltra hanc imprimit munditiem quandā multo præstantiorem ea, quæ prius erat: nam infundit gratiam, quæ est participatio quædam diuinitatis, per quam vt dicitur. 2. Pet. 1. Efficitur homo diuinæ consors naturæ. Velut si aqua non solum sordes a vase terreo remoueret, sed simul inauraret. hoc significat illis verbis. Psal. 50. Lauabis me, & super niuem dealbabor. Quid est super niuem dealbari? quid enim niue candidius est? vtique significat supra naturalem munditiem animas acci- B pere a Spiritu sancto candorem multo maiorem, & perfectiorem, ac puriorem niue. Secunda differentia est, aqua quidem lauat corpus, sed non efficit pulchrum, & decorum. Si enim homo deformis est, quantumcumque lauetur, mundari quidē potest, sed non decorari, ac pulcher fieri; at Spiritus sanctus ita lauat animas, vt pulchras ac nitidas efficiat. Sunt quidem animæ in sua substantia pulchræ, & cunctis visibilibus pulchriores; at pulchritudo a Spiritu sancto indita, multo maior est, C quàm tota pulchritudo earum naturalis, tantaq. est vt a Deo adamentur. iuxta illud Psal. 4. Concupiuit Rex speciem tuā, quod Hieronymus de spiritali animarum pulchritudine, quæ per gratiam Spiritus sancti fit, exponit. De hac gemina venustate nempe naturali, & quæ a Spiritu sancto confertur, intelligitur illud Cant. 1. Ecce pulchra es amica mea, ecce tu pulchra. bis pulchra dicitur, quia anima in sua substātia pulchra, multo maiorē a Spiritu sancto accipit pulchritudinē. Tertia differentia D est. Aqua lauat, sed corrumpit, debilitat, destruit, & consumit. Videmus enim vestes, dum abluuntur, mundari quidem, sed consumi. aquæ enim qualitates corruptiuæ sunt: at Spiritus sanctus non sic se habet, sed lauat & roborat animas, maioresq. vires accedunt, quo magis lauantur: quod Paulus sentiens Philip. 4. dixit: Omnia possum in eo, qui me confortat. Quarta differentia est, aqua lauat, sed nō manet in corpore loto, sed recedit vna cū sordibus, at Spiritus sanctus lauat ani- E mas, & permanet. Ioan. 14. de Spiritu sancto dicitur; Apud vos manebit, & in vobis erit. Est autem mirabilis modus, quo Spiritus sanctus est in his, quos ipse lauat. Non enim est tantum per præsentiā quandam, sicuti Deus dicitur esse in omnibus: sed per quandam veluti vnionem, & assistentiam, quæ in hoc sæculo cognosci perfecte non potest, iuxta quam dicitur habi-

A tare in homine, & hominem templum esse Spiritus sancti. 1. Corin. 6. vt quod magis est, opera hominis ei tribuantur. Matt. 10. Non estis vos, qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri, qui loquitur in vobis. & Rom. 8. Spiritus postulat pro nobis, & 1. Thessa. 2. Qui operatur in vobis, qui credidistis. Lauat ergo Spiritus sanctus animas, & in hoc similitudinem habet cum aqua, quæ lauat corpora, sed in ea similitudine prædictæ quattuor differentię obseruantur.

Secunda similitudo, propter quam aquæ comparatur, ea est, quia sicut aqua fecundam facit terram, & arbores, easq. facit fructificare: sic Spiritus sanctus facit fecundas animas, vt fructificent. de hisce fructibus Spiritus sancti, habetur Galat. 5. Fructus, inquit, Spiritus est charitas, gaudium, patientia. longanimitas, bonitas, benignitas, mansuetudo &c. Est item similitudo: vt enim aqua multiplices fructus efficit, sic & Spiritus sanctus. 1. Corint. 12. Diuisiones gratiarum sunt, vnus autē Spiritus. Et rursus: Hæc omnia operatur vnus atque idem Spiritus, diuidens singulis. Adhæc vt aqua vna varijs plantis, herbis, cæterisq. inseruit, diuersos fructus, multiplices flores, coloribus, & odoribus, & figuris iuxta cuiusque naturam distinctos efficit; sic Spiritus sanctus miro modo diuersis, & aliquando contrarijs complexionibus, & conditionibus hominum naturalibus se accommodat. Sunt enim homines aliqui vehementes, aliqui temperati, alij solitudini dediti; alij conuersationem hominum amantes, alij seueri, alij placidi, milleq. modis differentes, & tamen omnes iusti, & sancti, eodemq. ducti, & nutriti sunt Spiritu sancto.

Secunda similitudo aquæ cū Spiritu sancto, in quattuor tamen alijs dissimilis.

Aduerte tamen, in hac similitudine, esse quoque quattuor differētias. Prima est, aqua siccas arbores reuiuiscere non facit, nec sterilem terram fecundat; at Spiritus sanctus animas mortuas peccato, vitæ reddit, impartiturq. vitam quandam cælestem, & diuinam, perfectiorem ea, qua naturaliter viuunt, de qua vita dicitur Coloss. 3. Vita vestra abscondita est cū Christo in Deo, & Galat. 2. Viuo ego iam non ego, viuit autem in me Christus. Est autē superior & excellentior vita hæc naturali vita, qua viuit anima, cum sit alterius ordinis superioris. Hanc autem vitam Spiritum sanctum efficere docet Dominus. Ioan. 6. Spiritus est, qui viuificat: & in symbolo confitemur, Spiritum sanctū Dominum, & viuificantem. Facit etiam idem

Spiritus

Spiritus animas fecundas, ferentes copiosum fructum vitæ æternæ. Ioãnis. 15. Qui manet in me, hic fert fructum multum. Secunda differentia est. Aqua fecundat terram, & arbores, & cetera ad fructus producendos, ad quos earum virtus naturalis se extendit. Vitem enim vt faciat vuas, ficum vt producat ficus, & sic in singulis: at Spiritus sanctus animam fecundat, vt faciat fructus supra totam suam virtutẽ naturalẽ. Nec enim intellectus credere, nec voluntas Deum, vt oportet diligere, nec homo virtutum actus perficere, nec virtus
B humana opera ea, quæ miracula dicuntur efficere possent, nisi Spiritus sanctus fecundaret. 2. Corinth. 3. Non sumus sufficientes cogitare aliquid ex nobis, quasi ex nobis. Tertia differentia est. Aqua non mutat fructus arborum; nec enim facit arborem producentem fructus malos & lethiferos, ferre bonos & salutiferos; nec siqua est fructuum amarorum, fructus dulces profert. At Spiritus sanctus hanc miram efficit mutationem; vt qui prius fructificabant morti, vt dicitur Rom. 7. fru-
C ctificent Deo; & qui prius opera digna æterna pœna faciebant, postea digna æterna vita faciant: & qui prius ambitiosi, auari, superbi, & moribus efferi viuebant; euadant humiles, liberales, mansueti ceterisq. virtutibus insignes, mutenturq. in alios viros: quam mutationem prædixit Isa. cap. 15. Vitulus, inquit & vrsus pascentur simul & catuli leonũ requiescent, & leo vt bos comedet paleas. quem locum Eusebi. lib. 7. de demonst. Euang. cap. 9. de
D gentium moribus efferis, in alios longe contrarios eosq. optimos per Euangeliũ conuersis exponit. Quam mirabilem mutationem Origen. lib. 2. contra Celsum, affirmat, vnum esse ex potissimis argumentis nostram religionem esse verã & a Spiritu sancto datam probantibus. Quarta differentia est. Aqua fructus edere facit arbores, non solum ijs naturales, sed etiã limitatius, nimirum singulas singulos: ficus enim ficus, & vitis vuas, & ceteræ hos, aut illos fructus ferũt. At Spiritus sanctus
E singulas animas innumeros ferre fructus facit. implet enim vnam hominis animam multis donis, virtutibus, & gratijs, ex quibus opera & actus varij, & differentes inter sese, omnes tamen egregij & diuini procedũt. Spiritus sanctus ergo aquæ similitudinem habet in eo, quòd fecundat. in hac tamen fecunditate quattuor vti diximus, existunt discrimina.

De tertia similitudine. Tertia tandem similitudo propter quã Spiritus sanctus aquæ confertur eã est; quòd aqua extinguat sitim; similiter & Spiritus sanctus. hoc tamẽ paulo inferius explicabitur, vbi sedandæ sitis fit expressa mentio a Domino. Hæc autem omnia accommodantur gratiæ a Spiritu sancto emananti: ipsa enim etiam aquæ similitudinem habet, sed secundario, cum per eam Spiritus sanctus efficiat omnia, quæ dicta sunt. *Aqua cur Spiritui sancto.*

ANNOTATIO XI.

Cvr autem Spiritus sanctus viua aqua dictus sit, superest exponendum. Sunt autẽ huius tres causæ. Prima, quia vitam habet in se ipso, qua viuit, immo ipsa vita diuina est: viuit enim cum Patre, & Filio, & omnes tres vna & eadem vita sunt, sicut vna essentia, & substantia. Altera est ab effectu, quia vitæ auctor est: ipse namque viuificat animas nostras, quæ peccato mortuæ erant: ipse etiam viuificabit corpora nostra mortalia. Roma. 8. Viuificabit mortalia corpora nostra, propter spiritum eius inhabitantem in nobis. Hæ duæ causæ sunt, propter quas Spiritus sanctus viuus, & vita dicitur; at non propter quas viuæ aquæ confertur. Nam non omne quod viuit, aquæ viuæ simile est. Idcirco adiungitur tertia causa, quæ sumitur ex August. tract. 15. in Ioan. vbi aquam viuam eam appellari dicit, quæ ita fluit, vt suo sit coniuncta principio a quo ortum habet: aquã autem mortuam vocari quæ diuisa, & interrupta est a suo fonte. iuxta hoc Spiritus sanctus aquæ viuæ recte comparatur, ita enim in animas fidelium descendir, vt a suo principio numquam seiungatur, cum maneat, a Patre & Filio procedens, in vnitate eiusdem naturæ, & substantiæ numquam diuisus: sicq. nobiscum vnitur, vt nihilominus apud Patrem, & Filium perpetuo perseueret. *Spiritus sanctus propter tres causas viua aqua dictus est.*

Possumus etiam gratiam ipsam Spititus sancti, sicut aquæ, ita & viuæ conferre, nõ quòd ipsa sit in se viuens, cum non sit substantia per se subsistens; sed quid animæ inhærens; nõ quòd viuificet quasi auctor, & causa vitæ; sed quia est velur forma ipsa, qua viuitur secundum spiritum. hac ratione Cyrillus lib. 2. cap. 82. gratiam Spiritus viuam appellat, quasi viuificãtem. Et quia suo etiam principio est coniuncta, nosq. coniunctos efficit. pẽdet enim semper a Spiritu sancto, & per eã Spiritus sanctus in nobis inhabitat, & nobiscum vnitur, & nos coniungimur ipsi. 1. Corinth. 6. *Gratia etiã Spiritus sancti viuæ aquæ comparatur.*

Membra

Membra vestra templū sunt Spiritus sancti. Non solum nos gratia coniungit Spiritui sancto, qui est bonorum spiritualium & gratuitorum principium, vt dicunt, appropriationis, sed toti Trinitati, quæ est principium efficiens. Ioan. 14. Ad eum veniemus, & mansionē apud eum faciemus: & Christo ipsi, Deo, & homini, qui principium est meritoriū, qui sua morte, & passione Patri nos conciliauit, & gratificauit. 1. Cor. 12. Vos estis corpus Christi. Gratia ergo viuæ aquæ similis est.

Dicit ei mulier: Domine neque, in quo haurias, habes, & puteus altus est, vnde ergo habes aquam viuam?

COMMENTARIVS.

Non intellexit verbum Christi mulier: nam aquam viuam, quam Christus promittebat, esse materialem de terra emanantem arbitrabatur, ideo obiecit; Puteus hic profundus est, nec habes, in quo haurias, vnde ergo habes aquam hanc viuam? id est, ex hoc puteo ista aqua esse non potest, quia profundus est, & non habes, quo haurias; alius ergo locus est, vbi hanc aquam te habere oportet, dic vnde hauries, & manifesta hunc locum. Quamuis mulier verbum Christi non intellexerit, tamen affectus eius iam mutabatur, & intellectus illuminabatur, diuinaq. virtus paulatim, & suauiter operabatur. Quem enim Iudæum vocauerat, cuiq. veluti insultauerat, iam Dominum vocat: nec verbum contemnit irridendo, præsertim cum aquam ab ea prius petijsset: aut reijciendo, vt incredibile: sed dubitando, & ignorando opponit: Vnde habes aquam hanc, quia non video quo modo de hoc puteo tu possis haurire. Non intulit, ergo non habes aquam, sed intulit, *Vnde habes ergo aquam?* & hæc illatio continet duas enunciationes; prior est illatiua, ac si dixisset: Ergo ex alio loco, vel aliunde necesse est te habere aquam hanc: altera est interrogatio quædam, quasi diceret: Quis locus hic est? totum hoc vna connexuit sententia: *Vnde ergo habes aquam?*

Numquid tu maior es patre nostro Iacob, qui dedit nobis puteum, & ipse ex eo bibit, & filij eius, & pecora eius?

Dvo obijcit mulier verbis Christi aquam viuam promittētis: vnum de loco, vnde eam haberet, quia de illo puteo haurire non poterat, quod præcedentibus verbis fecit; alterum his verbis proponit, & sensus est: Si tu habes aquam hanc viuam, quam promittis, maior es, quàm Iacob: nam hic dedit nobis puteū hunc: nec meliorem aquam habuisse eum credibile est, cum ipsemet de hac biberit, & filij eius, & pecora; si habuisset meliorem, non vtique ipse, & filij bibissent de hac aqua: Si tu ergo habes aquam hanc viuam, maior es quàm Iacob. Samaritana, quam se prudenter gesserit. Hæc verba non protulit affirmatiue, quia difficile ei videbatur, quem Iudæum vnum ex ceteris opinata est, præponere Iacob ipsi, nec tamen inficiando protulit, dicens: Tu non es maior; sed vsa est interrogatione. Iam enim lumine diuino tacta, maiorem de Christo incipiebat opinionem concipere, quàm prius habebat. Sed dicet aliquis, vnde inferr hæc verba: *Numquid tu maior es?* Respondeo: Christus dum dixit, *Tu petisses, & ille daret tibi aquam viuam*, significauit aquam suam esse, multo perfectiorem, quàm illa erat: nisi enim perfectior esset, non esset dictum; *Tu petisses*, nam mulier abundantem ex eo puteo aquam habebat, nec erat, cur peteret, nisi aquam illam promissam, multo præstantiorem intelligeret. Propterea facta obiectione de loco, quia hæc aqua nec ex illo, nec ex alio puteo hauriri posse uidebatur; alteram erga personam promittentem fa

 cit

cit obiectionem, quia esset tunc maior, quàm Iacob: ut sit integer sensus: Nec scio, unde habeas, nec qua ratione habere possis intelligo. Nam si haberes, esses profecto tu maior quàm Iacob, quod credibile non uidetur. Non ergo aquam hanc uiuam dare potes. Hæc mulier absolute non protulit, sed interrogatione, & dubitatione usa est, quia etsi difficile, tamen non impossibile iudicauit: quod sane iam lumen diuinum efficiebat in eius mente. Attende rursus mulieris prudentiam, quia rem non impossibilem iudicabat, spe quadam iam impulsa aquā hanc habendi, Iudæam se quodam modo profitetur, hac ratione Christum, ut ei aquam daret, inducens. Iacob enim patrem quoque suum uocat, quasi diceret: ego etiam sum Iudæa, ut tu, & ambo communem habemus patrem: & cui exprobrauerat prius, *Tu Iudeus cum sis*, cum iam reueretur, & se eodem nomine nobilitat. iam enim spem, lumine affecta diuino concipiebat, sed imperfecte, cito in magnam fidem, spem, & charitatem a Christo extollenda. Cyrill. lib. 2. cap. 84. uerba connectit, ut prioribus uerbis existimauerit Christum magicis artibus aquam ex puteo sine hydria extracturum, hanc tamen opinionem posterioribus his uerbis correxerit: tamen sensus hic difficile accommodatur, idcirco expositio allata probabilior est.

Quorsum Samaritana Iacob patrē etiam suū dicat.

Respondit Iesus, & dixit ei: Omnis, qui bibit ex aqua hac, sitiet iterum: qui autem biberit ex aqua, quam ego dabo ei, non sitiet in æternum.

COgnouit mulier ex Christi uerbis, aquam ab eo promissam excellentiorem esse ea, quam ipsa ex puteo hauriebat, excellentiam tamen, & præstantiam eius nondum perfecte assequebatur: elementarem enim aquam esse existimabat, & nondum certa omnino erat, Christum aquam, quam promittebat, dare posse. Prosequitur ergo Christus in his duobus mentem illius illustrare. Hoc posterius efficit uerbo assertionis geminato, nempe, *Aqua, quam ego dabo ei*, & iterum, *Aqua, quam ego dabo ei*, quasi diceret: ne dubites o mulier, me hanc habere, & dare posse aquam, ego dabo, in mea est potestate, mihiq. eam dare incumbit. Prius autem facit, discrimen magnum inter has aquas assignando, quod quidem est triplex. Primum uerba proposita continent, quorum sensus est: Aqua putei huius non extinguit perfecte sitim: nam qui eam bibit, eum sitire iterum necesse est: aqua uero, quam ego dabo, & quam ego promisi tibi, sitim aufert omnem, nam qui eam biberit, non sitiet in æternum. Perpende Christi artificiū, allicit enim mulierem ad credendam, desiderandam, & petendam aquam promissam, per hoc, quod sitim expellit in æternum, ut mulier, quæ quotidiano labore hauriendi aquam putei, propter sitim frequentem, premebatur; spe a tanto onere se liberandi, facilem se ad credendum, & quærendum, quod promittebatur, exhiberet. Hoc est unum discrimen, quo aquæ a Christo promissæ præstantia declaratur, quoq. eam non materialem, elementaremue esse insinuatur. taciteq. Christus se maiorem, quàm Iacob significat, mulieriq. consentit dicenti, es tu maior quàm Iacob? Aqua hæc sitim in æternum extinguens, Spiritus sanctus est credentibus in Christum datus, qui omnem sitim & animæ, & corporis aufert, ut in annotatione sequenti explicatur.

Christi sapientia lucet in hoc colloquio.

ANNOTATIO XII.

Quo modo uerū sit, qđ nō sitiet in æternū, qui bibit ex hac Christi aqua.

EXplicatione indiget, quod dicitur, aquam hāc, nempe Spiritum sanctū, sitim in æternum extinguere: id enim annotatione decima promisimus in hoc loco tractandum. Aduertendum igitur est, sitim duplicem esse, alteram, quæ corporis est, &

est,& aqua materiali sedatur:alteram quę est animæ:desideria enim & concupiscentiæ,sitis quædam sunt.

Sitis corporalis.

Si loquamur de siti corporis, est quædā similitudo aquę naturalis, cum aqua viua Spiritus sancti, qui etiam, sicut & aqua elementaris, solet corporis extinguere sitim, immo & famem. Legimus enim, & audiuimus nónullos viros hoc spiritu plenos,ita esse in æternorum contemplationē raptos,vt nec sitim nec famem, immo nec incommoda grauia corporis sentirent, & per multos dies ieiuni absque cibo & potu perseuerarent,quodq. mirabilius est, fastidirent cibum, & potum, sicut fastidire solent, qui saturi, & cibo ac potu repleti sunt. Nec incredibile hoc videri debet. Si enim circa res temporales, & caducas amor nimius, aut lætitia,aut reliquæ vehementes passiones,id efficiunt, vt homo per multum temporis nec sitiat, nec famescat:quanto magis Spiritus sanctus per gratiam suam,id operabitur? Interest tamen, quòd eorum qui affectibus hisce famem & sitim non sentiunt,corporeæ vires debilitantur,potu,& cibo deficientibus:at Spiritus sanctus roborat, & vires sustentat, ne homo succumbat, sed integer, & fortis perseueret. Exemplo id comprobatur Eliæ, qui semel pane & aqua refectus, fortis quadraginta dierum iter ieiunus cō fecit. multa exempla virorum insignium huiusmodi habemus. Videre enim licet homines delicatos, infirmos, debiles, vel minima incommoda corporis ferre non valentes, superueniente Spiritu robustos, expeditos, agiles, facile quæ corpori sunt grauia supportantes,euadere. Hoc tamen non semper efficit Spiritus sanctus, sed quando, & quantum, & quibus cum vult. Est ergo similitudo quædam aquæ viuę cū aqua elementari,etiam quantum ad sitim corporalem. Quamuis autem Spiritus sanctus sitim corporis, & famem ijs,quos replet,auferat, non id ita efficit, vt non amplius sitiant,& famescant. Nam & illi viri, de quibus dictum est iterum eisdē passionibus subduntur,& Elias ipse famem & sitim passus est: & Christus caput nostrū, post ieiunium quadraginta dierum esurijt, cum in hoc sæculo sitis hæc a sanctis per Spiritum sanctum non ita remoueatur, quin iterum sitiant: quod igitur Dominus promittit, de futuro sæculo intelligere oportet. Sitim enim in æternum aufert, quia huius vitæ modico transacto, resurgent virtute Spiritus sancti illi; quos ipse prius potauerat, omnino incorrupti,

A nec in æternum sitient, nec alijs passionibus, & miserijs subiecti erunt. Hoc non facit aqua elementaris, non enim sitim in æternum aufert, sed resurgent, qui Spiritum sanctum non biberunt, sitientes in æternum. Aqua ergo hæc viua Spiritus sancti, dicitur auferre sitim in æternum ad modum medicamenti,quod febricitanti porrigitur, ad febrim & sitim expellendam; quod non tunc facit,quando accipitur, sed interuallo temporis facto, ita hæc aqua viua, sitim in æternum auferre dici-

B tur. Loquitur autem Dominus de siti corporis, vt docte dicit August. tract. 15. in Ioan.& sic est huiusmodi sententia intelligenda prætermissis alijs, quæ recentiores imaginantur.

Quantum autem ad sitim animæ attinet, etiam Spiritus sanctus virtutem habet eam extinguendi, sed non modo,sed vti diximus de siti corporis, in futuro sæculo; quando nimirum omne desiderium implebitur, quando totus hominis appetitus satiabitur, & fiet illud, quod prædi- Extinguit hæc aqua etiam sitim animæ.

C ctum est Psal. 16.Satiabor cum apparuerit gloria tua:& quod promissum est a Domino Matth. 5. Quoniam ipsi saturabuntur. In hoc autem sæculo hæc sitis non omnino extinguitur, immo quædā augetur per Spiritum sanctū. Iusti enim & sancti, quo Dei gratia,& Spiritu sancto magis implentur,eo vehementius Deum desiderant, ipsiq. seruire, & inhærere concupiscunt,iuxta illud Eccles. 24. Qui edunt me, adhuc esurient, & qui bibunt me, adhuc sitient: iustorum enim est sitire, & esurire semper

D iustitiam. Sitis autem desideriorum & affectuum prauorum, quæ superbos, ambitiosos, carnales, auaros, ceterosq. operarios iniquitatis vexat, extinguitur per aquam hanc Spiritus sancti: cuius virtus adeo etiam in hoc sæculo potenter operatur, vt iustis & sanctis, quæ prius placebant,& cupiebant,summopere displiceāt, fiantq. molesta, quæ dulcia videbantur ante huius aquæ potum. Neque tamē hæc sitis ita perfecte in hoc sęculo remouetur, quin aliqui motus, & leues affectus praui

E insurgant,cum & iusti venialiter peccent. Sitis etiam illa concupiscentiæ carnalis, quæ militat contra Spiritum, non penitus aufertur: Paulus enim ad Roman.7. Sentio,inquit, in membris meis legem repugnantem legi mentis. At per aquam hanc fit, vt vel minuatur, vel vires accrescant, quibus facilius feratur,nec valeat iam victoriam de Spiritu reportare.Dixi autem, minuatur, vel facilius feratur, quia per

gratiam aliquando vere motus hic concupiscentiæ minuitur: aliquando etsi nõ minuitur, augentur vires, vt facilius feratur: sicut qui dat vini potum ferenti pondus, non minuit pondus, sed facilius portatur, & leuius videtur viribus auctis ex vini potu. Hæc in hoc sæculo fiunt, vbi luctandũ, A pugnandum, & laborandum est pro iustitia; at in futuro omnis sitis depelletur in æternum, virtute huius aquæ viuæ haustę. illic satietas sine fastidio, illic quies æterna, illic quod nunc dicitur eueniet; *Qui biberit ex hac aqua* nune, *Non sitiet*, tunc, *in æternum*.

Sed aqua, quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam.

COMMENTARIVS.

PRæcedentem sententiam auget, sensus talis est: Non solum qui biberit ex aqua, quam ego dabo ei, non sitiet in æternum; sed etiam hæc aqua fiet in eo, qui biberit, fons aquæ salientis, id est salire facientis eum in uitam æternam. Tanta erit huius aquæ uirtus in bibente, ut suo impetu eum impellat, & extollat in uitam æternam, & ex mortali, & corruptibili, ac terreno; faciat immortalem, incorruptibilem, & cælestem. Hoc efficit Spiritus sanctus, qui fons est in credentibus in Christum, tantæ uirtutis, ut eos in cælum perducat, & a corporis etiam morte in uitam æternam resurgere faciat. Rom. 8. Suscitabit corpora uestra mortalia, propter inhabitantem Spiritum in uobis. Hisce uerbis alia duo discrimina ultra primum, quod in superiori sententia expositum est, inter aquas hasce narrantur. Aqua enim putei non fit fons in eo, qui bibit, nec uitam æternam confert; aqua uero Christi fit fons aquæ salientis in uitam æternam. Spiritus sanctus enim fons fit in nobis aquæ donorum gratiæ, & uirtutum, quibus dignos nos facit uita æterna, & per ea in uitam perducimur.

Quatuor annotantur litteræ explicatione.

Adnotanda sunt aliqua: primum particula illa *Sed*, Græce, ἀλλὰ non diuersitatis in hoc loco, sed augmenti est. Solet enim in scriptura in ea accipi significatione. Ioan. 16. Absque Synagogis facient uos, sed uenit hora, ut qui interficit uos, arbitretur se obsequium præstare Deo, id est, quin potius, seu, immo uenit hora. & Ioan. 17. Sed quia hæc locutus sum uobis. Sunt multa eiusmodi exempla. Alterum est, duo hic esse; fontem, & aquam fontis: fons est principium, & hic est Spiritus sanctus: aqua manans, gratia, & dona ipsius sunt. Tertium est metaphoram esse sumptam ab aqua materiali, hæc enim tantum ascendit, quanta est altitudo principij a quo emanat: hoc idem reperire est in aqua ista spiritali, fons enim a quo gratia oritur, Spiritus sanctus est, qui est vita æterna. Ascẽdet ergo, & ascendere faciet habentem vsque ad vitam æternam, vt sicut a Deo procedit ita extollat hominem, vt Deo ipso fruatur, cuius fruitio vita æterna est. Quartum est, aquam, & gratiam Spiritus sancti dici salire in vitam æternam, quia salire nos facit, dignosq. efficit, vt vitam æternam consequamur, quod habet ab impetu & virtute principij, cui nos coniungit, nempe Spiritui sancto, toti Trinitati, & Christo.

ANNOTATIO XIII.

Quid nomine fontis hoc loco intelligatur.

SPiritus sanctus vere fons est vitę æternæ, a quo gratia, & dona, & bona omnia spiritualia emanant, de quo fonte dictum est. Psal. 35. Apud te est fons vitæ. Hunc fontem varie Patres interpretati A sunt, vt refert Ambr. lib. 1. de Spiritu sancto cap. 19. Aliqui enim Patrem ipsum interpretabãtur, qui est fons, a quo vita, qui Filius est, procedit. Alij Filium ipsum esse hunc fontem intellexerunt, a quo emanat

nat vita, qui est Spiritus sanctus: quam expositionem secutus est Athan. lib. de incarnatione Christi, quamuis Ambrosius tacito nomine, interpretationis huius meminerit. Alij tertio loco fontem hunc Spiritum sanctum esse dixerunt, a quo emanat in nos vita gratiæ: & hanc interpretationem probat ibi Ambro. cap. 20. eaq. ad rem nostram facit: qui enim in credentibus fit fons aquæ, ipse est, qui dicitur esse apud Deum, nempe Filium, & Patrem. Obijciet aliquis cũ Spiritus sanctus Deus sit, qua ratione dici potest, fieri. Respondeo non dici absolute fieri in nobis, sed fieri in nobis fons aquæ, quia nobis sua dona communicat, & per gratiam in nobis est, sicut dicitur Deus factus adiutor noster, non tamen quòd factus sit absolute. Fons ergo est Spiritus sanctus, non relatione ad Patrem & Filium, quia Pater & Filius non habent vitam a Spiritu sancto: quin potius Spiritus sanctus accipit vitam a Patre & Filio: sed fons dicitur relatione ad nos, quia nobis impartitur aquam hãc suæ gratiæ, & donorum. Possumus etiam affirmare gratiam animabus infusam, fontem esse; quia ab ea fluunt virtutes in potentijs, dona, & opera digna Deo. hoc tamen in loco non significatur nomine fontis nisi Spiritus sanctus: aqua autem huius fontis sunt gratia, & cetera omnia, quæ gratiam infusam consequuntur.

Dicit ad eum mulier: Domine da mihi hanc aquam, vt non sitiam, neque veniam huc haurire.

COMMENTARIVS.

QVamuis mulier nondum aquam hanc promissam perfecte perceperit, multum tamen diuino illustrata lumine profecerat. nam dictis Christi fidem habuit, credens fieri posse, Christum aquam dare meliorem illa, quàm ipsa hauriebat, & quàm qui biberet, non sitiret in æternum: & quantum ex verbis ipsius superius expositis licet colligere, maiorem Christum, quàm Iacob credidit. nam qui aquam hanc viuam daturus erat, maiorem quàm Iacob futurum ipsamet erat fassa. Profecit etiam in affectu: nam hanc sibi dari petit, confisa verbis Christi: Ille daret tibi, si tu petijsses: *Da mihi*, inquit, *hanc aquam*, sed vt imperfecta intellectu, ita etiam erat imperfecta affectu: vtilitate enim temporali inducta, hanc aquam cælestem petit: Ne, inquit, toties huc veniam haurire. Non mirum, si imperfectum est desiderium, vbi adhuc imperfecta erat fides.

Dicit ei Iesus: Vade voca virum tuum.

PRudentissimus, & sapientissimus medicus Dominus, eam statuens sanare, causam infirmitatis considerat. capere diuina, & spiritualia mulier non poterat, quia graui carnis peccato oppressa, & cæca tenebatur: vt igitur illumine- tur, ad causam morbi medicus se conuertit, & vt peccatum suum agnoscat & cõ fiteatur, ipsam mulierem illuminandam inducit. Atque hęc est causa, cur Dominus tanta verborum multitudine, qui simul sanare & illuminare potuit, est vsus, vt nos ipsos, & qualiter alijs mederi, & qui infirmi sunt, qua ratione sanari, & illuminari debeant, instrueret, *Vade*, inquit, *voca virum tuum*, sciebat non habere virum, sed adulterum, eam tamen proprium fateri peccatum inducir, & humilitate hac confessionis disponit, vt illuminetur. Propterea, vt incipiat saltem ipsa confiteri, quærit, & infirmitatem eius adiuuans tamquam pientissimus medicus, quod non cogitabat malum, in memoriam reuocat, & loquendi & aperiendi occulta dat occasionem. Hæc verba, & cetera huius colloquij, August. lib. 83. quæstion. q. 64. Spiritualiter exponit, subtiliter quidem, & docte.

Quorsum Christus tot verborũ ambagibus vsus sit in hac collocutione.

Respondit

Respondit mulier, & dixit: Non habeo virum.

NEgat mulier se virum habere, & id verum erat. Multum valet in animis hominum vtilitatis spes: cum enim aquam hanc sibi dari vehementer optaret, ne vllam dilationem pateretur, se virum non habere confessa est: ne abire, & iterum venire cogeretur, & vtilitate allecta, verum manifestat.

Dicit ei Iesus: Bene dixisti, quia non habeo virum: quinque enim viros habuisti: & nunc, quem habes, non est tuus vir: hoc vere dixisti.

PErsequitur Dominus, quod mulier incœpit, & principium confessionis eius confirmans, quod defuit, & occultum erat, supplet & manifestat: *Dixisti bene*, id est, verum est, quod dixisti, te non habere virum, sed aliud tacuisti: nam viros habuisti quinque & quem nunc habes, tuus non est vir, propterea tu confessa vere es, te non habere virum. Bis repetit Dominus bene dixisti, non habeo virum. Primo quidem confirmans eius dictum: secundo post datam causam, quare bene dixerit, ac si diceret: Vere dicis te non habere virum: nam habuisti quinque, & vnum modo habes, sed hic non est tuus: & hoc recte dixisti, te nō habere virum, quia habes quidem, sed non est tuus. Illud, *Quia*, non est causalis dictio, sed declaratiua. bene dixisti te non habere virum, seu quód non habes virum: & bene dicere pro eo dictum est, quod est verum dicere. Magna prudentia, & suauitas Christi hæc est: non arguit, non inuehitur contra eam, non adulteram vocat, sed modestissime eius peccatum manifestat. Adulterij enim occulti significatio, imperfectæ feminæ satis magna erat correctio: nec opus erat acerbitatem adiungere verborum, maxime quia hoc reuelabat, non tam vt illius insimularet incontinentiam, quàm vt suam ei manifestam faceret dignitatem, & excellentiam, eamq. ad sui fidem alliceret.

ANNOTATIO XIIII.

Nonulli legunt, quinque, alij: sex viros habuisti.

ORigen. in Ioan. tom. 13. refert Heracleonem legisse, sex viros habuisti. ipse vero legit, vt nos legimus, quinque viros habuisti. & similiter Athanasius. quæst. ad Antioc. quæst. 58. & hæc est communis & recepta lectio. Hier. epist. ad Rusticum de viuendi forma, videtur legere sex viros: sic enim, inquit, Quid Samaritana vilius? non solum ipsa credidit, sed post sex viros inuenit Dominum: tamen Hieronymus coniunxit adulterum cum quinque viris; propterea dixit post sex viros inuenisse Dominum. idem etiam Hieron. in epist. ad Gerontiam de monogamia sic inquit: Dicemus huic mulieri, quod Dominus Samaritanæ, viginti duos maritos habuisti, & iste, a quo sepeliris, non est tuus. at hæc verba dicebat Hieronymus, applicans cuidam, quæ cum altero & vigesimo viro nuptias celebrauerat, non tamen

A quod vellet ita esse in Euangelio legendum. Lectio ergo tenenda est, *Quinque viros habuisti.*

In sensu eius superiorum verborū explicādo nō conueniunt doctores.

In sensu etiam varij sunt Doctores: nā Irenæ. li. 3. cap. 19. dicit, præter primum, ceteros non viros fuisse, sed adulteros: tamen re vera hunc sensum litteralis textus pati non potest. nam dicitur: *Quinque viros habuisti, & hic, quem habes, non est tuus,* quasi reliqui quinque fuerint sui. & ita cō muniter exponunt Doctores, & id probat Athanasius loco citato, dicens: Hæc mulier

B viros iuxta Samaritanorum legē quinque habuit, mortuiq. iam erant, postea vero scortabatur: nemo siquidem cum ea ut cum uxore legitima cohabitare volebat. Illa uero cum concupiscentiam suam refrenare non posset, clam apud se habuit, cum quo consuetudinem habebat, & non erat hic manifestus, aut legitimus maritus,

ritus, sed eum secũ occulte habebat. Hęc A Athan. Siue autem lex Samaritanorũ fuerit talis, vt vltra quinque habere non licuerit, siue talis lex non fuerit; hoc certũ est illam quinquies matrimonium cõtraxisse, virosq. legitimos habuisse quinque, sextus autem adulter erat. Probabile quidem est, quod Athanasius dicit: si enim licuisset cum pluribus coniungi, forsan adulterum non quæsiuisset. Argumentum tamen est magnæ incontinentię in muliere, quæ tot erat copulata viris, & tamen nõ legitimum habebat virum. Considerãda B est Christi prudentia: peccata Samaritanę detecturus, noluit suos adesse discipulos. Sic enim sunt corrigẽda occulta peccata, vt peccantis fama, & opinio non lædatur, quando vtrumque simul fieri potest; hoc nos Dominus præsenti docuit exemplo.

ANNOTATIO XV.

Contra Tertullianũ secundas nuptias damnantem.

HOc loco abusus est Tertull. lib. de Monogamia ad probandum secundas nuptias esse damnosas, & solam mo- C nogamiam licere, quia Dominus hunc, quem post quinque habebat, hominem, non esse maritum contendit. tamen sententia hæretica est, & in hoc Tertull. a catholica veritate recessit: vnde Hierony. lib. de scripto. Eccle. illum librum contra Ecclesiam scriptum esse censet. Locus autem hic non solum pro eo non facit: sed etiam contrarius illi est: nam Dominus dum asserit, hunc non esse virum eius, tamen quinque habuisse, probat non solum secundas, sed etiam quintas nuptias: aliter non solum hic sextus, sed nec quattuor alij viri eius fuissent. Est quoque Basil. in epist. ad Amphiloch. can. 4. vbi videtur quartas, & quintas, & vlteriores nuptias damnasse, nec matrimonia cẽsuisse, sic intelligendus; esse quidem matrimonia, tamen argumentum esse incontinentiæ contrahentis, nisi aliqua particularis adsit causa: nam secundum fidem Catholicam non est determinatus numerus nuptiarum. Quòd si Patres pœnitentiam imponebant bigamis, & trigamis, id propter incontinentiam, quam præ se ferebant, factum erat; tamen non separabant eos quasi matrimonia non fuissent. nec locus hic contrarium probat, immo pro veritate facit: nam quintas probat Dominus nuptias. quod si sextus non vir dicitur, vel ob id est, quia vt dicit Athana. prohibitum erat lege Samaritanorum sextas celebrare nuptias, vel quod probabilius est, quia non eas celebrauerat cum hoc sexto. Contingit enim sæpe viduas aliquem habere in adulterum, nolle tamen habere in virum.

Dicit ei mulier: Domine video, quia Propheta es tu.

COMMENTARIVS.

VEra Christum narrasse, simulq. se peccasse fatetur, *Video*, inquit, *quia Propheta es tu*, non dicit simpliciter, *Propheta es tu*, sed, *Video, quia Propheta es tu*, id est, ex ipso effectu, & opere cognosco te esse Prophetam: nam occulta mea vere manifestasti. In eo ergo, quod dicit, *Video te esse Prophetam*, suum adulteriũ fatetur. Illud, *Quia*, est dictio, non causam, sed declarationem denotans. Sæpe enim loco quòd, interpres vtitur, quia. Mulier ista, ei quem secreta, & occulta scire experiebatur, contradicere, suumq. negare peccatum non est ausa: expressis tamen verbis confiteri pudor forsan impediebat; modeste veritatem aperit, dicentis verba confirmans. Vti autem simplicibus verbis parum visum ei est; propterea duo simul effecit & veritatem est confessa, & veritatis auctorem affecit honore. Non solum vera dicis respondit, sed Domine, tu es Propheta, qui vera dixisti, & ex Spiritu diuino locutus es. Magnum salutis est argumentum correctionem acceptare, & veritatem submisse recognoscere: sicut e contrario correctionem contemnere, damnationis est indicium, vt Salomon Eccle. 21. Odisse, inquit, correctionem vestigium est peccatoris, id est, qui odit, nec vult corrigi, peccato suo vult inhærere. Vides iam mulierem magis atque magis interius proficere,

Patres

Patres nostri in monte hoc adorauerunt, & vos dicitis, quia Hierosolymis est locus, vbi adorare oportet.

CONtentio erat communis inter Iudęos, & Samaritanos de loco, in quo Deo vero Israel sacrificandum erat: non enim omni in loco sacrificare licebat. Præcepit enim Dominus Deut. 12. dicens: Ad locum, quem elegerit Dominus Deus vester de cunctis tribubus vestris, vt ponat nomen suum ibi, & habitet in eo, venietis, & offeretis in loco illo holocausta, & victimas vestras, decimas, & primitias manuum vestrarum, & vota, atque donaria, primogenita boum, & ouium. Hoc erat præceptum Domini. Iudæi ergo locum adorationis, id est, sacrificij, templum Hierosolymitanum affirmabant esse: & id verum erat, vbi Salomon, & reges sacrificia Deo accepta obtulerunt, & vbi erant summi Sacerdotes. At Samaritani, vt superius retulimus, ex Iosepho. lib. 11. Antiquit. cap. 7. in monte Garisin, loco totius Samariæ eminentissimo prope Sichar, templum ædificarunt: in quo Deo Israel sacrificia offerebant, & eum esse locum, quem Dominus elegerat, iuxta illud Deut. 12. Cum Iudæis contendebant, eratq. controuersia continua, & permolesta inter eos, & valde communis, vter locus esset adorationis. Adorationem hoc in loco oblationem, & sacrificium appellat, vt ex loco allegato Deuteron. constat. Mulier ergo hæc Prophetam credens esse Christum, resolutionem huius controuersiæ petit: siue quia desiderio hoc sciendi tenebatur: siue quia scrupulo aliquo agebatur, ne forsan, vbi non oportebat, Deo sacrificium offerret: siue forsan, vt colloquium de sua incontinentia incœptum interrumperet, propositis hisce, quæ ad Prophetam sibi pertinere visa sunt. Sæpe enim accidit, quando aliquid non admodum libenter audimus, aliquam solemus excitare diuersam quæstionem, de qua dum fit sermo, quod erat auditui minus gratum, relinquatur. Erat adhuc mulier imperfecta, & propria errata audire, & multum in ea materia morari, vt imperfectis euenire solet, molestum duxit. Samaritanorum etiam partes agens, controuersiam communem, & celebrem proponit, & in proponendo suam auget, & firmat causam, contrariam vero debilitat: hoc enim humanum est artificium, *Patres*, inquit, *nostri adorauerunt in monte hoc*, quasi dicat: nos habemus magnam causam, vt in templo hoc adoremus, quia patres nostri adorauerunt in hoc monte, vbi est nostrum templum. *Et vos dicitis, quia Hierosolymis est locus, vbi adorare oportet*, quasi diceret: vos sola vestra opinione, patrum auctoritate non fulti, dicitis in téplo Hierosolymitano adorãdum. Patres vocat Abraham, Isaac, & Iacob, primos Iudæorum patres, quasi hoc argumento suas probans partes, & Iudæorum causam deprimens, quod patres suos non imitentur.

Quorsum Samaritana de adoratione misceat sermonem.

ANNOTATIO XVI.

Mons Garisin ob multa celebris.

CHrysost. homil. 31. refert sui temporis traditionem fuisse, illum esse montem, in quo Abraham filium suum Isaac sacrificare erat paratus. Est etiã iste mõs, in quo vt patet ex Deuteron. 37. benedictiones datæ sunt seruantibus legem, vt etiam dicit Cyrill. lib. 2. cap. 80. & in quo Iacob rediens cum filijs ex Mesopotamia, Dominum adorauit, vt dicitur Genes. 33. erat enim locus, & mons celebris dictus Garisin. Hac ratione suam tutatur mulier

A

causam, nec altius de Christo sentit, quàm quòd sit merus homo, Propheta tamen. Nam cum ceteris coniungens, *Vos*, inquit, *dicitis*, forsan id fecit, vt hac ratione eum ad respondendum, & difficultatem soluendam induceret, quasi causæ vtrique communi consulturus. Neque enim mihi probatur, quod dicit Cyril. lib. 2. c. 90. eam Samaritanorum more gloriari, & Iudæorum arrogantiam deprimere voluisse: sed existimo eam sciendi

di causa quæsiuisse, & argumentum pro sua parte soluendum, proposuisse: nimirum, quia Patres adorauerunt in eo monte: Iudæi autem non videbantur ei, pro sua causa talem habere probationem. Hoc mihi persuadet id, quod sequitur: nam cum Christum non respondisse videret, ad tempus Messiæ refert negotium. Ille, inquit, *Edisseret nobis omnia*, fieri potest mulierem credidisse Messiam, quem venturum putabat, Samaritanorum opinioni consensurum.

Dicit ei Iesus: Mulier crede mihi, quia veniet hora, quando nec in monte hoc, neque in Hierosolymis adorabitis Patrem.

COMMENTARIVS.

Fidē sibi haberi postulat, & contētione cum ratione tollendā prædicit.

MVlta respondet Dominus ad propositam sibi mulieris interrogationē. Primo omnium sibi fidem haberi a muliere petit, *Crede*, inquit, *mihi*, sine hac enim, vt recte Chrysost. homil. 32. notat, diuina mysteria percipi non possunt. *Crede*, inquit, *mihi*, nec iniustum petit: qui enim occulta manifestauerat, & propheta credebatur, veritatem etiam in his, de quibus interrogabatur, & respondebat eum scire, credendum erat, petit etiam sibi credendum, vt quæ dicit, certissima esse, & verissima affirmet. Quando enim aliquid narrantes, mihi credite, dicimus, rem esse veram confirmamus. Rursus quia mulier causam suam patrum auctoritate defendebat, Christus sola suorum dictorum auctoritate, sine alterius testimonio credi volebat, propterea fidem postulat, ac si dicat: Tu me maiorem Iacob propter aquam uiuam, quam petis, iudicasti, crede ergo mihi, si credis Iacob & patribus. Hæc tria unico illo uerbo insinuantur, respondet ergo ad interrogationem primo illam contentionem cessaturam, & e medio tollendā: nec enim in illo loco, nec in Hierosolymitano templo adorandus erit Deus. His uerbis quæ de futuro sunt: *Veniet*, inquit, *hora*, (quamuis enim Græce uerbum sit præsens, tamen id sæpe etiam pro futuro ponitur, & sic habet uersio cōmunis) prædicit vtrumque cultum, & Samaritanorum & Iudæorum tollendū, & hac ratione cessabit contentio. At ne putaret cultum & adorationem omnino cessaturam, inquit, *Adorabitis Patrem*, ut sit sensus: Veniet hora quando adorabitis Patrem: erit quidem cultus Dei, sed non qualis in hoc uestro, & in illo Iudæorum templo: quia uterque cultus cessabit, & nouus quidam multo perfectior succedet. Hanc perfectionem huius cultus insinuat illud uerbum, *Patrem*, ut enim dicit Cyril. lib. 2. cap. 91. dum Patrem uocat, ad filium erigit considerationem, & ita est: nam in Christiano cultu non absolute Deus adoratur, sed etiam distincte Pater, Filius, Spiritus sanctus, & tres adoramus in una Deitate personas: quod nec Iudæus, nec Samaritanus fecit. Rursus adoramus Christiani Deum, & Patrem, quia sumus in statu adoptionis filiorum, & clamamus Abba pater, & edocti a Christo inuocamus: Pater noster, qui es in cælis. Hæc ergo perfecta adoratio de medio tollet, & Samaritanorum ritum, & Iudæorum cultum.

ANNOTATIO XVII.

Locutus est Christus de Samaritanorum & omnium gentium, falsa adoratione.

ATtende per Samaritanorum adorationem etiam intelligi gentium omnium idololatriam: hi enim quāuis Deū Israel adorarent, tamen idololatræ erant, & more idololatrarum viuebant. cessare ergo debuit & idolatria, & Iudæorū cultus in Christi Euangelio, vt prophetatum est Miche. 1. Omnia idola eius ponam in perditionem. Isa. 2. Eleuabitur Dominus solus, & idola penitus conterentur. De Iudæorum cultu auferendo dicitur, Psal. 39. Sacrificium, & oblationem noluisti, aures

autem perfecisti mihi. Tūc dixi: Ecce venio. & Isa. 1. Quid mihi multitudinem victimarum vestrarum? Aduertendum adhuc est, non solum prædictis his verbis Christū significare voluisse vtrumque cultum cessaturum; sed etiam, vti diximus, nouam hanc religionem, & adorationem Euangelicam, & adhuc etiam tertium quoddam, nempe amplitudinem huius religionis, & cultus, vt non in vno loco, & prouincia; sed in toto orbe adoratio, & sacrificium essent Deo exhibenda. Non vt in Iudaismo, & Samaritano illo cultu, qui vno certo concludebatur loco, ac si dictū esset: non iam restringetur in hunc, aut ad illum locum adoratio Dei; sed per totum orbem diffundetur, & hac ratione cessabit omnis talis contentio. Hunc locum ita exposuit Basil. lib. 2. de baptis. cap. 8. Potestatem, inquit, dedit Dominus adorandi in omni loco, vbi dixit, nec Hierosolymis, neque in monte isto adorabitis Patrem: dilatat, & deducit orationem Dei ab arcto Hierusalem ambitu, in omnem totius orbis locum. Hæc Basilius, explicans locū Pauli: Volo viros in omni loco orare, exponitq. non hoc intelligi de omni loco etiam immundo & indecenti, qui humanis sunt vsibus necessarij, sed de eo, qui ad id deputatus fuerit, Paulumq. id tantum voluisse significare docet, quod Dominus in his verbis significauit, Dei cultum non esse restringendum ad vnam ciuitatem, aut locum determinatum: & hic sensus est horum verborum, quamuis simul etiam alia duo, quæ dicta sunt, eisdem verbis exprimantur. Consonat huic illud Malach. 1. Non est, inquit, mihi voluntas in vobis, dicit Dominus Deus exercituum, & munus non suscipiā de manu vestra: ab ortu enim Solis, vsque ad occasum, magnum est nomen meum in gentibus: & in omni loco sacrificatur, & offertur nomini meo oblatio munda: & magnum est nomen meum in gentibus. Hæc tria his verbis prædicuntur, Iudæorum sacrificia cessatura, gentiū Idolatriam tollendam, & conuertendam in veri Dei cultum, & oblationem mundam; & hæc non vno in loco coarctanda, sed in totum orbem a solis ortu, vsque ad occasum dilatanda.

Vbique Deo sacrificādū prædicit.

Vos adoratis, quod nescitis: nos adoramus, quod scimus.

COMMENTARIVS.

Iudæorum religionē p̄fert ritibus Samaritanorum.

SEcundo respondet Dominus, præfertq. cultum Iudæorum, Samaritanorum ritui: ne enim mulier illa, parem esse vtriusque & Iudæi, & Samaritani causam, cum vtriusque remouendus esset cultus, arbitraretur, adiunxit secundum responsum. Cultus Iudæorum, quem suum vocat, *Nos*, dicens, quia secundum carnem Iudæus erat, multo est præstantior vestro. & causam huius apponit: Iudæus adorat quod scit, Samaritanus autem, quod nescit; id est Iudæorum cultus ex fide vera est, quia vnicum credit esse Deum, sicuti vere est: Samaritanorum autem cultus ex infidelitate, & errore, ac ignorantia est, quia non habet veram de Deo fidem. Quamuis enim Deum Israel, Deum esse credat: tamen cum eo multos recipit Deos; qui autem Deum vnicum non credit, rectam fidem non habet, & Deum ignorare dicitur, quia vere de Deo non sentit. præstat ergo Iudæorum cultus, cultui Samaritanorum, sicut fides infidelitati, & veritas præstat errori. His verbis duo insinuat Dominus, alterum est, Iudæos in contentione illa proposita, veram & rectam causam tueri: in templo enim Hierosolymitano, verus erat cultus: vnde ille locus probandus est, non autem vbi cultus erat falsus. Alterum est, vtrumque quidem cessaturum, tamen non eadem de causa: nam cultus ille Samaritanorum, & Gentium idolatria ablata est, quia mala, & falsa, & impia. at Iudæorum cultus, non vt falsus, non vt malus, qui tunc verus, & sanctus erat, sed vt imperfectus, & vt figura & vmbra, adueniente perfecta veritate, vt paulo inferius dicemus.

Quia

Quia salus ex Iudæis est.

PRobat Christus Iudæos veram Dei cognitionem habere; *Quia salus ex Iudæis est*; id est, promissiones salutis per Messiam futuræ Iudæis factæ sunt, & ex ipsis in alios sunt diffundendæ. Christus enim de eis secundum carnem venturus est, qui omnium est Saluator, prædicatores veritatis, & legis Euangelicæ, & complementi prophetiarum annunciatores per orbem mittendi, ex ipsis sunt. Isa. 1. De Sion exibit lex, & verbum Dei de Hierusalem. in ipsis igitur vera est Dei cognitio.

ANNOTATIO XVIII.

De qua salute loquatur Dominus.

CYril. lib. 2. c. 92. salutem hanc Christum exponit. Chrysost. homil. 32. Christum & veritatem etiam Euangelicam, & dogmata aliqua, si quæ vera gẽtes habuerunt, interpretatur: sed legitimus sensus is est, vt & Christum salutis auctorem, & Euãgelicam doctrinam, & legem, & promissiones, ex ipsis esse dicamus, quia omnia hæc ipsis sunt prędicta, ipsis sunt promissa, & per eum, qui ex eorum venit carne, impleta. Quòd autẽ se Christus adorantibus coniungat, non est cur Arrianus se contra nos aliquid habere existimet. Si enim vt homo mortuus est, vt homo etiam orauit: ita similiter vti homo summet adorauit diuinitatem. Late hoc Cyril. lib. 2. c. 92. prosequitur. Hoc ex loco Arriani filium minorem Patre probabant, vt refert idem Cyril. & Ambro. lib. 5. de fide cap. 3. sed hic locus aperte ostendit sermonẽ esse de filio, ratione humanitatis: nam, inquit, *Nos adoramus*, nempe nos Iudæi, at Christus secundum solam carnem Iudæus erat, non secundum diuinitatem. addit Ambros. in sequentibus verbis non esse dictum, adorabimus, sed *Adorabunt*, vt se ab hac adoratione, quatenus Deus est, excludat; quod etiam lib. 5. de fide cap. 3. notat idem Ambrosius.

Sed venit hora, & nunc est, quando veri adoratores adorabunt Patrem in Spiritu, & veritate.

COMMENTARIVS.

TErtio respondet Dominus, & exponit qualis sit ista adoratio futura, quæ erit remotis illis montis, & templi Hierosolymitani cultibus. Est autem illa particula, *Sed*, diuersitatis, quasi diceret: Non adorabitis in monte hoc, nec Hierosolymis, sed adoratio erit in Spiritu, & veritate. hic est contextus. Cum autem prius dixerit, *Veniet hora*, tamen nõ expresserit, an proxima hæc hora, an distans, & longinqua esset, repetit idem verbum, & adiunxit, *Nunc est*, ac si dicat: Dixi, Veniet hora, nunc autem addo, iam est hæc hora. paulatim enim procedit reuelare mysteria: & prudenter non addidit tunc illud, *Et nunc est*, ne Samaritana audiens montis cultum remouendum, turbaretur nimis, propterea futuro vsus est tempore; at nunc de vera adoratione loquens, addit. *Nunc est*, vtrumque tamen verbum, *Venit*, & illud, & hoc, in Græco præsens est, *Venit*, sed quod sæpe futuri vim habet. Orig. hom. 13. dat causam quandam, cur addatur, *Et nunc est*, & non prius additum fuit, potius tamen ad sensum spiritualem, quàm ad litteralem pertinet. Attende uerbum, *Veri*, inquit, *Adoratores adorabunt*, insinuat multos adhuc adoratores remansuros, qui post Christi aduentum non sic adorabunt, tam ex Iudæis, quàm ex Gentibus: tamen non erunt neque hi, neque illi ueri adoratores: sed, ij solum qui in spiritu, & ueritate adorabunt.

rabunt. Iudæi ergo, qui olim veri adoratores erant, sacrificijs, & oblationibus, & cærimonijs a Deo institutis, adhuc in eis perseuerantes post Christi aduentū, non veri, sed falsi & impij sunt adoratores.

Quid sit in spiritu, & veritate adorare.

Superest explicare, quæ sit hæc adoratio, quæ futura nunc dicitur in Spiritu, & veritate. Si autem contextum obseruamus, duo hæc opponuntur duobus illis, nempe adorationi Samaritanorum, & adorationi Iudæorum: nam dicitur: *Nec in monte hoc, nec Hierosolymis adorabitis, sed in spiritu & veritate*, quasi hæc duo, duobus illis opponat: ex sensu igitur illorum, explicatio horum dependet. Adoratio in primis Samaritanorum erat in falsitate, & ignorantia: adorabant enim, quod nesciebant, quia de Deo non recte sentiebant. Erit ergo adoratio opposita, quæ est in veritate, quando recte, & vere de Deo sentientes adoramus. Iudæi autem adorantes quod sciebant, in veritate adorabant, & adoratio erat eorum in rebus corporalibus, quæ erant vmbræ, & figuræ futurorum. Omnia enim illa animalium sacrificia, cærimoniæ, & ritus, instituta erant a Deo, & data illis, tamquam futurorum figuræ, & signa; tale fuit templum illud, & omnis cultus illorum exterior. Erit ergo opposita adoratio, quæ non in corporalibus figuris, & vmbris futurorum fit, sed in spiritu, id est, in Spiritus sancti gratia, fide, charitate, & actibus, ac operibus ex his procedentibus: & hæc est adoratio in spiritu, quando non corporeas res, vmbras, & figuras offerimus, nec in his seruimus Deo, sed in actibus virtutum, qui ex Spiritus sancti gratia procedunt. Et hæc est adoratio Euangelica, quod in annotatione sequenti fusius explicabitur. Ista expositio est Ambrosij lib. 3. de Spiritu sancto cap. 12. & Cyril. lib. 2. cap. 93. spiritum enim contra figuras, & veritatem contra falsa dogmata distinguit: & eandem Hilar. tenet lib. 5. Trinit. Ambros. tamen magis eam explicat, & probat.

ANNOTATIO XVIIII.

Contra impugnātes Ecclesiæ ritus & cærimonias.

FAlluntur hoc loco nostra tempestate hæretici, vt & olim falsi sunt. In primis recentiores, quia adorandus Deus in spiritu est, ideo omnes cærimonias, & ritus Ecclesiasticos tollunt, & sola conscientiæ munditia, adorandum Deum existimant: ceterum errant grauiter, non intelligētes quid per Spiritum hoc in loco sit intelligendum. Nam ipsi absolute Spiritum interpretantur, vt a corpore distinguitur, & actum animæ tantum spiritualem significat: si autem hæc est adoratio in Spiritu, certe quando Paulus ad Ephes. 3. adorabat dicens: Huius rei gratia genua flecto ad Patrem, in Spiritu non adorabat: genuum enim flexio corporis est, non animæ: nec etiam adoratio erat in Spiritu illa Petri Act. 9. quando submittēs quoque genua orauit: nec illa confessio erit in Spiritu de qua dicitur Rom. 10. Ore confessio fit ad salutem: nec erat illa manuum impositio, in Spiritu sancto Act. 3. vbi dicitur: Imponebant manus super illos, & accipiebant Spiritum sanctum: nec prædicatio Pauli erat in Spiritu, quia corporea res erat.

A Non igitur adoratio in Spiritu excludit actus corporis: nam 1. Corint. 12. operationes Spiritus varias distinguit Paulus, quæ corporeæ sunt, vt interpretatio sermonum, opera virtutum, genera linguarum, gratia sanitatum. & ad Roman. 12. Siue ministerium in ministrando, qui docet in doctrina, qui exhortatur in exhortatione, qui tribuit in simplicitate, & multa alia ibi numerata. 1. Cor. 14. Psallam Spiritu, psallam mente: quæ omnia in Spiritu sunt, & fiunt, & multa corporalia opera Paulus exhibuit in Euangelio B prædicando, de quibus dicit ad Rom. 1. Testis est mihi Deus, cui seruio in Spiritu meo in Euangelio. Concludamus ergo nō excludi opera externa per adorationem Spiritus, quando ea fiunt, & procedunt ex interiori Spiritu, fide, dilectione, & gratia. Eleemosynæ ergo, peregrinatio, ieiunium, & reliqua, quæ ex fide, dilectione, pœnitentia procedunt, in Spiritu fiunt, & in Spiritu adoramus, & seruimus Deo, quando hæc sic facimus.

Quid de antiqua Iudæorum adoratione sublatum sit.

Iudæus olim etiam seruiebat in Spiritu, quando ex fide, & gratia, & dilectione

similia

similia faciebat opera: nec hæc adoratio ablata, sed perfecta est in Euangelio, vbi perfectior fides, copiosior gratia, maiora dilectionis argumenta sunt. Sic Prophetæ, & multi iusti adorarunt, & seruierunt tunc Deo. Quandam autem adorationem Iudæus particularem habebat, a Deo illi ad tempus datam, nempe sacrificia quædam animalium, & cærimonias quasdam exteriores, non quidem data, & instituta, quasi actus exteriores, ex interiori virtute procedentes, sed vt essent signa, & figuræ futurorum mysteriorum: non enim Deus B iussit illi populo, vt faceret holocausta, & victimas, & ceteras cærimonias, quasi ea fidei, dilectionis, & interiorum virtutũ actus essent: quamuis, qui ea fide, & dilectione exhibuissent, recte, & in Spiritu facere dicti fuissent: sed vt essent figuræ eorum, quæ per Christum futura erant, & in hoc Iudæorum cultus a Gentiũ cultu differebat. Non enim gentes, illa holocausta & ritus faciebant quasi futurorum signa, sed quia grata Dijs suis existimabant. Iudæus non sic habuit a Deo mandatum: nec enim illa a Deo instituta sunt, quia placerent in se, sed vt figura eorum, quæ ei placebant, quibus aduenientibus illa cessarunt. hæc erat adoratio in figuris corporeis, & materialibus, videlicet in animalibus, in templo illo vnico, in tot cærimonijs. hæc omnia abstulit Euangelium, manetq. adoratio in spiritu, non in illis figuris corporeis. Quod si in Euangelio sunt opera exteriora, sunt & cærimoniæ al.quæ, non sunt quasi figuræ, nec ea fiunt, vt in figuris Deum colamus: sed quatenus sunt actus quidam exteriores interioris fidei, dilectionis, ceterarumq. virtutum. Genua ergo flectimus, quia actus est interioris humilitatis: castigamus corpus cum Paulo ieiunijs, & flagellis, quia actus sunt pœnitentiæ spiritualis. Vt enim pecunia, quæ datur pauperi, exterior res est, tamen ipsius erogatio est in spiritu, quia ex misericordia procedit: sic etiam exteriora sunt multa, erga quæ, opera virtutis interioris exercemus, & ad Spiritum propterea referuntur. Cærimonijs etiam vtimur, quia actus sunt reuerentiæ erga Deum, atque etiam ad excitandam mentis deuotionem, & ad rerum spiritualiũ, quas tractamus, aliquam expressionem ordinantur. Hæc enim omnia ad Spiritum pertinent. Sed de cærimonijs plura tractare instituti nostri præsentis non est. Multum ergo errant hæretici non intelligentes, quid sit in spiritu operari, seruire, A adorare, & confundunt Iudaicam illam adorationem cum ea, quæ est ex Spiritu, non distinguentes vnum ab altero.

Quantum ad litteram attinet Hebraismus est, adorare in Spiritu: nam solet Hebræus apponere præpositionem effectiuo casui, percutiam in gladio, viuit homo in pane, id est, gladio percutiam, pane viuit: sic adorare in veritate, adorare in Spiritu, id est Spiritu, & veritate. Hoc autem est, recte, & vere sentientes de Deo ea facere, quæ ex diuina Spiritus sancti gratia, & dilectione procedunt. Neque ab hac adoratione remouentur sacramenta nostra, & sacrificium, sed vmbræ, & figuræ illæ corporeæ, maxime cum nostra sacramenta causæ sint, & instrumenta Spiritus sancti, ad Spiritum hunc, & gratiam conferendam, sacrificium vero nostrum non vmbram, non figuram, sed ipsam in se veritatem habet. Quid sit in Spiritu adorare.

Ex hac vera expositione conuincitur etiam aliorum hæresis, quæ non solum nostris temporibus, sed etiam, olim viC guit. Massiliani enim eam habuerunt, vt refert August. in sermone contr. Arrianos, & Donatistas, & meminit idẽ Aug. Epist. 50. ad Bonifacium. Vsum enim templorũ negabant, quia dictum est: *Nec in monte hoc adorabitis, nec Hierosolymis.* Errabant autem isti locum non intelligentes. His enim verbis Dominus significare voluit, ritum illum, & cultum in fallitate, & figuris cessaturum, nec adorationem esse restringẽdam ad vnum locum determinatum, quale templum, & mons ille erat, D sed diffundendum per totum orbem, & quòd figuræ illæ finem habituræ essent, & ita est. Nos enim non habemus templa, vt figuram futuri, sicut Iudæi, sed vt locum decentem, & honorificum, in quem conueniat multitudo, & vt oportet, ministeria diuina peragantur: quæ profecto summa cum reuerentia tractanda sunt, & non vbique locorum. Neque etiam habemus templa vt Samaritani, existimantes Deũ loco circumscribi, & determinari, qui E vbique est, sed vti diximus, vt locum Deo dicatum, in quo reuerenter diuina tractãtur mysteria, quæ in spiritu fiunt, quamuis exteriora sint. Cum enim simus homines, loco, & tempore conclusi, indigemus, vt modo nostro Deo seruiamus, locis & temporibus determinatis. Sane si templa non essent, diuinæ voluntati conformia, non ita acriter Paulus 1. Corin. 11. reprehenderet eos, qui minus decenter in eis operabantur, dicens: Numquid domos non habetis

ad

ad manducandum, aut Ecclesiam Dei cõtemnitis? Cessauit ergo templum illud vnicum & determinatum, figura & vmbra futurorum, & propterea restrictio illa ablata est: sed non prohibita sunt templa, vt loca, in quibus diuina mysteria decenter, & reuerenter tractentur, & propterea multa in toto orbe sunt, vbi cultus verus Dei est, & hac ratione etiam post Christi ascensum, Petrus, & Ioannes Acto.3. ascenderunt in templum ad horam orationis nonam. Extitit, & alia hæresis antiqua circa eadem verba, de qua sequenti annotatione differendum est.

ANNOTATIO XX.

Diuersæ Patrũ expositiones tradũtur.

QVamuis, quæ in commentario expositio allata est, sit vera, & legitima: tamen vt rectius intelligatur, & discutiatur, Patrum antiquorum alias expositiones referre oportet. nam ex eis etiã quantum hæretici nostri temporis, quos in præcedẽti annotatione impugnauimus, decipiantur, manifestius apparebit.

Primo loco Athanasius epist. ad Serapionem: Quod Spiritus sanctus nõ sit creatura, prope finem, per spiritum, Spiritum sanctum, per veritatem, filium Dei intelligit: adoratio ergo in Spiritu, & veritate erit, adorare Patrem in filio, & Filium in Spiritu sancto, quod est totam Trinitatem Patrem, Filium, & Spiritum sanctum adorare: vt hæc duo Spiritus, & veritas, sint ex parte obiecti adorationis, eius scilicet quod adoratur, sitq. tota Trinitas: cuius expositionis meminit etiam Ambro. lib. 3. de Spiritu sancto cap. 12. & probat. sed difficile est hæc accommodare huic contextui.

Secundo loco idem Athana. quæst. ad Antio. quæst. 60. aliter exponit, vbi posita interrogatione qui sint adoratores in Spiritu, & veritate? respondet: Hi sunt, qui in desertis montibus, & qui in speluncis, & cauernis terræ habitabant, qui citra congregationẽ Ecclesiæ, per bona opera Dei, spiritu illuminati, in Spiritu, & veritate adorant Deum, & Patrem, qui in cælis est, qui irreprehensibiliter viuunt, & Deum simul religiose, & reuerenter adorantes, omni pietate, & honestate virtutũ relucent, nec opus habent Ecclesia, aut loco huic rei destinato, sed ipsi semetipsos templa faciunt, quouis loco bonis operibus, & vbique Deum placant. hæc Athan. Hęc expositio aptior est, quàm præcedens: non enim Spiritum & veritatem interpre-

A tatur, pro his qui adorantur, Filio & Spiritu sancto, sed pro principio ex parte adorantis, vt ex spiritu & veritate, adoratio procedat, quod conforme est nostræ expositioni. Tamen in eo, hæc expositio non placet, quia non videtur restringenda ad eos solos, qui in montibus degunt. Apostoli enim inter homines viuebant, & tamen in Spiritu, & veritate adorabant, & eos, qui in templis adorant, etiam in Spiritu & veritate adorare certum est.

Tres Basilij expositiones proponuntur.

Tertio loco Basil. lib. de Spiritu sancto
B cap. 26. tres dat expositiones. Prima est, vt per spiritum, ipsum Spiritum sanctum intelligamus, qui dicitur & habet rationem loci, & templi in quo adoramus, & qui in spiritu adorat velut in loco sancto adorat. Altera est, vt teneat rationem principij, sitq. in nobis non per subsistentiam suam, sed per gratiam, quæ nostram insufficientiam complet, & facit vt idonei simus ad adorandum, & in hoc cum Ambr. & Cyril. vt paulo post dicemus, conuenit. Tertia est, vt per spiritum & veritatem, Filium,
C & Spiritum sanctũ intelligamus, in veritate enim, id est, filio, adoratur Pater, qui est in filio, vt in imagine sua viua, & filius adoratur in spiritu, qui est ei coniunctus, vt lux cum imagine, vt sit visibilis. Denique adoratio Trinitatis est adoratio Patris in spiritu & veritate, vti Athanasius dicebat.

Quarto loco Origen. lib. 1. Periarchon cap. 1. & lib. 6. cont. Celsum, magis ad sensum accedens, veritatem exponit, vt distinguatur a figuris, Spiritum autẽ, vt di-
D stinguatur a corporibus. Adorabant enim in sacrificijs corporalibus, & figuris, illi: at nos in spiritu, non in corporalibus illis sacrificijs, in veritate, non in figuris. Vnde secundum Orig. nec Iudæus adorabat in veritate, nec in spiritu: sicut nec Samaritanus, quia in corporibus, & figuris adorabant. Eadem est expositio Chrysost. hom. 32. & Euthymij, vt adoratio hæc sit in cõscientia, candoreq. cordis, non in corporibus, & figuris: spiritum ergo corpori, veritatem figuræ opponunt. At cum in
E adoratione Iudæum Dominus a Samarita no distinxerit, quia vnus nescit, alter scit quod adorat, non videtur posse expositio accommodari, quia nullam distinctionem facit vtriusque, quæ tamen facienda est. Nõ enim Iudæus relinquitur nisi propter figuras: Samaritanus autem propter errorem. Spiritus ergo opponitur corporeis figuris, veritas autem falsis dogmatibus.

Propterea

Vera Christi verborũ interpretatio.

Propterea quinto loco est expositio Cyril.lib.2.c.93. Is veritatem intelligit eam, quæ contra falsa dogmata fidei est: Spiritum autem, qui contra vmbras, & figuras illas corporales legis: vt idem sit, *Adorare in spiritu, & veritate*, ac adorare in vera fide, & gratia, seu dilectione exclusis erroribus,& figuris corporeis. Hanc tenet Ambro. loco proxime citato. Per Spiritum enim gratiam Spiritus sancti exponit: & per veritatem, rectam & veram scientiam, seu cognitionem Dei, nec discrepat ab hac Hilar.lib.2.Trinit. per veritatem enim hanc, scientiam: & per spiritum, Spiritus sancti gratiam intelligit. Nec refert exponere Spiritum sanctum, aut Spiritus sancti gratiam: licet enim in Spiritu sancto dicamus aliquid facere, vt 1.Corint. 12. Nemo potest dicere Dominus Iesus, nisi in Spiritu sancto. semper eius gratia,& donum intelligitur, ratione cuius dicitur in nobis esse. Hanc expositionem secuti sumus in commentario, vt veritas contra falsa dogmata, Spiritus contra corporeas figuras illas,& vmbras dicta esse intelligantur: quæ expositio magis cõsonat contextui, & proposito loquentis Domini, qui & falsitatem Samaritanorum dogmatum, & Iudæorum vmbras,& figuras a suo cultu futuro repellendas, statuit significare. Ab hoc cultu igitur, nemo

A sacrorum Doctorum opera exteriora,& cærimonias, ex interiori spiritu proficiscentes excludit, quod nostri hæretici faciũt, sed omnia opera, etiam exteriora, quæ ex interiori Spiritu fiunt, ad eundem pertinere Spiritum sacri Doctores semper senserunt.

Hoc etiam loco sicut, & multis alijs, abutebantur hæretici Arriani probantes Spiritum sanctum minorem Patre, quia in ipso adoramus Patrem, quibus docte respondet Ambro. lib.3. de Spiritu sancto,
B cap. 12. quamuis enim admitteremus de Spiritu sancto hæc verba intelligenda, vt esset sensus: In Spiritu sancto adoramus, nihil haberent Arriani, quod vere obiectarent. nam locutio hæc causam infert, vt in Spiritu sancto adoratio fiat, id est, per ipsum: Sicut omnia esse condita in Filio, non facit eum minorem, quia causam per quam facta sunt, significamus, iuxta legitimam expositionem solutio aperta est, de ipsius enim Spiritus sancti dono intelligẽda sunt verba, quod illis Rom.1.confirmatur
C verbis: Cui seruio in Spiritu meo: si Spiritum sanctum ipsum, & non ipsius donum intelligeret Paulus, non addidisset, illud, meo: & tamen hæc verba in eodem dicta sunt sensu, in quo illa Pauli. *Adorare*, enim, *in Spiritu*. & seruire Deo in Spiritu, idem sunt.

Nam & Pater tales quærit, qui adorent eum.

COMMENTARIVS.

CVr adoratores veri in spiritu,& veritate adoraturi sint, causam subdit: quia Pater hos quærit. Illud, *Nam &*, idem est, ac etenim, seu namq. locum habens vnius causalis dictionis. Cyril. lib.2.cap.93. interpretatur sic: quærit adoratores tales, id est, isti grati sunt ei. Aliqui exponunt: Tales vult adoratores, id est ex diuina voluntate id procedit, vt adoratio hæc sit futura in spiritu, & veritate: tamen sensus legitimus hic mihi videtur: Pater tales quærit adoratores, id est, isti tales sunt proportionati, & conuenientes adoratores: nam quod sequitur causa est, cur Pater hos quærere dicatur, nimirum quia Spiritus Deus est, vt statim exponemus, sicuti diximus, princeps habet seruos, quales postulat officij dignitas, ita nunc dicitur, tales postulat, seu quærit Pater sui adoratores.

Spiritus est Deus: & eos, qui adorant eum, in spiritu, & veritate oportet adorare.

CVr Pater tales postulet, seu quærat adoratores, rationẽ adiungit: quia Deus Spiritus,& incorporeus est, adoratores, igitur non in corporibus, & rebus materialibus, sed in spiritu, & veritate, quæ etiam spiritualia sunt, oportet adorare.

Quia Deus spiritus est, in Spiritu & veritate est adorandus.

adorare: vt fit proportio inter adoratum, & adorationem, & qualis qui adoratur, talis sit etiam adoratio. *Spiritus* hoc in loco, vox communis est Trinitati, naturam, non personam certam significans, vt dicit Athana. lib. de communi essentia Patris, Filij, & Spiritus sancti, estq. constructio hæc: Deus est Spiritus, id quod denotat articulus appositus Deo, & ablatus a Spiritu. Deus enim, quia incorporeus, & immaterialis est, Spiritus dicitur: per hoc significantur actiones & operationes hominis exteriores, nisi ex Spiritu procedant fide, dilectione, gratia, Deo non esse gratam adorationem: at si ex eis procedant, Spiritualis adoratio sunt. Non ergo illa antiqua, & corporea sacrificia iam placent, quæ tunc exhibita erant, & placebant, quia figura futurorum erant, hoc iam ablato, & illa cessarunt: placent tamen ieiunia, eleemosynę, peregrinationes, & similia, quæ ex Spiritus Dei gratia, fide, & dilectione procedunt, sic enim spiritualia sunt in suo principio, & radice seu causa, & quandam cum Deo habent proportionem, qui Spiritus est.

Percontabitur aliquis, ex eo quod Deus Spiritus est, sequitur quòd in Spiritu adorandus est: tamen non sequitur, quòd in veritate. Respondeo Dominum probare præcipue voluisse hanc adorationem in Spiritu: nam adoratio in veritate nō indiget probatione. Si enim in adoratione falsitas est, adoratio mala est, & Deo non conueniens, quamuis etiam aliquo modo sequatur: nam qui adorat Spiritu, cum Spiritus sit Deus, verior est ista adoratio, cum Deum Spiritum confitetur, qui in Spiritu adorat, & in Spiritu censet adorandum.

Dicit ei mulier: Scio, quia Messias venit, qui dicitur Christus, cum ergo venerit ille, annunciabit nobis omnia.

MVlier verba Christi non assequens, solutam suam quæstionem non putauit: idcirco ad aduentum Messiæ contentionis sententiam refert, *Scio*, inquit, *quia venit Messias*, id est, Messiam venturum scio: ille cum venerit, omnia nobis declarabit, & omnem remouebit contentionem. Illud *Venit*, quamuis præsens sit, vim tamen futuri habet: illud *Quia*, declarationis est, scio quia veniet, aut scio venturum. Nam Samaritani quinque libros Moysis recipientes, Christum venturum credebant: in eis enim libris eius promissio continetur, iuxta illud Ioan. 5. Si crederetis Moysi, crederetis & mihi, etenim ille de me scripsit. Illud autem, *Qui dicitur Christus*, vox est Euangelistæ interpretantis verbū Hebræum. Messias enim apud Hebræos, idem quod apud Græcos Christus significat. Sperabat autem Christum legem, & doctrinam expositurum, vt Doctorem insignem: & in hoc recte sentiebat. quamuis aliter multo docturus esset, quàm ipsa putabat. Habebat Samaritana Christum docentem, & annunciantem, & non agnoscebat, aliquam tamen percipit ex Christi præsentia motionem: nam mota est desiderio aduentus Christi, immo dum dicit: *Annunciabit nobis*, præsensit etiam quodammodo se eum visuram: & vero non est deceptus intellectus, nec suo desiderio affectus frustratus est.

Dicit ei Iesus: Ego sum, qui loquor tecum.

QVod Iudæis instanter petentibus: Si tu es Christus, dic nobis palam, iuste negauit; mulieri infimæ conditionis, & adulteræ, & Samaritanæ misericorditer concessit. Iuste quidem tunc illis negatum est, quia iam ex operibus mirandis, & ex ipsius verbis sæpe repetitis, id potuerāt cognoscere: nec voluntate credendi, sed persequendi quærebant: at hæc nec miracula viderat,

nec audierat doctrinam, eum, a quo instrueretur, desiderabat: verumtamen non digna erat tanti reuelatione mysterij, nisi diuina misericordia, qua, quibus vult miseretur, nec hominum expectat merita, præuenisset. *Ego*, inquit, *sum*, Christus, *Qui loquor tecum*. Sed nec ad verbum hoc exterius tam cito illa crederet: nisi in mentem eius omnipotentis virtus intraret, simul enim aures verbo exteriori fecit, & animæ eius mentem, & affectum cælesti lumine, & dono spirituali imbuit, vt quod exterius audiebat, interius perciperet, & crederet.

Et continuo venerunt discipuli eius, & mirabantur, quia cum muliere loquebatur.

INterrumpit historiam Euangelista, vt id, quod post dicta Christi euenit, narret. Cum muliere hæc verba Christo loquente discipuli redeuntes e ciuitate, vbi cibos emerant, superuenerunt. Qui quamuis, quid diceret, non audierunt: tamen eum Samaritanæ loqui percipere, & cognoscere potuerunt: & propterea mirati sunt, quòd cum muliere loqueretur. Non mirantur discipuli cum muliere colloqui Christum, quasi aliquid sinistrum cogitarent, sed quia insolitum erat Christo loqui cum mulieribus, præter eas, quæ coniūctæ sanguine sibi erāt, aut notæ. Nec hactenus Christum ignotis cum mulieribus, maxime remotis arbitris loquentem viderant, propter eaq. mirati sunt, tamquam nouum quiddam, insolitum, & insperatum.

ANNOTATIO XXI.

Quid potissimum discipuli mirati fuerunt.

CYprianus lib. de singularitate clericorum. isto loco vtitur, vt consortium cum mulieribus a clericis vitandum esse probet. Eius verba sunt hæc: Et vt de Apostolis breuiter probem, quantum eis fluxa familiaritas potuit displicere, qui compulsi sunt, & de ipso Domino loquente cum femina dubitare, nisi eos maiestatis notitia probata compesceret, sicut Euāgelista refert, dicens: Inter hæc venerunt discipuli eius, & mirabantur, quòd eum muliere loqueretur: nemo tamen dixit illi: Quid quæris, aut quid loqueris cum ea? Hæc Cyprian. qui nostræ expositioni accedere videtur. Cyril. lib. 2. cap. 97. & Chrysost. homil. 32. affirmant, miratos esse discipulos humanitatem Saluatoris incredibilem, quòd cum tali muliere loqueretur, quæ Samaritana, & vilis erat: non tamen aliquid sinistrum cogitasse. Et hoc posterius verum est: tamen admirationis causa magis ea mihi videtur, quam cum Cypriano attuli. Illa enim Cyrilli & Chrysost. locum haberet expositio, si cum articulo legeretur, Cum muliere illa: at non sic dicitur, sed, *Cum muliere*, vt sit sensus, miratos fuisse, quod eū ignota, & sola loqueretur muliere. Ex circumstantijs enim loci, & temporis etiam admiratio pensanda est. Est quoque exemplum Saluatoris prudens pro his, quibus ex officio incūbit, vt cum mulieribus colloquantur, ipsarum saluti consulentes, vt in loco publico, & patenti, vt omnis sinistra suspicio tollatur, sermo cum illis habeatur.

Nemo tamen dixit: Quid quaris, aut quid loqueris cum ea?

COMMENTARIVS.

PRoprium est admirantium aliquem effectum, scire velle causam, & rationem eius, & propterea vtuntur interrogationibus: at discipuli admirati quidem sunt cum muliere colloquium, sed causam præ Domini reuerentia non

quærunt scire: propterea nec interrogant, quid quæris ab ea? aut quid loqueris? Non enim omnis, qui loquitur cum aliquo, aliquid ab eo quærit: propterea dicitur: *Quid quæris, aut quid loqueris?* Neutrum discipuli scire quærunt, sed in magistri voluntatem omnia referunt. Recte Cyril. lib. 2. cap. 98. mirari nos debere admonet humanitatem Christi, qui cum muliere loquebatur: discipulorum quoque prudentiam, qui nihil hac de re interrogandum esse, non ignorabant. Hoc loco vtitur Basil. in reg. fusius disputatis cap. 48. contra curiosos: qui quæ ad eos scire non pertinent, solicite scire quærunt, a qua curiositate discipuli se continuerunt: nihil enim horum scire ad ipsos attinebat.

Hoc loco vtitur Basilius contra curiosos.

Reliquit ergo hydriam suam mulier, & abijt in ciuitatem & dicit illis hominibus.

PErsequitur interruptam Samaritanæ historiam. Mulier igitur illa audito verbo Domini, & fidem tanti mysterij concipiens, relicta hydria abijt ad suos in ciuitatem, & annunciat, quod factum est, multū mutata ab illa, quæ erat in principio. Quæ enim nec parum aquæ, vt biberet, Christo propinare voluit: iam propter eum & hydriam relinquit, & funem: Et cui toties venire ad fontem, etiā vt sibi aquam hauriret, graue erat: iam redire ad ciuitatem, & iterum ad fontē vbi Christus manserat reuerti, non laborem, sed requiem reputabat. Mirabilis est verbi Domini mente & affectu concepti efficacia, quæ corda saxea emollit, & incredulorum mentes, & peccatorum voluntates, ad se potenter, & cito conuertit. Illa dictio illationis, *Ergo*, significat, quod præcessit, causam esse sequentis sententiæ, ac si diceret: quia audiuit a Christo, quòd ipse esset Messias: propterea relicta hydria abijt. Causa autem, propter quam mulier hæc in ciuitatem abierit, ea est, vt ciues suos tanti boni participes faceret, vt & ipsi viderent, & crederent in Christum. Dubium enim non est, quin qui mouit cor eius, vt crederet, simul & ad alios conuocandos impulerit. quod recte Cyrillus lib. 2 c. 99. annotat, dicens: Charitate, quæ virtutum optima est, accensa bonum, quod ei contigit, ceteris quoque cursu præbere studebat: nec mirum, occultius enim Christus secum loquebatur, dicens: Gratis accepistis, gratis date. Non ergo imitandus ille seruus, qui talentum obruit, sed multiplicanda sunt, quæ accepimus, quod probe nobilis illa mulier fecit, quæ Samaritanis omnibus, quæ accepit, proposuit. Hæc Cyrillus. Abijt autem cito, ne, si moram faceret, Christus recederet: nam videns discipulos venisse de ciuitate, arbitrata est cibos emisse, ibiq. saltem commoraturum tantisper, donec cibum caperet, & forsan hydriā reliquit in vsum ipsius, & discipulorum: & ne iusto diutius tanto bono ciues priuaret, si prius domum hydriam reportaret. Temporalia enim contemnens, præponit diuina & cælestia: quæ autem suis ciuibus prædicauit, sequuntur.

Samaritana charitate mota accersit suos ciues.

Venite, & videte hominem, qui dixit mihi omnia, quæcumque feci, numquid ipse est Christus?

PRudenter Samaritanos suos ad Christi fidē trahere studet: non statim Christum adesse prædicat, vt recte Cyrillus lib. 2. cap. 100. aduertit, ne a suis, quibus mores eius cogniti erant, in insaniam potius esse conuersa putaretur: sed primo miraculum narrat, & sic eos ad fidem disponit. Ne autem fides ei negaretur, si tantum, quod factum erat, narraret, ad experientiam eos inuitat: *Venite,* inquit, *& videte hominem,* confidebat enim si ad Christum venirent, eum doctrinæ, & potentiæ suæ verbo illos conuersurum, vt factum est: cumq. crederet

ipsa Christum esse, eos ad probandum inuitat, an Christus sit. Non enim sibi tantum auctoritatis ausa est arrogare, vt doceret, & Christum esse affirmaret: quod non ex incredulitate, sed ex humilitate fuit, qua illos fidem tanti mysterij consequi sua narratione indignam se iudicauit. Nec dicit: Ite, & videte: sed, *Venite*, vt credibiliora faciat, quæ affirmat: se etiam cum eis venturam pollicetur simul etiam, quia fidem, & feruorem ex Christi verbis conceptum, non facile remittebat: sed ad eum a quo tanto est affecta beneficio iterum redire gestiebat, oblitaq. sitis & famis, parem magistro vicem reddebat.

Magna Diuinæ gratiæ virtus, & efficacia.

Mira virtus gratiæ hæc est, vt indoctam, & incapacem, & peccatricem feminã, tam cito in veritatis Christi conuertat apostolam, & fiat Christi prædicatrix, ad eumq. trahat multos, cui paulo prius, ad bibendum, aquam negauerat. Existimo quamuis Euangelista in generali describat eius prædicationem, tamen mulierẽ omnia sigillatim narrasse suis ciuibus, nempe qualiter ei dictum sit: Quinque habuisti viros, & hunc non esse suum. Nec suo honori pepercit, vt nomen Christi celebraret, sicut Paulus: qui, vt Dei misericordiam magnificaret, anteactæ vitæ suæ mala, quæ contra Christum fecit, aperuit, & simul etiam, vt suis prodesset: vno ergo momento, & fidem concepit, & magnos progressus in ea fecit. Euangelistam enim omisisse aliqua certum est: nam mulier suis indicauit locum, vbi erat Christus, & alia multa distinctius, aliter non venissent Samaritani, nisi locum scirent, & spem inueniendi eum conciperent ex his, quæ a muliere audierant. Nec est mentita, dicens: *Dixit mihi omnia, quæcumque feci*, sunt enim modi communes loquendi hyperbolici: dixit enim Christus, quæ præcipue in vita fecerat, licet non omnia sigillatim.

Exierunt ergo de ciuitate, & veniebant ad eum.

ILla dictio illationis, *Ergo*, vt superius etiam annotauimus, præcedentem sententiam causam esse sequentis insinuat, ac si diceret: propter mulieris dictum exierunt Samaritani, vt venirent ad Christum, fidem dictis eius habentes: nam ipsa dixit: *Venite & videte*, propterea exierunt illi, & veniebant, vt viderent. Qui sua virtute mulierem impulit, vt relicta hydria ad ciues suos inuitandos, & ducendos abiret, etiam illos, vt venirent, & fidem mulieri haberent, commouit.

Et vero digna est omni laude Samaritanorum facilitas, qui vno uilis mulieris dicto tantam fidem tribuerunt, ut relictis omnibus, extra ciuitatem ad uidendum Christum conuolarent, & quem sui non receperunt, alienigenæ & extranei amplecterentur.

Interea rogabant eum discipuli, dicentes: Rabbi manduca.

REuertitur ad discipulorum historiam: dum Samaritana abijt, suosq. conuocat populares: discipuli ignari eius, quod factum, & quod futurum erat, nempe cito fidelium magnam futuram messem, cibis emptis vesci cupientes, rogant magistrum, vt manducet. In eo, quod rogasse dicuntur (quod amoris fuit vehementis erga Christum) eum manducare nolle cognouerunt: non enim aliter rogassent eum. Cum enim Christus cito venturos Samaritanos præn oscéret, quamuis ex itinere fatigatus, nullam tamen corporis rationem habuit, vt populi saluti consuleret, distulitq. corporalem suam refectionem, vt locum spirituali populorum pastui relinqueret: magnum prælatis exemplum præbens, & discipulis, qui orbis erant futuri magistri, vt dicit Cyril. lib. 2. c. 105.

Ille autem dixit eis: Ego cibum habeo manducare, quem vos nescitis.

ROgantibus discipulis, vt cibo corporali se reficeret, cur non id tunc faciat, respondet. Est autem causa, quia alius instabat cibus, nempe animarum conuersio, qui anteferendus est oblato illi cibo, quẽ vt sumeret, rogabant. Illum autem cibum discipuli ignorabant: non enim Samaritanos iam iam venientes ad Dominum, & multos ex eis propter mulieris verbum credentes videbant: & propterea rogabant. Illud, *Quem vos nescitis*, causam quandam habet implicitam, ac si dictum esset: quia nescitis, quid proxime futurum est: propterea rogatis me, vt manducem, non rogaturi, si quod ego scio iam iam adesse, sciretis. Mihi hæc verba insinuare videntur, Dominum discipulis significasse, vt ipsi manducarent, ipse tamen cibo abstinuit, & propterea illum rogabant, vt manducaret, at ipse respondet: *Ego cibum habeo manducare*, quasi diceret: Vos sine me manducate, ego enim cibum alium expecto. Solus enim Dominus ieiunare; discipulorumq. lassitudini, & fami consulens, disciplinæ rigorem in se exercere volebat, quamuis nemo sine ipso escas acceptauit. Quantum animarum conuersionem appetat, & ea delectetur Christus, indicat, dum illam, cibum vocat, cibo corporis præferendum: hunc enim differre, non illum voluit. Vera est doctrina Gregor. in libros Regum lib. 6. c. 3. exponentis dictum illud Samuelis ad Isai patrẽ Dauid: Mittite, & adducite eum: neque enim discumbemus priusquã ille veniat. Inquit Grego. cum spiritualia instant negotia, exteriora differantur, quia cum magna mentis quiete disponenda sunt.

Quantum Christus delectetur animarum conuersione.

Dicebant ergo discipuli ad inuicem: Numquid aliquis attulit ei manducare?

NIhil vltra cibum corporalem altius discipuli cogitantes, verbum Christi nõ intellexerunt: sed verba de eo, quem cogitabant, & appetebant cibo, & interpretati sunt, & inter se dicunt: *Numquid attulit ei aliquis manducare?* quasi cibum non caperet, quia iam allato sibi cibo ab aliquo, refectus esset. Valde depressa hæc erat cogitatio: nam si de cibo corporali dictum esse putarunt, saltem an ministerio Angelorum cibus allatus ei esset, sicut cum Helia factum est, interrogare debuerunt: at non hoc inter se quærunt, sed an dum in ciuitatem ipsi abierant, aliquis homo cibum ei attulerit. Erant enim discipuli adhuc rudes, & spiritualium nondum satis capaces, nec verba adhuc Christi recte perpenderunt, qui non dixit, manducaui, sed, *Cibum habeo manducare*, quæ verba non præteritum, sed futurum potius, & iam iam præsens significant, nec manducasse, sed cito manducaturum exprimunt. Hæc etiam verba indicant solum Dominum a cibo abstinere voluisse, discipulos vero ad manducandum inuitasse, aliter ratio ista non procederet: *Numquid attulit aliquis ei manducare?* nam hæc causa soli Christo conueniebat, si enim attulit ei aliquis cibum, solus ipse non indigebat cibo: discipuli vero ieiuni cum essent, cibo reficiendi erant. Tenendum ergo est, Dominum eos ad vescendum induxisse, ipsum tamen abstinere decreuisse. Verba etiam sequentia idipsum probant, in quibus de proprio cibo loquitur, & causam propter quam edere noluerit, affert. Ipse igitur solus, abstinere statuerat, quamuis sciret discipulos cibum non aliter accepturos, quàm si etiam ipse manducaret, aut eum cibo iam esse refectum, eis constaret.

Dicit

Dicit eis Iesus: Meus cibus est, vt faciam voluntatem eius, qui misit me, vt perficiam opus eius.

NOn intelligẽtibus discipulis cibum hunc, propter quem illum corporalem differebat, apertis verbis manifestat. *Meus*, inquit, *cibus est, vt faciam voluntatem eius, qui misit me*, & opus eius perficere: hic est cibus, quem me habere dixi, & propter quem a cibo hoc vestro nunc abstineo: cibus hic corporalis communis est, & meus, & vester, & hominum: at hic alius mihi est peculiaris. Græce illud, *Vt perficiam*, notam habet copulandi, ac si diceret: meus cibus est facere voluntatem eius, qui misit me, & perficere opus eius: seu vt faciam voluntatẽ eius, qui misit me, & perficiam opus eius. sicq. legit Aug. lib. 83. qq. quæst. 64. nempe cum particula copulandi. Idẽ est sensus, siue hoc, siue illo legas modo: hæc enim duo, facere patris mittentis voluntatem, & opus eius perficere, cibum suum Christus appellat. His verbis non negat se vti cibo corporali debere, sed huic esse cibum spiritualem præferendum: nec venisse in mundum propter cibum corporalem, sed propter hunc, qui est voluntatem facere eius, qui misit eum, & opus eius perficere.

Quid sit facere voluntatẽ Patris, & qd opus eius perficere.

Duo supersunt nunc exponenda: nempe quid sit facere voluntatem eius, qui misit eum, & quod est hoc opus perficiendum. Sciendum ergo salutem hominum, quæ consistit in liberatione a peccato, & morte æterna, & reconciliatione cum Deo, & vitæ æternæ consecutione, esse volitam, & simul factam a Deo: ipse est, qui voluit hominem saluum facere: ipse est, qui id effecit. De voluntate dicitur. 1. Tim. 2. Qui vult omnes homines saluos fieri, & ad agnitionem veritatis venire. de salutis effectu. 1. Timoth. 4. Speramus in Deum viuum, qui est Saluator omnium hominum. Plena est scriptura huiusmodi testimonijs. Salus ergo hominum voluntas Dei est, & opus Dei est: voluntas quidem, quia saluare voluit: opus vero quia salutem effecit. nisi autem Deus salutem voluisset, & operatus esset, nemo saluus esset. Nulla enim creatura potuit homini salutem cõferre: propterea opus Dei hoc est, & dicitur. Hanc voluntatem, & hoc opus, Deus sic est executus: filium enim suum misit in mundum, vt homo fieret, & homini facto mandauit, & commisit, vt eam voluntatem, & opus hoc impleret, & exequeretur. Quod Christus Dominus fecit, tum per manifestationem veritatis Dei factam hominibus prædicatione, & operibus miraculorum, quibus trahebat ad fidem, & veram Dei cognitionem: tum per instructionem, quia docuit, quæ facienda ad salutem erant, instituendo legem gratiæ, & sacramentorum: tum demum per redemptionem, quia pro omnium peccatis satisfecit, & hac satisfactione sua, nos liberauit a peccato & morte, & conciliauit Patri, & vitam nobis meruit æternam, quantum est ex se. Deus igitur est causa prima, qui nostram voluit salutem, & eam effecit: Christus vt homo, est, per quem hanc suam impleuit voluntatem, & opus hoc executus est: quod docuit egregie Paulus ad Ephes. 1. Qui prædestinauit nos, inquit, in adoptionem filiorum per Iesum Christum, in ipsum secundum propositum voluntatis suæ, in laudem gloriæ gratiæ suæ, in qua glorificauit nos in dilecto filio suo, in quo habemus redemptionem per sanguinem eius. Hæc Paulus. Deus ergo est, qui sua voluntate proposuit saluare: Deus est, qui in adoptionem filiorum prædestinauit: Deus est, qui glorificat & gratificat nos: sed hæc in dilecto filio suo executus est, in eius sanguine nos liberauit, nos redemit, suam veritatem, & viam ad se perueniendi omnibus aperuit.

His suppositis facile est nunc hæc duo verba exponere. Christus voluntatem Patris facere dicitur, quia ea fecit, ad quæ facienda eum misit: nempe vt homines ad Dei cognitionem traheret doctrina, & miraculis, & vt reliqua omnia ad salutem hominis pertinentia exhiberet. propter hæc enim venit, & missus est, &

propterea

propterea dicit: *Vt faciam voluntatem eius, qui misit me*, ac si dicat: vt faciam ea, quæ, qui misit me, vult me facere, & ad quæ facienda me misit. Dicitur etiam perficere opus Patris, quia salutem nostram operatus est, quæ appellatur opus Dei, quia Deus est, qui salutem operatus est, & fecit: at Christus vt homo, est, per quem Deus eam fecit. Præterea quia Deus re vera incœpit solus salutem operari, initium enim salutis fuit filium Dei hominem fieri: hoc autem opus solus Deus fecit. Solus Deus est, qui misit filium suum, & carni copulauit: filius autem homo factus salutem incœptam perfecit, id est, per ipsum Deus salutem perfecit. Hæc in annotationibus sequentibus copiosius declarabuntur, & exponentur.

Christus quo modo opus Patris perfecit.

ANNOTATIO XXII.

Voluntas in scripturis trifariã sumpta.

Non eodẽ modo verba superiora Doctores exponunt, ideoq. sciendũ est, voluntatem in scriptura multis modis sumi, tamen præcipue trifariam. Primo significat ipsam potentiam, & facultatem animæ, qua volumus, aut nolumus. sic dicitur 1. Corin. 7. Qui statuit in corde suo firmius non habens necessitatem, potestatem autem habens suæ voluntatis. Secundo modo, significat facultatis ipsius actũ, per quem nolle, aut velle dicimur. Rom. 10. Voluntas cordis mei, & obsecratio. Matth. 18. Non est voluntas apud Patrem vestrum, id est, non vult Pater vester. Tertio modo significat id ipsum, quod volumus, seu uolumus, quod obiectum voluntatis appellant: quæ enim volumus, etiam voluntatem appellamus. Matth. 6. Fiat voluntas tua, id est, fiat id, quod vis. & Matt. 12. Quicumque fecerit voluntatem Patris mei, id est, quæ vult Pater meus: & de hac volũtate hic loquimur. Nam voluntatem, qua Deus vult, & actũ, quo vult, nemo potest facere: sunt enim ipse Deus. Christus igitur voluntatem eius, qui eum misit, facere dicitur, quia id facit, & fecit, quod vult is, qui eum misit.

Christus aliter vt Deus, & aliter vt homo Patris voluntatem fecit.

Sciendum rursus Christũ posse considerari, & vt Filius Dei est, ratione suæ diuinitatis: & vt homo, ratione suæ humanitatis: & vtroque modo Patris fecisse, & facere dicitur voluntatem. Sed magna est inter vtrumque modum differentia: nam vt Deus est, facit omnia, quæ vult Pater facere, & vult quæcumque Pater vult. Cum enim vna sit vtriusque essentia, potentia, & voluntas, & intellectus, quæcumque Pater intelligit, vult, facit, hæc eadem etiam & filius, indiuisibiliter, & inseparabiliter intelligit, vult, & facit: quia cum vnica sit voluntas, vnica potentia, vnica essentia;

A vnicus vtriusque & indiuisus est actus. De hac voluntate dicitur Ioan. 8. Quæ placita sunt ei, facio semper: vt exponit Augu. trac. 40. Et Ioan. 5. Quæcumque ille facit, hæc similiter & filius facit. De hac voluntate, qua prout Deus est, Christus vult facere, & facit quæcumque Pater vult, & facit, præsentem locum exponit Orig. tom. 15. in Ioan. & eandem expositionẽ refert Cyrill. lib. 2. cap. 105. sed re vera hæc expositio verbis accommodari non potest. Nã loquitur Christus de se, vt homo est,

B cum dicatur, *Cibus meus est, vt faciam voluntatem eius, qui misit me*, & certum est non dici, missum, nisi quia homo factus est: vt homo ergo dicitur voluntatẽ mittentis facere. Præterea, quia facere voluntatem Patris, non est cibus filij, vt Deus est, sicut nec cibus est Patris facere, quod vult filius, cibus enim perficit comedentem: at facere, quæ vult, non ponit perfectionem in Deo, sed in rebus factis: aliter Deus esset perfectior, quia mundum creauit. Non ergo hic loquitur Christus de se,

C vt Deus est, sed de se vt homo est: sic enim, & voluit humana voluntate, quæ voluit Pater, & fecit: sed non eodem modo sicut voluit & fecit, vt Deus: vt homo enim habebat volũtatem creatam sicut & animam: humanitas enim ipsius creatura erat in tempore facta. Propterea multa voluit Deus, quæ Christus humana sua volũtate non voluit, nec fecit: nam Deus voluit creare mundum & creauit, at Christus vt homo nec voluit, nec creauit: quia nondum erat humanitas illa facta, quæ

D postea conformauit se diuinæ voluntati: tamẽ prius nec voluerat, nec fecerat. Multa etiam voluit & fecit Deus, antequam homo fieret, quæ vt homo, nec voluit tunc, nec fecit.

Cum

De Christo homine intelligendũ est quòd faciat voluntaté patris.

Cum igitur hic sermo sit de Christo, vt homo est, & hic dicitur facere voluntaté Patris, non debemus intelligere generaliter dictum esse facere voluntatem Patris, quia omnia quæcumque voluit Pater, & fecit, eadem Christus homo voluerit, & fecerit: nam hoc habet, vt Deus est, non autem vt homo. Interpretandum igitur hoc est; Christum facere voluntatem mittentis, quia facit, & fecit, quæ Deus voluit per ipsum facere; sicut homo dicitur facere voluntatem Dei, non quod faciat, quęcumque vult Deus, sed quia facit, quę cúque vult Deus ipsum facere. Voluit autem Pater Christum prædicare, homines illuminare, & ad Deum conuertere, vitã in salutem hominum exponere, & alia quæ per Christum ad salutem nostram fa sta sunt: hæc Christus dum exequitur, voluntatem dicitur Patris facere: & sic Cyril. & Chrysost. hom. 33. & Euthy. exponunt, vt paulo post ostendemus. Recte autem hæc expositio contextui connectitur: nam vnum ex his, quæ Pater voluit Christum facere, & propter quæ misit eum, erat, vt euangelizaret, & veritatem sui aduentus prędicaret. Matth. 4. Alijs, inquit, ciuitatibus oportet me euangelizare, quia ad hoc missus sum; & dum hoc fecit, voluntatem eius, qui misit eum, fecit. Cum igitur tempus esset hoc exhibẽdi; quia Samaritani veniebant audituri Euangeliũ, propterea dicit: *Cibus meus est facere voluntatem eius, qui misit me*, id est prædicare verbum, ad quod missus sum.

ANNOTATIO XXIII.

Diuersæ patrum sententiæ de opere per Christum perficiẽdo.

QVod autem opus sic hoc perficiendum diuerse Doctores interpretantur. Orig. tom. 15. in Ioan. hoc opus Patris dicit esse hominem, ad quem perficiendum, & saluandum, missus est filius Dei in carnem. Obijcit autem sibi Orige. Si Christus venit ad perficiendum opus Dei, id est, hominem, ergo Deus fecit opus suum imperfectum, quod perfici postea oportuit per Christum. Respondet suæ obiectioni: Deum quidem hominem perfectum fecisse, ipse tamen ad imperfectum sese reduxit suo peccato, & ideo missus est Christus, vt opus hoc peccato imperfectum perficeret. Ista doctrina vera est in hoc, quod asserit Deum hominem fecisse perfectum, non solum naturalibus, sed etiam donis gratuitis

A gratiæ, & virtutum; quod Salomon Eccles. 7. docuit: Fecit, inquit, Deus hominem rectum. Nec in hoc sequendus est Clemens Alex. lib. 6. Stromat: qui docuit hominem creatum non esse perfectum, sed solum aptum ad perfectionem habendam. quod si de perfectione vltima, quæ est in beatitudine, loqueretur, verum esset. De hoc tamen non est locus amplius differendi; satis sit doctrinam Origenis in hoc veram esse, sed non recte accommodari. Si enim in proprietate verbi permaneamus, non dicendum

B esset, *vt perficiam opus eius*, sed vt reficiam, seu reparem opus eius. Non enim quod primo perfectum erat, & a perfectione decedit, dicitur perfici, sed refici, & reparari: propterea Christus restaurasse, reconciliasse, reparasse dicitur in scriptura. Non igitur obiectioni suæ ipsemet perfecte satisfacit. Præterea Dominus hoc opus declarauit, nec tamen per illud hominẽ interpretatus est, vbi vero habemus Christi declarationẽ, nõ est cur ad nostros recurramus sensus. Ioã. 17. Ego te clarificaui super terram, opus

C consummaui, quod dedisti mihi, vt faciam. Profecto si quis hoc loco hominem interpretaretur, violenta esset nimis interpretatio: nec igitur in præsenti sententia homo intelligendus est esse hoc opus. Adde obiectionem, quam contra se Origenes mouit, non habere multum roboris, non enim sequitur; opus hoc nunc perficitur, ergo ante erat imperfectum: nam, non solum perfici dici-

D tur, quod ex imperfecto fit perfectum, sed quod ex perfecto fit perfectius: & iusti, qui in hoc sæculo perfecti sunt, perficiuntur in dies, & tandem gloria superueniente perficientur. Rursus, quãuis sequeretur esse imperfectum, opus quod perfici dicitur, non est cur reformidemus concedere opus aliquod à Deo vna actione imperfectum produci; alia tamen actione ab eodem perficiendum: nam prima die mundus imperfectus est creatus, sequentibus autem ab eodem Deo est perfectus, quia sic voluit. Angeli

E etiam creati sunt a Deo, sed non habentes totam perfectionem, quia arbitrij flexibilis erant, postea tamen ab ipsomet perfecti, diuina sapiẽtia omnia disponẽte pro vt vult. Quamuis ergo hominem imperfectũ creasset, sine gratia, quod fieri potuit, non erat inconueniens: nam postea eum ipsemet perfecit, semper tamen, quod fit, aliquo modo perfectum est, in eo,

quod

quod fit. Hæc dixerim huius occasione obiectionis, ad nostram verò expositionem id facit, per opus hoc non esse hominem intelligendum. Aliqui hoc opus legem antiquam interpretãtur, quę opus Dei est, & hanc Christus impleuit; iuxta illud: Non veni soluere legem, sed adimplere Matth. 5. sed nec hæc expositio verbis hisce accõmodari potest: longe enim aliud est perficere legem, ac implere legem. Id perficitur, quod erat, & postea manet; at lex illa non manet, sed abolita est; non ergo perfici dici potest. Aliter Chryso. hom. 33. & Cyril. lib. 2. cap. 105. & Euthymius exponunt; idem enim interpretantur per hæc duo significari, nempe perficere opus, & facere voluntatem patris; hoc autem est hominis salus. Hæc expositio vera quidem est, sed aliquanto confusa, indigetq. explicatione aliqua.

Hominum salutis opus fuit quod Christum perfecit.

Aduertendum igitur, opus hoc Dei esse hominum salutem, quę consistit in satisfactione pro omnium peccatis, & conciliatione cum Deo. Hanc quantum est ex se Christus perfecit suis actionibus, & operibus, quæ in carne fecit: quæ opera, dupliciter cõsiderantur. Vno modo in quantum erant iniuncta a Patre Christo homini. nam voluit Pater Christum prędicare, miracula facere, pati, mori, & alia omnia, quæ ad salutem ordinata erãt, & sic Christus hæc exequens dicebatur facere voluntatem Patris, quia ea faciebat, quæ Pater voluit eum facere. Altero modo inquantum hęc erant effectiua salutis hominum; nam his operibus satisfaciebat, reconciliabat hominem Deo, soluebat pretium nostrorum peccatorum, homines a dæmonis, & mortis vinculo liberabat; & hac ratione per hæc dicebatur perficere salutem, & opus Dei. Eædem ergo sunt actiones, & actus, quibus faciebat Dei voluntatem, & perficiebat opus Dei: tamen non eadem ratione, sed quatenus erant ex voluntate Patris, dicebatur facere voluntatem Patris; quatenus erant efficientes salutem, dicebatur perficere opus Dei. Et quamuis opus hoc sit volitum a Patre, & efficiendo nostram salutem, faciebat id, quod volebat Pater, tamen semper actio ipsa habet has duas considerationes, & ad voluntatem Patris, & ad opus, quod fit per eam: & ratione vnius dicitur per eam voluntas Patris fieri, ratione alterius dicitur perfici opus Patris. Rectè autẽ vtrumque coniungitur: si enim tantum diceretur voluntatem Patris facere; non significaretur actus eius efficaces fuisse salutis facien-

A dę: si diceretur autem tantum, perficere opus eius, non constaret esse id secundum voluntatem Patris. Vtrumque ergo rectè coniungitur. Esse autem hæc duo distincta manifestum fiet, si consideremus actiones Apostolorum, & sanctorum Doctorũ. Apostoli prædicarunt, annunciarunt mundo veritatem, vitã exposuerunt pro Christo; isti fecerunt voluntatem Dei mittentis; tamen non perfecerunt salutem hominum, nec opus Dei, quia ipsi non fuerũt causa salutis, sed notam fecerunt salutem

B mundo: at Christus non solum fecit voluntatem Patris, sed per hæc eadem efficit nostram salutem; propterea ipse dicitur vtrumque fecisse; cum & voluntatem Patris fecit, & opus ipsius perfecit, quantum ex se est. Hoc dico, quia si salutem, non omnis homo consequitur, id non est, quòd salutis remedium, & salus in se non sit facta; sed quòd non applicatur huic vel illi eorum vitio. Vt qui liberauit, & dedit pretium pro omnibus seruis liberandis vnius ciuitatis, libertatem perfecit: quòd

C si quis velit in seruitute manere, id non facit quin liberatio ex se non sit iam facta. Hic est sensus horum verborum.

ANNOTATIO XXIV.

Cur Christus Patris voluntatem facere, dicat esse cibum suum.

QVa autem ratione cibum suum hæc Christus appellet, exponendũ superest. Duplicem esse cibum, vnum corporis, alterum animæ per quandam similitudinem, & analogiam ad corporis cibum, multa loca scripturæ testantur, & san-

D cti Doctores passim tradunt, nec est cur in hoc confirmando immoremur. Cum igitur cibus spiritualis animæ per similitudinem ad cibum corporis dicatur, hæc similitudo est consideranda. Est autem multiplex; prima sicut cibus corporis delectat appetitum, quando præsens est, & absens excitat desiderium & famem: ita etiã cibus spiritualis, mentem & animam, delectat sumptus, & quando nõ habetur desideratur. Vt autem cibum corporis vocamus res has corporeas, quæ comeduntur,

Quatuor similitudines inter cibum corporis, & cibum animæ.

E & digeruntur; sic res sacræ, & diuina mysteria cibi sunt spirituales animę, quæ cõsideratione, & affectu velut comeduntur, & intus assumuntur. Non enim tractamus nunc de cibo animę respectu naturalium obiectorum, quæ per scientias humanas habentur, cibi quidem, & isti sunt: sed quantum ad locum præsentem spectat, loquimur de rebus ad Spiritum, & salutem spiritualem ordinatis, quæ ani-

mam

nam reficiunt, sicut cibus corpus.

Est igitur prima similitudo in delectatione, & desiderio, de quo Psal. 18. dicitur: Iustitiæ Domini rectæ, lætificantes corda. Et: Iudicia Domini vera, dulciora super mel, & fauum. In qua delectatione, & gustu, magnum est vtriusque cibi discrimen, quod annotat Greg. ho. 36. in Euang. Res enim corporales quanto magis comeduntur, tanto maius generant sui fastidium, & satietatem: at res spirituales quo magis eduntur, maius excitant sui desiderium, & appetitum.

Altera similitudo est: cibus corporalis sustentat, & conseruat vitam corporis, cibo enim spreto deficit vita corporalis: ita etiā cibus spiritualis vitam spiritualem conseruat. Iustus enim, si negligenter viuit, nec curat mentē, & affectum spiritualibus reficere cibis non perseuerat: sed cadit a iustitia, tentationibus peccatorū superatus.

Tertia: cibus corporalis vires reficit, confortat, & auget: cibus animæ hoc idem facit respectu virium animæ. Spiritualium enim exercitio anima robustior fit, & fortior, ad perfectius operandum, & ad superanda maiora pericula. Hanc similitudinem ponit Basi. Isa. 1. in illa verba: Ieiunia vestra odiuit anima mea.

Quarta similitudo: cibus corporis ad debitam perducit quantitatem, & staturam: nisi enim pueri cibo vterentur, aut nimis modico, non crescerent, nec ad mensuram staturæ debitæ peruenirent: sic frequentes cibi spirituales, animam perficiunt, & ex imperfecto, euadit homo perfectus. Sunt enim in Spiritu sua certa augmenta, & staturæ: cum sit status incipientium, proficientium & perfectorum. Vt ergo cibus corporis delectat, conseruat, roborat, perficit: ita etiam cibus animæ hæc eadem operatur, & propter hanc similitudinem, & analogiam, cibus vterque vocatur.

Quinque dissimilitudines inter vtrumque cibum.

At ne occasione similitudinum erremus considerandæ sunt dissimilitudines, quarum prima est: cibus corporis vitam supponit: mortuis enim cibi non prosunt, immo nec omnibus viuis: nam vita aliquando in ea dispositione est, vt cibus non solum non prosit, sed aliquando obsit: at cibus animæ non talis est; nam viuo semper prodest, & mortuo vitam dat. Loquor autem de morte animæ, quæ per peccatum fit, quæ hoc cibo reparatur, & reuiuiscit: nam pœnitentia panis quidam est spiritualis, teste Dauid. Psal. 41. Fuerunt mihi lacrymæ meæ panes

A die, ac nocte: hæ suscitant iacentem animam a morte peccati in vitam gratiæ. Secunda: cibus quidem corporis vitam conseruat, vti diximus, tamen quantumcumque conseruet, non præseruat a morte: siue enim multum, siue parum comedamus, tandem moriendum nobis est: at cibus spiritualis conseruat vitam spiritualem gratiæ, & a morte in æternum præseruat; cum iusti cibum hunc non spernentes durent in gratia, nec eam vmquam amittant, etiamsi corpore moriantur.

B Tertia: cibus corporis auget, perducitq. ad certam mensuram, tamen non semper: nam postea quam ad certum terminum corpus perduxit, cessat augmentum, & continuatur nutritio, vt quod auctum est conseruetur: at non sic cibus spiritualis se habet, sed in hoc sæculo auget, & nutrit, quia iustus semper fit iustior, nec est status determinatus viatori, in quo proficere non possit. Tanta est amplitudo, & largitas iustitiæ nobis per Christum datæ, vt sanctus adhuc magis san-C ctificari, & iustus adhuc magis iustificari, valeat: ita vt status cibi huius, quando nutriet, & non augebit, sit in æterna beatitudine, quando iusti non amplius iustiores fient, sed iustitiæ suæ præmio fruentur. Ex quo quarta dissimilitudo sequitur. Cibi enim corporis cessant in hoc sæculo, nam in altero non est manducare, nec bibere: at cibus spiritualis non cessat, immo tunc perfectissime habetur. De quo cibo dicitur Lucæ 12. Faciet eos discumbere, & transiens ministrabit il-D lis. Quinta tandem est: quia cibi hi corporales non faciunt vitam æternam, immo multis occasionem dant eam perdendi, & contrahendi mortem æternam: at cibus spiritualis dat, & ducit in vitam æternam. Magna igitur est vtriusque cibi in tanta similitudine differentia, & dissimilitudo, vt ex dictis apparet.

Quomodo Christ⁹ duo hæc, cibum, & cibū suū esse dicat.

His igitur suppositis, ne frustra dicta esse videantur, oportet explicare, qua ratione hæc duo voluntatem Patris facere, & opus eius perficere cibum, & suum E Christus appellet. Non enim omnes similitudines, quæ in nobis locum habent, veras esse in Christo existimandum est. In primis cibus corporalis, & spiritualis dicebatur, conseruare vitam vtramque, quia cibo non sumpto, vita vtraque perit: hæc in Christo similitudo locum non habet. Opera enim Christi nō conseruabant gratiam humanitatis eius, quasi gratia non esset, si talia non fierent, non sic certe est,

quia gratia animæ Christi procedebat ex vnione ad Verbum, quæ indissolubilis erat diuino decreto, & beneplacito: vnde opera non conseruabant gratiam, sed potius gratia, & vita spiritualis conseruabat, & causa erat operum. Vt enim alias dicemus, Christus, vt homo, propter vnionem ad Verbum, peccare non poterat. Dicebatur deinde cibus vterque vires tam animæ, quàm corporis roborare, reficere, & augere: hoc in Christo non apparet, qui robustior non fiebat per actus, quos continuo meritorios, & spirituales, implens voluntatem Patris faciebat, qui ab instanti incarnationis vsque ad vltimum mortis fuit gigas viam suam currens, nec cibo vires has spirituales refecit, aut auxit. Rursus cibus vterque dicebatur perficere, & augmentum præbere: at in Christo aliter euenit, cum per opera, gratia ipsius animæ nullum susceperit augmentum; semper æque perfectus, & æque Deo gratus ab instanti incarnationis. Quod si dictus est creuisse scientia, & sapientia, id fuit quantum ad ostensionem: quia quotidie magis ac magis quid intus esset, manifestabat, quod alibi tractandum est. Opera quidé & actus eius merita erant nostræ redemptionis, vt idem multis modis mereretur: tamen perfectioni eius augmentum non attulerunt.

Superest igitur vna similitudo ex prædictis, nempe delectationem & desiderium afferre, & hoc ita est. Cibum enim suum vocat Patris voluntatem facere, nos saluare, nos redimere: quia sicut appetitus corporis maxime cibum desiderat, & eo ha-A bito delectatur; ita Christus desiderabat diuinam voluntatem complere, nostram salutem operari, & id faciens maxime delectabatur. De quo gustu dixit: Desiderio desideraui hoc Pascha manducare vobiscum, & ita Chrysost. hom. 33. exponit hanc similitudinem. Maximas ergo tenemur illi gratias agere, & ei inseruire, qui cum tam acerbum esset redemptionis opus, nihilominus tanto, tamq. vehementi gustu appetebatur a Christo, vt cibum appellaret, omni corporis sui cibo præferendũ.

B Nõ negat enim Christus cibum corporis sibi esse sumendum, & esse hanc voluntatem Patris, vt comederet: sed postponendum hunc cibo illi, nec se propter istum, sed propter illum venisse. Habes qua de causa cibum vocet: sed quare suum, adiunxit, percontabitur aliquis? Dico, quia perficere opus Dei, quod est salutem hominũ facere, solius fuit Christi: qui solus Redẽptor est. propterea dictum est Isa. 63. Torcular calcaui solus. Quæ verba Hieron. ibidem, & Athana. quæst. ad Antioch. q.

C 110. exponunt: quia nec homo nec angelus sufficiens fuit salutem facere, propterea dictus est solus calcasse torcular. Hoc idem his verbis nunc dicitur: *Meus cibus est perficere opus eius*. Facere autem voluntatem Dei, commune est multis, vt a principio diximus. omnes enim voluntatem Dei facere tenemur; tamen facere voluntatem eius, qui misit eum, solius est Christi, qui solus a Patre missus est; vt faciens eius voluntatem, perficiat humanam salutem: propterea dictum est; *meus cibus est*, &c.

Nonne vos dicitis: Quòd adhuc quattuor menses sunt, & messis venit? Ecce dico vobis: Leuate oculos vestros, & videte regiones, quia albæ sunt iam ad messem.

COMMENTARIVS.

QVidam tacitæ obiectioni respondet. nam posset dici, non esse tunc tempus perficiendi hoc opus Patris mittentis. Si enim tempus adesset, sane quidem cibum corporis esse differendum non diffiteretur, vt operi huic vacaretur; propterea adiunxit Dominus hæc verba, quasi diceret: Cibus meus præcipuus est vacare operi mittentis me: hoc autem est tempus, & adest hora vacandi huic operi: vtiturq. metaphora, conuersionem hominum ad fidem messem appellans, quod etiam alias fecit Luc. 10. Messis quidem multa, operarij vero pauci. & est sensus: Messis hæc mea, quæ opus est Patris, non est sicut messis frugum, nam hæc quattuor mensibus distat: at mea tamen ecce adest: *Leuate enim oculos vestros, & videte regiones, quia albæ sunt ad messem.*

Metaphorica

Nonnulla quæ his verbis subaudiuntur. Metaphorica locutione hac significat Samaritanorum iam iam venientium propinquam conuersionem. Habet adhuc ista sententia argumentum quoddã, quo Christus se iure a cibo illo abstinere probat, quasi dicat: Nonne vos dicitis, idest, curam vos geritis de messe materiali, multo tempore prius quàm veniat:nam dicitis:Post quattuor menses veniet.Iure ergo potiori curam geram ego non distantis, sed iam iam imminentis messis spiritualis. Discipuli enim, vt fieri solet, paulo ante dum iam pullulantia semina viderent, dixerant: Post menses quattuor erit messis. Propterea Dominus hoc eorum verbum assumens argumentatur, se æquiori iure non absentes, sed præsentes messes considerare. Quibus etiam verbis eos exhortatur, & inducit ad opus hoc, vt qui considerant de longinquo cibum corporis, considerent etiam proximum cibum animæ; insinuans gentium iam aduentare conuersionem: similiter & populorum, ad quam ipsi erant mittendi. Metaphora autem vtitur ista, quia sermo erat de cibo, qui ex futura messe pendet: &, si vti diximus, tanta cura de cibo corporis geritur, vt tam distans messis consideretur; multo magis messis, ex qua cibus est spiritualis, consideranda est, cum sit iam præsens. Illa autem locutio, *Adhuc quattuor menses sunt, & messis venit*, est phrasis Hebræa pro eo, quod Latine dicimus: Post menses quattuor erit messis. Similis phrasis habetur Genes. 40. Tres adhuc dies sunt, & recordabitur Pharao ministerij tui. Et iterum: Tres adhuc dies sunt, & auferet Pharao caput tuum. Et Ionæ 3. Adhuc quadraginta dies, & Niniue subuertetur. Hic est sensus horum verborum, & cum præcedentibus connexio.

ANNOTATIO XXV.

MVlti, ex his verbis tempus, in quo hæc Samaritanorum conuersio facta est, colligentes, asserunt ad finem mensis Martij fuisse: quia post quattuor menses messis fit, quæ secundum hanc computationem in mense Iulio fieri deberet. Tamen in contrarium duo obstant, vnum est: quia in Palæsthina regione multo citius, nempe ad finem Maij metitur. Alterum est scripturæ testimonium: nam vt ex Exodi 34. & Leui. 33. deducitur, messis erat inter Pascha, & Pentecoste, quod non fieri mense Iulio, sed Maio compertum est. ex quo sequitur hanc historiam ad finem Ianuarij potius actam esse, decē fere mensibus postquam Dominus eiecit in Hierusalem de templo ementes, & vendentes tempore Paschatis, quando fuit cum Nicodemo factum colloquium, post quod Christus in terram Iudæam baptizare profectus est, & ibi vsque ad hoc tēpus commoratus: & hæc sequentibus magis consonant. Cyril. lib. 2. cap. 106. ineunte vere, hoc factum esse dicit: tamen quãdo initium hoc veris sit, nõ expressit. Nõ enim idem est initium veris in omnibus regionibus: sed tardius aut citius pro vario regionum situ. Si autem situm Palesthinæ consideramus, inuenientur certa esse, quæ dicta sunt. Quo mense euenerint quæ hic referuntur.

Et, qui metit, mercedem accipit, & congregat fructum in vitam æternam.

COMMENTARIVS.

Quid inter Christi operarios, & reliquos messores intersit. INduxerat verbis præcedentibus discipulorum animos, ad hanc hominum messem considerandam, nunc etiam ad metendum inuitat. Futuri enim erant Operarij, & messores mundi. Allicit ergo eos magno, & insolito præmio proposito, quod multum differt a præmio, & mercede messorum temporalium. Nã qui temporalia semina metunt, mercedem accipiunt, & laboris stipendiũ, fructus tamen sibi non congregant, sed Domino: operarij enim fructus non

percipiunt, sed Dominus. Præterea qui congregant fructus, sibi quidem recondunt in horrea, sed ibi non permanent, quia vsu consumuntur, nec durat gaudium, quod ex illis processit, gaudent quidem dum congregant, dum habent in horreis, tamen eis consumptis gaudium cessat: at non sic est in messe spirituali, sed qui metit habet mercedem: quia pro labore præmium habet a Deo. Rursus præter mercedem sibi ipsi congregat, quia fructus cedunt in magnam vtilitatem messorum: fructus autem sunt homines conuersi, & salui, opera & labore prædicantium, & Apostolorum. Cedunt autem in vtilitatem vltra mercedem essentialem, quia non tantum gaudet vllus homo fruge, etiam copiosissima temporali percepta, quantum gaudent Apostoli, & Prædicatores in æterna gloria ijs, qui opera sua, & labore conuersi salui sunt. Præterea fructus hic non reponitur in horreo consumendus, sed in vita æterna, vt gaudium fructus duret etiam in æternum: iure ergo propter hanc messem cibus corporalis differtur. Hæc verba non propter se, sed propter discipulos Dominus protulit. ipse enim mercede hac non indigebat, qui ab instanti incarnationis erat beatus, & ex vnione ad Verbum omnis ei gloria debebatur. discipulis hoc conueniebat, quos tanto præmio ad messem orbis, iam iam aduentantem disponebat, & eorum animos alliciebat. De gaudio metentium collecto fructu argumentum magnum habemus, ex verbo Domini Luc. 15. Gaudium est in cælo coram Angelis super vno peccatore pœnitentiam agente: igitur maius gaudium de æterna eius salute erit. Nam si gaudent Angeli, & illi, quorum opera non factus est fructus, quanto magis gaudebunt, quorum opera labore, & sudore peccatores conuersi sunt, & salutem sunt adepti. De mercede habemus Dan. 12. Qui ad iustitiam erudiunt multos, sicut stellæ in perpetuas æternitates fulgebunt.

Vt, & qui seminat, simul gaudeat, & qui metit.

Differentiam aliam constituit inter messem spiritualem, & materialem: in hac enim sæpe accidit, vt vnus seminet, alius autem metat: & qui seminat, non gaudeat fructu, sed solum, qui metit; moritur enim sæpe seminans, nec fructu gaudet, sed solus is, qui metit: at in hac messe non ita fit. Est quidem vnus, qui seminat; alius, qui metit, tamen vterque gaudet eodem fructu. Patriarchæ, & Prophetæ, qui prima fidei principia labore, & sudore iactarunt, sunt velut seminatores: Apostoli, qui populos per Patriarchas, & Prophetas dispositos ad Christum conuerterunt, sunt velut messores: tamen fructu, nempe salute conuersorum, tam hi, quàm illi gaudent. Hæc particula, *vt*, non causam, sed consequentiam significat, quod sæpe in scriptura fit, & postea annotabimus, vt sit sensus: Congregat fructum in vitam æternam, ex quo sequitur, vt, & qui seminat, & qui metit, simul fructu gaudeat. si enim fructus consumeretur, gauderet solus metens: at cum maneat in æternam vitam, non solus messor, sed sator etiam fructu tali in æterna vita gaudebunt. Hæc sententia in sequentibus verbis magis explicabitur: nam quæ sequuntur, ad eã pertinent.

In hoc enim est verbum verum: quia alius est, qui seminat, alius est, qui metit. Ego misi vos metere, quod vos non laborastis: alij laborauerunt, & vos in labores eorum introistis.

Prouerbium erat apud Iudæos: Vnus seminat, & alius metit; quo significabatur sæpe vnum esse, qui laborat, alterum vero, qui laboris gaudet fructu. Cum autem Dominus de hac messe locutus fuerit, quæ est in hominum conuersione,

uersione,& differentiam a messe materiali constituerit, quòd in illa, simul qui seminat,& qui metit gaudet,& his verbis vnum esse metentem,alium seminantem indicauerit;hoc nunc exponit,& prouerbium refert,& declarat, & est sensus.Prouerbium illud:Vnus est, qui seminat,alter, qui metit, in hoc verum est, quia reuera vnus est,qui metit,alter qui seminat; nempe quantum ad personarū multitudinem. In eo quod dicit, ***In hoc est verum***, significat non in omnibus esse verum:nam in hoc quòd vnus laborat,& alius laboris fructu gaudet,non est verum: quia,qui seminat,& qui metit messem hanc spiritualem, simul gaudent.In materiali messe in vtroque verum est prouerbium,quo modo autem verum sit exponit:nam, ***Ego vos misi metere, quod vos non laborastis***, nec seminastis. Patriarchę enim,& Prophetæ,qui prima fidei initia plantarunt,& populos ex infidelitate conuerterunt,fuerunt vt seminatores;at Apostoli missi ad conuersionem horum,ad Christum recipiendum,& in eum credendum,vt messores, qui metunt aliorum semina : iam enim Iudæi ex Prophetarum, & Patriarcharum doctrina,& prædicatione credebant in Deum, sperabant in Christum, quæ futura erant mysteria in figuris,& vmbris confitebantur, omnia hæc, vt semina, & germina erant,messis erat in venturo Christo futura,vt in ipsum crederent, & eum reciperent. Missi sunt Apostoli ad hanc velut messem, propterea dicitur: ***Alius est,qui metit,alius qui seminat***,& in hoc verum est prouerbium, quia differentes sunt personæ seminantis,& metentis;sed non est in eo verum,quòd vnus laborat,alter fructu gaudet.quia in hac messe vterque fructu gaudet. Et re vera ita fuit;populus enim dispositus prophetijs,figuris,lege, & alijs, quæ primi illi iactarunt & posuerunt,faciliorem habuit viam ad fidem Christi recipiendam: ex quo fit,vt sæpe Euangelistæ testimonio prophetarum, & legis in confirmationem eorum,quæ prædicauerunt,sint vsi Ita hunc locum Irenæ.lib.4.cap.40.late,& docte exponit,& Gregor.lib.9.mora.cap.16.

Prouerbio vulgari vtitur Christus & illud exponit.

Notat Aug.sermo.42. de sanctis hanc messem Iudæos tantum significasse. In his enim seminatum erat,& conuersio eorum,vt messis fuit: quia iam per Patriarchas,& Prophetas populus ille dispositus erat: at respectu gentium, Apostoli seminatores fuerunt,nulla enim fidei dispositio,immo & errorum, ac infidelitatis tenebræ,& morum corruptela,ac peruersitas erant;in his laborarunt, & seminarunt,'Et hoc verum est', eaq. ratione Irenæ.libr.4.cap.41. exponit verbum illud Paul.1.Cor.15.vbi se plus quàm omnes laborasse dicit, quia missus est ad gentes,in quibus nulla dispositio fidei præcessit:sed prorsus legem Dei, & Deū ignorabant.Missus est seminare simul, & metere, & seminare quidem in terra, non solum vbi semen Dei iactum non erat,sed quæ pessimis,& contrarijs seminibus,& arbustis plena erat. Attende circa verba præterita hæc, ***Misi vos, Introistis***,significare iam incœptam messem per eos,quia iam in Christi nomine baptizauerant; tamen perfecta messis Iudæorum completa est, post Domini ascensionem. Recte autem Dominus messem vocat vt vnam, & eandem fidem esse ostendat Patriarcharum, Prophetarum, & Euangelicam, eundemq. Deum, & veteris & noui testamenti auctorem, & se esse eundem Christum, quia Prophetis prænunciatus, promissus, & figuratus erat. Non est autem illo modo probanda doctrina Orige. tom. 13. hunc locum sic exponentis: Angelos corpora hominum formare, & animos introducere, vt fiant homines, & hos dici labores aliorum, in quos Apostoli introierunt; sed falsa est hæc doctrina, & a sensu Ioannis aliena.

Apostoli respectu Iudæorū messores, gētiū vero etiam seminatores fuerunt.

Ex ciuitate autem illa multi crediderūt in eum Samaritanorum,propter uerbum mulieris testimonium perhibentis: quia dixit mihi omnia,quæcumque feci.

AD historiam Samaritanorum persequendam reuertitur Euāgelista,& multos ex eis credidisse narrat:propter testimonium mulieris affirmantis Christum

stum sibi omnia, quæcumque fecisset, aperuisse. Et attende hos credidisse antequam ad Christum accessissent, & credidisse dicuntur, non solum mulierem vera narrasse; sed etiam credidisse in eum, id est crediderũt illum esse verum Christũ, & Messiam. Laudanda est profectò horum in credendo promptitudo, & facilitas, qui antequam ad Christum accederent, fidem dederunt, etiam plus credentes, quàm mulier illa prædicabat. hæc enim non affirmauit omnino Christũ esse, sed, Venite, & videte, inquit, an Christus sit; at hi sine mora crediderunt ipsũ esse. sed magis est miranda, & commendanda Christi virtus, & efficaccia, qui antequam videretur, & priusquam suæ doctrinæ verbum diffunderet, eorum corda conuertit: sicut Sol, qui antequam supra orizontem ascendat, efficacia sui splendoris mundum incipit illuminare. More Hebræorum repetit eadem verba quæ mulier dicebat, *Dixit mihi omnia, quæcumque feci*; Latine potius diceretur; testimonium perhibentis, Christum dixisse ei omnia, quæcumque fecerat.

Cum venissent ergo ad illum Samaritani, rogauerunt eum, vt ibi maneret, & mansit ibi duos dies; & multo plures crediderunt propter sermonem eius.

Rogatur Dominus a Samaritanis & ibi duos manet dies, & exaudit preces, quarum, vt fierent ipse auctor erat: nisi enim diuina virtute eorum corda mouisset, & pedes claudi ad veniendum, & lingua ad rogandum muta extitisset. Multo plures crediderunt propter verbum, & sermonem eius, nempe Christi, quàm crediderant propter mulieris verbum. Iam enim Soli fulgẽtissimo appropinquauerant: & quod tam multiplex sermo, & tam multa, ac insolita miracula apud Hebræos non fecerant; simplex verbum in Samaritanis effecit, nullo alio miraculo edito: miracula enim propter infidelitatem fiunt. Vbi ergo tantam fidem solo sermone inuenit, miracula non erant necessaria; in quo eorum fides magis etiam commendatur. Illa particula, *Ergo*, illarionem quandam denotat: nam dictum est: Exierunt e ciuitate ad illum: venerunt igitur, quia exierunt.

Et mulieri dicebant, quia iam non propter tuam loquelam credimus, ipsi enim audiuimus, & scimus, quia hic est vere Saluator mundi.

Qui Samaritanorum credentium dixerint hęc verba.

Verba sunt hæc non omnium Samaritanorum credentium, sed eorum, qui antequam accederent, propter verbum mulieris crediderant. Cum autem accessissent, & Christum ipsum audissent, confortati & confirmati in fide dicebant mulieri: Iam non credimus propter verbum tuum, quasi dicerent: prius credidimus propter tuum sermonem, sed nunc maius habemus testimonium credendi, quàm tuum, non indigemus minori, vbi adest maius, His verbis significãt se, quamuis numquam propter Samaritanam credidissent, propter verbum Christi, quod audierunt, credituros. Quid autem credant exprimunt: Credimus hunc esse verum mundi Saluatorem. Illustris est profectò confessio omnia complectens, *Hic est vere Saluator mundi*. Fortis, & constans fides est, quæ non indiget miraculo, sed probatione relicta, verbo simplici Christi fidem integram præbet. *Audiuimus*, inquiunt, quia fides ex auditu, *Scimus* autem, vt fortem, & certam, & omni dubio liberam fidem se dedisse ostendant: vtuntur verbo scientiæ, tamen fides erat; quia, quod credebant, nondum videbant, hominem enim solum videbant, sed mundi Saluatorem credebant. Illud verbum, *Loquelam*, non loquacitatem significat, vt aliquando verbum Græcum λαλιά sonat, sed ponitur pro λόγον, id est propter sermonem. Bis repetita particula, *Quia*, non causam, sed declarationem infert. posita autem est utrobique lo-

co:

eo, *quod*. In ſcientijs,& opinionibus humanis ſæpe accidit, vt alicui veritati aſſẽtiamus, moti una,aut altera ratione probabili; at poſtea rationibus,& argumentis fortioribus accedentibus,ita roboratur aſſenſus,ut iam non ex priori illa ratione depẽdeat: ſic etiam multi initium credendi habuerunt ex miraculo aliquo at poſtea lumine diuino a Deo ita ſunt illuſtrati, ut non iam ex miraculi efficacia eorum fides: ſed ex luminis uirtute perſeueret, & hæc perfectior, & purior eſt fides,quæ minus utitur ratione, aut argumento credendi; quod iſtis Samaritanis conceſſum eſt.

Poſt duos autem dies exijt inde, & abijt in Galilaam.

COmpletis duobus diebus, quibus propter preces Samaritanorũ in ciuitate illa prædicans,& conuerſionem eorum ad fidem adiuuans,manſerat, proſequitur iter inceptum. Nam ex Iudea receſſerat, vt in Galilæam veniret,ex itineris autem neceſſitate, quia Samaria media erat, per eam tranſierat: perfecto igitur negotio, cuius cauſa commoratus fuerat,& iter inceptum diſtulerat, viã in Galilæam proſequitur. Quę autem Chriſtus Samaritanis prædicauerit, & locutus fuerit, Euangeliſta ſilet, fructum manſionis eius, & prædicationis in tanta conuerſione ſignificaſſe contentus: nec eſt cur, quæ ipſe tacuit ſciens, nos, quæ neſcimus, humanis diſcurſibus, amplificemus, aut inquiramus.

Ipſe enim Ieſus teſtimonium perhibuit, quia propheta in ſua patria honorem non habet.

QVam hęc verba connexionem habeant, ex alijs eſt Euangeliſtis explicandum. huius regreſſus in Galilæam ex Iudęa meminit Matthęus cap. 4. & refert relicta ciuitatę Nazareth veniſſe in Capharnaum. Hoc nunc Ioannes ſubindicauit. *Abijt*, inquit, *in Galilæam*, & quia ciuitatem ſuam Nazareth relinquit ad eam non diuertens, propterea dicitur: *Teſtimonium perhibuit, quia in patria ſua Propheta honorem non habet.* quaſi diceret: abijt in Galilęam, & in Nazareth patriam non diuertit, ſed in vlteriorem locum tranſiuit; quia in patria ſua propheta honorem non habet, ideſt, propter eorum infidelitatem: ſciebat enim eos non credituros ei. Nam prouerbium commune in eis eſt verificatum, in patria Propheta honorem non habet, quod prouerbium ipſemet Dominus de eiſdem pronunciauit; non quód Dominus honorem ex eis quęreret, ſed propter fidem, quę eis erat ad ſalutem neceſſaria. Exactior declaratio huius loci ex annotatione ſequenti habetur.

ANNOTATIO XXVI.

Patrediuerſis modis hæc interpretantur verba.

AVguſtinus tract. 16. ſic continuat A hæc verba quaſi ſint dicta Samaritanorum collatione: duobus enim diebus manſit apud Samaritanos, & multi crediderunt, & venit in Galilæam quam patriam vocat, & manſit ibi biduum tamen credentes non inuenit, & ſic teſtimonium perhibuit, quòd in ſua patria Propheta honorem non habet. Violenta videtur ex B poſitio: nam verba non Galilæam, ſed propriam patriam ſignificãt. Chryſoſt. hom. 34. duplex patriæ ſolũ Chriſti numerat: alterum, in quo carnem ſumpſit, & hoc erat Nazareth: alterum, in quo diutius cõmoratus eſt, & hoc Capharnaum erat. Dicit ergo Chryſoſt. non de Nazareth dictum hoc eſſe, Nemo Propheta in patria honorem habet, ſed de Capharnaum: ad hanc enim Dominus in hoc regreſſu non diuertit, in Nazareth vero potius receptũ eſſe

esse affirmat honorifice. Cyri. autem lib. A 2. cap. 113. de Nazareth hoc dictum esse asserit: quæ patria Christi, quia ibi nutritus erat, reputabatur. Ad hanc enim Dominus nunc non diuertit, sed alio viam direxit: & re vera hæc expositio probabilior est; nam habemus testimonium Mat. 4. qui post Ioãnis vincula regressum hũc eundem a Iudæa in Galilæam narrans, dicit reliquisse Nazareth: præterea Lucæ 4. & Matth. 13. legimus de Nazareth dictũ esse: Nemo Propheta in patria sua honorem habet. Hoc igitur in loco, eadem Na B zareth intelligenda est: tamen est attendendum, quando a Ioanne dicitur Dominus testimonium perhibuisse, Prophetam in patria sua honorem non habere, sic intelligendum esse quòd Dominns noluit ire in ciuitatem suam Nazareth: & causam hanc esse a Domino tunc expressam; *quia Propheta honorem non habet in patria sua*. ac si diceret: propter incredulitatem eorum, quam futuram sciebat, noluit eo diuertere: & hoc prouerbio vtẽs C Dominus tunc pertransiuit: postea Dominus iterum hoc prouerbio vsus est: nam post hanc historiam aliquanto intercedẽte tempore iuit Nazareth, nolensq. signa in ea facere, quamuis rogatus, dixit: Nemo in patria Propheta honorem habet, & hæc narrat Luc. 4. & Matth. 13. Est autem caute attendendum, quòd quamuis idem sit regressus a Iudæa in Galilæam, cuius meminerunt Mat. 4. Mar. 1. & Luc 4. cum hoc, quem refert Ioannes; tamen historia, quam refert Lucas; & coniunxit cum hoc regressu, fuit postea, & per anticipationem narrauit, nẽpe qualiter fuit in Nazareth, & ex quæ tunc acciderunt: ut recte annotauit Aug. lib. 2. de consen. Euang. cap. 42. At in hoc regressu non diuertit ad Nazareth, sed eam reliquit, vt dicit Matth. postea vero post aliquod tempus, venit Nazareth, & factum est, quod narrant Lucas, & Marcus, tuncq. dixit ipsismet Nazaræis: Propheta in patria sua honorem non habet. At nunc non ipsis Nazaræis id dixit, sed de Nazaræis id testatus est discipulis suis, quasi reddens causam, quòd ad Nazareth non diuerterit. Scio aliquos aliter dicere: sed hæc mihi sententia probabilior visa est; sensus autem litteralis illius; *Ipse testimonium perhibuit, quod in patria Propheta honorem non habet*, hic est: Ipse Dominus dicto, & facto suo cõfirmauit prouerbij illius communis veritatem: Nemo Propheta in patria sua honorem habet.

Cum ergo venisset in Galilæam, exceperunt eum Galilæi, cum omnia vidissent, quæ fecerat Hierosolymis in die festo: & ipsi enim venerant ad diem festum.

COMMENTARIVS.

Samaritanorum fides commendatur.

HOnorifice a Galilæis excipitur: nam ipsi venerunt ad diem festum Paschę in Hierusalem, & testes oculati fuerunt, & doctrinæ, & signorum, quę tunc operatus est, & quo modo e templo eiecit vendentes. propter signa igitur hæc, quæ uiderant tunc, venientem nunc excipiunt cum honore. Multum in hoc Samaritanorum fides commendatur, cum enim nullum vidissent signum, non solum exceperunt, sed in eum crediderunt. At hi propter signa exceperunt eum, tamen an in eum crediderint, non exprimitur: Iudæi vero etiam in multis signis nec crediderunt, nec exceperunt, sed eum persequebantur. Qui Galilæi sint isti, non describit Ioannes in particulari, sed eos esse dicit, ad quos primo regrediens diuertit.

Venit ergo iterum in Cana Galilea, vbi fecit aquam vinum.

ILla particula, *Ergo*, si recte percipitur, sententiæ sensum valde illustrat: nam illationem tacitam insinuat, & est sensus: Quia patriam propriam reliquit, nec ad eam diuertere voluit, propterea venit in Cana, quæ erat proxima

ma Nazareth, locus enim ad diuertendum illo die commodior non erat, tum quia vicinus, tum quia notus ibi ex miraculo, & ex familiaribus, & consanguineis ibi commorantibus erat. Adiecit autem miraculum, vt ab altera Cana distingueret, quæ longius aberat a patria. Fieri etiam potest non solum propter distinctionem positum esse illud, *Vbi fecit aquam vinum*, sed etiam, vt significaret ibi esse iam fidei iacta semina aliqua, ad quæ augenda, etiam nouo miraculo nunc accedere voluit.

Et erat quidam Regulus, cuius filius infirmabatur Capharnaum.

MIraculum describit, quod in Cana Dominus operatus est. *Erat*, inquit, *quidam Regulus* Capharnaum, cui erat filius, & hic infirmabatur. *Regulus* dicitur, non quasi rex paruus, sed vt Hieron. Isa. 65. exponit, quasi regius, seu de aula regis siue palatinus. Chryso. vero hom. 34. siue quòd regio esset genere, siue quod aliqua principatus dignitate fungeretur. Interpres noster legisse videtur, βασιλίσκος propterea vertit Regulum: at Hieronymus, & alij legunt βασιλικὸς; propterea vertunt aulicum palatinum, aut de genere regio, aut ministrum Herodis, siue Cæsaris. Hieronymus loco citato videtur eum gentilem esse affirmare, sicut erat Centurio, & Chananæa. Immo Chryso. refert aliquos existimantes esse illum Centurionem, de quo Matth. 8. facta est mentio, quamuis id ipse non probet. Alij Iudæum affirmant. Origen. tom. 15. in Ioan. incertum esse asserit, quis iste, & qualis fuerit. Certius tamen arbitror fuisse Iudæum: id ipsum enim indicant Saluatoris verba, *Nisi signa, & prodigia videritis, non creditis:* nam verba sunt Iudæorum infidelitatem, & duritiem exprobrantis. Hoc tamen certum est ipsum nobilem, & diuitem fuisse: habebat enim seruos, & familiam numerosam, vt ex verbis sequentibus patet. Hinc deduci potest, quàm parui momenti sit apud Deum nobilitas, & diuitiæ, quando deest fides, & Dei gratia. Ecce hic regius, & diues, sed modicæ fidei, quis, & qualis fuerit ignoratur.

[Regulus iste quis, & qualis fuerit.]

Hic cum audisset, quia Iesus aduenires a Iudæa in Galilæam abijt ad eum, & rogabat eum, vt descenderet, & sanaret filium eius: incipiebat enim mori.

CVm audiret Regulus Christum venisse iam in Galilæam, egressus a patria Capharnaum venit ad eum: & rogat, vt descenderet, & secum veniret, & filium eius sanaret, erat enim morti proximus. Quantum ad litteram attinet, aduertendum est, verbum, *Descenderet*: erat enim locus, vbi Christus erat, nempe Cana in situ eminentiori, quàm Capharnaum. Hæc enim magis erat maritima, & propterea inferior, quamuis esset in monte posita. Veniens ergo a Cana in Capharnaum, descendere dicebatur. Illud autem, *Incipiebat mori*, Græce ad verbum habetur, *Futurus erat mori*: idest, erat iam desperatus a medicis, morti proximus: & est particula, *Enim*, quæ causam insinuat, quasi diceret: Venit ad Christum, & rogabat, vt descenderet ipse ad sanandum: quia iam nulla ars medicinæ illi prodesse poterat, sed erat letalis morbus; hac de causa a Christo petebat illum sanari.

Quantum ad sensum spectat, iam Christus, & ex miraculo facto in Cana, & ex ijs, quæ tempore Paschæ fecerat in Hierusalem, celebris erat, & magna pollere virtute credebatur. Fama igitur aduentus eius facile ad loca vicina diffundebatur, quando aliquo perueniebat, vnde Regulus existens Capharnaum, potuit audire facile, venisse eum in Cana, quæ non multum distabat, maxi-

[Regulus vnde motus, vt Christi audiret.]

me quia necessitas diligentiores facit homines, in inquirendis ijs, a quibus auxilium sperant. Rogabat autem, vt descenderet secum, Christus: forsan nobilitas, & diuitiæ eum audacem ad id petendum faciebant, seu quod probabile est, amor vehemens filij, quem in tanto periculo positum videbat. Nam quo vehementius aliquid desideramus, & appetimus, eo confidentiores, & audaciores ad ea, quibus obtinere, & consequi id possumus, efficimur. Fidem aliquam hunc habuisse Regulum affirmat Grego ho. 20. in Euang. nec id negari potest. Nisi enim credidisset Christũ sanare posse, etiam si filius morti esset proximus, & desperatus, vtique ad eum non venisset, nec rogasset, vt descenderet: sed valde parua, & debilis erat, quod ex aliquibus deducitur. Primo, vt dicit Gregorius, quia præsentiam eius rogat, quasi absens sanare non posset; Secundo id colligit Chryso. hom. 34. quia veniente Christo in Galilæam accessit. Si enim perfecte credidisset, in tanto filij periculo Iudæam petere non neglexisset; quòd si timuerat, ne Christus e Iudæa non venisset, adhuc hoc ex imperfecta fide erat. Tertio colligit idem Chryso. quia ob incredibilem filiorum amorem, non modo, quibus confidunt, medicis, sed & quoslibet compellare parentes solent, ne quid in aduersa filiorum valetudine omittant: & hac de causa ad Christum venit. Alia sunt argumenta imperfectæ huius fidei, quæ ex sequentibus verbis deprehenduntur.

Dixit ergo Iesus ad eum: Nisi signa, & prodigia videritis, non creditis.

VErba sunt hæc reprehensionis paruæ fidei, & incredulitatis huius Reguli, & illa particula, *Ergo*, superiorem sententiam causam reprehensionis continere denotat, quasi diceret Euangelista: quia accedens ad Christum debilem fidem, & cum multa infidelitate coniunctam ostendit: propterea audire meruit verba hæc a Christo, quæ sequuntur, reprehensionis. *Dixit ergo Iesus ad eum*, ac si clarius dictum esset: parum credidit, ergo dignus reprehensionem audire fuit. Est autem sensus: Vos non creditis, nisi signa, & prodigia videritis, idest, prius vultis videre signa, & prodigia, quàm credere. Parum hoc est, non sufficiunt vobis multa signa facta ad credendum, sed adhuc signorum, & prodigiorum abundantiam quæritis ad credendum. Reprehenditur Regulus, quia audierat multa Christum fecisse, quæ sufficere debuerant, vt crederet Christum perfecte sanare posse, & tamen non credebat, quod non illius solum, sed Iudæorum vitium commune erat: propterea numero vtitur plurali, quandam insinuationem ad Samaritanos faciens, qui sine miraculis crediderant.

Christi miracula erãt fidei argumenta, & opera misericordiæ.

Sciendum Christi miracula fuisse opera quædam misericordiæ, quibus hominum infirmitatibus subueniebat: simul etiam argumenta fidei, quibus suam diuinitatem probans, eos ad sui fidem conuertere studebat, quod etiam ad opus misericordiæ pertinet: immo eo maius opus, quo maior est infirmitas animæ, maxime infidelitas, quã corporis. Quamuis autẽ miracula Christi vtrumque in se complectebantur, tamen sic erat dispositum, ut miracula præcipue propter fidem fierent. Quòd si corporibus Christus medebatur, eo tendebat, ut animas sanaret, & ad fidem alliceret: eaq. de causa nunc etiam factum est, ut roganti Regulo filij sanitatem, ipse Dominus ad eius infidelitatem remouendam, & fidem perfectam inducendam prius se conuerteret. Solicitus erat pater de infirmitate filij, & uenit ad medicum, ignarus se maiorem pati infirmitatem: medicus salutis ita rogantem patrem, pro filio exaudit, ut ad eius infirmitatem, quæ maior erat, neque tamen ab ea liberari rogabat, se misericorditer conuerteret. Ad has enim infirmitates sanandas potius uenerat, & ob eas miracula erãt facienda, & corporum ægritudines tollendæ.

ANNO-

ANNOTATIO XXVII.

Qua ratione Regulus reprehendi merito potuit, quia si ne miraculis non credidit.

Difficilis hoc loco occurrit difficultas: qua scilicet ratione Dominus Regulum hunc reprehendat, quòd sine miraculis non credat in eum; cum tamen ipsemet doceat, & fateatur Iudæos non habituros peccatum, non credentes ei, si non fecisset miracula. Ioannis 10. Si non facio, inquit, opera Patris mei, nolite mihi credere. Et Ioan. 15. Si non venissem, & opera non fecissem, quæ nemo alius fecit, peccatum non haberent. Non igitur dignus reprehensione videtur Regulus, si ad credendum, miracula expectet. Præterea, quia per Prophetas Christum miracula facturum multa, prædictum erat, idq. in signum quoddam, vt eum agnoscerent, Deus dedit, quod ex multis locis constat. Estq. insignis locus ille Isa. 35. Deus, inquit, veniet & saluabit nos. Tunc aperientur oculi cæcorum, & aures surdorum patebunt. Tunc saliet velut ceruus, claudus, & aperta erit lingua mutorum Non igitur Iudæi obligati videbantur credere Christum esse, nisi miracula viderent.

Quatuor positionibus ostenditur peccasse Iudæos qui Christo nō credebant, etiam ante eius miracula.

Huius difficultatis resolutio necessaria est, verum vt non solum huius loci, sed aliorum multorum intelligentiam habeamus nonnulla oportebit proponere. Primum est: Iudæi, qui certam notitiam habuerunt testimonij Ioannis Baptistæ de Christo perhibiti, tenebantur sub graui peccato credere eum esse Christum, quē Ioannes, ostendebat, & non credentes letale peccatum committebant. Hoc superius in cap. 1. annotationibus tractauimus: & facile probatur illo Ioan. 1. Fuit homo missus a Deo, hic venit, vt testimonium perhiberet de lumine. Si a Deo missus est in testimonium, profecto dignus erat fide, & sufficientem a Deo accepit au ctoritatem, vt ei crederetur, aliter vanum esset eius testimonium.

Secundum est. etiam secluso hoc testimonio, prædicatio Christi sola sine miraculis obligabat Iudæos sub graui peccato ad credendum. hoc ex Ioan. 15. verbis probatur: Si non venissem, & locutus eis fuissem, peccatum non haberent, nunc autem excusationem non habent de peccato suo. Igitur prædicatio, & sermo Christi obligabat eos ad credendum, & non credentes peccabant. Ratio autem huius est: nam Christus verus Deus, & homo, A quando prædicabat, & sermonem suæ doctrinæ diffundebat, non solum exterius aures, & sensus mouebat, sed diuino motu interius corda excitabat, ita vt, qui vellent, possent credere: nec eis deerat auxiliū necessarium, nisi libero suo repugnassent arbitrio. Et hæc est vna inter alias causa, quòd Dominus Samaritanos sine miraculis conuertit, & discipulos, seu credentes in eum aliquos, ante miracula habuit, vt sermonem, atque prædicationem sufficientem fuisse ad credendum ostende B ret: & quòd defectus non credendi non ex parte sua, sed ex Iudæorum malitia proueniebat, constat et: qui non solam doctrinam, sed etiam multa, & magna miracula habuerunt.

Tertium est, quòd Iudæi audito Ioannis testimonio, aut sermone Christi etiā ante miracula, quæ de ipso prædicta erant non credentes, non excusabantur a peccato, ea de causa, quia nondum Christus illa miracula operatus fuerat. Nam tanto iam testimonio accepto, expectare debe C bant, quæ supererant etiam facienda, & vt credere debuerunt Ioanni, & Christo ipsi prædicanti, ipsum esse Messiam, simul credere debebant facturum omnia, quæ per Prophetas prædicta erant: quo dicto respondetur ad argumentum superius factum. Erant quidem prædicta miracula in scripturis, sed non erant expectanda vt crederent: sed tanto testimonio statim habenda erat fides, & expectanda ea, quæ impleta nondum erant, aliter ad credendum expectanda essent mors, & re D surrectio: quia & hæc prædicta erant de vero Messia. Hoc ex ipso facto comprobatur: nam Luc. 3. Iudæorum populus credidit Ioannem esse Messiam, & tamen miraculum non fecerat. Et Acto. 5. duos paulo ante in Messiam receperant, & tamen illi nihil operati fuerant: quo facto ipsimet Iudæi testimonium contra se perhibuerunt, non posse a peccato excusari non credentes, quia nondum miracula, aut nondum omnia, quæ erant prædicta, E fecerat.

Quartum sit, quamuis a principio peccarunt, non credentes in eum post Ioannis testimonium, & post prædicationem Christi; longe tamen maius, & grauius peccatum fuit, postquam Dominus apertis miraculis doctrinam suam cōfirmauit

non credere: hæc enim erant argumenta diuina, & Dei sigillum Christum verum ostendentia, & hoc est peccatum infidelitatis toties a Christo redargutę. In pręsenti autem Regulus hic non tam reprehenditur, quòd ante signa non crediderit; sed etiam, quòd post multa signa iam facta, adhuc non credat, velut prodigia, & noua alia maiora signa expectans, cum quæ facta audierat, illi sufficere debuerint.

Dicit ei Regulus: Domine descende priusquam moriatur filius meus.

COMMENTARIVS.

Regulus totus amore erga filium nimio præpeditus verbum fidei non percipit, sed suam fidei debilitatem ostendit: videns enim Christum morandi causam nectere, dum eum, & Iudæos infidelitatis arguit, solicitat, vt cito descendat, ne interim filius eius moriatur: quasi, si moreretur iam amplius a Christo sanari non posset. Hoc enim verba eius insinuant, quod etiam annotat Chry. hom. 34. Nimius appetitus rerum terrenarum, verbum fidei multum impedire hoc factum Reguli probat.

Dicit ei Iesus: Vade, filius tuus viuit.

Clementissimus humanæ salutis medicus, oblatum medicamentum videns nihil profecisse, alterum adhibet, & quem reprehensione non sanauit, beneficio conuertit, exemplumq. ijs, qui salutis animarum gerunt curam, præbet, vt multis, ac varijs modis homines alliciant, & quod vna, aut altera via non sunt consecuti, alijs certe rationibus obtinere contendant. *Vade*, inquit, *viuit filius tuus*, non est opus me descendere, vade tu, &, vt credas me absentem posse sanare, *Filius tuus viuit*, idest, sanus est. Hoc significat hæc locutio, *Filius tuus viuit*, idest non morietur, vt tu times, sed vita fruitur, & incolumis est. Perpende sapientiam Christi: si descendisset, & sanasset, adhuc Reguli fides infirma mansisset: credidisset enim sua præsentia illum sanasse, neque tamen potuisse absentem sanare. Porro si non sanasset, nec descendisset, quam conceperat fidem, amisisset. Sanat ergo, ne modicam, quam habebat, fidem amittat: non autem descendit, vt fides eius perficiatur, credatq. etiam absentem sanare potuisse; & hac via, & morbo filij, & patris infidelitati medetur.

Quare Christus qui ad Centurionē venit, ad Reguli domū venire noluerit.

Ex hac declaratione facilis est solutio cuiusdam dubitationis, quam Chrys. hom. 34. mouet, nempe quare Centurioni Matth. 8. non petenti respondit: Ego veniam, & curabo eum: Regulo autem huic roganti, vt descenderet, non annuit. Respondet, quia ille perfectus erat in fide, & credebat etiam posse absentem sanare: at hic infirmus erat in fide, & absentem sanare posse non credebat. Vera solutio est, quam & nos exposuimus, quia hac ratione fidem huius perficiebat, illa autem fidei perfectionem in Centurione exercebat, & vt alijs in exēplum nota esset, faciebat. Greg. ho. 28. in Euan. causam dat moralem: vt scilicet nobis det exemplum in benefaciendo debere considerare Dei imaginem in homine, cui benefacimus, vt propter Deum benefaciamus. Sunt multi, qui nobilitate, aut diuitijs, aut dignitate hominum mouentur, vt pro eis aliqua operentur: at Dominus hæc negligens noluit ire cum eo, ne, quia Regulus erat, id facere videretur.

Credidit homo sermoni, quem dixit ei Iesus, & ibat.

Non in eum credidisse dicitur, quia necdum fidem conceperat, ipsum esse vere Christum, sed credidit sermoni eius, & fidem hanc opere demonstrauit:

ſtrauit: nam non amplius rogans vt deſcenderet, ibat & reuertebatur Capharnaum. Aduertendum eſt pro loci huius intelligentia, hunc Regulum credidiſſe quidem ſermoni Chriſti, quòd vera narraret; non tamen, quòd ipſe cauſa eſſet ſanitatis, & ſanum feciſſet tali verbo filium, ſed quaſi annunciaſſet ſalutem filij, & incolumitatem futuram: vt ſolemus dicere de infirmo: Erit ſaluus, non morietur: ita hoc Chriſti verbum Regulus intellexit. Quem enim hominem ſanctum exiſtimabat, dignum fide iudicauit: tamen nondum intellexerat, Chriſtum ſua virtute tunc ſanaſse filium, hoc enim poſtea intellexit, & cum intelligeret, vere credidit. Ad modum medici Chriſtus Dominus ſe habuit, qui medicamentum porrigit infirmo, quo non ſtatim, ſed tempore ſuo morbus recedat: tale fuit hoc Chriſti verbum reſpectu morbi infidelitatis Reguli, non ſubito infirmitatem fidei ſanauit, ſed conuenienti tempore, quando nimirum iam a Chriſto receſſerat; & id prudentiſſime factum eſt, ne, vt humanæ gratiæ ei agerentur, miraculum factum eſſe aliquis exiſtimaret. Propterea voluit Regulo abſenti miraculum notum eſſe. Quid Regulus de Chriſto crediderit.

Iam autem eo deſcendente, ſerui occurrerunt ei, & nunciauerunt, dicentes, quia filius eius viueret.

VT Regulum a ſolicitudine de filij periculo liberarent, & tanti gaudij citius participem facerent, & ne amplius Chriſtum ſecum deſcendere procuraret, ſerui occurrunt ei, antequam ipſe Capharnaum peruenisſet, & filium bene iam ualere nunciant. Cum enim ſerui ſine mora ſanitate filij cognita iter caperent ad eum, antequam Capharnaum accederet, peruenerunt; ut eodem plane tempore, & Regulus e Cana, & ſerui e Capharnaum egreſſi fuerint hero obuiam ituri.

Interrogabat ergo horam ab eis, in qua melius habuerit.

REcordatus verbi Domini Regulus, nec plane tunc intelligens, qua ratione filius viuere diceretur: an quòd futurus eſſet incolumis, an quòd ipſe tunc ſanitatem effeciſſet, ut hoc cognoſcat, quærit, qua hora ſanitatem filius recuperauerit. Particula illa, *Ergo*, conſecutionem indicat, quaſi horam quærat, quia Chriſtus ei dixit: Viuit filius tuus, propter hoc enim uerbum ſanitatis recuperatæ horam inquiſiuit.

Et dixerunt ei: quia heri hora ſeptima reliquit eum febris. Cognouit ergo pater, quia illa hora erat, in qua dixit ei Ieſus: Filius tuus viuit.

HOram ſeptimam reſpondent fuiſſe, in qua ab infirmitate liberatus eſt, ex hoc cognouit hanc eandem horam fuiſſe, in qua Chriſtus dixerat: *Viuit filius tuus*. Hic etiam particula, *Ergo*, conſecutionem ſignificat, nempe eandem eſſe horam, in qua Chriſtus dixit: *Viuit filius*, & in qua filius ſanus factus eſt, ex ſeruorum reſponſione cognouit. Hora ſeptima eſt a Solis ortu: nam diem, uti diximus, Hebræi in duodecim æquales horas, & noctem in totidem diuidebant: hora ergo ſeptima erat prima hora poſt meridiem. Græce legimus, cognouit ergo pater, quia in illa hora, in qua dixit ei Ieſus: & eſt Hebraiſmus pro eo, quòd dicimus, cognouit pater, quòd in illa hora dixit ei Ieſus: interpres ſenſum conſiderauit.

Et

Et credidit ipse, & domus eius tota.

ILla particula illationis præcedens, *Cognouit ergo*, non sola verba exposita, sed etiam hæc continet, vt sit sensus: Ex illa seruorum responsione consecutum est, vt cognosceret eandem esse horam sanitatis receptæ, & verbi Christi prolati, & id cognoscens crederet ipse, nec solus ipse, sed simul tota domus. Credidisse intellige in Christum, nam cognouerunt virtute eius sanitatem esse restitutam filio, & ex miraculo crediderunt illi omnes ipsum verum esse Christum. Vide quanti referat fides, & boni mores maiorum: facile enim inferiores sequuntur. Conuerso patre familias tota simul conuersa est eius familia. Non est silentio prætereundum quantum mundi homines decipiantur in iudicio rerum. Quis non credidisset, quando filium Reguli infirmantem vsque ad mortem vidisset, male actum esse cum filio, & cum patre? Quis non eos infelices reputasset? & tamen talis infirmitas magnam attulit domui toti felicitatẽ. Nam occasione eius, & fidem pater cum tota domo recepit, & filius simul sanitatem. Sæpe Dominus hæc temporalia mala permittit, vt maiora bona accumulet. Voluit autem filiumfamilias, sic dimittere in infirmitate, & iam a medicis desperatum relinqui, vt idcirco ad Christum veniret pater, ab eoq. & quod medici non præstiterant, & quo plus indigebat, consequeretur. Infirmatur ergo filius vsque ad mortem diuino consilio, vt occasio potioris salutis fieret familiæ vniuersæ.

Decipiuntur homines in rebus diiudicandis.

Hoc iterum secundum signum fecit Iesus, cum venisset a Iudæa in Galilæam.

NOn hoc secundum Christi miraculum Euangelista esse affirmat, sed hoc esse secundum, quod fecit, cum a Iudæa reuerteretur in Galilæam; duos regressus significans, & in vtroque duo miracula facta. Regrediens a baptismo fecit miraculum conuersionis aquæ in vinum: regrediens modo a festo Paschatis, quando multum in Iudæa immoratus fuerat, hoc miraculum facit secundum. Sunt enim duæ illæ aduertendæ particulæ, *Iterum*, & *Secundum*. *Iterum* ad regressum refertur, *secundum* autem, ad signum, vt sit sensus: Hoc secundum signum fecit Iesus in Galilæa, cũ secundo reuerteretur a Iudæa. Ex quo loco sane colligitur hunc secundum esse regressum, vt superius affirmauimus contra aliquos: nisi enim esset secundus, non erat cur Euangelista diceret, *Iterum*, volens autem parem numerum, & miraculorum, & regressuum facere, propterea dixit: *Hoc iterum secundum*. Multa iam miracula fecerat in Hierusalem, nunc autem, quæ regrediens fecit in Galilæa numerantur: quo loco, quod superius annotatione sexta, & vigesima diximus, confirmatur non esse ingresum in Nazareth, illamq. historiam Luc. 4. de Nazaræis esse narratam per anticipationem. Nam ibi dicitur: Quanta audiuimus facta in Capharnaum, fac, & hic in Patria tua: at in hoc regressu nondum illa facta erant in Capharnaum. Hoc enim est secundum miraculum, non in Cana, sed in Galilæa factum; cum non dicitur, quòd fecit in Cana, sed quòd fecit absolute, reuertens, nimirum ex Iudæa in Galilæam. Adiunxit autem hoc verbum Euangelista, vt significaret hanc historiam esse gestam ante omnia miracula, quæ ceteri Euangelistæ facta esse in Galilæa describunt.

CAPVT QVINTVM

POST hac erat dies festus Iudaeorum: & ascendit IESVS Hierosolymam. Est autem Hierosolymis Probatica piscina, quae cognominatur Hebraicè Bethsaida, quinque porticus habens. In his iacebat multitudo magna languentium, caecorum, claudorum, aridorum, expectantium aquae motum. Angelus autem Domini descendebat secundum tempus in piscinam, & mouebatur aqua. Et qui prior descendisset in piscinam post motionem aquae; sanus fiebat a quacumque detinebatur infirmitate. Erat autem quidam homo ibi triginta & octo annos habens, in infirmitate sua. Hunc cũ vidisset IESVS iacentẽ, & cognouisset, quia iam multum tempus haberet, dicit ei: Vis sanus fieri? Respondit ei languidus: Domine, hominẽ non habeo, vt cum turbata fuerit aqua mittat me in piscinam. Dum venio enim ego, alius ante me descendit. Dicit ei IESVS: Surge, tolle grabatum tuum, & ambula. Et statim sanus factus est homo ille: & sustulit grabatum suum, & ambulabat. Erat autem sabbatum in die illo. Dicebant ergo Iudaei, illi qui sanatus fuerat: Sabbatum est, non licet tibi tollere grabatum tuum. Respondit eis: Qui me sanum fecit, ille mihi dixit: Tolle grabatum tuum, & ambula. Interrogauerunt ergo eum: Quis est ille homo qui dixit tibi: Tolle grabatum tuum & ambula? Is autem qui sanus fuerat effectus, nesciebat quis esset. IESVS enim declinauit à turba constituta in loco. Postea inuenit eum IESVS in templo, & dixit illi: Ecce sanus factus es: iam noli peccare, ne deterius tibi aliquid contingat. Abijt ille homo, & nunciauit Iudaeis quia IESVS esset, qui fecit eum sanum. Propterea persequebantur Iudaei IESVM, quia haec faciebat in sabbato. IESVS autem respondit eis: Pater meus vsque modo operatur, & ego operor. Propterea ergo magis quaerebant eum Iudaei interficere: quia non solum soluebat sabbatum, sed & Patrem suum dicebat Deum, aequalem se faciens Deo. Respondit itaque IESVS, & dixit eis: Amen amen dico vobis, non potest Filius a se facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem: quaecumque enim ille fecerit, haec & Filius similiter facit. Pater enim diligit Filium, & omnia demonstrat ei quae ipse facit: & maiora his demonstrabit ei opera, vt vos miremini. Sicut enim Pater suscitat mortuos, & viuificat: sic & Filius quos vult, viuificat. Neque enim pater iudicat quemquam: sed omne iudicium dedit Filio, vt omnes honorificent Filium sicut honorificant Patrem. Qui non honorificat Filium, non honorificat Patrem qui misit illum. Amen amen dico vobis, quia qui verbum meum audit, & credit ei qui misit me habet vitam aeternam: & in iudicium non venit, sed transiet à morte in vitam. Amen amen dico vobis, quia venit hora, & nunc est, quando mortui audient vocem filij Dei: & qui audierint viuent. Sicut enim Pater habet vitam in semetipso, sic dedit & Filio habere vitam in semetipso: & potestatem dedit ei etiam iudicium facere, quia Filius hominis est. Nolite mirari hoc: quia venit hora in qua omnes qui in monumentis sunt audient vocem Filij Dei: & procedent qui bona fecerunt, in resurrectionem vitae: qui vero mala egerunt, in resurrectionem iudicij. Non possum ego a meipso facere quidquam. Sicut audio, iudico, & iudicium meum iustum est: quia non quaero voluntatem meam. sed voluntatem eius qui misit me. Si ergo testimonium perhibeo de meipso, testimonium meum non est verum. Alius est, qui testimonium perhibet de me: & scio quia verum est testimonium eius, quod perhibet de me. Vos misistis ad Ioannem, & testimonium perhibuit veritati. Ego autem non ab homine testimonium accipio; sed haec dico, vt vos salui sitis. Ille erat lucerna ardens, & lucens. Vos autem voluistis ad horam exultare in luce eius. Ego autem habeo testimonium maius Ioanne. Opera enim quae dedit mihi Pater, vt perficiam ea: ipsa opera quae ego facio, testimonium perhibent de me: quia Pater misit me: & qui misit me Pater, ipse testimonium perhibuit de me. Neque vocem eius vmquam audistis, neque speciem eius vidistis, & verbum eius non habetis in vobis manens: quia quem

misit

misit ille, huic vos non creditis. Scrutamini scripturas: quia vos putatis in ipsis vitam aeternam habere: & illa sunt, quae testimonium perhibent de me: & non vultis venire ad me, vt vitam habeatis. Claritatem ab hominibus non accipio. Sed cognoui vos, quia dilectionem Dei non habetis in vobis. Ego veni in nomine Patris mei, & non accipitis me. Si alius venerit in nomine suo, illum accipietis. Quo modo vos potestis credere, qui gloriam abinuicem accipitis, & gloriam, quae à solo Deo est, non quaeritis? Nolite putare, quia ego accusaturus sim vos apud Patrem: est qui accusat vos Moyses, in quo vos speratis. Si enim crederetis Moysi, crederetis forsitan & mihi: de me enim ille scripsit. Si autem illius litteris non creditis: quo modo verbis meis credetis?

Post haec erat dies festus Iudaeorum, & ascendit Iesus Hierosolymam.

COMMENTARIVS.

Miraculum in hoc capite describitur, cuius occasione Iudaeorum calumniam passus Christus, insignem contra eos habuit sermonem. Primo loco Euangelista tempus, & locum miraculi narrat, *Post haec*, inquit, quae in superiori capite dicta sunt, *Dies festus Iudaeorum*, id est, Pascha omnium festorum celeberrimum erat, & Dominus, qui in Galilaea tunc erat, ascendit Hierusalem ad hoc festum celebrandum. Tribus enim temporibus in anno ex omni loco Iudaei Hierosolymam ascendebant ad adorandum in templo, & vnũ horum erat Pascha. Ascendere dicitur, quia, vti saepe diximus, e Galilaea in Iudeam ratione situs eminentioris ascensus dicebatur. Tempus igitur, quando, quę sequuntur, gesta sunt, Pascha erat; locus autem Hierosolyma: quando autem audis, *Post haec* non intelligas, quasi nihil aliud sit a Christo in Galilaea gestum, pręter Reguli miraculum: nam hoc medio tempore, multa fecit Christus, quae alij narrant Euangelistae in Galilaea fecisse. Miracula enim edidit, discipulos vocauit, sermonem habuit illum in monte. Post haec igitur accedente tempore Paschatis, venit Hierusalem. Recte Ioannes hoc caput superiori cōnectit, vt ex collatione Samaritanorum, qui sine miraculo crediderunt, & domus Reguli, quae vno est opere conuersa, Iudaeorum malitia & obstinatio manifestetur; qui multo maiori miraculo, non solum non sunt conuersi, sed potius contra Christum, tamquam contra transgressorem legis inuecti, vt annotauit Cyril. lib. 2. cap. 122. vt inde cognoscas, quàm iusto Dei iudicio sunt a Deo repulsi, & puniti.

ANNOTATIO I.

Quod festũ fuerit cuius meminit Ioannes hoc loco.

Cvm multa sint Iudaeorũ festa de quibus omnibus dicemus ca. 7. nec hoc in loco quod illorum fuerit praescribatur varia est sententia Doctorum de hoc festo Cyril. li. 2. cap. 123. Chry. ho. 35. festum fuisse Pentecostes existimant, quod proximum fuit Paschati illi, quando e templo eiecit Dominus vendentes, ut retulit Ioannes in cap. secundo. Irenaeus autem lib. 2. cap. 39. Pascha hoc opinatur fuisse sequẽs illud, quando eiecti sunt vendentes. Et certe, si consideramus omnia, quae gesta sunt a Christo, postquam eiecit vendentes difficillimum est inuenire, quo modo hoc A festum sit Pentecostes, quod tali Paschati proximum erat. Et, vt omittamus, quae alij Euangelistae narrant, perpendamus ea solum, quae Ioannes describit, & fieri non posse, vt sit festum hoc Pentecostes, facile comperiemus. In primis post eiectos vendentes celebratum est colloquium illud cum Nicodemo; post id egressus est Dominus in Iudaeam terram, & baptizabat, & ibi dicitur commoratus, non autẽ diceretur commoratus, nisi multis ibi mansisset diebus, & constat vsque ad vincula Ioãnis eum mansisse; postea Iudaeorum furorem declinans, reuertitur in Galilaeam, transit

transit per Samariam,& tunc dicitur,quatuor menses sunt,& messis venit. Hoc profecto verum esse non posset, si ista omnia post illud Pascha,& ante Pentecosten acta sunt:nam messis erat ante Pentecosten, & tunc esset tempus messis, non autem quattuor distaret mensibus. Venit postea in Galilæam, & Reguli filium sanauit, omnia hæc post Pascha quo eiecit vendentes facta sunt: at fieri omnino non poterant ante proximum festum Pentecostes. Præterea Dominus e Iudæa propter Pharisęorum furorem recessit in Galilæam. probabile est ergo aliquot diebus abesse voluisse,quod si ita esset, vt Cyrill. dicit, decem, aut duodecim dierum spatium solum esset,quod profecto non erat furori illorum locum dare. Tenendum igitur est cum Irenæo fuisse Pascha sequens post illud, quo A sunt vendentes eiecti, vt vno anno gesta sint omnia prædicta, & quæ etiam alij Euangelistæ narrant in Galilæa, post hūc regressum a Iudæa in Galilæam facta. Quod si Cyril. & Chrysost. festum pentecostes hoc fuisse asseruissent,non illud proximum post Pascha,quo eiecti sunt vendētes, sed post aliud sequens Pascha, verisimilior esset eorum sententia. Sed tunc non facile cum alijs Euangelistis concordia fieret. Probabilior est igitur Irenæi sententia, esse hoc festum paschatis,quod Ioannes non explicuit, quia cum locutus fuisset de præcedenti Paschate,& multa B narrauerit,& dixerit, quæ non nisi longi temporis spatio fieri poterant, satis se explicuisse arbitrabatur, si diceret, *Erat dies festus Iudæorum* : maxime quia hoc erat festum omnium celeberrimum,& primum.

Est autem Hierosolymis Probatica piscina, quæ cognominatur Hebraice Bethsaida quinque porticus habens.

COMMENTARIVS.

Locum determinatum miraculi ostendit. Multæ piscinæ erant in Hierusalem diuersa nomina sortitæ, vt vna ab altera in sermone discerneretur, vna erat hæc, quæ ad aliarum distinctionem Hebraice appellabatur Bethsada,seu,vt alij legunt,Bethsaida. Vocat Ioannes hanc piscinam probaticam, id est pecualem , hoc enim dicitur apud Græcos προβατικὴ, quasi pecualis siue ouilis a πρόβατον, quod significat ouem. Piscina autem, non quia pisces habuerit dicitur:nam etiam si non haberent,dicebantur piscinæ, Grecæ κολυμβήθρα,quasi natatorius locus. Erant autem circumcirca porticus quinque, propter pauperum, & infirmorum commoditatem, qui gratia sanitatis consequēdæ illuc se recipiebant. Exactiorem declarationem huius loci ex sequenti annotatione require.

ANNOTATIO II.

Quid Probatica significat.

Dvo hoc in loco consideranda occurrunt:primum circa vocabulum probatica,alterum circa Bethsada. Recentiores illud *Probatica* non cum *Piscina* coniungunt, vt lectio nostra habet, sed per se legunt sic: Est Hierosolymis apud probaticam,seu in probatica: Grece enim in datiuo cum præpositione legitur & exponūt piscinam hanc fuisse apud probaticum, idest, forum pecuarium, aut domum, seu receptaculum, in quo oues, & pecudes, in sacrificium conseruabātur. At antiquiores non sic legunt, sed in recto, vt probatica piscina legatur. sic Cyril. lib. 2. c. 121. A Chryso. hom. 35. Theophila. exponunt, & Hieron. lib. de locis Hebraicis etiam legit in recto. Sensus autē in vtraque lectione idem est. Piscina enim hæc *Probatica* dicitur, quia apud probaticum siue forum siue receptaculum erat: quamuis Hieron. loco citato dicat eam dictam probaticam quia carnes pecudum sacrificandæ ibi lauabantur. Dici etiam potest *Probatica*, nō quia carnes lauabantur, nec quia prope forum, aut receptaculum pecudum erat: sed quia erat ad portam, quæ dicebatur pecudum. Vna enim portarum erat Hierosolymis, per quam solam greges introducebā-

tur, & dicebatur, porta gregis, seu porta ouis: vnde piscina dicta est probatica, quia ad portam ouis sita erat. Siue ergo hoc, siue illo modo legas, aut interpreteris, parũ sensus variatur, & parum etiam ad rem præcipuam, quæ narratur, facit.

Quomodo legendum sit bethsada an Bethsaida.

Alterũ est de nomine Hebraico: nã duplex lectio habetur, Bethsaida, & ita Cyr. & Chrys. si vere interpretes traducunt, legunt. at Hieronymus legit Bethsada, Euthymius legit Bethsaida, & simul negat esse legendum Bethsada. recentioribus lectio Hieronymi placet. Varia autem est vtriusque vocabuli apud Hebræos significatio; nam Bethsada significat domum effusionis, cõponitur enim a בית quod domũ significat, & אשר quod significat effusione, quasi domus effusionis. Hebræi enim domum vocant locum omnem in quo recipitur aliquid. dicta ergo est hęc piscina domus effusionis, seu decursus aquarum, quia aquæ pluuiales confluebãt in eam: siue vt aliqui volunt, quia aquę templi ad vsum sacrificiorum & aliorum per canales e templo in hunc locũ effluebant. Bethsaida autem non eodem modo exponitur, quia nec eodem modo, seu non eisdem litteris in Hebręo scribitur. Quidã legunt חסדה quod in Chaldæo significat misericordiam, quasi Bethsada; idest, domus misericordiæ: quia in eo Domini misericordia in sanando exercebatur. Euthymius quantum ex eius traductione apparet (nam vertit domum piscationis) legit cũ א Tsade a ציד quod significat venationẽ, inde Bethsaida idest, domus venationis, & sic vocabatur patria Petri, & Andreæ. Mihi lectio antiqua Græcorum posse retineri videtur, vt legamus Bethsaidam; tamen non est interpretanda vox, vt Euthymius exponit, nempe domus venationis, nec piscationis, nam tunc scriberetur in Hebræo cum א esset nomen patriæ Petri, sed scribi debet cum ס Samech, & idem tunc significat cum Bethsada, idest, domum effusionis; nam venit etiam ab אסך quod effusionẽ significat, tamẽ amittitur illud א vt fieri sæpe solet, & propter Græcam pronunciationem sumitur illud iod, & pronũciamus Bethsaida, pro Bethsada. In conuersione enim Hebraicorum nominum propriorum litteræ sæpe amittuntur, & aliæ assumuntur, vt idiomati accommodetur alieno.

In his iacebat multitudo magna languentium, cæcorum, claudorum, aridorum, expectantium aquæ motum.

COMMENTARIVS.

VSum porticuum dictarum narrat: erant enim gratia eorum, qui spe recuperandæ sanitatis ad piscinam confluebant: quorum quattuor describit genera. Erant languidi, nempe ęgroti, qui febribus, aut morbo aliquo laborabant. hi languentes dicuntur: erant cæci, claudi, aridi, id est, qui manum, aut membrũ aliquod virtute destitutum habebant; hoc enim significat nomen Græcũ ξηρὸς id est, aridus, cui membrum non deest, sed virtute est destitutum: & sic Matth. 12 dicitur. Habens manum aridam, id est, virtute destitutam, sic etiam brachium totum, aut crura, aut aliqua pars corporis arida esse potest: hi aridi dicuntur. Denique omnis infirmitas corporis, seu membrorum defectus, etiam quibus ars, & natura subuenire non poterant, in hac piscina sanabantur, quod diuinę virtutis solius esse potuit.

Quattuor ægrotantium genera referuntur.

Angelus autem Domini secundum tempus descendebat in piscinam, & mouebatur aqua.

HIstoriam prosequitur. Angelus descendebat certo quodam tempore & aquam mouebat. Græce non habetur, *Domini*, sed ad declarationem id appositum videtur, aut forsan erat in textu. & quia apertum erat esse angelum Domini,

mini, ablatum est quasi nō esset Euangelistæ. Siue legatur, siue non, sensus idem est. Similiter Græce non habetur, *Autem*, sed particula causalis, *enim*, vt hæc sententia causam reddat superioris. Multitudo magna infirmorum illic erat, quia Angelus descendebat, & aquam mouebat, & sanabatur primo ingrediens. hac de causa multi concurrebant, quisque spe suæ sanitatis allectus. Illud autem *Secundumtempus*, idem est, ac certo, & determinato tempore descēdebat: non enim erat vis illa sanandi perpetua, sed certo tempore Angelus descendebat, & aqua mota ab eo tunc sanabatur ingrediens. Hoc tempus incertum fuit, cum hora certa futuri motus, vt Chrysost. homil. 35. annotat, non fuerit. an autē semel in anno, an sæpius, incertum est. Non est improbabile id aliquoties in anno factum fuisse; & forsan festis maxime solemnibus, quando Iudæi vndique ad templum concurrebant. Cyril. lib. 2. cap. 125. semel in anno, idq. in festo Pentecostes factum affirmat, quod probabilius iudico: tamē nihil certe statuere possumus. nam de hoc miraculo, & de hac piscina, nullus extat scripturæ locus, præter hunc Ioannis, ex quo solo huius rei cognitio requirenda est.

Non cōstat quo tempore descēderet Angelus

Et qui primus descendisset in piscinam, sanus fiebat, a quacumque detinebatur infirmitate.

MOta ab Angelo aqua, qui primus descēdebat, sanabatur a quacumque detinebatur infirmitate: siue cæcus, siue claudus, siue multis simul laboraret infirmitatibus, extemplo ac in aquam piscinæ descendebat, sanus erat, nec tunc alius sanabatur. Vnus enim dumtaxat, isq. primus, singulis his temporibus sanitatem consequebatur. Hanc historiam Ioannes præmisit, vt Christi miraculū exponeret. Cyril. lib. 2. cap. 125. plures Angelos videtur affirmare descendere solitos, & aquam mouere: tamen intelligendus est non quòd ad vnam motionem multi descenderent: nam Euangelista singulari vtitur, numero: sed loquitur Cyril. de multis motionibus factis, propterea Angelos pluraliter appellat, quia non semper vnum, & eundem ad hoc officium missum esse existimat, quamuis etiā hoc incertum sit. Ex Euangelista vnum, & eundem esse, qui certis temporibus descendebat, probabilius deducimus.

ANNOTATIO III.

Reijciuntur Anabaptistæ non recipientes historiā hanc

ANabaptistæ nostri temporis hæretici historiam hanc languidi apud probaticam piscinam non recipiunt, commentum quoddam esse dicentes: tum quia huius piscinæ quinque porticus habentis nulla in veteri testamento fit mentio: tum quia Iosephus Hebraicarum antiquitatum diligens scriptor nihil de ea scribit, nec rem tanta dignam memoria scriptor suorum amator prætermisisset: demum quia 2. Parali. 4. victimæ in conchis ad hoc a Salomone constructis lauabantur in templo, nec opus erat in hac lauari piscina. Sed argumenta hæc futilia sunt, & nullius roboris ad negandam historiam ab Ecclesia perpetuo receptam, & antiquissimis Doctoribus suis commentarijs, & scriptis illustratam. Quamuis A autem in scriptura veteri nihil de hac piscina aperte dictum sit, non tamē propterea negatum est. Non enim omnium, quæ in Hierusalem facta sunt, scriptura vetus meminit. Piscina namque ista a principio quando facta est, non erat adhuc memorabilis, quia nec tunc miraculum incœpit, nec quinque illis porticibus, quæ propter miraculum cōstructæ sunt, adornata erat. Hoc enim aliquanto post tempore factum esse credibile est, quamuis ignoretur, quādo miraculum hoc incœperit, & qua ratione. Vetustior ergo scriptura silentio eam, vt alia multa, propterea pertransiuit. Ridiculum autem est Iosephum præponere Ioāni Euāgelistæ; quasi si Iosephus scripsisset, & non Ioannes, verum esset, quia vero Ioannes, & non Iosephus scrip-

Forum rationes soluuntur.

sit, propterea falsum. Quamuis autem Iosephus suorum amator fuerit, inimicus tamen nominis Christiani erat, & ea, quę in fauorem Christianorum cedebant libens dissimulabat: tale hoc est. Si piscinæ illud miraculum narrasset, veritas miraculi Christi videbatur ei confirmari; maluit autem Iudæus infidelis, & perfidus aliquid populi honorificum cum detrimento Christiani nominis occultare, quàm dum aliqua ex parte suum magnificat populum, Christi veritatem probare. Nec hoc est solum, multa enim numeratu digna tacuit eadem de causa: nec enim Herodis illius facti meminit, quando tot infantes occidit: nec aduentus Magorum, nec complurium aliorum, quæ apud eius gentem diuine Christus gessit. Vanum igitur, & futile est argumentum hæreticorum. Illud autem de lotione victimarum in piscina, affirmauit Hieronymus de locis Hebraicis, & grauissimi nostro sæculo auctores defendunt, affirmantes bis victimas lauari, prius in piscina, quando multum immundæ erant, iterum perfectius in conchis. Sed siue hoc sit, siue non, historia neganda non est. Ad Doctorum enim opinionem pertinet, quod lauarentur victimæ: at veritas piscinæ Euāgelij est historia. Si quod sentiam in hac parte licet dicere, probabile mihi est quod aliqui Recentiorum affirmāt: nempe victimas non in piscina hac lotas, sed in cōchis illis: cum autem esset ingens aquarū copia ex mari illo æneo, & ex conchis, & innumeris purificationibus intra templū necesse erat aquā hanc aliquibus subterraneis vijs, & aquæ ductibus effluere. Et in hunc vsum erat hæc piscina ad radices montis, in quo templum erat fundatum, sita: in quam omnis hęc aquarum copia per fistulas, & aquæ ductus occultos, seu subterraneos, influebat. Quam sententiā Aristæas vetustissimus auctor tenet in lib. de septuaginta interpretibus: & Hieron. eodem forsan debet intelligi modo, quando affirmauit victimas lauari in piscina, eaq. de causa aquas rubras apparuisse: nō quòd eo in loco, sed quod aquis illius piscinę lauarētur. Nam postquā in templo lauabantur carnes, aquę omnes in piscinam illam emittebantur.

ANNOTATIO IV.

Vnde Piscinæ virtutē sanandi habuit.

Est præterea considerandum, qua virtute aquæ hæ sanabant: nam, qui ingrediebatur primus, *A quacumque detinebatur infirmitate, saluus fiebat.* Chrysost. hom. 35. respondet Angelum descendentem aquę motæ sanandi virtutem tribuisse, non quòd motus ille sanitatem faceret, erat enim velut signum quoddam descensus Angeli, & uirtutis in aquis iā existentis ad sanandum, vt dicit Cyril. li. 2. cap. 125. Hæc responsio vera est: Angeli enim boni non propria sed diuina virtute miracula faciunt, & per eos Dominus sæpe ea operatur: & est doctrina Grego. hom. 34. distinguentis Angelorum officia ex scripturis, & affirmantis eos Virtutes appellari, per quos Deus omnipotens miracula operari dignatus est. Angeli mali, seu Dæmonia operantur quidem magna, & mirabilia, sed applicando uirtutes naturales, vt docet August. lib. 3. de Trin. cap. 8. & quæ non possunt virtutes creaturarū naturalium attingere circa rerum immutationem non faciunt: at boni Angeli diuina virtute operantur, & trasmutant res supra omnem virtutem creaturarum naturaliū. Angelus igitur hic, diuina virtute, per aquas illas, tamquam per quoddam diuinæ virtutis instrumentum, sanabat. Vti enim. 4. Reg. 5. aquæ Iordanis virtutem sanandi a lepra per Elisæum tamquam Dei ministrum acceperunt: ita & aquæ virtutem habebant instrumentalem, per quam Angelus sanabat. Vnde rectè Ambro. lib. 1. de Spir. sancto cap. 7. dicit, Angelum hunc per aquas has sanantem, figuram extitisse Spiritus sancti per aquas baptismi animæ sanitatem conferentis. & lib. 2. de sacramentis cap. 3. piscinam hanc baptismo confert: de qua re paulo inferius aliquid dicemus.

Reijcitur historia de ligno quod aquę piscinę virtutem sanādi præstabat.

Ex his, ut mihi videtur deducitur, non esse recipienda, quæ aliqui nostro tempore in hac parte affirmant; nempe virtutē hanc aquæ inditam, a ligno iacente in fūdo huius piscinę, ex quo postea crux Domini est fabricata; Angelus autem reuerentia ligni huius inductus, descendebat de cælo, & mouebat aquam. Alii non a ligno sed a victimis, & hostijs sacris, quæ ibi lauabantur, hanc esse virtutem asserunt. Sed si hoc vtrumque esset, perpetua esset sanādi virtus, & non certis temporibus. Adde, si hostię ipsę nō habebāt talē virtutē, nec aquę in tēplo, in qua lauabantur profectò nec aquæ huius piscinę habuerūt. Deniq. illud de ligno, est sine vlla auctoritate dictum; immo vanum, ac falsum est dicere, ligno illi, antequam Christus Dominus in eo pepēdisset, exhibitā esse reuerentiā. Multa cōtra hæc dici possent, sed superuacaneum

canenm censeo, postquam rei veritas ex Sacris Doctoribus iam est exposita.

ANNOTATIO V.

Quare vnus tantum ex tot ægrotis salutem recipiebat.

INquirendum superest, quare vnus tantum in illa piscina sanabatur? In cuius resolutionem sciendum, diuina miracula fuisse opera potentiæ, misericordiæ, & sapientiæ. Potentiæ, quidem, quia virtutem omnem naturalem, & creatam superabant. Misericordiæ, quia humanis defectibus per ea subueniebatur. Sanabantur enim infirmi, illuminabantur cæci, & alia huiusmodi per ea fiebant. Sapientiæ autem, quia sæpe per ea homines instruebantur circa diuina mysteria, & quæ futura erant in eis figurabātur. quod docet Aug. tract. 44. de Verb. Domini. Igitur, quatenus erant opera potentiæ, intellectum ad fidem inducebant: quatenus vero erant opera misericordiæ affectum hominum ad credendum alliciebant, nam fides etiā ex voluntate pendet: quatenus uero erant opera sapientiæ, hominem in diuinis rebus instruebant. Si miracula fuissēt tantū opera potentiæ, mirari deberemus, cur vnus solus sanaretur, cum eadem facilitate tota multitudo sanari potuisset. Si tantum essent opera misericordiæ, admirationis quoque esset causa, cur tantæ misericordię Deus vnicum ab infirmitate liberaret: at quia erant simul opera sapientiæ, non est, cur ita miremur, sed mysteriū potius nobis per hoc significatum inquiramus. Erat enim hoc piscinæ miraculum, vt bene docuit Ambro. lib. 2. de Sacram. cap. 2. figura aduentus Domini nostri Iesu Chri A sti: qui sanaturus erat humanā generationē. Ipse est Angelus testamēti descēdēs, & mouēs piscinā aquarū, quia in hūc mūdū passurus venit, & per passionē suā, & mortē humanū genus infirmū sanaturus. Hoc est quod miraculū præfigurabat, & idcirco vnicus sanabātur: nā in vno homine infirmo melius totū humanū genus repræsētatur, quā in multis, ad exprimendā morbi vniuersitatē, & vnitatē. Omnes enim peccati morbo laborabāt, omnes sub eadem mortis dānatione tenebātur. Hac eadē de causa Luc. 19. in illa parabola de eo qui incidit in latrones, a quibus vulneratus, & spoliatus est, vnus tātū homo, nō multi re- B præsētantur. hac etiā de causa 3. Reg. 17. ad vnicū filiū viduæ suscitādū mittitur Elias, & 4. Reg. 5. vnum Naamā sanatur ab Elisæo. Hęc enim omnia propter figurā fiebāt, ad instructionē futurorū: hęc igitur causa est, cur vnus solus sanaretur in piscina. Amb. loco citato alterā assignat causā huius rei; vt in eo ostēdatur, quāto maior futura erat gratia Baptismi supra vetus testamētū: in eo enim vnus, in hoc omnes sanātur. Eādē causā Cyril. lib. 2. c. 125. assignat, dicens legē illā veterē, vni soli populo datā, propterea vnus ad hoc significan- C dū sanabatur: sed causa prior legitima est. Ex qua sequitur solutio alterius difficultatis, nēpe, quare Christus Dominus vnū solū sanauit; ea autē, est vt hoc facto significaret se esse illū eūdē Deū, qui prius sanauerat, & eū, qui tali miraculo pręfiguratus erat, & q huuanū genus sanare de cęlo veniebat. Maxime aūt humanū genus in hoc paralytico figurabatur, & exprimebatur propterea forsā Domin' hūc sanādū elegit

Erat autem quidam homo ibi triginta & octo annos habens in infirmitate sua.

COMMENTARIVS.

Lānguidi patientia commendatur.

IIs narratis, quæ ad miraculi intelligētiā necessaria videbātur, ipsū miraculū describit, & a persona, cuius gratia gestū est, incipit. Inter alios multos, qui sanitatis recipiēdę gratia ibi expectabāt, vnus erat ægritudine triginta octo annorum laborās, Græce nō habetur, *Sua*, sed habēs in infirmitate; sed ad sensum parū refert, siue apponatur, siue dematur. Mira profecto huius lāguidi tolerātia, qui vt Chrysost. homil. 35. annotat, totū hoc tēpus expectabat, & cū incredibilis esset multitudo, & se posteriorē relictū esse, expertus, tamē a spe futuri præteritis non territus est: in quo Iudæorū dura corda deprehēdūtur, qui hominē auxilio destitutū tot per annos, aliquē, qui eū vt in piscinā citius descēderet, iuuaret, nō adhibuerūt. Ipsius etiā lāguidi summa paupertas probatur, qui nec pecuniā, qua hominē in adiutorē per breue tēpus cōduceret, haberet. Si enim habuisset credibile nō est sanitati eā voluisse præferre. Recte in hoc homine totū humanū genus post peccatū figuratur, quod diuturno peccati morbo laborās, neminē, qui ad sanādū adiuuaret, suo pretio potuit cōparare, sed infirmus, inops, & pauper tādiu iacuerit,

rit donec fine pretio vllo dato, filius Dei homo factus venit, qui eû fanauit. De qua paupertate & inopia dictum eft, Pfal. 48. Non dabit Deo placationem fuam, & pretium redemptionis animę fuæ, & laborabit in æternum. Quem locum exponit in hunc fenfum Bafil. in homil. in eundem Pfalmum.

Hunc cum vidiſſet Ieſus iacentem, & cognouiſſet, quia iam multum tempus haberet, dicit ei.

QVem naturæ virtus, & humanum auxilium deftituerat, in hunc diuina bonitas oculos fuæ mifericordiæ conuertit, & potentia eius infinita non deftituit. Venit Chriftus, poftquam Hierofolymam afcendit, in locum hunc; vidit oculis corporeis, & interioribus fuæ mifericordiæ iacentem infirmum; cognouit, quem nihil latet, tempus infirmitatis effe diuturnum, & ad eum fe conuertit fanandum, eftq. caufalis locutio, vt fit fenfus: Quia vidit iacentem fine ope vlla, & infirmitate antiqua laborantem, & virtute deftitutum, propterea, *Dicit ei*, Accedit, & loquitur, vt fanet. Senfus eft facilis. *Multum tempus haberet*, nempe in infirmitate, quamuis phrafis non fit Latina, fed Græca parum refert dummodo fenfus habeatur.

Vis ſanus fieri?

Quare Chriſtus infirmum interrogat, an velit ſanus fieri.

DOminus, non quia dubitaret de languidi voluntate, interrogauit, fed, vt eius arbitrium aliquo modo excitaret, & ad recipiendum tantum beneficium difponeret. Dum enim fanitatem in memoriam reducit, defiderium excitat in eius voluntate, & in propriæ impotentiæ, & inopiæ cognitionem inducit intellectum; quod etiam confecutum eft. Nam defiderium, & impotentiam fuam ftatim ad hanc interrogationem confeffus eft languidus. Hac etiam interrogatione nobis Dominus fignificat, fe arbitrio hominis libero vti in falute conferenda: faluat quidem, & iuftificat Dominus homines indigentes, & impotentes, fed volentes, & quia gratia ipfius eft etiam velle, propterea hoc ipfum excitat nunc hac fua interrogatione. Non autem petit ab infirmo aliquid fupra captum eius; nec enim dixit: Vis vt te fanem? quia nondum de Chrifto tantam ille habebat opinionem, & notitiam; fed, vis fanari? vt recte Chryfo. hom. 33. annotat: vbi aliam caufam huius Dominicę interrogationis adfert; nempe interrogaffe propter nos, vt ex refponfione infirmi, eius tolerantiam cognofceremus, qui tot annis illic perfeuerabat. Etiam mihi hæc caufa placet, propter nos fcilicet dictum id effe, non vero, vt tolerantia infirmi fola cognofcatur; fed vt ex ipfius ore impotentia, & infirmitatis grauitas, & antiquitas oftendatur: & ex hoc refultet notitia magnitudinis miraculi, & hac ratione magis fides confirmetur. Propter infirmum ergo, & propter nos hac eft vfus Dominus interrogatione Cyril. lib. 2. cap. 124. tres caufas affert, cur Dominus interrogauerit, quæ cum his, quæ dictæ funt magna ex parte conueniunt.

Reſpondit ei languidus: Domine hominem non habeo, vt, cum turbata fuerit aqua, mittat me in piſcinam: dum enim venio ego, alius ante me deſcendit.

PRudenter profecto languidus refpondet: nouit enim Dominum non interrogaffe an fanari vellet, quòd de eius voluntate dubitaret: nam erat notiffima,

ma, nec interrogatione tali opus erat; propterea non dicit: Volo Domine: sed ex quo interrogatio illa principio procederet, animaduertit, & in id dirigit responsum. Visa est autem illi interrogatio, ex quadam animi commiseratione procedere, quia Christus illi condoluit. Solemus enim ex animi quibusdam affectibus interrogationes aliquas formare, quæ non eo fiunt, vt interrogantes sciamus, cum ea, quæ interrogamus sint manifesta; sed potius, vt animi affectus exprimamus. sic Gen. 3. Intettogauit Dominus Adam, Vbi es? & Gen. 4. dixit ad Caim: Vbi est Abel frater tuus? vt indignationem contra eos manifestaret. & Deuter. 32. Vbi sunt Dij eorum, in quibus habebant fiduciam? Est interrogatio exprobrationis cuiusdam. Ioan. 8. Vbi sunt qui te accusabant? Est animi beneuoli, & liberare volentis. Sunt multæ huiusmodi interrogationes, quæ non fiunt, vt id, quod significatur, responsum habeat, quasi dubium sit, sed alia significant. Non solum interrogationes animum, & affectum loquentis exprimunt, sed insuper aliqua alia denotant, sicut in eisdem patet exemplis positis. Vbi est frater tuus? significat, tu putas te posse a me abscondi, arbitratus es me mortis, & occisionis fratris nescium? at deceptus es. Non solam ergo animi indignationem, sed etiam scientiam facti significant. Similiter: Adam, vbi es? non petit vt explicet, vbi sit, sed vt causam fateatur, propter quam se absconderit: idcirco Adam respondit: Nudus eram, & abscondi me: quæ responsio non esset ad rem, si interrogatio illa non significaret aliud, quàm quod in verbis exprimitur. Ita nunc languidus, ex hac Christi interrogatione duo intellexit, vnũ est sibi esse dictum, Vis sanus esse? ac si dictum esset, sæpe te huc venientem vidi, cur nondum sanus es? quæ enim sibi nota sunt, facile is putat alijs esse etiam manifesta. Huic respondet causam exponens, & dicit: *Hominem non habeo*, quasi diceret, causam mihi videris interrogare, cur tanto tempore nondum sanitatem sim consecutus, scito eam esse, quia hominem non habeo, qui mihi sit auxilio, solus enim ad piscinam primus peruenire non valeo. Alterum, quod languidus concepit ex huiusmodi interrogatione, fuit quædam Christi commiseratio, qua sibi ille condolere videbatur, & propterea Dominum verbo honorifico vtens appellat, multisq. verbis miseriam suam exponit, vt Christum, quem merum hominem existimabat, alliciat, & inducat ad auxilium ferendum. Et hoc recte Cyril. annotauit lib. 2. cap. 125. dicens, ex hac interrogatione languidum spem concepisse futurum sibi Christum vtilem, vt in piscinam citius alio descenderet. Est autem aduertendum huic languido vires non omnino defuisse, nam dicit: *Dum ego venio, alius ante me descendit*, ergo sine homine poterat venire, & se mouere: tamen non poterat illo motu citius alijs peruenire, ideo numquam potuit sanitatem consequi. Tale est hominis arbitrium in peccato cuius languidus hic figuram gerit: non est omnino extinctum, aut ita debilitatum, vt nullum bonum, & honestum opus facere sine gratia possit: nam morale aliquod bonum operari potest, etiam post peccatum, quod Orig. tract. 35. in Matth. probat ostendens infideles aliquid boni honesti facere posse viribus arbitrij; tamen non tale, vt possit ad salutem, & liberationem a peccato peruenire, nisi adiuuante, & sanante diuina gratia, de qua re alibi diffusius egimus; nec locus hic maiorem patitur tractationem.

Interrogamus quandoque non vt sciamus, sed vt animi affectus manifestemus.

Languidus duobus respondit quę ex Christi verbis intellexit.

Dicit ei Iesus: Surge, tolle grabatum tuum, & ambula.

LAnguido suam impotentiam confitenti, & auxilium Christi desid[eranti], Dominus mirabilitet confert sanitatem, & tribus verbis vtitur, S[urge], inquit, hoc verbo sanat, & vires perfectas languido confert: quas vt [cognoscat], simul dum sanat, præcipit vt surgat, vt se sanum esse cognoscat. At quia surgendo sanitatis receptæ perfectionem cognoscere non poterat, vt to[l]lat grabatum

suum

suum imperat, vt sic quantas vno instanti vires acceperit, experiatur; & gloria sanantis manifesta sit omnibus, per quam hominum fidem, quæ ad salutem erat eis necessaria, conciliet. Hac enim de causa iubet, vt ambulet, & tollens grabatum per ciuitatem incedat, vt ipso facto præco, seu prædicator tanti miraculi fiat, & adhuc virium receptarum illustrius sit argumentum: quæ tantæ erant, vt qui ad piscinam non poterat citius alio infirmo peruenire, & homine indigebat, qui ipsi esset auxilio, iam in momento, ita fortis euaserit, vt ipse alijs auxilio esse posset: & non solum ambulare, sed simul lectum, & grabatum per se ipsum valeret portare. Cetera in annotatione require. Grabatum nomen est Græcum, significans lectum in quo iacent infirmi.

ANNOTATIO VI.

Christi verba humana, & diuina esse cõstabat.

IN exactiorem sententiæ superioris explicationem aliqua sunt annotanda. Primum est, verba Christi non fuisse humana tantum, sed diuina simul: cum enim Christus homo simul: & Deus esset, ipsius verba erant, & hominis pariter, & Dei. Vt hominis erant, exprimebant mentis ipsius conceptum, id quod nostris verbis, & locutionibus est etiam commune; quæ enim mente concipimus, & quæ fieri volumus, verbo exteriori aperimus: at vt erant Dei verba, non solum hoc, sed etiã virtutem quandam efficiendi, quod significabant, habebant, quando id Christo placebat. Verbo enim significabat, quod fieri volebat, & verbo eodem, vt instrumento efficacissimo eadem faciebat, non quòd eo indigeret, qui sola voluntate cuncta poterat facere, sed, vt se esse, qui illa faceret, nobis significaret.

Verba Christi quãtum a nostris differant

Multa, ex hoc sequuntur; primum est, verbum Christi, a verbo nostro differre plurimum: nostrum est expressiuum eorum, quæ in mente habemus, & quæ fieri, seu facere volumus; tamen eorundem non est effectiuum: at Christi simul significatiuum, & simul effectiuum, quando ita volebat, erat. Alterum est, cum nostrum verbum sit tantum significatiuum, non loquimur, nec sermonem dirigimus, nisi ad ea, quæ sunt aliquomodo significationis capacia, nemo enim cum lapidibus, cum aquis, cum insensibilibus loquitur, dum suis vtitur verbis: at cum Christi verbum esset etiam effectiuum, recte loquitur etiã cum insensibilibus, & significationis non capacibus, quia in eis, quod verbo exprimit, verbi virtute operatur, & efficit. Hac ratione ventis, & mari imperauit, & obedierunt ei, & imperauit febri, & recessit. Verbo vsus est significatiuo propter nos, vt eum esse, qui ea faciebat, intelligeremus, tamen verbi efficacia, & potentia propter

A ipsa insensibilia fuit. Tertium est, verbum Christi erga homines, quando ipse vult, non indiget probationibus, quia non solum mentem suam explicat: sed simul audientium mentem illuminandi, & affectum mouendi, inclinandiq. vim, & efficaciam habet: Viuus enim est sermo Dei, & efficax, & penetrabilior gladio ancipiti. Hac ratione vnico verbo, quando ita id fieri voluit hominum corda, ad se conuertit. Quartum est, homines non recte posse præcipere alijs ea, quæ nequeunt facere: vanum enim est preceptum eius, qui

B alicui præcipit id, quod facere non potest: at Christus potuit iure præcipere, quæ homines suis viribus facere non potuerunt; nam verbo vires addebat, vt, quod præcipiebat, etiam facile, & suauiter fieri posset. Hac de causa iussit Deus multa homini, quæ post peccatum non potuit sui arbitrij viribus facere, tamen eas dedit vires, & gratiæ robur, vt iugum, & præceptum leue, & suaue fieret.

Paralytico aptãtur quæ superius sũt dicta.

C Hæc applicemus omnia verbis, & sententiæ præsenti. Si tantum ad verborum significationem respiciamus, quid difficilius, immo quid omnino id fieri non posse certius, & manifestius, quàm Paralytico seu languido, qui ad piscinam propinquã accedere vix poterat, præcipere, *Surge, tolle grabatum tuum, & ambula?* potius visus esset illudere infirmo; at, si consideramus diuini verbi efficaciam, non solum difficile, sed potius facile fuit. Dum enim surgere iubet, ipsum omnino sanat, vt surgere, & tollere grabatum, & ambulare facile, & suauiter posset. Simile quid annotauit Gregor. hom. 9. in Ezech. vbi Domi-

D nus iussit Prophetæ surgere, qui re vera nõ poterat. Ita enim loquitur Gregorius: Iacenti Prophetę Deus iussit, vt surgeret, sed omnino surgere nõ posset, nisi in hunc omnipotentis spiritus intrasset. Hoc idem

nunc

nunc dicere nos possumus. Languido Christus iussit, vt surgeret, tolleret grabatum & ambularet, sed hic nec surgere omnino posset, nisi diuina verbi eum virtus perfecte simul sanasset.

Quare Christus toties fidem sibi haberi exigebat.

Alterum hoc loco annotādum est; Christi fidem ad salutem æternam consequendam necessariam tunc etiam fuisse, qua de causa Christus opera sua multum omnibus nota esse studebat: non quæreos gloriam suam, nec propriam vtilitatem, sed nostram: quia ipsum nosse, & in eum credere nobis erat necessarium. Sic enim æternus Pater humani generis salutem disposuit. Hac igitur de causa, & infirmo iubet, vt surgat, vt cognita sanitate in auctorem credat sanitatis. Et eadem de causa iubet, vt portans grabatum per mediam incedat ciuitatem; erat enim infirmus maxime omnibus notus propter diuturnam suam infirmitatem, & impotentiam, vt omnibus miraculum notum fieret. Et forsan propterea Dominus hunc sanandum elegit, cuius infirmitas magis cognita, sanitatis A acceptæ illustrius fieret argumentum. Idcirco enim, vt paulo inferius dicemus, Sabbato id factum est, vt omnium oculos, & mentes factum hoc ad se conuerteret, cum omnes in Sabbato nō licere onus portare, scirent. Factus est ergo languidus velut Apostolus quidam, per vias publicas gloriam Christi tanti miraculi auctoris non verbo, sed facto diuulgans. Irenæus lib. 2. cap. 42. & Aug. tract. 20. dicit, Dominum præcepisse huic infirmo, vt in domū suam abiret. Id potius pertinet ad histo- B riam Paralytici, de quo habetur Matth. 9. quæ ab hac presenti diuersa est: hoc tamen ex discursu probabili humano; nō ex lectione Euangelica habetur. Legimus enim tantum dictum *Ambula*, & postea, *Et ambulabat*, quare ibi etiam Irenæus hunc hominem Paralyticum esse existimat, & fieri potuit; tamen ex Euan. non constat. Id etiam affirmat Chrys. ho. 36. & Ambros. lib. 4. de fide. c. 3. & Hilar. lib. 7. de Trinit. qui omnes vocant Paralyticum.

Et statim sanus factus est homo ille, & sustulit grabatum suum, & ambulabat.

COMMENTARIVS.

VErba Christi superiora duo continebant, & efficaciam ad sanandum, & simul præceptum ad operandum, nam iussit languido tria facere. Propterea Euangelista effectum vtrumque verborum describit, *Statim*, inquit, *sanus factus est*, hoc autem est, qua parte verba effectiua erant. Languidus etiam sanus factus obediuit in omnibus, quæ ei sunt præcepta: surrexit, tulit grabatum, & ambulauit. Tam subita mutatio diuinam affuisse virtutem conuincit: propterea Euangelista celeritatem annotat, dicens: *Statim sanus factus est*, nec timuit languidus Iudæorum calumnias, nec se legem transgredi, dum in Sabbato portat onus, arbitratus est tanti auctoris præcepto securus.

Erat autem Sabbatum in die illo. Dicebant ergo Iudæi, illi qui sanatus fuerat: Sabbatum est, non licet tibi tollere grabatum tuum.

TEmpus quando miraculum factum est Euangelista describit: nam ex temporis occasione, quia Sabbatum erat, calumniandi ansam Iudæi acceperunt. Sciebat Dominus futuram calumniam, tamen eam permittit, nec impedire voluit; nam occasio facta est errorem eorum confutandi, veram doctrinam docendi, & miraculum hoc amplius euulgandi; quibus & virtus, & innocentia Christi apud homines illustrior, & manifestior efficeretur. *Dicebant ergo*, hæc particula illationem ex præcedenti sententia adfert. Sabbatum erat, & propterea Iudæi hominem illum insimulabant, dicentes: *Sabbatum est, non licet tibi grabatum*, nec onus vllum tollere. Non absolute dicunt: Non licet tibi grabatum portare; sed causam, cur non liceat, exprimunt: *Sabbatum*, inquiunt, *est*,

& propterea non licet tibi hoc, eum transgressionis diuini mandati accusantes, Erat enim magna apud eos Sabbati ex diuino mandato obseruantia.

ANNOTATIO VII.

Sabbatum vnde dictū.

LActantius lib.7.cap.14. nomen Sabbati originē ab Hebræo trahere existimat, nempe a שֶׁבַע quod septem significat, inde Sabbatum quasi dies septimus dicitur. Sed hoc ex ignorantia Hebræi sermonis dictum videtur: nam שֶׁבַע quod significat septem, scribitur cum Ain, at Sabbatum cum Taph. Plutarchus in Simposiacis sentire videtur nomen Sabbati a verbo Græco σαβάτω, quod tripudiare more bacchantium significat, trahere originem; eo quòd eo die largius ad bibendum Iudæi se inuitarent. Sed vera etymologia est a verbo שָׁבַת quod quiescere significat, deriuari, eo quòd septima die Deus quieuit, vaca- A uitq. ab opere creationis mundi, & eo die ab omni seruili opere vacare Iudæis præcepit. Quæ quidem etymologia constat Exod.20. Memento, inquit, vt diem Sabbati sanctifices, sex diebus operaberis, & facies opera tua, septima autem die Sabbatum Domini Dei tui est. Sex enim diebus fecit Deus cælum, & terram, & mare & omnia quæ in eis sunt, & requieuit in die septima: idcirco benedixit diei Sabbati. Hinc constat ficta, & vana esse, quæ dixit Apion, quem refert, & refellit Iosephus lib. 2. contra eundem non longe a principio dictum esse Sabbatum, eo quod Iudæi ex Ægypto redeuntes inguinum vlcere laborassēt, & die septima quieuissent.

Respondit eis: Qui me sanum fecit, ille mihi dixit: Tolle grabatum tuum, & ambula.

COMMENTARIVS.

DOcta profectò responsio ista est, qua languidus ille, cur in Sabbato portet onus importunis percunctationibus satisfacit, & est sensus: Ego non sponte, ac propria voluntate motus hoc facio, sed iussus ab eo, qui me sanum fecit, & qui tantam habuit virtutem, vt me tam inueterato, & incurabili morbo laborantem celerrime, & perfecte sanaret, visus mihi est dignus, cui in omnibus obedirem. Vt enim diuina virtute sanauit, credidi diuina etiam virtute hoc præcepisse: & sicut sanitatem, ita & mandatum tamquam a Deo accepi. Vera iste languidus dicebat, & sufficientem causam, si Iudæi saperent, exponebat: erat enim opus, & mandatum diuinum. Et sicuti opus diuinum experiebatur in sanitate recipienda; ita etiam obedire tenebatur mandato diuino in his, quæ ei iniungebantur: recteq. indicauit se non esse Sabbati transgressorem, qui diuinis obediebat mandatis. Et laudandus certe in hoc maxime est languidus, qui nihil timens quamuis seuera valde contra Sabbati transgressores pœna esset sancita, mandantis præcepto acquieuit. Hic mihi sensus videtur litteralis.

ANNOTATIO VIII.

Interpretationes aliquot proponuntur.

CYril.lib.2.cap.128. exponit in hunc modum: A quo sanitatem recepi, hoc mihi iniunctum est, potiusq. ei obedire debui, quàm Sabbatum seruare: nam ille, nisi Deus esset, hanc sanitatem nō dedisset. Sed hæc expositio non mihi eo probatur, quia nondum languidus diuinitatis A Christi fidem habebat, nec an Christus is esset, nec nomen eius sciebat. Adde etiā quia per opus, Sabbatum non soluebatur; vt paulo post dicemus. Augus. tract. 19. sic exponit: A quo tantum accepi beneficium, debui eius seruare præceptum. Sed nec hoc videtur probandum, quia non propter

propter beneficium etiam maximum, diuinum est negligendum præceptum. Mihi data expositio legitima videtur, vt homo hic se hac ratione defendat, vt cum virtute diuina sit opus factum, iure optimo existimauerit eadem virtute sibi tale factum præceptum: non quòd Deum esse crediderit, sed quod diuina virtute vtrũque fecerit. Et re vera quod diuina virtute præcipitur, non est contra præceptum: nam diuinum præceptum est, Non occides: at si diuina virtute præciperetur alicui, vt alium occideret, non ageret contra præceptum tale. Eadem ratione quamuis onus portare non liceret Sabbato: tamen, si diuina virtute id præciperetur alicui, contra præceptum non ageret: immo, si non portaret, diuini mandati esset transgressor. Habuit autem languidus iustam causam existimandi, sibi virtute diuina talia mandari: quia per illum mandata sunt, cuius diuinam in sanitate recepta experiebatur virtutem, & potestatem.

Interrogauerunt ergo eum: Quis est ille homo, qui dixit tibi: Tolle grabatum tuum, & ambula?

COMMENTARIVS.

PArticula, *Ergo*, ex præcedentibus inferri, quæ sequuntur, significat: cum dixisset: Qui me sanum fecit, ille mihi dixit, propterea Iudæi interrogant: *Quis est ille homo, qui hoc dixit*, Iudæorum nequitia non potuit occultari, nec intus contineri, sed foras erumpit. Languidus enim non dixit, Ille homo, qui me sanum fecit, sed, *Qui me sanum fecit*, non ausus est determinare, an homo dicendus esset, qui tanta virtute pollebat, magnum aliquid concipiens, quod certum erat, protulit, dicens: *Qui me sanum fecit*, at inuidi, & calumnia pleni Iudæi, quod eis non constabat, affirmarunt, dicentes: *Quis est ille homo*. Adhuc magis malitia dilatatur. Sciebant sanitatem mirabiliter eum recepisse, non enim negare poterant, omnibus namque cognitus erat propter tanti temporis longitudinem infirmus ille, qui repente sanus apparebat, quod ipsimet confirmant: non enim dicunt: Nemo te sanum fecit, tu hæc fingis, sed tacentes admittunt vere sanum esse factum, & præ inuidia non interrogant: Quis est ille qui te sanum fecit; sed *Quis est ille homo, qui tibi dixit: Tolle grabatum tuum?* cum multo magis illud esset inquirendum, quis esset, qui tanta virtute vti potuit, sed non hoc calumniandi ansam, sed illud, *Qui dixit: Tolle grabatum*, dabat: proprerea vnum, non alterum inquirunt: ex quo intentio eorum peruersa manifesta fit. Calumniam quærebant, non Dei honorem, & gloriam: si enim hoc eos mouisset, vtique quis esset, qui sanauit, interrogassent, vt diuinam virtutem, & potentiam in eo recognoscerent.

Is autem, qui sanus fuerat effectus, nesciebat, quis esset. Iesus enim declinauit a turba constituta in loco.

DVm dicit Euangelista illum hominem nesciuisse, quis eum fecisset sanum, insinuat, quod interrogantibus responderit, se nescire. Causam autem, cur nescierit, subiunxit Ioannes: nam Christus, cum primum miraculum fecit, a loco illo, in quo erat multitudo, se subduxit: nec tempus concessit, vt agnosci posset: tum ne propter gloriam hominum id fecisse videretur: tum, vt dicit Cyrill. vt interim Iudæorum furor efferuesceret. Erat autem in loco illo magna multitudo, & infirmorum, & eorum, qui, vt tempus descensus Angeli expectarent, illuc concurrerant.

ANNOTATIO IX.

Non legis zelo sed odio Christi mouebantur Iudæi, vt interrogarent languidum quis eum sanũ fec. esset.

MAgnum est argumentum, non zelo, sed odio Iudæos motos esse ad inquirendum, quis esset. Si enim zelus eos mouit, cur non contra languidum tamquã Sabbati præuaricatorem inuecti sunt? Cur non eum reprehenderunt male fecisse; dũ illius dictis obediuit? maxime, vt dicit Chrysost. hom. 36. quia languidus erat qui vere videbatur contra legem illam agere, qui onus portabat, non qui iussit; cur non ab incœpto auerterunt? Hæc si Iudæi fecissent, Euangelista fidelissimus non tacuisset: at illi solam calumniam in Christum quærebant. Tum enim sanasse hominem non dubitabant, tamen expectarunt; donec pleniorem huiusce notitiam essent assecuti: in quo adhuc est aliud malitiæ eorum potens argumentum. Si enim legis Dei zelo inducti essent, cur non diligentiam adhibuerunt, vt inquirerent, quis is esset? cur nõ iniunxerũt lãguido, vt quis esset, quęreret, & indagaret? siue enim quia tanti miraculi auctor, siue quia legis uiolator erat, inquirere eum oportebat: hanc tamen diligentiam non adhibuerunt. Malebant enim miraculi auctorem, quem Christum opinabantur, occultari, ne ex tãto opere illustris euaderet apud populum, quàm trãsgresionis accusare, cuius eum non sperabant conuincere posse. At Dominus permisit se latere, qui per miraculum fidem populorum augere cupiebat; voluitq. se a calumnia falsa eorum defendere, ne huiusmodi mendacijs deceptus populus, de eo, non ut par erat, sentiret.

Postea inuenit eum Iesus in Templo, & dixit illi.

COMMENTARIVS.

NOn casu Dominus inuenit eum, quem nec casu inter multos elegerat ad sanandum: sed ex animi proposito eum conuenit, vt, & ipsius spirituali consulat saluti, cuique corporis sanitatem apud piscinam contulerat, animæ salutem in templo præstaret. Rursus vt per eum se auctorem miraculi esse Iudæi aperte cognoscerent, & nominis eius notitia reuelaretur. Laudandus est languidus, qui tanto beneficio accepto, ad Dei templum confugerat. Non enim dubitat a Deo hoc totum prouenisse, & forsan ab ipso Deo petebat, vt quis esset, qui eum sanum fecerat, manifestaret. Sed qui eum inuenit in templo, diuina sua virtute ad templum, in quo inueniretur, attraxit. voluit autem Christus in templo manifestare se esse, qui sanum illum fecerat; vt ostenderet non dæmonis virtute sed Dei veri, cuius erat illud templum, se fecisse miraculum; nec se solum auctorem miraculi manifestat, sed simul salutis consultorem. Dixit enim illi, quod in sequenti sententia explicatur.

Ecce sanus factus es.

OPtimi medici est a contracto morbo infirmum liberare, & simul ne iterũ incidat, præseruare. Hoc Dominus mirabili doctrina exhibet, sanitate enim prę̃stita documentum præseruandi tradit. Primo loco beneficium acceptum in memoriam reducit. *Ecce*, inquit, *sanus factus es*. Illa particula, *Ecce*, multa indicat, primo quidem magnitudinem beneficij. *Ecce*, quasi diceret: a tam diuturno, & desperato morbo, quo laborabas, sanus factus es. Secundo mirum modum, quo sanatus est, quasi diceret: ecce modo inexpectato, & inaudito, ac insolito sanitatẽ consecutus es. Tertio continuam memoriam beneficij, quasi dicat: *Ecce sanus factus es*, idest, attende, & memoria perpetua conserua, ne umquam excidat te sanũ factum esse. Quarto cautelã, quasi dicat: *Ecce sanus factus es*, aduerte te sanum factum, sed sic, vt iterum possis ægrotare, & sanitatem amittere. Propterea esto

Christus v. no hoc verbo multa ĩsano subindicat quibus in posterũ receptã tueantur sanitatem.

cautus.

cautus. nec dicit: Ego te sanum feci, vt notat Chryſ.ho.37.ne exprobrare beneficium videretur. ſed tacite inſinuat, *Ecce factus es ſanus*, non tu ſanitatem feciſti, nec procuraſti, nec merito tuo conſecutus es; tu ſcis, tu uidiſti, a quo eam acceperis. Hæc omnia proponit, quia horum conſideratio documentum eſt, quod valde prodeſt ad ſanitatem tuendam, & diſponit ad ſecundum documentum, quod ſequitur.

Iam noli peccare.

> Christus hoc verbo ſignificat languidum hactenus in peccato durasse, & modo ab illo liberum eius gratia euaſiſſe.

ALterum documentum ſanitatis tuendæ tradit, dum cauſam morbi precedentis aperit, ac ſi diceret: infirmitas tua grauis, & vetus fuit ex peccato: hoc enim cauſa fuit, infirmitatis, a qua liberatus es, cognita ergo cauſa, facilior eſt præſeruatio. Caue, inquit, ne iterum pecces, ne peccatum redeat ad te; ad quod multum prodeſt documentum primum, ſi in memoria ſemper retinueris, qua ratione factus ſis ſanus; & a quanta miſeria, quam propter peccatum contraxiſti, ſis liberatus. Duo his verbis inſinuantur; in eo enim quod dicitur, *Iam noli peccare*, ſignificatur hunc hominem non ſolum peccaſſe; ſed peccatum continuaſſe, in eoq. perſeueraſſe, propterea, & infirmitatem contraxit, & tamdiu in ea durauit. Illa particula *Iam*, hoc exprimit, quaſi dictum eſſet: huc uſque peccaſti, iam, ideſt, deinceps, poſtquam ſanus factus es, muta vitam, ne amplius peccare velis. Alterum, quod hic inſinuatur eſt liberatum eſſe etiam a peccato animæ, languidum, ſicut prius fuerat a morbo corporis, *Iam noli peccare*, quaſi dicat: liber es a peccato, in quo hactenus fuiſti, noli iterum relabi, & in id, in quo fuiſti huc uſque recidere. Et aduerte nouo ſe miraculo Chriſtum manifeſtantem, nam occultiſſimam cauſam infirmitatis huius hominis reuelat, quem & a culpa liberat, quod ſane maius fuit, quàm a morbo corporis ſanaſſe.

Ne deterius tibi aliquid contingat.

TErtium documentum præſeruationis eſt: Si iterum peccaueris, ſi peccatum repetieris; ſcito non priorem morbum, ſed multo peiorem te contracturum. Si igitur primum documentum ſanitatis tuendæ non prodeſt, nempe recordatio accepti beneficij tanti, hoc cape: illud amoris, hoc timoris eſt. Attende verbum, *Tibi contingat*, licet non ſtatim venerit, tamen quando minus expectaueris, quando magis tibi tutus videberis, veniet peius hoc, & deterius, quàm prius. Hoc etiam annotauit ex hoc loco Baſil.lib.mora.reg 11.cap. 1.ſolet Deus in ſuis peccatis perſeuerantes punire, dum minus timent. quod Matt.24. dicitur. Sicut, inquit, in diebus Noe, ita erit aduentus filij hominis: ſicut erant in diebus ante diluuium comedentes, & bibẽtes, & nuptui tradentes vſque ad eum diem, in quo intrauit Noe in arcam, & nõ cognouerunt, donec venit diluuium. Hæc ſunt, quæ Dominus huic languido in ſui manifeſtatione dixit: quia vero ſunt verba fecundiſſima, & doctrinæ plena, in ſequenti annotatione ſunt fuſius explicanda.

ANNOTATIO X.

> Peccatum cauſa fuit ob quam languidus iſte tãdiu ægrotauit.

MVlta ſunt in expoſitis verbis conſideranda, quorum primum illud eſt cauſam infirmitatis huius languidi peccatum fuiſſe, quo perſeuerante, etiam infirmitas perſeuerauit & protracta eſt, donec venit ille medicus, & qui cauſam cognoſcere

gnoscere, & simul eam potuit remouere: A hoc enim insinuatnr illis verbis: Iam noli peccare, quasi diceret: Quia peccasti, & hactenus in peccato perstitisti, morbus hic a te contractus, durauit: ablata est causa, ablatus est morbus: ne igitur repetas causam, ne in peiora incidas. In veritatis huius explicationem aduertendum est, corporis infirmitates, quamuis non sẽper ex peccatis proueniãt, sed ex alijs causis; tamen certum est, sæpe etiam ex peccatis procedere, quod hæc verba probant. Causas alias, propter quas infirmitates veniant, in alium locum differimus tractandas; in præsenti autem solum con- B siderabimus, quæ ex peccatis sunt. Si igitur scripturas, & sacros Doctores diligenter inspiciamus, inueniemus tripliciter infirmitatem ex peccato, seu ratione peccati pronenire.

Infirmitates trifariã ex peccatis proueniunt

Primo modo infirmitas est ex peccato nimirum, quando naturalis causa infirmitatis est actio aliqua, quæ vere est peccatum, sicut qui ex nimia potatione, ex frequenti ebrietate morbum contrahit; hic morbus ex peccato dicitur esse, quia causa morbi est actio quædam, quæ vere est peccatum: sicut etiam quando ex incontinentia incidit aliquis in morbos, qua- C les solet tale vitium inducere. De hac ęgritudine habemus exemplum. 2. Reg. 13. in Ammon, qui præ nimio amore erga sororem vitioso, & inordinato in ægritudinem incidit; & de huiusce infirmitatibus meminit Basi. in regul. fusius dispuratatis cap. 55. & Chrysost. hom. 37. in hũc locum. Altero modo infirmitas est ex peccato, quando non quidem est ex actione aliqua, quæ naturaliter morbum inducat sed est propter peccatum quia nimirum aliquod commisit peccatum homo, propter quod Deus infirmitate corporis illum castigat. Exemplum est Num. 12. Maria soror Moysis propter murmurationem lepra percussa est. Murmuratio non facit E lepram, sicut ebrietas morbum, sed propter illam a Deo lepra immissa est. sic etiã 1. Cor. 11. Inter vos, inquit, multi infirmi, & dormiunt multi. hæ infirmitates, & multorum funera non ex peccato, sed propter peccatum erant.

Tertio modo fieri potest, vt simul sit infirmitas ex peccato, & propter peccatum, quando Deus infirmitate punit illud peccatum, ex quo infirmitas effecta est: non enim sẽper mala pęnæ sunt ex dei vindicta & ira. Quando igitur propter peccatum infirmitas est, siue sit ex peccato, siue non, dicimus proprie infirmitatem esse ex peccato, seu peccatum causam esse infirmitatis.

Quadrifariã contingit ut Deus propter peccata infirmitates immittat.

Quod autem Deus propter peccatum immittat infirmitates corporis quadrupliciter contingit. Vno modo propter correctionem, & emendationem peccantis vt infirmitate correctus ad Deum conuertatur, & resipiscat. Psalm. 15. Multiplicatæ sunt infirmitates eorum, postea accelerauerunt. 1. Cor. 11. Dum iudicamnr a Domino corripimur, vt non cum hoc mundo damnemur. Altero modo in purgationem, sæpe enim remissa culpa manet reatus pœnæ temporalis, manent, & reliquiæ peccati. Deus ergo infligit pœnas, & afflictiones corporis ad purgationem perfectam. talem fuisse Lazari illius pauperis infirmitatem. Luc. 16. probat Chrysosto, hom. 1. ad populum Antiochenum: purgatus enim est in hoc sęculo, vt purus inueniretur in altero. Hac ratione Iustinus quæst. genti. resp. 79. Iosiam iustum Regem, quia non obediuit voci prophetę 2 Paralip. 30. vulneratum dicit in bello, & obijsse, vt in hoc sæculo purgaretur. Quod dicimus enim de pęnis peccatorũ remissorum, dicimus etiam de leuibus, & venialibus peccatis, quæ sæpe a Deo purgantur, hisce infirmitatibus. Tertio modo sunt in cautelam peccati, ne homo incidat in ipsum. sunt enim quandoque corporis morbi velut medicina a peccatis præseruans, & hoc fine a Deo interdum infliguntur. talis fuit infirmitas Ezechiæ, qui Isa. 38. dicitur infirmatus vsque ad mortem. vbi causam Hieronymus, annotauit, ne post incredibiles triumphos eleuaretur, & peccaret. Talem fuisse Pauli infirmitatem, quando 2. Cor. 12. dicit: Datus est mihi stimulus carnis meæ, ne magnitudo reuelationum extollat me, docẽt Hieronymus in epist. ad Eustochium de cust. Virginitat. & Chrysost. hom. 6. de laudibus Pauli; exponẽtes stimulum illum fuisse carnis infirmitatem, & Basil. in regul. fusius dispu. cap. 55. dicit hanc ægrotationem Pauli medicinam fuisse a peccato pręseruantem. Quarto modo sunt pœna punitiua peccati: solet enim Deus aliquando incipere in hoc mũdo punire peccata corporis infirmitatibus & cõtinuare in altero sęculo ęternis pœnis, vt docet Greg. libro 15. mor. capit. 29. Quamuis incipiat autem Deus hoc in sæculo punire, & vlcisci; tamen misericordia est, quia dum incipit in hoc sæculo, peccatorem monet, vt, antequam vlterius, procedat, conuertatur;

at nō conuerſo pœna eſt iam, & vindicta. Talem fuiſſe inauditum, & horrendum illum morbum Herodis infantium occiſoris docet Euſeb. lib. 1. Hiſtor. cap. 8. Similis etiam fuit morbus Antiochi 2. Mach. 9. & Ioram 2. Paralip. 21. Et nunc inſanabilibus, & grauibus morbis aliquos Deū punire probabile eſt. His omnibus modis infirmitas eſt propter peccatū, ſiue ex peccato, ſiue non ex peccato ſit: nempe in correctionem, purgationem, cautelam, & vltionem. Huius languidi infirmitatem propter peccatum fuiſſe certum eſt, non quidem in cautelam futuri, nec in purgationem, ſed in correctionem, vt a peccato emendaretur, & in quandam punitionem temporalem: quia quamdiu culpa durauit, protracta eſt pœna; an tamen ex peccato fuerit contracta nimirum ex aliqua actione vitioſa, ebrietate, aut alio ſimili vitio, incertum eſt. Non mirum ergo ſi triginta octo anni in infirmitate elapſi erant, nec ſi a medicis ſanitatem non obtinuit. Quis enim de manu corripientis Dei liberare, & eripere potuit, cauſa correctionis durante? Propterea in tantam redactus eſt paupertatem, vt non haberet, quod homini erogaret in pretium auxilij, quo in piſcinam mitteretur, nec ab vllo miſericordiam conſequeretur qui id miniſtraret: quia, quando Deus decreuit caſtigare, media omnia, quibus poſſit homo euadere, efficacia non ſunt.

Diuturna languidi infirmitas nō fuit ſatisfactoria.

Alterum in his verbis conſiderandum eſt; hanc totam triginta octo annorum afflictionem, & infirmitatem non fuiſſe ſatisfactoriam culpæ ab ipſo languido commiſſæ. Quamdiu homo in peccato manet, etiam ſi omnes mundi pœnas patiatur, nō ſatisfaciet pro culpa; neceſſe ei eſt ex diuina gratia, & miſericordia culpam remitti. Chriſtus ſolus eſt, qui pro omnium culpis pœnam paſſus eſt ſatisfactoriā: propterea

A vt recte annotauit Chryſoſt. hom. 37. non dictum eſt ei: Ecce iam ſatisfeciſti pro peccatis tuis, ecce iam dignus es, qui ſanitatem recipias: ſed, *Ecce ſanus factus es*, non ex te, nec propter te, ſed ab alio, & propter alium: non merito, & ſatisfactione tua, ſed alterius gratia.

Iteratū peccatum grauius fit.

Tertium in his verbis conſiderandum eſt, dum dicitur: *Noli amplius peccare, ne deterius aliquid tibi contingat*, inſinuari, ſi peccatum repetierit, tale tunc peccatum grauius futurum. Non enim aliter

B deterius contingeret: grauior enim pœna, culpæ grauiori debetur, quod & Baſil. in lib. moral. reg. 11. cap. 2. ex hoc loco annotauit, & ita eſt reuera. Eſt enim certa doctrina, peccatum ſequens ceteris paribus eſſe grauius, propter maiorem ingrati animi erga Deum ſignificationē. Poſt peccatum enim expectat Deus ad pœnitentiā ex magna miſericordia. Quando ergo iterum peccat idem repetēdo, aut ſimile cōmittendo peccatum, grauior eſt culpa, quo qui peccat Dei miſericordia ad pœniten-

C tiam expectantis, & inuitantis magis abutitur, & multo grauius eſt, ſi præcedentis peccati obtinuerat remiſſionem, & iterū peccet: & adhuc grauius, ſi admonitus, & correctus a Deo reſipuit: nam & ipſa correctio Dei eſt beneficium. Si ergo languidus peccatum repetijſſet, grauiſſimum fuiſſet, quia a Deo expectatus, correctus, ſanatus, remiſſionem conſecutus, & admonitus ne iterum peccaret, nihilominus peccatum commiſiſſet. Propterea grauiori multo dignus erat pœna, vt recte dictū

D ſit, *Noli peccare, ne deterius contingat tibi*, quaſi diceret: quia culpa tunc grauior multo erit, & ad maiorem iram, & vindictam, Dei iuſtitiam contra te pronocabis. Multa alia in his verbis conſiderari poſſent, ſed dicta ad explicationem ſatis eſſe videntur.

Abijt ille homo, & nunciauit Iudæis, quia Ieſus eſſet, qui fecit eum ſanum.

COMMENTARIVS.

Cognouit languidus ſuæ ſanitatis auctorem, & eum Iudæis prius, quis eſſet, qui eum ſanum fecerat quærentibus, manifeſtat; non malo animo, nec ſiniſtra voluntate, vt merito Cyril. lib. 2. cap. 131. & Chryſ. ho. 37. & Aug. tract. 17. dixerunt. Non enim credibile eſt tanto beneficio a Chriſto affectum anima, & corpore ſanatum, tam mira admonitione edoctum, tanto timore terrefactum,

refactum, tam graue peccatum sine mora, contra tam magnificum benefactorem nemine vrgente commisisse. Cyril. dicit hoc motum proposito abijsse, vt medicum ostenderet, si quis forte illorum, sanitate indiguisset. Chrysost. vero, vt tamquam gratus, auctorem beneficij profiteretur. Quod autem non pessimo consilio id fecerit, Euangelista insinuat, dicens: *Nunciauit Iudæis, quia Iesus esset, qui fecit eum sanum.* Non autem dixit. Qui iussit me onus portare, vt bene Chrysost. hom. 37. notat: hoc enim quærebant Iudæi accusantes. at hic annunciat, qui fecit eum sanum, vt auctor sanitatis tantus non lateat. Hoc enim ex Christi Domini inspiratione fecit; vt & miraculo tanto fides conciliaretur, & occasio miræ doctrinæ euulgandæ daretur.

Propterea persequebantur Iudæi Iesum, quia hæc faciebat in Sabbato.

MAlis, & peruersis animis, etiam bona fiunt malorum occasio, quod enim rectissimo consilio fecit languidus, quod re vera eis ad fidem in Christũ potuit prodesse, in persequendi occasionem, & causam, Iudæorum peruersitas conuertit. Et cum amare, venerari, credereq. deberent, quia sanum hominem fecerat, persecuti sunt, quia in Sabbato sanum fecit: plusq. potuit temporis circumstantia ad persequendum, quàm tantum opus ad sequendum Christum eos inducere sua iniquitate, & malitia excæcatos, quæ eos ad calumniandum Saluatorem impellebat. Illud autem, *Hæc*, in plurali numero dictum insinuat, non ad hoc factum solum, sed etiam ad alia referri: nam in Sabbato multa similia fecit Dominus. Verbum est Euangelistæ generale. Iudæi, inquit, persequebantur Dominum, quia ista nempe hoc, & alia miracula in Sabbato faciebat. Insinuat enim Euangelista ante hoc miraculum alia etiam facta fuisse a Christo in Sabbato; quæ ab alijs Euangelistis narrantur, & talibus ad persecutionem Iudæi inflammati sunt.

ANNOTATIO XI.

Iudæi, & hæretici Christo imputant, quod miracula in Sabbato faciens, illud soluat.

A LOci huius intelligentia postulat, vt aliqua breuiter de Sabbati obseruantia consideremus; & an Christus Sabbati præceptum fuerit transgressus, vt Iudæi falso sunt calumniati, & cur ea opera in Sabbato fecerit, explanemus. Sunt igitur aliqua aduertenda: primum illud est, Iudæos, & postea hæreticos in eo, quod miracula Christus Sabbato fecerit, fuisse scãdalizatos, eumq. legem violare iudicarunt. De Iudæis ex Euangelio id constat. Luc. 13. Archisynagogus ille indignatus dixit: Sex dies sunt, in quibus oportet operari, in his ergo venite, & curamini, nõ in die Sabbati. Ioan. 9. Non est hic homo a Deo qui Sabbatum non custodit: & hoc ipso loco idem habemus. De hæreticis refert Tercul. lib. 4. contra Marcionem, Marcionistas Patrẽ Christi, esse alium a Deo veteris testamenti, hoc argumento inter alia probasse, quia Christus Sabbatum non seruauit.

Alterum aduertendum est, diem septimum, qui Sabbatum, id est, requies dicitur, multis de causis a Iudæis obseruari, & sanctificari Deum voluisse, quarum aliquot a sacris Doctoribus annotatas adiungo.

Quare Sabbatum tam celebre fuerit apud Iudæos.

Vna est Athanas. orat. in illud; Omnia tradita sunt mihi a Patre meo, vt Iudæi memores essent creationis, quia sex diebus creauit Deus vniuersa, & septimo vacauit, & per hanc frequentem memoriam in veri Dei fide, & cognitione conseruarentur, & perseuerarent.

B Hæc causa deducitur ex Exo. 20. Memento, inquit, vt diẽ Sabbati sanctifices; sex diebus operaberis, & facies opera tua, septimo autem die Sabbatum Domini Dei tui est. Sex enim diebus fecit Dominus cælum, & terram, & mare, & omnia quæ in eis sunt; idcirco benedixit Dominus diei Sabbati, & sanctificauit eum.

Secunda causa est Cyril. lib. 4. in Ioan.

cap.

cap.51.& Ambr.Epist.72. ad Irenæ.vt esset figura æternæ quietis;hęc enim est perfectum Sabbatum, ab omni labore liberum: exponuntq. hi Doctores omnia illa, a quibus in Sabbato hoc abstinendum erat, ea significare, figuramq. eorum esse,quæ in æterna gloria sunt.Sequitur autem requies illa huius sęculi labores,sicut Sabbatum reliquos dies, quibus operatus est Deus.

Tertia est August.lib.4.super Genes.ad litteram cap. 10. vt esset figura quietis illius,quę aliquando futura erat Christi in sepulchro: nam integro die.Sabbati Christi corpus fuit in Sepulchro. Primus, & tertius integri nõ fuerunt, sed per synecdochen quandam computantur.

Quarta est Greg.Nisse.lib. con. Iudæos cap.de Sabbato,quia illi Iudæi erant valde negotiationibus dediti temporalibus, & lucris, in quibus fiunt innumeræ fraudes. Voluit igitur Deus diem eligere, in quo ab omnibus his vacarent,& minorem peccandi occasionem haberent, Deoq. & ipsius legi liberius attenderent, & hunc elegit,in quo ipse vacasse dicitur.

Quinta causa desumitur ex Deut. 5. vt illius tam insignis beneficij, quo populus ab Ægyptiaca liberatus est seruitute,memor semper esset. Dicitur enim ibi, Memento quod seruieris in Aegypto, & eduxerit te Dominus Deus tuus in manu forti,& brachio extento;idcirco præcepit tibi,vt obseruares diem Sabbati. Hæc, & alia ex scripturis, & doctoribus sacris deducuntur, quæ ad præsens institutum sufficiunt:ex quibus constat pręceptum Sabbati,ex parte morale,ex parte cęrimoniale esse.Qua ratione enim,vt Deo vacarêt, vt memores tãtorum beneficiorum essent, institutum erat,ad mores pertinebat.Qua ratione vero dies septima potius,quàm secunda,aut tertia,aut alia instituta est,hoc potius ad figuram, & cærimoniam quandam pertinebat:

Quatuor de causis cessauit Sabbatum Iudęorum. Tertium in hoc loco aduertendum est, Sabbatum illud Iudæorum quantum ad cærimoniale, & diei septimæ obseruantiam Christo adueniente per Euãgelium cessasse, & translatum esse in diem octauum, qui Dominicus dies dicitur,in quo Christus Dominus, & Redemptor noster resurrexit: quam cessationem multo ante Prophetæ prædixerant,& inter alia testimonia illud est Isai. 1. Neomeniam, & Sabbatum,& alias festiuitates non feram. Quo in loco Hierony.Sabbati, & veteris illius legis cessationẽ prędictam annotat;

A de qua re sunt etiam alia multa testimonia. Huius autem cessationis multas causas doctores sacri afferunt.

Prima est Athanasij orat.in illud:Omnia tradita sunt mihi a Patre meo. In cuius declarationem sciendum est duo insignia, & maxima opera Deum erga humanum genus exhibuisse, creationis nempe,& recreationis. Creationis,quia creauit vniuersa, & homini subiecit cuncta sensibilia: Omnia enim subiecit sub pe-
B dibus eius. Recreationis, quia hominem per peccatum depressum, & in summam miseriam, & æternam mortis seruitutem redactum reparauit,liberauit, & saluum fecit per redemptionis gratiam: & quem suo verbo creauit, eodem verbo carne sumpta recreauit. Ex quo fit, vt duæ sint velut humani generis ætates; vna creationis, quæ a mundi incœpit principio,& velut terminata est in Christo: altera incœpit in Christo Domino duratura vsque ad sęculi consummationem. Ad illam ætatem celebratio illius beneficij pertinebat;
C at Euangelium celebrat recreationem, in quo initium accepit.Propterea diem sanctificat Dominicum abiecto Sabbato; non quod pereat memoria illius beneficij,sed quod significet iam illam ętatem completam, & nouam multo perfectiorem aduenisse. Hæc est ratio, & causa ab Athanasio allata, & confirmat doctrinam illo Psal.21.Annunciabitur Domino generatio ventura; annunciabunt cæli iustitiam eius populo,quem fecit Dominus. Illi ergo creatorẽ in Sabbato,at nos Redempto-
D rem iam in die Dominica profitemur.

Addit secundo loco Athanasius subtilem considerationem, nempe in obseruantia eiusdem Sabbati significatam esse cessationem ipsius: iubebat enim ab opere cessare insinuans eam habituram finem, & aliam obseruantiam venturam. Et propterea Euangelium non retinuit Sabbati obseruantiam:quia Euangelium non cessabit. Non enim sicuti legi successit Euangelium, ita Euangelio succedet alia lex, aut aliud Euangelium, vt docte annota-
E uit Cyril. lib. 10. in Ioan.cap.25.sed status iste mutabitur in æternum statum gloriæ. Hæc igitur est alia causa, & secunda ordine ex eodem Athanasio, cur Sabbatum cessauerit, & ab Euangelio non sit continuatum: quia scilicet in eo cessatio eiusdem legis, & ipsiusmet Sabbati significatur aduentu noui Euangelij, quod in Euangelio locum non habet.

Tertia causa est,quia cum illud Sabba-

tum esset figura mortis Christi, & quietis in sepulchro, adueniente veritate cessare debuit, sicut, & circumcisio, & alia, ob eandem causam non continuatur cum die Dominica eius obseruantia: quia Sabbatum seruare, est Christum nondum mortuum profiteri, Dominicam autem diem sanctificare, est eius resurrectionem venerari: hæc vero duo repugnant. Hæc causa est Gregor. lib. 11. Epist. 3. vbi contra quosdam inuehitur, qui cum die Dominica, Sabbatum seruabant, dicitq. eos Antichristum imitari, qui simulans se mori, & resurgere, Dominicum diem faciet seruari, &, vt Iudæos attrahat, simul Sabbatum retinebit.

Quarta causa est, quia illud Sabbatum erat etiam in memoriam ab Aegyptiaca seruitute liberationis, qui fuit illi populo particularis, & totius humanę redemptionis figura. Cum igitur iam nō sit illius populi distinctio, sed vna Ecclesia, in qua non est distinctio Iudæi, & Græci: non est cur particulare illius populi beneficiū celebretur. Hoc enim est profiteri adhuc non esse vnam Ecclesiam, in qua Gentiū, & Iudæorum non sit distinctio: item non esse lapidem angularem vtraque facientem vnum, & maceriem diuisionis dissoluentem. Dies igitur Dominicus celebratur, in quo facta est vniuersalis gentium, & Iudæorum liberatio, cuius illa Aegyptiaca erat figura, & in qua celebratur recreatio, quæ secum habet memoriam creationis coniunctam. His de causis Sabbatum cessauit in Euangelio, omissis alijs multis, quæ dici adhuc in hac parte possent.

Quæ opera in Sabbato erant prohibita. Quartum hoc loco aduertendum est, per pręceptum obseruantiæ Sabbati, vt apparet Exod. 20. 31. & Deutero. 5. non omnia opera exteriora fuisse prohibita, sed seruilia, qualia sunt artium mechanicarum, & negotiationes, vt dicit Irenæ. lib. 4. cap. 19. & quæ ad ministerium, & seruitutem pertinent per seruos, & ancillas fieri solita, quæ omnia seruilia dicuntur: non tamen omnia exteriora hæc opera in Sabbato cessasse manifeste patet.

Quattuor enim genera operum non cessabant, nec prohibita erant. Primo quidem opera diuina virtute facta in Sabbato fiebant: quod probat Epiph. hæres. 66. in catalogo dogmatum Manichæi ex Iosue 6. Præcepit ibi Dominus, vt septem diebus muros Hierico circumambularent, & septimo muri corruerunt. Apertum est Sabbatum vnum esse dictum, in A quo circum muros ambularunt, nec tamen obseruātiam Sabbati sunt transgressi. Præterea 4. Reg. 4. Elisæus mortuum suscitauit ipsum tangendo, ipsi septies incumbendo, nec legem est transgressus in tactu mortui. Et Tertull. lib. 4. cont. Marc. id in Sabbato factum dicit, nec violauit Sabbatum, quia opus erat diuina virtute factum.

Secundo loco non erant prohibita opera exteriora, quæ in cultum, & religionē Dei fiebant, quod Epiphan. probat Exod. 25. 27. candelabrum enim septem habebat lucernas, & singulis diebus in tem- B plo accendebantur, oportebat ergo in Sabbato accendi, nec tamen soluebatur: & re vera extra templum, nec lucernam licebat accendere in Sabbato. Ministri etiam alia opera in templo faciebant, quibus non violabatur Sabbatum, quia in cultum Dei erant: quod Mat. 12. dicit Dominus. Non legistis, quia sacerdotes Sabbatum violant, & sine crimine sunt? occidebant enim animalia ad sacrificium, & alia ministeria exercebant.

Tertio loco opera, quæ ad sanitatē cor- C poris necessaria sunt, non erant prohibita, qualia quæ medicinæ sunt, & quæ ad vitam necessaria, vt Tertullia. lib. 4. contra. Marci. & Irenæus lib. 4. cap. 19. docent, non solum quæ ad ipsos homines, sed etiam quæ ad iumenta eorum pertinebant. quod Dominus Luc. 6. quando manum aridam sanauit, ostendit, dicens: Si licet Sabbatis benefacere, an male? & Luc. 13. Vnusquisque vestrum Sabbato D non soluit bouem suum, & asinum a pręsepio, & ducit adaquare? per hoc excusauit Dominus discipulos vellentes spicas ad manducandum in Sabbatis, quia non habebant, quo vescerentur. & confirmauit exemplo Dauid, qui panes propositionis in necessitate manducauit, quibus vesci solis licebat sacerdotibus. Cum enim ista præcepta fuerint diuina quidem, sed positiua, non erant seruanda contra præcepta naturalia, qua de causa 1. Machab. 2. decreuerunt Iudæi contra inuasores etiam E in Sabbato bellare in sui defensionem, quam rationem Tertul. lib. 4. cont. Marci. & Iren. lib. 4. cap. 20. annotarunt.

Quarto loco, quæ ad animam pertinebant, vt dicit Tertul. loco citato, etiamsi corporalia erant, nō prohibebantur in Sabbato; qualis erat circumcisio, quæ etiā fiebat in Sabbato, vt habetur Ioan. 7. & ad hoc etiam referuntur sacrificia, & victimæ pro populo: nam animalia ducebantur ad templum,

templum, & portabantur necessaria ad oblationes, & victimas. Liquet ergo illam Sabbati obseruantiam, non remouisse omnia opera exteriora, & corporalia, etiamsi aliquod ministerium habere viderentur.

Ex dictis cōstat Christum Sabbatum nō soluisse.

His igitur expositis, facile est duas propositas difficultates soluere. Vna erat, an Dominus Sabbatum seruauerit? & dicendum est, seruasse quidem, nec per omnia illa miracula, quæ in Sabbatis operatus est, vmquam soluisse. In hac assertione catholici conueniunt, & quidem multis id rationibus confirmatur. Primo, quia non erant seruilia opera, sed diuina virtute facta. Si Iosue, & Elisæus Sabbatum non sunt transgressi, quia opera illa diuina facta fuerunt virtute, multo minus Christus Dominus Sabbatum soluit, cuius opera multo diuiniora erant. Secundo erant opera religionis ad cultum Dei maxime pertinentia: erant enim argumenta diuinitatis, & veritatis fidei, & ad manifestandam Dei promissionem, & hominum fidem conciliandam. Ioan. 11. Infirmitas hæc non est ad mortem, sed vt glorificetur filius Dei per eam. Ioan. 9. Vt manifestentur opera Dei in illo. Tertio erant opera sanitatis, & medicinæ. Si autem licebat medico in Sabbato manū abscindere propter sanitatem; cur non licuit Christo sanam facere? Et si opera mechanica licita erant propter sanitatem eandem, qualia opera Pharmacopolæ, & Chirurgi faciūt, cur non Christo licuit verbo, modico luto & saliua sanitatem mirabiliter operari? Quarto erant opera ad salutem animę ordinata, efficaciora quàm victimæ, & holocausta illa. Ioan. 17. Hæc est vita æterna, vt cognoscant te verum Deum, & quē misisti. Opera autem hæc erant, per quæ hæc cognitio parabatur. Nulla ergo ratione opera hæc erant prohibita, immo multis modis ab illa prohibitione excepta. In hac autem parte non est recipienda doctrina Iustini, quęstion. Gentil. resp. 28. qui hac via respondet, Christum legē non fuisse transgressum, quia iam in Christi baptismo lex illa abrogata erat; nemo autem legis transgressor dicitur, quando iam lex vim non habet. Sed doctrina hæc

A contra communem Doctorum sententiam est, qui non tunc, sed post passionem, & resurrectionem cessasse legem asserunt: de qua re alibi est dicendum. Vera responsio est, quam iā explicuimus videlicet, quod etiamsi lex tunc in sua viguisset obseruātia, opera tamen illa Christi non erant cōtra legem propter quattuor illas causas allegatas. Ex his facile est locum Ioannis præsentem exponere. Languidus enim hic non violauit Sabbatum, dum onus portauit, vt recte Epiphanius loco citato dicit;

B erat enim maxime ad cultum Dei pertinens opus, nam per id diuina virtus maxime elucebat. Si enim distulisset, & die sequenti post Sabbatum onus portasset, non visus esset in momento tantas vires post tam diuturnum morbum recepisse; vt ergo notum esset breuissimo momento, non solum sanum factum esse, sed tantum roboris accepisse, propterea statim grabatum portare iussus est. Si autem Sabbatum non esset, non tam omnium in se oculos conuertisset, nec opus Dei manifestū

C foret. Erat ergo ad Dei cultum, & virtutis eius manifestationē, vt statim, & Sabbato id fieret. Et in hoc conuincuntur malitiæ illi accusatores: nam admittentes sanum illum factum fuisse, quia omnibus notissima infirmitas erat, diuina virtute factum negare non poterant; nec igitur inficiari debuerunt illud esse opus ad Dei gloriam, & cultum, & consequenter non erat prohibitum in Sabbato. Falso ergo, & malitiose dixerunt: *Non licet tibi tollere grabatum*, cum sciuissent diuinæ virtu-

D tis opus illud esse.

Altera difficultas etiam soluitur, cur Dominus Sabbato ea voluerit opera facere, cum potuisset alijs diebus. Ex eisdem dictis responsio elicitur, nempe, vt in hoc Christus sua opera esse diuina monstraret, per quæ Sabbatum non soluebatur. Rursus, vt dicit Irenæus loco citato, vt errorem eorum confunderet, docens talia opera non esse prohibita: præterea, vt animos hominum ad considerationem magis intenderet: sed hæc in expositione sequentium perfectius explanabuntur.

Cur Christus in sabbato opera illa faciebat quę poterāt in alijs diebus præstari.

Iesus autem respondit eis: Pater meus vsque modo operatur: & ego operor.

COMMENTARIVS.

HIs verbis Iudæos a languido, quis eum sanum fecisset, admonitos, ad Christum venisse; eumq. quod Sabbatum violasset, insimulasse, Euangelista

 insinuat.

insinuat. Quibus Dominus respondit rationem afferens, cur Sabbatum non violauerit, & est sensus: Sicut Pater meus operatur etiam in Sabbato, ita etiam ego operor. Ille non soluit, nec violat Sabbatum, nec ego. Deum Patrem operari dicit, *Vsque modo*, idest, etiam in Sabbato propter conseruationem, & gubernationem mundi, rerumq. productiones: conseruat enim, gubernat mundum, ipsius opera sunt generationes, & rerum productiones etiam in Sabbato. Et sic exponunt hanc operationem Cyril. lib. 2. cap. 133. & Greg. Nazianz. orat. 4. theolo. & Chrysost. hom. 37. Nonnulla his verbis indicantur; vnum est, quod annotat Cyrill. loco citato, nempe hoc Christum dixisse in Sabbato, quod ex illo verbo probat, *Vsque modo*, seu vsque nunc operatur Pater, quod aliter non haberet vim, & efficaciam, nisi illud, *modo*, significaret Sabbatum. Ex quo patet eadem die peracta esse hæc omnia, & miraculum, & inuentionem languidi in templo, & simul hanc Iudæorum accusationem. Alterum est, quod notat Chrysost. hom. 37. his verbis significari æqualitatem quandam dignitatis cum Patre, aliter non procederet similitudo argumenti. Si Pater operatur, & ego operor, nisi æqualis esset vterque. Tertium est, verba hæc efficaciam accusationis Iudæorum totam destruere: nam accusatio eorum tota nititur in mandato Exodi, vbi Dominus Sabbatum obseruari iussit: quia Deus sex diebus creauit omnia, septimo quieuit; propterea ab operibus quiescendum est in Sabbato. Ad hoc Christus tacite respondens dicit, Deum non simpliciter quieuisse: nam nunc etiam operatur; in mundo enim multa operatur. Quiescere igitur dictus est, non quod ab omni opere vacauerit, nunc enim in Sabbato multa operatur, nec Sabbatum suum violat. *Ita*, inquit, *Ego operor*, qui etiam Deus sum, nec propterea Sabbatum violare sum dicendus. Cetera lege in annotatione.

ANNOTATIO XII.

Verborum sensus magis examinatur.

CYrillus lib. 2. cap. 133. hanc sententiam aliter exponit, vt sit sensus causalis: nempe, quia Pater meus operatur, ego etiam operor, seu propterea operor: nõ ergo est, cur me accusetis, sicut nec Patrem accusare potestis. Cum enim Pater per me operetur, si Pater operatur, etiam ego operor. Est autem vera doctrina, cum enim sit vnius, & eiusdem substantiæ, & potentiæ Pater, & Filius: si Pater operatur, Filius etiam operabitur: nam eadem est operatio vtriusque, sicut eadem essentia, & potentia: nec enim Pater sine Filio potest operari. Opera autem hæc Christi miraculosa erant, ratione suæ diuinitatis, in qua vnum est cum Patre; propterea operante Patre, operatur Filius, & est expositio conueniens. Hanc videtur secutus Athan. serm. de Deipara, annotãs indiuisam Patris, & Filii operationem in his verbis significari, & serm. 3. cont. Arrian. annotat illo verbo, Vsque nunc, seu, *Vsque modo*, significari filium æternaliter in patre esse: nam vsque nunc indicat semper cum eo esse. Ceterum quamuis id verum sit, tamen verba hæc solũ hoc probant; Filiũ a principio, quo Pater operari

A incœpit, cum eo etiam operari vsque nũc; vti enim Pater a principio operari incœpit, & vsque modo non cessat, sic & Filius: si enim dictum esset, Pater vsque nunc est, & ego sum, tunc æternam coexistentiam significasset; at hoc in loco de operatione exteriori sermo est. Siue ergo in causali sensu, siue secundum similitudinem verba exponas, idem est fere sensus, eadem doctrina. Accommodatior tamen est expositio commentatij, quæ non ex causa, sed ex similitudine procedit.

B Aduertendum autem est in hoc loco, sæpe Christum accusatum transgressionis huius varie respondisse: nam aliquando se defendit, quia erant opera pietatis, quæ in Sabbato non erant prohibita. Luc. 14. Cuius, inquit, vestrum bos, aut asinus in puteum cadet, & non continuo extrahet illum in die etiam Sabbati? & tamen non per hoc efficitur transgressor:

Christus de Sabbati transgressione accusatus, diuersis modis respondit.

C multo ergo minus, qui homines liberat. Aliquando; quia erant opera necessitatis cuiusdam. Matth. 12. vbi allegauit illud de Dauid, qui comedit panes propositionis: sic discipuli ex necessitate vellebant spicas in Sabbato. Aliquando, quia erant

erant in cultum, & religionem Dei. Mat. A th. 12. de sacerdotibus, qui in templo soluunt Sabbatum. Hę omnes erant humanę responsiones, quibus hominem defendebat, & Iudęorum errorem confutabat circa intelligentiam illius præcepti. At hoc in loco præcipuam defensionem exponit ratione suæ diuinitatis, cuius opera non violant Sabbatū. Ceteri ergo Euangelistæ rationes humanitatis describunt; at noster Ioannes quod diuinitatis eius est. Obijcit aliquis his verbis Christum defendere quidem opus suum, quo sanauit in sabbato; at illi accusabant, quod onus portaret lāguidus ex mandato Christi. Respondeo ad vnum opus omnia pertinere: nam quod illud oneris tulerit, erat effectus operis Christi, qui per sanitatem receptam illud in eo operabatur, vnde ad diuinam referebatur virtutem.

Propterea ergo magis quærebant eum Iudæi interficere: quia non solum soluebat Sabbatum, sed & patrem suum dicebat Deum, æqualem se faciens Deo.

COMMENTARIVS.

VErba sunt Euangelistæ narrantis, quid ex hac Christi sententia, & defensione consecutum sit, nempe audientes Iudæos responsionem, non solum a persecutione non cessasse, sed potius nouam ansam, & quidem arctius persequēdi Christum accepisse: nam ultra Sabbati præuaricationem opponebant, quod se æqualem Deo faceret, & patrem haberet Deum, non quocumque modo, sed ipsi æqualem. Verba hæc significant Iudæos eum occidere propter sabbati violationem quæsiuisse, at noua hac oblata causa multo magis, vt id perpetrarent, inflammatos esse. Dum enim dicitur, *Propterea magis quærebant interficere*, significare videtur etiam prius quæsiuisse interficere. Illa autem particula *ergo*, infert ex præcedenti sententia, illationem, quam iterum verbis expressioribus significat, dicēs, *Quia patrem suum dicebat Deum*, & ne quis arbitraretur patrem suum dixisse Deum, quasi ipse adoptionis filius fuerit, adiunxit; dixisse Deum se habere patrem sibi æqualem.

ANNOTATIO XIII.

Christus apertis verbis fatetur se Dei Filium & patri æqualē esse.

NVllam sane Iudęi habent exceptionem, quod Christus non sit aperte locutus: Ecce ipsi quærunt interficere, quia fatentur eum affirmasse, se Patrem habere Deum sibi æqualem: & profecto verum est. Nam illa verba, vti iam diximus, *Pater vsque nunc operatur, & ego operor*, non aliud significāt. Illatio enim hęc, Si Deus operatur, & non propterea soluit B Sabbatum, ita ego; nullius esset efficaciæ, nisi æqualitate supposita. Cumq. veritas cognita eos a persecutione retrahere debuisset: ardentius propter eorum malitiā, & peruersum animum sunt inflammati. Vtuntur sacri doctores hoc fortiss. imo testimonio contra Arrianos, qui minorem Patre Filium affirmarunt; & aduertunt A hęc verba non esse nomine Iudæorum relata, sed esse Euangelistæ asserentis, quia Christus patrem suum dicebat Deum sibi æqualem; idcirco Iudæos quæsiuisse eum interficere: ergo vere id dicebat Christus. Ita annotarunt Hilar. lib. 7. de Trinit. & Ambro. lib. de fide cap. 4. Iudæi autem hoc dictum vere intellexerunt in illis verbis: *Pater meus operatur vsque modo, & ego operor*. vnde recte Aug. tract. 17. dicit, interfectores Christi intellexisse; Arrianos autem nullatenus. Duplex ergo est testimonium contra Arrianos; & verbum Christi, & verbum Euangelistę narrantis causam, propter quam illi persecuti sunt Christum, suæ cum æterno Patre æqualitatis significationem fuisse.

Respon-

Respondit itaque Iesus, & dixit eis: Amen amen dico vobis, non potest Filius a se facere quidquam, nisi quod viderit, Patrem facientem.

COMMENTARIVS.

PArticula, *Itaque*, sequentis cum præcedenti sententia connexionem indicat; videns enim Christus Iudæos indignatos, & eum interficere volentes propter eius factum, & dictum, nimirum quia Sabbatum soluere illis videbatur, & quod Patrem suum dicebat Deum, respondit; & prius facti, scilicet Sabbati solutionis reddit rationem, calumniamq. repellit hac proposita sententia. Cuius sensus est, *Amen amen dico vobis*, idest rem certissimam, & verissimam asse uero, & vobis annuncio: nihil facio quod non facit Pater meus, & ab eo accipio & habeo, quidquid ego Filius facio: qui ergo me transgressionis accusat, eiusdem transgressionis Patrē insimulat. Aduerte, Filium a se nihil facere, nisi quod viderit Patrem facientem non aliud significare, quàm quidquid Filius facit, non solum facere, sed simul etiam Patrem facere, & a Patre habere illud ipsum, quod facit: vna enim est operatio Patris, & Filij, Filius tamen eam habet a Patre; creat enim Pater, creat Filius simul, vna est vtriusque creatio; Filius tamen habet a Patre, quod creat. idem est in ceteris actionibus. Ne autem putaret aliquis Filium esse velut instrumentum Patris, addit, *Nisi quod viderit Patrem facientem*: operatur cum Patre, & a Patre, videns tamen & sciens, quod operatur, sicut & Pater; ita enim ad calumniam de Sabbato respondet, vt diuinitatis suæ simul doctrinam non deserat. immo ut Hila. lib. 7. Trinit. docet, hisce verbis confirmat, & auget, dicens: Non solum quod facio facit Pater, sed non possum aliud facere, quàm quod Pater facit, ab eoq. accipio, quod facio. exactiorem explanationem in annotationibus habes.

ANNOTATIO XIV.

Quid sit a semetipso aliquid facere aut dicere.

DVæ in his verbis difficultates occurrunt: nempe & sensus eorum, & cum superioribus connexio. Quãtum ad sensum attinet, sciendum est a semetipso aliquid facere, aut dicere in scriptura idē significare, ac auctoritate & potestate propria, non ex alterius instinctu, suggestione, aut virtute illud facere, aut dicere. Ita Ioan. 11. sumitur, quando de Caipha dicitur: Non a semetipso hoc dixit; nam ex Spiritus sancti instinctu, & suggestione locutus erat. similiter & Ioan. 18. A temetipso hoc dicis, an alij tibi dixerunt de me? & Ioan. 15. Sicut palmes non potest fructum facere a semetipso, idest, non potest propria virtute fructum producere. Filius ergo Dei non a se facit, quia virtute Patris facit, non solum hoc, sed nihil facit nisi quod videt Patrem facientem: quia non solus facit, quæ facit, sed simul cum Patre. duo enim hæc hisce verbis significãtur. Filius Dei igitur non a semetipso, neque solus, ut Deus est, operatur, quia omnia, quæ facit potentia, & virtute quam a Patre ab æterno accepit, operatur, & una cum ipso Patre operatur; quia vna est vtriusque operatio Patris, & Filij indiuidua, sicut una est virtus, & potentia. Hoc igitur est, quod nunc dicitur, *Filius non potest a se facere quicquam*. Non est autem hæc impotentia, sed summa potentia: sicut non posse mori, nō posse corrumpi, & annihilari, omnipotentia est: quia nihil est, quod possit ei nocere. ita similiter non posse a se facere quidquam, non est impotentia, sed summa potentia: quia id non aliud est, quàm eandem, & vnam habere potentiam cum Patre, vt nihil fieri possit ab vno, quod pariter non fit ab altero. Et sic a Patre procedere, & accipere, vt totam eius virtutem, & omnipotentiam habeat, per quam sit ei æqualis, & inseparabilis: quod docte Ambro. sermo. 20. in Psalm. 118. vers. 4. annotauit, dicēs: Non possum ego a me ipso facere quidquam. Nonnulli hæretici solebant hinc facere quæstiones, quasi infirmus esset Filius, qui a se nihil faceret; quasi secundū diui-

diuinitatem quoque subditus, & paterno subiectus imperio: nec aduertunt, quod hoc quoque magis potestatis diuinæ vnitas comprobatur, quo putant inter Patrē, & Filium esse distantiam potestatis. Nihil a se facit Filius, quia per vnitatem operationis nec filius sine Patre facit, neque sine Filio Pater, hæc Ambrosius. Quare autem dictum sit; *Non potest facere ex semetipso, Filius quicquam*, statim exponit. *Nisi*, inquit, *Quod viderit Patrem facientem*. Illa particula, *Nisi*, non est exceptiua tunc enim sensus esset omnino falsus. *Non potest facere a se quicquam, nisi quod viderit patrem facientem*, id est, hoc quod viderit Patrem facientem, potest a se ipso facere. non sic est intelligendum hoc, sed particula hæc sensum facit, ac si legeremus particulam aduersatiuam. Sed huius enim loco sæpe ponitur; ac si dictum esset: Non potest facere a se quicquā, sed quod viderit Patrem facientem; id est, facit sēper, quod videt Patrem facientem.

Superior ō verborum sensus ex dictis deducitur.

Hęc verba significant duo illa propter quę nō a semetipso facit; duo enim verba sunt, *Viderit, & facientē*. quæ cōtinēt duas enunciationes; facit enim, quod Pater facit; in quo solitudo excluditur. Nō enim, sine Patre facit Filius, & facit, quod videt facientem: quia ab eo accipit virtutem faciendi. Nam quando dicimus, facio quod video aliquem facere, significat quandā communicationem faciendi ab eo, quem facere videmus. Quia igitur Filius facit illud idem, quod Pater, sed virtutem faciendi accipit a Patre; propterea dicitur facere, quod videt Patrem facere, & hoc est non a semetipso facere. Et ne aliam patris actionem, aliam Filij intelligas, dicitur, quod videt Patrem facientē, non autē quod videt fecisse. Et rursus dicitur, *Quod*, vt vnū idemq. intelligas, opus fieri simul a Patre, & Filio. Aliquid etiā particulare indicat, in eo, quod dicitur, *Nisi viderit* nam in ea ratione dictum est, quia ipse est verbum, & scientia cognoscens omnia quæ sunt Patris: & propterea non dixit, non potest facere, nisi quod Pater facit, sed quod viderit Patrem facere. Facit ergo omnia, quę viderit, Patrē facere, quia facit omnia, ut verbum, omnia Patris videns, & per quod omnia Pater facit. Hic est sensus horum verborum.

Qualiter proxima verba præcedentibus cō nectantur.

Connexio autem hæc est. Accusauerāt Iudæi Christum, quòd Sabbatum nō seruaret, defenderat se verbis illis; *Pater meus vsque modo operatur, & ego operor*. æqualitatem cum Patre significans; inde noua accusatio exorta est, quòd se æqualē Deo faceret, propter verba illa, *Pater meus operatur, & ego operor*: his accusationibus respondet. quantum enim ex Euangelistæ verbis deduci potest, Iudæi aliqua verba protulerunt, ad quæ respondisse dicit Christum, quòd si non verbo, saltem corde in Christum inuecti sunt. Propter hæc duo ad calumniam Sabbati primo respondet, quamuis in ipsa responsione etiā insinuet æqualitatem cum Deo Patre; tamen non ita expresse, sicut in sequentibus verbis. nam quamuis nihil se facere posse dixerit, nisi quod viderit Patrem faciētem; non idcirco sequi videbatur, se esse æqualem: quia ad æqualitatem necesse erat non tantum hoc, sed etiam omnia, quæ Pater facit, videre, & facere. Hoc verbis sequentibus efficit, quamuis re vera hisce verbis æqualitas etiam, & processio Filij a Patre in vnitate essentiæ, & potentiæ significentur.

ANNOTATIO XV.

Superior sententia humanitatis, ne an diuinitatis ratio ne sit intelligenda.

CYril. lib. 2. cap. 135. & Chryso. hom. 37. ratione humanitatis superiorem sententiam interpretantur. consentiunt recentiorum aliqui, idq. confirmant: tum quia si de diuinitate interpretemur, erit nimis subtilis interpretatio, quod etiam Cyrillus dicit: tum quia si Christus de diuinitate locutus esset, Iudæi non intellexissent. Hæc expositio non videtur satis accommodata, nec argumenta vllius sūt ponderis. Quamuis enim Christus ut homo nihil faceret, nisi quod sciret Patrem velle, in hunc enim sensum isti verba pręsentia exponunt, is tamen sensus non conuenit cum verbis propositis. Dicendum enim erat, Filius non facit, nisi quod viderit Patrem volētem, at dicitur, *Nisi quod viderit Patrem facientem*, quo significatur, nō sola cōformitas operationis Christi cum Dei Patris voluntate; sed vnitas etiā opationis, vt quod facit Filius simul etiā faciat Pater. quod nō est nisi ratione diuinitatis: non enim orabat Pater, non ambulabat, non denique ieiunabat; quāuis hæc omnia Christus faceret, videns, & sciens Patrem ea velle. Miracula vero, & opera diuinæ virtutis, quæ faciebat Filius, hæc vere faciebat Pater, quia vna est vtriusque virtus, sicut vna essentia. de his dictum est nihil facit Filius, nisi quod viderit Patrem facientem. Adde non esse dictum, nihil facit, sed, *Nihil po est facere*, ad significandum necessitatem vnius, &

indi-

indiuiduæ operationis procedẽtis ex vna, & indiuidua virtute, & essentia. Quod si subtilis est interpretatio, altitudo materiæ id postulabat: loquebatur enim Christus de sua diuinitate: iam enim inceperat de ea loqui, idq. Iudæi intellexerant. Si autem hæc non perceperunt, multa alia etiam dixit Christus, quę nec illi intellexerunt, at non propterea dicta non sunt. Non enim propter Iudæos tantum, sed etiam propter nos loquebatur Christus. Adde graues, & multos doctores antiquos, ipsum etiam Cyrillum, de diuinitate interpretatos esse, vt paulo inferius dicemus.

Qua ratione de Christo Deo verborum sensus constet.

Quamquam alij nostri sęculi, de diuinitate nobiscum interpretantur: illud autem: *Non potest a se facere quicquam*, sic exponunt, non potest solus facere quicquam. Quæ expositio vera non est: nam si id significaret: *Non a se posse facere*. Pater etiam diceretur, non a se posse facere, quia etiam non solus facit, sed cum Filio: at nemo sane doctus id concedet. Pater enim a se operatur, sicuti a se est: Filius a Patre operatur, sicuti a Patre etiam est. Pater enim Deus est, Filius autem Deus idem, sed de Deo, quia essentiam, & virtutem, qua est, & operatur cum Patre, habet a Patre. Concludo ergo, Filium dici non posse quicquam facere a se, nisi quod viderit Patrem facientem, non propter concordiam voluntatis humanæ ad diuinam, vt Cyril. & Chrysost. interpretantur: sed per vnitatem operationis procedentis ab vnitate substantię, & virtutis; & propter processionem Filij a Patre. Sic ergo calumniam Sabbati Christus repellit, vti diximus in commentario, vt simul diuinitatem suam confirmet, quam verbis paulo ante prolatis significauerat, dicens: *Pater meus vsque modo operatur: & ego operor:* immo idipsum declarat docẽs, sic operari eũ patre, vt a patre id accipiat, quamuis æqualitatem cum Patre expressius ostendat sequenti sententia. Hæc est legitima expositio, ex qua sequitur recte Greg. Nazian. orat. 4. Theolog. ex his verbis collegisse, eandem esse Patris, & Filij auctoritatem; vere etiam ex eisdem verbis Basil. in Apologia de sua discessione, quæ est epist. 141. intulisse, eandem esse naturam, & substantiã vtriusque: docte etiã Hilar. lib. 7. & 8. de Trinit. & Aug. tract. 20. ex eisdem verbis processionem Filij a patre docuisse. & tandem Ambro. lib. 4. de fid. cap. 3. errorem Arrianorum ex eisdem conuicisse. Arriani enim dicebant:

A Si Filius non facit, nisi quod videt Patrẽ facientem, ergo minor est Patre, quia discit ab eo. Hoc idem refert Greg. Nazian. orat. 4. Theol. at ex eisdem verbis confutantur. Non enim dicitur Filius similia facere ijs, quæ facit Pater, sed illud idem, quod facit Pater. Non enim vnum mundum fecit Pater, & hunc videns, alium fecit filius: sed vnum, & eundem fecit Pater, & fecit Filius. Non ergo hoc est discere facere, sed vna cum patre a patre procedendo facere.

Quorundã recentiorũ lectio reijcitur.

Multa alia in hæc verba annotat Am- B brosius. Hoc tamen nos annotamus, vt non esse probandam lectionem aliquorum recentiorum doceamus legentium: Non potest facere filius, nisi viderit patrem facientem: quæ lectio meo iudicio Arriana est. Omnes Græci, & Latini doctores sacri legunt, vt vere est legendum: *Nisi quod viderit patrem facientem*. Illo etiam verbo, *Viderit*, insinuatur filium Verbum esse patris, omnia patris cognoscens, & non casu, sed ex eadem scientia cum patre operans. Ex his colligimus, verba hæc non humilitatis, vt Cyrill. & Chrysost. locis C citatis exponunt, sed maiestatis, & diuinitatis, sicut & superiora esse. Nam Filium Patri consubstantialem, vnius & eiusdem potentiæ, & virtutis ab eo procedentem exprimunt. Est autem consideranda egregia doctrina Athanasij ser. 4. cont. Arrianos, vbi docet, cur Christus his locutionibus in sua exprimenda diuinitate sit vsus. Non possum facere a me ipso quicquam. Et: Omnia tradita sunt mihi a patre; & quęcumque sunt istius generis sententiæ. Ne quis, inquit, videns filium habere D omnia, quæ pater habet, ex indiscreta similitudine eorum, quæ habentur, Sabelliano more deceptus, impie sentiat, existimetq. Filium Patrẽ esse: ea de causa hoc verbum prolatum est: Datum est mihi, Accepi, Traditum est, & alia huiusmodi, nulla alia de causa, quam vt ostenderet se Patrem non esse, sed patris Verbũ, & æternum Filium, qui quidem ob similitudinẽ Patris, quæcumque Pater habet, perpetuo habet; verum quia Filius est, ideo ex E Patre perpetuo habet, quæcumque habet. Quod autem hæ voces: Datum est; Traditum, & alia similia, nõ diminuant Deitatem Filij, sed potius ostendant eum plane Filium: potes vel ex ipsis verbis intelligere. Si enim omnia illi tradita sunt, primum quidem alius diuersusq. est ab his omnibus, quæ accepit: cum enim omniũ sit heres, intelligendum est solum illum esse

esse Patris Filium, suumq. proprium A ratione substantiæ. Hæç,& alia Athana. his etiam verbis idem probare possumus. Si enim hæc minuerent Deitatem, non di ctum esset, quod sequitur; *Quæcumque Pater facit, hæc & Filius similiter facit.*

Quæcumque enim ille facit, hæc & filius similiter facit.

COMMENTARIVS.

POstquam accusationem transgressionis Sabbati repressit uerbis præcedentibus, posterius aggreditur, & dicti sui reddit causam. Aequalitatem cum patre ex operibus comprobans, dixerat, *Pater meus vsque modo operatur: & ego operor*, hoc confirmat, & declarat: cōfirmat quidē dicens, omnia quæ facit Pater, similiter facit & filius: si igitur Pater operatur, etiam filius operatur: & si Pater operatur in Sabbato, & usque modo, etiam filius. Declarat autem, quia prius non dictum erat expresse, omnia quæ facit Pater, facit filius; at modo dicitur generaliter omnia cum Patre facere. Præterea prius non expresserat modum, potuissetq. aliquis dicere, sicut & Arriani dixerunt, Pater vt causa principalis, filius vt minister, operatur: at hoc remouens dicit, *similiter facit*, idest eadem potentia, eadem virtute, & maiestate operatur Filius, qua Pater. hoc enim aduerbium *Similiter*, non tantum copulam, sed etiam æqualitatem significat, vt eadem virtute, & maiestate operentur. Nec huic obstat, quod pater a se, Filius a patre habet potentiam, & essentiam: nam eadem est in vtroque: propterea sicut idem est Deus, ita eadem dignitate, & auctoritate operantur. In quo etiam conuincuntur Arriani. nam non dicitur, quæcumque operatur Pater, similia operatur filius, sed hæc similiter operatur filius, vt notat Aug. tract. 18. eadem enim operatio idem opus est vtriusque. Cōuincuntur hac etiam generalitate, *Quæcumque facit Pater, facit similiter & Filius*. Nam si filius a patre esset factus, iam non quæcumque facit Pater, faceret filius, cum idem seipsum facere non possit. Apperte igitur Arrianorum ignorantia ostenditur, qui his verbis vtebantur contra nostram Catholicam veritatem, dicentes filium facere omnia, quæ Pater facit, sicut ministrum; vt refert Athan. in disputatione cum Arrio in concil. Nic. cum manifeste dictum sit, omnia similiter facit: & vniuersalitas illa, & particula, *Similiter*, conuincunt ministrum, & creaturam non esse; sed verum Deum vnius potentiæ cū Patre. Pro exactiori superiorum & etiam sequentium sententiarum intelligētia aduertendum est, Christum perfectam diuinitatem & æqualitatem cum patre ideo tam apertis, & multiplicatis verbis ostendere, ne propter carnem assumptā aliquid de eius maiestate perdidisse alicui uideretur: quod ita non est. Sic enim homo factus est, vt eandem essentiam, & æqualem virtutem habeat cum Patre a quo procedit. Aduerte filiū omnia operari, quæ Pater operatur, tamē non omnia filius operatur per carnem: de qua materia legenda est annotatio vigesima.

Declarat Christus, eadem potentia & maiestate, qua Pater facit, se etiam facere omnia

Pater enim diligit filium, & omnia demonstrat ei, quæ ipse facit.

DVo hactenus in hac responsione posteriori Dominus dixit: vnum est filium non facere nisi ea, quæ videt Patrem facientem: alterum est, omnia quæ facit pater, filium etiam facere. Hoc secundum primo non videbatur connecti: nam ex eo quod filius non potest facere, nisi quod viderit patrem facientem, solum sequitur, non facere, nisi quæ pater facit: omnia autem facere, quæ facit pater, non deducitur. Diceret enim aliquis, Patrem non ei ostendere omnia, quæ facit, sed aliqua. Propterea Dominus hæc verba subiungit, & causam reddit, cur dictum sit; *Omnia quæ facit Pater, Filius similiter facit*, & hāc causam insinuat particula,

ticula, *Enim. Pater*, inquit, *diligit filium, & omnia, quæ facit ei demonstrat*, & nihil celat eum ex omnibus, quę facit: propterea filius omnia facit, quæ Pater. Verbis apertioribus idem declaro. Dixi vobis me nihil facere, nisi quod video patrem facere: & dixi omnia, quæ facit pater, me etiam facere; nemo existimet me non omnia facere, quæ Pater facit, quasi non omnia quæ pater facit, videam: nõ enim sic est: nam pater diligit filium, & ideo nihil ei occultat, sed omnia demonstrat, quæ ipse facit: & sic filius omnia facit, quæ pater facit. Hic est sensus, & connexio cum superioribus. Dicitur autem pater demonstrare filio omnia quæ facit, quia cognitionem, quam habet filius, pater dat: communicat enim pater filio scientiam cũ essentia; & hoc est demõstrare: sicut filiũ discere, seu videre facientẽ patrẽ, est accipere cognitionẽ a patre. Ita explicant August. tract. 21. & Cyril lib. 2. cap. 137. Huius demonstrationis vniuersalis Dominus argumentum sumit ex amore: nõ quod amor causa sit, cur pater demonstret filio omnia quę facit: nam naturæ diuinæ est patrem generare filium, & omnia ei nota facere, sicut naturale est etiam ipsi patri cognoscere omnia: nec habet pater omnia cognoscere, quia diligit se: sed est argumentũ ab humano modo sumptum, respectu hominũ illorũ, qui se amãt. Hi enim mutuo sibi omnia cõmunicant, nihil sibi occultant, & cum re vera Pater summe diligat filium, vtitur hoc argumento vt signo, & probatione propter nos, non autem quod causa sit, cur omnia demonstret. Est ergo amor hic non causa rei, sed causa cognitionis nostræ: nã per hunc probat rudibus, & incapacibus, patrem omnia demonstrare filio. Quod autem pater diligat filium, nõ indigebat probatione: nam ex terminis ipsis nota videtur: inter patrem enim, & filium naturalis amor est. Maiorem huius sententiæ explanationem ex sequenti annotatione require. Ideo autem vtitur hoc argumento dilectionis paternæ, ne propter carnem assumptam aliquis existimaret minus diligi a patre, ideoque non omnia ei manifestare, quæ ipse Pater facit.

Concludit, Christus se omnia facere quæ Pater facit.

ANNOTATIO XVI.

De connexione huius verborum cum superioribus.

Cyrillus lib. 2. capit. 136. aliter connectit verba superius exposita. Illud enim, *Pater diligit filium*, eo referendum censet, vt Dominus probet se nõ esse sabbati transgressorem, sitq. hoc nouum aliud argumentum. Si enim transgressor esset legis paternæ, non vtique diligeretur a Patre, quoniam pater non diligeret filium legem patris contemnentem: cum autem Pater diligat filium, argumẽtum est se non esse legis paternæ transgressorem. Sed hæc expositio, & connexio con-
B textui vix accommodari potest: nam causam continent hæc verba eorum, quæ proxime dicta erant a Domino, nempe, *Nihil facit filius, nisi quod videt patrem facientem, & omnia, quæ pater facit, filius facit*. His continuo causa annectitur; *Pater enim diligit filium*. Non ergo hæc ad transgressionem pertinent, nisi remote: quia ex eis etiam consequitur non esse Sabba-
C ti transgressorem. Tamen immediatus, & proximus sensus is non est, sed qui ad immediate præcedentia refertur. Hanc autẽ Cyrilli connexionem non esse legitimam

A etiam verbum sequens probat. *Omnia demonstrat ei*. quorum nullam connexionẽ Cyril. adfert, sed tantum verba exponit, & expositio vera est, tamen non applicatur contextui: propterea quæ in commẽtario diximus, legitima esse Censui. Ceteri expositores parum de cõnexione horum verborum dixerunt. Et sane aduertẽdum est, quod supra etiam diximus, hæc omnia dici de Christo Deo, & homine, sed ratione diuinitatis, ne propter carnẽ diuinitas illius aliquid minus habere videatur.

Aliqua occurrunt dubbia, & difficultates in hac superiori sententia, quæ facilem habẽt solutionem, si vnum hoc aduertamus; nempe æternitatem omne tempus comprehendere. Quod enim æternum est, fuit, est, & erit, & excedit omne tempus, ante, & post: unde fit, vt quæ ęterna sunt, omnibus differentijs temporum explicemus prout ratio locutionis postulat. Nam in præsentibus rebus æternũ exprimimus tempore præsenti, in futuris autem futuro, in præteritis præterito: Cum tamen

Aeternitas cunctas tẽporis differentias simul comprehendit.

tamen actus æternus sit supra omne tempus. Sic solemus dicere Deus cognoscit nostras cogitationes, & de præteritis hominibus loquimur, cognouit eorum cogitationes: & de futuris, cognoscet eorum cogitationes. Nō est hęc differētia in Deo, qui ab æterno, & semper, & simul omnia cognoscit; sed cum illa æterna cognitio non sit transiens, sed manēs, & toto tempore, & vltra existens, pro rerum indigentia de quibus loquimur, varijs temporum differentijs exprimitur: hoc tamen semper intelligentes: vt quando dicimus cognoscere, non negemus cognouisse: quando dicimus cogniturum, non negemus ab æterno iam nouisse: quando dicimus nouisse, nō negemus etiam cognoscere. Prӕterea ad exprimendam permanentiam ęternam actus diuini, qui non transit, solemus vti tempore præsenti. Dicimus enim: Pater generat filium, non quod modo generet, & ante non; sed quod perpetua sit, & perfecta semper filij generatio. Pater diligit filium, non quod ante non dilexerit, sed quia ab æterno perpetuo diligit. Hæc duo sunt valde annotāda pro sequētibus, & pro præsentibus verbis. Dicitur nunc *Pater demonstrat filio quæ facit*, non quod ab æterno non demonstrauerit, antequam fierent omnia: sed quia actus ille semper est, numquam transit, nec trāsibit. Rursus dicitur, *demonstrat ei*, quia loquitur de præsentibus, *omnia quæ facit*, propterea accommodat verbum præsens, *demonstrat*. Et sicut de ipso patre dicimus, cognoscit, quæ facit, ita etiam demōstrat filio: non quod tunc tantum cognoscat Pater, & non ante. Sic etiam demonstrat, nō quod non ante demonstrauerit, sed nunc etiam, & ante: at quia de re loquitur præsenti, verba accommodat secundū tempus.

Cessat ergo dubitatio Aug. tract. 19. quando inquit, demonstrat, an quando facta sunt, an antequam fiant? Respondeo enim sicut Pater cognoscit, quæ facit, quādo fiunt, quando facta sunt, antequam fiāt & semper: sic etiam filio demonstrat semper, & incessanter, quia ab æterno est demonstratio, quando essentiam communicauit. Ad hanc autem perpetuitatem significandā, vtitur tempore præsenti, quod magis est perpetuitatis, & æternitatis expressiuum. Eadem ratione soluitur dubiū de primō verbo, *Diligit filium*, plus enim in hoc exprimitur, quam si dictum esset, dilexit, aut diliget: æterna enim & continua dilectio explicatur potius præsenti verbo. Eadem ratione soluitur dubiū circa præcedentem sententiam; *Non potest filius facere, nisi quod viderit patrem facientem: Viderit*, futuri est, vt iam vidit ab æterno filius, quæ facienda erant a patre; sed accommodat verbum æternitatis rebus, de quibus loquitur; quidquid faciet pater, videbit filius: quidquid fecit, vidit: quidquid facit, videt: tamē actus est vnus, & hic æternus. Hac doctrina soluuntur difficultates, quæ in verbis sequentibus aliquos molestant, vbi res eadem magis explanabitur.

Ex dictis nonnullæ soluuntur dubitationes.

Et maiora his demonstrabit ei opera, vt vos miremini.

COMMENTARIVS.

HÆc in confirmationem, & quandam probationē dicta sunt: ne enim aliquis opponeret sic; Hactenus non sumus experti te facere omnia, quæ pater facit, cum opera Dei multo sint maiora, quàm quæ hactenus tu fecisti; proterea adiungis, *Maiora his demonstrabit*, & non tantum similia ijs, quæ facta sūt, sed multo maiora, ita vt vos in admirationē rapiant. Quæ autem sint hęc maiora statim explicat, nēpe miracula magna magis potentiæ diuinæ expressiua. Plus enim mortuū suscitare, quàm paralyticū sanare fuit, ut post dicemus. Illa particula, *vt*, non causam, sed cōsecutionē indicat: quoniā hæc opera facta nō sunt eo fine, vt in admiratione illos induceret, sed vt ad fidē traheret. Est igitur cōsecutio, erūt tāta opera, vt vos in admirationē inducāt: estq. exaggeratio, erūt opera tan insignia, vt incredulos, & persecutores nolētes admirari faciāt: quo etiā verbo incredulitatem eorum perseueraturam prædicit. His etiam verbis calumniam Sabbati repellit: non enim diligeret Pater filium, nec maiora opera demonstraret, si transgressor esset legis eius: at non sic est, nam demonstrabit ei maiora.

Dubium tamen occurrit, qua ratione dictum sit, *Demonstrabit opera*, futurum enim videtur præsentem ignorantiam indicare. At non ita est, & facile ex

Futurum tēpus præteritū ut præsēs nō excludit

annotatione præcedenti respondemus: actum æternum varijs exprimi temporum differentijs, prout rebus, de quibus agitur, accommodatur. Et quia de futuris operibus sermo est, vtitur futuro, *Demonstrabit*, non quod ante, & ab æterno non demonstrauerit, sed quod semper, ante, nunc, & in futurum perpetua sit cognitio. Non est hoc nouum in scriptura. Nam Ioan. 16. dicitur de Spiritu sancto: Quæcumque audiet, loquetur, & de meo accipiet, & certum est ab æterno audisse, & accepisse; ita nunc dicitur, *Demonstrabit*. Non ergo est, cur exponamus hæc verba de Christo homine, vt exposuit Aug. tract. 21. hanc vocem veritus: nam difficultas nulla est, vt apparet. Et rursus de Christo etiam homine non potest intelligi: nam a principio incarnationis omnia ei demonstrauit Pater, quæ futura erant, propterea Augustinus recurrit ad corpus mysticum Christi, ratione cuius dicta censet hæc verba, sed violenta est expositio. Nos eundem sermonem continuamus de Christo, qua ratione Filius Dei erat, sicuti dictum est; & nobiscum de diuinitate Cyril. lib. 2. cap. 138. exponit.

Sicut enim Pater suscitat mortuos, & viuificat: sic & Filius, quos vult, viuificat.

QVæ sint hæc maiora, quæ Pater demonstrabit Filio, exponit, causam reddens, cur dictum sit, maiora demonstrabit: *Nam sicut Pater mortuos suscitat, & viuificat: Sic etiam Filius, quos vult*, supple mortuos, *Viuificat*. Et attende quàm caute Dominus loquatur: ne propter futurum illud, *demonstrabit*, aliquam imperfectionem vllus suspicaretur in probatione, vtitur verbo præsenti significante perpetuitatem, *Sicut Pater suscitat, & viuificat*, id est, potestatem habet viuificandi: *Sic & Filius*. Probat Christus se omnia facere, quæ Pater facit, & patrem omnia, quæ facit, demonstrare Filio, per opera Dei maiora. Si enim facit, & ostendit Filio, quæ maiora sunt, & quæ propria sunt Dei; consequens est demonstrare omnia. Vnum autem opus est mortuos suscitare, & viuificare, hoc facit Pater, hoc idem facit Filius. Et aduerte similitudinem: *Sicut pater mortuos viuificat*, non vnum, aut alterum, sed qui viuificantur, omnes ab ipso viuificantur: *Sic & Filius*. Et ne intelligeremus suscitasse, seu viuificasse filium mortuos, sicut & prophetæ aliquando suscitarunt, propterea addit, *Quos vult*, quandoquidem solius Dei est, viuificare quos vult, & propterea sicut Pater, ita & ipse viuificat. Recte igitur Chrysost. hom. 37. notat hoc verbum: *Quos vult*, æqualem potestatem filij cum patre significare. Propria enim virtute, & voluntate facit, sicut, & Pater. Et vtitur verbo præsenti, quæ locutio indefinita est, omne tempus respiciens, vt idem notat Chryso. quandocumque Pater suscitat, aut viuificat, etiam similiter Filius vna cum patre suscitat, & viuificat. Non mirum ergo si dictum est, Maiora demonstrabit: nam maiora faciet Pater, maiora etiam faciet Filius, qui vna cum patre semper operatur, etiam in carne existens.

ANNOTATIO XVII.

Viuificare quadrifariã sumptũ in scriptura.

ATtendenda est autem verborum geminatio suscitat, & viuificat. Viuificãdi enim verbum in scriptura quattuor habet significata. Primo quidem, viuificare est vitam dare ijs, qui prius eam non habuerunt. Iob. 33. Spiritus, inquit, Dei fecit me, spiraculum Omnipotentis viuificauit me. Secundo viuificare est eos, qui prius viuebant, & mortui sunt, ad vitam reuocare. Rom. 4. Qui viuificat mortuos, & vocat ea, quæ non sunt. Siue vt iterum moriantur, sicut viuificatus est Lazarus, siue vt iterum non moriantur, sicut viuificabuntur omnes in die iudicij, siue resur-

resurgant ad gloriam, siue ad pœnam. Est A ergo generalis significatio, vt viuificare sit vitam post mortem impartiri. Tertio viuificare est de morte naturali ad vitam gloriosam, & beatam suscitare. Rom. 8. Viuificabit mortalia corpora vestra propter inhabitātem Spiritum eius in vobis. Ad hanc vitam non resurgent omnes, sed iusti, & sancti, in quibus est Spiritus Dei. Quarto viuificare est, de morte spiritnali peccati ad vitam gratiæ reuocare. Gala. 3. Si data esset lex, quæ posset viuificare. Cū hæc ita sint, & Deus viuificet omnibus mo B dis expositis, in præsenti tamen sententia, accipitur secundo modo. Sic omnes in vltimo die viuificandi sunt. Sic ante illum diem diuina virtute multi a mortuis reuocati sunt.

Quorsum addidit Dominus, viuificat, cum prius dixerit suscitat. Objiciet aliqūis, videri superfluum verbum hoc *Viuificat*, cum enim dictum esset, suscitat mortuos, non erat cur adderetur, *Viuificat*, qui enim suscitantur, viuificantur. Respondeo in scriptura frequentissime verbum suscitari hoc idem C significare, quod reuocari de morte ad vitam, tamen non est hæc significatio perpetua. Nam aliquando dicuntur mortui suscitari, etiam si ad vitam in corpore non reuocentur. 1. Reg. 28. dixit Samuel: Quare inquietasti me, vt suscitarer? Et iterū: Dixit Mulier: Quem suscitabo tibi? Et iterum: Suscita mihi Samuelem. Non ergo superuacaneum est verbum additum, sed vt expressius significaretur virtus Patris, qui sic mortuos suscitat, vt etiam viuificet. D Nec repetitum est verbum suscitandi, quando dictum est, sic & Filius quos vult, scilicet mortuos, viuificat: quia viuificare mortuos, idem significat, quod suscitare, & viuificare.

ANNOTATIO XVIII.

Cur de solo filio dicatur, quos vult viuificat. Interrogabit nō immerito aliquis; cur Filius dictus est viuificare, quos vult, non autem Pater, cum etiam Pater quos vult viuificet? aut cur adiectum est ver- E bum hoc, *Quos vult*, cum dicendum videretur, sicut Pater suscitat mortuos, & viuificat, sic & Filius suscitat mortuos, & viuificat? Vltra ea quæ diximus in commentario, duas huius rei causas adiungimus. Pro prioris explicatione sunt aliqua adnotanda.

Primo, hęc sentētia, *Viuificat quos vult*, insinuat potestatem generalē omnes mortuos suscitandi; nemo enim dici potest suscitare mortuos, quos vult, nisi is, qui potestatem habet suscitandi omnes. Vnde fit, vt hoc verbum significet potestatem æqualem filij cum Patre, vt in commentario adnotauimus.

Secundo, hæc eadem sententia indicat restrictionem quandam respectu actus viuificādi: qui enim dicitur viuificare quos vult, quamuis potestatem habeat omnes suscitandi, eam non in omnes exercere significatur, sed in aliquos, quos pro suo arbitrio elegit viuificandos. Rom. 10. Cui vult miseretur, & quem vult indurat.

Tertio, Christus potestatem habebat omnes mortuos suscitandi eandem cum Patre, & omnes suscitabit, & viuificabit cum Patre in die vltimo, quando veniet iudicare. 1. Corin. 15. Sicut in Adam omnes moriuntur, sic in Christo omnes viuificabuntur. In hoc tamen sęculo non est vsus ea potestate in omnes, sed in aliquos, quos voluit suscitare in diuinitatis, & potentiæ suæ ostensionem.

His tribus suppositis ad id, quod interrogatum est, respondeo, de patre dictum esse absolute, *Suscitat, & viuificat mortuos*, quia potestatem habet omnes suscitandi; at de Christo adiectum est, *Quos vult*, quia vltra potestatem generalem, quam habet, vt Deus eum Patre, in hoc sęculo existens in carne, & per carnem aliquos suscitauit, quos ipse voluit, & suscitandos elegit in diuinitatis propriæ argumentum, & manifestationem: hoc enim est vnum ex operibus, de quibus paulo ante dixerat. *Pater maiora ei demonstrabit, vt vos miremini*, mortuorum namque viuificatio magnam Iudæis excitauit admirationem. Non ergo hæc sententia est tantū intelligenda de extremo iudicio, quando omnes suscitandi sunt, & viuificandi per Christum, & vult Aug. tract. 21. non enim dicendum erat, *Quos vult viuificat*, sed absolute *Viuificat*: sed etiam de ea, quæ facta est per eum in hoc sæculo, de qua dictum est Ioan. 11. Infirmitas hæc non est ad mortem, sed vt glorificetur Filius Dei per eam. Quamuis recte etiam deducitur: si quos voluit, suscitauit, posse mortuos omnes suscitare, vt dictum est supra. Sensus ergo sententiæ huius Euangelicæ est; Filius viuificat, quia eandem habet cum Patre potestatem; *Quos*, autem, *vult, viuificat*, quia in aliquos a se electos potestate hac vtetur per carnem suam suscitando. Hæc est prior causa, cur Filius sit dictus quos vult viuificare. Posterior est, vt significetur Filius non solum per voluntatem diuinam, quam habet eandē cum Patre;

sed

sed etiam per volũtatem humanam mortuos posse viuificare. Christus enim, qui est Filius Dei in carne existens, potestate diuinitatis, quos volebat, vt Deus cum Patre, & quos volebat, vt homo suscitabat,& viuificabat:ideo dictus est viuificare quos vult, quia propriam habebat voluntatem vltra eam, quam habebat vt Deus communem cum Patre, & secundũ eam etiam voluntatem poterat vti diuina potentia ad suscitandũ,quos volebat,& in die vltimo vtetur ad viuificandũ omnes.

Neque enim Pater iudicat quemquam, sed omne iudicium dedit Filio.

COMMENTARIVS.

HOc est alterum opus, quod Pater demonstrabit Filio in carne existenti vltra mortuorum viuificationem, nempe iudicium generale omnium hominum: Filius enim in carne iudicabit omnes homines. Est enim Christus Dei Filius & homo constitutus iudex a Patre viuorum, & mortuorum, exercebitq. hoc iudicium in humanitate,& per humanitatem suam: quia visibiliter, vt homo feret sententiam in omnes bonos, & malos. Quod iudicium proprium est Christo,qui solus est homo; non Patri qui naturam humanam non suscepit: ideoque dicitur neminem iudicaturus per se, sed per Filium in carne. Illud, *Omne*, refertur ad personas,nempe dedit omne iudicium,idest, omnium iudicium: ita enim esse intelligendum indicat, quod præcessit, *Non indicat quemquam*, id est, neminem iudicat, quia omnium iudicium dedit Filio. Hic est sensus huius sententiæ. Connexionem autem particula causalis *Enim*,ostendit, causam enim hæc sententiæ præcedentis continet: nimirum quia omne iudiciũ Pater dedit Filio,inde est vt Filius quos vult viuificet,& potestatem habeat mortuos suscitandi. Ratio enim iudicij postulat,eos qui iudicandi sunt ad se trahere, & vocare. Cum ergo Filius in carne, & per carnem iudicaturus sit omnes, consequitur eum posse per carnem mortuos, quos vult viuificare,habereq. potestatem suscitandi omnes iudicandos. Verum hæc in annotationibus exactius explanantur.

ANNOTATIO XIX.

Quomodo verum sit, quod Pater dederit filio omne iudicium.

DVæ occurrunt graues difficultates. Prima est, qua ratione sit intelligendum,Patrem dedisse Filio omne iudicium. Sunt enim sacri Doctores dissentientes: quidam primo loco, de potestate iudicandi, quam Pater ab æterno Filio cũ essentia dedit,hæc verba interpretantur: quam interpretationem secuti sunt Hilar. lib.7.Trini.Ambro. lib. 2. de fide cap. 4. Chryso.hom.38.Alij secundo loco, de potestate data humanitati Christi, quam vt homo accepit a Patre, quia factus est iudex omnium, intelligendam censent: in hac sententia sunt Cypria. lib. 2. con. Iudæos cap.28.& lib.3.ad Quiri.cap. 33. & Augustinus tract.21.in Ioan. adeoq. hæc sententia ab Augustino probatur, vt lib. 1.Trini.cap.13.non solum eam amplectatur, sed priorem sustineri non posse contendat: idq. duobus inter alia argumentis efficit.Primo quidem,quia dictum est. *Pater non iudicat quemquam*,non ergo de iudicio ratione diuinitatis intelligere id possumus. Nam Pater etiam iudicat omnes cum Filio:est enim commune toti Trinitati iudicium. Secundo,quia dictum est dedisse Filio iudicium hoc, non ergo vt Deo,quia sic habebat iam hanc potestaté. Hæc sunt ex Augus.Tertio loco est sententia Cyril.lib.2. cap. 140. qui cum Augustino ratione humanitatis interpretatur; tamen in hoc differt, quòd Augustinus de potestate interpretatur,quæ humanitati est data distincta a potestate diuina,quã habet communem cum Patre:at Cyrillus non sic,sed de potestate diuina, quam humanitas accepit per vnionem diuinitatis; quamuis Augustinus nõ ita distincte hãc potesta-

potestatem vltra diuinam in Christo fateatur. Secundum Cyrillum ergo humanitas accipiens diuinitatem, accepit etiam potestatem iudicandi, & per eam iudicaturus est Christus homo viuos, & mortuos. Conuenit ergo Cyrillus cum prima sententia, quia de potestate diuina, & ratione diuinitatis hæc verba intelligit: cũ secunda autem, quia acceptam hanc potestatem dicit a Christo ratione humanitatis. Hæc sunt, quæ Patres senserunt.

Duplex iudicandi potestas in Christo.

Pro huius difficultatis explanatione aduertẽ, Christum duplicem habere potestatem iudicandi: vnam vt Deus est, & ratione diuinitatis suę: alteram, vt homo est. Si de priori loquamur, sicut Christus vnã, & eandem habuit cum Patre essentiam, ita vnam & eandem potestatem iudicis. Deus enim ratione diuinitatis suæ iudex est omnium supremus, & ipsius est absolute iudicare omnes. Hoc tamen iudicium, quod commune est Patri, & Filio, & Spiritui sancto, quamuis vnum & idem sit, quia ab vna potestate procedit; tamen aliter per Filium, aliter per Patrem, & Spiritum sanctũ exercetur. Filius enim quia humanam naturam sibi soli vnitam habet, hoc iudicium exercet per eam, tamquam per instrumentum coniunctum. Pater vero, & Spiritus sanctus idem exercẽt iudicium per humanitatem, sed tamquã per instrumentum separatum, quia humanitas non est illis vnita. Vna ergo est potestas Patris, Filij, & Spiritus sancti, vnũ etiam iudicium, & actus iudicandi per humanitatem: sed hoc iudicium exercetur a Filio per humanitatem, tãquam per sibi vnitam, & in qua subsistit: a Patre vero, & Spiritu sancto per eandem, sed tamquam per eam, quæ ipsis non est vnita: sicut etiã quando suscitabat mortuos Christus vt Deus, simul cum Patre, & Spiritu sancto, vnica quidem erat potestas, vnica operatio, & per humanitatem exercita: tamen a Filio aliter, quam a Patre, & Spiritu sancto, propter vnionem humanitatis solam cum Filio. Si igitur de hac loquamur potestate, & iudicio, Pater dedit Filio vt Deo potestatem ab æterno, quando genuit: dedit vt homini potestatem hanc in tempore, quando vniuit diuinitatem humanitati. Hoc tamen est discriminis quod solus Pater dedit Filio vt Deo potestatem hanc, quia solus genuit eum: at non solus dedit potestatem humanitati, quia non solus ipse, sed tota Trinitas vniuit diuinitatem humanitati: tribuitur tamen Patri, quia ipse est primum principium.

A Si de hac potestate, & iudicio interpretemur sententiam propositam cum prima, & tertia sententia superioribus: tunc dicimus patrẽ dictũ esse non iudicare quemquam, non quòd non habeat potestatem eandem cum Filio, vel quod non iudicet cum Filio: sed quod potestas per humanitatem, quæ soli filio vnita est, exercenda est: nam Filius in carne, & per carnem sibi vnitam iudicat, Pater vero extra carnem, & per carnem non sibi copulatam.

B Hæc de potestate, quam Christus vt Deus habuit, dicta sunt.

De iudiciaria Christi potestate, vt homo est.

Alteram habuit iudicandi potestatem, vt homo, quam August. docere videtur, & scholastici Doctores vere docent. Sicut enim humanitas Christi præter sciẽtiam diuinam, quam habuit ex deitate sibi vnita, accepit scientiam infusam, qua vt homo sciebat: sic præter potestatem iudicandi communem cum Patre, habuit potestatem propriam humanitati collatam, quã

C vtique non habuisset, nisi Deus esset: hæc autem est secundaria, & velut subalternata diuinæ potestati, & per hanc iudicabit, & exercebit iudicium: non quod sint distincta iudicia, sed vnum, quod respectu potestatis humanæ Christi, est eius proprium, respectu potestatis diuinæ est commune cum Patre, quantum ad substantiã actus ipsius. Quantum ad modum vero, quia per carnem coniunctam sibi iudicat, est etiam proprium Christi. Augustinus

D ergo de hac potestate locum hunc intelligere videtur, & est sententia probabilis, ita tamen, vt sententiæ Patrum citatæ nõ sint improbabiles censendæ. Nam, & contextui accommodantur, nec repugnant doctrinę Augustini: immo simul sunt hę duę potestates; nec argumenta Augustini adeo sunt efficacia, vt solui non possint. Ad primum enim respondeo, Patrem dictum non iudicare quemquam, non quod non iudicet, sed quod non exerceat iudicium

E per seipsum, sed per humanitatem non sibi copulatam: Filius autem iudicat per seipsum, nimirum per humanitatem sibi vnitam, sed eadem potestate diuina. Ad secundum dico, sicut Pater dat Filio essentiam, & Filius accipit, nec propterea Filius accipit, quod non habebat, nec minor est Patre: ita etiam dat potestatem, & Filius eam accipit vna cum essentia. Idem dicendum est de operatione: Filius enim vt Deus accipit operationem, & iudicium a Patre, sicut etiam quod dicitur creare habet a Patre. Denique ita oportet intelligere Filium accepisse iudicium a Patre,

vt

vt nulla ratione iudex esset, nisi etiã Deus esset, iudicabitq. vt Deus, & homo simul, siue id faciat per potestatem solam diuinam, siue simul per potestatem creatam. Hæc est vera doctrina, & accommodata verbis propositis.

ANNOTATIO XX.

Cur non dicitur, Pater non viuificat, sicut dicitur, non iudicat quemquam.

ALtera non minus grauis difficultas circa eandem sententiam occurrit, nempe, cur sicut dictum est; *Pater non iudicat quemquam*, non etiam dicitur, Pater non viuificat quemquam? Nam sicut iudicabit omnes per Christum, ita per eundem suscitabit, & viuificabit omnes. Quod si non dictum est, non suscitat quemquam, sed Pater suscitat, sic & Filius; cur etiam non sic dictum est: Sicut Pater iudicat, sic Filius; aut sic: Pater omne iudicium dedit Filio: absque eo, quod diceretur, Pater non iudicat quemquam. Quod igitur est discrimen hoc inter viuificationem mortuorum, & iudicium futurum hominum?

Nõ omnia quæ Christus in carne operatur, facit per mediã carnem.

Aduertenda est doctrina, quæ pro responsione, & intelligentia multorum, quæ dicta sunt, & inferius dicentur, proderit. Quidquid facit Pater, facit etiam Filius existens in carne: sed non omne id efficit per carnem seu per humanitatem. Filius quidem in carne est eiusdem substantiæ cum Patre: non enim est in seipso mutatus, vel diminutus per carnis assumptionem. Si ergo eiusdem substantiæ est cum Patre, eiusdem erit virtutis, & potentiæ, & omnia quæ facit Pater, simul etiam facit Filius: non tamen omnia hæc facit Filius per carnem. Creat enim Pater animas modo hominum, & Filius in carne simul cum Patre creat: sed non per humanitatem tamquam per instrumentum, sed sola diuinitate sua. Concurrit modo Pater cum omnibus causis inferioribus tamquam causa prima eas conseruans, eis cooperans: concurrit Filius in carne existens etiam ad idem opus, tamen non per carnem ea facit, sed per solam diuinitatis potentiã. Non ergo omnia quæ facit Filius in carne, facit per ipsam carnem. Et vno verbo dicam, Filius in carne habet omnipotentiam Patris, non tamen omnia opera huius potentiæ per carnem exercet. Attende rursus, mortuorum viuificatio-

A nem, & iudicium hominum generale, Filium facturum in carne, & per carnem: ea enim vtetur, vt instrumento ad viuificandum, & iudicandum. Est autem inter vtramque operationem discrimen: quamuis enim Filius Dei in vltimo die omnes mortuos viuificabit in carne, & per carnem: tamen non omnes absolute, quotquot viuificati sunt, per ipsum in carne, aut per carnem viuificati sunt. Antequam enim carnem acciperet, multi sunt suscitati, & viuificati per potentiam diuinita-

B tis, quos viuificauit filius vna cum Patre, sed non in carne, nec per carnem, quam nondum susceperat. Modo etiam ante diem iudicij post eius aduentum sunt multi suscitati per Apostolos, & viros sanctos multos, quos filius in carne suscitauit vna cum Patre per potentiam deitatis: tamen non per carnem, quia non est vsus carne, vt instrumento eos suscitandi. Quos vero ipse in hoc sæculo suscitauit, hos in carne, & per carnem suscitauit. Propter hoc ergo non est dictum,

C Pater non suscitat quemquam, quia Pater suscitat, & suscitauit multos vna cum Filio, etiam nondum in carne existente; & postquam est in carne, suscitat simul cum ipso, & non per carnem: in die vero vltimo iudicij, omnes suscitabit Filius in carne, & per carnem vti diximus. Iudicium vero hominum die extremo totum faciet Filius in carne, & per carnem: quia hactenus neminem sic Deus iudicauit etiam ante carnem assumptam, nec etiam iudicabit vsque ad illud tempus.

D Omne enim iudicium reseruatum est Filio in carne, & per carnem. Hac igitur de causa dictum est, *Pater non iudicat quemquam*, quotquot enim sunt, fuerunt, & erunt, subesse debent iudicio visibili Filij in carne, & per carnem; neque ante illum diem, vllus sic est iudicatus. Ideo Pater non iudicat quemquam. Denique, vt breui sermone totam concludamus responsionem, Filius habet potentiam viuificandi, & potentiam iudican-

E di paternam: & hanc quidem exercebit per carnem sibi vnitam, illam vero non, sed partim ante carnem, partim in carne, partim per carnem ante vltimum diem. Ideoque dictum est, *Pater non iudicat quemquam*, non autem dictum est, Pater non suscitat quemquam.

Vt omnes honorificent Filium, ficut honorificant Patrem.

COMMENTARIVS.

SEntentia hæc refertur ad duas præcedentes, nempe viuificationem mortuorum, & iudicium generale hominum: quæ Pater dedit, & demonſtrat Filio. Cauſa autem finalis adducitur, & ea eſt; vt filius Dei latens in natura illa agnoſcatur, & agnitus ab omnibus honorificetur, ſicut Pater honoratur: nempe honorificetur vt Deus, adoretur vt Deus. Quamuis enim in natura ſit humana, non deſijt eſſe Deus Patri æqualis, & conſubſtantialis; tamen non eſt ab omnibus cognitus, ideo nec honorificatus. propterea habuit ſeu exercuit aliqua diuinitatis opera per carnem; vt diuinitas ibi latens manifeſtaretur, crederetur, & honorificaretur. Opus autem, quo ab omnibus cognoſcendus, & honorificandus eſt, præter viuificationem mortuorum, maxime hoc iudicium futurum eſt, quando nimirum omnis caro ad eum veniet, & ipſi incuruabitur omne genu: quando mali, & qui infideles extiterunt, etiam nolentes credent, & contremiſcent, & diuinitatem eius confitebuntur: propterea ergo datum eſt ei omne iudicium in carne. Poteſt etiam exponi de honore exhibendo etiam ante iudicium, vt ſit ſenſus ſecundum Chryſoſt. hom. 38. Dedit omne iudicium filio, vt omnes ſaltem metu futuri iudicij per Chriſtum, ipſum honorificent tamquam Deum: quos enim beneficia non alliciunt, timor pœnæ attrahit; potius dicamus totum hoc verbo complecti.

ANNOTATIO XXI.

Contra Sabellianos hæreticos.

A Buteabantur hoc loco Sabelliani, qui Patrem a Filio non diſtinguentes in vnam confundebant vtriuſque perſonam. Dicebant ex hoc loco id colligi: Si honorificandus eſt filius ſicut pater, ergo filius eſt pater. Reſpondet docte Chryſo. hom. 38. potius diſtinctio ex his verbis colligitur. Si honorificandus eſt filius, ſicut honorificatur pater, igitur filius non eſt pater: honorare enim filium honore patris, quaſi ipſe ſit pater, hoc eſt, confundere patrem, & filium, non autem honorificare filium, ſicut honorificatur pater.

Contra Arrianos.

Peruertebāt etiam locum hunc Arriani referente Cyril. lib. 2. cap. 141. illud, *Sicut*, aſſerebant non eſſe aduerbiū æqualitatis, ſed ſimilitudinis. Nam Matth. 5. dicitur: Eſtote miſericordes, ſicut pater veſter miſericors eſt, vbi non æqualitas, A ſed ſimilitudo notatur. Reſpondet Cyril. recte docens, quando aduerbium hoc inter ea quæ ſunt diuerſi generis ponitur, tunc ſimilitudinem non æqualitatem ſignificare, ſicuti dicimus: Argentum ſplendet, ſicut Sol: at quando inter ea, quæ ſunt eiuſdem generis, tunc æqualitatem denotare, ſicuti dicimus: Venerandus eſt Paulus, ſicuti Ioannes, ideſt, æquali eſt veneratione honorandus. Pater igitur, & filius cum eiuſdem ſint generis, quando dicimus filium venerandum ſicut patrem, B adorationis æqualitatem ſignificamus. Nec ergo aduerbium hoc idemtitatē perſonarum contra Sabellium, nec ſimilitudinem adorationis, ſed æqualitatem, & idemtitatem, & honoris & adorationis indicat, cum vnica adoratione totam Trinitatem adoremus.

Qui non honorificat Filium, non honorificat Patrem, qui miſit illum.

COMMENTARIVS.

NOn ſolum pater filium honorificari vult, ſicut ipſe honorificatur: ſed eius honorem ita neceſſarium, & debitum conſtituit, vt qui filium non honorificet,

norificet, nec etiam patrem honorificet. Si autem non honorare filium Dei in carne, est Patrem non honorare: & negare, honorem Filio, est negare honorem Patri: sequitur, vt qui contumelia afficit filium, afficiat etiam contumelia Patrem. Perpende quanti criminis Christus Iudæos reos faciat, qui eum transgressorem legis reputabant. Aduerte in illis verbis, *Qui misit illum*, tacita causa redditur, cur, qui nō honorat Filiū, non honorat Patrem, nempe quia ipse misit illum. Missio duo innuit: vnum est processio a Patre: alterum est carnis assumptio. Non enim Filius Patrem mittere dicitur, quia a Filio non procedit Pater: sed Pater Filium, quia ab ipso Patre procedit. Nec satis est processio hæc æterna, sed præterea est terminus exterior nempe carnis assumptio. Idem est ergo dicere, *Qui misit illum*, ac si dictum esset: quia sic homo factus est, vt a Patre procedat ipsi consubstantialis, propterea in carne adorandus est adoratione æquali, quia æqualis a Patre procedit.

Aliter honorificandus filius missus, quàm prophetæ etiam missi a Deo.

Ex hac doctrina soluitur dubitatio: Deus misit prophetas; non tamen honorificandi erant prophetæ, sicut Deus, sed vt legati a Deo: & qui non honorificabat vt legatos, nec Deum honorificabat: at non satis est sic honorificare Christum, sed additur, sicut Patrem: & qui sic non honorificat, nec Patrem honorificat, quia missus est, non vt prophetæ missi sunt, sed vt procedens filius a Patre. Propterea enim dictum est, *Non honorificat Patrem, qui misit illum*, & non dicitur: Non honorificat Deum, qui misit illum. Attende rursus dictum esse, *Qui misit illum*, quia antequam mitteretur, ignotus erat: non ergo mirum, si non honorificatus est, vt filius Dei: at quando missus est, iam manifestatus est: propterea honorificandus est in carne tamquam Dei filius, ipsi patri æqualis, & consubstantialis.

Amen amen dico vobis, qui verbum meum audit, & credit ei, qui misit me, habet vitam æternam.

PRosequitur Dominus eandem materiam de viuificatione, & iudicio: cum enim ipse sit qui viuificandi habet potestatem, & ipse sit iudicaturus omnes, ostendit, quale iudicium subibunt honorificantes eum, & credentes, dicens hos vitam æternam habituros. Sermo hic est æterna vita, in qua resurgent iusti. Nec obstat, quod verbo præsentis temporis vtitur, *Habet vitam æternam*, sæpe enim tempus pro tempore ponitur: sicut etiam superius dicitur, Suscitat Pater mortuos, & tamen de præsenti non suscitat: sed est sensus, ipsius est suscitare mortuos: sic dicitur credens habere vitam æternam, quia ius habet, & ipse est, qui viuificandus est.

Duo in his verbis notanda.

Sunt autem duo in verbis annotanda. Vnum est, nouam sententiam a Domino proferri de necessitate, & efficacia credendi in eum: qui enim credunt, viuificandi sunt in hoc iudicio, propterea noua vtitur asseueratione, *Amen amen dico vobis*. Alterum est, fidem in eum duobus expositam esse verbis: vnum est: *Qui audit verbum meum*, hoc commune erat credulis, & incredulis, & necessarium ad fidem, quia fides ex auditu, auditus autem per verbum Christi: secundum distinguens credentes ab incredulis, *Et credit ei qui misit me*, non dicitur, qui credit in me. Non propter rationem Chrysost. homil. 38. & Euthym. quia si sic locutus esset, gloriari videretur quæ ratio solida nō est: nā Ioan. 7. dicitur. Qui credit in me, flumina aquæ viuæ de ventre eius fluent: sed quia hæc locutio explicat magis qualis sit futura fides hæc, credentium: nā qui credit ei, qui misit Christum, credit in mittentem, & in missum, & in hoc significatur Trinitatis mysterium: credit etiam Christum esse missum, in quo incarnationis mysterium indicatur: & his articulis fides Christi maxime definitur,

tur, nimirum vt credamus eum esse Dei Filium, patri consubstantialem, & hominem propter nos factum. Nec excluditur ab hac fide dilectio,& opera ipsius; sed Christus de fundamento ipso, quod tunc nondum iactum erat, agebat; hoc autem fides est in eum. Si autem dilectio exclusa esset, non diceret idem Ioannes 1.Cano.3. Translati sumus de morte ad vitam, quoniam diligimus.

Et in iudicium non venit, sed transit de morte ad vitam.

CAusam, cur credens vitam æternam sit habiturus, reddit: hæc enim particula: *Et*, sæpe apud Hebræos vim causalis obtinet, quia, inquit: *Non venit in iudicium*, id est, non iudicatur secundum ea, quæ commisit: nam per fidem in Christum viuam remittuntur ei commissa sed *de morte* corporis, in qua est, *transit ad vitam*, beatam. Non credentes autem veniunt in iudicium, quia pro peccatis damnationi iam sunt deputati, nec per fidem Christi liberati sunt, quia ea caruerunt. Hi de morte corporis transeunt in mortem æternæ damnationis: quamuis enim ad vitam corporalem resurgant, potius vita talis mors est. In Greco, *Venit*, est præsentis temporis, *Transit*, præteriti, sed vim habet vtrumque futuri. Cum enim Hebræus sermo non habeat præsens, sed præteritum, & hoc sæpe pro futuro, & præsenti vsurpetur: facile tempus pro tempore in Græca locutione secundum phrasim Hebræam sumitur. Chrysost. hom. 38. & Cyril. lib.2.cap.142. hanc expositionem sequuntur.

ANNOTATIO XXII.

Nonnullæ Patrum expositiones.

AVgust. tract. 22. aliter hæc exponit verba, vt qui credit dicatur non venire in iudicium, quia in vltimo die non subibit damnationis iudicium, & in hoc conformis est nostra expositio. At transijsse de morte ad vitam dicitur, quia de peccato ad vitam gratiæ sit translatus, iuxta illud 1.Ioan.3. Translati sumus de morte ad vitam: tamen rectius cum Chrysost. & Cyril. expositum est, vt de morte corporis,& vita æterna hæc intelligamus, & totum vti diximus, sub futuro tempore legamus: *Non veniet in iudicium, sed transibit de morte in vitam*. Et quamuis, sit verbum præteriti, idem est sensus: nam transijsse de morte ad vitam dicitur, quia deputatus est iam, vt de morte corporis trâseat ad æternam vitam, quamuis nondum sit mortuus. Et idem est sensus Ioannis in illis verbis allegatis: Translati sumus de morte ad vitam; quia status credentium is est, vt de morte ad vitam æternam sint suscitandi: nam iste totus contextus de morte corporis est, & de resurrectione a tali morte. Nec est, quod admittamus amphibologiã in eodem contextu.

Amen amen dico vobis, quia venit hora, & nunc est, quando mortui audient vocem filij Dei, & qui audierint, viuent.

COMMENTARIVS.

COnfirmat eum, qui audit, & credit verbum eius in vitam transire posse a morte, explicando se tantæ virtutis esse, vt voce possit mortuos suscitare: & ne rebus futuris,& distantibus videatur præsentia probare, inquit: *Amen amẽ dico vobis venit hora, & nunc est*, id est, citissime, & hoc tempore fiet, vt mortui audiant vocem filij Dei, & audientes viuent. Hoc dicit propter mortuos, quos voce sua erat suscitaturus: propterea non vniuersaliter loquitur, omnes mortui, sed mortui audient: & non dicitur, qui credent, sed, *Qui audierint*. Est Hebraismus, id est, ad quos peruenerit virtus vocis filij Dei, perueniet autem, ad

quos ipse voluerit, illiq. viuent: ita hunc locum exponit Chryso. hom. 38. & Euthy. Qui ergo tantam potestatem habet, non mirum si dicat, & faciat vt qui credunt, transeant de morte ad vitam. Et attende dici vocem filij Dei, quia vox non vt meri hominis, sed vt Dei filij, tantam habebat efficaciam. Dicit autem tempus venisse iam, & adesse: quia prædicatio verbi incœpta erat per ipsum, & continuanda per Apostolos.

ANNOTATIO XXIII.

Cyrillus tres proponit superioris sententiæ expositiones.

CYril.lib.2.cap. 143. tres refert superioris sententiæ expositiones. Vna est, vt de mortuis morte peccati intelligamus, qui prædicatione verbi Christi ad gratiæ vitam reuocati sunt. Quæ sententia est August.lib.20.ciui.cap.6. & serm. 64.de verb.Domini.& trac.22.Altera est, quam nos cum Chrysost.& Euthy. secuti sumus; vt verba hæc de mortuis iam iam per Christum excitandis, ad vitamq. reuocandis exponantur. Has duas ipse Cyril.dicit,exquisitas non esse,propterea adfert tertiam,quæ talis est:vt priora verba, *Mortui audient vocem filij Dei,* procedant de vltimo iudicio, quãdo omnes resurgẽt boni,& mali: posteriora autem, *Qui audierint, viuent*: de his, quibus verbum prædicãdum erat.Qui enim crediderint, viuent, quia vitam æternam habebunt.

At ista expositio,quam exquisitam Cyrillus arbitratur, meo iudicio graues difficultates patitur. Primo quidem,quia dicitur. *Venit hora,& nunc est quando mortui audient vocem filij Dei*: si de vltimo iudicio sermo esset,non adderetur,*Nunc est*; non enim solet Dominus talem particulã adiungere,nisi quando de rebus proximis loquitur. Præterea quia paulo inferius agens de iudicio vltimo, non vsus est tali particula. *Hora venit,& nunc est,* vt re vera distingueret hanc sententiam ab illa; hæc enim de proximis rebus, illa de distãtibus est. Deinde quia locutio esset nimis impropria,& violenta,*Mortui audient* A *vocem filij Dei,& qui audierint,viuent*, si referamus ad distinctas voces, & ad distincta subiecta,vt refert Cyril. nam priorem sententiam ad mortuos, & vocem vltimi iudicij refert;posteriorem vero, ad viuentes in peccato,& audientes verbum fidei, cum tamen locutio de eisdem loquatur mortuis,& de eadem voce.

Alia Chrysostomi expositio quã sequitur Auctor.

Propterea probabilior est Chrysostomi expositio, qui ad eosdem mortuos, & ad eandem vocem refert; qui audierũt enim B mortui vocem Christi,surrexerunt.Dicti autem sunt audisse vocem,quia virtus vocis Christi ad eos peruenit operando te-surrectionẽ. Voce enim,vt diuinitatis instrumento vsus est,quando & Lazarum,& alios suscitauit mortuos. Hanc secuti sumus,& ea legitima videtur;cum tertia violenta sit,& magis spiritualis,quàm literalis.Nam si de credentibus esset sermo, nõ dictum esset:*Audient mortui,& qui audierint,viuent*,cum paulo ante dictum sit,nõ C satis esse audire,sed simul credere:at quia de his,qui vocis efficacia suscitati sunt,loquebatur, propterea dicitur: *Qui audierint*. Præterea,quia dicitur, *Audierint vocem Filij* Dei,vt suam propriam vocem significaret,qua suscitauit mortuos,non autem verbum prædicationis Apostolorum: nam de mortuis agitur corporaliter, & de suscitandis. Nõ ergo ad mortem spiritualem, & vitam hęc referenda sunt: variaretur enim sententia, & a scopo intento esset recessus.

Sicut enim Pater habet vitam in semetipso, sic dedit & filio habere vitam in semetipso.

COMMENTARIVS.

CAusam adfert,quare, qui audierint vocem Filij, viuent, cum mortui sint. Et sensus est: Quia, *Sicut Pater habet vitam in semetipso*, & propterea mortuos suscitat, *Ita etiam dedit Filio vitam habere in semetipso*, propterea poterit etiam mortuos suscitare.Habere vitam in semetipso est,non participatam vitam habere,nec dependentem vitam ab alio,vt Cyril.lib.2.cap.144.& Aug.tract.22. exponunt,sicut sol lumen dicitur habere in se respectu eorum, quæ illuminantur ab eo; & ignis calorem in se collatione eorum, quæ ab eo calefiunt: causa ergo prima vitæ, quæ alijs dat vitam, & ipsa non recipit vitam ab alia vita pen-

ta pendentem, dicitur habere vitam in semetipso; talis est Pater, talis est Filius, qui eandem vitam habet, quam pater.

Ex his bene infertur filium habere eandé vitam cum Patre.

Recte Chrysost. hom. 38. ex hoc loco concludit contra Arrianos necesse esse, fateri filium eiusdem esse vitæ cum Patre, nec aliam habere differentiam, quàm quòd vnus est Pater, alter filius: tamen omnia præter hęc esse eadem in vtroque. Si enim alia vita esset filij, tunc depēdēs esset, & participata a vita Patris, iamq. non haberet vitam in semetipso, sicut habet Pater. His verbis probat non solum se ad vitam mortuos reuocare posse, vt Lazarum & alios, sed ad æternam vitam, sicut, & Pater potest: quia habet vitam in semetipso. Et his verbis confirmat illā sententiam, qua perhibuit credentes in se transituros de morte in æternā vitam.

Non idem est vitam in semetipso & a semetipso habere.

Attende autem longe aliud esse habere vitam in semetipso, & habere vitam a semetipso. Filius habet vitam in semetipso, sed non habet a semetipso, sed a patre, quod his verbis insinuatur. Si enim, *Pater dat filio habere vitā in semetipso*, ergo filius habet a Patre hanc vitam: habet ergo in semetipso. Creaturæ nec in semetipsis nec a semetipsis habent: non a se, quia ab alio vitam receperunt: non in semetipsis, quia ab alio pendent. Sicut enim lumen a sole in corporibus receptum pendet a sole ipso: sic omnis vita, & esse creatum pendet a suprema causa, quæ Deus est; Deus a nemine dependet: vnde vita eius, quæ vna est, & prima nullo alio eget, propterea in semetipso Deus est, & viuit.

ANNOTATIO XXIV.

Diuersę Patrum explicationes proponuntur.

DIscordes videntur antiqui Doctores A in huius expositione sententiæ, & re vera sunt: sed non est tanta discordia quantam aliqui existimant. Aug. tract. 22. & Chryso. hom. 38. hæc verba Christo vt Deo conuenire putant. Cyrillus, autem. lib. 2. cap. 144. vt homini, & ratione humanitatis assumptæ. Sed qua ratione hæc dicantur attente est cōsiderandū. Nō enim negat Cyril. Christi, ut Dei esse vitā in semetipso habere, hoc enim nemo Catholicus inficias ibit, nec in hoc discordat ab August. sed dicit, hæc verba, *Pater dedit filio habere vitā in semetipso*, cōuenire Christo ratione humanitatis, quia humanitas est, quę recepit diuinitatē filij vitā habentis in semetipso. Christus ergo, vt homo, dicitur habere vitam in semetipso, quia habet sibi vnitum filium viuentem in semetipso: & hac ratione pater dedit homini vitam habere in semetipso: quia dedit Filium suum, vt vniretur humanitati. Propterea Cyril. dicit Patrem in incarnatione dedisse Christo homini, vt vitam in semetipso haberet. hæc est vera Cyrilli sententia. At August. aliter sentit, nempe ratione diuinitatis suæ filium dici a Patre habere vitam in semetipso, quā Pater dedit, quando ab æterno genuit; non ergo est differentia inter Doctores hos, vitam hanc esse diuinitatis; sed qua ratione Pater dicatur dedisse filio: & vtraque expositio est vera doctrina, & verbis aptari conuenienter potest; tamen secuti sumus Augustini, & Chrysost. expositionem. Fatemur quidem Christum Deum, & hominem esse, qui loquitur hæc omnia, sed modo aliqua profert ratione humanitatis, modo aliqua ratione diuinitatis, quia Deus simul, & homo est. Qua ratione Deus est, inqnit, se habere vitam in semetipso, sicut habet Pa- B ter: & hanc datam ei esse a Patre, nam vt Deus est, ab æterno vitam habet a Patre. Vt homo ergo, & vt Deus accepit a Patre habere vitam in semetipso: vt homo, per vnionem ad Verbum in tempore: vt Deus, per naturalem generationem ab æterno. vtroque igitur modo exponere possumus, & vtrumque sensum verba admittunt. at locutio magis propria est, si procedat, vt Deus est; quia sic a solo Patre vitam habet: ut autem ho- C mo est, non a solo Patre, sed a tota Trinitate: nam Tota Trinitas humanitati communicauit, & vniuit filij personam. Cum igitur verba de Patre procedant, *Dedit*, inquit, *Pater Filio habere vitam*, in eo sensu exponi debent, qui soli conuenit Patri: quandoquidem exponi in eo sensu recte, & apte verba possunt.

Et potestatem dedit ei iudicium facere.

COMMENTARIVS.

SI diligenter superiora verba consideremus, duæ sunt assertiones in confirmationem eius veritatis: Qui audit verbum meum,& credit ei, habet vitam æternam,vna assertio est, in iudicium non venit:altera,transit a morte ad vitam. Vt hanc secundam assertionem exponeret,& confirmaret, adiunxit, quę hactenus dicta sunt: quibus ostendit, se posse viuificare, & a morte ad uitam reuocare.His vero verbis præsentibus priorem assertionem confirmat,quod in iudicium non venit. Vt totus horum verborum sensus breuibus expositus verbis hic fit: Credentes in me non venient in iudicium condemnationis, sed a morte in vitam reuocabuntur æternam. possum autem hæc ego facere: nam potestatem habeo viuificandi, quia vitam habeo in memetipso, sicut pater: & potestatem habeo iudicandi,quia ego sum ante cuius tribunal,omnes sunt iudicandi. Hic est contextus legitimus.

Attende, si iudicandi nuda potestas consideretur, a patre ab ęterno vt Deus, eam accepit. Vnam enim cum Patre, & Spiritu sancto potestatem habet supremam iudicandi, & per eam iudicabit de facto viuos, & mortuos:at non de hac in præsenti sermo est,sed de potestate iudicandi visibiliter, & corporaliter humanitati cōmunicata.nam Christus vt iudex visibiliter apparebit,& viuos, & mortuos iudicabit: propterea non sola nuda,& absoluta potestas Dei hoc loco consideratur, sed vt per humanitatem exercenda est,vt sit sensus: Dedit potestatem iudicandi,nempe,vt per humanitatem suam iudicium sensibile exerceret, & in humanitate sua fieret iudex omnium. De hac materia diffusius egimus supra in annotatione 19. Hoc loco iudicium generaliter sumitur, quo & mali damnantur, & boni probantur, in vltimo illo die.

De omnipotentia carnē exercenda sermo est.

Quia filius hominis est.

COnnectuntur verba hæc immediate præcedentibus. *Dedit ei potestatem iudicium facere quia filius hominis est.* causam enim continent, cur Deus iudicem constituerit *Quia* inquit, *filius hominis est*, quasi dicat, homines voluit Deus per hominem iudicare, & sicut per hominem saluauit hominem, ita etiam per hominem eundem iudicabit. Sicut enim diuina misericordia multum commendatur in hoc,quod per hominem homines saluauit,& non solum salutem, sed etiā honorem deperditum recuperauit, maxime enim honorificum naturæ humanæ fuit,vt in ea victor dæmon vinceretur, sic iustitia Dei valde iustificatur in eo quod homo iudicat hominem,& non quicumque, sed ille idem, qui vitam exposuit pro homine,ut cōdemnatio malorum omnino iusta appareat. Quis enim iustissimam sententiam negabit eam, quam contra peccatores is profetet, qui in cruce suum sanguinem pro eorum salute fudit? vt ergo Deus est, vitam habet in semetipso,& supremam potestatem cum patre, quam per humanitatem exercebit,quia filius hominis est,accepta etiam potestate humana, vltra diuinam. Sic enim visibili iudicio omnes iudicabit.

ANNOTATIO XXV.

Diuersę doctorum traduntur expositiones.

VErba præcedentia varie a doctoribus connectuntur; & communiter varia est eorum expositio. Primo loco Chrysost. hom. 38. cum sequentibus coniungir,

git, *Quia filius hominis est, nolite mirari*, vt sit sensus; Nolite mirari cum me hominẽ videatis, & audiaris, me uitam in me ipso, & potestatem habere iudicãdi. Multũ mo uit Chrysostomum ad hanc sententiam a superiori seperandam, hæresis Pauli Samosatensis, Christum merum hominem affirmantis: ne ergo occasionem arriperet confirmandi hæresim suam, si audisset; De dir, potestatem iudicium facere, quia filius hominis est, sic enim ipse Paulus legebat, propterea hæc verba Chrysostomus separauit, & sequentibus coniunxit. Sed hoc certe non est magni momenti: nam nihil aliud haberet ille ex his, præter quàm, quod homo Christus esset, & hoc verum est: at esse simul Deum multa alia verba conuincunt; immo etiam hęc eadem. Nam, si homo hic, Deus non esset, potestatem iudicandi non acciperet: nãm potestas hæc Dei est, & accepisse dicitur, vt homo, quia per humanitatem exercẽda sensibiliter est. Secũdo loco Cyril. li. 2. c. 144. in alio extremo est. cõnectit enim cum superioribus, sed non solum cum immediate præcedentibus, sed cum anteriori etiam sententia nempe, *Dedit vitam habere in semetipso. & dedit potestatem iudicium facere, quia filius hominis est*: nam vt homo per vnionẽ vtrumque accepit, & vitam hanc, & potestatem, vt in annotatione præcedenti declarauimus, & uti diximus, est expositio probabilis. Tertio loco August. tract. 22. cum superioribus copulat, sed cum immediate præcedentibus, *Dedit potestatem iudicium facere, quia filius hominis est*; & hoc secuti sumus in commentario, & legitimus hic videtur sensus: nam iudicium hoc per humanitatem exercendum erat, & ut homo, iudex viuorum, & mortuorum est. propterea causa est, qua iudicium facere datum ei est, quia hominis filius est; at vitam in semetipso habet, non quia homo est, propterea recte Aug. cum immediate præcedentibus, connectit: idem tamen Christus, est, qui uitam habet, & potestatem habet, & potestatem iudicandi habet illud Deus, hoc particulari modo, ratione exercitij sẽsibilis, vt homo.

Hoc loco aduerte hanc potestatem, quam, quia homo est, Christus sibi esse datam dicit, secundum Cyrillum non esse aliam, quàm eam, quæ ei ab æterno est a patre: sed data homini dicitur, quando cõiũctio cum humanitate facta est. quo modo autem data sit, sequens verbum explicat. *Dedit* inquit, *potestatem iudicium facere*, idest, dedit, ut iudicet visibiliter, & sensibiliter mundum, vnde potestas æterna est; sed temporaliter in vnione data est ad iudicandum. Recentiores de potestate communicata humanitati Christi, quæ est alia a diuina, & tamen subordinata, intelligunt, & vera est doctrina: sed locus hic etiam de ipsamet potestate diuina, quam Christus per humanitatem exercebit, intelligitur conuenienter. Potestas enim humanitati inhærens, velut instrumentum quoddam est diuinæ, & æternæ potestatis. legenda sunt, quæ scripsimus in annotatione 19. superiori.

Qualiter hæc potestas Christo data dicatur.

Nolite mirari hoc, quia venit hora, in qua omnes, qui in monumentis sunt, audient vocem filij Dei: & procedent, qui bona fecerunt in resurrectionem vitæ: qui vero mala egerunt in resurrectionem iudicij.

COMMENTARIVS.

Dixerat iudicij potestatem sibi datam a patre; at quia audientium cordibus verbum hoc incredibile visum est, vel forsan, dum hæc audirent, gestu aliquo exteriori, vt incredibile, refutarunt, adiunxit, *Nolite mirari hoc*, idest, ne vobis hoc incredibile videatur: quia non solum hæc mihi data est potestas, sed veniet profecto tempus, quando iudicium hoc fiet; nam omnes mortui audient vocem filij Dei, & procedent, seu prodibunt ex sepulchris, & resurgent, sed non eodem modo omnes. Qui enim bona egerunt, resurgent in vitam æternam, qui vero mala, resurgent in damnationem. Hic est sensus horum verborum; illud enim procedere in resurrectionem commune est omnibus mortuis, sicut, & cõmune est audire uocem Filij Dei. Hieron. Epist. ad Pamachi. contra errores Ioannis

nis Hierosolymitani. Audient, inquit, auribus, & procedent pedibus, at resurrectio vitæ bonis, resurrectio damnationis, & æternæ mortis propria est malis. Hoc loco vita nõ pro vita sumitur, quæ morti corporali contraria est; hac enim ratione omnes resurgent in uitam, nam nemo resurgit, nisi iterum viuat: Sed sumitur pro vita beata, & gloriosa; vita namque damnatorum mors potius est, vt recte August. lib. 6. ciui. cap. 12. dicit, quod etiam superius annotauimus. Dicit autem, *Audient vocem filij Dei*, quia diuina virtute suscitandi sunt mortui, & hæc vox est illa, de qua 1. Thessal. 4. ipse Dominus in iussu, & in uoce Archangeli, & in tuba Dei descendet de cælo; & mortui qui in Christo sunt, resurgent primi. Ita hanc vocem exponit Cyrillus lib. 2. cap. 145. quamuis enim sit Archangeli, est tamen ex iussu, & præcepto Dei, & diuinæ eius potentiæ instrumentum. Ex his patet, quod supra dictum est, credentes scilicet non venire in iudicium, sed de morte in vitam transire. Qui autem dicantur credentes, qui non damnantur, sed vitam habent æternam, exponit nunc Dominus; nimirum non qui solam habẽt fidem, vt hæretici commentantur; sed qui bona egerunt, qui fidei, charitatis opera coniunxerunt. Et non addidit: Venit hora & nunc est, sicuti prius dixerat: quia hæc resurrectio non erat breui futura.

ANNOTATIO XXVI.

Cum dicit Christus, Nolite mirari, ad quod opus referatur.

CYrillus lib. 2. cap. 145. verbũ *Nolite mirari hoc*, refert ad miraculum languidi, vt sit sensus: Nolite mirari me languidum hunc sanasse, quia multo adhuc maiora sum facturus. Sed non videtur hoc aptari posse conuenienter: non enim illi mirabantur tale factum, sed potius accusabanr, & arguebant; & præterea quia multæ sentẽtiæ intercesserunt iam in verbis Christi. Rectius Aug. tract. 22. ad præcedentia immediate refert de potestate iudicij sibi data, & forsan aptior erit expositio, si ad vtrumque referatur, nempe ad potestatem iudicij, & ad potestatem viuificandi mortuos, & reuocandi in æternã vitam: hæc enim duo continuo contextu dicta sunt, & quæ sequuntur, ad hæc duo referuntur Nam. *Audient*, inquit, *vocem filij Dei, & procedent in resurrectionem*, hæc est potestas suscitandi: *qui bona egerunt*, ad vitam, *qui vero mala*, ad damnationem, hæc est potestas iudicij. His etiam verbis declarat, qua ratione illud superius verbũ sit intelligendum, *Quos vult viuificat*: si enim de vita æterna exponamus, *quos vult viuificat*, vult eos viuificare, qui bona egerũt: si vero exponamus de viuificatione illa miraculosa; non pro meritis eorũ, sed pro sua absoluta suscitabit voluntate.

ANNOTATIO XXVII.

Infantes cõparebũt ne in iudicio.

ADuertenda est generalis sententia: *Omnes qui in monumentis sunt*, pro-

Adibunt in resurrectionẽ, infantes enim, & præmature etiam in maternis vteris mortui, surgent, vt Iustinus quæstion. Gentil. resp. 13. & Augu. lib. 22. Ciui. cap. 13. asserunt, & est cõmunis Catholicorum sententia. & probat August. illo 1. Corinth. 15. Sicut in Adam omnes moriuntur, ita in Christo omnes viuificantur. Surgent autẽ, vt Iustinus dicit, ratione præditi, seu rationis vsum habentes: & secundum August. in ea corporis magnitudine, quam, si vixissent, habituri essent;

B

an tamen in iudicio apparebunt, non ita vt prius, certum est. Gregor. Nysse. in orat. de infantibus præmature abreptis disputat, & inclinare in eam sententiam videtur, vt in iudicio non sint comparituri; tamen Aug. lib. 5. hyppogno. Et Epist. 107 ad Vitalem, & alijs in locis tenet, ad iudicium venturos esse, & propter peccatum, quod ab Adam cõtraxerunt, damna-

C

tionis sententiam subituros, & ea est vera sententia. In hoc tamen non est probandus August. lib. 5. con. Iulian. cap. 8. quod sentit eos torquendos, cuius contrarium tenet Greg. Naziãz. in Orat. in sãct. Baptis. & Gregor. Nyssen. loco citato, eaque est cõmunissima sentẽtia. Hæc enim pœna ijs infligenda est, qui mala opera egerunt. Quod si dicas, cur Dominus nihil de ijs in verbis præsentibus locutus est: nam distinxit eos, qui mala egerunt & qui bona fecerunt; dico id esse factum, quia de ijs, qui credituri erant in eum,

aut

-tur fidem eius non recepturi, loquebatur, quos iudicio damnationis terrere, & beneficio resurrectionis vitæ allicere intendebat: tamen omnes generali sententia conclusit, qui in monumentis sunt, suscitandos. Mortuos corporaliter significat illo verbo, *Qui in monumentis sunt*, ne de morte animæ, quę per peccatum est, intelligeremus, quamuis re vera non omnes mortui sunt in monumentis, sed ab eo, quod frequentius est, generalem vsurpat locutionem. Hæc diffuse tractare non est instituti nostri, quamuis aliqua alia de resurrectione in cap. 11. adferemus.

Vnum tamen hic non est prætermitten- A dum, cur Dominus de hoc iudicio futuro faciat mentionem: quando se Dei filium esse, & verum Christũ manifestat? Respõdeo id mestto factum esse; nam Iudæi multum errabant, aduentum vnum Christi, & hunc gloriosum tamquam regis, & iudicis expectantes, ideoq. in humilitatem eius præsentem impingebant: propterea Dominus admonet se iterum venturum, & facturum iudicium hoc, nec modo esse tempus iudicandi: tamen horam hanc certissime venturam. Latius hæc explicauimus capite primo, Ioannis Baptistæ testimonium secundum exponentes, propterea nunc satis sit attigisse.

Car Christus futuri iudicij meminit, quando se filiũ Dei esse manifestat.

Non possum ego a me ipso facere quidquam, sicut audio, iudico.

COMMENTARIVS.

DIxerat sibi iudicium datum, & re vera iudicaturum omnes secundum opera illorum, & hoc quia filius hominis est. His verbis tacitæ obiectioni respondet: posset enim aliquis obijcere, iudicium hoc, & discretio esse non potest: quo modo enim homo omnium opera hominum noscere, & discernere poterit, vt proferat certum iudicium? Respondet, *Ego a me ipso non possum facere quidquam*, idest, non vt homo tantum facio, quæ facio; sed, vt filius Dei, vnius cum patre naturæ; non humana scientia, aut potentia sola vtor, sed simul diuina, *Sicut audio, iudico.* Christus audiebat vt Deus, quia scientiam habebat a patre, eandem cum patris scientia: audiebat vt homo, qui scientiam humanam habebat a diuinitate communicatam; iudicabat ergo, sicut audiebat, & non a seipso solo; non ergo ignorare aliquid poterat, quo iudicium minus rectum ferretur.

ANNOTATIO XXVIII.

Superior sẽtẽtia de Christo Deo, & homine vera est.

VErba hæc, & secundum diuinam, & secundum humanã naturam in Christo vera sunt. ipse enim, ut Dei Filius est, nihil a semetipso facit, sed sicut audit, iudicat; quia omnia, quæ facit, omneq. iudicium a Patre habet, a quo ab æterno essentiam, & sapientiam accepit. Audire enim, est a Patre scientiam accipere. Nõ aliam, sed eandem omnino, quæ patris est. Et hæc sentẽtia in hoc sensu est eadem cũ superiori. Nõ potest Filius facere a semetipso quidquã nisi quod uiderit patrẽ facientẽ: in quo sensu exponitur ab Ambro. Ser. 20. in Psal. 118. versic. 4. & Aug. tract. 22. Chrysost. hom. 38. & Cyril. lib. 2. cap. 146. Potest etiam intelligi de ipso Christo ut homo est, ipse enim nihil a se facere potest, quia quidquid fecit Christus, non solus homo facit, sed simul Deus, & quæ A scit, audit, quia scientia eius humana a diuina procedit, & ipsi est conformis, & in hoc sensu exponit etiam Cyrillus loco citato. Hiero. lib. 2. aduersus Pelagianos dicit Ecclesiam hęc verba intelligere dicta a Christo ratione humanitatis assumptæ, & est accommodata expositio. Nã verba hęc connexa sunt immediate præcedentibus, in quibus quia hominis Filius est, se iudicium habere; & iudicaturum dixerat: in quo iudicio nunc dicit se non a semetipso operaturum, sed, quæ audit, iu- B dicaturum. Loquitur ergo de se, vt homo etiam est, sicut & vt homo, etiam iudicaturus est.

Resolutio huius difficultatis hęc mihi videtur, vt simul vtramque expositionẽ cõiungamus: Christus enim potestate diuina, & humana, & scientia diuina, & hu-

Auctor difficultatem ex sua sententia resoluit.

manã iudicabat, & vtraque erat a Patre. Cyril. autem quamuis interpretetur de Christo vt homine etiam, tamen alterum sequitur sensum, & alteram connexionis rationem. Sensus eius, & connexio est, vt se legis obseruatorem ostendat contra Iudæorum superiorem calumniã, *Ego* inquit, *sicut audio, iudico*, id est secundum sensum verum legis iudico, & *A me ipso non facio quidquam*, nihil ei contrariũ facio: nã Christus licere pietatis opera in sabbato facere, nec esse hoc contra legem; sed secundũ legem iudicabat, & hoc verũ erat iudiciũ, vt paulo inferius dicetur, sicut igitur audiebat in lege, iudicabat. Iste sensus, & connexio violenta mihi videntur: nec enim cohærent sententiæ, ut ordo verborum postulat, & verborũ significatio multum distrahitur. Ipsemet Cyrillus etiam exponit verba ratione diuinitatis, & aliter connectit: in quo Chrysost. consẽ

A tit, sed cum iam superius, sensum hũc explicuerimus, & ab his verbis præsentibus alienum ostenderimus, non est, quòd in cõnexione recitanda immoremur. Aliqui illa verba, *Sicut audio indico*, in hunc sensum interpretantur, quasi dicatur; non ad libitum, & indiscrete, sed pro meritis causæ profero iudicium, ideo iustum est. Sed hæc expositio non facit ad sensum, nec ad propositum præsens: nam hæc verba respõdent præcedentibus; *A me ipso non facio*

B *quidquam: sicut audio, iudico*, quasi dictum sit: non facio a me, quia sicut audio, iudico id est, non ex mea scientia sola, sed ex diuina accipio omnia, vt iudicẽ: neque hæc verba reddunt causam, cur iudicium sit iustum: nam hoc sequitur postea, vbi altera causa adfertur iustitiæ, sed respondent tacitæ obiectioni, vt in commentario expositum est, vt ostendat nihil se posse latere, & ex hac parte iudicium non impediri.

Et iudicium meum iustum est: quia non quæro voluntatem meam, sed voluntatem eius, qui misit me.

COMMENTARIVS.

ALteri tacitæ respondet obiectioni, cum dici possit; *Si*, vt homo iudicaturus est omnes, iudicium rectum non est; nam humana voluntas non potest ita iustitiam, & æquitatem in tot hominum causis, quamuis omnia homo cognosceret, amplecti. Exclusa igitur obiectione priori scientiæ, quia falli non potest, excludit hanc etiam obiectionem iniquitatis, & dicit iudicium meum etiam iustum erit; nam non quæro voluntatem meam, id est, non facio secundũ humanam solam voluntatem, sed secundum diuinam, in qua iustitia esse non potest. Hæc phrasis, *Nõ quæro voluntatem meam, sed eius, qui misit me*, significat se operari secundum humanam voluntatem, ita tamen, vt diuinæ sit conformis: & quæ faciebat non ea ratione facere, quia vt homo volebat, seu vt humanæ suæ voluntati satisfaceret; sed propter diuinam voluntatem, & beneplacitum. Non quòd haberet voluntatem aliquam a diuina discordem, cui nolebat satisfacere: sed quòd omnia quæ volebat, & faciebat. ideo volebat, & faciebat, quia erant secundum diuinam voluntatem. Loquitur ut homo, & de humana voluntate, & actibus eius; vt homo autem voluntatis, actus, & opera, beneplacito diuino cõformabat; & sic volebat, & operabatur vt homo, vti cognoscebat se vt Deum velle. Ad patrem autem refert, vt se non solum Dei filium, sed vnam cum Patre, & eandem habere, vt Deus est, voluntatem ostendat.

Si ergo testimonium perhibeo de me ipso, testimonium meum non est verum.

PRæclara diuinitatis suæ mysteria Christus Iudæis aperuerat, vt in superiorũ expositione verborum videre licet: nunc propter eorum incredulitatem suæ doctrinæ veritatem testimonijs nititur confirmare: & quia illos paratam in

mente

mente obiectionem habere cernebat, nempe: Tu de te ipso loqueris, nullum sententiæ testem, aut argumentum adfers, non credimus tibi, nec verum reputamus, quod tu loqueris: præuenit Christus vel hoc ipso etiam se Deum ostendens, qui mentes occultas cernebat, & dicit, *Si ego perhibeo testimoniũ de me ipso*, nec aliud adfero, quam humanam dicétis auctoritatem, *Testimonium meum non est verum*. Intelligenda est sic sententia, quasi diceret, si ego solus de me perhibeo testimonium, testimonium meum non est verum. ille de se ipso testimoniũ solus perhibet, qui dicta sua non aliquo argumento, nec probatione confirmat. Qui enim de se loquitur, & argumentis efficacibus, quæ dicit probat, non de semetipso testimonium solus perhibet; argumenta enim, & ratio simul testimonium perhibent: similiter qui secum aliquem testem producit, non de se ipso solus testatur. Dicitur autem testimonium, quod de semetipso aliquis solus perhibet, non esse verum, non quòd in se verum esse non possit, sed quòd fide dignũ non sit, nec acceptandum, vt verum. Et sic Athanas. exponit hoc verbum in orat. contra gregales Sabellij: *verum* enim, fide dignum exponit. Attende Christum loqui vt hominem: testimonium autem perhibere solum de se, non esse aliud quà humana tantum dicta proferre, & non aliquo argumento cõfirmare, quàm sola humana auctoritate loquentis. Erit ergo sensus huius sententiæ, Si ego de me ipso testimonium perhibeo, nec alio argumento, aut testimonio, quæ affirmaui, probo, quàm his verbis exterioribus, quæ protuli, aut rationibus solis humanis, solaq. auctoritate mea exteriori, quæ apparet; testimonium meum non est legitimum, nec dignum fide, nec verum reputandum, quamuis re vera verum sit; at non sic est, quia non solus ego de me testor, sed diuinis argumẽtis vtor, operibus nempe, & signis diuinitatis. Hic est sensus: nec est contrarium illud Ioan. 8. Si ego testimonium perhibeo de me ipso, testimonium meum verũ est; nam loquebatur, vt Deus, qui non humanis verbis, sed diuinis factis de se testabatur. Hæc in annotatione magis explicantur.

ANNOTATIO XXIX.

Diuersę Patrũ expositiones superioris sentẽtiæ.

Cyril. lib. 2. cap. 147. hanc superiorem A sententiam nempe, *Testimonium meum nõ est verum*, sic exponit, vt dicta sir per quandam conniuentiam, vt aliquando solet fieri, ac si diceret: Sit Sane, vt vos dicitis, si non alia profero testimonia. Verba Cyrilli sunt hæc: Scio vos dicturos: Tu de te ipso testimonium perhibes, & ideo testimonium tuum verum non est, nec moleste fero hęc verba, quippe quæ per ignorantiam funditis: neque volo propter testimonium meum vos mihi credere, alius est, qui de me testimonium perhibet. Hæc Cyrillus. Chrysostomus B porro hom. 39. & Euthy. aliter interpretantur, vt sit sensus: *Non est verum*, id est uobis non reputatur verum: uidebat enim mentes eorum dicentes, & obijcentes, Testimonium de te ipso perhibes, testimonium tuum nõ est verum propterea præuenit eos, & quod mente conceperant, aperuit. Non ergo dicit nõ esse verum, sed quod illi in sua mente habebant, ostendit. Sed hę expositiones nõ omnem tollunt difficultatem; nam quæ Chrysostomi est, verbis accommodari non potest. Non enim dicit, quia de meipso testimonium perhibeo, propterea testimonium meum non est verum, tunc enim posset exponi: non reputatur a vobis verum: sed dicitur, *Si perhibeo de me ipso testimonium, testimonium meum non est verum*, quod minus conueniẽter exponitur, non reputatur verum. Adde hæc verba, quamuis occasione forsan internæ cogitationis, & obiectionis illorum dicta sint; tamẽ Christus est, qui suo nomine ea profert, & asseuerat. Cyrilli autem expositio aptior uidetur, tamen adhuc patitur difficultatem. Tertia expositio est. Athan. in orat. cõtra. gregales Sabellij: & Ambrosij libro 5. de fide cap. 5. Hi exponunt more humano loqui Christum, & vt homo est, cuius testimonium solum, non est fide dignum, nec idoneum, vt recipiatur. Et hæc est vera expositio, & legitima, sed explicatione indiget.

Aduerte igitur opera Christi esse & diuina & humana: cum enim homo esset, &

 Deus:

In Christi operibus, & vera humanitas, & vera diuinitas elucebāt

Deus, quædam humana, quædam diuina A opera exercebat. Sicut autē humana opera erant argumentum, & probatio naturæ humanæ, & eum esse verum hominem; ita & diuina opera erant argumenta, eum esse verum Deum. quādo igitur in illa humana natura opera diuinitatis faciebat, diuinitas quæ erat in eo, perhibebat testimonium de homine, quod erat verus Deus: quando autem ille de se loquebatur verbis dumtaxat humanis, dicens se esse Deū & Dei filium, tunc de se perhibebat testimonium: quia humanis verbis solis testabatur de se. At quando simul operabatur, B vt Deus, iam non solus homo reddebat testimonium, sed Deus in illo, & per illum operās. Hoc est ergo quod dicit: Si ego vt homo, de me ipso tantum testimoniū perhibeo, id est, non vtor ad meam diuinitatem probandam alijs argumentis & probationibus, quàm verbis, & operationibus humanis; testimonium meum non est fide dignum, nec verum reputandum: at non sic est quia alius etiam reddit testimoniū. Vtor enim operibus diuinis, & diuinitas, quæ in me est, mirādis signis de hoc homine, qui apparet, testatur esse Deum. Iam ergo non solus ego vt homo, verbis testimonium perhibeo, sed etiam Deus in me manens suis operibus id testatur; propterea testimonium meum, & verba, quæ de me loquor, omni fide digna, & verissima sunt, quia Deus operibus suis, & ego homo verbis meis, testimoniū perhibemus. In hoc sensu dictum est illud Ioannis. 8. Si ego testimonium perhibeo de me ipso, testimonium meum verum est. Ista est expositio ad mentem Athanasij, & Ambro. & ea est legitima, & conformis illi sentētiæ. Ioan. 10. Si non facio opera patris mei, nolite mihi credere: Si autem facio, si non vultis mihi credere, operibus credite; id est, si non alia argumenta habeo diuinitatis meæ, quàm vobis prædico, nisi humana verba; nolite credere; tunc enim testimonium solus de me perhibeo: at si facio opera Dei, iā non solus testor ego de me, sed Deus ipse, qui in me est. Si exponamus Cū Cyrillo, hæc verba sunt prolata per modum permittētis, *Non est verum*, id est, sit sane vt vos dicitis, testimonium meum non esse fide dignum; at rectius per modum asserentis dicta sunt, vt more hominum loquatur, quorum testimonium, cum de se loquuntur fide dignum non est, quando nullo alio nititur argumento quàm loquentis assertione. Adhuc hoc in sequenti sententia magis explicabitur.

Alius est, qui testimonium perhibuit de me.

COMMENTARIVS.

CVm dixisset: Si solus de me testimonium perhibeo, testimonium verum non est, adiungit alium etiam esse, qui testimonium perhibet de ipso, hic alius est pater. In cuius explicationem sciendum, Christum in vnitate suæ personæ duas habere naturas, diuinam, & humanam, duoq. operationum genera, vnum secundum diuinam, alterum secundum humanam, sed magnum est vtriusque discrimen: Nam sicut natura diuina non sibi erat propria, sed cū patre cōmunis, quæ secundū eam operabatur; non Christi solius, sed patris simul opera erant. Quando enim mortuos suscitabat, infirmos sanabat, aliaq. huiusmodi edebat miracula, quia secundum naturam diuinam primario ea efficiebat, erant, & sua, & patris simul opera: tamen quia natura humana sibi propria erat, quia non personæ patris, sed suæ tantum erat vnita, quę secundum eam faciebat, sua erant opera propria, vt quando incedebat, fatigabatur, sitiebat, orabat, similiaq. opera hominis exercebat: opera hæc hominis, non erant testimonium diuinitatis suæ, sed illa priora, quæ erant diuinitatis. Quæ quoniam & sibi, vt Deus erat, & patri erant cōmunia; hinc factum est, vt ea modo patri, modo sibi rationę suæ personæ attribueret: aliquādo enim patrē dicebat de eo testimoniū facere, & operari quæ faciebat: aliquādo vero ipsemet ratione diuinæ suæ personę propter naturā eādē cū patre dicebat de se, vt homine, ferre testimoniū, & operari mira illa opera, vt eandē se habere cū patre naturā, & nō solum hominem esse ostenderet. Ex hac doctrina sententia præsens mani-

manifesta est. Cum enim vt homo dixisset: Si ego tantum testimonium perhibeo de me, testimonium meum non est verum. Addit alium etiam esse, qui simul testimonium ferret, nempe patrem ipsum: quia ratione diuinæ naturæ edebat miracula, diuinitatis testimonium perhibentia. Cum autem sibi potuisset etiam adscribere hæc opera, & testimonium, tamen patri tribuit, vt alium restem esse confirmet: nam pater distincta erat persona, & sic sunt duo testes, nempe ipse cum patre. *Alius* ergo patrem significat: cum quo ipse etiam vt Deus de homine testimonium perhibet. Et sic non solus ipse, sed vna cum patre testimonium perhibuit. Hic est sensus huius sententiæ.

ANNOTATIO XXX.

De quo sit intelligenda hæc Saluatoris sententia.

CHrysost. hom. 37. & Euthym. hunc alium esse Ioãnem Baptistam interpretantur: sed nõ videtur legitima interpretatio; non enim Christus sibi præponeret Ioannem Baptistam. Cum enim dixisset, *Si ego*, vt homo, *testimonium perhibeo de me ipso, testimonium meum verum non est*, non adiecisset, *Alius est*, qui testificatur, nempe Ioannes Baptista: diuinitatis ergo testimonium esse oportet, quod profert. Præterea non sibi coniungeret Baptistam dicendo, *Alius*, nempe a me testimonium perhibet, sed Patrẽ ipsum, qui alius dicitur: maxime quia quę sequuntur non cohærent huic sensui, sed magis contradicunt. Nam testimonium Ioannis adfert potius ad hominem argumentando, quia ipsi eo vsi erant. Rectius Athan. lib. 2. de vnita Deitate Trinitatis, per aliũ Patrem interpretatur, adnotatq. dictum esse alium Patrem propter distinctionem personalem filij. Eandem interpretationem complectitur Cyrillus lib. 2. cap. 147. His consensi in commentario.

Et scio, quia verum est testimonium eius, quod perhibet de me.

COMMENTARIVS.

SEnsus est. Alius est, qui mecum testificatur de me: *Et scio, quia verum est testimonium eius*, id est, ego etiam testificor, & illius probo testimonium, vt non ego solus, sed duo simus. Idem est sensus cum illis Ioan. 8. Si ego iudico, iudicium meum verum est, quia non sum solus, sed ego, & qui misit me Pater: & non ex opinione, sed ex scientia testor.

Vos misistis ad Ioannem: & testimonium perhibuit veritati.

ANtequam hoc testimonium, quod alius de ipso perhibet, producat: sententiam suam eorundem Iudæorum facto comprobat, ac si dicat: Vosmet mihi testimonium quodam modo accumulastis: Nam, *Misistis ad Ioannem*, vt eius testimonium inquireretis, ille autem *Perhibuit testimonium veritati*, id est, respondit veritatem, nempe negando se esse Christum, & me eum ipsum esse confitendo. Attende verborum energiam, vt Chry. hom. 39 aduertit, *Vos*, inquit, *misistis*, id est, vos iudicatis Ioannem dignum fide, & idoneum testem. Adde etiam: a vobis ipsis inducti estis ire, non ego misi vos ad eum, sed vos ipsi ire seu mittere voluistis. Ille autem, quem vos elegistis, verum testimonium perhibuit, dicendo: Non sum ego Christus, medius vestrum stat, quem vos nescitis, ipse est: non igitur est, cur iudicetis me solum testimonium de me proferre, nec cur illud repellatis.

Ego autem testimonium ab homine non accipio, sed hæc dico, vt vos salui sitis.

NE hoc testimonium putarent esse, propter quod dictum erat, *Alius est, qui testimonium perhibet de me*, propterea dicit, *Ego autem non accipio ab homine testimonium*, id est, non hæc narro, quasi velim Ioannis testimonio meam tueri sententiam; non indigeo vllius hominis testimonio: quod si hæc de Ioanne dixi, id propter vos ipsos facio, vt salui sitis, id est, vt vestrismet factis doctrinam meam confirmem, & impellam vos ad veritatem cognoscendam, & recipiendam, per quam salutem consequamini: nam quem vos voluntate vestra elegistis, vt de Christo perhiberet testimonium, ille ipse testatus est veritatem, nempe me esse Christum. Non hoc expresse dicit Dominus, sed tacite: nam sciebant Iudæi, de quo Ioannes testimonium perhibuerat. Et hoc verbo amplius significauit, quàm si diceret, testimonium perhibuit de me: dicens enim testimonium perhibuit veritati, insinuat non solum testimonium perhibuisse de ipso, sed adhuc verum fuisse testimonium eius, seq. verum esse Christum.

Tam de sequentibus quã de præcedentibus intelligit, cum ait, Hæc dico.

Attende autem hæc verba, *Hæc dico*, non solum referri ad superiora, nempe ne putetis hæc de Ioanne me narrasse, quod velim vti eius testimonio, sed etiam ad inferiora, & sequentia, quibus commendat Ioannem: præmittit tamen se non hæc dicere, quòd eius captet testimonium. Superius capite primo explicuimus Ioannis testimonium non fuisse Christo necessarium, sed a Deo missum esse propter Iudæorum incredulitatem, & imbecillitatem: sufficientissima enim testimonia Christus habuit præter ipsius, propterea dicit superius, *Vos misistis*, quasi diceret: Ego non remisi vos ad Ioannem, & nunc dicit: *Ego non accipio testimonium ab homine*, quo verbo insinuat tacite se esse Deum, dum generaliter testimonio hominis indigere se negat. Nec hoc est contra ea, quæ inferius dicuntur de Apostolis, qui testimonium reddiderunt de Christo iam ad cælos ascendente: nam præsens sermo est de testimonio Christi præsentis, & suam doctrinam confirmantis: Præterea Apostoli testimoniũ reddiderunt per miracula, quæ non hominis, sed Dei erant testimoniũ: at Ioannes nullum signum tale fecit. Hoc satis probat verba illa: *Alius est, qui testimonium perhibet*, non de Ioanne intelligenda, quod adhuc in sequentibus magis confirmatur.

Ille erat lucerna ardens, & lucens.

HÆc, vti diximus in superiorum explicatione, connectuntur cum ijs verbis, *Hæc dico, vt salui sitis*. Laudat enim Ioannem, & arguit Iudæos licet hæc omnia non propter se, vt ipsius testimonio se tueri velit, dicit: sed propter ipsos Iudæos, vt ipsorum dictis, & factis conuicti, veritatem salutis recipiant. Laudat ergo Ioannem, & idoneum testimonium fuisse confirmat. Ne autem dum dixit, *Vos misistis ad Ioannem*, aliquis arbitraretur Dominum dicere, Ioannem testem dignum fide non absolute fuisse, sed respectu eorum, qui talem putabant: propterea adiunxit non ex opinione Iudæorum tantum, sed vere fuisse Ioannem testem dignum omni fide. *Ille*, inquit, *Erat lucerna ardens, & lucens*, ac si diceret: Recte quidem fecistis in eo, quod Ioannem vobis testem elegistis. *Erat enim lucerna ardens, & lucens*: id est, omnia habens, quæ ad sibi aliorum fidem comparandam necessaria sunt. Eratq. testis omni dignus fide, omniq. exceptione superior.

Expendit auctor verba hæc quę de Ioanne dicuntur.

Notanda sunt verba: in hoc enim, quod dicitur, *Erat lucerna*, insinuat mandatum, seu missum esse Ioannem. Lucerna enim instrumentum quoddam est, quo vtimur, vt luceat alijs: sic Ioannes venit, vt veritatem alijs, tamquam Dei minister

minister indicaret. Lucerna etiam vt dicit Cyril. lib. 3. cap. 1. ab alio lumen accipit, accenditur enim lucerna: sic Ioannes a Christo lumen recepit. Idem notat Ambro. serm. 14. in Psal. 118. versic. 1. Lucerna praeterea, vt dicit Euthym. sole adueniente cessat: sic Ioannes Christo iam praedicante, suo testimonio finem imposuit. Est autem cum articulo, lucerna illa, vt recte dicit Cyril. vt ad prophetiam reuocaret Iudaeos. Psal. 131. Paraui lucernam Christo meo. Ioannes erat lucerna haec. August. etiam tract. 23. hanc sic interpretatur prophetiam: dicitur, *Ardens & lucens*, ardens in se, quia veritatem sciebat, cui erat testimonium perhibiturus; lucens, quia alijs veritatis huius erat idoneus, & fide dignus praedicator: lucet enim qui veritatem alijs sufficienter demonstrat. Potest enim aliquis scire veritatem; sed alijs non satis vt oportet, eam demonstrat; nec argumenta habet sufficientia ad persuadendum: talis lucerna ardens est, sed non lucens. Non sic Ioannes, sed Christum nouit, ac manifestauit: & fide dignus Christi fuit index ac testis, lumenq. tale ac tantum emisit; vt potuerint Iudaei videre si voluissent. Greg. hom. 11. in Ezechi. sic exponit. *Erat lucerna ardens*, per caeleste desiderium, *Lucens*, per verbum: illud ergo ad vitam, hoc ad doctrinam refert Gregorius, & id recte dicitur, & tam hoc, quàm illud Ioannes habuit. Arsit in se per sanctimoniam morum, & scientiam; luxit alijs per manifestationem doctrinae, & mirum exemplum vitae. Haec sunt, quae dignum fide efficiunt testimonium.

Vos autem voluistis exultare ad horam in luce eius.

Confirmat lucernam hanc illuxisse, & lumen veritatis emisisse. *Voluistis*, inquit, *Exultare in luce eius*: nam a principio dignum fide iudicastis, & vt hominem a Deo missum recepistis: lucebat ergo ille; sed *Ad horam*, & breui tempore id fecistis. Quo verbo arguit, & insimulat Iudaeos, quòd Ioanni non crediderint. Ille ardebat, & lucebat, & vos lumen recepistis eius: sed cito vestra inconstantia eum repulistis. Misistis ad eum, vt ad fide dignum testem, vt inquireretis de Christo; at postquam respondit, eius testimonium spreuistis.

ANNOTATIO XXXI.

Superiorem sententiam diuersis modis Patres exponunt.

Cyrillus lib. 3. cap. 1. superiora verba aliter exponit: nam ad baptismum refert, dicens: Mirati Ioannem in principio lucem eius hoc modo accendistis, sed postea nec ipsi ab eo baptizati, & baptizari ceteros prohibentes, ad hoc vsque insaniae delapsi estis, vt Dei nuncium increparetis; misistis enim ad eum, qui dicerent: Quid ergo baptizas? Haec Cyrillus. Sed expositio prior, quam sequitur Chrys. hom. 39. est conuenientior: nam de testimonio, quod de Christo perhibuit, sermo a hic est. Ex his verbis Domini liquet dignos reprehensione fuisse Iudaeos, quòd Ioannis testimonio non crediderint, eosq. peccasse grauiter, dum tantae luci non adhibuerunt fidem. Cyrillus haec verba affirmat insinuare Ioannem in figura legis contentum; vt enim illud verbum, erat ille *Lucerna*, reuocat ad Prophetiam Psal. 131. ita & hoc verbũ, *Ardẽs & lucẽs*, reuocat ad figurã Leuit. 24. Lucerna enim in tabernaculo lucẽs Ioannẽ significabat. Ipse Cyril. diffuse figuram hanc explicat.

Ego autem habeo testimonium maius Ioanne.

COMMENTARIVS.

Cur se testimonio Ioannis ex parte sua non indigere, nec eum in testem producere dixerit, causam exponit; quia, *Habeo*, inquit, *testimonium maius Ioanne*,

Ioanne, ideſt maioris auctoritatis, quàm ſit Ioannis teſtimonium. Et hæc verba connectuntur illis: Vos miſiſtis ad Ioannem; ac ſi dictum eſſet, vos vti teſtimonio Ioannis voluiſtis, Ego autem non produco teſtimonium hoc, habeo enim teſtimonium maius. Quod autem dicitur, *Maius Ioanne*, intelligendum eſt, maius teſtimonio Ioannis: nam teſtimonium teſtimonio, non perſonam perſonæ comparat.

Opera enim, quæ dedit mihi Pater, vt perficiam ea, ipſa opera, quæ ego facio, teſtimonium perhibent de me, quia Pater miſit me.

EXponit, quod ſit teſtimonium maius teſtimonio Ioannis, & verborum hic eſt ſenſus: *Opera quæ ego facio, ipſa perhibent de me teſtimonium*, Intellige maius, quàm ſit Ioannis teſtimonium, & ne opera, quæ, vt homo faciebat, exiſtimaret aliquis ea eſſe teſtimonium, dicit: *Quæ mihi Pater dedit, vt ea perficiam*, id eſt, Ea opera dico de me teſtimonium perhibere maius Ioannis teſtimonio, quæ facio vt Deus, quæ operor per potentiam diuinam a Patre acceptam. Cuius autem rei teſtimonium hæc opera perhibent? nimirum, me eſſe a Patre miſſum. Verba ſunt conſideranda, *Opera*, inquit, *quæ dedit mihi Pater, vt perficiam ea*, hæc ſunt opera diuinitatis, quæ virtute, & potentia faciebat, quæ a Patre ſibi data eſt. Perficienda dicit, loquens vt homo, cui Pater iniunxit, vt ea opera faceret: & ſimul potentiam dedit, per quam faceret: nempe per diuinitatem vnitam illi humanitati. At ne quis exiſtimaret ſe tantum ex commiſſione aliqua hæc opera facere, adiunxit, *Opera quæ ego facio*, id eſt, non tantum accepi a Patre opera, ſed ſimul ego opera hæc facio, quia Deus ſum: non quod alia ſint opera, quæ dedit pater, alia quæ ipſe facit, ſunt enim eadem, ſed quod a Patre accepit vt homo, propter vnionem & ipſemet facit: quia vt Deus eandem cum Patre diuinitatem, & naturam habet. Percontaberis, quis eſt, qui perhibet hoc teſtimonium? & quis eſt de quo perhibetur? opera enim teſtimonium ipſum ſunt. Reſpondeo, ipſemet Chriſtus, vt Deus eſt, perhibet de ſe, vt homine teſtimonium, per opera quæ facit ſupra hominem, nempe miracula, quæ ſunt opera Dei, ac ſi dicat: ſi nihil appareret in me niſi humanum, eſſet qui de me teſtaretur homo, at cum opera per hanc humanitatem faciam, quæ Dei ſunt, teſtimonium reddo, me eſſe Deum, qui in hac lateo humanitate: & quia hæc, quæ facio, vt Deus, communia ſunt etiam Patri. Pater vna cum filio reddunt teſtimonium, vt nõ vnus, ſed duo ſint teſtimonium ferentes, ſed de vno, nempe de filio homine facto. Quod autem teſtantur id eſt, eſſe ſcilicet filium Dei a Patre miſſum, qui in illa eſt humanitate, nec merum eſſe hominem, qui apparet, ſed ſimul filium Dei.

ANNOTATIO XXXII.

Quare nõ dicit opera ſua teſtari, quod æqualis ſit Patri, ſed quod ab eo miſſus ſit.

CHryſoſt. hom. 39. potuiſſet, inquit, dicere Chriſtus, teſtimonium perhibent de me, quod æqualis ſim Patri, at noluit: ſed minus expreſsit, quia miſit me Pater, quia hoc prophetarum erat: & quia, ſi hoc ſemel eſſet admiſſum, conſequebatur etiam admittendum eum eſſe æqualem Patri. Dices, qua ratione opera hæc, erant maius teſtimonium Ioannis teſtimonio? Si enim Ioannes a Deo miſſus eſt, &

A opera etiam a Deo procedunt, æqualis auctoritatis eſſe videntur. Dico ſi conſtitiſſet, & manifeſtum eſſet Ioannem a Deo miſſum, & teſtimonium eius a Deo eſſe, vtique æqualis eſſet auctoritatis: nam difficultas credendi ex eo procedit, quia obſcurum eſt, an a Deo, quæ dicuntur & proponuntur, procedant. Si enim nobis, & omnibus conſtaret Deum eſſe, qui per homines docet, quæ fidei ſunt; omnes crederent,

derent, quia Deum mentiri non posse certum est: miracula autem fiunt, vt quæ dicuntur, esse Dei credantur. Illud ergo, quod magis probat virtutem diuinam, maius testimonium, & efficacius est. Ioannes ergo a Deo missus erat: tamen non ita A certum erat hominibus eum esse a Deo, vti erant opera mira, quæ fecit Christus. Propterea maius fuit testimonium ex his operibus sumptum, quàm testimoniũ Ioannis, tantam certitudinem, quod a Deo esset, non habentis.

Et, qui misit me Pater, ipse testimonium perhibuit de me.

COMMENTARIVS.

DIxit alium esse, qui de eo testimonium perhibet: Et his expositis, quæ occasione Ioannis dicta sunt, quis sit hic alius, qui testimonium perhibet, explicat. *Pater*, inquit, *qui misit me, testimonium perhibuit de me*. Hoc testimonium est illud in Baptismo redditum, quando vox de cælo audita est Patris dicentis: Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi complacui. Et attendenda est particula, *Et*, quæ dictio est accumulans, ac si diceret: etiam Pater perhibuit testimonium de me. accumulatur autem hoc Patris testimonium, nō Ioannis testimonio, sed testimonio, quod ipsemet Christus vt Deus, de se reddebat, vt homine per opera diuinitatis vt sit sensus: Operibus meis, quæ Patris diuinitate facio, testimonium perhibeo de me, qui homo foris appareo, quòd sim filius a Patre missus: & Pater etiam meus testimonium perhibuit iam de me, quando sua voce hoc idem declarauit, me esse suum filium.

ANNOTATIO XXXIII.

De quo Patris testimonio Christus loquatur.

VErba hęc graues Doctores superioribus connectunt, & non de Patris testimonio apud Iordanem exhibito, sed de testimonio Patris per eademmet opera, quæ Christus faciebat exponunt, vt sit hic sensus: *Opera, quæ ego facio, testimonium perhibent de me:* & simul etiam Pater, qui misit me, testimonium perhibet mecum per eadem opera, vt simul sit Pater mecum testis de me, sicut etiam meeum operatur. Hanc connexionem, & expositionem adferunt. Hilar. lib. 9. Trini. August. tract. 23. & videtur etiam idem sentire Cyrillus lib. 3. cap. 2. at illud verbum, *perhibuit*, duriuscule accommodatur: dicendum enim erat: Pater testimonium perhibet de me, sicut dictum est; *Opera quæ facio, testimonium perhibent*. Chrysost. homil. 39. & Euthym. de testimonio Pa- A tris apud Iordanem, quando Christus baptizatus est, interpretantur: hoc enim fuit proprium Patris testimonium. Et hanc interpretationem sumus in commētario secuti, tum quia planior est, & verbis accommodatur; tū quia sequētibus optime connectitur, in quorum expositione hæc interpretatio magis confirmabitur. Aliqui hoc tempore de testimonio per Prophetas & scripturas ceteras veteres exhibito exponunt: scriptura enim illa tota testimo- B nium Christi est, quam si attendissent Iudæi illi, profecto instructi fuissent, vt Christum agnoscerent. Non est improbabilis expositio, tamen difficultatem patitur hanc: nam hoc testimonium non magis est Patris, quàm Filij, & Spiritus sancti ipsius, qui locutus est per Prophetas. Media igitur expositio legitima visa est.

Neque vocem eius vmquam audistis, neque speciem eius vidistis, & verbum eius non habetis in vobis manens, quia, quem misit ille, huic vos non creditis.

COMMENTARIVS.

NOtandus est huius loci sensus, in cuius gratiam sciendum ex Deutero. 18. & Exod. 20. populum Iudæorum quando ei in deserto legem Deus dedit

præ timore, & terrore sonitus, & lampadum ignis procul stetisse, nec ausum esse ad Deum accedere, ob idq. petijsse mediatorem aliquem, quem se audire polliciti sunt; quorum verba, cum referret Moyses Domino, respondit se acceptare pactum, & vocem populi, promisitq. se locuturum per mediatorem quendam: ea lege, vt si eum non audirent, vltionem de eis sumeret. Moysis verba sunt hæc: Prophetam de gente tua, & de fratribus tuis sicut me suscitabit tibi Dominus Deus tuus, ipsum audies, vt petisti in Oreb, quando concio congregata est, atque dixisti: Vltra non audiam vocem Domini Dei mei, & ignem hunc maximum amplius non videbo, ne moriar. Et ait Dominus mihi. Bene omnia sunt locuti: Prophetam suscitabo eis de medio fratrum suorum, similem tui, & ponam verba mea in ore eius, loqueturq. ad eos omnia, quæ præcepero illi; qui autem verba eius, quæ loquetur in nomine meo, audire noluerit, ego vltor existam. Hoc fuit pactum inter Deum, & illum populum. Hic Propheta suscitandus, per quem Deus verbum locuturus erat populo, Christus erat, quem audire populus recepit sub pœna diuinæ vltionis, ne Deus eis loqueretur amplius sub specie illa horribili lampadum, & tonitruum, & buccinæ. Ex hac historia totus pendet huius loci sensus, & connexio. Cum Patrem testimonium reddidisse de eo dixisset, arguit eos vt immemores, & contemptores pacti, quod pepigerunt cum Deo in monte Oreb, & dicit: Vos, *Eius vocem non audistis, nec speciem eius vidistis*. Alludit ad verba, quæ tunc populus dixit, nempe, vocem eius non audiam, & ignem hunc non videbo. Sensus ergo est, obtinuistis, quæ per patres vestros olim præ timore petijstis: non enim vocem horribilem Patris audistis, neque speciem terribilem eius vidistis, verbũ tamen & pactum eius, ad quod vos obligastis, non seruatis. Acceptastis quidem pactum eius nempe vos audituros, quem ille miserit Prophetam de gente vestra: at verbum & pactum eius non manet in vobis, quia quod pepegistis, implere non vultis: ecce enim ego sum, quem ille misit, & vos non mihi creditis, nec auditis me sicut promisistis. Quibus verbis aperte se esse Messiam Christus significat, & diuinam vltionem propter eorum incredulitatem ex Dei pacto, tacite comminatur. Hic est legitimus sensus, a quo reliquæ expositiones multum recesserunt, cui sensui maxime consentit, quod sequitur: *Scrutamini scripturas* &c. hæc enim sententia ad veterem illam historiam pertinet.

ANNOTATIO XXXIV.

Patrum diuersæ explicationes.

SEntentia superior varie exponitur a Doctoribus propter eius obscuritatem. Hilar. lib. 9. de Trini. hanc sententiam ad totam superiorem refert; nempe, Propterea vocem eius non audistis, nec speciem vidistis, nec verbum eius manet in vobis, quia mihi non creditis. Quasi dictum sit: Si mihi crederetis, vocem Patris audiretis, & speciem videretis: qui enim videt me, videt & Patrem: similiter, qui audit me, audit & Patrem: & verbum patris in eo manet. Chrysost. homil. 39. & Cyrillus lib. 3. cap. 3. exponunt, velle Dominum probare, & confundere Iudæos se de cognitione Dei gloriantes, quòd Patrem vere non cognoscant: & sic interpretantur: *Vocem eius non audistis, nec speciem vidistis*, quia Deus spiritualis est, nec vocem aut speciem habet propriam, sicut habet homo, per quam cognoscatur: nam vox illa, aut species, quam audierunt, & viderunt Prophetæ, propria non erant Dei, sed signa quædam: & propterea dicitur: *Vocem eius non audistis vnquam*. Mihi, quamuis ita sit vere, Deum non habuisse vocem, aut speciem, potius videtur Dominum noluisse negare, quæ in scripturis recepta erant: nouam enim calumniæ occasionem daret. In scriptura autem vox, & facies, seu species Dei leguntur, quamuis propriæ non sint, & sic Deus visus, & auditus dicitur sæpe. Athana. sermo 4. contra Arrianos verbum refert ad Christum, qui est Verbum patris, & dicit rectè coniungi cum specie, & forma Dei, quia ipse est imago, & cha-

& character viuus Patris: tunc ad sensum litteralem hæc sic accommodantur. Vos vocem Dei non audistis, nec formam vidistis: & cum superesset vobis modus vnus, vt in me qui sum Verbum patris, & imago eius substantiæ, quiq. videt me, videt Patrem, crederetis; hunc modum contemnitis, & non creditis mihi: propterea Patris cognitionem non habetis, & diuina notitia priuati estis. Augus. contra Adimantum cap. 9. exponit, vocem, *Non audistis*, quia non credidistis, quando dictum est Ioan. 17. Et clarificaui, & iterum clarificabo. *Neque speciem vidistis*, quia Pater speciem non habet: tamen hoc non potest accommodari, quia quando hæc loquebatur, nondum erat prolata illa vox Patris. Aliqui ad vocem in baptismo referunt, quam isti existentes in Hierusalem non audierant, quod Hila. lib. 9. Trini. insinuat, sed nec hoc facile aptatur verbis: nam dicitur, *Non audistis vmquam*, quod aduerbium, non ad vnam vocem, sed generaliter ad omnes refertur. Hæc sunt, quæ sentiunt Doctores: iudicium lectoribus relinquo. Mihi legitima videtur expositio in commentario posita. Speciem Dei vocat eam, in qua apparebat: & vocem, verba, quæ sentiebantur, vt Exo. 10. & Deut. 18. constat.

Scrutamini scripturas, quia vos putatis in ipsis vitam æternam habere, & illæ sunt, quæ testimonium perhibent de me: & non vultis venire ad me, vt vitam habeatis.

COMMENTARIVS.

Testimonio operum, & paterno accumulat etiam scripturas sacras. Vos, inquit, scrutamini, & inquiritis scripturas, quia putatis in obseruantia earum vitam positam æternam: & illæ sunt, quæ testimonium perhibent de me, & tamen vos non vultis venire ad me, vt hanc vitam habeatis. Malitiam eorum arguit, significans eos proprio scripturarũ studio conuictos esse de veritate Christi, præ malitia tamen nolle eum recipere, nec in ipsum credere, quãuis per Christum vita hæc æterna consequenda esset. Ex hoc loco constat Iudæos scripturas de Christo inquisiuisse, quamuis animo calumniandi, earumq. lectione conuictos de veritate Christi (non enim testimonijs tot, ac tantis, quod respondere possent, inuenire poterant) non volebant adhuc obstinati credere in eum, nec ipsum confiteri, etsi scirent in Christo vero, & promisso positam vitam hanc æternam, quam ex scripturarum obseruantia se habituros esse arbitrabantur. Hoc significat illud verbum, *Et non vultis venire ad me*, quasi causa sit voluntatis malitia, non autem quod scripturarum testimonia non indicauerint veritatem eis. Scripturæ dicuntur testimonium perhibere de Christo, non solum quia promissus est in scripturis Christus, sed quia ex signis, & circumstantijs multis in scriptura expressis, agnoscere potuerunt Iudæi illum esse Christum promissum. Hoc est, quod dicitur, *Testimonium perhibent de me*, & dum generali vtitur scripturarum vocabulo, & legem, & Prophetas significat: tota enim scriptura plena est testimonijs Christi.

ANNOTATIO XXXV.

Diuersæ expositiones superiorũ verborum.

Sententia hæc duplicem habet sensum ex ambiguitate verbi Græci, & Latini, *Scrutamini*: nam legi potest per modum imperandi, & exhortandi, vt Christus eos impellat ad studium scripturarum, quia ipsæ testimonium præbent de Christo, & in hoc sensu interpretantur Chrys. hom. 40. immo Athanas. in quadam ep ist quæ est in fine voluminis operum. Et Basili. lib. de bap. cap. 4. & Euthym. & est communis interpretatio. Cyril. vero lib. 3. cap. 4. quamuis asserat eam esse tritam, & communem expositionem, tamen non sequitur, sed exponit verbum per modum indi-

Pp 2

indicandi, id est, inquiritis, & legitis scripturas, & cum illæ testimonium perhibeant vobis de me, non vultis credere, quantumuis existimetis vitam æternam positam in earum obseruantia, & per Christum hanc vitam obtinendam.

Hæc expositio verbis ita accommodatur, vt prior vix possit aptari. Nam si per modum exhortandi dicta essent hæc verba, dicendum potius erat, Inquirite scripturas, in quibus putatis vitam habere, & venietis ad me, vt vitam habeatis; cum autem dicitur, *Non vultis venire ad me*, indicatur illos scrutari iam scripturas, & cùm testimonium perhibeant de Christo nolle tamen eos ad ipsum venire, a quo vitam æternam haberent, si venirent. Illud, *Vt*, finem, non solam consequentiam significat, vt sit sensus: *Non vultis venire ad me*, tamquam ad Messiam, vt per me vitam hanc consequamini. Non est solus Cyrillus in hac interpretatione; eum & Irenæus lib. 4. c. 23. hoc verbum. *Scrutamini* non per exhortandi, sed indicandi modum interpretetur. Hunc enim locum citans in capitis illius principio, & loca veteris scripturæ aliquot enarrans, subiunxit hæc verba: Inquirant hi, qui omnia scrutari dicuntur, id tempus, in quo deficit princeps. His verbis Irenæus significat verba Ioannis, modo indicandi esse prolata, sicuti etiam Cyril. legit. Euthym. censet illam particulam, *Et, Et illæ testimonium perhibent*, &c. abundare: nam legenda est sententia quantum ad sensum sine tali particulâ. immo Irenæus lib. 4. cap. 23. legit hanc sententiam sine tali particula. At non video, cur abundet, nec cur omittenda sit; sensus enim lucidior est cum tali particula.

Claritatem ab hominibus non accipio: sed cognoui vos, quia dilectionem Dei non habetis in vobis.

COMMENTARIVS.

NE verba illa, *Non vultis venire ad me, vt vitam habeatis*, ex ambitione, & humanæ alicuius gloriæ appetentia prolata esse existimarent, vt forsitan iam illi corde conceperant: hanc falsam Dominus remouet suspicionem, & causam cur dicta sint, veram exponit: *Non*, inquit, *claritatem ab hominibus accipio*, id est, humanam gloriam nihil facio, humanas laudes, & honores propter me ipsum non curo, nec eas accepto, vnde quæ dixi, *Non vultis ad me venire*, non quia a vobis magni fieri & laudari cupiam dixi: sed quia noui vos non habere vitam, quæ est dilectio Dei, & vt hanc acciperetis, Propter vestram ergo vtilitatem locutus sum hæc, non autem propter me: ego enim hominibus non indigeo, sed propter salutem ipsorum eos quæro. Verbum, *Claritatem*, apud Græcos δόξα est, modo interpres vertit gloriam, modo claritatem: paulo enim inferius vertit gloriam, tamen idem est semper vocabulum Græcum, & eadem significatio.

ANNOTATIO XXXVI.

Varijs modis exponitur superior sententia.

PRiorem partem sententiæ Chrys. ho. 40. & Cyril. lib. 3. cap. 5. exponunt, & connectunt, sicut in commentario dictum est, & est legitimus sensus, & connexio: posteriorem partem non connectũt quidem eodem modo, nec exponunt. Chryso. enim & Euthymius hæc verba dicta cẽsent, vt argueret, & reprehẽderet eos, qui zelo Dei, & tamquam Deũ diligẽtes, Christum persequi videri volebant: contra quos dicit: Noui vos, quòd dilectionem Dei non habeatis, nec ex eius amore me persequamini; cum Deus tot testimonijs me ab se missum esse confirmauerit. Erit ergo sensus hic; non hæc dixi, vt quæram hominum gloriam, sed vt vos arguam, quod quæ facitis, non ex dilectione Dei faciatis. Non sic Cyril. exponit, sed sensus secundum eum iste est; Non hæc dixi propter humanam gloriam, sed vt cognoscatis dilectionem Dei nõ esse in vobis, qua priuati, quo modo poteritis ad me, qui filius sum Dei venire? Facilior sensus, & connexio nobis videtur, quã in commentario explicuimus.

Ego

Ego veni in nomine patris mei, & non accepistis me: si alius venerit in nomine suo, illum accipietis.

COMMENTARIVS.

EOs dilectionem Dei non habere, nec propter Dei amorem opera sua facere, his verbis satis declarat Dominus, *Ego veni in nomine patris mei, & non me accepistis*, nec credidistis mihi. Venire in nomine Patris, non est tantum missum esse a Patre; sed ita missum, vt testimonia efficacissimã, & argumenta sufficientissima suæ missionis haberet. *Veni*, inquit, *In nomine Patris, & non accepistis*, non quia non ego fecerim omnia ea, ex quibus me a Patre missum cognosceretis, sed quia noluistis: ergo vos non habetis dilectionem Patris, nec ex Dei amore facitis, quæ facitis. Præterea si alius venerit, vt re vera veniet, in nomine suo, non a Deo missus, sed a sua propria malitia inductus, eum recipietis. Si autẽ amor Dei in vobis esset, non deberetis hunc recipere. Si igitur, quem misit Deus, non recipitis, quem non misit, recipitis; non est dilectio Dei in vobis.

Attende, cum Dominus ad defectũ dilectionis Dei illos quòd eum non receperint, reducit, insinuat non ex ignorantia probabili ea facere, sed ex errore grauissimo, & inexcusabili, aut ex scientia: nam Christum vel nouerunt, aut vnde facile noscere possent, habuerunt: illum autem, quem recepturi erant, non esse a Deo, similiter habituri erant, vnde assequi possent. Noluit autem Dominus expresse dicere alium venturum, sed tacite, *si*, inquit, *alius venerit*, quibus verbis comminatur pœnam Iudęis, in spiritum erroris tradẽdos esse, vt tamquam Christum recipiant eum, qui vere Antichristus erit, quia verum non receperunt.

ANNOTATIO XXXVII.

Quid sit in nomine Patris venisse.

DVo hoc loco consideranda occurrunt. A Vnum est circa illud verbum, *In nomine Patris mei*, Athanasius enim de vnitate Trinitatis lib. 2. & 5. exponit hoc verbum, sic vt Christus dictus sit in nomine Patris venisse, quia Deus erat sicut, & Pater, nomenq. Dei vtrique commune. Erit ergo sensus, Veni in nomine Patris mei, non solum missus, sed ita missus, vt Deus essem, nomen idem cum patre commune habens: quod ex operibus communibus cum Patre, demonstrauit, nam eadẽ operatus est, quæ & Pater. Et hac ratione, intelligitur illud Psal. 117. Benedictus B qui venit in nomine Domini. & inde vrget Athanas. Arrianos, Si venit in nomine Patris, ergo habuit nomen commune cum Patre, non illud proprium, nempe vt pater esset, sic enim confusio personarum fieret: sed id nomen, quia Pater Deus est. Si ergo nomen habet idem quod Pater, ergo & essentiam, & naturam. Et re vera hic est sensus legitimus. Venit enim, *In nomine Patris*, quod non tantum missum esse a Deo vt Prophetæ missi sunt, significat; sed C venisse tamquam filium Dei naturam eandem habentem, & nomen cum Patre, sicut & opera eadem. Propterea non dicitur missus sum a Deo, sed *Veni in nomine Patris*, quod nemo Prophetarum etiam eorum, qui a Deo missi sunt, de se protulit nec affirmauit. nec Arriani proterui hinc euadebant, quando dicebant, quia Patris auctoritate, & a Deo missus erat, id esse dictum; non tamen quòd Deus esset idem cum Patre, quia responsio non soluit argumenti efficaciam. Plus enim est in nomine Patris venisse, maxime adiunctis etiã, quæ præcesserunt, Omnia, quæ facit Pater, facit, & filius, venit enim cum eadem virtute, & potentia patris. Eodem modo cum Athana. exponit Hilar. lib. 9. de Trini. Ambro. autem 2. Thessalo. 2. hæc verba considerans, dicit: Venire in nomine Patris est seipsum profiteri filium Dei: & inde deducit Antichristum non se filiũ Dei prædicaturum, sed Deum: quia in nomine suo dicitur vẽturus. quasi hoc verbum, *In nomine suo veniet*. Significet, quòd non ab alio missus veniat, sed tamquam Deus ipse a nemine procedẽs, se ipsum enim esse Deum mentietur: idcirco in nomine suo veniet. Sed non existimo hunc esse huius verbi sensum, sed, *In nomine suo veniet*, quia

re vera nullam habebit diuinam virtutem A sed sua malitia finget se a Deo missum, vt Dei filium, sicut falsi Prophetæ in suo nomine veniebant, quia re vera a Deo non mittebantur. Et hoc est quod dicitur nũc, *Si quis veniet in nomine suo.* id est, re vera non a Deo missus, nec Dei habens potestatem, sed sua se fingens propria nequitia talem, recipietis illum.

Recentiorũ sententia de illo alio, qui veniet in nomine suo.

Alterum verbum est, *Si alius venerit.* recentiores de quibusdam, qui pauco post tempore a Christi ascensione finxerunt se Christum, & deceperunt turbas, hoc dictũ exponũt. de vno enim Aegyptio refert Iosephus lib. 2. de bello Iudaico, cap. 12. qui triginta millia Iudæorum decepit: & de Simone Mago habetur Act. 8. qui multos decepit: tamen communis sanctorum interpretatio est de Antichristo, qui vere vltimis diebus se Christum prædicabit multosq. decipiet, & huic multitudo Iudæorum datura est fidem, Deo iusto suo iudicio propter eorum perfidiam permittente. Ita exponunt Irenæus, lib. 5. capit. 25. Hieronymus ad Algasiã, quæstio. 11. Ambro. lib. 1. de Spiritu sancto capit. 14. Hilarius lib. 9. de Trinitate, & lib. de vnitate Patris, & Filij. Cyrillus lib. 3. capit. 6. & Chrysostomus hom. 40. & iste est legitimus sensus.

Quo modo vos potestis credere, qui gloriam ab inuicem accipitis, & gloriam, quæ a solo Deo est, non quæritis?

COMMENTARIVS.

Causam infidelitatis eorum aperit, eisq. tamquam sapientissimus, & clementissimus medicus eam manifestat, cum quadam simulatione, vt si forte causa cognita, & aperta, resipiscant, & ad medicum cõfugiant. Simile mihi hoc videtur ac si infirmus graui, & diuturna ægritudine laborans multis, & efficacibus remedijs sanitatis acceptis, tamen adhuc a mala quadam consuetudine, quæ causa morbi est, nolens recedere, in medicum culpam reijciat, & dicat: Nullum hactenus remedium efficax adhibuisti, iam enim sanus essem si adhibuisses; contra quem medicus iuste, & miseráter insurgat dicens: Quo modo tu potes sanari, qui a praua hac consuetudine, a qua morbum contraxisti, non recedis? ita nunc Dominus, quia incredulitatis causam Iudæi in corde suo in Christum reuocabant, quasi non crederent, quia se nondum Christum esse verum probauerat, nec unde id credere possent, ostenderat; propterea in eos inuehitur, postquã iam testimonia suæ veritatis narrauit, & eos arguit, dicens: *Quo modo credere potestis qui gloriam* propriam quęritis, non Dei? non ego sum in causa, qui efficacissima credendi iam adhibui argumenta, sed vos qui ab ambitione vestra, quę cęcitatis vestrę causa est, non abstinetis. Hic est sensus, & connexio verborum.

Quid sit gloriam ab inuicem quærere.

Adhuc tamen sunt verba explicanda. Gloriam ab inuicem accipere, est nomẽ sanctitatis & doctrinæ ac virtutis ab hominibus quęrere: non tam studiosum & doctum, & virtute præditum esse, quam talem ab hominibus reputari; qui autem plus studet vere virtutem, & doctrinam amplecti, quàm ab hominibus talis videri, hic gloriam quæ a Deo est quærit: nam apud Deum gloriam habet, qui talis est; non autem qui talis tantum reputatur. Pluris ergo isti faciebant tales ab inuicem haberi, quàm tales apud Deum esse; ideo dicti sunt accipere gloriam ab hominibus, & non quærere gloriam, quæ est a Deo. Qui vere virtutem, & legis obseruantiam, & iustitiam habet, iste testimonium, & nomen suum habet ab ipso Deo, & propterea dicitur gloria hæc a Deo esse; quia Deus est, qui præclaram habet cognitionem de homine, quando vere iustus, est, & qui auctor est vere virtutis, & iustitiæ, cui non incumbentes, non quærunt gloriam, quæ a Deo est vno verbo sensus est. Hi plus apparere tales hominibus volebant, quàm vere, & coram Deo esse.

Ex ambitione excitas Iudæorum orta.

Sciendum est Iudæos videri voluisse sapientes, ac prudentes, & legis obseruatores apud alios: nimium autem opinionis suæ minui reputabant, si a Christo

sto discerent, & eius discipuli fierent, quem litteras numquam didicisse credebant: minus legis obseruatores ab alijs haberi timebant, si Christum sequerētur, qui legis rigorem seruare non videbatur. Elegerunt ergo potius non credere nec eum confiteri; idcirco ambitio excæcauit eos, & magno fuit impedimēto, ne crederent, & ad Christū venirent. Passiones enim animi uitiosę, & affectus inordinati sæpe excęcant, & detinent mentem, ne ueritatem cognoscat, atque etiam ne cognitam exterius profiteatur. Hilari. lib. 9. de Trini. aliter hanc legit sententiam, nempe, *Quo modo potestis credere, qui honorem ab hominibus accipitis, & honorem eius, qui solus Deus est, non quæritis?* & tunc sensus est; eos pluris fecisse gloriam, & honorem proprium apud homines, quàm honorem Dei ueri: id est, plus ipsos ab aliis honorari, quàm honorare Deum uerum.

ANNOTATIO XXXVIII.

Qua ratione ambitio quæ in voluntate residet fidem intellectus impediat.

Dubitare non immerito aliquis posset A qua ratione, cum fides sit intellectus, ambitio autem voluntatis, impedimentū hæc esse possit credendi, & causa Iudæis his fuerit incredulitatis erga Christum. Sciendum: veritates, quibus per intellectum assentimus, in duplici esse differentia; quædam habent sufficientem sui ostēsionem, aut probationem, & hæ sunt, quæ aut tam claræ, & euidentes sunt, vt per se pateāt, quas Pilosophi uocāt propositiones per se notas: aut habēt probationes, & argumenta quæ necessario concludunt, & conuincunt, quales sunt veritates sciētiarum, B quæ etiamsi per se ipsas, & solæ propositæ non innotescant intellectui, tamen si ratio & argumentum accedat, ita fiunt manifestæ, vt intellectus repugnare non valeat. Aliæ sunt veritates, quæ nec per se ita sunt notæ, vt intellectus per se solus valeat assentiri, nec habent probationes ita necessarias, vt intellectus dissentire non possit; tamen habent aliquam probationem inducentem, & inclinantem intellectum ad assentiendum, & hæ sunt veritates, de C quibus dicimur habere opinionem: eis enim assentimus, non quòd necessariam probationem habeant; sed quòd probatio sit rationabilis, & inductiua intellectus, sed non conuincens. In illis veritatibus prioribus intellectus non indiget auxilio voluntatis; nam siue homo velit, siue nolit, dissentire non valet: in posterioribus autem sæpe indiget auxilio voluntatis, quæ ipsummet inducat ad assensum, & suppleat, quod probationi deest. Hinc D fit, vt quando bene affecti sumus erga aliquem, facilius credamus, quæ dicit, etiā si rationibus, non ita vrgētibus vtatur: quos autem odio habemus, non facile eorum dicta recipimus, quamuis, rationes forsan, & probationes vrgentiores habeant quandó neutræ sunt necessariæ: nam voluntas inducit intellectum, vt illis assentiatur, nō autē istis. Hæc omnia sunt ex Philosophia sūpta, nec est cur diffusius hæc tractemus, sed proposito nostro applicanda sunt.

Veritates fidei quomodo a voluntate iuuentur.

Veritates fidei nostræ non sunt prioris generis: non enim sunt per se manifestæ, nec demōstrationibus, aut probationibus necessarijs fides procedit: quod Basil. hom. in Psal. 115. docuit, dicens: Fides non per rationales methodos, nec per Geometricas necessitates animum ad assensum trahit; sed per actionem virtutis. hæc Basil. Sūt ergo posterioris generis; non quòd pro bationibus vllis ionitatur fides, sed quòd non ita eius veritates pateant intellectui, vt nisi voluntas adiuuet, solus ipse valeat assēitiri. habet quidē fides probationes pro his, qui nōdū credunt; tamē neque hæ necessarię sunt, sicut demōstrationes sciētiarū: nec qui credunt, propter eas credūt: sed propter lumen fidei a Deo infusum intellectum inclinante ad assensum, ita vt non sufficiat, nisi voluntas concurrat simul, vt velit homo credere. Nec etiam probationes non credenti sufficiunt: nisi adhuc intellectus illumioetur, & voluntas etiam accedat, quod non facit, nisi etiam adiuta a Deo. hac ratione fit, vt fides sit meritoria, quia libertate non priuatur, cui dum credit, hominis voluntas innititur, iuxta illud 2. Cori. 10. Captiuantes intellectum in obsequium fidei. Captiuat voluntas intellectum, quia inducit, vt credat ea, quorum non habet necessariam probationem si igitur ita est, vti re vera est, vitia voluntatis, & animi affectus multum possunt contra fidem: nam voluntatem auertunt ab effectu pio captiuante intellectum; idcirco quando vitia, & passiones contrarię sunt ijs quæ fidei sunt, impediunt ad recipiendam fidem, & impellunt ad receptam deserendam; quod exemplis simul, & auctoritate sanctorum illustrabimus.

Grego.

Corrupti mores impediunt fidem, & iam receptā expellūt.

Grego. Nyss. Orat. 3. de resurrectione, Qui sibi, inquit, conscij sunt turpissimarum, & fœdissimarum actionum, quibus graues pœnas meriti sunt, odio iudicij tollunt resurrectionem, & pro eo quod cupiunt & optant, varias cogitationes sibi fingunt. Hæc Grego. Vides hos nolentes credere corporum resurrectionem, viuebant enim pessime timentesq. iudicij seueritatem in resurrectione, idcirco inducti fuut, ut potius non crederent resurrectionem, ut a timore se liberarent, & licē ter vitijs indulgerent. Aug. lib. 21. Ciui. c. 18. nōnullos dicit ęternitatem pœnarum inferni negasse, vt suis perditis moribus hanc pollicerentur impunitatem. Ambr. lib. 1. de pœnit. cap. 15. Nouatianū amissi Episcopatus dolore āb Ecclesia discessisse refert. Chryso. hom. 7. in Ioan. Paulum Samosatensem amore feminæ cuiusdam a fide apostatasse dicit; quod permultis nostri temporis hęreticis euenit. Vitijs enim carnis tracti, a fide Catholica recesserunt, vt sibi licere carnis indulgentiam, quam concupiebant, persuaderent, quam Catholica fides damnabat. Grego. lib. 20. Mora. cap. 12. Auaritiam aliquos retinere dicit, ne ad fidem conuertantur. quod hodie etiam experimur. Malunt enim multi in suis hæresibus hærere, quàm dum ad veritatem Catholicam reuertuntur, Ecclesiarum bona temporalia, quæ inique rapuerunt, restituere. Vitia enim detinent intellectum in errore sibi conformi, & à contraria auertunt veritate. Hoc etiā, fuit, quod olim idololatras homines fecit, & in idololatria retinuit; quod Athan. in orat. cōtra idololatras docuit. & Grego. Naziā. in orat. ad Nemesium, cuius hæc sunt verba: Stulti idolorum cultores, qui hoc vitijs vestris subsidium excogitastis, vt flagitiosos, mendaces, sicarios, versutos, & flexuosos, periuros, raptores, cinędos, adulteros, pędicones vobis deos fingeretis; nec eo contenti, vitijs etiam ipsis sacra instituistis, alios nimirum atque alios alijs, alijsq. sceleribus flagitijsq. nobiles, & præpotentes diuinis honoribus afficientes; ex quo illud efficitur, vt non solum impunitum maneat quoduis crimen, sed etiam laudabile, atque honestum habeatur uelut Deo, qui id coluit, gratum & iucundum. Hæc Grægo. quorum magna pars in nostri temporis hæreticis vera esse cernitur, quod maxime dolendum est. Sexcenta sunt huiusmodi testimonia, sed pro dictorum declaratione, & confirmatio ne hæc sufficiant.

Ex dictis ad interrogata respondet.

Facile est ex his soluere propositam difficultatem, est quidem intellectus credere, sed cum lumen fidei non adeo veritates credendas manifester, & earum probationes non ita sint necessarię, vt intellectum conuincant, sicut a scientificis demonstrationibus cōuincitur, fit, vt volūtatis actus, ipsius inquam, electio sit ad fidem necessaria, quam nec ipsa voluntas habet sine auxilio gratię. Vitia ergo, & passiones exorbitantis voluntatis, auertunt, & impediunt intellectum a veritate. Videbatur istis Iudęis, si Christum admitterent, fore vt eo in pretio nō haberētur, in quo prius habebantur: non etiam eam doctrinæ, & sanctitatis opinionem conseruaturos, quā sibi apud vulgus comparauerant; & quamuis vere decepti hoc essent, tamen ita sibi persuaserāt. propterea noluerunt fidem habere Christo, malentes sibi persuadere Christum non esse, ne sibi id persuasi, quæ cupiebant, amitterent. Ambitio ergo eorū, & vana gloria detinuit intellectum, ne tāte doctrinę, tantis Christi probationibus assensum pręberet. Fecit hoc idem auaritia, ne scilicet lucra, quę ex oblationibus adueniebant ipsis, amitterent, vt in parabola vineę Mat. 21. ostenditur, tamen hoc in loco ambitionis mentio facta est.

Nolite putare, quia ego accusaturus sum vos apud Patrem, est qui accusat vos Moyses, in quo vos speratis.

COMMENTARIVS.

ABstulit Christus hactenus Iudæis defensionem vnam, qua se tuebantur, ne ipsi crederent, & vt ipsum persequerentur, nempe zelum Dei, & dilectionē eius: ostenditq. dilectionem Dei non esse in eis, ne ad hanc eos posse confugere, sed potius ambitionem, & humanæ gloriæ cupiditatem causam esse, quam diuinæ dilectioni anteferebant. nunc alteram remouet defensionem, conuertitq.

in ipsos: tuebantur enim se Moyse, quasi eius præcepta, & verba obseruarent, eaq. causa Christo contradicerent. Contra hanc eorum defensionem dicit Dominus: ne putetis me accusaturum vos apud patrem, quasi mihi soli increduli, fueritis: nam Moyses ipse, quo vos tuemini, in quo speratis, ipse vos accusat iam tamquam eos, qui etiam ipsi sitis increduli, & infideles: non ergo est, quòd vos Moyse tueamini. Phrasis est frequens, non quòd accusaturus non sit: sed quòd non solus sed cum Moyse. Mar. 9. Quicumque me susceperit, non me suscipit, sed eum, qui misit me: id est, non me solum suscipit, sed etiam eum, qui misit me. Et Matth. 10. Non vos estis, qui loquimini, sed spiritus patris vestri, qui loquitur in vobis. Et 1. Corint. 15. Abundantius omnibus laboraui, non ego, sed gratia Dei mecum: id est, non soli vos estis, qui loquimini: non ego solus laboraui, sed gratia simul Et habet verbũ præsens energiam, *Accusat*, quasi iã ipse vos accusat. Accusare Moysem non est aliud, quam peccatum Iudæorum, quod incredulitate contra Moysem commiserunt, eos dignos damnatione coram Dei iudicio facere. Hac etiam ratione Christus accusabit malos, quia peccata contra fidem, & legem Christi, eos dignos damnatione facient; non autem dicuntur accusare, quasi peccata ad iudicem deferant, vt solet in humanis fieri accusationibus.

Si enim crederetis Moysi, crederetis forsitan & mihi: de me enim ille scripsit.

CVr Moyses eos accuset, explicat, quia Moysi non habebant fidem: & simul hoc exponit, & probat, quasi dicat: Moysi non creditis, quod eo argumento probo, quia si ei crederetis, mihi etiam fidem adhiberetis: nam ille de me scripsit Si igitur mihi non creditis, de quo ille scripsit, & verbis eius increduli estis, & hac ratione vos accusat Moyses. Illud, *Forsitan*, Græcis est frequens particula expletiua, & vim potius affirmandi habet, vt alias diximus; propterea multi antiqui Doctores sine tali particula hanc legunt sententiam, nempe Irenæus lib. 4. cap. 3. & Cyprianus lib. 1. contra Iudæos cap. 18. & August. hom. 45. de Verbis Domini.

ANNOTATIO XXXIX.

Expenditur sensus superiorum verborum.

MOyses scripsisse dicitur non obiter & præter propositum, sed magno cõsilio & ex suscepti operis præcipuo instituto. August. li. 16. con Faust. c. 22. dicit omnia propter Christũ Moysẽ scripsisse, proptereaq. nõ esse dictũ: Et de me ille scripsit, sed, *De me ille scripsit*, nihil enim scripsit, quod non ratione Christi scriptum sit. Multa de Christo Moyses scripsit in Pentatheuco, tamẽ locus vnus, quem sacri Doctores interpretantur a Christo esse nunc intellectum, est ille Deuter. Prophetam suscitabo eis de medio fratrum suorum, ita Cypria. lib. 1. con. Iudæ. cap. 18. Ambro, ad Coloss. 1. & August. li. 16. contra Faust. cap. 22. & Cyril. lib. 3. cap. 9. affirmant. Quem locum diffuse Cyrillus discutit, tamen ita hoc intellige, vt simul etiam alia

Deuter. 18.

A omnia non pretermittantur. Irenæ. lib. 4. cap. 3. exponit, *Si crederetis*, inquit, *Illi, & mihi crederetis*, quia inquit, sermones illius mei sunt. Sed magis ad sensum est, si exponamus, sicut ipsemet Dominus exposuit, quia de Christo scripsit. Sunt quidem sermones Moysi, sermones Dei, & filij Dei, qui per eum loquebatur; sed sunt etiam sermones de verbo & Christo, quia de eo dicti sunt, & hoc est, quod nunc dicitur. Nam verba illa, *De me enim scripsit* causam explicant, cur si crederent illi, crederent etiam Christo. Non autem satis erat sermones fuisse Dei, & Christi tamquam loquentis per Moysem; nisi etiam sermones tractarent de eodem Christo, vt per eos credere Iudæi in Christum possent.

Si autem illius litteris non creditis, quo modo verbis meis credetis?

COMMENTARIVS.

COncludit causam incredulitatis, erga Christum, quia Moysi non credebāt Si, inquit, Moysi scriptis non creditis, nec meis verbis credetis. Argumentum est a maiori negatiue, non absolute; sed secundum opinionem illorum. Illi enim pluris faciebant Moysem, quàm Christum, si ergo Moysi quem tanti faciebant, & tamen scriptis eius tam antiquis, & tanta veneratione habitis, fidem non habebant; nec Christo, nec verbis eius nouis, quem parui faciebant, fidem habere poterant. Moysi, & scriptis permanentibus & antiquis, verba noua, quæ transeunt, & se, qui minoris habebatur, opponit.

ANNOTATIO XL.

Iudæorum defēsiones euertit Dominus.

A Ttende egregium Domini in hoc colloquio artificium: aufert enim duas eorum defensiones, vtrinsque ueras causas infidelitatis eorum annectendo. Nā defendere se poterant zelo, & dilectione Dei, huic opposuit: Dilectionem Dei non habetis in vobis: non est ergo hæc causa, cur non credatis mihi, sed potius causa, est ambitio vestra cōtra Dei dilectionem. Iterum defendere se poterant legis Mosaicæ obseruantia: ceterum opponit dicens, Moysem accusaturum eos: nō ergo est hæc causa, sed potius contraria, quia Moysi non crederent. Eorum igitur ambitio, & incredulitas verbis Moysis eiusq. scripturæ, causa erant, cur Christo non crederent. Et vltima respondent principio. Accusabant vt legis Mosaicæ transgressorem, quòd Sabbatum non custodiret; concludit autem Dominus eos esse transgressores, & incredulos legi, & Moysi. hic est sensus. Sed dubium est, quo modo hi Iudæi Moysi scriptis non credidisse dicantur. Respondeo non esse hoc intelligendum, quasi cognoscerent Christum esse illum eundem, de quo Moyses locutus erat, & non reciperent, eo quòd putarent Moysem non vera locutum; sed dicuntur non credere Moysi, quia potuerunt facile ex illius scriptis illum verum esse Christum cognoscere, & noluerunt attendere odio contra Christum, & malitia impediti. Hac ratione igitur dicuntur non credidisse Moysi. Ignorantia enim nimis crassa, immo affectata a peccato infidelitatis non separatur.

CAPVT SEXTVM.

POST hæc abijt Iesus trans mare Galilææ, quod est Tyberiadis, & sequebatur eum multitudo magna: quia videbant signa quæ faciebāt super his, qui infirmabantur. Subijt ergo in montem Iesus: & ibi sedebat cum discipulis suis. Erat autem proximum Pascha, dies festus Iudæorum. Cum subleuasset ergo oculos IESVS & vidisset, quia multitudo maxima venit ad eum, dicit ad Philippum. Vnde ememus panes, vt manducent hi? Hoc autem dicebat tentans eum. Ipse enim sciebat, quid esset facturus. Respondit ei Philippus: Ducentorum denariorum panes non sufficiunt eis, vt vnusquisque modicum quid accipiat. Dicit ei vnus ex discipulis eius Andreas frater Simonis Petri: Est puer vnus hic, qui habet quinque panes hordeaceos, & duos pisces: sed hæc quid sunt inter tantos? Dicit ergo IESVS: Facite homines discumbere. Erat autem fœnum multum in loco. Discubuerunt ergo viri numero quasi quinque millia.

Accepit

Accepit ergo IESVS panes, & cum gratias egisset, distribuit discumbentibus: similiter, & ex piscibus quantum volebant. Vt autem impleti sunt, dixit discipulis suis: Colligite quæ superauerunt fragmenta, ne pereant. Collegerunt ergo, & impleuerunt duodecim cophinos fragmentorum ex quinque panibus hordeaceis, quæ superfuerunt his, qui manducauerant. Illi ergo homines, cum vidissent, quod IESVS fecerat signum, dicebant: Quia hic est vere Propheta, qui venturus est in mundum. IESVS ergo cum cognouisset, quia venturi essent vt raperent eum, & facerent eum regem, fugit iterum in montem ipse solus. Vt autem sero factum est, descenderunt discipuli eius ad mare. Et cum ascendissent nauim, venerunt trans mare in Capharnaum: & tenebræ iam factæ erant: & non venerat ad eos IESVS. Mare autem, vento magno flante, exurgebat. Cum remigassent ergo, quasi stadia viginti quinque, aut triginta, vident Iesum ambulantem super mare, & proximum naui fieri: & timuerunt. Ille autem dicit eis: Ego sum, nolite timere. Voluerunt ergo accipere eum in nauim: & statim nauis fuit ad terram, in quam ibant. Altera die turba, quæ stabat trans mare, vidit quia nauicula alia non erat ibi nisi vna, & quia non introisset cum discipulis suis IESVS in nauim, sed soli discipuli eius abiissent: aliæ vero superuenerunt naues a Tyberiade iuxta locum, vbi manducauerant panem, gratias agentes Deo. Cum ergo vidisset turba, quia IESVS non esset ibi, neque discipuli eius, ascenderunt in nauiculas, & venerunt Capharnaum, quærentes Iesum. Et cum inuenissent eum trans mare, dixerunt ei: Rabbi, quando huc venisti? Respondit eis IESVS, & dixit: Amen amen dico vobis, quæritis me, non quia vidistis signa, sed quia manducastis ex panibus, & saturati estis. Operamini non cibum, qui perit, sed qui permanet in vitam æternam, quem filius hominis dabit vobis. Hunc enim pater signauit Deus. Dixerunt ergo ad eum: Quid faciemus, vt operemur opera Dei? Respondit IESVS & dixit eis: Hoc est opus Dei, vt credatis in eum, quem misit. Dixerunt ergo ei: Quod ergo tu facis signum, vt videamus, & credamus tibi? Quid operaris? Patres nostri manducauerunt manna in deserto, sicut scriptum est: Panem de cælo dedit eis manducare. Dixit ergo eis IESVS: Amen amen dico vobis, non Moyses dedit vobis panem de cælo, sed Pater meus dat vobis panem de cælo verum. Panis enim verus Dei est, qui de cælo descendit, & dat vitam mundo. Dixerunt ergo ad eum: Domine semper da nobis panem hunc. Dixit autem eis IESVS: Ego sum panis vitæ: qui venit ad me, non esuriet: & qui credit in me, non sitiet vmquam. Sed dixi vobis, quia & vidistis me, & non creditis. Omne quod dat mihi pater, ad me veniet: & eum qui venit ad me, non eiiciam foras: quia descendi de cælo, non vt faciam voluntatem meam, sed voluntatem eius, qui misit me. Hæc est enim voluntas eius, qui misit me Patris; vt omne quod dedit mihi, non perdam ex eo, sed resuscitem illud in nouissimo die. Hæc est autem voluntas Patris mei, qui misit me: vt omnis qui videt Filium, & credit in eum, habeat vitam æternam, & ego resuscitabo eum in nouissimo die. Murmurabant ergo Iudæi de illo, quia dixisset: Ego sum panis viuus, qui de cælo descendi, & dicebant: Nonne hic est filius Ioseph, cuius nos nouimus patrem, & matrem? Quo modo ergo dicit hic: Quia de cælo descendi? Respondit ergo IESVS & dixit eis: Nolite murmurare inuicem: nemo potest venire ad me, nisi Pater qui misit me, traxerit eum, & ego resuscitabo eum in nouissimo die. Est scriptum in prophetis: Et erunt omnes docibiles Dei. Omnis qui audiuit a Patre, & didicit, venit ad me. Non quia Patrem vidit quisquam, nisi is qui est a Deo, hic vidit Patrem. Amen amen dico vobis, qui credit in me, habet vitam æternam. Ego sum panis vitæ. Patres vestri manducauerunt manna in deserto, & mortui sunt. Hic est panis de cælo descendens, vt si quis ex ipso manducauerit, non moriatur. Ego sum panis viuus, qui de cælo descendi. Si quis manducauerit ex hoc pane, viuet in æternum: & panis, quem ego dabo, caro mea est, pro mundi vita.

Litigabant ergo Iudæi ad inuicem, dicentes: Quo modo potest hic nobis carnem suam dare ad manducandum? Dixit ergo eis IESVS: Amen amen dico vobis, nisi manducaueritis carnem filij hominis, & biberitis eius sanguinem, non habebitis vitam in vobis. Qui manducat meam carnem, & bibit meum sanguinem, habet vitam æternam: & ego resuscitabo eum in nouissimo die. Caro enim mea vere est cibus, & sanguis meus vere est potus. Qui manducat meam carnem, & bibit meum sanguinem, in me manet, & ego in illo. Sicut misit me viuens Pater, & ego viuo propter Patrem: & qui manducat me, & ipse viuet propter me. Hic est panis, qui de cælo descendit. Non sicut manducauerunt patres vestri manna, & mortui sunt. Qui manducat hunc panem, viuet in æternum. Hæc dixit in synagoga docens in Capharnaum. Multi ergo audientes ex discipulis eius, dixerunt: Durus est hic sermo, & quis potest eum audire? Sciens autem IESVS apud semetipsum, quia murmurarent de hoc discipuli eius, dixit eis: Hoc vos scandalizat? Si ergo videritis Filium hominis ascendentem, vbi erat prius? Spiritus est, qui viuificat: caro non prodest quicquam. Verba quæ ego locutus sum vobis, spiritus & vita sunt. Sed sunt quidam ex vobis, qui non credunt. Sciebat enim ab initio IESVS, qui essent non credentes, & quis traditurus esset eum. Et dicebat: Propterea dixi vobis, quia nemo potest venire ad me, nisi fuerit ei datum a Patre meo. Ex hoc, multi discipulorum eius abierunt retro: & iam non cum illo ambulabant. Dixit ergo IESVS ad duodecim: Numquid & vos vultis abire? Respondit ergo ei Simon Petrus: Domine, ad quem ibimus? verba vitæ æternæ habes: & nos credimus, & cognouimus, quia tu es Christus Filius Dei. Respondit eis IESVS, Nonne ego vos duodecim elegi, & ex vobis vnus diabolus est? Dicebat autem Iudam Simonis Iscariotem: hic enim erat traditurus eum, cum esset vnus ex duodecim.

Post hæc abijt Iesus trans mare Galilææ, quod est Tyberiadis.

COMMENTARIVS.

DEscribit Ioannes miraculum Christi, & sermonem miraculi occasione habitum. Miraculum alij Euangelistæ narrarunt, sermonem vero omiserunt: eaq. ratione a Ioanne narrandus suscipitur, cuius præcipuum institutum est verba ipsius Christi describere, quæ ceteri Euangelistæ siluerunt. Quod si miraculum ab alijs narratum, quod moris eius non est, repetit, id propter sermonem factum est, vt dicit Chrys. hom. 41. occasione enim miraculi sermonem hunc insignem habuit Dominus. Adde etiam hoc miraculum, ipsius sermonis sensum valde illustrare, vt in sequentibus constabit: quamquam etiam in eo narrando, quæ alij omiserunt, enunciat. Tempora ergo distinguens, inquit, *Post hæc*, quæ in cap. superiori facta sunt, *Abijt Iesus trans mare Galilææ*, quod alio nomine dicitur, mare *Tyberiadis*.

Quando & quo hæc facta sint. Quando, *Post hæc* dicitur, non oportet intelligere, quæ in hoc capite narrantur continuo esse facta post languidi sanationem: nam hæc vti iam diximus, in Hierusalem fuit facta tempore Paschatis, aut secundum Cyrillum tempore Pentecostes: at hoc miraculum, vti Ioannes paulo post docet, gestum est prope sequens Pascha. Multi ergo intercesserunt menses inter miraculum superius, & hoc, quod modo refertur: quo tempore multa miracula fecit Dominus in Galilæa: sermonemq. habuit illum celebrem in monte: duodecim elegit Apostolos: Ioannes occisus est: fama miraculorũ Christi ad Herodem peruenit: denique ea omnia gesta sunt, quæ narrant Euangelistæ vsque ad miraculum quinque panum, cuius Matth. cap. 14. Marc. cap. 6. Lucas cap. 9. meminerunt, quæ noster Euangelista, vt pote diligenter ab aljis relata prætermisit, verba, &

ba, & sermones Christi præcipue memoriæ tradere, conatus. Sic ergo intelligendæ sunt particulæ, *Post hæc*. Abijsse autem dicit Ioannes, sed qua occasione abierit, silet: at alij Euangelistę expresserunt. Nam Matth. 14. dicitur, occiso Ioanne Baptista, audisse Herodem famam Iesu, & dixisse pueris suis: Hic est Ioannes Baptista, ipse surrexit a mortuis. Cum autem hoc audisset Dominus, secessit cum discipulis suis in desertum locum Bethsaidæ, quod Ioannes nunc dicit, *Abijt trans mare Galilææ*. Quamuis autem Matthæus post prædicta verba describat occisionem Ioannis, non narrat eam, quasi tunc, sed iam multo ante factam: sicuti etiam alij Euangelistæ. Quando ergo dicit Dominum audisse hæc & secessisse, referendum est, vt tunc secesserit, quando nouit Herodem miraculorum eius habuisse notitiam, & quæsiuisse videre eum. Nisi dicamus, quòd quamuis mors Ioannis multo ante acciderit, quàm fama miraculorum Christi ad Herodem peruenisset, tamen vtrumque simul relatum est Christo, nempe & Ioan. occisum, & Herodem famam Christi audisse, vt sentit Euthym. Matth. 14. & Beda Marc. 6. & Luc. 9. Abijt ergo sæuitiæ tyranni cedens, hominem se in hoc verum demonstrans. Marcus c. 6. aliam etiam expressit causam, nempe, vt pusillum cum discipulis quiesceret. Venientibus enim discipulis ex prædicatione, & narrantibus, quæ egerant, dixit: Venite in desertum locum, & quiescite pusillum: erant enim, qui veniebant, & redibant multi, & nec spatium manducandi habebant. hæc Marcus. Mare Galilææ est, quod alio nomine dicitur Tyberiadis, a ciuitate celebri ad littus eius adiacente, quod etiam alio nomine dicitur lacus Genezareth. Cetera in annotatione require.

ANNOTATIO I.

Christus bis panes multiplicauit, vt turbas satiaret.

Bis Dominus miraculum multiplicationis panum fecit. Primo quidem, quando Ioannes narrat, & hoc idem descripserunt Matthæus cap. 14. Marcus cap. 6. Lucas cap. 9. Ita docent Aug. tract. 24. Chrysost. ho. 41. & est consensus communis. Secundo quando ex septem panibus & paucis pisciculis turbas refecit, & hoc posterius gestum est, cuius solū Matthæus cap. 15. & Marcus cap. 8. meminerunt. Ad prius ergo reuertamur, quod nūc describitur. Aug. lib. 2. de consen. Euang. cap. 45. & Chrysost. hom. 59. in Matth. & Hieronymus Matth. 14. hoc miraculum post cædem Ioannis ab Herode factum putant. Nam Matth. 14. dicitur, Postquā occisus est Ioannes, accedentes discipuli eius tulerunt corpus eius, & sepelierunt, & venientes nunciauerunt Iesu: quod cū audisset Iesus, secessit in nauicula in desertum locum. Tamen hæc sententia habet magnam difficultatem: nam cum constet ex Ioanne miraculum hoc prope Pascha celebratum, consequeretur, mortem Ioannis factam esse illo tempore, cuius contrarium Ecclesia celebrat: nam mense Augusti decollatio Ioannis peragitur. Quòd si attente Marcum cap. 6. & Lucam cap. 9. legimus, non est difficile inueni- A re, non eo tempore Dominum abijsse in locum, vbi hoc fecit miraculum: nam narrat Dominum Apostolos ad prædicādum misisse, & eodem tempore Herodem famam Iesu audientem dixisse: Ioannes Baptista surrexit a mortuis: & cum hæc narrasset, statim tractat, & describit Ioannis cædem. Apertum est autem non narrasse, vt id temporis factam: nam prius dixerat Herodes, Ioannem surrexisse a mortuis: ergo antequam Herodes hoc protulisset, iam erat Ioannes occisus. Nar- B rat ergo historiam cædis velut ex occasione quadam, non quòd tunc facta esset; continuans autem historiam dicit, reuersos esse Apostolos, & narrasse omnia, quę egerant, & docuerant: Tunc ait Dominus: Venite seorsum in desertum locum. Ex his manifestum profectò est, hoc miraculum factum post missionem Apostolorum, & Apostolos missos fuisse etiam post Ioannis occisionem, antequam ad Hero- C dem fama Christi perueniret. Hoc autem medio tempore, dum Apostoli mittuntur, Herodes audiuit Christi famam: reuersis igitur Apostolis, & renunciato ad Christum, quod Herodes dixerat de illo, abijt cum discipulis in desertum. Ex Marco igitur, & Luca aperte deducemus historiā

Miraculū hoc quando factum fuerit.

occisionis

occisionis Ioannis narratam, non vt factam: nam prius Herodem de Christo pronunciasse referunt: Surrexit Ioannes a mortuis. Erat ergo iam occisus Ioannes: sed verborum illorum occasione historiã multo ante gestam narrat. Quãdo ergo dicit Matthæus, discipulos Ioannis, postquã sepelierunt eum, venisse, & nunciasse Iesu, & cum id audisset Iesus, secessisse in locum desertum, intelligere oportet, cum Euthymio, vti diximus in commentario, non tunc venisse, cum primum sepelierũt; sed post aliquod tempus, & simul Christo & occisionem, & verba Herodis multo post cædem de Christo prolata renunciasse. Dici etiam potest verbum illud Matthæi (quod cum audisset) referendum esse ad historiam præcipue institutam: nempe cum audisset, quæ Herodes dixerat, audiẽs famam eius, non autem ad ea, quæ narrarunt discipuli de morte Ioannis: ex Marco enim, & Luca, & Ecclesiæ traditione in festi celebritate, habemus non continuo post Ioannis occisionem hoc miraculum fuisse.

ANNOTATIO II.

Quomodo concordes sint Euangelistæ circa hãc Domini profectionem.

CVm Ioannes noster Christum trans mare Galilææ abijsse dicat, vbi peractum esse miraculum hoc narrat, difficultas ex alijs oritur Euangelistis: nam Matthæus cap. 14. & Marcus cap. 6. in desertũ locum abijsse dicunt. Nec hoc tantam facit difficultatem, quantam Lucæ testimonium, qui cap. 9. refert abijsse in locum desertum, qui est Bethsaidæ: at Bethsaida est citra mare, seu lacum, venientibus e Iudæa sita. Qua igitur ratione dicitur Christus abijsse trans mare, vbi celebratum est miraculum istud? Immo inter Marcum, & Lucam videtur quædam repugnantia: nam secundum Lucam dicitur abijsse in locum desertum Bethsaidę, vbi miraculum fecit: at secundum Marcũ completo miraculo coegit discipulos, vt ascenderent nauiculam, & præcederent eum trans fretum ad Bethsaidam.

Quod sit & quale mare Galilææ.

Pro huius difficultatis resolutione, sunt nonnulla consideranda. Primum est mare Galilęę esse lacum quendam iuxta regionem Galilęę, per quam transit Iordanis fluuius, qui terræ sanctæ orientalis est terminus, habetq. secundum Iosephum lib. 3. de bello Iudaico. c. 18. centum stadiorũ longitudinem, quadraginta latitudinem: quamuis Aegesippus lib. 3. cap. 26. longitudinem cẽtum quadraginta stadiorum esse

A affirmet: octo autem stadia milliare Italicum conficiunt. Dicitur autem mare iuxta Hebręorum morem, qui congregationes aquarum siue salsæ, siue dulces sint, vocant mare: quod annotauit Hiero. in tradition. Hebra. in Genes. in principio. & ex Gen. 1. habetur, Cõgregationes, inquit, aquarum appellauit maria. Nomina diuersa habet a locis prope ripam sitis; dicitur enim mare Galilææ, quia iuxta regionem hanc lacus iste est: Tyberiadis vero, a ciuitate celebri in principio eius

B sita. hæc olim, vt dicit Hiero. Ezechi. 47. dicta est Chinereth, siue Chineroth, quæ Iosue 19. vocatur Chenareth, vnde enim mare Chinereth dicitur, Num. 34. & Iosue 11. sed destructam, Herodes in honorem Tyberij Cesaris reparauit, & nomen imposuit Tyberiadis. Dicitur etiam stagnum Genezareth, siue Genesar, a terra quadam continente sic appellata, quæ ad littus eius adiacet, cuius regionis latitudo est viginti stadiorum, & longitudo tri-

C ginta secundum Iosephum loco allegato: in qua regione ipse Iosephus Capharnaũ sitam asserit: nam a fontis nomine ciuitas sic est appellata. Ex quo fit vt Chinereth non sit idem, quod Genesar, seu Genezareth, cum hoc sit regionis nomen, illud autem ciuitatis, vt ex Hieronymo diximus. Nisi etiam dicere velimus Tyberiadem nõ esse eandem, quæ olim dicebatur Chinereth, esseq. nomen regionis idem cum Genesar, seu nomen esse vrbis, & re-

D gionis citra lacum ad littus Galilææ.

Bethsaida situs.

Alterum annotandum est, Bethsaidam, quæ erat Apostolorum patria, sitam esse inter Tyberiadem, & Capharnaum: erat autem Capharnaum in fine lacus ad ripam citra ipsum lacum venientibus a Iudæa, & Galilæa. Non enim necessarium his erat transfretare, vt venirent Capharnaum, sed ad ripam regionis Galilææ sita erat. In lacus autem principio erat Tyberias ex opposita parte, ita tamen, vt propter curuitatem, & sinum quendam lacus,

E iter breuius, & commodior esset nauigatio, sed non necessaria: nam ascendendo per ripam iter terrestre confici poterat ad Tyberiadem venientibus ex Iudæa, & Galilæa, quamuis Iordanis fluuius per pontem transiri debuerit. Inter Tyberiadem ergo & Capharnaum, in sinu & curuitate hac erat Bethsaida ciuitas Apostolorũ, non multum a Capharnaum distans. Aliqui recentiorum alteram Bethsaidam ex aduersa parte lacus dicunt, hancq. esse, quã Philippus Tetrarcha in vrbis speciẽ

amplificauit,

ampliauit, nomenq. Iuliadis a Iulia filia Cæsaris nuncupauit, vt refert Iosephus lib. 18. Antiqui. cap. 3. & eius meminit Plinius lib. 5. cap. 15. & hac distinctione Euangelistarum loca in cōcordiam adducunt, vt Lucas de Bethsaida vltra lacum meminerit, in cuius desertum abijt Iesus, & miraculum fecit, & huius deserti mentionē faciant Matthæus, & Lucas; at miraculo facto iterum transfretasse in Bethsaidam dicatur, nempe eam, quæ Apostolorum patria erat. Sed quia apud antiquos, & graues auctores non inuenitur hæc distinctio Bethsaidæ, nō probo hanc responsionem: & quamuis esset vera distinctio, non satisfacit propositis difficultatibus. Aliter respondent nonnulli nostro sæculo: sed vera, & legitima responsio hæc est, quam peritus locorum facile acceptabit.

Vera difficultatis resolutio.

Antequam igitur perueniatur Tyberiadem, est Capharnaum: proficiscentibus autem erat ad ripam Bethsaida Apostolorum patria, & superius versus Tyberiadem antequam ad eam, & ad pontem Iordanis perueniretur, erat locus desertus Bethsaidę. Huc Dominus nauigauit. Nam quamuis pedes venire potuisset, tamē cōmodior erat, & breuior via nauigio propter curuitatem, & sinum stagni, & ascendit ad locum desertum relicta Bethsaida, cuius locus ille erat inter Bethsaidam, & Tyberiadem situs, & ibi miraculum perfectum est: eoq. peracto iussit discipulos

A transfretare versus Bethsaidam ipsam, ipse autem in eo loco mansit. Poterat quidem iter confici pedibus, sed propter sinū, vti diximus, erat facilior via per aquam. Et hac ratione concordia multorum habetur: nam Apostoli facile relicto Domino abierunt. Existimarunt enim peditem venire voluisse, quia non multum distabat: turba etiam sequi eum pedibus potuit, quia via patebat & terra, & aqua: & hinc patet intelligentia huius loci. Quando

B enim Ioannes dixit: *Abijt trans mare*, illa dictio, *Trans*, non significat ripam oppositam stagno, sed ripam ex eadem parte; tamen sinu interiacente stagni, ad quem per aquam transitus facilis erat. Patet etiam intelligentia Luc. 9. non enim dicitur, in desertum qui est Bethsaida, sed qui est Bethsaidæ. Ad eam enim ciuitatem pertinebat, sicut loca vrbium circumuicina: nec erat ex opposita parte ripæ supra Tyberiadem; hac enim ratione turbæ sequi

C pedibus non possent, longumq. esset iter, adeo vt vix, quæ Euangelistæ dicunt, fieri possent. Patet etiam ratio, quare Ioannes dicat nunc mare Galilęę, quod est Tyberiadis; nempe vt insinuet locum miraculi, qui fuit supra Bethsaidam patriam Apostolorum in deserto loco versus Tyberiadem, in quem nauicula peruenit Christus, propter sinum, & veluti dorsum lacus, quod transfretasse dicitur.

Et sequebatur eum multitudo magna, quia videbant signa, quæ faciebat super his, qui infirmabantur.

COMMENTARIVS.

NArraturus Euangelista miraculum, quo magna hominū multitudo quinque panibus satiata est: qua ratione hæc multitudo, & vnde conuenerit prętmittit; ne si nulla mentio fieret, vnde hæc tanta multitudo in deserto comparuerit, aliquis hæsitaret. Simul etiam causam adiungit, quæ tantam multitudinem in desertum locum, Christum sequi permouerit. *Videbant*, enim, *Signa, quæ faciebat super ijs, qui infirmabantur*, hac de causa ex oppidis circumuicinis multi ad eum confluebant, pars vt sanaretur a suis infirmitatibus, pars vt infirmos, & ægrotos ipsos deferret; pars etiam, vt credi facile potest, vt viderent mira opera Christi. Vtilitate enim corporis magis, quàm animæ ista multitudo concurrebat; quod Euangelista non dissimulauit, causam multitudinis congregatæ exprimens.

Christi miracula, tribus de causis, in vtilitatem, & beneficiū hominum facta.

ANNOTATIO III.

ATtende omnia miracula Christi in tollendis humanis miserijs, & mor- A bis depellendis fere gesta esse: quod optimo consilio factū est, cuius tres possumus, assignare

assignare causas: vna est ratione fidei conciliandę, vti enim in 38. annotatione præcedentis capitis diximus, fides non solum ex intellectu, sed ex voluntate etiam pendet, cum enim necessarias non habeat demonstrationes, opus est voluntatis affectu intellectum inclinantis ad assensum. In fidei ergo prædicatione necesse est, & intellectum illustrare docendo, & voluntatem afficere inducendo: multum autem ad hoc prodest vtilitas propria addiscentis, & audientis: facile enim persuademus ijs, quos beneuolos habemus, beneuoli autem beneficijs fiunt. Hac igitur ratione Dominus noster beneficijs, quorum ea magna sunt quę ad vitam, & sanitatem conducunt, attrahebat eorum affectum, vt verbum doctrinę facilius, intellectui imprimeret. Altera huius causa est, vt finem sui aduentus sensibilibus effectibus A ostenderet: venerat enim e cęlo animæ morbos, & mortem peccati expellere: idcirco sanandis corporum ęgritudinibus, & mortuis suscitandis id significauit: vt medicus animorum tam insignis & nouus corporum medicus esse cognosceretur. Pręterea corpora etiam suo tamen tempore, nempe vltima resurrectione perfecturus erat: velut ergo quoddam signum eius, quod futurum erat, hęc miracula pręmisit. Tertia causa est, vt principium aduentus sui, etiam mundo manifestaret: non enim ex iustitia, sed ex summa miseB ricordia venerat redimere, propterea eam misericordiam his exterioribus operibus explicabat. At Iudæi effectum misericordiæ considerantes, nec oculos mentis ad potētiam sanantis, vt diuinitatem eius crederent, attollentes, hac vtilitate sola exteriori permoti, ipsum sequebantur.

Subijt ergo in montem Iesus, & ibi sedebat cum discipulis suis.

COMMENTARIVS.

OMittit Euangelista, quod alij narrant. Matth. 14. & Mar. 6. ascenderunt in nauiculam ipse cum discipulis, & abierunt in locum desertum seorsum, & viderunt eos abeuntes, & cognouerunt multi, & pedestres de omnibus ciuitatibus concurrerunt illuc, & præuenerunt eos. Ex annotatione secunda facile intelligitur, qua ratione potuerit illa multitudo pedestris concurrere ad locum, in quem Iesus transfretauerat: nam transfretatio erat non totius latitudinis lacus, sed sinus cuiusdam. Illi ergo pedites peruenerunt, immo præuenerunt; nauicula enim non multum itineris cōficiebat, quia forsan nec ventus secundus erat, nec multum remigando laborabant, vnde illi potuerunt præuenire, si non omnes, saltem magna pars. Dominus autem e nauicula egressus montem cum discipulis ascendit, adhuc multitudine confluente. Notanda est illa particula illatiua, *Ergo*, insinuat Ioannes causam, cur montem ascenderit. Cum enim multa turba præuenisset eum, essetq. in loco vbi e naui descendit, & adhuc multi confluerent: vt paululum cum discipulis quiesceret, & reliquam turbam venientem expectaret, sanaturus ægrotos, & eos omnes cibaturus; montem hac de causa solus cum discipulis ascendit. Ex hoc loco etiam probari potest Dominum non transfretasse in oppositam stagni ripam: sic enim non potuissent illi qui ipsum sequebantur, quando nauim ascendit, maxime cum multi infirmi essent, illo eodem die peruenire ad locum, in quem Dominus transfretauit. Poterant quidem pedestres eum sequi, & ad Tyberiadem peruenire, vbi per pontem Iordanis transitus patebat; sed non tam breui spatio temporis id fieret, pręsertim tanta multitudine existente, & vti diximus, infirmis multis, quibus non ita cito transcurrere facile erat: locus igitur erat citra Tyberiadem.

Hinc colligitur Dominum vltra fluuium non transisse.

Erat autem proximum Pascha, dies festus Iudaorum.

TEmpus describit miraculi edendi, nempe prope Pascha Iudęorum, festum celeberrimum. Vides ex hoc loco Ioannem annum fere integrum silentio præterijsse:

præterijsse: nam historia de languido tempore Paschatis gesta fuit, vt diximus, modo autem sequens Pascha proximum esse dicitur. Hoc anno multa gesta sunt a Christo, quæ alij narrarunt Euangelistę: est autem hoc Pascha tertij anni prædicationis Christi, hoc enim miraculum gestum est instante iam anno tertio,& est hoc Pascha secũdum a celebratione nuptiarum. Vnde probabile est, quod August. serm. 1. de Epiphania dixit, hoc miraculum panum esse celebratum eodem die, quo nuptiæ, sed non eodem anno. Cyril. lib. 3. cap. 11. existimat hoc festum esse tabernaculorũ dictum Scenophegia, quod mense Septembri celebrabatur. Sed huic opinioni duo obstant; Vnum est verbum Euangelistæ expressum; dicit enim Pascha fuisse proximum, quod nulla ratione illi festo valet accommodari. Cyrillus quidem non legit Pascha, propterea verisimile est eam asseruisse sententiam: tamen omnes alij Doctores, & Gręci, & Latini codices id legunt; qua lectione admissa, sententia Cyrilli sustineri non potest. Alterum est, quia cum ipse historiam languidi tempore Pentecostes gestam affirmet, immo etiamsi Paschate fuisset facta, tam breue tempus erat ad festum tabernaculorum, vt non possent ea esse gesta, quæ alij narrant Euangelistæ.

> Hoc miraculum eodẽ die quo miraculũ nuptiarũ, non tamen eodẽ anno factum creditur.

Cum subleuasset ergo oculos Iesus, & vidisset, quia multitudo maxima venit ad eum, dixit ad Philippum.

MVlta prætermittit Ioannes, quæ alij Euangelistæ referunt. Primo Matthæus,& Marcus dicunt exijsse,id est,e montis secreto ad turbas videndas prodijsse. Secundo addunt tactum esse misericordiæ affectu. Tertio causam Marcus assignat, quia erant velut oues non habentes pastorem. Quarto dicit Lucas illũ excepisse eos placide,& humaniter obuiam processisse. Quinto Marcus refert, cœpisse eos docere multa. Sexto addit Lucas de regno Dei. Septimo Matthæus, & Lucas addunt ægrotos, & qui curatione indigebant, sanasse. Octauo secundum Matthæum, & Marcum: Erat hora tarda, & dies inclinabat, accesseruntq. discipuli dicentes: Dimitte illos, vt euntes in vicos, & villas proximas emant cibos sibi: quos manducent. Nono secundum Matthæum, & Marcum, dicit Iesus: Date illis vos manducare. Decimo secundum Marcum respondent: Euntes emamus panes ducentis denarijs,& dabimus eis. Vndecimo, quod Ioannes nunc refert: *Cum subleuasset oculos, & vidisset* maximam multitudinem, ad Philippum conuersus ipsum interrogat: iam enim docuerat, iam miracula ediderat, infirmos sanauerat: nunc animum ad corporalem refectionem illorum applicans, oculos subleuat, vt multitudinem cibandam maximam videat, non solis corporeis oculis, sed etiam interioribus ad miserendum. Illa particula, *Ergo*, insinuat causam pręcedentem ab alijs narratam Euangelistis: tractarat enim iam cum discipulis de cibo præbendo, responderant discipuli maximam esse multitudinem, vt ducentorum denariorum pretio cibus illis, vel pro singulis modicus comparari non posset: iamq. vt inquirerent, quot panes ibi essent, iusserat: hac de causa subleuat oculos, multitudinem contemplans, vt ei prouideat. Et nota verba, *Multitudo maxima venit ad eum*, dignum censuit ijs consulere, qui ad illum venerant. Quamuis enim propria traxerit eos vtilitas, tamen animo beneuolo ad eum conuenerant: nec tam illorum merito, quàm benignitate,& misericordia sua propria inducebatur ad subueniendum.

> Series rei gestæ ex Euangelistis collecta.

Vnde ememus panes, vt manducent hi?

AD Philippum conuersus interrogat, qua ratione comparari pecuniæ possint ad cibos emendos pro multitudine cibanda. Hic est sensus, *Vnde*

ememus, id est, qua via pecunias, seu pretium inueniemus, quo cibos emamus? Percontabitur aliquis, quare ad Philippum potius, quàm ad alios conuersus est, vt hoc interroget? Pro cuius intelligentiâ sciendum, Dominum, vt paulo ante ex alijs Euangelistis retulimus, cum alijs etiam discipulis hoc idem tractasse: nam dixit: Date vos illis manducare. Rursus iussit, vt quot panes haberent, inquirerent, quod totum optimo est factum consilio. Erant enim discipuli soliciti de victu, & vestitu, cum pauperes essent, nec haberent vnde sibi id compararent, nisi ex eleemosynis:& plus nimio huic curæ indulgebant, minusq. Christi prouidentiæ, & potentiæ, quàm par erat, confidebant. Proponit igitur Dominus hoc miraculo præter alia eos abstrahere ab hac solicitudine nimia, & inducere, vt se committerent diuinæ eius prouidentiæ,& virtuti; solicitudo enim hæc ex modica eorum fide procedebat. Vt igitur hoc perficiat, iubet eos inquirere,quot panes habeant,& vt ipsi dent manducare:vt hac ratione cognoscentes se nihil habere, non solum, quod pro tanta multitudine, sed nec etiam quod sibi ipsis satiandis sufficeret, & postea experientes diuinam eius virtutem,ipsius postea fidant prouidentiæ,& nimiã solicitudinẽ deponant. Hoc ita esse indicant verba Matt.c. 16. Quid,inquit,cogitatis inter vos modicæ fidei, quia panes non habetis?nondum intelligitis neque recordamini quinque panum, quinque millium hominum, & quot cophinos sumpsistis? Ex his facile est respondere, cur nunc ad Philippum conuertatur post discipulos, quibus iam de hoc locutus erat. Puto id esse factum,vel quia tunc non aderat cum illis, vel quia Philippus inter omnes plus hac solicitudine premebatur, vel vtraque simul de causa. Plus autem solicitum esse Philippum id indicat, quando enim interrogatur,*Vnde ememus panes*, respondit ducentos denarios non sufficere, vt modicum quis accipiat. Alij vero responderant ducentis denarijs emi cibos posse: quod argumento est Philippum maiori solicitudine premi circa victum, magisq. esse timidum. Hæc igitur est causa,ad quam reducere possumus, quod Cyril.& Chryso. respondent. Chryso.enim hom.41. id factum dicit, quia nouerat Dominus, qua doctrina magis discipuli indigerent; erat autem tunc temporis Philippus imbecillis fidei, ideo vt eum instruat,interrogat. Cyril: lib.3. cap.13. idem fere respondet, Philippum sæpe quæsiuisse,& interrogasse, sed non fuisse ita acutum, vt altiora posset penetrare; propterea ei dictum est postea Ioan.14. Tanto tempore vobiscum sum, & non cognouistis me. Aliam possumus huius etiam excogitare causam, nempe Philippum fuisse in hisce, quæ ad victum comparandum pertinebant,peritiorem & intelligentiorẽ. Cuius rei argumento illud est,eum iudicasse non sufficere ducentos denarios ad comparandum cibum turbæ tantæ, sicut ceteri discipuli existimarunt. Dominus autem interrogare hunc voluit,vt subsidium humanum vndique deesse omnibus illis constaret,quandoquidem nec qui intelligentior erat inter eos inuenire potuit.

Cur potius Philippum quam ceteros interrogant.

Quid hoc miraculo statuerit docere.

Satisfacit propositæ dubitationi.

Hoc autem dicebat tentans eum: ipse enim sciebat, quid esset facturus.

NE ex ignorantia aliqua interrogasse videretur, Euangelista causam interrogationis exposuit,vt,inquit, eum tentaret: nam ipse quid facturus esset,sciebat: decreuerat enim miraculum edere,quale paulo post edidit. Tentat Christus Philippum, vt omne humanum remedium deesse cognoscens, virtutem Christi diligentius aduertat: ipsiusq. diuinæ prouidentiæ exemplum attentius consideret: & discat cum alijs omni solicitudine rerum temporalium deposita,Christo confidere.

ANNO-

ANNOTATIO IIII.

Tentare qd sit, & quomodo fiat.

TEntare aliquem, proprie loqnendo non aliud est, quàm periculum facere, siue scientiæ, siue virtutis, siue alicuius alterius, quod in illo latet. Fit aliquando hæc tentatio, aut propter eum, qui tentat, nempe quia ex tentatione experientiam capit illius, quod in tētato ignorabat: aut propter eum, qui tentatur: quod dupliciter fit. Vno modo, vt is in malum aliquod, & peccatum inducatur: qua ratione dæmon tentat homines, non vt ipse experientiam accipiat, parum enim hoc curat, sed vt in peccatum impellat: hoc modo Deus neminem tentat, vt dicitur Iacobi. 1. Altero modo, vt is, qui tentatur, ad bonum aliquod promoueatur, sic Deus tentat, vt vel homo suam imbecillitatē cognoscat, & diuinam virtutem inquirat, vel vt ipsius A virtus exerceatur, & adhuc perfectior fiat; aut vt alij etiam illius exemplo, instruantur. Sic Deus Iob tentauit & Abraham, vt exerceret, & alijs notam faceret eorum virtutem, tantoq. exemplo proficerent: de qua re alio in loco diffusius est tractandū. Tentat nunc Philippum Dominus, non vt ipse discat, aut experientiam accipiat virtutis Philippi; sciebat enim cordium scrutator eum in fide, & fiducia esse debilem, nouerat quid esset responsurus; sed pro- B pter ipsum Philippum interrogat, non vt fidem eius notam alijs faciat; sed vt & ipsum humanum remedium deesse aduertere faciat, & sic discat Christo se totum committere, & solicitudinem superuacaneam temporalis victus deponere, tanti facti edoctus experientia.

Respondit ei Philippus. Ducentorum denariorum panes non sufficiunt eis, vt vnusquisque modicum quid accipiat.

COMMENTARIVS.

ALij discipuli secundum Marcum responderant: Euntes emamus panes ducentis denarijs, & dabimus eis: at Philippus vti de victu magis solicitus respondit, non sufficere ducentos denarios pro panibus, etiamsi vnusquisque modicum quid accipiat. Summam hanc denariorum viginti nostros scutos aureos paulo plus minusve conficiunt. Philippus Christi virtutis immemor, sola humana subsidia considerauit, non ad diuinam potentiam conuersus est, sicuti conuersa est beatissima Christi mater vino in nuptijs deficiente.

Dicit ei vnus ex discipulis eius Andreas frater Simonis Petri: Est puer vnus hic, qui habet quinque panes hordeaceos, & duos pisces. Sed hæc quid sunt inter tantos?

ANtequam Philippum interrogasset, dixerat discipulis: Quot panes habetis, ite, & videte; vt narrat Marcus. Facta diligētia aliqua, nuenerant hunc puerum in turba illa habentem panes quinque, & duos pisces; siue puer hic esset vnus de turba, qui pro aliorum commoditate hæc deferebat; siue esset pro discipulorum vsu: quamuis verisimilius sit, vnum fuisse de turba, qui aliorum cibos conseruabat, inuentus est a discipulis puer hic. Responsione autem Philippi facta, vnus ex discipulis Andreas frater Petri responsum Domino retulit. Omisit Euangelista noster, quod Marcus Dominum discipulis dixisse narrauit, & solū, quod responderunt, describit. Misit autē Christus discipulos, vt viderent, quot panes haberent, vt eos cognoscere faceret, omne humanum deficere subsidiū; nihil enim inuenerunt apud se: apud eos vero, qui de turba erant, puerum repererunt habentem quinque panes hordeaceos, & duos pisces. Sed Andreas humana considerans, addidit, *Sed hæc quid sunt inter tantos?* quasi dicat: omne humanum deficit subsidium: nam & hoc tam modicum est, vt multitudini collatū,

quasi nihil esset, reputari debeat. *Inter tantos*, dicit, quod alias inter tot, siue inter tam multos dicimus, sed & illa phrasis Latina est, & probata.

Dicit ergo Iesus: Facite homines discumbere. Erat autem fenum multum in loco. Discubuerunt ergo viri numero quasi quinque millia.

OMisit Euangelista, quod narrat Matthæus; audito enim Andreæ responso, dixit: Afferte mihi eos huc. Cum igitur allati essent panes illi quinque, & duo pisces, iussit homines discumbere. Illa particula, *Ergo*, hoc insinuat, nempe allati sunt panes, & pisces. Iussit ergo, vt facerent discumbere, *Erat autem in loco fenum multum*, proptereaq. aptus locus erat ad discumbendum. Secundum autem Marcum præcepit illis, vt accumbere facerent omnes secundũ contubernia super viride fenum, & discubuerunt in partes per centenos, & quinquagenos. Numerus secundum Matthæum erat quinque millia virorum exceptis mulieribus, & paruulis. Illa secunda particula, *Ergo*, illationem facit ex præcedentibus, vt sit sensus; propterea discubuerunt, quia discipuli iussi a Domino illos discumbere fecerunt, & loci commoditas erat propter fenum multum. Ioannes quasi quinque millia, virorum esse dicit. Lucas fere quinque millia, at Matthæus, & Marcus absolute quinque millia, sed in hoc nulla est repugnantia. Nam in Græco textu etiam hos duos Euangelistas particulam minuentem apposuisse legimus, vt numerum non omnino fuisse completum significarent, sed parum aliquid deesse, & quamuis talis particula non esset apposita, adhuc nulla est contradictio. Nam & in scriptura, & in communi loquendi modo, numerum absolutum ponimus, etiamsi aliquid desit, maximę in magnis supputationibus, qua de causa interpres Latinus talem particulam omisit.

Concordes sunt Euangelistæ in numero commedẽtium.

Accepit ergo Iesus panes, & cum gratias egisset, distribuit discumbentibus, similiter & ex piscibus quantum volebant.

DIscumbentibus iam hominibus accepit Dominus manibus suis panes, præmissaq. ad Patrem actione gratiarum, diuidere incœpit, & per Apostolos distribuere discumbentibus, & ex piscibus itidem, *Quantum volebant*, id est, vsque ad perfectam refectionem, vt nihil amplius desiderarent. Non enim modicum singulis datum est, sed plene, & perfecte singuli cibati sunt. Secundum Matthæum, & Marcũ, & Lucam, accepit quinque panes, & duos pisces, & aspiciens in cælum benedixit, & fregit, & dedit discipulis panes, discipuli autem turbis: & manducauerunt omnes, & saturati sunt. Ne enim modicum singulis, aut non omnibus datum arbitraretur aliquis: propterea omnes Euangelistæ adijciunt: Manducauerunt omnes quantum volebant, & saturati sunt.

Sex Dominus circa hos panes, & pisces fecit: accepit eos primo in manus suas, vt se miraculi, & multiplicationis auctorem ostenderet. Secundo aspexit in cælum, vt se de cælo esse, & a Patre cælesti potestatem talem habere significaret. Gratias tertio egit in quantum homo, pro diuino beneplacito, quo tantum miraculum in hominum salutem, & spiritualem, & corporalẽ facere decreuit: nostrum enim bonũ Christus reputabat sibi propriũ, idcirco pro nobis gratias agit. Quarto benedixit secundum Lucam panibus illis, & piscibus, virtutẽ multiplicationis imprecando, & impartiendo. Quinto fregit, & tali fractione multiplicauit. Tandem sexto dedit discipulis, vt discumbentibus diuiderent. Hęc autẽ non sine magno consilio Euangelistę annotarunt: voluerunt enim ea, quę Christus in Eucharistia, pane sacratissimo fecit, præsignare, vt inferius dicemus.

Nota Auctor sex quę a Domino circa panes, & pisces facta sunt.

ANNO.

ANNOTATIO V.

Non nihil textus dissidens in lectione.

PRo maiori superiorũ declaratione aliqua sunt annotãda. Primũ est Græcos textus habere, *Cũ gratias egisset, distribuit discipulis; discipuli vero accumbentibus.* & ita Cyrillus & Euthymius legunt. Rursus etiam illud, *Volebant.* aliqui textus habent in singulari, vt ad Christum referatur, qui pro sua volnntate distribuit: hæc tamen sensum non mutant. Nam etiam si per discipulos distribueret, ipse dici potest distribuisse, & quantum voluit distribuit: voluit autem illos, quantum voluerunt, manducare. Basil. autem in lib. Mora. regula. 38. cap. 1. legit Distribuit discũbentibus, & quantum volebant.

Noluit panes de nouo creare vt magis manifestaretur miraculum.

Alterum est noluisse Christum panes de nouo creare, sed præexistentes multiplicare, vt hoc miraculum sua virtute factũ esse magis innotesceret. Si enim creati fuissent ad eius preces, Deum illos panes misisse dixissent turbæ, sicut oratione Heliæ pluit; & sicut in deserto missæ sunt coturnices: at dum ipse manibus suis panes accipit, & multiplicat, in eo esse virtutem tantam nemo dubitare poterat. Qua etiam ratione in nuptijs noluit vinum creare, sed aquam conuertere in vinum. Factũ est etiam hoc ad mysterij significationem: vti enim inferius dicemus, omnia hæc propter doctrinam de sacratissimo Eucharistię pane facta sunt, in qua non nouus panis creatur, sed panis iam factus assumitur, qui diuina virtute in Christi substãtiam, seu corpus conuertitur.

Tertium est, voluisse Dominum panes non proprios, sed eos, qui apud vnum de turba inuenti sunt multiplicare, vt tota virtus ipsi, non panibus aut artificio alicui latenti humano, aut dæmoniaco tribueretur.

Quomodo panũ multiplicatio sit facta.

Quartum est, diuina virtute multiplicatos esse panes hos, & pisces, sine conuersa materia adiacente aeris in substantiã panis, & piscis, vt dicit Euthymius; siue omnipotentia Dei ad fractionem panis nouis partibus substantiæ creatis. Hæc autẽ multiplicatio primo facta est in manibus Christi, vt dicit Aug. tract. 24. Secundo addit Chryso. hom. 54. etiam in manibus Apostolorum. Tertio addit Hilari. lib. 3. Trini. in manibus discumbentium. Ambro. in Lucam vtrumque coniunxit, in manibus, & Apostolorum, & discumbẽtium. Veritas est, & in Christi manibus & Apostolorum, & discumbentium, virtute tamen vna Christi operante factam esse multiplicationem: tum vt tantæ multitudini opportuna ministratio fieret: tum vt virtutem diuinam singuli cognoscerent, & nõ cibis pretio conquisitis, sed diuina potentia multiplicatis cibatos se esse experirentur.

Vt autem impleti sunt, dixit discipulis suis: Colligite, quæ superauerunt fragmenta, ne pereant. Collegerunt ergo, & impleuerunt duodecim cophinos fragmentorum, ex quinque panibus hordeaceis, quæ superfuerunt ijs, qui manducauerant.

COMMENTARIVS.

Quare colligi voluit tot cophinos ex fragmentis quę superfuere.

COlligere iubet Dominus Apostolos, quæ abundarunt fragmenta, vt miraculi virtus, & magnitudo notior sit, & manifestior, quo ex tanta inopia, tam magna, & abundans facta est copia: & vt ipsi magis in fide, & fiducia confirmentur, vt notat Chryso. hom. 41. & probat ex Matth. 16. & Mar. 8. vbi Dominus eos arguit, reducens in memoriam hoc miraculum. Propterea, inquit, duodecim cophini sunt iuxta numerum Apostolorum, quos iam duodecim esse constat, ex fine huius capitis: vbi dicitur Dominus ad duodecim dixisse: Numquid vultis abire? Voluit etiam Dominus vt dicit Cyril. lib. 3. cap. 18. misericordiæ virtutem commendare: qui enim largitur, semper abundat, auaro autem & nihil danti, semper deest. Collegerunt autem Apostoli post distributionem duodecim cophinos: forsan etiam voluit Dominus se hoc facto Moyse superiorẽ ostẽdere, hic enim non proprijs manibus manna porrigebat, sed de cælo Angelorum

rum opere factum descendebat, & nihil poterat in alterum diem asseruari; at Christus suis manibus panes multiplicauit, & distribuendos dedit: & vt asseruari posse significaret, fragmenta in cophinos duodecim colligi iussit. Et verisimile est hæc fragmenta collecta, non esse omnia ea, quæ ex refectione superfuerunt; multa enim ipsos comedentes sibi reseruasse in cibum futurum, siue in testimonium tanti miraculi, vt fieri solet probabile est. Ex ijs ergo, quæ relicta sunt, collecta fragmenta impleuerunt duodecim cophinos; quod Euangelista insinuauit dicens: *Quæ superfuerant ijs, qui manducauerant*, id est, quæ reliquerunt manducantes. comederunt enim multa, & multa sibi reseruarunt: tanta tamen eorum erat copia, vt impleti sint nihilominus duodecim cophini. Lactantius lib.4.c.15.testimonium Sibyllæ adfert hoc miraculum prædicentis. Multa in spirituali sensu dici possent cum Cyril. & Augustino, & alijs; sed non est instituti nostri in his multum immorari. Illud autem, *Fragmentorum*, coniungitur verbo, *Impleuerunt*, vt sit sensus: Impleuerunt fragmentis duodecim cophinos.

ANNOTATIO VI.

De cophinis. COphinus Græcum est nomen, genus quoddam cistæ significās, in vsu erat apud Iudæos, vt Martialis Iudæum cistiferum vocat, idq. ex Iuuenali. 3. & 6. Satyra constat. Latine corbis ex viminibus contextus, quo res aridæ facile continebantur: in qua significatione in præsenti accipi probabile est. In tanta enim multitudine multos huiusmodi cophinos extitisse. quibus aliqua sibi necessaria portabant credendum est. Est etiam cophinus mensuræ genus, quo arida mensurabantur, tres congios capiens; singuli autem congij decem librarum plus parumue minus mensura sunt: vnde cophinus triginta libras capiebat. Apud aliquos etiam, quamuis raro, liquidorum mensura reperitur; at hoc in loco non mensuræ, sed cistæ, aut canistri genus quoddam est. Nec est probabile, quod aliqui dicunt non fuisse ibi cophinos aliquos, sed verba hunc habere sensum, superfuisse nempe quantū duodecim cophini capere possent. Sed id verba Euangelica non admittunt: nam impleuisse duodecim cophinos Apostoli dicuntur. Re vera ergo erant cophini, non quidem mensuræ, sed cistæ, aut canistra, vt dictum est, quorum capacitas id temporis nota erat.

Illi ergo homines cum vidissent, quod Iesus fecerat signum, dicebant, quia hic est vere propheta, qui venturus est in mundum.

COMMENTARIVS.

Beneficentiæ vis. QVanta sit beneficentiæ virtus, hoc miraculum probat: non tam enim miraculi potentia, quàm qualitas, quia cibus erat, tam beneuolos fecit populos, & eorum oculos ita illuminauit; vt Christum illum esse Prophetam, qui in mundum venturus erat, confiterentur, regemq. sibi præficere decernerent. Recte ergo docuit Greg. 1. parte pastor. ca.7. dicens: Egentis animum prædicantis sermo nō penetrat, si hunc apud eius animum misericordiæ manus non commendat. Propterea Euangelista sapienter illam apposuit particulam illatiuam, *Ergo*, vt doceat, quia cibati fuerunt tam large, & mirabiliter. Idcirco confessi sunt Christum Prophetam esse, non qualemcunque; sed magnum illum, qui in mundum venturus erat. Hic locus satis aperte probat eos sperasse aliquem insignem prophetam venturum ante Messiam, quod superius discussimus, quan-

do

do de testimonio Ioannis cap. 1. tractauimus. Est autem Græce cum articulo propheta, vt singularis, & insignis ille significaretur, qui a Iudæis expectabatur.

Iesus ergo eum cognouisset, quia venturi essent, vt raperent eum, & facerent eum regem, fugit iterum in montem ipse solus.

TAntam Christo hoc miraculum populorum illorum conciliauit beneuolentiam, & opinionem, vt non solum regnum ei offerre, sed nolentem, & repugnantem etiam regem facere aggressi essent, nisi Dominus omnium præscius, antequam id tentarent, in montem solus secederet. Non dicit Euangelista cognouisse Christum, quòd turbæ decreturæ, & voliturae, sed quòd venturæ erant, quia id animo conceperunt, & facere statuerunt: antequam autem venirent, fugit Dominus. Secundum Euthymium, postquam dimissæ fuerunt turbæ & tanti virtutem miraculi considerarunt, decreuerunt reuerti, & facere regem. Nouit Christus priusquam turbæ id cogitassent, sed qui pro hominum salute mori veniebat, regnum visibile huius mundi spreuit: si enim regnare, vt reges mundi huius voluisset, non horum populorum operam expectasset, nec Iudæorum tantum sed totius orbis imperium iure sibi debitum nulla hominum requisita ope consecutus esset. Cedens ergo multitudinis futuræ concitationi, solus in montem, vnde cibaturus populos descenderat, passu veloci tamquam fugiens recessit: ad diuinæ contemplationis montem docens eos velociter ascendere debere, qui mundi honores, & pompas vitare pro Dei amore cupiunt. Omisit Euãgelista noster aliqua, quæ alij narrarũt: nã secundũ Matthæũ, & Marcũ, Cum cognouisset, quòd venturi essent, vt facerent regẽ, statim cogit, seu cõpulit discipulos ascendere in nauiculam, & præcedere eum trans fretum. Addit Marcus ad Bethsaidam, dum ipse dimitteret turbas: dimissis autem turbis, fugit in montem solus. Matt. & Marc. addunt orare, Abijt, inquiunt solus in montem orare. nondum enim turbæ eum regem facere decreuerant: propterea qui futura nouerat, eorum præuenit cogitationes. Duæ ergo causæ sunt abeundi in montem, vna vt oret, & hanc Matthæus, & Marcus narrarunt: altera, ne rex fieret a turbis, & hoc dicit Ioannes, qui propterea eum refert fugisse. Alij vero tantum abijsse dixerunt: qui enim fugit, etiam abit. Dicitur autem dimisisse turbas, quia signo aliquo, vt fieri solet, eis, ut recederent, seu velle se abire, & alio recipere significauit.

Vt autem sero factum est, descenderunt discipuli eius ad mare, & cum ascendissent nauim, venerunt trans mare in Capharnaum.

PRius, vt ex Matthęo, & Marco patet, compulit discipulos intrare in nauim, postea montem solus ascendit. Ioannes vero quod posterius factum est, narrauit prius per quandam præoccupationem, vt dicit Aug. lib. 2. de consen. Euã. cap. 47. Attende non esse idem, *Vt sero factum est*, & id quod Matthæus dicit. *Vespere facto*, & Marcus, *Cũ iam hora multa fieret.* hęc enim quæ Matthęus, & Marcus asserunt, antequam miraculum fieret, gesta sunt: significantq. iam diem inclinasse, quando accesserunt discipuli, & cibatę sunt turbę; at conuiuio peracto factum est, quod Ioannes refert, dicens, *Vt sero factum est*, iam enim erat noctis crepusculum. Intrantes ergo nauim iter Capharnaum versus direxerunt, transfretantes a parte altera stagni, quę propter sinum, & dorsum lacus oppositum, sinus quadam ratione dici potest, vti explicuimus paulo ante in annotatione

ne secunda. Græca autem significatio, est magis propria: est enim imperfectum tempus, *veniebant, Capharnaum,* Nec est contrarium quod dicit Marcus, nempe iussisse Dominum vt transfretarent Bethsaidam. nam inter locum, vbi celebratum est miraculum, & Capharnaum media erat Bethsaida, & Dominus vere præcepit, vt appellerent Bethsaidam, donec turbas ipse dimitteret, discipuliq. illuc iter direxerunt; tamen Dominus postea apparuit in aqua, vt dicetur paulo post, antequam Bethsaidam attingerent: tandem Capharnaum sic Domino volente peruenerunt. Et hoc est, quod Euangelista noster narrat.

Et tenebræ iam factæ erant, & non venerat ad eos Iesus. Mare autem, vento magno flante, exurgebat.

IAm tenebras esse noctis, & nondum Christum apparuisse dicit: interim autem vento magno lacus intumescebat. Matthæus, & Marcus addunt, nauiculam iactatam fluctibus in medio mari, fuisseq. ventum contrarium eis: & secundum Marcum ipse solus erat in terra videns eos laborantes in remigando: iam enim Dominus de monte descenderat ad littus. Dominus etiamsi ad tempus suos deserere videatur, dum tribulationes, & persecutiones non impedit; tamen re vera nec ad momentum deserit; sed continuo fauet, & iuuat, vt vincãt. Laborabant Apostoli vento contrario remigãtes, mare intumescebat, sed Christus ad littus eos videbat remigantes, & ne perirent, aut deficerent, præsto erat: vt tamen eos probaret, & virtutem eius in liberatione experti, in fide & dilectione proficerent, venire differebat.

Cum remigassent ergo quasi stadia vigintiquinque, aut triginta, vident Iesum ambulantem supra mare, & proximum naui fieri, & timuerunt.

POst multum in remigando laborem, vento contrario flante, & media nocte transacta, nam secundum Matthæum, & Marcum erat quarta vigilia, vident Iesum ambulantem super aquas, & proximum fieri nauiculæ; non tamen eum subito agnouerunt, immo Phantasma, id est, dæmoniacam quandam ad terrendum visionem, secundum Marcum reputauerunt: idcirco timuerunt, & secundum Matthæum, & Marcum exclamauerũt. Videor mihi videre Dominum hoc cum suis discipulis facientem, quod solent matres suauissimæ cum filijs paruulis facere, quos vt ad se venire compellant, & arctiori amoris vinculo sibi copulent, terriculamenta aliqua illis procurant, vt paruuli perterrefacti ad matres ipsas extentis brachijs confugiant. Christus igitur omnium matrum erga discipulos amorem exuperans, tarda hora noctis venit, & Phantasma dignatus est apparere discipulis, vt sic terrore compulsi fide, & dilectione ad ipsum exclament, ad ipsum confugiant, & ipsi copulentur.

ANNOTATIO VII.

Cur non est certitudine proferat quot stadia remigassẽt.

QVod Matthæus, & Marcus dixerunt nauiculam esse in medio mari, Ioannes dixit remigasse vigintiquinque, aut triginta stadia. Nec mirum est tot stadia remigasse, & adhuc in medio stagno esse: nam vento compellente, vt fieri solet, non recta semper nauigatur, & a terra solent nautæ nauim remouere, ne allisa alicui saxo frangatur. Tota autem latitudo stagni, vt superius diximus, si recta mensura

ra constituatur, est quadraginta stadiorum. Sed percontabitur aliquis cur Euangelista, qui ex Spiritus sancti instinctu, & reuelatione loquitur non certam distantiam signauit, sed sub quadam disiunctione loquens, incertum reliquit, an vigintiquinque, an triginta potius stadia discipuli confecissent; certum enim est non esse pauciora viginti quinque, nec plura triginta: an autem hoc vel illud, non determinauit. Non quod Spiritui santo incertum id esset, qui omnia nouit vt Deus, sed quia aliqua more humano suos loqui vult, maxime quando parum ad rem pertinet, & intentioni præcipue nullum sit detrimentum. Hoc tamen non absque diuino consilio factum est; tum ne mysterium aliquod arbitraremur positum in numero stadiorum, si determinatus poneretur; tum quia in hac disiunctione veritas magis describebatur nam in spatio illo, quod est a viginti quinque stadijs, vsque ad triginta, hæc omnia peracta sunt. Vidèt ambulantem, fit proximus, & alia facta sunt, quæ narrant Euangelistæ: propterea A Ioannes vtrumqne terminum descripsit, vt omnia concluderet, quæ acta sunt. Dici etiam posset triginta stadia remigasse, tamen si via seu iter consideretur, viginti quinque fuisse: nam vento vrgente quinque stadia ab itineris rectitudine diuerterant.

Sciendum rursus non esse sine controuersia, an hoc miraculum seu hæc historia eadem sit cum illa, quam narrant Matthæus, & Marcus. Chrysostom. enim hom. 42. eandé esse negat. at Augustinus lib. 2. de consensu Euang. capit. 47. & Euthymius, eandem esse affirmant. Et quidem sũt multa dissimilia, quæ non omnino improbabilem faciunt Chrysostomi sententiam; tamen argumenta efficaciora probāt eandem esse historiam, quamuis Ioannes multa omiserit quæ alij narrarunt: omnia tamen, quæ omissa sunt, accommodantur eidem narrationi, propterea probabilius est eandem esse hanc, & illam. Huius rei exquisitiorem discussionem ad illa remittimus Euangelistarum loca.

An hæc historia eadẽ sit cũ illa quam Matthæus, & Marcus referunt.

Ille autem dicit eis: Ego sum, nolite timere.

COMMENTARIVS.

Secundum Matthæum, & Marcum primo dixit: Confidite, ego sum, nolite timere, fiduciam petit, vt spem salutis concipiant, optimumq. spei salutis concipiendæ subiunxit argumentum, *Ego sum* a quo nihil mali vobis timendum est, & qui possum ab omni liberare periculo; fiducia ergo in me expellat timorem conceptum, *Nolite timere*, Verba non tantum significantia, sed etiam effectiua fuerunt: nam & fiduciam induxerunt, & timorem expulerunt adeo, vt Petrus ausus sit etiam se aquis intumescentibus committere, vt alij narrant Euangelistæ. Aduertendum est autem, Dominum petere illorum expulso timore fiduciam in ipsum, quia tempestas nondum cessauerat, nec voluit Dominus statim fluctus quiescere, vt in ipsum iam agnitum, fidem, & fiduciam conciperent, & exercerent, & vt locum daret tantæ fidei, & fiduciæ Petri, qui iussus a Domino fluctibus se peditem commisit.

Voluerunt ergo accipere eum in nauim, & statim nauis fuit ad terram, in quam ibant.

Post verba præcedentia historia Petri celebrata est, quam alij Euangelistæ narrant; postea accessit Dominus ad nauiculam, & discipuli, *Voluerunt accipere eũ in nauim*, idest cupide susceperunt; vt enim cognitum, & phantasma prius existimantes eum, auersabantur, ita cognita eius voce cupido animo susceperunt. Solet enim verbum hoc *Voluerunt*, apud Græcos hanc habere significationem,

& sic concordat cum alijs Euangelistis: nam ingressus est in nauim secundum Matthæum, & Marcum. Illa particula, *Ergo*, illationem significat, vt sit sensus: Cum iam cognouissent, voluerunt accipere, quem tamen prius nondum agnitum auersabantur, & statim nauis appulit ad terram, in quam ibant.

ANNOTATIO VIII.

Alia proponitur expositio.

Possumus etiam aliter exponere, scilicet quando Dominus illa protulit verba, discipuli voluerunt accipere in nauim, nitentes nauiculam accommodare, vt intraret, sicuti fieri solet, tamen non intrauit & tunc quod dicitur de Petro factū est. Postea vero ingressus est nauiculam, & tunc factum est, quod dicit Ioannes, Statim, idest, breuissime, & temporis momento cessauit ventus, & iter, quod supererat, quāuis longum esset, confectum est. Iuxta hāc expositionem interpretari possumus dictū esse, *voluerunt accipere*, quia tunc non acceperunt in nauim. Græcum enim vocabulū vtramque admittit expositionem: posteriorē secutus est Chrysostomus hom. 42. nam arbitratus est non intrasse nauim aliamq. esse hanc historiam, tamen te uera postea intrauit, modo autem distulit, vt fieret, quod cum Petro legimus factum postea vero intrauit, & sequitur, quod Ioānes dicit, *Statim nauis fuit ad terram*, nam supponit, quod alij narrant Euangelistæ.

Concordia Euangelistarū ostenditur.

Aduerte terram hanc, in quam ibant, vt superioribus, & inferioribus verbis, dicit Ioannes, Capharnaum esse. Nec est contrarium, quod dicit Matthæus, Appulit in terram Genesar, & Marcus in terram Genesareth: nam, vti in principio capitis ex Iosepho diximus, Genesar, seu Genesareth regio quędam parua est, in qua sita est Capharnaum. Ioannes ergo singularem locū describit, ad quem appulit; ceteri vero cōmunem. Nec etiam est contrarium, quod supra dictum est ex Marco nempe iussisse Dominum, vt præcederent ad Bethsaidā: non enim significat vt illuc appellerent, sed vt iter caperent Capharnaum, seu versus Bethsaidam, quæ erat media non multum ab ea nauim remonētes; at tempestas eos recedere fecerat. Alia narrant Euangelistæ, quę omisit Ioannes, & nos pretermittimus, quia non eos interpretari suscepimus in præsenti, sed solum Ioannem.

ANNOTATIO IX.

Miracula Christi quattuor.

Vides hic quattuor simul Christi miracula. Venit primo Christus ambulans super mare. Iussu Domini incedit Petrus super aquas, quod vt virtute non propria aut alterius, sed sua factum esse Christus probaret, cum mergi cœpisset eum manu sustinet. Tertio ventus sine mora sędatur. Quarto momento temporis multum itineris, quod supererat, conficitur. In his multa ad sensum spiritualem spectātia Doctores pie, & vere considerāt, tamen hoc considerandum mihi visum est, quod ad doctrinam proxime a Christo tradendam facit. Dominus enim ante mirabilem doctrinam de carne sua sub specie panis in Eucharistia porrigenda omnia hæc de panibus, & de discipulorum timore, suaq. per aquas transmeatione operatus est: non solum vt diuinam suam potētiam significaret, sed vt ea, quæ futura erāt in hac mirabili Eucharistiæ institutione pręsignaret. Modica quinque panum quātitate maximam satiauit multitudinem, vt in Eucharistia carnis suę efficaciam ostenderet, quæ vna pro mundi totius cibo sufficiens futura erat; at quia post institutionem tanti sacramenti, & post tāti beneficij collationem futurum erat, vt mortē passurus esset, & in ea morte discipuli maxime conturbandi, tamen conturbatio breui duratura, & in gaudium resurrectionis conuertenda erat. Hæc etiam Dominus præfigurauit: solus enim manet, discipulis in nauiculam conscendentibus, quia paulo post sacramenti institutionem relictus est a suis: Abierunt, inquit, omnes, & reliquerunt. Solus intumescente mari videtur, quia Solus passus est mortem, in qua phantasma apparet, cum non sit: quia cum sceleratis reputatus est, qui vere innocens erat. Discipuli in nauicula sunt, quia non erat illa hora eorum passionis, timent tamen in Christi pasione.

Venit

Venit Petrus ad Iesum, sed dubitans: A submergi incipit, manu tamen Saluatoris liberatur: quia ipsum sequens negat, & cadit, sed ne pereat virtute Christi sustinetur. cito cognoscitur a discipulis nec iam phantasma videtur, quia cito surgens eos conuenit, & consolatur. Nauicula statim ad portum appellit, & ventus cessat; quia iam Christus resurgens non amplius moritur, non est passibilis, non iam fluctibus persecutionum in se agitatur. Multa dici possent in hac explicatione, sed satis esse, quæ dicta sunt, iudicamus, ut causam intelligamus, propter quam Dominus hæc voluit simul miracula conficere, & lætitiã conuiuij timori, tempestatisq. periculis miscere.

Altera die turba, quæ stabat trans mare, vidit quia nauicula alia non erat ibi nisi vna, & quia non introisset cum discipulis suis Iesus in nauim, sed soli discipuli eius abijssent. Aliæ vero superuenerunt naues a Tyberiade iuxta locum, vbi manducauerant panem, gratias agentes Deo.

COMMENTARIVS.

Narrat, quæ turba illa fecit, postquam Dominus nocte illa transfretauit cum discipulis Capharnaum. *Altera*, ergo, *Die*. ab illa qua saturati sunt, id est, post noctem, in qua Christus per mare ambulans ad discipulos peruenit, turba redijt ad locũ eundem Christum quærens. Quãdo enim discipuli transfretarunt, viderat turba vnam fuisse nauiculam, & discipulos ingressos; Christum autem solum mansisse, & in montem abijsse, propterea ergo turba venit existimans ibi Christum inuentum iri; at non inuenerunt quia, ambulans supra aquas erat sequens discipulos, donec ingressus nauim cum illis peruenit Capharnaum: a Tyberiade autem nauiculæ superuenerunt illo die iuxta locum, in quo celebratum est miraculum. Hæc omnia narrat Euangelista, vt præmittat causam; cur turba venit quærens Christum Capharnaum: manserat enim ibi prope locum vbi gestum erat miraculum illa nocte. Mane autem facto ad eundem locum redijt, quia vidit die superiori discipulos abijsse, & Iesum mansisse, nec tunc alia nauis erat, qua Christus transfretare potuisset; Quando vero die sequenti venerat turba, naues superuenerunt a Tyberiade. Hic est sensus. Illud enim, *Vidit quia nauicula*, non est referendum, ad alteram diem sed ad superiorem, vt sit sensus: Altera die turba venit; viderat autem die superiori, quando discipuli recesserunt, non esse nisi vnam nauiculam, & in eam ingressos solos discipulos manente Christo; propterea abitrati sunt altera die eum inuenire eo in loco posse. Tunc autem quando venit turba naues a Tyberiade superuenerũt ad locum, vbi manducauerant agentes gratias Deo, id est, vbi manducauerunt, & gratias pro tam mirabili beneficio accepto, Deo egerunt. Græcus textus habet, gratias agente Domino; id est, postquam gratias egit Dominus ac si dicat: vbi manducauerant a Christo cibati; qui cum egisset gratias, panes distribuit. & sic Euthymius interpretatur. Appositum est autem hoc verbum, vt distingueret miraculosam manducationem a communibus. Perpende quàm diligenter turbæ vestigia Christi obseruabant: considerabant enim solos discipulos transfretasse, & solum Christum mansisse, & cum nulla nauicula superesset nocte illa, inde conijciebant Dominũ in eo loco adhuc esse, nec enim cogitauerunt de eo, quod mirabiliter factum est. Narrat autem Ioannes alias superuenisse naues, ne contrarius videatur sibi, qui nullam aliam nauiculam cum dixisset, postea turbam in nauiculas ascendisse narret: hæc enim ad diuersa tempora sunt referenda.

ANNOTATIO X.

Prosequitur magis declarare superiora verba.

IN Græco textu legimus, gratias agente Domino, idest vbi cibati sunt illo mirabili cibo, quem Christus agens gratias Deo, distribuit, hoc enim apponitur ad distinctioné ceterarum manducationum. Nauiculæ superuenisse dicuntur a Tyberiade, vt Capharnaum nauigarent, quod eo etiam probatur: nam turba ascendit in nauiculas & venit Capharnaum; ergo illæ nauiculæ transfretabant Capharnaum. Si autem hoc ita est, vti videtur, locus vbi miraculum factum est, non erat in opposita ripa ad Bethsaidam, seu Capharnaum: esset enim supra Tyberiadem; sed in loco citra Tyberiadem népe inter eam, & Bethsaidam: nam dicuntur naues superuenisse ad locum, vbi gestum est miraculum At si gestum esset in ripa omnino opposita, non superuenissent illuc nauiculæ: nam non erat via illa transfretádi Capharnaũ, sed potius diuertédi. Nauiculæ ergo eũtes Capharnaũ, & peruenientes ad locum miraculi, indicant miraculum factum infra Tyberiadem, nempe inter eam, & Bethsaidam, vti iam diximus: propter sinũ enim, & stagni dorsum transfretasse dictum est.

Cum ergo vidisset turba, quia Iesus non esset ibi, neque discipuli eius, ascenderunt in nauiculas, & venerunt Capharnaum, quærentes Iesum.

COMMENTARIVS.

VIdens turba non adesse Dominum, nec discipulos quamuis non inuenissent rationem, & modum, quo discedere potuisset, experientia tamen victi eum non adesse, & cum simul oblata esset commoditas nauicularum proficiscentium Capharnaum, hac de causa ascenderunt in eas, *Et venerunt Capharnaum quærentes Iesum.* Inducti autem sunt, vt Capharnaum Dominum reuersũ esse crederent; tum quia illuc die proxima transfretantes discipulos viderant; tum quia frequentissime Dominus illuc se recipiebat. Facile autem existimarũt fieri potuisse aliquam nauiculam nocte superuenisse, & in ea transfretasse aut peditem nemine eorum cognoscente, iter terrestre confecisse.

Et cum inuenissent eum trans mare, dixerunt ei: Rabbi quando huc venisti?

MIrantur turbæ eum inuentum trans mare; nesciebant enim quo tempore venerit, quia nocte illa non videbatur illis venire potuisse, quia nauim non viderant, in noctis principio, & maxime quia maris tempestatem senserant: Nec etiam iter terrestre confecisse poterat ipsis ignorantibus: nam multitudine tanta existente; iter necesse erat plenum fuisse hominibus, maxima noctis parte: die autem sequenti id fieri non poterat, quia ipsi summo mane venerunt, petunt ergo mirabundi, *Quando huc venisti?* cum potius debuissent petere quo modo venisti vt potentiam eius cognoscerent, at hi adhuc rudes nihil nisi humanum cogitant. Et notat Chryso. hom. 42. inconstantiam, & mutabilitatem turbæ. Volebant paulo ante Regem eum facere, miris acclamationibus confitebantur eum esse verum Prophetam, qui in mundum venturus erat; iam refrixerant, & non vt regem faciant, quærunt, sed vt iterum manducent. Habent autẽ verba, vt dicit Euthy. adulationem quandam, quasi dicerent: *Magister quando venisti huc?* nos te perpetuo obseruauimus, te sequi quærimus, miramur, ergo quando veneris: cum difficile fuerit nobis ignorantibus huc te venisse. Assentabantur isti, vt iterum mensa eis apponeretur, qualis superior.

Respon-

Respondit eis Iesus, & dixit: Amen amen dico vobis, quaeritis me, non quia vidistis signa, sed quia manducastis ex panibus, & saturati estis.

MEntem eorum detegit, & arguit, vt cibum potiorem animæ præbeat, & altiorem ac vtiliorem mensam apponat. Quæritis me non propter signa, & miracula, quæ meam potentiam ostendunt, sed propter cibum, quia saturati estis, & iterum saturari vultis: si me propter signa quæreretis, tunc vt me cognosceretis & in me crederetis, essetis me secuti: at non propter signa, vt me cognoscatis, sed propter cibos venitis, vt iterum saturemini. Rectè exponit August. tract. 25. non quæritis me propter me, sed propter vos. Quia his verbis occulta cordiũ eorũ reuelabat, vsus est asseueratione, vt ostenderet se nõ ex coniecturis humanis, sed ex certa scientia eos nosse. *Amen amen dico vobis*, vt in his etiam verbis suam diuinitatem ostendat. Reprehendit etiam eos, quia debuissent potius quærere propter signa, vt crederent in eum, non propter signa, vt manducarent. Cum enim discipulus est rudis & crassus, obiurgatorius est etiam stimulus adhibendus, vt notat Chrysost. hom. 43. adiungens etiam eos arguisse, vt se eorum laudes, & vanam gloriam spernere, nihilq. aliud, quàm eorum salutem quærere significaret: leniter tamen arguit eos tamquam adhuc incapaces, nec in reprehensione perstat, sed statim doctrinam adiungit, vt animam pascat.

Operamini non cibum, qui perit, sed qui permanet in vitam æternam.

CIbum alium ostendit meliorem, & præstantiorem, ac vtiliorem cibo, quem ipsi quærebant. Hic enim cibus quamuis miraculosus, tamen perit, corrumpitur, dum comeditur, & ad vitam hanc tantum mortalem, & tandem corrumpendam prodest: at cibus est alius, qui non perit, sed prodest ad vitam æternam, eamq. efficit. *Operamini*, ergo hunc cibum, id est, studium, & curam impendite huic cibo acquirendo, qui non corrumpitur, vt ille, sed in æternam manet vitam. Non negat Dominus etiam curam impendendam, & laborandum pro cibo corporali; sed non hanc solam, nec præcipuam, nec æqualem esse debere curam: sed eam, quæ pro cibo est spirituali, quod turbæ istæ non faciebant. Est enim phrasis Hebræa sæpe vsitata, vt particula negatiua solitudinem excludat. 1. Reg. 10. Non te spreuerunt, sed me: id est, non te solum. Ioan. 12. Qui credit in me, non credit in me, sed in eum, qui misit me: id est, non solum in me credit. Ita nunc, *Operamini non cibum*, id est, non solum cibũ corporis, sed precipue cibum vitę eternę. Occasionem autem capit Dominus de cibo spirituali tractandi a cibo corporali, vt notat Aug. tract. 25. quod etiam cum Samaritana fecit ex aqua illa materiali, aquam viuam & spiritualem docendi sumens occasionem, vt sic audientes facilius, & efficacius discant. Attende autem non esse sensum, *Operamini cibum*, id est, facite cibum hunc, sed laborate, & studete huic cibo acquirendo. Nam statim dicit. *Quem filius hominis dabit vobis*, vt aliud sit opus, quod ipsi debent adhibere, aliud cibus ipse: & hoc est considerandum pro recta intelligentia sequentium.

ANNOTATIO XI.

Contra hæreticos negantes laborandum esse pro victu comparando.

HAc superiori sentẽtia abusi sunt hæretici. Chrisost. hom. 43. refert aliquos occasione huius sententiæ otiositati vacare negantes esse laborandum pro victu corporis acquirendo. hos Theophylact. nomine suo appellat, nempe Messallianos,

fallianos, & videntur hi esse quos Aug. de A hæresib. cap. 57. vocat Psallianos. Sed si horum Doctorum testimonia consideramus, non videntur isti eadem affirmasse. Nam Messalliani, vt ex Chrysostomo & Theophylacto apparet, generaliter locuti sunt non esse laborandum pro victu corporis acquirendo; at Psalliani, vt refert Aug. negabant monachos debere vitæ sustentandæ causa laborare, nec eis licere, sed vacādum operibus, quæ monachi profitentur: longe autem ab illa hæc assertio differt, quamuis vtraque sit hæretica. Basilius in reg. breui. reg. 207. introducit B monachos dubitantes circa hunc locum Ioannis, in quo Dominus significare non esse operandum pro corporis victu videtur. Et respondet laborandum esse proprijs manibus, vt habeat vnde tribuat patienti necessitatem, vt dicitur ad Ephe. 4. Hiero. epist. ad Rusticum, hunc habere morem refert monachos Aegyptios, vt laborent manibus, non tam propter victus necessaria, quàm propter salutem animæ, ne monachus otians vagetur. Scripsit autē August. libellum de opere monahcorum. Sed veritas catholica est licere Christianis, etiam ipsis monachis manibus laborare, etiam victus causa. ad Ephe. 4. Qui furatur, iam non furetur, magis autem laboret manibus, vt habeat vnde tribuat necessitatem patienti: id est, laboret, vt non solum sibi, sed etiam alijs subueniat. 1. Thessal. 4. Operamini manibus vestris, sicut præcepimus vobis. Paulus etiam Apostolus, qui erat in statu perfectiori, quam sint Monachi, labore manuum suarum sibi victum comparauit, vt patet ex Act. 18. & 20. & 1. Corint. 4. Licet ergo etiam Monachis idem opus; nec locus hic id prohibet, in quo solum præcipit Dominus, vt curam præcipuam in cibo acquirēdo animę collocemus. Non tamen propterea cura, & labor corporis est omnino relinquendus; nam & hoc esset, cibum animæ etiam relinquere: verba enim hæc, vti diximus in commentario, non negant cibo corporis acquirendo etiam operam dandam, sed non soli, neque præcipue.

Quem filius hominis dabit vobis.

COMMENTARIVS.

Tacitæ obiectioni respondet: posset turba obijcere, quærimus a te cibum hunc, qui perit, quia nouimus te potuisse eum nobis dare: at cibum hunc æternæ vitæ non quærimus, quia nescimus talem cibum te posse nobis præbere. Hanc obiectionem remouens, & simul ad quærendum hunc cibum ab ipso inuitans dicit: *Quem*, æternæ vitæ cibum, *Filius hominis dabit vobis*, id est, ego etiā hunc æternæ vitę cibum dare possum: immo dabo, & paratus sum volentibus vobis dare, sicut potui dare, & dedi vobis priorem cibum. Ne enim, quia dictum est, *Operamini*, errarent arbitrantes se posse cibum hunc conficere, dicit: Ego dabo; aliud enim est opus, seu opera, quæ exiguntur, alius cibus, qui promittitur. Suam in hoc diuinitatem ostendit, nisi enim Deus esset, cibum vitæ æternæ dare non posset. Dicet aliquis, cur sic locutus est, *Filius hominis dabit*, cum cibum vitæ æternæ non præstet, nisi in quantum est filius Dei? Respondeo voluisse significare se suam carnem, secundum quam erat Filius hominis, daturum in cibum vitæ ęternæ, ac si diceret: carnem meam in cibum vitæ æternæ dabo vobis.

Hunc enim Pater signauit Deus.

Cibum hūc dare potest quia Deus est.

Causam reddit non solum cur Filius hominis (se enim hoc nomine appellat) cibum hunc dare possit, paratusq. sit dare, sed etiam cur caro ista, secundum quam erat Filius hominis, cibus possit esse vitæ ęternę: ea autem est; quia, *Hunc Pater signauit Deus*, id est, huic homini Pater, velut sigillo, diuinitatem

nitatem impressit, & vniuit: propterea adiecit Euangelista vltimo loco, *Deus*, vt sigillum hunc esse Patris diuinitatem, quæ in filio est, & humanitati vnita est, significaret, quod nōn significabatur, si tantum dictum esset, *Pater signauit*, aut, *Pater Deus signauit*: sed diuisit vtrumque, vt id perfectius exprimeret, ac si diceret Pater signauit, diuinitate sua. Non mirum ergo, si hic homo cibum dare vitæ ęternę, & simul cibus vitę ęternæ esse potest: nam simul est Deus, & vnitam habet diuinitatem humanitati. Quod Act. 10. dicitur: Vnxit Deus eum Spiritu sancto: dicitur nunc, Deus Pater signauit eum. Hæc vnctio, & sigillatio est diuinitatis vnio, & coniunctio illi humanitati facta, per quam ille homo Christus est cibus efficax vitæ ęternę: quia per hanc homo ille sigillatus dicitur, cum sit homo, & Deus. Et est optima causa, cur dare valeat vitę ęternę cibum, quod Dei proprium est: & cur caro illa sigillata diuinitate, sit etiam cibus vitæ æternæ. Hic est sensus legitimus huius integræ sententię, per quam docet Christus se dare posse cibum efficacem vitę ęternæ, ad quem inuitat omnes.

ANNOTATIO XII.

Diuersæ aliæ expositiones proponuntur.

A Liter alij verba superiora exponūt Chrysost. hom. 43. duas adfert expositiones. Prior est, vt sit hic sensus. *Hunc enim Pater signauit Deus*, id est, hunc misit in salutem totius mundi. Sed hæc expositio non recte accommodatur: nam illud, *Hunc*, demonstrat filium hominis, qui Christus est ratione humanitatis. Hic autem non est missus, sed filius Dei missus dicitur. Altera expositio est, vt idem sit sensus cum illo verbo superiori Ioānis 3. *Signauit*, quia Deus verus est, idest declarauit, & testatus est: ita nunc dicitur Pater signasse, quia declarauit, & testimonio B suo confirmauit hunc esse verum Deum. Vtramque expositionem sequitur Euthymius: sed nec ista expositio est exquisita. Nō enim, cur vitam æternam dare Christus posit, ea est proxima causa, quia Pater eum declarauit, & testatus est Deum esse; sed quia re vera est Deus. Propterea perfectior explicatio est Augus. tract. 25. quam secuti sumus in commentario. *Pater signauit hunc* hominem, quia diuinitatem illi humanitati, velut impresit per vnionem, qua homo ille Deus est; quamuis C Augu. aliter connectat verba. Et recte quidem sigillatio, & signatio dicitur, quia filius, qui imago, & character Patris est, illi est vnitus, & coniunctus humanitati: propterea dicitur humanitas habere sigillum, & characterem Patris. Addidit autem, *Signauit Deus*, vt hanc sigillationē, & signationem diuinitatis esse significaret, ac si diceret: *Pater signauit*, sua diuinitate, seu charactere suæ diuinitatis, qui filius est. Hanc etiam expositionem probat Hil. lib. 8. de Trin. docte annotans, sigillum imprimi in materia diuersa, quæ A sigillata dicitur; sic humanitas sigillata est diuinitate Filij. Eandem sequitur Cyril. lib. 3. c. 29. quamuis etiā aliam adiungat, vt Filius ratione diuinitatis dicatur signari a Patre, quia patris substantiā accipit. Tamen accommodatior est expositio, vt ratione humanitatis dicat se signatum a Patre per diuinitatem, quæ illi est humanitati vnita: quamuis vera sit doctrina Cyril. quam & Hilarius sequitur loco citato, sed ad Euangelistæ mentem, priorem expositionem facere fatetur.

ANNOTATIO XIII.

Qui cibus sit iste de quo Dominus loquitur.

PErcontabitur aliquis, quis est iste cibus vitæ æternæ, de quo dicitur, *Operamini cibum, qui permanet*. & quem ego dabo vobis? Recte ad hoc Cyrillus lib. 3. cap. 28. & August. tract. 25. respondent esse eundem cibum, de quo loquitur Dominus paulo inferius, quando dicit: Ego sum panis viuus, & caro mea vere est cibus. Ipsi autem Doctores, nempe Cyrillus cap. 36. & Augustinus tractatu 26. talia verba exponunt de Christi carne nobis in sacramento Eucharistiæ, exhibita. Hic igitur est cibus, cui acquirendo est studium impendendum. Verba etiam adiuncta consonant: hunc enim nempe filiū hominis signauit Pater, qui Deus est. Non erat cur hanc humanitatem sigillatam diceret diuinitate: nisi quia humanitatem, & carnem hanc cibum vitæ æternæ futurum dicebat: quem effectum caro non faceret, nisi diuinitati esset cōiuncta, & vnita. Fidem autem hunc cibum non esse, verba quæ sequuntur probant: Hoc est

est opus Dei, vt credatis in eum quem misit ille. Distinguit opus a cibo; distincta enim sunt illa duo, *Operamini cibum*, nempe, opera, & cibus. Illud ad Iudæos pertinebat, nempe operari: & cibus ad Christum datorem. Fides igitur a cibo distinguitur, vt verbis sequentibus exponemus, in quorũ atque adeo in totius huius textus expositione, multo magis hæc veritas demonstrabitur, & confirmabitur.

Dixerunt ergo ad eum: Quid faciemus, vt operemur opera Dei?

COMMENTARIVS.

PArticula, *Ergo*, insinuat propter verba Christi superiora, Iudæos respondisse, quę sequuntur. Cupidi enim cibi huius vitę ęternę, & audientes exhortationem Christi, vt incumberent cibo huic acquirendo, petunt: Quæ sunt ista opera, quibus cibum hunc consequemur? Et attende eos appellasse, *Opera Dei*, vt significarent se interrogare de operibus hisce, quæ ad cibum hunc habendum necessaria sunt. Cum enim audissent cibum esse vitæ æternæ, & Deum signasse Christum, vt cibum hunc daret: recte opera Dei appellant ea, quæ oportebat operari cibo huic consequendo. Merito autem a Christo discere quærunt opera huius cibi, quem eiusdem cibi datorem audierant: nec negarunt dare posse eum cibum, qui tam mirabili virtute dedisse cibum corporalem experti erant: nec se consecuturos desperarunt ab eo, quem iam erga se ipsos liberalissimum senserant. Solum opera hęc scire volunt, quia eis dictum erat, *Operamini cibum qui permanet*, hic est legitimus sensus.

ANNOTATIO XIIII.

Traduntur aliæ interpretationes.

CYril. lib. 3. c. 30. verba hæc ex arrogantia quadam processisse affirmat: quasi enim omnia scirent, & nihil sibi discendum superesset ita interrogarunt, vt sit sensus: Satis nobis pręcepta Moysis sũt, non minus scimus, quam oporteat scire eos, qui Dei opus facere volunt, quid igitur nouũ, & inauditum docere nos potes, quod in scriptura non sit? Hæc Cyril. sed non videtur accõmodari posse hæc expositio contextui: nam cum tanto beneficio a Christo affecti adhuc sperarent nouum cibum, eumq. vitæ æternæ, credibile non est arrogantia vsos, maxime, quia erant homines de turba, & non quales erant illi Pharisæi, & legis doctores, quorum erat de lege præsumere. Præterea quia Christus non eos arguit, sed potius docendo respondit: deinde quia verba talem sensum non faciunt. Si enim ex arrogantia locutio esset, alijs verbis vsi essent, non his, quibus significarent se hoc opus scire cupere. Rectius Chrys. ho. 44. & Euthy. exponunt hos interrogasse quidem tamquam discipulos, & ostendisse se desiderare scire; tamen non animo faciendi ea opera, sed vt sic ad cibi prioris suppeditationem eum iterum attraherent: sintq. verba quasi ex gula profecta.

Immerito damnatur horum intentio qui Dominum interrogãt.

Recte Doctores hi sentiunt circa sensum verborum, sed non video, qua ratione intentionem istorum Iudæorum damnare possint, quasi ex gula interrogent, & fictione vtantur; cum nullũ verbum Euangelistæ id significet, immo contrariũ contextus insinuet. Iam enim de gula a Domino reprehensi erant, quando eo animo venerant, vt iterum saturarentur: nec est, cur perseuerare eos dicamus adhuc in ea auiditate, cum cibus præstantior de nouo sit promissus. Potius ergo huius cibi desiderio interrogasse credendum est, quorũ interrogationi Dominus non ita nude respondisset, si animos eorum, non solum gula, sed fictione & dolo plenos vidisset. Fateor quidem eos cibum hunc materialem, & corporalem etiam existimasse, & quodam appetitu sensibili, & carnali motos interrogasse; animo tamen faciendi, & operandi ea, quibus cibum hunc consequi possent, quod ex sequentibus apparet. Verior ergo est expositio August. tract. 25. affirmantis hos, qua ratione implere possent, quod pręcipiebatur, interrogasse. Cui expositi-

expoſitioni noſtræ magis accedit, quam A eſſe legitimam totus contextus, & verba probant.

Quæ appellentur opera Dei.

Verumtamen quare appellent, *Opera Dei*, Euthymij expoſitio non placet, quam etiam recentiores ſequuntur. *Opera Dei*, ſcilicet dici, quæ ſunt Deo accepta, vt ſit ſenſus: quid faciemus, vt operemur opera Deo accepta, & ſecundum voluntatem eius? Nec etiam probanda eſt expoſitio illorum, qui exponunt, *Opera Dei*, quæ Deo auctore fiunt: etenim quamuis verũ B ſit opera Dei eſſe Deo accepta, & ipſo auctore fieri, tamen non eſt iſte ſenſus. Cuius argumento id eſt, quia non conſonat hæc interrogatio ſic expoſita verbis Chriſti: non enim dixit Chriſtus operamini opera Deo accepta, & grata, ſic enim non erat cur illi interrogarent, quia ſciebant ex lege; ſed operamini opera, quibus cibũ vitæ æternæ conſequamini. Hæc iſti quærunt, dicentes: Quid faciemus, vt operemur hæc opera? Appellant ergo, *Dei*, quia cibum vitæ æternæ per ea ſe acquiſituros ſperabant. Et quia audierant, *Hunc Pater ſignauit Deus*, intellexerant enim ex hoc ad Deum hoc opus pertinere: & ſic omnia conſonant, nempe & verba Chriſti præcedentia, & ſequentia, ſimul etiam interrogatio eorum. Quantum ad verba attinet, Græce potius verbum eſt præſentis, quid facimus? ſed æquiualet futuro, quid faciemus? nam tunc nondum ſciebant opera vt facerent. Verum eſt ſolere aliquando has interrogationes fieri tempore præſenti, ad ſignificandum promptitudinem faciendi: Quid facimus? id eſt doce hæc opera, ecce facere ſumus parati. Matth. 13. Vis imus, & colligimus ea? Lucæ 9. Vis, dicimus, ignis deſcendat, & conſumat eos? id eſt, ſtatim ac volueris, prompti ſumus exequi. Ita nunc: Quid facimus? ſed hoc ſenſum non mutat.

Reſpondit Ieſus, & dixit eis: Hoc eſt opus Dei, vt credatis in eum, quem miſit ille.

COMMENTARIVS.

Docet eos Dominus, hoc opus Dei eſſe, vt credant in eum, quem miſit Deus: & vtitur verbo eodem, quo vſi erant, appellans opus Dei, vt ad interrogationem ſe reſpondere oſtendat. De ſe loquitur in tertia perſona, nec opera legis poſtulat, ſed fidem, quæ eſt primum fundamentum Euangelij, qua a lege illa diſtinguitur. Verbis his non ſolum docet, quod opus Dei ſit, ſed ſimul etiam explicat rationem efficacem, vt fiat opus: credere enim in eum, qui a Deo miſſus eſt, iuſtum eſt & neceſſarium. Iſta autem locutio credere in eum, qui miſſus eſt a Deo, ſignificat credere Chriſtum eſſe verum Meſſiam, & filium Dei miſſum in ſalutem mundi: turbæ enim etiam in ea ſignificatione intelligebant verba Chriſti petentis, vt crederent in eum, tamquam Meſſiam & filium Dei: eſt autem hoc opus neceſſarium, vt cibum carnis ſuæ accipiant, quicumque accepturi ſunt. Et ſi contextum totum perpendas, vti paulo ante dicebam, inuenies opus a cibo diſtingui: nam turba audiuit duo, nempe cibum vitæ æternæ, & opus ab eis exhibendum, vt cibo fruerentur: opus hoc ſcire petunt, vt cibum accipiant, quod Dominus docet dicens eſſe fidem in eum. Supereſt ergo cibus diſtinctus a fide in eum credentibus miniſtrandus, hic vero non eſt alius, niſi caro Deifera ipſius in ſacramento miniſtranda, nec fidẽ cibum eſſe nec Chriſtum vt fide creditum. nam fides in Chriſtum opus reputatur, poſt quod cibus vitæ ſuccedit. Et hæc eſt legitima expoſitio, ceteræ ſunt violentæ. Cyrillus lib. 3. cap. 31. ſuperiora verba ex arrogantia dicta exponens, accommodat hanc Chriſti reſponſionem interrogationi eo animo prolatæ. Sed vti ſuperius diximus, hanc intentionem, & arrogantiam nulla verba Euangelij probant: ſine probatione autem non eſt cur in malum conuertamus, quod in bonum ſenſum trahi poteſt, maxime quando ſenſus verbis, & contextui reſpondet, & conſonat.

ANNOTATIO XV.

Fides aliquando inter opera numeratur.

PAulus semper opera a fide distinguit, vt fides non inter opera computetur: legis enim obseruantiã opera vocat. Huic non obstat fidem modo quodam opus dici large, quia fides factum est: vnde Aug. lib. 5. de prædestin. sanct. cap. 7. hanc difficultatem proponens de Paulo distinguente opera a fide, & Christo fidem inter opera computante, respondet fidem, & opera sic distingui, vt regnum Iuda, & Israel. Nam Israel etiam Iuda dicitur, quia omnes Israelitæ sunt, ac si dicat: opus commune est, & fidei, & alijs, quæ communiter opera vocantur: sed distinguitur fides ab operibus, quia fides est prima origo, & principium ceterorum. Sed de hac materia fidei, & operum non est locus iste disserendi; sufficiat pro huius sententiæ expositione Dominum appellasse fidem opus Dei, vt accommodaret se turbæ petenti, quæ essent opera Dei, vt cibum hunc habere possent. *Hoc*, inquit, *Est opus Dei*, id est, quod petitis opus Dei, hoc est. Verum etiam est, si sermone generali vtamur, esse opus Dei cum & gratia, & gloria opera sint Dei, quia ab ipso efficiuntur, & donantur: at quando opera a fide distinguimus, legis obseruantiam, & mandatorum impletionem nuncupamus opera. Petit autem Dominus fidem, non quod opera excludat, sed quod opera nihil ad cibum obtinendum faciant, nisi fides hæc, quæ fundamentum est, adsit.

Dixerunt ergo ei: Quod ergo tu facis signum, vt videamus, & credamus tibi?

COMMENTARIVS.

PEr illam particulam, *Ergo*, significare vult Euangelista, propterea verba sequentia dicta fuisse, quia verba Christi audierunt, *vt credatis in eum, quem misit ille*. Responsionis igitur Iudæorum sensus est: Si tibi credere debemus, ergo fac signum, quod videamus, & videntes credamus tibi: illa enim illatiua particula talem insinuat sensum. At, vt negent aliquod signum hactenus fuisse datum tanta fide dignum, propterea vtuntur interrogatione, *Quod tu signum facis?* quasi dicerent, hactenus nullum fecisti. Duo igitur his verbis significantur: ratione interrogationis negant signum hactenus factum: ratione illius illationis inducunt, vt faciat signum, si credi sibi velit. Attende, non negare hos Christum dedisse signum, iam enim experti erant: sed negant sufficere ad tantam fidem concipiendam, vt credant eum esse Messiam, & Dei filium. Et hic est legitimus sensus, & quæ sequuntur, huic consonant.

ANNOTATIO XVI.

Confirmatur sensus superioris sententiæ.

CHryso. hom. 44. & Euthym. perseuerant in sua expositione, vt hi ex gula moueantur, vt iterum cibum extorqueant. Cyril. etiam arrogantiam horum prosequens in alium diuertit sensum: sed ni fallor sensus expositus est legitimus, & reliqui accommodari vix possunt. Non enim negant signum datum a Christo; non etiam quærunt cibos corporales his verbis, sed ad verba Christi respondent petentis, vt credant eum esse filium Dei missum a Patre, & verum Messiam. Signum autem ad tantam fidem conciliandam datum negant, & dari sibi, vt credant, petunt. Et Euangelista, si attente cõsideretur, hunc sensum insinuauit, quãdo dixit: *Dixerunt ergo*, per particulam hanc motos esse significans ad hæc dicenda, non alio, quàm eo, quòd Christus fidem tantam postulabat. Attende autem verbum. *Vt videamus*, audierant multa signa Christi, sed ipsi non ex auditu, sed ex visu signum quærunt, & tale, ac tãtum, vt credant, & tantam fidem concipiant.

Quid

Quid operaris? patres nostri manducauerunt manna in deserto, sicut scriptum est: Panem de cælo dedit eis manducare.

COMMENTARIVS.

PRosequuntur eundem sensum: nempe signum tantę fidei dignum non esse a Christo datum, & interrogatio hęc, *Quid operaris?* est quasi parui facientium signum Christi collatum tantę fidei. *Quid*, inquiunt, *tu operaris?* quasi dicant, opus tuum, quod fecisti, non est tanti momenti, vt tantam fidem postules: nam maius opus tuo, quod nobiscum fecisti, accęperunt nostri patres in deserto (intelligunt isti Moysem, vt ex responsione Christi patet) & tamen Moyses non tantam sibi fidem poposcit, nec patres nostri crediderunt in eum, vt tu postulas a nobis. Allegant verba Psal. 77. Panem cęli dedit eis manducare; & hoc exemplo vtuntur, non vt prædicti Doctores dicunt propter gulam, nec propter legis arrogantiam: sed vt opus proferant simile ei, quod Christus fecerat, quasi dicant: tu quia dedisti nobis manducare in deserto, petis, vt credamus in te, hoc profecto non est signum dignum tanta fide: nam maius fecit Moyses in deserto, qui tot annis cibo de cælo, non isto terreno pauit patres nostros, & tamen nostri patres tanto signo accepto non propterea crediderunt in Moysem. Iste est sensus.

ANNOTATIO XVII.

Manna cur dictum.

CIrca vocem Manna, quod apud Hebræos est מָן aduertendum est, aliquos recentiorum Hebræi sermonis peritos exponere, vt idem sit, quod donum, a verbo מָנָה quod significat distribuere, donare, præparare, quasi sit cibus Dei munere datus. Sed hæc nominis ratio, & Etymologia est contra scripturá. Exod. 16. Filij Israel videntes cibum illum adinuicem dixerunt, מָן הוּא ignorabant enim quid esset: si significasset donum, esset sensus, donum hoc, tunc autem ratio subiecta non haberet locum: *ignorabant enim, quid esset*, nec etiam verba præcedentia, *dixerunt adinuicem*, recte accommodarentur. Colligitur ergo ex ipsa scriptura esse vocem admirantis, & interrogantis quid hoc? & ita verterũt Septuaginta, & Hieronymus. Nec obiectio recẽtiorũ alicuius est roboris: dicunt enim מָן non significare apud Hebræos, quid, sed מָה mah, dico id esse falsum: cũ apud Hebręos vtrũque significet Quid, & Psal. 60. legimus, Misericodiam eius, & veritatem quis requiret? legimus Mân, & ita verterũt Septuag. quamuis aliter alij vertant, tamen Septuaginta auctoritas sufficere debet, qui Hebræi sermonis peritiam natiuam habebant: non enim ita vertissent nisi apud

A Hebræos id significaret. Accedat etiam auctoritas Iosephi, qui lib. 3. de antiquit. cap. 1. expresse dicit, Man in nostra vernacula lingua, est vox percontatiua. Non video, qua ratione non sit vel solus hic auctor in reddenda sui sermonis interpretatione omnibus his nostris linguarum peritis præponẽdus, vt omittam Septuaginta, & Hieronymum, quorum sententia potius est præferenda. Non est ergo, cur ad solutiones aliorum recurramus. Aliqui

B enim respondent esse vocem Chaldæam: Man enim apud Chaldęos significat quid vt patet Dan. 3. Quis Deus poterit vos liberare. At hoc non satisfacit: tunc enim lingua Hebræorũ erat purissima. Alij esse illud, nun, adiectum euphoniæ causa asserunt, sed hoc sine vllo fundamẽto dicitur. Verius cum Septuag. Iosepho, & Hiero. dicimus etiam apud Hebræos significare, *Quid*: & scriptura ipsa, vti diximus, ipsam vocis indicat interpretationem. Recte au-

C tem ab admiratione, & ignoratione cibo illi nomen imponitur: erat enim figura cibi nostri sacratissimi, qui est mysteriũ omni admiratione dignum, & omne superàs humanum ingenium, & recte respondet Euangelica lectio. Audito enim hoc mirabili cibo cęperũt Iudæi mirari, & adinuicẽ dicere: Quo modo potest hic dare car-

nem suam ad manducandum? & si fidem adhibuissent, merito admirari, verius dicere potuissent: Quid hoc? quemadmodum patres eorum de cibo illo dixerunt.

Dixit ergo eis Iesus: Amen amen dico vobis, non Moyses dedit vobis panem de cælo.

COMMENTARIVS.

PRæposuerant Iudæi cibum Moysi, & Moysem ipsum Christo, & eius cibo: Dominus veritatem docens, & aperiens deprimit primo totum illud, quod ipsi magnificantes protulerant, & secundo seipsum multo superiorem, & cibum suum excellentiorem ostendit. Primo igitur, quia illi cibum Moysi præposuerant excellentes, quod de cælo esset, propterea hoc Dominus negat, dicens non dedisse Moysem panem de cælo: *Moyses*, inquit, *non dedit vobis panem de cælo*, nam ille cibus de cælo dictus est, quia de regione aeris, seu de nubibus descendebat, sicut dicuntur volucres cæli: non tamen, quod de cælo ipso, vbi Deus habitare dicitur, descenderit: non igitur Moyses dedit vobis panem de cælo, vt putatis. Responsio hæc Domini indicat Iudæos significasse, seu intendisse in suis verbis, Moysem dedisse eis panem de cęlo, propterea respondit Dominus, *Non Moyses dedit vobis panem de cælo:* propter verba enim illorum hæc dicta esse, indicat illa particula *Ergo, Dicit ergo eis Iesus*.

Panis Moysis non fuit de cælo.

Sed Pater meus dat vobis panem de cælo verum.

DEpresso facto Moysis suum opus extollit, *Pater*, inquit, *meus*, non sic, sed *dat panem verum vobis de cælo*, dat panem verum, & de cęlo ipso: vbi Deus habitat: maius igitur est opus, quod ego faciam, quàm quod Moyses fecit. Non dixit, Ego do vobis, *Sed Pater meus*, vt se in hoc filium Dei ostenderet eandem habentem cum patre potentiam. Nam dum dicit, *Pater meus dat*, non excludit se a dando: prius enim dixerat, quem filius hominis dabit vobis: quod Iudæi etiam perceperunt: nam post hæc dixerunt da nobis hunc panem, intelligebant ergo his verbis non negare illum dare hunc cibum posse. Rursus dicit, *dat vobis*, vt significet paratum esse dare illis, & iam iam daturum: sicut etiam superius dicitur: Venit hora, & nunc est, quando nec in monte hoc, nec Hierosolymis adorabitis patrem. Et venit hora, & nunc est, quando mortui audient filij Dei vocem, ita & nunc maxime, quia iam aderat Christus ipse, qui in panem dandus erát fidelibus. Dicit autem, *Panem de cælo verum*, id est, vere cælestem: refertur enim ad illam vocem, *De cælo*, vt dicatur ergo verus panis de cælo, quia non de aere, non de elementari regione, sed de ipso cælo, vt sit vere cælestis: non vt manna de nubibus. Est autem Christus ipse, qui panis iste est de cælo, vt dicitur Ioan. 3. Filius hominis, qui est in cælo. Perpende autem quanto artificio Dominus hos attrahit: ciborum enim, & vtilitatis propriæ cupidos esse sciebat, propterea spe cibi & panis tanti allicit, & ea ratione sermonem ad ipsos conuertit, dicens: Moyses non dedit vobis, Pater meus dat vobis. Erant enim imbecilles adhuc, & tales promissionibus potius, quàm rationibus attrahuntur, quod & cum Samaritana factum legimus. Cetera in annotatione require.

Pater cum filio dat verum cibum de cælo.

ANNOTATIO XVIII.

SVperiora verba Cyril. lib. 3. cap. 33. in hunc sensum exponit, nempe Dominũ reprehendere Iudæorum temeritatẽ, quia Dei opus homini tribuebant: nam cum Deus auctor fuerit cibi illius, quem Patres in deserto manducarunt, ipsi faciebãt auctorem Moysem: propterea dicit eos arguens. *Non Moyses dedit vobis panem*. Sed

Sed expositio hæc non videtur accommodari posse: Sic enim dicendum fuisset, non Moyses dedit vobis panem de cęlo, sed Pater, aut Deus dedit vobis illum panem; at non sic dicitur, sed ad alium refert panem. *Sed Pater*, inquit, *dat vobis panem de cælo*, non ergo id est, quod Dominus negare intendebat. Nec erat, cur id negaret, aut reprehenderet, sciebant enim Iudæi non virtute sua Moysem illud manna fecisse, nec esse auctore miraculi, sed Deum ipsum, sicut & aliorum miraculorum, quæ in Aegypto fecerat: existimabāt enim Deū per Moysem edidisse miracula sicut per alios Prophetas. Maiora quidem miracula arbitrabantur Deum edere per maiores Prophetas, & hac de causa pręponebāt Moysem, non tamen vt primum auctorem miraculi. Pręterea, si id Christus intēdisset, dixisset potius: Moyses non dedit vobis manna: at ego do vobis panem de cælo, vt se Moysi præponeret in hoc, quod Moyses non dedit, ipse vero dat. Rectius Euthymius interpretatur negationem hāc factam in eo, quod Moyses non dedit panem de cęlo, sed de aeris regione, & terrenum, seu materialem cibum; at Christus, & Pater dāt de cęlo vero. Et ita Aug. tract. 25. etiam exponit, quod nos secuti sumus in commentario.

Quare autē adiunctum sit illud, *Verum*, Cyril. lib. 3. c. 34. & Augus. loco allegato duas adferunt causas: vna est dici panem verum, id est, non figuram, vt distinguat a Manna, quod huius panis erat figura, quā etiam dat Chry. ho. 44. Altera causa Cyrilli, & Aug. est, dici *Panem verum*, quia dat vitā. Causa vtraque accommodata est, sed ad sensum mihi magis facere videtur, quam in commentario ad duximus, vt dicatur panis de cęlo verus, id est, vere cęlestis, non vt manna, quod non erat vere de cęlo, sed de loco elementari, & naturę corruptibilis. Christus autem in sacramento mirabili nobis datus, vere cælestis est panis. Quando autem audis de cælo, non locum tantum existimes signari, sed simul etiam naturam diuinam, & supermundanam. Verbis sequentibus, quis hic panis sit, exactius explanabitur.

Cur additū est verum.

Panis enim verus est, qui de cælo descendit, & dat vitam mundo.

COMMENTARIVS.

Probat ex effectu panem esse de cælo vere, seu cælestem, & diuinum, quia hic panis de cælo descendit, & vitam dat mundo. Græce legitur Panis Dei est, id est, vere cælestis, non elementaris, quia de cælo descendit, & quia *Vitam dat mundo*, non Iudæis tantum, vt manna illud, sed mundo: & dat vitam, non vt manna, quod nemini dedit vitam, sed erat cibus iam viuentium: at panis hic vitam dat. Et considera vim verbi, *De cælo descendit*, manna non descendit, sed mittebatur, erat enim inanimatū quoddā: at hic panis descendit ipse de cęlo, qui non solū sit de cęlo datus, sed ipse descenderit, in quo diuinitas insinuatur. Sunt igitur duo argumenta, quibus probat esse panē Dei, seu verū, cælestē, & diuinū, quia descendit de ipso cęlo, & quia vitā dat mundo: quę nō essent, nisi panis hic cęlestis esset. Hanc vitam, æternam intellige: de eā enim sermo est vt ex præcedentibus, & sequentibus constat. Panis ergo tria habet super manna, & quod vere cęlestis, & quod descenderit de cęlo, & quod dat vitam, eamq. æternam.

Ab effectu panis de cęlo esse probatur.

Panis quē Christus promisit in tribus excellit manna.

Dixerunt ergo ad eum: Domine semper da nobis panem hunc.

Allecti spe tanti panis quandam concipiunt fidem, & sibi hunc dari petunt panem, non vt semel, sed vt semper eū habeant. Illa particula *Ergo*, insinuat eos motos esse, vt hunc peterent panem: tum ex excellentia ipsius, tum ex promptitudine, quam Christus significauit, dicens: Dat vobis Pater. Nam vti superius diximus, quando dictum est, *Pater dat vobis*, intellexerūt patrem dare per ipsum Christum medium: propterea ipsum rogant, ut panē hunc donet. Et est cum articulo *Da nobis illum panem hunc*, id est, illum de cęlo uerum. Appellant autem eū Dominū, vt sic ad dandū inducant. Huic simile Samaritana fecit, quæ audita excellentia illius aquæ uiuę, dixit: Domine da mihi hanc aquam. Fides aliqua in his Iudęis lucet: crediderunt enim panē hunc dare Christū posse; tamen imperfecta erat: nondū enim spiritualia capiebant, sed de cibo corporali cogitabant, existimantes aliquē cibum futurū, quo vitā corporum sustentarēt, multo perfectiorem,

Iudæi Samaritanæ similes.

ctiorem,& excellentiorem,quã fuit illud Manna,& in hoc recta est Cyril.lib.3.c.35.expositio.propterea dicunt, *Semper da*, non enim arbitrabantur unicum,& eundẽ panẽ omnem famẽ ablaturũ,sed frequenter sicut manna multiplicandũ.

Dixit autem eis Iesus: Ego sum panis vitæ. Qui venit ad me, non esuriet; & qui credit in me, non sitiet in æternum.

Tria his verbis docet Christus.

PEtentibus panem hunc ostendit, & modum habendi docet, simulq. volentibus offert, hæc enim tria his verbis efficit. *Ego*, inquit, *sum panis vitæ:* panem agnoscite. *Qui venit ad me, & qui credit in me, non esuriet, non sitiet:* modum habetis consequendi, & habendi panem, nempe si ad me veniatis, si in me credatis. Simul etiã, *Quia ad me venit*, idest, qui credit, habet panem hũc: nemini denegatur, si crediderit; paratus enim sum meipsum dare in escam & potum omni ad me venienti, & credenti. Panis vitæ dicitur, non solum quia viuificat, & dat vitam, & hanc æternam; sed etiam, quia vitam habet in se: est enim panis viuus, & viuificans. Attende panis huius perfectionem, potus namque, & esca simul est, vt nullo alio ad refectionem indigeat, qui hunc panem habet. Illud autem *In æternum*, ad vtrumque est referendum verbum, non esuriet in æternum, nec sitiet in æternum. Maiorem autem hæc verba exprimunt perfectionem, quàm si tantum diceretur panis vitæ æternæ: nam declarant ita esse panẽ vitæ æternæ, vt tollat omnem famem & sitim; non vt cibus corporis, qui vitam mortalem sustentat quidẽ aliquo tempore, sed non tollit famem & sitim: nãque qui semel comedit, & bibit, iterum esuriem, & sitim patitur. At panis hic vitam ęternam confert, & omnem simul famem, & sitim in æternum tollit.

Panis Eucharistici quanta sit perfectio.

Est autem aduertendum hoc verbum *Non esuriet, nec sitiet in æternum*, dictum esse a Domino, vt responderet verbo illorum, *semper da nobis.* existimabant illi futurum hunc panem qualis panis est materialis, qui semel comestus, non tollit famem pro toto vitæ tempore, propterea iterum, iterumque recipitur; at Dominus auertit eos ab hac opinione docẽs hunc panẽ non esse talem: qui enim manducat semel, nec esuriet, nec sitiet in æternum. Similis est illa sententia dicta Samaritanæ. qui biberit ex aqua, quam ego dabo ei, non sitiet in æternum. Duo autem petit Dominus, vt hunc panem accipere valeant; nempe vt veniant ad eum, & vt credant in eum. Per aduentum, confessionem exteriorem intelligit, ad quam opera referuntur: per fidem autem, interiorem mentis assensum, & affectum iuxta illud Rom.10. Corde creditur ad iustitiam ore autem confessio fit ad salutem. Prius ponit quod facilius est, posterius quod difficilius: vtrumque tamen necessarium. Neque intelligas ex hac diuisione, qui venit tantum, non esuriet; & qui solum credit, non sitiet, quasi qui venit, & non credit, non sit habiturus famem: vtrumque enim est necessarium, nec ista diuidi possunt; sed distinctio fit hæc verborum, vt effectus distincti panis huius, & vt etiam non vnum esse, quod Dominus requirit, significetur. Eadem verba Dominus repetit, *Ego sum panis viuus*, & tunc exactius discutientur: modo autẽ id annotandum superest, nõ in hac vita verbum hoc impleri, *Non esuriet*, neque *Sitiet*, sed in æterna vita; quam panis hic Christi dat, & efficit: sicuti superius ca. 4. exposuimus dum de Samaritana loqueremur.

Sed dixi vobis, quia & vidistis me, & non creditis.

Duobus Iudæorum responsionibus Christus satisfecit.

DVo responderant Iudæi dicenti Domino, Hoc est opus Dei, vt credatis in eum &c. Vnum quod tu facis signum, vt videamus, & credamus tibi? Alterum patres nostri manducauerunt manna in deserto, quo verbo, Christi miraculum deprimebant. Dominus ad hæc duo respondet. Ad primum quidem. *Vidistis*, inquit, *Me, & non creditis*, quasi diceret: multa signa mea habuistis; quibus me videre, & agnoscere Christum esse potuistis, & tamen non creditis;

non ergo verum est quod dicitis, Quod signum facis, vt videamus, & credamus tibi: quasi vero si videretis signa, crederetis; iam vidistis & tamen non creditis. Signa hæc, quibus hi Iudæi agnoscere potuerunt, sunt non tantum miraculum panum; sed etiam quia tunc multos infirmos verbo curauit, quod Moyses non fecit. Ad secundum respondit, Panem a se promissum, præferendo Mānæ dato per Moysem, simul etiam se esse panem hunc declarando. Vidēs autē eos etiam post tam mirabilem doctrinam in sua infidelitate persistere, eandem repetit sententiam, non vt eos iterum confundat, sed vt secretiorem doctrinam tradat, & fidei causam in altius reuocet principium. Non enim signa tantum, aut prædicatio sola exterior inducere hominem ad credendum valent: nisi adsit virtus Patris. Est enim fides donum, & opus Dei summis precibus ab eo petendum. Sensus ergo est, Dixi vobis prius vos etiam signa habuisse, quibus me vidistis, & agnoscere potuistis, & tamen non creditis. Scitote omne quod dat mihi Pater ad me venir, & nemo potest venire ad me nisi Pater meus traxerit eum. Signa ergo non sufficiunt, vt vos putatis: est enim credere donum datum a Patre, & illi credent, quos mihi Pater dedit, & traxerit: necesse est ergo a Patre petere, vt credatis. Hic est sensus. Est enim connexa hæc sententia, cum sequenti, & occasione sequentis doctrinæ repetita est. Vna tantum difficultas occurrit in hac expositione: nam Euangelista non retulit Christum prius respondisse Iudæis hæc verba, *Vidistis me, & non creditis*, quo modo ergo nunc, inquit, Christus, *Dixi vobis* quasi prius idem dixerit. Respondeo Ioannem breuitatis studiosum non retulisse prius hæc verba, quia repetenda erant a Christo, satisq. erat illi repetitionem narrare. Exemplum habemus, Ioan. 11. Martha dicit Mariæ, Magister adest, & vocat te, & tamen Euangelista non narrauerat Christum dixisse Marthæ, vt vocaret Mariam; cum autem refert Martham vocasse Mariā ex Christi præcepto, simul significauit Christum prius præcepisse. Est etiam in eodem capite exemplum alterum expressius, dicit enim Dominus Marthæ: Nōne dixi tibi, quia si credideris, videbis gloriam Dei? & tamen Euangelista non narrauerat prius, quod Dominus se iam dixisse asserit. Ita nunc factum est.

ANNOTATIO XIX.

SVperiorem sententiam vere connectunt, & exponunt Doctores. Cyril. li. 3. cap. 38. percontatur vbi Dominus hanc protulerit sententiam, *Dixi*, inquit, *Vobis, quia vidistis, & non creditis*, respondet per Isaiam eam dixisse. cap. 6. Audite audientes, & nolite intelligere, videte visionem, & nolite cognoscere. Sed violenta hæc videtur connexio: loquebatur enim Dominus illis ipsis, qui præsentes erant. Euthymius dicit, Dominum ea verba protulisse prius, sed non esse scripta. huic in commentario nos consensimus, idq. confirmauimus exemplo: & vltra hoc, sensum A verborum explanauimus, & exposuimus. Aliqui nostro tempore exponunt illud, *Dixi vobis*, ad præcedentem sententiam referentes; dixi vobis me esse panem vitæ, sed tunc ratio subiuncta non accommodatur, quia vidistis me, & non creditis. Si enim videntes non crediderunt, multo minus crederent, etiamsi diceret. Alij respondēt esse dictū in illis verbis. Quæritis me nō quia vidistis signa: & hoc quidē vere dicitur, tamē qua ratione verba hęc cōnectātur, nō exponūt. Quę in cōmētario diximus, ea esse legitima, & quātū ad sensum, & quantum ad connexionē existimamus.

Omne, quod dat mihi Pater, ad me veniet.

COMMENTARIVS.

COnnexa hæc est superiori sententiæ, fidei causam in altius reuocans principiū supra signa, & supra verba exteriora, nempe virtutem, & operam Patris

vti,

vti diximus in expositione proximæ sententiæ. Quos ergo tanti cibi promissione non adduxit, terrore, & minis attrahere studet, ostendendo eos omnes venturos ad se, & credituros, quos Pater ei dedit. Qui ergo non venerint, nec crediderint non sunt ei a Patre dati: nec enim quisquam a Patre dabitur, qui nõ venturus sit. Illud, *Omne*, in neutro genere exactius vniuersitatẽ significat, quàm in masculino. ponitur etiam vt significet omnem sexus, status, conditionis, & nationis differentiam, *Omne*, siue masculus, siue femina, siue diues, siue pauper, Iudæus, Gentilis &c. insinuat etiam his verbis Dominus fidem, qua ad Christum venitur, esse Donum Dei, nec solis humanis viribus acquiri posse, quod paulo inferius dicitur: Nemo potest venire ad me, nisi Pater meus traxerit eum; vt nemo existimet sine Dei auxilio id posse efficere. Insinuat etiam his verbis multos credituros in Christum, ne Iudæi putarent neminem crediturum, ac si dicat: quamuis vos non credetis, scitote innumeros ad me venturos. Quibus etiam verbis, vt recte Cyril. lib. 3. cap. 39. annotat, Gentium conuersionem significat, immo, & Iudæorum in fide iacturam prædicit, & comminatur.

ANNOTATIO XX.

Dubium ex superioribus verbis soluitur.

CHrysost. hom. 44. & Euthymius mouent hoc loco dubitationem. Si omnis, inquiunt, quẽm dat Pater veniat ad Christum, & nemo alius; quibus ergo nõ dat Pater, vt veniat, in culpa non erunt, cum non veniant, quia datum non est eis a Patre: nemo enim alius venire potest, nisi quem traxerit Pater. Chrysost. respondet duo. Alterum est, non tolli his verbis arbitrium hominis: liberum enim est venire, & non venire; propterea qui non veniunt, in culpa sunt. Alterum vero est, B per hæc verba id solum velle Dominum docere, neminẽ humana virtute, & conatu credere posse, & venire ad Christum, nisi cælesti virtute iuuetur: necessarius tamen est humanus conatus, & actus arbitrij simul cum cælesti virtute. Ista Chrysost. doctrina vera est, si non aliud lateat, quàm quod his verbis exprimitur. Arbitrium enim humanum nõ tollitur, quamuis sine gratiæ auxilio ad credendum in Christum, non sufficiat. Ceterum non satisfacit respõsio difficultati; eadem enim, quę prius, restat difficultas. Si nemo venit, nisi cui Pater dat; qui ergo non venit, in culpa non erit, quia non habet, nec accipit id, sine quo venire non potest. Euthymius expressius respondet, & re vera, ea est respõsio & doctrina, quam Chrysostomus intendebat. Dicit igitur, Deum dare vt credant ijs, qui aliqua præparatione se faciunt dignos, vt eis hoc a Patre detur, ijs vero non dat, qui se indignos exhibent; nõ igitur a culpa liberantur, qui non veniũt; quia si eis non datum est, id propter eorũ culpam non est datum, cum possent se dignos facere vt eis daretur: quod ergo detur vel non detur a Patre, e libero humano pendet arbitrio. quod quamuis sine auxilio gratiæ nõ possit venire, potest per se ipsum dignum se facere, vt ei detur, vt veniat. Eadem est doctrina Cyril. lib. 3. c. 39. eos enim, qui se faciles præbent ad crędendum, dignos vocat fide, & vt eis detur, vt credant, & lib. 4. cap. 6. filiũ Dei dignis hominibus reuelatum iri dicit. Est autem hæc doctrina non istorum tãtum, sed aliorum doctorum maxime Græcorum, qui libero arbitrio humano multum tribuebãt, nõdum Pelagiana tunc hęresi grassante, maxime Chrysostomi temporibus. Augustinus autem multis in locis multo aliter sentit, & docet: nempe non solum a Deo dari hominibus, vt credere possint, sed etiam vt velint credere, & credant, & ipse est, qui dignos facit, & præparat, & facultatem dat credendi: nec humanum arbitrium sine diuino auxilio potest se pręparare, & dignum facere, vt a Deo accipiat fidem. Videndus est Aug. lib. 1. de prædest. Sãct. c. 5 & 6. vt omittamus sexcẽta loca, vbi hoc discutit, & affirmat.

Liberum hominis arbitrium a Deo disponitur ad credendũ.

Hæc posita doctrina dubitatio proposita fit difficilior; nam si Deus etiam præparat arbitrium hominis, vt velit, & credat; qui ergo non volunt nec credunt, non videntur esse in culpa. Pro solutione huius difficultatis, & simul pro sententiæ huius Euangelicę quam exponimus, declaratione, aliquot sunt responsiones adhibendæ, eo supposito, me non intendere materiam hanc a proprijs fundamentis discutere, & omnia quæ tractari possent in medium

proponere

proponere, sed ea solum, quæ satis esse visa sunt ad verba Domini explananda, & difficultatem oppositam tollendam.

Prima igitur responsio est. Istæ duę enunciationes valde differunt, Omne quod dat mihi Pater ad me venit: & omne, quod venit ad me, id mihi dat Pater. hæc posterior significat omnem venientem ad Christum datum esse a Patre: at illa prior significat eos, qui dati sunt a Patre, venturos ad Christum. Hęc autem duo longe esse diuersa patet. qui enim dicit, omnis, qui venit datus est a Patre, non propterea significat omnem datum a Patre venire. at qui dicit; quodcumque dat mihi Pater, ad me venit, significat neminem esse ex his, qui a Patre dati sunt, qui non veniat. Ex quo patet non esse probandum, quod docet Chrysostomus, nempe his verbis Dominum tantum significare voluisse, neminem venire posse ad Christum, nisi gratię auxilio adiutum. hoc quidem verum est, tamen non solum id Dominus significare voluit, alias dicendum sic fuisset: Omne, quod venit ad me, datū est mihi a Patre: at non sic, sed aliter dictū est, *Omne, quod dat mihi Pater, veniet ad me*, quia non solum qui venit datus est a Patre, sed si a Patre datus est, certissime veniet: quia a Patre habet vt venire possit, & simul vt de facto veniat.

Secunda responsio est, hæc enunciatio: Omne, quod dat mihi Pater ad me veniet non tollit, quin alij etiam veniant, qui nō sunt a Patre dati, sed solum significat omnes datos a Patre venturos ad Christum: si enim alij etiam venirent non dati a Patre; dummodo veniant omnes, qui a Patre dati sunt, vera est enunciatio, Omne, quod dat mihi Pater ad me venit: at quia re vera nemo alius est qui veniat, nisi is, qui a Patre datus est, propterea Dominus paulo inferius addidit: Nemo potest venire ad me, nisi Pater traxerit eum, vt non solum omnes, quos Pater dat, veniant; sed etiam nemo veniat, qui nō sit a Patre datus. Hæ enim duę veritates mutuo se iuuant, & sententiam complent. Si enim tantum dictum esset: Nemo venire potest, nisi datus a Patre, non significaretur vēturos omnes, qui a Patre dati sunt: si autem hoc etiam solum dictum esset, Omne, quod dat Pater veniet, non significaretur neminem venire alium, qui a Patre non sit: dum vtrumque asseritur, perfecte ostendit Dominus neminem venire, nisi qui a Patre datus est, & omnem, qui a Patre datus est, efficaciter, & infallibiliter vēturū. Et proposita a principio dubitatio ex vtraque hac simul enunciatione procedit. Si enim qui venit, datus est a Patre, & qui non datus est a patre, non venit, qua ratione qui non venit in culpa esse potest?

Tertia responsio est, non est eadem ratio eorum, quibus datum est, vt veniant: & eorum, quibus non est datum. Nam quibus datum est, ut veniant ex gratia habēt & dono Dei, non ex aliqua dignitate arbitrij aut præparatione, humano conatu solo, effecta: iam enim non esset donum, & gratia, si dignitas in humano præcessisset arbitrio, quæ non esset, ex eodem Dei dono. At quibus non datur, vtique non sine culpa eorum non datur, & propterea quod nō detur, ipsis imputatur, quia sine culpa non sunt. Et in hoc doctores citati Græci non probantur, quia parem vtrorumque fecerunt rationem, arbitrij conatui dantes, & quod se dignum fide faciat, & quod se fidem recipiendi efficiat indignum, quod re vera non est. fecit quidem se indignum, vt a Deo reciperet fidem, sed nō cōtra se effecit dignum, vt acciperet. Sicut si duodecim homicidij rei coram Principe iudicandi trahantur, sex eorum vitam condanaret, alijs eandem mimine. quibus dat, ex gratia dat, quibus negat, eorum culpa existente negat. Hęc est doctrina ad mentem Augustini, & quam existimo in hac parte veram.

Differimen eorum qui ad Christū veniunt.

Quarta responsio; non igitur dubitatio proposita difficultatem habet. Admitto enim neminem venire, nisi a patre sit datus, non inde tamen sequitur in culpa non esse, si non veniat: nam non sine culpa, & demerito eius factum est, vt ei non detur a Patre, nec propterea sequitur, vt quibus datum est, merito eorum datum sit, sed sola dantis æterni Patris gratia, & dono. Nec idcirco arbitrium tollitur humanum: qui enim venit libero arbitrio venit, non quidem solo, sed auxilio a Patre dato, iuuante, qui autem non venit, solo suo arbitrio venire renuit. Sequitur etiam contra nostræ tempestatis hæreticos verba Ioannis interpretantes in eum sensum, vt per hæc verba Dominus causam, cur non veniāt, in ęternam prædestinationem reuocet: sed decipiuntur. Prædestinatio causa non est, cur non veniant, nempe quia prædestinati nō sunt, sed culpa eorum, & vitium, sine quo in ęterna prædestinatione reiecti nō sunt. Quare autem Dominus hac forma loquendi vsus sit, & de sensu litterali, in commentario expositum est, nec est cur re-

prædestinatio non est in causa cur multi ad Christū non veniant.

petamus. Cetera omnia, quæ de hac A strum sunt, nec ad expositionem præsen- materia dici possent, præter institutum no tem necessaria.

Et eum, qui venit ad me, non eijciam foras.

COMMENTARIVS.

CONformem patri voluntatem suam profitetur. Pater mihi dat eos, qui ad me veniunt, nemoq. horum deerit: ego etiam singulos venientes non eijcio foras, id est, accipio in meam gratiam, salutem eis confero, redemptionis fructum communico. Loquitur in singulari, vt nec vnum ex ijs, qui veniunt se excludere significet. August. tract. 25. & Cyril. lib. 3. cap. 46. exponunt, hoc, *Foras*, de damnatione, quæ opposita est æternæ saluti, de quo dicitur Matth. 13. Malos foras miserunt. & Matth. 25. Intra in gaudium Domini tui, quod recte dicitur, cum & verba sequentia id declarent, & sæpe in lectione Euangelica exclusio a cælesti regno, & æterna vita dicatur foras emissio, & tenebræ exteriores. Ad hoc cetera pertinent, quæ in hoc sæculo saluandis communicantur: generaliter enim omnia ea bona, quæ fidelibus dantur, significat, dum, dicit, *Non eijciam foras*, quia mihi vnietur per gratiam, admittetur in meam tutelam: participabit meum cibum e; erit de domo mea non solum in æterna gloria, sed etiam in Ecclesia hac militanti. Aliqui textus habent verbum præsentis, *Non eijcio*: tamen Cyril. Chryso. Aug. exponunt de futuro; & ita re vera est legendum: non solum enim de præsentibus, sed generaliter de futuris est sermo, sicut dictum est supra Omne quod dat mihi pater, ad me veniet, & hunc non eijciam foras.

Quia descendi de cælo, non vt faciam voluntatem meam, sed voluntatem eius, qui misit me.

RAtionem & causam assignat, cur non sit venientes ad se missos a Patre eiecturus. *Quia*, inquit, *Descendi de cælo, vt voluntatem Patris faciam*, cum igitur voluntas patris sit, vt venientes ad me recipiam, & foras non eijciam; hoc faciam. Quando dicit, *Non vt faciam voluntatem meam descendi*, loquitur, vt homo nec hoc dicit, quasi contrariam voluntatem habeat ut homo a voluntate Patris: est enim conformis, & vult etiam quæcumque Pater vult, sed tali vtitur verbo, quia prior est voluntas Patris, & causa cur ipse velit. Nam quoniam Pater vult, propterea vult Christus vt homo, tamen vult idem quod pater; sicut qui vult omnia quæ sunt prius ab alio volita, dicere potest, non facio voluntatem meam, sed alterius, non quòd nolit ea, sed quòd propterea vult, quia alter vult. In quo Christus ad diuinam voluntatem, & beneplacitum refert hominum salutem tanquam ad primam, & supremam causam, a qua omne bonum procedit, & cui ipse, vt homo, suam etiam subijcit voluntatem.

Diuina voluntas hominum salutis causa.

Hæc est enim voluntas eius, qui misit me Patris, vt omne quod dedit mihi, non perdam ex eo, sed resuscitem illud in nouissimo die.

DIxerat se descendisse, vt voluntatem patris faceret, modo quæ ea sit, exponit. Hæc autem est, vt neminem ex his, quos mihi dedit, perdam; sed in die nouissimo resuscitem eos, ac si diceret: hæc est voluntas patris mei, vt neminem eorum, qui veniunt ad me quosq. dedit mihi, perdam, seu foras eijciam. Non de quacumque resurrectione sermo est, sed ea, quæ est ad gloriam, vt paulo post explicat.

explicat. Est autē Hebrēa phrasis frequens. *Omne, quod dedit mihi Pater, nō perdā ex eo*, id est, nihil seu neminē ex datis a Patre perdā. Hac sentētia exponit, quod superius non expresserat, quando dixit, Omne, quod dat mihi Pater ad me veniet, & qui venit, non eijciam foras. Quanti enim sit momenti ad eum venire, & ab ipso nō eijci, istis & sequentibus explicat. circa litterā aduerte aliquos legere, *Hac est autem*: sic Aug. tract. 25. & Chrys. hom. 44. & ita habent exemplaria Græca; at Cyril. lib. 4. cap. 1. legit, Hæc est enim; & vtraque lectio conueniens est. Si enim legamus: hæc est autem, explicatio est voluntatis paternæ: si legamus: hæc est enim, causa est, cur non sit foras eijciendus, qui venit ad Christum: & continuatur cum superiori sententia, quæ etiam eandem continet causam. Sed quia non completa est, in his completur, & perficitur, dum explicatur, cur non sit eijciendus.

Hac est autem voluntas Patris mei, qui misit me, vt omnis, qui videt filium, & credit in eum, habeat vitam æternam, & ego resuscitabo eum in nouissimo die.

HAnc patris voluntatem declarat explicando, qui sint ij, qui a Patre dati sunt, quid etiam sit non perdere ex eo. Prius enim solum dixerat, voluntatem patris esse, vt neminem eorum, qui dati sunt perdat, sed omnes resuscitet; explicat nunc, qui sint hi dati, & qua ratione non sunt perditi. Voluntas igitur patris est, vt omnis, qui uidet filium, & credit in eum, habeat vitam æternam: dati ergo a Patre sunt credentes in filium: dare autem vitam æternam, est non perdere. Causam adiungit cur habeat vitam æternam, quia ego suscitabo eum etiam si mortuus fuerit. Particula *Et* vim habet causæ. Nota qua ratione modo Christus vt homo, modo vt Deus loquitur: vt homo descendit, non vt faciat voluntatem suam; vt Deus, ipse est, qui resuscitat in nouissimo die omnes a Patre datos. Illud, *Omnis qui videt*, de corporali visione dicitur propter eos, qui tunc Christum præsentem sensibiliter videbant, & eius doctrinam audiebant, quibus si credant, vita æterna promittitur: vt sit sensus, Omnis qui quamuis videt me hominem, tamen credit in me, confitendo meam diuinitatem habebit vitā æternam, & ego eum suscitabo in nouissimo die, vt vita possit ęterna frui. Suscitabit etiā Christus incredulos, non ad vitam beatam, sed ad damnationem, de qua nunc resurrectione non loquitur: huius autem meminit quia dixerat, se esse panem vitæ ęternæ, ne forsan arbitrarentur non esse morituros credentes in eum, & panem hunc manducantes, aut dum se morituros arbitrantur sentētiæ veritatem non reciperent: propterea exposuit, morituros quidem corpore credentes, & panem hunc accipientes, sed huius panis virtute ad vitam æternam reuocandos. Attende etiam non sola patris voluntate homines saluandos, quasi quos dederit Pater, hi salutem consecuturi sint, quia dati sunt: sed necesse est simul venire, & credere in Christum; quod non est sine arbitrio humano, quamuis id per se venire non possit, nisi adsit etiam gratia, & auxilium Dei Patris, propter Christum eius filium datum. Et hac ratione, qui non credunt, a culpa non liberantur: qui enim non credit, non vult credere, qnamuis qui credit non valeat per se solum credere.

Murmurabant ergo Iudæi de illo, quia dixisset: Ego sum panis viuus, qui de cælo descendi.

DIctis Christi mira, & vtilia docentis non solum fidem Iudæi audientes non habuerunt, sed etiam murmurarunt contra eum, eo quòd dixisset, *Ego sum*

panis viuus, qui de cælo descendi. Aduerte Christum non hæc duo coniũxisse, nempe, *Ego sum panis viuus, qui d cælo descendi*, sed prius dixisse, *Est panis viuus, qui de cælo descendit, & ego sum panis viuus*, postea vero addidit; *Descendi de cælo*, ceterũ Iudæi sensum considerantes, & vtrumque copulantes, murmurarunt contra verba Christi, ac si dixisset, *Ego sum panis viuus qui de cælo descendi.*

Et dicebant nonne hic est filius Ioseph, cuius nouimus patrem, & matrem? quomodo ergo dicit hic, quia de cælo descendi.

HÆc est eorum murmuratio, & detractio contra Christi dignitatem: offendebantur eius humanitate, Deum non credebant interius, quem exterius hominem videbant, & natum sicut alios arbitrabantur, sed culpa non carent. Si enim filius est Ioseph, cuius patrem, & matrem nouerant, quo modo tantam multitudinem saturare potuit quinque panibus? quo modo tot eorum infirmos tanta facilitate sanare? hæc non ex patre, & matre, quos putabant se nouisse habebat. aliud igitur latere necesse erat, altiorem originem, & naturam sortiebatur & non aliam, quàm eam, cuius est sanare ægrotos, vitæ restituere mortuos, & mundum sustentare. Propterea enim hęc fecit Christus, vt se aliam habere naturam ostenderet præter eam, quæ exterius apparebat.

Respondit ergo Iesus, & dixit illis. Nolite murmurare in inuicem: nemo potest venire ad me, nisi pater, qui misit me traxerit eum.

VEritatem dictorum suorum confirmat Christus, eorumq. murmurationes, quamuis tacitas arguit, vt & in hoc nihil se latere posse ostendat. Et est sensus: Nolite murmurare, quasi rem aliquam falsam, & incredibilem ego pronunciauerim, si enim nõ capitis verba, hæc nõ ideo vera nõ sunt: sed quòd nõ habetis in vobis lumen illud diuinũ, quod necessarium est, ad veniendum ad me, & ad credendum verbis meis. Nemo venit ad me, nisi a Patre tractus, & a Patre illustratus, at vos cũ nõ sitis tales, non capitis verba mea, quæ verissima sunt. Est simile sicut si rustici ad audiendũ cõcionantẽ de rebus, & mysterijs altissimis, ad quę capienda necesse erat prius multa in scholis didicisse, accessissent: illi autem hac præparatione carentes non intelligerent, ac propterea inter se de veritate illorũ dubitarent: sane concionator ille dicere posset, Ne murmuretis: nemo enim meam doctrinam intelligit, nisi qui satis diu est in scholis versatus; non est doctrinæ meæ falsitas, & incredibilitas, sed vestra ignorantia causa, quod non capiatis nec assensum præbeatis. Ita nunc dicit Dominus, *Nolite murmurare*, nemo enim mihi credit, nemo mea verba capit, nisi qui a Patre tractus est, qui ab eo illustratus est: vos autem culpa vestra lumen hoc non habetis. His verbis insinuat eos debere potius lumen a Deo petere, quàm murmurate. Potuisset Dominus dicere: nolite murmurare, vos enim non venitis ad me, nec verba mea capitis, quia mali, & duri, & proterui estis; noluit tamen sic loqui, sed paternæ tractionis meminisse: tum vt suam doctrinam cælestem, & diuinam commendaret, tum ne fidem in eum hominis arbitrio soli tribuere videretur, quasi homo per se sufficeret: tum etiam, vt eos sic terreret, quasi distitutos paterno, & diuino lumine: denique vt doctrinam suã non falsam, nec contra Deum, sed ueram & secundum diuinam uoluntatem significaret.

Et ego resuscitabo eum in nouissimo die.

SEcundo argumento ueritatem dictorum confirmat, & eorum murmurationem arguit. Et est sensus, nolite murmurare, & meam doctrinam iudicare falsam

falsam: tum quia vos non habetis lumen diuinum a Patre communicatum, sine quo ad me venire, & meam doctrinam capere non potestis; tum etiam quia ego sum, qui credentes in me suscitabo in die nouissimo: qui autem talem ac tantam potestatem habet, profecto non est de terra, & filius hominis tantum, sed simul etiam de cęlo descendit. Rursus si suscitaturus sum credentes in me, vitæ panis sum: non enim suscitat mortuos, nisi qui vitam dare potest ęternam. Quibus verbis & terret, & allicit, & se Patri æqualem ostendit: ne enim, cum dictum esset, nemo potest venire ad me, nisi Pater traxerit eum, existimarent illum esse patre minorem, propterea, *Ego*, inquit, *Suscitabo eum*, quod non est minoris potestatis, quàm trahere, immo eiusdem.

ANNOTATIO XXI.

Manichęorum de libero arb. hęresis confutatur.

MAnichæi, vt refert Chryso. hom. 45. & idipsum insinuat Aug. tract. 26. hoc loco abutebantur, vt liberum hominis negarent arbitrium, quasi id trahi dicatur, quod vi, & violentia venire cogitur. Sed stulta est argumentatio hæc; tum quia & verbum non semper violentiam aliquam significat: tum quia & apud auctores prophanos, trahi sæpe idem significat, quod inclinatione vehementi in aliquam rem duci. Trahi enim multi appetitu gloriæ, alij appetitu scientiæ dicuntur: & vt August. poetam allegat, Trahit sua quemque voluptas: non tamen vi trahuntur, aut necessitate aliqua. Tum etiam scriptura, infinitis pene locis huic vi, & necessitati aduersatur, dum sæpe inuitat peccatores, vt veniant ad fidem, & ad diuinæ legis obseruantiam: si autem vi, aut necessitate traherentur, non esset, quod venire inuitarentur, & admonerentur. Vtitur autem scriptura hoc verbo, vt efficaciam diuinæ vocationis explicet, quæ homines suis vitijs maxime immersos, & diuturno tépore in eis enutritos, nihil nisi carnale sapientes, & appetentes, temporis momento conuertit: vt omnibus, quæ summopere, & diu dilexerunt, relictis, Christum sequantur. Hæc efficax, & solius diuinæ dexterę mutatio, tractio dicitur: non quòd vi, & necessitate ad Deum trahantur, sic enim minus efficax esset motio: sed quòd ab his, quæ sola & vehementissime diligebantur, & propter quæ omnia prius contemnebantur, volens, & libens homo ad omnino contraria repente conuertatur: quod experientia compertum est frequentissime. Dum homines inimici crucis Christi, persecutores, carnales, iam diu vitijs dediti, vno verbo in spirituales viros omnia præterita damnarent, & abominantes, diuinæ lucis radio conuersi sunt. Quo argumento vtitur Orige. lib. 1. con. Celsum in fine ad probandam Christi diuinitatem ex gentium conuersione, cuius verba sunt: At ego nescio, an homo ausus vniuersum orbem ad sui cultum, suamq. doctrinam attrahere, potuisset sine Deo tantum successum habere, superareq. omnia suæ doctrinæ obstacula, etiam Reges, Imperatoresq. Senatum ipsum Romanum, & omnes omnium populorum principes. Quo modo enim homo natus, & nullius præstantioris naturæ particeps tantam ad se conuertere multitudinem, & quod magis mirum est, non sapiétum tantum modo, verum etiam affectibus magis, quàm rationi obsequentium: ita vt mox vice versa fiant e brutis prudentes? Sed quoniã potentia Dei Christus erat, & Patris sui sapientia: ideo talia fecit, & facit nunc quoque. Hæc Orig. Ex qua doctrina elicere possumus causam aliam, cur verbo trahendi Euangelista sit vsus, nempe vt in ea tractione etiã vis, & violentia magna illata, & inferenda significaretur: sed non hominis arbitrio, vt Manichæi impie arbitrabantur, sed vitijs erroribus consuetudinibus, & moribus prauissimis, dæmonibus, nominis Christi inimicis, & persecutoribus: vis est his illata, & diuina potétia superatis, erepti sunt homines, vt ad Christũ sponte, & libéter venirent: de qua violétia dictum est Matt. 11. Regnũ cęlorum vim patitur, & violenti rapiunt illud. Propterea etiam Ioan. 12. dictum est: Si exaltatus fuero, omnia trahã ad me ipsum.

Cur Deus trahere homines in scripturis dicatur.

Sed percontaberis, quare tractio hæc tribuitur Patri, cum Filius, & Spiritus sanctus etiam trahant, vnicaq. sit tractio, & communis personis tribus? de filio enim dictum est Ioan. 12. Omnia traham ad me ipsum, Aug. lib. 1. de prædesti. Sanct. c. 8. hoc proponit, & respondet tribui Patri propter

propter originem, quia ab ipso filius, & a Patre, & Filio Spiritus sanctus procedit. Tamen hæc responsio totam difficultatem non tollit: nam, vti diximus, etiam filio tribuitur: non igitur causa est origo, sed particularis est ratio propter quam hoc in loco Patri datur tractio: hæc autem mihi videtur ea esse, quam in commẽtatio explicuimus: Cyril. lib. 3. cap. 39. ea ratione factum affirmat, vt diuinæ opus naturæ esse ostendatur credere, & venire ad Christũ: quod sic declaro: magis enim exprimitur opus esse diuinę naturę, quando Patri tribuitur: nam cum ipse Christus homo sit & Deus, non ita facile declaratur, quid sit, quod facit vt Deus, quid vero vt homo, quàm cum patri tribuitur, quando tale nõ est id de quo est sermo, vt manifestum sit Dei esse proprium: Vt igitur diuinũ opus significaret esse venire ad se, & per hoc doctrinæ suæ veritatem confirmaret: propterea hoc in loco id tribuit Patri: cõtra murmurantes enim, & incredulos id exprimere necessarium videbatur. Alię difficultates, quæ ex hac sententia exoriuntur, in præcedenti annotatione sunt declaratæ.

Est scriptum in prophetis: Erunt omnes docibiles Dei.

COMMENTARIVS.

CONfirmat Dominus sententiam superiorem, nempe neminem venire ad se, nisi tractum a patre: confirmatio est ex testimonio prophetico, quia ita est a Prophetis prædictum, futurum tempus in quo Deus docturus esset, & illuminaturus homines; vt Deus doctor, & magister, homines autem discipuli eius futuri essent, quod quidem in fide reuelata per Christum impletum est, *Erunt*, inquit, *omnes docibiles*, id est docti, & eruditi a Deo. Testimonium est Isa. 54. Ponam vniuersos filios tuos, doctos a Domino. in Hebræo, לִמּוּדֵי יְהוָה est participium passiuum, seu potius nomen verbale passiuæ vocis in regimine. id est, discipulos Domini, siue doctos Dei, & ibi Hieronymus hunc locum Ioannis adducit, tamquam illius prophetiæ complementum. Adfert etiam prophetiam Hieremiæ. 31. Dabo legem meam in mentibus eorum, & super cor eorum scribam eam, & nequaquam docebunt singuli proximos suos & fratres suos, Cognosce Dominum: sed omnes scient me a minimo vsque ad maximum. Multa sunt huiusmodi testimonia prophetarum, quibus Deum docturum homines prædictum est. Qua ratione hæc sententia sit intelligenda, verbis sequẽtibus exponitur: allegat autem Dominus testimonium prophetæ cuius apud illos maior erat auctoritas.

ANNOTATIO XXII.

Docibilis & actiue, & passiue in scriptura inuenitur.

ADuerte Latinum verbum *docibiles* in hoc loco positum esse in passiua significatione quasi ab eo doctos & eruditos: at in alio loco in actiuæ significatione sumitur, nempe 2. Timo. 2. Seruum Domini non oportet litigare, sed mansuetum esse ad omnes, docibilem, patientem: docibilem vocat docentem alios, quod 1. Timo. 3. verterat, Oportet Episcopum hospitalem, doctorem: est enim vocabulum Græcum in vtroque loco idem *διδακτικόν*. At in hoc loco Ioannis aliud est Græcum vocabulum *διδακτοὶ*, quod passiuam habet significationem, iuxta Hebraicum verbũ A Isaiæ לִמּוּדִים Aduertendum rursus, testimonium hoc a Domino allegatum ad verbum esse in Isaia vti dictum est. Sensum verum, nempe docendos homines a Deo multi Prophetæ tradiderũt. Propterea Dominus vsus est plurali numero. *Scriptum est in prophetis*: quamuis etiam propter vnicum testimonium dici potuit, *In prophetis*, quia est in vno prophetarum, more loquendi Hebræo: vel quia omnes prophetæ in vnum librum, qui dicebatur Prophetarũ collecti erant. Quæret aliquis quare dictum sit, omnes docendos, & illuminandos esse, cum non

Cur dictũ est, in prophetis scriptum est.

omnes

omnes illuminatos videamus? Respondendum est, sicut & respondimus in illa primi capitis sententia: Illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum; omnibus enim doctrinam, & lumen paratus est Dominus communicare, nisi vitia eorum impedimento sint.

Omnis, qui audiuit a Patre, & didicit, venit ad me.

COMMENTARIVS.

TEstimonium allatum suo accommodat proposito, cum enim dictum esset neminem venire ad Christum, nisi a patre tractum, & allegasset prophetiam dicentem fore: vt homines a Deo docerentur; deducit dicens. Omnis talis, qui doctus fuerit a Patre, venit ad me, ac si dicat: hæc verba prophetiæ de his dicta sunt; qui ad me venturi sunt, & in me credituri, nemo igitur venit ad me nisi doctus a patre. Attende audire, & discere significationem exprimere vnius verbi, nempe doceri a patre. Doceri enim est audire, & discere: audit is, qui per reuelationem mysteria fidei apprehendit: discit autem, qui his, quæ audit assensum præbet. Non semper omnis, qui audit discit: at omnis, qui discit audit: qui vero audiuit, & didicit, edoctus est a Patre, & hic venit credendo: non enim aliud est audire, & discere, quàm credere: credere autem in Christum est venire ad eum. Quamuis etiam venire comprehendat confessionem fidei, & obedientiam mandatorum Christi; at in hoc loco magis propter fidem positum est, de qua præcipuus est hic sermo; cetera tamen non excluduntur. Sunt autem hæc a Deo audire, & discere; ipse enim est, cuius gratia reuelantur diuina mysteria: ipse etiam est, cuius gratia, & auxilio liberum hominis arbitrium, & simul gratiæ adiutorium comprehenduntur. Quod docte Augustinus lib. 1. de gratia Christi, contra Pelagianos, & Celestinos cap. 14. explicat, dicens: Omnis qui didicit, venit: quisquis non venit, profecto non didicit: quis autem non videat, & venire quemquam, & non venire arbitrio voluntatis, sed hoc arbitrium potest esse solum, si non venit: non potest autem nisi adiutum esse, si venit: & sic adiutum, vt non solum quod faciendum sit, sciat, sed quod scierit, etiam faciat. Ac per hoc, quando Deus docet, non per legis litteram, sed per spiritus gratiam ita docet, vt quod quisque didicerit, non tantum cognoscendo uideat, sed etiam uolendo appetat, agendoq. perficiat. Hæc Augustinus.

(Doceri quid sit.)

ANNOTATIO XXIII.

ADuerte, per hæc & præcedentia verba non tolli prædicationem externam hominum in Ecclesia: nam ad Rom. 10. Fides ex auditu, & auditus ex prædicatione Apostolorum, & eorum qui missi sunt: nec tollitur magisterium Ecclesiæ, quæ est columna, & firmamentum veritatis. 1. Timo. 3. sed docet Dominus his verbis omne exterius magisterium non sufficere ad credendum, nisi interius Deus illuminet, & moueat cor ad credendum; iuxta illud 1. Cor. 3. Neque qui plantat, neque qui rigat est aliquid, sed qui incrementum dat. Deus. Ephe. 1. Deus, qui est pater Domini nostri Iesu Christi, gloriæ, det vobis spiritum sapientiæ, & reuelationis, in agnitionem eius, illuminatos oculos cordis vestri. Docet etiam his verbis, quamuis exterior sit prædicatio, & magisterium, tamen verbum, & doctrinam non esse hominum, sed Dei ipsius, qui per ministros suos loquitur. 1. Thessalo. 2. Gratias agimus Deo sine intermissione, quoniam cum accepissetis a nobis verbum auditus Dei, accepistis illud, non vt verbum hominum, sed sicut est vere verbum Dei, qui operatur in vobis, qui credidistis. Perpende duo, verbum esse Dei, quod per prædicatores annun-

(Nulla institutio nisi Deus internus doceat, sufficit.)

annunciatur, & in ipsis audientibus Deum operari fidem, hac vtraque de causa fideles didicisse, & audisse a Deo dicimur. His igitur verbis explicuit, & confirmauit Christus superiorem sententiam. Nemo potest venire ad me, nisi Pater, qui misit me, traxerit eum.

Non quia patrem viderit quisquam, nisi is, qui est a Deo, hic vidit patrem.

COMMENTARIVS.

NE quis arbitraretur ita patrem audiri, sicut discipuli magistros homines audiunt, qui ipsos videntes eorundem verba percipiunt; adijcit dicens, non ita intelligendum esse, qui a Patre audiuit, & didicit, venire: quasi aliquis viderit patrem, vt ab ipso audierit; aut visurus sit, vt audiat. nemo enim talis est, nisi Filius solus, qui est a Patre, hic est, qui videt, & videt patrem. Quibus verbis significat omnes ex auditu docendos, non ex visu: si enim visus esset, fides non esset: nam quod credimus, non videmus. Significat etiã se solum esse eum, qui nouit ex visu patrem, & cuius auditui oportet nos obtemperare. His etiam verbis aliud insinuat, nec etiam Prophetas vidisse, quamuis docti fuerint a Patre: nam mentionem eorum fecerat, testimonium eorum allegando: at nec hi viderunt, idcirco ipse est omnibus Prophetis superior. Similis est illa sententia Ioan. 1. Deum nemo vidit vnquam: vbi multa de hac re diximus pagina 61. & sequentibus. Illud, qui est a Patre: significat, qui natus est a Patre. Spiritus sanctus non excluditur, vt illic scripsimus: sed non exprimitur, quia audientes capaces adhuc non erant tantæ doctrinæ, qui nec ipsum Filium nouerant.

Visus exclu dit fidem.

Amen amen dico vobis, qui credit in me, habet vitam æternam.

DVobus argumentis eorum murmurationes confutauit; priore quidem obiecit eis defectum luminis, & doctrinæ paternæ, ipsorum culpa, sine quibus nemo venit ad Christum: altero se esse, qui suscitabit in nouissimo die credentes, edocuit: quod non fieret nisi vitæ panis esset. Primum horum explicuit, & confirmauit prophetiæ testimonio, & eius declaratione, nunc secundum confirmat. Ego resuscitabo eum in nouissimo die: & dicit. *Amen amen dico vobis, qui credit in me habet vitam æternam*. Assertione vtitur geminata loco argumenti: cuius enim tot ac tanta viderant signa, debuit profecto eius verbum tanta assertione prolatum, magnum eis esse veritatis argumentum. Repetit autem Dominus sæpe hanc sententiam, se scilicet esse panem vitæ, & credentes in eum habere vitam æternam, vt vel ipsa frequens repetitio eos moueat ad fidem, vt & factis, & dictis, & ipsa dictorum repetitione tantam confirmet veritatem, nullumq. veritatem annunciandi relinquatur argumentum. *Qui credit ergo in me vitam æternam habet*, non quòd tunc quando credit habeat in re, sed in nouissimo die. Quando vero credit, habere dicitur, quia ius ad rem habet: fides enim viua fidelis, est velut pignus, & ius quoddam ad vitam æternã.

Fides viua est velut pignus vitæ æternæ.

Ego sum panis vitæ.

CAusam annectit, cur credentes in eum habebunt vitam æternam, quia, *Ego*, inquit, *sum panis vitæ*, qui credentibus in me, panem vitæ, qui sum ego, ministro, eosq. me ipso cibo. *Panis vitæ*, dicitur non solum, quia viuit in se,

in se, quod nullus alius cibus habet: sed quia causa est vitæ, & panis est viuificans. Dicitur enim Christus modo panis viuus, modo panis vitæ: viuus, quia in se vitam habet: vitæ, quia alios viuere facit.

Patres vestri manducauerunt manna in deserto, & mortui sunt: hic est panis de cælo descendens, vt, si quis ex ipso manducauerit, non moriatur.

EXplicat cuius, & qualis vitæ panis sit, eum præferens mannæ dato patribus, quod non præstitit vitam immortalem: nam mortui sunt, quotquot illud in deserto manducauerunt: at qui panem Christi manducauerit, non morietur. Et attende quod, *Patres vestri*, dicit, non nostri: quamuis enim secundum carnem descendebat ab eis, tamen quia tunc secundum suam loquebatur diuinitatem, ab eis se separat, dicens: *Patres vestri*, quasi dicat: alium ego patrem habeo, qui ipse Deus est vestrorum patrum, & omnium Dominus. Et est cum articulo, *Ego sum panis ille*. Obijciet aliquis, cum etiam, qui hunc panem Christi manducant, moriantur, sicut & illi, qui manna manducarunt: non videtur, quæ sit differentia huius panis & mannæ. Respondeo; qui manducat hunc Christi panem mori quidem corpore, tamen virtute eius in vitam postea suscitari æternam, & immortalem, & huius vitæ gratia datur: non enim panis hic ad vitam hanc corruptibilem sustentandam confertur, sed ad immortalem, & æternam ac beatam, & eam efficit post hanc corruptibilem: at manna illud, datum erat dumtaxat ad vitam hanc corruptibilem tuendam, neque tamen eam ita tueri potuit, vt a morte præseruarentur: mortui enim sunt illi, nec virtutem habet eos suscitandi, & ad vitam reuocandi. Est ergo differentia, quod manna a morte non liberat, quia mortui sunt illi, nec virtute mannę suscitabuntur: at qui manducant panem Christi, liberantur a morte, quia etiamsi moriantur manducantes, virtute eius panis suscitabuntur ad æternam, & beatam vitam. Recte ergo Cyril. lib. 4. cap. 10. dicit illud manna nullam perpetuæ vitæ dedisse virtutem, at panis hic Christi ęternæ vitæ relinquit in manducante uirtutem: ut quamuis moriatur, uirtute tamen Christi manducati, & in eo per gratiam, & spiritum manentem, suscitandus sit in æternam uitam. Et hic est sensus.

Vescentibus Sanctissima Eucharistia, vita promittitur æterna.

ANNOTATIO XXIIII.

AVgust. trac. 26. multo aliter superiora verba exponit: videns enim etiam eos, qui Eucharistiam, & panem Christi manducant, mori, vt etiam illi, qui manna manducarunt in deserto, affirmat verba hæc sic intelligenda, & connectenda, vt Dominus murmurantes velit terrere, & reprehendere exemplo patrum. Patres autem vestros dicit, non omnes, qui manducauerunt manna, sed murmuratores contra Deũ, qui ita manducauerunt manna, vt fide non apprehenderint, quod per manna significabatur, hi mortui sunt: id est, perierunt a Deo morte puniti, & castigati: at qui manducauerunt cum fide eius, quod significabatur, nec murmurarunt in Dominum, non perierunt. Non ergo Dominus hoc in loco cõparare vult manna pani suo vitæ, sed reprehendere eorũ murmurationes, & terrere eos exemplo patrum, quos illorum appellat, quia similes ipsis erant in infidelitate, & murmuratione. At expositio hæc violenta videtur: quantum enim ex verbis, & contextu licet colligere, comparatio fit panis huius Christi ad manna, vt ex hoc ostendat, qua ratione panis vitæ dicatur.

Aliqui nostro sæculo collationem hanc admittentes & ex alia parte æqualem esse mortem omnibus manducantibus corporalem vidẽtes, sic explicant: Manna vitam, ad quam institutum est a Domino, non effecit perpetuam: nam cum pro sustentando corpore datum fuerit, a morte non liberauit: at panis Christi est ad vitam animæ, qui est in gratia, & spiritu

 insti tutus,

institutus, & hanc a morte præseruat; durat enim vita gratiæ etiam in altero sæculo. Hæc expositio non recentiorum tantum, sed Euthymij etiam est: & quidem vera est doctrina, tamen expositio violenta. Nam de vita æterna loquitur Christus, & hanc probare intendit, de qua dicitur: *Ego resuscitabo eum in nouissimo die*, hoc autem, & animæ, & corporis est, & eam panis hic tribuit, & efficit eo modo, quem in commentario exposuimus. Et illa est expositio legitima. Recte autem Chrysostomus homil. 45. verba Domini ponderat: *Patres*, inquit, A *Vestri manducauerunt manna in deserto*. Ille enim panis paruo tempore durauit, dum in deserto vixerunt, in terra autem promissionis non acceperunt manna. Bona est consideratio, sed his adiungendum est, si manna efficaciam habuisset vitæ æternæ, vtique in terra promissionis datum etiam esset: non enim peioris conditionis fuerunt hi, quibus potior sors terræ obtigerat, cum præcipue ibi cultus diuinus perfectior extiterit. Manna igitur illud non huius erat efficaciæ, sed pro sola corporis necessitate subleuanda, quæ maior fuit in deserto.

Auctoris expositio.

Ego sum panis viuus, qui de cælo descendi: si quis manducauerit ex hoc pane, viuet in æternum.

COMMENTARIVS.

Christus quo modo est panis viuus.

Confirmat se esse hunc panem, & probat, quod dictum est, panem hunc datum esse, ut qui manducat non moriatur. Causa autem hæc est: quia *Ego sum panis viuus, qui de cælo descendi*, profecto causa hæc est optima, & efficacissima. *Ego*, inquit, *sum panis viuus*, id est uitam habens in me: non ergo mirum, si uiuere facio manducantes me: qui enim panis est uiuus, panis etiam uitæ est; id est, dans uitam. Secundo, *Sum viuus panis*, non quocumque communi modo, sed *Qui descendi de cælo*, idest, uiuo uita cælesti & diuina, quæ æterna est. Si ergo panis sum, manducantem pasco; si uiuus sum, uitam præsto; si uiuo uitam immortalem, & æternam, ac cælestem, uiuere alios facio simili uita: & ideo, si quis manducat hūc panem, viuet in æternum. Recte ergo dictū est prius ut si quis ex ipso manducet, non moriatur; intellige in æternum. Hic est sensus.

Et panis, quem ego dabo, caro mea est pro mundi vita.

Panem hunc magis explicat: hactenus enim se esse panem docuit, modo uero carnem suam, hunc panem quem se daturum promittit, esse aperit: & in hoc passionem suam pro mundi salute futuram prædicit. Et est sensus: *Panis, quem ego dabo, est caro mea*, quam ego daturus sum pro uita, & mundi salute. illud enim, *Pro mundi uita*, coniungitur cum carne: id est, caro quæ pro mundi uita in mortem danda est, hæc ipsa panis est, *Quem ego dabo* Hunc sensum confirmant Græci codices, qui sic habent. *Panis, quem ego dabo caro mea est, quam ego dabo pro mundi uita*. Ita etiam legit Cyrill. libro 4. cap. 12. quamuis Chryso. hom. 45. & Aug. tract. 26. legant, ut nos habemus. Idem tamen sensus est. Non sine magno mysterio passionis suæ meminit, hunc promittens panem: non enim caro eius in cibum & panem datur, nisi post suam mortem, & passionem, & vt memoria quædam passionis eius: quamuis paulo ante passionem, sacramentum hoc sit institutum. Et perpende, *Ego dabo pro mundi uita*, carnem, quia sponte mortuus est, oblatus, quia uoluit. Rursus, si caro hæc panis est iam non de fide sola uerba possumus intelligere: nam fides in totum Christum est, totus Christus manducatur fide: quæ est ista manducatio carnis, & corporis, nisi ea, qua realiter caro eius in sacramento sumitur, quod carnem solam ex vi sacramenti continet?

ANNOTATIO XXV.

Christus duobus modis cibus est.

Duobus modis Christum cibum esse, ac potum docent Sancti, quod scri- A pturæ, & veritati est conforme: dupliciter enim Christum participamus; vno modo secun-

secundum virtutem, cuius nobis effectus communicatur. Hac ratione, qui credunt in eum fide perfecta & viua, ipsum manducant, & eis est cibus; quia virtus eius in eis operatur infundendo gratiam, remittendo peccata, & dona impartiendo Spiritus, siue quantum ad principium, siue quantum ad augmentum; vt in his, qui de nouo ad ipsum a peccato conuertuntur, & in his, qui iam conuersi ab eodem perfectionem Spiritus, augmentumq. suscipiunt. His omnibus per metaphoram, & similitudinem, cibus & potus Christus dicitur; quia animam reficit, confortat, & recreat, sicut cibus, & potus materialis corpora: mortuis autem spiritualiter per peccatum dat vitam, quod corporales cibi non faciunt. Altero modo cibus est Christus, non secundum virtutem tantum, sed etiam realiter; quia ipsemet miro, & ineffabili modo sub panis, & vini speciebus nobis secundum suam datur, & communicatur substantiam: quam manducationem sacramentalem sacri Doctores vocãt, in qua Christus panis dicitur, quia non solum animam secundum suam virtutem reficit, sed etiam secundum suam substantiam nobis communicatur sub veri panis speciebus contentam. Spiritualis manducationis meminit Paulus 1. Cor. 8. Eandem spiritualem escam manducauerunt, & eundem potum spiritualem biberunt. de reali & sacramentali dicitur 1. Cor. 11. Accipite, & manducate, Hoc est corpus meum. Quas duas manducationes non ita intelligere debemus, quasi inuicem separatæ protint. Illa enim spiritualis necessaria semper est, & prodest, quamuis non adsit sacramentalis; at hæc vtilis non est, nisi adsit simul spiritualis, quæ est per fidem in Christum. Non ergo Christus in cibum secundum suam substantiam se nobis communicat, quasi fine fide, & dilectione velit nos talem suscipere cibum, sed vult nos fide, & affectu, & puritate disponi, vt simul & mente, & corpore cibum hunc manducemus. Propterea Paulus 1. Cor. 11. præcipit, vt probet se ipsum homo, & sic de hoc pane edat: qui enim non probatus suscipit, non ad vtilitatem, sed nocumentum sibi suscipit.

Manducatio sacramentalis.

Vtraque manducatio simul esse potest.

De quo Christi corporis esu agat hic Euãgelista.

Hac igitur veritate supposita, percontari posset aliquis verba Ioannis, quæ frequentissima sunt de hoc pane, tam quæ exposuimus, quàm quæ exponemus, vtro sint exponenda sensu, an spirituali illo, an etiam sacramentali, maxime cum non

A desint, qui exponant, & exponenda contendant spiritualiter tantum. Quibus non assentior: immo maxime miror Catholicos quosdam viros in eam incidisse opinionem contra communem veterum Patrum sententiam, & contra argumenta veritatis fortissima, & contra tam manifestam verborum Euangelicæ huius lectionis seriem: quod vt sit perspicuum, sunt aliqua prius præmittenda.

Vnum est hæreticos Christi præsentiã realem in sacramento negantes, non habere ex hoc loco aliquid, quod eorum errori faueat: quamuis Catholici aliqui hęc verba spiritualiter de fide exponant: immo etiamsi Ioannes vere de sacramento hoc nullum in isto capite habuisset verbum; non ideo sequitur, per scripturam non confirmari Christum in sacramento esse: cum habeamus trium Euangelistarũ, & Pauli expressa testimonia, in quibus suum corpus Dominũ, & sanguinem realiter communicasse sub speciebus panis, & vini apertum est: dum accepto pane dixit: Accipite, & manducate, HOC EST CORPVS MEVM: Accepto vino, Bibite, HIC EST SANGVIS MEVS, quę verba vniuersalis Ecclesia, & omnes sacri Doctores iam inde ab Apostolorum tempore de hac reali manducatione intellexerunt. Quod ergo hæc verba Ioannis aliqui spiritualiter intelligenda censeant, nullum debet turbare Catholicum: quia illi ipsi, qui sic exponunt, constantissime Christi veritatẽ in Eucharistia cõfitentur, & verba Christi in cena de reali præsentia, & Christi veritate intelligenda affirmãt. Facile esset innumeram testimoniorũ afferre multitudinem, si id institutum præsens postularet.

Contra sacramentarios hæreticos pro reali corporis Christi esu.

B

C

D Alterum est sacros Doctores cognoscentes manducationem hanc sacramentalem coniungendam esse cum spirituali, vt vtiliter fiat, tuncq. Christum realiter in sacramento sumptum proficere ad salutem, quando fides est perfecta sumentis, verba hæc de spirituali manducatione exposuerunt. Non quòd negarent realem manducationem in sacramento, sed quòd eam spirituali coniungendam docerent: aut etiam quia nouerunt Christum posse etiam spiritualiter manducari, & prodesse, etiamsi realiter non manducetur in sacramento. Huius argumento est

E illosmet Doctores, qui spiritualiter vno in loco exposuerunt, alijs in locis expresse eadem verba sacramentaliter intelligenda censuisse: non quòd sibi essent con-

trarij, sed quod vtrumque simul intelligentes pro occasione eorum, quæ tractabant, diuino se muniebant testimonio, quod modo, dum eorum testimonia producentur, notum fiet. Errant ergo grauiter, qui istorum testimonia ita proferunt, quasi ipsi sacramentalem manducationem a sensu verborum Ioannis excluserint: cum potius eam adiungendam cum spirituali manducatione docuerint, & sic vnam incluserint, vt alteram non exclusserint. Hac ratione intelligenda sunt verba eorum aliquando affirmantium, panem hunc esse cibum mẽtis: nolunt enim B negare realem Christi manducationem, sed docere eam institutam esse, vt mentem reficiat, quamuis corpore sumatur: & hoc est valde attendendum pro veritatis recta intelligentia.

Tertium est Dominum in hoc suo miro sermone intendisse ita manducationem sacramentalem, & realem docere, vt eos ad spiritualem induceret, sine qua realis hæc non prodest, sed obest: erant enim increduli, quibus cum loquebatur. Idcirco dum ad cibum hunc inuitat, simul ad fi- C dem exhortatur, vt credant in eum: sic habituri ipsum vitæ cibum, non sola fide, sed re ipsa. Prima igitur verba superius exposita adiunctam habent spiritualem manducationem per fidem, vt credant: at hæc posteriora realem manducationem expresſius, & manifestius continent, quando dicitur, *Panis, quem ego dabo, caro mea est:* prius etiam hanc eandem significauit manducationem, sed minus distincte, dum fidem in se ipsum D ab eis postulabat: at hęc iam vltima distincte, & adeo aperte vt ipsi intellexerint realem carnis eius manducationem, sed mysterium ignorantes, & nimis crasse sentientes, ad modum carnis communis manducandam arbitrantes, dixerunt: Quo modo potest hic carnem suá dare ad manducandum?

His igitur suppositis, ad sacrorum Doctorum testimonia, & rationes, seu argumenta, quibus veritas hæc confirmatur, E accedamus, non quòd omnia testimonia in medium proferre velim, sed nonnulla ex primis, & præcipuis Ecclesię patribus, ex quibus, quid illis temporibus in Ecclesia sentiebatur, indicari potest.

Tertullianus. Est igitur, vt a Latinis incipiamus, primum testimonium Tertul. lib. de orat. exponens enim illud verbum. Panem A nostrum quotidianum da nobis hodie, inquit, Spiritualiter potius intelligamus, Christus enim panis noster est, quia vita Christus, & vita panis: Ego, inquit, sum panis vitę. & paulo supra: Panis est sermo Dei viui, qui descendit de cęlis: tum quia & corpus eius in pane censetur. Hoc est corpus meum. Itaque petendo panem quotidianum, perpetuitatem postulamus in Christo, & indiuiduitatem a corpore eius. Hęc Tertul. perpende carnem Christi, & carnem Verbi, quod appellat sermonem Dei viui, esse illum panem, de quo dicitur: Hoc est corpus meum, & verba Ioannis cum verbis Matthęi de Eucharistia cõiungit, & hunc panem in oratione peti docet.

Hilarius. Accedat secundum testimonium Hilar. lib. 8. de Trinit. cuius etiam inferius fiet mentio, exponit enim verba illa: Qui carnem meam edit, & sanguinem meum bibit, in me manet, & ego in eo, de hac manducatione reali in Eucharistia: & quandam explicat vnionem, secundum quam corporaliter in nobis est Christus, appellatq. naturalem, de qua inferius dicemus. Verba Hilarij causa prolixitatis vitandę prętermittimus, quę sunt expressa.

Cyprianus. Tertium testimonium est Cypriani, qui in expositione orationis Dominicæ explicans illud: Panem nostrum quotidianum da nobis hodie, sic dicit: Panis vitę Christus est, & panis hic omnium non est, sed noster est: & quo modo dicimus, Pater noster, quia intelligentium, & credentium pater est, sic & panem nostrum vocamus, quia Christus noster, qui corpus eius contingimus, panis est. Hunc autem panem dari nobis quotidie postulamus, ne qui in Christo sumus, & Eucharistiam quotidie ad cibum salutis accipimus, intercedente aliquo grauiore delicto, dum abstinentes & non communicantes a cęlesti pane prohibemur, a Christi corpore separemur, ipso prędicante, & monente: Ego sum panis vitę, qui de cęlo descendi: si quis ederit de meo pane, viuet in ęternum. Panis autem, quem ego dedero, caro mea est, pro sęculi vita. Quando ergo dicit in ęternum viuere, si quis ederit de eius pane, vt manifestum est eos viuere, qui corpus eius attingunt, & Eucharistiam iure communicationis accipiunt: ita contra timendum est, & orandum, ne dum quis abstentus separetur a Christi copore, procul rema-

remaneat a salute, comminante ipso, & dicente: Nisi ederitis carnem filij hominis, & biberitis eius sanguinem, non habebitis vitam in vobis. Hæc Cyprianus. Cuius est tam apertum testimonium, vt nihil sit opus ad explicationē eius adiungere. Hanc eandem intelligentiam latius prosequitur, & confirmat idem sermone de cena Domini de hac sacramētali manducatione exponens hæc Ioannis verba: vbi etiam de panis cōuersione in carnem Christi tractat. Alijs etiam in locis idem docet, vt Cyprianus in hac sit etiam expositione perseuerans.

Augustinus Quartum est Augustini, quo se muniunt aduersarij. tract. 25. in Ioannem. Hoc est, inquit, manducare cibum, non qui perit, sed qui permanet in vitam æternam, vt quid paras dentem, & ventrem? crede, & manducasti. Sed vt scias quantum isti in testimonio Augustini errent, putantes ipsum excludere a verborum istorum sensu, realem manducationem, audi eundem paulo inferius tract. 26. explicantem verba illa, ***Patres vestri manducauerunt manna in deserto, & mortui sunt***, vbi exhortans, ne nos hunc panem vitæ sine fide, & innocentia manducemus, inquit: Videte fratres, panem cœlestem spiritualiter manducate, innocentiam ad altare apportate, peccata, & si sint quotidiana, vel non sunt mortifera antequam ad altare accedatis, attendite quod dicatis: Dimitte nobis debita nostra. Hæc Augustinus. Vide aperte Augustinum, manducationem spiritualem eam appellare, qua cum fide, & puritate Christus in sacramento sumitur. Quando ergo dicit, quid paras dentem & ventrem? id solum significare voluit, hanc manducationem, qua Christus in sacramento sumitur, non esse sicut ciborum communium esus: sed cum fide, & mentis innocentia sumi debere, aliter non prodesse panem hunc.

Paulo etiam inferius explicans illud, ***Vt, si quis ex eo manducauerit, non moriatur***, inquit: Quod pertinet ad virtutem sacramenti, non quod pertinet ad visibile sacramentum: qui manducat intus, non qui manducat foris: qui manducat in corde, non qui premit dente. Hæc Augustinus. Comparat manducantem tantum sacramentum sine fide & affectu, ei, qui cum tali dispositione accipit, & hunc percipere effectum sacramenti, non illum docet: tamen vterque sacramentum accipit, & realiter Christum suscipit. Et

A hunc esse sensum ipse Augustinus verbis, quibus nemo contradicere valet, confirmat paulo inferius exponens: ***Qui manducat meam carnem, & bibit meum sanguinem, in me manet***, inquit sic: Qui non manet in Christo, & in quo non manet Christus, proculdubio nec manducat spiritualiter carnem eius, nec bibit eius sanguinem, licet carnaliter, & visibiliter premat dentibus sacramentum corporis, & sanguinis Christi: sed magis tantæ rei sacramentum ad iudicium sibi manducat, & bibit: quia immundus præ-

B sumpsit ad Christi accedere sacramenta, quæ aliquis non digne sumit, nisi qui mundus est. Hæc Augustinus. Quis ergo, vel proteruus neget Augustinum hæc Ioannis verba de sacramento exposuisse, vbi Christi caro realiter sumitur, & sanguis eius bibitur? idq. solum docere voluisse, quando dixit, fide esse manducandum hunc panem, non esse parandos dentes, & ventrem, nempe fidem esse necessariam, & mentis puritatem, quibus cibus hic sumi debet, vt prosit,

C & digne manducetur: sine quibus non prodest, sed obest. Quod etiam Dominus ipse docuit, Iudæos ad fidem exhortans, qua cibus hic sumi debet, non tamen excluditur cibi esus realis: & vere iniuriam facit Augustino, qui aliter eum allegat, cum ipse expresse hanc veritatem sentiat, & doceat. Sunt etiam multa testimonia Augustini alijs in locis eandem confirmantia veritatem, quorum vnum atque alterum proponam bre-

D uitati studens. Serm. 46. de verb. Domini, exponens verba: ***Qui manducat meam carnem, & bibit meum sanguinem***, &c. sic inquit: Qui iam manducant carnem Domini, & bibunt sanguinem eius, cogitent quid manducent, & quid bibant, ne sicut Apostolus dixit, iudicium sibi manducent, & bibant: qui autem nondum manducant, & nondum bibunt, ad tales epulas inuitati festinent. Aperta est hæc mens Augustini

E Catechumenos exhortantis, vt ad baptismum properent, vt possint carnem hanc manducare, & sanguinem bibere: baptizatos, vero quibus licet manducare & bibere, vt studeant digne manducare, & bibere: quod fit, si spiritualiter simul cum fide, & puritate manducēt. Huic accedat testimonium aliud irrefragabile ipsius, lib. 21. Ciui. cap. 25. vbi verba: ***Ego sum panis viuus, & hic est panis qui de cælo descendit, & qui manducat***

meam carnem, & bibit meum sanguinem,
de hoc sacramento; sine controuersia vlla
expouit; vt certum sit Augustinum in hac
sententia fuisse perpetuum. & lib. 3. de
consen. Euang. cap. 1. dicit Ioannem inter
ceteros Euágelistas pretermisisse scribere
de hoc sacramento, in nocte illa cenæ,
quia in hoc capite late scripserat. Sed nó
est prætereundum recentiorum aliquos,
nó recte intellexisse verba quædam ipsius
in tra. 26. Ioan. inquit enim hunc cibum
& potum intelligi vult societaté corporis
& membrorum suorum, quod est sancta
Ecclesia in prædestinatis, & vocatis, & in-
stificatis, & glorificatis sanctis, & fideli-
bus eius. Hæc verba sic intellexerunt ali-
qui, vt velit Augnst. dicere potum, & cibú
esse corpus Ecclesiæ; & hac ratione abusi
sunt loco isto hæretici nostri temporis ali-
qui. Sed subsistere non potest talis intelli-
gentia, cum sit contra ipsa verba Augusti-
ni, quæ sequnntur. His autem verbis id
significat Augustinus quod verissimum
est in hoc cibo significari corpus Ecclesię,
quia vt ipse paulo inferius dicit, in rebus
fit, in quibus multa in vnum conueniunt,
vt ex multis granis panis, & multis vuis
vinum; tamen non est corpus hoc cibus,
sed ipsa caro Christi, quæ in talibus spe-
ciebus rerum continetur. vt sensus sit iste
Caro Christi cibus nobis fit sub specie-
bus significantibus corpus Ecclesiæ, vt ci-
bum hunc Ecclesię esse cognoscamus. Húc
sensum verba sequentia ipsius declarant:
sic enim habet: Quorum, inquit, primum
iam factum est, id est, prædestinatio: se-
cundum, & tertium factum est, & fiet, id
est, vocatio, & iustificatio: quartum ve-
ro nunc in spe est, id est, glorificatio; huius
rei sacramentum, id est vnitatis corporis,
& sanguinis Christi, alicubi quotidie, ali-
cubi certis interuallis dierum in domini-
ca mensa præparatur, & de mensa domi-
ca sumitur quibusdam ad vitam, quibus-
dam ad exitium. hæc Aug. & post pauca:
Dominus noster Iesus Christus corpus, &
sanguinem suum in rebus commendauit
quæ ad vnum aliquod rediguntur ex mul
tis. hæc Aug. Est ergo corpus, & sanguis
Christi in illis speciebus: sed hæ spe-
cies coutinent mysterium, quia Ecclesiam
repræsentant. Et hæc est aperta Augusti
ni sententia.

Ambrosius. Quintum testimonium est Ambro. lib.
6. de sacramentis cap. 1. vbi verba, *Nisi
quis manducauerit carnem meam, & bibe-
rit sanguinem, &c.* & illa, *Ego sum panis
viuus qui de cælo descendi,* de hoc sacramé
to, & de hac manducatione exponit cu-
ius testimoniú paulo inferius adferemus
quando explicabimus verbum illud, Ego
sum panis, qui de cælo descendi: nunc
autem audi eius verba, Nisi quis man-
ducauerit carnem meam, & biberit san-
guinem meú non manebit in me, nec habe
bit vitá æterná. forte dicas, quo modo ve-
ra? qui similitudiné video, nó video ságui
nis veritatem? primo omnium dixi tibi de
sermone Christi, qui operatur vt possit
mutare & conuertere generalia instituta
naturæ. deinde vbi non tulerunt sermo-
nem Christi discipuli eius, sed audientes
quòd carnem suam daret ad manducan-
dum, & sanguinem suum daret bibendú,
recedebant. solus tamen Petrus, dixit:
Verba vitæ ęternæ habes, & ego a te quo
recedam? ne igitur plures hoc dicerent,
veluti quidam esset horror cruoris, sed ma
neret gratia redemptoris, ideo in similitu
dinem quidem accipis sacramentum, sed
veræ naturæ gratiam, virtutemq. conse-
queris. Hæc Ambro. Vide multa digna có
sideratione, primo verba hæc de sacramé-
to intelligi, secundo conuersionem, panis
& vini virtute Christi factam, tertio car-
nis naturam sumi, sed ne horror sit cruoris,
sub alienis speciebus accipi, quarto virtuté
eius carnis etiam in alienis speciebus sum
ptæ. est igitur, & Ambrosij aperta senten-
tia.

Sextum testimonium est Hiero. in epist Hieronymus.
ad Hedibiá, quæst. 2. sic habet: Nos audia-
mus pané, quem fregit Dominus, deditq.
discipulis suis esse corpus Domini salua-
toris ipso dicente ad eos: Accipite, & come
dite, Hoc est corpus meum; & calicem il-
lum esse de quo locutus est: Bibite ex hoc
omnes, Hic est sanguis meus noui testa-
menti qui pro multis effundetur. Iste est
calix, de quo in Propheta legitur, Calicé
salutaris accipiam. & alibi. Calix meus
inebrians quam præclarus est. Si ergo pa-
nis qui de cælo descendit, est corpus Chri
sti, & vinum, quod discipulis dedit, est
sanguis illius, Iudaicas tabulas repella-
mus. & post pauca, nec Moyses dedit vo-
bis panem verum, sed Dominus Iesus. Ip-
se conuiua, & conuiuium; ipse comedens,
& qui comeditur: illius bibimus sangui-
nem, & sine ipso potare non possumus, &
quotidie in sacrificijs eius de genimine vi
tis vere rubentia musta calcamus. hæc &
alia Hierony. Vides eum verba hæc Ioan
nis interserentem verbis Euangelistarum
qui de cena Domini locuti sunt, quos cer
tum est de sacramentali manducatione
tracta-

tractare. Nec aliter Ioánem exponit Hie- A ronymus, quàm Matthæum, & alios Euangelistas referentes verba Domini, Hoc est corpus meum, accipite, & manducate; bibite, Hic est sanguis meus.

Athanasius

Vt autem ad Græcorum sententiam cõnertamur, multa etiam eorum testimonia adferri possent, tamé ex præcipuis aliquot proponam. Primum est Athan. lib. de incarnatione Christi, qui sic, inquit: Docuit nos, vt posceremus in precibus nostris panem nostrum, ἐπιούσιον, da nobis hodie; hoc est futurum, cuius primitias habemus, quia in communionem corporis Dominici admissi sumus, quemadmodum ipse dixit, Panis quẽ ego dabo, pro mundi B vita est. hęc Athanasius. Perpende panem Eucharistiæ esse primitias cælestis panis, & de illo verbo Ioannis interpretatur. Sed est aliud etiam expressum eius testimonium in expositione illius dicti Matth. 12. quicumque dixerit verbum in filium hominis &c. sic habet: De esu corporis disputans, ac propterea multos scãdalizatos cõspiciens ita locutus est: Hoccine vos scandalizat? quid si igitur filium hominis spectaueritis ascendentem, vbi prius erat. Spiritus est, qui viuificat, caro non prodest quidquam. verba, quæ ego locutus sum C vobis, spiritus sunt, & vita. hic enim de vtroque carne, & spiritu locutus est, & spiritum a carne discriminauit; vt non solum in eo, quod oculis apparebat, sed naturam quoque inuisibilem credentes disceremus ea, quæ loqueretur, non carnalia esse sed spiritualia. Quot enim hominibus corpus eius sufficiet ad cibum, vt vniuersi mundi alimonia fieret? sed propterea ascensionis suæ in cęlum mencionẽ fecit, vt eos a corporali intellectu abstraheret: ac deinde carnẽ suam, de qua locutus erat cibum e supernis cęlestem, & spiritualem alimoniã, & ab ipso donandã intelligerẽt. Quę enim locutus sum, vobis D inquit, spiritus, & vita sunt; quod perinde est, ac si diceret; corpus meum; quod ostenditur, & datur pro mundo in cibum dabitur; vt spiritualiter vnicuique tribuatur, & fiat singulis tutamen, præseruatioq. ad resurrectionem vitæ æternæ. hæc Athanas. Aduerte totum contextum hunc Ioannis de hoc pane exponentem, & hanc manducationem spiritualem vocantem; quamuis vere caro Christi sumatur, quia non ad modum aliorum ciborum sumitur, sed virtute spiritus, & diuinitatis, quæ illi est vnita carni.

Secundum testimonium est Basil. in libro mora. regu. 21. ca. 1. & 2. his verbis, *Nisi manducaueritis carnem filij hominis, & biberitis eius sanguinem, non habebitis vitam in vobis*, probat necessariã esse Eucharistię sumptionẽ: & his etiã verbis adiũctis alijs, quæ post hæc sequuntur, connectit verba Pauli, vt homo se ipsum probet & sic de hoc cibo edat. Copulat etiam verba Saluatoris, Hoc est corpus meum, Hoc facite in meam commemorationem, & cetera verba cenæ; quibus aperte significat eandem materiam continere, & de eodem cibo tractare, qui est Christus, sub panis, & vini speciebus contentus. Hinc colligitur, qua ratione sit ipse intelligendus, qui in Apologia pro sua discessione, quæ est epist. 141. sensum alium adhibuit dicens: Carnem, ac sanguinem, totam suam mysticam in carne conuersationem vocauit; doctrinamq. illam, quæ ex vita ipsius actuali, & naturali, & theologica constat, manifestauit, per quam nutritur anima, & ad rerum cælestium contemplationẽ interea exercetur, & imbuitur, & hoc est fortasse, quod in dicto Christi innuitur. Hęc Basil. & sumptum est hoc ex Orig. hom. 7. in Leuit. sed sensus est spiritualis, nec per hunc excluditur litteralis. Simul enim vterque stat, nec sibi contrarius est Basilius, sed valde consonus. Et sic sunt intelligendi, si qui similes sensus a patribus afferuntur: non enim negant verum & litteralem hũc sensum, sicut etiam in aliorum locorum scripturæ sępe Doctores sacri faciunt, qui litteralem sensum non semper persequuntur, sed spiritualibus vtuntur expositionibus, vel ita aliquos adhibent sensus, vt alios non remoueant. Quod etiam pro Origene dicimus; sic enim dicto loco exposuit, vt sẽsũ hunc de Eucharistia non iret inficias quod argumento eo etiam probatur, quia ipsemet homil. 7. in Nume. talẽ sẽsum adhibuit, dicens, Antea in ænigmate fuit baptismus in nube, & in mari; nunc auté in specie regeneratio est in aqua, & Spiritu sancto: tũc in ænigmate erat manna cibus, nunc autem in specie caro verbi Dei est verus cibus: sicut & ipse dixit, quia caro mea vere est cibus: & sanguis meus vere est potus. hoc Orig. nihil potuit dici expressius, vt videant isti, qua ratione Doctores sint intelligendi; qui enim in vno loco vnum sensum spiritualem secutus erat, in altero litteralem sequitur; estq. tertium hoc Origenis testimonium, hanc expositionem communem confirmantis.

Basilius.

Origenes.

Huic

Clemēs Alexandrinus.

Huic accedit quartum, & simile testimonium Clementis Alexan. lib. 1. Pædagogi. c. 6. qui cum aliquos verborum Ioānis sensus adferat, huius etiam meminit dicens: Verbum est omnia infanti, & Pater, & mater, & pædagogus, & altor, Comedite, inquit, meam carnem, & bibite meum sanguinem; hæc apposita & conuenientia alimenta nobis suppeditat Dominus, & carnem præbet, & effundit sanguinem, & ad incrementum nihil deest infātulis. O admirabile mysterium, veterē, & carnalem nos iubet exuere corruptionē, quemadmodū & vetus nutrimentum alterius noui Christi dietę effectos participes: illum si fieri posset, recipientes, in nobis ipsis, reponere & saluatorem intra pectus comprehendere, vt carnis nostræ affectiones integras, perfectasq. reddamus. Hæc Cleme. expresse verba Ioānis de hoc cibo sacramentali interpretans; post quæ verba ad alios sensus spirituales, se conuertens subiunxit: At non vis sic intelligere, sed fortasse cōmunius, hoc quoque modo audi, Carnem nobis allegorice sanctus significat Spiritus. & cetera, quæ sequūtur.

Damascenus & alij.

Quintum est testimonium Damasc. libr. 4. de fide c. 14. hæc verba eadem de Christo in sacramento exponit: cui adiungimus Chrysost. hom. 45. & Cyril. lib. 4. cap. 14. & lib. 10. cap. 13. ubi probat non posse intelligi de sola manducatione per fidē & Enthy. qui cum verba priora de manducatione, quæ per fidem fit, exposuerint, cum iam ad verba hæc ventum est, *Panis quem ego dabo caro mea est*, de Christo, ipso, in sacramento in cibum dato exponūt: nec aliter sententias has, quæ sequuntur, quàm de mystica benedictione, & miraculoso hoc cibo interpretantur. Hanc eandē expositionem sequuntur Leo serm. 6. de ieiunio septimi mensis: & Innocent. 3. lib. 4. de Sacram. altaris, quibus multa alia etiam testimonia adiungi possent, sed ex his facile est vnicuique intelligere Patrū sacrorum hanc fuisse communem interpretationem. Qua de causa Sacrum Tridētinum Concilium sess. 13. multis his sententijs vsum est in eodem sensu, ipso facto talem expositionem comprobans, & multo ante Conci. Ephesinum in Epist. Synodali ad Nestorium, verba illa, Nisi manducaueritis carnem filij hominis &c. de sacramentali manducatione intellexit, quæ omnia sufficientissimum sunt argumentum hunc sensum confirmans.

Sed accedant rationes, & argumenta efficacia ex ipsomet Ioannis contextu sumpta. Ante omnia, annotanda est regula Aug. lib. 3. de doctri. Christiana c. 16. ad discernēdas locutiones scripturæ proprias a metaphoricis: Quando enim nihil flagitiosum præcipitur, sed potius vetatur, & quod ad vtilitatem pertinet, iubetur, locutio propria est, non metaphorica; sed Dominus dum suam carnem manducandam dicit, nihil flagitiosum, sed quod vtilissimum est, præcipit: propria igitur est locutio. Aug. autem ibi figuratam hanc appellat, in eo, quod non sensibiliter caro māducanda est more ferino: hoc enim flagitium esset, tamen realiter accipienda est. Et re vera regula sensū litteralem cognoscēdi optima, & necessaria est; vt quādo nihil contra fidē, nec contra mores bonos sequitur verba in propria significatione sumātur; at in præsenti re ita est; non solum enim nihil cōtra mores nihil cōtra fidē est si realem manducationem exponamus, imo ex Euangelio, & ex Paulo habemus hunc esum carnis Christi realem. Verba ergo tam expressa, non minus quàm illa ex Euangelio, & Paulo, non ad metaphoram sunt trahenda, sicut nec illa.

Quomodo inter noscēdū est quā do scripturā propriè vel figuratè loquatur.

Rationibus octo eadē veritas confirmatur.

Accedamus iam ad Ioannem. Primo quidem nouum cibum, & māducationem his verbis magnifacit, & promittit: at māducatio per fidem noua non erat; nam, & Iudæi multo ante per fidem Christum māducarunt, dicente Paulo. 1. Cor. 8. Eandem escam manducauerunt, & eundem potum spiritualem biberunt. noua ergo est esca, quam nemo Patrum in deserto mortuus, nec eorum, qui ante tempus illud fuerunt, manducauit. Secundo credentibus in se promittit se datutū hūc cibū. Prius igitur est credere in Christum, & postea cibū hunc accipere: quo argumento vsi sumus superius, dū explicaremus verba illa, Quem filius hominis dabit vobis. & est attendenda argumenti huius efficacia: nam dictum est, qui credit in me, habet vitam æternam; & vltra hoc cibus hic, seu panis illi promittitur. Tertio, quia hunc panem præfert Mannæ: hoc enim manducantibus non præstat vitam æternam, ille autē panis est vitæ. ergo conuenire debent māna, & panis iste in manducatione: nam vtrumque ore corporis manducabatur: differentia enim non constituitur nisi inter ea, quæ conueniunt, & similia sunt. Quarto, si de fide sola sermo est, seu de manducatione, quæ per fidem fit, vt quid tot ac tam multiplicatis sententijs vtitur, in quibus de pane, & potu, & carne sua, & sanguine manducādo & bibendo sermo est; cum

satis

facis, superq. fuissent verba, quibus vt ere A derent in se, exhortabatur, & credentibus vitā promittebat æternam? Quinto quia si de manducatione per fidem sermo esset, nulla esset causa, cur caro sæpe cibus dicta sit: nam fides non in carnem, sed in totum Christum est, & diuinitas, & tota humanitas, fidei est obiectum, & fide percipitur, & manducatur. Singulari igitur modo caro cibus dicitur, nimirum quia in cibum verum, & realem datur. Sexto quia tunc esset sermo totus metaphoricus, si de fidei manducatione sermo iste esset; at Dominus eum tanto scandalo auditorum, & discipulorum non esset vsus continuata B metaphora, nisi quia reuera de cibo reali, & vero loquebatur. Septimo, cum Iudæi cibum realem carnem Christi futuram intelligerent, nec modum, quo id fieri posset comprehenderent, propterea q. scandalizarentur, Dominus non remouit scandalum, aperiendo se de fide in se loqui; sed potius confirmauit potentiam carnis suæ, dicens: Si videritis filium hominis ascendentem, vbi erat prius, quasi se posse modo ineffabili, & supra naturam illud efficere; non erat necessaria hæc responsio, si de fide sermo esset. Octauo quando sunt verba expressa, & quæ remouent omnem metaphoram, locutio proprie est exponenda: at Caro, inquit, mea vere est cibus, sanguis meus vere est potus, qua ergo ratione aliquis dicere potest carnem esse cibū metaphoricum, cum dicatur verus cibus? Adde non esse vllam rationem, nec argumentum alicuius roboris, quo se tueri valeant, qui hanc intelligētiam excludunt, nec auctoritatem vllam alicuius momenti. Gratis ergo, & temere tam receptus antiquus, & probatus sensus relinquitur. Alia argumenta idem probantia sunt in expositione verborum sequentium ea melius explicabuntur. Hæc est causa, cur Dominus diuini huius cibi doctrinā traditurus, miraculo insigni turbam dispo suit, vt qui quinque panibus innumeram potuit satiare multitudinem, non minori quàm quæ ante erat, quantitate panis remanente; crederetur posse miro modo carne sua omnes credentes cibare, ea non consumpta. Hac etiam de causa meminit mannæ, quod figura fuit huius sacratissimi cibi, vt quantum signatum figuræ præstaret, exponeret. Cetera in his quæ sequuntur, dicemus.

Litigabant ergo Iudæi adinuicem, dicentes: Quo modo potest hic nobis carnem suam dare ad manducandum?

COMMENTARIVS.

INtellexerant Iudæi verbum Christi de reali carnis suæ manducatione loquentis, sed carnalem eam arbitrati, sicut, & communium ciborum inter se altercantur, & contendunt, quomodo fieri possit, vt caro Christi sit cibus hominum futura. Contentio, & altercatio mutuam verborum pugnam affirmantium, & contradicentium significat; quamuis ergo carnali modo intelligerent, inter eos tamen altercatio erat, alijs id fieri posse negantibus, alijs forsan miraculo præcedenti permotis affirmantibus, vtrisque tamen rei mysterium ignorantibus, & non credentibus. Vox istorum, *Quomodo*, incredulitatis est, sicut & illa superior Nicodemi: Quomodo possunt hæc fieri? sed maiori hi digni sunt reprehensione, qui paulo ante, miraculum tam insigne viderant. Si enim antequā factum esset, eis dixisset Christus his quinque panibus vos estis saturandi omnes & plus supererit, quàm præcessit; profecto illi eadem incredulitate respondissent: Quomodo potest hic quinque panibus tantam cibare multitudinem? id tamen viderunt & experti sunt; sed miseri audientes verbū hoc Christi, obliti sunt tāti operis, & miraculi; nec in memoriam reduxerunt quomodo quinque panibus omnes fuerunt saturati; nec attenderunt, quis esset hic. Si enim, quis ille esset, vt debuerunt, nouissent, non dubitassent hunc posse carnem suam date ad manducandum: sed dum *Hic* dicunt, meri hominis cōmunem habuisse opinionem ostendunt. Stultum est proprio ingenio diuinam mensurare potentiam; si enim

Clemēs Alexandrinus.

Huic accedit quartum, & simile testimonium Clementis Alexan.lib.1. Pædagogi.c.6.qui cum aliquos verborum Ioānis sensus adferat, huius etiam meminit dicens: Verbum est omnia infanti, & Pater, & mater, & pædagogus, & altor, Comedite, inquit, meam carnem, & bibite meum sanguinem; hæc apposita & conuenientia alimenta nobis suppeditat Dominus, & carnem præbet, & effundit sanguinem, & ad incrementum nihil deest infātulis. O admirabile mysterium, veterē, & carnalem nos iubet exuere corruptionē, quemadmodū & vetus nutrimentum aliterius noui Christi dietę effectos participes: illum si fieri posset, recipientes, in nobis ipsis, reponere & saluatorem intra pectus comprehendere, vt carnis nostræ affectiones integras, perfectasq. reddamus. Hæc Cleme. expresse verba Ioānis de hoc cibo sacramentali interpretans; post quæ verba ad alios sensus spirituales, se conuertens subiunxit: At non vis sic intelligere, sed fortasse cōmunius. hoc quoque modo audi, Carnem nobis allegorice sanctus significat Spiritus. & cetera, quæ sequūtur

Damascenus & alij.

Quintum est testimonium Damas. libr. 4. de fide c. 14. hæc verba eadem de Christo in sacramento exponit: cui adiungimus Chrys. hom. 45. & Cyril. lib. 4. cap. 14. & lib. 10. cap. 13. ubi probat non posse intelligi de sola manducatione per fidē & Euthy. qui eum verba priora de manducatione, quæ per fidem fit, exposuerint, cum iam ad verba hæc ventum est, *Panis quem ego dabo caro mea est*. de Christo, ipso, in sacramento in cibum dato exponūt: nec aliter sententias has, quæ sequuntur, quàm de mystica benedictione, & miraculoso hoc cibo interpretantur. Hanc eandē expositionem sequuntur Leo serm. 6. de ieiunio septimi mensis: & Innocent. 3. lib. 4. de Sacram. altaris, quibus multa alia etiam testimonia adiungi possent, sed ex his facile est vnicuique intelligere Patrū sacrorum hanc fuisse communem interpretationem. Qua de causa Sacrum Tridētinum Concilium sess. 13. multis his sentētijs vsum est in eodem sensu, ipso facto talem expositionem comprobans, & multo ante Conci. Ephesinum in Epist. Synodali ad Nestorium, verba illa, Nisi manducaueritis carnem filij hominis &c. de sacramentali manducatione intellexit, quæ omnia sufficientissimum sunt argumentum hunc sensum confirmans.

Sed accedant rationes, & argumenta efficacia ex ipsomet Ioannis contextu sumpta. Ante omnia, annotanda est regula Aug. libr. 3. de doctri. Christiana c. 16. ad discernēdas locutiones scripturæ proprias a metaphoricis: Quando enim nihil flagitiosum præcipitur, sed potius vetatur, & quod ad vtilitatem pertinet, iubetur, locutio propria est, non metaphorica; sed Dominus dum suam carnem manducandam dicit, nihil flagitiosum, sed quod vtilissimum est, præcipit: propria igitur est locutio. Aug. autem ibi figuratam hanc appellat, in eo, quod non sensibiliter caro mādueanda est more ferino: hoc enim flagitium esset, tamen realiter accipienda est. Et re vera regula sensū litteralem cognoscēdi optima, & necessaria est; vt quādo nihil contra fidē, nec contra mores bonos sequitur verba in propria significatione sumātur; at in præsenti re ita est; non solum enim nihil cōtra mores nihil cōtra fidē est si realem manducationem exponamus, immo ex Euangelio, & ex Paulo habemus hunc esum carnis Christi realem. Verba ergo tam expressa, non minus quàm illa ex Euangelio, & Paulo, non ad metaphoram sunt trahenda, sicut nec illa.

Quomodo inter noscēdū est quā do scripturā propriē vel figurate loquatur

Rationibus octo eadē veritas confirmatur.

Accedamus iam ad Ioannem. Primo quidem nouum cibum, & mādueationem his verbis magnificeit, & promittit: at mādueatio per fidem noua non erat; nam, & Iudæi multo ante per fidem Christum mādueaunt, dicente Paulo. 1. Cor. 8. Eandem escam manducauerunt, & eundem potum spiritualem biberunt. noua ergo est esca, quam nemo Patrum in deserto mortuus, nec eorum, qui ante tempus illud fuerunt, manducauit. Secundo eredentibus in se promittit se daturū hūc cibū. Prius igitur est credere in Christum, & postea cibū hunc accipere: quo argumento vsi fuimus superius, dū explicaremus verba illa, Quem filius hominis dabis vobis. & est attendenda argumenti huius efficacia: nam dictum est, qui credit in me, habet vitam æternam; & vltra hoc cibus hic, seu panis illi promittitur. Tertio, quia hunc panem præfert Mannæ: hoe enim manducantibus non præstat vitam æternam, ille autē panis est vitæ. ergo conuenire debent māna, & panis iste in manducatione: nam vtrumque ore corporis manducabatur: differentia enim non constituitur nisi inter ea, quæ conueniunt, & similia sunt. Quarto, si de fide sola sermo est, seu de manducatione, quæ per fidem fit, vt quid tot ac tam multiplicatis sententijs vtitur, in quibus de pane, & potu, & carne sua, & sanguine manducādo & bibendo sermo est; eum satis

satis,superq. fuissent verba, quibus vere A derent in se,exhortabatur,& credentibus vitã promittebat æternam? Quinto quia si de manducatione per fidem sermo esset, nulla esset causa, cur caro sæpe cibus dicta sit:nam fides non in carnem,sed in totum Christum est,& diuinitas, & tota humanitas,fidei est obiectum,& fide percipitur, & manducatur. Singulari igitur modo caro cibus dicitur, nimirum quia in cibum verum,& realem datur. Sexto quia tunc esset sermo totus metaphoricus,si de fidei manducatione sermo iste esset;at Dominus cum tanto scandalo auditorum, & discipulorum non esset vsus continuata B metaphora,nisi quia reuera de cibo reali, & vero loquebatur. Septimo,cum Iudæi cibum realem carnem Christi futuram intelligerent,nec modum,quo id fieri posset comprehenderent, propereaq. scandalizarentur,Dominus non remouit scandalum, aperiendo se de fide in se loqui; sed potius confirmauit potentiam carnis suæ, dicens: Si videritis filium hominis ascendentem, vbi erat prius,quasi se posse modo ineffabili,& supra naturam illud efficere;non erat necessaria hæc responsio,si de fide sermo esset. Octauo quando sunt verba expressa,& quæ remouent omnem metaphoram,locutio proprie est exponenda: at Caro, inquit, mea vere est cibus, sanguis meus vere est potus, qua ergo ratione aliquis dicere potest carnem esse cibũ metaphoricum, cum dicatur verus cibus? Adde non esse vllam rationem, nec argumentum alicuius roboris,quo se tueri valeant,qui hanc intelligẽtiam excludunt, nec auctoritatem vllam alicuius momenti. Gratis ergo, & temere tam receptus antiquus, & probatus sensus relinquitur. Alia argumenta idem probantia sunt: sed in expositione verborum sequentium ea melius explicabuntur. Hæc est causa, cur Dominus diuini huius cibi doctrinã traditurus,miraculo insigni turbam dispo suit,vt qui quinque panibus innumeram potuit satiare multitudinem , non minori quàm quæ ante erat, quantitate panis remanente; crederetur posse miro modo carne sua omnes credentes cibare , ea non consumpta . Hac etiam de causa meminit mannæ,quod figura fuit huius sacratissimi cibi,vt quantum signatum figuræ præstaret, exponeret. Cetera in his quæ sequuntur,dicemus.

Litigabant ergo Iudæi adinuicem , dicentes: Quo modo potest hic nobis carnem suam dare ad manducandum?

COMMENTARIVS.

INtellexerant Iudæi verbum Christi de reali carnis suæ manducatione loquentis, sed carnalem eam arbitrari, sicut, & communium ciborum inter se altercantur , & contendunt, quomodo fieri possit, vt caro Christi sit cibus hominum futura. Contentio, & altercatio mutuam verborum pugnam affirmantium,& contradicentium significat; quamuis ergo carnali modo intelligerent, inter eos tamen altercatio erat,alijs id fieri posse negantibus,alijs forsan miraculo præcedenti permotis affirmantibus , vtrisque tamen rei mysterium ignorantibus, & non credentibus. Vox istorum, *Quomodo*, incredulitatis est, sicut & illa superior Nicodemi : Quomodo possunt hæc fieri? sed maiori hi digni sunt reprehensione, qui paulo ante, miraculum tam insigne viderant. Si enim antequã factum esset, eis dixisset Christus his quinque panibus vos estis saturandi omnes & plus supererit, quàm præcessit; profecto illi eadem incredulitate respondissent: Quomodo potest hic quinque panibus tantam cibare multitudinem? id tamen viderunt & experti sunt; sed miseri audientes verbũ hoc Christi, obliti sunt tãti operis, & miraculi; nec in memoriam reduxerunt quomodo quinque panibus omnes fuerunt saturati; nec attenderunt, quis esset hic. Si enim, quis ille esset, vt debuerunt, nouissent, non dubitassent hunc posse carnem suam dare ad manducandum: sed dum *Hic* dicunt, meri hominis cõmunem habuisse opinionem ostendunt. Stultum est proprio ingenio diuinam mensurare potentiam; si enim

inter homines ipsos videmus, vt recte Cyril. lib. 4. c. 13. dicit, hominem aliquando vnum opera ea facere, quæ alijs prius incredibilia videbantur, quia scientia, aut arte aliqua pollet, quæ alijs est ignota, quanto maiora operabitur Deus, cuius scientia, & potentia infinita est? Stulti igitur fuerunt Iudæi, qui suo iudicio eius potentiam metiebantur; quam incredibilia eis, operatam esse, iam nouerant. Illa particula *Ergo*, causam altercationis fuisse verba Christi dicentis carnem suam in cibum dandam, indicat: nec ante altercati erant, quando dixerat se esse panem vitæ, eis dandum: quia nondum sensum perceperant, nempe realem cibum Christi corpus futurum: sunt enim verba hæc multo expressiora.

Iudæorum stultitia.

Dixit ergo eis Iesus: Amen amen dico vobis, nisi manducaueritis carnem filij hominis, & biberitis eius sanguinem, non habebitis vitam in vobis.

Illa particula *Ergo*, totam sententiam explicat sequentem: causam enim indicat, cur hæc verba Dominus respondit. Dicebant illi; *Quo modo potest carnem suam nobis dare hic ad manducandum?* nec id fieri posse credebant; propterea ergo Dominus sententiam eandem confirmat, terrorem incutiendo, quasi diceret: Vobis dixi carnem meam me daturum in panem, & non creditis; ego dico vobis iterum, & augeo sententiam; *Nisi manducaueritis meam carnem, & biberitis meum sanguinem* vos non habituros in vobis vitam. Perpendite quantum vobis ista vestra incredulitas noceat: vos enim æterna priuabit vita, nisi fidem præbueritis meis dictis, & cibum hunc manducaueritis. Consonat hoc verbum, *Non habebitis vitam in vobis*: illi, *Pro sæculi vita*, non igitur Dominus realem cibũ corpus suum futurum esse negat, sed necessarium ad vitam æternam consequendam docet: quamuis modum mirabilem manducandi illis incapacibus, & rudibus non explicet. Simili locutione vsus est Dominus cum Nicodemo, Ioannis. 3. Cum enim dixisset, Oportet nasci denuo, & Nicodemus incredulus respõdisset: Quo modo potest homo nasci cum sit senex? Dominus sententiam suam auxit. Amen amen dico tibi, nisi quis natus fuerit denuo, non potest videre regnum Dei. Quærit Dominus, & postulat a nobis fidem mysteriorum, non scientiam, & intelligentiam; propterea non explicat nunc modum, vt intelligant, sed rem comminatione æternę mortis confirmat, vt timore trahat ad fidem. Hęc verba in sequentibus annotationibus accurate explanabuntur.

ANNOTATIO XXVI.

Contra hæreticos qui ex his Domini verbis vtramque speciem inferunt.

Hic locus difficilis est: hæretici enim eo se muniunt, vt Eucharistiam sub vtraque specie iure diuino sumendam defendant: nonnulli autem Catholici nostro tempore, vt argumenti hæreticorum efficaciam euadant, totum Ioannis hunc contextum de manducatione spirituali, quæ per fidem fit, exponunt; quasi propter hæreticorum sophismata, & fallaces sententias, sensus legitimus scripturæ sit A relinquendus. Tota patrum antiquitas de sacramentali manducatione verba intelligenda cognouit, & censuit: illorum tamen animos, hæreticorum tale argumentum non mouit, vt Eucharistiam sub vtraque specie necessario sumendam, saltem in dubium propter hæc verba reuocarent: quod profecto, argumentum hæreticorum, vanum esse demonstrat. Si enim efficax esset, quomodo tot antiqui Patres, hæc verba

de

de Eucharistia exponentes, tali dubitationi non obuiarunt, qui in scrutandis omnibus fuerunt diligentissimi? Primo igitur loco sensum verum huius sententiæ aperiamus, ex quo nihil hereticos, ex his verbis pro se adferre posse apparebit; postea de re ipsa nonnulla dicemus.

Sensus verborũ Christi.

Quantum igitur ad sensum pertinet, primo loco valde est aduertendum, non dictum esse a Domino manducandam esse eius carnem, & bibendum sanguinem, vt sub duplici specie sacramentali panis, & vini, se sumi debere significaret: sed vt tria nobis magni momenti per hæc verba indicarentur; Primum est mysterium mortis, & passionis suæ, ex qua cibus hic habet efficaciam, & cuius est memoriale, ac si dictum esset: Nisi manducaueritis me, qui sanguinem meum sum pro vobis effusurus, & carnem meam morti traditurus, non habebitis vitam in vobis. Non ergo distinctio hęc verborum, actus distinctos denotat, sed vnum, quo Christus post passionem, & mortem suam sumendus est. hic vnus actus cibus & potus dicitur, quia in eo is sumitur, qui morte carnis & sanguinis sui effusione vitam nobis est consecutus. Sicut in manducatione spirituali, qui fide viua Christi mortem, & passionem credit vno actu mentis perfecto, simul dicitur manducare, & bibere: pari ratione, qui sub vna specie Christum sumit, actu exteriori sacramentaliter manducat & bibit quia eum accipit qui sanguine, & morte sua nobis vitam, & salutem effecit: Hoc primum docuit Amb. lib. 4. de fide cap. 5. dicẽs, ideo his verbis carnis, & sanguinis meminisse, vt suæ sacramentum passionis ostenderet.

Alterum, quod his verbis significatur, est, ita Christum siue sub vna, siue sub altera sumatur specie, esse accipiendum in sacramento; vt mente, & fide interiori mortem eius, & passionem recolamus. Is ergo manducat, & bibit, qui quamuis, sub vna specie Christum sumat, mente tamen interius passionem eius, & mortem simul fide & affectu complectitur: est enim hoc mysterium memoria passionis eius, quæ quamuis in duplici repręsentetur specie in sacrificio Missæ, tamẽ in participatione satis est, si vna pars accipiatur. Qui enim olim de sacrificio participabant, non totum sed partem aliquam capiebant: ita nunc fit in his, qui communicant, & maiori ratione: quia in parte

A quauis totus Christus continetur. Hoc secundum est Augustini lib. 3. de doctr. Christ. c. 16. cuius hęc sunt verba: Nisi mãducaueritis, inquit, carnem filij hominis, & biberitis eius sanguinem, nõ habebitis vitã in vobis, facinus vel flagitiũ videtur iubere. Figura est ergo præcipiẽs passioni Domini esse communicandum, & suauiter atque vtiliter recondendum in memoria, quod pro nobis caro eius crucifixa, & vulnerata sit. Hæc Aug. Quæ verba aliqui

B nõ intelligentes existimarũt, Augustinum cẽsere huiusmodi sententiam, de spirituali manducatione, quæ per fidem fit, esse intelligendam: at non ita est, immo dicit, esse communicandum passioni eius, id est Sacramento passionis eius vtendum, quod est Eucharistia; sed vt vtiliter fiat mente, & affectu passio carnis, & sanguinis effusio sunt intus recolendę. Dicit autem figuram in verbis esse, quia caro, & sanguis non in propria specie, sed in aliena sumũtur, & in memoriam passionis eius. quãdo enim dicitur: Facinus videtur, intelligi-

C tur de sumptione carnis, & sanguinis in propria specie. Potius Augustinus egregie nobis exponit, cur manducare, & bibere dictum sit, vt nos nempe, qui panẽ hunc comedimus, in mortem eius, & passionem intus feramur per viuam fidem, cuius repręsentationes exterius gerimus; tunc enim ad vitam, hunc cibum vere sumimus.

Tertium, quod his verbis significatur, est perfecta refectio cibi huius, quę in cibo, & potu consistit. Vt enim Christus se

D esse cibum perfectum ostenderet, nomine manducandi, & bibendi vsus est, & manducationem carni, potum sanguini accõmodauit, non enim aliter hęc distingui poterant. Non ergo significare voluit se sub vtraque specie sumendum necessario, sed se esse cibum perfectum, & completũ, ad vitam necessariam. Hac de causa Matth. 5. dictum est: Beati qui esuriunt & sitiunt iustitiam, id est, qui toto, & perfecto desiderio, & affectu bene operantur, & mandatorum operibus incumbunt. Hic

E est vnus sensus verus, & legitimus, horum verborum.

Et disiunctionis est hoc loco particula.

Secundo loco aduertendum particulã, *Et*, sensum disiunctionis habere, Nisi manducaueritis carnem, vel biberitis sanguinem, nõ habebitis vitam, & tunc ad distinctas species sacramentales referuntur verba; nec infertur necessitas communicandi sub vtraque specie. Hunc sensum multa confirmant: Primum intentio Sal-

 uatoris:

natoris: solum enim id prætendit, se A vere nobis realiter in refectionem communicandum, & hoc Iudæi capere non poterant; quod autem sub specie potus, aut sub specie cibi, id non est præcipuum propositum. Alterum est Ecclesiæ totius a temporibus Apostolorum consuetudo, vt enim paulo post dicemus, sub vna specie, communio in Ecclesia semper fuit, ab Ecclesiæ primordijs, probata. Igitur ipsa, cũ sit optimus interpres scripturæ, probat verba hæc esse distinctiue intelligenda. Tertium B est ipsemet Christus, qui verbis sequentibus, & antecedentibus dixit: Qui manducat hunc panem, viuet in æternum; non ergo necessarius est potus sub speciebus vini, sed in panis esu vita est etiam posita. Quartum est ipse Paulus. 1. Cor. 11. qui cum dixisset prius sic: Quotiescumque manducabitis panem hunc, & calicem bibetis, mortem Domini annunciabitis, postea vsus est disiunctione: Quicumque manducauerit panem hunc, vel biberit calicem Domini indi- C gne; in Greco disiunctiua dictio est. Quintum, frequens phrasis scripturæ, in qua, particula hæc talem habet apud Hebræos significationem. Ioannes autem. Hebraismis abundat, vt sermonibus Christi quantum fieri potest, se accommodet. Ex multis testimonijs aliquot exépli gratia producam. Exo. 21. et Matth. 15. Qui percusserit patrem, & matrem, morte moriatur, sic enim in Hebręo legitur; at sensum recipiens interpres vertit disiunctiue. Similiter ibidem: Qui maledixe- D rit patri, & matri, morte moriatur. Iob. 31. Si declinauit gressus meus de via, & si secutus est oculus meus cor meum, & si in manibus meis adhæsit macula, si deceptum est cor meum super muliere, & si ad ostium amici mei insidiatus sum. Multa huiusmodi sequuntur quæ certum est sensum facere disiunctum, vt si vel vnum horum faciat, pœnam patiatur. Simile est Ezech. 18. in montibus comederit, & vxorem proximi sui polluerit, & egenum, & pauperem oppresserit, & E rapinam rapuerit, & pignus non reddiderit &c. morte morietur. Clarum est, vel propter vnum horum morte puniendum æterna peccatorem. Simile illud Psal. 129. De quo non implebit manum suam, qui metet: & sinum, qui manipulos colliget. Sunt sexcenta huiusmodi testimonia. Ita nunc factum est, vnde hanc responsionem connectere possumus cum precedenti, vt vna sit responsio, vnaq. expositio, verba esse sub disiunctione intelligenda: at Dominũ recto, & optimo consilio vsum fuisse hac disiunctione, nempe vt tria illa superius prædicta nobis indicaret. Hac ratione huius loci integer, & perfectus habetur sensus, nec est necessarium ad recentiorum responsiones, confugere, quamuis etiam sint laudandæ: dicunt enim cibum esse, & potum in vna specie, quia ibi totus est Christus, sicut frustum panis vino intinctum potus, & cibus est: sicut lac, & ius simul cibus sunt, & potus. Vt ergo integer Christus significetur, dicitur manducandus, & bibendus. Sed hæc responsio aduersariorum patet calumnijs negantium, sanguinem bibi, quando cum corpore sumitur sub panis specie: quod & inter Catholicos Innocentius libr. 4. de Sacra. altaris, capit. primo docuit, dicens; Sanguinem non bibi, quando sub specie panis sumitur Christus: nec corpus sub specie vini manducari. Alij respondent hoc esse præceptum toti Ecclesiæ, non autem singulis, & hac ratione, Sacerdotibus necessaria est sub vtraque specie sumptio. Alij alias adferunt responsiones, sed existimo, id quod diximus, verũ exponere sensum, veramq. esse responsionem.

ANNOTATIO XXVII.

Facilius nunc est, quæ de communione sub vtraque specie sunt tractanda, & discutere & determinare. Nostri enim temporis hæretici iure diuino communionem sub vtraque specie præceptam pertinaciter affirmant, eoq. ritu, vt tali vtantur: vt autem, quæ in hac parte Catholico sentienda sint, perfecte quidem, tamen vltra institutum nostrum, qui Ioannis Euangelium exponendum suscepimus, non admodum diuagantes proponamus, aliquot assertiones ordinate explicabo. *De communione sub vtraque specie, quæ catholicis tenenda.*

Prima est, antiqua consuetudo a temporibus Apostolorum fuit in Ecclesia sub vtraque specie communicandi: in hac assertione nulla est controuersia. Constat hæc vetus consuetudo ex Paulo 1. Cori. 10. & 11. Multi, inquit, vnum corpus sumus, qui de vno pane, & vno calice participamus. Et: Probet se ipsum homo, & sic de hoc pane edat, & calice bibat. Constat etiam *Vetus consuetudo cõmunicandi sub vtraque specie.*

etiā ex Diony. de cæleſt.Hier.c.3.par.3. de Sacerdote enim populo cōmunionem miniſtrante dicit: Panem indiuiduum in fruſta concidens, & ſingularem calicem omnibus impertiens, vnitatem ſignanter multiplicat. Cypri. ſermo. de lapſis huius etiam conſuetudinis teſtis eſt. Ambr. etiā vt refert lib.9. Hiſtor.trip.cap. 30. Theodoſio ad communionem accedenti reſpondit: Quo modo huiuſmodi manibus recipies ſanctum Domini corpus? Qua temeritate ſacrati ſanguinis poculum ore tuo B ſuſcipies? In re tam manifeſta, & indubitata non eſt, cur plura congeramus teſtimonia. Hanc aſſertionem probat Concilium Conſtantien. ſeſſ. 15.

Vetus item mos eſt cōmunicandi ſub vna ſpecie.

Secunda aſſertio non minus antiqua Eccleſiæ conſuetudo eſt, etiam ſub vna ſola ſpecie communicandi. In Eccleſia enim modo ſub vna, modo ſub vtraque etiam a temporibus Apoſtolorum ritus inoleuit. Hæc aſſertio ſcripturarū teſtimonio etiā comprobatur. Lucæ 24. poſt reſurrectionē C duobus diſcipulis in caſtellum Emmaus profectis Dominus apparens, panem accepiſſe, & benedixiſſe, fregiſſe, & porrexiſſe illis dicitur, qui in fractione panis, eorū oculis illuminatis, eum cognouerūt. Aug. lib.3. de conſen. Euang. cap. 15. & Auctor imperfecti in Matth. ho. 17. & Theophyl. co loci de communione Euchariſtiæ exponunt. Et quamuis alij aliter interpretentur, negari hoc non poteſt, hos graues, & antiquos Doctores cōmunionem ſub vna D ſpecie non eſſe contra Domini præceptū ſenſiſſe, alias ſub vna communicaſſe ſpecie hos diſcipulos interpretati non fuiſſent. Adde eſſe ſententiam hanc Aug. omnium veriſsimam: nam & ex effectu, quia illuminati oculi ſunt illorum in hoc pane, & ex ipſis Chriſti actionibus, ſimilibus his, quas in cœna exercuit, hic panis Euchariſtiæ eſſe probatur. Præterea. Act. 2. Erant, inquit, perſeuerantes in doctrina Apoſtolorum, & communicatione fractionis panis, & orationibus. Nemo ratione vtens E. negare hoc loco poteſt panem hunc eſſe Euchariſtiæ: ſi enim cibus eſſet communis vtique cum doctrina, & orationibus medio loco non iungeretur, & tamen calicis non ſit mentio. Præterea 1. Corint. 11. Quicumque manducauerit panem hunc, vel biberit calicem Domini indigne, reus erit corporis, & ſanguinis Domini. Diſiunctionis ſermo hic eſt, quia panis ſolus, aut calix ſumi poterat. Si enim ſimul ſemper acceptus, aut accipiendus eſſet, non erat cur diſiunctione vteretur: vix enim, aut

A numquam accidere poteſt caſus, quando panis digne, & calix indigne, aut e cōtrario accipiatur. Præterea 1. Cor. 10. Multi vnum corpus ſumus, qui de vno pane participamus. Illud autem, quod in nonnullis Latinis codicibus additum eſt, *& de vno calice*, non eſt in Græcis codicibus; & Ambro. non id legit nec exponit. Ex his igitur locis ſcripturæ, conſtat conſuetudo hæc ſub vna communicandi ſpecie. Conſtat etiam ex antiquis concilijs. cano. 14. Concil. Nicæ. vbi habetur, Diaconum nō debere miniſtrare corpus Domini præſentibus Epiſcopis, aut Sacerdotibus, in abſentia vero proferat, & edat. Vides de corpore fieri ſolo mentionem, non de calice: non enim calix aſſeruabatur. Præterea in Concil. Rhemen. de quo habetur de conſecr. d. 2. cap. Peruenit, reprehenditur abuſus laicorum corpus Domini infirmis deferentiū. Cōcil. etiam Tolet. 11. c. 11. inſtituit infirmis præ ſiccitate corpus Domini accipere non valentibus, ſolum ſanguinem miniſtrandum. Præterea Carthagin. 4. quod refertur 26. q. 6. cap. Is qui, phreneticis in mortis articulo Eucha riſtia infundi eorum ori præcipitur, quod verbum ſanguinem dandum ſignificat ſolum. Sunt multa huiuſmodi antiquitatis teſtimonia: ſed ſanctorum Patrum accedit auctoritas, quæ huius rei eſt manifeſtū teſtimonium, & argumentum irrefragabile. Ignatius in Epiſt. ad Epheſi. ſolius panis meminit, dicens: Frangite panem qui eſt medicamentum mortalitatis, antidotum non moriendi, ſed viuendi per Ieſum Chriſtum. Cypria. in ſerm. de lapſis exactus eſt in hoc docendo: nam meminit communionem tripliciter ſumi ſolitam, & ſub vtraque, & ſub ſola panis, & ſub ſola vini ſpecie: quod & exemplis, & hiſtorijs admirabilibus illuſtrat. Ambr. etiam, in orat. funebri Satyri fratris ſui, refert ſemel mare ingreſſum ſibi in orario, quod ad collum gerebat, ſacram Euchariſtiam reportaſſe, vt communicare poſſet. Hoc nō fieret, niſi ſub panis ſola ſpecie communicandi ritus probatus eſſet. Aug. Epiſt. 180. ad Honorat. de Euchariſtia agēs ſolius meminit panis. Leo etiā Serm. 4. in quadrag. prohibuit ſub vna ſpecie communicare, vt paulo poſt dicemus, propter errorem quorumdam. Ergo erat talis cōſuetudo. Greg. lib. 3. Dialog. cap. 3. refert Agapitum redeuntem in Græciam muto corpus Domini miniſtraſſe, ſtatimq. locutum. Sunt multa huiuſmodi teſtimonia, ſed breuitati noſtræ hæc ſufficiant.

Fuit aliquado communio sub vtraque specie propter hæreticos in præcepto.

Tertia assertio, Olim propter insurgentes hæreses prohibita fuit sub vna specie communio, & iniunctum Catholicis, vt sub vtraque communicarent. Hæc satis comprobatur ex Leone Serm. proxime citato, in quo statuit, vt sub vtraque communio daretur propter Manichęos, qui veritatem corporis Christi negantes non cõmunicabant in vini specie, ne verum sanguinem confiterentur. Præcepit ergo Leo ad veritatis fidei cõfirmationem sub vtraque communicare fideles: ne facto simili, error illorum probari videretur aut occultari posset. Quam quidem prohibitionem Gelasius non multo posterior confirmare visus est in Epist. ad Maioricũ, & Ioanem. Et multis post annis hæc in Ecclesia dura uit consuetudo: tamen Leonis prohibitio, veterem communicandi sub vna specie consuetudinem fuisse, probat.

Non est iuris Diuini communio sub vtraque.

Quarta assertio: De iure diuino non est sub vtraque specie communio. Sequitur ista ex præcedentibus: si enim a temporibus Apostolorum communio modo sub vna, modo sub vtraque specie data est in Ecclesia, de iure ergo diuino sub vtraque communio esse non potest; non enim Apostoli id permisissent, nec tot sacri Doctores probassent. Recte ergo sacrum Concil. Triden. sess. 13. eos vt hæreticos damnauit, qui iure diuino communionem sub vtraque præceptam, & necessariam affirmant. Diuino quidem iure communio præcepta est, an sub vna vero, an sub vtraque, quibus personis, & temporibus, & ritibus sit ministranda, reliquit Christus sponsæ suæ Ecclesiæ, pro rerum varijs statibus, & euentibus determinandum. Sicut & ieiunium, & confessionem præcepit, nõ tamen hęc determinauit, & merito: adhuc enim suę Ecclesiæ curam gerit Christus, eamq. gubernat: ideo non erat cur omnia antequam ad Patrem ascenderet, determinaret. Hęc assertio, quamuis Catholico probatio necessaria non sit, confirmatur. Primo quidem testimonio, quo vtitur Concil. Triden. ex hoc Ioannis contextu: sæpe dicitur: ***Qui manducat hunc panem, viuet in æternum.*** &, ***hic est panis vita***, si ergo manducantes panem viuunt, sub solo pane communio fieri potest: ea enim de causa Dominus de solo pane locutus est, vt sub vna specie communicari posse doceret. Secundo, species panis & vini non est, quæ dat vitam, sed quod sub ea continetur, sed totus Christus sub vna specie continetur, non ergo erit minor efficacia sub vna, quam sub vtraque. Tertio ex figuris Eucharistiæ compluribus, quæ vnã speciem indicant, vt patet in manna, quo vsus est Dominus in exemplum: in panibus propitiationis: in pane Gedeonis: in alijs multis. Quarto loco accedat efficax argumentum: quia aduersarij non habẽt vllam probationem, qua iure diuino hoc esse præceptum ostendant; statuere autem aliquid iuris esse diuini sine efficaci probatione, & maxime contra vniuersalem Ecclesiam, vanum, & valde temerarium est. Hoc ostendo sic: hoc enim diuinum ius aut ex verbis Christi deducunt, aut ex facto Christi, quia communicauit discipulos sub vtraque specie: aut ex ipsa institutione, quia sub duplici specie instituit Sacramentum: aut ex aliqua vrgenti ratione ex scriptura deducta, nõ enim superest alia via probandi, nam Ecclesiæ ritus antiquus eorum contrarius est errori: at si singulas has consideremus partes, nihil, quod eis faueat, sed potius quod contradicat, & aduersetur, inueniemus. In primis quãtum ad verbum Domini, non extat verbum aliquod, quod hanc ad rem faciat, nisi hoc Ioan. 6. ***Nisi manducaueritis carnem filij hominis, & biberitis eius sanguinem***: illudq. Matth. 26. Bibite ex eo omnes. At illud Ioannis in commentario satis explicuimus longe alium facere sensum, quàm eum, quem isti existimãt, nec opus est vt ea quæ dicta ibi sunt, repetamus. Illud autem Matth. 26. ad discipulos solos dirigi, docet Marcus. 14. dicens: Et biberunt ex eo omnes, non igitur generale fuit præceptum verbum illud, *Omnes*, etiam futuros obligans, sed Apostolos, quos voluit sub vtraque specie cõmunicare, eos sanctissimo Sacerdotio dignatus, quos sub vtraque communicare specie debere, nemo negat catholicus. Aliud Domini verbum nõ reperitur, quo talis communionis necessitas ostendatur. Secundo factum ipsum Christi non est argumentũ huius pręcepti, quod docet Aug. Epist. 118. de hoc eodem Christi facto loquens: nam si tale factum esset præceptũ, sequeretur esse iure diuino necessariũ, vt in azymo fieret consecratio. Sequeretur etiam prius lauari pedes cõmunicantium oportere: nã & ipse prius lauit. Sequeretur etiam nocte, & post cęnam esse communicandum, quia ita Christus fecit, & tamen vniuersalis Ecclesia non hæc seruat: nam & ieiunis dat communionem, vt August. etiam probat eodem loco: nec lauantur pedes cõmunicantium, nec damnat Gręcos in fermentato consecrantes, multoq. tempore

Efficax contra aduersarios argumẽtandi ratio.

tempore in fermentato tota Ecclesia consecrauit. Non igitur ex Christi facto efficax sumi potest argumentum, vt ad omnia, quæ Christus fecit, obligemur. Adde post resurrectionem Christum, vnam speciē dedisse discipulis, vt superius ex Luc. 24. collegimus. Tertio Christi institutio non obstat: est enim doctrina catholica hoc mysterium esse Sacrificium quoddā, quod in oblatione consistit: & esse simul Sacramentum, quod participatur, & communicatur. Vt igitur Sacrificium est, consecratur in duabus speciebus, vt in hac diuisione passio Christi repræsentetur: & hoc faciendum Dominus Apostolis præcepit, & ijs omnibus, qui Sacerdotij munus erant obituri. & hæc est diuina institutio. Vt autem Sacramentum est, non in communione sub vtraque specie consistit, sed in parte aliqua oblationis, sicut in veteribus sacrificijs, nō totum quod Deo offerebatur, participādum offerentibus dabatur: non igitur ex hac institutione communio sub vtraque specie probatur. Scio horum aliqua hæreticos negare, nec sacrificium hoc recipere: sed nobis satis sit veritatem Catholicam proponere, & defendere: si enim omnia hæc discutere niteremur, ab instituto proposito nimium recederemus. Quarto, ratio nulla tuetur aduersarios, quæ ex scriptura sumatur: illa enim. 1. Cor. 10. Multi vnum corpus sumus, qui de vno pane edimus, & de vno calice participamus, potius pro nostra est veritate: nec enim legitur in Græcis codicibus de vno calice, & quamuis legeretur, non inferretur cōmunio sub vtraque, immo contrarium potius. Si enim, qui vnā particulam sacrificij participabat, de toto sacrificio participasse dicebatur: ita qui vel vnius speciei partem capit, de toto sacrificio, quod in pane, & calice consistit, participat. Cetera omnia de sacrificio, & de Eucharistia diffuse tractauimus in his, quæ de Eucharistia scripsimus: & typis Deo propitio mandabimus.

Quibus rationibus inducta Ecclesia communionem sub vna specie sanxerit.

Quinta assertio: optimo iure Ecclesia sub panis specie communionem fidelibus præcepit, calicemq. prohibuit: potuisse vero id Ecclesiam statuere, ex his, quæ dicta sunt, certum est. Si enim non est iure diuino necessaria, Ecclesia potuit, qua ratione communicandum sit, determinare: at recto & sancto consilio multis de causis id fecit, quarum nonnullas in medium libet adferre. Vna est propter sanctissimi huius Sacramenti reuerentiam, & decentem cultum: cum enim infinita pene mul-

A titudo populorum, ad hoc accedat percipiendum Sacramentum, inter quos variæ, & multiplicis conditionis, ætatis, & sexus sunt homines, sanguis sine effusionis manifesto, & frequenti periculo, ministrari non potuit: id quod etiam ipsa experientia nunc apud eos docet, qui specie vtraque vtuntur in communione. Secunda causa fuit fidelium omnium in hoc Sacramento percipiendo vniformitas: multi enim sunt & feminę, & viri, & adole-

B scentes a vino abhorrentes, quibus sine euomendi periculo non potest ministrari: his necessarium erat, aut abstinere, aut sub vna specie communicare. Cur abstinendum esset, causa nō suberat: non enim tanto remedio priuandi erant, cuius esse participes poterant. Ne ergo varietas in hac cōmunione esset, statuit modum communem omnibus. Tertia propter errores vitandos: vti enim Leo Manichæorum causa statuit sub vtraque communionem,

C ita postea subortæ sunt hęreses affirmantium non posse sub vna specie ministrari. Ne igitur Catholica veritas obscuraretur, statutum est vt sub vna specie fieret communio. Quarta propter asseruationem Eucharistiæ, & delationem ad infirmos: species enim vini non ita facile conseruari, & deferri possunt. Denique vt perfectius omnes intelligant, rustici & idiotæ perfecte, & integre Christum esse etiā sub vna

D specie. Hæc in præsenti sufficiant: cetera enim alijs in locis exactius tractanda relinquimus.

ANNOTATIO XXVIII.

An Infantes communicare teneantur.

Altera circa hæc eadem verba non prætereunda silentio difficultas occurrit, breuiter tamen pro instituto explicanda, an hæc sentētia comprehendat infantes. Ad quam respondendum est, primo olim etiam paruulis Eucharistiam esse ministratam, quod satis ex Cypriano

E Serm. de lapsis constat; vbi hanc illius temporis consuetudinem narrat, & exempla memoranda describit: cuius testimonium citat Augu. Epist. 23. ad Bonifa. nec in hoc est vlla controuersia. Respondetur secundo istam sententiam etiam paruulos comprehendere: verba enim generalia sunt & necessitatem omnibus, & singulis imponunt, & ita tenet, & docet Augu. lib. 1. de peccat. mer. cap. 20. & sequentibus. Respondetur tertio paruulis non esse necessariam actualem huius sacramenti communionem, sed vt hæc sententia in ipsis verificetur,

verificetur, satis est si modo aliquo hoc my- A sterium & sacramentum participent; id docet August. loco proxime citato, cuius doctrina hęc est: Paruulos per baptismum susceptum etiam huius sacraměti Eucharistiæ fieri participes, quod hac ratione fit: nam per baptismum fiunt de corpore mystico Ecclesiæ, ad vnitatemq. Christi fidelium pertinent. Hoc autem sacramentum huius vnitatis corporis signum est, & ideo hoc sacramětum modo aliquo participant: nempe quantum ad rem si- B gnificatam, & dici possunt carnem Christi manducare, & bibere sanguinem eius. Vera enim caro, & verus sanguis Christi in hoc sacramento vnionis realiter continetur: qui ergo ad rem significatam pertinet, per illud idem sacramentũ, quo vnus efficitur, nempe baptismum, efficaciam sacramenti Eucharistiæ etiam participat, & sic eos Domini sentětia complectitur. Hęc est vera Augustini sententia, quam eandě habet Innocen. 1. in Epist. ad Concil. Mileuit. quæ est inter Augustini epistol. 92. C quamuis non tot verbis sit expressa. Hinc error Bohemorum manifestus est, paruulis vtramque speciem actualis cõmunionis ministrantium, tamquam eis ad salutě necessariam: cum re vera non ita sit, quia per baptismum huius sacramenti partici- pes sunt facti, nec actualem communioně necessario Christus ab eis postulauit: qui actu voluntatis proprio nondum mouetur. Satis fuit illis baptismus per quem ipsi incorporantur: quia baptismi sacramentum, quod ianua est sacramentorum virtute Eucharistiam continet, & ipso recepto, virtute Eucharistia recipitur. Respondetur quarto, adultis maior incumbit necessitas, quibus aut mãducatio realis, aut certe in voto necessaria est: dico in voto, quando susceptionis actualis facultas non suppetit. Nec mirum, si vnum sacramentum non eodem modo omnibus est necessarium: nam & baptismus hoc idem habet: cum enim vnus, & idem sit, eademq. sententia Domini Ioan. 3. Nisi quis renatus fuerit ex aqua, & Spiritu sancto, non potest introire in regnum Dei: tamen paruulis necessaria est realis baptismi susceptio: adultis vero si facultas deest, sufficit baptismi suscipiendi votum. Respondetur quinto, potuit Ecclesia actualem paruulis negare susceptionem, vt pote eis iure diuino ad salutem non necessariam: & propter reuerentiam, & decentiam tanti sacramenti, recto consilio negauit. Et hæc de præsenti difficultate sint satis: ad sensum enim Euangelicæ sententiæ hæc videntur sufficere.

Qui manducat meam carnem, & bibit meum sanguinem, habet vitam æternam, & ego resuscitabo eum in nouissimo die.

COMMENTARIVS.

Post sententiam negantem, qua Iudæos terrore perculit, nempe, Nisi manducaueritis, & biberitis, carnem, & sanguinem, non habebitis vitam in vobis; sententiam affirmantem adijcit, vt beneficij tanti spe alliciat ad fidem: duri enim, & proterui prius sunt timore tractandi. *Qui manducauerit,* inquit: *meam carnem, & biberit meum sanguinem, habet vitam æternam*: non igitur solum prodest caro, & sanguis Christi suscipientibus, ne pereant; sed simul vt vitam consequantur æternam. Causam adiungit, quia, *Ego resuscitabo eum in nouissimo die*. Illa particula *Et*, vim causalem habet, vt sæpe apud Hebræos sit; vitam ergo æterna Christũ suscipientes habent, quia quamuis moriantur ad tempus, ipse eos in nouissimo ad æternam vitam suscitabit. Vim, & efficaciam diuinitatis suæ in hoc verbo manifestat. Dei enim est mortuos suscitare, & maxime ad æternam vitam.

Caro enim mea vere est cibus, & sanguis meus vere est potus.

Tota ista sententia cum sequenti causam reddit, cur, qui manducat & bibit carnem & sanguinem eius, habet vitam æternam, ab eodem Christo suscitandus.

scitandus. Est autem ista sententia cum sequenti connexa, nec vna sine altera integram facit probationem: qua autem ratione connectatur, in sequenti explicabitur commentario. Probat ergo primo loco verbum illud superioris sententiæ; *Qui manducat meam carnem, & bibit meum sanguinem*, reddens causam cur dicta sit manducanda caro, & bibendus sanguis eius: quia, inquit, *Caro mea vere est cibus, & sanguis meus, vere est potus*, ac si dicat; dixi manducandam carnem meam, quia caro mea vere est cibus; dixi bibendum meum sanguinem, quia sanguis meus vere est potus: hoc non aliud significat, quàm carnem, & sanguinem adaptanda, diuina potentia, esse, vt sint cibus, & potus. Quod factum est, quando in nocte cenæ Sacramentum mirabile instituit, in quo carnem propriam sub speciebus panis, & sanguinem sub speciebus vini constituit, vt realiter manducari, & bibi possint, & ore sumpta cibus animarum fiant. Dicit autem: *Vere est cibus, vere est potus*, vt recte dicit Euthymius, quia non parabolice, nec ænigmatice, sed vere, & realiter caro, & sanguis Christi manducatur, & bibitur. Rursus eadem de causa non dicit, ego sum cibus, sed distincte; *Caro mea cibus est, sanguis meus potus est*; vt in hoc futuram suam passionem, & mortem insinuet, in qua sanguis erat a carne separandus, vt notauimus supra ex Ambro. lib. 4. de fide cap. 5. cuius passionis cibus hic, & potus futurum erat memoriale viuum, & admirandum. Si de spirituali manducatione tantum sermo esset, non erat cur ista verba ita distincte, & affirmata proferrentur: illud enim geminatum veritatis aduerbium, tropum & metaphoram excludit omnem. Eodem modo exponit Ambrosius. lib. 6. de Sacra. c. 1. cuius verba recitabo, quia veritatem Christi in Sacramento, & conuersionem panis egregie confitetur. Quo modo, inquit, vera? qui similitudinem video, non video sanguinis veritatem? Primo omnium dixi tibi de sermone Christi, qui operatur, vt possit mutare & conuertere generalia instituta naturæ: deinde vbi non tolerant sermonem eius discipuli, sed audientes, quòd carnem suam daret manducandam, & sanguinem suum daret bibendum, recedebant. Ne igitur plures hoc dicerent, veluti quidam esset horror cruoris, sed maneret gratia redemptoris, ideo in similitudinē accipis sacramentum, sed vere naturæ gratiam, virtutemq. consequeris. Hæc Ambrosius. Cyrillus lib. 4. c. 16. veritatem hanc contra figuram exponit, vt non sit sicut Manna.

Qui manducat meam carnem, & bibit meum sanguinem, in me manet, & ego in eo.

POstquam probauit suam carnem manducandam, & sanguinem bibendum, quia vere potus, & vere cibus sunt: persequitur probationem eiusdem illius sententiæ, & intendit alteram partem probare, nimirum: Qui manducat & bibit, habet vitam æternam, quia ego resuscitabo eum; & ad probationem proponit, seu potius tacita quadam illatione deducit, hanc sententiam, *Qui manducat carnem meam, & bibit sanguinem meum in me manet, & ego in eo*; id est vnitur mecum, & ego cum illo. Sequitur hęc sententia ex præcedenti: si enim caro mea cibus est, & sanguis potus; qui eam sumit, & accipit intra se, vnionem quādam habet mecum: ex ratione enim cibi, & potus hanc mutuam deducit permanentiam. Sed latet eximius in his verbis sensus, qui explicabitur, si discrimen latum huius cibi a cōmuni obseruemus. Qui enim cibum, & potum communem accipit, dicitur quidem cibum, & potum intra se habere, tamen non manet ipse in cibo, & potu; immo nec cibus, & potus in eo manent: nam corrumpuntur, & cōuertuntur in substantiam eius, qui manducat, & bibit. At Christi cibus non talis est, primo quidem manet in manducante, quia non transit

Cibi communis & Christi corporis discrimina.

caro Christi in substantiam manducantis, sed permanet. Secundo non accipit vitam a manducante, sicut accipiunt cibi communes, sed ipse potius dat vitam animæ manducantis. Qua ratione Ambro. lib. 6. de sacra. cap. 1. panem viuum dici affirmat: propterea manet in manducante, quia ipsi ita vnitur, vt non corrumpatur: & manducans manet in eo, quia vitam accipit ab ipso cibo, & ab ipso Christo, cuius caro cibus, & sanguis potus est. Vnio igitur quædam est, quia cibus, & potus est, tamen magnum est, & latum discrimen: cibus enim est manens, & continens ipsum manducantem. Præterea attendenda sunt verba. Non dicitur, manet in carne mea, & caro mea manet in ipso, sed ego in ipso & ipse in me; denotans ipsum suppositum diuinum, & personam, ac si dicat: qui carnem meam manducat, quandam vnionem habet cum ea, & ratione carnis meæ in me manet, & ego, qui Deus sum, in eo maneo: qui enim carnem, & sanguinem bibit, habet in se Deum ipsum carni, & sanguini vnitum. Quibus verbis significare intendit efficaciam huius cibi, vt in sequenti sententia explicabitur. Quid ergo non efficiet cibus, & potus hic, si vt par est, accipiatur, cui est vnitus Dei filius, & cui est coniuncta diuinitas & omnipotentia Dei? Ex his deducit postea, qui manducat, vt debet, habere vitam æternam.

ANNOTATIO XXIX.

Hilar. lib. 8. de Trini. hanc vnionem naturalē appellāt, quia realiter caro, & sanguis Christi nobiscum vnitur & coniungitur. Cyr. etiā lib. 10. in Ioā. c. 13. naturalem Christi participationem dicit, per quam efficimur membra Christi iuxta illud. 1. Cor. 6. Membra vestra membra sunt Christi, docetq; fide, & dilectione eō iungi Christo, sed non carni eius, nisi per hanc manducationem, secundum quā nos in eo, & ipse manet in nobis vere, & realiter, & propter hanc vnionem Christum vitem, nos palmites dici affirmat. Cuius aliquot verba recitabo, multis alijs ad rem hanc pertinentibus omissis. An, inquit, fortassis putat ignotam nobis mysticæ benedictionis virtutem, quæ cum in nobis fiat, nonne corporaliter quoque facit cōmunicatione carnis Christi, Christum in nobis habitare? Cur enim membra fidelium membra Christi sunt: Nescitis, inquit, quia membra vestra membra sunt Christi? Membra igitur Christi, membra meretricis faciam? absit: Saluator etiam dicit. *Qui manducat meam carnem, & bibit meum sanguinem in me manet, & ego in eo.* Vnde considerandum est, non habitudine solum, quæ per charitatem intelligitur, Christum in nobis esse verum & participatione naturali: nam quemadmodum, si quis igne liquefactam ceram alij ceræ similiter liquefactæ ita miscuerit, vt vnum quid ex vtrisque fa-

Christus est in nobis etiam participatione naturali.

A ctum videatur: sic communicatione corporis, & sanguinis Christi, ipse in nobis est, & nos in ipso. Non poterat enim aliter corruptibilis hæc natura corporis ad incorruptibilitatem, & vitam traduci, nisi naturalis vitæ corpus ei coniungeretur. Non credis mihi hoc dicenti; Christo, te obsecro, fidem præbe. *Amen amen dico vobis nisi manducaueritis carnem filij hominis, & biberitis eius sanguinem, non habebitis vitam in vobis. Qui* B *manducat meam carnem, & bibit meum sanguinem, habet vitam æternam: & ego resuscitabo eum in nouissimo die.* Audi tis aperte clamantem non habituros vitam, nisi sanguinem eius biberimus, & carnem manducauerimus. In vobis autem ipsis dicit, idest, in corpore vestro: vita autem iure, ipsa vitæ caro intelligi potest: hæc enim nos in nouissimo die suscitat. Hæc, & alia Cyril. Perpende qualem vnionem hic doctor confiteatur, C & qua ratione hæc verba Ioannis, & hanc permanentiam nostram cum Christo exponat. Quamquā Doctores hi non sic sunt intelligendi, vt velint ex Christo sumpto, & sumente vnum ens fieri naturale: indigna enim est illis doctrina hæc, sed hoc dicere voluerūt: Præter vnionē, quæ ratione charitatis, & fidei fit: adesse etiam intra nos ipsos vere, & realiter Christum ipsum qui causa est eiusdem fidei, charitatis, & gratiæ:

Sicut

Sicut misit me viuens pater, & ego viuo propter patrem: & qui manducat me, & ipse viuet propter me.

COMMENTARIVS.

Concludit probationem totam, & est sensus: Sicut ego vt homo, quia missus sum a viuente Patre, idest, habeo diuinitatem Patris viuentis humanitati meæ vnitam, & viuo propter ipsum, humanitas enim mea accipit vitam ab ipsa diuinitate, & a Patre ipso; ita qui me manducat, accipiet vitam a me, quia mihi vnitur, & in me manet. Aduerte: Christus erat & Deus, & homo: quatenus Deus viuebat propter Patrem, quia essentiam, & cum ea vitam habebat a Patre: vt homo etiam viuebat propter Patrem, nam vitam vt homo accipiebat. Quia enim ille homo Deus erat, & Dei filius, propter vnionem diuinitatis uitam uiuebat gratiæ, gloriæ, & naturalem; hanc enim omnem diuinitas humanitati communicauit. Solet autem tribuere Christus, quæ diuinitatis suæ sunt, ipsi Patri, & propterea dixit, se ut hominem, uiuere propter Patrem: & de hac loquitur in præsenti. Illud autem *Misit*, incarnationis mysterium significat, Sicut ego homo factus a patre uiuente, idem est ac si dicat: sicut ego qui sum filius Dei, eandem uitam habens cum Patre, factus tamen homo, meæ humanitati propter unionem, ut Deus do vitam: ita ei, qui me manducat, quia mihi unitur, & coniungitur per carnem meam, dabo uitam. Sermo est, non de uita gratiæ, & gloriæ sola; sed etiam de æterna, quæ est per resurrectionem, & quidem est omnium causa, tamẽ precipue de æterna est sermo, quæ in resurrectione gloriosa corporum datur. Non est autem unitas similis omnino: non enim unitur manducans hypostatice Christo, sicut humanitas propria Verbo, at non ex qualitate unionis, sed ex unione sola colligit effectum eundem; nec dicit, *Viuet* propter carnem, sed, *Propter me*, nempe Dei filium, cui per carnem unitur, & accipit in se Christum, ut in eo manere dicatur. Similis est discursus Pauli ad Rom. 8. Si Spiritus inquit, eius, qui suscitauit Iesum a mortuis habitat in uobis, qui suscitauit Iesum Christum a mortuis, uiuificabit mortalia corpora uestra propter inhabitantem spiritum eius in uobis. Diuinitatem uocat Spiritum: Si diuinitas, inquit, quæ erat in Christo suscitauit eum, ut hominem, quia unita erat, & inhabitat in eo: ita etiam suscitabit uos, si inhabitat in uobis, nempe per gratiam: non enim eadem est inhabitatio, sed idem inhabitans, & ideo idem erit effectus uitæ, & resurrectionis æternæ. Tota ergo, & integra probatio ex duabus præcedentibus sententijs conficitur ad probandam illam, *Qui manducat meam carnem, & bibit meum sanguinem habet vitam æternam, & ego resuscitabo eum*. Probatio hæc est, *Caro mea cibus est, sanguis meus potus est*, igitur manducari, & bibi potest: & rursus, *Qui manducat, & bibit, manebit in me, & ego in eo, quia caro mea est, & sanguis meus est*, & qui ea recipit, mihi unitur: sicut igitur mea humanitas uiuit propter unionem ad diuinitatem Patris, quæ etiam mea est, quia ipsa diuinitas est uita ipsa; ita & qui per carnem meam unietur mihi, ut oportet recipiendo cibum, & effectum, nempe gratiam, hoc enim est digne manducare, uiuificabitur, & suscitabitur a me in æternam vitam. Hic est sensus totius huius sententiæ, qui magis in sequenti annotatione explicatur.

ANNOTATIO XXX.

Arrianorũ sophisma soluitur.

Arriani hoc vtebantur loco in sui erroris defensionem, vt auctor est Ambro. lib. 4. de fide c. 5. & Basilius lib. 4. con. Eunomium, & in Apologia de sua discessione, quę est Epist. 141. argumentabantur enim: Si viuit propter Patrem, ergo minor

est Patre, a quo vitam accipit. Dupliciter Sacri Doctores ad hanc vanam argumentationem respondét: vno modo verba hęc esse ratione humanitatis intelligenda: Christus enim vt homo, viuit propter Patrem: quia a diuinitate, quæ sua, & Patris est, vitam habet. Ita Basi. respondet. & Ambro. & Aug. etiam tract. 26. qui hęc verba de vita humanitatis censent intelligenda. At Cyril. lib. 4. cap. 18. & Hilar. lib. 8. Trini. & Chryso. homil. 46. qui verba de Christo etiam vt filio Dei exponūt, aliter respondent: nempe filium dictum esse viuere propter Patrem, non quòd vi- B tam accipiat, quam ante non habebat: non quòd aliam vitam habeat ab illa, quę est Patris: sed quia eandem habet per æternam natiuitatem a Patre. Et sicut essentiam, ita & vitam a Patre accipit eandem, vt vna vita viuant, sicut vna essentia sunt. Illud autem *Propter*, non finem significat, sed principium: vt idem sit, viuit propter Patrem, idest, viuit per Patrem: ita enim legit Hila. seu viuit a Patre. Probant hanc responsionem Ambro. & Aug. quantum ad doctrinam: vera enim est do- C ctrina filium Dei vitam habere a Patre, & viuere per Patrem, seu a Patre: tamen quantum ad Ioannis sensum potius de Christo, vt homo est, verba intelligenda censent: & ita mihi videtur, quod & Basilius constanter affirmat. Quod magis verum esse apparebit, si expositiones alias in medium proposuerimus, non enim eodem modo exponunt Doctores.

Verba Domini varie a patribus expenduntur.

Ambrosi. loco iam allegato horum verborum connexionem duplicem enarrat, D vt sint duæ comparationes, vna in prioribus verbis, Sicut misit me viuens Pater, ita & ego viuo propter Patrem: altera in posterioribus: Qui manducat me, ita viuet etiam propter me. Altera connexio, vt sit vnica comparatio sic: Sicut misit me viuens Pater, & ego viuo propter Patrem: ita & qui manducat me, viuet propter me. Hanc posteriorem probat, tamen vtramque ita intelligit, vt ratione humanitatis procedat. si enim sint duę compa- E rationes, tunc prioris sensus iste est: Sicut misit me viuens Pater, & ego viuo propter Patrem, id est, sicut a Patre descendi, & missus sum homo factus: ita etiam propter Patrem, vt homo viuo. Posterioris autem talis erit sensus, qui manducat filium hominis, viuet etiam propter filium hominis. Si autē sit vnica comparatio, túc sensus est: sicut Pater viuificat Christum hominem, ita & Christus habens eandem

A diuinitatem patris, viuificabit manducantes se. Has expositiones adfert Ambro. posteriorem Aug. tract. 26. sequi videtur: sic enim exponit: Sicut quòd ego viuo propter Patrem facit exinanitio mea, ita etiam, quòd viuat propter me facit participatio, qua manducat me: interpretatur enim etiam de Christi vita, vt homo est. Tertiam adfert Amb. expositionem, similiter & Augu. vt priora verba de Christo ratione diuinitatis intelligantur, quam, vti diximus, secuti sunt Hilar. Cyril. & Chrysost. Hanc Cyrillus magis explicat, & talis est: Quamuis me Pater misit, & homo factus sum, viuo tamen propter patrē: id est, genitoris naturam ad vnguem conseruo: sic qui carnis meæ manducatione me recipiet, viuet profecto totus ad me reformatus, qui viuificare possum, quoniam ex viuo Patre sum. Hæc Cyril. Sed non video, qua ratione hic sensus verbis accommodari facile possit, quod lectori iudicandum relinquo. Facilior sensus, & veritati litteræ accommodatior est, vt vna sit comparatio, & in hoc probo Cyrillum, Chrysostomum, & alios Doctores: tamen sic exponenda est: Sicut ego, vt homo, quia missus sum a Patre viuente, id est filius sum Dei eiusdem vitæ & diuinitatis cum ipso, vitam vt homo accipio a diuinitate, seu a Patre, seu a me, vt Deo (idem enim hæc significant) propter vnionem: ita, qui me manducat propter vnionem, quia in me manet & ego in eo, suscitabitur, & viuet propter me. Manet enim, qui Christum manducat in eo, ratione gratię ex manducatione acceptæ, per quam dicitur Deus inhabitare, & manere in homine: & quamuis moriatur homo, sicut etiā Christus mortuus est, Deus, qui in eo inhabitat, suscitabit eum ad æternam vitā. Non quod vti diximus, sit vnionis æqualitas: robur enim argumenti consistit in idemtitate inhabitantis Dei, qui est idē, & eiusdem potentiæ. Respondent autem sibi inuicem sententiæ: illi enim verbo, *Misit me viuens pater*, respondet illud, *Qui manducat me*. Nam sicut Christus ex missione a patre habet vnionem cum diuinitate patris viuentis: sic ex manducatione habet manducans vnionem, & permanentiam quandam cum Deo. Illi autem, *Viuo propter patrem*, respondet, *Viuet propter me*, vt enim Christus vt homo a diuinitate, cui vnitur, accipit vitam, sic homo manducans ab eadem filij diuinitate communicata in carne, habet vitam æternam.

Hic est panis, qui de cælo descendit. Non sicut manducauerunt patres vestri manna, & mortui sunt. Qui manducat hunc panem, viuet in æternum.

COMMENTARIVS.

Concludit Dominus repetitq; sententiam primam, cuius occasione multa dicta sunt. *Hic est panis, qui de cælo descendit*, qui viuere facit in æternum, & non sicut manna quod non potuit præbere vitam æternam. Nam mortui sunt omnes, quotquot illud manducarunt, nec virtute illius vmquam ad vitam resurgent æternam, vti Augu. recte explicuit libro de vtili. pœniten. ca. 1. dicens. Manducauerunt manna, & mortui sunt, id est, manna quod manducauerunt, nō eos a morte potuit liberare. Modo seipsum, modo carnem suam vocat panem: non enim caro a sua persona vmquam separata est: propterea vbi caro est, ibi & ipse Christus filius Dei est, qui ratione suæ carnis nobis est panis vitæ factus: quatenus sub speciebus panis nobis seipsum in carne sua cibum præbet. Vnius autem speciei meminit, quia in altera specie totus est, & si manducetur vitam dat. Explicuimus superius qua ratione hæc sint verba intelligenda. Sed dubitationem mouet Ambrosius, & recte soluit lib. 6. de sacram. cap. 1. Ego, inquit, sum panis, qui de cælo descendi, sed caro non descendit de cælo, sed in terris assumpta est de Virgine; quomodo ergo panis descendit de cælo? quia idem Dominus noster Iesus Christus consors est diuinitatis & corporis. Hæc Ambrosi. quamuis ergo caro, & humanitas de cælo non descenderit, is tamen, qui vnitus est carni, de cælo est: propterea dicitur descendisse panis de cælo.

Seipsum Christus, & carnē suā, panem vocat.

ANNOTATIO XXXI.

De transubstantiatione contra hæreticos nostræ ætatis.

Haeretici nostri temporis, qui veritatem Christi in sacramento confitentur, panis substantiam nihilominus manere post cōsecrationem affirmant: eo inter alia decepti argumento, quod panis etiam post consecrationem dicitur. Argumentum autem hoc nullius esse efficaciæ aperte conuincitur, & veritas Catholica manet firma: quæ panis substantiam post consecrationem non manere, sed totam in Christi corpus conuersam, & transubstantiatam docet. Nec hoc in præsenti tractare intendimus, sed argumentum aduersariorum, quod ex panis nomine sumitur, multipliciter etiam scripturæ testimonijs soluimus.

Primo solet scriptura rem conuersam in aliā, nomine priori appellare, non quòd res eadem maneat, sed vt rem, in quam est conuersa, ex illius conuersione factam esse significet. Exod. 7. Virga Aaron dicitur deuorasse virgas Magorum: iam virgæ non erant, sed serpentes, sed idem retinēt nomen, vt serpentes ex conuersione virgarum facti esse significētur. Similiter Ioannis 2. Cum gustasset Architriclinus aquā vinum factam: iam tunc aqua non erat, A sed vinum, tamen aqua dicitur, vt quale vinum esset significaretur: Ita post consecrationem panis dicitur, non quòd ibi sit panis substantia, sed Christus, in quem panis est mutata substantia.

Secundo scriptura solet appellare rem nomine eius, quod apparet exterius, quāuis vere talis substantia non sit. Gen. 18. Tres viri apparuisse dicuntur, cum tamen Angeli essent: & Tob. 12. Dictus est vir Raphael; & Acto. 1. Astiterunt duo viri: B quia viri speciem habebant, sed re vera angeli erant. Cum igitur Christus sub speciebus panis appareat, panis dicitur: quamuis panis ibi substantia non sit.

Tertio, quod nutrit, panis dicitur, quāuis substantia panis non sit, Psal. 77. Panē cæli dedit eis: & tamen manna, panis substantia non erat. Eccles. 15. Cibauit illum pane vitæ, & intellectus. Cum ergo Christus sit cibus optimus animæ in sacramēto, panis dicitur. Adde ex Augu. Epist. 23. ad Bonifacium, species ipsæ panis, dicuntur etiam panis vt continens pro contento accipiatur, vt solet fieri sępe in locutionibus communibus. Argumentum igitur horum, nullius est roboris.

Hae

Hæc dixit in Synagoga docens in Capharnaum.

COMMENTARIVS.

LOcum in quo mirabilem habuit Christus concionem describit, non occultum aliquem, sed publicum, iuxta illud Ioan. 18. Palam locutus sum mundo. Ego semper docui in Synagoga, & templo, quo omnes Iudæi conueniunt: in occulto locutus sum nihil. Erant multæ Synagogæ in oppidis Iudæorum, quo Iudæi conueniebant ad orandum, & ad lectiones scripturæ audiendas. Matt. 4. Docens in Synagogis eorum. Matth. 6. Qui amant in Synagogis eorum, & in plateis stantes orare. Templum vnum erat, & id in Hierusalem, in quo solo sacrificare licebat, & simul ea facere, quæ in Synagogis efficiebantur. In Synagoga igitur ciuitatis præcipuæ, & celebris Galilææ dictæ Capharnaũ, hic Christi sermo est habitus: qui enim pro salute omnium veniebat, loca publica, & celebria ad docendum eligebat.

Multi ergo audientes ex discipulis eius dixerunt: Durus est hic sermo, & quis potest eum audire?

VEritas ad salutem necessaria non est dissimulanda propter incredulorum scandalum exemplo Domini. Durum vocant sermonem, quem ad credendum difficilem existimabant, similitudine, & metaphora sumpta a cibo, qui præ duritia mandi non potest; & quod propriæ erat culpæ: nam eorum incredulitate, & vitio dentes ad mandendum etiam mollia ineptos habebant, in cibum ipsum reijciunt, vt recte annotat Cyril. lib. 4. c. 21. Vitium etiam suum aliorum iudicio defendunt: *Quis* inquiunt, *audire eum potest?* ac si dicant, non nobis solis durus est, & ad credendum difficilis, sed omnibus: nemo enim audire eũ potest. Tertul. lib. de carnis resurrect. *Durum*, exponit intolerabilem. Chrysost. hom. 46. difficilem intellectu. Vtrumque videtur coniungendum: etenim ad intelligendum difficilis, & ad exequendum arduus, vt ipsi apprehendebant, videbatur.

Duo, audito res Christi offendebãt. Pro exactiori intelligentia aduertendum est duo esse, quæ horum aures offendebant: alterum est, carnem Christi manducati dare posse æternam vitam, esseq. supra manna datum Patribus, & in cibum mundi sufficientem futuram. Alterum est carnem Christi manducandam, & sanguinem bibendum sensibiliter, sicut & caro animalium manducatur; ita enim verbum intelligebant, & hoc horrorem incutiebat: sicut etiam si quis nobis carnes humanas mandendas, & edendas proponeret, horrorem, & nauseam, vel solo sermone faceret. Et propter hoc dictum est ab his, *Quis potest eum audire?* Hæc fieri non posse videbantur, & de his dictum est, *Durus est hic sermo*, id est credibilis non est, nec ad intelligendum idoneus, nec ad audiendum suauis. Hic est sensus verborum, in quo istorum error comprehenditur, & superbia: nam quæ intelligebant, proprio iudicio metiebantur, nec a tanto magistro discere cupientes, qua ratione intelligenda, & facienda hæc essent, interrogarunt. A tantæ enim virtutis, ac potestatis auctore, quantum Christum erant experti, nihil falsum nihil abhorrens proficisci posse scire debebant; ideo a crimine non excusabantur.

Sciens

Sciens autem Iesus apud semetipsum, quia murmurarent de hoc discipuli eius, dixit eis: Hoc vos scandalizat?

NOuum diuinitatis suæ profert argumentum; nemine referente tacitas discipulorum cogitationes, & murmurationes mutuas reuelat, & arguit, vt vel in hoc eius potentiam cognoscant, & fieri posse, quæ dicebantur, ac mysterium in eius verbis credant. Hoc appellat Ioannes scire *Apud semetipsum?* id est, propria scientia cognoscere, nemine referente. *Dixit* autem eis: *Hoc vos scandalizat?* ac si dicat: maiora audietis, & videbitis, parum hoc est, vt tam cito scandalizemini. Simile est illud Ioan. 1. Quia dixi, vidite sub ficu, credis: maius his videbis. Dominus non retractat, quæ dixit; sed maiora adhuc promittit, vt magnitudine ipsa ad credendum alliciat: qui enim vera loquitur, quamuis audientes repugnantes videat; confirmare, & augere ea solet. Scandalizati autem isti dicuntur, quia in hoc Christi sermone offenderũt, & a Christi sequela, & disciplina retrocesserunt, seu retrocedere iam animo incœperunt: scandalum enim offendiculum est, in quod impingit aliquis, & cadit. Non verbum eos scandalizabat; sed ipsi suo vitio in ipso scandalizabantur & offendebãt; erat enim scandalum non actiuum, sed passiuum, quod vocant.

Si ergo videritis filium hominis ascendentem, vbi erat prius?

REspondet Dominus ad illud primum, in quo isti scandalizabantur, nempe, quomodo fieri potest, vt caro Christi vitam æternam dare posset; quomodo cibus toti mundo sufficeret: hec enim fieri non posse videbantur. Dicit igitur Dominus scandalum illorum reprehendens, quasi maiora adhuc supersint, *Si ergo videritis filium hominis ascendentem, vbi erat prius.* Hæc sunt per reticentiam, & aposiopesim quandam dicta, quæ est quando ex affectu aliquo reticetur in verbis aliquid, quod est in mente: quod in præsenti facit Dominus. Nam supplere oportet, vt dicit Cyril. lib. 4. cap. 22. *Si videritis filium hominis ascendentem, vbi erat prius*, quid dicetis? ac si dicat: Vos scandalizamini, quia dixi me daturum carnem meam in cibum vitæ æternæ, visusq. sum vobis id facere non posse, nec carnem meam id efficere valere; quid igitur dicturi estis, cũ videritis hunc filium hominis ascendentem, vbi erat prius? id est cum meam diuinitatem cognoueritis, & hanc carnem diuinitati vnitam esse intellexeritis, vtique tunc non me aliquid, quod fieri nequeat, dixisse cognoscetis; maius enim est carnem meam vnitam esse diuinitati, quàm cibum esse vitæ æternæ: immo, cum vnita sit diuinitati, non mirum est si cibus esse possit toti mundo, & cibus quidem vitæ æternæ. Ex suo ad cælos ascensu, vbi prius erat, suam ostendit diuinitatem, carnemq. illam vnitam diuinitati, vt credant eam effectricem esse æternæ & cælestis vitæ, quippe quæ vnita est diuinitati, & ad cælos ascẽsura erat. Qui enim potuit carnem efficere suam deiferam, & cælestem, vt quæ terrena erat ad cælos ascenderet; potuit etiam efficere, vt cibus esset cælestis, & vitæ æternæ. Aperte se Deum profitetur carni vnitum, & in cælis existentem, vt se omnia facere posse ostendat. Illa autẽ particula *Ergo*, emphasim quãdam habet, & scandalum eorum vehementer arguit. Sensus enim est: Vos in hoc quód dixi scandalizati estis, ergo quando me ascendentem vbi eram prius, & me Deũ esse, & carnem meam vnitam diuinitati intelligetis, scandalizabimini ne? profecto non, sed potius confundemini, & admirabimini. Athanas. enim illud dictum Matth. Quicumque dixerit verbum &c. hoc verbum explicans dicit; propterea ascensionis suę Dominum meminisse, vt eos a corporali intellectu abstra-

abstraheret: ac deinde carnem suam, de qua locutus erat, cibum e supernis cælestem, & spiritualem alimoniam, & ab ipso donandam intelligerent. Cyril. lib.4.c.22.addit: Dicit se ascensurum illò, vbi prius erat, vt audientes intelligant de cælo quoque ipsum descendisse, & sic non vt homini, sed vt Deo viuificam carnem suam esse facilius credant.

ANNOTATIO XXXII.

Chryso.hom. 46. hæc verba connectit cum illis, *Descendi de cælo*: de quo isti murmurauerant, vt sit sensus: Quid ergo diceretis, si videretis filium hominis ascẽdentem, vbi erat prius & vnde descenderat? murmurabitis tunc? profecto non erit locus murmurandi. Sed dura expositio videtur: illa enim multum a præsenti sententia distat, quæ ad proxima refertur nempe ad scandalum; quia dixerat, *Caro mea vere est cibus & sanguis meus vere est potus*, tunc enim illi dixerunt: *Durus est hic sermo*, ad quod Dominus respondit: *Hoc vos scandalizat?* & persequens adiunxit: *Si ergo videritis filium hominis, &c.* Verba igitur hæc referuntur ad scandalum, de carne, & sanguine in cibum & potum vitæ dandis. Et ita refert Cyril. lib.4. cap. 22. cuius expositio hæc est, vt Dominus scandalum horum discipulorum tollere velit ea ratione, quia caro illa ex vnione ad diuinitatem extollenda erat in eam proprietatem, vt in cælos ascenderet; cũ esset naturę terrestris. Non ergo mirum, si effici etiam possit cibus vitæ ab eadem diuinitate, sitq. sensus: Si ergo videretis filium hominis ascendere, vbi prius erat quid diceretis? scandalizabimini tunc? profecto non, sed potius diuinitatis potentiã cognoscetis. Hanc expositionem secuti sumus in commentario. Dicitur autem idẽ Christus ascendere ratione humanitatis, vbi erat prius ratione diuinitatis; idem enim est suppositum seu persona, & propterea idem est, qui erat in cælo, & qui ascendit, sed ratione diuersarum naturarum.

Altera sententiæ expositio. Alia expositio mihi occurrit huius sententiæ, quam in commentario non sum persecutus; quod a communi expositione recedere noluerim, cum sit valde probabilis: quamquam & hæc alicui fortasse non improbabitur, vt his verbis Dominus, istorum arguat scandalum, A ostendens eos viam sibi ipsis præcludere & se ineptos facere mysterijs diuinis percipiendis, & audiendis. Et est sensus; Hoc vos scandalizat; quia dixi meam carnem manducandam, & sanguinem bibendum: Si ergo videretis, vt re vera videbitis, & scietis, me ascendentem in cęlum, tunc magis scandalizabimini, in hoc ipso, quod dixi. Si enim, cum me præsentem videtis, & mortalem, non creditis cibum & potum, carnem, & sanguinem meum esse posse: quando non videbitis præsentem, sed in cælum ascendere, vi- B tam immortalem victurum intellexeritis, profecto hoc minus credetis, dicentes: Quomodo caro, quę est in cęlis, & immortalis, cibus nobis erit, & sanguis eius potus? & tamen necessarium est vobis ista credere. Dominus ergo inducit eos, vt incipiant credere, quæ nunc dicuntur. Si enim, quæ ventura sunt, expectant, nec præsentibus habent fidem, magis sibi credendi viam obstruunt. propterea Dominus eos instruit ostendens id fieri posse, quia spiritus, & diuinitas carni illi vnita est, quæ viuificat per carnem, non ipsa C sola caro, vt in sequẽti sententia dicemus. Hæc expositio magis accommodatur verbis: nam illa particula *Ergo*, quæ illatiua est, insinuat maius futurum scandalum, nisi præsens tollat, & nisi nunc credant & re vera impletum videmus verbũ Domini. Nostris enim temporibus sunt, qui scandalum hoc sibi faciant, dicentes: Quomodo, qui est in cælo, potest esse sub panis speciebus in terra? Quomodo immortalis potest manducari? & mentis suæ cæcitate, & superbia negant veritatem diuinam, non intelligentes, quòd tanto tempore prius Dominus his incredulis Iudæis obiecit, & prædixit. Hæc est expositio, quæ non improbabilis mihi visa est.

Spiritus est, qui viuificat, caro non prodest quicquam.

COMMENTARIUS.

Alterā scandali partem Christus remouet.

RESpondet Dominus ad illud secundum, in quo isti scandalizabantur, carnem sensibiliter ad modum ferarum manducandam esse intelligentes. Et connectitur hæc præcedenti sententiæ: dixit enim se ascensurum in carne, vbi erat prius, significans se Deum esse, carnemq. suam vnitam habere diuinitatem; persequitur: Spiritus est, qui hanc vitā tribuit, non caro sola. Caro ex se non prodest ad hanc vitam æternam dandam; at Spiritus, & diuinitas, cui caro hæc vnita est, ipsa est cuius ratione caro est effectrix vitæ. Spiritum appellat diuinitatem carni vnitam, seu carnē vnitā diuinitati: carnem autem solam per se vocat carnem, qualem isti intelligebant, hæc autem non prodest ad æternam vitam, sed vnita diuinitati prodest ad vitam: nam, *Spiritus est, qui viuificat*, per eam. Quibus verbis remouet illud secundum, in quo scandalum isti patiebantur: nā carnem Christi puram, vt ceterorum hominum arbitrantes, non solum vitam non posse dare credebant, sed sensibiliter & carnaliter manducandam putabāt. Quod Dominus etiam his verbis reiecit: si enim caro ipsa non propter se, sed propter vnitam diuinitatem futura est cibus vitam efficiens, non ergo carnalis modus, & sensibilis est cogitandus; sed qui carni diuinitati copulatæ conueniat, qualis est is, quem Dominus postea instituit: ita enim vera nobis caro datur, vt tamen non carnaliter, & sensibiliter, sicut cibi communes, manducetur.

ANNOTATIO XXXIII.

Verba Christi proxima rectissimè cōmunioni Sacramentali, & nō solū spirituali obueniunt.

A EX his verbis argumentum sumunt, qui ad spiritualem manducationem, quæ per fidem est, verba Ioannis trahunt: exponunt enim spiritum viuificare, quia verba sunt hæc spiritualiter intelligenda: et de manducatione secundum spiritum interpretantur. Sed quantum hi a recto sensu, & sanctorum Doctorum doctrina aberrent, aperte ostendi potest. In primis demus illis secundum sensum spiritualem hæc esse intelligenda, inde tamen non sequitur de manducatione, quæ per fidem est, verba hæc procedere: nam manducatio qua Christus in sacramento accipitur, non carnalis, sed spiritualis censenda est. Interrogo enim ego hos,
B qui Catholici sunt, & multos etiam hæreticos, qui veritatem Christi in sacramēto non negant, quando Christus Matt. 28. dedit Apostolis corpus suum manducandum, dicens: Accipite, & comedite, Hoc est corpus meum; eratne illa manducatio carnalis, an spiritualis? vtique carnalem respondere nemo audebit: erat ergo spiritualis: & tamen non sola fide Christus manducabatur, sed vere, & realiter, tamen in sacramento, & insensibiliter. Non ergo sequitur, Spiritus est qui viuificat, verba mea spiritus sunt, ergo mãducatio hæc est spiritualis, quasi sola fide fiat. Rectius Chrysost. hom. 46. exponit quidem spiritualiter verba esse intelligē da; tamen non propterea de manducatione, quæ per fidem est, sed de ipsa reali, quę in sacramento fit, verba hæc interpretatur, & in hoc recte sentit. Eius tamen expositio non videtur legitima; sic enim exponit, vt per carnem intelligenda sit auditio carnalis; per spiritum, auditio spiritualis, sitq. sensus; *Caro non prodest quicquam*, id est, auditio carnalis, quæ secundum carnem fit, & proprio iudicio metitur omnia, non prodest; sed quæ secundum spiritum fit, qua non vt sonant materialiter verba, nec secundum propriū iudiciū carnale sentiuntur, sed secundum spiritū, quo diuina mysteria noscūtur. Hęc est auditio spiritualis, quando quis secundum Deum audit, & sapit, & hæc viuificat; non auditio carnalis, cum quis carnaliter sapit. Sensus ergo erit idem cum illo. 2. Corint. 3. Spiritus viuificat, littera occidit. At magis propria est, & accommodatior expositio, quam sequitur Cyril-

lib.4.cap.23.& 24.nempe caro, si sola esset,non prodesset ad vitam; at quia Spiritus, & diuinitatis est caro, ipsiq. coniuncta,prodest, & efficax est ad vitam;diuinitas enim, per ipsam dat vitam. Hic eandem sequitur Aug.tract.27.etiam explicat exemplo illius .1.Corint.8. Scientia inflat, charitas ædificat. Cuius sensus est, quòd sola scientia, nisi charitati sit vnita, inflat: si adsit charitas, non inflat sed potius per eam multa bona operatur charitas. Sic caro, si sola adsit, nihil prodest; at vt est diuinitatis organum, prodest ad vitam: per eam enim spiritus diuinus operatur:isti autem increduli solam carnem carnaliter comedendam considerabant. Hæc Aug.nec propter hoc verbũ manducationem hanc realem & veram carnis in sacramento excludit, sed potius eam verbis applicat. idem docet lib. 10. Ciui.c.24. Eandem ante hos doctores explicuit Athanasius libro de incarnatione Christi. Cuius verba hæc sunt:In communionem corporis Domini admissi sumus, quemadmodum ipse Dixit: Panis: quem ego dabo, pro mundi vita est. Spiritus enim viuificans est caro Domini,quoniam ex Spiritu viuificante est concepta; quod enim ex Spiritu nascitur, Spiritus est.Hęc Athanas.Eadem verba habet Damas.lib. 4:de fide cap.14.& idem Athanas.in illud dictum Matt.Quicumque dixerit verbum &c.eodem est interpretatus modo. Ante hos etiam Tertul.lib.de resurrect.carnis, eandem adhibuit expositionem, quamuis subobscure, vt nisi aduertat lector,in contrarium videatur sensum exponere.

A

Abutebatur hoc loco hęretici,quos arguebat,affirmantes nõ esse suscitanda carnem in resurrectione; dicebant autem, caro non prodest quicquam. Respondet Tertul. nihil hæc verba ad rem illorum facere,exponit autem sic,dicens:Sermonẽ constituens viuificatorem, quia spiritus, & vita sermo, eundem etiam carnem suã dixit,& quia sermo caro erat factus: proinde in causam vitæ appetendus,& deuorandus auditu, & ruminandus intellectu, & fide digerendus.Hæc Tertul. Perpende verba.quia verbum caro factum erat, vita non carni, sed verba tribuenda erat, vt causæ. Cumq. verbum in carne causa sit vitæ,non caro; non carnalis sensus,& mãducatio intelligenda est, vt illi intellexerunt,sed quæ fit fide,& intellectu, id est, nõ corporis cibus,sed animæ est. Et ita re vera est: nam licet realiter caro Christi accipiatur, cibus est animæ,& fide ac mentis effectu suscipi debet, non carnali appetitu,vt caro communis accipitur.& hic est verus Tertulliani sensus. Et certe elegans expositio Tertul. est quare cibus hic non carnali modo, sed spirituali, & mente sit accipiendus: quia etiamsi caro realiter accipiatur, non ipsa est, quæ per se viuificat, sed propter vnitum Verbum, quod spiritus est, & spiritualiter est manducandum.Ex his igitur Doctoribus, verus Christi verborum sensus elicitur.

B

C

Hæresis ex Christi verbis extorta.

Verba, quæ ego locutus sum vobis, Spiritus sunt & uita.

COMMENTARIVS.

PErsequitur causam scandali accepti remouere, docens non carnali modo esse intelligenda verba superius prolata de carnis suæ manducatione, quasi caro sit manducanda sensibiliter, vt carnes communes, & quasi sic comesa caro, ipsa vitam præstet æternam. Sensus verborum hic est, *Verba quæ locutus sum*, non de re carnali,sed spirituali & viuifica sunt. Carnem suam,vt recte Cyril.li 4. cap. 24. annotat, spiritum vocat propter vnitam diuinitatem: verba autem dicit Spiritum,& vitam ratione materiæ, de qua tractant, vt non de carnali aliqua re, vt illi intelligebant, sed de carne spirituali, & viuifica, & modo spirituali accipienda dicta intelligantur. Attende spiritualem hanc intelligentiam, & manducationem non excludere, vti sæpe diximus, realem manducationem in Sacramento; sed carnalem illum modum, quo cibi communes accipiuntur, & quem isti existimabãt. Quod sacri Doctores communi sententia aduerterunt: & Aug.docte in illud Psal.98.Adorate scabellum pedum eius obseruauit,dicẽs,

Esus spiritualis nõ sacramentalẽ sed corporalẽ excludit.

Durum

Durum illis visum est, quod ait: Nisi manducaueritis carnem meam, non habebitis vitam æternam; acceperunt illud stulte, carnaliter illud cogitauerunt, & putauerunt, quod præcisurus esset Dominus particulas quasdam de corpore suo, & daturus illis, & dixerunt: Durus est sermo. Ipsi erant duri, non sermo: etenim si duri non essent, sed mites essent, dicerent sibi, non sine causa dicit hoc, nisi quia est ibi aliquod latens sacramentum. Manerent cum eo lenes, non duri: & discerent ab illo, quod illis discedentibus, qui remanserunt, didicerunt: Nam cum remansissent cum illo discipuli duodecim illis recedentibus, suggesserunt illi tamquam dolentes illorum mortem. quòd scandalizati sunt in verbo eius, & recesserunt. Ille autem instruxit eos, & ait illis: Spiritus est, qui viuificat, caro autem nihil prodest. Verba, quæ locutus sum vobis, spiritus sunt, & vita. Spiritualiter intelligite, quod locutus sum, non hoc corpus, quod videtis, manducaturi estis, & bibituri illum sanguinem, quem fusuri sunt, qui me crucifigent. Sacramentum aliquod vobis commendaui, spiritualiter intellectū viuificabit vos, & si necesse est illud visibiliter celebrari; oportet tamen inuisibiliter intelligi. Hæc Augustinus. Perpende Augustinum, spiritualem intellectū ponere in eo, quod etiamsi caro ministretur, & visibiliter Sacramentum sub speciebus visibilibus celebretur: tamen intellectu percipiendum est, quod latet; nec caro in partes diuisa manducanda est, sed tota inuisibiliter. Dominus autem his verbis illam stultam manducationem illorum remouit, non autem realem manducationem in sacramento. In hoc tamen non placet sententia Augustini, quod dicit hæc verba, & superiora: *Spiritus est qui viuificat*, dicta fuisse solis duodecim, post ceterorum discipulorum recessum: quando quidem ex verbis potius contrarium deducitur. Illud enim verbum, *Hoc vos scandalizat* continuari videtur cum his quę sequuntur; quod certum est illis scandalizatis fuisse dictum: post quæ Euangelista narrat illos recessisse. Ad duodecim autem post eorum recessum id solum dictum legimus: Numquid vultis, & vos abire? quod autem August. dicit, dolentes duodecim Christo suggessisse, quod illi abierint, Euangelista non narrat. Sic igitur res facta videtur, nempe sermone completo turba recessit, aliquanto uero tempore discipuli manserunt cum Apostolis, quibus dictū est a Domino, quod narrat Ioannes: eo autem audito, etiam illi abierunt, manentibus duodecim. Et contextus hoc indicare uidetur, & communiter expositores uerba exposita illis etiam incredulis dicta esse censent: quod etiam in sequentibus magis confirmabitur.

Sed sunt quidam ex vobis, qui non credunt.

Particula illa aduersatiua *Sed*, sensum declarat, & connexionem: ac si dicat, murmurationis, & recessionis istorum ego non sum causa, nec mea uerba, quę sunt Spiritus, & uita, sed eorum incredulitas: quia credere nolunt. Verbum *Non credunt*, non præsentem fidem solam negat, sed permanentem infidelitatem indicat, ut uerba sequentia probant; quasi diceret: Non sunt de numero eorum, qui credituri sunt, nec de ouibus meis, vitio suo. Causā enim murmurationis, & defectionis discipulorum in eorum reijcit infidelitatem, & a se repellit: quippe qui nihil dixerit, propter quod hi murmurare aut deficere debuerint: Si enim aliquid difficile dictum erat a magistro, humiliter eos quęrere, & discere oportebat. Dum dicit, *Sunt quidam ex vobis*, constat adhuc esse præsentes eos, qui recesserunt postea, ut supra dicebam.

Sciebat enim ab initio Iesus, qui essent credentes, & quis traditurus esset eum.

HAec per quandam parenthesim ab Euangelista sunt dicta, reddente rationem, cur dixerit Christus: Sunt quidam ex vobis, qui non credunt: sciebat enim ab initio qui credituri erant in eum, & quis esset traditurus eum. Quia igitur sciebat, qui essent credituri, qui vero non, propterea dixit, quosdam esse non credentes. Ab initio incarnationis suæ vt homo, & ab æterno vt Deus hæc sciebat. Et attende hæc verba Euangelistæ non solum causam reddere, cur dixerit quosdam esse, qui non credunt: sed etiam causam reddere sequentium, in quibus prædicit etiam vnum ex duodecim diabolum esse. Propterea Euangelista hoc verbum interposuit, ac si diceret: Non mirum si omnia hæc Christus dicit, quia ab initio sciuit ea. Hoc argumento probatur, illud *Non credunt*, non tantum significare incredulitatem præsentem, sed etiam futuram: nempe non credunt, id est, non sunt de numero qui credituri sunt in me. Illud *Non credunt*, refertur ad discipulos discedentes: illud *Traditurus eum*, refertur ad vnum ex duodecim, de quo inferius loquitur Christus. Nam hæc parenthesis ad superiora, & inferiora etiam refertur.

Et dicebat: Propterea dixi vobis, quia nemo potest venire ad me, nisi fuerit ei datum a Patre meo.

COntinuat Euangelista verba Christi, quæ coniuncta sunt superioribus: at Euangelista per parenthesim narrationem interruperat, post quam ad continuanda verba Christi reuertitur, & ideo non dicit: Dixit Iesus, sed *Dicebat*, quasi persequens eandem sententiam. Verba ergo Christi sunt hæc, *Sed sunt quidam ex vobis, qui non credunt: propterea dixi vobis: quia nemo potest venire ad me, nisi datum fuerit ei a Patre meo.* Repetit verba sua Dominus, quæ paulo ante dixerat, etiam prius quam isti obmurmurarent: & discederent: & dicit se propterea dixisse prius. *Nemo potest venire ad me, nisi fuerit ei datum a Patre*, quia nempe sciebat multos futuros, qui a Patre dati non sunt, & hos non esse venturos, non quod causa sit Pater, eorum incredulitatis, quia eos non dedit, sed ipsorum malitia, & culpa, vt docte annotat Cypria. Epist. 55. seu lib. 1. Epist. 3. qua culpa existente, Pater eos non dat, & ea visa nec dedit. Sapienter autem Christus repetit verbum, vt eo confirmet credentes, cum audiunt, quòd credant esse secundum Dei patris voluntatem, & beneplacitum, qui vero non credunt, Dei voluntati contrarios esse, nec partem habere cum Deo, tamquam eos qui a Deo electi non sint. Allegat autem dictum præcedens, ne tamquam ignarum futurorum, hos illum admisisse aliquis arbitraretur. Hanc sententiam superius explicuimus.

Ex hoc multi discipulorum abierunt retro, & iam non cum illo ambulabant.

HAec audientes discipuli illi, qui murmurarunt, a Christo desciuerunt, nec eum secuti sunt, vt ante solebant. Non omnes discipulos fuisse indicat Euangelista, sed multos. Aduerte, quamuis Christus ab initio hæc sciret, eos tamen ad disciplinam suam admisit, ne quis vel patrem, vel ipsum in causa fuisse, cur isti non crederent, existimaret.

ANNOTATIO XXXIV.

Quinam discipulorũ abierint retro.

Discipulos hos, qui recesserunt non esse de numero duodecim, res est aperta: nam post eorum recessum, Dominus ad duodecim est conuersus, dicens: Numquid & vos vultis abire? qui autem fuerint, certo determinari non potest. Augustinus in Psal. 98. eos de numero septuaginta discipulorum fuisse est arbitratus. Scandalizati, inquit, sunt discipuli eius septuaginta fere, & dixerunt: Durus est hic sermo. Epiphan. lib. 1. Tom. 1. cap. vltimo. idem dicit affirmans Lucam inter eos fuisse, & postea a Paulo conuersum. Idem lib. 2. Tom. 2. cap. 51. affirmat etiam inter eos fuisse Marcum postea a Petro conuersum. Euthymius de numero illorum septuaginta hos etiam esse censet. Non est improbabilis hęc grauium Doctorum sententia: nam duodecim solos remansisse ex ipso Ioannis contextu constat: ad hos enim tantum Dominus est conuersus, quos non sine causa Euangelista duodecim expressit: tum vt eorum nemo scandalizatus significaretur: tum vt aliquos recessisse indicaret. Nec mirum si hi A defecerunt: nam & fratres Christi increduli extiterũt, & inuidia sunt eum prosecuti, qui tamẽ postea cõuersi insignes fuerunt viri: sic fieri potuit, vt & ij tunc incrẽduli, postea conuersi veri euaserint discipuli Christi. Alijs non improbabile videtur, vt putent hos de numero fuisse eorum, qui frequentius Christum seqnebãtur, nõ tamen de numero septuaginta, qui numquam recesserunt: & mihi ista opinio visa est probabilior, quia verbis Euangelistæ accommodatior est, vt in commentario exposuimus. Verba enim illa: *Sciebat* B *ab initio Iesus, qui essent credentes, & quis esset eum traditurus*, indicant eos nõ fuisse de numero credentium. At per credentes certum est non intelligi, qui de præsenti credebant, nam & Iudas tunc forte credebat: sed eos, qui perseueraturi erant in fide. Rursus verba adiuncta in confirmationem, *Nemo potest venire ad me; nisi datum ei fit a Patre meo*, idipsum indicant: non enim a Patre datos illos esse significare voluit Dominus.

Dixit ergo Iesus ad duodecim: Numquid & vos vultis abire?

COMMENTARIVS.

Ne Apostoli dum alios desciscentes vident, in superbiam aliquam laberentur, quòd ipsi in fide permanerent, aut humanam gratiam aliquam a Christo captarent, quasi eius vtilitati deseruirent, eos Christus in humilitate continet, & in doctrina instruit. *Numquid*, inquit, *Et vos vultis abire* sicut illi abierunt? quasi diceret: Ego vestra opera non indigeo, nec propter me discipulos quæro, sed propter eosmet: non meam rem, sed vestram agitis, dum mihi adhæretis & fidem habetis. Et vt notat Chryso. ho. 46. non dicit, *abite*, ne eos contemnere videatur: sed interrogat, vt eos in libertate relinquat, ne pudore aliquo permanere cogantur. Hac interrogatione, vt notat Cyrill. lib. 4. cap. 27. ad rectæ fidei confessionem duodecim suos prouocat: immo, vt magis adhæreant, & firmiores sint inducit: dum quantum sit ab eo recedere detrimentum cogitare & cognoscere ipsos facit. In Græco articulus est, *Dixit ad duodecim illos*, nempe electos Apostolos, & a reliquo discipulorum cœtu separatos: propterea enim duodecim dicit Euangelista, ne vllum eorum de numero fuisse deserentium Christum aliquis suspicatus esset. Particula *Ergo*, illationem indicat, quia illi abierunt, propterea dixit Dominus ad duodecim. Cypri. lib. 1. epist. 3. quæ est in nouo volumine Episto. 55. his verbis Domini, libertatem arbitrij recte probat.

Respondit

Respondit ergo ei Simon Petrus: Domine ad quem ibimus? verba vitæ æternæ habes.

Infignis Petri erga Christum amor, & cõfeßio.

RESpondet Petrus, & responsio eius ad duo refertur: alterum est verbum Christi eis dictum, *Vultis abire*: ad quod respondet non solum se abire nolle, sed nec habere, ad quem se conuertat alium. Magnus profectò amor Petri, & eximia confessio: amor quidem, dum neminem se dicit habere, quem Christo præponat, & propter quem deserat ipsum: confessio, dum neminem etiam alium esse, per quem vita æterna sit consequenda, fatetur, ac si dicat: Nullus est alius, a quo sit speranda vita æterna, nec qui ratione eam assequendi docere valeat, præter te. Alterum est causa, propter quam abeundum erat: illi enim abierant, quia visus est eis sermo Christi durus, & qui audiri, & sustineri non possit, ad hoc referens responsum suum, dicit: *Verba habes vitæ æternæ*, ac si dicat: illi abierunt quia verba tua eis sunt intolerabilia, & dura visa: at nobis non sic visa sunt, sed verba vitæ æternę. Nec igitur habemus, quem tibi præponamus, & ad quem confugiamus: nec verba tua dura nobis videntur, sed vitæ æternę; non ergo est cur a te recedamus, & abeamus. Particula *Ergo*, verba hæc a Petro propter Christi verbum proximè narratum dicta esse significat. Nomine ceterorum duodecim Petrus respondet, vt docent Cyril. lib. 4. ca. 28. & Chrysost. hom. 46. & ipsa verba id indicant, *Ibimus*, inquit, & postea adiunxit, *Credimus, & agnouimus*. Cum enim in se talem sentiret affectum, facile reliquos condiscipulos eundem habere sibi persuasit. Verba vitæ æternæ habere Christum dicit, repetens verbum ipsius Christi: Verba quæ ego locutus sum, spiritus, & vita sunt. Est autem sensus, verba doces, quæ obseruata vitam æternam præstant, & quibus fidem habere ad æternam vitam cõsequendam necessarium est.

Et nos credimus, & cognouimus, quia tu es Christus filius Dei.

PErsequitur suam confessionem Petrus, non solum tu verba vitæ habes, sed, *Nos credimus, & cognouimus, quia tu es Christus filius Dei*, vt qualis es tu, talia sint verba tua. *Credimus*, propter fidem, quam habemus verbis tuis. *Cognouimus*, propter opera mira, quæ operatus es, quibus te Dei esse filium demonstras: hoc enim ista duo verba significant. Primum enim ad assensum ex auctoritate loquentis, secundum ad cognitionem propter miracula refertur: vt modis omnibus se certos esse eum esse filium Dei ostendat. Hæc verba refert Petrus ad illud Christi: Sunt ex vobis, qui non credunt; propterea respondet, nos non hi sumus, credimus enim, & cognouimus te filium esse Dei, non vt illi dicebant: Nonne hic est filius Ioseph? Illud *Quia*, non causam, sed declarationem indicat; nouimus, quòd tu es, seu te esse filium Dei. In Græco cum gemino articulo verba leguntur: *Tu es ille Christus, ille filius Dei*, vt verum Christum, & filum Dei ab alijs, qui aliqua ratione Christi & filij Dei appellati sunt, differre significet, vt notat Cyril. lib. 4. cap. 29. interpretans Petrum confessum esse Christum verum Dei filium.

ANNOTATIO XXXV.

Credimus, & cognoscimus differunt.

CYrillus ibidem inter hæc verba, credere, & cognoscere, differentiam constituit: vt credere, simplicem fidem; cognoscere fidem ex ratione aliqua sumptã dicat. Quod nos in commentario diximus ad miracula referendum: qui enim ex miraculo credit, cognoscere dicitur. Adde, etiam cognoscere, certitudinem quandam assensus, & intelligentiam insinuare: quod etiam Augustinus tract. 26. annotat dicés

positum

positum esse prius credere, quàm cognoscere, quia res fidei prius creduntur, quā cognoscantur, & intelliganter. Allegat autem Cyrillus illud Isa. 28. Nisi credideritis non intelligetis. Ex his sequitur, vt cognoscere certiorem, & maiorem intelligentiam, quàm credere adferat. Est autem præterea sciendum in Græcis codicibus legi in præterito, Credidimus: & ita legit August. tract. 26. at in Latinis in præsenti legitur, & ita Cyprianus legit Epist. 55. & 69. & ita videtur legendum: nam fidem præsentem Petrus professus est. Credibile enim est, etiam eos qui recesserunt prius credidisse. Sciendum rursus ex Chrysost. hom. 46. & Cyrillo lib. 4. cap. 29. Petrum Christum confessum esse filium Dei naturalem, non adoptionis. Chrysostomus autem addit non fuisse laudatum a Christo, vt factum est Matt. 16. causam non adfert: factum tamen id esse existimo, quia his verbis potius Dominus discipulos in humilitate continere intendebat: ne alijs recedentibus, ipsi tamquam perseuerantes superbirent. Laus igitur instituto præsenti vtilis non erat.

Cur Christ. hoc loco Petri confessionem nō laudauerit.

Respondit eis Iesus: Nonne ego vos duodecim elegi, & ex vobis vnus diabolus est?

COMMENTARIVS.

QVia Petrus ad illud Christi, *Sunt ex vobis qui non credunt*; nomine omniū duodecim responderat, *Nos credimus*: propterea Dominus hæc addit verba, ostendens verba sua etiam in ipsis duodecim vera esse, & propter ipsos etiā esse dicta, quasi diceret: Dixi ex vobis esse, qui non credunt: tu autem Petre ab hac incredulitate omnes hoc duodenario contentos numero excipis, quasi meū verbum non habeat in vobis locum. Sed deciperis, nam: *Nonne vos ego duodecim elegi, & tamen vnus ex vobis diabolus est?* quasi dicat: Etiam ex vobis est, qui retrocedat, & desciscat: nam a me duodecim electi estis, & tamen vnus deficier, & recedet de vobis. Hæc verba multum continent Apostolos in disciplina, & humilitate, diligentioresq. faciunt periculo proposito cadendi, vt dicit Cyrillus lib. 4. cap. 30. eum vnum inter eos de numero non credentium, & eorum qui a Patre non sunt, ostendit. Dum enim determinate, quis sit, non exposuit, se posse deficere singuli existimare potuerunt. Adde ex Chrysost. hom. 46. propter ipsum Iudam hoc etiam esse dictum, cuius malitiam prædicit quidem, tamen nō quis is sit indicat: hoc ne impudentius contenderet, illud, ne maiori licentia peccaret. Diabolum vocat, quia minister erat ipsius, per quem Christum diabolus impugnabat, & pugnaturus erat. His verbis suam quoque diuinitatem ostēdit, qui occulta, & ventura nouit. Libertas arbitrij etiam ex hoc loco constat: electus enim a Christo sua libertate & vitio corruit.

ANNOTATIO XXXVI.

Diabolus triplicem exercet calumniam.

DIabolus nomen Græcum est idem significans, quod Latine calumniator, seu delator, per quandam autem Antonomasiam, Angelus malus de cælo lapsus, qui contra Deum, & nos inimicitias gerit, diabolus dictus est. Hic triplicem calumniam, seu delationem operatus est, & adhuc operatur: prima est, qua Deū apud homines calumniatus est: altera, qua homines apud Deum: tertia, qua etiam homines. Primo loco, in principio mundi Deum apud homines calumniatus est, a qua omnium prima calumnia. Iustin. in Orat. parænet. ad Gentes, dicit diabolum esse appellatum: idem etiam affirmat Tertul. lib. 2. contra Marcionem, vbi tres illius calumnias contra Deum apud homines primos numerat: Deo enim, vt homines illos contra eum prouocaret, prohibitionis imposuit mendacium. Cur, inquit, præcepit vobis Deus, ne de omni ligno paradisi comederetis? quasi Deus omne lignum prohibuerit, quod tamen falsum erat. Imposuit rursus inuidiā, quasi Deus ex in-

Deum mire apud homines calumniatus est.

ex inuidia quadam prohibuerit esum. Scit enim Deus, quod in quacumque die comederitis, eritis sicut Dij scientes bonum, & malum. Imposuit postremo mendaciũ, quasi Deus mẽtitus fuerit, dicens: In quacumque hora comederitis morte moriemini. Nequaquam, inquit, moriemini. Sic calumniatus est, & dettaxit Deo apud hominẽ in principio: propterea merito diabolus dictus est. Nõ his contentus calumniatus est etiam postea Deum, vt dicit Chrys. ho. 2. in 2. ad Cor. apud gentes, dũ eis curam, & prouidẽtiam rerum inferiorum nõ habere Deum aliquam mentitus, multa vitia illis persuasit. Calũniatus est etiam apud Iob: Ignis, inquit, de cælo descẽdit, & occidit oues, &c. voluit enim causam maloũ in Deũ iactare, vt sic Iob contra eũ irritaret. Recte ergo calũniator dicitur, qui Deũ calũniari tentauit, & tẽtat.

Calumniatur homines apud Deum. Secundo calumniatur homines apud Deum, vt eum contra eos prouocet: cuius calumniæ meminit Chryso. hom. 3. de patientia Iob, exemplo probans ipsius Iob, cui imposuit apud Deum, quòd propter bona temporalia, & mercedem illi inseruierit. Numquid, inquit, gratis colit Deũ Iob? Idẽ docet Chrysosto. hom. 2. in 2. ad Corint. vbi hanc duplicem refert calumniam, contra Deum, & contra hominem.

Calumniatur denique homines apud homines. Tertio loco homines apud homines calumniatur, vt eos inuicem sæuire faciat. Innumera habemus exempla, sic Christianos, a principio apud gentes calumniatus est, imponens illis infinita scelera, & crimina, vt Gentes in eos insurgere impelleret: de quibus calumnijs tractat Tert. in Apologet. His igitur de causis per excellentiã quandã dictus est, diabolus.

Euthymius refert aliquos dicentes hoc in loco non accipi tamquam proprium nomen, vt significet illum; quem Antonomastice diabolum appellamus, sed vt appellatiuum commune nomen significans insidiatorem, vt sit sensus: Vnus ex vobis mihi, & factis, ac verbis meis insidiatur: At ipse in eam inclinat sententiam, vt sit nomen proprium, Iudæ tamen accommodatum: ministri enim, & mali homines, quia instrumenta sunt, & operarij diaboli, eodẽ nomine nominantur. Et ita etiam sentit Cyril. lib. 4. cap. 30. & Greg. lib. 13. mora. c. 17. vt dictus Iudas sit diabolus, quia operarius, & minister diaboli, per quem diabolus ipse in Christum insurrexit, & occidere procurauit, & ita dictum est. Cui consonat illud Ioan. 13. Cum iam misisset diabolus in cor, vt traderet eum

A Iudas, & post buccellam introiuit in eũ Satanas: nec in scriptura aliter sumi solet ab Euangelistis, & Apostolis. Vnde nec audiendi sunt recẽtiorum aliqui, qui vertendum censuerunt, vnus ex vobis calumniator seu insidiator est: rectius & verius legimus: diabolus est. Non solum autem diabolus dicitur in hoc loco, quia minister futurus ipsius erat, sed quia eum etiam in hoc imitatus est: vt enim dicit Basil. hom. Quod Deus non sit auctor malorum, & Aug. lib. 11. super Gen. ad litter. cap. 26. Deus creauit Angelum bonum & Iudas cur sic appellatus diabolus.

B rectum: at ipse vitio suo diabolum se fecit, & calumniatorem: ita etiam Iudas electus a Domino bonus factus est, & iustus, tamen ad diaboli partes suo arbitrio, & malitia se conuertit. Non enim dicendũ est Iudam, quando electus est, malum fuisse, vt aliqui sentiunt, existimantes Augu. tract. 27. id affirmare, qui re vera nihil tale dicit, sed electum esse, cum cognitus esset malus futurus. At ipsum tunc bonum fuisse docet Cyril. lib. 4. cap. 30. & Hiero. lib. 3. con. Pelagianos hunc locum Ioannis tractans. Idem affirmat & Tertul. lib. Iudas cum a Christo electus est, bonus erat.

C de anima cap. 4. adiungens eum bonum perseuerasse vsque ad loculorum officium, immo verba hæc Domini id ipsum indicant, *Elegi*, inquit, *ego vos duodecim*, quasi dicat: Ego vos feci duodecim meos discipulos, & me sequentes, & credentes: at vnus ex vobis non ex me, sed ex se recedet, & diabolus est. Aduerte etiam, vt ex sequentibus patet, hoc Dominum dicere propter id, quod futurum erat, nempe, quia eum traditurũ nouerat: quod Iudam tunc, quando hoc Christus protulit, nec cogitasse, credendum est. Quamuis

D enim tunc malus erat, & fur: tamen de tradendo Christo adhuc nihil ei in mentem venerat, & propter hoc præcipue dicitur, *diabolus est*. Quamuis enim præsentis sit temporis, futuri habet significationem: nam sequitur: Sciebat enim, quis traditurus esset eum. Hæc electio, de qua Dominus loquitur, est illa, qua ex numero magno discipulorum, duodecim in Apostolos electi sunt: cuius meminit sanctus Lucas cap. 6. Vocauit, inquit, disci-

E pulos suos, & elegit duodecim ex ipsis, quos & Apostolos nominauit. Statimq. nomina eorum recenset, inter eos autem Iudas est, vnde eum Apostolum fuisse, certa res est: postea peccato suo morte punitus ab Apostolatu cecidit, & eius locũ Matthias occupauit, vt numerus duodenarius sacratus Apostolorũ integer perseueraret.

Dicebat

Dicebat autem de Iuda Simonis Iſchariote, hic enim erat traditurus eum, cum eſſet vnus ex duodecim.

COMMENTARIVS.

EVangeliſta exprimit eum, quem Dominus ſuis his verbis inſinuabat: iam factum enim euenerat, quando hæc narrabat Ioannes. Et nota cauſam, *Hic enim traditurus erat*, quaſi diceret, quia eum traditurus tunc erat, propterea dixit, *Vnus ex vobis diabolus eſt*. Non ergo propter malitiam tunc Iudę præſentem: ſed propter futurum traditionis ſcelus, dictus a Chriſto diabolus eſt. Hic erat vnus ex duodecim Apoſtolis, propterea vera fuit Chriſti prædictio. Ioannes hæc narrat, vt diuinitatem Chriſti etiam in hoc commendet, qui futura ſciebat. Addidit autem, *Iſchariote*, vt eum ab alio Apoſtolo, qui etiam Iudas vocabatur, diſcerneret. Sentiebat Iudas tunc ſuam læſam conſcientiam, quia furabatur, quæ in Eleemoſynas miniſtrabantur: verbo tamen Chriſti, quod propter ſe dictum facile potuit ex ſuo facto cognoſcere, non eſt commotus, neque emendatus: adeo malitia, & maxime auaritia cor hominis obdurat, & inſenſibile facit, & excæcat.

CAPVT SEPTIMVM.

POST hæc autem ambulabat Ieſus in Galilæam. Non enim volebat in Iudæam ambulare, quia quærebant eum Iudæi interficere. Erat autem in proximo dies feſtus Iudæorum, Scenophegia. Dixerunt autem ad eum fratres eius: Tranſi hinc, & vade in Iudæam, vt & diſcipuli tui videant opera tua, quæ facis. Nemo quippe in occulto quidquam facit, & quærit ipſe in palam eſſe: ſi hæc facis, manifeſta teipſum mundo. Neque enim fratres eius credebant in eum. Dixit ergo eis Ieſus: Tempus meum nondum aduenit: tempus autem veſtrum ſemper eſt paratum. Non poteſt mundus odiſſe vos: me autem odit, quia ego teſtimonium perhibeo de illo, quòd opera eius mala ſunt. Vos aſcendite ad diem feſtum hunc. Ego autem non aſcendam ad diem feſtum iſtum: quia meum tempus nondum impletum eſt. Hæc cum dixiſſet, ipſe manſit in Galilæa. Vt autem aſcenderunt fratres eius, tunc & ipſe aſcendit ad diem feſtum, non manifeſtè, ſed quaſi in occulto. Iudæi ergo quærebant eum in die feſto, & dicebant: Vbi eſt ille? Et murmur multum erat in turba de eo. Quidam enim dicebant: Quia bonus eſt. Alij autem dicebant: Non, ſed ſeducit turbas. Nemo tamen palam loquebatur de illo propter metum Iudæorum. Iam autem die feſto mediante, aſcendit Ieſus in templum, & docebat. Et mirabantur Iudæi, dicentes: Quomodo hic litteras ſcit, cum non didicerit? Reſpondit eis Ieſus, & dixit: Mea doctrina, non eſt mea, ſed eius qui miſit me. Si quis voluerit voluntatem eius facere, cognoſcet de doctrina, vtrum ex Deo ſit, an ego a meipſo loquar. Qui a ſemetipſo loquitur, gloriam propriam quærit: qui autem quærit gloriam eius, qui miſit eum, hic verax eſt, & iniuſtitia in illo non eſt. Nonne Moyſes dedit vobis legem: & nemo ex vobis facit legem? Quid me quæritis interficere? Reſpondit turba, & dixit: Dæmonium habes: quis te quærit interficere? Reſpondit Ieſus, & dixit eis: Vnum opus feci, & omnes miramini. Propterea Moyſes dedit vobis circumciſionem; non quia ex Moyſe eſt, ſed ex patribus: & in Sabbato circumciditis hominem. Si circumciſionem accipit homo in Sabbato, vt non ſoluatur lex Moyſi: mihi indignamini, quia totum hominem ſanum feci in Sabbato? Nolite iudicare ſecundum faciem ſed iuſtum iudicium iudicate. Dicebant ergo quidam ex Hieroſolymis: Nonne hic eſt

quem quærunt interficere? Et Ecce, palam loquitur, & nihil ei dicunt. Numquid vere cognouerunt principes, quia hic est Christus? Sed hunc scimus vnde sit: Christus autem cum venerit, nemo scit vnde sit. Clamabat ergo Iesus in templo docens, & dicens: Et me scitis, & vnde sim scitis: & a meipso non veni, sed est verus, qui misit me, quem vos nescitis. Ego scio eum: & si dixero, quia nescio eum, ero similis vobis mendax: sed scio eum, quia ab ipso sum, & ipse me misit. Quærebant ergo eum apprehendere: & nemo misit in illum manus, quia nondum venerat hora eius. De turba autem multi crediderunt in eum: & dicebant, Christus cum venerit, numquid plura signa faciet, quam quæ hic facit? Audierunt Pharisæi turbam murmurantem de illo hæc, & miserunt principes & Pharisæi ministros, vt apprehenderent eum. Dixit ergo eis Iesus: Adhuc modicum tempus vobiscum sum: & vado ad eum, qui misit me. Quæretis me, & non inuenietis: & vbi ego sum, vos non potestis venire. Dixerunt ergo Iudæi ad semetipsos: Quo hic iturus est, quia non inueniemus eum? Numquid in dispersionem gentium iturus est, & docturus gentes? Quis est hic sermo, quem dixit: Quæretis me, & non inuenietis: & vbi sum ego, vos non potestis venire? In nouissimo autem die magno festiuitatis stabat Iesus, & clamabat, dicens: Si quis sitit, veniat ad me, & bibat. Qui credit in me, sicut dicit scriptura, flumina de ventre eius fluent aquæ viuæ. Hoc autem dixit de Spiritu, quem accepturi erant credentes in eum. Nondum enim erat Spiritus datus, quia Iesus nondum erat glorificatus. Ex illa ergo turba cum audissent hos sermones eius, dicebant: Hic est vere propheta. Alij dicebant: Hic est Christus. Quidam autem dicebant: Numquid a Galilæa venit Christus? Nonne scriptura dicit, quia ex semine Dauid, & de Bethlehem castello, vbi erat Dauid, venit Christus? Dissensio itaque facta est in turba propter eum. Quidam autem ex ipsis volebant apprehendere eum: sed nemo misit super eum manus. Venerunt ergo ministri ad Pontifices, & Pharisæos. Et dixerunt eis illi: Quare non adduxistis illum? Responderunt ministri: Numquam sic locutus est homo, sicut hic homo. Responderunt ergo eis Pharisæi: Numquid & vos seducti estis? Numquid ex principibus aliquis credidit in eum, aut ex Pharisæis? Sed turba hæc, quæ non nouit legem, maledicti sunt. Dixit Nicodemus ad eos (ille qui venit ad eum nocte, qui vnus erat ex ipsis:) Numquid lex nostra iudicat hominem, nisi prius audierit ab ipso, & cognouerit quid faciat? Responderunt, & dixerunt ei: Numquid & tu Galilæus es? Scrutare scripturas, & vide, quia a Galilæa propheta non surgit. Et reuersi sunt vnusquisque in domum suam.

Post hæc autem ambulabat Iesus in Galilæam. Non enim volebat in Iudæam ambulare, quia quærebant eum Iudæi interficere.

COMMENTARIVS.

MVlta Christi verba, & sententias, quibus suam demonstrat diuinitatem caput hoc continet; superiori autem in hunc modum connectitur. *Post hæc*, inquit, quæ Dominus operatus est miracula; & post altissimum sermonem de eius carne, & sanguine in cibum, & potum vitæ æternæ dandis, in Capharnaum publice habitum, Christus Dominus *Ambulabat in Galilæam*, id est, per loca, & oppida Galilææ: nec in Iudæam abire, seu redire volebat propter Iudæorum odium, quia eum occidere quærebant. Recto consilio causam, cur in Iudæam non iret, Euangelista expressit: ne enim aliquis obtrectator objiceret, quòd lucem fugiens Iudæam declinarit propter Pharisæos, & scribas in lege peritos, in Galilæa

Cur in Iudæa Christus moratus non est.

Galilæa morari inter imperitos eligens, causam adiecit Ioannes, quia inter Iudæos tutus non erat: quærebant enim eum interficere. Dominus autem tempus a Patre præfinitum passionis & mortis expectans, illorum furori locum dabat; eorum ergo perfidia & rabies in causa erat, cur Dominus inter Galilæos moram faceret. Poterat Dominus, si sua vti voluisset potestate, eorum reprimere furorem, vt aliquando fecit: tamen quia formam serui accepit, voluit etiam se hominem demonstrare, ac diuinam cohibere potentiam, vt nobis daret exemplũ, quibus persecutiones interdum licet subterfugere. Vt enim August. tract. 28. dicit: Qui potestatem habuit omnes superandi persecutiones, voluit declinare propter suos fideles, quibus talis non inest potestas, vt doceat aliquando esse declinandas: quia in media pericula temere non est irrumpendum. Aduerte tamen ita Dominum declinasse pericula, vt hoc intermedio tempore a suo cursu non deflecteret: nam & miracula operatus est multa, & suæ veritatis doctrinam aperuit. Vitæ enim incolumitas, vt Deo inseruiamus, quærenda est: & sic pericula sunt cauenda, vt Dei gloriam fugiendo non prodamus, & propter vitam viuendi causam perdamus. Quærebant autem Iudæi interficere eum propter illud opus paralytici apud piscinam sanati: de quo cap. 5. dictum est.

ANNOTATIO I.

Quæ Dominus in Galilæa gesserit alij Euangelistæ recensent.

SVnt aliqua annotanda. Primum est hoc tempore, quo Dominus in Galilæa propter Iudæorum sæuitiam dicitur commoratus, multa fecisse, quæ ceteri narrant Euangelistæ, nempe Matthæus cap. 15. 16. 17. 18. vsque ad principium decimi noni. & Marcus cap. 7. 8. 9. Post illa omnia hoc medio tempore facta, & a Ioanne prætermissa, gestum est, quod Euangelista noster in hoc capite narrat. Non igitur vacauit Dominus, nec a sui officij cursu, vel latum vnguem deflexit, quamuis in Iudæam non venerit.

Diuersi legendi modi.

Alterum annotandum est circa litterã: triplex enim lectio inuenitur: Prima, vt in ablatiuo legamus, in Galilæa, & in Iudæa: & huic respondent Græca exemplaria, quæ nunc habentur, quasi dictum sit: Conuersabatur in Galilæa, non enim volebat commorari in Iudæa. Altera lectio est, vt vtrumque in accusatiuo legamus, & hanc lectionem habent Latini codices. August. tract. 28. ita legit: immo Cyril. lib. 4. cap. 31. Chryso. hom. 47. ita legisse videntur, si fidelis est interpres. Et re vera hæc mihi vera lectio videtur: verbum enim ambulare est motum significans, vt sit sensus: Ambulabat in Galilæam, id est, per Galilæam: non enim vno in loco consistebat, sed a loco in locum proficiscebatur, quod recte dicimus in Galilæam ambulare. Nec in Iudæam ambulare volebat: id est, per loca illius prouinciæ. In hunc sensum superius c. 3. legimus venisse in terram Iudæam, id est,

A iter fecit per Iudæam, de vno in alterum locum permeando: & vera, & antiqua Græca exemplaria ita legisse probabile est. Tertia lectio, vt primum sit in ablatiuo, secundum in accusatiuo: Ambulabat in Galilæa, nec volebat in Iudæam ambulare. Hæc etiam lectio minus probatur: media videtur magis legitima, quamuis siue vno, siue altero modo legamus, sensus idem sit.

Tertium annotandum est, verum non B esse, quod aliqui sine vlla auctoritate fingunt, Christum iuisse in Iudæam, & rediisse in Galilæam, propterea q. nunc dictum esse: *Ambulabat in Galilæam.* Putant enim tempore huius paschatis ascẽdisse in Hierusalem, & nunc venisse in Galilæam: sed ex Euangelio nihil tale habemus, & an eo Paschate, quod fuit tertij anni prædicationis eius, Dominus ascenderit, incertum omnino est. Non ergo interpretari licet ambulasse in Galilæam: quasi post concionem illam ca- C pitis sexti venerit in Iudæam, & nunc reuersus dicatur. Sed probabilius est post concionem illam immediate ambulasse in Galilæam, id est, per regionis illius loca, nec voluisse venire in Iudæam. Immo mihi vnum videtur valde probabile, Euangelistam causam assignare voluisse, cur in Iudæam non venerit, cum Pascha esset, quando omnes ascendere tenebantur, quasi diceret: non venit in Iudæam in Paschatis festo; quia Iudæi eum occidere quærebant. Non enim in Iudæam

venisse hoc paschate, etiam indicat verbum illud, *Post hæc*, nempe post ea, quæ gesta prius in sexto capite narrantur.

Quartum est annotandum, aliquos loco illius, *Nolebat ambulare in Iudæam*, legere: Non poterat ambulare in Iudæã: & ita Euthymius exponit, & Chrys. ho. 49. Dictus autem est non posse ambulare A in Iudæam; quia tutus ibi non erat: non quòd potestatem non haberet, si ea vti voluisset: sed quòd, si vt homo tantum, & non vt Deus ageret, ibi tuto commorari non posset propter inimicorum insidias, quas vt homo solum humano more procedens, non posset declinare. Communis lectio est: *Nolebat ambulare*.

Erat autem in proximo dies festus Iudæorum Scenophegia.

COMMENTARIVS.

TEmpus describit, vt causam cur Hierusalem venerit, & ad ascendendum in Iudæam a fratribus sit inuitatus, significet: hoc enim tempore ex omni parte Iudæi Hierosolymam confluebant ad adorandum in templo. Scenophegia festum erat Tabernaculorum, vt in annotatione exactius declaratur.

ANNOTATIO II.

De festis Iudæorum.

NOn inutile, neque a nostro instituto alienum existimo: Si dierum festorum, qui apud Hebræos in honore habebantur, breuem aliquam, & dilucidam fecero mentionem. Multa enim loca apud Ioannem, ceterosq. Euangelistas hac facili, & compendiosa enarratione facilius intelligentur.

IN primis festa omnia communi vocabulo Sabbata in scriptura appellantur. Leui. 19. *Sabbata mea custodite*. Solemnitas eorum a vespera diei præcedentis in vesperam sequentis perdurabat, vt constat Leuit. 23. celebritas autem, & cultus festorum sita erant in oratione, sacrificiorũ oblatione, cessatione ab operibus seruilibus, & animarum afflictione. Non quòd omnia hæc in singulorum celebritate, sed quòd aliqua saltem exigerentur, & fieri deberent.

Diuisio festorum. Festiuitatum ergo apud Hebræos celebratarum, quædam erant ex diuino præcepto, quædam ex humano instituto indictæ. Illarum quædam erant hebdomadariæ, vt sabbata; quædam menstruæ, vt Neomeniæ; quædam annuæ, & hę fuerũt sex. Prima dicebatur Pascha, seu Phase. Secunda Pentecoste. Tertia festum Tubarum. Quarta festum expiationis. Quinta A Scenophegia, seu festum tabernaculorum. Sexta, collectę, seu Cœtus. Hæ vero nempe a Iudæis institutæ erant annuæ, & hę præcipue, nimirum festũ Iudith, festum Mardochęi, festum Encæniorum, festum pridie Mardochęi, festum a Simone Machabæo institutum, & festum ignis. de horum singulis ordinate quantum ex scriptura consequi licet dicemus.

De sabbato.

PRimum festum, quòd septeno quoque die celebrabatur, erat Sabbatum. De cuius etymologia; institutionis causis, obseruantię qualitate, & cessatione diximus superiori cap. 5. Quibus nunc adiungimus, quattuor huic festo singularia, quorum primum est: Non solum ab omni opere seruili vacandum tunc esse iuxta Domini præceptum Exo. 20. quod Quattuor erant propria Sabbati celebrandi.

alijs

alijs festis commune erat, sed etiã (quod sabbato proprium fuit) abstinendum a cibis coquendis, & condiendis, vt præceptum est Exod. 16. adeo, vt nec ignem accendere liceret, vt cõstat Exod. 35. Hæc enim pridie Sabbati fiebant: idcirco hic dies dicebatur parasceues quasi præparatorius, ad cuius vesperam incipiebat Sabbati festum, quando iam omnia parata esse oportebat.

Non licebat Sabbato iter facere.

Secundum est non licuisse iter facere Sabbato Exod. 16. Nullus, inquit, egrediatur de tabernaculo suo die septimo, sed Sabbatizabit populus die septimo. Ad hoc alludens Dominus Matth. 24. dicebat Iudæis: Orate, ne fuga vestra fiat hieme, aut Sabbato. Quod teste Origene lib. 4. de princip. cap. 4. Indæi nonnulli superstitiose, & ridicule obseruabant, cum tamen non ita stricte esset prohibitum, quin liceret breue quoddam spatium extra vrbes peragere. Quod ex act. 1. deducimus, vbi montem Oliueti a Hierusalem distare habemus iter sabbati, idest quantum die Sabbati conficere licebat: hoc autem spatium vnius erat milliarij Italici. Hinc est vt constat ex Iosu. 3. Arcam Domini antecessisse totum populum per duo millia cubitorum, quæ vnius milliarij spatium conficiunt. Quod factum Origenes dicit, refertq. Oecumen. Act. 1. vt quando Sabbato quiescendum esset, possent Iudæi ex suis tabernaculis orandi causa in tabernaculum Arcæ venire.

Iuge sacrificium geminatum in Sabbato.

Tertium est, iuge Sacrificium quod singulis diebus offerebatur, Sabbato duplum fiebat, vt habemus Num. 28. Præceperat enim Deus Exod. 29. & Num. 28. singulis diebus duos agnos in holocaustum offerri vnum mane, alterum vespere: quod idcirco iuge Sacrificiũ appellatum est. Vespertini autem concrematio, tota nocte perdurabat, vt legimus Leui. 6. Philo libro de victimis, causam huius institutionis existimat esse ad significanda perpetua beneficia, quæ toto tempore die, ac nocte a Deo accipimus. Quod verum quidem puto: tamen aliud adiungendum est, nempe hoc iuge Sacrificium figuram fuisse nostri Euãgelici Sacrificij, quod quotidie in missa offert Ecclesia. Hoc Christus semel in cruce visibiliter, & cruenter quasi sacrificium matutinum obtulit, quando seipsũ agnum immaculatum Patri acceptissimum holocaustum exhibuit: nobis autem sub speciebus panis & vini modo incruẽto iugiter vsque ad sæculi consummationem offerendum quasi Sacrificium vespertinum reliquit: huius enim sæculi tempus comparamus cum Petro. 2. epist. ca. 1. Donec dies illucescat, & oriatur Lucifer in cordibus nostris. Quamuis autem idem sit agnus, caro nempe & sanguis Christi, modus tamen oblationis noster diuersus est ab eo, quo obtulit Christus. Hanc significationem, & figuram ex Danie. 12. deducimus, qui de vltimo sæculi tempore loquens iuge Sacrificium cessaturum prædixit: quo verbo nostrum Missæ Sacrificium, vt sacri doctores sentiunt, præsignauit Sacrificium igitur iuge, signra nostri, Sabbato, vti diximus, geminabatur.

Sacrificium Missæ.

Panes propositionis recentes apponebantur in Sabbato.

Quartum est, panes propositionis, quos perpetuo Deus in templo super mensam asseruari iubebat, Exo. 25. Sabbato mutabantur, recentesq. collocabantur, vt legimus Leui. 24 Hæc plena sunt diuinis mysterijs, quia omnia in figura contingebant illis: ab eorum autem explicatione supersedemus, ne longe ab instituto diuagemur. Illud tamen vnum non prætermittam, nimirum Sabbatum inter cetera maxime præsignasse statum beatitudinis æternæ, in qua completa erit vocis huius significatio. Sabbatum enim quietem significat, quæ in patria illa vera, & perfecta est. ita docet Augustinus lib. 22. Ciuit. cap. 30.

Sabbatum figura beatorum status.

Quattuor ergo illa, quę propria Sabbato diximus, ea, quæ in beatitudine sũt, maxime repræsentabãt. Primo quidẽ Sabbato cibi non præparabantur, sed præparatis vescebatur. Quod suo facto Deus cõfirmauit: nam Manna non pluebat Sabbato, sed die præcedenti quantum pro sabbato etiam opus erat colligebatur, Exo. 16. Sic in cælesti gloria fiet: nam fruemur bonorum operum fructu, quæ in hoc sæculo velut in die parasceues fiunt: non enim operum, sed præmij locus ille est. Quod Dominus Ioã. 4. significauit, dicẽs: *Congregat fructum in vitam æternam.* Secundo non licebat tunc extra vrbes iter facere, nisi modicum, quod pro nihilo reputatur. Quo significatur beatissima, & sempiterna illa mansio: non enim nunc habemus ciuitatem permanentem, sed futuram inquirimus; ad quam postquam peruenerimus, non iã vmquam ab ea discedemus. Tertio iuge Sacrificium geminabatur in Sabbato. Iustus quidem in hoc sęculo redemptionem habet solius animæ corpus vero corruptioni adhuc subiectum est Rom. 7. Mente seruio legi Dei, carne autem legi peccati: illic vero vtriusque est perfecta redemptio. Rom. 8. Gemimus expe-

expectantes redemptionem corporis nostri. Quod Isaias cap. 40. significauit, dicens: *Recepit de manu Domini duplicia*. Quarto, Sabbato renouabantur panes propositionis, & recentes in mensa apponebantur; quia in gloria fiet copiosa, & plena renouatio, reiecta omni vetustate, quã per peccatum contraximus. Tunc implebitur illud Psal. 103. Renouabitur vt Aquilę iuuentus tua. & illud Apoca. 21. Ecce noua facio omnia. Vere ergo Sabbatum figura erat beatitudinis, quam speramus.

B Fuit autem Sabbatum maxime obseruantiæ apud Iudæos, tum quia eo facto recolebant beneficium creationis, quod erat inter ea, quæ a Deo populo illi collata sunt, quæq. ipsi per reliqua festa celebrabant, primum & maximum: tum quia eodem festo, Dei veram, sempiternã que diuinitatem, omnia idola damnantes, profitebantur. Quoniam signum exterius præcipuum, quo verus Deus discernitur, & quo eius sempiterna virtus declaratur, est omnium rerum creatio: qui igitur Deum creatorem veneratur, & recolit eundem vetum, & solum Deum confitetur. Hæc causa est, cur toties vetus testamentum Deum creatorem repetit. Psal. 95. Benedicti vos a Domino, qui fecit cælum, & terrã. Psal. 123. Adiutorium nostrum in nomine Domini, qui fecit cælum, & terram. Sunt quàm plurima huiusmodi testimonia. Recte ergo dixit Philo lib. de victimis, in principio, Sabbati obseruantiã fuisse in ętęrnitatis Dei honorem. Qui enim Deum creatorem cõfitetur omnium, eundẽ æternum affirmat. Hæc de Sabbato.

Sabbati obseruantiæ causæ.

De Neomenia.

Neomenia Græcum nomen est idem significãs, quod Latine nouilunium. Iudæi enim menses; & annos secundum lunæ motum computabant: prima ergo dies Lunæ menstruæ, erat prima mensis, & Nouilunium, seu Neomenia appellabatur: tuncq. festum celebrabatur, quod a noua luna Neomenia etiam dicebatur, ab Hebręis autem vocabatur חֹדֶשׁ quod significat nouũ, quasi sit initiũ & nouus mensis. Nos Calẽdas appellamus Gręco vocabulo, quod vocationem significat, quia prima die mensis Pontifex apud gentes vocato populo, quot dies nonæ a calendis distarẽt, pronunciabat. Huius festi institutio, & Sacrificia in eo offerenda recẽsentur Num. 28. vtebantur Iudæi eo die tubis, vt legimus Num. 10. meminit huius festiuitatis Iosephus lib. 3. Antiqui. ca. 10. Nec in eo Hebræi tenebantur cessare ab operibus seruilibus.

Celebrabant autem Iudęi festum hoc in memoriam perpetuæ diuinæ gubernationis, quasi gratias Deo agentes pro continuis beneficijs ab eius manu prouidaj& omnium gubernatrice procedẽtibus: simul etiam deprecantes, & efflagitantes, ne in futuro ea destituerentur. Idcirco hoc festum celebrabatur in Nouilunio, quod vtrumque continet tempus, cum sit præteriti finis, & futuri initium. Quod etiam in figura illis contingebat: vt enim dicit August. lib. 19. con. Faust. cap. 10. nouilunij festum indicabat nouitatem spiritus, & Euangelij per Christum legi imposito, fine, & idololatria expulsa, efficiendam: de qua dictum est Gala 6. In Christo neque circumcisio aliquid valet, neque præputiũ sed noua creatura. & Tit. 3. Saluos nos fecit per lauacrum regenerationis, & renouationis Spiritus sancti.

Causa celebritatis Neomeniæ.

C Verumtamen non absque mysterio festũ hoc non in plenilunio, quando lunæ virtus magis viget, sed eius defectione celebrãdum Deus præcepit. Cuius rei ratio ex quadam doctrina Gregor. Nazian. orat. 2. de Paschate, maxime elucidatur: erat quippe populus ille in idololatriam nimiũ procliuis, vtpote ab idololatria abstractus, & idololatris circumdatus: idcirco dedit illi Deus sacrificia, & cærimonias, quæ sic Deo vero populum coniungebant, vt quãdam etiam similitudinem, & vicinitatem cum ijs, quæ idololatrę agebant, haberẽt.

Quare nõ in plenilunio sed in nouilunio festum agebatur.

D Hac enim ratione suaui & dulci manu ab illis gentium ritibus ablactabatur; suo post tempore ab ijs etiam omnibus ablactandus. concessit igitur multa similia ritibus gentium, sed in veri Dei cultum per fecta, & commutata. vnde docte, & acute dicit Gregorius legem illam velu: maceriem quandam inter Deum; & idola fuisse. Ex ijs causam propositæ difficultatis facile est intelligere: erant Hebræi propensi ad sacrificandum lunæ cum gentibus, quã cæli reginam appellabant, vt constat Ierem. 14. Prophetamq. audire detrectabãt ea Sacrificia prohibentem: concessit igitur Deus, vt lunæ tempore sacrificarent, sicut & gentes, sed non vt gentes. ipsi lunæ Sacrificium offerrent, sed vero Deo lunæ, & cæli auctori: vtq. hoc significaret non in plenilunio, quando gentes sacrificare consueuerant, sed in lunæ defectione ne lunæ virtuti quasi diuinitatem habentis,

tis, sed ipsi vero Deo, beneficia, quæ accepērant, & quæ sperabant, adscriberent. Hæc de Neomenia.

De Phase, & Azymis.

QVamuis Pascha cum azymorum festo tamquam vnum coniungamus, duæ tamen erant celebritates, vt constat Leui.23. *Mense, inquit, primo quarta decima die mensis ad vesperam Phase Domini est, & die decima quinta solemnitas est azymorum*: a priori autem nempe phase, seu B Paschate posterior festiuitas Pascha etiam dicebatur. De Phase agitur copiose Exo. 12. volēs enim Deus de Ægypto Hebræos educere, & de manu Pharaonis eripere; iussit decima quarta mensis Martij, qui apud illos ab eo tempore Domini præcepto primus anni mensis esse cœpit, vt in qualibet domo agnus immolaretur, cuius sanguine postes, & superliminaria ostiorum vnagerentur; vt Angelus illa nocte ad interficienda Ægyptiorum primogenita ventu rus, pertransiret, & illæsas relinqueret domos agni sanguine tinctas: Idcirco hoc festum dicebatur phase, idest transitus, quia Angelus percutiens transibat per domos Hebræorū, primogenitis eorum parcens. In tanti beneficij memoriam præcepit Dominus Iudæis, quotannis festum celebrare, & decima quarta die mensis Martij ad vesperam agnum per singulas familias immolare, eosq. non crudo, nec aqua cocto, sed igne asso vesci quibusdam adhibitis cærmonijs, quę loco allegato præscribuntur. Fuit autē præceptum Deuter. 16. in Hierusalem tantum, non autem alibi Phase immolare. Dicitur etiam Pascha quod nomen idem significat, quòd Phase, sed hoc Hebræum, illud vero Chaldæum est, vt testatur Philo libr. 3. de vita Moysis. De hoc tamē fusius dicemus cap.13. vbi de Paschate tractandi occasio maior datur.

De Azymis

AZymorū festum simul cū festo Agni incipiebat, nempe ad vesperam decimæ quartę mensis Martij, & per septem dies perdurabat, quorum primus qui erat decimus quintus, & vltimus erant feriati: in quibus nullum seruile opus facere licebat, omnibus tamen septem a decima quarta iunc, vescendum erat azymis, nec fermentatum panem edere licebat, vt constat Exo.12. & Leu.23. & Deut.16. ideoq. festum hoc afflictionis dicebatur, quia nimirum panis azymus afflictionis est, vt pote nec gutturi nec sātati corporū cōue-

A niens: cuius ratio, & explicatio habetur. Deutero.16. *Septem, inquit, diebus comedes absque fermento panem afflictionis, quoniam in pauore egressus es de Ægypto, vt memineris dies egressionis tuæ.* de hoc tractaus Iosephus lib. 3. antiqui. cap. 10. & Philo lib. de sacrificijs Abel, & Cain. Institutum est autem azymorum festum Exo 12. Leui 23. & Deutero. 16. in memoriam illius facti, quando in exitu de Ægypto, præparauerant massam, vt panes coquerēt pro via: superueniente autem primogenitorū occisione, adeo eos vrgebant Aegyptij ad egrediendum, vt fermentandi tempus non concederent: secum autem massam portantes infermentatam, igne coquentes comedebant.

De Pentecoste.

PEntecostes festum quinquagesimo die a festo Paschę celebrabatur, idq. nomen Græcum significat nam πεντηκοστὴ idem est, quòd Latine quinquagesima. est autem in feminino genere, quia suppletur C ἡμέρα, idest dies, quasi quinquagesima dies. A quo autem die Paschæ inciperentur dies hi quinquaginta numerari, habemus Leui.23. & Deutero.16. Sic enim legimus, *Numerabitis ab altero die Sabbati, in quo obtulistis manipulum primitiarum septem hebdomadas plenas vsque ad alteram diem expletionis hebdomada septima, idest quinquaginta dies, & sic offeretisa sacrificium nouum Domino.* A secundo ergo die azymorum, quod etiam affirmat Iosephus D lib.3. Antiquit. cap. 10. quando manipulus segetum offerebatur, & cuius festiuitas incipiebat a vespere primi diei, numerabantur dies hi quinquaginta: quorum quinquagesimus erat festum Pentecostes, quod etiam festum hebdomadarum appellatum est. Num.18. Deuter.16. & 2. Machab.12. Offerebant autem singulæ familiæ eo die duos panes noui tritici, quod tunc meti incipiebat, primitias Deo vt legitur Leui.23 & Deuter. 16. ideoq. festum etiam pri- E mitiarum dicebatur. Ter quidem in anno primitiæ offerebantur Deo, Primo spicarum, & segetum die secunda azymorum. Secundo panum ex nouis granis, in die Pentecostes. Tertio frugum mense Septembri: præcipuæ erant, quæ in hoc festo Pentecostes, offerebantur, ideo appellabatur, festum primitiarum. Fiebant etiam tunc Sacrificia, quæ præscribuntur Leui. 23. de quibus latius tractat Iosephus libro 3. Antiquit. capit. 10.

Quæ

Causa instituționis Pentecostes.

Quæ autem huius festi causa fuerit, nõ facile patet. Quidam ex recentioribus institutum existimant in memoriam legis, quam Hebræi accepisse dicunt die quinquagesima ab exitu de Aegypto, Deo eam tradente Moysi in monte Synai. In qua sententia duo sunt consideranda: vnũ est legem datam esse quinquagesima die ab exitu de Aegypto: alterum est festum Pentecostes institutum in huius rei memoriam. Prius quidem habet graues Patres antiquos fautores: nam Cyprian. ser. de Spiritu sancto. Hiero. ad Fabiol. mans. 12. August. quæst. ex nouo testam. cap. 95. & epist. 119. cap. 16. Leo serm. 1. de Pentecost. & Chrysost. serm. 2. de eodem festo id affirmarunt. Augustinus autem in quæstio. citatis id ex scriptura deducit: nam die tertia mensis tertij, nempe Maij datam dicit legem Exod. 19. Populus autem egressus est decima quinta die mensis primi, scilicet Martij Exod. 12. ab hac autem die vsque ad illam, quinquaginta dies intercedunt inclusiue. Quę quidem computatio patitur difficultatem: nam Augustinus rationem habuit mensium solarium; Iudęi vero & scriptura non hos, sed lunares computat, quos constat minores esse solaribus: vnde ab exitu de Aegypto, qui fuit decima quinta lunę mensis Martij vsque ad tertiam diem lunę Maij, non sunt quinquaginta dies, sed quadraginta septem. Præterea Augustinus a decimaquinta die, quando sunt egressi de Aegypto, computat dies Pentecostes, cum computandi sint a decima sexta, quę erat secunda Azymorum, vti diximus, & ex scriptura ostendimus.

Quo modo lex data dicatur die quinquagesima.

Quamobrem quidã alij diem illum tertiũ Exo. 19. quando lex data est, interpretantur, non quidẽ tertium diem mẽsis, sed tertium ab eo, quando locutus est Moyses populo, sicq. erat sextus dies lunę mensis Maij: tunc autem a die egressus exclusiue, dies quinquaginta numerantur. Quod si ita computes, tunc erit festũ Pentecostes, seu hebdomadarum eodem die, quo data est lex: nam a secunda Azymorum inclusiue, seu a decima quinta die exclusiue, quod idem est, vsque ad sextam diem inclusiue Maij, sunt quinquaginta dies mensium lunarium, quando data est lex, & quando celebrabatur Pentecostes festum. Hoc ergo modo locum habet doctrina Patrũ quinquagesima die ab exitu de Aegypto datam esse legem, & tunc celebratum esse festum Pentecostes, & verum est illud prius dictum.

A Posterius vero, nempe in memoriam beneficij legis acceptę hoc festum esse institutum, ex scriptura nullo pacto deducitur: nam Leuit. 23. & Deutero. 16. huius festi perfecta continetur institutio, & traditio: nec tamen vlla fit legis mentio, quod profecto non parum probabilitatis efficit hanc non fuisse causam. Non enim res tanti momenti prętermissa fuisset a scriptura, si eam causam Deus festi huius esse voluisset: hęc enim verba sola legimus Deuter. 16. *Celebrabis festum hebdomadarum Domino Deo tuo, oblationem spontaneam manus tuæ, quam offeres iuxta benedictionem Domini Dei tui*: quibus verbis non alia causa festi exprimitur, quàm quędam gratiarum actio pro frugum, seu segetum vbertate a Deo accepta: quod Iosephus lib. 3. Antiq. cap. 10. sensit dicens. *Aequum rati Deum, huius vbertatis autorem per gratitudinem honorari hordei primitias offerunt in hunc modum*. Pòst quę verba minutissime, quę in hoc festo agebantur, describit. Philo etiam lib. de decalogo, non longe a fine, non dissimilia verba habet. Inter sacros autem doctores Chrysost. hom. 4. in Acta. in eadem sententia esse videtur, sic enim dicit: Quę est hęc Pentecoste? cum falx mittenda esset in messem, cum fructus essent colligendi: vides typum? vide iam veritatem: cum falx sermonis iam esset adhibenda, cum colligendę fruges, tunc spiritus ille velut acuta falx aduolauit. Hęc Chrysost. Quę omnia probabile efficiunt, causam institutionis non illam fuisse, nempe propter legem quinquagesima die datam. Doctores autem antiqui id solum affirmasse videntur, nempe legem datam die quinquagesima a Paschate, idq. figuram fuisse aduentus Spiritus sancti, ac Euangelij promulgationis, non tamen dixerũt festum illud Iudęorum fuisse institutum in memoriam legis acceptę: longe enim differunt, dicere datam esse legem in die Pentecostes, idq. in figuram aduentus Spiritus sancti, & Euangelij promulgationis, & dicere institutum esse festum in memoriam legis. Illud affirmarunt sacri doctores communiter, non autem hoc.

De festo tubarum.

FEstum tubarũ prima die septimi mensis, qui dicitur September, agebatur, eratq. solemne, ab omniq. seruili opere abstinendum erat. Sic habetur. Leu. 23. & Num. 29. vbi appellabatur festum vociferationis,

rationis, & clāgoris quia clangebatur tubis. Quo autem genere tubarū tunc vterētur Iudæi, non est expressum in illis locis, est tamen locus Psalmi 80. *Buccinate in Neomenia, tuba, in insigni die solemnitatis vestra.* qui intelligendus videtur de hoc festo: non enim erat Neomenia dies solemnis, nisi hæc quæ erat prima dies mensis Septembris: quæ quia coniuncta erat cum festo tubarū solemni, dicta est insigniter, solemnis. Vti enim supra diximus, ceteræ Neomeniæ erant quidem festi dies tamen non solemnes, nec ab opere seruili cessare oportebat. Neomenia igitur solemnis erat illa, in qua festum hoc celebrabatur. quod si hunc locum Psalmi sic exponamus, tunc quo tubarum genere vterentur Hebræi, deducimus, nempe buccina, seu tuba cornea, hoc namque significat vox Hebræa, שׁוֹפָר sophar, ceteræ enim tubæ, quibus in alijs festis vtebantur, dictę erāt חֲצֹצְרוֹת chatsotserotħ quibus clāgebāt in communibus Neomenjis, vt habetur Num. 10. quod etiam ex Iudæorum traditione constat, qui in hoc festo tubis corneis buccinare solent.

Causa institutionis festi tubarū.

Quæ autem causa, & ratio fuerit institutionis huius festi difficile est determinare, cum nihil certi ex scriptura habeamus. Recentiores quidā existimant institutum esse in signum liberationis illius, qua septimo quoque anno serui donabantur, remissioq. fiebat ijs, qui ære alieno oppressi erant, vt legitur Exo. 21. & Deuter. 15. quinquagesimo etiā quoque anno perfecta erat liberatio: nam res venditæ, vt domus, vineæ, prædia ad primos dominos reuertebantur, dicebaturq. annus Iubilæi: quādo clangebāt buccina, clāgorq. incipiebat prima die Septembris, vt habetur Leu. 25. Hęc opinio non videtur mihi admodum probabilis, quoniam Leui. 23. quando hoc festum institutum est, dicitur memoriale, quasi in memoriam, & recordationem eorum, quę gesta erāt, instituerετur, quod liberationi huic acommodari nō facile potest. Adde festum hoc, si ea esset causa nō debuisse celebrari, nisi septeno quoque anno nō autem singulis, cum liberatio hæc non fieret singulis annis. Cōmunis Hebræorum sententia est, hoc festū institutū esse in memoriam liberationis Isaac, quādo aries cornibus suis inter vepres hærēs pro Isaac patre Iudęorū cōmuni immolatus est, & idcirco corneæ tubæ clāgore in hoc festo Iudęos vsos fuisse. Nō est hæc sententia improbabilis, est tamen alia quædam, cui consentire videntur Basil. & Theodor. in illum locum Psalm. 80. *Buccinate in Neomenia, tuba.* quæ talis est, institutum esse hoc festum in memoriam diuinę contestationis factæ in monte Syna, quando legē dedit populo per Moysē: tunc enim Deo loquēte populus audire sibi videbatur ibi sonitum buccinæ, seu tubæ corneæ, vt habetur Exod. 19. hanc sententiam confirmat quod dictum est supra de Pentecoste, nimirum eam non esse institutam in memoriā legis datæ. hæc omnia probabilia sunt, nec certi aliquid statui potest.

De festo Expiationis.

HOc festum erat celeberrimum, & maximæ venerationis apud Iudæos. Quod Domini præcepto decima die mensis Septembris agebatur, vt constat Leui. 16. & 23. quando non solum ab omni seruili opere vacandum erat, sed oportebat, vnumquemque animam suam, ieiunijs, alijsq. pœnitentię operibus affligere. Huic festo singulare erat, quòd tunc summus Sacerdos ingrediebatur Sancta sanctorum, nec præter hunc diē licebat illi ingredi, vt habetur Leui. 16. & ad Hebr. 9. quando ipse orabat, & pro se, & pro populo, offerebatq. tam pro suis, quàm pro populi peccatis. Multæ cærimoniæ, & mirādæ significationis hoc die fiebāt, quas legere facile quisque potest Leui. 16. in hoc enim passio, & mors Christi, per quam expiati, & mundati a peccatis sumus, maxime repręsētabatur. huius festi institutionis causam ipsa scriptura docet Leui. 16. *Erit,* inquit, *vobis legitimum sempiternum, vt oretis pro filijs Israel, & pro cūctis peccatis eorum semel in anno.* Aliqui recentiores existimant institutum esse in memoriam expiationis, & veniæ, quam populus misericorditer obtinuit de peccato, quod adorando vitulum in deserto cōmisit. Hæc causa nō nititur firmo fundamento: immo videtur scripturæ sensui parū cōsona, sic enim non esset expiatio, sed gratiarū actio. Quòd si expiatio aliqua esset, potius pro præteritis, & alienis populi peccatis fieret, eū tamen vere pro peccatis proprijs sacerdotis, & populi tunc existentis celebraretur: vera ergo causa est, quam ex scriptura proposui.

Causa institutionis solemnitatis expiationis.

De scenophegia,

SCenophegia vnū erat ex celeberrimis Iudæorum festis, quod decima quinta mensis Septembris celebrabatur, septem-

a gentibus prophanatum; reædificatũ est a Iuda Machabęo quando hoc festũ incœpit, & institutum fuit vt a posteris solénitér celebraretur. Sicut habetur. 1. Mach. 4 encænia enim innouationem, & dedicationem significant; agebatur autem prope finem mensis Nouembris. Quia vero de ijs, quæ ad hanc festiuitatem pertinent cap. 10. Ioánis copiose dicendum est, nunc supersedeo. Hoc loco ea tantum quę ad solemnitatem eius spectabant explicabo. Quibus igitur cærimonijs, & qua solemnitate, hoc festum sanctificabatur, scriptura subindicat: nam libro 2. Machab. cap. 10. sic de hoc festo scriptum est: *Qua die templum ab alienigenis pollutum fuerat, contigit eadem die purificationem fieri vicesima quinta mensis, qui fuit Casleu. Et cum lætitia diebus octo egerunt in modum tabernaculorum recordantes, quòd ante modicum temporis diem solemnem tabernaculorum in montibus, & speluncis more bestiarum egerant: propter quod thyrsos, & ramos virides, & palmas præferebant ei, qui prosperauit mundare locum suum. Et decreuerunt communi præcepto, & decreto vniuersa genti Iudæorum omnibus annis agere dies istos*. Ex his verbis deducimus festum hoc celebratum esse in modum, & similitudinem quandam festi scenopegiæ, quæ similitudo in eo sita erat; tum quia octo diebus perdurabat: tum etiam quia sicut scenopegia erat in memoriam tabernaculorum, in quibus patres per desertũ habitarunt, ita hoc festum agebatur cum quadam recordatione temporis, quando exules a patria in montibus habitabant, & in eis festa sua celebrabãt. Qua de causa quamuis non habitarent in tabernaculis, sicut in scenopegia facere solebant, tamen thyrsos, & ramos virides illis diebus præferebant, Deo gratias agentes: quòd dignatus fuerit templũ restituere, ipsumq. mundare, in quo possent festa sua celebrare, & sacrificia offerre. Ex hoc loco facile est alterũ intelligere, qui legitur libro. 2. Macha. c. 1. vbi Hebræi habitantes Hierusalem Hebræis Ægypti incolis in hæc verba scribunt: *Facturi igitur quinta & vicesima die mensis Casleu purificationem templi; necessariũ duximus significare vobis, vt & vos quoque agatis scenophegia*. Sensus est hic, vt & vos agatis purificationem, quasi seu in modum scenophegię. est enim phrasis Hebræa: solent namque Hebræi frequenter supprimere particulam similitudinis caph. inter multa autem exempla illud est Isa. 66. *Qui immolat bouem, quasi*

A *qui interficiat virum: Qui mactat pecus, quasi qui excerebret canem: Qui offert oblationem, quasi qui sanguinem suillum offerat. Qui recordatur thuris, quasi qui benedicat idolo*. In his quattuor sententijs, quæ similitudinẽ significãt, in Hebræo deest particula similitudinis expressa, sed est supplẽda in Latino, & Græco sermone: ita etiã in hoc loco factũ est. Hinc est quòd in quibusdam codicibus Græcis legitur ὡς, quæ est particula similitudinis, quasi dictũ esset, facite purificationem, sicut scenophegiam. Aliter enim sensus nõ videtur satis

B accommodatus: nã Hebræi Hierosolymitani non inducebãt Ægyptios ad celebrãdam scenopegiam; quam iam hi celebrauerant, & cuius celebrationis tempus iam transierat: sed ad agendam purificationem in modum scenopegiæ, vti supra declarauimus. Hęc de solenitate Encæniorum dicta sint. Iosephus lib. 12. Antiquit. c. 11. affirmat suo tempore hoc festum appellatũ luminum festum, quia vt ipse credit, ex insperato tanta eis illuxit festiuitas.

De festo Iudith.

C

DEcretum est ab Hebręis diem illũ, quando Iudith Holofernem occidit, & populum ab obsidione liberauit, inter festos, & sacros adnumerari: sic enim legimus Iudith. 16. Dies *victoriæ huius festiuitatis ab Hebræis in numero sanctorum dierum accipitur, & colitur a Iudæis ex illo tempore, vsque in præsentem diem*. Quibus cęrimonijs vterentur, incertum est, licet tamen coniectari, eisdem aut multum similibus, cęrimonijs celebratum esse festum a posteris,

D quibus primi Patres a principio celebrarunt: de quibus legendus est locus proxime allegatus.

De festo Mardochæi.

INsigne beneficium acceperunt Iudęi tempore Assueri regis: cum enim calumnijs Aman cuncti Hebręi, qui sub illius dominio degebãt, morti essent adiu-

E dicati, Mardochęi patrui reginę Esther, eiusdemq. Esther opere, & consilio, ac intercessione; factum est, vt a tam graui periculo populus Hebręorum diuinitus liberaretur, malo in aduersarios conuerso, & persecutoribus occisis, vt scriptũ est in lib. Esther. Qua propter institutum est solemne festum magna cum lętitia, & gratiarum actione a posteris celebran-

dum decima quarta die mensis Adar, qui est Februarius: appellabaturq; festum Mardochæi, vt constat ex lib. 2. Machab. cap. vltimo.

De festo pridie Mardochai diei.

PRidie festi Mardochæi, nempe decima tertia die mensis Adar, seu Februarij aliud festum agebatur in memoriam & gratiarum actionem pro quadam victoria diuinitus cõcessa. lib. 1. Machab. cap. 7. & lib. 2. cap. vlt. vbi refertur victoria illa insignis, quam Iudas Machabęus contra Nicanorem regis Syrię ducem, qui infinito pene militum numero ciuitatem inuaserat, ope diuina obtinuit. Duce enim, copiosaq. militum multitudine interfectis, mirabiliter patriam liberauit. Quapropter publico consilio, & mandato festum quotannis celebrandum institutum fuit, quod Syriaca voce idem significante, quod Latine, pridie Mardochæi diei, appellatum est, vt legitur. libro 2. Machab. cap. vltimo, non tantum quia pridie illius festi, nempe decima tertia Adar, seu A mensis Februarij celebrabatur: sed etiam, vt existimo, quia non minus fuit hoc beneficium, quàm illud, quod tempore Mardochæi acceptum est, quando ab imminente, & generali interfectione totus populus diuina ope fuerat ereptus. Meminit huius festiuitatis Iosephus lib. 12. Antiquit. cap. 17.

De festo a Simone instituto, & festo ignis.

LIbro 1. Machab. cap. 13. Simon Machabæus, postquam ab arce Sion hostes, qui eam possederant, potenti manu B expulit, eamq purificauit: festum instituit vicesima tertia die Aprilis, qui mensis erat secundus, quotannis celebrandũ. Vltra hæc refert etiam scriptura festum sacri ignis, quem post Babylonicam captiuitatem in aquam crassam mirabiliter conuersum inuenerunt, vt habetur lib. 2. Machab. c. 1. quę omnia facile est cuique in locis scripturæ allegatis perlegere: in præsenti ea numerasse sufficiat. Ad nostrum enim institutum hæc, & alia pluribus verbis prosequi, non facit.

Dixerunt autem ad eum fratres eius.

COMMENTARIVS.

COnsanguinei secundum carnem Christi, *Fratres*, dicti sunt. Hi ascensuri Hierusalem celebrandæ solemnitatis causa, Christum etiam ad veniendum inuitant.

ANNOTATIO III.

Qui hoc loco fratres Domini vocantur, non fuerunt de numero duodecim.

QVi sint hi fratres in cap. 2. annotatione octaua, & decima ostendimus: porro vnum hic aduertendum superest, horum neminem fuisse de duodecim numero, idq. & locus præsens Ioannis, & alia etiam scripturæ testimonia probant. De his enim fratribus, verbis sequẽtibus dicitur: *Non credebant in eum fratres eius*, at de duodecim paulo superius dictũ est: *Nos credimus, & cognouimus, quia tu es filius Dei.* Igitur hi fratres nõ erant de numero duodecim, quia non credentes de credẽtium numero esse non possunt. Confirmatur hoc idem ex Matth. 12. Ecce, inquit, mater tua, & fratres tui foris stant quærentes te, & extendẽs manus in discipulos ait: Ecce mater mea & fratres mei. Erant ergo fratres hi extra numerum A Apostolorum, qui semper Dominum sequebantur, non autem illi. Pręterea Act. 1. ibi Apostoli nominantur, & inter eos Iacobus Alphæi, Simon, & Iudas, adijcitur: hi erant omnes perseuerantes vnanimiter in oratione cum mulieribus, & Maria matre Iesu, & fratribus eius. Erant ergo hi fratres alij ab Apostolis, nec de numero erat vllus eorum. Ita tenet Hier. ad Galat. 1. de Iacobo fratre Domini, qui vnus erat ex fratribus, quem a numero duodecim excludit, affirmans alios etiam præter duodecim esse dictos Apostolos. Et hanc eandem sententiam tueri videtur August. tract. 28. & Chrys. ho. 47. & iuxta doctrinam Hieronymi intelligendus est Cyrillus lib. 4. cap. 32. vbi aliquos ex his fratribus fuisse postea Apostolos affirmat: non

non quidem de numero duodecim, sed de numero illorum, qui etiam dicti sunt Apostoli. Nam satis indicat Cyrillus non fuisse hos fratres de numero duodecim, dum dicit fuisse postea Apostolos, quasi tunc non fuerint: at duodecim tunc Apostoli erant. Est igitur Cyrillus in eadem sententia cum Hieronymo, & Augustino, & Chrysostomo, fratres hos non fuisse de numero duodecim.

Transi hinc, & vade in Iudaam, vt & discipuli tui videant opera tua, qua facis.

COMMENTARIVS.

ERat hoc festum tabernaculorum vnum ex tribus, quando tota Iudæorum multitudo in Hierusalem in templo adoratura conueniebat. Exhortantur igitur fratres Dominum, vt ascendat in Hierusalem, & ibi etiam opera insignia, & miraculosa edat; causam autem exponunt, nempe *Vt discipuli tui videant, qua facis opera.* Et attende particulam *Et*, & verbum *qua facis*: non enim exhortantur, vt faciat opera miraculorum quandoquidem ea iam in Galilæa operabatur; sed monent, vt sicut in Galilæa faciebat, faceret etiam in Hierusalem, vbi erant quoque discipuli eius, idest studiosi & eius doctrinæ sectatores; vt exponit Chryso. hom. 47. vt etiam isti videant opera talia. Est ergo sensus: Tu mira operaris in Galilæa, ascende in Iudæam, & similia opera etiam illic fac, vt discipuli quos ibi habes, videant opera hæc mira, sicut vident Galilæi, & discipuli quos in hac regione habes. Hæc fratres dicebant eo animo, vt certiores fierent, an is vere esset Christus: in Hierusalem enim erant Pharisæi legis doctores, & periti scripturarum, ac principes Iudæorum, qui rectum & legitimum iudicium huius rei facere posse videbantur.

ANNOTATIO IIII.

Cur Dominus a fratribus Hierosolymam fuit inuitatus.

QVo animo, quaque intentione fratres hi ad hunc ascensum in Iudæã inuitauerint Christum, varie doctores exponunt. Primo loco Euthymius dicit hos fratres finxisse quidem bona suadere, tamquam cognatos, & familiares, finem tamen eorum paruum esse ab inuidia procedentem: conabantur siquidem eum in Iudæam pellicere, vt ab illis occideretur, qui eum interficere quærebant: causam vero prætexebant, quod oporteret discipulos quoque eius, qui ibi erant siue turbas, quæ illum in Iudæa sequebantur, intueri signa quæ ipse ederet. Hæc Euthymius. Sed tam deprauatã in his fratribus voluntatem affirmare argumenta nulla conuincunt, propterea id parum verisimile duco.

Secundo loco Chryso. hom. 47. hæc, & sequentia dicta esse per quandam insimulationem affirmat, quasi eum timiditatis, & ambitionis insimularent, qui gloriam hominum ex vna parte ambiret, ex altera timiditate quadam retineri videretur, ne loca celeberrima frequentaret: ideoq. dicunt: *Transi in Iudaam.* vbi templum, vbi sacerdotes, vbi legis doctores sunt: si cupis gloriam captare hominum, ne timidus in hac priuata regione commoreris. At dices quid hos mouit, vt Christum sic insimularent? Chrys. responsionem indicat, quia suspitionem, inquit, habebant, an vere opera hæc Christus faceret. Existimo significare velle Chrysostomum dubios esse fratres, an opera illa Christi, essent opera diuina virtute facta: propterea q. eum exhortari, vt in Iudæam veniat, vbi recte ea discerni posse credebant. Ex incredulitate igitur mouebantur isti fratres, non ex inuidia, secundum Chrysostomum. Probabilior est hæc expositio, quàm præcedens: tamen non satisfacere videtur: nam verba non indicant dubitationem, aut suspitionem de operibus Christi.

Tertio loco Aug. tract. 28. affirmat hos ambitione quadam motos inducere & exhortari Christum ad hãc mundi gloriam quæren-

lib.4.cap.3 2. illos ad vanam gloriam exhortatos esse Christum asserit, quasi vero ipse hæc signa faceret, vt humanam laudé captaret, & probabilis est expositio. Sed mihi magis placet, quod in cōmentario dixi, & adhuc explicatius repero, nō quidē eos in vanā gloriā Christū inducere voluisse, nec Christū propter vanā gloriā illa signa facere arbitratos esse: sed quod verū est in hac parte sensisse, & protulisse. Christus enim ab hominibus nosci & credi volebat, quia id ad eorum salutē necessarium erat, vt tamquā verus Christus reciperetur, idq. fratres sciebāt. Nō enim ignorabant Christum suis signis se esse Mesiam ostendere, & vt talem recipi voluisse: neque hoc ambitioni tribuebant, sed quod ipse existimaret eam cognitionem esse necessariam hominibus. Dicunt ergo fra-

Auctoris sententia.

A tres: Si tu quæris ab hominibus recipi, & coli tamquam Christus & Mesias, fac tua opera loco & tempore celebri, vt omnibus nota sint, ita enim futurum est vt Mesias habearis. Non enim semper qui opera facit, & ab alijs notus esse cupit, ambitiosus est: maxime cum in bonum finem optaret ab alijs cognosci. Non ergo ambitionis Christum insimulabant, sed quod ille intendebat, vere ea ratione commodius fieri posse iudicabant, si in Iudæam abiret. In hoc tamen isti fratres arguendi sunt, quòd Christum sui officij admonere

B voluerint eumq. taxare, quasi non prudenter faceret, qui cum ab omnibus cognosci cuperet, non se in locum celebrem conferret: quod factū est, quia tūc in eū, vt paulo post dicit Euangelista, nō credebāt. Hæc mihi probabilior visa est expositio.

Si hæc facis, manifesta teipsum mundo.

COMMENTARIVS.

PErseuerant inducentes Christum, vt in Iudæam abeat; tum vt discipuli eius etiam hæc videant opera: tum quoniam qui se omnibus manifestare cupit, loci celebritatem quærit: tum denique his verbis, *Si facis hæc*, id est, cum tanta opera facias, non est æquum, vt pauci ea cognoscant, mundo te ipsum debes notificare, non Galilęis dumtaxat, vt per opera talia mundus, id est omnes Iudæi te cognoscant.

ANNOTATIO VI.

CHrysost.hom.47. & Euthymius hæc verba dubie exponunt: *Si hæc facis*, si vere habes virtutem talia faciendi, mundo te manifesta: suspicabantur enim miracula illa phantastice fieri. Quæ expositio difficultatem habet: nam tot infirmorum sanitates restitutæ, & alia huiusmodi quæ sensibus proprijs, & longo tempore permanere omnes experiebantur, phantastice esse facta credi non permittebant. Potius suspicari potuissent, an diuina virtute, vel dæmonis artificio ea facta fuissent: quamuis nec hoc eos suspicatos esse ratio vlla probet. Rectius ergo Cyr.lib.4.c.32. & Aug. tract. 28. affirmatē dicta hæc esse

A verba exponunt: *Si hæc facis*, id est, cum tanta facias opera, manifesta te omnibus: tot enim, & tanta facta, vt omnibus nota fiant, postulant. Hāc secuti sumus in commentario expositionem: solet enim hæc particula *Si*, in hac vsurpari significatione. Ioan.14. Si diligitis me, mandata mea seruate. Non dubitabat Christus de dilectione Apostolorum erga se, sed sensus est affirmatiuus cum quadam illatione, ac si diceret: cum me diligatis, mandata mea vos oportet seruare, hoc enim postulat dilectio erga me. Ioan. 18. Si ergo me quæritis, sinite hos abire: id est, cum me solum quæratis, hos abire permittite.

Neque enim fratres eius credebant in eum.

COMMENTARIVS.

CAusam, cur hæc omnia fratres dixerint, eam esse dicit, quia non credebant in eum. Signa vera esse non dubitabant, tamen eum esse Dei filium, & verū Messiam

Messiam in lege promissum nondum credebant. In Iudæam ergo eum remittebant, quo tota Iudæorum multitudo conuentura erat, vbi periti & doctores legis erant, vt ibi, quis esset, decerneretur; quod eis in Galilæa fieri non debere, nec posse videbatur. Quia igitur non credebant eum esse Christum, propterea hæc fratres eius dicebant. An omnes fratres eius, nempe quattuor illi, quorum capite secundo mentionem fecimus, an eorum aliqui hæc dixerint, certum non est: eos tamen omnes hæc dixisse probabile est.

ANNOTATIO VII.

Cur fratres Christi dicãtur in eũ non credere.

QVare Euangelista eos non credidisse narrauerit, nõ omnes eodem modo exponunt. Cyril. lib. 4. cap. 32. dicit, ne tam friuola, & deiecta verba credentes dicere viderentur, eo ab Euangelista dictum esse: *Neque enim credebant in eum:* id est, ideo tam friuola, & deiecta dixerunt, eum ad vanam gloriam prouocantes, quia non credebant in eum: si enim credidissent, eum vtique nouissent, nec sic ei locuti fuissent. Chryso. hom. 47. aliter respondet: nempe dictum esse non illos credidisse propter duo: prius est quia nimia, & aspera, & intempestiua quadam confidentia locuti sunt: alterum, quia an quæ faceret, Dominus vere faceret, in dubium reuocabant: quæ duo si credidissent, vtique non fecissent. Mihi visa est potius alio referenda hæc incredulitas: nempe non credebant esse Christum, propterea vt in Iudæam iret vbi id discernendum eis videbatur, inuitabant: cum & ipsi id scire cupiuerint. Quamobrem increduli quidem erant, quia vnde scire possent, iam habebant: tamen non adeo increduli, vt id fieri posse omnino negarent: sed dubij eum ad locum certiorem remittebant. Hac igitur de causa dictum est: *Non credebant in eum fratres*: respexit enim Euangelista causam impellentem eos, vt hæc dicerent, nempe incredulitatem: ex qua procedebat tanta loquendi audacia, & indiscreta confidentia.

Dixit ergo eis Iesus: Tempus meum nondum aduenit, tempus autem vestrum semper est paratum.

COMMENTARIVS.

TEmpora hæc ad ascensum in Hierusalem referuntur. estq. sensus: Nondum est tempus commodum, vt ego proficiscar in Hierusalem, vobis omne tempus commodum est, & aptum, vt quando libuerit illuc ire possitis. Hoc dicit Dominus, quia Iudæi vitæ ipsius tendebant insidias, eumq. interficere quærebant, propterea more humano loquens, inquit: *Nondum aduenit tempus meum*, id est mihi aptum, & commodum non est: vobis quibus nihil imminet illic periculi, quodcumque tempus est opportunum, & libere illuc ascendere potestis. Hæc respondet Dominus, quia fratres in Hierusalem ascendere eum inuitabant, & exhortabantur; verum Dominus se excusauit, propterea Euangelista apposuit particulam *Ergo*, causam vt responsionis indicaret eam esse, quia tunc fratres proficisci Hierosolymam eum hortabantur. Perpende humili-

Saluatoris humilitas.

tatem Saluatoris; potuisset expresse eos arguere dicens, vos impudenter me officij mei admonetis, quasi quæ mihi facienda expediant, ignorem: potuisset etiam eis responsum negare quasi incredulis, & audacibus; non tamen hæc facit, sed causam cur tunc quando inuitabatur, non ascenderit, reddit, quia *Nondum aduenit tempus meum*. Iisdem tamen verbis fratres tacite arguit, quasi diceret; scio quid mihi faciendum sit, nec vestro indigeo consilio. Non ascendo nunc, quia nondum est meum tempus. Tempus vocat suum, quando cum minori periculo, humano more loquendo, ascendere poterat: id autem fuit quando iam

do iam furor Iudæorum deferbuerat; qui primis festi diebus eum auide expectabant, vt in sequentibus patebit.

ANNOTATIO VIII.

Diuersæ patrum expositiones. Varie verba superiora exponunt Doctores. Primo loco Cyril. lib. 4. cap. 33. hæc tempora ad manifestationem refert, vt sit sensus: *Nondum aduenit tempus meum*, quando me sum gentibus, & mundo toti manifestaturus: omnia facio secundum Patris ordinem. Gentibus sum manifestandus, postquam a Iudæis repellar: hoc tempus nondum aduenit: at vestrum, quando ad meliora proficere possitis, semper est paratum: quia nunc etiã vos potestis proficere, & ad melius reuocari. Hæc Dominus dicit, quia illi eum ad manifestãdum se mundo exhortabantur. Ad hanc exhortationem refert Cyrillus responsionem istam. Secundo loco August. tract. 28. de tempore glorificationis Christi exponit: Nondum, inquit, est tempus glorificationis meæ: prius enim oportet me humiliari, & mori, & per hanc humilitatem ad gloriam meam ascendere. Tempus autẽ gloriæ vestræ in hoc mundo est: ideo semper est paratum. Refert August. hanc responsionem ad id, in quod fratres inducebant, nempe vt gloriam quæreret. Tertio loco Euthymius ad tempus passionis refert in hunc modũ: Tempus, quo conuenit, vt ego in Iudæam vadam occidendus, ad quod vos laboratis, nõdum est: quid me vrgetis ante tempus? Tempus autem, quo vos in Iudæam abeatis, semper est in promptu: mihi impedimento est tempus, quòd nondum adest: vobis autem nihil est impedimento, cum iam vna cũ Iudæis sentiatis. Hæc Euthymius. Quam expositionem adhibet Chrys. hom. 47. sed sub dubio: hanc tamen superius exclusimus, dum ostendimus fratres hac peruersa animi intentione non hæc esse locutos. Quarto loco idem Chrysost. exponit: Qui estis vos, qui mihi consulitis, & me docetis? tempus meum nondum aduenit. Quibus verbis insinuat expositionem, quam nos in commentario sumus amplexi, vt ad id hæc verba referantur; quod discipuli eum ascendere tunc Hierusalem occasione festi exhortabantur. Quorum intentione relicta, Christus ad verba respondet, nondum esse sibi aptum tempus, sicut erat tempus illorum: indicãs pericula grauissima quæ illic eum manebant, non autem eos: humano enim more loquitur: qui quatenus Deus erat, nullum periculum formidabat.

Non potest mundus odisse vos, me autem odit: quia ego testimonium perhibeo de illo, quòd opera eius mala sunt.

COMMENTARIVS.

Causam cur tempus suum nondum aduenerit, & illorum sit paratum, exponit: quia vos mundus non odit, *Me autem odit*, propterea vos sine periculo versari vbique & semper potestis, ego autem minime. Causam autem odij explicat: quia opera eius mala reprehendo; mundus ergo reprehensionem nolens admittere, reprehensorem occidere quærit. Tacite causam, cur non odio eos habet mundus, insinuat: quia ipsi non reprehendunt, nec testimonium perhibent de mundo; quòd mala sunt opera eius. Mundum vocat malos homines, quibus mundus plenus erat, sed præcipue Iudæos, quos fratres etiam nomine mundi significarunt: *Manifesta te mundo*. Dicit ergo se Iudæis exosum, quia eorum mala opera corrigebat: quam correctionem, cum fratres non adhibuerint, a tali odio liberi erant, libereq. cum eis conuersari semper poterant. Dicit autem, *Non potest vos mundus odisse*, non quod omnino impossibile sit, sed vt Grego. Nazian. orat. 4. Theolo. exponit, quia inconsentaneum est, vt similes sibi similes odio prosequantur in eo, in quo similes sunt. Solet aliquando similis sibi similibus vt dicitur, figulus figulo inuidere, sed non in eo, in quo simili-

similitudo consistit, est inuidentia, nec id est odij ratio. His verbis Dominus suam innocentiam indicat, qui propter iustam causam persecutionem iniuste patiatur. Similiter Iudæorum malitiam ostendit, qui innocentem odio habeant; & simul fratrum incredulitatem taxat, quod in eadem sint incredulitate, in qua & illi; eaq. de causa odio non sint habiti, ac proinde secure vbique degere valeant.

ANNOTATIO IX.

CYrillus lib. 4. cap. 34. hęc verba sicut & nos exponit: quamquam non vt causam præcedentis sententiæ, sed vt nouam aliam respõsionem interpretatur. At accommodatior est expositio, vt hęc verba sint causa, cur tempus suum nondum aduenisse, illorũ autem esse paratum Dominus dixerit: & sic Chrysostomus hom. 47. & Euthym. exponunt, & connectunt. Tamen in hoc non mihi probantur, quod in eum interpretantur modum: *Mundus non potest odisse vos*, quia idem sentitis, & ad idem tenditis cum ipso, nempe, vt ego occidar: iam enim sæpius diximus nullam rationem esse, ex qua talis fratrũ intentio constet. Rectius dicimus eos non odio habitos a mũdo, nempe Iudęis, quia non credebant, vt & ipsi, in Christum, nec vita seu opera mala eorum ab his reprehensa erant: sed omnes humana sapiebant, humana quærebant. Nec est ista sententia Saluatoris contraria ijs, quæ experimur, & quæ scriptura testatur: inter malos enim sæpe sunt odia, iurgia, & persecutiones mutuæ, nec etiam omnibus malis licebat ire tunc libere, & secure in Iudæam: sed sententia Domini est secundum materiam præsentem restringenda: Vos non habetis impedimentum eundi, sicut ego habeo: nõn enim vos quærunt Iudæi interficere, sicut me: quia vos mala opera eorum non arguitis, sicut ego facio & feci: & vos in eadem estis incredulitate erga me, in qua illi. Similis enim in eo, in quo similis est, vti diximus in commentario, alteri non aduersatur, nisi ex causa aliqua dissimili. Et nota causam vnam, cur Iudæi quęrebant interficere, non quia sabbato curabat, quamuis id prætexerent: sed quia eius correctionem sustinere nolebãt, iuxta illud Sapien. 2. Contrarius est operibus nostris, & improperat nobis peccata legis &c.

Causa propter quam Iudæi occidere quærebant.

Vos ascendite ad diem festum hunc: ego enim non ascendam ad diem festum istum, quia meum tempus nondum impletum est.

COMMENTARIVS.

NE ex verbis dictis fratres hi, ab ascensu in Hierusalem ad festum peragendũ retraherentur, neve Christum omnino non ascensurũ conciperent, vtrumque remouet *Ascendite vos*, inquit, *ad diem festum hunc*, celebrandum; ne prætermittatis mei causa vel vlla alia ascendere, cum vestrum tempus semper sit paratum, at ego nondum ascendam; idest, nunc vobiscum non ascendo, quia tempus adhuc meum, quando me ire oportet, nondum est impletum; quo tamen impleto, ascendam. Non negat Dominus se omnino non ascensurum, sed tunc cum eis non iturum, at expectaturum temporis sui opportunitatem, qua superueniente etiam erat venturus. Exhortatur fratres, vt legis cærimonias, & festa obseruent; nondum enim legis tunc obseruantia cessauerat; ne autem scandalizarentur, quod ipse nollet ire non absolute negauit, sed nondum sibi esse opportunum dixit; insinuans se etiam ad diem festum venturum. Per diem festum, totum celebritatis tempus significat, quod octo diebus durabat: inferius enim dicitur, die festo mediante ascendisse in templum, & tamen quarto die ascendit, vt ibi dicemus.

ANNO-

ANNOTATIO X.

Quomodo verum est Christū nō ascendisse ad festum variæ auctorum sententiæ.

Difficultas est, qua ratione dictum sit, *Ego non ascendam*, seu *Non ascendo*: sic enim aliqui legunt, cum tamen legamus Christum ascendisse. Porphyrius vt refert Hieronymus lib. 2. cont. Pelagianos propter hæc verba Christum incōstantię, & mutationis arguebat, quod cum dixerit se non iturum, postea mutato proposito iuerit.

Primo igitur loco aliqui ea de causa verba hæc de textu tollunt sed temere, & falso: essent enim etiam tollenda, quæ sequuntur: *Tempus meum nondum est impletum*, & tamen omnes antiqui expositores tam illa, quam illa legunt & exponunt, & codices omnes Latini, & Græci ea habēt.

Secundo loco alii tollunt pronomen, *Istum*, vt legamus: Ego non ascendam ad diem festum, quasi Dominus non dixerit se ad illum diem festum non ascensurum, sed ad aliquem non ascensurum. Quod præterquam temere etiam & falso asseritur, vanum, & ridiculum est: nam Dominus de eodem festo loquebatur, ad quod fratres exhortabatur. Præterea, quia si dematur pronomen, & legamus: *Non ascendam ad diem festum*, significat se nec ad illum, nec ad vllum alium ascensurum: nam negatio fit generalior ablata pronominis restrictione. Vanum igitur plane est hæc verba abradere, cum verus textus habeat: *Non ascendam ad diem festum istum*.

Aliter igitur tertio loco respondet Cyril. lib. 4. c. 35. legit enim verba negatiue, sicut Latine sonant: *Non ascendam*, & interpretatur: Non ascendam ad celebrandum diem hunc festum, volens iam significare solemnitatum, & legis abrogationē. Quamuis enim permitteret fratribus vt celebrarent, ipse tamen se nolle iam ea seruare indicabat: quod si postea ascendit, non id celebrandi causa factum est, sed vt doceret. Vera igitur est Saluatoris enuntiatio, *Non ascendam ad diem festum istum*, nec contraria facto, quia póstea ascendit. Propterea forsan dictum est, non ascendam ad diem hunc festum, vos ascendite: & non dictum est absolute non ascendam. Quæ Cyrilli expositio patitur difficultatem: Nam verbis sequentibus, *Quia tempus meum nondum est impletum*, hæc causa non aptatur huic, quod celebrare nolit diem festum. Deinde fratres maximum scandalum passi fuissent, si eum legis celebritatem tantam contemnere in-

A tellexissent. Vna enim ex causis, propter quas Dominus legē illam seruare voluit: ea fuit, ne in ipso Iudęi grauiter scandalizarentur, quod legem Dei contemnere visus esset. Præterea quia dicitur inferius ascendisse ad diem festum.

Quarto loco August. tract. 21. aliam responsionem sequi videtur: nempe, *Non ascendam ad diem festum hunc*: gloriam meam quærens; ad quam fratres exhortabantur: *Quia nondum est tempus impletum*, quando meam gloriam sum adepturus: sed huic expositioni obstat verbum

B præcedens: *Vos ascendite ad diem festum, ego non ascendam*, negat se ascensurum ad diem festum, ad quem fratres ascendere exhortatur, & tamen non eos inducit ad vanam gloriam. Adde quod superius hāc expositionem reiecimus. Aliam idem August. adhibet expositionem explicans illa verba: *Vbi est ille?* nempe non ascendam ad primum, vel secundum diem festum, ad quem vos me inuitatis: quarta vero die ascēdit: sed quia hoc non existimo ita fuisse factum, vt inferius dicemus, istam

C expositionem non probo.

Quinto loco aliqui nostro tempore sic exponunt: *Non ascendo ad diem festum*, idest, nondum deliberaui, nec statui quid facere in hac parte debeam, an ascēsurus sim, nec ne. Sed ista expositio suis digna est auctoribus, qui sicut in alijs multis a fide Catholica recesserunt, ita & in hoc errant. Nouerat enim Christus etiam a primo incarnationis suę exordio omnia, quę suis temporibus facturus erat: propterea

D sæpe dicebat, nondum venit hora, nondum tempus: quia tempus, in quo prius disposuerat & sciuerat facienda, nondum aduenerat.

Sexto igitur loco est expositio legitima & vera Chrysostomi hom. 47. & Euthym. illud, *Non*, absolutam negationem non esse, sed limitatam, & restrictam, affirmationis aliquid habentem, quod Latine dicimus, *Nondum*. est enim Gręce οὔπω, quę vox est eadem in illis sequentibus:

E *Nondum tempus meum est impletum*, & tamen interpres vertit: *Nondum*. Inferius etiam, Nemo iniecit in illum manus, quia nondum venerat hora eius. Et iterum: Nondum erat spiritus datus, quia Iesus nondum erat glorificatus. Et superius c. 2. Nondum venit hora mea, & cap. 20. Nondum ascendi ad Patrem meum. In his

omnibus & alijs eadem est dictio Græca. Sensus igitur est: Vos ascendite, ego nondum ascendo, seu non ascendam nunc vobiscum: ascendam tamen postea: & huic sensui accommodatur verbum sequens: *Quia tempus meum nondum est impletum*, nempe modo impletum non est, implebitur tamen postea, & tunc ascendam. Tempus suum appellat, vt in superiori sententia quando minori periculo, humano loquens more, poterat comparere.

Hæc cum dixisset, ipse mansit in Galilæa; vt autem ascenderunt fratres eius, tunc & ipse ascendit ad diem festum, non manifeste, sed quasi in occulto.

COMMENTARIVS.

QVanto tempore manserit in Galilæa, postquam ascenderunt fratres eius, incertum est: sicut etiam quando fratres ascenderint, postquam hæc locutus est Dominus. id vnum constat mansisse Dominum in Galilæa, donec fratres iter caperent Hierusalem: postquam vero ipsi profecti fuerunt, Christum ascendisse; an vno, an pluribus diebus post illorum profectionem, ignoratur; ascendit tamen, non in manifesto vti solebat, magno comitatu, & omnibus notus; at nunc ascendit non omnino occultus: venit enim cum discipulis, *Sed quasi in occulto*, quia non omnibus se manifestabat, in publicum, vt solebat, prodiens. Hæc non ad viam tantum, sed etiam ad locum, quo ibat pertinent: in Hierusalem enim non manifestus, sed occultus, paucis notus, illis primis diebus mansit. Attende Dominũ venisse Hierusalẽ, ita vt primo die festiuitatis adfuerit; sed occultus & non manifestus; tamen quarta die, vt inferius dicetur, in templũ publice docturus ascendit. Nec obstat, quòd cum fratres profecti essent; venisse dictus sit: nam solebant Iudæi citius venire in Hierusalem vno, aut pluribus diebus ante festum, vt fieri solet etiam apud nos, quando ad celebrandam insignem solemnitatem multi in locum aliquem concurrunt: & hac ratione fieri potuit, vt quamuis fratres prius profecti sint, Christus tamen peruenire Hierusalem potuerit adeo tempestiue, vt etiam primo solemnitatis die interfuerit. Hoc significauit Euangelista dicens, ascendisse Christum ad diem festum *In occulto*, vt distinguat ab illo alio ascensu ad docendum in templum publico, qui factus est cum ibi esset: quod paulo inferius exactius discutietur. Recto consilio latuit Christus tum, vt Iudæorum furori aliquantulum cederet, qui tunc maximus erat, quando expectabatur venturus & docturus, nempe primis diebus: tum vt sui excitaret desiderium: denique vt suam potentiam ostenderet, qui Iudæis ipsum, illis diebus inquirentibus, & contra eum murmurantibus apparuit, & tamen nihil ei nocere potuerunt. Si enim a principio apparuisset, Iudæorum furor non fuisset alijs notus: ideoque postea miratæ turbæ dicebant: Ecce palam loquitur, & nemo in eum manus mittit.

Quare Dominus latere voluerit.

Iudæi ergo quærebant eum in die festo, & dicebant: Vbi est ille?

PArticula *Ergo*, causam, & illationem indicat, nempe, quia in occulto ascendit, nec se omnibus manifestum primis diebus exhibuit, propterea quærentes, *Dicebant: Vbi est ille?* vox est requirentium, & inuenire cupientium: ea de causa Euangelista duplici verbo est vsus, *Quærebant, & dicebant*, vt significaret Iudæos inquisiuisse eum, vt inuenirent, vbi esset: qui enim inquirunt, vt inueniant, solent interrogare multos, vbi sit hoc? Vocem hanc eorum esse, qui eum insequebantur, & interficere quærebant, affirmant Chrys. hom. 48. & Cyr. lib. 4. c. 37. ille ex summo odio affirmat sic locutos esse, *Vbi est ille?* quasi nominare non sustinentes: hic vero asserit id ex arrogantia magna esse factum, quasi eum contemnentes: & hanc sententiam verbum illud Euangelistę probat.

Iudæi

Iudæi, inquit, vocat enim Iudæos, non omnes, qui erant ex Israel, sed qui de Iuda, & qui erant in Hierusalem, de quibus paulo post dicitur, propter metum Iudæorum: hi enim erant primi, & qui Christum maxime persequebantur. Vox ergo ista erat principum Iudæorum, & Pharisæorum, qui Iudæi dicti sunt, vt a Galilæis distinguerentur. Dici tamen probabiliter potest, cum vox hæc a multis sit prolata, *Vbi est ille?* a quibusdam bono animo, ab alijs malo esse profectam; nam sequitur quosdam de turba eum bonum, quosdam malum esse dixisse: quidam ergo ex contemptu, quidam ex veneratione dicebant, *Vbi est, ille?* nam vox *Ille*, vtrumque sensum facere solet; omnes requirebant, non tamen eodem affectu, eademq. interrogatio non ex vno processit animo, accommodatior tamen est expositio prior.

Et murmur multum erat in turba de eo; quidam enim dicebant, quia bonus est: alij autem dicebant non, sed seducit turbas: nemo tamen palam loquebatur de illo propter metum Iudæorum.

DVm Iudæi inquirerent, & nemo inueniret Christum turba mutuo contendebat in partes contrarias diuisa. Quidam enim partes Christi, quidam cõtrarias agebant: hi vt bonum defendebant, illi vt seductorem accusabant; nemo tamen audebat loqui publice, & libere, *Propter metum Iudæorum*, id est, principum, & primorum, qui erant Hierosolymis, & maxime insequebantur Christum. Dum autem dicitur, nemo libere loquebatur, tam hi, qui contra Christum quam qui pro Christo erant, comprehenduntur: quantum enim ex verbis colligere licet, prohibuerant Iudæi omnem de Christo sermonem, & contentionem, vt eius memoria omnino ab omnium mentibus deleretur: propterea nemo, audebat publice, & libere loqui. Illud *Palam*, est in Græco eadem illa dictio quæ superius exposita est in illis verbis: Quærit in palam esse. Chrysostomus homil. 48. illud verbum, *Seducit turbas*, vocem esse dicit principum Iudæorum; at rectius ad turbas refertur: inter quas erat contentio & murmur, dum quidam pro Christo, quidam contra Christum sentiebant, & occulte inter se loquebantur.

Iam autem die festo mediante ascendit Iesus in templum, & docebat.

CVm solemnitas octo dierum spatio celebraretur, die quarta, quæ medium tempus est, Christus ascendit in templum, vt Euthymius refert. Et attendendum est non dici ascendisse Hierusalem, sed in templum: ille enim ascensus fuit prior, hic posterior: ille occultus, hic publicus; ille ad diem festum, hic ad docendum. Omnia hæc Euangelista descripsit: priorem enim ascensum factum esse narrauit, postquam fratres e Galilæa profecti sunt, isq. occultus fuit: posterior autem est ascensus in templum, & de hoc nunc Euangelista loquitur. Nec placet, quod Augusti. tract. 28. dicit, exponere enim videtur hunc ascensum de Galilæa in Hierusalem, quasi die quarta venerit ad festum; sed iam hic ascensus narratus est ab Euangelista superius: & hic fuit prima die festi, nempe venit Hierusalem, tamen occultus mansit, nec docuit publice vsque ad quartam diem, quod his verbis dicitur.

Et mirabantur Iudæi, dicentes: Quomodo hic litteras scit cum non didicerit?

QVid docuerit Christus, Euangelista prætermisit: doctrinam tamen insignē fuisse insinuat, dum Iudæos, qui ipsum insequebantur, & vt occiderent, querebant, in admirationem conuersos esse narrat, dicentes, *Quomodo litteras scit, cum non didicerit?* Cæci Iudæi, non quid dicat, & doceat considerant, vt veritatem assequantur, sed quomodo docere possit. Et vero consideratio ista, si vti fieri debuit facta fuisset, eos ad credendum inducere sufficiens erat; magnum enim veritatis, nempe Christum a Deo esse, argumentum erat, sine disciplina vlla, tantam, & tam mirabilem proferre doctrinam; laudabilis tunc esset admiratio; at dum in sua persistunt infidelitate, & inutile faciunt quod in maximam debuit vtilitatem conuerti, arguendi & insimulandi sunt maxime. *Litteras*, sciētiam sacræ scripturæ appellant, & eam, quæ diuinorum est mysteriorum; hæc enim Græce Grāmatica vocatur, Latine litteræ. 2. Tim. 3. Quia ab infantia sacras litteras nosti. Act. 4. Comperto, quod homines essent sine litteris. Quidam hāc admirationem eorum esse existimant, qui Christi sermonem susceperunt, & in pretio habuerunt: at verius est illorum fuisse, qui increduli erant, & hæc proferebant, non vt laudarent; sed vt potius dæmoni tribuerent; aut saltem, an a Deo esset, in dubium reuocarent. Nam paulo inferius isti dixerunt: Dæmonium habes. Et rursus his dixit Dominus: Cognoscetis an mea doctrina a Deo sit, quasi id dubitassent, & ita Chrysost. hom. 48. & Cyril. lib. 4. cap. 41. sentire videntur. Hi Iudæi doctrinam negare non poterant, aut laudare fugientes: quomodo eam habuerit, mirantur: & in dubium reuocant, an ex Deo sit, quam omne humanum ingenium excedere agnoscebant.

Respondit eis Iesus, & dixit: Mea doctrina non est mea, sed eius, qui misit me.

EOrum quamuis occultas voces sentiens Dominus, vt vel in hoc suam diuinitatem ostenderet, ipsorum admirationi respondit, & vnde has litteras, & doctrinam acceperit, exposuit. *Doctrina*, inquit, *Mea*, quam habeo, & quam audistis, *Mea non est*; id est, a me non est, sed ab eo, *Qui me misit*: significat hanc doctrinam esse Dei patris, ab ipso enim eam accepit, non ergo est, cur admiremini dicentes, *Quo modo scit, cum non didicerit?* quia a Deo Patre hæc mea doctrina est; non a dæmone, vt suspicamini. Doctrinam affirmat suam quia eam habebat: non suam, quia non eam a se habebat, sed a Patre. Cetera in annotatione require.

ANNOTATIO XI.

Vtriq ue Christi naturæ verba superiora conueniunt.

SVperiora verba vera sunt, de Christo & vt filius Dei est, & etiam vt homo est. Vt enim Deus est, habebat eandem omnino scientiam, & doctrinam, quam Pater habet; vt enim vna est essentia, ita & vna est vtriusque scientia, & doctrina: hoc tamen discriminis est, quod Pater a nemine, filius eam a Patre habet: & propterea verum est, quod dicit. *Mea doctrina non est mea, sed eius, qui misit me*. Dicit suam & non suam: sed non modo eodem interpretanda sunt hæc: sua enim erat, quia vere eam scientiam, & doctrinam habebat, & habet; non sua autem, quia sic eam habet, vt a Patre accipiat. Vt homo autem est, scientiam habet, & doctrinam, non eandem cum patre: sicut enim natura est diuersa, ita, & doctrina, & scientia tali naturæ inhærens diuersa est: diuersam dico scientiam & doctrinā, in se ipsa. Est enim acci-

accidens,& habitus infusus.ex parte vero eorum, quæ sciebat & docebat,eadem est cum scientia Patris propter identitatem eorum, quæ scit,& docet Christus: quæ enim scit,& docet Christus vt homo,sunt eadem cum his,quæ scit, & docenda vult pater. Hæc igitur doctrina, quæ Christi hominis est,suam dicit,quia ipsi inest: nõ suam autem,quia a diuinitate, quæ vnita est,procedit & emanat. Propterea vere dicitur. *Mea doctrina*, quam vt homo habeo *Non est mea*, sed Patris, quia ab eo accepta est,& ab eo mihi data,& communicata. Tribuit Christus Patri,quæ diuinitatis sunt,cum posset dicere;doctrina, quam vt homo habeo, a me ipso,qui Deus & filius Dei sum,est:at Patri tribuit & recte,vt notat Chrysost.hom.48. ne ingenitus, neue Deo contrarius, neue se extollere videretur; vt modestiam seruans neminem se iactare debere doceret,& vt auditorum imbecillitati consuleret. Cum igitur hęc

A sententia duos admittat sensus veros, & qui ad rem facere possent, sacri Doctores modo vnum,modo alterum, aut hi vnum, alij alterum, aut hi vnum,hi alterum sequuntur. Ambro.lib.2.de fide cap.4.& li. 5.cap. 3. de Christo vt homine hanc sententiam exponit.similiter August. lib. 1. de Trini.cap.12.idem Aug.lib.2.ca.2.de diuina sciẽtia,quam habet vt Deus,interpretatur: affirmant tamen vtroque modo intelligi posse.& tract. 27. in Ioan.etiam B de diuina scientia exponit: sicut & Cyril. lib.4.cap.42.& Chrysost.hom. 48. Vtrouis modo exponas,sententia eadem est, & in vtroque sensu suam scientiam diuinam seq. Deum, seu Dei filium esse his verbis Christus significat: simulq. facto comprobat, quæ occulte dicebantur reuelando. Ad contextum autem præsentem magis facit si de scienti, aquam habuit, vt homo, interpretemur, quæ quidem erat a Deo.

Si quis voluerit voluntatem eius facere, cognoscet de doctrina vtrum ex Deo sit, an ego a me ipso loquar.

COMMENTARIVS.

Causam,cur illi non cognoscerẽt talẽ doctrinam,cuius esset,tacite & miro artificio detegit, *Si quis*,inquit, *voluntatem eius*, qui me misit,idest,Dei Patris, *Facere voluerit*,is facile cognoscet a quo mea sit doctrina: nempe an a Deo,an a me ipso:id est,a me excogitata,aut inuenta,aut quæsita,Deoq. contraria. A seipso uocat,quod opponitur a Deo esse,vt recte exponit Chrysost. hom. 48.ac si dicat:cognoscet an mea doctrina sit Dei, an vero ipsi contraria. Recte ergo sequitur illos nolle facere Dei voluntatem, quando quidem non cognoscebant, a quo esset doctrina Christi. Tacite ergo arguit Dominus,& causam; cur non credant,nec intelligant eius doctrinam indicat; quod Chrysostomus hom. 48. & Cyril.lib.4.cap.43.aduertunt. Ac si diceret: deponite iram,inuidiam odium,quæ cõtra me,& contra Dei voluntatem concepistis,& tunc intelligetis meã doctrinam,a quo sit:hæc vos impediunt a recta, & vera intelligentia: qui enim Dei uoluntatem quærit facere,& quæ ei aduersantur omnino fugere,cognoscit meã doctrinam esse Dei,& non humanum inuentum cõtrarium ipsi, vt vos putatis. Attende, eum qui vult Dei facere voluntatem,dici cognoscere Christi doctrinam, quia dispositus est,nec impedimentum habet cognoscendi; tamen lumen diuinum necessarium est,quo id assequatur: sicut qui diceret, qui oculos sanos habet & apertos,videt,quæ ei obiecta sunt,non tamen propterea negatur lumen exterius, sine quo non fit visio.

ANNOTATIO XII.

Augustinus tract. 29. verba hæc aliter exponit, vt is voluntatem Patris dicatur facere, qui in Christum credit, iuxta illud Ioan. 6. Hoc est opus Dei, vt cre-

credatis in eum, quē misit ille. Erit ergo sensus; qui credit in me, cognoscet de doctrina mea, an a Deo sit, iuxta illud Isa. 7. Nisi credideritis, non intelligetis. Fidei enim mysteria hoc habent, vt prius credantur, quam cognoscantur. Similis sensus est A illorum verborum, vt superius annotauimus. cap. 3. Qui diligit veritatem, venit ad lucem, & qui mala agit, odit lucem. Hæc expositio est vlade probabilis; tamen accommodatior est illa Cyrilli & Chrys. quam in commentario sumus secuti.

Qui a semetipso loquitur, gloriam propriam quærit.

COMMENTARIVS.

NOn est contentus Dominus causam, cur doctrinam eius Iudæi non cognoscant aperire, & simul modum cognoscendi tradere, quæ in superiori sententia fecit, sed probat doctrinam suam Dei esse, vt ex probatione etiam ipsi id intelligant. Est autem probatio hæc, *Qui a semetipso loquitur*, id est, qui doctrinam propriam & a Deo alienam & separatam loquitur; his honorem propriũ quærit, vt ab auditoribus in pretio habeatur, ab illisq. gloriam, & laudem consequatur; at ex aduerso, qui non quærit proprium honorem, nec gloriam, sed Dei, profecto a se ipso non loquitur, sed a Deo. Hoc argumentum probat verba superiora intelligenda esse de scientia humana Christi, quæ a Deo erat: nam his verbis solum intendit se esse a Deo missum, & quæ secundum eius sunt voluntatem docere, ab eoq. doctrinam accepisse, & id hoc argumentum confirmat. Christus autem vt homo non ex sua prædicatione, & doctrina, quærebat humanam gloriam & honorem, sed Dei Patris: ad cuius voluntatem obseruandam homines exhortabatur, & cuius honori in omnibus consulebat; non igitur doctrina eius aliena erat a Deo.

Qui autem quærit gloriam eius, qui misit eum, hic verax est, & iniustitia in eo non est.

ALteram partem argumenti proponit: est enim argumentum ab opposito consequentis ad oppositum antecedentis, vt Dialectici dicunt; ac si dictum esset, homo est, ergo animal est, at non est animal, ergo nec homo. Ita nunc, A semetipso loquitur, ergo proprium commodum, & honorem quærit; at non quærit proprium honorem, igitur non a semetipso loquitur, sed ab eo, cuius honorem quærit. Hoc nunc dicit, cum enim superius vnam proposuisset partem, qui a semetipso loquitur, quærit propriam gloriam; infert a contrario, *Qui autem quærit gloriam eius, qui misit eum*, non autem propriam, *Hic*, profecto, *est verax, & non est iniustitia in eo*. Non intulit Dominus hic a Deo est, sed verax est, & iustus, seu non est iniustitia in eo, vt doctrinã & opera sua defendat. Hæc enim duo calumniabantur Iudæi; doctrinam quidem, quia seducebat turbas: opera, quia Sabbatum non custodiebat. Contra vtramque calumniam intulit, qui gloriam Dei, a quo missus est, non autem propriam quærit, hic verax est, quia doctrina eius vera est: mendacijs enim non glorificatur Deus, iniustitia etiam in eo non est, quia opera eius iusta sunt; non enim a transgressoribus honorificatur Deus. Perpende quam prudenter, & apposite hæc Dominus intulit: nam inter illos multi contra doctrinam dixerant, seducit turbas: alij quærebant eum interficere prætextu violationis Sabbati, propter Paralytici illius miraculum Ioan. 5. vt paulo inferius explicabitur. Propterea Dominus hæc duo inferre voluit, verax est, & in eo iniustitia non est, Iudæi Christi doctrinã & opera calumniabantur.

simul

ſimul etiam vt occaſionem haberet, ex hoc verbo Iudæorum peruerſum & iniquum animum reprehendendi; quo propter opus mirabile ac plane Diuina virtute Sabbato perfectum, vitæ ipſius inſidiabantur. Hic eſt horum verborum legitimus ſenſus. Tacite, vt Cyrillus lib. 4. capit. 44. dicit, Phariſæos illos arguit, qui propriam quærentes gloriam, mendaces & iniuſti erant. Mendaces, quia hominum traditiones diuinæ legi contrarias docebant: iniuſti, quia diuina mandata tranſgrediebantur. Matth. 15. Cur traſgredimini mandata Dei propter traditiones veſtras? Erant etiam mendaces & iniuſti contra Chriſtum: mendaces, in diſsuadendo populo, ne in Chriſtum crederet: iniuſti, in morte innocentiſſimo Chriſto machinanda. Hæc autem omnia acciderunt, quia non Dei, ſed propriam gloriam quærebant, proprijs commodis conſulentes.

Nonne Moyſes dedit vobis legem, & nemo ex vobis facit legem? quid me quæritis interficere?

VErba hæc ſic ſuperioribus connectuntur. Cum ſe veracem, & iuſtum in doctrina, & operibus dixiſſet, arguit nunc Iudæos iniuſtitiæ & traſgreſſionis, in eo, quod eum quærant interficere; & eſt ſenſus, nonne legem habetis, quam vobis dedit Moyſes, cur nemo ex vobis ſeruat eam? Si enim ſeruaretis, nō quæreretis me interficere: nam inſontem & innocentem interficere lex prohibet. Si verbum illud vltimum præponatur, clarior efficitur ſenſus, ſic: Iniuſtitia in me non eſt, quid me quæritis interficere? nonne Moyſes legem dedit, cur eam ſeruarē non vultis? ſicut ſi quis iniuſte inter nos ab alijs iniurias patiatur, perſecutoribus dicat: Nonne Deus prohibet iniuria proximum afficere? nonne legi Dei ſubiecti eſtis, cur nō ſeruatis cur nō facitis, quæ Deus præcipit? ita nunc dicitur. Illa enim verba, *Et nemo ex vobis facit legem?* interrogatiue habentur, & faciunt ſenſum, cur non ſeruatis legem Moyſis, cur ei contrauenitis, dum me innocentem, veracem, & iuſtum occidere quæritis? Et recte Dominus eos arguit, quod contra legem Moyſis agant, dum ipſum occidere quærunt: tum vt oſtendat ſe non eſſe contrarium Moyſi, vt ipſi opponebant: tum vt eos potius Moyſi contrarios declaret, & crimen in ipſosmet retorqueat, quod illi imponere ſtudebant. Ad incredulos & perſecutores hæc verba Dominus dirigit, propterea dixit, *Nemo facit legem.*

ANNOTATIO XIII.

Varius ſuperiorum verborum ſenſus.

SVperiorem ſententiam obſcuram eſſe nemo ibit inficias: quæ quidem varie exponitur, & connectitur a diuerſis. Primo Chryſoſt. hom. 148. dicit in duobus Chriſtum a Iudæis eſſe reprehenſum; & in doctrina, quòd ſe Patri æqualem faceret; & in operibus, quòd Sabbatum violaret. Verbis prioribus ad doctrinæ calumniam reſpondit, docens ſuam doctrinam a Deo eſſe, idq. probauit: ad alterum nunc ſe conuertit; & eos maioris arguit tranſgreſsionis, eſtq. ſenſus: Vos me legis tranſgreſsionis accuſatis; at maioris eſtis traſgreſsionis rei. Dedit enim vobis Moy- A ſes legem, & non ſeruatis eam, quam non leuiter, ſed grauiter tranſgredimini; quæritis enim me interficere; quaſi diceret: Ego ſi ſolui legem, hominem liberaui, infirmo ſanitatem reſtitui, vos autem ſoluitis, innocenti mortem parando. Iſta eſt Chryſoſtomi expoſitio, & ſimilis eſt Cyrilli. lib. 4. cap. 46.

Secundo loco Auguſtinus tract. 30. aliter exponit, vt ſit ſenſus: Vobis Moyſes dedit legem, & non ſeruatis; ſi enim ſeruaretis, in ipſa me agnoſceretis, & non occidere quæreretis. Quamuis ſenſus iſte alius ſit a ſuperiori, tamen connexio ea-

dem videtur, vt Dominus ad calumniam his verbis respondeat, qua tamquam legis transgressorem occidere quærebant. Quàquam sic etiam connecti potest, vt Dominus ad eos, qui interficere eum studebant, se côuertens arguat, ostendens eos id tentare, quia legem Moysis non seruabant. Tertio loco aliqui recentiorum hæc verba connectunt, & exponunt sic, vt probet Dominus, quę paulo superius dixerat, qui facit voluntatem Patris cognoscet de mea doctrina an a Deo sit: quibus verbis insinuauit illos non facere voluntatem Patris. Id nunc ostendit dicens; Nonne vobis Moyses dedit legem, & tamen nemo B seruat: quod vel eo patet, quia me interficere, quæritis; non ergo mirû si nô cognoscatis doctrinam meam, a quo sit, quia legem & Dei voluntatem nô facitis. Quarto, alij aliter exponunt, & sic coniungunt, Moyses dedit vobis legem, & ei non parétis, non tamé propterea succensetis Moysi, qui talia vobis mandauit; nam ille, quæ iussit Deus, fecit: cur ergo me quæritis interficere, quia quæ vobis displicent & minus grata sunt dico? nam & ego non a A me ipso hæc, sed a Deo accepi, & patris mandata annuncio. Quinto item alij nostro tempore aliter interpretantur, vt Dominus his verbis eos arguat, quòd non zelo legis ipsum interficere quærerent; vt sit sensus: Moyses vobis legem dedit, & non seruatis, sed contemnitis eam: quid ergo me zelo legis occidere quæritis? Nô enim zelus illius, sed aliud vos mouet; si enim zelus esset, legé seruare studeretis. Sexto denique alij sic explicant; non mirû si meam doctrinam non recipiatis, quando quidem legem Moysis, quem vos mihi præfertis, contemnitis, & transgredimini: quod eo maxime patet, quia me quæritis interficere. Hę sunt expositiones doctorû. Longum esset, & inutile, si contra singulas agere tentaremus; quamuis contra aliquas id efficaciter fieri posset. Mihi ea legitima videtur, quam in commentario adhibui: cum enim se veracem, & iustum esse ostendisset, eos arguit & in ipsos inuehitur, qui mortem illi machinabantur, nullam legis Moysis & Dei rationem habentes, cuius zelum ipsi falso prætexebant.

Respondit turba, & dixit: Dæmonium habes, quis te quærit interficere?

COMMENTARIVS.

NOn ad turbam Dominus dirigebat verba superius dicta, sed ad Pharisæos, & Iudæorum primos, qui id facinus conceperant, & exequi procurabant, turba vero sceleris tanti ignara, arbitrans sibi hoc peccatum imponi, in Christum inuehitur acerbè, & iniuria afficiens a se facinus tale repellit. *Dæmonium habes. &. Quis te quærit interficere?* ac si dicant; Dæmon te instigat, vt hæc dicas: nam nemo nostrum te quærit interficere. Dæmonio hoc tribuunt, quia ipsius est mendacia & falsa testimonia & calumnias imponere, & propterea in eum, quòd dæmonis spiritu ducatur, conuitium iactant.

ANNOTATIO XIIII.

CYril. lib. 4. cap. 47. dicit vocem hanc A esse eorum, qui interficere quærebant: scientes enim crimina sibi illata, ad negationem refugerût. Vnde negatio hęc malignitatis fuit, impietatemq. imperati addunt, quasi mendacem eum appellantes. Hæc Cyrillus. Idem Chrys. hom. 48. quòd si obijcias, quia hi de turba erát, respondet omnes eum interficere quæsiuisse, quia dictum est: Nemo ex vobis facit legem? Sed profecto difficile est creditu omnes etiam de turba Christum interficere voluisse, immo contrarium Euangelica lectio habet: nam inter eos erant, qui dicebant, Bonus est. Existimo igitur, eos, qui ita responderunt, non fuisse de nume-

numero eorum, qui occidere quærebant: A erat enim turba humilis, cuius non erat legis transgresſiones vindicare. Illi Pharisæi, & Principes erant huius criminis rei, prop툴ereaq. turba ita acerbe, & aſpere reſpondit, quia ſe talis ſceleris immunem ſentiebat: nec Dominus eam huius accuſare intendebat, ſed Phariſæos legisdoctores, & Iudæorum principes. Dices, cur non igitur ad eos diſtinctum, & ſingularem habuit ſermonem? Reſpondeo ex quadam egregia doctrina Grego. libro 13. Mora. capit. 3. cuius hæc ſunt verba. Niſi prædicator ſuſtineat, quando proferre congrue correptionem poſſit; auget in eo malum, quod inſequitur; ſæpe enim contingit, vt talis ſit, qui nulla increpationis verba ſuſtineat. Quid igitur in huius culpa prædicatori agendum eſt, niſi vt in ſermone admonitionis, quem pro communi ſalute omnium auditorum facit, tales culpas ad medium deducat, quales eum perpetraſſe conſiderat, qui & præſto eſt, & de ſe ſolo adhuc argui non poteſt, ne deterior fiat; & cum generaliter contra culpam inuectio intenditur, correptionis verbum libenter ad mentem ducitur, quia potens prauus ignorat, quòd ſibi hoc ſpecialiter dicatur. Hæc Gregorius ex quibus, quare Dominus generali reprehenſione in ſuos ſit inuectus perſecutores, facile patet.

Quomodo prædicator aliquem publice arguere poſſit.

Reſpondit Ieſus, & dixit eis: Vnum opus feci, & omnes miramini.

COMMENTARIVS.

INconſtantis & ingratæ turbæ conuitium ſpernens Dominus, ijs, qui vere occidere eum quærebant, reſpondet, cauſam eos nullam interficiendi habere demonſtrans. Eſt autem aduertendum a tempore illo, quando Dominus paralyticum ſanauit, grabatumq. tollere Sabbato iuſſit, Iudæos Chriſtum interficere decreuiſſe, vt in eo capite declaratum eſt. Nec ceſſauit hæc iſtorum iniqua, & impia intentio; ſed magis ac magis in eis augebatur, erатq. perpetua memoria huius facti: quamuis quando hæc loquebatur Dominus, iam ſeſquiannus ab illo facto interceſſerit: nam geſtum fuit Paſchatis tempore, & vt alij dicunt, Pentecoſtes. Tamen poſt illud Paſcha, aliud eſt celebratum, cuius Ioannes non meminit, & poſt hoc agebatur feſtum Tabernaculorum, quando hæc loquitur Dominus, qui annus erat tertius ſuæ prædicationis: ſequenti enim proximo Paſchate occiſus eſt. Dominus igitur hoc factum nunc repetit, quia in eorum memoria præſentiſſimum erat, & propter id mortem ei parabant. Repetit autem, vt eos contra legem agere, nullamq. cauſam ipſum interficiendi habere coram toto populo demonſtret, ſuamq. innocentiam ſignificet. Verbis igitur propoſitis cauſam, quam occidendi prætexebant, proponit; eſtq. ſenſus: dixi vos iniquè, & contra legem me occidere quærere, hanc vobis iniuſtitiam oſtendo, *Vnum opus*, inquit, *Feci*, nempe Paralyticum ſanaui Sabbato, & propter hoc, *Omnes miramini*, id eſt, perturbati eſtis, & tumultuamini, quaſi Sabbatum, & legem ſim tranſgreſſus. In ſequentibus oſtendit hanc cauſam non eſſe iuſtam. Et attende, *Vnum*, inquit, *Opus feci*, quaſi diceret; non habetis quicquam aliud contra me, niſi hoc vnum: rurſus vno opere turbati eſtis omnes; ideſt plurimi. Admiratio hæc non eſt in bonam partem, ſed in malam, quia tumultuabantur, & perturbabantur contra Chriſtum, vt exponit recte Chryſoſtomus hom. 48.

Propterea Moyses dedit vobis circumcisionem, non quia ex Moyse est, sed ex Patribus, & in Sabbato circumciditis hominem.

COMMENTARIVS.

EVidenti argumento probat se non esse transgressorem legis Mosaicæ de Sabbato custodiendo, eo quòd hominem Sabbato curauerit. Supponit autem vnum, in quo tota argumenti vis consistit, nempe Moysem dedisse Iudæis circumcisionem; propterea quia a Patribus erat præcepta, non quasi ipse primus esset institutor, vnde principaliter ad legem Moysis non pertinebat. Ante ipsum enim circumcisio fuit, & tamquam iam institutam ipsis restituit, erat enim intermissa in deserto: præceptum vero Sabbati proprium erat Moysis, ipse enim primus tale præceptum imposuit, quod ante non seruabatur. Est ergo sensus, Vos vtimini circumcisione non tamquam a Moyse instituta, sed a Patribus; non enim erat proprium opus legis, sed Patrum, & propterea ille vobis dedit eam; & tamen in Sabbato, quod Moyses præcepit circumciditis, nec legem Moysis vos transgredi putatis, quia quod fecerunt Patres, facitis. Concludit verbis sequentibus; si igitur circumciditis hominem in sabbato, nec ex hoc sequitur transgressio legis Mosaicæ, quia a Patribus fuit illa circumcisio, cur mihi succensetis, quasi ego legem Mosaicam sim transgressus, quòd hominem totum saluum fecerim, cum sit hoc opus multo maius, quàm circumcisio? Et attende, quo modo ad ipsos referat factum. Vos circumciditis in Sabbato, non solum quia ipsi circumcidebant, sed quia ipsi declarauerãt esse in Sabbato circumcidẽdum: nec enim Moyses id expresse docuit. Immo dum Sabbatum præcepit, nec expressit circumcisionem in eo debere fieri, videri alicui posset, quando circumcisio exercenda occurrebat Sabbato, potius esse transferendam. At non sic faciebant, & recte: præferebant enim circumcisionem Sabbato, & declarabant non esse tale opus contrarium Sabbati obseruantiæ, quia erat opus Patrum.

ANNOTATIO XV.

REcentiorum complures, verba, *Non quia ex Moyse est, sed ex patribus*, per quandam parenthesim, & velut verbi correctionem dicta censent: ne aliquis opponeret, Moysem non fuisse primum circumcisionis auctorem: non tamen, quod illa verba ad argumentum aliquid faciãt: nam sententiæ sensum hunc esse putant. Moyses dedit vobis circumcisionem, & circumciditis in Sabbato, nec propterea legem transgredimini. Patitur autem hęc interpretatio permultas difficultates, ratione illius dictionis, *Propterea*, quia tali expositioni aptari non posse videtur, vt paulo inferius explicabitur. Idcirco, meo quidem iudicio isti sensum non assequuntur. Rectius & verius Cyril. lib. 4. cap. 49. & Chrys. hom. 48. & Euthym. hęc verba ad argumẽtum pertinere arbitrantur, quamuis non eodem modo exponant. Vis enim argumenti in hoc consistit, per circumcisionem, quæ nõ est propria Moy-A sis, sed Patrum, factam in Sabbato, non est legis Mosaicæ trãsgressio, ergo neque erit per opus Christi miraculosum, quod maius est, quàm circumcisio. Distinguit enim Dominus circumcisionem a lege Moysi, & Sabbatum ad Moysem, & circumcisionem ad Patres refert: vt si per opus illud Patrum non fit transgressio legis Moysi, nec per hoc opus mirum sanationis, vt in commentario exposuimus, fiat. Et tunc recte accommodatur particula *Propterea*, vt ex sequenti annotatione constabit. Si autem illorum expositiones sequamur, nec B particulam hanc, nec vim argumenti cõstare, facile intelliget, qui attente verba considerauerit.

ANNOTATIO XVI.

MIrum est, quantam expositoribus illa particula, *Propterea*, ingerat difficultatem; tam his, qui verba illa, *Non quia*

Vox *Propterea* varie explicatur.

quia ex Moyse, sed ex patribus, per correctionem quandam dicta censent: quàm illis, qui ad vim argumenti facere existimant; præcipue tamen prioribus. Variè igitur exponitur. Euthymius enim superuacaneam censet, & vulgari modo positã, & nihil ad sensum facere. Hæc responsio non est probanda: non enim in sacra scriptura leuiter illa particula ponitur, maxime cum hæc sit de numero earum, quæ multum in oratione valent, sensusq. ac sententias variare solent. Theophylactus superioribus connectit, vt sit sensus: Omnes miramini, propterea, seu propter hoc opus quod feci: nam Græce legi potest relatiue, idem enim est ac Latine, propter quod, quod & vnius dictionis, & duarum vim habet, & tunc sensus est: Vnum opus feci, & omnes miramini propter hoc. Mihi Chry. ho. 48. idem videtur sentire: at quia codices omnes & Latini, & Græci cum sequentibus connectunt & communissime exponunt Doctores, nõ placet ab hac communi lectione discedere. Tertio igitur loco recentiorum aliqui illud, *Propterea*, sic connectunt cum sequentibus, vt non sit causæ significatiuum, sed velut attentionem excitans sequentium, ac si dictum esset: *Vnum opus feci, & omnes miramini propterea Moyses dedit*, idest propterea attendite, & aduertite quæ dicam. Sed hi nec cum sequentibus, nec cum præcedentibus connectunt, & necesse est verbũ aliquod supplere, quod iam non est verba exponere, sed multiplicare, nec talis dictio in scriptura vnquã sic posita reperitur. Quarto alij totam sequentem hanc sententiam cum superiori coniungunt, vt sit sensus: Vnum opus feci, & vos miramini, propterea Moyses dedit vobis circumcisionem, vt circumcisio facta in Sab-

A bato faciat, ne vos miremini, nec me legis transgressorem existimetis. Violenta est, & non vera hæc expositio: nam non fuit hæc causa, cur Moyses dedit circumcisionem. Quòd si dicant, *Propterea*, non causam, sed euentum indicare, quasi ex eo quòd Moyses dedit circumcisionem, & fit in Sabbato, id consequatur, vt probetur Christus non esse legis transgressor, certe violentum est. Nam particula quæ euentum indicat, connectitur cum ipsa re, quæ

B enenit, non cũ eo, a quo euentus fit. Quinto loco alij particulam ornatus causa positã affirmãt, vti Latine, verũ enim vero, & fauet his quod notat Rabbi Dauid, nempe particulã עַל כֵּן cui respondet propterea seu Grece διὰ τοῦτο aliquando idem significare, quod profecto, vere, sane, maxime quando in principio sententiæ ponitur: at in toto nouo Testamento talis particula in ea significatione non reperitur. Sexto alij vice particulæ tamen, seu attamen hanc positam dicunt.

C Omnes hi nostræ ætatis auctores eo mouentur maxime, quia illa verba media, *Non quia ex Moyse, sed ex Patribus*, per quandam parenthesim, & velut per correctionem dicta putant, non autem, quòd ad vim argumenti faciant, sed superius ostendimus maxime id ad argumentum facere. Quare septimo loco Cyril. lib. 4. cap. 49. omnium optime hanc particulam exponit, cum sequentibus connectens, & causæ reddendæ appositam interpretans,

D vt sit sensus: Idcirco, seu ea de causa dedit vobis Moyses, circumcisionem, non quia erat ex se, sed quia erat ex Patribus: & tamen vos in Sabbato circumciditis, quãuis illa sit Patrum, Sabbatũ autem sit Moysis. Hũc nos in cõmẽtario sensum amplexi sumus, & verissimũ legitimũq. reputamus.

Si circumcisionem accipit homo in Sabbato, vt non soluatur lex Moysi, mihi indignamini, quia totum hominem sanum feci in Sabbato?

COMMENTARIVS.

AD præcedentem sententiam hæc pertinent: concludit enim ex superiori sententia argumentum: *Si homo accipit circumcisionem* patrum, *in Sabbato*, & non hinc sequitur, *Vt soluatur lex Moysi* præcipientis obseruantiam Sabbati, non debetis mihi succensere, nec me transgressorem Sabbati iudicare, *Si totum hominem sanum feci in Sabbato:* maius enim opus est hæc curatio, quàm Patrum circumcisio; & si circumcidentes Sabbato non existimatis vos transgredi legem Moysi, profecto nec me debetis iudicare eam esse transgressum. Circumcisionẽ distinguit a lege Moysi, tanquam ea sit Patrum: ad legem enim Moysi id pertinet,

tinet, quod ipse primus instituit, qualis erat Sabbati obseruantia. Quod si quis Iudęis obiecerit, circumcisionem fuisse institutam a Deo, & propterea obseruari debere ab eis etiam in Sabbato, obiectio friuola esset; nam etiam Sabbati obseruantia a Deo erat. Si ergo Deus non sibi fuit aduersarius, dum per patres circumcisionem octauo die, & per Moysem Sabbati obseruantiam præcepit, quia in ea obseruantia non erat prohibita diuina opera, sed humana & seruilia; ita etiam de opere Christi iudicandum erat, quod non minus, immo magis erat Dei opus, quam circumcisio. Illud autem, quod dicitur, *totum hominem sanum feci*, opponit circumcisioni, quæ non totum hominem sanabat; immo si ipsa sola circumcisio consideretur, corpus lædebat, quamuis animam sanauerit virtute fidei venturi tunc Christi. Si autem consideretur medicamentum, quod vulneri sanando tunc adhibebatur, quod etiam opus quoddam erat; nec totum corpus sanabat, sed particulam quandam: at Christus Paralyticum totum sanum fecit; & quantum ad totum corpus, quod morbo graui vexabatur, vt nec incedere ad piscinam libere valeret, & quantum ad animam simul quia eum liberauit a peccato: propterea enim dixit illi: Ecce iam sanus factus es, noli amplius peccare. Cetera in annotatione require.

ANNOTATIO XVII.

Expositiones Doctorum.

A CHrysostomus hom. 48. illa verba, *Vt nō soluatur lex Moysi*, exponit in sensu causali, nempe circumcīditis hominē, ne lex Moysi soluatur, scilicet præceptum circumcisionis. Et communiter hanc Recētiores expositionem sequuntur. Sed recte Cyrillus lib. 4. cap. 50. eam reijcit: nō enim ipsi circumcidebant, vt lex Moysi non solueretur, immo contrarium potius fieri videbatur: nam circumcisio non erat lex Moysis sed Patrum, Sabbatum autem erat Moysis. Sane si illi non circumcidissent Sabbato, dicendum erat, non circumcidunt, vt non soluatur lex Moysi: dum B autem dicitur, *Circumciditis vt non soluatur lex Moysi*, indicat esse sensum, vt non soluatur Sabbatum, quod erat singulare institutum Moysis, non autem Patrum. Propterea ipse Cyrillus, censet verba hęc sequentibus coniungenda, vt sit sensus: Circumciditis hominem in Sabbato, cur igitur mihi indignamini, quia totum hominem sanum feci, *Vt non soluatur lex Moysi*, id est, succensetis mihi, vt legem Moysi defendatis de Sabbato, quasi zelo illius vos mihi indignemini? Mihi ista connexio non placet, quia aliquantulum C violenta videtur, sed superioribus verba coniungenda existimo cum Chrysost. & alijs, sed non in eo sensu, quem hi doctores sequuntur, nempe vt illa particula, *Vt*, causam reddat, sed vt sit nota consecutionis posita loco *Ita vt*, quasi dictum esset, circumcisionem accipit homo in Sabbato, ita vt non soluatur propter eam lex

Particula loco ita vt posita.

Moysi, scilicet de Sabbati obseruantia. In hac etiam significatione accipitur superius Ioan. 5. Maiora, inquit, demonstrabit opera, vt vos miremini, id est, ita vt vos miremini, ibi eadem est particula Græca *ἵνα*. est etiam locus. 2. Corint. 1. Quæ cogito secundum carnem cogito, vt sit apud me EST, & NON? idest non secundum carnem cogito, ita vt apud me sit est, & non. Sunt alia etiam exempla. Sensus ergo est: circumciditis hominem, & non inde sequitur, vt soluatis legem Moysi de Sabbato, nec vos legis existimatis transgressores eo quòd circumcisioné Patrum in Sabbato accipitis.

Illud etiam adnotandum est Chrysostomum, & Euthymium illud: *Totum hominem sanum feci*, sic exponere, vt totus sanus factus dictus sit, quia & anima, & corpore sanatus est: nam & a peccato liber, & a morbo corporis ereptus simul fuit. Existimo dictum esse totum hominem sanatum esse, ne sanitas in parte corporis versari putaretur, sicut circumcisio, non tamen est Chrysostomi improbabilis expositio: nam poterant opponere Iudæi circumcisionem fieri Sabbato, quia erat pro salute animæ, quamuis cum corporis læsione esset. Christus ergo se non animam solam, sed corpus etiam sanasse respondet: circumcisio enim vnam partem sanabat, alteram lædebat, & vulnerabat: at Christi opus integrum hominem saluū fecit. Cur igitur illa circumcisio Sabbatū non soluit, opus autem Christi soluit?

Cyril. lib. 4. cap. 50. exponit id dictum esse respectu medicinæ, quam adhibebant, vt a vulnere circumcisionis sanarent, vt sit sensus: Vos Sabbato medicinam adhibetis, vt vnam corporis particulam sanetis, ego autem totum sanaui hominem. Et id quidem verum est: tamen Dominus non sumit argumentum ex medicina, quæ adhibebatur vulneri sanando, sed ex circumcisione ipsa, quæ erat opus quoddam A ex suo genere seruile, & tamen exercebatur Sabbato: & in hoc est præcipua vis argumenti. Potest etiam nomine circumcisionis totum comprehendi, quod in ea adhibenda efficiebatur: nempe abscisio, & medicamentum, præcipuum tamen opus circumcisio erat: hoc enim est de quo dicitur, *Moyses dedit vobis circumcisionem*, non quia ex Moyse, sed ex Patribus.

Nolite iudicare secundum faciem, sed rectum iudicium iudicate.

COMMENTARIVS.

EXcludit Dominus vanam argumenti responsionem, quam Iudæi adhibere poterant dicentes: Circumcisio est Patrum, & a Moyse etiam confirmata: propterea Sabbato circumcidimus, nec transgressionem legis existimamus Patrum auctoritate suffulti. Id Dominus per præoccupationem diluit: *Nolite iudicare secundum faciem*, id est, in acceptione personarum: *Sed iustum iudicium iudicate*, idest; considerate opera ipsa, quæ Sabbato fiunt. Circumciditur homo ex vna parte, ex altera vero homo triginta octo annos habens in graui infirmitate breui temporis momento ita sanatur, vt grabatum valeat per vias portare: quis neget diuinius, mirabilius, potentius esse hoc opus? Si ergo licuit vobis illud in Sabbato exercere, cur hoc mihi non licuerit? vos ad personas recurritis, scilicet circumcisio Patrum est, opus hoc tuum est, quem nos multo Patribus inferiorem existimamus: hoc iam est iudicium in personarum acceptione accipere: nam opera sunt, per quæ fit transgressio, si aliqua est, non personæ ipsæ. Aduerte illud: *Secundum faciem*, in Græco est secundum aspectum, seu visionem. Idem est sensus: facies enim est, quæ videtur, propterea iudicare secundum faciem & visionem, idem est. Exactiorem huius sententiæ declarationem in annotatione require.

ANNOTATIO XVIII.

Secundum faciem iudicare quid significet.

CYril lib. 4. c. 51. Chrysost. hom. 48. & Euthy. Secūdum faciem iudicare exponunt, vt idem sit, quod iudicium proferre in acceptione personarum, nempe quando id consideratur in causa, quod ad causæ iustitiam non pertinet. Et hæc est legitima expositio, non ea, quam recentiorum aliqui adhibent, vt id sit iudicare secundum visionem, seu faciem, idest, superficialiter, & non re omnino & intime considerata, & perspecta, sed ad rem præsentem hæc non facit, quod ex antitheto B facile colligitur. Alias dicendum fuisset, Nolite iudicare secundum faciem, sed mature, & exacte omnia perpendite: at nō sic dicitur: *Sed iustum iudicium iudicate*, quod verbum præcedens declarat intelligendum de personarum acceptione: huic A enim opponitur iustum iudicium. Propterea vt recte Cyril. docet, proprijs verbis legis Dominus vtitur, vt legis auctoritate inducat ad tale iustum iudicium. Sunt autem verba legis Deut. 1. Quod iustum est, iudicate: ita paruum audietis vt magnum: nec accipietis cuiusque personam. Præterea quia si is esset sensus, euadere poterant Iudæi dicentes, illam circumcisionem esse Patrum, & Moysis: at hoc opus sanationis non esse patrum: propterea Dominus ad iudicium remota personarum acceptione ex lege ipsa diuina exhortatur. In quo autem ista acceptio personarum consistat, & quo modo sit applicanda verbis, adhuc declaratione indiget. Chry. Cyril. Euthy. & Aug. tract. 30. sic explicant, vt sit comparatio inter Moysem, & Christum,

Christum, sitq. sensus: Si vos a transgressione Sabbati liberatis, qui Sabbato circumciditis: me autem condemnatis, qui Sabbato sanaui, quia Moysem plurimi, me autem nihili facitis, iudicium vestrum in acceptione personarum est. At hæc explicatio mihi non videtur verbis accommodari posse: non enim Moyses est, qui dictus est circumcidere, sed ipsi circumcidebant Iudæi, quibus cum loquebatur: & ipsi erant, qui se legis Mosaicæ propter circumcisionem transgressores non esse censebant.

Verus Christi verborũ sensus.

Verus igitur sensus hic est, Lex Moysis præcipit, vt Sabbatum seruetur: Patres octauo die circumcidendum infantẽ præcipiunt, quod & Moyses confirmauit, fieri autem potest, vt dies octauus sit Sabbatum, tunc si circumcisio nõ fiat, Patrum institutio non seruatur: si vero fiat, lex Moysis violari videtur. In hac ambiguitate vos Iudæi declaratis, & recte factum est, esse die octauo circumcidendum, nec per hoc solui legẽ Moysis, nec enim opus Patrum credi debet prohibitum fuisse a Moyse: cur ergo creditis opus hoc, quod multo maius est, esse prohibitum? Si enim dicatis, illud erat Patrum, hoc tuum est, quem vulgarem hominem existimamus, & reputamus: iam profecto accipitis personam: nam cum agitur de opere ipso, vos ad personas recurritis, & excellentiã personarum opponitis, relicta ea, quæ est operum: est enim hoc meum multo perfectius, & potentius. Hic est sensus. Posset vna obiectio fieri: quòd circumcisio fuit ex diuino mandato: nam præcepit Deus, vt octauo die circumcisio fieret: at hoc opus tuum nõ est ex diuino præcepto. Vt obiectionem hanc refellamus, sciendum est Deum non præcepisse Sabbato circumcisionẽ fieri debere, præcepit quidem octauo die puerum circumcidẽdum, Sabbatum autem accidere sępe octauo die poterat: cum ergo ex alia parte præceperit Sabbati obseruantiam, & vtriusque præcepti Deus auctor fuerit, profecto erat ambiguum, vtrum esset implendum. At Iudæi diuinam mentem declarantes censuerunt relicto Sabbato debere fieri circumcisionem, nec esse contra Sabbati obseruantiam. Prætulerunt enim Patrum institutionem tamquam antiquiorem, & maioribus datam, ab eisq. obseruatam. Cum ergo nunc in Christo opus nouum, & omnem humanam viderent superantem virtutem, quod non nisi diuinum esse poterat: debuerant etiam iudicare multo minus hoc esse in Sabbato prohibitum. Nam vt circumcisio a Deo instituta fuit, ita hoc opus a diuina virtute processerat, quale illi Patres nũmquam fecerant: illud ergo præferre propter Patres fuit maxima personarum acceptio. Et hic est legitimus, ni fallor, sensus totius argumenti.

Dicebant ergo quidam ex Hierosolymis: Nonne hic est, quem quærunt interficere? ecce palam loquitur, & nihil ei dicunt.

COMMENTARIVS.

QVidam de turba ex vna parte scientes Iudæorum maiores quærere Christũ, vt eum ad supplicium traderent: ex altera vero parte videntes illum non solum palam, & libere loquentem, sed etiam eosdem principes, quòd eum occidere quærerent iniustitiæ accusantem, mirati sunt, qua ratione factum sit, vt cum paulo ante ad mortem inquireretur, nunc libere loquatur, & reprehensione in eos vtatur, seq. defendat: & nemo non solum in eum manum mittat, sed ne verbo contradicat. Vt enim notat Euthymius, aderant multi ex his, qui eum interficere quęrebãt. Particula *Ergo*, causam huius admirationis indicat, ac si dicat: quia viderunt, & audierunt Christum libere loquentem, & arguentem, propterea mirati hæc dixerunt. Euangelista hos non de Galilæis, nec de ijs, qui ex locis extra Hierusalem venerant, sed de Iudæis ipsis, qui Hierusalem habitabant fuisse narrat: ea de causa, vt quomodo scire potuerint Christum ad mortẽ quæri, insinuet. Cum enim continue in vrbe habitarent, facile intelligere potuerunt, quod principes iam multo tempore patrare parabant: similiter etiam, vt in hoc duritiem, & incredulitatem Iudæorum, qui de Iuda erant, ostenderet. Hi enim omnium

maximè

maxime increduli, & infensi contra Christum fuerunt, qui ad fidem promptiores, & ad Christum recipiendum paratiores esse debuerunt: de eorum enim tribu secundum carnem Christus futurus erat.

ANNOTATIO XIX.

GRæci codices habent, quidã de Hierosolymitis, seu Hierosolymitanis, & ita Chrys. hom. 49. & Euthy. legunt. Latini codices habent de Hierosolymis. Parum hoc refert: idẽ enim est omnino sensus. Chrys. hos reputat fuisse de numero eorum, qui in Christi necem principibus consenserant: propterea q. Euangelistam mentionem fecisse Hierosolymitarum, vt eos miserabiliores fuisse ceteris significaret. Sed non video, qua ratione id probetur: cum enim essent de turba, quamuis de numero eorum, qui increduli erant, non videtur quo modo neci Christi consenserint: nondum enim principes de nece Christi cum turba aliquid tractauerãt. Nisi velit Chrysostomus dicere, eos neci consensisse, quia Principum de Christo occidendo propositum, approbabant: sicut solent homines de vulgo probare, aut reprobare suis priuatis iudicijs facta Principum. Et hoc est probabile: tamen ipsi nõ erant, qui quærebant Christum interficere. Hinc patet verba illa, *Dæmonium habes, quis te quærit interficere?* non fuisse omnium de turba, sed multorum simplicium, qui tale facinus ignorabant: nisi forte dicamus eos sciuisse, & dissimulare voluisse: hæc enim omnia probabiliter dici possunt.

Numquid vere cognouerunt principes, quia hic est Christus?

COMMENTARIVS.

COmmune est omnibus insoliti, & insperati euentus, causam inquirere: hoc turbæ accidit nunc videre, nempe Christum paulo ante diligenter ad necẽ quæsitum, & contra quem adeo Principes conspirauerant, vt nemo e turba libere de eo loqui ausus esset; modo libere loqui, & in ipsosmet principes inuehi, neminem q. illorum vel verbo se opponere ausum esse; mutationis ergo insolitæ, & insperatæ causam inquirunt. Erat autem vera huius causa diuinitatis Christi virtus, ac potentia, qua aduersarios ita reprimebat, quando ei placitum erat, vt obmutescere faceret: sed isti hanc non cognoscentes, nec inuenientes, causam sibi aliam excogitant. *Numquid*, inquiunt, *Cognouerunt iam Principes*, hunc esse Christum, deposuerunt q. odium conceptum, quo eum prius non cognoscentes prosequebantur? Perpende duo in his verbis, vnum est, quanta fuerit rabies Principum contra Christum, & quanta ipsius Christi virtus, qua eos repressit, vt isti Iudæi huius effectus talem excogitauerint causam; ac si dicerent, maxima diligentia, & rabie iste ad necem quærebatur; & nunc tam libere loquitur, & reprehendit, aduersarijs obmutescentibus, cuius causa alia profecto esse non videtur; nisi quia nouerunt iam hunc esse verum Messiam, & Christum. Et addunt illud aduerbium *Vere*, vt insinuent eos tractasse, & in controuersiam vertisse an esset Christus; at iam veritatem resolutam nouisse, & assecutos esse. Alterum est, istos de turba, qui hoc proferebant, deceptos valde fuisse: putabant enim Principes odio habere Christum, & ipsum ad necem quærere zelo veri Christi, quia nempe se Christum faciebat, cum non esset. Si autem zelus talis fuisset, vtique rectam causam sibi proposuissent: si enim iam nouerant verum esse Christum, sequebatur profecto vt odium deponerent, & ad necem non quærerent, sed potius ipsi se submitterent. At non hunc zelum Principes habebant, fingebant quidem, vt turbas deciperent, sed aliter se res habebat: maxime enim persequebantur eum, quia nouerant esse Christum, quod Dominus Matt. 21. illa insigni parabola docuit: Hic est heres, venite occidamus eum. Qua

de re cap. 11. infertius exactius tractabimus. Hæc ad sensum horum verborum explanandum satis sint.

Sed hunc scimus vnde sit: Christus autem, cum venerit, nemo scit, vnde sit.

INcredulitas, & malitia istorum non finit eos in hac causa inuenta quiescere, & permanere. Effectus mirus, quem experiebantur, hanc causam indicare videbatur: at incredulitas & odium contra Christum repellit, & contra inuentam causam, obiectionem inuenit. *Christus, cum venerit, nemo scit vnde sit: scimus autem, vnde iste sit*, ergo iste Christus esse non potest. Iam rem eo perductam esse fatentur, vt si nescirent, vnde iste esset, Christum esse reciperent, & consentirent. Ignorantiam miseri homines ad Christum recipiendum quærunt. Nescire oportet, inquiunt, vnde sit, vt verus sit Christus. Magnam confessionem veritatis vis elicuit ab istis: nihil enim contra vitam & mores: nihil contra doctrinam opponunt, quia omnia Christo conueniebant: nihil in illo inuenerant, quod Christum dedeceret, hoc solum inuenerunt, quia sciunt, vnde sit; si nescirent, omnia recte se haberent. Attende hac obiectione eos inuentam causam repulisse; nempe quod principes Christum agnouerint, ac si dicerent: cum hic non sit Christus, quia scimus vnde sit, non est verisimile, causam hanc, quam excogitauimus, veram esse; nempe nouisse vere principes hunc esse Christum. Isti scire se, vnde sit Christus dicunt, quia ex quibus parentibus sit ortus, & progeniem eius scire se putabant, sicuti in c. 6. dictum est: Nonne hic est filius Ioseph, cuius nos nouimus patrem, & matrem? Particula enim *Vnde*, non locum, sed originem significat. Existimabant autem neminem, quando Christus veniret cogniturum eius parentes, sed repente ignotis progenitoribus mundo appariturum. Vnde hoc sibi falso persuaserint, incertum est: forsan ex locis scripturæ male intellectis: quale est illud Isa. 53. Generationem eius, quis enarrabit? & Micheæ. 5. Egressiones eius a diebus æternitatis. Sciebant quidem venturum de progenie Dauid, & de loco Bethlehem; tamen in particulari ex quibus parentibus, ignoratum iri credebant. Nec est contra, hoc quod Ioan. 9. dicunt: Hunc nescimus, vnde sit: horum verborum enim alius est sensus, nempe nescimus, an a Deo missus sit. Nec est contradictio, quamuis Chrysost. hom. 49. eos sibi contradicere existimauerit, tamquam furore ebrios, & insanos. Adde verba illa esse Pharisæorum, hæc autem vulgi imperiti, & scripturarum ignari.

Clamabat ergo Iesus in templo docens, & dicens.

NOn sine magna causa Christus clamat: cum enim videret illos omnia, quæ Christus facturus erat, de ipso confiteri, hoc vno autem impediri, quia scirent vnde esset; propterea clamat, quasi victoriam ex eis reportans. Et quare clamet, illatiua particula ostendit *Ergo*, nempe propter dicta eorum, qui nihil aliud opponunt, præter scientiam: quia sciunt, vnde sit, & noscunt parentes, & progeniem eius. Clamore autem hoc docet se etiam hoc habere, quod requirunt, nempe se nescire eum, vnde sit: vt nulla re deficiente Christum negare eum esse non valerent: propterea dicitur, *docens, & dicens*. Audiamus, quid dicat.

Et me scitis, & vnde sim scitis, & a me ipso non veni, sed est verus, qui misit me, quem vos nescitis. Ego scio eum, & si dixero quia nescio eum, ero similis vobis mendax: sed scio eum, quia ab ipso sum & ipse me misit.

VEram suam originem docens, ostendit Christus eos nescire, quis sit, & vnde sit ipse: & repetit eorum verbum, vt contradicat, & falsum esse demonstret. Et est sensus: *Et me, & vnde sim, scitis*, id est, affirmatis vos scire me, & vnde sim, quia parentes meos scire vos putatis, & tamen ego *A me ipso non veni sed misit me, qui verus est*; id est, Deus implens quæ promiserat; & hunc vos nescitis. Ac si clarioribus verbis dicat: Ego non sum merus homo, qualem me esse arbitramini, sed filius Dei missus a Patre propter promissiones implendas, quas fecit Patribus vestris, & hunc, *vos nescitis*, id est nescitis esse patrem meum. Non est ergo verum, quod putatis, nempe vos me, & a quo sim, scire, qui filium Ioseph me esse existimatis; at ego, *scio eum*, quia ego sum ab ipso, id est, genitus ab eo, & verus filius eius, & missus in carnem homo factus, quia, *Si dixero*, me nescire eum, *Ero mendax*, sicut & vos estis mendaces, dum dicitis scire me, & vnde sim. Perpende, qualiter Dominus ostendit eos nescire, vnde sit, nec etiam cognoscere quis ipse sit: quia originem habet cælestem, & a Patre est, quem nemo vidit præter ipsum filium: & qui affirmant se Patrem eius scire, mentiuntur; sicut ipse mentiretur, si negaret se scire eum. Mira doctrina, qua Christus suam diuinitatem, & originem aperit, in se promissiones patribus promissas docet, proprijs ipsorum verbis eosdem conuincit. Hic est verus, & legitimus sensus. Græce non habentur illa verba, *Ego scio eum, & si dixero, quia nescio eum, ero similis vobis mendax*, nec antiqui Latini codices habent, nec Chrysost. nec August. exponunt: forsan relicta, quia in Octauo capite repetuntur; sensui tamen præsenti accommodata sunt.

ANNOTATIO XX.

Multiplex interpretatio Doctorum.

VArie superiora verba Doctores exponunt. Primo loco Chrysó. hom. 49. verba hæc: *Et me scitis, & vnde sim scitis*, Christi esse dicit affirmantis, illos vere scire eum esse Christum, & a Deo missum: quod si postea dicitur: *Nescitis*, id est, quia operibus, & verbis negabant: & hac ratione tollitur contradictio, quando alijs in locis dicitur, neque me scitis. Tamen expositio hęc difficile veritati accommodatur, sunt enim verba turbæ dicentis: Nescimus vnde sit: quæ turba tunc non cognoscebat verum esse Christum. Secundo loco Iustin. Mar. in explicationibus quæst. Gen. quæst. 140. notat ignorationem voluntariam interdū scientiam dici, & allegat hunc locum exponens dictum esse, *Me scitis, & vnde sim, scitis*; id est, scire potestis ex tot signis, & doctrinis a me dictis, & factis: quòd si alio in loco nescire hi dicuntur, id est quia vere ignorabant, licet eorum vitio ignoratio tribueretur. Doctrina hæc vera A est, non tamen facile accommodatur. Tertio loco August. tract. 31. hæc verba Christi esse dicit affirmantis eos scire, & ipsum, & vnde sit ipse; sed ex parte, nempe quantum ad humanam naturam: at ignorare ex altera parte, quantum ad diuinam, quam eis explicat. Recentiores alias adferunt expositiones, sed non videntur aptari contextui ita facile posse. Isti enim Iudæi nec quantum ad humanam naturam Christum nouerant: nam filium Ioseph esse putabant, quod falsum erat, & principium erroris ipsorum. Non B ergo Dominus eos scire affirmat, quasi quantum ad naturam humanam eum cognoscerent, in qua veram originem non sciebant: & propterea docet se non habere alium Patrem, præter Deum, a quo est, & a quo missus est. Verba ergo illa, *Me scitis, & vnde sim scitis*, sunt per quandam ironiam dicta, quasi eos multum aberrare significaret, dum dicunt: Hunc vnde sit scimus, per hoc progeniem eius indicare

volentes. Statim autem veram suam progeniem aperit: isti enim progeniem a Patribus describebant, & propterea filium Ioseph appellabant. Dominus ergo se a Deo esse, & Patrem habere Deum docet. Illud autem *Nescitis, & ego scio eum*, significat illos nescire Deum esse Patrem Christi: qui enim nescit vnum esse Patrē alterius, dicitur nescire illum, licet personam cognoscat: & consequenter nescire originem, si illum nescit esse Patrem. Illis verbis, *Ab ipso sum, & ipse me misit*, vtramque naturam suam, & originem aperit æternam. Ab ipso sum, vt Deus & Dei filius: & ipse me misit, quia homo factus sum ab eo missus.

Quærebant ergo eum apprehendere, & nemo misit in illum manus, quia nondum venerat hora eius.

COMMENTARIVS.

NOuerunt Christum affirmasse filium se esse Dei, & verum Messiam, ea de causa, quibus exosus erat, apprehendere eum quærebant, sicut Ioan. 5. dictum est. Propterea magis quærebant eum interficere, quia Patrem suum dicebat Deum, æqualem se ei faciens. Non igitur accusare poterunt Christum, quòd eis locutus non fuerit, & quis ipse fuerit, disertis verbis non docuerit. Hoc notat illa particula *Ergo*, quasi dicat Euangelista, quia dixit se esse a Deo Patre & scire Deum, quem ipsi nesciebant, propterea quærebant eum apprehendere, & vnde debuerunt conuerti a malitia, & cæcitate ad fidem, & amorem: inde argumentum obdurationis, & multiplicādi sceleris sumunt. At diuina virtute repressi sunt conatus eorum: non quòd mori timeret, aut nollet: sed quod in tempus a Deo constitutum mortem differret: *Nondum*, enim, *Venerat hora* mortis, & passionis eius. Illa particula, *Et nemo misit*, loco aduersatiuæ posita est, vt sit sensus: quamuis quærerent eum apprehendere, tamen nemo misit in eum manus.

De turba autem multi crediderunt in eum, & dicebant.

TAm mira doctrina Christi non sine auditorum fructu omnino fuit, nam multi de turba crediderunt in eum, nempe esse verum Christum, & Messiam a Deo missum: tantoq; affectu crediderunt, vt fidem in mente conceptam, occultare non valerent, sed in confessionem oris prorumperent, & dicerent, quæ sequuntur. Vno ergo verbo Christi, & hi conuertuntur, & illi obdurantur: sed quod cōuertantur, virtus est verbi: quod obdurentur, vitiū est audientiū. Sicut & eodem lumine, & sani vident, & lippi cæcutiunt: sed quòd illi videant virtus est luminis; quod isti cæcutiant, vitium est oculorum. Sed non est æqualis ratio culpæ: nam lippus sine culpa est, quia vitium est naturæ; at obdurati in maximo sunt scelere & damnatione, quia vitium est voluntatis.

Christus, cum venerit, numquid plura signa faciet, quàm quæ hic facit?

A Signis, & miraculis multis, quæ Christus ediderat, argumentum sumunt, ad credendum hunc esse Christum, & sensus est: Christus, quem speramus venturum, non faciet plura signa, quàm hic facit. Ipse igitur verus est Christus: nam Christus non habebit maius argumentum probandi se esse Christum, quàm hic habet, hic est sensus. Attende Euangelistam non referre hæc verba

quasi

quasi prolata ab ipsis postquam crediderunt: non enim dicerent, *Christus cum venerit*, iam enim venisse credebant: sed relata tunc tamquam argumentum, quo moti sunt ad credendum: ac si dictum esset, multi crediderunt, quia dicebant: *Christus cum venerit*, non faciet plura signa, ergo hic est Christus, quod si postquam crediderunt, hæc pronunciarunt, tunc interpretabimur in hunc sensum nempe esse modum quendam loquendi ex quadam suppositione, & conditione: scilicet, si quando Christus venturus esset, non faceret veniens plura signa; vel Christus, quem nos venturum professi sumus, non faciet plura signa, quàm hic. hunc sensum Chrysost. hom. 49. & Euthymius sequuntur.

Audierunt Pharisæi, turbam murmurantem de illo hæc: & miserunt principes, & Pharisæi ministros, vt apprehenderent Iesum.

HAsce voces quamuis submissas, & velut inter se solos loquentium, audierunt Pharisæi, qui timore, ne turba crederet in eũ, attentissime omnia obseruabant: quæ autem audierunt ad principes scilicet Sacerdotum (sic enim Græce habetur) retulerunt, & eorum auctoritate, quæ prima erat, accedente, tam hi, quàm illi ministros mittunt, vt Iesum capiant. Non enim ausi ipsi sunt venire, ne turba in eos insurgeret; nec eum apprehendere differre volebant, ne si dimitteretur, tota turba in eum crederet; liberumq. postea illis non esset facere, quod cogitauerant, & quæsierant. Qui ergo tenebantur turbam dirigere, & illustrare, vt veritatem cognosceret; remouent, & deterrent a ueritate sequenda; vt verum sit, quod Dominus illis obiecit, Matth. 23. Væ vobis Scribæ, & Pharisæi, qui clauditis regnum cælorum ante homines: vos enim non intratis, nec introeuntes sinitis intrare.

Dixit ergo eis Iesus: Adhuc modicum tempus vobiscum sum, & vado ad eum, qui misit me.

MInistris eum apprehendere venientibus dicit Dominus, *Adhuc modicum tempus vobiscum sum, & vado* ad Patrem. Hebraismus est, ac si dicat; post modicum tempus, quo vobiscum permanebo, vadam ad eum, qui me misit; nondum est tempus me comprehendendi, cito veniet tempus hoc. Similis phrasis est Ionæ. 3. Adhuc tres dies, & Niniue subuertetur. Et est præsens loco futuri temporis, vadam ad eum, qui me misit. Consideranda sunt verba, *Vado*, inquit, idest mihi liberum est mori, pono animam meam, quando, & quia volo. Rursus mors mea non est, qualem vos putatis; *Vado ad eum qui me misit*, hominem merum me esse vt ceteros creditis, non sic est; vadam ad eum, qui me misit: quia Dei filius sum, & sic moriar, vt cito resurgam, & humanitatem meam ad dexteram Patris mei collocem: vobiscum autem sum hoc medio tempore inter vos agens vt doceam, vestram salutem operer, ad eamq. acceptandam vos exhorter: *Modicum tempus* vocat, quia proximo Paschate erat passurus. Illa particula, *Ergo*, indicat, quia eum comprehendere veniebant, Dominum hæc protulisse. Quibus verbis non solum illos docuit, sed furorem eorum repressit adeo, vt relicto eo compuncti ad eos, a quibus missi erant, redierint.

Quæretis me & non inuenietis.

PRophetica & simul comminatoria hæc verba sunt, quibus prædicit, & comminatur quod Iudæis incredulis, eiusq. doctrinam contemnentibus post ipsius

ipſius ad Patris, reditum euenturū erat. *Quæretis*, inquit, me, id eſt verum Chriſtum vobis promiſſum inquiretis, *Non* tamen *inuenietis*, ideſt, ad ipſius agnitionem non peruenietis: me enim reiecto, qui verus ſum Chriſtus, omnis qui aliū quærit, non inuenit. Fiet ergo, vt loco veri Chriſti in pſeudochriſtos incidatis: ſtudijq. & laboris veſtri in quærendo non ſolum nullus ſit fructus, ſed etiam damnum, nimirum error. me enim repudiato, poteritis quærere Chriſtum, ſed non inuenire. Hoc Iudæis poſt Chriſti aſcenſionem accidit, ſurrexerunt enim pſeudochriſti, de quibus Matth. 24. dicitur, Si quis vobis dixerit: Ecce hic eſt Chriſtus, aut ecce illic, nolite credere: Surgent enim pſeudochriſti. Quo in loco Hieronymus adnotat captiuitatis Hieroſolymitanæ tempore tres nomen Chriſti ſibi vſurpaſſe, eosq. veriſimile eſt incredulorum Iudæorum diuiſas inuicem partes ad ſe traxiſſe. Modo etiam Iudæi inquirunt, & adhuc inquirent Chriſtum; non tamen quamdiu ſic quæſierint, inuenient. Spreta enim veri Chriſti prædicatione, Chriſtus verus inueniri non poteſt. Hæc verba dicta quidē ſunt miniſtris Iudæorum, ſed in eis omnes increduli Iudæi comprehenduntur, qui quotidie quærunt Chriſtum in lege, & Prophetis, quorum iam vera eſt illis ablata intelligentia, nec ad veri, agnitionem Chriſti perueniūt, impleturq. quod dictum eſt: *Quæretis me, & non inuenietis*. Chriſtus dicit Iudæos quæſituros eum, quia dum quærunt Chriſtum, re ipſa quærunt illum, qui verus eſt Chriſtus, quamuis eum negent eſſe Chriſtum.

Vanus Iudæorum in Chriſto inquirēdo labor.

ANNOTATIO XXI.

Variæ expoſitiones doctorum.

VArie hunc locum, & antiqui, & recentiores Doctores exponunt. Primo loco Chryſoſt. hom. 49. ſic interpretatur: Deſiderabitis me habere præſentem, & nō habebitis: quod impletum maxime eſſe dicit, quando in Hieroſolymitana captiuitate deſiderarunt in ſuis afflictionibus eū habere liberatorem, & auxiliatorem, nec habuerunt. Huic conſentit Euthymius. Hæc expoſitio doctrinam veram continet ſcripturis & Patribus conformem, nimirum peccatores, qui non reſipiſcunt, frequenter non exaudiri a Deo in ſuis calamitatibus clamantes. Id docet Hiero. in illud Hierem. 11. Clamabunt ad me, & non exaudiam. id ipſum affirmat Baſil. in reſpon. breui. reſp. 261. probatq. illo Iſa. 1; Cum extenderitis manus veſtras, auertam faciem meam: cum multiplicaueritis orationes, non exaudiam. Grego. etiam lib 19. mora. cap. 15. Confirmatq. illo Prouerb. 1. Ego quoque in interitu veſtro ridebo. Neque ſolum hoc eſt, quin potius, etiamſi reſipiſcant per pœnitentiam, non ſemper Deus exaudit, quantum ad pœnas temporales: ita factum legimus cum Dauide. 2. Reg. 12. remiſsis enim adulterio & homicidio, non obtinuit etiam pœnitens ſibi condonari puerum natum. 2. etiā Reg. 24. quando numerauit populū etiam dolens de peccato punitus eſt. Potuit ergo

Qui peccatores in calamitatibus non exaudiantur.

A fieri hos Iudæos, qui increduli fuerunt, morte plexos eſſe a Deo, nec exauditos etiam ſi clamarent, & quærerent Chriſtū: ſicq. factum eſt, vt quærerent, & nō inuenirent, etiam ſi pœnituerit eos peccati, & incredulitatis ſuæ. Doctrina ergo cui nititur Chryſoſt. vera eſt, eius tamen expoſitio non mihi videtur ſatis accommodata; nam vel loquitur de fidelibus, aut de incredulis Iudæis:

B ſi de fidelibus, obſtat quod refert Euſebius lib. 2. hiſtor. cap. 5. nempe diuina prouidentia credentes Iudæos ante bellum a Iudæa fuiſſe extractos ne cum incredulis perirent: ſi autem loquitur de incredulis, nō eſt probabile eos Chriſtum deſideraſſe, quem inteſtino odio proſequebātur. nec tamquam Chriſtum, ſed potius vt ſeductorem, & hominē, iuſte damnatum habebant. Hæc igitur expoſitio non videtur legitima.

C Secundo loco Auguſtinus. tract. 31. impletum hoc eſſe dicit Act. 2. quando Petro prædicante multi compuncti ſunt, eosq. tanti facinoris, nempe Chriſti morti interfuiſſe, pœnituit, dixerūtq. Viri fratres, quid faciemus? Ecce hi quæſierunt Chriſtum, at non inuenerunt, quia veniam deſperarunt. Si ex loco citato Act. 2. aliquos eorum, qui compuncti corde ſunt, quosq. patrati ſceleris pœnituit, deſperaſſe, poſſet Auguſtinus probare, probabilior eius expoſitio

positio videretur; tamen ex eo loco non A id deducitur, nec verisimile est compunctos & pœnitétes desperasse, maxime cum in eam compunctionem vix sine fide venire potuerint, Petrusq. ipse remedium facile & efficax statim proponeret: Pœnitétiam, inquit, agite & baptizetur vnusquisque vestrum in remissionem peccatorum, & accipietis donum Spiritus sancti. Non igitur hæc expositio accommodata videtur. Verissima quidem est doctrina Augustini, Christi mortem efficacé esse ad delenda peccata crucifigentium eum, immo multos etiam conuersos, & veniam obtinuisse non dubito; tamen aliquos eorum, qui compuncti sunt corde, Petro prædicante, desperasse, non censeo probabile.

Mortis Christi efficacia

Tertio loco aliqui nostræ ætatis auctores sequentes Rupertum sic exponunt: Quæretis me in sepulchro detinere, & resurgentem comprehendere, tamen non inuenietis; quia neutrum poteritis efficere. Hæc expositio minorem habet probabilitatem: Iudæi enim numquam quæsierunt Christum post ipsius resurrectionem comprehendere: tum quia non crediderunt resurrexisse, & si qui crediderunt, non id té- C tarunt scientes id esse vanissimum: tum maxime quia loquitur Christus de eo, quod post suam ad Patrem ascensionem futurum erat, nec amplius post mortem eum in loco aliquo quæsierunt, sicut fecerant, quando viuus inter eos conuersabatur.

Quarto loco alij aliter exponunt, vt hic Domini sermo ad pios dirigatur, qui post eius ascensioné credentes in eum quæsierunt, & desiderauerunt eum videre, & D prædicantem audire in terris, sicut antea fecerat, quando ipsi non credebant ei: non tamen inuenerunt, quia id non sunt assecuti. Hæc expositio est omnium improbabilissima; dató enim, quòd aliqui tale habuerint desiderium, de quibus forsan illud dicitur. Luc. 17. Veniet dies, quando desideretis videre vnum diem filij hominis, & non videbitis. hoc tamen in loco lõge diuersus est sensus, loquitur enim nunc Christus cum incredulis, & ministris persecutorum eius, quos deterrere oportebat sicut etiam paulo post idem fecit cum ipsis Iudæis, quando Ioan. 8. dixit: Quæretis me, & in peccato vestro moriemini. Propterea, subiunxit: Vbi ego sum, vos non potestis venire. Quod si Apostolis dixit: Quæretis me, non apposuit alterum, nempe non inuenietis, aut in peccato vestro moriemini, sicut dixerat, quando Iudæis locutus fuerat; ideo aliter sunt ver- B ba dicta Apostolis interpretanda, vti fecimus infra cap. 13. Videtur igitur expositio adducta in commétario omnium accommodatissima.

Aduerte ergo hanc Iudæorum inquisitionem esse valde reprehésibilem, quia cũ infidelitate & ex infidelitate est; ideo non merétur inuenire: Christũ enim in lege & Prophetis prædictũ & promissum fatétur, negant tamen venisse, propterea venturũ expectantes quærunt: frustra auté venturus expectatur, qui iã venit. Ante eius quidé aduentum vere expectabatur, & quærebatur, Malach. 3. Veniet ad templũ suum Dominator, quem vos quæritis, & Angelus testamenti, quem vos vultis: at modo non sic, idcirco quærunt, & non inueniũt. Contra euenit gentibus: hæ enim nullam Christi notitiam habentes non quæsierũt, diuina tamen gratia & misericordia Euãgelium est illis reuelatum, & in dies reuelatur, & impletur, quod dicitur Rom. 10. & Isaiæ. 65. Inuentus sum a non quærétibus me: palã apparui ijs, qui me non interrogabant. Si autem aliqui Iudæi deposita animi obstinatione contra Christum, studerét veritati, eamq. audire non detrectarent, vtique bene quærerent, & inuenirét, quod multi facient vltimis diebus, quando implebitur, quod dictum est Osee. 3. Reuertentur filij Israel, & quærent Dominum Deum suum, & Dauid Regem suum in nouissimo dierum.

Et vbi ego sum, vos non potestis venire.

COMMENTARIVS.

ADiungit tertiam comminationem: sensus est, cum post meum ad Patris reditum, vos adhuc sitis in vestra incredulitate mansuri, nec me vmquam inuenturi, quia ad mei agnitionem, & fidem non estis peruenturi; profecto hoc etiam eueniet vobis, vt a regno meo excludamini, nec mea sitis diuinitate fruituri:

turi: *Vbi* ergo *Ego sum*, ideſt ad cælum, vbi vt Deus ſemper ſum, & vbi meorum eſt regnum, vbi mecum ſunt regnaturi: *Vos non poteſtis venire*: illuc enim nemo ſine fide in me intrare poteſt. Chriſtus vt Deus erat in cælo, & illuc tendebat tunc vt homo propterea paulo ante dixerat: Vado ad eum, qui miſit me. Et Ioan.8. Quo ego vado, vos non poteſtis venire. Vt igitur ſe Deum & hominem oſtenderet, vtroque loquendi modo vſus eſt.

ANNOTATIO XXII.

Verbum Sum, diuinitatem indicat.

EVthymius præſens verbum *Sum*, loco futuri poſitum arbitratur, ac ſi dictum eſſet, vbi ero vos nõ poteſtis venire. at Auguſt. tract. 31. rectius ſentiens interpretatur tamquam præſens, vt ſe Deum ſignificaret, qui iam, & ſemper erat, quo ut homo ibat, hocq. ſecuti ſumus in commẽtario. Si enim loco futuri poſitum eſſet. nõ dictum eſſet, vbi ero ſed quo vado, ſicuti Ioan. 8. & 13. dixerat. Aug. tract. 31. in Ioan. illud non poteſtis venire ad præſens tẽpus refert, quando increduli erant, ac ſi diceret, non poteſtis modo venire, cum ſitis increduli, poſtea venturi eſtis, quando, credetis. Accommodatius tamen Chryſo. hom. 49. etiam futurum interpretatur: erant enim iſti increduli futuri, de quibus prædictum erat: Quæretis, & non inuenietis. Et quamuis hic ſermo dirigeretur etiã ad eos, qui poſtea crediderunt, adhuc futurum complectitur, Non poteſtis venire, nec poteritis, quamdiu increduli fueritis. Ioan. 6. Nemo poteſt venire ad me Ioã. 15. Sine me nihil poteſtis facere. Nõ pro præſenti, ſed pro omni tẽpore poſita ſunt, hæc verba. Recẽtiores ſuã ſequẽtes expoſitionem verborum præcedẽtium, ſic interpretantur, nõ poteſtis venire viribus proprijs, mea tamen gratia poteritis. Violẽta mihi videtur expoſitio, nec accommodatur adductæ interpretationi præcedentium verborum, quam legitimam eſſe oſtendimus.

Dixerunt ergo Iudæi ad ſemetipſos: Quo hic iturus eſt, quia non inueniemus eum? numquid in diſperſionem Gentium iturus eſt, & docturus Gentes? Quis eſt hic ſermo, quem dixit: Quæretis me, & non inuenietis, & vbi ſum ego, vos non poteſtis venire?

COMMENTARIVS.

VErba Chriſti prophetica erant, nec miniſtri ſenſum, ſed nudum corticem perceperunt, ideo intelligentiam indagantes, ſenſum excogitant inter ſe, dubitantes an id ſignificare Chriſtum voluerit, nempe ſe ad Gentes docendas iturum, quę cum ſint per totum orbem diſperſæ & diuiſæ, ſi Chriſtus ad eas diuerteret, a Iudæis etiam quæſitus, inuentus non eſſet. At quia in hac intelligentia eorum animus non quieſcebat, repetunt verba dubitantes iterum, *Quis eſt ſermo*, id eſt; quid hic ſermo ſignificat? *Quæretis me, & non inuenietis*, &c. Gentes, quia diſperſæ vndique erant per orbem, appellant; *Gentium diſperſionem*: eſt enim Hebraiſmus, ac ſi dicerent; in Gentes diſperſas. Quo vocabulo etiam ſignificant, Chriſtum habiturũ in Gentes diſperſas; nec habiturum inter eas locum firmum, & ſtabilem, ſed modo ad has, modo ad illas diuerſurum; ſic enim quamuis quærerent numquam inuenire poſſent. Hi ſenſum verborum Chriſti non perceperunt, tamen comminatoria eſſe intellexerunt.

In nouissimo autem die magno festiuitatis stabat Iesus, & clamabat, dicens.

DIes erat octauus, in quo festum collectarum agebatur, eratq. dies celeberrimus, sicut primus: nec erat dies septimus, vt Theophylactus existimauit, sed octauus, vt habetur Leui. 23. Propterea autem, quia celebrior erat intermedijs diebus, dicitur magnus, sicut dies octauus festi apud nos, celebrior est diebus, qui intra octauam celebrãtur. Clamat ergo Dominus in templo, vt cordibus auditorum, qui iamiam discessuri in propria loca erant, verba tenacius infigat. Clamat etiam, vt se libere, & intrepide loqui, & docere significet, quod veritatis est magnum argumentum. Clamat rursus, vt surditatem, & duritiem Iudæorum in credendo reprehendat. Clamat demum quia hoc erat vltimum festum ex his, quæ in hoc sæculo celebrauit, quando Iudæorum multitudo conuenire tenebatur Hierusalem: nam Paschate proxime venturo passus est. Eos igitur clamore hoc valde admonet suæ salutis, ne opportunitate tanta neglecta pereant. Vnde Ambro. serm. 19. in Psalm. 118. vers. 1. ideo nunc clamasse dicit, quia homines ad magna, nempe regnum cælorum vocabat.

Quare Dominus clamare voluerit.

Si quis sitit, veniat ad me, & bibat.

HOminibus commune est bonum, quo perficiantur, & in quo quiescant, desiderare: nemo enim in hoc sæculo ita est omnibus numeris perfectus, qui non adhuc impleri, & perfici possit, & cui multa non desint, hinc omnes desiderant, & appetunt, quod omni ex parte satiet: quamuis multi errent in electione eius, quod tale est, vt satiare valeat. Inuitat Christus igitur omnes sitientes, id est, eos omnes, qui summum bonum, & suam perfectionẽ desiderant, & quærunt, vt veniant ad eum per fidem: promittens hanc eis perfectionem, & hoc bonum quo omnis extinguitur sitis. *Si quis*, inquit, *Sitit veniat ad me*, per fidem viuam, *Et bibat*, & accipiat aquas, quas ego dabo; hæ enim sunt, quæ omnem perfectionem adferunt, & omnem sitim extinguunt. Alijs verbis hoc idem Dominus Matth. 11. significauit: laboris enim & oneris nomine hoc humanum desiderium explicuit, quia sudorum, & laborum multorum est causa. Venite, inquit, ad me omnes, qui laboratis & onerati estis, & ego reficiam vos. Isaias multo ante ad hoc idem exhortatus est, cap. 55. Omnes sitientes venite ad aquas. Hæ enim sunt, quas Dominus hoc loco promittit. Chryso. hom. 50. & Euthymius, & alij antiqui Patres de siti doctrinæ hæc exponunt verba, sed rectius, & accommodatius interpretabimur de doctrina, & de quouis bono gratiæ, & generaliter de bono spirituali & beatitudine, quæ satiat omni ex parte: quæ quidem in hoc sæculo communicatur, sed in futuro completur.

Qui credit in me, sicut dicit scriptura, flumina de ventre eius fluent, aqua viua.

QVare sitientes ad se venire inuitet, exponit: nam, *Qui credit*, inquit, *In me*, magnam copiam, & abundantiam aquarum habebit, adeo vt, *Flumina, aqua viua, de eius ventre fluant*, ac si dicat; non erit sicut, qui corporaliter sitiens ad aquas accedit materiales: hic enim aquæ partem accipit, & ebibit, de fonte: at qui in me credit, fiet in eo fons, a quo flumina aquæ viuæ fluent præ abundantia, & copia fontis. Quo verbo significat credentes accepturos tale bo-

num ac tantum, vt non ipsis tantum sufficiat, sed in alios etiam deriuetur. Ventrem cor, & interiora hominis significare docet Chrysost. hom. 50. & ita est: datur enim interius Spiritus sanctus, qui fons est viuus, a quo innumera, & perfectissima dona, & virtutes, velut flumina multa procedunt; quæ in corpus, & in omnes inferiores potentias, & actus, & operationes extenduntur, & vsque ad proximos, & alios multis modis deriuantur & dilatantur. Iusti enim alijs multipliciter prosunt, Gregor. lib. 15. mora. cap. 15. *Flumina*, inquit, *Fluent aquæ viuæ de ventre eius.* Riuuli ergo sunt fluminis, dona Spiritus sancti. Riuulus est fluminis, Charitas; riuulus est fluminis, Fides: riuulus est fluminis, Spes. Hæc Grego. testimonium autem scripturæ allegat propter Iudæos, qui scripturam profitebantur; & vt se esse eum, qui in scripturis erat promissus, significaret.

ANNOTATIO XXIII.

Vbi nã in scriptura verba Christi reperiantur.

LAborabant Doctores enixe hoc testimonium in scriptura quærẽtes: sunt autem variæ eorum sententiæ. Primo loco Chryso. hom. 50. non inueniens tale in scriptura testimonium, dicit verbum hoc, *Sicut dicit scriptura*, non esse sequentibus coniungendum, quasi in scriptura esset prædictũ, *Flumina de ventre eius fluent aquæ viuæ*, sed esse annectendum superioribus sic; Qui credit in me, sicut dicit scriptura; docet enim ei esse credendum, non signis & miraculis solis, sed scripturarum testimonio; quia ipse est, quem scripturæ testantur. Hoc idẽ Euthymius dicit, scripturã autẽ multipliciter testata est de Christo, & in ipsum credendum esse præmonuit. Idem docuit Theophyla. Sed expositio ista violenta est, & incongrua; idcirco aliorum sententia est, verba esse sequẽtibus copulanda, vt sit sensus scripturam dixisse; flumina aquæ viuæ emanatura de ventre credentiũ in Christum: & si sic exponamus, tunc est difficultas, vbi sit tale scripturæ testimonium. Secundo igitur loco Hieronymus, in prologo Pentateuchi sequentibus copulans arguit Septuaginta interpretum versionem, quod in ea non habeatur tale testimonium, quod tamen in Hebræo, & in sua versione legitur. Hoc autem dicit esse in prouerbijs, locum tamen particularem non exprimit. Recentiores locum hunc Prouer. 5. esse dicunt, vbi sic habetur: Deriuentur fontes tui foras, & in plateis aquas tuas diuide, sed, cũ hæc verba sint in versione Septuaginta & non in sola Hieronymi, non videtur hic locus, quem Hieronymus prætendit. Tertio loco Cyprianus. lib. 1. Epist. 3. & in nono volumine 63. testimonium Isa. 43. Dedi in deserto aquas, & flumina in in-

A nio, vt darem potum populo meo, electo meo, affirmat impletum esse, cum dixit: *Qui credit in me, flumina de ventre eius fluent aquæ viuæ*. Quarto loco aliqui recentiorum non fixum, & determinatum locum a Domino allegari affirmant: multa autem sunt veteris scripturæ testimonia hanc abundantiam; & copiam aquarum spiritualium prædicentia, præsertim Isa. 41. 42. 43. 44. Ezech. 36 & Ioe. 2. Quinto loco Orig. hom. 12. in Num. hunc locum Ioannis accommodat illi sententiæ Prouerb. 5. Bibe aquam de cisterna tua, &
B fluenta putei tui. Insinuat ergo hunc locũ esse a Domino significatum, quando dicit: *Sicut scriptura dicit.*

Origenis sẽtẽtia approbatur.

Mihi certe sententia Origenis omnium videtur probabilissima, & verissima, nẽpe locum hũc prouerb. 5. a Domino significari hisce verbis. In cuius declarationem attende, secundum Hebraicam lectionem sic haberi: Bibe aquam de cisterna tua, & fluenta de medio putei tui. In Hebræo fluenta legimus נוזלים a verbo נזל quod est fluere, vnde nomen fluẽtã. Fluenta autem putei appellat
C Euangelista flumina aquæ viuæ: idẽ enim fluenta, & flumina aquæ viuæ significant, quæ fluunt ex fonte: hæc enim aqua viua est, quæ ex fonte fluit, & deriuatur. Dominus autem in hunc modum allegat locum scripturæ, ac si dictum esset; qui credit in me, illa fluenta de medio putei proprij emanantia, quæ scriptura dicit bibenda, fluent de ventre, eius seu venter eius, erit puteus ille, de cuius medio fluenta illa fluent bibenda. Allegat enim scripturam simul interpretando, & accommodando credentibus in eum. Non ergo debet intelligi locus hic, quasi velit, scripturam

dice-

dicere, qui credit, fluent flumina de ventre eius;sed sic,qui in me credit, de ventre eius fluent illa fluenta,quæ scriptura dicit bibenda de medio putei proprij.Recte autem Hieronymus dicit in Septuaginta nõ haberi locum hunc; nam ipsi verterunt: Bibe aquam de tuis vasis, & de puteis tui fontis. Ex quibus verbis non habetur sensus Domini. Nec obstat ibi de matrimono sermonem esse: nam sub eo cortice sensus litteralis præcipuus continetur, quem Christus adfert, & accommodauit credentibus in se. Hic mihi videtur legitimus sensus.

Hoc autem dixit de Spiritu, quem accepturi erant credentes in eum.

COMMENTARIVS.

VErba sunt Euangelistę exponentis Christi sententiam, quam interpretatur de Spiritu sancto, qui communicandus erat ijs,qui in ipsum erant credituri,& credebant.Hic est fons aquæ viuæ, cordibus credentium infundendus, & maxime Apostolorum, a quo flumina copiosa aquæ viuæ reduadarent, qui & ipsosmet credentes irrigarent & exterius effluentia mundum vniuersum vitæ doctrina replerent,& ariditatem sterilem humore fecundissimo fouerent. Hic est Spiritus sanctus,qui flumen dicitur: a quo tota hęc Dei ciuitas, quę est Ecclesia, donis,virtutibus, & gratijs repletur, de quo Dauid Psalm 45. Fluminis impetus lętificat ciuitatem Dei: vt exponit Basil hom. in eundem Psalmum. & attende sensum Euangelistę: credentibus enim erat datus Spiritus sanctus: nemo enim in gratia Dei est, nisi in eo Spiritus sanctus sit:tamen loquitur, de illa abundantia,& effluentia,quæ post Christi ascensionem communicanda erat, vt verbis sequentibus exponit.

Nondum enim erat Spiritus datus: quia Iesus nondum erat glorificatus.

ADhuc Euangelista verba Saluatoris exponit; & cur,cum de Spiritu loqueretur, vsus sit futuro *Fluent flumina* declarat,quia, inquit, nondum erat hic Spiritus datus donec Iesus glorificaretur resurrectione,& ascensione sua. Tunc erat credentibus hic spiritus dandus,propterea futuro vsus est Dominus, Fluent aquæ viuæ.& propterea dictum est,quem accepturi erant credentes. quia tunc nondum acceperant,quando hæc a Christo dicebantur.Cetera in annotatione require.

ANNOTATIO XXIIII.

ANnotanda sunt aliqua in superiori sententia. primum est quantum ad verba;in Græcis enim codicibus nunc habetur:*Nondum erat Spiritus Sanctus, quia Iesus nondum erat glorificatus,* & ita legit Euthymius. At communis lectio habet,vt nos legimus & sic Chrysostomus,hom. 50 legit,& Aug.lib.2.con. Cresconi. cap.14. immo & tract.32.in Ioan.quamuis aliqui eum falso in priorem citent lectionem, decepti quibusdam verbis, nempe, Non enim non erat Spiritus Dei, qui erat apud Deum, sed nondum erat in eis qui crediderant in Iesum. Nam hæc verba dicit exponendo Euangelistam: qui non dicit, non esse Spiritum, sed non esse datum. longeq; differunt dicere, non esse,& non esse datũ, & hic est verus sensus

A Augustini. Et paulo superius dicit: Nondum erat datus Spiritus: quem Spiritum nisi Sanctum? Vides legisse *Nondum erat Spiritus datus*, & non *Spiritus sanctus*. Idē dicit Hierony. Epist. ad Hedib. quæst. 9. qui eandem sequitur lectionem. Mendosa est igitur lectio illa, & legendum est: Nondum erat Spiritus datus: quod si illo legeretur modo, adhuc sensus idem esset, vt non esse diceretur, quia datus credentibus non esset.

Glorificatus quid significet.

B Secundo annotandum est, quantum ad sensum illius verbi, *Glorificatus*, Chry. loco citato, hanc glorificationem exponit mortem ipsius Christi, vt sit sensus: quia nondum Christus mortem subierat, nec reconciliatio humani generis facta erat, propterea nondum erat datus Spiritus, qui donum est: nam donum amicis datur, & reconciliatis. Et ita dicit Euthymius. Hieron. etiam Epist. ad Hedib. q. 9. hanc glorificationem mortem interpretatur: & cur glorificatio dicta sit, rationem explicat. tunc enim mirabilia suę potētię exercuit; sol obscuratus est: terra tremuit: sepulchra aperta sunt: tunc triumphauit de inimicis. Glorificatio igitur, inquit, est patibulū triumphātis. August. vero tract. 32. resurrectionem eius, & præcipue ascensionem intelligendam censet, post eam enim Spiritus sanctus datus est. Non negat mortem esse glorificationem quandam, similiter & resurrectionem: tamen hoc in loco ascensionem in cælos glorificationem appellat: quod ex ipso effectu satis probatur. Post ascensionem enim misit die Pentecostes hunc Spiritum, qui cordibus fidelium diffusus, fluuios miræ suæ virtutis effudit.

Auctoris sententia.

Annotandum est tertio ex Hiero. loco citato. Ante huiusmodi glorificationem datum esse Spiritum sanctum: nam remissio peccatorum facta fuit multis, & Spiritus sanctus fuisse dicitur in Simeone, & in Prophetis, immo post resurrectionem dedit Spiritum sanctum discipulis, vt peccata remitterent: tamen plenitudo Spiritus sancti data est post ascensionem, quando visibiliter descendit, & dona sua communicauit quantum ad effusionem, & abundantiam. Tunc namque donum linguarum, operationes virtutum, gratiæ sanitatum: tunc scientia, fortitudo, & gratiæ omnes datæ sunt. Et hæc est donatio, quam faciendam dicit credentibus: quod si nunc non habēt singuli omnia hæc, sunt tamen in Ecclesia ipsa, cuius fideles sunt membra. Et quamuis non omnia singulis dentur, omnibus tamen iustis datur Spiritus sanctus, vt ex ipso flumina fluant,

C licet non sine in singulis æqualia.

Adnotandum est quarto hoc nō ad necessitatem, quasi aliter fieri non posset, referendum esse: sed, vt dicit Augu. tract. 32. ad diuinum beneplacitum, quo ita voluit & decreuit, vt non daretur Spiritus, nisi postquam esset Christus glorificatus. Hic idem est sensus illorum verborum Ioan. 16. Expedit vobis vt ego vadam. Si enim non abiero, Spiritus sanctus non veniet ad vos: si autem abiero, mittam eum ad vos. Ac si dicat, quādo glorificatus fuero ascensione mea, mittam vobis Spiritum sanctum, fontem aquæ viuæ, qui in vobis existens, emittet aquæ huius, copiosa [redacted] fluenta.

Ex illa ergo turba, cum audissent hos sermones eius, dicebant: Hic est vere Propheta. Alij dicebant: Hic est Christus. Quidam autem dicebant: Numquid a Galilæa venit Christus? nonne scriptura dicit, quia ex semine Dauid, & de Bethlehem castello, vbi erat Dauid, venit Christus? Dissensio itaque facta est in turba propter eum.

COMMENTARIVS.

QVid ex Christi doctrina consecutum sit, narrat Euangelista. Variæ turbæ opiniones extiterunt: quidam eum esse Prophetam dicebant, non qualemcumque, sed illum quem venturum sperabant, de quo diximus cap. 1. ibi: (*Es tu propheta*.) Et in Græco habetur articulus *Hic est vere Propheta ille*, & sic legit Euthymius. Alij maiora sentiebant. *Hic est Christus*. Huic confessioni, quæ vera erat, alij opponebant scripturam: quia Christus de semine Dauid, & de Bethlehem venturus erat; at Christū Galilęum putabant, ignorantes eum natum fuisse in Bethlehem. De semine autem non dubitabant; quia sciebant esse de fa-

de familia Dauid, sed de loco; propterea enim scripturā citant, vtrumque complectentem, vt de Dauid, & de Bethlehem dicatur; vt probent non satis fuisse, quod ille esset de Dauid, quia deesse credebant locum natiuitatis. Bethlehem dicunt castellum Dauid, vt distinguant ab altera Bethlehem, quæ erat in Galilea. Facta igitur est rixa, & dissensio inter eos, qui de turba erant, singulis suas defendentibus partes. Diuina elucescebat veritas in crassissimis & densissimis tenebris, & caligine eam adumbrante, donec ab ea luce vincerentur, & euanescerent.

Quidam autem ex ipsis volebant apprehendere eum, sed nemo misit super eum manus.

ET hi de turba erant, sed omnium pessimi, de numero illorum, quos superius retulimus, dicentes cōtra Christum: Seducit turbas. Hi apprehendere voluerunt, tanto in Christum odio flagrabant, vt sine auctoritate vlla a maioribus accepta, sibi id vsurpare tentarent: sed virtute Christi tempus statutum expectantis, eorum impius & insanus repressus est conatus.

Venerunt ergo ministri ad Pontifices, & Pharisæos, & dixerunt eis illi: Quare non adduxistis illum?

MInistri missi fuerant ante diem hunc nouissimum festiuitatis, eisq. locutus est Dominus, quæ iam explicuimus. *Adhuc modicum tempus vobiscum sum*, &c. tamen nihil illo die tentarunt facere, miris Domini verbis allecti. Expectarunt autem sequentem diem hunc, quando adhuc mirabilem Domini doctrinam perceperunt: responsum autem iam differre non valentes, ad eos, a quibus sunt missi, re omnino infecta, & intentata reuertuntur. Videntes autem Pontifices & Pharisæi eos venientes, nec quod in mandatis habuerant executos esse, dicunt eis: Qua de causa *non adduxistis illum?* Pontifices appellat eos, qui summo Sacerdotio functi erant; non enim iam ad vitam secundum legem, sed in singulos annos dabatur pro Præsidum voluntate: hi superius dicti sunt principes nempe Sacerdotum, nunc autem Pontifices appellantur. Particula *Ergo*, causam indicat, cur venerint. Venerunt ergo ad eos, qui miserunt, quia ministri erant: venerunt autem non vt deferrent, & accusarent illum, sed vt responsum suis heris redderent.

Responderunt ministri: Numquam sic locutus est homo, sicut hic homo.

CAusam, cur non adduxerint ministri exponunt: nec impotentiam allegant dicentes, quia non potuimus: nec turbæ timorem, quia non sumus ausi; sed innocentiam ipsius, & doctrinæ virtutem. *Numquam sic*, inquiunt, *locutus est homo, sicut hic* locutus est. Illud, *Sic*, & doctrinam commendat, & modum ac virtutem, ac si dicerent; mirabilia loquitur, & tanta virtute, & energia animos allicit audientium; qualia, & quanta virtute nemo hominum locutus est. Verbi Christi perpende virtutem, quæ non tantum ministrorum furorem repressit, sed animos eorum ita etiam effecit constantes, vt omni postposito timore ad Pontifices, & Pharisæos reuertentes nullam excusationem prætexerent; sed libere veritatem annunciarent, quos adhuc nulla miracula traxerant. Magnum profecto cæcitatis, & inuidiæ illorum, qui eos miserant, fuit hoc argumentum.

Respon-

Responderunt ergo eis Pharisæi: Numquid & vos seducti estis?

NOuerunt Pharisæi ex responsione ministros, si non omnino ad Christum conuersos, tamen valde propensos; & propterea in eos inuehuntur. Hoc indicat illa particula *Ergo*, nempe, quia propensi in Christum, ex responsione visi sunt, propterea a Pharisæis reprehensi sunt. Dixerunt ergo Pharisæi, qui zelum religionis maiorem prætexebant, quam ceteri, *Numquid & vos seducti estis?* id est, numquid etiam vos sicut multi de turba, hunc creditis esse Christum; & erratis, atque ab illo seducti, & decepti estis? Verbis hisce Christum seductorem esse conuitiantur.

Numquid ex principibus aliquis credidit in eum, aut ex Pharisæis? Sed turba hæc, quæ non nouit legem.

A Propensione illa, & credulitate in Christum ministros remouere Pharisæi hoc argumento tentant: quia nemo ex primoribus Iudæorum, nec ex Pharisæis, qui legis obseruantiam profitentur, credidit in Christum, sed turba legis ignara. Quasi dicerent: si Christus esset, Pharisæi docti, & periti legis, & Iudæorum nobiles, qui iudicio & intellectu pollent, eum recepissent: nam ex lege ipsa Christus agnoscendus est. Et recte argumentabantur, si illi legem obseruassent, & non odio, inuidia, auaritia, ac ambitione obcæcati essent: a quibus vitijs turba magis libera, lumen veritatis facilius suscepit. Aliqui etiam ex his crediderant, sed quia occulti erant, propterea dicitur, neminem ex principibus, & Pharisæis credidisse: ignorabant enim eos Pharisæi. Sententiam iustæ suæ damnationis nolentes Pharisæi pronunciant: qui cum scientiam legis profiterentur, & duces essent ignorantium, non viderunt, nec videre voluerunt: paruulis, & ignaris ipsis videntibus, & credentibus. Et impletum est verbum Domini Matth. 11. Abscondisti hæc a sapientibus, & prudentibus, & reuelasti ea paruulis.

Maledicti sunt.

TVrbam credentem maledictum incurrisse declarant, quod Deus contra legem non obseruantes inflixit. Hoc etiam argumento ministros a credendo deterrent, ne & ipsi maledicti sint: cum re vera ipsi potius omni essent maledictione repleti, qui nec legem obseruarunt, nec eos, qui obseruare studebant, permiserunt, & contra legis auctorem insurrexerunt. Sic cæco illi Ioan. 9. in sua confessione perseueranti maledixerunt. Est autem maledicere, mala alicui imprecari: maledictum autem declarare, est manifestare aliquem esse subiectũ pœnis, & malis quæ Deus contra transgressores legis comminatus est. Hoc in loco non maledicunt, sed maledictam turbam a Deo esse declarant; sunt enim verba indicantis, non deprecantis, quod formidabilius est.

Dixit Nicodemus ad eos (ille, qui venit ad eum nocte, qui vnus erat ex ipsis): Numquid lex nostra iudicat hominem, nisi prius audierit ab ipso, & cognouerit quid faciat?

INter tot Christi persecutores aderat defensor vnus, occultus tamen. Dicit autem Euangelista hunc fuisse Nicodemum, qui venerat nocte ad Iesum, tum vt per-

vt personam manifestet: tum etiam vt occultum fuisse discipulum insinuet. Vnum ex illis Pharisæis esse narrat, quia non omnes Pharisæi increduli erant in Christum, vt isti prius falso dixerant. Verbum autem defensionis generale est. Lex nostra non damnat aliquem prius, quam audiat ipsum pro se loquentem, & diligenter cognoscat ore & confessione propria, quid fecerit: vos Christum non audistis, nec ab eo cognouistis, quid doceat, quid faciat: non igitur damnandus est non auditus. Tacite eos legem transgredi indicat. Dices, quo modo isti iudicabant Christum? dico, quia mortis reum, tamquam seductorem pronunciabant, & eos, qui eum confitebantur, maledictos esse à lege declarabant. Iterum percontaberis, vbi in lege habetur neminem damnandum inauditum? Respondeo expresse id in lege non contineri, tamen legem vocat, legis obseruantiam, & praxim: erat enim Iudæorum praxis, vt sententiam non pronunciarent in aliquem, nisi diligentia facta, an vere reus esset, & contra legem deliquerit, in quo ipsius confessio requirebatur, nisi contumax esset: non quod necessaria fuisset, nam conuictus testibus iudicabatur: & hanc praxim ex naturæ lege sumpserunt, & obseruabant, sicut, & hodie vbique obseruatur in iudicijs. Propterea dicit legem non iudicare quemquam inauditum, id est, nemo legis nostræ sententiam patitur, nisi prius audiatur: nec iudex reos non auditos damnat.

Responderunt, & dixerunt ei: Numquid & tu Galilæus es?

NOn veritatis zelo, sed humano affectui Nicodemi sententiam imputarũt, & quod sano, & æquo animo dictum erat, in malam interpretati sunt partem. Et dicunt: *Numquid tu Galilæus es?* Christum Galilæum appellabant: volentes autem taxare Nicodemum, quòd humano affectu, non ratione ductus Christo faueret, dicunt: Es tu forsan Galilæus, quia Galilæis tamquam tuis, faues? Non hæc dicunt, quod Nicodemum Galilæum esse arbitrati essent, sed ex quodam animi furore conuitium iactant, quod Galilæo auxilium præstaret tamquam Galilæus, passione animi non veritate ductus. Non autem appellant Galilæum, quasi Christi discipulum, sicut Iulianus Christianos Galilæos appellabat: sed Galilæum dicunt, quia Galilæi partes ageret. Græce, non, *Galilæus*, sed *ex Galilæa*, legitur; & hoc magis hanc nostram confirmat expositionem.

Scrutare scripturas, & vide, quia à Galilæa propheta non surgit.

DEfendunt se Pharisæi, & cur non sit necessarium eum audire, respondent. Et sensus idem est, ac si dicerent: Res est manifesta, & indubia, non est opus ipsum audire, certum enim est non esse Prophetam. *Scrutare* enim *Scripturas*, & inuenies à Galilæa Prophetam non surgere: id est, nec Prophetam extitisse vllum, nec secundum scripturas vllum extare debere de Galilæa. Certum ergo est, cum hic Galilæus sit, prophetam non esse: omnes igitur, qui eum recipiunt vt prophetam, maledicti sunt: & ipse qui se Prophetam facit damnabilis est, nec vlla est opus discussione. Si isti prophetam esse posse de Galilæa negabant, multo magis negabant Christum. Cetera ex annotatione require. Nicodemus hos legis transgressionis tacite arguit: ipsi vero ignorantiæ legis, & scripturarum eum insimulant.

ANNO-

ANNOTATIO XXV.

IN Græcis codicibus non habetur *Scripturas*, sed tantum *Scrutare*. nec Chrysosto. nec Euthy. vel Theophylac. legunt. legit tamen August. & Nonnus, & codices Latini, & sensus idem est. Aduerte in aliquibus codicibus Græcis haberi, *Non surrexit* in præterito: & ita legit Euthymius: at nostri codices in præsenti: & si sensum respiciamus, idem est. Nam illi significare voluerunt nullum Prophetam ex Galilæa surrexisse, nec etiam suscitandum: aliter verba eorum nullius roboris essent. Si enim non surrexit, surgere in posterum poterat: voluerunt ergo negare futurum prophetam vmquam de Galilæa, & ita præteritum illud interpretandum est, quē sensum Latine verbum præsentis temporis exprimit. Quod aliquando omne tempus complectitur, sicut quādo dicimus: Auaritia excæcat mentem, non solum præsens, sed quodcumque significamus tempus. In hoc autem falsum protulernnt: nusquam enim in scriptura reperitur non futurum prophetam de Galilæa, quamuis nullus fuisse legatur. Nec argumentum valet, hoc scriptura non dicit futurum: ergo non erit: non enim omnia quæ futura sunt, scriptura prædixit. Verbum autem surgendi, de insignibus viris solet in scriptura vsurpari. Matth. 11. Non surrexit maior Ioanne. Luc. 7. Propheta magnus surrexit in nobis. Deut. 13. Si surrexerit in medio tui propheta. Perpende autem quanto miseri Iudæi odio Christum prosequebantur, vt cum tot, ac tanta miracula ediderit, quanta nemo edidit Prophetarum, nec nomen simplicis prophetæ ei tribuebant: quod Euangelista significans prophetam sine articulo posuit. Recentiorum aliqui annotant hos Iudæos falsa protulisse, quia prophetæ aliqui Galilæi extiterunt, vt Tobias, Elisæus, & Delbora: tamen hæc obiectio efficax non est: nam Tobias in Hebræorum cānone non est: Delboram autem fuisse Galilæam, scriptura non exprimit, immo ex Iudi. 4. contrarium deducitur: Elisæum autem fuisse ex Abelmeola ostēdit scriptura. 3. Reg. 19. at hæc Ciuitas non ad Galilæam, sed ad Samariam pertinebat. Erat enim in monte Aulone sita in finibus mediæ tribus Manasses, vt constat ex terræ sanctæ descriptione. Vnde in hac parte nihil contra scripturam isti Iudæi locuti sunt: in hoc tamen sunt grauiter decepti. Nam Christus natus est in Iudæa, quamuis nutritus esset in Galilæa, de quo mysterio cap. 1. prope finem egimus.

Surgere viri insignes in scriptura dicuntur.

Et reuersi sunt vnusquisque in domum suam.

COMMENTARIVS.

MVltum potest verbum iustitiæ, & veritatis, etiam ab vno inter multos malos prolatum. Ecce breuis Nicodemi sermo totum dissoluit consilium impiorum: & quamuis non effecit vt mutarent, tamen obtinuit, vt differrent sententiam: re enim infecta, vnusquisque in domum recessit propriam. Hęc verba cum sequentibus in capitulo octauo vsque ad illa, Ego sum lux mundi, Chrysost. non interpretatur, sed omittenda censet. Similiter & Euthy. vnde statim post verbum illud. *A Galilæa Propheta non surgit*, sequitur, *Iterum locutus est Iesus: Ego sum lux mundi, &c.* id tamen quam recte faciant in sequenti capite annotatione altera tractabitur.

CAPVT.

CAPVT OCTAVVM.

IESVS autem perrexit in montem Oliueti: & diluculo iterum venit in templum, & omnis populus venit ad eum, & sedens docebat eos. Adducunt autem Scribæ, & Pharisæi mulierem in adulterio deprehensam: & statuerunt eam in medio, & dixerunt ei: Magister, hæc mulier modo deprehensa est in adulterio. In lege autem Moyses mandauit nobis huiusmodi lapidare. Tu ergo quid dicis? Hoc autem dicebant, tentantes eum, vt possent accusare eum. IESVS autem inclinans se deorsum, digito scribebat in terra. Cum ergo perseuerarent interrogantes eum, erexit se & dixit eis: Qui sine peccato est vestrum, primus in illam lapidem mittat. Et iterum se inclinans scribebat in terra. Audientes autem hæc, vnus post vnum exibant, incipientes a senioribus, & remansit solus Iesus, & mulier in medio stans. Erigens autem se Iesus dixit ei: Mulier vbi sunt qui te accusabant? nemo te condemnauit. Quæ dixit: Nemo Domine. Dixit autem Iesus: Nec ego te condemnabo. Vade & iam amplius noli peccare. Iterum ergo locutus est eis Iesus, dicens: Ego sum lux mundi: qui sequitur me non ambulat in tenebris, sed habebit lumen vitæ. Dixerunt ergo Pharisæi: Tu de te ipso testimonium perhibes: testimonium tuum non est verum. Respondit Iesus, & dixit eis: Et si ego testimonium perhibeo de meipso, verum est testimonium meum; quia scio vnde veni, & quo vado. Vos autem nescitis vnde venio, aut quo vado. Vos secundum carnem iudicatis: ego non iudico quemquam: & si iudico ego, iudicium meum verum est: quia solus non sum, sed ego, & qui misit me Pater. Et in lege vestra scriptum est, quia duorum hominum testimonium verum est. Ego sum, qui testimonium perhibeo de meipso, & testimonium perhibet de me, qui misit me Pater. Dicebant ergo ei: Vbi est Pater tuus? Respondit IESVS: Neque me scitis, neque Patrem meum: si me sciretis, forsitan & Patrem meum sciretis. Hæc verba locutus est IESVS in Gazophylacio, docens in templo: & nemo apprehendit eum, quia necdum venerat hora eius. Dixit ergo iterum eis IESVS: Ego vado & quæretis me, & in peccato vestro moriemini. Quo ego vado vos non potestis venire. Dicebant ergo Iudæi: Numquid interficiet semetipsum, quia dicit: Quo ego vado, vos non potestis venire? Et dicebat eis: Vos de deorsum estis, ego de supernis sum. Vos de mundo hoc estis, ego non sum de hoc mundo. Dixi ergo vobis, quia moriemini in peccatis vestris. Si enim non credideritis, quia ego sum, moriemini in peccato vestro. Dicebant ergo ei: Tu quis es? Dixit eis IESVS: Principium, qui & loquor vobis. Multa habeo de vobis loqui, & iudicare: sed qui me misit verax est, & ego quæ audiui ab eo, hæc loquor in mundo. Et non cognouerunt, quia patrem eius dicebat Deum. Dixit ergo eis IESVS: Cum exaltaueritis Filium hominis, tunc cognoscetis, quia ego sum, & a me ipso facio nihil: sed sicut docuit me Pater, hæc loquor. Et qui me misit mecum est, & non reliquit me solum: quia ego quæ placita sunt ei, facio semper. Hæc illo loquente, multi crediderunt in eum. Dicebat ergo IESVS ad eos, qui crediderunt ei, Iudæos: Si vos manseritis in sermone meo, vere discipuli mei eritis: & cognoscetis veritatem, & veritas liberabit vos. Responderunt ei: Semen Abrahæ sumus, & nemini seruiuimus vmquam. Quo modo tu dicis: Liberi eritis? Respondit eis IESVS, Amen amen dico vobis, quia omnis qui facit peccatum, seruus est peccati. Seruus autem non manet in domo in æternum: filius manet in æternum. Si ergo vos filius liberauerit, vere liberi eritis. Scio, quia filij Abrahæ estis, sed quæritis me interficere, quia sermo meus non capit in vobis. Ego quod vidi apud Patrem loquor: & vos quæ vidistis apud patrem vestrum facitis. Responderunt & dixerunt ei: Pater noster Abraham est. Dicit ei IESVS, Si filij Abrahæ estis, opera Abrahæ facite. Nunc autem quæritis me interficere hominem, qui veritatem vobis locutus sum, quam audiui a Deo: hoc Abraham non fecit. Vos facitis opera patris vestri.

Dixerunt itaque ei: Nos ex fornicatione non sumus nati: vnum patrem habemus Deum. Dixit ergo eis IESVS: Si Deus pater vester esset, diligeretis vtique me: ego enim ex Deo processi, & veni: neque enim a me ipso veni: sed ille me misit. Quare loquelam meam non cognoscitis? Quia non potestis audire sermonem meum. Vos ex patre diabolo estis: & desideria patris vestri vultis facere. Ille homicida erat ab initio & in veritate non stetit: quia non est veritas in eo. Cum loquitur mendacium ex proprijs loquitur, quia mendax est, & pater eius. Ego autem, quia veritatem dico, non creditis mihi. Quis ex vobis arguet me de peccato? Si veritatem dico, quare non creditis mihi? Qui ex Deo est, verba Dei audit. Propterea vos non auditis, quia ex Deo non estis. Responderunt ergo Iudæi, & dixerunt ei: Nonne bene dicimus nos: Quia Samaritanus es tu, & dæmonium habes? Respondit IESVS: Ego dæmonium non habeo: sed honorifico Patrem meum, & vos inhonorastis me. Ego autem non quæro gloriam meam: est qui quærat & iudicet. Amen, amen dico vobis: si quis sermonem meum seruauerit, mortem non videbit in æternum. Dixerunt ergo Iudæi: nunc cognouimus quia dæmonium habes. Abraham mortuus est, & prophetæ, & tu dicis: Si quis sermonem meum seruauerit, non gustabit mortem in æternum. Numquid tu maior es Patre nostro Abraham? qui mortuus est, & Prophetæ mortui sunt: quem teipsum facis? Respondit IESVS. Si ego glorifico meipsum, gloria mea nihil est. Est Pater meus, qui glorificat me: quem vos dicitis: Quia Deus vester est, & non cognouistis eum: ego autem noui eum. Et si dixero, quia non scio eum, ero similis vobis mendax. Sed scio eum, & sermonem eius seruo. Abraham pater vester exultauit, vt videret diem meum: vidit, & gauisus est. Dixerunt ergo Iudæi ad eum: Quinquaginta annos nondum habes & Abraham vidisti? Dixit eis IESVS: Amen, amen dico vobis, antequam Abraham fieret, ego sum. Tulerunt ergo lapides, vt iacerent in eum. IESVS autem abscondit se, & exiuit de templo.

Iesus autem perrexit in Montem Oliueti: & diluculo iterum venit in templum, & omnis populus venit ad eum, & sedens docebat eos.

COMMENTARIVS.

ABeunte vnoquoque in suam domum, vti dictum est in fine capitis præcedentis (erat enim iam diei terminus) Dominus propria carens domo, & a nemine inuitatus, in Montem Olìueti egressus est: ibi autem pernoctans, diluculo venit iterum in templum, hominum salutem esuriens: cumq. populus doctrina eius mire allectus, ad eum veniret: *Sedens eos docebat*. Modo Christus stans, modo sedens docet: nam superius magno festiuitatis die, stabat Iesus & clamabat: modo autem sedens docet. Quando enim aliquid vehementer, & insolita voce proferendum erat, stabat: vt modo solet inter nos fieri.

ANNOTATIO I.

MOns Oliueti a multitudine oliuarum sic appellatus est. Græce mons Oliuarum dicitur: prope Hierusalē erat, distans Sabbati iter: id est, quantum Iudæis in Sabbato licebat ambulare, seu viam facere, quod erat spatium duorum milliarium Italicorum, seu sexdecim stadiorum. Situs erat ad Orientalem Ciuitatis partem, ad cuius terminos inter ipsum, & Ciuitatem erat torrens Cedron, ad latus autem Bethania domus Marthæ, & Mariæ collocata erat. Hunc in Montem Dominus sæpe veniebat: tum vt oraret: tum propter domum Marthæ & Mariæ, quæ eum hospitio excipiebant. Euthymius hunc populum venientem illos esse

esse dicit, qui eum aut Prophetam, aut Christum esse credebant. Hos Dominus recipit, & docet. Fieri etiam potuit, multos ex aduersarijs etiam concurrisse. Populi diligentia siue ad bonum, siue ad malum est consideranda: venit enim diluculo Christum venientem obseruans.

ANNOTATIO II.

EVthymius a verbis illis vltimis capitis præcedentis inclusiue, *Abijt vnusquisque in domum suam*, vsque ad illa exclusiue, *Iterum ergo locutus est eis Iesus: Ego sum lux mundi:* dicit in exactioribus exemplaribus, aut non inueniri, aut obelo confossa esse, eoq. illegitima videri: & huius esse argumentum, quòd nullus ea sit interpretatus. Huic assentiri videtur Chrysost. hom. 51. & Theophyla. qui in suis commentarijs hęc omnia omiserunt. Hoc argumento permoti Anabaptistæ inter alia multa, quæ temere a sanctis scripturis, hanc etiam reiecerunt de adultera historiam. Videtur Eusebij testimonium huic fauere: qui lib. 3. Histor. cap. 39. loquens de Papia Ioannis ipsius auditore, hæc subiunxit verba: Papias historiam quãdam subiungit de muliere adultera, quæ accusata est a Iudæis apud Dominũ: habetur autem in Euangelio, quod dicitur secundum Hebræos, scripta hæc parabola. Quæ verba ostendunt non solũ Papiæ temporibus, sed multo post non fuisse in Ioannis Euangelio hanc historiã: sed in Euangelio quodam apocrypho, secundum Hebræos. Non desunt etiam nunc Catholici, qui eandem secuti sententiam, apocrypham censent historiam: alij autem cautius loquentes, affirmant additam fuisse Ioannis Euangelio, sed postea receptam ab Ecclesia factam canonicam: hæc tamen contentio nostro iam tempore inter Catholicos cessauit. Concilium enim Tridentinum libros omnes Canonicos, & inter eos Ioannem cum ceteris Euangelistis enumerans, habet hæc verba: Si quis autem libros ipsos integros cum omnibus suis partibus, prout in Ecclesia Catholica legi consueuerunt, & in veteri vulgata Latina editione habentur, pro sacris, & canonicis non susceperit, anathema sit. Liber igitur Ioannis integer, prout in consueta editione Latina habetur, sacer est & canonicus. Igitur hæc historia canonica est censenda: nec hoc solum sequitur, sed esse partem historiæ

A Euangelicæ Ioannis. Nam Ecclesia Euangelium hoc Ioannis cum hac historia tãquam Euãgelij parte proponit, & recipit: Nec hoc etiam sine antiquitatis testimonio affirmamus: nam antiqui Patres ita legerunt, & probarunt. Ambro. epist. 76. ad Studium, totam hanc historiam interpretatur, affirmans esse ex Euangelio secundum Ioannem: immo eam etiam celebrem historiam vocat. Celebris, inquit, quæstio, & semper decantata solutio. Idẽ
B in Epist. 58. ad eundem. Hieronymus etiã lib. 2. contra. Pelag. habet hæc verba: In Euangelio secundum Ioannem in multis & Græcis, & Latinis codicibus, inuenitur de adultera muliere, quę accusata est apud Dominum, &c. vbi Hieronymus totã historiam narrat, & vtitur eo testimonio cõtra Pelagianos, affirmantes aliquos esse posse sine peccato. Quod si Hieronymus asserit, in multis esse codicibus, insinuãs in aliquibus non esse: non id facit, quod
C in dubium vertat esse Ioannis historiam. Sed ne aliquis de ea dubitet, dum eam in aliquibus, non reperit legi: propterea dicit, in multis tam Græcis, quàm Latinis reperiri: vt certum sit veram esse, & legitimam. Et vtitur hoc testimonio, tamquã legitimo. Aug. etiam tract. 33. eam exponit, sicut & ceteras partes Euangelij, nec in dubium vllum reuocat. Similiter Sedulius antiquior ipso lib. 4. de opere Paschali hanc versibus tamquam Euangelicam
D historiam decantat. Chrys. etiam, qui visus est non exposuisse, postea hom. 60. in Ioannem habet hæc verba: Quod autem non discendi gratia interrogent, multis in locis perspicuũ est: vt cum rogarunt, an liceret censum dare Cæsari: an lapidãda esset adultera: & cum de ea, quæ septẽ viros habuisse deprehensa erat, percontati sunt. Vides Chrysostomum inter exempla ex Euangelio sumpta, hoc numerasse, vt probabile sit Chrysostomi hanc commenta-
E rij partem ablatã esse ab aliquo, qui apocrypham eam credebat historiam. Idem sentit Grego. lib. 1. Moral. cap. 6. Illud autem quod de Eusebio narratur: in primis in Eusebio talia verba vt citata sunt, non leguntur Græce, sed in hunc sensum: In lucem protulit & aliam historiam de muliere accusata apud Dominum de multis peccatis, quam continet Euangelium secundum Hebræos. Hæc sunt verba Eusebij de Papia loquentis. Alia igitur erat illa Historia Papiæ ab hac Ioannis: nam vnius peccati hæc adultera accusata est. Adde non esse efficax argumentum hæc

Historia de adultera pertinet ad Ioãnis Euãgelium.

historia est in Euangelio secundum Hebræos, ergo est apocrypha: nam multa in Euangelijs apocryphis narrantur, quę cõmunia etiam sunt canonicis Euãgelijs ab Ecclesia receptis, & hæc historia vnũ horum esse potuit. Non igitur de huius veritate historię & quod sit Canonica, & quod a Ioãne narrata, dubitare licet Catholico.

Adducunt autem Scribæ, & Pharisæi mulierem in adulterio deprehensam, & statuerunt eam in medio, & dicunt ei.

COMMENTARIVS.

SCribæ legis peritiam, Pharisæi legis & religionis obseruantiam, profitebantur. Vtrique simul veniunt, vt illi scientiam, hi Christi religionem tentenr: vna enim hæc causa vtrumque complectebatur. Turbæ veniunt, vt discant: Scribæ & Pharisæi, vt decipiant: illæ docentur, & illuminantur: hi confusi, & pudore affecti recedunt.

Magister hæc mulier modo deprehensa est in adulterio, in lege autem Moyses mandauit nobis huiusmodi lapidare, tu ergo quid dicis?

MAgistri nomine eum ad respondendum inuitant, quasi Magistri muneris sit respondere difficultatibus, quæ circa legem & scripturam occurrunt. Quid Moyses de adulteris statuerit, proponunt: quid autem ipse sentiat faciendum inquirunt. At non immerito aliquis percontabitur, cum ipsimet fateantur Moysem huiusmodi adulteram lapidare præcepisse, quare petunt: *Tu quid dicis?* Si enim id facerent, vt Christus aliquid contra legem Moysis diceret vnde arguere eum possent, potius tacere, quid Moyses dixerit, debuerant: sic enim facilius aliquid contra legem ipsius dici posse sperarent. Respondeo, hos eo esse motos, quia iam Christum legem Moysis declarantem viderant: nam opera sua, quibus infirmis mire medebatur, Sabbato fieri posse non minus, quam circumcisionem, nec per hæc legem illam solui dicebat. Sperabant etiam in hoc casu aliquid circa hanc legem dicturum; maxime, quia de saluanda fœmina aut occidenda agebatur. vnde ipsi etiam calumniandi ansam arriperenr; & hoc indicanr illa verba, *Tu ergo*. Est enim tacita quædam illatio; ac si dicerenr; tu legem Moysis declaras & limitas; tu Christus esse diceris: cum ergo hæc facias, in hoc casu quid sentias, doce & manifesta. Græce *Modo deprehendimus*, id est, in ipso facto deprehensa est.

ANNOTATIO III.

Qualis pœna olim apud Iudæos adulteri plectebantur.

LEgem hanc de adulteris interficiendis Leui. 20. & Deut. 22. legimus: tamen mortis genus nempe lapidationem Iudæi ex quadam consequentia, simul etiam traditione obseruabant: expressum enim non est hoc mortis genus. Sed Deuter. 22. vbi Dominus adulterum, & adulteram interfici iubet, adiunxit: Si puellam virginem desponderit vir, & inuenerit eã aliquis in ciuitate, & concubuerit cum ea, educes vtrumque ad portam ciuitatis illius, & lapidibus obruentur. Propterea Iudęi hoc etiam mortis genus ad adulteram etiam referebant. Ita etiam Iudæos obseruasse, & ex traditione legem interpretatos esse, patet ex Daniele cap. 13. vbi Susanna tamquam adultera, lapidanda educebatur.

Hoc

Hoc autem dicebant tentantes eum, vt possent accusare eum.

COMMENTARIVS.

FInxerant discendi gratia se interrogare, & sententiam eius petere, at non sic erat; tentandi enim gratia veniebant, sperantes aliquid dicturum, quod rigorem legis temperaret, vnde accusare tamquam transgressorem possent. Quid autem his persuaserit, vt aliquid tale responsurum Dominum sperarent, in præcedenti commentario diximus: nempe quia iam in his, quæ ad sanitates hominũ procurandas, & exercendas pertinebant eum legem Sabbati declarasse viderant eumq. nouam adferre doctrinam nouerant: sperabant aliquid etiam noui in hoc casu, vbi de vita adulteræ agebatur, dicturum & docturum.

ANNOTATIO IV.

Quo animo Iudæi adulteram ad Christũ adduxerint.

AVg. tract. 33. & Euthymius hos dicũt A ad tentandum eo esse motos, quia Christum multum misericordem, & clementem sciebant, inde huic adulteræ parciturum cogitabant: quæ causa non videtur probabilis, sola enim misericordia, & compassio, non eos induxisset ad tentandum, quia sciebant esse etiam iustum, & nihil responsurum contra iustitiam. Sicut & modo, quamuis homo sit misericors si vere misericors est, nõ committet, quod iniustum est: misericordia enim cum iustitia simul esse debet, nec a misericorde & clemente, iniustitia expectanda est. Adde hos a Christo non postulasse iudicium, vt parceret aut damnaret; sed quid sentiret circa hanc legis obseruantiam, potius expectabant aliquid, quod legis rigorem, aut obseruantiam temperaret, dicturum: & hoc, quia iam nouerant legem etiam in alijs casibus temperasse, & ijs maxime, quæ ad sanitatem & salutem pertinent humanam, & simul quia nouam doctrinam adferebat, & se Christum prædicabat. Gregorius lib. 1. Moral. cap. 6. dicit eos tentasse, vt aut immansuetudinis, si damnaret, aut iniustitię, si dimitteret, arguerent. Sed non video, qua ratione hoc accommodari possit: isti enim tentabant, vt accusarent cõtra legem, & vt legis trãsgressorem, morti traderent; at immansue- B tudo hæc non erat tale crimen, immo nec erat immansuetudo censenda, si legem seruandam respondisset. Non ergo hoc isti intendere videbãtur. Ambrosius Epist. 58. & 76. dicit tẽtasse, vt si absolueret, legẽ sol uisse videretur; si damnaret, propositũ sui mutaret aduentus. sed eadem ratione ista respõsio non videtur locũ habere, potius ergo dicendum est, vti exposuimus.

Iesus autem inclinans se deorsum, digito scribebat in terram.

COMMENTARIVS.

DOminus non verbis, sed facto ipso eos non zelo legis, nec ad interrogandum, nec ad iudicium legis, in adulteram exequendum motos esse, respondet. dum enim, *Inclinans se digito scribebat in terra*, illos legis esse transgressores, & cor eorum a Deo recessisse significat, alludens ad illud Hiere. 17. Recedentes a te in terra scribentur. hoc ergo factum idem est, ac si verbis dixisset: Vos accusatis mulierem deprehensam in adulterio, qui profecto maiora scelera commisistis: vos zelum legis & Dei prætexitis, qui grauius contra legem & Deum, quã hæc

hæc mulier, peccatis. Cum autem factum non intelligerent, verbis postea expressit, vt statim sequitur. Cetera ex annotatione require.

ANNOTATIO V.

Cur Dominus scribere voluerit.

CVr Dominus scripserit, & quid scripserit, varie explicant Doctores. Quantum igitur ad primum, nempe causam cur scripserit, August. lib. 4. de consen. Euang. cap. 10. tres adfert causas. Prima est, vt significaret illos in terra scribendos, non in cęlo, sicut discipulis dixerat Lucæ 11. Nomina vestra scripta sunt in cælis. Secunda, vt ostenderet, se in terra miracula facere: quia cum Deus esset se humiliauit, vt homo fieret: miracula enim quædam signa sunt, quæ in terra B fiunt. Tertia, vt indicaret iam adesse tempus, vt in terra, quæ fructum daret, non in lapide sterili sicut ante, lex eius conscriberetur. Hanc causam dat tract. 33. adiungens etiam significare voluisse se eundem illum esse, qui legem digito scripserat in tabulis, non autem sic nouam scribendam sed in terra fructifera. Hæ sunt causæ ex Augustino.

Ambrosius Epist. 76. ad Studium, duas adfert causas: prior est, Scribebat, inquit, in terra digito, quo scripserat legem. peccatores in terra scribuntur, iusti in cælo. His verbis Ambrosius indicat causā, cur scripserit, vt eos nempe peccatores & trasgressores significaret. Similē indicat causam in Epist. 58. Altera causa est, Scripsit, inquit, vt gemino testamento Iudæos scias esse damnatos. Euthymi. dicit scripsisse, vt se nolle attendere indicaret, tamquam qui eorum cognosceret machinationem; dicitq. eos, qui indigna, & importuna rogantibus respondere nolunt, solitos esse scribere in terra. Hæc Euthymius. sed hanc consuetudinem nullibi me legere memini. Aliqui nostri sæculi scriptores Dominum scripsisse dicunt, vt ad se iudicium hoc non pertinere monstraret: sed non video, cur hoc scriptura tali fieri debuisset. Alij quia verecūdabatur ex adulteræ præsentia, sed hæc non est probanda; nam solus postea cum ea locutus est, & eam absoluit; nec cum peccatoribus conuersari, vt eos lucraretur, dedignatus est Christus, qui etiam passus est pedes suos a muliere peccatrice vngi.

Mihi ea causa videtur, quam explicui in commentario, nempe vt eos esse legis transgressores indicaret, alludens ad locum Hieremiæ, & simul eos, non Deum ante oculos habere, sed terrena, & propriam sequi voluntatem, ac si diceret; quæ terrena sunt, cogitatis, nec Deum ante oculos in vestris iudicijs, & operibus habetis; quamuis id fingatis, & prætexatis. hæc est causa scribendi.

Quid scripserit in terra Dominus.

Sed quid scripserit, Doctores varie exponunt. Hiero. libro 2. con. Pelagia. habet hæc verba: Accusabant scribæ, & Pharisæi iuxta legem adulteram lapidare cupientes; at *Iesus inclinans se digito scribebat in terra*, eorum videlicet, quia accusabant, & omnium peccata mortalium, secundum quod scriptum est in propheta: Recedentes a te, in terra scribentur. Hæc Hieronymus. quibus etiam verbis; nostra expositio, de causa cur C scripserit insinuatur. Ambro. Epist. 56. quid, inquit, scribebat, nisi illud propheticum Hierem. 22. Terra terra scribe hos viros abdicatos, quod Iechonia lectum est In Epist. autem. 79. etiā alia scripsisse narrat, nempe festucam, quæ in oculo fratris tui est, vides: trabem vero, quæ in oculo tuo est, non vides. Nihil tamen certi, quid scripserit, statui potest. Litteras scripsisse etiam significantes, probabile est; & quæ ad eorum arguenda peccata pertinebant D aut sententiam aliquam, quæ contra, peccatores esset: Huic fauet, quod in aliquibus textibus Græcis habetur, hoc: Digito scribebat in terra, μὴ προσποιούμενος, id est, non fingens, quia vere scribebat & significabat aliqua. Quidquid de hoc sit, id certe negari non potest, nempe illos non propter ea, quæ scripta erant, aufugisse; sed propter verbum dictum eis: nam Euangelista subiunxit: *Audientes hæc, vnus post alium abijt.* quod probat, nō propter scripturam, quę non auditur, sed propter verbum recessisse.

Cum ergo perseuerarent interrogantes eum, erexit se, & dixit eis: Qui sine peccato est vestrum, primus in illam lapidem mittat.

COMMENTARIVS.

FActum Christi non intelligentes, & studio tentandi soliciti interrogare perseuerabant; at Dominus factum suum verbis exprimit, & ita prudenter respondet, vt & legem non offendat, & potentiam, quam supra legem habebat, mulierem absoluendo exerceat. Si enim diceret absoluendam, contra legem illis visus esset agere: si diceret damnandam, nihil supra hominem se habere significaret: vtrumque igitur sapienter coniunxit. *Qui*, inquit, *est vestrum sine peccato, lapidem primus in eum mittat*. Non vetat expresse mittere lapidem, & ideo non habent aduersarij, quod accusent: sed eum, qui sine peccato est, incipere iubet, & nemo audet lapidare. Absoluitur mulier, & lex non læditur Moysis.

ANNOTATIO VI.

Sine peccato significat duo.

GRegorius lib. 1. Moral. cap. 6. & August. tract. 33. ad mansuetudinem referunt hoc & clementiam quam voluit seruare. Mihi magis ad sensum accedere videtur, vt ad potentiam referamus: voluit enim se supra legem esse ostendere: nam liberare adulteram a legis pœna, misericordiæ quidem est, sed plus habet potestatis. illud, *Sine peccato*, Græce vnum est nomen ἀναμάρτητος latine Sine peccato, sicut censet Hieronim. lib. 2. contra Pelagia. seu a peccato immunis. Quod dupliciter intelligitur, aut qui sine peccato nunc est, aut qui ita purus est, vt nequeat peccare. & hæc est propria significatio apud Græcos quasi Latine impeccabilis, & qui peccatis non est obnoxius. Et sic Hier. videtur exponere, & Euthymius. Tamen hoc A loco existimo priori modo sumi. Volebat enim Dominus eos confundere, qui cum sceleribus & iniquitatibus pleni essent, zelum legis contra feminam vnius peccati causa prætexebant: indecens enim est, vt legis transgressor iudicet alium transgressorem, maxime leuiorem. Esse autem obnoxium peccato, dummodo merus homo sit, non habet hanc indecentiam, & incongruitatem. Iusti enim omnes obnoxij sunt peccato. Inuenitur etiam apud Græcos hoc nomen in ea significatione, vt significet purum, & qui de præsenti peccatum non habet: si enim in ea significatione sumeretur, vt significaret impeccabilem, nemo hominum iuste alium iudicaret, quod Dominus his verbis significare noluit.

Et iterum se inclinans, scribebat in terram.

COMMENTARIVS.

DAt verecundiæ, & confusioni locum, vt accusatores abeundi spatium habeant, dum vnusquisq. propriam respicit conscientiã. hac enim de causa iterum se inclinat vt annotat Hieronymus lib. 2. cõtra Pelagianos, & Aug. tract. 33. Probabile est etiam id factum esse secundo, vt causam, quam supra in cõmẽtario attulimus, verbis iam expositam, & a Iudæis ob id perceptam confirmaret.

Audientes autem hæc, vnus post vnum exibant incipientes a senioribus, & remansit solus Iesus, & mulier in medio stans.

HIsce auditis verbis recesserunt singuli incipientes a senioribus vsque ad vltimos, nec vnus remansit præter Dominum, & mulierem in medio stantem

vbi

vbi prius posita erat. In nonnullis Græcis codicibus habetur, *Redargutia conscientia propria.* Hanc fugam non verbum tantum exterius, sed virtus diuina Christi ipsorum excitans conscientias, & timorem, ac pudorem incutiens, operata est. Ambrosius epist. 58. cur seniores primi exierint causam exponit. Vel quod ipsi, inquit, plura haberent crimina, qui diu vixerant; vel quia priores vim intellexerunt sententiæ quasi prudentiores, & cœperunt sua peccata deflere, qui alieni criminis venerant accusatores.

Erigens autem se Iesus dixit ei: Mulier vbi sunt, qui te accusabant? nemo te condemnauit?

Recedentibus accusatoribus, erigit se Dominus & petit; non quia ignoret, sed vt modum, quo eam liberam pronuntiet, ostendat. Liberatur enim non quia non peccauerat, sed quia accusator deerat, vt recte annotauit Ambrosius epist. 76. vt nullam inde Iudæi accusandi Christum haberent occasionem; immo in eos potius accusatio posset retorqueri, qui priores liberam dimiserant. Dicit ergo: *Vbi sunt, qui te accusabant.* id est, ecce nemo te accusat, nemo te condemnat.

Quæ dixit: nemo Domine. Dixit autem Iesus: Nec ego te condemnabo, vade, & iam amplius noli peccare.

Respondente muliere, neminem adesse accusatorem, neminem qui damnet: dicit Dominus prudenter. *Nec ego te condemnabo.* non dicit, ego te absoluo, ne illi contra legem fecisse arguere possent: sed rem eandem alijs exprimit verbis, *Nec ego te condemnabo,* non vt illi, qui propria remordente conscientia, iudicium ferre non sustinuerunt; sed diuina mea misericordia, & simul potentia quam supra legem exerceo, nec legis Mosaicæ præceptis istis adstringor. At ne hæc indulgentia tibi sit licentia peccandi, vade quidem libera a pœna, sed deinceps a peccato abstine, & pœnam mortis in vitæ tuæ emendationem, mea potestate commuto. Dum dicit *Noli,* volũtatis illius arbitrium indicat. Aduerte quãuis Christus his vsus verbis, *Nec ego te condemnabo,* tamen vere absoluit, & id indicauit dicens, *Vade,* quod diuina potestate fecit, non enim liberũ erat Iudæis dispensare in pœnis, a lege Moysis statutis. Dominus autem dispensat; at ne occasionem arriperent Iudæi accusandi, ex verbis; propterea sic locutus est, vt simul absolueret, & nullam accusandi daret occasionem; ostenderetq. suam potentiam & nihil inde contra legem dicere videretur. Leo. serm. 11. de passione Domini; Volens, inquit, per omnia demonstrare, non venisse vt iudicet, sed vt saluet mundum, dixit: *Nec ego te condemnabo.*

Iterum ergo locutus est eis Iesus dicens: Ego sum lux mundi.

Iudæorum tentatione peracta Dominus doctrinam suam persequitur: particula autem *Ergo,* causam & illationem indicat, nimirum cum post miram, illam doctrinam: Si quis sitit veniat ad me, quam die præcedenti docuerat, & turbas ita commouerat, vt alij Prophetam, alij Christum esse proclamauerint: Pharisæi autem, & scribæ, & principes Sacerdotum id negauerint, dicentes esse Galilæum, nec a Galilæa Prophetam surgere; propterea in hac varietate, & dissensione, quis sit, aperte docet dicens: *Ego sum lux mundi,* nõ Iudeæ, non Galilææ,

Galileæ, non Palestinæ, sed mundi totius, quibus verbis significat omnes, quotquot ipsum non confitentur, esse in errore, & ignorantia: doctrinam autem suam veram esse lucem Dei. In capite primo hanc exposuimus sententiam, ibi: Erat lux vera, quæ illuminat omnem hominem, erat Christus & est, vt Deus, lux: tamen hoc in loco de se, vt in carne, est, loquitur: in quam, doctrina sua mundum illuminaturus, venit: lux tamen mundi non esset in carne, nisi Deus esset in seipso.

Qui sequitur me non ambulat in tenebris, sed habebit lumen vitæ.

DOctorem se ostendit, dicens: *Ego sum lux mundi*, nunc & ad doctrinam exhortatur: *Qui sequitur*, inquit, *me, non ambulat in tenebris:* & fructũ proponit, quo allicit: *Habebit lumen vitæ*, sensus igitur est hic: qui me non sequuntur, in tenebris ambulant, nescientes æternæ vitæ viam, quia alia non est lux præter me: solus is, qui me sequitur ambulat in luce, & lumen habet vitæ, quo cognoscat viam, quæ ad æternam conducit vitam. Ignorantia Christi, tenebræ sunt mortis, quia in æternam mortis damnationem conducunt: ipsius cognitio, & fides, & sequela, ad vitam perducit æternam. Dum enim dicit: *Qui sequitur me non ambulat in tenebris*, insinuat omnes non sequentes in tenebris ambulare: quantacumque enim homo bona moralia operetur, si deest lumen fidei, in tenebris ambulat: qui autem sequitur Christum bene operando in fide, in lumine ambulat, & in via est æternæ vitæ. Cyprianus lib. de zelo, & liuore, hæc exponens verba, inquit: Qui me secutus fuerit, non ambulabit in tenebris, sed habebit lumen vitæ: sequitur autem Christum, qui præceptis eius insistit: qui per magisterij eius viam graditur: qui vestigia eius, atque itinera sectatur, qui id, quod Christus, & fecit, & docuit, imitatur. Hæc Cyprianus.

Qui nam Christum sequantur.

Dixerunt ergo ei Pharisæi: Tu de te ipso testimonium perhibes, testimonium tuum non est verum.

MVlta signa fecerat Dominus apud Iudæos: scripturæ enim testimonijs eos conuicerat in seipsis illi diuinam experiebantur virtutem: dum omnes suos contra illum conatus irritos, vanosq. effectos cernebant: ministros proprios testimonium reddentes intrepide, numquam sic locutum esse hominem, audierant: se in adulteræ iudicio omnino confusos, & conuictos nouerant, & tamen impudenter obijciunt: *Tu de teipso testimonium perhibes*, ideo, *Testimonium tuum non est verum*, idest idoneum ad veritatem confirmandam, quasi paralyticus ille natura insanabilis, non fuerit testimonium efficax diuinitatis Christi probandæ. Tanta erat horum nequitia, vt in media luce cæcutirent. Illa particula, *Ergo*, indicat propter verba illa superiora hos ista dixisse: quia nempe se mundi lucem esse prædicabat, propterea Pharisæi hæc obijciunt. Hi erant, qui religionis obseruantiam profitebantur: ideo ipsi religionem zelantes, hæc dicunt.

Respondit Iesus, & dixit eis: Etsi ego testimonium perhibeo de meipso, verum est testimonium meum, quia scio, vnde veni, & quo vado: vos autem nescitis, vnde venio, & quo vado.

HVic obiectioni respondet Dominus duo. Alterum est, obiectioni factæ cõtraria opponit: *Etsi ego*, inquit, *testimonium perhibeo de meipso, verum est*

testimonium meum, idest, quamuis verum sit me testimonium perhibere de me ipso, tamen verum est testimonium meum. Alterum est probatio huius assertionis: probat enim testimonium suum verum esse, & probatio hæc est; *Quia ego scio vnde veni, & quo vado*, id est, ego testimonium perhibeo ex scientia, non ex ignorantia, non ex opinione, nec ex auditu: certa & experta loquor. Attende hæc verba: *Scio vnde veni, & quo vado*, idem significare, ac si diceret: principium, & rationem mei aduentus scio, & quia hæc scio, propterea dico me lucem esse mundi. Scio enim me esse Dei filium, qui carnem sumpsi, vt hominibns viam salutis facerem, eosq. docerem: si enim talis non essem, non lux mundi essem, at sum talis: & quia scio me talem, propterea testificor, & verum est meum testimonium, quia ex scientia loquor: at vos nescitis hæc, nec quis sum, nec mei aduentus institutum, & rationem, propterea meum non accipitis testimonium. Verba hæc similia sunt illis: Spiritus vbi vult spirat, & uocem eius audis, tamen nescis vnde veniat, aut quo vadat: idest, spiritum ignoras, & operum suorum institutum, & rationem nescis. Modus enim locutionis est, quo significat se scire quis ipse sit, & sui aduentus rationem: illos autem vtrumque ignorare. Attende testimonium dici verum dupliciter, vno modo quantum ad veritatem rei, quia ita est vt dicitur: altero modo, quantum ad qualitatem, vt sit idoneum & dignum fide, & hac ratione non omne, quod verum est, idoneum est. Christus igitur dicit, testimonium suum esse verum, quantum ad vtrumque ex parte sua, quia ex scientia est, & quia filius Dei est omni dignus fide: tamen defectus est ex parte eorum, quia nesciunt vnde veniat, aut quo vadat: & ea de causa non admittunt eius testimonium: quia de se testificanti non credunt, nisi adsint testimonia: propterea ergo Dominus persequitur probare, & adferre testimonia.

Vos secundum carnem iudicatis, ego non iudico quemquam, & si ego iudico, iudicium meum verum est.

PErsequitur probare suum testimonium esse verum, & idoneum, & differentiam inter se, & eos ponit. *Vos*, inquit, *Secundum carnem iudicatis*, id est, secundum sensus, & ea, quæ apparent exterius: ex his enim exterioribus homo sumit argumentum, & iudicium, quo discernit vnum ab altero: & quis sit vnusquisque dignoscit. 1. Reg. 16. Non iuxta intuitum hominis ego iudico: homo enim videt ea quæ apparent: Dominus autem intuetur cor. Isa. 11. Non secundum visionem oculorum iudicabit: neque secundum auditum aurium arguet: hæc hominis sunt, & hoc est secundum carnem iudicare. Vos igitur secundum carnem iudicatis, supplendum est, ideo vestrum testimonium non semper est verum, nec idoneum: ob id etiam non accipitis testimonium vnius: at ego non iudico, nec ista indicia exercere veni, sed homines saluare, & a peccato liberare: quod si iudico, nempe, dum me ipsum profero testimonium, me esse Christum, & lucem mundi, meum testimonium est verum, & idoneum: non vt vestrum, quia non carnaliter iudico, sed secundum naturam diuinam, in qua solus non sum, sed ego, & Pater. Hæc ad verba sequentia pertinent, hic tamen est sensus.

ANNOTATIO VII.

EVthymius & Chrysostomus hom. 51. *Non iudico quemquam*, exponunt, & connectunt multo aliter, nempe sic: Ego non damno vllum, quia non veni iudicare mundum, & connexio hæc est: vos carnaliter, & crasso modo iudicatis, secundum ea quæ sensibus apparent. At quia poterãt dicere Iudæi, cur ergo non arguis nos, & dãnas, quod sic iudicemus? huic tacitæ obiectioni respondet, quia non iudicare, nec damnare nunc veni. Sed dura est expositio, & connexio: non enim tacitæ obiectioni respondendum est, nisi sit probabilis, & verisimilis: at improbabile erat Iudæos

dæos id objicere voluisse, cur nos nō damnas? cum nihil tale cogitarint. Adde quod non vitio dat, quod secundum carnem iudicent, sed differentiam ponit inter hominum iudicium & suum. Illi enim secundū sensuum cognitionem iudicant, cognitionis originem a sensibus sumentes, at ipse non sic, sed secundum diuinam naturam, & cognitionem: nec iudicium hoc sumitur pro damnatione, sed generaliter pro iudicio etiam discretionis: quo vnum, ab alio discernimus, & vnum bonum, alium non talem iudicamus, siue bene, siue male, siue rationabiliter, siue temere id fiat. Humana ergo iudicia secundum carnem fiūt, quia ex sensibus sumuntur, tamquā ex origine: & loquimur de iudicijs practicis, quę circa res humanas, & personas fiunt: Christus autem dicitur neminē iudicare, quia non venit, vt in homines hæc iudicia faceret, & vnum ab alio discerneret, & quis esset declararet: omnes enim erant peccatores, venit autem, vt omnes saluaret: ip- A si se discernūt, dum hi salutem accipiunt, hi repellunt.

Sensus igitur & connexio accommodatior est, vti in commentario diximus: Vos iudicatis secundum carnem, at ego non iudico homines, nec personas: quia non veni, ad hoc. quod si me ipsum iudico testimonium præbendo me esse lucē, id non secundum carnem iudico, sed secundum diuinam naturam, & meū est testimoniū verū, & omni dignū fide. B Tertul. lib. de Trin. illud: *Vos secundum carnem iudicatis*, coniungit superioribus, & interpretatur sic: Vos non aliam in me naturā, & natiuitatē cognoscitis, quàm quæ secundum carnem est, ideo nescitis vnde venio, aut quo vado: & iuxta hanc expositionē possumus quæ sequuntur sic interpretari: ego non veni iudicare vos, neque iudico, tamen si iudicarem, meum iudicium esset verum, & idoneum: non vt vestrum. Nō est improbabilis interpretatio hæc, accōmodatior tamē videtur, quam adhibui in commentario.

Quia solus non sum, sed ego, & qui misit me, Pater.

COMMENTARIVS.

Rationem, & causam, cur eius iudicium sit verum, exponit. Quia, quando iudico, non est vnius iudicium, sed duorum, nempe patris, & meum: & etiam secundum vestram legem duorum testimonium verum est. Hoc dicit Dominus propter Iudæos, vt ex lege conuincat etiam suum testimonium verum, & idoneum esse. Deinde, vt ostendat se esse Deum, eiusdem substantiæ cum Patre, ac si diceret: meum testimonium verum est, quia secundum naturā iudico, in qua ego, & Pater vnum sumus. Rursus, vt ostendat se patris habere testimonium. Denique, vt occasionem accipiat de sua diuinitate testandi, dum meminit patris. Tamen vis rationis, & probationis in se hæc est. Iudicium meum verum est: quia secundum naturam iudico diuinam: in hac autem non solus sum, sed simul pater: & in hoc etiam verum, & idoneum est testimonium, cum sit duorum.

Et in lege vestra scriptum est, quia duorum hominum testimonium verum est, ego sum, qui testimonium perhibeo de meipso, & testimonium perhibet de me, qui misit me, Pater.

Confirmat propter illos sententiam testimonio scripturæ Deuter. 17. & 19. In ore duorum, vel trium stet omne verbum. Ecce duó sumus, ego & Pater: & tam ego, quàm pater, de meipso testimonium perhibemus. Obijciet aliquis: illud Deuteron. intelligitur de duobus testibus, non computato eo de quo redditur testimonium: Si enim ego testor rem aliquam de me, mihi necesse est duos alios adferre testes. Respondeo ita esse, propterea intelligenda sunt ista sic. Christus enim erat & homo, & Deus: ratione diuinitatis, per opera ipsius diuinitatis propria reddebat testimonium de se homine,

probando sub illa humanitate Deum latere: si enim opera sola humana fecisset, tunc non computaretur in testimonium, & hac ratione dictum est cap. 5. Si testimonium perhibeo de me ipso, testimonium meum non est verum: id est, si vt homo solus, & humanis operibus de me testor, testimonium meum idoneum non est: at quia operibus alijs diuinis testabatur de se, ideò in testem computatur: non quòd duæ sint personæ: vna enim est in duplici natura: sed quòd de se homine ipsemet, vt Deus, testificetur: & hoc est, quod nunc dicit. Vnde Tertul. lib. de Trinit. hoc verbum: *Testimonium meum verum est*, Christo tribuit ratione diuinitatis: quia igitur, vt Deus loquebatur, dicit: *In lege vestra scriptum est*. Quod vt magis innotescat, sit exemplum: si quis aliquid affirmet de se, nec alio probet, quàm auctoritate dicentis, de se testimonium perhibet: at quando ratione, & argumento vtitur, iam ipsa ratio in testimonium computatur, & sui met dicti testimonium per rationem probat: multo ergo magis per naturam diuinam reddebat Christus testimonium de se homine, quòd in eo lateret Deus. Hic locus contra Sabellium personarum distinctionem conuincit. Cetera ex cap. 5. require, vbi de hoc testimonio, & quo modo Pater testificatus fuerit, egimus, vbi Ambros. lib. 5. de fide cap. 5. allegauimus hæc verba exponentem de Christo, ratione diuinitatis de se testimonium perhibentis.

Dicebant ergo ei: Vbi est Pater tuus?

Ficta & malitiosa interrogatio hæc est. Sciebant enim eum Deum appellare Patrem: iam enim Ioan. 5. audierant, & propterea interficere studebant, quia Patrem suum dicebat Deum, æqualem se ipsi faciens: Vt igitur iterum id ipsum exprimat, se fingũt carnaliter, & sensualiter hæc omnia intelligere, quasi patrem aliquem carnalem allegaret, qui simul cum eo testimonium perhiberet: ideo vbi sit petunt, quasi ipsum audire vellent: sicut quando cæco non credentes, natum esse sine visu, patrem eius adduci ad se fecerunt. Petunt ergo: *Vbi est Pater tuus?* illa particula, *Ergo*, indicat sequelam: quasi diceret: quia non se solum: sed simul patrem suum secum testimonium de se perhibere asseruit. Propterea petunt, vbi sit pater eius, testimonium ipsius audire velle fingentes: vt hac occasione ad expressam confessionem inducant.

Respondit Iesus: Neque me scitis, neque Patrem meum: si me sciretis, forsitan & Patrem meum sciretis.

PRudenter respondet Dominus: suam enim diuinitatem, & verum Patrem indicat, veritatemq. rei sic aperit, vt omnes intelligant: & tamen ex verbis calumniandi occasionem nemo possit accipere: *Neque*, inquit, *me scitis, neque Patrem meum*. Sensus est: oportebat vos prius scire me, vt me agnito, Patrem meum, quem mei testem vobis obtuli, nosse possetis: at vos nescitis me, nec ergo scitis Patrem meum: vnde non est, cur interrogetis, vbi est Pater: nõ enim eum agnoscetis, nisi prius me noscatis. Attende, cum dicit: *Neque me scitis*, aliam se naturam habere ab ea, quam illi foris videbant, & sciebant, fatetur: quã ipsi nesciebant, non videntes, nec credentes eum esse Deum. Dum autem dicit, *Neque Patrem meum*, significat se secundum hanc naturam, quam nesciebant, & non credebant, habere patrem: cum ergo nescirent eum esse Deum, nesciebant etiam patrem eius. Non contentus est negatiua locutione, sed vsus est affirmatiua: *Si me sciretis, & Patrem meum vtique sciretis*, id est: si me quis firmiter sciretis credendo, vtique me esse Dei filium, & me Deum habere Patrem credereus

decretis: neque opus esset vobis interrogare: *Vbi est Pater tuus?* me enim agnito, Pater simul agnoscitur. Aduerte illud, *Forsitan*, non esse dubitantis, sed dictio est affirmatiua, aut orationis expletiua, vt supra adnotauimus.

Hæc verba locutus est Iesus in gazophylacio, docens in templo, & nemo apprehendit eum, quia necdum venerat hora eius.

GAzophylacium idem significat, quod Latine thesauri custodia: arca erat, in qua dona populi in vsus templi oblata reseruabantur: & porticus, seu atriũ, in quo arca erat, eo nomine etiam appellabatur: vt autem ex Luc. 21. constat, erat in atrio maiori, quo feminis ingredi licebat: nam & vidua illa minuta misit in Gazophylacium. Hoc in loco pro arca illa, quæ erat iuxta Altare, vt constat 4. Reg. 12. sumitur, vt sit sensus. Hæc locutus est Dominus, dum doceret in templo in Gazophylacio, id est, iuxta Gazophylacium, & arcam donariorum, quæ erat in atrio maiori. Potest etiam accipi pro ipso atrio. Hoc autem dictum est, vt & frequentiam hominum Euangelista significet, & Christi in prædicando libertatem: similiter etiam, & facilitatem Iudæorum ad comprehendendum eum. Facile enim in eo loco apprehendere poterant, sed nemo misit in eum manus, diuina impediente virtute: *Quia nec dum venerat hora eius*: his verbis significat Euangelista Iudæos intellexisse Christum Patrem suum Deum esse dicentem, seq. lucem mundi, tamquam Dei Filium affirmantem. Et cum occasionem apprehendendi, quam desiderabant, & ex verbis Christi, & ex loci commoditate haberent, nemo tamen illorum apprehendere est ausus: non quia nollent, cum id vehementer cupierint, sed quia Christus noluit, horam suam expectans. Gazophylacium quid sit.

Dixit ergo iterum eis Iesus.

CVm videret Dominus Iudæos intellexisse, quæ docebat, & tamen adhuc nolle credere, immo illos feruentiori contra eum inuidia ardere: repetit in eos verba comminatoria, quæ capite septimo contra eorumdem ministros pronunciauerat. Notandæ sunt duæ particulæ. Vna est, *Ergo*, hæc significat caussam, propter quam Christus sententiam sequentem protulit, ac si diceret Euangelista: cum Iudæi doctrinam intellectam negligerent, maioriq. eum comprehendendi cupiditate flagrarent, idcirco Christus, quæ sequuntur, adiunxit, nimirum: Ego vado, quæretis me, &c. Altera particula est, *Iterum*, hæc refertur ad eandem sententiam semel capite septimo pronunciatam, quam Dominus nunc repetit.

Ego vado.

HOc est vnum ex ijs, quæ capite septimo dicta sunt. Sensus est, Vanus est conatus vester, quo me comprehendere quæritis: nihil enim in me efficere potestis, nisi quod volo, & quando volo. Ecce ego vado ad Patrem per mortem, & resurrectionem meam. Sum quidem proximus morti, & recessui ad Patrem, sed quia ego volo, efficietis iamiam, quod desideratis, sed me volente, & permittente. Christus mortem suam hoc verbo frequenter significat: tum vt suam mortem voluntariam, & non vt ceterorum hominum esse indicet: vt cum passus sit, non Iudæorum potestati, sed diuinæ dispensationi adscriba-

scribatur: ipsi enim iam pridem occidissent, si potuissent: potuerunt autem, quando id eis Christus permisit: tum vt suam resurrectionem breui futuram ostendat, quia per mortem & resurrectionem ascendit ad Patrem, cumque vtrumque cito futurum esset, idcirco dicit, *Ego vado.*

Quæretis me.

HOc etiam verbum dixerat ministris Iudæorum, quo significat post suam in cælos ascensionem Iudæos in sua permansuros incredulitate. Futurum enim erat, vt negato, & repulso vero Christo, quem præsentem habuerunt: quærerent, & expectarent adhuc venturum, indeq. semper in errore versarentur: nam quærere & expectare venturum, qui iam venerat, nihil aliud est, quã errare, & in falsos Christos loco veri Christi incidere.

ANNOTATIO VIII.

AVgust. tract. 38. Verbum superius in A hunc interpretatur sensum, nempe Iudæos post Christi ascensionẽ quæsiuisse eum non in eius persona, sed mystice in membris ipsius: quæsierunt enim discipulos, persequentes eos. Sic Paulus ante suã conuersionem inquirebat fideles Christi, vt vinctos perduceret in Hierusalem: hoc ipsum increduli Iudæi fecerunt. Chrysost. & Euthymius eodem modo exponendum hoc verbum cẽsent, sicut expositum fuit ab eis capite septimo: nimirum Iudæos incredulos quæsiuisse Christũ, quando tẽpore captiuitatis in magnis illis tribulationibus, & afflictionibus recordati sunt Christi, & eum auxiliatorem, & defensorem habere desiderarunt. Prior expositio Augustini non videtur satis accommodata: nã præcedentia, & sequentia verba, Ego vado, & quo ego vado vos non potestis venire, non de mystico corpore, sed de ipso vero Christo procedunt: consequens est, vt eadem ratione hoc verbum illis connexũ procedat. Posterior expositio non omnino etiã conueniens est, propter ea, quæ diximus capite septimo, quibus hoc ipsum adiungimus, quod Hieronym. adnotat in illud Psal. 108. In generatione vna deleatur B nomen eius, nimirũ omnes, qui Christum crucifixerunt id temporis, quando Romani venerunt, fuisse iã mortuos. Christus autem, quamuis incredulos Iudæos omnes comprehenderet hoc suos sermone, præcipue tamen in eos inuehebatur, quibuscum tunc loquebatur. Cetera in capite septimo inuenies.

Et in peccato vestro moriemini.

COMMENTARIVS.

ME repudiato, & negato, qui verus sum Christus: non solum errabundi me quæretis, sed quod peius est, *In peccato vestro moriemini:* nemo enim peccatorum suorum remissionem habere potest, nisi in me credat: qui igitur in me non credunt, morientur in suo peccato, non eo solo, quod committunt, quia in me non credunt: sed etiam in ijs omnibus, quæ vltra hanc incredulitatem perpetrarunt, cum nullius peccati venia sine fide in me obtineri possit.

ANNO-

ANNOTATIO IX.

In, duplici modo in scriptura sumitur.

A Duertendum est præpositionem illā, *In*, duobus modis in scriptura accipi: primo causaliter, Isa. 43. Seruire me fecistis in peccatis vestris, id est, propter peccata vestra. Thren. 4. Christus Dominus captus est in peccatis nostris, id est, propter peccata nostra. Altero modo, vti dicunt, concomitanter Ioan. 9. In peccatis natus es totus, id est natus est cum peccatis, seu in statu peccati, & habens peccata. Ps. 50. In peccatis cōcepit me mater mea.

Mori in peccatis accidit dupliciter.

Iuxta hæc mori in peccato duobus modis contingit: Altero quidē, vt idem sit in B peccato mori, quasi propter peccatum mori, seu morte plecti. Altero modo, in peccato mori, id est in statu peccati, seu peccato non deleto morte præueniri. Hæc duo aliquando separantur: contingit enim hominem mori propter peccatum, sed non in peccato: & econtrario mori in peccato, & non propter peccatum. Ille propter peccatum, non tamen in peccato moritur, qui ob culpam aliquam præcedentem a Deo, C aut ab hominibus occiditur, cuius quidē culpæ eum pœnitet, & a Deo remissionem habet: tales apud homines multi occiduntur propter scelera commissa: qui quidem per confessionem, & contritionem veniam a Deo obtinuerunt: hi propter peccatum, sed non in peccato moriuntur. Hoc etiam apud Deum fit: non enim semper remittit Deus totam pœnam, etiam si culpæ veniā det in hoc sæculo. Exēplum habemus in Iosia illo Rege iusto. 2. Paralip. 35. D quem occidi Deus permisit in bello, quia voci Prophetæ non obedierat, vt refert Iustin. respon. qq. gen. respon. 79. huiusmodi fuerunt multi ex illis, quorum meminit Paulus, 1. Cor. 11. Ideo inter vos imbeciles, & infirmi, & dormiunt multi. Alij in peccato, & non propter peccatum moriuntur: qui enim naturali morte diē claudunt, peccatorum pœnitentia non facta, in peccato moriuntur, non autē propter peccatum: longe peius est mori in peccato, E quàm propter peccatum, quamuis enim vterque moriatur: ille tamen de morte transit in æternam mortem: hic autem de morte in æternam vitam, etsi tormentis, & morte turpissima mori contingat. Sunt alij tertio loco, qui & in peccato, & propter peccatum moriuntur, tales fuerunt illi populi Sodomorum a Deo puniti, & illi, qui in deserto occisi sunt ab Angelo: tales hodie etiā multi esse possunt, siue a Deo, A siue ab hominibus occidantur, qui mortem subeunt propter peccata, quorū eos nulla tangit pœnitentia. In ijs errauit Orig. hom. 1. in Ezech. dicens eos, qui in hoc sæculo a Deo sunt puniti & occisi, etiam sine vlla facta pœnitentia, non puniri in altero sæculo, quia Deus non castigat bis in idipsum: hunc errorem nomine auctoris tacito refellit Grego. lib. 15. mora. cap 29. vbi docte dicit hos non castigari bis, sed vnam esse pœnam, quæ incipit in hoc sæculo per mortem temporalem, & continuatur in altero per æternā. His igitur suppositis, vt ad nostræ sententiæ expositionem deueniamus, aduertendum est aliquos particulam, *In*, exponere causaliter, in hunc sensum: *In peccato vestro moriemini*, id est, propter vestrū peccatum morte estis puniendi: sic interpretatur Euthymius. Augustinus vero tract. 38. exponit concomitanter, nempe cum vestro peccato moriemini, nulla obtenta remissione, aut venia. Vtrumque autem verum est, cum multi Iudæorum occisi sunt a Romanis tempore captiuitatis: de quibus prædictum erat. Isa. 65. Numerabo vos in gladio, omnes cæde corruetis, quia vocaui, & non respondistis: locutus sum, & non audistis. & Luc. 19. Ad terram prosternent te, & filios tuos, qui sunt in te, eo quòd non cognoueris tempus visitationis tuæ: quod tamen hoc in loco præcipue intendit Dominus, est, in peccato, id est nulla obtenta peccatī remissione illos morituros, nisi crediderint: hoc enim longe peius est, quàm mori propter peccatum: maxime cū Dominus generaliter contra incredulos Iudæos loquatur, quorum non omnes occisi sunt propter peccatum: omnes tamen in peccato mortui sunt, ex quo factum est, vt omnes illi damnarentur. Huic sententiæ sic expositæ respondet, quod sequitur: *Quo ego vado vos non potestis venire*: venire autem ad locum, quo Christus vadit, non prohibet mori propter peccatum tantum: sed mori in peccato, & cum peccato, idcirco hanc Augustini expositionē tamquam accommodatiorem, & veriorem in commentario secuti sumus.

ANNOTATIO X.

Circa eandem sententiam aduertenda sunt aliqua: Primum est positum esse singu-

singulare pro plurali, nempe, *Peccato*, pro *peccatis*, id quod verba paulo inferius sequentia, in quibus Christus hanc sententiam interpretatur, ostendunt. Vtitur enim plurali dicens: Dixi vobis; *Quia moriemini in peccatis vestris*. Ratio etiam id ipsum confirmat: nam increduli Iudæi non habuerunt remissionem non tantum infidelitatis, quā contraxerūt non credentes Christo: sed nec etiam aliorū peccatorum, quæ contra legem, & mores commiserūt. Vbi enim fides Christi non est, nullius peccati culpa remittitur: in peccato ergo infidelitatis, & in ceteris omnibus criminibus mortui sunt sine fide.

Alterum est in capite septimo Dominū visum esse alio verbo, dixit enim: Quæretis me, & non inuenietis, nunc autem dicit: *Quæretis me, & in peccato vestro moriemini*. Quantum ad rem ipsam, idem vtrumque est: qui enim non inuenit Christum per fidem, necesse est in peccato mori: quantum autem ad verba, terribilius est hoc: *In peccato vestro moriemini*: explicat enim, quàm graue sit malum, quātumq. nocumentum adferat in Christum non credere, nec ipsum inuenire: nam qui non inuenit per fidem, in peccato morietur.

Infidelitas Iudæorum grauior q̄ gentium.

Tertium est commune esse Iudæis, & gentibus fidem Christi non habentibus mori in peccato: nemo enim est sine peccato, antequam credat. Cumq. sine fide non sit remissio peccati: reliquum est, qui sine fide est, in peccato mori. Act. 4. Non

A est aliud nomen sub cælo datum hominibus, in quo salui fiant, præter nomen, & fidem Christi. Est tamen discrimen inter Iudæos & gentiles: illi enim vltra peccata cetera hoc addunt, quod in Christum non credunt, nec crediderunt, quem audierunt prædicantem, & viderunt miracula operantem, quem etiam nunc vident toto orbe acceptum, eiusq. Euangelium

B diuulgatum: de quo peccato illud est Ioannis 15. Si non venissem, & opera non fecissem, quæ nemo alius fecit, peccatum non haberent. Gentes autem, quibus Christus non prædicauit, nec hodie eius Euangelium est publicatum, habent quidem peccata contra legem naturæ, quorum remissionem non obtinebunt sine fide: hoc tamen quòd non credunt in Christum, non est illis peccatum, quia credere non possunt in eum, quem non audierunt. Rom. 10. Quo modo autem audient sine prædicante? quia fides ex auditu est. Si tamen gentibus aliquibus Euangelium prædicatur, vt oportet, & non credunt:

C hæ profecto rex erunt peccati huius infidelitatis, quòd non credunt: de quibus Paulus 2. Corinth. 2. dicit: Bonus odor Christi sumus Deo in ijs, qui salui fiunt, & in ijs, qui pereunt: alijs quidem odor mortis in mortem, alijs odor vitæ in vitam. Hi ergo, quibuscum locutus est Christus, nec crediderunt: in peccato infidelitatis, & in ceteris peccatis, quæcumque vltra infidelitatē, siue ante, siue post habuerunt, mortui sunt.

Quo ego vado, vos non potestis venire.

COMMENTARIVS.

Pergit repetere verba dicta in capite septimo: & cum dixisset eos in peccato suo morituros, simul etiam mortem propriam indicauit: dissimilitudinem ponit inter se, & illos. Ego quidem vado, quia moriturus sum, & a vobis occidendus: sed vos moriemini etiam. At non putetis vos posse venire, *Quo ego vado*: longe dissimilis est terminus meus, ad quē vado, ab eo qui vos expectat: non enim potestis venire, nec venietis, quo ego iam vado, seu cito iturus sum. Ac si diceret: ea via, quam nunc sequimini me persequendo, & infidelitatem continuando non potestis venire, quo ego vado. Cur mortem suam hoc verbo explicet, superius expositum est in præcedenti commentario.

Dicebant ergo Iudæi: Numquid interficiet semetipsum, quia dicit: Quo ego vado, vos non potestis venire?

Ministri Iudæorum in capite superiori hæc verba Christi audientes, & non intelligentes, sic interpretati sunt: Numquid, inquiunt, abiturus est, in

in dispersionem gentium, quia dicit, quo ego vado, vos non potestis venire? At principes, qui eos miserunt, longe alium sensum conceperunt, dicunt enim: *Numquid interficiet seipsum?* Sic enim euadet manus nostras, nec poterimus eum inuenire, nec a loco, quo vadit, extrahere, vt mortem, quam intendimus ei inferamus. Hac sinistra interpretatione Iudæi, non solum quod animo conceperant, & in votis habebant, nempe Christi mortem, indicarunt; sed etiam studium, quo eum comprehendere quærebant, significarunt. Tanto enim desiderio eum occidendi flagrabant, vt non aliter eorum manus Christum euadere posse crederent, quàm per mortem sibi illatam a seipso: etiam si in dispersionem gentium abiret, adhuc ibi se eum comprehensuros esse sperabant.

ANNOTATIO XI.

Obijcit Aug. tract. 38. istis, quia poterant etiam ipsi se ipsos interficere. Christus autem non dixit: vos non venietis, sed venire non potestis. Respondet eorum interpretationem stultam fuisse. Et re vera ita fuit: tamen non secundum eum sensum, quem intendit Augustinus. Sciebant enim se posse seipsos interficere, at non intendebant talem sensum: sed significare id volebant, si se ipsum interficeret, eos amplius non posse eum quærere & inuenire, vt occiderent, & mortē, quam quęrebāt, inferrent. Cogitare autem de Christo, non posse aliter manus eorum euadere, nisi se interficeret, idq. Christum significare voluisse, stultissimum fuit.

Et dicebat eis: Vos de deorsum estis, ego de supernis sum.

COMMENTARIVS.

Verba hæc non esse responsionem Domini ad Iudæorum impiam suspicionem indicat Euangelista illo verbo, *Et dicebat.* Solet enim Ioannes, quando verba sequentia responsionem, aut illationem præcedentium indicant, dicere; *Dixit ergo eis.* at quando sermonis continuatio sunt, particula tali non vtitur. propterea igitur dicit nunc, *Et dicebat eis*, quia verba sequentia non referuntur ad Iudæorum verba proxima; non enim digna erant responsione: sed continuantur cũ verbis Domini, ac si nō essent interposita illa Iudæorũ. Vnus igitur cōtinuus est sermo Christi ex præcedentibus, & his sequentibus; quamuis Iudæi inter se loquentes interruperint. Hoc quidem verum est propter Iudæorum sinistram intelligentiam hæc verba esse a Domino adiuncta, non vt respondeat ipsorum dictis ineptis, sed vt quod pronunciauerat contra eos, explanet. Dominus igitur apertioribus verbis exponit illud, *Quo ego vado, vos non potestis venire*, a quo occasionem sinistræ, & impiæ interpretationis Iudæi acceperant. *Vos*, inquit, *De deorsum estis, ego de supernis sum*, id est, vos estis terreni, & de numero eorum, qui in terra loco inferiori sunt; at ego sum de supernis, personæ & naturæ diuinæ, cuius sedes, & habitatio cælum, & supremus locus est. Qui in terra, & terreni sunt, cælum ascendere non possunt: ego autem cum cælestis sim, & diuinæ naturæ, tamquam in proprium locum ascendere valeo, & ascendam. Ita Tertu. lib. de Trini. hæc verba exponit, & legit sic, *Vos de inferioribus estis, ego de sursum sum* & diuinitatem Christi his verbis probat. Propterea ergo dictum est: Quo ego vado, vos non potestis venire. Christus de supernis dicitur propter personam, & propter diuinam naturam vnitam suæ humanitati. est enim vnica persona vtramque habens naturam, ideo dicitur de supernis. Recte enim Tertul. ibidem annotat dicens: Idcirco nunc Christus in vnam partem solius diuinitatis incubuit, quoniam cæcitas Iudaica solam in Christo partem carnis aspexit; & ideo in præsenti loco, corporis fragilitate, quæ de mun-

do est, silentio prætерita, de sua sola diuinitate locutus est, quæ de mundo non est; vt inquantum illi inclinauerant, vt hominem illum tantummodo crederent; in tantum illos Christus ad diuinitatem suam considerandam traheret. Hæc Tertul. hac igitur ratione Christus de sursum est, homo autem terrenus, & de deorsum: quia in terra suam habet originem: persona enim in terra generatur, & vnus est de terrestribus: quorum virtus, & potentia naturalis non valet eos in cælum erigere. Quod si iusti facti ascendunt, id est, propter Spiritum sanctum in eis existentem, qui eos trahit in cælum, quem cum isti non haberent, sed in sua naturali virtute relicti essent, cælum nulla ratione ascendere poterant.

ANNOTATIO XII.

EVthymius exponit dici hos Iudæos de deorsum, quia terrena sapiebant & secundum carnem sentiebant, non secundum Spiritum. Fateor ita esse: tamen non hoc Dominus solum, sed aliud etiam intendit, nempe esse naturæ inferioris, & corporeæ, quorum locus proprius est terra, nec eis vlla est naturalis facultas ascendendi in cælum: insinuans nihil eos cæleste habere in se, sed in terrena sua natura relictos, ideo non posse ascendere in locum cælestium. Simile fere illud est, Ioan. 3. Qui est de terra, de terra A est, & de terra loquitur. His verbis naturam ipsam significat. Quod si iusti ascédunt, id est, propterea quod in eis virtus est cælestis, & Spiritus inhabitat in eis, ratione cuius cæleſtes homines dicuntur, sicut & Christus: qui quamuis naturam humanam haberet, propter vnionem tamen ad verbum, dicebatur de supernis: quia persona, in qua erat, de supernis erat. Circa litteram aduerte legendum esse *De deorsum estis*, & antiqui codices ita legunt, & lectio hæc Græco verbo conformis est.

Vos de mundo hoc estis, ego non sum de hoc mundo.

COMMENTARIVS.

NOn ad eundem sensum hæc verba pertinent, ad quem præcedentia, sed ad alium, & ex vtroque simul constat explanatio illius: *Quo ego vado, vos non potestis venire:* igitur in priori sententia naturam voluit exprimere, quæ terrena est, nec valet cælum ascendere: in hac autem exprimit qualitatem: & de mundo dicuntur: quia, quæ mundi huius sunt, sapiunt, quærunt, & ambiunt, spretis his, quæ ad Deum pertinent. In hac enim significatione sumitur apud Ioan. 15. Si de mundo fuissetis, mundus quod suum est diligeret: quia vero de mundo non estis, propterea odit vos mundus. Atque ita hæc verba & præcedentia cum illis Ioan. 3. conueniunt: De terra est, & de terra loquitur. Illud enim: *Vos de deorsum estis:* idem est, quod de terra esse. Hoc vero, *De mundo estis*, idem est, quod de terra loqui: quia & natura, & affectu, mundi huius erant: propterea quo Christus ibat, ipsi venire nullo modo poterant. Et hic videtur legitimus sensus.

Dixi ergo vobis, quia moriemini in peccatis vestris. si enim non credideritis, quia ego sum, moriemini in peccato vestro.

EX proximis verbis deducit, & declarat, quod superius dixerat, nempe: *In peccato vestro moriemini*. Sensusq. est, cum de mundo sitis, *Moriemini in peccatis*

peccatis vestris: qui enim de mundo sunt, peccatores sunt, nisi in me credideritis, & mutaueritis vos ipsos: qui enim non credit, *Quia ego sum*, id est me esse Dei Filium, verumq. Christum in lege & Prophetis promissum, in peccatis suis morietur. Dominus absolute dixerat, *Moriemini in peccatis vestris*, nunc adiunxit, *Si non credideritis, quia ego sum*; tum vt explicet causam, cur in peccato morientur, nimirum quia in ipsum non credunt; tum vt liberum eorum arbitrium significet, nempe ipsos sibi esse causam, quod in peccato morientur, quia non credunt; posseq. efficere, vt in peccato non moriantur, si credant.

ANNOTATIO XIII.

A Vgust. tract. 38. verba superiora: *In peccato vestro moriemini*, ad reprobos & obstinatos refert. Hæc autem *Nisi credideritis, moriemini in peccatis*, ad eos qui conuertendi erant. Huic obstat, quod Dominus subiunxit: *Dixi vobis*, quasi illud idem, quod dixerat repetens, & declarans. Voluit enim significare ita illos in suis peccatis morituros, quod ipse non esset causa, sed illimet propter voluntariam suam incredulitatem: simulq. docet eos, qui crediderint, in peccato non morituros esse.

Hominis liberum arbitrium a præscientia Dei nō cogitur.

Aduerte igitur, quæ ab hominis pendēt arbitrio, & prius quā fiant, prædicta sunt, non ideo sunt quia prædicta fuerunt: quin potius, quia futura erant, idcirco prædicta sunt. Quia enim Petrus voluntate sua ter negaturus erat Christum, idcirco prædixit Christus trinam eius negationem: quod si negaturus non fuisset, numquam id prædictum esset. Præscientia enim non determinat, quod futurum est, sed ostendit quod fiet: quod autem futurum est, certissimum est, non quòd præscientia imponat necessitatem, sed quod in scientia sua Deus non fallitur. Hæc Dominus verbis superioribus, & præsentibus significat: quia enim falli non potest, quodq. futurum erat, nouit, ideo dixit, moriemini in peccato vestro. At quia ipse non erat causa infidelitatis eorum, sed ipsi suo arbitrio veritatem repellebant, propterea subiunxit: *Nisi credideritis, in peccato vestro moriemini*, ac si diceret: dixi vos morituros in peccato, quia scio vos non credituros: quod autem non sitis credituri, vos estis in causa, nec per me, sed per vos ipsos stat, & stabit, quominus credatis. Quod autem modo in plurali peccata dicat, postea in singulari nihil refert: numerus enim pro numero sumitur: & in Græco textu vtrobique est in plurali, *Dixi vobis, quia moriemini in peccatis vestris: si enim non credideritis, quia ego sum, moriemini in peccatis vestris*. Et ita Chrysostomus, & Euthymius legunt. Et inter Latinos Aug. tract. 38. & Cypria. lib. 1. con. Iudæ. cap. 5. & ita est legendum. Quo argumento superius probauimus illud prius dictum: *In peccato vestro moriemini* positum esse pro plurali numero: nullā enim peccatorum remissionem non credentes consequentur, sed in suis morientur peccatis: quod si credant, omnium, etiam infidelitatis præcedentis, remissio promittitur. Quod autem dicitur *Ego sum*, aliqui supplendum putant, nempe, Christus promissus: alij dictum putant, tamquam diuinitatis expressiuum, vt sit sensus: *Quia ego sum*, idest, me esse Deum, & Filium Dei, cui proprie competit dicere *Ego sum*. Vtrumque accommodatur sententiæ: tamen multo magis posterior sensus. Verbum enim diuinitatis est, vt ex sequentibus apparet.

Dicebant ergo ei: Tu quis es?

COMMENTARIVS.

A C si nihil vmquam audissent; cum toties dixisset se esse a Patre missum, se Dei Filium, se eum, qui in Prophetis, & lege prædictus est; se lucem mundi: impudenter occasione illius verbi, *Nisi credideritis quia ego sum*; cum non

expresserit, quis esset; interrogant, *Tu quis es?* ac si dicerent, Dicis oportere credere te esse: expone, quis sis in particulari. Non enim diuinitatem in verbo illo expressam agnouerunt, quæ vere significabatur. Petenti enim Moysi a Deo, quis esset Exod. 3. dictum erat: Ego sum qui sum. Est enim proprium Dei sine vlla circumscriptione, aut limitatione dicere, *Ego sum*, quippe qui omnem eorum, quæ sunt, & esse possunt perfectionem in se eminenter habeat, nulliq. temporum mutationi subiaceat.

Dixit eis Iesus: Principium qui & loquor vobis.

DOminus interrogationi respondet verbi prædicti significationem magis exprimens. *Principium*, inquit, sum. nomen *Principium* positum est per modum aduerbij, hoc enim Græca vox indicat, quasi diceret; a principio ego sum, qui nullo concludor tempore; qui omnia præcedo; apud quem non est fuisse, & fore, sed semper esse. *Qui & loquor vobis*, id est, qui etiam hoc ipsum vobis annuncio, & prædico: quando dixi *Ego sum*. Non ergo Iudæis interrogantibus responsionem negat, nec alia ab ijs quæ dixerat, profert: sed id ipsum repetit clariori sermone. Qui enim a principio est, semper est, solusq. dicere absolute potest *Ego sum;* nec hoc etiam Iudæi intellexerunt. Aduerte ibi *A principio*, supplendum esse verbum *Sum*, non solum quia interrogatus erat, *Quis es*, verbumq. interrogationis solet in responsione suppleri: sed etiam quia Hebraismus est. Frequenter enim verbum substantiuum in Hebræo sermone non exprimitur, quod in fine annotationis expositum, magisq. confirmatum inuenies.

ANNOTATIO XIV.

MVltum laborant expositores nostri A temporis, in huius sententiæ interpretatione: præcipua autem causa est, quia Græca verba non respondent Latinæ versioni. Nam in Græco illud, *Principium*, habetur in accusandi casu τὴν ἀρχήν. præterea illud *Qui*, Græce habetur ὅτι, quod est relatiuum neutrius generis; si diuidatur sic, ὅ τι, aut est coniunctio causalis, siue declaratiua, idem significans quod Latine *Quia*, seu *Quod*, si non sit diuisa, nempe, ὅτι. Vnde alij legunt B *Quod*, alij, *Quia*, nec referri potest Græce ad principium, quod est feminini generis. Sequentes igitur Græcum codicem, hanc sententiam varie exponunt.

Primo loco Chrysostomus homil. 52. Theophy. & Euthymius, illud, *Principium*, seu, τὴν ἀρχήν, tamquam aduerbium, idem significans, quod Latine, sane, aut omnino, sumunt: & orationem defectiuam esse censent, vt sit sensus: Sane indigni estis audire, quod vobis loquor: C seu superuacaneũ est, quod vobis loquor, cum sitis indigni sermone meo. Hæc est prima expositio, quam profecto neminem auditurum credo, cui nimis dura, & violenta non videatur.

Secundo loco Nonnus Græcus auctor exponit loco aduerbij, primo, seu prius, seu ab initio. Coniungit autem cum sequẽtibus sic: sum quod ab initio, seu prius vobis dixi, & sæpius inculcaui. Illud ergo *Principium*, loco aduerbij, in primis, seu ab initio positum est. Sic enim septuaginta loco aduerbij *Prius*, vsurparunt. Gen. 13. Quod legimus nos in loco altaris, quod fecerat ille prius, pro prius dicunt, τὴν ἀρχήν. Similiter Gen. 43. vbi legimus pro pter pecuniam, quã retulimus prius. Huic expositioni recentiorũ aliqui consentiunt, nempe sum id, quod a principio vobis loquor: nam semper a prædicationis initio, quis sim manifestaui. Huic expositioni Nonni & aliorum obstat, quia numquam in tota scriptura reperire est locũ, in quo similẽ traiectionẽ legamus, nẽpe a principio quod loquor, loco eius, quod loquor a principio: est enim insusitatissima locutio. Adde etiam huiusmodi responsionẽ iuxta eum sensum videri extra rem factam, videbaturq. Dominus subterfugere docere, quis esset.

Tertio loco alij nostra ætate loco aduerbij positum affirmant, tamen sine vlla traiectione interpretantur: censent enim significare orationis exordium, loco eius, quod dicimus, primo, seu ante omnia. Cõiungunt autem sententiam hanc cum sequenti supplentes verbum, in hunc sensum.

sum. Ante omnia, quia & loquor vobis: supple, & non creditis: propterea multa habeo de vobis dicere, & iudicare. Non ergo respondet Dominus ad interrogationem, vt qui indigni sint responsione, sed eos seuere puniendos dicit, cum tot habuerit apud ipsos sermones, & tamen non credant. At neque hæc locutio vsitata est in scriptura, nisi quando multa dicenda sequuntur. Adde nō connecti responsionē interrogationi: nam iuxta hāc interpretationē nihil respōdet Christus, ad id, quod interrogabatur, quis esset. Adde etiam hoc supplementum potius esse sententiam facere, quàm interpretari.

Quarto loco alij aliter exponunt: vt Dominus non respondeat, sed confirmet, quod dictum est: *Si non credideritis, quia ego sum, moriemini in peccatis vestris.* Et est sensus, omnino sic est, vt loquor vobis, quia moriemini in peccatis vestris. Hæc expositio eandem habet difficultatem cū præcedenti. Vlterius etiam sensus hic nō potest accommodari verbis, vt consideranti facile est intueri. Hæ igitur sunt expositiones, ex quibus apparet communem sententiam esse, illud *Principium*, loco aduerbij exponendum, quamuis aliqui loco (sane, aut omnino,) alij loco (primo, seu, in primis) ponant. Similiter illud *Qui*, aliqui exponūt relatiue (quod;) alij loco causalis dictionis (quia:) alij loco dictionis declaratiue (quorum:) alij rursus sententiam à sequentibus diuidūt: alij coniungunt. Et eorum, qui diuidunt alij supplenda verba censent: alij nullum supplent: & iudicio meo nulla eorum expositionum legitima videtur, nec verbis Euangelij accommodatur, vt paulo post dicemus: sunt enim duræ, aut sensum non aptum facientes. Omitto libens alias recentiorum expositiones, quia eiusdem farinæ sunt.

Quinto igitur loco est expositio Ambr. quam multis in locis perpetuo sequitur, & cōtra hæreticos ea vtitur, præcipue autem lib. 3. de fide cap. 4. vbi legit, *Principium, qui & loquor vobis*: & lib. 5. cap. 5. vbi legit: *Ego sum principium, quod & loquor vobis.* Et lib. 1. Exam. cap. 2. & 4. vbi legit: *Initium, quod & loquor vobis.* eodem modo legit, *Initium, quod & loquor vobis.* libr. de Tobia c. 19. Hic Doctor insignis exponit Christum respondisse se esse principium, & initium rerum omnium, quia Deus erat: quod principium loquebatur etiam cum illis per humanitatem assumptam. In eadem expositione est etiam per-

A petuus Augustinus in multis locis lib. 10. Ciui. cap. 24. & lib. 11. cap. 32. dicens Christum respondisse, se esse Principium, & lib. 5. de Trini. cap. 13. vbi legit *Principium, qui & loquor vobis*, & dicit Christum interrogatum, quis esset, respondisse, se esse Principium, qui & loquebatur. & lib. 1. con. aduersariū legis, & Prophetarum cap. 3. & multis alijs in locis: & idem trac. 38. hæc verba exponens. Quo in loco tacitæ obiectioni respondet: nam in Græco nonit, *Principium* esse in accusandi casu, propterea. non recte cōiungi sic:

B quis es tu? ego sum Principium. Ideo aliter connectit, nempe, vt cum dictum sit: Nisi credideritis, quod ego sum, moriemini, respondeat interrogationi tacitæ, huic; quem te esse credemus? & responsio est Principium: id est credite me esse Principium. Sed hæc grammaticalis constructio dura est: nam non dictum est, si nō credideritis me esse, sed, quia ego sum: nec illi petierunt, quem credemus te esse? sed, quis es tu? Non igitur recta est constructio: credite me esse Principium, sed oportebat dicere, Ego sum principiū.

C Quidquid autem sit de hac constructione, expositio eadem est cum Ambrosij expositione: quam sequuntur Beda, Rupertus, & Bernar. libr. 5. de consideratione, & multi nostro sæculo. Cui expositioni fauet, primo quidem auctoritas Latinæ versionis antiquissimæ, quam a tot sæculis Ecclesia secuta est, quod ex Ambro. & August. satis patet. Secundo auctoritas Hieronymi, qui vt ex procemio ipsius in Euangelia liquet, versionem Latinā Euangeliorum diligentissime correxit, & emēdauit ad veritatem codicum Græcorum

D puriorum: & tamen hunc locum tam insignem reliquit intactum. Tertio ipse contextus verborum: quod, si verba consideremus, manifestum fiet. Post hanc enim totam sententiam dicit Euangelista, his verbis Christum dixisse, se Patrem habere Deum, Iudæos vero non id ex verbis his intellexisse: necesse igitur est, vt in hac sententia, & sequenti eum sensum affetamus, in quo Christus se Patrem habere Deum affirmet. Hunc non

E video in vlla aliarum expositione, præter hanc. Si enim dicas in illis verbis, qui misit me, verax est, id dici, non satisfacit responsio: nam non sequitur, quia missus est, Patrem habet Deum, licet re vera id ita sit: Ioannes autem loquitur de verborum significatione, quia verba ipsa id exprimunt. Sæpissime autem dicebat se missum,

missum, tamen non propterea ex verbis A Iudæi vnquam deduxerunt significare se Patrem habere Deum. Quod si iterum dicas id significari, dum dicit se esse id quod ab initio dixit: ab initio autem affirmauerat, se Patrem habere Deum; nec hoc satisfacit: nam Ioannes in his verbis, se Patrem habere Deum dixisse, docet; at dum dicit, Sum id quod dixi, cum dixerit se Christum; se lucem mundi; se panem viuum; se filium hominis, non est cur hoc determinate intelligatur. Necesse igitur est verbis istis id determinate cōtineri, B quod in hac expositione recte habetur: dum enim dicit, se esse Principium, suam diuinitatem manifestat, quia Deus est: dū dicit, missum se esse, ostendit se esse Deū de Deo, Deū procedentem de Deo, qui est Dei filius de Patre.

Quod si dicas Spiritus sanctus etiam est Principium, & procedit, dico Spiritum sanctum esse quidem principium creaturarum vna cum tota Trinitate; at non est principium notionale, quia non de Spiritu sancto procedit alia persona, si- C cut a Filio procedit Spiritus sanctus. Principium ergo æternum, & intra Deum, solus est Pater, & Filius: Principium autem de Deo procedens, solus est Filius. Adde etiam, si subtiliter, vere tamen, & non extra rem, consideremus, in illo verbo, *Qui & loquor vobis*, significari esse *Principium*, tamquam filium: nam dicitur, *Qui etiam loquor vobis*, quid est, *Etiam loquor*, nisi, qui cum sim Verbum, quo ab æterno locutus est Pater, homo factus, etiam loquor vobis? D Filius enim est verbum, quo loquitur Pater, ipsum etiam verbum loquitur vobis. Hoc igitur argumentum, ex verborum contextu sumptum, probat expositionem hanc, & repellit eos, qui ita exponunt, vt Dominus ad interrogata non respondeat. Quinto id confirmat violenta, & extorta connexio, & interpretatio, quæ repetitur in prædictis expositionibus; aut enim supplent verba ex proprio capite; aut peruertunt locutio- E nem; aut eam reddunt incongruam.

Aliqui recentiores parum considerate obijciunt huic expositioni, nempe Christum non esse principium, quia procedit a Patre, & habet principium. Sed vanitatem, & falsitatem huius obiectionis ipsemet Ioan. conuincit, qui Apocal. 3. de Christo loquens, dicit: Hæc dicit amen, testis fidelis, & verus, qui est principium creaturæ Dei; vbi hoc idem verbum habetur, ἀρχὴ.

Alterum eidem expositioni magis aduersatur nempe Græca exemplaria, in quibus, *Principium* in accusandi casu legimus, & illud *Qui* non referri ad principium. Aliqui vt hanc oppositionem euadant, & Latinam tueantur lectionem textum Græcum corruptum esse censent, id quod mihi nulla ratione probatur. Vt enim omittam Chryso. Euthymium Theophylactum, Nonnum, ceterosq. antiquos Græcos ita legentes, Augustini auctoritas id conuincit: nam fatetur Græce legi in accusandi casu, nec est verisimile Ambrosium aut Hieronymum alia exemplaria habuisse. Nec momenti alicuius est, quod Ambrosius & Hieronymus verterunt *Principium qui & loquor*: nam Augustinus etiam si legisset in Græco accusandi casum, vertit *Principium qui & loquor*, sensum potius contemplans, quam verba, id quod Ambrosius Hieronymus & antiqui interpretes fecerunt. Non igitur quia Ambrosius & ceteri legerunt, *Principium qui & loquor vobis*, argumentum est alia exemplaria habuisse, quam quæ nunc sunt, sed sensum interpretatos esse. quod etiam constat, quia modo, *Qui*, modo *Quod*, legerunt: eadem igitur exemplaria Græca habuerūt cum Chrysost. & ceteris. Propter hæc omnia in eam veni expositionem, quam in commentario proposui, sic enim & lectioni Græcæ, & versioni Latinæ, remotis omnibus detorsionibus & locutionum improprietatibus satisfacere mihi visus sum. Græca enim lectio seruata sermonis proprietate idem significat, ac si Latine diceremus, *A principio quod & loquor vobis*. Illud autem *A principio*, non coniungitur sequentibus, sed per se sensum facit, nempe a principio sum ego: est enim phrasis Hebræa, Psalm. 92. A sæculo tu es. in Hebræo deest verbum Es, & dicitur: Ab æterno tu, id est semper tu es: ita nunc dictum est, a principio ego; id est semper sum ego, nec mutor, sed idem perseuero. Hoc autem est explicatio illius verbi prædicti: *Ego sum*: ideo enim absolute est, quia semper est, nec mutationem futuri, & præteriti habet. Statim adiungit, *Quod & loquor vobis*, id est quod quidem etiam vobis loquor, & annuncio: dixi enim iam *Ego sum*. Hic sensus idem fere est cum eo, quem versio Latina facit, & quem Ambrosius, & Augustinus, secuti sunt, quamuis verba non sint eadem; non enim tam verba, quam sensum confide-

rarunt. Est autem Hebraismus, nomen pro aduerbio ponere Psalmus. 78. Loquar propositiones ab initio, in Hebreo pro illo (ab initio) habetur, קדם sine præpositione. & Psal. 118. initio, seu ab initio, cognoui de testimonijs tuis; habetur idē nomē קדם sine præpositione, loco aduerbij positū. Apud Græcos & Latinos etiam aliquando nomen pro aduerbio ponitur. & ita factum est in hoc loco.

Multa habeo de vobis loqui, & iudicare.

COMMENTARIVS.

PErsequitur suam enarrare diuinitatem: cum autem dixisset, *Loquor vobis*, nempe quæ ad salutem pertinent docendo; nequis nihil aliud loquendum aut faciendum superesse existimaret, adiunxit: *Habeo multa, de vobis loqui & iudicare*, id est, quamuis me modo loquentem docendo, & instruendo audiatis, & vestra peccata dissimulantem videatis; scitote me habere multa de vobis loqui; id est, multa vestra peccata aliquando loquar, manifestabo, & iudicabo, nō enim tantum doctor & saluator sum; sum etiam iudex, & ad me pertinet iudicare vos. Terret eos Christus, ne impunitam existimēt suam incredulitatem futuram. *De vobis loqui*, id est contra vos loqui, ac cur modo non iudicet, nec contra eos insurgat, causam adnectit in sequenti sententia.

Sed, qui me misit verax est; & ego, quæ audiui ab eo, hæc loquor in mundo.

CAusam, cur modo non loquatur de eis hæc multa, & cur eos non iudicet, exponit. Et est sensus, *Qui misit me verax est*, ac si dicat, Deus verax est, quę promittit, facit: promisit autem me prius, vt mundum saluem, non vt iudicem, missurum: cum ergo verax sit, oportet me non iudicare, nec damnare, nec accusare modo, sed saluare; vt quod promisit Pater, impleatur, sitq. verax in sermonibus suis. Hæc est causa, cur modo non loquor, nec iudico multa, quæ de vobis habeo. At dicere poterat aliquis, quo modo verax est, qui te misit, si non iudicas? respondet, quia ego non alia loquor, nisi quæ audiui ab eo, & quæ mihi ipse dixit. Si igitur loquerer ego de vobis hæc multa, & iudicarē, hæc profecto a Patre audissem, & ipse dixisset: si autem ipse dixisset, iam verax non esset, quia non faceret, quod promisit. Cum igitur verax sit, non est, cur modo vos accusem, & iudicem: si enim hæc facerem, Pater in suis dictis, & promissionibus verax non esset. hic est sensus. Attende illa verba, *Quæ audiui ab eo, hæc loquor*, conuenire Christo ratione diuinitatis: nam cum dicit, *Quæ audiui ab eo, hæc loquor in mundo*, insinuat se audisse antequam veniret in mundum: si enim ratione humanitatis loqueretur, diceret, quæ audio ab eo, loquor in mundo, aut quæ audiui loquor. At hæc locutio, *Quæ audiui loquor in mundo*, indicat eum audisse prius quam veniret in mundum. fateor in rigore verborum posse etiam accommodari Christo ratione humanitatis: audiuit enim vt homo a Patre quæ loquebatur, iuxta illud Ioan. 12. mihi mandatum dedit, quid dicam, & quid loquar; tamen hoc in loco, in quo Christus de sua diuinitate tractabat, vt ex precedentibus, & sequentibus cōstat, ad diuinitatem referenda potius sunt. erit igitur sensus, *Quæ audiui* a patre vt Deus, hæc homo factus, *Loquor in mundo*.

Et non cognouerunt, quia patrem suum dicebat Deum.

VErba sunt Euangelistæ narrantis Christum verbis superioribus significasse se patrem habere Deum, Iudæos vero non intellexisse: hoc autem

Ioannes annotat vt significet Christum respondisse vere ad interrogata, non tamen ita expresse & clare, ne Iudæorum furorem vehementius inflammaret; ex quo, vti superius diximus, falsam esse illorum expositionem constat, qui negabant in præcedenti sententia Dominum ad interrogationem, quis esset respondisse. In codice Græco non habetur *Deum*, nec *eius*, sed *non cognoscebant, quia Patrem eis dicebat*. Existimo legendum etiam *Deum*. Illud *eius*, corruptio est litteræ: nam legendum est, *Quia patrem eis dicebat Deum.*

Dixit ergo eis Iesus: Cum exaltaueritis filium hominis, tunc cognoscetis, quia ego sum.

QVia ex his prolatis iam verbis non cognouerunt quis esset; cum tamen idipsum esset eis significatum, prænuntiat Christus se ab eis crucifigendum, & tunc eos cognituros quis esset. Quando, inquit, in cruce me vt hominem exaltaueritis, *Tunc cognoscetis, quia ego sum*, id est, me esse filium Dei: humanitate enim mea per vos morti tradita, tunc velut referabitur diuinitas mea. Et ita factum est, a morte enim Iudæi incœperunt cognoscere filium Dei fuisse, quem crucifixerant, ex signis mirabilibus, quæ in morte operatus est. Tunc multi reuertebantur percutientes pectora sua. Luc. 23. Et Centurio, & qui cum ipso erant timuerunt valde dicentes, Vere filius Dei erat. Similiter ex resurrectione, & aduentu Spiritus Sancti, & Apostolorum prædicatione, infinita Iudæorum multitudo cognouit Christum, & filium Dei eum fuisse: quod Act. 2. patet, quando prædicante Petro compuncti corde, dicebant, Quid faciemus viri fratres? Fuit autem tanta virtus signorū, vt & increduli etiam, vt dicit Euthymius, agnoscerent, quamuis propter duritiam suam confiteri noluerint. Nam Matth. 28. quando Custodes venerunt in ciuitatem, & renuntiauerunt principibus Sacerdotum vniuersa, quæ acciderant; congregati cum senioribus consilio accepto, pecunias militibus dederunt, dicentes: Dicite, discipuli nocte venerunt, & furati sunt nobis dormientibus. Profecto qui tanta mortuus operatus est, homo merus esse non poterat. Mortem crucis exaltationem vocat, quia in altum erigebatur, qui crucifixus erat.

Et a meipso facio nihil, sed sicut docuit me Pater hoc loquor.

PErgit explicare quæ post ipsius exaltationem reuelanda erant: Cognoscetis inquit, a me nihil esse factum; sed quæ docuit me Pater, hæc locutum fuisse. Præcedens sententia ad personam refertur, nempe cognoscetis quia ego sum: idest me Christum esse vobis promissum. Hæc autem ad doctrinam, & explicatiorem cognitionem personæ pertinet, nimirum, cognoscetis nihil me locutum esse, quod non sit a Patre, & sic manifestabor esse filius Dei, & doctrinam meam constabit esse a Deo. Quomodo filius audiat a Patre, & Pater doceat, superius cap. 5. exposuimus. Vt homo, audit; quia scientia humanitati infusa est a Deo: vt Deus autem; quia vna cum essentia accepit ab æterno scientiam. Verba hæc igitur ad doctrinam magis referuntur; sicut Ioan. 7. dicitur; Cognoscet de doctrina mea, vtrum ex Deo sit. Priora autem verba ad personam, vt sit sensus: Tunc cognoscetis, & me, & doctrinam meam.

Et qui me misit, mecum est, & non reliquit me solum.

NE filium a Patre diuisum, & ita missum, vt a mittente sit separatus, aliquis existimaret, propterea adiunxit, se ita missum a Patre, vt semper sit cum

Patre;

Patre: ita operari, vt filium, vt simul Pater cum eo operetur: ac si claris verbis dictum esset: Sum filius Dei, vnius & eiusdem substantiæ, & potentiæ cum ipso: cuius vna est indiuisa essentia, potentia, & operatio: ne igitur, quia me hominem videtis, Patre minorem factum putetis, aut diuinitatis detrimentum passum cogitetis: Pater mecum est, mecum operatur. Rursus ne imaginemini diuinitatem diminutam in humanitate: sum enim ita homo, vt sim integre & perfecte Deus vnus cum Patre. Hic est sensus: explicat enim his verbis, quod dixerat se missum a Patre, & se audisse a Patre, ne inde aliquis diuinitatis minorem conciperet opinionem: & sic Chrysostomus hom. 52. & Euthymius exponere videntur.

Quia ego, quæ placita sunt ei, facio semper.

EX effectu probat se solum non esse relictum: quia *Quæ placita patri sunt*, facit semper. Idem est sensus ac illorum Ioan. 5. Quæcumque Pater facit, hæc similiter facit, & filius: nihil ergo facio, quod non sit patri placitum, & quod simul non operetur, propterea solus non sum. Loquitur igitur ratione diuinitatis suæ, vt exponit Aug. tract. 40. Alij ratione humanitatis exponunt: quia nihil facit, vt homo, quod non sit operatio diuinitatis: quæ communis est Patri, & Filio. Euthymius vtrumque probat sensum: tamen mihi magis videtur sensus legitimus Augustini, nempe loqui Christum ratione diuinitatis, qui cum sit filius Dei, semper dicitur facere quod vult & facit Pater: non solum quando in humanitate est, sed antequam eam sumeret. Semper enim facit, & fecit, quod Patri placitum est, & simul facit. Dicit autem: *Facio, quod placitum est* Patri, & non dixit, quod facit Pater: vt ostendat, non solam operationis vnitatem, sed etiam voluntatis, vt talibus verbis Iudæos doceret, se nihil committere accusatione dignum: sed omnia esse secundum Deum, non vt illi calumniabantur.

Hæc illo loquente, multi crediderunt in eum.

VIrtus diuina Christi hoc argumento comprobatur. Altissima loquitur, nouis signis non comprobat, nec argumentis confirmat: & tamen corda Iudæorum, quos voluit, conuertit, & ad fidem pertrahit. Hæc igitur eo loquente, non propter signa, non propter argumenta: sed simpliciter docente, & tam ardua, & profunda tradente: *Multi crediderunt*, non vnus, aut alter. Hoc profecto non esset, nisi diuina eius virtus credentium corda excitasset, & traxisset.

Dicebat ergo Iesus ad eos, qui crediderunt ei Iudæos: si vos manseritis in sermone meo, vere discipuli mei eritis.

IVdæos in se credentes Dominus confirmat promissionibus: in tanta enim contradictione, & persecutione nominis sui, noui fideles confirmatione indigebant. Si, inquit, permanseritis in ea fide, quam sermone meo nunc concepistis: *Eritis vere discipuli mei*. Hoc dicit propter eos, qui crediderant, sed cito recesserant, de quibus Ioan. 6. Multi ex discipulis eius abierunt. Hi imperfecte dicti sunt discipuli: vt enim qui vnam, aut alteram docentis lectionem audit, nec postea gymnasium frequentat, discipuli nomen non habet, sic is, qui

ad modicum tempus habet fidem Christo,& eam postea negat, & recedit. Ille igitur est verus discipulus, qui permanet in doctrina, non hic, qui cito recedit: ob id dictum est: Si permanseritis, vere discipuli mei eritis.

Et cognoscetis veritatem.

POsset percontari aliquis, quam vtilitatem cõsequentur hi discipuli? Ad hoc Dominus secundam adfert promissionem: *Cognoscetis veritatem*: Veritatem non quamcumque sed cælestem & diuinam, in qua hominum est salus: hæc ipse est Christus. Ioan. 14. Ego sum via veritas,& vita: qui non solum veritas dicitur, quia ipse est Doctor cælestis doctrinæ, sed quia ipse est, quem vmbræ, & figuræ illæ legis significabant: ipse est in quo, & per quem omnes Dei promissiones Patribus olim factæ implentur. Si ergo vos permanseritis in fide sermonis mei, tamquam veri discipuli docebimini, & cognoscetis me, qui sum cælestis doctrinæ doctor: cognoscetis in me, & per me omnia, quæ figuræ, & vmbræ legis vestræ significant, & eum in quo sunt omnes Dei promissiones. Cetera ex annotatione require.

ANNOTATIO XI.

Fides,& cognitio credere, & cognoscere differunt.

AMbro. serm. 10. vers. 3. in Psal. 118. recte in his verbis annotat fidem a cognitione, seu credere, & cognoscere distingui: nam credenti, promittitur cognitio: Si enim inquit manseritis in meo sermone credentes, cognoscetis veritatem. Idem etiã annotat Cypria. lib. de bono patientiæ: sed aliter explicat hanc cognitionem, quam Ambrosius. Hic enim perfectam intelligentiam diuinorum mysteriorum Christi interpretatur, qualis est hominum perfectorum, quorum non lac, sed solidus est cibus: nec enim omnis credens, nec statim ac credit, hanc habet cognitionem. Ille autem cognitionem patriæ exponit, vt credenti, & perseueranti promittatur cognitio, vt quod videt in ænigmate & speculo, videat facie ad faciem: tunc enim perfecte, & ex integro cognoscitur veritas, qui Christus est, quando & eius diuinitas, & humanitas aperte conspiciuntur. Mihi vtraque simul expositio coniungenda videtur: vt credentibus illis vtraque promittatur cognitio: nam illi Iudæi tunc simplicem habebant fidem, nempe esse eum Christum, & missum a Deo: at post mortem, & resurrectionem multo explicatiore, & ampliorem per Spiritum sanctum, & Apostolorum prædicationem assecuti sunt. Veritas igitur opponitur erroribus & ignorãtijs contra Deum: opponitur etiam figuris, & vmbris legis: credunt ergo qui confusam quandam & generalẽ habent fidem: at qui perfectius diuina penetrant mysteria cognoscunt, & multo perfectius illi, qui sunt in patria: & tam illam, quam istã Christus suis donat credentibus.

Et veritas liberabit vos.

COMMENTARIVS.

TErtia promissio credentibus promissa est liberatio. Non, inquit, inutilis vobis erit ista veritas cognita, & quæ cognoscenda promittitur: nam a seruitute vos in libertatem vindicabit. Non hæc liberatio a periculis est, sed a seruitute: quamuis enim, qui a periculo eripitur, similiter & qui a statu seruitutis extrahitur, liberari dicatur: tamen in hoc loco libertas posterior significatur: hoc enim Grecum verbum indicat, ἐλευθερώσει, quo notat Chrysostomus homil. 53. voluisse etiam Dominum Iudæorum frangere superbiam, dum eos seruos esse insinuat. Hæc vero libertas est, qua credentes a statu seruorum, in statũ adoptionis filiorum liberantur: de qua ad Gala. 4. tractat Paulus: quæ libertas

tres complectitur libertates: nempe a legis veteris, peccati, & corruptionis seruitute. Propterea Euangelium lex perfectæ libertatis dicitur Iaco. 1. nam in veteri erat libertas à peccato non quidem virtute legis, sed fide venturi tunc Christi: non tamen erat libertas filiorum, nec libertas corruptionis. At vere in Christum credens, a seruitute triplici liberatur: nempe a seruitute peccati, legis illius, & corruptionis, quorum explicationem in annotatione require. Recte autem dicitur: *Veritas liberauit vos*. Christus enim est, qui liberat: ideo dictus veritas, quia vmbras remouet legis, eius figuras terminat, & promissiones implet, ideoque ab eius seruitute liberat.

ANNOTATIO XII.

Liberare qd significet & de triplici seruitute a qua Christus suos liberat credētes.

A Vgust. serm. 48. de verb. Domi. recte A annotauit verbum Latinum liberandi esse ambiguum: nam liberatur homo a periculis, & a seruitute. Apud Græcos autem non hæc ambiguitas est: vno enim verbo liberario prior, altero posterior exprimitur: hoc autem in loco a seruitute liberatio significatur, per quam homo, qui credit, seruus esse desinit, & in statum liberorū extollitur. hoc idē tradit tract. 41. in Ioan. & vera est doctrina. At quæ sit ista seruitus, non eodem modo exponitur: in scriptura enim multiplicis seruitutis fit C mentio, & quantum ad præsens spectat, triplex est. Prima est seruitus illa legis, vt enim ad Gala. 4. Paulus docet, qui sub legē erant, in statu seruorū viuebant. Duo, inquit, sunt testamenta: Vnum in monte Sinai, in seruitute generans. Altera est seruitus peccati: qui enim in peccato est, seruus est dæmonis, seruus est peccati: vt non possit quidquid boni vult facere, sed necesse est eum lege peccati teneri, nisi per gratiā liberetur. De hac dicitur ad Ro. 6. Gratias autem Christo, quod serui fui- D stis peccati. Tertia est corruptionis, qua in hoc sæculo miserijs, & laboribus, & pœnis ratione corporis sunt etiā iusti subiecti: de qua dicitur Rom. 8. Creatura liberabitur a seruitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei. Ab hac triplici seruitute Christus, qui veritas est, suos liberat credentes. De prima liberatione dicitur Galæ. 4. Non sumus ancillæ filij, sed liberæ, qua libertate Christus nos liberauit: de statu enim seruorū, in adoptionem filiorum liberantur iusti per Euāgelium. De secunda ad Rom. 6. Liberati a peccato, serui facti estis iustitiæ. De tertia Rom. 8. Liberabitur a seruitute corruptionis. Duæ in hoc sæculo, tertia in altero tātum fit.

His igitur suppositis Aug. locis citatis, Chryso. hom. 53. & Euthymius, de libertate a peccato, hunc locū exponunt. Athanas. autem in sermo. 3. contra Arium, & Cypri. in lib. de bono patientiæ, de libertate corruptionis, quæ fit in gloria, interpretantur. At re vera libertas, de qua hic agitur, est filiorū adoptionis, in qua omnes tres comprehenduntur. Libertas enim illa a peccato erat in lege veteri, & dabatur credentibus tunc in Christum: at libertas nunc promittitur generaliter danda credentibus. Igitur non sola est a peccato libertas, sed perfecta, vti diximus in commentario, suis temporibus danda. de qua 2. Cor. 3. Vbi spiritus Domini, ibi libertas: nempe perfecta; nam in filijs adoptionis datur libertas peccati, & legis illius, & in hoc sæculo spes libertatis corruptionis: si enim filij, & heredes per Christum: propterea dicitur: *Si manseritis in sermone meo*.

Responderunt ei: Semen Abrae sumus, & nemini seruiuimus vmquam, quo modo tu dicis, liberi eritis?

COMMENTARIVS.

INtellexerunt Iudæi seruos se a Christo appellari, & de libertate a seruitute loqui: propterea respondent se esse liberos, quia filij Abraæ sunt, neque vlli vmquam seruierunt. Illud autem: *Quo modo tu dicis liberi eritis?* est cum quadam indignatione prolatum: quasi ægre tulerint libertatē promissam tam-

 quam

quam seruis. Non est autem hæc responsio credentium, sed incredulorum,& persecutorum Christi,vt ex responsione sequẽti constat: quamuis Aug.trac.41. vocem illorum credentium fuisse affirmet: id quod etiam prius sensit Origen.tom.22. in Ioan. Abraam allegant primum progenitorem, qui liber fuit, non seruus, & magnus vir ac propheta, plurimiq. suis habitus temporibus. Hæc autem verba: *Nemini seruiuimus vmqua*, non ad eorum patres, sed ad proprias referunt personas: nam & Christus cum illismet loquebatur, non cum patribus: sciebat enim, & erat omnibus notum & in confesso, patres in Aegypto seruiuisse: similiter & in Babylone: at ipsi nemini tunc seruiebant. Quamuis enim sub Romanis essent, tamen non erant illorum serui: nec in hoc mentiti sunt, vt Chrysost. hom. 53. & Euthymius affirmant. Et quamuis non sint mentiti, tamen non intellexerunt Christum: existimabant enim de humana, & ciuili seruitute eum loqui: quam seruitutem Christus suo aduentu non abstulit, vt docuit Paulus 1. Corinth. 7. Vocatus, inquit, es seruus? non sit tibi curæ: pertinet enim hæc ad seruitutem corruptionis, cuius libertas dabitur quidem, sed non in hoc sæculo.

Respondit eis Iesus: Amen dico vobis, quia omnis, qui facit peccatum, seruus est peccati.

POterat Dominus opponere, & seruitutem legis, & seruitutem corruptionis: tamen omnium pessimam obiecit, nempe seruitutem peccati: illas autem dissimulauit, quia credentes in eum nondum ab eis liberati erant. Hæc autem obiectio multum eos deprimebat, eorumq. superbiam, & malitiam confundebat: qui se semen Abrææ, & liberos iactabant, & contra Christum mala cogitabant. Vt igitur eos seruitutis conuincat, generalem statuit assertionem, *Omnis, qui facit peccatum, seruus est peccati*: ac si dicat: nihil vos iuuat esse semen Abrææ: omnes enim, quicumque, & qualiscumque, siue nobilis, siue diues, siue princeps, siue subditus, qui peccatum facit, seruus est, non hominis, sed peccati, quod peius est: & quanto homo superior est peccato, tanto seruitus humana hæc, quam vos non admittitis, est minor seruitute peccati: nam humilius est, & vilius seruum esse peccati. Attende hæc, & sequentia verba esse syllogismum Domini, efficaciter probantem esse eos seruos, & talis est, *Omnis, qui facit peccatum, seruus est peccati*: vos facitis peccatum: ergo serui estis peccati. Primam partem probat: *Seruus non manet in domo*: illam autem mediam partem, nempe, vos facitis peccatum, confirmat: quia *Quæritis me interficere* sine causa, vt in sequentibus declarabitur. Attende per peccatum, arbitrium hominis seruum manere peccati, & dæmonis: quia non habet potestatem, nec vires, vt resistat peccato, & dæmoni: nisi enim diuinum gratiæ adsit auxilium, in eo est statu, vt nequeat a peccato commisso sua se purgare virtute: nec valeat omne in posterum cauere peccatum: nec omnem dæmonis vincere tentationem, sed succumbere necesse est nouis peccatis. Hoc Paulus Rom. 6. appellat dominari peccatum in homine, & regnare in corpore: Non, inquit, regnet peccatum in vestro mortali corpore. Et iterum: Peccatum vobis non dominabitur: de qua libertate Augustinus meminit.lib. 24. Ciui.cap.11.& multis alijs in locis. Aduerte Christum his verbis significasse legem illam neminem liberasse a peccato: qui enim libertatem a peccato tunc cõsequebantur, eam virtute fidei venturi Christi obtinebant: eo igitur iam adueniente non credentes in eum, non hoc priuilegio fidei gaudent, sed sunt sub sola lege, qua cessante, & abolita, necesse est eos esse omnes sub peccato.

Seruus

Seruus autem non manet in domo in æternum, filius manet in æternum.

HIs verbis Dominus confirmare videtur assertionem præcedentem. Qui facit peccatum, seruum esse: & confirmatio hæc est, serui est non manere in domo Domini in æternum: at filij semper manent: cum igitur peccator non maneat in domo Dei in æternum, quia quamuis ad tempus sit de populo Dei, & de eius Ecclesia, tamen mittendus est in tenebras exteriores damnationis, & inferni: filius autem semper manet in domo, quia semper ad populum Dei, & Ecclesiam pertinet, & post sæculum hoc in cælestem recipiendus est domum. Ergo, qui peccatum facit, seruus est. Totius huius discursus primam partem exprimit Dominus, in qua totum reliquum concluditur, & ex quadam analogia, & proportione ad seruos ciuiles sumitur argumentum, & maxime apud Iudæos, apud quos post septem annos, & anno etiam Iubilæi, omnes serui liberabantur, & a domibus dominorum mittebantur, vt habetur Exod. 21. Deuteron. 15. apud nationes autem alias serui venduntur, & de domo in domum transeunt, & quamuis non vendantur, saltem vendi, & domo a dominis priuari possunt. At filij proprias retinent semper domos: nam hereditas eorum est, non autem seruorum: ita & iustorum hereditas Dei est. Attende in Ecclesia Dei peccatores, quamuis exterius dominentur, sunt tamen tamquam serui: at iusti, vti filij apud Deum. Quod Gregorius docet eleganter exponens illud Eccl. 10. Vidi seruos in equis, & principes quasi seruos ambulantes super terram, lib. 31. Moral. cap. 10. hunc Ioannis locum adducens.

Si ergo filius vos liberauerit, vere liberi eritis.

COncludit, quod superius dixerat, nempe liberandos esse, qui credunt in eum. Cum igitur, inquit, serui sitis, tunc profecto liberamini, & in libertatem vindicamini, quando filius vos liberauerit: filius enim Dominus est, & Domini est liberos facere seruos: ac si dicat, ne vos miremini, si dixi vos liberandos, quia serui estis: nec si dixi, veritas liberabit vos, quia veritas hæc, filius & Dominus est, cuius est libertatem dare. Se sub tertia persona filium appellat Dei, qui potens est a seruitute etiam peccati liberare. Attende autem quamuis his verbis, & præcedentibus de seruitute peccati agat: etiam de seruitute legis loquitur: exprimit autem seruitutem peccati propter illos, vt eos deprimat, & conuincat: tacite vero etiam insinuat a seruitute legis liberandos, in libertatem adoptionis filiorum, quam dat verus, & naturalis filius Dei, & hoc est, quod dicit, *Vere liberi eritis, si vos filius liberauerit*: id est, Eritis filij adoptionis Dei, facti per me, qui sum filius verus, & naturalis: filius enim facit filios, quamuis non in eadem æqualitate, & forma, quod Paulus ad Galat. 4. docuit, dicens: Misit Deus filium suum factum ex muliere, factum sub lege, vt eos, qui sub lege erant, redimeret, vt adoptionem filiorum reciperemus. Nota misit filium suum, vt filios faceret adoptionis, & a lege liberaret, & quasi seruos redimeret: hoc est quod nunc dicit, quamuis propter illos de seruitute sola, & libertate peccati expresse sit locutus. Vere autem annotat Chrysost. hom. 53. dici filium, vt distinguat a seruo: qualis fuit Moyses legislator, qui liberos facere non potuit, cum seruus esset: at Christus filius, filios & liberos facit. Dicit, *Vere liberi*, seu perfecte: quia ista libertas humana, & ciuilis debilis est, & imperfecta, quæ potest admittere secum seruitutem peccati. Recte igitur his verbis Athana. serm. 3. cont. Arianos probat

probat Christum esse filium Dei naturalem, non creaturam, cum ipsius sit a seruitute liberare.

Scio, quia filij Abraæ estis: sed quæritis me interficere, quia sermo meus non capit in vobis.

SVpererat illa assertio media probanda, nempe vos facitis peccatum: hanc nunc confirmat: estq. sensus, Parum vos iuuat esse semen Abraæ: scio quidem vos esse illius semen, tamen *Quæritis me interficere* sine culpa: nam nulla alia de causa id facere vultis, nisi quia meum sermonem non potestis recipere. Hoc autem graue est peccatum: hæc magna est iniquitas: non ergo vos dixi seruos, quia filij sitis seruorum: scio enim quia estis filij Abraæ: sed propter iniquitatem, quam perficere paratis, & quæritis. Hoc autem Abraam non fecit, nec in hoc filij, aut semen eius estis: neque hæc libertas impedit, quo minus serui sitis propter peccatum. Attende illud, *Sermo meus non capit in vobis*, id est, non habet locum in vobis. Est metaphora vasis iam pleni, quod liquorem amplius capere nequeat: aut ita stricti, & angusti, vt copiam superinfusam non recipiat: ita in his ob eorum plenitudinem, quia occupati, & pleni erant malitia & peccatis: propter intellectus angustias ratione incredulitatis eorum, sermo Christi purus, sanctus, ac diuinus, locum non habebat. Chrysost hom. 53. annotat non esse dictum: Non capitis sermonem meum, sed *Meus sermo non capit in vobis*, vt indicaret sermonis, & doctrinæ ipsius magnitudinem. Vana autem est, & impia interpretatio Heracleonis Manichæi, vt refert Origen. tom. 21. in Ioannem, dicentis, non capere sermonem in eis, quia natura erat inhabiles, & incapaces. Decipitur hæreticus valde: nam vitium erat malitiæ, non naturæ, aliter non essent reprehensione digni.

Ego, quod vidi apud Patrem, loquor: & vos, quæ vidistis apud Patrem vestrum, facitis.

CAusam, cur eum Iudæi interficere quærerent, doctrinam suam esse dixerat, quia non capit in eis. Ne igitur aliquis in doctrinam, non in Iudæos culpam referret, idcirco his verbis eam defendit, & illos arguit, causamq. esse docet, cur in eis non capiat sermo: *Ego*, inquit, *Quæ apud Patrem vidi, loquor*, id est doctrina, & sermo meus est cælestis, & diuinus: nam ea loquor, quæ apud Deum vidi. His verbis suam ostendit diuinitatem, qui filius Dei est, apud Patrem semper existens, & in essentia vna cum Patre omnia videns, quæcumque, vt homo loquitur: non ergo est vitium in doctrina mea: at vos, *Quæ apud vestrum Patrem vidistis*, hæc *facitis*, propterea, *non capit in vobis sermo*, hic, *meus*. Dominus patrem istorum diabolum intelligit, eos autem, quæ faciunt, vidisse apud diabolum dicit: quia, quæ faciebant, diaboli instinctu interiori faciebant, iuxta illud Ioan. 13. Cum iam diabolus misisset in cor, vt traderet eum Iudas. Vbi attendendum est, non eadem ratione Christum dici videre apud Patrem, quę loquitur, & hos videre apud diabolum, quæ faciebant. Christus enim in diuina essentia, & vt Deus, & vt homo videbat omnia, quæ docebat, & ex diuina etiam Patris voluntate ea loquebatur: at isti non in dęmonis essentia videbant, nec enim erant filij dæmonis, sicut Christus erat filius Dei: sed dicti sunt vidisse apud diabolum, tum propter exemplum, quia sciebant diabolum innocentes inique persequi, tum quia, quæ faciebant, eius instinctu & instigatione faciebant: nec hoc tantum, sed simul etiam cognoscebant se male facere, & inique persequi Christum, & consequenter

quenter illud esse diaboli opus scire potuerunt. Multa enim fieri possunt diaboli instinctu, quæ tamen non vt talia cognoscuntur: at isti vtrumque habebant: idcirco dicti sunt facere, quæ apud illum videbant. Et perpende Christi innocentiam, & istorum malitiam. Christus, quæ apud patrem Deum videbat loquebatur: at illi, quæ apud dæmonem videbant faciebant: nam & opere ipso quærebant interficere. Perpende rursus horum culpam: vnde enim gratias summas agere debuerant, quia quæ apud Deum videbat notificabat, inde eum interficere procurabant.

Responderunt, & dixerunt ei: Paternoster Abraam est.

EXistimantes Christum aliquos patres eis voluisse obijcere, quos iniquos fuisse, & peccasse, negare non poterant, se suo primo patre defendunt, qui innocens, & castus fuit, & omnium illorum communis pater. *Abraam*, inquiunt, *Pater noster est*: non exprobres, neć objicias nobis alios patres, hic est primus & communis pater omnium nostrum, iste sicut liber, ita & iustus, Deoq. gratissimus fuit. Attende verba Euangelistæ, non satis ei fuit dicere: *Responderunt*, sed adiunxit: *Et dixerunt ei*: sunt enim in hoc Euangelista multùm particulæ, & singula verba consideranda. Respondisse eos dicit, quia ptopter verba Christi ad eos dicta, ipsi hæc protulerunt: at dixisse etiam adiecit, vt eos his verbis suam iniustitiam, & nequitiam occultare, iustitiam vero, & innocentiam præ se ferre voluisse, indicaret: quod Christus cognoscens eorum responsionem refutat, & aperte malitiam, & nequitiam eorum detegit.

Dicit eis Iesus: Si filij Abraæ estis, opera Abraæ facite. Nunc autem quæritis me interficere, hominem, qui veritatem vobis locutus sum, quam audiui a Deo: hoc Abraam non fecit.

ILlorummet verbis eos redarguit: *Si*, inquit, *filij estis Abraæ*, ipsum imitemini, filiorum enim est patres imitari: at non sic facitis: nam vos *Quæritis me interficere*, hominem innocentem, & benefactorem vestrum, quia, quæ audiui a Deo, vobis aperui: tale opus non fecit Abraam: non igitur est, quod vos Abraæ innocentia, & iustitia tueamini, quia contraria sunt opera vestra operibus illius. Attende sermonem esse causalem: *Interficere hominem, qui veritatem locutus sum*: id est, quia veritatem locutus sum, nec qualemcumque veritatem, sed *Quam audiui a Deo*. Attende rursus ex consequentia verborum aperte deduci patrem suum Deum appellare: nam præcedentibus verbis dixit se loqui, quæ vidit apud Patrem, nunc autem, quæ audiuit a Deo: ergo pater eius Deus est. Videre, & audire dicitur: tum quia vt homo scientiam communicatam habebat a diuinitate: tum quia vt Deus ab æterno omnia accipit a Patre. Non negat eos esse filios Abraæ natura, sed imitatione, qua carentes, necesse est alium habere Patrem ex imitatione, vt statim ostendit.

Vos facitis opera patris vestri.

ALium Patrem habere, cuius opera imitantur, dicit: nam Abraam non fecit, quæ isti faciebant. Quis hic sit pater, nondum explicat, & prudenter: si enim

si enim statim aperuisset, non ita eos capaces habuisset rationis: at dum prius eos ab Abraam auellit, quia ipsum non imitantur, & inde colligit alium eorum esse Patrem, quem imitantur: fortius, & euidentius diabolum eorum esse Patrem concludit.

Dixerunt itaque ei: Nos ex fornicatione non sumus nati, vnum Patrem habemus Deum.

NOuerunt Iudæi ex his Christi verbis, non de patre secundum carnalem generationem, sed de spirituali patre eum loqui: & sicut dum Patrem secundum carnem intellexerunt, se Abraæ excellentia defenderunt & iactarunt: ita & nunc spiritalem Patrem intelligentes, Deum se Patrem habere gloriantur, & dicunt: *Nos non sumus ex fornicatione:* id est, idololatræ, & Deos falsos sequentes: sed verum Deum adoramus, & hunc Patrem imitationis, & spiritus habemus: non igitur habes, quod nobis obijcias, neque secundum carnem, neque secundum spiritum. Frequentissime scriptura idolatriam fornicationem appellat: & quando Synagoga Iudæorum idola colebat, fornicari dicebatur, tuncq. idolatrantes filij fornicationis erant: nam mater eorum Synagoga fornicabatur. Ierem. 3. Tu autem fornicata es cum amatoribus multis. Oseæ. 2. Quoniam fornicata est mater tua. Ezech. 16 Reuelata est ignominia tua, in fornicationibus tuis. Sunt huiusmodi sexcenta loca: de hac autem fornicatione Iudæos locutos esse, indicant verba sequentia, quæ ab hac se fornicatione defendentes dicunt. Hæc enim posterior est antithetum prioris sententiæ, vnum nempe Patrem habemus Deum: id est, vnum Deum Patrem habemus, non multos Deos colimus. Attende istos fateri se Patrem habere Deum, non qualem Christum se habere affirmasse dicebant: nam Christum asserentē Patrem naturalem, & æqualem habere Deum accusabant: at ipsi Patrem cultu, veneratione, & imitatione Deum appellant.

ANNOTATIO XIII.

Origenis expositio violenta.

ORigen. tom. 22. in Ioan. hæc verba: *Nos ex fornicatione non sumus*: de carnali fornicatione exponit: simulq. dicit, esse per iniuriam quamdam contra Christum dicta: quasi diceret: Nos potius habemus patrē Deum, quàm tu, qui te iactas patrem habere solum Deum, & ex virgine natum, cū sis ex stupro genitus: at nos patrem habemus vere Deum, qui non negamus patres habere carnales, a quibus non ex fornicatione geniti sumus. Euthy. quamuis nomen nō citet, huius meminit

A expositionis, & interpretatur de fornicatione carnali: quod autem sint per iniuriā illata, refert solum: at nec probat, nec reprobat. Sed re vera est violēta expositio, & verbis non facile accommodatur; nam verba illa, *Deum habemus patrem*, nullam habent connexionē, si de fornicatione carnali exponamus, sicuti in cōmentario di-
B ctum est. Reliquū autem de iniuria illata, verba non indicant, nec consentiūt testimonia Euangelica, ex quibus constat Iudęos sēper filiū Ioseph Christū appellasse.

Dixit ergo eis Iesus: Si Deus Pater vester esset: diligeretis vtique me: ego enim ex Deo processi, & veni.

COMMENTARIVS.

CVm se Patrem habere Deum iactarent, quasi ipsum imitarentur, & diligerent, eos etiam excludit ab hac gloriatione Christus. Et est sensus, *Si Deus*

Pater vester esset, vt dicitis, *me diligeretis*: nam ego filius eius sum. Qui autem diligit patrem, diligit etiam filium, at cũ filium odio habeatis, & persequamini profecto vos nec patrem habetis Deum, neque eum diligitis. Negat Christus eos habere Deum patrem, non quod non crederent in Deum, sed quod non diligeret, nec imitari studerent: hoc enim est habere Deum, patrem. Dicit autem se a Deo processisse, & venisse, vt docte, & vere Aug. tract. 42. exponit, quia vt Deus a patre est per æternam generationem, hoc enim est procedere: & homo factus est in tempore per carnis assumptionem, & hoc est venire. His enim verbis, se verum Dei filium naturalem profitetur, simul & hominem.

ANNOTATIO XIIII.

Origenes refutatur. ORige. tom. 12. Ex Deo processi, & veni, totum ad incarnationem refert, vt exinanitio Christi, sit egressio & aduẽtus eius. Non hac expositione contentus, impugnat eos, qui filij generationẽ æternam hoc verbo significari dicunt; sunt autem argumenta eius homine tam docto indigna. Si enim, inquit, filius Dei a patre processisse, & egressus esse diceretur, vt Deus est, tunc Pater priuaret se substantia illa, quam dedit filio; & rursus corporeus, & diuisibilis esset. Quibus vnico verbo respondemus, processisse filium a patre, non quòd alia substantia, sed quod alia sit ab eo persona; nec est diuisio in substãtia, sed distinctio in personis. Egressum autem hunc æternum, & processionem, esse filij generationem, & diei scriptura docet. Mich. 5. Egressus eius a diebus æternitatis. Et Ecclesiast. 24. Ex ore altissimi prodiui primogenita ante omnem creaturam. Ecce prodijt ante omnem creaturam filius. Doctius ergo August. tract. 24. non solum id docet, sed sic exponit hunc locum; aliter enim satis erat dicere, Ex Deo veni: vt autem vtrumque exprimeretur, vtroque est vsus vocabulo; *Ex Deo Processi*, & veni, vti exposuimus in commentario. Et hac ratione vtitur Hilarius libro sexto de Trinitate ad probandum, primum verbum, *Processi*, de æterna generatione esse exponendum.

Neque enim a me ipso veni, sed ipse me misit.

COMMENTARIVS.

HEbraismus est, quod affirmando protulit, idem ad maiorem veritatis expressionem, negando confirmat: *Neque enim a meipso ueni, sed ille me misit*, non a se ipso venit, sed missus a Patre, quia ita homo factus est, vt a Deo procederet. Quibus etiam verbis expressius docet, legationem suam esse, secundum patris voluntatem, vt qui ei contradicunt, Deo Patri contradicere, non autem eum vt patrem imitari concludat.

Quare loquelam meam non cognoscitis, quia non potestis audire sermonem meum.

INuehitur in eos, quod non cognoscant, se esse Dei filium a patre missum, cum habuerint multa argumenta cognoscendi. Et est sensus, Vos, qui *Non potestis*, seu non vultis, *Meum sermonem audire*, sed ipsi maxime aduersamini, cur non agnoscitis meam locutionem esse filij Dei a Patre missi? Sunt autem aliqua ad intelligentiam huius sententiæ animaduertenda. Primum est interrogationem hanc habere magnam energiam: quasi diceret, nullum vobis est argumentum, quo hanc meam locutionem esse filij Dei negare possit. Sunt autem multa

& sufficientissima, vt negare non valeatis, & tamen adhuc non potestis meum audire sermonem. Alterum est hoc verbum *Non potestis*, non significare impotentiam absolute, sed voluntatem obduratam, & auersantem; quando enim aliquid facere abhorremus, & vehementer renuimus, dicimus non possum hoc facere: ita hi auersabantur maxime, & summo odio persequebantur doctrinam Christi, ideo dicit: *Non potestis audire sermonem meum*. Tertium est, sermo ad totam Christi doctrinam refertur, quam isti non poterant audire, at loquela & locutio ad hanc singularem sententiam, quam se a Deo processisse, & venisse dixit; vt sit sensus, cur non agnoscitis hunc meam vocem, *A me ipso non veni, sed ille me misit*, vos qui tanto odio meam doctrinam impugnatis; si enim agnosceretis vocem esse filij ipsius Dei, vtique non odio haberetis, sed audire possetis sermonem meum. Quartum est, totam hanc esse vnam integramq. sententiam, *Quare loquelam meam non agnoscitis, quia non potestis audire sermonem meum?* & interrogatio est vltimo loco ponenda, vt sit sensus: vos, qui non potestis audire sermonem meum, quare non agnoscitis meam locutionem, cuius sit, cum habueritis, vnde facillime id agnosceretis. Illa enim particula: *Quia* Graece ὅτι non causam indicat, sed loco, *Cum*, posita est, similis enim est phrasis Ioan. 2. Quod signum ostendis nobis, quia ista facis, id est, cum hæc tanta facis, signo aliquo comproba tuam potestatem, seu cur non signo te posse ea facere ostendis?

ANNOTATIO XV.

Euthymius aliter exponit hæc verba: A nam priorem partem legit sub interrogatione, *Quare loquelam meam non agnoscitis?* posteriorem vero tamquam causam, cur illi non agnoscant loquelam eius. nempe, vos non agnoscitis loquelam meam, *Quia non potestis audire sermonem meum*. hanc expositionem ante ipsum secutus videtur Orige. tom. 21. in Ioan. & simul ponit differentiam inter audire, & B agnoscere; vt audire sit ea, quæ dicuntur intelligere, agnoscere autem intellectis assentiri, eritq. sensus, cur locutioni meæ non assentimini? causa est quod non intelligitis, nec percipitis sermones meos. In primis mihi magis placet lectio & expositio quam adhibuimus in commentario, vt vnica sit sententia tota sub interrogatione: sensus enim sic accommodatior est. Istam autem Origenis explicationem non puto in præsenti locum habere, nec enim verum est Iudæos sermonem Christi non intellexisse: nam perceperunt Christum docere se esse Dei filium, patri æqualem, vt patet Ioan. 5. tamen credere noluerunt. Audire ergo non posse dicuntur, quia non solum noluerunt credere, quæ dicebat, sed summopere doctrinam auersabantur totam. Reprehenduntur autem, quod non agnoscant locutionem, id est, cuius sit locutio, & doctrina, sicut, si aliquis alterum rogaret aliquid faciendum, rogansq. esset persona insignis, qui cum preces non exaudiri suas sentiret, diceret; cur non agnoscis vocem meam, qui preces meas spernis, nec exaudis? quasi diceret, exaudires & faceres rogata, si vocem meam agnosceres nempe personam rogantem scires. Talem, puto esse horum verborum sensum.

Vos ex patre diabolo estis, & desideria patris vestri vultis facere.

COMMENTARIVS.

Exclusit ab illis patrem Abraham, & patrem Deum; nunc quem imitentur patrem, explicat, & eo fortius confirmat, quo nec Abraham, nec Deum eos imitari, comprobauit: simul etiam causam, cur non audiant sermonem eius exponit, *Vos*, inquit, *ex patre diabolo estis*, non Abraham, non Deum sed diabolum patrē vestrū habetis; quod inde patet, quia studia, & mores eius imitari quæritis,

hoc

hoc est desideria eius facere, & est Hebraismus. Sæpe enim, vt annotauimus, particula copulatiua ponitur loco causalis; ac si diceret; ex diabolo patre estis, quia studia & mores eius imitamini. Estq. argumentum ab effectu: dæmonis enim instinctu moueri, & agitari illos inde patet, quia opera illorum similia sunt eius operibus. Aug.lib.con.Adiman.cap.4.hunc locum exponens, tripliciter in scriptura filios dici docet, natura, doctrina, imitatione.lib.autem 1.retract. capit.22.se corrigens, addit alios duos, scilicet filios gehennæ, & adoptionis. hoc in loco Ioannes de filijs imitatione loquitur, & de filijs ex quadam instigatione, & motione. Aug.autem dicit filios diaboli dictos, vel quia ab eo iniquitatem didicerunt, vel quia ipsum sunt imitati. Adde etiam, quia ipso impellente operabantur.

Filij in scriptura varie vocantur.

Ille homicida erit ab initio.

MOrs, & studia diaboli describit, vt inde eos talia facientes, eum habere & imitari patrē manifestet. *Ille*, inquit, *homicida fuit a principio*, nempe a sæculi exordio homicidia concupiuit, homicidia procurauit. Nemo æquale homicidium committere vmquam potest, ac ille perpetrauit, qui omnes homines morti subiecit: inuidia enim diaboli mors introiuit in orbem terrarum: nec hoc contentus Cain in necem Abel iusti excitauit, & infinita postea homicidia ipsius instigatione perpetrata sunt, & quotidie perpetrantur; vt non aliud sitire, quàm humanum sanguinem videatur. Hic mos, hoc est studium diaboli, quod isti imitantur, necem Christo iusto meditantes; non loquor de nece animarum, quæ fit per peccatum, quamuis enim etiam diabolus sit homicida animarum, tamen ad sensum præsentem non hoc facit, sed sermo est de homicidio corporum, quod isti Christo inferre parabant, & in eo diaboli erant imitatores.

Et in veritate non stetit.

HOc est alterum diaboli studium, in veritate non stetisse. Veritatem appellat, quæ alio nomine veracitas dicitur, qua quod verum est, loquimur, & opponitur mendacio: in hac Deus creauit diabolum, sicut cum alijs virtutibus omnibus, sed non permansit in ea; nam ad mendacium se conuertit; & primos homines mendacio decepit, dicens: Nequaquam moriemini, cum tamen aliter sentiret, & aliter res ipsa se haberet: Multas alias accepit à Deo diabolus virtutes, in quibus non permansit; proprio arbitrio ad malum se conuertens: at Dominus huius meminit, quia Iudæi in eo diabolum, sicut in homicidio imitabantur; quod probandum, & ostendendum Dominus suscepit, vt patrem habere eos diabolum conuincat.

ANNOTATIO XVI.

Veritatis nomine quid intelligatur.

SVperiorem sententiam non eodē modo doctores exponunt propter illud, *Veritate*. Chrysost.hom.54.veritatem exponit vitæ rectitudinem, quæ omnem virtutem complectitur: sic enim aliquando in scriptura vsurpatur: dictusq. est dæmō non stetisse in veritate, quia in ea iustitia & sanctitate, in qua creatus est, non permansit. Hanc expositionem sequitur Leo. sermo.10. de quadrag. Secundo loco Euthymius conuenire videtur in interpretatione veritatis, tamen aliter sententiam

exponit: nempe, *Non stetit in veritate*, quia non quiescit in via virtutis, sed omnem bonam odit cõuersationem: quod nõ ad diabolum refertur respectu sui, sed relationem etiam ad homines, quorum vitam studiosam insectatur. Tertio loco August. lib. contra Adiman. cap. 4. veritatem, legem exponit: nec enim Diabolus in lege sibi data stetit, nec etiam Iudæi. Quarto loco alij veritaté, fidelitatem interpretantur, dictusq. est dæmon non stetisse in veritate, quia non fuit fidelis Deo, nec eam præstitit, quam illi debuit obedientiam. Hãc expositionem insinuat Cyprianus libro de orat. dominica in principio, explicans Pater noster. Quinto loco, Origenes tom. 14. in Ioan. hanc veritatem exponit eam, quæ opponitur falsitati: & diabolum dicit in veritate non stetisse, quia deceptus est in falsis dogmatibus: Vocat Orige. dogmata iudicia practica intellectus, quæ sequitur, & acceptat voluntas ad operandum: propter quæ, qui male operatur, dicitur ignorans, & errans; qui vero bene, prudens censetur, & verus.

Auctoris explicatio. Nulla harum expositionum contextui ita facile & proprie accommodatur, sicut ea, quam in commentario adduximus: vt veritas hæc mendacio opponatur, dictusq. sit in veritate non stetisse, quia cum a Deo verax in dictis, & factis sit creatus (virtutem enim talem infusam habuit) parum in ea perseuerauit. Nam cum primum a gratia cecidit, ad mendacia & dolos se conuertit: quæ etiam modo & per se, & per homines nefarios exercet: sequentia enim verba hanc probant interpretationem, similiter & contextus ratio. Nam Dominus nõ omnem diaboli malitiam; sed eam partem, quam isti imitabantur in ijs, quæ contra ipsum Christum perpetrabant, describere intendit. Nec hanc expositionem sine graui proferimus auctore; eam enim secutus est Irenæ. lib. 5. c. 22. & cap. 23. vtroque enim loco ita est hanc sententiam interpretatus, vt non stetisse in veritate dictus sit, quia mendax est, & mendacium loquitur. Recte autem August. lib. 11. Ciui. cap. 13. 14. 15. aduertit illud verbum *Non stetit*, id enim indicat diabolum in veritate fuisse factum, tamen non perseuerasse: si enim numquam in veritate fuisset, non esset dictus nõ stetisse, seu non permansisse: idcirco hoc loco vtitur, contra Manichæos, affirmantes diabolum natura esse malum, & semper fuisse malum, deceptos illo loco 1. Ioan. 3. Ab initio diabolus peccat: quæ tamen verba non significant, vt ibi Augustinus docet, creatum esse in peccato, sed ab initio, quo peccatum, incœpit, ipsum peccare: seu quia fere ab exordio mundi peccat: parum enim in rectitudine durauit. Eum autem in rectitudine ante fuisse creatum, verba præsentia probant.

Quia non est veritas in eo.

COMMENTARIVS.

Diabolum in veritate non permansisse ex ipso effectu probat, *Quia veritas in eo non est*, idest mẽtitur, & mẽdacia infinita profert. quod illis Iudæis satis ex ipsa notum erat scriptura; in qua inter alia nomina hoc sortitur, vt sit spiritus mendax. Recte Aug. lib 11. Ciui. cap. 14. annotat, nempe hoc argumentum, & probationem esse ab effectu. Quod si aliquis velit etiam causam verba hæc continere, tunc sensus erit; causa quod non steterit in veritate ea est, quia quam veritatem accepit, in ea iam non est. sicut si diceres, in sanitate homo non permansit, quia sanitas in eo non est, quam tamen habuit ante; at prior sensus est accommodatior, & verior.

Cum loquitur mendacium, ex proprijs loquitur, quia mendax est, & pater eius.

Hæc verba sensum eum confirmant, in quo verba illa, *In veritate non stetit*, interpretati sumus: nam hæc præcedentem sententiam explicant, & augent.

Et

Et est sensus; quia dictum est non esse in eo veritatem, seu ipsum mentiri, & mendacia disseminare; exponit, quam proprium sit, & quam coniunctum mendacium diabolo, postquam in veritate non stetit; quando enim mentitur ex proprijs mentitur. quid autem sit ex proprijs mentiri, ex causa subiuncta a Domino declaratur. Sunt autem duo; vnum, quia mendax est, id est, cum loquitur mendacia, loquitur, qualis ipse est; vt talis sit sermo, qualis est, qui loquitur. ipse est mendax? mentiri ergo illi est consentaneum. sicut enim scriptoris est scribere, & doctoris docere, ita mendacis mentiri. Quibus verbis significat Dominus officium eius esse mentiri, & hanc consuetudinem habere; vt enim non est scriptor, nec doctor. qui vnum, aut alterum actum facit, sed qui ex habitu, & frequenti consuetudine id facit, & tunc ex proprijs facit, sic dæmon se habet ad mendacia. propterea recta ratio subiungitur, *Quia mendax est*: non enim dicitur mendax, nisi qui habitum talem habet ac consuetudinem. Altera causa est, cur dictus sit ex proprijs loqui, cum mentitur, quæ in sequenti explicatur verbo *Et pater eius*. non sufficit primum, & mendax sit; nam multi inter homines ex consuetudine mentiuntur, & mendaces sunt; tamen non dicuntur ex proprijs loqui; sed adhuc alterum habet dæmon, quia & mendax est, & simul pater mendacij; id est, primus inuentor, & auctor mendacij: propterea ipsius proprium dicitur mendacium. Ita Aug. tract. 42. & Chrys. hom. 53. exponunt. homo enim, cum mentitur, alieno vtitur inuento; at dæmon proprio. Ideo ipse cum mentitur ex proprijs loquitur, quia mendax est, propter consuetudinem & officium: pater propter inuentionem, & primam causam mendacij. Cur autem Dominus in hac dæmonis exaggeranda malitia mentiendi sit immoratus, in sequenti intelliges commentario.

Mentiri est diaboli officium.

ANNOTATIO XVII.

Hæretici loco Ioannis abutentes reijciuntur.

A Liqui olim hæretici suos tuebantur A vanos errores verbo hoc Ioannis, *Diabolus mēdax est, & pater eius*. Relatiuū enim *Eius*, ad diabolum referebant, vt esset sensus: diabolus, & pater ipsius diaboli mendax est: diabolumq. patrem habere affirmarunt. Epipha. hæresi. 38. hanc hęresim Caianis tribuit, qui diabolū patrem Iudæorum, & hunc alium habere patrem: & iterum hunc alium asserebant, & his verbis vtebantur Ioannis. Aug. tract. 42. hanc eandem hæresim tribuit Manichæis: hi enim diabolum habere patrem, nempe malum ipsum, docebant, & his eisdem vtebantur verbis. Hierony. Isai. 14. eandem hæresim tribuit alijs quibusdam dicentibus, draconem, qui mari dominatur, & dicitur Leuiatam, esse patrem diaboli, adfertq. hæc Ioannis verba. Sed omnes hi decipiuntur: nam relatiuum *Eius*, refertur ad mendacium, de quo dicitur: *Cum loquitur mendacium, ex proprijs loquitur, quia mendax est, & pater eius*. nempe mendacij. In quo nō recte sentit Nonnus, qui ad diabolū retulit. In scriptura autem primus inuentor dicitur Pater. Gen. 4. Genuit Adam Iabel, qui fuit Pater habitantiū in tentorijs, & nomen fratris eius Iubal, ipse fuit pater canentium cythara, & organo. Sic dæmon pater mendacij dicitur: non autem quod patrem habeat, aut B genealogiam, qui a solo Deo creatus est & quidem bonus, ipse vero suo arbitrio in malum declinauit.

Ego autem si veritatem dico, non creditis mihi.

COMMENTARIVS.

SEnsus est: diabolum mendacij patrem imitamini, mendacijs illius credentes, & mendacia eius sequentes; ideo vos mihi non creditis, quia ego veritatem dico, quam vos non vultis, quia patrem mendacij sequimini: diabolus enim Christum non esse Dei filium, nec Messiam, nec a Deo missum, nec vera

eius

eius esse miracula, eis suggerebat, quæ erant manifesta mendacia; ipsi eius suggestiones sequebantur. Christo autem contraria, quæ vera erant, docenti, fidem non habebant; eadem dicentes, quæ dæmon suggerebat, & cum ipso mentientes. His verbis eos mendaces esse confirmat, & diabolum imitari etiã in hoc, sicut in homicidio, de quo iam dictum est, quæritis me interficere. In vtroque ergo mores dæmonis, & studia eius sequebantur. Ecce, cur Dominus ita immoratus est mendacio dæmonis amplificando, nempe, vt veritatem suam commendaret, & se diabolo aduersarium esse ostenderet. est enim veritas mendacio contraria. Illa particula *Si*, Græce est *quia*; & ita interpretanda est.

ANNOTATIO XVIII.

Varia lectio.

IN Græcis codicibus, & Latinis antiquissimis non legitur *Si*, sed quia. Et ita legunt & exponunt Origen. tom. 25. Chrys. hom. 13. & Euthy. & Aug. tract. 43. vt sit causa, cur non credant ei, quia veritatem loquitur. Obijciet aliquis, qua ratione fieri potest, vt aliquis non credat alicui, quia veritatem loquitur: nam si cognoscit veritatem dicere, liberum non est ei interius negare, & opposito cõsentire: si autem non cognoscit, iam non videtur non credere, quia veritatem ille loquitur. Respondeo in multis isti sciebant

Iudæi Christũ in multis verũ dicere agnoscebant.

Christum vera dicere: nã in suismet conscientijs experiebantur peccata, quorum illos insimulabat, & propter hanc veritatem cognitam, odio eum ita prosequebantur, vt esse Dei filium non crederent: odiũ enim & inuidia excæcant intellectum, vnde vere dicitur. Quia veritatem dico, A non creditis, nempe, quia vos reprehẽdo, & arguo, & dignos reprehensione vos esse cognoscitis: propterea doctrinę meę fidem non adhibetis. Rursus illud ipsum, quod non credebant, ideo non credebant: quia verum erat, sed ipsi affectata ignorantia nesciebãt. Qui enim suis vitijs, & affectibus inhærere cupiunt, quorum malitia non ita aperta est, timentes, ne si veritas inquiratur, talia opera damnatione digna sint inuenienda, nolunt quærere veritatem, sed crassa ignorantia contenti, sua desideria exequuntur. Hi fugiunt doctores, & prædicatores propter veritatem: B tales erant isti. Erat enim Christus contrarius operibus illorum: non ergo crediderunt illi, ne si crederent, veritate compellerentur damnare, quæ faciebant. Superius cap. 3. plura de hac re diximus.

Quis ex vobis arguet me de peccato?

COMMENTARIVS.

Tribus de causis docẽti non creditur.

IN eos culpam reiecerat, quod non crederent, hoc prosequitur Dominus explicare, & confirmare. Aduerte autem tribus de causis fidem non haberi alicui dicenti: aut propter vitam eius parum honestam, quia indignus efficitur, vt ei credatur: aut propter doctrinam, quia falsa est vel improbabilis: aut propter nequitiam, & culpam ipsorum auditorum, non credentium. Dominus igitur remouet duas causas primas, & inde infert tertiam. de prima dicit: *Quis ex vobis arguet me de peccato?* dixi vos non credere; at ne reijciatis causam huius incredulitatis in me, vos ipsos compello; mei iudicium vobis ipsis relinquo; conuincite me de peccato. Scio vos me legis transgressorem appellare, huius transgressionis, alteriusve cuiusuis criminis, aut peccati me conuincite; non verbis & calumnijs agite, sed facto, & veritate: profecto nemo id vnquam facere poterit, igitur non est in me causa vlla, cur mihi non credatis. Verbum arguere, non significat reprehendere in hoc loco, sed argumento & ratione, conuincere, & probare. Sic Ioan. 16. dicitur: Arguet mundum de peccato: ad Tit. 1. Potens sit eos, qui contradicunt arguere. Sic etiam apud prophanos

auctores

auctores sumitur, vt videre est in Aristotelis libris de Elenchis. Verbum enim Græcum id significat. Magna hæc est Christi innocentia, quæ iudicium, & examen non vnius, aut alterius, sed omnium operum suorum, in manu persecutorum constituit: at potuerunt aduersarij per iniurias, & contumelias peccatum per calumniam imponere, sed eorum nemo probare, nec eum peccati conuincere voluit, adeo uera, & manifesta erat Christi puritas, & innocentia.

ANNOTATIO XIX.

Christus propter duo peccare nõ potuit.

A Duertendum, Christum non solum non peccasse, sed nec peccare potuisse: erat enim impeccabilis, duplici ex capite: Priore quia Deus erat, peccare enim naturæ non est, sed personæ: cum igitur illa persona esset diuina, & ille homo Deus verus esset, peccare nulla ratione poterat: hanc causam impeccabilitatis Christi tradiderunt Athanas. libr. de incarnatione Christi, & corporali eius aduentu, prope finem. Similiter Cyrillus lib. 10. in Ioan. cap. 40. Damascenus lib. 3. de fide cap. 21. & Ansel. lib. 2. cur Deus homo, cap. 10. & 16. Altero ex capite etiam peccare non poterat, nempe quia anima beata erat, & Deum videbat: Beati autem etiam si meri sint homines peccare non possunt, vt docet Augustinus lib. 22. Ciui. cap. 30. Christum autem Deum vidisse ab instanti incarnationis, & animam eius diuinam essentiam aperte intuitam esse, docent idem August. lib. 4. de cõsen. Euang. c. 10. & Alcuinus lib. 2. de Trini. cap. 11. Christus igitur etiam vt homo, tum propter vnionem ad verbũ: tum propter animæ visionem diuinam non poterat peccare: vna enim harum causarum satis erat: ipse autem vtramque est complexus. Sed attendendum est, his verbis non tantum significari in Christo non esse peccatum, sed etiam nec esse aliquid, vnde merito argui posset peccati: nam multi carent aliquo peccato in rei veritate, tamen habent aliquid, vnde apparenter argui, & insimulari ab hominibus possint: quod cognoscens Paulus, admonebat Episcopum debere esse irreprehensibilem, non habentẽ vnde argui, vel probabiliter possit. Talis erat vita Christi, omni ex parte peccati expers, & ita innocens, & exẽplaris, vt nõ esset, quod vel probabiliter ei posset a tot aduersarijs, & persecutoribus opponi.

Si veritatem dico vobis: quare vos non creditis mihi.

COMMENTARIVS.

REiecta prima causa, quam Iudæi, cur ei non crederent, prætexere possent: reijcit secundã, nempe ex parte doctrinæ. *Veritatem*, inquit, *dico vobis*, ac si diceret: non etiam potestis causam vestræ incredulitatis in meam reijcere doctrinam; veritatem enim dico vobis. Si igitur nec in me peccatum est, nec vos inuenire potestis, nec in mea doctrina falsitas, sed in me innocentia, & in doctrina veritas est, *Cur non creditis mihi?* idest; quæ causa est, vt non credatis. Infert veram causam in sequentibus. Attende illud, *Quare non creditis mihi*, ita intelligendum, vt ad vtrumque referatur, nempe nemo ex vobis potest arguere me de peccato & veritatem dico, cur ergo mihi, cuius vita inculpabilis, & doctrina uera est non creditis? Insinuat his uerbis nec ipsum, nec doctrinam eius causam esse posse, cur non credant. Attende rursus illud *Veritatem dico vobis*, non solum significare simplicem ueritatis enuntiationem: nam non omne uerum est probabile, & credibile, sed ueritatis enunciationem cum ipsius ueritatis demonstratione: ut sit sensus; dico ueritatem, multis signis, & argumentis efficacissimis ostendens eam, vt quicunque uoluerit, eam agnoscat, & intelligat esse ueritatem Dei. Hoc est enim ueritatem dicere, & docere. Hoc sequenti uerbo significat.

Qui

Qui ex Deo est, verba Dei audit: propterea vos non auditis, quia ex Deo non estis.

INfert causam incredulitatis illorum eam esse, quia cum ex Deo ipsi non sint, verba eius, quæ verba Dei sunt, non audiunt; & præmittit probationem conclusioni. sensus enim est; propterea vos non auditis, quia ex Deo non estis. Nam *Qui ex Deo est, verba Dei audit*, non igitur Christus, non doctrina eius, sed ipsorum malitia causa est, quod non credant, quia ex Deo non sunt. Illos appellat ex Deo esse, qui Dei instinctu aguntur, & ipsius voluntatem facere student, iuxta illud. Rom. 8. Qui Spiritu Dei aguntur, hi filij Dei sunt. quod ipse Ioannes explicuit. 1. Canon. 3. Qui ex Deo natus est, non peccat, quia semen Dei manet in illo. Et iterum: Qui peccat ex diabolo est; id est diabolum imitatur, eius instinctu & exemplo mouetur, & ducitur. Ex Deo non esse, idem est, ac ex diabolo esse: nam hæc verba sunt consona illis: Vos ex patre diabolo estis. Audire dicit non solum propter auditum exteriorem, sed propter fidem doctrinæ, & mandatorum eius obedientiam: hoc enim est perfecte audire verba Dei: causa ergo incredulitatis eorum est malitia, & nequitia ipsorum. Sap. 2. Excæcauit eos malitia eorum: secundum quam filij diaboli, & eum habere patrem dicuntur. Contra vero, qui ipsum audiunt, ex Deo sunt, quia ipsius inspiratione, & gratia mouentur, & eo auctore verbum recipiunt. His verbis Dominus Iudæorum verbum confutat dicentium: Nos patrem vnum habemus Deum: probat autem eos potius patrē habere diabolū. Cetera ex annotatione require.

Audire verba Dei quid sit.

ANNOTATIO XX.

Diuersa patrum expositio.

A AVgust. tract. 42. & Grego. hom. 18. in Euāgelia hæc verba de prædestinatis, & reprobis interpretantur, vt illi ex Deo, hi non ex Deo sint dicti: tamen hæc expositio accommodari vix potest sententiæ huius veritati. Nam Dominus causam propriā, cur illi verbis suis fidem præsentem non adhibuerint, docere prætendit: huius autem causa non erat, quia reprobi erant: sicut nec cōtra, causa credendi erat, quod prædestinati essent. Nam multi inter illos erant, aut esse poterant non credentes, & a Christo his verbis reprehensi, qui tamen postea crediderunt, & salutem sunt consecuti: contra vero aliqui tunc credebant, quos probabile est recessisse postea, nam Ioan. 6. credentes discipulos defecisse nouimus. Non igitur propria causa in reprobationem, aut prædestinationem referenda est, sed in præsentem Dei gratiā, & spiritum: nam & reprobi multi aliquo tēpore filij Dei, & ex Deo sunt: sicut prædestinati, aliquo tempore filij sunt diaboli, & ipsum patrem habent, & sic Orige. tom. 25. hunc locum exponit: quem nos in commentario secuti sumus. Qui enim Dei spiritu aguntur, hi credunt: qui vero malo spiritu mouentur, & ipsum sequuntur, hi non credunt: quod si mutentur, & nouum B acceptent Dei spiritū, credent. In quo decepti sunt illi, quos citat Orig. dicētes esse diuersarū naturarū homines, vt hi ex Deo, illi nō ex Deo sint, sed errāt. Vnius omnes sunt naturæ, & omnes Dei sunt, & ex Deo quantū ad creationē: ad varias autem volūtatis electiones hæc pertinet distinctio.

Responderunt ergo Iudæi, & dixerunt ei: Nonne bene dicimus nos, quia Samaritanus es tu, & dæmonium habes?

COMMENTARIVS.

REprehensione Christi commoti Iudæi, quia eos patrem diabolum, non Deum habere dixerat; similiter Christi innocentiam ægerrime ferentes, quia protulerat, *Quis vestrum arguet me de peccato*, respondent. propterea

Euangelista apposuit particulam, *Ergo*, vt duo præcedentia causam, cur sic responderint, esse significaret, & responsio contumeliosa quædã est calumnia. Et est sensus: Hisce tuis verbis confirmamus, quæ alias tibi obiecimus: *Quia dæmonium habes, & Samaritanus es*: de his te sæpe arguimus; & hæc iterum tibi propter hæc, quæ dixisti, obijcimus. Sunt aliqua attendenda in horum verborum declarationem. Primum est, quod notat Orig. to. 26. & Chrys. hom. 54. hos Iudæos frequenter inter se loquentes Christum Samaritanum, & dæmoniũ habentem appellasse: quamuis Euangelista huius nullam ante fecerit mentionem, præter illud, quando cap. 7. Turba dixit dæmonium habes. Alterum illam particulam *Nonne*, quandam tacitam habere illationem, quasi dicerent: Ex his tuis verbis deducimus, eo confirmamus id, quod ante nos de te sæpe diximus, te esse Samaritanum, & dæmonium habere. Tertium est, & hoc ad veram verborum intelligentiam pertinet: hęc non esse solum per modum iniuriæ, & contumeliæ cuiusdam illata, vti solemus in aliquos contumelias iactare, quas non quod ita sentiamus, nec quod affirmemus proferimus, sed vt iniuria quadam alterum afficiamus: at illi Iudæi afficere quidem iniuria Christum voluerunt: tamen re vera hęc duo opposuerunt per modum affirmationis, se ita sentire significantes, & eum insimulantes. Hoc ipsa verba indicant: *Nonne bene dicimus nos*. hoc idem verbum Christi probat: si enim simplex contumelia esset, vtique non respondisset, attamen respondit, & repulit a se obiecta, quia eum horum duorum arguere tentarunt: & in hac parte vera est sententia Orig. duo hæc crimina Iudæos obiecisse Christo, affirmantis. Quartum est eos dixisse Christum dæmonium habere: tum propter sublimitatem doctrinæ, quia supra humanum captum loqui videbatur, vt Origen. exponit, ad hoc pertinet, quod Greg. Nazian. orat. 1. contra Iulia. dicit illos appellasse Christum dæmoniacum, seu dęmonium habentem, quasi arreptitium & dęmone agitatum: tũ, vt idemmet Orig. dicit: propter opera mirabilia, quæ faciebat, quæ virtuti dæmonis illi tribuebant: tum etiam, vt dicit Euthymius, quia diuinum sibi honorem vsurpare videbatur, dum se Deum dicebat, quod dęmones faciunt: denique quia hisce verbis, quæ in præsenti locutus est, occulta eorum facta, & quæ inter se tractabant, reuelasse videbatur: propterea dicunt hisce verbis, se in sua priori opinione confirmatos, quod dæmonium habeat. Et hęc ratio est, propter quã nunc dæmonium habere confirmant. Rursus Samaritanum appellant, non natione: sciebant enim esse de Nazareth: sed moribus, & hoc, vt dicit Orig. quia videbatur illis dogmata, & legem adulterare, dum docebat non esse cõtra Sabbati obseruantiam illa facere, quæ faciebat: dum multas seniorum traditiones contemnebat: dum aliqua, quæ illis contra legem illam videbantur, loquebatur: propterea Samaritanum vocant. Et est integer sensus. Tu dicis *Quis arguet me de peccato?* tu dicis nos diabolum habere patrem, non Deum: quod te quærimus interficere: at nos in nostra opinione magis per hęc confirmamur: *Quia Samaritanus es*, qui nos veri Dei cultum habentes, dicis filios diaboli: & dęmonium habes, qui tibi occulta aperit: quo modo ergo dicis: *Quis arguet me de peccato?* Hic est verus, & legitimus sensus. At isti miseri Iudæi, cũ tam grauia opponant crimina, nullo argumento probant, sed eo solo: *Nos bene dicimus*, in quo manifestissime confitentur se probare non posse, & vel nolentes verbum Christi verum esse fatentur: *Quis arguet me de peccato?* idest, nemo vestrum conuincet me alicuius peccati.

Respondit Iesus: Ego dæmonium non habeo, sed honorifico Patrem meum.

CVm vane, & sine fundamento vllo, furore potius correpti, quã ratione ducti, Christo Iudęi crimina hæc duo opposuerint, simplicibus verbis ea refellit,

Dominus, *Ego*, inquit, *dæmonium non habeo*, falsum mihi, & mendacium imponitis. Rursus non tantum non habeo dæmonium: *Sed* etiam *honorifico Patrem meum*, nihil docendo, nihil faciendo, quod non sit in eius honorē, gloriā, & secundum eius voluntatē. Non ergo sum Samaritanus: Samaritanus enim non honorificat Deum, qui idola colit, qui falsa dogmata profitetur, at ego nihil tale facio, sed Deum verum, qui Pater meus est, honoro. Samaritanus igitur non sum. Percōtabitur aliquis, cur non respondit, non sum. Samaritanus, sicut dixit non habeo dæmonium? Respondeo id sapiētissime factum esse, illi enim re ipsa dæmonium habere opponebant: propterea respondit: *Dæmonium non habeo*: at esse Samaritanum, re ipsa non obijciebant, sed moribus, & studijs esse Samaritanum, propterea non respondit: Samaritanus non sum; sic enim non repellebat calumniam: nam illi interpretati fuissent, non esse Samaritanū natione; esse tamen studijs, & moribus. Propterea Christus rē ipsam considerans, respondit: *Honorifico Patrem meum*, quod Samaritanus moribus non facit. Non autē dicit: *Dæmonium non habeo, & honorifico Patrem*, sed dixit: *Sed honorifico Patrem*, quia hoc eodem verbo etiam declarat, se dæmonium non habere: qui enim dæmonium habet, Patrem non honorificat. Hoc igitur verbo, & confirmat se dæmonium non habere, & simul se Samaritanum esse refellit. Rursus etiam non dixit, honorifico Deum, non solum, vt se esse Dei filium ostendat, sed quantum a ritu, & cultu Samaritanorum absit, significet. Illi enim deos alios colebant, cum vero Deo: at Christus habens verum Deum Patrem, quo modo alios, qui falsi erant, contra proprium patrem potuit colere? aut qua ratione illorum cultum aduersarium patri suo recipere? Hic est sensus: cetera ex annotatione require.

Cur non respondit Dominus se nō esse Samaritanum.

ANNOTATIO XXI.

Negare non possum, multos, & graues Doctores in ea fuisse sententia, vt Dominus, cum duo illi essent obiecta, & quod Samaritanus esset, & dæmonium haberet, ad vnum tantum respondisse, alterum tacendo concessisse. Ita habent Aug. tract. 43. & Gregorius hom. 18. in Euāg. Hierony. epist. ad Asellam in fine secundi tomi, & ante eos Origenes tom. 26. qui tres rationes adfert, cur Dominus id negare noluerit. Prima est, vt se illum verū Samaritanum ostenderet, qui in parabola Luc. 10. significatus est, qui alligauit vulnera iacentis in via. Secunda, vt etiam se esse ostenderet, qui omnibus omnia factus est, vt omnes lucrifaceret ijs, qui sine lege erāt, tamquam sine lege esset. Tertia quia Samaritanus custodem in lingua Hebræa sonat, & se esse verum custodem significare voluit. Hanc tertiam rationem citati Doctores cum Origene assignant. Omnia hæc spiritualiter dicuntur: non autem sensum ipsum litteralem exponunt. Si enim Christus Iudæis concessisset esse Samaritanū, cum istæ omnes rationes, & explica- A tiones sint analogicæ, visus esset eorū significationi consentire, quod nullatenus conueniēs erat. Præterea, quia hæc nō sunt Christo per solā iniuriam, & contumeliam dicta, vt Chrys. hom. 54. & Greg. & Hiero. sentire videntur; tunc enim nō erat respōsio vlla adhibenda alia, nisi: *Vos inhonorastis me*, quod postea subiungitur: sed sunt Christo opposita tamquam crimina, de quibus eūm Iudæi insimulabant. Idcirco conuenientissimū fuit vtrumque a se repellere: nec in hoc Origen. sibi est consonus, B qui cum illud concessisset, nempe hæc duo esse tamquā crimina obiecta, in explicatione responsionis locutus est secūdum expositionem contrariam: nisi forte non ex propria, sed aliorum mente, vt videtur, hoc posterius dixerit. Hi autē Doctores mihi in eam sententiam venisse visi sunt, quia non expresse negatum est Samaritanum esse, sicut negatum est dæmonium habere: quod tamen qua ratione sit factum, & quām consona, & legitima sit expositio nostra, ex ipso commentario superiori apparet.

Et vos inhonorastis me, ego autem non quæro gloriam meam.

COMMENTARIVS.

QVia duo illa crimina tamquam vera opponebantur, cum quadam tamen contumelia & iniuria: postquam Dominus ea repulit a se negando & veritatem probando, adiunxit: Vos me iniuria, & contumelia afficitis, ac si diceret: Immerito, & inique me inhonoratis, & iniuriam, ac contumeliam mihi infertis, cum ego Patrem honorificem: at ego non curo quia non veni vt gloriam meam quærerem, & ab hominibus honorarer. Veni enim ministrare, & animam meam ponere, contumelias, & iniurias pati: non autem repellere, & vindicare. Hoc dicit Dominus, ne illi imbecillitati, & infirmitati tribuerent, quòd tantæ iniuriæ vindictam non faceret, idq; adscribat mysterio sui aduentus, qui non venit vt iudicaret, sed vt saluaret.

ANNOTATIO XXII.

ALiqui codices Græci, & Latini in præsenti legunt, *Inhonoratis*. sensus idem est. Chry. hom. 54. verba, *Non quæro gloriam meam*. refert ad id, quod dictū est illos non habere Deum patrem; tamen accōmodatior est sēsus, si verba hæc ad id, quod proxime dictum est, referantur, *Inhonorastis me*. Quædam enim erat accusatio contra illos, quod iniuria eum affecissent; idcirco ne aliquam vindictam, aut gloriæ, & honoris restaurationem, quasi humanam gloriam, & honores ambiret, affectasse videretur, aut ne eum talia pati, quia se vindicare non posset, existimarēt: propterea dictū est tale verbum, *Non quæro gloriam meam*: loquitur enim vt homo.

Est, qui quærat, & iudicet.

COMMENTARIVS.

HIs verbis, & vanos eorum conatus, & non impunitos futuros Christus ostendit, ac si dictum esset: Ego gloriam meam non quæro, ne autem putetis vestris contumelijs, & falsis accusationibus vos gloriam meam impedire posse, aut vos etiam impunitos fore existimetis, quia ego vindicare me non curo: scitote esse, qui quærat gloriam, & simul, qui iudicet. Deus nempe pater me glorificabit, meum nomen innumeris gentibus, & populis, venerandum, & colendum olim manifestans: & idem iudicabit damnando, & vindicando omnes eos, qui me spreuerint, & contumelia affecerint. Alludit ad locum Deutero. 18. Ponam verba mea in ore eius, & quicumque non audierit, quæ loquetur in nomine meo, ego vltor existam. Non est autem hoc verbum contrarium illi Ioan. 5. Pater non iudicat quemquam: nam hoc verbum est de iudicio inuisibili, quo semper iudicat Deus malos, & bonos: at illud Ioan. 5. est de iudicio sensibili, quo Christus homo in die vltimo sedebit, veniens e cælo iudicaturus viuos, & mortuos. Merito autem patri dat hoc iudicium: *Est, qui iudicet*. Non enim expectauit Deus vltimum illum diem, vt improbos Iudæos iudicaret: nam etiam hoc in sæculo paulo post Christi ascensionem seuere eos per Romanos puniuit: & in altero æterna morte damnauit. Gentes autem, & eos, qui ex Iudæis crediderunt, & in hoc, & in altero sæculo quamplurimis cumulauit honoribus, & beneficijs. Remisso igitur ad patrem hoc iudicio, ipse iniuriæ immemor ad doctrinam se conuertit.

Amen, amen dico vobis, si quis sermonem meum seruauerit, mortem non videbit in æternum.

COMMENTARIVS.

TImore, & spe eos & terret, & allicit ad fidem sibi habendam. *Si quis*, inquit, *Meum seruauerit sermonem, mortem in æternum non videbit*, id est: æternam mortem non experietur. Damnationem enim, mortem æternam appellat: quamuis enim omnes resurgent, qui ad pœnam suscitantur, mortem subire dicuntur. Hæc verba spe alliciunt: At si a contrario sensu argumentum ex verbis sumas, qui igitur non seruauerit, mortem æternam experietur: timore & terrore percellit, vt credant. Hæc sententia cum præcedentibus recte connectitur: cum enim esse veram suam doctrinam dixerit, & ex veritate Iudæos arguerit incredulitatis; *Si veritatem*, inquit, *dico vobis, quare non creditis mihi?* & interruptus fuerit sermo Domini Iudæorum oppositione: ea iam explosa, sermonem suum continuat, vtilitatem suæ doctrinæ proponens, quæ a morte liberat æterna. Adde hanc sententiam etiam illorum conatibus, qui interficere Christum quærebant, obuiare; quàm enim vane interficere quærebant eum, cuius sermo, & doctrina tantæ est virtutis, vt a morte præseruet æterna? Quo modo hoc intelligatur cap. 6. exposuimus, vbi de pane illo cælesti similis est enuntiata sententia.

Dixerunt ergo Iudæi: Nunc cognouimus, quia dæmonium habes.

PRopter tale verbum Christi, confirmari se in sua opinione respondent, nempe eum dæmonium habere. Non his verbis negant se ante id cognouisse: sæpe enim id affirmauerant: sed indicant illud idem esse sufficiens argumentum id affirmandi, etiam si nullum aliud præcessisset. Solemus enim dicere, nunc noui te amicum, nunc intelligo te virum doctum, id est, vel ex hoc solo nosco te amicum, te virum doctum: sic *Nunc cognouimus quia dæmonium habes*, id est, vel hoc solo satis ostendis te dæmonium habere, etiam si nihil aliud dixisses, vel fecisses. Similis est locutio Gen. 22. Nunc cognoui, quia timeas Deũ: id est, vel hoc solo ostendis te Deum timere, vt si ego alias non nouissem, hoc solo cognoscerem: hic est enim huius loci sensus. Percontabitur aliquis, cur hæc Christi verba isti dæmonio tribuebant? Respondeo id factum: quia omnibus prophetis, & Patribus anteponere se videbatur, quos cum illi homines Dei fuisse crederent, Christum autem inferiorem multo reputarent, alienũ a Deo talem putabant sermonem: similiter alienum ab omni homine, cum homo nõ possit mortem impedire, propterea dæmonio tribuebant, qui in Dei iniuriam plura iactat, quàm potest: quod enim dictum supra naturam audiebant, Deo nolentes tribuere, dæmonio dabant.

ANNOTATIO XXIII.

DVo occurrunt annotanda: alterum est Euthymium illud verbum, *Nunc cognouimus* interpretari, nũc magis cognouimus: sic enim solemus dicere, quando in concepta opinione magis cõfirmamur: Simile videtur illud Ioan. 16. Nunc cognouimus, quod scis omnia: & est accõmodata expositio, quæ tamen in commentario posita est, magis mihi probatur, quia exprimit Iudæorũ loquelæ immodestiã: vel enim ex hoc solo cognoscere se potuisse quòd dæmonium haberet, iactarunt. Alterum est quà ratione hæc verba Christi, *Si quis sermonem meum seruauerit &c.* dæmonio isti tribuebant: ad quod respondet Origen. tom. 27. id dici, quia omne

peccatum

peccatū dæmonio tribuebant; at hoc nō ſa tisfacit, quāmuis enim, qui peccat dæmonis instigatione peccet, non tamē propterea dicitur dæmonium habere: ſingulare ergo aliquid hoc verbum ſignificat. Euthymius aliter reſpondit, nempe id eſſe dictum, quia ſe maiorem Deo quodammodo faciebat: nam ſermo Dei nō liberauit Prophetas a morte, at ne hoc probabiliter dicitur: nam tunc intuliſſent contra eum, es tu maior Deo? at non dixerunt, niſi, es tu maior Abraam? nec valet reſponſio Euthymij, non id dictum, ne Deo compararetur eum aliquo modo videretur: nā Chriſtus dicebat, verba ſua eſſe Dei, ideo nullo modo ſe Deo præferebat: neque enim negare poterāt Iudæi Deum, ſi vellet, poſſe a morte præſeruare, at quod in cōmentario diximus, accommodatius nobis viſum eſt.

Abraam mortuus eſt, & Propheta, & tu dicis: Si quis ſermonem meum ſeruauerit, non guſtabit mortem in æternum?

COMMENTARIVS.

IMpugnant dictum Chriſti, & probant eſſe a dæmonio, non a Deo, quia Abraam, & prophetæ omnes mortui ſunt, qui tamen omnes erant a Deo: quomodo igitur erit is a Deo, qui dicit, ſermonem ſuum a morte liberaturum in æternum: quandoquidem omnes illi, qui a Deo erant, mortui ſunt? vti diximus, non intellexerunt verbum Chriſti, quod de æterna damnatione erat: quā, ſermonem Chriſti ſeruantes, nec viderunt, nec guſtarunt.

Numquid tu maior es patre noſtro Abraam, qui mortuus eſt, & propheta mortui ſunt?

SEcundo argumento idem dictum impugnant, ſi tuus ſermo a morte in æternum liberat ſeruantes eum, eſſes maior Abraam, & Prophetis, qui omnes mortui ſūnt: at tu non es maior illis: igitur non eſt verum hoc quod dicis, ſed ex dæmonio loqueris, & eius verbum hoc eſt. Non hæc aſſerendo, ſed interrogando pronuntiant: eſt enim maior in interrogatione energia, vt Chriſto iactantiam, & ſuperbiam imponant: quaſi non eſſet improbabile eum ſe prophetis, & Abraam prælaturum: ita enim ſolemus loqui hominibus, qui omnia audent: Vis, te regem facere? quaſi dictum eſſet: non ſine cauſa de tua ſuperbia præſumimus, te ipſum regem te facere velle: ſimiliter in ea interrogatione ex parte ſua indicant ſe certiſſimos eſſe, eum multo inferiorem eſſe, quam Abraam, & Prophetas: ac ſi dicerent: es tu maior, quàm Abraam? quod longe a noſtra opinione de te abeſt, & quod nobis certiſſimum eſt, te non eſſe. Hic eſt verborum ſenſus; Abraam patrem vocant, hac ſe cognatione iactantes.

Quem te ipſum facis?

LOcutio communis eſt, qua vt dicit Chryſoſt. hom. 54. ſuperbiæ, & iactantię Chriſtum inſimulant, qui multo maiora de ſe loqueretur, & iactaret, quàm ipſe eſſet: ſi autē fidem eam iſti aſſecuti eſſent, qualem habere, & potuerunt & debuerunt, magna admiratione, & veneratione, animiq. deuotione dicerent: *Quem te ipſum facis?* cum eſſes, & ſis Deus immenſus, nullius indigens, quo modo te ipſum hominem, & quidem noſtræ miſeriæ participem te feciſti? at non ſic increduli verbum hoc protulerunt, ſed iactantiæ, & ſuperbiæ eum accuſant. Et hoc eſt tertium argumentum eorum, quo dictum Chriſti impugnant, quaſi ex ſuperbia, & iactantia dæmoniaca dictum.

Reſpon-

Respondit Iesus: Si ego glorifico meipsum, gloria mea nihil est.

AD obiecta Iudæorum Christus respondet, incipiens ab vltimo, quo eum superbiæ, & iactantiæ insimulabant, verbumq. eius ex vana gloria dictum esse affirmabant. Et responsio est, nullam iactantiam, nec vanam gloriam, dictis suis inesse. Et est sensus: Si ego, vt homo me glorificarem, profecto parũ aut nihil gloriæ consequi possem: quæ enim homo facere potest sua virtute, pauca sunt: at quæ ego facio, non sunt hominis meri, sed Dei, qualia sunt innumera signa quæ feci: non ergo me glorifico, nec iacto, qui non vt homo, sed vt Deus facio, & operor. In maiorem declarationem aduerte. Isti opponebant iactantiam Christo, tamquam mero homini, qui se suis verbis solet iactare: at Christus iactantiam a se repellit, dicens: Si ego, vt homo, id est, ex operibus hominis solius, gloriam quæterem, profecto parui esset momenti: at non ex humanis operibus mea gloria est, sed ex diuinis, quæ feci & facio, non ergo iactantiæ potestis tribuere verba, sicut nec opera, quæ non hominis, sed Dei, cui iactantia non inest, sunt. Perfectus huius sententiæ sensus ex sequenti sententia pendet. Chryso.hom.54.exponere aliter videtur, sicut exposuit illud: *Si* testimonium perhibeo de meipso, testimonium meum non est verum. Sed legitima interpretatio est, quam proposuimus: & eadem ratione supra exposuimus illud: Testimonium meum non est verum.

Est Pater meus, qui glorificat me.

QVæ ipse facit, vt Deus, patri solet tribuere, vt se filium esse Dei declaret, sensus est: Non ego vt homo, & humanis operibus me glorifico, & declaro me esse Dei filium, & Christum verum, sed pater me glorificat, id est, diuinitatis operibus, quæ nemo faceret, nisi Deus: non ergo ambitionis, aut iactantiæ humanæ me insimulare potestis. Glorificare se, appellat declarare, manifestare se esse Dei filium, & Christum verum, qualis re vera erat: id si operibus humanis solis faceret, gloria eius nihil esset, quia id consequi homo humana potestate non posset. At non sic Christus se glorificabat, sed vt Deus, qui vna cum patre operibus diuinitatis, seipsum, quis esset, ita manifestabat, vt non nisi maxime increduli negare possent. Dicit ergo: Si hæc facio, & dico, non est, quod humanæ ambitioni tribuatis, cum sint opera, quæ Deus in me facit.

Quem vos dicitis, quia Deus vester est, & non cognouistis eum.

REspondet ad alia duo argumenta, quæ ex eo sumpta erant, quia maiorem se faciebat, quam Abraam, & Prophetas, & dicebant: Quem te ipsum facis? Respondet autem primo, quis sit, explicando quem appellarit Patrem suum. Et est sensus: Dixi Patrem meum glorificare me: scitote autem hunc meum Patrem esse eum, quem vos dicitis esse Deum vestrum, & re vera non cognoscitis eum. His verbis, se esse Dei filium naturalem significat: quẽ enim patrem suum appellat, illorum esse Deum dicit, distinguens inter se & illos, quia ipse erat filius, illi autem serui: & quia se iactabant patrem habere Deum eos deprimit. *Vos*, inquit, *dicitis*, Deum esse vestrum, & re vera non cognoscitis eum, id est, re vera vester non est. Cognitionem hoc loco appellat non eam, quæ solum actum dicit intellectus, sed quæ simul actum habet voluntatis, qua homo affectu, & imitatione in Deum fertur, quam mali, & iniqui homines

mines non habent, vti 1. Reg. 2. dicitur: filij Heli, filij Belial nescientes Deũ. Et qui dicit se nosse Deum & mandata eius non seruat, mendax est. Est enim hoc verbum: *Non cognouistis*, Deum, antithetum illius: dicitis Deum vestrũ esse: at vos non cognouistis, id est, non est vester Deus. Ipsi autem Deum suum dicebant, non propter solam cognitionem, sed propter affectum, cultum, & imitationem, quia in eum credebant, eius mandata seruabant: sic enim nostrum & vestrum scriptura Deum appellat, vti paulo superius: *Si* Deus vester esset, diligeretis me. & Matth. 5. Vt sitis filij patris vestri. Ose. 1. Ego non ero vester, & vos non populus meus.

Ego autem noui eum. Et si dixero, quia non scio eum, ero similis vobis mendax: sed scio eum, & sermonem eius seruo.

SE ab illis distinguit. Vos, inquit, non nouistis eum, at *Ego noui, & si dixero* me non nosse: *Ero mendax*, sicut vos estis mendaces, dum dicitis vos eum nosse. Statim exponit, quare se nosse dicat, quia *Scio eum*, rectam, & veram habens ipsius cognitionem, & mandata eius seruo & facio, quæ mihi locutus est. Hinc sequitur eos non nosse, quia mandata eius non faciebant. Nam duo hæc simul necessaria sunt, vt aliquis nosse Deum dicatur. Eos igitur mendaces vocat, quia se Deum nosse, & habere Deũ pro patre affirmabant, cũ tamen mandata eius non seruarent. Mendacij huius Ioannes etiã 1. Cano. 2. meminit: Qui inquit, dicit se nosse Deum, & mandata eius non seruat, hic mendax est. Christus vt homo, sermonem Patris seruabat: quo verbo non solum se vt Deum, sed etiam vt hominem, patri conformem habere voluntatem significat, & omnem ambitionem, & iactantiam a se repellit: modo enim vt Deus, modo vt homo loquitur, vt se vnum esse, qui simul Deus sit, & homo, ostendat: ne vnam naturam alteram minuere, aut veritatem eius tollere demonstret. Mendaces eos appellat, non motu vindictæ, sed zelo diuinæ gloriæ, qui diuinitatem eius dæmonio tribuebant: Deiq. gloriam in iactantiam, & ambitionem, conuertebant, & superbe Deum patrum iactabant. Simul etiam, vt hoc verbo maiestatem suam aliqua ex parte ostendat. Erant autem isti mendaces, quia suum Patrem Deum appellabant: hoc enim erat nosse Deum, cum re vera mandata eius non seruarent, sine quorum obseruantia nemo absolute dici debet nosse Deũ. Erant etiam in multis alij mendaces, nempe, dum Christum dæmonium habere, & Samaritanum esse dicebant, aliaq. crimina imponebant, quorum multa etiam contra suas proprias proferebant conscientias.

Vt Deum quis nosse dicatur, duo requiruntur.

ANNOTATIO XXIV.

Eunomius hæreticus refutatur.

HIs verbis abutebatur Eunomius, vt refert Cyril. lib. 1. in Ioan. cap. 4. probans filium Dei non esse verbum: quia si filius seruat verbum, & sermonem, igitur ipse nõ est verbum; nec hæreticus aduertit suam fallaciã. Nam filius loquitur, vt homo, & hic sermo, quem seruat, est mandatum Patris: ipse autem est sermo, & verbum æternum mentis paternæ. De hac tamen re superius cap. 1. diffusius egimus. Mendaciũ autem hoc in loco in propria significatione vsurpat, in qua significat falsum, quando aliter dicimus, quàm res se habeat, ac aliter, quàm in corde sentimus. qua ratione isti mendaces erant: quia non solum Deum non cognoscebant, nec Patrem eum habebant, sed simul etiã idipsum sciebant: nã se mandata eius non seruare, non ignorabant. Mentiebãtur, ergo dicẽtes, se patrẽ habere Deũ, & eũ nosse, aliter loquẽtes, quàm res se haberet, & aliter etiam, quàm in corde sentirẽt.

Abraam pater vester exultauit, vt videret diem meum, & vidit, & gauisus est.

COMMENTARIVS.

RESpondet ad obiectionem de Abraam, quo se Patre iactabant dicentes, es tu maior patre nostro Abraam? & priusquam diuinitatem suam verbis expressis doceat, se non aduersarium Abraæ, sed valde concordem ostendit: & adeo ab Abraamo ipso magnifactum, & dilectum, vt summo desiderio Abraam concupierit videre, & nosse diem eius. *Pater*, inquit, *vester Abraam*, quem mihi obijcitis, summo affectu desiderauit, & gestiuit videre *Diem meum*, *vidit*, *& gauisus est*. Eos alienos ab Abraam patre suo conuincit, qui non eo sunt die gauisi, sed eum maxime persequebantur. Dies hic incarnationis est, quando Verbum Dei filius, homo factus est. Nouerat ex diuina reuelatione Abraam, Dei filium carnem sumpturum de sua progenie, at summopere desiderabat scire tempus & diem, quando hoc futurum erat, id Deus ei aperuit, & tunc gauisus dicitur. Exultatio autem hæc est summum gaudium, & desiderium, quod præ magnitudine intra animum contineri non potest, sed quibusdam corporis motibus, & gesticulationibus exprimitur. Merito autem Abraam gestiuit, & animo ac corpore desiderium concepit, quia de corpore, & carne eius filius Dei sumpturus erat carnem, quem ille tunc fide constantissima complectebatur, & vehementissima dilectione prosequebatur.

ANNOTATIO XXV.

DIem hunc non omnes eodẽ modo exponunt. Chrisost. hom. 54. diem passionis Christi interpretatur. Hier. Dan. 8. & Grego. homil. 18. in Euangel. intelligunt illum diem, quando mysteriũ Trinitatis reuelatum ei est. Gen. 18. vbi tres vidit, & vnũ adorauit. Aug. autẽ tract. 43. diem incarnationis exponit, qui ei est per reuelationem manifestatus, nempe tempus determinatum aduentus eius. Hanc A etiam interpretationem adhibet Iren. li. 4 capite 15. adiungens cap. 16. his verbis significari & Abraam, & omnes Prophetas, qui reuelationem aduentus eius habuerunt, ab ipsomet verbo venturo in carnẽ accepisse. Hanc in commentario secuti sumus interpretationẽ, & accõmodatior videtur: aduẽtus enim eius in carnẽ, principiũ est omnis gratię diuinę hominibus collatę, & dies est exultationis totius vniuersi.

Dixerunt ergo Iudæi ad eum: Quinquaginta annos nondum habes, & Abraam vidisti?

COMMENTARIVS.

IRridentes verbum Christi opponunt: *Nondum habes quinquaginta annos, & vidisti Abraam*, qui tot retro sæculis fuit. Huius annorum numeri meminerunt, non quòd Christus quinquaginta esset annorum, qui trigesimum tertium non excedebat, sed vt significarent, quantum intercederet temporis inter eum, & Abraam, quando, etiamsi haberet ætatem multo maiorem ea, quam agebat, Abraamum vidisse non poterat. Numerum ergo hunc exponunt, vt ætati Christi adiungentes annos, adhuc eius verbum falsum fuisse conuincant. Nec fideliter verbum Christi referunt: non enim dixit, se Abraam vidisse, sed

ſed Abraamum vidiſſe diem eius; at ipſi hoc fieri non poſſe exiſtimātes, niſi & ipſe Abraamum vidiſſet, quia hoc ad calumniandum accommodatius erat, id aſſumunt, ſed decepti fuerūt. Nam multa videri poſſunt, antequam fiant, & ſint: Abraam enim vidit reuelatione Dei filium in carne aſſumenda, at nondum tunc erat Dei filius homo, Chriſtus vero admittens eorum obiectionem reſpondet, præcipuo eorum errori mederi volens, quo merum hominem illum exiſtimabant.

ANNOTATIO XXVI.

Chriſtus nō erat prope quinquagenarius, vt ſenſit Irenæus.

IRenæus lib. 2. cap. 39. & 40. ex hoc loco colligit Chriſtum poſt quadrageſimum ætatis ſuæ annum prædicare cœpiſſe, & prope annum quinquageſimum eſſe paſſum; non enim dicitur, nondum habes quinquaginta annos, niſi ei, qui quinquageſimo anno proximus eſt. Seniores Aſiæ hanc a Ioanne ipſo audiſſe doctrinam refert, intelligens Papiam ipſius Ioannis diſcipulum. Sed argumentum Irenæi non eſt efficax, potius enim locus hic contrarium probat. Nam numerus hic poſitus eſt tamquam excedens, & ſuperans ætatē Chriſti, ac ſi dicerent quātumcumque tibi annos accumules, Abraam non vidiſti: ita enim ſolemus loqui. Eius autem ſententia ab omnibus reijcitur, tamquam quæ Euangeliſtarum hiſtoriæ nulla ratione accommodari valeat: nec multum eſt curādum de auctoritate Papiæ, de quo refert Euſeb. lib. 3. hiſtor. cap. 39. Papiam ex verbis Ioannis non ſatis intellectis aliqua tradidiſſe, quæ alijs errandi fuerunt occaſio, & inter eos numerat Irenæum. Chryſoſt. ho. 54. legit: Nondum habes quadraginta annos, & Euthymius reliqua exemplaria ita habere refert, & probat; tamen communis & vera lectio habet *Quinquaginta*.

Quantum autem ad Chriſti ætatem attinet, aliqui in extremo quodam ſunt, affirmantes in trigeſimo anno, qui fuit decimus quintus imperij Tiberij, eſſe paſſum. Ita habēt Tertul. lib. con. Iudæos, & Africanus, lib. 5. temporum, quorum meminit Hiero. Danielis 9. idem etiam ſecutus eſt Lactan. Firmianus lib. de vera ſapientia cap. 10. At nec iſta ſententia accommodatur hiſtoriæ Euāgeliſtarum: eo enim anno Ioannes prędicare incœpit. Cōmunis ſententia & vera eſt, Chriſtum paſſum anno trigeſimo tertio ſuæ ætatis, nempe comple to trigeſimo ſecundo, & iam trigeſimo tertio inchoato principio decimi octaui Imperij Tiberij: nam inter ſecūdum & quadrageſimum annum imperij Auguſti, quādo natus eſt, & decimum octauū Tiberij nondum expletum, quando mortuus eſt, triginta tres non impleti numerantur ſecundum veriorem, & probabiliorem ſupputationem. Ita docuit Ignatius epiſt. ad Trallianos, & Epiphani. hære. 78. & alij, quos ipſe Irenæus. lib. 2. cap. 39. refert, quos quam plurimi etiā noſtro ſæculo ſequuntur: quamuis non ſit improbabile, anno trigeſimo tertio impleto, & inchoato quarto, paſſum eſſe. Sed de hac re alibi latius tractabitur.

Dixit eis Ieſus: Amen amen dico vobis, antequam Abraham fieret, ego ſum.

COMMENTARIVS.

SVam diuinitatem palam docet, *Antequam*, inquit, *Abraham fieret ego ſum*. Verbū hoc, vt notat Chryſo. hom. 54. diuinitatem exprimit, *Ego ſum*. Auguſt. tract. 43. notat de Abrahā dictum, eſſe, *Fieret*, quaſi Abrahā ſit factus. Sed in verbo Grę co hoc non habet locum: nam ambiguum eſt, potuitq. verti, *Antequam Abraham eſſet, ego ſum*; quāuis verū ſit, ſi Abrahā aliquando nō fuit, inferri, ergo factus eſt. Ex eodem verbo, quia Exod. 3. Deus dixit ego ſum, qui ſum, nouerūt Iudæi illum non tantum ſe Abrahamo anteponere tēpore, ſed Deum ſe eſſe proferre, Verbum hoc *Sum*, maxime Deo proprium eſt, tum propter amplitudinem

Sum Deo maxime cō ueniens.

ſignificationis: Deus enim omnem entis rationem,& perfectionem in ſe habet, creaturæ autem determinatam quandam: ideo ſunt homo, leo corpus, viuens aut quid aliud, at abſolute, & vniuerſaliter non dicuntur, *Sunt*; quia maxima pars ipſius eſſe non eſt in eis. Deus eſt, qui abſolute eſt; tum propter ſimplicitatem, omnis enim creatura compoſitionem habet; at Deus ſimpliciſſima eſt natura: verbum autem hoc eſt ſimplex, cetera verba compoſita, & reſolubilia. Si enim dicas, ille amat, ſi reſoluas, compoſitionem inuenies, nempe, ille eſt amans: tum demum propter ęternitatem, quæ inuariabilis eſt; quod fuit enim, non eſt: quod erit, nondum eſt; at quod eſt, non habet mutationem, & dum præſens eſt, inuariabile eſt. Sic Deus non mutatur, ſemperq. eſt. His de cauſis Deo proprium eſt dicere, *Ego ſum.* De hac re in Theologicis multa ſcripſimus.

Tulerunt ergo lapides, vt iacerent in eum: Ieſus autem abſcondit ſe & exiuit de templo.

VIſus eſt illis Chriſtus blaſphemiam protuliſſe, idcirco vt blaſphemum lapidare eum tentabant: at Dominus ſua ſe abſcondit diuina virtute, & exiuit de templo. vbi hæc facta ſunt, tempus a ſe ſuæ paſſionis ſtatutum expectans. Recte Aug. tract. 43. annotat ſimiles ad ſimiles ſe conuertiſſe: ad lapides ſe conuertunt, quorum corda erant duriora & inſenſibiliora lapidibus. De pœna in blaſphemum habes Leui. 24. quam pœnam ipſi Iudæi potius incurrerat, qui in Chriſtum Deum blaſphemauerant. At rei ac nocentes pœnam qua digni erant, parant, & tentant inferre innocenti, immo ipſi Deo. Abſcondere ſe dictus eſt, quia ſe illis reddidit inuiſibilem, diuina virtute: vt interpretatur Euthymius.

ANNOTATIO XXVII.

ILlud verbum *Exiuit de templo*, nec Auguſt. nec Chry. nec Euthym. legunt, ex quo liquet eos in exēplaribus Latinis, & Gręcis, id nō reperiſſe. At Nōnus non ſolum hæc verba, ſed alia etiā legit, nimirū *Exiuit de tēplo, & tranſiens per mediū eorū* A *ſic præterijt:* hæc vltima noſtri codices nec Græci, nec Latini habent, ſed ſolum, *Exiuit de templo.* & ſic nos interpretati ſumus. Ad rei veritatem parum refert, ſiue legas, ſiue non; certum enim eſt exijſſe de templo, & euaſiſſe e manibus illorum.

CAPVT NONVM.

ET præteriens IESVS vidit hominem cæcum a natiuitate: & interrogauerunt eum diſcipuli eius: Rabbi, quis peccauit, hic aut parentes eius, vt cæcus naſceretur? Reſpondit IESVS: Neque hic peccauit, neque parentes eius: ſed vt manifeſtentur opera Dei in illo. Me oportet operari opera eius, qui miſit me, donec dies eſt. Venit nox, quando nemo poteſt operari: quamdiu ſum in mundo, lux ſum mundi. Hæc cum dixiſſet, expuit in terram, & fecit lutum ex ſputo: & liniuit lutum ſuper oculos eius, & dixit ei: Vade, laua in natatoria Siloe (quod interpretatur miſſus). Abijt ergo, & lauit, & venit videns. Itaque vicini, & qui viderant eum prius, quia mendicus erat, dicebant: Nonne hic eſt, qui ſedebat & mendicabat? Alij dicebant: Quia hic eſt. Alij autem: Nequaquam, ſed ſimilis eſt ei. Ille vero dicebat: Quia ego ſum. Dicebant ergo

ergo ei: Quomodo aperti sunt tibi oculi? Respondit: Ille homo, qui dicitur IESVS, lutum fecit, & vnxit oculos meos, & dixit mihi: Vade ad natatoriam Siloe, & laua. Et abij, & laui, & vidi. Et dixerunt ei, Vbi est ille? Ait: Nescio. Adducunt eum ad Pharisæos, qui cæcus fuerat. Erat autem sabbatum, quando lutum fecit IESVS, & aperuit oculos eius. Iterum ergo interrogabant eum Pharisæi, quomodo vidisset: Ille autem dixit eis: Lutum mihi posuit super oculos, & laui, & video. Dicebant ergo ex Pharisæis quidam: Non est hic homo a Deo, qui sabbatum non custodit. Alij autem dicebant: Quomodo potest homo peccator hæc signa facere? Et schisma erat inter eos. Dicunt ergo cæco iterum: Tu quid dicis de illo qui aperuit oculos tuos? Ille autem dixit: Quia propheta est. Non crediderunt ergo Iudæi de illo, quia cæcus fuisset, & vidisset: donec vocauerunt parentes eius qui viderat: & interrogauerunt eos dicentes: Hic est filius vester, quem vos dicitis, quia cæcus natus est? Quomodo ergo nunc videt? Responderunt eis parentes eius, & dixerunt: Scimus quia est filius noster, & quia cæcus natus est: quomodo autem nunc videat, nescimus: aut quis eius aperuit oculos, nos nescimus. Ipsum interrogate: ætatem habet, ipse de se loquatur. Hæc dixerunt parentes eius, quoniam timebant Iudæos. Iam enim conspirauerant Iudæi, vt si quis confiteretur esse Christum, extra synagogam fieret. Propterea parentes eius dixerunt: Quia ætatem habet, ipsum interrogate. Vocauerunt ergo rursum hominem, qui fuerat cæcus, & dixerunt ei: Da gloriam Deo, nos scimus quia hic homo peccator est: Dixit ergo eis ille: Si peccator est, nescio: vnum scio, quia cæcus cum essem, modo video. Dixerunt ergo illi: Quid fecit tibi? quomodo aperuit tibi oculos? Respondit eis: Dixi vobis iam, & audistis: quid iterum vultis audire? Numquid & vos vultis discipuli eius fieri? Maledixerunt ergo ei, & dixerunt: Tu discipulus illius sis, nos autem Moysi discipuli sumus. Nos scimus quia Moysi locutus est Deus; hunc autem nescimus vnde sit. Respondit ille homo, & dixit eis: In hoc enim mirabile est, quia vos nescitis vnde sit, & aperuit meos oculos. Scimus autem quia peccatores Deus non audit: sed si quis Dei cultor est, & voluntatem eius facit, hunc exaudit. A sæculo non est auditum, quia quis aperuit oculos cæci nati. Nisi esset hic a Deo, non poterat facere quicquam. Responderunt, & dixerunt ei: In peccatis natus es totus, & tu doces nos? Et eiecerunt eum foras. Audiuit IESVS, quia eiecerunt eum foras: & cum inuenisset eum dixit ei: Tu credis in filium Dei? Respondit ille & dixit: Quis est Domine vt credam in eum? Et dixit ei IESVS: Et vidisti eum, & qui loquitur tecum, ipse est. At ille ait: Credo Domine. Et procidens adorauit eum. Et dixit ei IESVS: In iudicium ego in hunc mundum veni, vt qui non vident, videant: & qui vident, cæci fiant. Et audierunt quidam ex Pharisæis qui cum ipso erant, & dixerunt ei: Numquid & nos cæci sumus? Dixit eis IESVS: Si cæci essetis, non haberetis peccatum. Nunc vero dicitis: Quia videmus. Peccatum ergo vestrum manet.

Et præteriens Iesus vidit hominem cæcum a natiuitate.

COMMENTARIVS.

Egressus e templo miraculum a sæculo non auditum edit, vt sermonem paulo ante suæ diuinitatis habitum confirmaret, & ora persequentium confundens, opere ipso se non vana, & mendacia dixisse, comprobaret. Hoc autem factum, statim ac e templo egressus est, fecisse, ipse Euangelista, illa particula *Et* indicauit: continuat enim præcedentibus sequentia; ac si dicat: *Egressus de templo, & præteriens* per viam, *Vidit hominem cæcum a natiuitate*. id etiam affirmant Chrysost. hom. 55. Theophylact. & Euthym. Illud autem, quod Euangelista dicit, vidisse cæcum Chrysost. hom. 55. recte interpretantur, nempe diligentius in eum oculos cõuertisse: ita ut singulare quid in eo cogitare uisus esset:

 hocq.

hocq. occasionem dedit discipulis, vt quod sequitur interrogarent. Circumstãtia autem *A natiuitate*, posita est ad miraculi magnitudinem explicandam.

Et interrogauerunt eum discipuli eius: Rabbi, quis peccauit hic, aut parentes eius, vt cæcus nasceretur?

HAnc cæcitatem pœnam peccati alicuius esse rati discipuli, neque scientes, an propter peccatum proprium, an propter alienum, nimirum parentum, esset inflicta, Dominum vt omnium gnarum, interrogant, vtrius peccati cæcitas ista pœna fuerit, an proprij, an parentum. Vitium est commune hominum in aliorum calamitatibus Dei Iudicium agnoscere, & peccatorum pœnas censere, quod & amici Iob fecerunt. Exactiorem intelligentiam ex annotatione require.

ANNOTATIO I.

Quorundã expositio reijcitur.

CHryso. hom. 55. Theophylactus, & Euthymius hæc verba non esse interrogantium, sed dubitãtium discipulorum tradunt: vt sit hic sensus cum audissent discipuli paralyticum illum propter peccatum, morbũ cõtraxisse, ei enim dictum est: Noli amplius peccare, videntes autem cæcum hunc a natiuitate, & ob id peccato cæcitatem tribui non posse, dubitantes dicunt paralyticum illum morbum propter peccatum cõtraxisse docuisti, at quid de cæco hoc dicis? Non enim peccato hęc cæcitas tribui potest: nam ipse antequàm nasceretur peccare non potuit, propter peccatum autem parentum filij non puniuntur: quid igitur respondes de huius cęcitate, quæ a natiuitate est, & peccato tribui non potest? Sed hæc expositio violenta nimis videtur, & contraria verbis Euangelistæ, qui dicit discipulos interrogasse Christum. Præterea exprimitur ipsa interrogatio, rursus adhibetur responsio: certe si dubitatio esset, his verbis non essent vsi discipuli, quæ apertam interrogationem indicant. Adde ex verbis dictis ad Paralyticum non sequebatur, omnem infirmitatem esse propter peccatum. Si enim Christus id dixisset, tunc hoc a discipulis obijci ei poterat: at non id Christus, sed illum hominem dũtaxat, propter peccatum infirmatum fuisse affirmauerat.

Altera verior interpretatio.

Recta igitur & verbis consona expositio est, vt sit interrogatio facta a discipulis. Ita exponunt August. tract. 44. & Hieron. epist. ad Castrucium. & Cyrillus lib. 1. Ioannis cap. 9. & Ambros. epist. 75. ad Bellicium. Procedit autem interrogatio, partim ex scientia, partim ex ignorantia: ex scientia quidem propter duo, prius est,

A Deum propter peccata sæpe infirmitates corporales immittere, quod cap. 5. ostendimus: alterum est, non solum propter propria, sed etiam propter parentum peccata Deum castigare temporalibus calamitatibus filios. 2. Regum. 12. propter adulteriũ Dauid, infans occisus est a Deo. Gen. 19. propter Sodomitarũ vitia & scelera, etiam filij infantes arserũt. & Num. 16. propter peccatum Dathan, & Abiron, terra etiam filios deuorauit. Cum enim

B filij sint pars quædam parentum, in ipsis hi puniuntur, quod docent Augustinus lib. 6. quæstionum. Vet. testamenti cap. 8. & Gregorius lib. 15. moral. cap. 31. De qua re alibi diffusius tractabitur, satis nobis nunc sint scripturæ exempla. In his duobus discipuli recte sentiebant, & ex sciẽtia interrogatio procedebat: at ex alia parte ignorantia erat. Existimabant enim nõ infligi has pœnas, nisi propter peccata, ac propterea quęrunt vtro peccato iste puniatur proprio, an alieno: nam puniri eum

C pro peccato arbitrati sunt, vt Hieronymus & Ambr. recte exponunt, additq. Ambrosius dicens, Stolida interrogatio, quę calamitates corporum, meritis adscribit peccatorum. Forsan isti discipuli existimarũt perpetuas calamitates, qualẽ istam videbãt, esse pœnas peccatorum: nam iustos, in probationẽ ad tẽpus pati, ex scriptura aper tũ erat, historiam enim Iob nõ ignorabãt.

Chrysostomi argumẽta soluũtur.

Non sunt tamen silentio prætereunda argumenta, & obiectiones Chrysostomi, & ceterorum, qui hæc verba interrogatio-

D nem continere negant: nam ex responsione verus sensus verborum Euangelistæ efficitur manifestus. Duplex autem est argumentum Chrysostom. Alterum quia si

verba essent interrogationis, stulta esset interrogatio: an hic peccauit, vt cæcus nasceretur? quia ante natiuitatem peccare non potuit. Alterũ argumentum est, quia altera pars, an parentes peccauerint, esset etiam absurda: nam propter alterius peccatum nemo punitur, vt patet Ezechiel. cap. 18. Filius non portabit iniquitatem patris. Propterea Chrysostomus censet nõ esse hæc verba interrogationis, sed dubitationis in hunc sensum, cum hęc cæcitas nec peccato huius, nec parẽtũ adscribi possit, quid dicemus in hoc casu? at neutrũ argumẽtũ procedit, nec efficax est.

Ad primum variæ responsiones adferri possunt. In primis Cyrillus lib. 1. Ioan. cap. 9. refert quorumdam hæresim, quæ animas corpora præcessisse, & ante ea peccata commisisse, propter quæ in similia corpora male affecta detrusa sunt affirmarunt, & in hoc errore discipulos fuisse asserit, & propterea interrogasse, an hic peccauit, quia cæcus natus est? nempe ante corpus. Sed non est verisimile, vt rectè dicit Theophylactus, discipulos Domini qui veram tunc in Christum fidem habebant, tali esse deceptos errore, nec Dominus eos vera doctrina priuasset. Fuit quidem hæc hæresis multorũ, vt refert Hieronymus epist. ad Demetriad. de virginitate seruanda, ibi dicit eos vsos esse hoc loco Ioãnis ad suum errorem confirmandum: tamen discipulos Christi tunc ea fuisse infectos, nulla ratio probat.

Aliqui recentiorum secundo loco respondent, Iudæos animarum transmigrationem credidisse, & hac ratione potuerũt discipuli interrogare, an hic peccauerit, nempe an huius anima in alio corpore aliquod commisit peccatum, propter quod in tale corpus visu priuatum detrusa sit? Sed nec hoc de discipulis Domini, iam a Christo multo tempore instructis, (erat enim iam proximum mortis Christi tempus) credendum est. Adde, quæ diximus superius cap. 1. Iudæos tunc huius transmigrationis errorẽ habuisse, esse falsum, nec vlla ratione probari. Tertio loco posset aliquis affirmare discipulos in eo fuisse errore, in quo aliquos extitisse refert Aug. lib. 1. de peccat. meri. cap. 16. nempe infantes peccata actualia habere, sicut & adultos, eorumq. animas vsu rationis esse præditas, vt peccare possint. At neque hæc responsio probabilis est: non enim

A præsumere de discipulis Domini sine vrgente ratione similes vanitates, & errores debemus.

Omissis igitur his responsionibus, vera, & legitima responsio hæc est. Sciebant discipuli, infantes in peccato esse conceptos, nec esse vllum etiam in minima constitutum ætate, qui non sit peccator, & peccato affectus: nam Psalm. 50. legerant, & audierant sæpe: In iniquitatibus conceptus sum, & in peccato concepit

B me mater mea. Et Iob. 9. Non est mundus, nec infans vnius diei. Et scripturæ sæpe clamant, omnes esse peccatores, & neminem iustificari posse apud Deum: a quibus sententijs neminem excipiebant, sicut re vera, nemo excipiendus est, quantum est ex humanæ generationis, & potestatis ratione. Et quamuis ipsi forsan nesciebant, quid esset hoc peccatum infantium, sciebant tamen eum peccasse, & in peccato conceptum, & na-

C tum: propterea petunt, an propter eius peccatum sit cæcus natus. Nam in vtero existens peccator erat, & vere in Adam peccauit, & peccatum conceptum contraxit. Et non fuit stulta interrogatio, quamuis non intelligerent forsan perfectè peccatum hoc paruulorum: nam in rei veritate sæpe Deus propter hoc peccatum infantes pœnis corporalibus affligit, vt eos declaret esse peccatores: quod rectè docuit August. lib. 22. Ciuit. cap. 22. Et hac ra-

D tione soluitur argumentum Chrysost. primum.

Alterum autem argumentum facile soluitur ex his, quæ paulo ante diximus ex scripturis, in quibus etiam infantes, propter parentum peccata punitos esse constat, quia in eis parentes puniuntur. Nec illud Ezechielis testimonium contrarium est huic veritati: quando enim filij affliguntur propter patres, habent etiam ipsi, vnde iuste puniri possint, vt

E non sine peccato proprio puniantur. Peccatum autem infantum, quamuis originale, iuste quacunque pœna puniri potest. Et hoc est quod dicit Ezechiel, neminem puniri, nisi qui proprium habeat peccatũ: quamuis non semper propter illud, sed propter parentum peccatum puniatur. Sed exactiorem, ac longiorem hæc doctrina postulat tractationem, quam alio in loco Deo iuuante trademus. Ex his sensus legitimus propositorum verborum patet.

Respondit Iesus: Neque hic peccauit, neque parentes eius.

COMMENTARIVS.

Responsio Domini duo continet, alterum est, tacita quædam instructio discipulorum suorum; alterum est declaratio, vel causa, propter quam iste natus est cæcus; prius verbis propositis exprimitur. Errabant discipuli existimantes, huius cæcitatis causam non esse aliam, quàm peccatum: sed cum nescirent vtrum esset, an proprium cæci nati, an vero parentum, interrogarunt Dominum. At Christus respondit esse falsum eorum fundamentum: neutrum enim peccatum causa fuit, vt hic cæcus nasceretur: instruens eos, non semper huiusmodi calamitates pœnas esse peccatorum. Dicit igitur: *Neque hic peccauit, neque parentes eius.* Restringenda sunt verba responsionis per interrogationem, nempe. *Neque hic peccauit, neque parentes, vt cæcus nasceretur*, non quòd peccata non haberent, sed quòd non propter eorum peccata natus sit iste cæcus. Peccauit igitur hic, peccauerunt etiam parentes, sed non propterea natus est cæcus.

ANNOTATIO II.

Cyrillus lib. 1. Ioan. c. 9. absolute exponit hæc verba: *Neque hic peccauit, neque parentes eius*, nempe ante corpora. Prosequitur enim expositionem suam, quā in præcedenti annotatione retulimus, tamen rectius August. tract. 44. & Chrys. hom. 55. & Euthym. limitant secundum interrogationem esse factam responsionē, nempe *Non peccauit hic, neque parentes, vt cæcus nasceretur.* Ratio etiam probat hanc expositionem: nam non necesse erat parentes ante corpora peccasse, nam propter peccata in corporibus commissa potuit fieri, vt natus esset cæcus: non ergo A de peccatis ante corpus commissis loquitur. Sensus igitur est, quem in commentario attulimus. Neque etiam in his verbis continetur, quod dicunt Chrysost. & Euthym. nempe non puniri homines propter patres: sed specialis, & determinatus est sermo hic, nempe hanc cæcitatem non esse propter peccatum cæci nati, nec parentum eius. Inde tamen non sequitur, ergo non est pœna vlla illata propter peccata parentum: hoc enim nec rectè, nec vere sequitur, sed hanc discutere materiam, vti diximus, alterius est instituti.

Sed vt manifestentur opera Dei in illo.

COMMENTARIVS.

Hoc est posterius, nempe causam cur hic cæcus sit natus, reddit: ea autem est, vt opera diuinitatis meæ in ea cæcitate expellenda declarentur, & mundo manifestentur. ac si diceret clarius; vt me Deum esse, in eo sanando ostendam; quia tale opus faciam, quod a solo Deo esse potest. Similis est illa sententia Ioan. 11. Infirmitas hæc non est ad mortem, sed vt glorificetur filius Dei per eam. Multa fuerunt opera, & miracula Christi, quę Iudæi impij dæmonis virtuti adscribebant, at hoc opus tantum fuit, vt coacti sint dicere, nisi hic homo esset a Deo, non posset hæc signa facere: nouerunt ergo esse opus solius virtutis & potentiæ Dei, quamuis in sua incredulitate pertinaces non cognouerint Christum esse ipsum Deum. Igitur hæc cæcitas huic cæco a natiuitate est inflicta, non in pœnam peccati eius, aut parentum, sed vt in eo illuminando declarem meam diuinitatem, & cognoscat Deus, vt vere sum. Cetera in annotatione require.

ANNO-

ANNOTATIO III.

Vt, quid in scriptura significare soleat.

PArticulam *Vt*, aliquando causam, aliquando consecutionem dicere, res est in scriptura manifesta. Ioan. 9. In iudicium veni in hunc mundum, vt & qui non vident, videant: & qui vident, cæci fiant. Non causam, sed consecutionem hæc verba habent: nempe ex meo aduentu factum, seu consecutum est, vt aliqui excæcati sint: at non veni ea de causa, vt cæci fierent, sed vt viderent. Ioan. 17. Veni, vt vitam habeant, & abundantius habeant, causam significat. Sunt sexcenta huiusmodi testimonia. Theophyl. ergo hoc in loco particulam consecutionis, nō causæ esse censet, vt sit sensus: ex huius cæcitate consecutum est, vt in eo opera Dei, fierent manifesta. Sed hæc expositio accommodari nō potest: nam Apostoli causam, cur cæcus natus esset, quærebant, & hanc Dominus, non peccatum, sed suæ diuinitatis manifestationem esse, respondet. Meminit Chrys. ho. 55. & Euthy. vtriusque huius interpretationis, & in eam inclinant partem, vt sit particula causæ: & ea est vera interpretatio. Finalis enim causa, propter quam Deus hanc permisit & voluit a natiuitate cæcitatem, ea fuit, vt in ea sananda diuina virtus eius ostenderetur: opus enim tam mirum non potuit esse nisi Dei. Recte autem annotat Chrys. non Patrem, sed se ipsum appellare Deum, quasi diceret, vt meam diuinitatem, meq. esse non merum hominem, sed simul Deum, mundo per tale opus manifestem.

ANNOTATIO IIII.

Cæco nulla iniuriam illatā esse certū est, quod ita sit genitus.

CVm igitur non peccatum, sed destatis manifestatio causa sit huius cæcitatis, dubitabit aliquis, qua iustitia id fieri possit, vt tanta pœna alicui infligatur, & non propter peccatum. Hanc dubitationem Chrysost. homil. 55. & Euthymius mouent, quid autem respondeant, vltimo loco dicemus. Multa autem respondere possumus, quibus nulla hunc cæcum iniuria affectum, si propter Christi manifestationem id passus est, ostendamus. Dico igitur primo, quamuis nō sit propter eius proprium, aut parentum peccatum hæc cæcitas: non tamen fuit sine eius peccato, propter quod iuste Deus multo maiora mala potuisset infligere, & quidem iuste. Est enim doctrina Catholica aduer-

A tenda, vel propter originale peccatum, quod in Adam peccantes contraximus, iuste pœnas quascumque temporales exigere ab omnibus posse Deum: nunc etiam infantes multos morte, alijsq. calamitatibus affici, vt docet Augus. lib. 22. Ciui. cap. 22. quod igitur non puniat omnes, nec pluribus afficiat calamitatibus, misericordiæ est beneficium, non iustitiæ debitum. Cum igitur huic cæcitatem immisit propter diuinam gloriam, non est factum sine iustitia, cum maiora potuisset infligere propter peccatum eius, & parentum. Vt autem aliquid iuste fiat, satis est, si sine iniustitia, quamuis non propter iustitiam, fiat: sicut qui multos habet debitores, a quibus misericorditer debita non exigit, si contingat aliquando pro his, quæ ad suum pertinent honorem, partem debiti ab vno exigere, iniuste non facit, quia maiora ille debebat: hæc est vna responsio.

B — Iuste quæ fieri dicimus.

Dico secundo, quamuis nullum esset peccatum, nulla tamen iniustitia in hoc facto esset. Pro cuius explicatione attendendum est, quando Deus alicui cæcitatem, aut infirmitatem aliquam immittit, non sic debere nos hoc intelligere, quasi auferat ei aliquid, quod suum erat, ipsiq. debebatur, sed quod nolit ea donare, sicut donauit alia: omnia enim, quæ habemus bona, dona Dei sunt gratis, & liberaliter data. Quando ergo alicui non dat visum, aut sanitatem, aut longam vitam, non aufert debita, sed non donat, quæ donare potuit. Hæc non est iniustitia, sed donationis suæ terminus. Sicut si Princeps gratis alicui donaret redditus, honores & officia, nollet tamē donare domos, & villas, sicut alijs donauit: nō est iniustitia, sed nolle liberalius cum eo agere: ita nobiscū facit Deus, cuius dona sunt, quæcumque habemus. Quamuis ergo peccatum non esset, iniuria non esset: sicut nec iniuria afficit animalia bruta, quibus similia mala insunt, & tamen non peccarunt.

C

D

Dico tertio, quamuis non esset peccatum, & debitum esset, non idcirco iniustitia esset, immo maxima iustitia. Si enim pro bono publico homines vitæ, & bonorum iacturam patiuntur, & Principes pro conseruatione communi subditos suos periculis certis vitæ exponunt, multosq. labores, & calamitates subire faciunt, & id iuste: multo potiori iure in hoc casu iusta

E

est

est cæcitas, quam passus est iste, non solum pro cōmuni bono, id est, pro fide in Christum concilianda, in qua salus hominum est, sed etiam pro Dei honore & gloria; vt Deus ipse glorificetur ab hominibus. Non solum ergo iniustitia non est, sed si fieri posset, vt isti ante cæcitatem diceretur: Ecce cæcitas hæc futura est pro gloria Dei, & pro manifestatione veræ fidei, tenebatur ille ex iustitia acceptare: nā plus est vita, quam visus, & maius malum mors, quam cæcitas: & tamen martyres pro fide, & Dei gloria, obligabantur mortem subire.

Quarto tandem respondeo, etiamsi nihil horum, quæ dicta sunt, interueniret, adhuc iniustitia non esset, nec iniuria vlla: quia per hanc cæcitatem consecutus est multo maius bonum, nempe visum mentis per fidem, & vitam animæ. Si enim medicus vulnerat corpus propter sanitatem corporis, quid mirum si Deus id A faciat propter animæ sanitatem? Collyrium enim ad tempus visum aufert, vt perfectiorem efficiat. Deus autem visum etiam ad tempus huic abstulit, non solum, vt visum restitueret eūdem, sed cum magno fenore: nam fidem mentis oculis huius hominis infudit, & gratiam, quę vita est animæ. Hanc vltimam responsionem Chrysost. & Euthymius citati superius afferunt. Vide quot ex capitibus omnis iniuria, & iniustitia ab hoc facto ex- B cluditur. Recta ergo & iusta causa cæcitatis est Dei manifestatio, in qua & Dei honor, & hominum salus consistit: non quod aliter non potuerit manifestari, sed quia id ita voluit. Summa igitur misericordia vsus est Dominus cum hoc cæco, qui per breuem cæcitatem tātum a Christo consecutus est beneficium: & qui prius iudicabatur infelix, profecto maxime felicem, & beatum in Domino esse cognouimus.

Me oportet operari opera eius, qui misit me donec dies est. Venit nox, quando nemo potest operari; quamdiu sum in mundo, lux sum mundi.

COMMENTARIVS.

TAcitam causam subiungit, cur hæc opera Dei sint manifestanda; quia, inquit, oportet, dum inter homines sum visibilis, & cum eis conuersor, opera Patris mei operari. hæc autem sunt miracula & signa, per quæ diuinitas mea est declaranda, ac si clarius dicat: habeo opera Patris mei multa, quæ faciam: hæc autem, donec inter homines ago vitam, facienda sunt. Venit enim, & instat nox mortis meæ, quando non erit opportunitas hæc faciendi: donec ergo inter eos viuo, tempus est opportunum, propterea hoc nunc opus Patris aggrediar. Addit rationem quare, *Donec dies est*, id est præsens, & visibilis est, hæc opera debeat facere; quia *Quamdiu in mundo sum, lux sum mundi*, id est, dum inter homines viuo, lux sum eorum, docens ea, quæ ad salutem æternam eorum pertinent. Si igitur lux veni in mundum, vt illuminarem, & docerem, dum sum in mundo opportunum est tempus faciendi operā hæc, per quæ homines instruuntur, & cognoscunt veritatem salutis. Metaphorica est locutio sumpta a tempore opportuno operandi: in die enim homines operari solent, nocte cessant, & vacant ab opere; sic tempus presentiæ suæ in hoc sæculo, diem appellat, quia opportunum erat tempus docendi, & opera, ac signa visibiliter faciendi: at post mortem ascensurus est in cælos, nec visibiliter amplius cum hominibus conuersaturus: propterea nec per se iam docebit homines, nec miracula hæc edet sicut ante. Non quod per Apostolos suos non hæc operetur, semper, & per prædicatores, sed quod per se visibiliter non amplius hæc sit facturus; hoc enim iniunctum est ei a Patre, vt per se ipsum hæc faceret, sicuti fecit: ad hæc autem facienda opportunum tempus erat, dum dies, & præsens inter nos erat. Duo verba sunt attendenda, *Oportet, & non potest*. Illud *non* necessitatem dicit, sed præceptum, quod vt homo a Patre accepit, hæc operandi, & statutum ac firmam voluntatem Patris, vt hæc fierent. Hoc autem non dicit impotentiam, sed negat opportunitatem. *Non potest operari*, id est, non est opportu-

opportunũ iã tempus operandi; vtitur enim verbo quo solemus vti quãdo inter nos dicimus, nocte nemo potest operari. Opera autem hæc miraculosa, modo patri, modo sibi tribuit, quia vna est vtriusque potentia; at quia hoc in loco loquebatur, vt homo, dum dicit, *Me oportet*, & *donec dies est*, propterea ad patrem refert opera hæc, vt opera esse diuinitatis significet.

ANNOTATIO V.

Diei & noctis nomine quid significetur.

SVperiorem sententiam nõ eodem modo omnes interpretantur; communis expositio est, vt diem appellet totum tẽpus huius sæculi, in quo homines credere possunt; noctem autem sæculi alterius tẽpus, quando non erit occasio conuertendi se ad Deum, & credendi. Istaq. duo *Dies*, *& Nox*, non ex parte Christi, sed ex parte hominum, sunt accipienda. eritq. sensus: Me oportet operari opera Patris, donec dies est, & tempus credendi in me: venit nox mortis, & alterius sæculi, quando iam nõ poterunt amplius homines in me credere. Quamdiu ergo sum in mundo, nempe vsque ad sæculi consummationem, sum lux mundi; & oportet me operari, vt homines in me credant.

Hæc expositio est Chryso. hom. 55. & Euthym. & Aug. tract. 44. at mihi dura videtur, & non ad rem intentam facere. Verba enim illa, *Quamdiu sum in mundo, lux sum mundi*, præsentiam eius sensibilem, qua cum hominibus conuersabatur eos docẽs & instruens, significant. Quamuis enim semper sit in mundo, & lux illuminans: tamen id virtute, & potestate faceit, non autem sensibiliter præsens, vt doctor per seipsum instruẽs. De qua præsentia dicit: *Quamdiu sum in mundo*, quia non erat sic futurus semper. Præterea illud, *Nemo potest operari*, connectitur illi, *Me oportet operari*, & de operibus miraculorum intelligitur: sicq. continuatur cum operari debeam, tempus mihi opportunum eligo: in nocte enim non est operandi opportunitas.

Aliqui recentiorum restringunt hæc vocabula, non ad tempus huius sęculi, & alterius, sed ad tempus horum Iudæorũ, vt diem appellet, dum nõdum sunt excæcati: noctem autem quando excæcati sunt, vt sit sensus, oportet me hæc opera, & signa facere *Donec dies est*, id est, antequam isti Iudæi sint excæcati. *Venit nox*, excæcationis eorum, & tunc non hæc facienda sunt. Sed non video probabilitatem huius expositionis, nec veritatem: nam tunc excæcati erant, & tamen Christus operabatur: & etiam post resurrectionem excæcati manserunt, & adhuc per Apostolos miracula hæc operabatur Christus.

Rectius igitur, & accommodatius exponemus, vt Christus loquatur de his, quæ per seipsum operaturus erat, & quæ a Patre inter homines facturus accepit. Præsentiæ autem huius tempus per metaphoram diem appellat, absentiam autem noctem; & sicut Sol illuminat, quando præsens est, quando absens non iam per seipsum vt ante, sed per Lunam, quæ lumen habet a Sole, & data est in potestatem noctis: sic Christus donec inter nos fuit, per se docuit & verbo & opere: at absẽns per Lunam, quæ est Ecclesia ab ipso illuminata, in qua Apostoli, Martyres, & reliqui fideles sunt, & fuerunt. Et hæc expositio recte accommodatur: nam instabat iam nox hæc absentiæ, & mortis eius: eumq. a Patre haberet in mandatis vt lux esset mundi per doctrinam, & opera, cæcum hunc præsentem illuminare voluit, dum adhuc inter nos agebat, & opportunitas erat, vt per hoc opus officiũ lucis exerceret. Hæc enim sententia tota est a Domino prolata in confirmationem illius sententię, opera Dei in hoc cæco esse manifestanda: quasi iam instaret tempus noctis, & passionis, adhuc tamen pars diei superesset, in qua tamquam lux, operibus hisce illustraret mẽtes hominũ.

Hæc cum dixisset, expuit in terram, & fecit lutum ex sputo, & liniuit lutum super oculos eius.

COMMENTARIVS.

INstructis discipulis, menteq. illuminatis, tamquam vera lux, & mentes & corpora illustrans; ad miraculum & opus Dei operandum se conuertit: & luto

luto ex sputo suo, & puluere terræ confecto, linit oculos cæci nati. Tres sunt hæ operationes: Vna expuere: altera lutum conficere, tanquam materiam, ex qua oculi formandi erant: tertia oculis hominis illius lutum apponere. Oculos appellat illam imperfectam oculorum partem, quæ erat in concauitate, in qua oculi esse solent: non enim sensorium perfectum, & integrum erat. Exactiorem declarationem in annotatione inuenies.

ANNOTATIO VI.

Cur hunc cæcum Dominus solo verbo non illuminauerit.

POtuisset Dominus verbo, cæco visum restituere, sicut & cum illo fecit Luc. 18. qui interrogatus a Domino: Quid tibi vis faciam? & respondens, Domine vt videam, vnico verbo illustratus est, Respice, & statim vidit. At non sic hunc illuminare voluit: fuerunt enim vt dicit August. tract. 44. miracula Christi & facta, & verba: facta quidem, quia per ea aliqua fiebant; verba autem, quia per eadem facta mysteria multa significabantur. Tale hoc fuit opus, factum quidem, quia cæco visum dedit: verbum, quia per tale factum multa nobis tradere, & ostendere disposuit Christus. Quorum primum illud est, eos, qui opera eius dæmoni tribuebant, conuincere, talia opera solius esse diuinæ virtutis: quod dupliciter hoc facto probauit. Primo quidem, effectu ipso: cæcum enim a natiuitate, qualis iste erat, nulla virtus naturalis potuit sanare: idcirco nec dæmon, qui non aliter opera sua mirabilia facit, quam applicando virtutes naturales creaturarum, vt docet Aug. lib. 3. Trin. cap. 8. Cum igitur nulla virtus naturalis sit, quæ potentiam visiuam restituat, ergo nec dæmon id potuit facere. Ita docuit Athan. in illud Mat. 12. Qui peccauerit in Spiritum sanctum &c. docens hunc potētia priuatum visiua, nulla ratione a dæmone potuisse illuminari. Altero modo id etiam probauit in modo sanandi, dum contraria adhibet medicamenta. Quamuis enim daremus, dæmonē alicui cæco visum restituere, id tamen faceret applicādo virtutem aliquam accommodatā visioni, at non per contrarias virtutes: hoc autem facit Christus, qui luto ad excæcandum potius apto visum restituit: per hoc significare volens, nempe se diuina virtute operari. Et hāc causam huius rei adfert Chrysost. hom. 4. in 1. Epist. Corinth. Secundo id factum est, vt hoc facto se esse eundem, qui a principio totum hominem de limo terræ, nunc partem quandam etiam limo quodam terra reparati vt dum eadem materia vtitur ad par-

A tem reparandam, credatur ille esse, qui de eadem materia totū fecit. Sicut si magnus quidam artifex statuam insignem faceret, & vt ille ipse auctor statuę crederetur, relinqueret vnam partem imperfectā, quam omnibus perficiēdam proponeret: vt dum nemo inueniretur, qui id valeret efficere, ipse superueniens & perficiens, ipsa perfectione, se fuisse totius auctorem probaret. Sic fecit Christus in huius hominis creatione: reliquit oculos imperfectos, quos nulla ars, nulla vis naturalis potuit perficere, etiamsi ad multos annos imperfecta
B expectauerit: superuenit tandem idem artifex, & perficit, eadem materia vtens, quā a principio erat vsus: hacq; perfectione se totius hominis auctorem manifestat. Hāc rationē huius mysterij adducunt Ambros. Epist. 75. ad Bellitium. & Chrys. ho. 56. in Ioan. & ante eos Irenęus, lib. 5. cap. 15.

Cur pulueri saliuā addere voluerit.

Sed non est hoc vnum silentio prætereundum: nā posset aliquis objicere his sacris Doctoribus: Deus ex solo puluere terræ fecit hominem: quid est, quod nūc addit pulueri saliuam, & lutum facit? Sciendum illud Gen. 2. Fecit Dominus hominē
C de limo terræ, Hieronymum sic vertisse, limum terræ. Grego. autem lib. 9. Moral. cap. 28. & Aug. lib. 2. de Gen. contra Manichæ. c. 7. explicant hunc limum, de quo homo formatus est, fuisse lutum, nempe terram aquæ commixtam. At huic repugnat vocabulum Hebræum עָפָר quod puluerem significat, quod re- peti- tur. Gen. 3. Puluis es: & in puluerem reuerteris: & inde verbū עָפַר id est, puluerem spargo. Et sic Septuaginta
D verterunt, accipiens puluerem, χοῦν, & sic interpretantur Basi. hom. 11. in Gen. & Chrys. ibidem ho. 12. & aduertūt causam esse, vt per hoc induceretur homo in humilitatē: est enim ex puluere terræ factus, qui est pars inutilior terræ, & fragilior.

Vnde sumenda sit hominis dignitas.

In quo nō est audiendus Philo qui lib. de opificio mundi tradidit, ex præcipuis terræ partibus, hominem esse factum, vt dignitas eius cōmendaretur. Sed fallitur t non

non enim in vili materia eius dignitas cõmendatur, sed in anima ad imaginẽ Dei facta. Gregorius autem, & Augustinus citati, etiamsi videantur cõtrarium dicere: at re vera nõ dicunt, immo de puluere factum esse docent: & luto cõparant in hoc, quod sicut lutum ex aqua, & terra fit, ita homo ex anima & corpore: & ea ratione dicitur ex limo factus. Tamẽ si materiam ex qua fit homo quæramus ab eis, respondebunt ex sola terra: anima enim non fit ex materia, sed totus homo dicitur vt lutum, quia ex materia, seu corpore & anima conficitur, sicut lutum ex aqua & terra. B Apud Hebræos autem lutum dicitur טִיט Si igitur vera hæc est doctrina, tunc consideratione indiget, cur nunc Christus non sola terra, sed simul saliua commixta vsus est. Respondeo cum Aug. tract. 44. mysterium diuinæ incarnationis A hoc facto significatum esse, vt per hoc instruat hominem quidem sola terra factum, at non sola terra reparatum, sed saliua commista. Saliua e capite descẽdẽs filium Dei significat a Patre procedẽtem: hic naturæ humanæ vnitus, medicina factus est, vt homo cæcus mortis tenebris lumen vitæ reciperet. Et hoc est tertium, cur Dominus vsus sit luto, vt qua ratione totus homo sit sanatus, & humanum genus vitæ lumen recepit, ostenderet. Quarto loco Ambros. lib. 3. de Sacram. cap. 2. addit in hoc facto etiam significari, si volumus mentis oculos nostræ sanari, debere lutum super eos ponere, nempe considerare nostram miseriam, fragilitatem, imperfectiones, & peccata: a cognitione enim sui incipit Christiana perfectio. Sed hæc iam ad spirituales sensus spectant.

Et dixit ei: Vade, & laua in natatoria Siloe (quod interpretatur missus.)

COMMENTARIVS.

POstquam liniuit oculos cæci luto, ad natatoriam Siloe mittit lauandum: non enim priusquam lauaretur, visum restituit. Euangelista autem nomen, *Siloe*, interpretatur, apud Hebræos enim, missum significat. Dices, quo modo nouit cæcus hic Christum esse, qui liniebat oculos eius, qui ei hæc præcipiebat? Respondeo vel ex turba, vel ex discipulis intellexisse Christum adesse, & ad eum accessisse, locutumq. esse, quamuis Euangelista non narrauerit: multa enim omittunt Euangelistę, quæ præcipua sunt describere contenti. Latent in his verbis multa, quæ in annotatione tractantur.

ANNOTATIO VII.

Siloe quid.

SVnt aliqua in superioris sententię declarationem annotanda. Primo, Hieronymum Isa. 8. de Siloe sic dicere, Siloe fons est ad radices montis Sion, qui non iugibus aquis, sed incertis horis, diebusq. ebullit, & per terrarum concaua, & antra saxi durissimi cum magno sonitu venit. Hæc Hieronymus qui Siloem eundem esse fontem, qui dictus est Gichon גִּיחוֹן videtur sentire. Tamen, quantum existimo, potius Siloe, nomen est piscinæ & receptaculi, in quod aquæ fontis Gichon recipiebantur, vt Gichon sit nomen fontis, vnde aqua procedebat in Natatoriam, seu piscinam, Siloe autem non fontis, sed ipsius piscinæ, & natatoriæ sit nomen. Fons autem Gichon est, ad quem Salomon in regem vnctus est. 3. Reg. 1. & quem Ezechias obturari fecit, ne inimici, & hostes potum inde haberent. 2. Paralip. 32. dictus sic a verbo A גוח significante erumpere, aut irrumpere, quasi aquæ impetu quodam inde erumperent. Est etiam nomẽ vnius fluuij, qui e paradiso egrediebatur. Genes. 3. ex hoc igitur fonte aqua leniter fluens in Siloem descendebat, quæ erat natatoria, seu piscina, ex qua postea aqua in hortos deriuabatur, inde dicta est piscina hæc שִׁילוֹחַ a verbo שָׁלַח mitto, idest missus, vel quia aqua mittebatur, & descendebat e fonte Gichon in B eam, vel quia aquæ in hortos deriuabantur: figurã gerens Christi, qui a Patre procẽdens, silentio & sine strepitu, id est, inuisibili processione & immutabiliter, homo factus est, & ex eo omnis gratiarum riuus in fideles deriuatur. Et propterea Euangelista Hebraico nomine retento, adhibuit interpretationem, vt Christũ per Siloe significari indicaret, & eius virtute, nõ autẽ aquæ illius cæcum illuminatum doceret.

vt notat Chrysostomus hom. 56. Irenæus A lib. 4. cap. 19. asserit in diebus Sabbatorũ multos curari solitos in Siloa. Siloa, inquit, multos in diebus Sabbatorum curauit, & propter hoc assidebant ei multi in die Sabbatorum. hæc Irenæ. Forsan existimauit esse Siloam piscinam illam probaticam, at re vera non est: hæc enim in ciuitate illa extra erat. Nec probat Irenæus in Siloa ante miracula facta: nec verisimile est, si ita fuisset, Christum missurũ cæcũ ad eam, sic enim non ipsi, sed piscinæ virtus miraculi tribueretur, vnde nec diuinitas eius agnosci posset. Non igitur hæc est probanda sententia.

Cur Dominus cæcum oculis luto delinitis ad natatoriam miserit, vt visum reciperet. Secundo annotandum est, cur Dominus miserit hunc cæcum, oculis luto deliuitis ad natatoriam hanc, vt visum reciperet; distabat enim per miliare ab vrbe. Ad hoc respõdet Chrysostomus hom. 56. id factũ, vt miraculum Christi diuulgaretur. Homo enim cæcus media ciuitate, luto oculis imposito, incedens, omnium pertranseuntium oculos ad se conuertebat: quos veniens, & reuertens cum visu testes oculatos tanti facti habebat: non enim aquæ virtuti id tribui poterat. Hoc verum quidem est, sed adhuc maius aliquid significatum existimo.

Baptismus per aquam Siloe significatus. Ambro. igitur Epist. 76. & lib. 3. de sacramentis cap. 2. dicit aquas Siloe baptismum significare, ad quem sanandus mittitur, luto super oculos imposito. Lutum autem exponit Ambro. epist. 76. doctrinã Euangelicam, quam qui recipit per fidem, necesse est, si illuminari vult, aquas recipiat baptismi. In lib. 3. de Sacram. exponit peccatum, cognito enim peccato per Christi doctrinam, ad baptismi aquas accedit, vt remissionem consequatur. Vt ergo mysterium aquarum baptismi significaret, mittitur hic, secundum Ambrosium, ad Siloem. August. etiam tract. 44. Cathecumenum per inunctum, & per Siloe baptismum exponit. Hæc recte, & vere mihi dici videntur.

Auctoris expositio. At causam propriam huius facti eam esse existimo nempe Dominum voluisse significare, quid suo hoc aduentu, Iudæis eum non recipientibus, futurum erat: nimirum multo amplius excæcandos, quam prius. Si enim cæcus hic ad natatoriam non venisset, non solum visum non recepisset, sed oculi in peiori statu quam ante erant, luto deliniti mansissent. Talis fuit aduentus Domini his, qui eum non receperunt, nec venerunt ad Siloe, idest Christum missum a Deo: obdurati enim magis & excæcati obscurati euaserũt, quod paulo post Dominus explicuit. Veni in iudicium vt, qui vident, cæci fiant: idest, qui sibi videre videbantur, nec me receperunt, cæci facti sunt. Quam cæcitatẽ Isa. 6. prædictã legimus, Excæca cor populi huius. Quo loco ad hoc probandũ vsus est Paulus, Rom. 11. lutum ergo & terra imposita oculis mẽtis eorum fuit aduentus Christi, eorum vitio & culpa, quia ad Siloe noluerunt ire, id est, ipsum recipere: at recipientibus eum illustrati sunt oculi luto doctrinæ, & ad-B uentus sui. Idcirco enim Euangelista Siloe interpretatur, vt Christi figuram gerere indicet. Non solum autem excæcationem incredulorum significauit Dominus, sed ruinam, & vastationem etiam temporalem per Romanos futuram insinuauit, tacite interpretans verbum illud Isa. 8. Pro eo, inquit, quod populus iste abiecit aquas Siloe, quæ vadunt cum silentio, & assumpsit magis Rasin, & filiũ Romeliæ, propter hoc ecce Dominus adducet super eos aquas fluminis fortes, & multas, Regẽ C Assyriorum &c. Cortex litteræ est, quia populus decem tribuum abiecit Regem Iuda, noluitq. esse sub eo, qui per aquas Siloe significatur: quia Salomon in Siloe, seu Gichon, vnctus est, & maluit Reges alienos, propterea traditus est in captiuitatem Assyrijs. At sensus præcipuus est, quia abiecit populus Christũ missum a Patre, traditus est in vastationem, & ruinam, & captiuitatem Romanis. Ita Basil. & Cyril. ibi hunc Isaiæ locum exponunt. & Euseb. lib. 7. de demonstr. Euang. cap. 2. Hoc est D quod Dominus voluit nunc insinuare, in luto, & Siloe ipsos excæcandos magis, atque etiam puniendos, quia eum aduenictem, & velut saliuam terræ coniunctam, hominem factum non receperunt.

Cæci obedientia, & fides. Tertio annotandum est, quanta fuerit huius hominis in hoc facto obedientia, & fides: obedientia quidem, dum passus est oculos luto deliniri, dum per mediam ciuitatem luto delinitus incedit: dum longum spatium viæ perag-E it, adhuc cæcus: nihil respondit, nec obmurmurauit, nec cur sic facis, nec cur aliter non me sanas? dixit; sed prompte, quæ Christus fecit, & iussit accepit, & executus est: magna profecto obedientia. Faciliora iussit Helisæus Naman, vt sanaretur a lepra & obedire noluit, donec a seruis suis maxime rogaretur 4. Reg. 5. Fides vero, quia cum nondum Christum Dei filium esse, nec Messiã, crederet, lutum sibi impositum, & aquas cõmunes

munes ad visum recipiendum profutura sibi existimauit, cum potius hæc visui noceant, & inutilia saltem ex sua natura sint. At virtus Christi ipsius cor excitabat, & adhæc exequenda promptum exhibebat.

Abijt ergo & lauit, & venit videns.

COMMENTARIVS.

PRæcepto Domini obtemperans; abijt ad natatoriam Siloe, & lauit oculos, visuq. statim recepto, reuersus est in ciuitatem. Breuitate verborum, & promptissimam hominis obedientiam, & efficacissimam Christi virtutem in sanando, Euangelista significauit; vt enim ille sine excusatione obediuit, ita & Christus obedientem sine mora illuminauit, & Euangelista breuissima oratione narrauit.

Itaque vicini, & qui viderant eum prius, quia mendicus erat, dicebant: Nonne hic est, qui sedebat, & mendicabat? Alij dicebant; quia hic est. Alij, nequaquam; sed similis est ei.

CVm iam ætatis esset perfectæ homo hic, quãdo visum recepit: simul, & mendicus complures eum annos mendicasse, multisq. notum esse certum est; tantæ tamen rei nouitas præ admiratione multos dubitare fecit, an ipsemet esset, quibusdam non eundem, sed similem, vt euenire solet, alijs eundem se affirmantibus. Illud *Quia mendicus erat,* ponitur vt causa sequentium, nempe quia dicebant; *Nonne hic est, qui sedebat, & mendicabat?* Vicinos, & familiares, eundem esse affirmasse, eos autem, quibus minus ante notus erat negasse probabile est.

Ille vero dicebat, quia ego sum.

HEbraismus est; repetitur vox ipsiusmet cæci, ac si dictum esset, ille vero dicebat, se eundem esse, qui prius cæcus sedebat, & mendicabat. Simile est illud Ioan. 18. Dixi vobis, quia ego sum. Non patitur homo illustratus tantum latere beneficium, tamq. insigne Dei opus occultari; & hoc etiam præter visum receptum, nouum est Dei beneficium, vt tantæ fiat veritatis prædicator.

Dicebant ergo ei: Quomodo aperti sunt tibi oculi?

CVm se esse eum, qui cæcus prius erat confiteretur, consecutum est, vt quærerent, quomodo illi essent oculi aperti. Effectuũ mirabilium, & insolitorũ causas, & productionum modos velle scire naturale est; maxime huius rei causarum naturalium omnem ordinem excedentis. Nec dicunt, quomodo visum recepisti? Sed *Quomodo oculi sunt tibi aperti?* quia non huic potentia sensitiua, seu visiua sola, sed etiam sensorium, & instrumentũ videndi restitutum est. Sunt enim cæci, quibus organum videndi integrum est, potentia tamen visiua propter aliquam organi intemperiem, aut impedita est, aut destructa; at isti cæco etiam organum ipsum deerat: hoc enim luto restauratum est. Vnde Cypri. lib. de bono patientiæ, dicit Christum luto formasse oculos, quod miraculi magnitudinem maxime commendat. Idcirco dicunt, *Quomodo tibi aperti sunt oculi?* solent enim palpebræ esse conclusæ, quando sensoria desunt.

Respon-

Respondit: Ille homo, qui dicitur Iesus, lutum fecit, & vnxit oculos meos, & dixit mihi: Vade ad natatoriam Siloe, & laua. Et abij, & laui, & video.

BReuissimis, & compendiosis verbis totam narrat historiam; plusq. quam interrogaretur respondit. Nam modum illi quærebant, at ipse, & modum, & auctorem tanti operis manifestat: quod & animi grati, & nouam illorum interrogationem impedire volentis, fuit. Nisi enim reuelasset auctorem, secundam sine dubio audisset illorum interrogationem. Cum vero auctoris perfectam nondum haberet notitiam, hominem appellat Christum, nihil altius de eo sentiens, quod meram hominis excederet naturam; quamuis diuinam in miraculo virtutem agnosceret. Quia autem Christus tunc celeberrimi nominis erat, idcirco dicit, *Ille homo, qui dicitur Iesus*, quod certe, vti diximus, ex aliorum vocibus audiuit, sicut & ille cæcus, qui a turba prætereunte nouit, quod Iesus esset, qui trãsiret. Lutum fecisse refert, quia sensit; at ex saliua factum tacet, quia nesciebat nec sensu id perceperat, vt Chrysost. hom. 56. perhibuit.

Et dixerunt ei: Vbi est ille? Ait, nescio.

QVia Iudæorum insaniam, & furorem paulo ante declinauerat Dominus, inuisibilis eis factus, idcirco requirunt: *Vbi est ille?* non animo recto, vt audirent; & crederent; sed vt deferrent, & accusarent, quod sequens factum indicat. nam cæcum ad Pharisæos ducunt; at homo Christi verbo obediẽs statim ac iussus est ire in Siloe natatoriam, a Christo discessit, nec vbi esset, scire poterat. Ideo interrogatus, vbi esset, nescire se respondet.

Adducunt ad Pharisæos eum, qui cæcus fuerat. Erat autem Sabbatum, quando lutum fecit Iesus, & aperuit oculos eius.

ADducunt cæcum ad Pharisæos, vt diligentius interrogaretur, quia eis videbatur, aut saltem dubij erant, an Sabbatum violasset Dominus. Propterea adiunxit Euangelista, *Sabbatum* fuisse *quando lutum fecit, & aperuit oculos* cæci; vt ea de causa a Iudæis adductum esse cæcum ad Pharisæos indicet. Et ita Chrysost. homil. 56. & Euthym. horum prauum animum exponunt.

Iterum ergo interrogabant eum Pharisæi, quomodo vidisset. Ille autem dixit eis: Lutum mihi posuit super oculos, & laui, & video.

CAusam interrogationis particula *Ergo*, indicat: nempe, quia Sabbatum erat, quando lutum fecit, quod in præcedenti sententia dictum est. In quo peruersitas eorum manifestatur. Non eos magnitudo tanti miraculi induxit ad interrogandum, sed malitia prætextu Sabbati ad accusandum, & calumniandum. Non refert omnia, quæ cæcus respondit, Euangelista: sed breuitatis causa aliqua recenset, quia iam prius totam, & integram responsionem descripserat. Probabile est respondisse, lutum fecit, & posuit super oculos meos, & dixit mihi &c. nisi velimus dicere cæcum, cum præsentiret, se accusandi gratia ad Pharisæos adductum, vel eos animo calumniandi interrogare, non respondisse, Lutum fecit; sed *Lutum posuit mihi*: quia illud ex coniectura sciebat, hoc autem sensu percipiebat. Certum relicto incerto prudenter respondet, ne ei, a quo beneficio tanto affectus erat, ex indiscreta responsione aliquo modo noceat, eumq. lædat.

Dicebat ergo ex Pharisæis quidam: Non est hic homo a Deo, qui Sabbatum non custodit.

NOn omnium Pharisæorum hæc erat sententia. Attende autem insipientiam, & malitiam istorum: duæ enim erant in hoc casu illationes, & consecutiones; vna est, visum cæco a natiuitate restituit, ergo hic a Deo est: altera, in Sabbato parum luti confecit ad sanandum, ergo non est a Deo. Quis est tam iudicij expers, qui non videat priorem consecutionem esse fortiorem multo & potentiorem, quam posteriorem? Nam ex tanto facto multo verius concludebatur, esse a Deo, quàm quia parum luti confecit, non esse a Deo: quod etiamsi non ad tantum opus faciendũ confecisset, non propterea sequebatur esse contra Sabbati obseruantiam, cum sit minimæ cõsiderationis ex saliua parum luti conficere. Et esto, fuisset in maiori quantitate, licebat medicis propter sanitatem incertam, & dubiam tuendam medicaměta etiam Sabbato conficere. At malitia excæcabat eos, vt relicta via certiori, & veriori veritatis, ad vanas rationes, & pueriles se conuerterent. Illa particula Ergo, illationem indicat sequentium, nempe ex eo, quia audierunt lutum posuisse super oculos hominis illius Sabbato; ideo intulerunt, *Non est hic homo a Deo.*

Alij autem dicebant: Quomodo potest homo peccator hæc signa facere? & schisma erat inter eos.

MAgis hi sapiebant, qui in partem contrariam opponebant sic: Si Sabbatum transgrederetur, & peccaret in hoc opere, non faceret tantum signum, quantũ hoc est. non enim audebant, nec poterant hi negare auctorem huius operis esse a Deo missum, & virtute diuina id efficere, licet id imperfecte senserint; quia hæc dubitantes, & admirantes proferebant, quod sine vlla hæsitatione, & constanter affirmare debuerant. His ergo, non a Deo esse propter Sabbati prætextam violationem; alijs propter miraculum a Deo esse contendentibus; dissensio, & schisma factum est inter eos. *Schisma* appellat dissensiones, & opiniones inter se differentes: quo vocabulo vsus est. 1. Corin. 11. Paulus, Audio, inquit, inter vos scissuras esse. Hic locus exactius exponetur in annotatione nona, vbi explicabitur illud: *Peccatores Deus non exaudit.*

Dicunt ergo cæco iterum: Tu quid dicis de illo, qui aperuit oculos tuos? Ille autem dixit: quia Propheta est.

CVm inter se dissentirent; illi qui pro Christo sentiebant, ambiguitatis iudicem cæcum ipsum constituunt, sperantes eum, qui Christi virtutem erat expertus, illis patrocinaturum. Esse autem vocem hanc eorum, qui Christum a Deo esse affirmabant, Chrysostomus hom. 57. probat: quia non dicunt; quid dicis de eo, qui Sabbatum soluit? sed de eo, qui oculos tibi aperuit. Præterea qui contra Christum sentiebant, non ad eum, qui beneficio erat affectus se conuertetunt, quem bene de benefactore sensurum, & locuturum arbitrati sunt. Idẽ sentit Euthymius. Particula *Ergo*, causam, & illationem indicat, nempe quia dissentiebant, idcirco ad cæcum ipsum se conuertunt, vtri parti faueret, scire cupiẽtes. Cæcus autem Prophetam esse dicit, quo verbo a Deo esse, & diuina virtute miraculum editum confitetur. Quamuis autem nondum perfectam tunc fecerit confessionem; fuit tamen vera, & recta licet sine articulo *Propheta* ponatur.

Non

Non crediderunt ergo Iudæi de illo, quia cæcus fuisset, & vidisset, donec vocauerunt parentes eius, qui viderat.

CONtra Christum sentientes, vt dicit Euthymius, non crediderunt cæcum natum fuisse hominem illum. Et notanda est particula *Ergo*: nam ex superioribus deducit sequentia, vt sit sensus; illi qui a Deo esse Christum negabant, audientes cæcum illi fauere parti a Deo esse dicentium, cum non haberent aliud refugium, negarunt factum: nam eo admisso, non supererat, quo se tuerentur, sed a Deo esse factum consentire cogebantur. At quo magis veritatem oppugnabant, eo veritas magis confirmabatur: vt enim dicit Chrysostomus hom. 57. huiusmodi est veritatis natura, vt vnde magis oppugnatur, inde magis confirmetur: & quo magis obtegitur, eo clarior euadat. Parentes hominis aduocant, vt ab eis veritatem inquirant: quo facto se ipsos condemnant. Si enim veritas constabat, vana erat parentum aduocatio: si autem incerta erat, cur sententiam protulerunt dicentes: Non est hic homo a Deo, qui Sabbatum non custodit. Præterea, quod valde annotandum est: si iudicarunt Sabbati esse transgressorem, quia lutum fecit: cur non crediderunt illum hominem cæcum fuisse, cum potius id credere deberent, vt causam accusandi haberent, quod lutum fecerit. At senserunt re vera plus posse miraculum ad confirmandum esse a Deo, quam lutum illud ad probandum a Deo non esse: ideo miraculum occultare voluerunt. Varia est profecto, cæca, & inconstans malitia.

Veritatis & naturæ.

Et interrogauerunt eos dicentes: Hic est filius vester, quem vos dicitis, quia cæcus natus est? quomodo ergo nunc videt?

HEbraismus est, ac si clarioribus verbis dicamus; *Hic est filius vester?* & si est vester filius, est ne *Cæcus natus?* & si cæcus natus est, *Quomodo igitur nunc videt?* tres enim sunt hæ interrogationes, vt ex responsione parentum manifestum est. Forsan sperabant Iudæi parentes timore perculsos aliquid contra veritatem dicturos, quo miraculum obscuraretur. Tu autem attende, quomodo Iudæi, etiam nolentes, diuinæ veritati inseruiunt, nam & testes veritatis conuocant: testimonium enim parentes pro veritate perhibent.

Responderunt eis parentes eius, & dixerunt: Scimus, quia hic est filius noster, & quia cæcus natus est; quomodo autem nunc videat, nescimus, aut quis eius aperuit oculos, nos nescimus: ipsum interrogate; ætatem habet, ipse de se loquatur.

AD tres interrogationes factas parentes respondent. Fatentur in primis esse filium suum, & natum cæcum: at quomodo videat, ignorare: & adhuc adijciunt, nescire se quis eius oculos aperuerit. Timore autem Iudæorum inquisitionem in ipsum filium conuertunt, ætatem legitimam, vt in iudicio inquiri possit, habere affirmantes, quo verbo eius confessionem legitimam fore testificantur: quod etiam Iudæorum animos magnopere confundit.

Hæc dixerunt parentes eius, quoniam timebant Iudæos. Iam enim conspirauerant Iudæi, vt, si quis eum confiteretur esse Christum, extra Synagogam fieret: propterea parentes eius dixerunt, quia ætatem habet, ipsum interrogate.

VErba hæc sunt Euangelistæ explicantis parentes timore Iudæorum dixisse se nescire, quo modo, aut quis aperuerit oculos eius, inquisitionemq. in filium

filium conuertisse. Vnde autem timor hic esset, etiam enarrat: quia iam *Conspirauerant*, id est, communi consensu decretum statuerant, vt quicumque cõfiteretur Christum esse, excommunicatus extra Synagogam eijceretur. Ne autẽ ex timore omnia, quæ parentes dixerũt, processisse crederemus, repetit Euangelista ea tantum, quæ ex timore respõderunt, nẽpe: *Ipsum interrogate, ætatẽ habet*: respondeat, quis, & quo modo aperuit oculos eius. Insinuat Euangelista, parentes sciuisse, & intellexisse, at præ timore respondere noluisse. Dices si respondissent Iesum aperuisse oculos, & luto id fecisse, non propterea sequebatur, eos Christum confiteri: non igitur erat cur timerent. Respondeo, si nihil aliud dixissent, certe non extra Synagogam eiecti essent: tamen timuerunt, ne si tantum opus Christo tribuerent, aliquam saltem suspicionem Christum confitẽdi in illorum animos inducerent. Quando enim aliquid valde timemus, etiam, quæ proxima sunt, vel aliquam habere propinquitatem cum illo videntur, refugimus.

Vocauerunt ergo rursum hominem, qui fuerat cæcus, & dixerunt ei: Da gloriam Deo, nos scimus, quia hic homo peccator est.

TEstimonio parentum conuicti sunt, vt crederent cæcum natum esse, nec amplius dubitarunt de facto: vocant ergo iterum hominem, non iam vt inquirant, sed vt auertant a Christi veritate, & eius fide, & dicũt: *Da gloriam Deo*, id est, fatere veritatem, quam nos testificamur: nempe esse hunc hominem scelestum, & peccatorem. *Da gloriam Deo*, formula est, qua vtebantur olim Iudæi, quando ab aliquo veritatis confessio exigebatur, vt apparet Ios. 7. Da, inquit, gloriam Deo, & confitere, & indica mihi: significantes Deum maxime in veritate manifestanda glorificari. Ita nunc hi dicunt. Veritas autem, quam ab eo exigunt, ea est vt dicat, & pronunciet, quod ipsi sentiunt. *Nos*, inquiunt, *Scimus, quia homo hic est* impius &, *Peccator*: confitere hoc tu, & da gloriam Deo, & nostro testimonio crede, nos enim scimus talem esse. Dæmoniaca profecto hæc est superbia: quasi fide dignius sit ipsorum falsum testimonium, quam testimonium Dei tanto miraculo Christum approbantis. Deus enim testatur opere suo Christum esse a Deo, at ipsi testimonio diuino se opponunt. *Nos*, inquiunt, *scimus, quia hic homo peccator est*, & hoc confiteri cæcũ volunt, dicentes: *Da gloriam Deo*, quod, vt Aug. tract. 44. dicit, erat maxime contra Dei gloriam. Absente autem Christo, vt notat Chrysost. hom. 57. dicunt hæc: *Nos scimus, quia hic homo peccator est*, at cum audierunt a Christo: Quis ex vobis arguet me de peccato? nihil probare potuerunt. Proprium hoc est detractorum vitium, vt contra absentes loquantur, ne forte ab innocentibus, si adsint, redargui possint. Detrahentium consuetudo.

ANNOTATIO VIII.

Da gloriam Deo, quid significat.

CHrysost. hom. 57. verbum hoc, *Da gloriam Deo*, in hunc modum exponit. Recognosce hoc opus mirabile a Deo acceptum, non ab hoc homine: nam nos scimus esse eum peccatorem. Quam expositionem etiam sequitur Gregor. lib. 2. in lib. 1. Reg. cap. 2. & Euthymius: nec est insolita hæc forma loquendi in scriptura etiam in eo sensu. Nam 1. Reg. 6. illi Sacerdotes, & Diuini Philistinorum dixerunt: Dabitis Deo Israel gloriam: idest, recognoscetis Deum Israel huius vestræ afflictionis, & pœnæ auctorem. Et placet multis hæc expositio: at non videtur mihi satis accõmoda contextui verborum. Primo, quia responsio cæci non consonat huic sensui: superuacanea enim videtur pars illa: *Cum cæcus essem, modo video*. nec erat ad rem. Secundo, quia non ausi fuissent Iudæi hi opus Deo tribuere, ne eo

dato, Christum a Deo esse, conuincerentur. Nam opus factum esse a Christo, negare non poterant. Nihil igitur de miraculo dicunt, sed sicuti prius dixerunt: *Non est a Deo, qui Sabbatum non custodit*, ita nunc: *Da gloriam Deo*, & confitere verum, nempe hunc esse peccatorem, cuius rei nos tibi testimonium perhibemus. Non nego probabilem esse expositionem Chrysostomi, sed quam secuti sumus in commentario, visa est accommodatior.

Dixit ergo eis ille: Si peccator est, nescio: vnum scio, quia cæcus cum essem, modo video.

COMMENTARIVS.

QVod illi malitiose tacuerant, cæcus exprimit. Illi peccatorem esse affirmarunt, & vt talem confiteretur, a cæco petierunt: ipse respondet, De eo, quod dicitis esse peccatorem, nescio: hoc tamen scio fecisse opus mirabile, quia me cæcum natum illuminauit: hoc expertus sum, hoc testificor, illud *Nescio*. Non dubitando se nescire, dicit, nam vt paulo post apparet, esse a Deo sciebat: sed illud iudicium, ad se pertinere negat. Idem enim est, quod dicit: *Nescio*, ac si dicat, nec affirmo, nec nego: hoc enim ad me non pertinet, quod autem meũ est testificari, hoc manifesto, nempe *Cum essem cæcus*, me videre. Refutat eorum petitionem, vt fateatur eum esse peccatorem, dicens, ad se hoc non pertinere id affirmare, vel negare: nec de hoc se esse interrogandum, sed de facto, quod ipse palam fatetur. Attende verba hæc, *Cæcus cum essem, modo video*, sic interpretanda, vt ex sequentibus verbis constat, nimirum: *Cæcus cum essem*, mihi visum restituit, aut fecit me videre: quasi diceret, nescio an sit peccator, scio tamen eum hoc mihi beneficium contulisse. Si sensus præcedentis sententiæ: *Da gloriam Deo*, esset, Recognosce hoc miraculum esse a Deo, & hoc opus non ab hoc homine, non esset hæc responsio accommodata.

Dixerunt ergo illi: Quid fecit tibi? quomodo aperuit tibi oculos?

NOta particulam *Ergo*, cum ille peccatorem confiteri nollet, quin potius miraculum repeteret, tacite auctorem commendans: idcirco miraculum calumniari conati sunt, cum alia via eum in suam sententiam inducere nequirent. *Dixerunt ergo*, iam non interrogant de re, quam calumniari non poterant, quia visum cæco a natiuitate dare, diuinum erat: sed de modo, vt respondente, lutum fecisse, & posuisse super oculos, quòd Sabbatum non custodierit, insimulent. Incredibilis est horum malitia: tantum opus Dei, tam leuiter calumnia offuscare volebant. Tentarunt primo negare factum, quia diuinum agnoscebant: id non valentes, testium multitudine conuicti, factum calumniantur ex modo, quia lutum fecit: cum modus hic faciendi multo illustrius, & mirabilius efficeret, & redderet miraculum.

Respondit eis: Dixi vobis iam, & audistis: quid iterum vultis audire?

PErtæsus homo vanas Pharisæorum interrogationes, respondit: *Dixi iam vobis, & audistis: quid*, seu qua de causa *iterum audire vultis?* si quod dixi semel non audissetis, merito iterum quæreretis: at, cum audieritis meam responsionem, non est cur amplius audire quæratis. In Greco textu habetur:

Dixi

Dixi vobis iam, nec audistis, & ita legunt, & exponunt Chrysost. hom. 57. & Euthymius interpretantes sic: *Dixi vobis, nec audistis*, id est, nec credidistis. At re vera legitima lectio est nostra, *Et audistis*: hæc enim ratio & causa est, cur secundo non deberent interrogare, quia iam semel audierant. Adde, in eadem significatione sumendum est verbum: *Quid iterum audire vultis?* tum quia esset in verbo ambiguitas nimis proxima, vt in vno loco credere, in altero audire significaret: tum quia illud aduerbium *Iterum*, seu secundo, indicat in eadem significatione sumi verbum audiendi: si enim prius non audierant, non diceretur, quid secundo audire vultis? legendum est ergo: *Dixi vobis iam, & audistis*, ac percepistis dictum meum: *Quid est, quod*, secundo *audire vultis?*

Numquid & vos vultis discipuli eius fieri?

PRudenter iudicio meo se gerit cæcus hic: nouit enim eos summo odio prosequi Christum, factaq. eius calumniari: dissimulat ergo se id intelligere, & eorum frequentes interrogationes calumniandi causa factas, bene interpretari ostendens, dicit: *Numquid*, forsan tam auide hæc iterum audire quæritis, quia etiam, *Vos discipuli eius fieri vultis?* Miro artificio eos pupugit, quasi diceret, cum tantus sit homo hic, qui oculos cæci nati aperire potuit, vosq. sitis homines religionem maxime profitentes, profecto nō aliud mihi vestra isthæc tam exquisita diligentia de vobis pollicetur, nisi vos omnia hęc inuestigare, quia *Discipuli eius fieri vultis*, & propterea omnia prius diligenter inquiritis, ne aliquid temere facere videamini. Tacita est, & acris reprehensio eorum, qui persequebantur, quem vt magistrum debuerant sequi. Chryso. hom. 57. & Euthymius illam particulam *Et, numquid & vos*, indicare asserunt, cæcum hunc se discipulum Christi confiteri, ac si diceret. Numquid etiam vos, sicut ego volo vultis eius fieri discipuli? id credo verum esse, sed simul etiam addendum videtur, non se solum, sed alios multos significare voluisse, qui Christum sequebantur, & profitebantur.

Maledixerunt ergo ei, & dixerunt: Tu discipulus illius sis, nos Moysi discipuli sumus.

NOn potuerunt superbi homines ferre, an discipuli Christi fieri vellēt, interrogari: cęcū conuitiati sunt, & contumelijs affecerunt. Cōuitiū autem fuit: *Tu sis illius discipulus, nos* autem *Moysi sumus discipuli*. Verbum *maledixerunt* apud Græcos potius sonat cōuitium, quàm imprecationem mali, vnde illud: *Tu discipulus sis*, per cōuitium est dictum, idq. indicat cęcum in præcedenti sententia significasse se velle esse discipulum Christi, idcirco cōuitiantes ei, idipsum, vt conuitium, & contumeliam improperant. Sane cęcitas eorum cōuincitur: quod enim erat maximi honoris, tamquam conuitium inferunt. Vnde recte Gregorius. lib. 23. Moral. cap. 1. annotans sæpe bonum dici male, hoc vtitur exemplo: bonum isti protulerunt, nempe discipulum esse Christi: sed male, quia nō studio benefaciendi, aut honorandi, sed conuitiandi dixerunt, quod fuit malitiæ, & ignorantiæ simul. Basilius reg. breuior. resp. 24. Conuitium, inquit, seu maledictum est omne verbum, quod eo animo profertur, vt ex eo contumelia, seu ignominia alter afficiatur, licet verbum ipsum per se non videatur contumeliosum: atque hoc manifestum est ex Euangelio: *Maledixerunt ei, & dixerunt: Tu discipulus illius sis*. Hęc Basilius: si tamen rem consideramus, tale sit semper super nos maledictum, vt Augustinus tractatu quadragesimo dicit.

Nos scimus, quia Moysi locutus est Deus, hunc autem nescimus, vnde sit.

CVr se Moysi discipulos iactent, & Christum auersentur, causam adijciunt, quia sciunt Moysi locutum Deum esse, & a Deo illum esse missum: at vnde sit Christus, id est, an a Deo sit missus nesciunt. Profectò maiora, & efficaciora signa habuerant, vt intelligerent, & scirent Christum esse a Deo, quam vt scirent Moysi locutum esse Deum: & tamen impij, & increduli illud scire, hoc se nescire, dicunt. Nec fuit tam cauta impietas, quin sibi ipsi noceret; nam si nescitis vnde sit, id est, an a Deo sit, nec ne, quare tam asseueranter profertis, a Deo non est, homo peccator est?

Respondit ille homo, & dixit eis: In hoc enim mirabile est, quia vos nescitis vnde sit, & aperuit meos oculos.

MOdeste eorum ignorantiam affectatam, aut dissimulatam arguit, quia dixerunt: *Nescimus vnde sit*. Et est sensus, valde miror quo modo vos ignoretis vnde sit homo, cum ex tanto miraculo facile cognosci possit, vnde sit. Illud *Mirabile*, modeste quidem, sed efficaciter dictum est: & continet sententiam integram, ac si diceret: vix credi potest vos ignorare, vnde hic homo sit: est enim ignorantia nimis indigna vobis, qui tantam scientiam profitemini: aperire enim oculos cæci nati, opus est clare indicans, a quo sit homo, qui eos aperuit. Illud *In hoc*, Grece ἐν γὰρ particula est, loco certe, aut sane. Illud *Et aperuit*, positum est pro causali, quia aperuit oculos, ideo mirabile est vos nescire.

Scimus autem, quia peccatores Deus non audit: sed, si quis Dei cultor est, & voluntatem eius facit, hunc exaudit.

CVr mirabile sit, eos ex tanto opere id ignorare, exponit. Nam trita, inquit, est sententia, quam ego, qui sum vulgaris homo, & idiota, & omnes mei similes scimus: nempe Deum non exaudire peccatores, sed eos, qui colunt eum, & voluntatem eius faciunt. Si igitur iste exauditus est a Deo, cum tantum opus non nisi a Deo proficisci potuerit, profecto peccator non est, sed cultor Dei, & voluntatem eius facit. Nota duas partes hominis iusti, & qui est a Deo: vna est, quod sit cultor Dei quantum ad fidem, & religionem: altera est, vt impleat diuina mandata. Fides, & charitas operans faciunt hominem iustum, & a Deo. In Græco vtroque loco vbi legimus: *Audit, & exaudit*: idem est verbum.

Iusti viri quæ sint partes.

A sæculo non est auditum, quia quis aperuit oculos cæci nati: nisi esset hic a Deo, non poterat facere quidquam.

PRobat exauditum esse a Deo ex opere, quod a sæculo nemo fecit, quod indicat opus esse Dei, & non qualecumque, sed quale nemo Prophetarum, qui a Deo sunt missi, fecit: oculos enim cæci nati nemo vmquã aperuit. Cõcludit ex hoc esse a Deo. Si enim a Deo non esset, non posset quidquam facere ex miris signis, quæ facit, nedum oculos cæci nati aperire. Facile in hoc cæco agno-

sces Spiritum Domini: nec enim tanta in idiota potuit esse sapientia, qua Doctores conuinceret: & illis dicentibus, non scimus, contradiceret, nos, inquit, scimus: nec tam intrepidus animus libere inter persecutores Christum confiteretur, & defenderet, cum ab omnibus etiam parentibus esset derelictus: nisi in eum ille intrasset Spiritus, de quo dicitur Mat. 10. Non estis vos, qui loquimini, sed Spiritus patri vestri. Hoc spiritu afflatus, & confortatus, iam non dicit, nescio an peccator sit, sed palam a Deo eum esse confitetur.

ANNOTATIO. IX.

Difficultas grauis de intellectu eius sententiæ: Peccatores Deus non exaudit.

Grauis est difficultas circa intellectū illius sententiæ, *Peccatores Deus non exaudit:* si enim generaliter exponatur, vt nec in miraculis faciendis, nec in alijs quibuscumque impetrādis peccatores rogantes audiantur a Deo, apparebat facile eius falsitas: nam peccatores a Deo exaudiuntur in multis. quod Basil. lib. de constitut. Monast. cap. 2. docet, & probat illa parabola Lucæ 11. Amen dico vobis etiāsi non dabit illi surgens, eo quod amicus est, propter importunitatem surget, B & dabit illi quotquot habet necessarios. Hoc idem docet Aug. lib. 2. contra epist. Parmen. cap. 8. & probat illo Lu. 18. de publicano peccatore petente remissionē, & obtinente. Nec solum spiritualia, sed etiā temporalia petētes exaudiuntur sæpe peccatores: oratio enim est aliquādo impetratoria, etiāsi meritoria non sit, & multis scripturæ testimonijs id notum est. Nā Ionæ 1. illi idololatræ petierunt liberari a Deo, a tempestate illa, & obtinuerunt. C Quod si sententiam hanc non generaliter interpretemur, sed restringamus ad miracula, & opera huiusmodi, de quibus cæcus hic loqui videbatur, nempe Deum ad peccatorum petitionem non facere miracula, nec opera huiusmodi, quale fuit cæcū natum illuminare; etiam sententia hæc falsitatis redarguetur. Nam certū est per malos quoque & peccatores Deum miracula facere. Matt. 7. Multi, inquit, dicent in illa die: Domine nōne in nomine tuo prophetauimus, dæmonia eiecimus, virtutes D multas fecimus? quibus dicetur: Nescio vos. Quo loco vtitur Iustinus explic. quæ. Gent. resp. 5. ad hoc idem confirmandum. Eandem doctrinam tradunt Augustinus lib. 83. quæst. quæst. 79. & Greg. lib. 9. epist. 58. immo etiam hæreticos miracula facere docet idē Greg. lib. 20. Mor. cap. 9. ex quibus omnibus deducitur difficile esse huiusmodi sententiam cæci tueri.

Deus etiam per peccatores miracula operatur.

Theophylactus hanc interpretādam cēset non generaliter, sed particulariter de A operibus miraculorum, quæ Deus non facit orationibus, & petitionibus peccatorum. Sed hanc responsionē posterior obiectio impugnat: peccatores enim etiam miracula edere certum est. August. autem lib. 2. contra epist. Parme. cap. 8. & tracta. 44. in Ioan. & ante eū Origen. hom. 5. in Isai. dicunt hanc sententiā esse falsam, & ab homine nondū per fidem illuminato pronunciatam, & opponunt contra eam priorem obiectionem factam superius: nā hanc sententiam generaliter dictam accipiunt. Alij eam non generaliter exponūt, sed cum Theophylacto de miraculorum operibus, & veram esse affirmant hac ratione & sensu: Deum non facere miracula per peccatores in confirmationē innocentiæ ipsorum: tunc enim esset mendacij, & falsitatis reddere testimonium, quod Deus non facit. Christus autē non vtcumque miracula edebat, sed confirmans per ea se esse a Deo, seq. voluntatem eius facere, & hoc modo certum est, nisi talis esset, non potuisse quidquam simile facere. Si autem hanc sententiam sic exponamus, vera est, & accommodari contextui recte potest: cæcum enim de his operibus loqui verba ipsius sequentia probant: *Nisi hic esset a Deo, non posset facere quidquam*, nēpe quidquā simile quale fecerat. Rursus cæcum in eo sensu protulisse sententiam hanc, nempe nōn posse Christum facere quidquā in suæ confirmationem innocentiæ, id probat quod omnibus notum erat, Christum miraculis illis confirmare, se esse verum Christum, & filium Dei a patre missum: si autem peccator esset, & non verus Christus, nec talis qualem se profitebatur, non posset talia facere. Superius cap. 3. diffusius egimus de his Christi miraculis, quæ ad huius responsionis explicationem multum faciunt: hæc tertia responsio probabilis est, & olim eam sum secutus.

Nunc autem non improbabiliter alio modo respondendū mihi videtur: in cuius expli-

Authoris expositio.

explicarionem præfupponenda eſt doctrina vera, quam docet Aug.lib.83.quæſtio. q.79. malos quidem, & peccatores miracula virtute diuina facere, ſed non aliquo proprio opere, ſed ſigno iuſtitiæ, vt ſigno crucis, nomine Ieſu, aut aliquo ſimili, quo fides vera declaratur: vt per id probetur veritas illius, cuius ſignum eſt illud, in quo miraculum fit. Cum enim in nomine Ieſu miraculum fit, fides illius, cuius nomine fit, comprobatur. Hoc probat Auguſt. illo Mar. 9. Magiſter vidimus quendam in nomine tuo eijcientem dæmonia, qui non ſequitur nos, & prohibuimus eũ. Ieſus autem ait: Nolite prohibere eũ. Ille igitur illo nomine miracula edens, Chriſti fidem confirmabat: ex illo enim ſigno declarabat, propter quem opus illud, & per quem fieret, népe Chriſtum. Hac ratione infideles, & hæretici miracula edere poſſunt & ediderunt, ſed ſigno aliquo ſanctæ Eccleſiæ, & Chriſti: vt nõ ipſi, ſed is, cuius ſignum eſt, miraculo illo probaretur. At peccator nullus ſua ſimplici oratione, & petitione obtinuit a Deo miraculum: nec tale vnquam audiuimus, vidimus, aut legimus: ſed ſolos iuſtos & Dei amicos impetraſſe talia ſcimus. Hoc igitur eſt, quod nunc cæcus noſter dicit: *Deus non exaudit peccatores*, vt eorum voluntate, & petitione ſigna faciat, ſed iuſtos & ſibi amicos, & gratos. Hoc affirmabat cæcus, quia in tota ſcriptura veteri nuſquam legitur Deus ad orationem, & petitionem peccatoris edidiſſe miraculum. Idcirco dixit: *A ſeculo non eſt auditum*, & verum dixit. Cũ autem certiſsimũ eſſet Chriſtum ſolo ſuo verbo, nõ aliquo ſigno adhibito, nec nomine inuocato, ſed factis quibuſdã proprijs, vt tactu, ſaliua ſua, voce, imperio, oratione miracula feciſſe: recte deduxit eum non eſſe peccatorem. Supponebat autẽ miracula eſſe vera miracula, & diuina virtute facta: cæcum enim natum illuminare ſolius Dei erat, ſimiliter & mortuos ſuſcitare, quorũ iam Chriſtus aliquos ſuſcitauerat. Niſi igitur a Deo eſſet miſſus, & ſecũdum voluntatem eius faceret, & iuſtus eſſet, talia opera non feciſſet. Ex hac doctrina ſuperius poſita non ſolũ ſequitur huius ſententiæ interpretatio, ſed ſophiſma Donatiſtarũ detegitur, qui vtebãtur his verbis: *Deus peccatores non exaudit*, vt probarẽt ſacramentum baptiſmi collatum ab hæreticis non valere, & eſſe reiterandum referente Aug.lib.5.con. Donat. cap. 20. ſed reſpondet Aug. Baptiſmum ſecũdum formam Eccleſiæ conſuetã, non eſſe opus hæreticorum, ſed Chriſti: nec id eſſe exaudire peccatores, quia nihil ipſi conferunt ex ſuo. Si enim ipſi ſuo merito, aut oratione effectũ Baptiſmi operaturi eſſent, vtique nihil facerent: at non id ita fit, ſed Baptiſmo Chriſti ſimile eſt, ſicut quãdo mali nomine Ieſu, aut ſigno crucis, quæ ſua non ſunt, miracula edunt.

Reſponderunt, & dixerunt ei: In peccatis natus es totus, & tu doces nos?

COMMENTARIVS.

Tam manifeſtam, & conuincentem redargutionem ferre nõ valentes, nec habentes quid reſponderent, ad conuitia furore perciti ſe conuertunt, ſuperbiam ſuam aperientes. *Tu*, inquiunt, *natus es totus in peccatis, & nos doces?* Natum totum in peccatis dicunt, quia non ſolum quantum ad animam natum in peccato exiſtimabant, iuxta illud Pſal.50. In peccato peperit me mater mea, id enim commune erat multis: ſed quia percuſſum cæcitate corporis natiua propter peccatum putabant. Peccatum ergo culpa quidem animam, pœna vero corpus infecerat: propterea totum in peccato natum appellarunt, quaſi ipſi etiam non eſſent toti in peccatis nati, qui in anima peccati maculam habebant, & corpus multis miſerijs ſubiectum propter peccatum ſortiti erant: ſicut & omnes naſcuntur homines. Eſt autem vanum, & ſuperbum argumentum, quia cæcus natus erat, etiamſi propter peccatum eſſet, Idcirco non poſſe veritatem nouiſſe, quam ipſi ignorabant. Quia vero nõ ſimplex reſponſio, ſed ſimul conuitium fuit, propterea dicitur, *Reſponderunt, & dixerunt.*

Et eiecerunt eum foras.

NOn sunt contenti solis conuitijs, sed cognoscentes cæcum illum Christum confiteri, in suam iam peruersam, & erroneam sententiam eum pertrahere posse desperantes, e Synagoga eijciunt eum, excommunicant, & a consortio Iudæorum, qui tunc fideles habebantur, separant. Felix cæcus, qui primus pro nomine Iesu contumeliam passus, & absque Synagogis factus est: quod Ioan. 15. Apostolis futurum Dominus prædixit. Cæcus autem, qui nec verbis ipsorum a veritate auerti potuit, nec etiam huius timore pœnę motus est; maluit eijci e Synagoga, quàm ab eius confessione, qui tanto eum beneficio prosecutus erat, recedere.

Audiuit Iesus, quia eiecerunt eum foras: & cum inuenisset eum, dixit ei.

NOn destituit Dominus, qui propter confessionem eius conuitia, & contumelias passus erat, & adhuc pœnam eiectionis sustinebat, sed eum excipit. *Audiuit*, ergo Dominus, quia non sola diuina scientia id nouit, qua nemine referente omnia scit: sed etiam, quia manifestum fuit omnibus huiusmodi factũ, adeo vt fama ad aures exteriores Christi peruenerit, eumq. non casu reperit, sed consilio, & misericordia quæsitum inuenit; & quod ei ad perfectam deerat fidẽ, magnificentissime donauit.

Tu credis in filium Dei? Respondit ille, & dixit: Quis est Domine, vt credam in eum.

NOn tam ad intellectum, quam ad voluntatem refertur interrogatio: vt sit sensus: Vis tu in filium Dei credere? semper enim Deus hominum arbitrio in eorum salute, & fide concilianda vtitur. Ille paratum se exhibet, si modo sciat. Doceri petit: *Quis est*, inquit, *Domine*, filius Dei? eum si mihi demonstraueris credere in eum paratus sum. Dum Christus interrogat hominem exterius, virtute sua, vt agnoscere possit, & velit Dei filium, seq. paratum ad credendum exhibeat, operatur interius. Est autem cum articulo: *Tu credis in ipsum filium Dei*, vt de filio vero & naturali se loqui manifestaret. Aliquando in scriptura verbum actionis ad voluntatem refertur Ioan. 10. Propter quod opus me lapidatis? id est, vultis me lapidare, & Ioan. 13. Tu mihi lauas pedes? id est, vis lauare: ita nunc, *Tu credis*, idest vis, & paratus es credere.

Et dixit ei Iesus: Et vidisti eum, & qui loquitur tecum, ipse est.

QVod petit cæcus, concedit Christus, ostenditq. quis sit filius Dei, & diuino vtitur artificio. *Vidisti*, inquit, *eum*, non dicit. Ego aperui tibi oculos, nec ego sum, sed modeste & efficaciter opus factum ei proponit. *Vidisti*, inquit, *eũ*, quasi diceret: qui cæcus natus es, iam vidisti eum, a quo illuminatus es: ex tuo ipso visu recepto facile cognosces, quis sit filius Dei, nempe ipsemet, a quo visum recepisti, *& qui tecum loquitur*. Seipsum in tertia persona indicat, non tam propter modestiam, quàm vt in illa carne, quæ videbatur, diuinitatem filij Dei latere doceret: quasi non id tantum esset, quod exterius videbatur, sed id quod per se latebat, & per illud quod exterius apparebat, videbatur, & loquebatur.

At

At ille ait. Credo Domine: & procidens, adorauit eum.

Efficacia verbi Christi illuminatus interius credit, & exteriori verbo fidem profitetur. *Credo*, inquit, *Domine*, nempe te esse Dei filium verum: nec verbo contentus, ipso facto, & cultu, vt Dei filium reueretur, & colit. *Procidens*, enim, *adorauit eum*. Illuminatus perfecte corpore, & multo perfectius mente, non vt prophetam, sed vt Christum, & Dei filium verum recipit, & veneratur.

Et dixit ei Iesus: In iudicium ego in hunc mundum veni, vt qui non vident, videant, & qui vident, caeci fiant.

GRaeca non habent, *Ei*, sed, *Dixit Iesus*, vt sermo non ad solum caecum, sed ad praesentes, qui multi aderant, dirigatur. Siue ergo ei, siue multis hoc dictum sit: certum est de multis etiam, qui tunc aderant hec esse dicta. Adorante igitur homine illo, eius Dominus fidem contemplans, profert hanc sententiam, cuius est sensus: Meo in mundum aduentu vnum hoc consecutum est, iudiciu nempe, & discretio multorum in partes contrarias, vt illi, qui non videbant, & simplices, ac ignorantes erant, visum mentis receperint credetes: qui vero videbant, quia scientiam scripturarum, & legis profitebantur, caeci facti sint per incredulitatem. Hoc propter caecum illum dixit, cui datum est, cum idiota & simplex homo esset, in Dei filium credere, & eum agnoscere: cuius etiam multi similes fuerunt: at illi legis Doctores, & Pharisaei sapientes, & scripturas tota die scrutantes, visum mentis, quem habebant, perdiderunt, & incredulitate excaecati sunt. Particula Vt, non causam, sed consecutionem indicat: cum non propterea venerit, vt aliquis excaecaretur, sed culpa eorum ex aduentu hoc est consecutum. Similis est sententia illa Luc. 2. Hic positus est in ruinam, & resurrectionem multorum in Israel. Dictum est hoc in confusionem, & terrorem Pharisaeorum & legis doctorum, qui legis scientiam profitentes, aduenientem Christum non agnouerunt, pleni doctrina cum essent: at rustici, & ignorantes agnouerunt, & receperunt.

ANNOTATIO X.

Expositiones duae illius sententiae: In iudicium ego in hunc mundum veni.

EVthymius duas huius sententiae refert expositiones: vna est, vt *Iudicium* hoc in loco sumatur pro supplicio, & condemnatione, sitq; sensus: Ex meo aduentu cōsecutum est supplicium, & damnatio aliquorum, nempe quod illi qui vident, & sibi sapere videntur, caeci facti sunt culpa sua, & vitio: at illi, qui nō videbant, visum acceperūt per fidem. Ista interpretatio est Chryso. hom. 58. tamē non facile accommodatur verbis: tunc enim iudicium non complecteretur, nisi eos, qui cum viderēt, caeci facti sunt, qui soli damnationem hāc caecitatis receperunt. Cum autem verbum hoc sit generale, complectens vtramque partem, vt iudicium sit vtrisque cōmune, & his, qui excaecati sunt, & ijs etiam, qui viderunt: idcirco adhibet alterā interpretationē, quae accomodatior est, vt hoc iudiciū sit discretionis vnius ab altero. In aduētu autē Christi est haec discretio hominū maxime facta, vt hi excaecarētur: hi vero lumē reciperēt. Hanc expositionē secuti sumus in cōmētario, & ea est Aug. trac. 44.

Sed dices: A quo est hoc iudicium, & discretio facta? Respondeo, a Deo, iustitiā suam cum illis, misericordiam autem cum his exercente. Iuste enim superbos Pharisaeos excaecari permisit, & misericorditer paruulos illuminauit: iuxta illud Mat. 11. Confiteor tibi pater Domine caeli, & terrae, quia abscondisti haec a sapientibus, & prudentibus, & reuelasti ea paruulis. quā sententiam huic praesenti accōmodat Augustinus in quaestionibus noui, & veteris Testamenti capite septuagesimotertio.

Et

Et audierunt quidam ex Pharisæis, qui cum ipso erant, & dixerunt: Numquid & nos cæci sumus?

COMMENTARIVS.

NOn dixit tantum Euangelista audisse quosdam ex Pharisæis, sed adiunxit, *Qui cum ipso erant*, vt hac adiunctione ex ore proprio Christi, eos audisse tunc cum proferebatur sententia, significaret. Nisi enim hoc adiunctum, esset, aliquis existimare posset, eos audisse, quia ab alijs relata talia verba perceperunt, sicut audisse dictus est Dominus, eos e Synagoga cæcum eiecisse. Aliqui igitur ex Pharisæis, qui tunc aderant, talem sententiam audientes dixerunt Christo, *Numquid & nos cæci sumus?* deridentes hæc opponunt, & est sensus. Ecce nos videmus nunc; iuxta tuam autem hanc sententiam oportebat nos esse cæcos, quia ante etiam vidimus, nec cæci fuimus sicut iste, vt tunc videremus. Sententiam Christi de visu: & cæcitate spirituali, ipsi de corporali interpretati sunt per irrisionem & cotemptum. Illud, *Et sumus, & nos*, copulant cum illo cæco. ac si dicerent: fuimus nos etiam cæci sicut iste, cum nunc videamus. Tu enim dicis cæcos visuros, & videntes, cæcos tuo aduentu futuros.

ANNOTATIO XI.

Duplex expositio dicti Pharisæorum.

DVplex expositio huius sententiæ esse A potest. Vna est, vt Pharisæi intellexerint verbum Domini, quod erat de spirituali cæcitate, & visu, & talé sensum percipientes, in eodem responderint. *Numquid & nos sumus cæci* mente qui ante videbamus? Altera est expositio, vt non intelligentes, aut se non intelligere fingentes verbum Christi de visione corporali, & cæcitate interpretentur, & respondeant per quandam irrisionem: Ecce nos videmus, qui prius videbamus, & cæci numquam fuimus. Chrysost. hom. 58. & Euthym. in hoc inclinare videntur: nam eos de corporali cæcitate, & visione intellexisse exponit. Vtraque est probabilis expositio, accommodatior tamen posterior.

Dixit eis Iesus. Si cæci essetis, non haberetis peccatum: nunc vero dicitis, quia videmus: peccatum ergo vestrum manet.

COMMENTARIVS.

DOminus eleganti artificio verba irrisionis illorum in sermonem conuertit serium. Et est sensus, *Si fuissetis cæci*, ea cæcitate, qua ego intelligo nunc, id est, ignorantes, & idiotæ, ac simplices, *Non haberetis peccatum*, nempe infidelitatis: at vos dicitis videre, id est, esse de numero videntium, idcirco cæci estis, idest, infideles, peccatumq. infidelitatis vestrum manet. Illi dicebant, se videre corporaliter, tamen Dominus applicat verbum visioni mentis, quia re vera existimabant se doctores, & sapientes, & propterea excæcati sunt, quia potuerunt cognoscere veritatem, & noluerunt. Illud autem, *Si cæci essetis*, intelligendum est de numero eorum, de quibus dictum est: Veni, vt qui non vident, videât, tales enim visum receperunt; non autem de numero eorum, qui cum vidissent cæci facti sunt; hi enim peccatum habent. Dicit autem, *peccatum vestrum manet*, non tantum propter peccata cetera, vltra infidelitatem quorum remissionem non obtinuerunt, infidelis enim in sua infidelitate nullius peccati obtinet remissionem, ideo eius peccata manent: sed etiam propter ipsum peccatum infidelitatis, & excæcationis culpa eorum contractum, in quo adhuc perseuerabant. Illud *Quia*, non causam, sed declarationem significat, vt sit sensus: Dicitis vos videre, ergo peccatum vestrum infidelitatis manet: quod si fuissetis cæci, non illud haberetis, aut propter fidem quam recepissetis sicut cæcus hic, aut propter ignorantiam probabilem, excusationem haberetis.

CAPVT DECIMVM.

AMEN amen dico vobis, qui non intrat per ostium in ouile ouium, sed ascendit aliunde, ille fur est, & latro. Qui autem intrat per ostium, pastor est ouium. Huic ostiarius aperit: & oues vocem eius audiunt, & proprias oues vocat nominatim, & educit eas. Et cum proprias oues emiserit, ante eas vadit: & oues illum sequuntur, quia sciunt vocem eius. Alienum autem non sequuntur, sed fugiunt ab eo: quia non nouerant vocem alienorum. Hoc prouerbium dixit eis IESVS. Illi autem non cognouerunt quid loqueretur eis. Dixit ergo eis iterum IESVS: Amen amen dico vobis, quia ego sum ostium ouium. Omnes quotquot venerunt, fures sunt, & latrones: sed non audierunt eos oues. Ego sum ostium, per me si quis introierit, saluabitur: & ingredietur & egredietur, & pascua inueniet. Fur non venit, nisi vt furetur, & mactet, & perdat. Ego veni vt vitam habeant, & abundantius habeant. Ego sum pastor bonus. Bonus pastor animam suam dat pro ouibus suis. Mercenarius autem, & qui non est pastor, cuius non sunt oues propriæ, videt lupum venientem, & dimittit oues, & fugit, & lupus rapit, & dispergit oues. Mercenarius autem fugit, quia mercenarius est, & non pertinet ad eum de ouibus. Ego sum pastor bonus, & cognosco oues meas, & cognoscunt me meæ. Sicut nouit me Pater, & ego agnosco patrem: & animam meam pono pro ouibus meis. Et alias oues habeo, quæ non sunt ex hoc ouili: & illas oportet me adducere, & vocem meam audient. Et fiet vnum ouile, & vnus pastor. Propterea me diligit Pater, quia ego pono animam meam, vt iterum sumam eam. Nemo tollit eam a me: sed ego pono eam a meipso. Et potestatem habeo ponendi eam, & potestatem habeo iterum sumendi eam. Hoc mandatum accepi a Patre meo. Dissensio iterum facta est inter Iudæos propter sermones hos. Dicebant autem multi ex ipsis: Dæmonium habet, & insanit: quid eum auditis? Alij dicebant: Hæc verba non sunt dæmonium habentis, numquid dæmonium potest cæcorum oculos aperire? Facta sunt autem Encænia in Hierosolymis: & hiems erat. Et ambulabat IESVS in templo, in porticu Salomonis. Circumdederunt ergo eum Iudæi: & dicebant ei: Quousque animam nostram tollis? si tu es Christus dic nobis palam. Respondit eis IESVS: Loquor vobis, & non creditis. Opera quæ ego facio in nomine patris mei, hæc testimonium perhibent de me: sed vos non creditis, quia non estis ex ouibus meis. Oues meæ, vocem meam audiunt, & ego cognosco eas, & sequuntur me: & ego vitam æternam do eis, & non peribunt in æternum: & non rapiet eas quisquam de manu mea. Pater meus quod dedit mihi maius omnibus est, & nemo potest rapere de manu Patris mei. Ego & Pater vnum sumus. Sustulerunt lapides Iudæi vt lapidarent eum. Respondit eis Iesus: Multa bona opera ostendi vobis ex Patre meo: propter quod eorum opus me lapidatis? Responderunt ei Iudæi: De bono opere non lapidamus te, sed de blasphemia: & quia tu homo cum sis, facis teipsum Deum. Respondit eis IESVS, Nonne scriptum est in lege vestra, quia Ego dixi dij estis. Si illos dixit deos, ad quos sermo Dei factus est, & non potest solui scriptura: quem Pater sanctificauit, & misit in mundum, vos dicitis: Quia blasphemas: quia dixi filius Dei sum? Si non facio opera patris mei, nolite credere mihi. Si autem facio, & si mihi non vultis credere, operibus credite: vt cognoscatis, & credatis, quia pater in me est, & ego in Patre. Quærebant ergo eum apprehendere: & exiuit de manibus eorum. Et abijt iterum trans Iordanem in eum locum, vbi erat Ioannes baptizans primum, & mansit illic. Et multi venerunt ad eum, & dicebant: Quia Ioannes quidem signum fecit nullum. Omnia autem quæcumque dixit Ioannes de hoc, vera erant. Et multi crediderunt in eum.

Amen amen dico vobis.

COMMENTARIVS.

Verba ista esse superioribus connexa, & ad vnam, eandemq. verborum continuationem pertinere, nemo est qui dubitet; qua ratione autem coniungenda sint, & quid Dominus per ea significare voluerit, non æque facile intelligitur, cum tamen sententiæ totius sensus inde maxime pendeat. Est igitur attendendum Pharisæos illo facto impio, quo cæcum a Christo illuminatum propter eius confessionem eiecerunt, duo mundo significasse. Vnum est, eos Christum non verum Messiam, sed Pseudo prophetam, ac seductorem reputare, & talem ab omnibus esse habendum iudicare, quales tunc proximis diebus aliquos experti erant seditiosos, & seductores, de quibus Act. 5. & apud Iosephum lib. 20. de Antiq. cap. 4. & 5. facta est mentio. Alterum est; quod ex priori consequebatur, omnes eos qui ipsum confitebantur, & in eum credebant, esse seductos, & errantes quales apud nos sunt hæretici, aut apostatæ a fide; idcirco eos a Synagoga veluti a fidelium numero separatos eijciebant. Dominus ergo caussam hanc, tamquam rem magni momenti suscipiens, has imposturas tamquam veritati diuinæ contrarias, repellere decreuit. Et qui vel parua data occasione solet multa in audientium vtilitatem docere; tanta nunc proposita loquendi opportunitate, silentio rem præterire noluit, cum vita hominum æterna sit, vt cognoscant verum Deum, & quem misit Iesum Christum. Primo igitur eorum cæcitatem redarguit, quod non videant, nec agnoscant veritatem, quam idiotæ, & humiles erant assecuti. Contra eorum autem impositiones, duas cõtrarias statuit veritates certissimas. Vna est, se non solum seductorem, & Pseudoprophetam non esse, sed potius eos omnes esse seductores, & pseudoprophetas, qui per ipsum non intrant, tamquam verum ostium ouilis; illos vero esse veros, & legitimos pastores, & prophetas, qui per ipsum intrant. Altera est eos, qui in eum credunt, ipsumq. recipiunt, non solum non esse extra numerum fidelium, immo neminem esse de ouili Dei, nec inter oues, & fideles computandum, qui in eum non credit, nec per ipsum intrat. Parabola igitur de fure, & pastore, & ostio priorem veritatem harum docet, quod valde est attẽdendum: eo enim tendit, vt ostendat se esse velut ostium ouilis, per quod non intrantes, fures sunt, & latrones, qui uero intrant, pastores sunt. Nec hæc parabola assumpta est, vt Dominus se esse pastorem significet; hoc enim postea ipse adiunxit, ne ostium solum esse crederetur, quasi non esset etiam pastor; nũc autem ostium se esse declarat, per quod intraturi sunt, qui pastores in ouili sunt Dei, & qui nõ intrant, latrones sunt. Et hoc ea ratione factum est, quia illi Iudæi tamquam Pseudoprophetam habebant eum & proclamabant: in quo etiam insinuat, nisi ipsi in eum crediderint, & non credentes, & potestatem in oues Christi exercere voluerint; futuros etiam latrones & fures, non pastores. Cum autem quę dicenda erant magni sint momenti, vtitur asseueratione in arduis docendis familiari dicens: *Amen amen dico vobis.*

Quomodo Parabola hæc superioribus sit cõnectenda.

Parabolæ scopus exponitur.

ANNOTATIO I.

Cõmunis sentẽtia reijcitur.

Chrysost. hom. 58. Euthym. & Theophylactus quos multi sequuntur, sic connectunt, & exponunt hanc parabolam, vt Christus se esse verum pastorem per eam significet; idq. ea occasione, quasi obiectioni tacitæ Pharisæorum respondeat. Cum enim eos dixisset cæcos, & qui non viderent: poterant respondere, nos tibi

non credimus, quia seductores, non verus Christus, & pastor: idcirco Dominus se esse verum pastorem hac parabola docet. Sed hæc communis expositio non probanda videtur. Primo quia non propter ea, quæ objicere poterant Pharisæi verbis illis, *Vt qui videant, cæci fiant*, hæc Dominus docet: sed propter principale negotium, quo eijcientes a Synagoga, credentes in eum, facto ipso Christum seductorem declarabant, omnesq. credentes in eum, seductos, & veluti hæreticos iudicabant. Hic enim cæcus fuit primus, in quẽ non verbis solum, sed etiam opere ipso propter Christum inuecti sunt. Idcirco Dominus protulit ea verba nempe eos esse cæcos: & rursus adiunxit doctrinam contra imposturas eorum, non verbo tantum prolatas, sed ratione etiam confirmatas. Secundo, quia in hac parabola id solũ Dominus voluit ostendere, se non esse seductorem: sed eos potius, qui ouibus præesse volunt, & ipsum non recipiunt, nec in eum eredunt, esse seductores, fures, & latrones: quod si adiunxit se esse pastorem, id non ad scopum parabolæ pertinet. Tertio, quod si is esset scopus, concludenda erat parabola sic: Ego sum pastor; at non est talis conclusio, sed Ego sum ostium. Hæc omnia in prosecutione expositionis multo magis declarabuntur, & confirmabuntur.

Qui non intrat per ostium in ouile ouium, sed ascendit aliunde, ille fur est, & latro. Qui autem intrat per ostium, pastor est ouium.

COMMENTARIVS.

Parabolam proponit: Qui in ouile, inquit, ouium per ostium intrat, pastor est; qui vero aliunde ascendit, fur est, & latro. Ostium igitur ouilis discernit pastores a furibus, & latronibus. Fures, quia latere, & secure rapere quærũt, ostium fugiunt, ne in eos pastores insurgant, & deprehendantur: latrones aditum, & ingressum facilem per ostium non sperantes ab ostio diuertunt: vtrique ergo viam sibi facientes, septa aut maceriem transiliunt; ideo ascendere aliunde dicuntur. At pastor ingressum facilem habens nec latere quærens, cum nihil timeat, non ascendit aliunde, sed intrat per ostium. Fures, vt docet Hiero. Oseæ 7. insidiantur, & occulta fraude decipiunt; latrones audacter aliena diripiunt. Adde fures rebus; latrones etiam vitæ insidiari. Hæreticos furibus Ecclesiæ, Tyrannos latronibus comparare possumus. Fur arte, latro potentia nocent. Et attende verba, *Qui intrat per ostium pastor est ouium*, intellige de ijs, qui intrant propter oues ipsas: de his enim est sermo, nam oues etiam præter pastorem intrant per ostium.

Quo differant fur & latro.

Huic ostiarius aperit, & oues vocem eius audiunt, & proprias oues vocat nominatim, & educit eas.

Conditiones pastoris prosequitur, vt a fure, & latrone adhuc magis secernatur: simul etiam quia aliquibus harum vsurus est postea, vt se esse uerum pastorem, & Christum manifestet. Nam primus, & princeps pastorum Christus, aliqua habet communia cum pastoribus suis, quos vt ministros, & vicarios in ouili constituit. Primo igitur accedenti ad ostium pastori aperit ostiarius: non autem furibus, aut latronibus. Secundo ingredientis pastoris vocem oues discernunt, & pastorem agnoscunt, ex consuetudine, & frequentia vocis: hoc enim significat: *Vocem eius audiunt*, id est, cum ex voce discernunt. Tertio proprijs nominibus oues vocat. Quarto educit eas ad pascua. Hæc sic intellige; ingreditur pastor ouile, vt ad Pascua educat oues, nominatim eas vocat, & ipsæ pastoris voces agnoscentes obediunt,

Pastoris proprietates.

diunt, & veniunt ipsum sequentes. Est igitur prima conditio pastoris, ingressus per ostium: secunda, ostiarius aperit: tertia, ab ouibus ex voce agnoscitur: quarta nominatim vocat eas: quinta, ex ouili ad pascua educit.

ANNOTATIO II.

Ostij, & ostiarij nomine quis intelligendus.

QVid per ostium, & ostiarium hoc in loco intelligendum sit, tractant Doctores. Chrysost. homil. 58. Ostium diuinas scripturas legis, & Prophetarum interpretatur: cum per has ingressus sit Christus. Præmissæ sunt enim scripturæ, in quibus, quæ futura erant in Christo, & per Christum prædicerentur: vt adueniens Christus per ea agnosceretur, quæ prædicta sunt: hoc igitur est ostium. Ostiarium autem dicit esse Moysem, cui leges diuinæ concreditæ sunt. Idem Euthymius cum alijs sentit. At August. tract. 45. Christum ipsum ostium, Spiritum Sanctum autem dicit esse ostiarium, tract. 46. quam expositionem amplectuntur aliqui: hi enim omnes parabolam de pastore vero, qui Christus est, exponunt. Ista tamen expositio maxime Chrysostomi non videtur accommodari posse. Cum enim Christus se esse ostium interpretetur, non video qua ratione aliud præter Christum alicui exponere liceat: quod si aliud ostium ab hoc discernas, erit profecto in verbis Christi confusio, dum vnū ostium in primis, alterum in proximis verbis intelligit, cum non explicuerit, quod sit illud primum.

Christus est ostium.

Ipse ergo est ostium, quatenus per ipsius fidem ingressus patet in ouile Ecclesiæ pastoribus, & ouibus, & per ipsum discernuntur latrones, & fures a veris pastoribus Ecclesiæ, & semper discreti sunt etiam ante aduentum eius: nam qui creditur nunc venisse, prius venturus credebatur. Hoc igitur est, quod statuit docere, se esse ostium hoc, adeoq. a veritate abesse calumniam Pharisæorum eum seductorem dicentium: vt ij sint potius seductores, qui non ipsum recipiunt, ij vero veri pastores, & Prophetæ, qui eum confitentur, & confessi sunt. Adde scripturas non esse ostium Christi, sed ipsum Christum esse earum ostium, quod constat A ex Prouerb. Beatus vir, qui audit me, & vigilat ad fores meas quotidie, & obseruat ad postes ostij mei. Ostium hoc Christus est, per quem ad Deum ingredimur. Fores, & postes ostij huius, scripturæ sunt: ad quarum studium & obseruationem Spiritus sanctus exhortans dicit: Beatus ille, qui intentus est postibus & foribus ostij mei: id est, vigilat & considerat scripturas, vt dum videt impleri, quæ prædicta sunt in eis, sciat & discerB nat tempus aduentus Christi: sicut qui intentus est foribus, & postibus ostij clausi, quando motum, aut strepitum percipit, iam aperiri ianuam agnoscit. Christus ergo ostium ipsum est, clausum scripturis legis, & Prophetarum, velut foribus, & postibus.

Spiritus sanctus Ostiarius est.

Præterea Moyses nō aperit ostium scripturarum credentibus in Christum, sed potius Spiritus sanctus ipse. Nec solis scripturis Moysis continebatur Christus, sed C etiam prophetarum: non igitur ipse est ostiarius. Ostium igitur Christus est, non sui quia de se non loquitur in parabola, vt velit significare, se esse pastorem: solum enim docere conatur se non esse seductorem, sed eum, per quem in ouile Ecclesiæ ingrediendum est: & qui per eum intrat, verum esse pastorem, qui vero aliunde furem, & latronem. Veri igitur pastores, & prælati per Christum intrant, his Spiritus sanctus aperit ianuam: quia D fides ipsa, per quam ingreditur, donum est Spiritus sancti: potestatem veram eis impertit, vt quæ faciunt rata sint. Oues etiam vocem agnoscunt, quia verus pastor doctrinam antiquam, & iam in Ecclesia receptam docet, & per legitimam potestatem & veram doctrinam pascit, & ad pastum educit oues: &, si vt debet officium exercet, nominatim vocat: quæ postea omnia exactius declarabuntur.

Et cum

Et cum proprias oues emiserit, ante eas vadit, & oues illum sequuntur, quia sciunt vocem eius. Alienum autem non sequuntur, sed fugiunt ab eo, quia non nouerunt vocem alienorum.

COMMENTARIVS.

Alia Pastoris proprietas.

SExta conditio boni pastoris, est ante eductas, & emissas oues vadit, eas ducens, & viam dirigens ad pastum, & oues sequuntur eum ante euntem, quia vocem agnoscunt. Nam pastor sonos & voces emittit, oues vocans, quas agnoscentes, ipsum præeuntem, & ducentem sequuntur. Alienum autem non solum non sequuntur, sed potius fugiunt, quia vocem eius non agnoscunt; non enim assuetæ sunt vocibus alienorum. Possumus hæc verba in duas conditiones distinguere, veri pastoris, vt sit sexta, oues præire, septima autem oues sequi. Possumus etiam vnam, & eandem conditionem, ex vtraque perfectam facere: & erit sexta.

ANNOTATIO III.

Pastoris est sequi, & etiã antecedere greges.

ATtende pastores, & sequi, & antecedere solere oues, seu greges. Quando enim educuntur ex ouilibus, aut in aliquem locum transferuntur, præcedit dux viæ pastor, dirigens ad pastum, vel locum in quem ducuntur: & hic est pastor notus ouibus, vt vocem eius audientes ipsum sequantur. Alij etiam sequuntur oues, ne aliqua ouis defessa maneat, aut aliqua de causa recedat a grege: indigent enim oues & greges, non ductore solum, sed & custode. Hinc est, quod in scriptura aliquando vnum, aliquando alterum legimus. Psal. 77. De post fetantes accepit eũ. Et 2. Reg. 7. Ego te tuli de pascuis, sequentem greges. Est enim vilius officium sequi, & solet esse seruorum, atque famulorum. Psalm. vero 79. dicitur: Qui regis Israel intende, qui deducis velut ouem Ioseph. Verbum deducis נֹהֵג Septuaginta verterunt ὁδηγεῖς, a verbo ὁδηγέω, quod significat duco, seu dux sum, inde ὁδηγὸς, id est dux, qui præcedit, & viam demonstrat. Et Ierem. 17. Ego autem non sum turbatus te pastorẽ sequens. Ecce pastor præcedit. De hoc igitur pastore dicitur. Ante eas vadit. Hinc sequitur obiectionem Chrys. hom. 58. non esse validam: inquit, enim solere pastores sequi, non præcedere. Nec responsio eius videtur satis accommodata, dum ait pastores quidem sequi nõ pręcedere: sed vt Christus se omnium ad veritatem inueniẽdam ducem ostendat, contrarium pastoribus morem seruat. Quæ responsio non videtur legitima: nam ex similitudinibus pastoris materialis, se verum pastorem esse ostendit. Oportet ergo materialem pastorem oues præcedere: nisi enim præiret potius se non esse verum pastorem probaret.

Pastor quid custos, & ductor dicitur.

Recentiores nescio quæ in hac parte sine auctoritate docent: veritas ex scriptura, & experiẽtia ipsa satis patet. Sunt enim qui præeunt, & sunt qui sequuntur. Illi vt dirigant, hi vt custodiãt. Dirigere est proprium eorum, qui noti sunt ouibus: non enim sequuntur, nisi cuius vocem, aut habitũ ex frequenti sensatione cognoscunt.

Hoc prouerbium dixit eis Iesus. Illi autem non cognouerunt quid loqueretur eis.

COMMENTARIVS.

NOn intellexerunt Pharisæi, quid Dominus in parabola superiori significare voluerit: quamuis enim verborum corticem perciperent, tamen sensum prætensum non sunt assecuti. Habet enim parabola seu similitudo, præter communem verborum intelligentiam, latentem quandam significationem, quæ ex collatione, seu similitudine intelligentiæ prioris accipitur. Hanc non percepe-

perceperunt increduli illi homines. Et recte hoc est a Domino factum, vt se esse cæcos, & non percipere, quæ dicebantur, vel ipsa experientia discerent: & quod verbo non credebant, opere ipso probarent.

ANNOTATIO IV.

Prouerbiũ quid significet.

PRouerbium hoc loco Græce dicitur, A παροιμία: est autem dictum commune, quod per hominũ ora passim circumfertur, quod alio nomine Adagium vocamus. Hoc autem loco, non in hac sumitur significatione, sed vt idem sit quod parabola. Græce παραβολή, quasi comparatio & similitudo: frequenter enim vnum pro altero vsurpatur, & prouerbium parabola, & parabola prouerbiũ dicitur in scriptura. Apud Hebręos autem est מָשָׁל Prouerbium igitur, parabolam significat in hoc loco: cuius cum alter sit sensus, præter eum, qui ex communi vocum significatione concipitur, explicatione indiget, aut diligenti studio, vt intelligatur, opus est. Verbum autem Hebræum commune est, & prouerbio, seu adagio, & parabolæ: nam Ezech. 18. pro adagio sumitur. Quid est quod parabolam vertitis in prouerbium? In Hebræo est verbum cum nomine, vt solent sæpe Hebræi facere, ac si barbare diceremus, quid est, quod prouerbiatis? non enim Latinũ verbum habemus, sed nomen: id est, frequenter hoc prouerbium profertis. Ac Psal. 18. Inclinabo in parabolam, aurem B meam. In Hebræo idem est nomen & pro parabola accipitur. Explicare autẽ differentiam inter parabolam, prouerbium & exemplum, & diffinire singula, non est nostri hoc loco instituti.

Dixit ergo iterum eis Iesus: Amen amen dico vobis, quia ego sum ostium ouium.

COMMENTARIVS.

CVm intelligerent allegoriam sententiæ præcedentis, dignatus est Dominus explicare: & hoc illa particula *Ergo*, indicat, ac si diceret: cum non assecuti essent Pharisæi sensum, propterea Dominus hæc iterum, & secundo loco adiunxit, vt quæ non erant intellecta, exponeret. Asseueranter igitur se ostium ouium esse dicit: vt enim per ostium aditus, & ingressus patet in ouile: sic per Christum, & fidem in ipsum ingrediendum est in Ecclesiam Dei, & in regnum cæleste. Qui enim de Christo non recte sentit, ab ouili hoc excluditur, nec ei patet ingressus. Quibus verbis significat illos Pharisæos esse extra Dei, & Christi Ecclesiam: quamuis sibi maxime præcipuum locũ in Synagoga tenere viderentur: cæcum autem illum ab eis reiectum, non esse vere exclusum ab ouili Dei. Hic enim per ostium verum intrauit, illi autem ostium hoc per quod oportebat ingredi respuerunt. Hinc patet causa, cur Dominus se ostium esse dixerit: quamuis enim pastor sit, vt inferius docebit: tamen quia parabola hæc eo tendebat, vt Pharisæos ostenderet de ouili Dei non futuros, nisi in Christum crederent: decipiq. valde, putantes de Synagoga merito eiectum cæcum, quia in eũ crediderat, cum ipsi potius extra Synagogam veram essent: propterea dixit, *Ego sum ostium*, Si enim pastorem se diceret, non videretur excludere eos ab ouili, sicut manifeste excludit, quando ostium se esse dicit: qui enim non intrant per ostium, fures sunt. Et attende non simpliciter ostium se esse dixisse, sed *Ostium ouium*: vt veritatem etiam secundam superius narratam doceret, nempe non ostium tantum pastorum, sed etiam ouium esse: vt nec inter oues quidem Dei sit, qui per ipsum non intrauerit: & rursus omnes intrantes esse oues, siue pastores sint, siue tantum oues. Hæc verba satis probant ostium illud, de quo superius mentio facta est, non esse scripturas, sed ipsum Christum. Nec eam sententiam esse pronuntiatam propter Christum, sed propter alios ministros, & pastores, qui veri non sunt, nisi per eum ingrediantur: vt ex eo

Quo modo Christus ostium.

Quare Christus ostium dicitur ouium.

Pharisæos

Pharisæos argueret, qui se veros pastores, & prælatos existimabant: cum tamen Christum, qui ostium est, reiecerint, cæcumq. illum excluserint, qui vere per ostium intrauerat. Esse autem hęc verba explicationem præcedentis parabolæ præter contextum ipsum, indicat illa particula *Ergo*, quæ eo posita est, vt significet Dominum hanc posteriorem addidisse sententiam: quia Iudæi non intellexerant priorem. Si autem non esset hæc explicatio prioris, non recte, nec accomodate ista connecterentur. Ostium igitur Christus est, per quod oues, & pastores oportet in Ecclesiam Dei ingredi.

Omnes, quotquot venerunt fures sunt, & latrones.

PRosequitur parabolæ explicationem contra pastores falsos: quos Latrones conuincit esse, quia se ostium ouilis, & ouium faciebant, & eas a vero Christo auertebant, sibi pastoris officium vsurpantes. Restringenda est autem sententia hæc generalis per præcedentem, vt sit sensus: Omnes qui venerunt se pastores ouium dicentes, aut Christum se esse iactantes, quia per ostium verum non intrarunt, fures fuisse, & latrones. cum non aliud sit ostium præter Christum, & qui per eum non intrant, oues non sunt, multo minus pastores. Hoc dicit propter nonnullos, qui ante eius aduentum, se tamquam Christum, & Messiam populo annuntiarunt, vel quod proprium Christi erat, sibi vsurparunt: quales fuerunt Theodas, & Iudas, de quibus habetur Act. 5. & si qui sunt alij. Hi enim deceperunt multos Iudæorum, eis persuadentes, se esse promissum Christum, aut quod Christi erat profitentes. Hi sunt fures, & latrones: at Christus est verum ostium, & qui per ipsum non intrat, de ouili non est. In Græco habetur, quotquot venerunt ante me, & ita Chry. Euthy. & ceteri Græci legunt.

Christus de eis loquitur, qui se veros pastores mentiebantur.

ANNOTATIO V.

Contra Manichæos, hoc loanuis loco abutentes.

MAnichæi Prophetas contemnentes & damnantes, hoc loco abutebantur quia quotquot ante Christum venerunt, fures & latrones fuerūt, vt auctor est Augu. lib. 5. contra aduersarium legis, & prophetarum, cap. 4. Sed verbum sequens, vt recte Chrysost. hom. 58. dicit, hanc hæresim conuincit: nam sequitur, oues non audierunt eos, quod in laudem ouium dictum esse nemo negabit: at oues audierunt Prophetas, & si non audissent, essent maxime reprehendendæ: non igitur sententia hæc propter eos dicta est.

Quos dicat fures & latrones.

Qua vero ratione Prophetæ ab hac sententia excludantur, nō eodem modo omnes exponunt. Aug. loco citato dicit excludi illo verbo, *Venerunt*: veri enim prophetæ non venerunt, sed missi sunt: Pseudo prophetæ autem a se ipsis venerunt, iuxta illud Ierem. 23. Non mittebam Prophetas, & ipsi currebant: non loquebar ad eos, & ipsi prophetabant. Hæc ergo sententia secundum mentem Aug. omnes generaliter falsos prophetas cōcludit. Idem dicit Hiero. Olea. 7. & ante eos eandem explicationem adfert Clem. Alex. lib. 1. A Stromat. vt venire dicantur, quia non missi, sed a se ipsis venerunt: nec tantum Pseudo prophetas comprehendit in ista sententia, sed & illos Philosophos, qui dogmata erronea, & falsa tradiderunt, se hominum magistros & doctores facientes. Sed hæc expositio non firmo innititur fundamento: nam venire etiam dicuntur, qui missi sunt. Ioan. 1. dicitur de Ioanne, Hic venit, vt testimonium perhiberet de lumine, qui tamen paulo ante dicitur a Deo missus. Præterea non esse sic limitandam sententiam, probant sequentia verba, cum dici- B tur: *Quotquot venerunt, fures sunt: ego veni, vt vitam habeant*. Si propterea quia venerunt, dicūtur fures, non erat dicēdū: *Ego veni*, sed ego sum missus, quā obiectionē sensit Aug. tract. 45. & aliter limitauit.

Aliqui nostro sæculo limitant hāc sententiam sic, *Quotquot venerunt*, se Christum seu Mesiam esse annūciantes, fures fuerunt: sed nimis esset tunc restricta hæc sententia, nec cōstat aliquos tales præcessisse, qui se Christum iactassent, & mentiti essent. Iudam enim, & Theodam Christū se professos esse non legimus.

Accom-

Expositio textui conuenientior. Accommodatior erit expositio, si non de omnibus Pseudo Prophetis, nec de his solis, qui se esse Messiam mentiti sunt interpretemur: sed de illis etiã, qui, quod A Christo erat propriũ, modo aliquo vsurpabant: quales illi duo fuerunt, de quibus Act. 5. legimus: hi enim omnes non per ostium intrabant, quod vere est Christus.

Sed non audierunt eos oues.

COMMENTARIVS.

ILlos fures, & latrones fuisse, signo quodam probat veri, & falsi pastoris, quia oues eos non audierunt. Prædicarunt quidem, & annuntiarunt se esse Christum, & Messiam aut se eas habere virtutes, quæ Christi futuri erant: sed oues vocem eorum, tãquam alienorum, non audierunt, nec eos secuti sunt. Quamuis enim aliqui eos receperunt, vt habetur Act. 5. tamen omnes cum ipsis perierunt: electi autem, & fideles veri non audierunt eos, nec voci ipsorum auscultarunt: si autem veri fuissent pastores, oues vocem eorum audissent.

ANNOTATIO VI.

Quo modo verũ sit fures & latrones ab ouibus nõ fuisse auditos. AVg. tract. 45. magnam difficultatem mouet, qua ratione dictum sit: Oues non audisse Pseudo Prophetas, fures, & latrones illos, cum certum sit multos ex electis aliquo tempore deceptos extitisse. Sicut multi sunt reprobi, qui aliquo tempore veritatem sequuntur: modo autem multi sunt electi, qui inter infideles, aut inter peccatores adhuc viuunt pessime: multi etiam hæresibus sunt obcæcati, qui tamen conuertendi sunt ad veritatem. Sicut ecõtrario non desunt, qui nunc bene viuunt, male postea victuri, & malo fine vitam finituri. Ergo oues vocem latronum audire potuerunt, & sequi. Recitat Aug. quorũdam responsionem: nempe tunc non esse oues, quando fures audiunt, & sequuntur. Huic opponit Aug. illud Ezec. 34. Errantem ouem non reuocastis: ouis igitur erat, A etiã quando errabat. Idcirco alteram ipse adhibet responsionẽ: oues non audisse eos, quia non in ea voce audienda perseuerarunt. Quãuis enim aliqui electi ad tempus falsos Doctores, & Pseudo Prophetas audiant: resipiscũt & recedũt ab eis, ad suũq. verum reuertuntur pastorem. Hæc Aug.

Possumus etiam aliter respondere, vt non de electis tantũ, & prædestinatis hæc exponamus: nam oues fideles omnes sunt, B siue reprobi, siue electi, & ad ouile tam hi, quam illi pertinent: oues igitur non eos audisse dicuntur, quia illi, qui populum a lege, & Prophetis auertebant, paucos sui erroris defensores, & discipulos habuerunt, breuiq. omnes perierunt: at verum Christum nõ pauci, sed innumeri populi ex Iudæis, & Gentibus erant audituri, nec nomen eius vmquam cessaturum.

Ego sum ostium: per me, si quis introierit, saluabitur.

COMMENTARIVS.

ITerum repetit se esse ostium: prius enim esse ostium dixerat ratione pastorum, vt parabolam explicaret & alios omnes, qui Pseudochristi extiterunt, reijceret. nunc iterum repetit se ostium esse: vt probet esse ostium respectu ouium, sicut & pastorum, omniumq. qui in ouile intrant: *Qui per me*, inquit, *introierit vitam* habebit, & *saluabitur*, & sumitur similitudo ab ostio ouilis. Sicut enim oues in ouile per ostium intrantes, ibi conseruantur, & tutæ, ac sæcuræ manent a lupis vitæ earum insidiãtibus: sic qui in Ecclesiam per Christum intrant, vitam habent, & ab hostium potestate liberantur, extra quam Eccle-

ſiam ſalus, ſpiritualiſq. vita non eſt. Argumentum veri oſtij eſt, quando per ipſum in ouile verum ſalutis intratur. Illi fures oſtia fuerunt, non ouilis, ſed macelli: perierunt enim omnes illi, qui illos ſunt ſecuti, vt patet Act.5. Ad hoc enim alludit Dominus dicens: *Per me ſi quis introierit, ſaluabitur.* quaſi oſtiū ſit non macelli, ſed ouilis, vbi non mactantur, ſed ſaluantur oues.

Et ingredietur, & egredietur, & paſcua inueniet.

Ingreſſus & exitus nomine quid ſcriptura ſignificet.

NOn ſolū, qui per Chriſtum ingreditur in ouile Eccleſiæ, ſalutē & vitam cōſequitur: ſed in omnibus ſuis actionibus, & operibus, ſiue occultis ſiue manifeſtis dirigitur, & proſperatur, iuxta illud: Omnia, quæcumque faciet, proſperabuntur. & eſt metaphora ab ouibus, quæ ſiue ingrediantur, ſiue egrediantur, quocumque ſe conuertunt, inueniunt paſcua. Tanta eſt fecunditas, & vbertas ouilis Chriſti, quæ eſt ſancta Eccleſia. Phraſis eſt Hebræa egreſſum, & ingreſſum appellare omnia negotia, & opera hominis. ſic.2.Reg.3. Ioab dixit ad Dauid: Ignoras Abner filium Ner, quoniam ad hoc venit ad te, vt deciperet te, & ſciret exitum tuum, & introitum tuum? id eſt omnia opera tua, ſiue quæ in ſecreto, ſiuæ quæ in manifeſto agis. & 3. Reg.3. Ego ſum puer paruulus ignorans in ingreſſum, & exitum meum? id eſt neſciens, quæ me oportet facere, ſiue in his quæ ad me, ſiue in his, quæ ad regni adminiſtrationē pertinent. & Pſ.120. Dominus cuſtodiat introitum tuum, & exitū tuū: id eſt, in omnibus operibus tuis, ſiue quæ ad te, ſiue quæ ad alios ſpectant, ſiue publica, ſiue ſecreta protegat, & conſeruet te. Sic etiam nunc dicitur, vbique inueniet paſcua diuinæ doctrinæ, & gratiæ, iuxta illud Pſal.22. Dominus regit me, nihil mihi deerit, in loco paſcuæ ibi me collocauit. & Ezech.34. In paſcuis vberrimis paſcam eas, & in montibus excelſis Iſrael erunt paſcua eorum. quæ verba Hieronymus de militante, & triumphante Eccleſia exponit.

ANNOTATIO VII.

Ingredi, & egredi multifariā exponitur.

A Vguſt. tract. 45. duplicem ſuperioris ſententiæ adfert interpretationem. Vna eſt, vt per exitum opera exteriora, per ingreſſum, opera interiora intelligantur: in vtriſque enim a Deo oues Chriſti paſcuntur. Et conformis eſt hæc expoſitio illi, quam Chaldaica paraphraſis adhibet illis verbis Pſalmi, Dominus cuſtodiat introitum tuum, & exitum tuū: introitum, inquit, ideſt, legis ſtudium: exitum, ideſt, negotiationem. Similem fere expoſitionē adfert Baſil. lib. de Spir. ſancto.cap.8. Altera eſt, vt per introitum intelligamus ingreſſum per viuam fidem in Eccleſiam militantem, vbi paſcua ſalutis ſunt: per egreſſum, mortem temporalem, per quam fit tranſitus in Eccleſiam triumphātem, & regnum cæleſte, vbi ſunt perfecta paſcua, & perennia. Et cōforme eſt illud Hieron. ſuper Ezech.34. quod in A commentario adduximus. Sunt iſtæ interpretationes quantum ad doctrinam veræ, & quantum ad ſenſum probabiles: nec in re diuerſæ ſunt ab ea, quam in cōmentario poſuimus, præter id, quod phraſis illa eſt Hebræa, ſignificans veluti generalitatem quandam operationum, & actionum. Euthy. exponit: *Egredietur, & ingredietur,* id eſt, ad omnem mundi locum, vt ſignificetur Eccleſiæ dilatatio. Aliqui recentiorum B exponunt: *Egredietur, & ingredietur,* id eſt, libere, & ſecure conuerſabitur, iuxta illud 1. Reg.18. De Dauid, qui ingrediebatur, & egrediebatur in conſpectu populi: id eſt, familiariter, & libere cōuerſabatur. Et Act.1. In omni tempore, quo intrauit, & exiuit inter nos Ieſus: id eſt, nobiſcum eſt familiariter conuerſatus. Quiuis hæc omnia vera ſint, mihi tamē magis probatur, quod in commentario dixi.

Fur non venit, nisi vt furetur, & mactet, & perdat: ego veni, vt vitam habeant, & abundantius habeant.

COMMENTARIVS.

Quid sit vitam habere & abundiuus habere.

SE esse verum ostium ouium, non autem illos, qui ante eum venerunt, probat: quia illi in ruinam, & destructionem ouium venerunt, pereunt enim, qui eos secuti sunt. Alludit vero ad illud Act. 5. At ipse venit *Vt vitam habeant & abundantius habeant*, nempe vitam habeant gratiæ in hoc sæculo, & abundantius in futuro æternam consequantur. Viuit enim iustus in hoc sæculo vita gratiæ, perfectiorem postea etiam per Christũ consecuturus vitam, beatam nempe, in gloria. sic Aug. tract. 45. & Chry. ho. 58. exponunt: adhuc in hoc sæculo vita gratiæ datur, & abundantius datur, quia iustus in gratia augetur, & magis, ac magis crescit. 1. Thes. 4. Sic & ambuletis vt abundetis magis. Rursus *Vt vitam habeant*, id est liberentur a malis. *Et abundantius habeant*, id est, fruantur bonis. Venit enim, vt, qui credit in eum, non pereat, sed habeat vitam æternam. Sic exponit Olimpiodo. in Eccle. cap. 2. Rursus *Vt vitam habeant*, quam per fidem in me venturum habebant. *Et abundantius habeant*: nam maior, & copiosior est Euangelij, quam quæ in lege dabatur gratia. Omnia hæc vera sunt, & per Christum data, & ad huius sententiæ veritatem pertinent.

Ego sum pastor bonus.

NE ostium solum Christum esse aliquis existimaret, quasi alius esset pastor, qui per eum intraturus esset, adiunxit se esse etiam pastorem, & quidem bonum, non quemcumque, sed illum verum, & principem pastorum. Et nota artificium Spiritus Sancti: si enim pastorem solum diceret, non excludebat alios a ratione pastoris, qui per ipsum non intrant: si ostium solum prædicaret, alium esse pastorem & Christum suspicari aliquis posset, ideo vtrumque coniunxit: illud tamen ex parabolæ instituto, hoc vero ex data occasione. & hic est legitimus sensus huius totius contextus. Pastorem autem bonum se dicit, vt non solum a latronibus, & furibus se separet, & distinguat: sed ab alijs, qui curam veri pastoris non habent, & mercenarij dicuntur: & ab ijs etiam qui boni sunt, pet ipsum tamen intrant in ouile ouium. Est autem articulus Græcus appositus duplex, nempe Ego sum ille pastor, ille bonus: vt hoc significet Dominus se esse illum verum pastorem promissum in prophetis. Suscitabo super ea pastorem vnum, qui pascat ea, seruum meum Dauid ipse pascet ea, & ipse erit eis in pastorem: quæ verba de Dauidis persona intelligi nequeunt qui tunc mortuus erat, sed de Christo, qui ex eius semine erat venturus, vt sacri Doctores, & Hebræi ipsi intellexerunt. Ad hoc alludens dicit: Ego sum pastor ille bonus insignis & pastorum omnium princeps: promissus olim venturus, de quo. 1. Pet. 5. Cum apparuerit princeps pastorum. & 1. Pet. 2. Eratis sicut oues errantes, sed conuersi estis nunc ad pastorem, & Episcopum animarum vestrarum. Lege quæ in annotatione consequuntur.

ANNOTATIO VIII.

Quattuor Pastorũ species in scriptura reperiuntur.

QVi alijs præsunt, & eorum curã gerunt in scriptura dicuntur pastores per quandam metaphoram, & similitudinem pastorum, qui ouium custodiæ incũbunt. Horum autem pastorum quattuor genera in eadẽ scriptura reperimus. Pri-

mum est eorum, qui cum nullam habeant legitimã potestatem, & auctoritatẽ supra alios, eam sibi ipsi vsurpant, intruduntq. se in officia gubernandi, regẽdi, & docendi, quæ ad ipsos non spectãt, & ad quæ vocati vere non sunt. De his dictum est Zach. 11. Ecce ego suscitabo pastorẽ, qui derelicta non visitabit: nec dispersum quæret. Horũ sub alio nomine meminit Ierem. cap. 14. Falso, inquit, vaticinati sunt Prophetæ: nõ misi eos: non præcepi eis: non locutus sum ad illos. & Mat. 7. Attendite vobis a falsis Prophetis. Contra hos dictum est Heb. 5. Nemo assumit sibi honorem, nisi qui vocatur a Deo, tamquam Aaron.

Secundum genus pastorum est, qui legitimã habent potestatem, & auctoritatem, eam tamen non administrant, vt oportet: quos Basil. ora. pro Sãcto Mamante vnico verbo describit, nempe qui nõ ouibus, sed sibi prodesse cupiunt. & Aug. tract. 46. in Ioan. Qui ob honorẽ, inquit, aut lucrum temporale alijs præsunt: de huiusmodi Ezech. dictum est: Væ pastoribus Israel, qui pascebant semetipsos, nonne greges a pastoribus pascuntur? Lac comedebatis, & lanis operiebamini, & quod crassum erat, occidebatis, gregẽ autem meum non pascebatis: quod infirmum fuit, non consolidastis: & quod ægrotum non sanastis: quod confractũ est, non alligastis: & quod abiectum erat non reduxistis, & quod perierat, non quæsistis: & cum auctoritate imperabatis eis, & cum potentia. Hi pastores veri sunt, quia legitimã habent potestatẽ, non vt primi, qui non veri, sed falsi sunt pastores. Quãquam autẽ veri sint, mercenarij tamen dicuntur: tales erãt illi Principes Sacerdotum, Scribæ, & Pharisæi, de quibus dictum est, Mat. 23. Super cathedram Moysi sederũt Scribæ, & Pharisæi: quæcumque dixerint vobis, seruate, & facite, secundum vero opera eorum nolite facere. quasi diceret: quia veri sunt pastores, & potestatem habent, obedite eis: quia vero mercenarij sunt, eorũ opera nolite imitari. Malos enim Principes & Prælatos, habentes potestatem legitimam honorare, eisq. obedire, sed nõ illos imitari debemus.

Quales Pastores fuerint Scribæ & Pharisæi.

Tertiũ genus pastorum est eorũ, qui & legitimam habent potestatem, & eam vt par est, & vt expedit, administrãt, nõ sibi, sed gregi prodesse cupientes: hi pastores boni sunt, de quibus scriptum est Iere. 3. Dabo vobis pastores iuxta cor meum. Horum omnium pastorum mentionem facit Dominus in hoc sermone, primos appel-

Quos Christus fures quos Mercenarios, & quos Pastores appellet

A lat fures, & latrones, non ingrediẽtes per ostium: secundos vocat mercenarios, qui vident lupum venientẽ, & dimittunt oues, & fugiunt: tertios dicit bonos esse pastores, qui animam ponunt pro ouibus suis.

Vltra hæc tria pastorum genera reperitur in scriptura aliud quartum, sub quo vnicus est pastor, nẽpe Messias, seu Christus in lege, & prophetis promissus venturus: de quo dictum est Ezech. 34. Suscitabo super eos pastorem vnũ. & Za. 13. Framea suscitare super pastorem meum. & B ibidem: Percute pastorem, & dispergẽtur oues. Alia testimonia in commẽtario produximus.

His igitur notatis, attendendũ est, pro vera intelligentia huius contextus, Christum se bonum pastorem appellare, & talẽ esse confirmare: non tantum vt a furibus, & latronibus, & mercenarijs seipsum discernat, sed etiã vt a bonis pastoribus distinguat, ostẽdatq. se esse bonũ pastorem, non quemcumque, sed illum vnicum promissum in lege, & prædictum per prophe-C tas, nempe verum Christum & Messiam: quem inter alia cognomina, hoc ipsum etiam habiturum, prædictum erat. Hoc est ergo, quod nunc dicit: ***Ego sum pastor bonus***, ille nempe vnicus pastor per Prophetas prænunciatus. Hunc esse sensum legitimum huius contextus multa probant. Primum est causa, ob quam Christus totũ hũc habuit sermonem: ea enim fuit, quia Iudæi eiecerant e Synagoga cæcum illũ, eo quod Christum confitebatur, quasi iu-D dicantes, & declarantes Christũ esse pseudo prophetam, & falsum Christum. Propter hoc Dominus cæcum defendens probat potius eos esse extra veram Synagogã, & Ecclesiam: hoc autem confirmat, dum se ostium ouium, & se esse verum pastorẽ dicit: quæ ad rem non facerent, nisi de pastore illo promisso, & vnico loqueretur. Vtitur enim his nominibus, ouilis, ostij, & pastoris, occasione eiectionis e Synagoga, a qua velut ab ouili, excluserunt cæcum.

Christi se pus est ostẽdere se bonum illum Pastorem, & Messiam esse.

E Alterum est verbum illud: ***Quotquot ante me venerunt, fures sunt, & latrones***, quod haud dubie intelligendum est de ijs, qui falso nomen Christi, aut aliquid, quod Christi futurum erat, sibi vsurparũt. Cum igitur ab his se secernens dicit: ***Ego sum pastor bonus***, non quemcumque bonum pastorem, sed illum vnicum significat, cuius officium falso sibi tribuerunt fures, & latrones. Tertium est, quod inferius sequitur: ***Alias oues habeo, quæ non sunt ex hoc ouili, & illas oportet me adducere***, quis nõ intel-

intelligit hoc esse peculiare pastori illi, A nempe Christo? Quartum est, quod Dominus ad probandum se esse bonum pastorem, adducit. *Cognosco oues meas, & cognoscunt me meæ, sicut ego cognosco patrem &c.* hoc nemo hominum dicere vere potuit, nec poterit, præter illum vnicum pastorem Christum. Igitur sententia hæc: *Ego sum pastor bonus*, in eum est interpretanda sensum, vt significet Christum esse bonum pastorem illum vnicum, quem venturum prophetæ prædixerant: talis enim a Iudæis legis, & scripturarum peritis, futurus credebatur, & expectabatur: eaq. de causa, vt in commentario adnotauimus, eum duplici articulo Græce legitur: *Ego sum ille pastor, ille bonus*. Hinc est quod Dominus bis hanc sententiam repetit: *Ego sum pastor bonus*: prius quidem vt se a furibus, latronibus, & mercenarijs secernat: posterius vero, vt se etiam a bonis quibuscumque pastoribus longe differre doceat, vtpote qui sit vnicus, & princeps omnium pastorum: hoc enim nomine appellatus est a Petro 1.epist.c.5.

Bonus pastor animam suam dat pro ouibus suis.

COMMENTARIVS.

PRobaturus se esse bonum pastorem primo se a mercenario secernit: & vt id efficiat, vnam differentiam inter vtrumque constituit, nempe bonum pastorem, vitam omnibus periculis exponere in ouium defensionem, tutelam, & salutem: hoc autem mercenarius non facit, vt in sequenti sententia exponitur. *Animam*, hoc loco vitam corporalem intelligit, quod sæpe in scriptura fit. Matt.2. Defuncti sunt enim, qui quærebant animam pueri. Ioan.13. Animam meam pro te ponam.

ANNOTATIO IX.

Quo modo comẽdatur Pastor animã pro ouibus ponẽs, cũ hoc non liceat.

POsset aliquis obijcere circa hanc sententiam nempe metaphoram pastoris, mercenarij, & ouium non accommodari conuenienter præsenti instituto. Pastor enim nõ ponit animam suam pro ouibus: nam pluris facit homo vitam temporalem quam oues omnes, quas possidet. Iob 2. Pellem pro pelle, & cuncta quę habet homo, dabit pro anima sua: & quod magis vrget si animam ponat pro ouibus, pro quarum conseruatione mori non recusat, nõ recte facit, nec laudãdus est: vita enim temporalis maius bonum, & præstantius est, quam pecuniæ, & res temporales, non ergo virtutis ordo seruatur, si pro eo quod B minus est, maius exponitur. Vnde sicut pro honore, ita & pro rebus temporalibus vitiosum est vitam commutare temporalem: qui igitur pro hisce ouibus dat animam suam, bonus non est pastor. Aliqui hoc victi argumento de solis pastoribus spiritualibus, nempe qui per similitudinem pastores dicuntur, hanc sententiam intelligendam censent: quorum opinioni, & expositioni contex.us obstat. Nam Dominus metaphoram prosequitur in tota sententia: *Mercenarius*, inquit, *videt lupum venientem, & fugit, & dimittit oues, & lupus rapit, & dispergit: bonus*, autẽ *pastor, & cuius sunt oues animam dat*, & vitę periculo se exponit pro ouiũ defensione. Non ergo negari potest, hæc omnia sumpta ex metaphora, & id mihi probabilius videtur.

Difficultatis solutio.

Quod autem in cõtrarium allatum est, facile soluitur: duo enim respondeo. Vnũ est non dici pastorem bonum, eo quod bene & recte secundum virtutem agat: sed quia, quod officij sui est, accurate perficiat. Exemplum habemus Luc.16. in Villico illo iniquitatis, qui prudenter egisse dicitur, cum inique & iniuste sit operatus donando, quæ Domini erant: ita & bonus pastor dicitur, quia ouibus maxime cõsulit. Sæpe enim in scriptura rebus male gestis bonæ significatur, vt docet Greg. lib.3. Moral. cap. 16. Bonus ergo Prælatus pastori confertur, qui animam ponit pro ouibus, etiamsi hic non in hoc laudandus sit, quasi recte egerit. sicuti nec recte egit Villicus, quem nihilominus iusti quodam modo imitari iubentur.

Alterum

Licet quidoque pro tēporalibus vitam exponere.

Alterum est, quod magis ad rem facit: A non semper esse vitiosum vitam dare, & periculo vitæ temporalis se exponere pro ouibus, & rebus temporalibus defendendis. Quando enim temporalia ad honestū finem ordinantur, & diriguntur, licet eas desiderare, acquirere, conseruare, & pro eorum defensione vitæ periculo se offerre: neque id est maius pro minori, sed potius pro maiori exponere. Nam temporalia ad honestum finem ordinata, rationem boni B honesti habent: hac de causa licet ea defendere cum periculo vitæ etiam probabili, eaq. recuperare cum eodem periculo, debitis circūstantijs adhibitis. De hac tamen re non est locus hic plura dicendi, dicta autem ista sunt, vt ostendamus bonū esse posse pastorem, etiam secundum virtutem, qui pro ouibus vitam exponit temporalem: & id satis est ad metaphoram conseruandam, quæ maxime ad contextū facit. Non est autem quærenda similitudo in omnibus: id enim vitiosum, & præter loquentis institutum est. Cogeremur enim dicere, quæ falsa sunt: cum pastor ouium materialium, non diligat eas amore beneuolentiæ, sed vtili, & propter seipsum. Prælati vero non debent diligere subditos eo amore solo, sed præcipue propter vtilitatē, & bonum eorundem subditorū. Non est ergo metaphora sic extendēda, vt ad dissimilia trahatur, sed ea tantū complectitur, quæ sermone exprimuntur.

Animā ponere, non semper mori significat.

Hoc vltimo adnotandum est, animam dare pro aliquo non semper esse mori pro eo, sed aliquando etiam significat vitæ periculo se exponere: quod satis constat Act. 15. vbi de Paulo, & Barnaba, qui tunc viuebant, dicitur: Qui animas suas tradiderunt pro nomine Domini nostri.

Mercenarius autem, & qui non est pastor, cuius non sunt oues propriæ, videt lupum venientem, & dimittit oues, & fugit, & lupus rapit, & dispergit oues.

COMMENTARIVS.

NOn sic se habet mercenarius: sed vitam propriam ab omnibus liberam periculis conseruat, etiam cum detrimento ouium. Nam dum lupum venientem videt, non expectat, sed fugit, & dimittit oues in periculo: lupus enim venit nemine resistente, & oues rapit & dispergit: aliquas earum rapit, & mactat: ceteras autem, quas rapere non potest, dispergit, quia timore, & terrore omnibus perculsis, vnaquæque in suum locum fugit, fuga salutem quærens. Non sic facit verus & proprius pastor: sed lupo occurrit, ac vitæ subiens periculum resistit, & oues defendit. Quod egregius ille pastor Dauid, de cuius semine pastor hic bonus secundum carnem natus est, faciebat: qui. 1. Re. 17. dixit ad Saul: Pascebat seruus tuus patris sui gregem, & veniebat leo, vel vrsus, C & tollebat arietem de medio gregis, & persequebar eos, & percutiebam, eruebamq. de ore eorum, & illi consurgebant aduersum me: & apprehendebam mentum eorum, & suffocabam, interficiebamq. eos. Hoc profecto non mercenarij, sed veri pastoris erat. Mercenarium describit Dominus: *Qui non est pastor, cuius non sunt oues propriæ*, hæc duo ad idem pertinent: posterius enim est explicatio prioris, idcirco sine aliqua copulatione posita sunt: *Qui non est pastor*, nempe: *Cuius oues propriæ non sunt.*

Mercenarius autem fugit, quia mercenarius est, & non pertinet ad eum de ouibus.

CVr mercenarius fugiat causam adiungit: quia ipse mercedem solam quærit, proinde quando pereunt oues, ipsi non pereunt, sed Domino, cuius sunt: siue ergo viuant, siue pereant, nec lucrum, nec damnum ei referunt, quia solam mercedem ex custodia ouium habet. Propterea fugit, & vitæ propriæ consulit.

fuisse. Hoc significat ista phrasis: *Non pertinet ad eum de ouibus*, id est, non pereunt in damnum ipsius, nec viuunt in lucrum. Mar.4. Non ad te pertinet, quia perimus? id est, non tua res agitur. Aliqui vertunt, & oues non sunt illi curæ: seu, non est cura illi de ouibus: & sic Græce habetur, & sic interpres vertit. Luc.10. Non est tibi curæ, quod soror mea reliquit me solam ministrare? Quamuis autem sic legamus, ad eundem sensum refertur: nam mercenarij etiam curam gerunt de ouibus, sed dicuntur non esse illis curæ, quia non ipsis, sed dominis pereunt.

ANNOTATIO X.

Mercenariorum nomine Pharisæos significare.

ADuertenda sunt aliqua in exactiorē superioris sententiæ declarationem. Vnum est, per hos mercenarios Dominum significasse illos Pharisæos, & primos Iudæorum, curam plebis gerentes: qui auaritiæ, & ambitioni dediti erant decimantes mentam & ciminum, & primos accubitus quærentes: hi non ouium vtilitati, sed propriæ studebant. Ita exponit Aug. tract.46. & Basil. in orat. de S. Mamante. Esse etiam similes in Ecclesia Euangelica improbabile non est, de quibus ad Phil.2. dicitur: Quæ sua sunt quærunt, non quæ Iesu Christi. Tria ergo genera hominum distinguit: quosdam, quos fures & latrones, quosdam, quos mercenarios appellat: illi, Pseudo Prophetæ, qui cum auctoritatem non habeant, eam sibi vsurpant: hi prælati veri, sed debito modo suum officium non administrantes, sunt. A quibus se primo loco secernit, dum se esse asserit pastorem bonum illum, qui animam ponit, pro ouibus, quia eius propriæ sunt: postea à bonis etiam pastoribus se esse diuersum docet, quos tertio loco significat.

Prælati Mercenarij non sunt, quãuis oues nõ eorum, sed Christi sint.

Secundo est aduertendum: hinc dubitationem suboriri: Si enim mercenarius est, cuius oues propriæ non sunt, omnes nostri Prælati, & pastores mercenarij sũt, quia oues ipsorũ non sunt: non enim sunt fideles oues huius, aut illius prælati, sed Christi, cuius est Ecclesia. Vnde Ioan.20. dictum est Petro: Pasce oues meas: non tuas. Et Matth.16. Aedificabo Ecclesiam meam: non tuam. & 1.Cor.3. Sic nos existimet homo, vt ministros, & dispensatores. Quid ergo? dicemusne Apostolos, & successores omnes eorum mercenarios? Respondeo: qui propriæ vtilitati temporali studet, & officium suscipit nõ propter oues præcipue, sed propter honorem, aut lucrum, aut bonum aliquod proprium, mercenarius est, qui facile imminente periculo, & cessante lucro dimittit oues, quia non habet iam, quod in eis pascendis sibi proposuerat. Ceterum qui vtilitatem ouium in officio præcipue quærit, & commoda propria temporalia postponit, non mercenarius, sed proprius est pastor: quia & si vere oues eius non sint, ita eas tamen tractat, ac si suæ essent. Et propterea vicarij, ac ministri Christi dicuntur, vices eius gerentes: quia sicut Christus tamquam vere suas gubernat, ita vicarii eodem affectu in eas feruntur, quo is, cuius sunt vicarii. Charitas enim qua diligitur Deus facit, vt quæ Dei, & Christi sunt, velut propria reputentur: inde fit, vt hi vitam, & sanguinem pro ouibus fundant. Exemplum est in illo Dauid, quod in commentario attulimus, pascebat gregem, non suum, sed patris: at quia patris erat, adeo suum reputabat, vt in vrsum, & Leonem rapientes etiam ouem vnam insurgeret, & de ipsorum ore eriperet: talis Petrus, talis Paulus, tales Apostoli, & multi postea eorum successores: tales etiam diuina gratia habet nunc Ecclesia nostra multos.

Gaudētius ad suam hæresim, verbis Euangelij abutitur.

Tertio aduertendum est: Gaudentium hæreticum, vt refert Aug. lib. 2. contra epist. eiusdē cap.8. hoc loco fuisse abusum, ad probandum non esse vlla ratione concessum in persecutione fugere: quia *Mercenarius fugit, & dimittit oues*. Nec intelligebat iste hæreticus aliquando fugiente pastore, non dimitti oues, nec lupum rapere, aut dispergere. Fugit Paulus per murum dimissus, tamen non propterea lupus fideles dispersit, aut rapuit. Aliquando enim quæritur solus pastor, non oues: & tunc si pastor fugiat, in periculo non manent oues. Aliquando etiam, si non solus quæratur, fugit corpore, sed non animo, nec cura, nec prouidentia, vti August. dicit: addent aliquos corpore non fugientes, fugere & dimittere oues, vt qui iustitiam deserunt timore, vel affectu, quamuis corpore adsint, vere fugiunt, & mercenarii

narii sunt. De hac tamen materia non est nostri instituti plura disserere. Sunt enim casus, quando, & Prælatis licet fugere corpore, nec tamen, vere fugiunt, nec mercenarij sunt: nobis exemplum Pauli, & doctrina Christi nunc sufficiat. Mat. 10. Si vos persecuti fuerint in vna ciuitate, fugite in aliam. de qua re extant multæ doctrinæ sanctorũ, & præcipue Apologia Athanasii de fuga sua.

Luporũ nomine, qui sint intelligendi.

Quarto est aduertendum, per lupum non solos hæreticos, tyrannos, & nominis Christi persecutores intelligi, sed quoscũque, qui fideles a iustitia auertere conantur, qui timorem aliquem sua potentia Prælatis incutere solent. Sed non satis est pastoribus, si non fugiant lupos, quando terrentes inuadunt: sed adhuc cauere debent, ne cum lupis amicitias ineant, in ouium detrimentum. Quod recte annotauit Anacletus Papa in epist. 1. Turpe profecto est pastoribus, lupos habere amicos in suarum ouium damnum: hi enim & si corpore non fugiant, & dimittant oues, corde tamen, & animo, quod peius est, longe fugiunt, & in grauiori periculo relinquunt oues, quando lupus, & tutus, & securus inuadit.

Ego sum Pastor bonus.

COMMENTARIVS.

Repetit se bonum pastorem, vt postquam a mercenarijs, & furibus distinctum se esse probauit, ab alijs omnibus etiam bonis pastoribus secernatur: seq. esse illum vnicum, & verum pastorem promissum ostendat: ea enim de causa hoc verbum repetitur.

Et cognosco oues meas.

Quattuor argumentis a signo sumptis, se esse verum & bonum illum Pastorem probat: quorum primum est: *Et cognosco oues meas.* in his sententijs particula *Et*, loco *quia*, posita est: est enim Hebræa phrasis, vt superius annotauimus. Nota vna ex ijs, quæ supra numeratæ sunt, quibus pastor a latrone, & fure secernitur, hæc est. Est igitur pastoris veri, suas oues cognoscere: nemo tamen cognitionem habere potest, quam Christus vnicus ille pastor habet suorum electorum. Pastores enim oues suas non cognoscunt distincte, nisi aliquo signo exteriori notentur, quo vti solent, vt eas agnoscant, & inter alias, quæ suæ non sunt, distinguant: at mirabilis noster pastor Christus hoc habet proprium, tamquam verus, & proprius pastor, qui nouit oues suas, etiam nullo signo distinctas. Multi enim sunt, & fuerunt inter infideles, & peccatores, qui oues sunt Christi, nullum in se, quo ab alijs dæmonis ouibus secernantur signum habentes: & tamen nouit eas Christus, & ad se trahit. 2. Tim. 2. Cognouit Dominus, qui sunt eius. Cognoscere enim oues, quando errant inter oues diaboli, cum nullum in se signum distinctionis habent, immo quod magis est, etiam antequam fiant, & generentur; hoc proprium est huius vnici pastoris. De hac cognitione distincta, & perfecta loquitur Dominus, vt ex verbis sequentibus constat, qua non tantum exteriora ouium, sed etiam intima cordis perspicit, & quid vnicuique expediat, intelligit. Est autem aduertendum, quamuis generaliter oues Christi sunt credentes in eum: tamen particulariter hic loquitur de electis, & prædestinatis, qui oues in æternum sunt futuræ. Illas nouit, sed particulari modo has, quia & intellectu, & affectu in ipsas fertur, quæ numquam sunt auellendæ ab eo, licet ad tempus errent: & hoc significat verbum sequens. Hæc est prima conditio, & nota pastoris boni.

Christus oues suas quomodo cognoscat.

Et

Et cognoſcunt me meæ.

ALterum argumentum eſt a ſecundo ſigno, oues etiam meæ me cognoſcunt. Electi, & prædeſtinati Dei infallibiliter cognoſcunt etiam paſtorem Chriſtum: quia licet ad tempus errent, tamen tandem ſuũ verũ agnoſcent paſtorẽ, & cognoſcent, ſicut etiam cognitæ ſunt. Hoc Paulus 2. Tim. 2. declarat dicens: Ex quibus eſt Himenæus, & Philetus, qui a veritate exciderunt dicentes reſurrectionem eſſe iam factam, & ſubuerterunt quorundam fidem: ſed firmum fundamentum Dei ſtat habens ſignaculum hoc. Cognouit Dominus, qui ſunt eius. ac ſi diceret: multi exciderunt a fide, ſed quos elegit Deus, & prædeſtinauit, tandem excidere non poſſunt, nec vllus contra eos præualebit, quia eos nouit Dominus, & nemo de eius manu eripiet. Rom. 11. Non repulit Dominus plebem ſuam, quam præſciuit. Act. 13. Crediderunt, quotquot præordinati erant ad vitam æternam. Oues ergo Chriſti cognoſcunt ipſum, hæc nota vnici illius paſtoris eſt: nemo enim hominum etiam eorum, qui boni paſtores ſunt, hoc habet. Fieri enim poteſt, vt oues non cognoſcant eum. non enim neceſſarium eſt hunc vel illum cognoſcere, ad ſalutem, & vitam æternã: cognoſcere autem Chriſtum neceſſarium eſt, & vt oues eum agnoſcant. Neceſſe quidem eſt agnoſcere prælatos, & paſtores in Eccleſia, tamen qui hunc non agnouit, quia forſan tunc errabat, agnoſcet alium ſucceſſorem: at Chriſtum neceſſe eſt agnoſcere. Eſt autem hæc nota effectus prioris, propterea enim oues cognoſcunt me, quia ego cognoſco eas.

Vnius Chriſti propriũ eſt ab ouibus ſuis cognoſci.

Sicut nouit me Pater, & ego agnoſco Patrem.

QVales ſint cognitiones præcedentes explicat Chriſtus, & eſt talis ſenſus: *Cognoſco oues meas*, ſicut cognouit me Pater, *Et cognoſcunt me meæ*, ſicut ego noui patrem, loquiturq. vt homo. Eſt autem ſimilitudo proportionis, non æqualitatis: non enim dictio *Sicut*, ſemper æqualitatem indicat, vt aperte probat illud Domini apud Matth. 5. Eſtote perfecti, ſicut pater veſter perfectus eſt. Conſideremus igitur quo modo Pater nouit Chriſtum: ſic enim proportionis ſimilitudine Chriſtus nouit ſuos. Pater igitur ſic nouit filium, ſi loquamur, vt Deus eſt, quia intelligendo, & cognoſcendo totam ſuam ei donauit, & communicauit ſubſtantiam, & vitam: vt homo autem eſt, ſic Chriſtus homo a Patre cognitus eſt, vt non fuerit ſterilis, & inutilis cognitio, ſed ſimul affectiua, & factiua; quia eam humanitatem ſummis donis, & perfectionibus, vitaq. ſpirituali affecit. Sic & Chriſtus nouit ſuos, non ſterili cognitione, & ſpeculatiua, qua etiam inimicos nouit: ſed affectu, & efficientia, quia pluribus beneficijs, & virtutibus inſignibus ac donis, ſuos repleuit & replet electos, eoſq. viuificat. *Sicut* igitur *nouit me Pater*, ſic ego oues meas. Conſideremus rurſus, quo modo filius nouit patrem. Vt enim Deus eſt, recognoſcit, quod accepit a Patre, & redamat ipſum, non tamen vitam, aut aliquid ei communicat: quia Pater a filio non accipit quicquam in ſe. Vt homo autem Chriſtus nouit Patrem, eius voluntatẽ in omnibus implendo, ipſius honori in omnibus conſulendo, nomen eius celebrando, ſic etiam oues, & electi cognoſcunt Chriſtũ amando, reuerẽdo, obediẽdo, colendo, & celebrãdo: at nihil ei vitæ, aut perfectionis addunt, nihil in ſe accipit ab eis Chriſtus: Luc. 17. Poſtquam feceritis hæc, dicite: Serui inutiles ſumus. His igitur propoſitis verbis declarat Chriſtus, non qualemcumque ſe eſſe paſtorem, ſed Meſſiam, & verum Chriſtum Dei filium: nemo enim alius ſic cognoſcit, aut cognoſcetur ab ouibus. Quis enim oues viuificat, vti Chriſtus? quis ſeipſum dat ouibus. quis eas, vt ita dicam, deificat, & conſortes diuinæ naturæ facit, ſicut ipſe? Rurſus eſt alia ſimilitudo,

Reciproca Chriſti, & ouium ſuarum cognitio expenditur.

Sicut nouit me Pater, & ego noui Patrem, vt nec a Patris cognitione, & affectu diuellatur filius, nec Pater etiam ab ipsius filij cognitione, & affectu: ita erit firma, & certa hæc cognitio inter me, & oues, quæ in æternum manebit.

ANNOTATIO XI.

Interpretatio Chrysostomi & Euthymij reijcitur.

CHrysostomus hom. 59. & Euthymius multo aliter hanc sententiam exponunt, & connectunt. Non enim referunt hanc similitudinem ad cognitiones præcedentes, sed vt sit noua sententia: qua Christus, vt Deus æqualem se habere cognitionem cum Patre asserit, sitq. sensus: Sicut nouit me Pater, ita ego æqualiter cognosco patrem. Hoc autem dicitur, ne cum præcesserit: *Ego cognosco oues meas, & cognoscunt me mea*, aliquis existimet, æqualem habere oues cognitionem cum ipso: propterea adiunxit se æqualem habere cognitionem cum Patre, ad quam oues non possunt peruenire. Sed accommodatior multo est allata expositio in commentatio: non enim verisimilis erat hæc dubitatio, nec ex verbis illis aliquis eam æqualitatem concipere potuit. Potius dicendum est, cum præcedentia illa verba adhuc non exprimerêt eam cognitionem qua a mercenarijs, aut ab alijs pastoribus bonis discerneretur: propterea adiunctam esse hanc sententiam, vt se verum Christum, & principem pastorum declararet ex propria quadam cognitione, & hæc videtur legitima expositio, & consonat, quod paulo post sequitur: *Ego cognosco eas, & sequuntur me, & vitam æternam do eis*, quasi hæc duo posteriora sint effectus huius cognitionis. Simile etiam illud est Ioan. 6. Sicut misit me viuens Pater, & ego viuo propter patrem, & qui manducat me, viuet propter me.

Et animam meam pono pro ouibus meis.

COMMENTARIVS.

HOc est tertium argumentum a signo discernente mercenarios a bonis, & proprijs pastoribus: & multo magis fures, & latrones, qui non solum vitam propriam non exponunt pro ouibus, sed potius ipsarum vitæ insidiantur. Christus autem verus, & proprius pastor vitam suam pro ouibus exposuit: hoc enim loco anima vitam temporalem significat. Tamen aduertendum est etiam hoc signo ab omnibus pastoribus etiam bonis, Christum secerni: quia non quouis modo Christus animam posuit pro ouibus, sed eo, quo nemo alius posuit, nec ponere potuit, vt hoc argumentum esse verum Christum, & principem pastorum probet: quod in quattuor maxime apparet. Primo quidem Apostoli, & Martyres vitam exposuerunt pro ouibus Christi: sed eorum mors ouibus in redemptionem & remissionem peccatorum non profuit: sola enim mors Christi peccatum delere potuit, gratiam restituere, & cælum aperire. Ipse ergo est, qui maxime pro ouium vtilitate animam posuit, ratione effectus, quia maxime profuit. Secundo & hoc est valde perpendendum, homo vitam pro alio exponere potest, & exposuerunt multi: sed hi, qui exposuerunt, erant morituri, etiamsi pro alijs eam non exposuissent, potius dicendi sunt mortem pro alijs cito subijsse, & vitam diminuisse. At Christus nō sic: ex vnione enim ad verbum, caro illa immortalis futura erat, & ei impassibilitas, & immortalitas debebatur: at pro nobis, & ouium salute, se passibilem, & mortalem facit, dispensatiue impediendo, ne eius gloria ad carnem se extenderet. Se ergo mortalem, & patibilem pro ouibus fecit: idcirco ipse solus est, qui pro eis vitam vere exposuit: id Paulus insinuat dicens 2. Corint. 8. Propter vos egens factus est, cum esset diues. Tertio homines potius pro se moriuntur, quam pro alijs, quia plus sibi prosunt, quam illis. Mors enim Martyrum plus eis profuit, quia gratiæ, & gloriæ

Quo modo vni Christo singulare fuerit, animā pro ouibus ponere.

Collatio mortis Christi, & Martyrum.

& gloriæ pondus illis contulit: nobis autem ad exemplum, & satisfactionem pro temporalibus pœnis profuit, maius tamen est gratiæ, & gloriæ bonum, quod sibi per mortem conciliarunt. Vnde Aristoteles gentilis docuit: qui pro amico moritur, plus amare se, quam amicum, quia sibi bonum honestum comparat: amico autem vitam temporalem, pro cuius defensione vitam exponit. At Christus non sic: mors Christi nobis plus profuit, quia ad remissionem peccatorum, ad gratiæ consecutionem, ad æternam vitam necessaria fuit: horum nihil sibi per mortem comparauit, ex vnione enim omnia sibi debita erant, nec pro se mori ei erat opus. Quod Isa.7. dicitur: Paruulus natus est nobis, & filius datus est nobis. Quarto denique quia nullius vita in totum alteri profuit: multum tempus vitæ intercedit inutile alijs, etiam in his, qui mortem subierunt pro altero: non enim tota vita Apostolorum nobis profuit, sed illa pars vitæ, quam pro nostra vtilitate expenderunt. At Christus ab instanti suæ incarnationis nobis profuit: nam & tunc nostram redemptionem sua dilectione meruit. Ipse igitur est, qui proprie, & perfecte animam suam posuit pro ouibus suis: de quo solo prædictum est Isa.53. Si posuerit pro peccato animam suam, videbit semen longæuum.

Et alias oues habeo, quæ non sunt ex hoc ouili, & illas oportet me adducere.

QVartum argumentum est a quarto signo boni pastoris, & proprij: hoc est, errantes oues quærere & reducere. Quod per Ezechi. 34. Dominus ostendit, malos pastores arguens: Quod abiectum, inquit, erat, non reduxistis: & quod perierat, non quæsistis. Habebat Dominus multas oues errantes inter gentes, quæ non erant de ouili Synagogæ: has per suos Apostolos quæsiuit, reduxitq; ad ouile suum. His verbis vocationem gentium significat, vti Sacri Doctores explicant. Basil. hom. 28. in Psal. 28. in principio. Grego. hom. 14. in Euang. similiter & August. tract. 47. & Chrysost. homil. 59. Adduxisse Christus dicitur, quia per Apostolos ab eo missos, eas oues reduxit, & conuocauit. *Oportet*, inquit, *me adducere*. Illud *Oportet*, Patris præceptum, & mandatum significat: habuit enim Christus homo Patris mandatum conuocandi, & reducendi Gentium nationes ad ouile Dei, pro quibus etiam mortuus est.

ANNOTATIO XII.

Quib⁹ olim conuenerit ecclesia gentium cũ Synagoga Iudæorum.

NEmo dubitat hoc ouile, fuisse Synagogam Iudæorum, in qua erant tũc cultus, & religio Dei: sed difficultas est, quia dum dicit: *Oues habeo quæ non sunt ex hoc ouili*, insinuat aliud esse ouile, ad quod illæ pertinebant oues. Quod igitur hoc erat? Aduertendum est, ante aduentũ Domini nostri, Ecclesiam sanctam in duos populos fuisse diuisam: in Synagogã, quæ erat Ecclesia Iudæorum: & in Ecclesiam gentium, quæ erat conuocatio iustorum, & fidelium, qui de Iudæorũ semine non erãt. Quãuis enim inter gẽtes maxima ex parte Ecclesia perierat, quia idololatria, & veri Dei ignorantia vbique regnabat: tamen non in totum perijt: non enim deerant A aliqui, quamuis rari, & pauci, in quibus veri Dei fides, & mandatorum naturaliũ obseruantia vigeret. Iob enim, qui fuit ab Abrahamo quintus, fidelis, & rectus erat, & huiusmodi alij, tunc & postea inuenti sunt. Hi ad Ecclesiam gentiũ pertinebant, quamuis, vti dixi, maximam partem ouiũ errasse, extra veram illam Ecclesiam notum sit. Istæ duæ Ecclesię, & populi, in tribus conueniebant, in multis autem differebant. Conueniebant, primo in fidei necessitate: nemo enim siue ex vno, siue ex altero populo, remissionẽ peccati, & gratiam cõsequi potuit, sine vera fide Dei supernaturali. ad Heb. 11. Sine fide impossibile est placere Deo. Verum quidem est,

non fuisse in omnibus æqualem fidei explicationem necessariam:quidam enim fidem distinctiorem, quidam obscuriorem habebant: de qua re non est opportuna nunc tractatio. Hoc satis sit, fidem omnibus ad salutem fuisse necessariam: quod ab exordio mundi semper fuit vt August. Epist.99. recte docet. Coueniebant secundo. quia tenebantur obseruare mandata naturalia, quæ in Decalogo continentur. Necessarium enim fuit semper omnibus præcepta naturalia implere ad iustitiam, & reus erat peccati, qui transgrediebatur. Conueniebant tertio in cultu, & religione: semper enim Ecclesia gentium habuit cultum exteriorem aliquem, quo Deum coluit, vt constat ex Iob, qui Deo sacrificabat: & ex patribus illis qui præcesserūt, ante quam Iudæorum populus separaretur. Quamuis cultus Iudæorum fuerit in multis ab illo diuersus, in his tribus vterque populus, & vtrumque ouile conueniebat: at in multis erat discrimen. Primo quidem in fide: nam gentes solum obligabantur credere in vnum Deum Saluatorē, & diligentium se remuneratorem, vt patet ad Heb. 11. at populus Iudæorum obligabatur credere distincte venturum Christum, & Messiam de semine suo: hunc credebant, & sperabant. Fuit autem ex priuilegio etiam aliquibus ex gentibus reuelatum hoc mysteriū de venturo Christo, vt ex historijs constat. Secundo erat discrimen in præceptis cæremonialibus, & iudicialibus, quæ Deus illi Iudæorum populo imposuit, & seruare tenebatur: inter quæ vnum fuit de circumcisione. Hæc autem fideles ex gentibus non tenebantur implere: quamuis enim gentes ad Iudaismum trāsire tunc poterant, & circumcidi,

Discrimen inter gentiū Ecclesiam, & Synagogā Hebræorum.

A si vellent: tamen non obligabantur. Fide enim, & obseruantia mandatorum naturalium, Dei virtute, & gratia, sine qua fieri nō poterat, exhibita, saluabantur etiam sine circumcisione, & cærimonijs illis. Tertio in antiquitate: Ecclesia enim gentium a principio mūdi incœpit, & vna processit vsque ad Abraam, in quo Iudaismus per circumcisionem incœpit, remanente Ecclesia diuisa. Quarto in religionis amplitudine, & perfectione: in Eccle-

B sia enim gentium abundauit error, & Dei ignoratio, vt vix fidelis inuentus fuerit postquā diuisus est ab ea populus Iudæorum: at in Synagoga abundauit fides, religio, Dei cultus, vt vere dictum sit Psal. 76. Notus in Iudæa Deus, in Israel magnum nomen eius. Multis etiam fuit beneficijs diuinis populus hic cumulatus super gentes. Ps. 147. Non fecit taliter omni nationi, & iudicia sua nō manifestauit eis. Propterea tunc Ecclesia gentium sterilis mu-

C lieris similitudinem obtinebat, Synagoga vero fecundæ, quæ vices post Christi aduentum in contrarium sunt commutatæ, vt prædictum est Isa. 54. Lætare sterilis, quę non paris, canta laudem, & hymnum, quæ nō parturiebas: quia multi filij desertæ magis, quam eius, quæ habebat virum. Ea de causa gētium Ecclesia dicta est tunc deserta, & in ea habitare dracones, & struthiones, & locus inaquosus, & multa alia propter raritatem summam fideliū, & inopiam diuini cultus. Hoc est ouile al-

D terum a Synagoga, ad quod tunc pertinebant oues hæ adducendæ: quamuis maxima pars earum erraret, etiam a suo ouili proprio, donec a Christo reuocarentur, & adducerentur in ouile, non illud antiquū, sed nouum, vt statim dicet Dominus.

Et vocem meam audient, & fiet vnum ouile, & vnus pastor.

COMMENTARIVS.

PRædicantium, & Apostolorum voces, quos ad Gentium oues conuocandas misit hoc loco significat. Audient, inquit, oues hæ tam errantes, quam si quæ intra ouile illud fuerint, vocem Christi, per Apostolos clamantis, non solum auditu aurium, sed cordium: quia fide, & dilectione, & obedientia, conuertentur ad pastorem suum verum, & fiet vnum ouile ex vtroque. Nam ex Synagoga Iudæorum, & gentium Ecclesia, vna vniuersalis, & catholica fiet Ecclesia, extra quam non est salus: vbi iam non est distinctio Iudæi, & Græci, sed vnū est ouile, vnus populus, vna fides, vnica religio, eadem sacramēta, vnum sacrificiū. Et sicut vnum erit ouile, erit etiam vnus pastor, vnum caput religionis, & vnicus supremus gubernator. Hoc nō solū ad Christum Dominū refertur, sed ad suos vicarios,

rios, quos in ouili visibili militantis huius Ecclesiæ habet. Vnus enim est pastor Petrus post Christi ascensionem, vnicus etiam pastor successor Petri Romani Episcopi, qui vices Christi in terris gerens, vnius ouilis pastoris munere fungitur, sub quo inferiores militant multi; non toti ouili, vt ille sed singuli singulis ouilis partibus præsidentes. Et perpende artificium. Ecclesia vna a principio per milia aliquot annorum vsque ad Abraham processit, diuisus est postea in eo populus, vt duo essent ouilia: per Christum autem sublata diuisione, ad vnitatem reducta est Ecclesia, in qua in æternum manebit. Hæc conuocatio, & vnio præ dicta est per Ezech. Assumam, inquit, filios Israel de medio nationum, ad quas abierunt: & congregabo eos vndique, & adducam eos ad humum suam, & faciam eos in gentem vnam in terra in montibus Israel, & rex vnus erit omnibus imperans, & non erunt vltra duæ gentes, nec diuidentur amplius in duo regna. &c. quæ verba Theodoretus ibi verbis Domini, quæ nunc explicamus, applicat. Et quamuis Hieronymus exponat de populis Iudæ, & Israel, qui in Roboam diuisi sunt, & post captiuitatem coniuncti: tamen accommodatior est, & verior explicatio Theodoreti; tum quia decem tribus numquam fuerunt restitutæ, vnde dici non possunt congregatæ in vnum: & quamuis ita factum esset, id figura fuit huius mysterij in Christo, & per Christum perficiendi.

Vnius Pastoris nomine, non solus Christus sed etiam eius Vicarij intelliguntur.

Ezech. 37.

Propterea me diligit Pater, quia ego pono animam meam vt iterum sumam eam.

OBiectioni tacite respondet, vt rem magis explicet, & declaret. Dixerat enim duo; nempe se ponere animam suam pro ouibus suis; & rursus habere alias oues, oportereq. eas adducere, & vocem eius audituras, futurumq. vnum ouile, & vnum pastorem. Obijceret aliquis, quomodo si animam tuam pones, poteris postea adducere oues has, vt vocem tuam audiant ac eris vnus pastor vnius ouilis? Respondet, quia ita Pater voluit me ponere animam, vt rursus eam assumerem: ita mori me decreuit, vt cito resurgerem, & hac ratione dicta mea constant, nec inter se pugnant. Ponam enim animam, & verum erit, me pro ouibus animam ponere: iterum sumam illam, & resurgam, & sic adducam, & congregabo oues meas, & audient vocem meam, & erit vnum ouile, & vnus pastor. Quod autem dicit, *Propterea diligit me Pater quia pono animam meam, vt iterum sumam eam,* eundem sensum facit, ac si diceret, in hoc Patri placeo, ac eius voluntatem facio, seu propter hoc Pater sibi in me complacet, quod pono animam, & rursus assumo, quod morior, & resurgo: non quod hæc sola causa sit, propter quam Pater diligit filium & in eo sibi complaceat, cum multæ aliæ, & antiquiores sint; sed quod hoc Patri placet in Christo: diligere enim appellat complacere in ipso. Hic est sensus, & connexio huius sententiæ.

ANNOTATIO XIII.

Superioris sententiæ quatuor interpretationes reijciuntur.

ELaborabant expositores in hac interpretanda, & connectenda sententia: In primis Chrysost. hom. 59. verba hæc ex humilitate esse dicta a Christo homine censet, vt sit sensus: Pater dilexit me propter oues, vt nempe meam vitam exponerem pro eis: non quod alijs rationibus non sit a Patre Christus dilectus. Hoc autem dicit Dominus, ac si alijs verbis diceret: Vos me seductorem, & legis transgressorem iudicatis: at ego etiamsi nihil inueniam in vobis, propter quod vos diligam, hoc tamen titulo diligo, quia Pater dilexit vos, ita, vt me animam pro vobis vellet ponere. Secundo loco Euthym. sic exponit: Dilexit me Pater propterea, quia

quia animam meam pono, id est, hæc causa est propter quam etiam me Pater diligit, licet complures aliæ non desint. Tertio aliqui nostris temporibus aliter exponũt: propterea me dilexit Pater, quia animam pono, id est, ex voluntate, & dilectione Patris est, quod animam meam pono pro ouibus. Sed hæ expositiones videntur violentæ: nam non dictum est, propterea dilexit me Pater, quia pono animam pro ouibus: sed quia pono animam, vt iterum sumam eam. Quod enim aliqui interpretandum censent, particulam *Vt*, tamquam notam consecutionis, & separatam sententiam facere, vt sit sensus: Dilexit me Pater, quia pono animam, & & rursus adiungatur, vt sumam eam, id est, consequitur, vt sumam eam; est manifesta euersio verborum, & sententiæ: nihil enim de ouibus meminit hic. Et rursus totum hoc, scilicet, *Pono animam, vt sumã*, est, propter quod dicitur, *Pater dilexit me*. Alij recentiorum quarto loco hanc veritatem sentientes, sic interpretãtur, ac si dictum esset: Ego pono animam meam, & propterea dilexit me Pater, quantum ad effectum hunc, vt resurgam, quasi gloria resurrectionis sit ex merito passionis. Hoc tamen est etiam ordinem verborum ad libitum disponere, & scripturas ad proprios interpretantium sensus trahere. Adde hanc phrasim, diligit me Pater, vt sumam iterum animam; in eo sensu, quem hi interpretantur, non

A reperiri in scriptura, adeo vt quamuis ordo non inuerteretur, expositio non esset probanda: nullam præterea connexionem accommodatam expositiones hæ adferre videntur. Propterea mihi expositio, & connexio in commentario posita legitima videtur, nempe idcirco Pater sibi in me complacet, seu hoc in me Patri placet, quod ita animam meam pono vt rursus eam sumam. Et magno consilio non absolute dixit, Pono animam meã, sed ad Patris dilectionem, & quod illi ita complacitum fuerit retulit, vt mortem suam

Authoris explicatio.

B non ex odio Patris, aut culpa propria, sed secundum eius voluntatem esse significaret. Quamuis autem Pater in Christo hominе propter vnionem sibi summe complacuerit. Matth. 17. Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi complacui: non obstat tamẽ quominus sint multæ aliæ causæ complacendi, vt hoc complacere ordinẽ ad multas habeat causas, quemadmodum & meritum Christi se habuit. Meruit quidem Christus redemptionem hominum, vel sola vnione quia homo ille

C Deus erat, vel vno actu bono, vel vna gutta sanguinis: tamen multis titulis vnum, & idem meruit, singulis per se efficacissimis, ita etiam quod complacuerit Patri in Christo homine se habuit. Complacuit enim Patri in Christo, etiam in hoc quod mortem subijt & ita animam posuit, vt rursus eam assumeret. Et ex his intelligentia sententiæ superioris facilis est.

Nemo tollit eam a me, sed ego pono eam a meipso. Potestatem habeo ponendi eam, & potestatem habeo iterum sumendi eam.

COMMENTARIVS.

EXplicat sententiam præcedentem: & quia duo in ea continebantur, horum vnum modo exponit, alterum verbis sequentibus. Primum erat *Pono animam meam, vt iterum sumam:* docet se non mori, vt ceteros homines, qui necessitate naturæ moriuntur, nec in potestate eorum est animam in corpore detinere; sed expellitur etiam ipsis nolentibus: rursus animam expulsam a corpore, non possunt reuocare, nec in cropus reducere. At Christus non sic: nemo animam illius a corpore separare ualebat, nisi ipse separaret, & post separationem ipse potestatem habuit iterum coniungendi eam corpori. Nam diuina persona vnitam sibi habebat animam, & corpus; quando autem voluit, inuicem separauit: & quando placuit, inuicem ea coniunxit; a se tamen numquam remouit, ad modum hominis habentis ensem in vagina, qui quando vult exerit ensem; tamen quia vna manu vaginam, altera ensem tenet, potest quando voluerit iterum mittere in vaginam. Ita quodammodo Christus fecit; habuit semper Dei filius humanitatem sibi vnitam, tamen per mortem animam a corpore veluti ensem a vagina separauit; vtraque tamen parte vnita suæ diuinæ personæ

Explicat Christi mortem & resurrectionem.

personæ manente, per resurrectionem iterum animam corpori copulauit. Quod non faceret, nisi Deus esset, qui semper manebat, & perseuerabat idem, animam, & corpus inter se separata, sibi habens vnita; sicut manet homo idem, ensem districtum, & vaginam habens. Merus autem homo se suscitare non posset, quia per mortem iam desinit esse hominis persona, quæ ante erat, propterea ab alio suscitandus est; at Christus seipsum suscitauit. Fuit igitur Christi mors hoc modo voluntaria, non solum quia voluntate acceptauit mori, hac enim ratione mors martyrum etiam voluntaria erat, mori enim pro Christo elegerunt, tamen mortis vulnere inflicto non erat liberum Martyri animam in corpore detinere: quod tamen poterat Christus: propterea dicit, Nemo tollit a me, ego a me ipso pono. Nec a crimine mortis Christi propter hoc interfectores liberantur: nam causam efficacem mortis, quantum in se est, ipsi dederunt, vt nisi ille homo Deus esset, mori esset ei necessarium. Hãc voluntariam mortem significauit Isai. cap. 53. Oblatus, inquit, est, quia ipse voluit. Hæc est explicatio illius verbi, *Pono, animam vt iterum sumam*, quæ nõ tam explicatio est, quam etiam probatio quædam simul, vt ostendat etiamsi moriatur, & animam ponat, posse tamen rursus eam sumere. Hoc loco vtitur Ambro. lib. de bono mortis cap. 10. ad probandam animæ immortalitatem, vbi multa de hoc docet.

Christi mors aliter quam martyrũ mors dicitur voluntaria.

Hoc mandatum accepi a patre meo.

Alterum verbum superioris sententiæ exponit, nempe, cur dictum sit, Propterea dilexit me pater. Causa est; quia hoc mandauit mihi Pater, vt ponerem quidem animam sed tamen iterum eam sumerem: & idcirco hoc illi in me placet, quia secundum eius voluntatem, & mandatum est. Christus enim, vt homo tamquam inferior, & obediens Patri, eius præcepta seruauit.

ANNOTATIO XIIII.

An Christus præceptum moriendi habuerit a Patre.

Multis in locis Euangelij Ioãnis hæc A occurrit difficultas, an Christus præceptum, & mandatum Patris habuerit de ijs, quæ ad hominum saluté facturus erat, & maxime de morte subeunda: eam hoc in loco iudicauimus discutiendam, qui primus est, ad quem cætera occurrẽtia loca postea referemus. Chrys. hom. 59. negat omnino Christum vllũ habuisse præceptum, aut mandatum Patris: sed omnia libere, & sponte sola charitate fecisse. In qua sententia semper persistit: nam hom. 68. & 75. in hoc Euangelium, idem repetit: quibus in locis non est contentus eam affirmare, sed adhuc argumentis confirmãte nititur, quæ paulo inferius recitabimus. Explicat autem implere mãdatum aut præceptum non esse aliud, quã voluntatem Patris respectu voluntatis humanæ Christi: Christum autem implere mandatum Patris idem esse, ac concordiam voluntatis suæ humanæ cum voluntate Patris, vt idem velit cum Patre; sed propter audientium infirmitatem, humilibus dicit vsum esse verbis. Non solus est Chryso. in hac sententia, sed quod valde miror etiam Basilius lib. de Spiritu Sancto cap. 8. vbi negat Christum habuisse præceptum, & verba Ioannis exponit esse intelligenda sic: Voluntatis actum, quem Pater ab æterno communicat cum essentia filio, dictum esse mandatum aut præceptum: nam quæ vult Pater, filio communicauit. Conuenit igitur cum Chrys. in hoc quod negat Christum habuisse præceptũ, tamẽ in explicatione differt. Chrys. enim concordiã voluntatis Christi humanæ cũ voluntate Patris, vocat implere mandatũ Patris; at Basilius etiam ad diuinitaté B refert, vt traditio volũtatis paternæ, ab æterno filio exhibita, sit hoc mandatum. Cum Chrisost. sentit Euthy. Aliter Cyrillus sentit lib. 10. in Ioã. cap. 20. vbi affirmat Christum vt homo erat, habuisse præceptum Patris, & implesse eius mandatum. Similiter & Au. tract. 82. in Ioã. idé dicit. Ambro. lib. 5. de fide cap. 5. Clemens auté Ale. lib. 4. Stromat in altero extremo est; negat enim mortem Christi ex Patris voluntate fuisse, sed ex permissione

quod

quod multum distat a præcepto, & mandato. A Hæc tria antiqui Patres in hac difficultate scripta reliquerunt; at quia secunda sententia Cyrilli, & Augustini certa est, & vera, eam explicare, & confirmare conabor.

Christus vt homo præceptum habuit faciendi quæ ad salutem hominum erant necessaria.

Sit igitur prima responsio; Christus vt homo, habuit Patris, seu diuinitatis præceptum, & mandatum ea omnia faciendi, quæ ad salutem hominum operabatur, nempe prædicandi, miracula faciendi, sicuti prædicauit, & fecit, nihilq. horum faciebat, aut dicebat, nisi ex præscripto, & B mandato Patris. Hanc primam responsionem multis, & efficacibus rationibus comprobo.

Probatur ex scripturis.

Primum quidem argumentum sumitur ex scripturarum testimonio, Deutero. 18. vbi de Christo venturo secundum omnes catholicos Doctores Deus sic loquitur: Ponam verba mea in ore eius, & loquetur, quæ præcepero ei. Ioan. 12. Qui misit me Pater, ipse mandatum mihi dedit, quid dicam, & quid loquar. Ioan. 14. Sicut mandatum dedit mihi Pater, sic C facio. Ioan. 15. Si præcepta mea seruaueritis, manebitis in dilectione mea, sicut & ego præcepta Patris mei seruaui, & maneo in eius dilectione: Perpende parem facere rationem præcepti Patris respectu sui, ac præceptorum suorum respectu discipulorum: quia vtraque erant præcepta. Sunt huiusmodi alia etiam testimonia. Cum igitur verba sunt scripturæ expressa, nec aliquod absurdum sequatur, si seruemus propriam eorum significationem, non video, D qua ratione ad improprias significationes recurrendum sit. Nec valet responsio Chrysostomi dicentis, verba esse humilitatis propter infirmitatem audientium. Nam propter humilitatem non est veritas relinquenda, quæ maxime ex verborum significatione sumitur. Si enim sunt verba humilitatis, ergo admittit Chrysostomus verba significare verum, & proprium præceptum, infirmitati autem audientium potius contrarium id erat. Nam cum au- E dissent, eum esse filium Dei, & verum Deum potius scandalizati essent in verbo præcepti & mandati. Non igitur ea de causa ita locutus est Dominus, sed quia veritas erat. Accedat his locus Pauli rem hanc conuincens ad Philipp. 2. Factus obediens vsque ad mortem. Christus obediens fuit, & ex obedientia est mortuus, ergo habuit mandatum: non enim esse potest obedientia, neque vllus potest vlla ratione obedire, nisi adsit mandatum, & præceptum, & qui tollit mandatum, seu præceptum Christo, tollit eius obedientiam, quod in solutione argumentorum, manifestius fiet.

Probatur ratione sumpta ex parte Dei Christi, & hominum.

Secundum argumentum sumitur ex multis, propter quæ conuenientissimum fuit hoc præceptum dari Christo quorum aliqua sumuntur ex parte Dei, aliqua ex parte Christi, aliqua ex parte Iudæorum, aliqua ex parte nostra. Ex parte quidem Dei valde conueniens fuit; tum, quia sic voluntas saluandi hominem magis significatur nobis, vt non satis illi fuerit Filio, quem sciebat etiam, vt hominem esse suæ voluntati summe conformem, significare, quod faciendum erat; sed adhuc præcipere disposuerit: tum vt in hoc significaretur, quantum homo subditus sit, & Deo subijci teneatur, cum humanitas verbo vnita, ita sit Deo subiecta, vt præceptum acceperit, & mandatum. Ex parte autem Christi fuit etiam conuenientissimum; tum, quia sicut Adam ex inobedientia Dei præceptum transgrediendo, totam destruxit naturam humanam; ita Christus obedientia sua Patris præceptum seruando, totam reparauit. Et in eo maxime obedientia Christi erga patrem ostenditur, quod præceptum arduum mortis seruauit: & Adam inobedientia vituperatur, qui leue præceptum, & facile non custodiuit. Quam collationem Paulus ad Rom. 5. tradidit, nempe obedientiæ vnius ad inobedientiam alterius: tum etiam quia Christus ea ratione maxime humilitatem exercebat si formam serui accipiens mandatum, & præceptum quoque acceptaret vt homo. Ex parte autem Iudæorum fuit etiam conueniens: hac enim ratione os eorum obturabatur, qui Christum præuaricatorem diuinæ legis appellabant: at Christus in eo, in quo maxime transgressionis accusabatur, Dei mandatum & præceptum seruabat, eaq. ratione se etiam Dominus aliquando defendebat, quod voluntatem Patris faceret. Ex parte etiam nostra id fuit conueniens: vt in eo cognoscamus quanti sit faciendum Dei præceptum, & quanto honore amplectendum. Spreuit præceptum Dei homo primus, honorificauit homo secundus exemplum nobis dans, vt nos etiam honoremus debitam exhibentes obseruantiam, suoq. exemplo docuit, qualiter nos præcepta, quæ daturus erat, obseruare deberemus, sicut etiam ipse Patris seruauit mandata. Ex his omnibus veritas primæ responsionis comprobatur.

Aliter Christo quam reliquis hominibus præceptum impositum fuit.

Altera responsio est, Christo non est impositum præceptum a Patre, sicut nobis. Explico hominibus præcepta dantur, malis quidem propter coercitionem, iustis, & bonis propter directionem & instructionem, Chri-

Christus nec coercitione, nec directione A indigebat, etiam vt homo: cuius intellectus plenus erat omni scientia, & cuius voluntas erat conformissima diuinæ voluntati, nec declinare a rectitudine, nec ab eo, quod Deus volebat, poterat. Præterea hominibus dantur præcepta propter exercitium, & perfectionem virtutis, & meriti personæ facientis. Maius enim est meritum ceteris paribus in actione, quæ ex obedientia, & mandato fit. At Christus non ea ratione mandatum habuit, cuius perfectio, & sanctitas non habebat aug- B mentum; qui ab instanti incarnationis fuit summe Deo gratus, nec quicquam sibi de nouo meruit, aut gratiæ acquisiuit. Non igitur præceptum habuit his de causis, sed propter alia, quæ in secundo argumento pro prima responsione attulimus. Quibus, & hoc addimus, opera Christi, si conferantur ad personam operantem, esse æqualis meriti, & quidem infiniti, quia qui ea operabatur, Deus erat, & homo, infinite gratus Patri propter vnionē. At si inter se comparentur, vnum esse maioris C meriti, quam alterum comperiemus: plus enim fuit fundere sanguinem suum, quā ieiunare. Hac igitur ratione opera Christi perfectiora erant, quæ obedientiæ, & maioris humilitatis erant: & idcirco ex præcepto operabatur, non propter se, qui sibi nihil meruit, quantum ad animæ perfectionem, sed nobis, pro quibus meruit redemptionem: non vno modo tantum, aut vno merito, sed multis modis, & mul- D tis meritis, vt vbi abundauit delictum, supra modum abundaret gratia Saluatoris, & eius meritum, & iustitia.

Qua ratione maiora Christi opera, maioris essent perfectionis, & meriti.

Tertia responsio est: Christus, vt homo etiam præceptum habuit vitam exponendi pro nostra salute: ad hoc enim præcipue missus est, vt sanguine suo hominem liberaret; & hoc verba Ioānis aperte probant. Hoc, inquit, mandatum accepi a Patre meo, nempe ponendi animam pro ouibus, & iterum sumendi. & illud Luc. 24. Oportuit Christum pati, & sic intrare in gloriam suam. & quæ in hoc Euange- E lio inferius exponemus, hoc idem confirmāt. Nec audiendus est in hac parte Clemens citatus in principio, aut certe declarandus est. Nam mors Christi dupliciter comparatur, aut ad interfectores eius eam inferentes & hac ratione non est in præcepto, immo contra præceptum: quia Deus præcipit: Non occides; & sic permissa est a Deo: aut cōfertur ad Christum acceptātem, & sic fuit in præcepto. Nec hæc doctrina est noua, nec vlla ratione negari potest. Nam Martyres ex præcepto tenebantur mortem subire pro fide: at interfectores contra præceptum Dei agebant occidendo, cum Deus præcipiat: Non occides. At si occidere aliqui tentent contra iustitiam, vt ab ea nos auertant, tunc Deus præcipit, vt potius mortem subeamus, quā a iusto, & quod est a Deo præceptum, recedamus.

Christus habuit præceptum moriendi.

Quarta responsio est: hoc præceptum, & diuinum mandatum tunc perfecte innotuit Christo homini, quando humanitas illa vnita fuit verbo: sicuti enim omnium scientiam infudit, ita tunc hanc ordinationem manifestauit, tum per scientiam infusam, tum etiam per visionem in verbo. Immo tunc Christus homo acceptauit Patris mandatum, & conformissimam in omnibus quæ facienda disponebantur, exhibuit voluntatem: quod maximi meriti pro nobis fuit, & summi erga Patrem, & erga nos amoris.

Superest, vt nonnulla argumenta contra hanc doctrinā facta soluamus: ex quorum solutione res hæc lucidior fiet. Primū argumentum est Chryso. hom. 59. argumentatur enim ex verbis præsentibus. A me ipso pono animā meā: ergo non ex mādato Patris. Hoc Argumentum non videtur efficax, moriendi enim mandatum est acceptandi mortem illatam a persecutoribus, quod Christus vt homo fecit: ponere autem a se animam, est habere potestatem separandi eam a corpore. Vt igitur, homo acceptauit, & obediuit Patris mandato, quod exequebatur per potestatē diuinam, nec hæc pugnant inter se. Sicut rogatus vt homo, voluit ad preces aliquorum per diuinam potentiam miracula facere: sic iussus a patre, vt homo voluit data mortis causa a persecutoribus animam a corpore separare, nec impedire inimicorum gladium.

Soluuntur difficultates quæ in contrariū adducūtur.

Alterum argumētum facit idem Chrysost. eodem loco: Christus est pastor bonus: ergo ex se operatur, nec indiget hortatore. Hoc argumentum firmum non est: non enim præceptum habuit Christus, quia hortatore indiguerit, quia nec instructione, nec directione, nec incitamēto opus ei erat: sed accepit mandatū propter ea, quæ diximus in secunda responsione.

Tertium argumentum est eiusdem hom. 68. Qui mādatum, inquit, accipit, non est sui dominus: at Christus viuificabat, quos volebat: ergo nō ex mandato operabatur. Hoc argumentum, habet aliquid veritati

minus cōsonum. Si enim intelligat Chrysostomus Christum vluificasse quos volebat, etiamsi non esset secundum voluntatē Patris, hoc est falsum: sæpe enim Christus dicit: Non veni, vt faciam voluntatem meam, sed eius qui misit me. Si hæc verba vera sūt, vti sunt, inferat modo Chrysostomus, ergo non erat sui Dominus. Simile est illud Matth. 20. Sedere ad dextrā, vel sinistram non est meum dare vobis, sed quibus paratum est a Patre meo. Dicendū igitur, Christum vt hominem habuisse voluntatem conformem diuinæ voluntatis præcepto, nec propter ea desiuit esse sui B Dominus, id est, liberi arbitrij: quia sponte, & non coacte se Deo conformabat: vti etiam beati, qui domini suæ voluntatis dicuntur, nec tamen diuinæ voluntati, ac præcepto contrauenire possunt.

Quartum argumentum est eiusdē hom. 75. quia Christus legislator erat: ergo non tenebatur lege. Hoc etiam non est firmum: nam Christus aliqua præcepta cōdidit, quæ nobis dedit: at ipse, vt homo, alia a Patre, quo vt homo minor erat, habuit præcepta: sicut & modo princeps nō tenetur legibus suis, at tenetur legibus superioris se. Oportet ergo inter præcepta distinguere, habuit ipse præcepta Patris, prædicandi, operandi, moriendi particularia: A ipse autem alia nobis dedit, quod Ioan. 15. docuit, Si præcepta mea seruaueritis, sicut ego seruaui præcepta patris mei.

Quintum argumentum adiungere possumus, quia Christus peccare non potuit; ergo præceptum non habuit. Sed hoc debile est: præcepta enim pro his fiunt etiā, qui non possunt peccare. Nam Deus præcipit multa Angelis suis sanctis, quæ ex mandato faciunt, nec peccare possunt neque vero est de ratione præcepti peccatum vel non peccatum: sed quod ex superioris potestate procedat, & ex inferioris obedientia acceptetur. Concludo hanc disputationem hoc argumento: vel potuit habere præceptum Christus, vel non. Si quis neget habere potuisse, facile falsitatis conuincetur: cum enim Christus, vt homo, sit minor Patre, subditus Patri, obediens Patri, negari nulla ratione potest, Patrem potuisse præcipere. Si igitur id fieri potuit, non video quibus verbis expresſioribus scriptura id esse factum significare potuerit, quam ijs, quæ sępisſime habentur, & in principio adduximus. Rationes autem istæ allatæ in contrarium probant potius fieri non potuisse, idcirco etiā ex hac parte efficaces non sunt. Hæc diffuse aliquātum discussa sunt, vt multis locis exponēdis hac vna annotatione satisfaceremus.

Præceptum reperitur etiam in ijs, qui peccare nō possunt.

Dissensio iterum facta est inter Iudæos propter sermones hos. Dicebant autem multi ex ipsis: Dæmonium habet, & insanit: quid eum auditis?

COMMENTARIVS.

Iterum dissensio facta est inter Iudæos, qualis illa, cuius capite nono facta est mentio: Et schisma, inquit, erat inter eos. Hæc dissensio ex verbis miraq. doctrina Christi, illa vero ex mirabili facto, quo cæcum natum illuminauit, orta est. Quidam autem in tantum incredulitatis, & blasphemiæ prolapsi sunt, vt, quod ad lumen erat institutum, eorum vitio magis eos excæcaret; & quod ad diuinam virtutem recognoscendam efficax erat, in eam obscurandam conuerterint. Dæmonio enim verbum diuinum tribuunt, asserentes eum dæmonium habere, quod eum insanire faceret, & dicere quæ dicebat. Hic est enim sensus: *Dæmonium habet, & insanit*, id est dæmonium habet, quo arreptus insanit: & sermones non ex propria mente, sed ex diaboli agitatione effundit: qua blasphemia ceteros ab audiendo arcebant, *Quid*, inquiunt. *Auditis eum*, qui verba dæmonis ipsum insanire facientis, loquitur? quæ stultus non capit, per insaniam dicta putat. Erat autem multorum hæc impia vox, vt notat Euangelista.

Alij dicebant: Hæc verba non sunt dæmonium habentis: numquid dæmonium potest cæcorum oculos aperire?

ALtera Iudæorum pars Christi causam defendebat argumento optimo ducta. Cuius opera dæmonio non possunt adscribi, profectò nec verba; at hic cæcum natum illuminauit, quod dæmonium non potest facere: ergo verba eius non sunt verba dæmonium habentis, nec loquitur virtute dæmonis, qui virtute dæmonis non operatur. Christus Dominus iniurias illorum contemnens, & vtilitatem, fidemue horum desperans, discessit, eos in sua contentione relinquens.

Facta sunt autem Encænia in Hierosolymis, & hiems erat.

NOn continuo hæc, quæ modo narrantur, facta sunt, sed aliquot intercesserunt dies. Quę enim in capite nono, & huius decimi superiori parte gesta describuntur, acta sunt paulo post festum Tabernaculorum, seu Scenophegiæ, vt ex capite septimo, & octauo constat: at hoc in fine mensis Nouembris, quando festum Encæniorum, id est renouationis celebrabatur. Hoc enim Græcum vocabulum est, idem significans, quod apud Latinos renouatio, seu innouatio. Die enim vigesima quinta Nouembris, qui apud Iudæos erat mensis nonus peragebatur illud festum, quando tempore Machabæorum altare a Gentibus prophanatum destructum est, & nouum ædificatum: constitutumq. est, vt singulis annis festum hoc venturis temporibus celebraretur. Quæ quidem ex 1. Machab. cap. 4. nota sunt: & ex Iosepho lib. 12. Antiqui. cap. 11. ea ratione Euangelista addidit, *Et hiems, erat* iam enim initium hiemis instabat: nam post quattuor, vel quinque dies erat initium Decembris, vbi hiems incipit. Sunt autem hi menses apud Iudæos lunares, cetera ex annotatione require.

ANNOTATIO XV.

Encæniorũ festum triplex.

TRiplex fuit apud Iudæos Encæniorũ A festum: Primum, quando a Salomone fuit primo templum ædificatum. Secundum, quãdo destructum a Babylonijs post captiuitatem fuit reædificatum. Tertium, quando altare solum, quod prophanatum erat a Gentibus, sublatum fuit, & nouum erectum tempore Machabæorum. Primum celebrabarur septimo mense qui est September, vt constat. ex. 3. Reg. 8. Secundum tertia die mensis Februarij, qui erat apud Hebræos duodecimus, & vocabatur, B Adar, vt aperte constat ex. 1. Esd. 6. & inde deprehenditur mendosus locus apud Iosephum lib. 11. Antiqu. ca. 4. vbi dicit fuisse vigesima tertia mensis vndecimi qui dicitur Adar. Duplex autem est mendum, vitio prœli adscribendum; vnum quia mẽsem vndecimum dicit ab Hebræis appellatum Adar; cum certa & indubitata res sit ex scriptura Esther. 3. & 8. Adar esse vltimum, & duodecimum, qui apud nos est Februarius. Alterum, quia dicit die vigesima tertia fuisse festum celebratum; cum tamen scriptura. 1. Esdr. 6. tradat die tertia id fuisse gestum. Tertium autem fuit vigesima quinta Nouembris, qui est mensis nonus, vt constat ex 1. Machab.

Cum igitur hæc tria sint Encæniorum festa, dubium est, quod istorum fuerit præsens festum. Nonnus Græcus auctor primũ esse affirmat; Chrysostomus autẽ hom. 60. Theophyl. & Euthymius secundũ fuisse sentiunt. Alcuinus autem in homilia huius lectionis, & Beda, tertium: quos in commentario sumus secuti. In primis illud primum non fuisse, certa res est: nã id celebratum est septimo mense paulo post festum Tabernaculorum: at hoc præsens tempore hiberno, vt Euangelista docet: non igitur illud esse potest, quod erat in primo mense autumni. De secundo, &

Quod illorum fuerit, cuius Ioannis hoc loco meminit.

tertio est difficultas: nam vtrumque ad hiemem pertinere videtur: secundū enim erat ad finem fere hiemis tertia Februarij; tertium autem ad initium, scilicet sub finem Nouembris. & loquor iuxta computationem mensium Iudæorum. Nam vigesima quinta mensis lunaris, non est vigesima quinta mensis solaris: tamen Decēbris lunaris, non plus distabat a vigesima quinta Nouembris lunaris, quam distat Decembris solaris, a vigesima quinta Nouembris etiam solaris. Diuidebant enim etiam ipsi in quattuor tempora annum Lunarem, & tres menses singulis temporibus dabant. Ex his patet non esse efficax argumentum, quo Recentiorum aliqui probāt nō posse hoc festum, de quo hic agitur, esse secundum, quia hoc affirmant fuisse tēpore veris: tamen non ita se res habet. Nā ex scriptura liquet, fuisse tertia Februarij qui mensis ad hiemem pertinet; quamuis sit prope ver. Nec est etiam firmum, quod alij asserunt, nempe ea de causa non posse esse tertiū, quia id celebratum est in Nouembri, qui ad autumnum pertinet: cum iam fuerit finis mensis, & terminus vnius potest ad principium alterius referri. Et ita solemnus cōmuniter loqui, immo potius hiemem dicimus adesse, quando incipit, quam quando desinit. Adde, festum per octo dies celebratum esse, potuitq. ad hiemem petinere, quæ incipit mense Decembri.

Auctoris sententia. Mihi probabilior est visa Alcuini, & Bedæ sententia, vt hoc festum sit tertium: & id mihi duo maxime persuadent. Vnū est, quia quæ gesta narrantur ab hoc tempore vsque ad Passionem Domini, nō possunt accōmodari tēpori, quod intercedit, a secundo festo vsque ad Pascha: nam a tertia die Februarij vsque ad Pascha, quod erat decima quarta Martij, pauci dies intercedunt: cum tamen ab hoc festo vsque ad Pascha, quando passus est Dominus, vt ex historia Ioannis, & aliorum Euangelistarum patet, multa facta sunt, quæ tanta dierum paucitate facta fuisse, non est probabile. Post hoc enim festum Dominus secessit in Galilęam ad locum, vbi Ioannes baptizabat, & ibi dicitur mansisse: nec mansisse diceretur, nisi aliquot commoratus esset ibi diebus, vbi multa gesta sunt, quæ ceteri narrant Euangelistæ. Postea venit Bethaniam, & Lazarum quatriduanum suscitauit; postea abijt in locum dictum Efren, & ibi morabatur cum discipulis: morari non diceretur, nisi per multos ibi dies esset. Rursus ante sex dies Paschæ iterum venit Bethaniam; hæc omnia profecto plures indicant dies, quam sint, qui intercedunt inter secundum innouationis festum, & Pascha. Alterum mihi persuadet, quia nō inuenitur in scriptura singulis annis agi festa Enecæniorum præter tertium, quod perpetuo celebrandum institutum est, vt patet. 1. Machab. 4. quod si celebrata sunt, est valde verisimile tempore Christi non celebrari vllum præter tertium. Quod si illa aliquando peracta sunt per singulos annos, quod ex scriptura non habetur, illud festum primum vsque ad captiuitatem celebratum esse videtur: at post captiuitatem loco illius successit festum reædificationis. Cum enim iam primum templum fuisset destructum, non videtur, cur festum celebraretur aliud præter restaurationis, cui successisse tertium, probabile est, quod tempore Christi obseruari ex Iosepho libro 11. Antiqu. cap. 4. etiam constat. Hæc sunt, quæ mihi visa sunt probabiliora.

Est autem circa illud verbum *Hiems erat*, notanda regula Gregorij libro. 2. Moral. capit. 2. aliquando in scriptura circumstantias temporum, & locorum, & alias etiam describi, in significationem, & ostensionem aliquam, & ea ratione hæc descripta est. *Hiems*, inquit, *erat*, vt frigidas Iudæorum mentes igne charitatis destitutas significaret; quamuis ad literam positum esse videatur, tamquam causas sequentis verbi, *Deambulabat*, quia cum hiems esset, frigus erat: solent autem homines, cum frigent, deambulare. Quorsum hiemis meminerit.

Et ambulabat Iesus in templo, in porticu Salomonis.

COMMENTARIVS.

Qvamuis a Babylonijs illud templum fuerit funditus euersum, tamen reædificatum, & restauratum esse postea, & in memoriam veterem idem Salo-

Salomonis nomen porticus hæc retinuit. Hanc porticum eam esse aliqui existimant, cuius fit mentio 3.Reg.6.viginti cubitorum longitudinem, & decem latitudinem habentis: sed cum hæc porticus, quæ alio nomine dicitur vestibulum, interior fuerit in atrio Sacerdotum, non videtur verisimile Salomonem in eam intrasse, & ibi orasse, aut populi voces audisse, vti isti Doctores dicunt. Verisimilius est fuisse eam porticum, cuius meminit Ioseph. lib. 6. de bello Iudaico sexto capite. collis enim partem orientalem, vbi ædificatū erat templum, muro Salomon circumcinxit, & planitiem aggere muniuit, & in planitie porticū extruxit. Hæc erat prope atrium virorum, quod proximum fuit atrio Sacerdotum. In hac igitur porticu ambulabat Christus intra templum.

Quæ Porticus fuerit ista.

Circumdederunt ergo eum Iudæi: & dicebant ei.

INambulantem circumdant, vt stare faciant, & commodius alloquantur eum. Hoc enim illa particula *Ergo*, indicat, quasi diceret: quia ambulabat, circumdederunt eum, vt nulla ex parte Christus diuerteret, sed sistens auditum sermonibus eorum præberet; nos quid dicant audiamus.

Quousque animam nostram tollis?

FIngunt desiderium vehemens agnoscendi eum, cum tamen dolose accedāt. *Quousque*, inquiunt, *animam nostram tollis?* id est, quamdiu nos suspensos, & incertos trahis? nimium te nobis manifestare differs, idcirco anxios & suspensos tenes, & discrucias. In his verbis duo mendacia proferunt. Vnum est eos esse anxios, & suspensos præ desiderio cognoscendi, an sit Christus: in quo mentiebantur. Si enim anxij & suspensi fuissent, non dixissent toties, dæmonium habet: a Deo non est: a Galilæa non surgit. Hæc non sunt animi dubij, & suspensi, & anxij: sed increduli & obstinati. Alterum est Christum esse causam huius dubitationis, & anxietatis eorum, quia nondum, quis sit, aperuit. *Quousque*, inquiunt, *tollis?* tu tollis: tu es in causa: & hoc etiam mendacium erat: nam Christus iam sufficientissime aperuerat, quis ipse esset, vt statim eis respondet. Non mirum est, si animus dolosus, & fraudulentus in mendacia prorumpat.

Si tu es Christus, dic nobis palam.

NOn vnum, sed tria mendacia fraudulenta hæc verba continent: vnum est, *Dic*, inquiunt, *nobis palam*, quasi dicerent: hactenus non es palam, & libere, aperteq. locutus, te esse Christum: hoc vero mendacium superiora capita manifestant, quibus satis aperte indicauit. Alterum est, *Dic palam:* quasi dicerent: si dixeris palam, credemus tibi, nec amplius suspenso animo erimus: hoc etiam esse mendacium, vel quod paulo post secutum est, probat. Tertium est, si hactenus non credidimus, id fuit in causa, quod tu non es locutus palam: iam enim crediddissemus tibi si locutus fuisses. Hæc tria mendacia verbis istis significari, facile est vnicuique intelligere. Præter mendacia autem fraus est, vt Chrysostomus homil. 60. & August. tract. 48. annotarunt. Hanc autem fraudem recte explicuit Alcuinus. Existimabant enim Iudæi Christum futurum Regem temporalem, in solio Dauid sessurum visibiliter in hoc sæculo, vt superius diximus: quærebant igitur, vt se Christum confiteretur, vt calumniandi

Verba hæc Iudæorum, mendacij, & fraudis plena.

statim

statim causam arriperent, quod se Regem faceret, & ad Cæsarem deferrent: qui enim se Regem facit, contradicit Cæsari. At Dominus fraudes eorum intelligens, & declinans, ita se aperte Christum fatebatur eis, vt ex verbo non haberent, quod deferrent. Idcirco frequentius se esse Dei filium, & a Patre missum, & in scripturis promissum dicebat: quæ aperta erat confessio quod esset Christus, idq. Iudæi intelligebant. At nomen dissimulabat, quia illi non vt intelligerent, sed vt accusarent, quærebant. Hac ergo fraude modo dicunt, *Si tu es Christus, dic nobis palam*. Attende autem non ea de causa sola, quia fraudulenter interrogabant, Christum noluisse id expresse respondere, sed ne tamquam legis transgressorem eum punitum esse Iudæi postea iactarent: idcirco operibus, quæ accusari non poterant, potius quam verbis respondebat, & loquebatur. Hanc causam reddit Chrysostomus hom. 77. in Ioan. cur Dominus non loquebatur de se magna, & sublimia frequenter.

Quare interrogatus Christus operibus respondebat.

Respondit eis Iesus: loquor vobis, & non creditis.

MIrabili artificio, vno verbo se esse Christum, confitetur, & fraudem illorũ declinat, & simul mendacia ipsorum reuincit. *Loquor*, inquit, *vobis*, ac si diceret: ego nihil aliud facio, quam loqui & manifestare quod petitis. In Græco est de præterito, dixi iam vobis. Ecce fatetur se esse Christum, & tamen verbo non exprimit: dixi & tamen non creditis. Et perpende quomodo conuincit eos mendacij, dixi, & vos non creditis: non igitur verum est, quod insinuatis, me non esse locutum palam: nec est verum, si locutus fuissem, vos credidissetis: nam dixi, & tamen non credidistis, nec modo creditis. Nec est verum a me vos teneri suspensos, & anxios: nam iam ante hunc sermonem locutus sum aperte, & palam. Vnico igitur verbo, & veritatem aperit, & omnia eorum repellit mendacia, simulq. eorum laqueum declinat.

Iudæi conuincuntur mendacij.

Opera, quæ ego facio in nomine Patris mei: hæc testimonium perhibent de me.

ADhuc eos magis conuincit: ipsi enim petebant, vt diceret, & verbo solo manifestaret, vt crederent, hactenusq. esse locutum negabant. Adiungit ergo Dominus: non solum verbo manifestaui, quis essem, sed operibus: nam *Opera, quæ ego facio in nomine Patris mei*, id est, virtute diuinitatis ostendendo me esse Dei filium, illa perhibent testimonium me esse verum Christum filium Dei. Quomodo igitur dicitis, me non esse locutum palam? quomodo petitis verbum, vt credatis? quandoquidem & sermonibus, & miris operibus manifestaui me vobis, & tamen adhuc non creditis. Christus dicit se in nomine Patris opera fecisse, quia faciebat opera virtute diuinitatis, in confirmationem huius veritatis, se esse Dei filium a Patre missum: hoc enim significat in nomine Patris opera facere.

Sed vos non creditis: quia non estis ex ouibus meis. Oues meæ vocem meam audiunt.

CVm causam suæ incredulitatis imprudenter Iudæi in Christum reijcerent, postquam eos mendacij conuicit, causam veram eorum incredulitatis aperit. Et est sensus: non est, cur vos in me causam incredulitatis reijciatis, quasi non fuerim locutus: nam verbo & opere abunde me manifestaui. Non sum ego causa,

causa, sed vos ipsi, & nequitia vestra, quia non estis de numero ouium mearũ: nam *Oues meæ vocem meam audiunt*, mihi fidem habent, & voci obediunt. Si tales vos essetis, vtique crederetis, at non creditis, *Quia ex ouibus meis non estis:* hæc est causa istius incredulitatis vestræ, non ego, nec taciturnitas mea, quam falsò mihi imponitis. Attende duo, vnum est, in scriptura aliquando audire vocem, significare auditum exteriorem, & interiorem apprehensionem, qua, quid dicatur, percipitur: & hoc bonis, & malis commune est. Psal. 94. Si vocem eius audieritis, nolite obdurare corda vestra. Alterum est vltra prædicta, etiam assensum, & obedientiam voci præstare. Isa. 64. Omnes cæde corruetis, quia locutus sum, & non audistis. hoc posteriori modo in hoc loco accipitur. Alterum annotandum est, dum dicit, *Vocem meam audiunt*, significare ipsum prius loqui, prius conuertere se ad oues. Si enim non se conuertisset pastor ad oues, numquam oues secutæ essent pastorem, nec eum adesse, nouissent: gratia est, quæ præuenit homines.

Audire vocẽ, quid significet.

ANNOTATIO XVI.

Christus, nomine ouium suarum quos intelligat.

Aug. trac. 48. has oues, de quarum numero istos incredulos Christus esse negat, interpretatur electos, & eos, qui æternam salutem consecuturi sunt, quos prædestinatos appellamus. De quibus dicitur Act. 13. Crediderunt, quotquot prædestinati erant ad vitam æternam. Et 2. Tim. 2. Omnia sustineo propter electos. Erit igitur superiorum verborum sensus: non creditis, quia non estis de numero eorum, qui æternam sunt salutem consecuturi, qui electi, & oues meæ sunt.

Aduersum hanc expositionẽ aliquę difficultates occurrunt. Vna est, quia tunc ratio, quam Christus adfert, adæquata non videtur: Vos inquit, non creditis, quia non estis de meis electis: nam etiamsi electi nõ essent, credere potuerũt: multi enim crediderunt, & credunt in Christum, qui tamen electi non sunt, nec saluabuntur, sed cadẽt, & peribunt. Non igitur ea causa propria est, cur non credant, quia electi non sunt: credebat enim tunc Iudas, & electus non erat. Altera est, quia non videtur causa vera: nam poterant esse oues & electi, & simul non credere tunc, quando Dominus hæc verba proferebat: multi enim erant in Christum credituri, & electi inter eos, qui tamen in Christum prædicantem non crediderunt, quod ipsemet Augustinus tract. 92. In Ioan. docet. Quo modo igitur dici potest, ***Vos non creditis quia non estis de ouibus meis, & oues meæ vocem meam audiunt***, cum oues, & multi electi tunc non crederent? Tertia est, quia si causa, cur non credebant, erat, quia electi & prædestinati non erant, iam non fuisse in eorum potestate credere vi-
A debatur excusareq. se potuissent dicẽtes; non credimus, quia Deus non nos elegit, nec de numero tuarum ouium fecit.

Theophylacti sententia impugnatur.

Theophylactus has oues aliter interpretatur, forsan difficultates has præsentiens: & dicit oues esse iustos, & viros bonos, vt sit sensus: Non creditis, quia non estis probi, nec virtutem & iustitiam sequimini, sed mali & improbi estis. Sed habet difficultates, & ista expositio: Prior est quia non omnes, qui in Christum cre-
B dunt, viri probi sunt. Sunt enim quorum fides mortua est, hi credunt, fidemq. habent sed non secundum eam viuunt. Credebat Petrus in Christum, quando negauit eum, sed tunc iustitiam non complectebatur. Altera est, quia de his ouibus paulo infevius Christus dicit. Vitam ęternam do eis, & nemo potest etipere eas de manu mea: hęc non de omnibus, qui iustitiam sequuntur, dicta suut: sed de his, qui in ea perseuerant vsque ad finem, qui electi dicũtur. Verum quidem est omnes iustos oues esse, vt docet Hiero. lib. 2. contra
C Iouini. & Aug. lib. 6. con. Iulian. cap. 3. & lib. 2. de doctr. christiana cap. 6. at non omnes iusti permanent in iustitia: idcirco non omnibus vitam æternam dat pastor verus Christus.

Auctoris sententia explicatur.

Mihi Augustini sententia verbis Domini accommodatior videtur. Sunt autem pro obiectis difficultatibus aliqua aduertenda. Vnum est, non esse hanc Domini sententiam generalem ad omnes tunc nõ credentes, sed ad illos Pharisæos obstinatos, obcæcatos, & similes, quorum Dominus damnationem præuidebat; & sic soluitur secunda difficultas. Alterum annotandum

tandum est illud verbum *Vos non creditis*, non solam, & simplicem incredulitatem significare: sed maxime culpabilem, quia abundantissima habuerant, & efficacissima media, vt cōuerti potuissent, vt sit sensus: Tot profecto habuistis remedia, tot, ac tanta argumenta, quibus credere potuissetis, vt iam credidissetis, si de numero electorum, mearumq. ouium fuissetis: numquam enim oues futuræ in tantam obstinationem prolapsæ sunt. Et quamuis reprobatio causa non sit adæquata, quia etiā reprobi multi credunt: est tamen causa, & hoc satis est. Nam multis, quia reprobi sunt, etiam ad tempus credere non datur, quales hi erant, quibus cum loquitur Dominus, & hac ratione soluitur prima difficultas. Tertium est annotandum: Deum neminem excludere a numero ouium, & electorum Christi, nisi culpa ipsius hominis. Quādo igitur dicit: *Vos non estis de ouibus meis*, culpa, & malitia eorum significatur, propter quam Deus reprobauit eos: & hac ratione soluitur tertia obiectio: & sententia Augustini omni ex parte vera, & legitima permanet.

Et ego cognosco eas, & sequuntur me.

COMMENTARIVS.

DIxerat eos non esse de ouibus suis, & probauit ab vno effectu, *Oues*, enim, *meæ audiunt vocem meam.* Addit alterum argumentum, ne quis enim obijceret forsan, hi oues tuę sunt, sed tibi ignotæ. Addit, non sic est, *Ego cognosco eas*: nemo est inter meas oues, quem non cognoscam. Est autem cognitio hæc non solum mentis, sed affectus: quod tertium argumentum probat, *Et sequuntur me*, obedientes verbis, & mandatis meis, vnde constat, eos oues non esse: effectus est enim hic præcedentis cognitionis. Idcirco oues Christum sequuntur, quia ab ipso cognoscuntur, ipsius cognitio, ouium est tractio: verbum enim *Cognosco*, non solam cognitionem intellectus, sed etiam affectum, & dilectionem significat hoc in loco. Amos. 3. Tantummodo vos cognoui ex omnibus cognationibus terræ.

Et ego vitam æternam do eis: & non peribunt in æternum.

LIbenter quacumque data occasione Christus multa loquitur in audientium, & nostram vtilitatem: vt homines ad sui sequelam attrahat, & eos qui audire & sequi renuunt, deterreat. Quid oues eius eum sequentes assequantur, & quo in periculo non credentes versentur, aperit. Ne quis ergo de numero ouium Christi esse parum referre existimaret: adiunxit, ouibus his meis, qui me sequuntur *Vitam æternam ego do.* Magna est hæc potentia, & Dei propria, vitam dare æternam, & magnum est præmium ouibus Christi. Quod si hoc non allicit, terreat quod sequitur: Si oues non sunt, in æternum peribunt. Nemo dicat, ouis non sum, solum mihi æterna vita negabitur, tamen nullum malum inde mihi impendet: decipitur profecto, in æternum peribit, morte æterna mulctabitur. Ea est causa, cur cum Dominus dixisset: *Vitam æternam do eis*, addidit: *Et non peribunt in æternum*: vt significaret, oues liberari ab æterna morte, & vitam æternam habere: contra vero, qui oues non sunt, non solum vitam æternam non assequi: sed in mortem æternam detrudi. Verbum præsentis temporis certitudinem rei significat: non quod statim det, sed quod tempore promisso certissime dabit: & rursus ita iam esse constitutum, & determinatum. Solemus enim dicere: Iste vir mercenarijs, & his, qui ei inseruiunt, dat singulis mensibus decem aureos, non quod tunc det, sed quia constituit dare, & præstituto tempore certissime, & sine mora det.

Et

Et non rapiet eas quisquam de manu mea.

ALiud subiungit, quod cum ouibus facit. Nemo, inquit, rapiet oues meas de manu mea. Procurabant Iudæi auertere homines, ne in Christum crederent: conati sunt Tyranni, credentes a fide Christi tormentis auertere: tentat dæmon innumeris artibus idem efficere: sed de Christi manu, & potestate nemo oues tollet, nec impediet, quominus ad vitam æternam perueniant, & ad ipsum conuertantur.

ANNOTATIO XVII.

Superiorū verborū sēsus expenditur.

CHryso. hom. 60. & Euthymi. hunc locū ita exponunt, vt nemo oues Christi rapere posse dicatur: quia nemo impedire valebit, quin oues, quæ Christi sunt futuræ, ad ipsum conuertantur, & eum sequantur. Quod occasione ea dictū est, quia illi Pharisæi, ne in Christum crederent, populos deterrere conabantur. Alcuinus & ante eum Basil. lib. 1. contra Eunomiū aliter interpretatur, vt sit sermo de ijs, qui semel ad Christum sunt conuersi, & vere oues eius sunt permansuræ: hos nemo rapiet de manu eius, quia nulli tentationi in extremo vitæ succumbent, sed victores euadent. Forsan Alcuinus ita est interpretatus, quia existimauit non posse dici rapi oues de manu Christi, nisi quæ iam semel sunt in eius potestate. Alij de gloriæ statu hæc intelligūt, vt continuentur superiori- A bus: *Vitam æternam do eis, non peribunt in æternum*, quia non potest vllus de manu mea rapere, nec a statu vitæ æternæ remouere. Mihi omnia hæc simul in hac significari sententia videntur, vt dictum sit: Nemo rapiet de manu mea, quia nec impedire poterit, quominus pastoris vocem oues hæ audiant, ipsumq. sequantur: nec a sequela auertere in perpetuum, nec vita æterna priuare valebit. Nec verbum illud: B *Rapiet de manu mea*, obstat, quia oues etiam antequam ad Christum conuertantur, ad manum eius pertinent, & de potestate eius sunt: quamuis tunc a vero pastore ad tempus errent. *Nemo*, ergo *Rapiet*, quia non sibi eas semper adscribet, nec adiudicabit: quia ad suum pastorem tandem venient, & sub eo perpetuo vitam agent.

Pater meus, quod dedit mihi, maius omnibus est.

COMMENTARIVS.

PRobat duplici argumento, neminem posse rapere de manu oues eius. Prius est: Pater dedit mihi vnum, quod est maius omnibus, nemo ergo præualere poterit contra me, nec de manu mea rapere, cum ego habeam in me, quod est fortius, & maius, non solum ijs, qui rapere conabuntur, sed omnibus. Loquitur vt homo, & sic Patrem dedisse ei id, quod maius est omnibus, dicit: quia diuinitatem illius humanitati coniunxit, & fecit, vt homo ille Deus esset. Huius loci, & sequentis maiorem explicationem annotatio continet.

Et nemo potest rapere de manu Patris: Ego & Pater vnum sumus.

ALterum argumentum est: *Nemo potest de manu Patris rapere*, cum Deus sit: igitur nec de mea manu rapere poterit, quia *Ego, & Pater vnum sumus*, vnius essentiæ, & potestatis. Si igitur nemo de manu Patris rapere potest, nec

de mea poterit. Expressis verbis, se Dei filium Patri consubstantialem significauit. Hanc secundam adiunxit rationem, vt prior manifestior esset: nam posset aliquis existimare, accepisse a Patre maius omnibus, nempe contradictoribus, & persecutoribus, tamen non absolute maius omni re creata: aut quod si maius omnibus quæ modo sunt, tamen non quæ fieri possunt. Præterea non exprimebatur hoc maius omnibus, ita esse datum, vt a Patre non esset diuisum: propterea rationem hanc verbis sequentibus addidit, se a Patre accepisse maius omnibus: id nempe, quod supra totum, quod creari potest, est, ita accepisse, vt indiuisum maneat in Patre, & filio: quia vnica est diuinitas, & essentia vtriusque, secundum quam Pater, & Filius vnum sunt. Nemo ergo de manu Christi rapiet oues: quia vt homo est habet a Patre diuinitatem, cui est vnita humanitas: vt Deus, est vnum cum Patre.

ANNOTATIO XVIII.

Lectio Græcorum.

Sententia hæc in Græcis codicibus non sic habetur, sed genere mutato: *Pater, qui dedit mihi, maior omnibus est*. & ita Chryso. Theophy. & Euthymi. exponunt, & legunt. Et tunc sensus videtur facilis, est enim argumentum tale: Pater, qui dedit mihi oues has, maior est omnibus: igitur nemo de Patris manu rapere potest: sed ego, & Pater vnum sumus, vnius nēpe potentiæ, & essentiæ: igitur nec de mea manu potest vllus rapere. Latini tamē Patres aliter legunt, sicuti nos in commentario legimus & exposuimus. Ita Hilari. lib. 7. de Trini. Tertul. lib. aduersus Praxeam. & Ambro. lib 3. de Spiritu sancto cap. 18. & Hiero. Ezech. 18. & Aug. tract. 48. ita etiam legit Concil. Lateran. 2. vnde desumpta decretalis illa Firmiter de summa Trinitate & Fide Catholica. & hi omnes Patres locum hunc constanter Arrianis opposuerunt. Cum autem idem sensus sit, siue vno, siue altero modo legamus, legēdum existimo sicut Ecclesia Latina iam a tot sæculis prælegit.

ANNOTATIO XIX.

Attende illa verba: *Ego & Pater vnum sumus*, esse intelligenda de vnitate virtutis, & potentiæ: de hac enim sermo est: vt sit sensus, nemo de manu, & potestate Patris potest eripere: ergo nec de mea, quia vnius, & eiusdem sumus maiestatis, virtutis ac potentiæ. Ita exponit Basil. lib. 1. con. Eunomi. & sic exponendum ex contextu probat. Eodem modo interpretatur Ambrosius lib. 3. de Spiritu Sancto. cap. 18. & lib. 1. de fide cap. 1. & Chrysostomus ho. 60. vbi annotat inferri optime: Si vnius sunt potentiæ, & virtutis,

Christū Patri consubstantialem esse, ex hoc loco Ioan. ostenditur.

A esse etiam vnius & eiusdem substantiæ ac essentiæ: eaq. ratione Patres opposuerūt hæreticis Arrianis hoc testimonium, vt probarent Patris, & Filij consubstantialitatem, quo sæpe vsus est Athana. serm. 4. contra Arrianos, & in alijs multis locis. Notat etiam Ambro. lib. 3. de Spiritu Sancto cap. 18. non solam substantiæ vnitatem, sed distinctionem etiam personarum significari contra Sabellianos: *Sumus*, enim, personarum pluralitatem indicat: sicut &

B *Vnum*, substantiæ, & virtutis vnitatem. Idem Hiero. Isa. 6. Vnum, inquit, ad naturam: sumus, ad diuersitatem personarum refertur. Conabantur autem hæretici Arriani vim huius testimonij infringere, vana & falsa responsione dicentes, Patrem, & filium vnum dici per concordiam voluntatis, sicuti dictum est Ioannis. 17. Vt sint vnum, sicut & nos vnum sumus, quam responsionem refert, & refel-

C lit docte, & efficaciter August. lib. 2. con. Maximin. cap. 12. & lib. 3. cap. 22. ostendens non esse dictum, vt sint vnum nobiscum, sed vnum inter se, sicut & nos vnum sumus: quia aliter nos vnum nobiscum sumus, aliter Pater, & filius. Nec est comparatio æqualitatis, sed similitudinis: sicut Matthæi. 5. Estote perfecti, sicut Pater vester perfectus est: probatq. ea quæ diuersi

D sunt generis, vnum inter se non dici.

Sed his omissis, contextus iste hanc falsam repellit interpretationem, vt recte annotat Basil. lib. 1. con. Eunomium: nam de manu Patris neminem rapere oues posse probauerat, quia maior est omnibus: inde infert, ergo nec de mea rapiet: & illationem confirmans dicit: quia *Ego, & Pater vnum sumus*: nempe in eo, quod præcessit, scilicet virtute, manu, potentia,

tia, & consequenter in essentia. Quod A etiam Iudæi intellexerunt, quando visus est eis Christus blasphemasse. & ne huic Iudæorum intelligentiæ soli inhæreamus, consulamus, quæ Christus respondit illis opponentibus: Homo cum sis, facis te ipsum Deum. Eorum enim intelligentiam non correxit, sed potius confirmauit, & comprobauit, dicens: vt credatis, quia Pater in me est, & ego in Patre. Quæ verba Athana. loco citato dicta esse affirmat propter verbum illud: *Ego & Pater vnum sumus*. Præterea adiecit: quem Pater sanctificauit, & misit in mundum, vos dicitis, quia blasphemat. Igitur vere illis verbis significauerat Christum se esse filium eiusdem naturæ, & potentiæ cum Patre, adeo vt apprehendere iterum eum Iudæi tentauerint. Antecedentia igitur & sequentia manifeste probant, illam interpretationem esse impiam & mendacem, quam nec Arriani sustinere, aut defendere potuerunt. quo magis miramur aliquorum nostro sæculo inconsiderationem, immo temeritatẽ suscitare tentantiũ falsam hãc interpretationẽ, a tot sacris Doctoribus explosam, & ipsa cõtextus ratione conuictã: qui non ratione ducti, sed vt magis aliquid singulare inter Catholicos dicere videantur, hæc temere produñt.

Sustulerunt ergo lapides Iudæi, vt lapidarent eum.

COMMENTARIVS.

SE Dei filium Patri æqualem, verumq. Deum esse, Christus visus est Iudæis affirmasse, nec in hoc sunt decepti: at cum hominem merum putarent, tãquam blasphemum iudicantes, lapidare eum voluerunt. Particula *Ergo*, causam lapidandi indicat eam esse, nempe propter præcedens verbum, *Ego & Pater vnum sumus*, quo diuinitatem veram eandemq. cum Patre habere significat.

Respondit eis Iesus: Multa bona opera ostendi vobis ex patre meo, propter quod eorum opus me lapidatis?

EOrum animos furore turbatos sedat, & pacat, simulq. veritatem dictam confirmat. & est sensus: Multis bonis operibus vos cumulaui, sanatis multis vestris ac varijs infirmis, & mortuis suscitatis, quæ omnia opera ex meo Patre sunt, id est, virtute Patris sunt facta, & simul me esse filium eius ostendunt: *Propter quod opus eorum me lapidare vultis?* Ac si clarius diceret, operibus multis bonis in vos collatis, me esse filium Dei affirmo, non minus factis, quam verbis loquor: quod enim sermone assero, operibus etiam testificor, vt necesse sit vobis lapidare volentibus, propter opus bonum me lapidare: *Propter quod ergo opus bonum*, & beneficium horum *Me lapidatis?* Ostendere bona idem significat, ac afficere beneficijs, seu benefacere. Nam ostendere, siue bonum siue malum apud Hebræos idem significat, ac facere, siue bonum, siue malum. Ps. 4. Quis ostendet nobis bona. Psal. 70. Quantas ostendisti mihi tribulationes. & Psal. 59. Ostendisti populo tuo dura. Perpende mirum Saluatoris artificium: iratus enim homo non considerat, quæ bona accepit, sed quod malum ei illatũ est: idcirco contra conferentem quantumuis benefactorem inuehitur. Iræ ergo medicamentum est, irato ante oculos bona accepta proponere: propterea Dominus, vt eorum temperet furorem, ante ipsorum oculos repræsentat, quæ bona eis contulerat: vt iterum aliquanto pacatioribus factis, quod in furorem eos, & iram impulerat, confirmet, & verum esse manifestet: ac non irascendum eis, sed potius credendum esse demonstret.

Bona, aut mala ostendere, apud Hebræos significat benefacere, aut malefacere.

Responderunt ei Iudæi: De bono opere non lapidamus te, sed de blasphemia: & quia tu, homo cum sis, facis te ipsum Deum.

RESpondentes Iudæi fatentur se bona opera a Christo accepisse, negant tamen se pro vllo bonorum illorum opere eum lapidare: sed propter blasphemiam hanc, nempe, quia, cum sit homo, affirmat se Deum esse, vero Deo æqualem, & veri Dei consubstantialem filium. Miseri isti Iudæi, hominem esse impedimento quominus Deus esset, reputabant: quasi vtrumque simul esse non posset, nempe Deus & homo. Recte Athana. in Epist. contra omnes hæreses hunc locum edisserens, sic inquit: Obmurmurarant Iudæi, cur, homo cum sis, facis te ipsum Deum? stulti, & animo obcæcati, quippe oporteret eos inuertere sermonem in hunc modum: tu cum esses Deus, homo factus es: nam & opera Deum esse declarabant. Hæc Athanasius. Particula *Et*, & *quia tu, homo cum sis*, declaratiua est, loco, *id est*, quia homo cum sis, facis te Deum.

Respondit eis Iesus: Nonne scriptum est in lege vestra: Ego dixi, Dij estis?

BLasphemiæ notam sibi inustam Dominus repellit, & infirmitati illorum se accommodans argumento vtitur a lege eorum sumpto. Est autem argumēti locus a minori, quod Dialectici appellant. Si quod minus inesse videbatur, inest, inerit etiam id, quod magis videtur. Tale autem est: si scriptura homines communes appellat Deos, quia sermo Dei ad eos factus est, nec vlla est blasphemia tales dicere Deos: multo profecto minus erit blasphemia, & multo verius sine vlla blasphemia is dicetur Deus, quem non sermo Dei sanctificauit, sed quem Deus misit in mundum. Huius argumenti partem verba proposita continent, nempe testimonium legis, in quo homines appellantur Dij. & est Psal. 82. Attende autem Christum loqui vt Deum, & Dominum legis, ipsiusq. datorem: propterea enim dicit: *In lege vestra scriptum est*, idest in lege vobis tamquam seruis imposita: non mihi, qui filius sum, & Dominus. In sequenti sententia hæc perfecte explanabuntur.

ANNOTATIO XX.

Legis nomine, quidoque tātū libri Moysi, quandoque etiam tota scriptura significatur.

LEgem appellat totam scripturam veterem: aliquando enim lex restricte sumitur, vt solos quinque libros Moysis significet, in qua significatione dictum est Luc. 24. Oportet impleri omnia, quæ scripta sunt in lege, & Psalmis, & Prophetis: aliquando latius vsurpatur, vt lex comprehendat etiam Prophetas, & Psalmos, & totum vetus instrumentum Ioan. 15. Vt sermo eorum impleatur, qui in lege eorū scriptus est: Quia odio habuerunt me gratis. Hoc loco, Psalmi sub lege comprehenduntur. & 1. Cor. 14. In lege scriptum est: Quoniam in alijs linguis, & labijs loquar: hoc autem est apud Isa. 58. Ita etiā A fieri solet, vt aliquando sub Prophetis etiā Psalmi comprehendantur: nam & hi Prophetæ sunt. Matth. 11. Lex & Prophetæ vsque ad Ioannem. & cap. 22. In his duobus pendet Lex & Prophetæ. Aliquando Psalmi a Prophetis, & lege separantur. Luc. 24. In lege, Prophetis, & Psalmis. In præsenti loco, lex generaliter sumitur, vt omnem veterem scripturam significet: ideo testimonium, quod est ex Psalmo, in lege scriptum esse dicitur.

Dij qui dicantur in scriptura.

Sed superest explicatio testimonij allegati, qui sint hi, qui Dii esse dicti sunt. Recentiorum aliqui existimant Iudices Deos esse dictos: sed expositioni huie non fauet,

fauet, quod postea infertur: *Si dixit Deos, ad quos sermo Dei factus est*: non ergo iudices sunt hi, qui dicuntur Dii, sed ii, quibus Deus legem suam dedit, & doctrinam suam manifestauit, quales erāt filii Israel, quos præ omnibus nationibus Deus erudiuit, & eis legem, & disciplinam dedit. Sermo enim haberi ad aliquem dicitur, quando Deus ei loquitur, & verbum suum aperit. Nec videtur verū, quod aliqui dicunt, sermonem dictum esse haberi ad Iudices, quia in officio, & munere sunt constituti a Deo: talis enim loquendi phrasis in scriptura non reperitur: sed sermo Dei A habetur, quando alicui Deus loquitur, siue per se, siue per alios. Forsan, qui hæc dixerunt, considerarunt verba prima Psalmi: Deus stetit in Synagoga Deorum, Deus autem Deos dijudicat. Vbi per Deos iudices significantur: tamen postea Dauid ad omnes filios Israel verbum extēdit, dicens: Ego dixi Dii estis & filii excelsi omnes. pronuntians statum Euangelicum, in quo adoptionis filiatio perfecta promissa est. Et sic Augustinus hunc locum de filiis Israel vere, & docte interpretatur in commentario super eundem Psalmum.

Si illos dixit Deos, ad quos sermo Dei factus est, & non potest solui scriptura: quem Pater sanctificauit, & misit in mundum, vos dicitis, quia blasphemas, quia dixi: Filius Dei sum?

COMMENTARIVS.

Colligit modo & componit argumentationem: Si scriptura, inquit, appellat Deos homines eos, *Ad quos sermo Dei factus est*, id est, ea de causa, quia lex & doctrina Dei data est eis: *Nec scriptura solui potest*, id est, mendax, aut irrita esse non potest, vt Hil. lib. 4. de Trinitate exponit. Si igitur hoc verum est, falsum aut irritum esse non potest: quo modo vos dicitis, me blasphemare dicentem: *Filius Dei sum*, qui innumeris partibus illos excedo? nam me Pater sanctificauit, & misit in mundum. Profecto non hæc est blasphemia, sicuti nec illa, quam scriptura profert. Hebraismus est: *Vos dicitis quia blasphemas*, &c. id est vos dicitis me blasphemare: *Quia dixi filius Dei sum*. Hæc est argumentatio, cuius sensus est iste: Qui vere filius, & Deus est, profecto non blasphemat dicens, Filius Dei sum: si non est blasphemia appellare Deos, aut Dei filios, eos qui sermonem Dei receperunt. Pater dicitur filium sanctificasse, quia sanctitatem, qua ipse sanctus est, filio communicauit. Dicitur autem misisse in mundum, quia quem ab æterno sanctificauit, carne induit, vt sit filius Dei, & simul homo.

ANNOTATIO XXI.

Patrē sāctificare Christum quid significet.

Sanctificandi verbum non eodem modo a sacris Doctoribus exponitur: aliqui enim ratione diuinitatis, aliqui ratione humanitatis Christum sanctificatum esse asserunt. Priorem expositionem sequitur, August. tract. 48. cuius explicatio hæc est. Christus vt Deus est, sanctificatus dicitur, non participatione, sed origine, quia eandem sanctitatem habet, quam Pater, sed ab eo acceptam. & Pater eum sanctificat, ipsi ab æterno essentiam, & diuinitatem communicando. & tunc sensus est: Quem non sermo Dei, sed Pater ipse sanctificauit, suam ei ab æterno diuinitatem, ac A sanctitatem communicando, misitq. in mundum carne assumpta factū hominem, hic profecto non blasphemat se filium Dei esse affirmans. Idem est igitur dicere, sanctificauit Pater, atque a Patre procedit, & eandem ab eo accepit sanctitatem, non ab vlla creatura sanctificatus, sed a Patre, & ipsius Patris diuinitate. Missus autem in mundum dicitur, id est, homo factus est. Sensus ergo verbis clarioribus est: qui sanctus sum per essentiam a Patre procedens, & habens sanctitatem, cum ipso communem, & homo simul factus sum, & in hunc mundum veni per carnem, non blasphe-

blasphemo, quando, etiam si homo sim, dico: Filius Dei sum. Ita August. exponit, quem secuti sumus.

Explicant alij Christum sanctificatum, ratione humanitatis. Huic tamen expositioni vnum obstat, nempe verbi improprietas: nam sanctificari eorum esse videtur, qui non ex propria natura sanctitatē habent, sed aliunde accipiūt. Idcirco aliter exponit Athana. lib. de incarnat. Christi in principio. & Hilari. lib. 7. Trini. & Chrysostomus hom. 60. hanc sanctificationem Christo, vt homo est, tribuentes. Christus autem vt homo, sanctificatus dicitur a B Patre per diuinitatem vnitam humanitati in persona filii: sanctificatus est enim Christus homo, non vt ceteri homines, sed ipsa diuinitate, vt sit homo, & Deus. Quæ expositio satis est accommodata: hoc tamen difficultatis habet, quia verba indicant sanctificationem antequam mitteretur in mundum. Dicitur enim: *Quem Pater sanctificauit, & misit in mundū*: quasi prior esset sanctificatio, quam missio in mundum, quod non potest intelligi nisi de A sanctificatione ratione diuinitatis. Sicut etiam missus dicitur non quidē vt homo, sed vt Deus, cuius missionis terminus fuit esse hominem factum. Propter hæc, expositioni Augustini libentius consentio. Nec est admodum durum, Patrem dici sanctificare filium, vt Deum, & filium sanctificari: quia per generationem accipit sanctitatem a Patre: nam dicitur discere a Patre, & Pater dicitur demonstrare filio: quæ verba remota imperfectione, accommodantur diuinis personis, propter originem. Idem in hoc verbo dici potest. Attendendum autem est, quando dicitur: Sanctificauit, & misit in mundum, insinuari missum esse in mundum ad sanctificandum: ex quo licet eius diuinitatem colligere. Non enim alios sanctificat, nisi qui per se sanctus est; quæ enim ex participatione sunt, ab eo pendent, quod per se tale est. Nisi igitur Deus esset Christus, qui per se sanctus est, alios sanctificare non posset, quod insinuat Augustinus tract. 48. in Ioannem.

Si non facio opera Patris mei: Nolite credere mihi.

COMMENTARIVS.

QVia autem dicere poterant illi: Vnde scimus, seu quo probas te esse a Patre sanctificatum, & missum, adiungit dicens, se non verbis tantum, sed etiā ipsis operibus id ostendere. Et est sensus: *Si non facio opera Patris mei*, id est, quæ ostendunt me esse Dei Filium, & Patrem habere Deum, qualem verbis profiteor: *Nolite credere mihi*, id est, aliquam excusationem haberetis, mihi non credendi. Est enim phrasis hæc loquendi communis, ad ostendendam abundantiam probationum, vt nequeat aduersarius vlla ex parte se tueri, aut euadere.

Si autem facio, & si mihi non vultis credere, operibus credite: vt cognoscatis, & credatis, quia Pater in me est, & ego in Patre.

ALteram ratiocinationis partem exponit: Si autem facio opera Patris, & vos mihi verbis asserenti, non vultis habere fidem, saltem credite operibus: si sermo meus non vobis persuadet, persuadeant opera, vt cognoscatis ex eis, quis sim, & tunc credatis, me esse vnum cum Patre, vnius naturæ & essentiæ, ratione cuius, Pater in me, & ego in Patre sum. Verba hæc eundem sensum habent cum illis: Ego, & Pater vnum sumus: vt recte Athana. ser. 4. contra Arrianos docuit: & in illorum probationem, & explicationem dicta sunt a Domino: propter vnitatem enim naturæ, & substantiæ vtriusque, Pater in Filio, & Filius in Patre dicitur. Particula *Etsi*, vna est: etiamsi mihi non credatis, credite operibus id est, etiamsi propter mea dicta mihi non credatis, propter opera tamen Patris, quæ facio vt Deus, credite.

Quare-

Quærebant ergo eum apprehendere, & exiuit de manibus eorum.

QVia repetijt se esse verum Dei filium, Iudæi rursum eum apprehendere, & lapidare quærebant. Hanc enim illationem, & causam particula *Ergo*, indicat. At Dominus sua virtute diuina euasit de manibus eorum: nemoq. eũ potuit detinere. Quando signum, & miraculum magnum faciebat, ad tempus propter populi laudem, & plausum fugiebat: quando vero magnum aliquid de se loquebatur, secedebat propter Iudæorum furorem, & rabiem, vt ex sua absentia cessaret, aut temperaretur, vt Euthymius dicit. In Græco codice est particula rursus seu iterum, nempe, quærebant ergo iterum apprehendere, iam enim antequam hoc proferret idipsum quæsierant, eum lapidare volentes.

Et abijt iterum trans Iordanem in eum locum, vbi erat Ioannes baptizans primum, & mansit illic.

IOannes baptizare incœpit in Bethabara, seu Bethania, vt in cap. 1. narratum est, postea recessit in Ænon iuxta Salim, vt constat ex cap. 3. modo Dominus furori Iudæorum cedens in Bethabaram abijt: vbi prius Ioannes baptizabat. Aliqui illud *Primum*, seu prius exponunt, priusquam in carcerem coniectus esset: tamen verus sensus est, vbi primum baptizare incœpit, prope desertum: in quem locum Dominus nunc recessit, vt aliquos ad se conuerteret Ioannis memoria dispositos: eaq. ratione Euangelista dum locum describit, Ioannis baptismi meminit: quam recedendi causam sequentia verba confirmant. Est autem Dominus aliquot diebus ibi commoratus, donec ascendit ad Lazarum resuscitandum.

Et multi venerunt ad eum, & dicebant, quia Ioannes quidem signum fecit nullum.

DVm illic mansit, veniebant multi ad eum, qui & ipsius & miraculorum eius notitiam habebant. Dicebant autem: Ioannes nullum miraculum fecit. Hoc maxime illos impellebat, vt ad Christum venirent, & conuerterentur: Ioannes enim cum tantus esset, non fecit miraculum, hic autem multa, & magna edidit: certe igitur hic maior est Ioanne. Ecce quo inducebantur, vt crederent. Et recte memoria Ioannis ad fidem profuit: nam ex collatione vtriusque veritas discernebatur.

Omnia autem, quæcumque dixit Ioannes de hoc, vera erant.

ECce alterum argumentum credendi, nempe quia quæ Ioannes prædixit de Christo, verificata erant: igitur hic est Christus. Nam si vera fuerunt cetera, quæ prædixit, etiam hoc verum esse oportebat. Profecto isti recto, & sincero iudicio agebantur: ex comparatione enim Ioannis & ex complemento multorum prædictorum, optime deducebant esse Christum verum. Prædixit autem Ioannes Christum fortiorem futurum propter magna miracula edenda: & ita euenisse experiebantur. Ex complemento horum deducebant verum esse, quod dixerat, ipsum esse Christum. Testimonium ergo Ioannis etiam post

post obitum eius profuit, & sic viuus ac mortuus Christum prædicauit, ipsiq. fideles conciliauit. Id tamen totum non sufficeret, nisi Christus sua diuina virtute horum corda mouisset: quia neque qui plantat, neque qui rigat est aliquid, sed qui incrementum dat Deus.

ANNOTATIO XXII.

CHrysost. hom. 60. exponit hanc sententiam sic: Omnia, quæ de illo dixit, vera erant: vt sit approbatio Ioannis testimonii, nempe Ioannes nullum signum fecit, tamen non propterea eius testimonium indignum est fide, quia cetera quæ prædixit, vera fuerunt. Tamen accommodatior est expositio, vt sint duæ rationes, & argumenta, quibus isti ad credendum in Christum inducti sunt. & sic exponit Euthy. eamq. expositionem in commentario secuti sumus.

Et multi crediderunt in eum.

COMMENTARIVS.

HIs argumentis persuasi, & diuinæ virtutis auxilio illustrati, & tacti, multi crediderunt in eum: Iudæis interim in sua cæcitate, & malitia obduratis, vt, qui non vident, videant, & qui vident, cæci fiant. In Græco legitur, & multi ibi crediderunt in eum, quam particulam versio Latina non habet.

CAPVT VNDECIMVM.

ERAT autem quidam languens Lazarus a Bethania, de castello Mariæ, & Marthæ sororum eius. Maria autem erat, quæ vnxit Dominum vnguento; & extersit pedes eius capillis suis: cuius frater Lazarus infirmabatur. Miserunt ergo sorores eius ad eum, dicentes: Domine, ecce quem amas, infirmatur. Audiens autem Iesus, dixit eis: Infirmitas hæc non est ad mortẽ, sed pro gloria Dei, vt glorificetur filius Dei per eam. Diligebat autem Iesus Martham, & sororem eius Mariam, & Lazarum. Vt ergo audiuit, quia infirmabatur, tunc quidem mansit in eodem loco duobus diebus. Deinde post hæc dicit discipulis suis: Eamus in Iudæam iterum. Dicunt ei discipuli: Rabbi, nunc quærebant te Iudæi lapidare, & iterum vadis illuc? Respondit Iesus: Nonne duodecim sunt horæ diei? Si quis ambulauerit in die, non offendit: quia lucem huius mundi videt. Si autem ambulauerit in nocte, offendit: quia lux non est in eo. Hæc ait. Et post hæc dicit eis: Lazarus amicus noster dormit: sed vado, vt a somno excitem eum. Dixerunt ergo discipuli eius: Domine, si dormit, saluus erit. Dixerat autem Iesus de morte eius: illi autem putauerunt, quia de dormitione somni diceret. Tunc ergo Iesus dixit eis manifeste: Lazarus mortuus est: & gaudeo propter vos, vt credatis, quoniam non eram ibi. Sed eamus ad eum. Dixit ergo Thomas, qui dicitur Didymus, ad condiscipulos: Eamus, & nos, vt moriamur cum eo. Venit itaque Iesus: & inuenit eum quattuor dies iam in monumento habentem. Erat autem Bethania iuxta Hierosolymam, quasi stadijs quindecim. Multi autem ex Iudæis venerant ad Martham, & Mariam, vt consolarentur eas de fratre suo. Martha ergo vt audiuit, quia Iesus venit, occurrit illi: Maria autem domi sedebat. Dixit ergo Martha ad Iesum: Domine, si fuisses hic, frater meus non fuisset mortuus: sed & nunc scio, quia quæcunque poposceris

poposceris a Deo, dabit tibi Deus. Dicit illi Iesus: Resurget frater tuus. Dicit ei Martha: Scio, quia resurget in resurrectione in nouissimo die. Dixit ei Iesus: Ego sum resurrectio, & vita. Qui credit in me etiamsi mortuus fuerit viuet: & omnis qui viuit, & credit in me, non morietur in aeternum. Credis hoc? Ait illi: Vtique Domine ego credidi, quia tu es Christus Filius Dei viui, qui in hunc mundum venisti. Et cum haec dixisset, abijt, & vocauit Mariam sororem suam silentio, dicens: Magister adest, & vocat te. Illa vt audiuit, surgit cito, & venit ad eum: nondum enim venerat Iesus in castellum: sed erat adhuc in illo loco, vbi occurrerat ei Martha. Iudaei ergo qui erant cum ea in domo, & consolabantur eam, cum vidissent Mariam quia cito surrexit, & exijt, secuti sunt eam, dicentes: Quia vadit ad monumentum, vt ploret ibi. Maria ergo cum venisset vbi erat Iesus, videns eum cecidit ad pedes eius, & dicit ei: Domine si fuisses hic, non esset mortuus frater meus. Iesus ergo vt vidit eam plorantem, & Iudaeos qui venerant cum ea plorantes, infremuit spiritu, & turbauit seipsum, & dixit: Vbi posuistis eum? Dicunt ei: Domine veni, & vide. Et lacrymatus est Iesus. Dixerunt ergo Iudaei: Ecce quo modo amabat eum? Quidam autem ex ipsis dixerunt: Non poterat hic, qui aperuit oculos caeci nati, facere, vt hic non moreretur? Iesus ergo rursum fremens in semetipso venit ad monumentum. Erat autem spelunca, & lapis superpositus erat ei. Ait Iesus: Tollite lapidem. Dicit ei Martha soror eius, qui mortuus fuerat: Domine, iam faetet: quatriduanus est enim. Dicit ei Iesus: Nonne dixi tibi, quoniam si credideris, videbis gloriam Dei? Tulerunt ergo lapidem. Iesus autem eleuatis sursum oculis dixit: Pater gratias ago tibi, quoniam audisti me. Ego autem sciebam, quia semper me audis: sed propter populum, qui circumstat, dixi: vt credant quia tu me misisti. Haec cum dixisset, voce magna clamauit: Lazare veni foras. Et statim prodijt qui fuerat mortuus, ligatus pedes & manus institis, & facies illius sudario erat ligata. Dixit eis Iesus: Soluite eum, & sinite abire. Multi ergo ex Iudaeis, qui venerant ad Mariam, & Martham, & viderant quae fecit Iesus, crediderunt in eum. Quidam autem ex ipsis abierunt ad Pharisaeos, & dixerunt eis quae fecit Iesus. Collegerunt ergo Pontifices & Pharisaei concilium, & dicebant: Quid facimus? quia hic homo multa signa facit. Si dimittimus eum sic: omnes credent in eum: & venient Romani, & tollent nostrum locum, & gentem. Vnus autem ex ipsis Caiphas nomine, cum esset pontifex anni illius, dixit eis: Vos nescitis quicquam, nec cogitatis, quia expedit nobis, vt vnus homo moriatur pro populo, & non tota gens pereat. Hoc autem a semetipso non dixit, sed cum esset pontifex anni illius, prophetauit, quod Iesus moriturus erat pro gente: & non tantum pro gente, sed vt filios Dei, qui erant dispersi, congregaret in vnum. Ab illo ergo die cogitauerunt, vt interficerent eum. Iesus ergo iam non in palam ambulabat apud Iudaeos, sed abijt in regionem iuxta desertum in ciuitatem, quae dicitur Ephrem, & ibi morabatur cum discipulis suis. Proximum autem erat Pascha Iudaeorum: & ascenderunt multi Hierosolymam de regione, ante Pascha, vt sanctificarent seipsos. Quaerebant ergo Iesum, & colloquebantur adinuicem, in templo stantes: Quid putatis, quia non venit ad diem festum? Dederant autem Pontifices, & Pharisaei mandatum, vt si quis cognouerit, vbi sit, indicet, vt apprehendant eum.

Erat autem quidam languens Lazarus a Bethania de castello Mariae: & Marthae sororum eius.

COMMENTARIVS.

Historiam illius insignis miraculi quando Lazarum resuscitauit, quando & impij Iudaei Christum interficere animum obfirmarunt, texit Euangelista: incipitq. personas & loca describere. Quo igitur tempore erat Dominus trans

Iordanem, vt in fine superioris capitis narratum est, Erat quidam languore laborans Lazarus nomine de Bethania, quæ erat castellum & vicus Mariæ, & Marthæ sororum eiusdem Lazari. Bethania, vti supra diximus, erat prope Hierusalem ad radices montis Oliueti, per milliara fere duo Italica ab vrbe distans, in quo sorores hæ cum fratre habitabant: an autem castellum de earum dominio fuerit, an vero dictum sit earum, quia in eo natæ sunt, incertum est. Illud *De castello* est per appositionem dictum, Erat de Bethania, castello nempe Mariæ, & Marthæ.

Maria autem erat, quæ vnxit Dominum vnguento, & extersit pedes eius capillis suis, cuius frater Lazarus infirmabatur.

Cur Ioannes tot sororis Lazari circumstantias referat.

NOn sine causa Euangelista, quæ hæc sit Maria, hoc nomine describit, quod pedes vnxit Iesu, & capillis suis tersit. Nec hoc ea sola de causa factum est, vt discernatur ab alijs, quæ eodem vocabantur nomine: multæ enim dictæ sunt Mariæ in Euangelio: si enim nihil aliud quam inter eas discernere vellet, satis erat dicere sororem esse Lazari, & Marthæ. Nec propter id tantum factum est, vt eam esse declararet, quæ postea in conuiuio post Lazarum resuscitatum in Bethania vnxit, & tersit eius pedes: nam ex ipsamet historia ab ipso Euangelista narranda id constabat. Non enim solet Euãgelista ante narrare, quã gestum sit. cum enim capit. 7. de Nicodemo loqueretur, dixit eum esse, qui nocte venerat ad Iesum: nam id iam cap. 3. descripserat: at in capite tertio non dixit eum fuisse, qui defenderat Christum in concilio quodam contra Iudęos, quia tunc narratum id nondum erat. Quando autem hæc facta sunt, quæ narrat Ioannes, nondum Maria vnxerat pedes in illo conuiuio, in quo Lazarus vnus erat de discumbentibus. Solent quidem Euangelistæ vti anticipatione: sed non quando ipsimet narraturi sunt, quæ per anticipationem dicuntur. Vera igitur causa, propter quam Euangelista hæc dicit, ea est, vt ostendat eam esse Mariam, quæ, quando ista facta sunt, iam vnxerat pedes Domini, in domo Simonis: cuius historiæ meminit Lucas cap. 7. ac si diceret Ioannes: hæc Maria soror Lazari illa eadem est, quæ antequam hoc gestum esset, quod modo narro, vnxerat pedes Domini, & capillis terserat in domo Simonis, & cui Dominus peccata remiserat. Quibus verbis inducit Ioannes lectorem ad Lucæ Euangelium, vbi historia latius est descripta: & id factum est, vt eadem Maria hæc esse significaretur, cuius frater infirmabatur, & quæ vnxerat iam Dominum.

ANNOTATIO I.

An eadem sit Maria cuius meminit Ioãnes, & meminerunt alij Euangelistæ.

MAgna apud veteres Patres, & recentiores nonnullos est controuersia, an eadem sit mulier quæ Luc. 7. dicitur peccatrix, vnxitq. & tersit pedes Domini: & illa, quæ similiter vnxit, cuius meminerunt Matthæus 26. & Marc. 14. cum hac, quam Ioannes isto capite, & sequenti. duodecimo describit. Quidam enim tres: quidam duas: quidam vnam, & eandem esse contendunt. Orig. tract. 35. in Matth. tres esse probare nititur: idem affirmant Chrysost. hom. 61. in Ioan. & Nicepho. lib. 1. Histo. cap. 27. cum alijs multis. Alij duas tantum contendunt, vnam, cuius Ioannes meminit; alteram, de qua alij A Euangelistæ mentionem fecerunt, quæ Magdalene appellatur. Quibus fauet locus Clemen. Rom. lib. 3. Constitut. Erant, inquit, nobiscum mater Domini, & sorores eius, præterea Maria Magdalena, & Maria Iacobi, & Martha, & Maria sorores Lazari. Huius sententiæ est Hier. Matth. 26. & idem Chrysost. homil. 81. in Matth. cum alijs multis. Alij eandem esse sentiunt, cuius distinctas historias diuersi Euangelistæ, & diuersis in locis descripsere: hanc tuetur Aug. lib. 2. de consen. Euang. cap. 78. & 79. Innocen. lib. 2. de sacram. altaris cap. 56. Grego. hom. 33. in Euangeli. cum alijs etiam multis.

Ecclesiasticum officiũ vnam tantũ recipit Mariam Magdalenam.

Exactiorem huius rei discussionem in locum Lucæ remittimus: sufficiat nobis nunc Ecclesiæ auctoritas, quæ vnam, & eandem mulierem fuisse declarat, vt constat ex Romano officio, quod in Ecclesia Latina recitatur, in quo eandem esse Mariam Magdalenam, & Lazari sororem, & mulierem peccatricem legimus. Non est A ergo quod iam hoc in dubium reuocemus, quamuis argumenta secundæ opinionis probabilem valde illam videantur facere: nec est res hæc, quæ ad fidei, aut morum perfectionem multum faciat: eaq. de causa Euangelistæ historiam narrasse contenti, parum curarunt expressam huius rei facere mentionem.

Miserunt ergo sorores eius ad eum, dicentes.

COMMENTARIVS.

Causam, cur miserint nuncium sorores ad Christum, particula *Ergo*, indicat: nempe cum frater infirmaretur: idcirco sorores, quibus frater curæ erat, miserunt ad eum, qui sanare poterat. Distabat locus, vbi tunc erat Dominus, nempe Bethabara a Bethania Lazari, iter duorum fere dierum, quantum Christum conficere solitum esse probabile est.

Domine: ecce, quem amas, infirmatur.

Hoc est nuncium a sororibus missum ad Christum. *Domine*, honoris causa dicitur: honore namque præuenimus, quos rogamus. *Ecce infirmatur:* Vox est significantis & notum facientis, quod ignorasse eum arbitrabantur: *Quem amas*, causa est impetrandi: cum enim subuenire possis, & ames, subuenturum te speramus. Cetera ex annotatione require.

ANNOTATIO II.

Nonnullæ referuntur rationes quę possent Christum ad misericordiam inclinare.

Breue quidem, sed sapiens, & prudẽs nuncium hoc est: quod ex multis licet conspicere. Primo quidem, quia cum multas causas haberent, quibus animum Christi ad sanitatem præstandam inducere possent, potissimam elegerunt. Vna earum, quas adferre poterant, erant ipsarum preces, nempe infirmatur Lazarus: rogamus, vt eum sanes: preces autem amicorum multum valent ad impetrandum ab amicis, tam pro se, quam pro alijs, etiam apud Christum. Luc. 4. Socrus Simonis tenebatur magnis febribus, & rogauerunt pro ea, & imperauit febri, & dimisit illam.

Altera causa est ipsamet consanguinitas etiam sine precibus: Deus enim, & homines solẽt multa facere pro his, quos coniunctos sciunt amicis, quos diligunt. 3. Reg. 11. propter Dauid pepercit Deus Salomoni, ne regnum eo viuente diuideretur. & Gen. 18. propter decem iustos, Sodomitis omnibus parcere paratus erat. Sufficiens igitur causa nunc erat Lazaro A obtinendi sanitatem, eum esse fratrem earum, quas Dominus diligebat, vnde potuissent dicere: Domine frater noster infirmatur.

Tertia causa erat ipsius infirmi erga Christum amor: petere enim solemus pro ijs, qui indigent, & impetrandi causa est, si ij quibus petimus, beneuolo sint animo, & grato erga eum, a quo impetrandum est, vt enim inquit Ambros. lib. 2. de offic. cap. 7. amor vnius inducit alterum ad redamandum. Et Aug. lib. de catechizan. B rudibus. cap. 4. Rudis, inquit, est animus, qui dilectionem, quam nolit impendere, nolit rependere. Poterant ergo dicere, Domine, ecce qui te amat, infirmatur. Ita Luc. 7. factum est: Dignus est, vt hoc ei præstes: diligit enim gentem nostram.

Vere solius Christiano tis meminerunt.

Quarta causa est ipsius subuenientis amor: hæc est omnium potissima. Quando enim, qui subuenturus est, amat eum, qui indiget, etiamsi nulla ceterarum adsit causa, sufficit: quando vero deest, ceteræ vix animos eorum, a quibus beneficia

Arriani Catholicis, vt probarent minorem esse filium Patre, cum per Patrem glorificari dictus esset: quorum obiectio vana est. Eodem enim argumento probarẽt Patrem minorem esse filio: nam Ioan: 17. dictum est, Pater clarifica filium tuum, vt filius tuus clarificet te. Hilar. lib. 9. Trinit. eodem, modo legit, *Pro gloria Dei, vt filius Dei, glorificetur per eum*: sed relatiuũ refert ad Lazarum, vt filius Dei glorificetur per Lazarum, id est occasio fiat illi diuinitatem suam, & se esse Dei filium manifestandi. Aug. autem tract. 49. solum legit, *Pro gloria Dei, vt glorificetur filius Dei*: non autem legit, *Per eum*, neque, *per eam*. Chrysostomus hom. 61. legit *Per eam*, referendo ad infirmitatem, & ita tunc legimus, & est accommodatior lectio: sibi enim inuicem respondent hæc verba: *Infirmitas hæc non est ad mortem, sed vt per eam glorificetur Dei filius.*

Diuersæ patrum expositiones. Sciendum est rursus Doctores non eodem modo exponere hæc duo, *Pro gloria Dei, vt glorificetur filius Dei per eam*, aliqui exponunt, vt vna pars sit alterius declaratio, illudq. Dei, referatur ad filium: cum enim dictum sit, pro gloria Dei, explicat, vt filius Dei glorificetur per eam. Sic Aug. tract. 49. exponere videtur, & tũc aperte Christus se esse Deũ cõfitetur. Huic fauet expositioni, quia nõ est in ista sententia aliqua particula distinguẽs: nõ enim dictum est, pro gloria Dei, & vt glorificetur filius Dei per eam. Alij secundo loco etiam vnam partem alterius expositionẽ interpretantur: sed priorem partem ad Patrem, posteriorem ad filium referunt, nempe pro gloria Dei Patris: hæc autem est vt glorificetur Filius per eam: gloria enim filij, Patris gloria est. Ita Hila. lib. 9. Tri. Ambro. lib. 4. de fide cap. 6. & Chrysost. hom. 61. exponunt. & huic fauet illud Ioan 14. vt glorificetur Pater in filio: glorificatio enim filij est glorificatio Patris qui misit eum. Alij tertio hanc partem exponunt de filij passione, vt glorificetur filius Dei per eam: quia hoc miraculum in causa fuit, vt Iudæi mortem Christi omnino inferre decernerent: diuidunt enim hæc quasi dictum esset cum particula, *Et*, pro gloria Dei, & vt glorificetur filius Dei. & tunc sensus est: Hæc infirmitas est pro gloria Dei; id est, vt suam in ea diuinitatem Deus ostendat: & vt filius Dei per eã morte, & cruce glorificetur.

Mihi accõmodatior videtur expositio vt de glorificatione ea sit sermo, quę per miracula facta est, qua Christus suam manifestauit diuinitatem mũdo. Quod maxime in hoc miraculo factum est, de quo dicitur: Totus mundus abit post eum. Si dimittimus sic, omnes eredent in eũ. Et rursus posterior pars sit prioris explicatio, ne intelligeretur infirmitas ita dici pro Dei gloria sicut omnia, que fiunt, in Dei gloriam tendunt. Hoc enim pro Dei gloria erat vt modo quodam singulari, scilicet vt Christus ostenderet se esse Dei filium per eam. Non nego ceteras expositiones etiam esse probabiles. — Auctoris explicatio.

Sciendum est præterea Chrys. hom. 61. & Euthym. particulam *Vt*, exponere consecutiue, vt sit sensus: Infirmitas non est ad mortem, sed consequetur ex ea gloria Dei: non enim causam, sed quod euentutũ erat significat. At verius est contrarium, causam enim finalem indicat: est enim in hunc finem, infirmitas hæc illata, & mors subsecuta: non vt moreretur sicut ceteri, quorum vltimus vitæ finis aduenit, sed vt glorificaretur, & notus fieret Dei filius per eã: de causa enim huius infirmitatis Dominus Agebat. Quãuis enim respectu causarum naturalium hæc glorificatio sit cõsecuta, tamen si ad diuinam prouidentiam conferatur, in glorificationem Dei erat infirmitas ordinata. Quod docte tradit Gregor. Nyssę. lib. de creatione hominis c. 26. dicens expectasse Christũ alios duos dies, vt mortuus quatriduanus esset, & in eo tãtum miraculum operaretur. Diuina enim prouidentia effectus inferiores in superiores fines, & causas ordinat, vt idem Gregor. lib. 8. de Philosophia cap. 8. docet. Deus enim vsus est naturalibus causis, mortem & infirmitatẽ inducentibus, tamquã ministrantibus diuinæ suæ dispositioni, in eum finem, vt glorificaretur Dei filius.

Diligebat autem Iesus Martham & sororem eius Mariam, & Lazarum.

COMMENTARIVS.

Quorsũ Euangelista meminerit amoris Christi erga hos fratres. EVangelista hanc dilectionem Christi erga sorores, & Lazarum exponit: primo ne quod non statim ad sanandum ierit, sed duobus expectarit diebus illus adscriberet voluntati, quasi noluerit: sed mysterio, vt maius miraculum, & illu-

& illustrius fieret: tum, vt verum esse quod sorores dixerunt, confirmaret; Ecce quem amas: amabat enim Lazarum, & sorores eius. Tum etiam, vt amorem hunc & dilectionem, qua eas Christus prosequebatur, notam relinqueret fidelibus. Demum quia ex notitia dilectionis huius aliqua, quæ narranda sunt, efficiuntur manifestiora. Qualis autem hæc fuerit dilectio, in annotatione inuenies.

ANNOTATIO IV.

Dilectio Christi erga homines quadruplex.

QVattuor dilectionis genera considerare licet in Christo. Vna dilectio est, qua ab æterno dilexit homines, eadē dilectione eum Patre: hæc enim causa fuit vt homo fieret pro nostra salute.

Altera est humana, qua vt homo diligebat, sed naturalis. Dilectio autē & amor naturalis est, qui alicui vinculo naturali innititur: vt quando amamus alios, vel quia sanguine cōiunctos, vel quia familiares, vel quia benefactores, vel simili vinculo naturali nobis colligatos habemus. Hic amor non defuit Christo vt homini, in quo vera natura erat humana.

Tertia dilectio est etiam humana sed moralis: quæ innititur virtuti, & bonis moribus, ac honestis: qua virtuti deditos, & probos diligimus propter honestatem: quam etiam Christus, vt homo eadem de causa habuit.

Quarta est Spiritualis, qua diligimus propter Deum, ita vt ratio amādi sit Deus ipse, qui finis est super naturalis noster: & hæc est dilectio charitatis.

Nō omnes hæ dilectiones ab initio fuerunt in Christo.

Hæ tres Christo inerant vt homini, prima, vt Deo. Hæc prima erat æterna; sicut & Deus est æternus: reliquæ tres temporales, quia homo in tempore factus est. Sed adhuc antiquior vna altera: illa enim, quæ charitatis est, fuit ab instanti incarnationis quādo adeo nos dilexit charitate, vt mortem pro nostra salute libentissime acceptaret: ceteræ vero dilectiones non omnes fuerunt ab instanti incarnationis, sed temporaneæ, saltem qui tum ad actus, sicut & apud nos. Naturali enim quadam dilectione acquisita prosecutus est aliquos, qui sibi familiares fuerunt, vel a quibus aliquod temporale receepit beneficium: erat enim mortaliū omnium gratissimus.

Christus, quadruplici hac dilectione, hos fratres dilexit.

Lazarum ergo, & sorores his omnibus modis diligebat, nempe vt Deus, & vt homo. vt Deum dilexisse res aperta est, non solum dilectione illa, qua sic dilexit peccatores, vt pro eis homo fieret, sed qua diligit iustos, & Patri gratos: tales enim erāt hi. Diligebat etiā vt homo naturali amore, quia familiares erant, & hospitio solitę eum recipere. Morali autem dilectione propter honestatē, quia studiosi erant valde: charitate etiam amabat propter Deū ipsum, sicut & alios homines, quos charitate diligebat. Euangelista autem particularem amorem, & dilectionem significare voluit, nempe naturalem, & honestam seu moralem: qua vt familiares, & amicos, & studiosos, tamquam homo diligebat. Christus enim omnia nostra sūpsit præter peccatum, & quæ ad peccatum tendunt, qualis est ignorantia, & carnis contra Spiritum pugna, & aliqua huiusmodi: at dilectiones hæ nihil habent cum peccato cōmune, nec coniunctum.

Vt ergo audiuit, quia infirmabatur: tunc quidem mansit in eodem loco duobus diebus.

COMMENTARIVS.

MAnsit duobus diebus, postquam nuncium accepit: vti diximus ex Grego. Nysse. lib. de creatione hominis cap. 26. vt mortuum quatriduanū suscitaret. Cū enim infirmitas hæc esset pro Dei gloria, eo est perducta a diuina prouidentia, vt miraculum gestum illustrius fieret, & per illud sanantis virtus maxime nota euaderet. Hi duo dies computandi videntur eo numerato, in quo perlatum est nuncium, quando etiam Lazarus est mortuus: post quos proficiscens die quarto peruenit Bethaniam, & suscitauit quatriduanum.

ANNO-

ANNOTATIO V.

Hi duo dies quomodo computãdi.

CHryſoſt.hom.61. & Euthymi. exiſtimant ab illo die, quo nuncius venit, alios duos expectaſſe, & quarto veniſſe, mortuum autem Lazarum fuiſſe eodẽ die quo nuncius venit. Id autem ideo dicunt, quia Chriſtum exiſtimant quindecim ſtadijs tunc a Bethania diſtaſſe, quæ vno die conficiuntur: nam octo ſtadia vnum milliare conficiunt Italicum. Sed hoc nõ videtur dici poſſe: erat enim quando nunciũ accepit trans Iordanem, vt Aug. tract. 15. affirmat, & ex hiſtoria conſtat: verbum etiã Chriſti id indicat, *Eamus*, inquit, *in Iudæam*, erat ergo tunc extra fines Iudææ. Et ratio id ipſum cõfirmat, Iudæorũ enim perſecutiones deuitans locum diſtantem eligere debuit: vno ergo die non potuit, tantum itineris confici. Exiſtimo probabilius quod nuncio accepto, expectauerit duos dies, illum nempe quo nuncium accepit, quando Lazarus mortuus eſt, & ſequentem: tertio autem dixit diſcipulis La- A zarum mortuum eſſe, eodemq. tertio profectus eſt in Iudæam, ac peruenit quarto die mortis & ſepulturæ Lazari, quo die eum etiam ſuſcitauit. Aliqui Lazarum, nõ eodem die mortuum & ſepultum dicunt, idq. probant, quia quattuor dies habẽtem in monumento Chriſtus inuenit. Nec veriſimile exiſtimant, eodem die, quo mortuus eſt fuiſſe ſepultum. Quod mihi non probatur: nam Martha fœtorem corporis obijciens quatriduanum eſſe dixit, B ad fœtorem autem a morte ipſa dies numerantur. Nec eſt inconueniens eodem die mortuum, & ſepultũ eſſe: id enim ſæpe, ſit maxime quando in principio diei moritur infirmus. Hæc probabiliora videntur, quamuis parum referat hoc, dummodo ſciamus Dominum quarto die Lazarũ ſuſcitaſſe, & duos expectaſſe, vbi nuncium accepit. A quo autẽ termino cõputãdi ſint ex locorum diſtantia pẽdet: exiſtimo probabiliora eſſe, quę diximus ĩ cõmentario.

Deinde poſt hac dicit diſcipulis ſuis: Eamus in Iudæam iterum.

COMMENTARIVS.

TRanſactis diebus duobus, diſcipulos, vt iterum veniãt ſecum in Iudæam, inuitat: erat enim Bethania in Iudæa. Sciebat Dominus timiditatem eorum, ideo, id prædicit, & vt eorum ignauiam tacite arguat; & ne re inſperata turbarentur poſtea, quando in Iudæam perueniſſent.

Dicunt ei diſcipuli: Rabbi, nunc quærebant te Iudæi lapidare, & iterum vadis illuc?

COnſulebant quidem Chriſto, ſed magis ſibi: quod ſæpe inter nos accidit, vt ſub ſpecie charitatis erga proximum res noſtras agamus. Particula *Nunc*, ſignificat paulo ante: nam in feſto Encæniorum proxime elapſo, Iudæi lapidare Chriſtum voluerunt, vt ex capite decimo conſtat.

Reſpondit Ieſus: Nonne duodecim ſunt horæ diei? ſi quis ambulauerit in die, non offendit, quia lucem huius mundi videt: ſi autem ambulauerit in nocte, offendit, quia lux non eſt in eo.

DOminus metaphora quadam timiditati eorum medetur, oſtendens nondum eſſe ſuæ mortis, & paſsionis tempus, & idcirco adhuc non eſſe timoris cauſã. Metaphora autem hæc eſt: dies duodecim horas habet: & qui ambulat in vna harum, etiamſi vltima ſit, quia adhuc lux eſt, & nondum tenebræ ſuperuenerũt, ſecure ambulare poteſt ſine offenſionis periculo: nam in quæ impingi ſolet, manifeſta ſunt & declinare facile vnuſquiſque poteſt. At quãdo nox aduenit, minus ſecure homo ambulat: cum enim deficiente lumine offendicula non videantur, facile impingit. Duodecim horis diei tempus vitæ ſuæ Dominus ſignificat, quãdo nemo ei nocere, nec eum comprehendere potuit: quia quæ diſpoſuerat ſecũdum

dū diuinū beneplacitum, omnia erat complexurus noctem vero tempus passionis appellat, de quo dixit: Hæc est hora vestra, & potestas tenebrarū. Erat quidem iā vicina nox, quia imminebat passionis tempus; tamen adhuc hora erat diei, quando nemo ei nocere poterat, nec in eum manus iniicere. Hoc est ergo, quod dicit quasi clarius respondisset sic: Dixistis nunc, me interficere Iudæos quæsiuisse, scitote, sicut non vnam, aut alteram horā, sed duodecim habet dies, nec idcirco quia decem, aut vndecim transierunt propterea dies est completa, vt non liceat secure ambulare: ita etiam superest mihi tempus, quamuis paruum, in quo licet secure, & sine periculo ire in Iudæam, & vos etiam libere mecum potestis venire. Nam vestrum periculum, & securitas ex meo periculo, & securitate pendent: hic est sensus. Similis est sentētia apud Luc. admonentibus enim quibusdā, vt fugeret ab Herode quærēte eum interficere, respōdit: Dicite vulpi illi; ecce eijcio dæmonia, & sanitates perficio hodie, & cras, & tertia die consumor: veruntamen oportet me hodie, & cras, & sequenti die ambulare. ac si dicat, nemo potest me ante tēpus a me decretum, & statutum interficere, aut impedire; quamuis faciam quæ facturus sum, & hoc tempus nondum aduenit, adhuc cras, & hodie dæmonia eijcio, id est, adhuc tempus est operandi opera Patris, nondum mortis meæ tempus aduenit. Per has duodecim horas, hoc idem nunc significauit. Duodecim autem horas diem habere, dicit more Hebræorū, qui dies semper in duodecim æquales partes, & in totidem noctes diuidebant.

Quid per horas diei, & noctis, Christus significet.

Luc. 13.

ANNOTATIO VI.

Diei & noctis metaphora quatuor diuersis modis exponitur.

SVperiorem sentētiam varie Doctores A exponunt. Primo Chrysost. hom. 61. duas affert expositiones. Prior est vt per diem, virtutem, & innocentiam; per noctem malitiam significet, sitq. sensus: qui in virtutis via ambulat, in periculum non incidit, nec offendit: sed is, qui in malitia, & scelere est. Hæc tamen expositio non videtur accommodata; mali enim bonos persequuntur, & qui in rectitudine ambulant, in magna incidunt temporalia pericula, & aliquando maiora, quam mali, & iniqui: & rursus, quia si id verum esset, nec Christus vmquam in hoc periculum incidisset, cuius innocentia maxima erat, & tamen a persecutoribus est comprehensus, & interfectus. Apostoli enim de his periculis temporalibus loquebantur. Altera expositio est vt per diem Christum ipsum intelligamus, qui lux & dies est. Et sicut, qui ambulat in die, non impingit; sic nec qui cum Christo ambulat, in vllum offendere poterat periculum: virtus enim & potentia illius custodiebat eum. Hanc videtur secutus Ambrosius libro de mysterio passionis Christi capit. 5. Sed nec hæc expositio accommodatur verbis istis. Has etiam duas expositiones refert Euth. Tertia expositio est August. tract. 49. vt per diem Christum, per duodecim horas duodecim Apostolos intelligamus, qui Christum sequebantur, sicut horæ diem. Et tunc est sensus, vt Dominus his verbis eorum deprimat præsumptionem, qui ei consilium dare volebant eorum, quæ facturus erat, ac si dicat: nonne horæ diem sequuntur, non autem dies horas? Ita vos me sequi debetis, & non dare mihi consilium. Addit Aug. Iudam non in hoc numero esse, sed eum, quem loco ipsius collocandum sciebat Dominus. Tamen videtur violenta hæc expositio: sensum quidem connectit, tamen verba accommodate non interpretatur.

Aliqui recentiorum quarto loco ex- B ponunt, vt sint verba prouerbialiter dicta, ad significandam mutationem facilem hominum, temporis enim variatione mutantur, ac si dictum esset: duodecim horæ sunt diei, & non semper homo persistit in eadem voluntate, sed quod mane cogitat, vespere mutat. Quod si nihil aliud esset præter hoc, *Nonne duodecim sunt horæ diei?* fateor quod facile hæc expositio textui accommodari potest; tamen verba sequentia dure huic sensui applicantur. Idcirco commentarij expositio mihi omnium aptissima, & quantum ad verborum sensum, & quantum ad sententiæ connexionem, visa est.

Recentiorum interpretatio.

Hæc ait. Et post hæc dicit eis: Lazarus amicus noster dormit, sed vado, vt a somno excitem eum.

COMMENTARIVS.

APerit causam, cur in Iudæam eat: nam se illuc ire velle, nullumq. periculū imminere verbis præcedentibus significauit: causam autem verbis metaphoricis prius exponit. *Lazarus*, inquit, *amicus noster dormit*, *vado*, autem *vt a somno excitem eum*. Somnum vocat mortem illam breuem: tum quia suscitandus cito erat: tum etiam vt facilitatem indicet, qua mortuos suscitat: tā enim illi facile erat mortuos a morte, quam alijs, dormientes a somno excitare. Amicum communem appellat: *Amicus*, inquit, *noster*, meus nempe, & vester, vt animos eorum, amici communis causa, faciles ad viam reddat: sunt enim pro amicorū salute spernenda pericula. Est etiam perfecta misericordia, quando non tantum venientibus ad nos subuenimus, sed etiam ijs, qui venire nequeunt, benefacturi accedimus.

Dixerunt ergo discipuli eius: Domine, si Dormit saluus erit.

ADhuc timentes sibi, Domino in Iudæam reditum dissuadebant, & dicūt: *Si dormit*, non indiget amplius medicina: *Saluus erit:* somnus enim salutis recuperandæ signum & causa est. Ex hoc loco constat discipulos audisse nuncium de Lazari infirmitate, quamuis hactenus Euangelista non expresserit: his autem verbis eos infirmitatis conscios fuisse insinuat. Particula illa *Ergo*, illationem indicat ex verbo præcedenti, nempe quia dormire eum audierunt, dixerunt hoc, quod sequitur: *Si dormit, saluus erit*. Est autem hominum non admodum expertorum regula hæc: si dormit, sanus erit infirmus. Fallax nimium est: somnus enim aliquando mortis est indicium: nisi velit aliquis dicere, illos intellexisse a nuncio, morbi & infirmitatis qualitatem, quod Euangelista prætermisit: morbi autem qualitate intellecta, & cognita, protulisse hæc verba. Sunt enim infirmitates, in quibus somnus recuperandæ salutis maximū est indicium: sed non existimo tunc discipulos adeo fuisse medicinæ peritos, vt id discernere possent, sed secuti sunt dictum commune.

Dixerat autem Iesus de morte eius. Illi autem putauerunt quia de dormitione somni diceret.

DEclarat Euangelista verbum Christi, quod tunc discipuli non perceperūt: Dominus enim mortem somnum appellauerat, at illi hunc somnum dormitionem esse conceperant. Percontabitur aliquis: quo modo id concipere potuerunt, cum Christus diceret: Vado vt a somno excitē: improbabile enim valde erat tantum itineris, & cum periculo velle Dominum conficere, vt a somno quodam communi, eum excitaret? Respondeo has discipulorum sententias esse considerandas, tamquam hominum imperfectorum, & qui nondū Christi fidem, & notitiam, vt par erat, assecuti erant: quod timiditas ipsorum, & difficultas redeundi cum Christo in Iudæam satis indicant. Ex hac imperfectione factum est, vt existimarent Christum protulisse hanc sententiam in eum sensum. Lazarus dormit, quasi somnus esset illi noxius, a quo tamquam a re noxia, & contra sanitatem eum liberari opus esset: ideoque se opponunt, dicentes

Discipuli adhuc rudes nondū magistri verba callebant.

tes non esse somnum noxium, sed vtilem, & sanitatis indicium. Non enim mirum est, eos, qui Christum admonere periculi voluerunt, quasi nescius, aut impotens esset, dicentes: Nunc te quærebant lapidare, & iterum vadis illuc: etiã in hoc admonere voluisse, somnum non noxium, sed vtilem esse Lazaro. Dominus enim ea de causa hac vsus est verborum metaphora, cum sciuisset discipulos non intellecturos, vt nobis eorum imperfectio, & ruditas constaret: tanto enim virtus in ipsis perficiendis illustrior facta est mundo. Chrysost. ho. 61. & Euthymius huic percontationi respondent, discipulos putasse Christum in ænigmate locutum esse: sed responsio hæc non videtur satisfacere, nec accommodari verbis.

Tunc ergo Iesus dixit eis: Lazarus mortuus est.

CVm non intellexissent discipuli verbum, aperte, & sine vlla verborum metaphora rem Dominus narrat: *Mortuus*, inquit, *est Lazarus*. Particula *Ergo*, illationem ex præcedentibus indicat, nempe quia non intellexerunt sensum verborum præcedentium: idcirco verbis claris idem exprimit, vt intelligant.

Et gaudeo propter vos: vt credatis, quoniam non eram ibi.

COniungendum est vltimum verbum primo: Gaudeo me ibi non adfuisse, & hoc propter vos, vt credatis. Si enim adfuissem, aut sanassem eum, occasio tanti miraculi sublata fuisset, fidesq. vestra minus promoueretur: aut si non sanassem, vestra periclitata esset fides: nam me non potuisse sanare arbitrati fuissetis. Gaudeo igitur me non adfuisse, & hoc vestri causa, quia non solum nihil fides vestra detrimenti passa est, sed maxime augebitur: quando mirabile videbitis opus, quale numquam factum est, nempe quatriduanum, & fœtentem mortuum verbo ad vitam reuocatum. Gaudere licet in malis, quæ hominibus a Deo immittuntur, non propter eorum malum: sed propter eorundem, aut aliorum spiritualem salutem, aut profectum, quando per ea ad Deum conuertuntur, vel in melius proficiunt.

Gaudere licet quandoque in malo proximi.

Sed eamus ad eum.

Christus in nihil mortuos sicut nos ægrotet.

QVamuis tamen mortuus sit: *Eamus ad eum*. Homines solẽt infirmos amicos visitare, mortuos destituere: nihil enim visitatione sua eis præstare valent. At Christus etiam mortuos visitat, sicut & viuos: tam facile enim est ei mortuis vitam, quam infirmis sanitatem conferre. His verbis insinuat Christus velle se reuocare eum ad vitam, velut a somno aliquis excitatur ad vigiliã: id enim significat verbum hoc: *Eamus ad eum.*

Dixit ergo Thomas, qui dicitur Didymus, ad condiscipulos: Eamus & nos, & moriamur cum illo.

CVm verbis suis a reditu in Iudæam Christum abducere discipuli non possent, sed eum animo redeundi obfirmato viderent, vnus ex eis reliquos ad sequen-

sequendum exhortatur dicens: *Eamus & nos, & moriamur cum illo*: sentiebat enim illos omnes adhuc trepidantes, & animo non omnino ad sequendum firmo. Particula *Ergo*, illationem indicat, quæ fit partim ex verbo Christi: *Eamus ad eum*, partim quia ægre ferentes, & tardos condiscipulos videns hæc protulit: *Eamus & nos*. Verba sunt dilectionis erga Christum, & fortitudinis, quia a periculo, quod animo conceperat, non retardabatur, quominus sequeretur magistrum. Sed tamen fides imperfecta erat: nondum enim virtutē, & potentiam Christi, qua a cunctis periculis, quos volebat, liberare poterat, agnoscebat: nec verbo Christi omnimode habuerat fidem: *Qui ambulat in luce non offendit*: quod in Græco codice notius est, nam legitur: *Eamus, vt moriamur cum illo*, quasi sibi persuasisset moriendum esse in reditu ad Iudæam. Thomas Didymus dictus est a Græcis, quod apud Latinos Gemellus, seu qui simul cum fratre nascitur: idem autem apud Hebræos significat Thomas, vt in cap. 20. declarabitur.

Verba Thomæ a dilectione, & fortitudine orta.

Venit itaque Iesus, & inuenit eum quatuor dies iam in monumento habentem.

QVo die mortuus est Lazarus, eodem in monumento positus videtur. Erat autem dies a morte, & monumento quartus, quo Dominus Bethaniam peruenit, & quo etiam eum a mortuis suscitauit.

Erat autem Bethania iuxta Hierosolymam quasi stadijs quindecim. Multi autem ex Iudæis venerant ad Martham, & Mariam, vt consolarentur eas de fratre suo.

MIlliaribus duobus Italicis vno stadio minus, distabat Bethania, vbi hæc gesta sunt, a Hierusalem. Huius paruæ distantiæ idcirco euangelista meminit, vt facile Iudæos ad consolandas sorores e Hierusalem venire potuisse, ostenderet. Charitatis opus est mæstos consolari: & quoniam nobiles erant sorores hæ, ideo multi Iudæorum ad eas conuenerant.

Martha ergo, vt audiuit, quia Iesus venit, occurrit illi: Maria autem domi sedebat.

CVra domus, & rei familiaris Marthæ incumbebat, idcirco prior aduentus Domini nuncium audire potuit: nam Maria sedebat, consolationes aduentantium excipiens. Prius autem Martha audiuit, quam vidit: celeberrimi enim hominis aduentum fama tacere non potuit: sed gressus eius præueniens, ad aures Marthæ peruolauit: nam quæ læta sunt, prænunciare vnusquisque satagit.

Dixit ergo Martha ad Iesum: Domine, si fuisses hic, frater meus non fuisset mortuus.

PArticula *Ergo*, tacitam indicat illationem, nempe quia ipsa prior venit. Maria autem domi mansit, idcirco ipsa Dominum prior alloquitur. Attenden-

Marthæ verba ex fide, spe, & animi tristitia orta sunt.

dum autem est verba hæc Marthæ ex triplici capite orta fuisse. Vnum est fides: credidit enim si adfuisset Dominus, fratris mortem impedire potuisse, & ab infirmitate liberare. Sed erat imperfecta hæc fides, nondum enim sciebat, absentem etiam sanare potuisse, quæ si credidisset, vtique dixisset sic: Domine, si voluisses, frater meus non fuisset mortuus. Alterum caput est, spes, & fiducia quædam: fidebat enim, & certa erat de clementia Christi, quod si adfuisset, sanitatis beneficium fratri non denegasset. Neque tamen hæc spes, & fiducia erat perfecta virtus: aliquando enim est maioris clementiæ diuinæ, sanitatem corporalem negare, quam concedere. Idcirco hæc temporalia non sunt absolute petenda, nec desideranda: nisi quando ad maiorem Dei gloriam, & ad salutem spiritualem conducunt. Martha autem solam clementiam considerauit Domini: tamen, quod desiderabat, non admodum perpendit, & decepta est: cum multo vtilius, & conducibilius fuerit mori Lazarum, cum per talẽ mortem filius Dei glorificandus esset: si autem præsens fuisset Christus, quod maioris gloriæ diuinæ est, fecisset. Tertium caput est dolor, & animi tristitia de morte fratris: conquerebatur enim de absentia Christi, quasi ea fuisset causa illius. Erat autem etiam imperfectio in hoc: si enim sciuisset Dominum etiam absentem nihil ignorasse, & omnia potuisse, noluisse tamen sanare, quia non expediebat; non adeo doluisset. Laudanda tamen est modestia Marthæ, vt dicit Chrysost. hom. 61. non enim eiulatibus, & clamoribus est vsa, vt aliquæ in his casibus facere solent: sed temperate, & modeste dolorem animi, qui iustus erat, de morte fratris expressit. Nec enim sciebat, quid diuina prouidentia in illa morte statuerat, quod si sciuisset, omni ex parte diuinæ voluntati suam cõformasset.

Commendanda Marthæ modestia.

Sed & nunc scio, quia quæcumque popoſceris a Deo, dabit tibi Deus.

Adiungit Martha priori sententiæ sequentem. Si adfuisses, mortuus non fuisset frater meus: sed non propterea diffido te posse iuuare, immo certa sum Deum tibi daturum, quæcumque ab eo poposceris, adeo vt nunc etiam possis fratrem a morte reuocare, si a Deo poposceris. Maior est fides hæc, quã præcedens: plus enim erat confiteri Christum posse suscitare mortuum, quam sanare infirmum, & facere ne moreretur. Tamen adhuc est imperfecta fides, quia Christum non confitetur Deum, sed purum hominem. Nec propria id virtute facere posse, sed petitione, & oratione, qua, si a Deo peteret, impetraret, vt notat Chrysost. hom. 61. Si enim perfectam fidem habuisset, dicere oportebat: scio, quæcumque tu volueris, facies. Modestam petitionem verba hæc continent: non enim expresse rogat, vt a Deo poscat, sed potentiam eius confitetur: amanti autem satis est posse, & nosse. Iam autem sciebat esse mortuum, ideo solam potentiam confitetur: ab amante vero sciente, & potente superuacaneum iudicauit aliquid petere. Sensus igitur est: Domine, potes, si vis, me iuuare: quia, quæ vis a Deo, habes, si petas.

Proficiebat in fide Martha.

Dixit illi Iesus: Resurget frater tuus.

Simul & consolatur, & docet vnico verbo. Promissio resurrectionis consolatio est: at dum absolute dicit: *Resurget frater tuus*, non autem dicit, poscã a Deo, se habere potestatem significat; suamq. diuinitatem exprimit, vt nõ necesse habeat poscere, & orare Deum, cum ipse sit Deus. Hoc autem instructionis est, & doctrinæ.

Verba sunt consolantis, & docentis.

Dixit

Dixit ei Martha: Scio, quia resurget in nouissimo die.

EXistimauit Martha verbum Christi esse communem quandam consolationem, qua homines solent in similibus casibus mæstos consolari, resurrectionem futuram in memoriam reuocantes, maxime quia tunc erat Saducæorum secta, negantium resurrectionem, vt patet Matth. 22. credid itq. Martha, Christum velle eam consolari certitudine resurrectionis fraternæ: quasi Christus diceret: Scito certam, & veram esse mortuorum resurrectionem: ideoque hilari animo esto, & tristitiam depone, quia resurget frater. Argumentum consolationis in similibus casibus, resurrectionem esse, docet Paulus 1. Thessalo. 4. Nolumus, inquit, vos ignorare fratres de dormientibus, vt non contristemini, sicut & gentes, quæ spem non habent. In hunc sensum verbum Christi Martha est interpretata adhuc rudis, & imperfectæ fidei, idcirco respondit: Scio resurrecturum in die vltimo, neque adhæreo sectæ illorum, qui futuram negant resurrectionem: quare nec indigeo hac instructione.

Dixit ei Iesus: Ego sum resurrectio, & vita.

APertis verbis Dominus eam instituit, & imperfectam fidem eius corrigit, docetq. se non indigere poscere quidquam a Deo, sed se esse Deum, qui mortuos suscitare, & vitæ pristinæ restituere possit. His igitur verbis, quis sit ipse, aperit: sequentibus autem ad veram, & perfectam hanc fidem exhortatur: *Ego*, inquit, *sum resurrectio, & vita*: id est, ego ipse sum, qui suscitare, & viuificare possum, & suscito, ac viuifico eos, quos volo, & qui suscitabo, & ad vitam reuocabo omnes, qui suscitandi, & viuificandi sunt: non opus est mihi poscere a Deo, qui sum ipsemet Deus. Hebraismus est sensum causalem efficiens: *Resurrectio, & vita*: idest causa resurrectionis, & vitæ, & effector earum in vniuersum: qui omnem resurrectionem, & vitam efficio. Hoc articuli Græci significant: *Ego sum ipsa resurrectio, & ipsa vita.*

Ostendit Christus se Deum esse, qui vitam omnibus viuificibus det.

ANNOTATIO VII.

Vita, quomodo hic accipiatur.

PRimo loco considerandum est, vitam in hac sentētia nō accipi pro vita, quæ contra mortem distinguitur, & communis est bonis, ac malis: & ad quam credentes, & non credentes sunt suscitandi, de qua dictum est. 1. Corin. 15. Sicut in Adā omnes moriuntur, sic in Christo omnes viuificabuntur. Tunc enim superuacaneū esset addere: *Ego sum vita*: nam si resurrectionis fons, & causa est, vtique est causa vitæ. Nemo enim resurgit a mortuis, nisi reuocatus ad vitam: nec sine vita constat resurrectio: de hac enim resurrectione loquebatur, de qua dixerat: Resurget frater tuus. Vita ergo in hoc loco, accipitur pro vita beata, & felici, ad quam resurgent credentes in Christum: de qua dicitur Ioan. 5. Qui bona fecerunt, procedent in resurrectionem vitæ. & ita accipi verba

A sequentia probant: Omnis, qui credit in me, viuet, etiam si mortuus fuerit. Si generaliter vita acciperetur, nō esset promissio credentium: nam credentes & non credentes omnes viuent. Est igitur resurrectio communis credentibus, & non credentibus, bonis, & malis: vita autem propria credentibus, fide viua, & perfecta. Omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur, vti Paulus. 1. Cor. 15.

B dicit. sensus igitur verborum est: Ego sum causa generalis resurrectionis, qui mortuos omnes ad vitam reuocabo, & adhuc sum causa vitæ, & felicitatis his, qui immutandi sunt. Vti enim docet Aug. lib. 6. de Ciui. cap. 12. damnatorum vita, quæ in cruciatibus est, morti potius comparatur, idcirco mors æterna in scriptura appellatur: beatorum vero felix, & beata

ta resurrectio, vita æterna dicitur.

Christus causa est, vt etiã mali, & impij resurgant in corpore.

Secundo annotandũ est, Christum Dominum omnibus esse causam resurrectionis, siue bonis, siue malis: sua enim morte mortem omnium superauit, & ex gratia Christi factum est, & fiet, vt omnes resurgant, tam boni, quam mali. Ita docet Tertul. lib. de resurrect. carnis, & probat illo verbo: 1. Cor. 15. Sicut in Adã omnes moriuntur, ita & in Christo omnes viuificabuntur. idem etiam docet Cyril. lib. 4. in Ioan. ca. 51. & confirmari potest illo Rom. 5. Sicut per vnius delictũ in omnes homines in condemnationem: sic per vnius iustitiam in omnes homines in iustificationem vitæ. & illo etiam. 1. Cor. 15. Per hominem mors, & per hominem resurrectio mortuorum. Quòd igitur mali resurgant, gratia, & meritum, & virtus est Christi: ideo nunc dicitur: *Ego sum resurrectio.*

Quid vtilitatis præstet malis resurrectio.

Percontaberis, quid vtilitatis adfert resurrectio malis, vt ex Christi dicatur gratia, & merito procedere? Respondeo in magnum cedere detrimentum & grauiorem pœnam illis, sed hoc culpa eorum fit: nam ea vita perpetua data est, vt perfecte in anima, & corpore felices essent, quod si male vixerunt, ipsi, quod optimum erat, in suam verterunt perniciem. Simile quid inquirit Iustin. lib. explicat. Gen. quæst. 3. de fide. Quam, inquit, vtilitatem malis affert habuisse fidem? Respondet, multum detrimenti, quia maiori afficietur pœna. 2. Pet. 2. Melius erat illis non cognouisse viam iustitiæ, quam post cognitionem retrorsum conuerti ab eo, quod illis traditum est, sancto mandato. & tamen fides donum Dei est, ex gratia Christi procedens. Medicina vtilis est ad sanitatem, at si quis sumpto medicamento, quæ necessaria sunt, non curat, nocet vehementer.

Christus resurrectionis causa quadruplex

Tertio annotandum est, Christum esse causam resurrectionis nostræ secundum quadruplex causæ genus. Primo quidem est causa prima, & suprema effectrix resurrectionis: & hoc habet, vt Deus est. Ipse enim prima causa est suscitãdi, & reuocandi mortuos ad vitam. 1. Reg. 2. Dominus mortificat & viuificat: deducit ad inferos & reducit. Secũdo est causa meritoria, qui suo merito, & iustitia omnium hominum liberationem a morte obtinuit, & hoc habet, vt homo. Vt enim Adam suo demerito, & inobediẽtia omnes nos morti addixit: ita secundus Adam Christus homo sua iustitia a morte reuocauit ad vi-

A tam. 1. Corin. 15. Per hominem mors, & per hominem resurrectio mortuorum. & Rom. 5. idem docet Paulus obedientiam Christi, & iustitiam opponendo inobediẽtiæ Adæ. Tertio est causa instrumentalis, & hoc habet, vt homo: erat enim illa humanitas instrumentũ, & organum quoddam diuinitatis, per quod miracula edebat. Quod Athana. ser. 4. con. Arrianos docet: Per carnem, inquit, cæcum illuminauit, & Lazarum resuscitauit: eadem ratione per carnem in die, nouissimo suscitabit omnes. Quarto est causa etiam, vt

B homo exemplaris: ad exemplar enim ipsius caro iustorum surget gloriosa, & impatibilis. De hoc exemplari dictũ est Philip. 3. Reformabit corpus humilitatis nostræ, configuratum corpori claritatis suæ, quod etiam Ambro. 1. Corin. 15. docet dicens: Prior resurrexit, vt esset forma credentibus sibi. Vere igitur dictum est: *Ego sum resurrectio, & vita*, vt Deus, & vt homo, modo iam exposito.

Duæ hæreses contra resurrectionem refutantur.

C Quarto annotandum est, verbo hoc resurrectionis duas hæreses a sacris Doctoribus conuinci. Vna est eorum, qui resurrectionem futuram quidem, in anima tamen sola, affirmabant, negantes corporum resurrectionem. Huius hæresis meminit Photius lib. de septẽ Synodis cap. 5. Irenæus autem lib. 1. cap. 23. tribuit eam Basilidi hæretico. Tertul. lib. 5. con. Marcion. tribuit etiam Marcioni. Hi hæretici, vt refert Epiphani. hæres. 64. decepti sunt illo verbo Matth. 22. In resurre-

D ctione erunt sicut Angeli Dei. At hæc hæresis, vt Photius, & Epiphanius doctæ considerarunt, vel solo hoc verbo resurrectionis conuincitur. Non enim dicitur surgere, nisi quod cecidit, nec ad vitam redire, nisi quod mortuum est. At homo compositus ex corpore & anima, mortuus est & cecidit: igitur is est, qui surget: anima enim immortalis est, nec moritur. Vnde Hiero. in epist. con. Mineri. & Alexan.

E Resurgere, inquit, dicitur, qui prius moriendo cecidit. Tertullia. etiam Lazari exemplo eandem hæresim refutat: non enim est dictus Lazarus surgere, nisi quia assumpto corpore ad vitam reuocatus est. Multa sunt testimonia scripturæ pro hac veritate Catholica, Iob. 19. In nouissimo die de terra surrecturus sum, & rursus circumdabor pelle mea, & in carne mea videbo Deum saluatorem meum. Luc. 21. Capillus de capite vestro nõ peribit. Philip. 3. Reformabit corpus humilitatis nostræ. Sed hæc omittamus, cum non sit no-

stri

stri instituti hæc diffusius tractare: satis est verbum Domini annotasse. Locus autem ille Matthæi ab hæreticis allegatus, longe alium habet sensum: vt enim dicit Epiph. secundum subiectam materiam comparatio illa procedit: In resurrectione, inquit, neque nubent, neque nubentur, sed erunt sicut Angeli, nimirum in eo, quod nullis vacabunt, nec incumbent nuptijs.

Secunda hæresis contra resurrectionem conuincitur.

Altera hæresis eodem conuincitur verbo, & exemplo: Eutyches enim, vt refert Gregorius lib. 4. Moral. cap. 29. affirmabat futuram integrã resurrectionem, sed corpus assumendum spirituale, non carneum, & osseum: quem errorem Hieron. epist. ad Pammachium, & Oceanum, inter Origenis errores numerat. Sed hoc eodem verbo refutatur: non enim resurgeret homo, nisi eadem substantia, quæ cecidit surgeret, & qui mortuus est, vitæ redderetur. Adde loca allegata contra priorem hæresim: nam Iob pelle sua iterum se circũdatum iri confitetur, & oculis suis Christum se conspecturum sperat. Luc. 24. Corpus suum Dominus palpandũ obtulit, dicens. Palpate, & videte, quia spiritus carnem, & ossa non habet, sicut me videtis habere. Hæc pro loci præsentis declaratione sufficiant.

Qui credit in me, etiam si mortuus fuerit, viuet: & omnis, qui viuit, & credit in me, non morietur in æternum:

COMMENTARIVS.

Fidem hanc perfectam adhuc explicat, & dicit: Omnis *Qui credit in me etiã si mortuus fuerit, viuet* iterum. Si autem adhuc inter viuos est, non morietur in æternum: quia quamuis temporaliter mortem subibit, ad vitam reuocabitur æternam. Non hic, vti diximus de ea vita loquitur, ad quam omnes etiam mali surgent, sed vita, quæ vere vita est: illa nimirum beata, & felix. Illud autem *Qui viuit*, idem significat ac qui nondum est mortuus: vt sit generalis sententia: omnes credentes in me, siue mortui sint, siue adhuc viuant in sæculo, nõ morientur in æternum, sed ad tempus, restituendi tamen postea in æternam, & gloriosam vitam. Quibus verbis ad fidem allicit tanta facta promissione. Per fidem autem, non nudam fidem intellectus, sed perfectam, quæ est cum obedientia mandatorum eius, & charitate, intelligere oportet, vt alias ostendimus. Nec satis est credere ipsum Christum esse Messiam, nisi simul credamus ipsum esse Dei filium, & verum Deum omnis resurrectionis, & vitæ causam primam, vt probat Hilarius lib. 6. Trinitatis, vbi locum etiam hunc adducit.

Credis hoc? Ait illi. Vtique Domine. Ego credidi, quia tu es Christus filius Dei viui, qui in hunc mundum venisti.

Ad fidem hanc exhortatur Dominus Martham: *Credis*, inquit, *hoc?* non quod ignoret, sed vt ad fidem hanc perfectam prouocet. Martha autem, mysterium tantum non assequens, ad fidem, quam de ipso conceperat, recurrit, dicens: *Ego* Domine *credidi, quia tu es Christus* ille *filius Dei*, qui venturus erat in hunc mundum, & qui expectabatur promissus nobis. Existimauit Martha, se credidisse omnia, quæ Christus dicebat, dum credidit ipsum esse verum Messiam promissum. Et vere credebat, sed implicite: fidem igitur adhibet dictis Christi, sed implicitam, & generalem. Sicut si rusticus aliquas fidei propositiones, quas non assequitur, interrogatus, respondeat, credo sanctam Ecclesiam: ita nunc Martha, ego credidi Domine, te esse verum Christum, & omnia, quæ dicis vera esse: at non distincte ea percipiebat, nec Christum

ſtum filium Dei appellat intelligens eſſe filium Dei Patri conſubſtantialem, qui carne aſſumpta homo factus eſt, ſicut nos credimus,& confitemur: ſed filium Dei ſupra omnes prophetas,& iuſtos, non diſcernens, nec aſſequens qualis eſſet filius Dei. Iudæi enim Meſſiam filium Dei futurum etiam expectabant, at non omnes huius myſterij diſtinctam habebant notitiam. In Græco codice ſic legimus: Tu es Chriſtus ille filius Dei, qui venturus erat. Parum diſtat hoc in ſenſu a noſtra lectione. Idem enim eſt dicere: Tu es Chriſtus filius Dei,qui iam veniſti,cum ante eſſes promiſſus,& expectatus.

ANNOTATIO VIII.

Martha nõ intellexit perfecte verba Chriſti.

AVguſtinus tract. 49. exiſtimat Martham intellexiſſe verba,& reſpondiſſe ſe ea omnia, quæ de reſurrectione ſunt dicta credidiſſe, quando credidit Chriſtũ eſſe verum Dei filium. Propterea enim quia filius erat Dei, eſt reſurrectio & vita,credentesq. in eum non moriuntur in æternum. Hilar. lib. 6.Trini. Hæc uerba, *Tu es filius Dei*, ſic exponit, nempe ipſam credidiſſe uerum eſſe Dei filium, ſicut & nos credimus. Chryſoſt. autem homil. 61. & Euthym. non aſſecutam eſſe uerba Chriſti, ſed magnificum quid concepiſſe,& unum interrogatũ,aliud reſpondiſſe aſſerunt. Si autem legamus uerbum in præterito, ut etiam Græcus codex habet: *Ego credidi*, profecto uerũ non erat, eam credidiſſe,fuiſſe uerũ Dei filiũ, qualẽ nos credimus, & qualis uere eſt. Vt enim ex uerbis ſuperius expoſitis conſtat, merũ reputabat hominem. Si uero legeremus: *Ego credo*, ut aliqui legunt, affirmantes Græcum uerbum talem poſſe admittere interpretationem: facilius id dici poſſet, nempe tunc quando hæc loquebatur,credidiſſe eſſe uerum Dei filium, eſſetq. ſenſus: Vtique Domine credo,te eſſe reſurrectionem & uitam,quia credo eſſe Dei filium: tamen ſequentia non indicant talẽ fidem Martham tunc cõcepiſſe. Exiſtimo igitur expoſitionem probabiliorem eam eſſe,quæ in commentario poſita eſt:interrogata enim de tali fide, implicite omnia ea confitetur,nondum aſſecuta ſenſum diſtinctũ, & explicitum, ſed affirmaſſe omnia ſibi uiſa eſt, dum retulit fidem: quia credidit eum eſſe uerũ Meſſiam. Idcirco non reſpondit Martha aliud ab eo, quod interrogabatur a Chriſto, ut putat Chryſoſt.etiam ſi de reſurrectione & uita nihil dixerit,de qua Chriſtus interrogabat.Reſpondit tamen aliter: quia,quod diſtincte interrogabatur,ipſa implicite confitetur. Hac etiam ratione filium Dei cõfeſſa eſt, neſciens tamen, nec diſtinguens, qualis eſſet filius Dei: erat enim adhuc imperfecta fides. Dominus autem uerba hæc doctrinæ protulit: quæ etiamſi tunc non perciperentur,poſtea tamen intelligenda erant,& prædicanda.

Et, cum hæc dixiſſet, abijt, & vocauit Mariam ſororem ſuam ſilentio, dicens: Magiſter adeſt, & vocat te.

COMMENTARIVS.

VErba Marthæ ſignificant Chriſtum ei, vt Mariam ſororem vocaret, iuſſiſſe: id enim retulit, dicens, *Magiſter adeſt & vocat te*, & ea eſt cauſa,cur abierit relicto Chriſto eo in loco, in quo ei occurrerat. Breuitati enim Euangeliſta ſtudens, miro artificio vtitur,vt & breuis,& ſimul in ſcribendo plenus ſit: multa inſinuat & conuenienter omnia diſponit. Erat autem Maria non ſola, ſed multis comitata Iudæis eam conſolantibus, ea de cauſa Martha ſilentio, eam aduocat vt ſolam ſciat ſe a magiſtro vocari: hoc enim nomine ſolebant Chriſtum appellare.

Illa

Illa vt audiuit, surgit cito, & venit ad eum: nondum enim venerat Iesus in castellum, sed erat adhuc in illo loco, vbi occurrerat ei Martha.

AMoris magnitudo, quo Dominum Maria prosequebatur, nullas admisit moras. *Surgit, & cito venit ad eum:* venit autem, quia nondum Christus intrauerat castellum, sed manebat in loco, vbi cum Martha collocutus erat expectans Mariam. Non est autem ingressus, quia ad locum monumenti Lazarum resuscitaturus venire decreuerat. Erat autem ille locus inde vicinior, quàm si in castellum intrasset: rursus enim iterum egrediendum illi erat: & quia ea de causa multi Iudæi conuenerunt, vt ex sequentibus patet, quo miraculum manifestius, & illustrius factum est.

Iudæi ergo, qui erant cum ea in domo & consolabantur eam, cum vidissent Mariam, quia cito surrexit, & exijt, secuti sunt eam, dicentes: Quia vadit ad monumentum, vt ploret ibi.

NEsciebant Iudæi Christum adesse, & vocasse Mariam, ideo repentinos eius passus & ita celeres, vt nec verbum vllum præsentibus dixerit, non alteri causæ tribuerunt, quàm quod dolore tacta nimio, ad monumentum, vt ibi ploraret profecta esset, idcirco secuti sunt eam. Mansio igitur Christi extra castellum multos conuocauit Iudæos, coram quibus gestum est miraculum.

Maria ergo cum venisset, vbi erat Iesus, videns eum, cecidit ad pedes eius, & dicit ei: Domine, si fuisses hic, non fuisset mortuus frater meus.

AGnoscebat pedes Maria, quos vnxerat, & lacrymis rigans suorum obtinuerat remissionem peccatorum. Ad pedes hosce dolore oppressa prosternitur, & verba, quæ soror protulerat, enunciat. Quibus enim communis erat causa mœstitiæ, & non dissimilis fides, communia etiam fuerunt verba.

Iesus ergo vt vidit eam plorantem, & Iudæos, qui venerant cum ea plorantes, infremuit spiritu, & turbauit se ipsum.

VIdens Dominus Mariam, & Iudæos plorantes, omnibus omnia factus, & dolentibus condolens, ac patientibus clementissime compatiens, *Infremuit spiritu*, id est, fremitum edidit intra se, non in aliquem circumstantium conuersus. Rursus etiam se ipsum turbat, excitauit enim in parte sensitiua affectus, & propassiones corporeas, quibus motus, & turbatus interius vsque ad exteriorem vultus commotionem prorupit. Illud indignantis, hoc condolentis, & compatientis fuit. Indignabatur enim contra infidelitatem Iudaicam, propter quam Lazarus mortuus, & sororibus his sanctis afflictionis causa data est: nam mors hæc acciderat, vt filius Dei manifestaretur: quæ manifestatio necessaria non erat si Iudæi tot iam signis & miraculis, conuersi fuissent. Nec Lazarus mortuus esset, si illi iam credidissent. Compatiebatur autem præsentium dolori, & lacrymis. Plura in annotatione require. Notanda tamen est particula *Ergo*, indicans, idcirco Dominum esse indignatum, & commotum, quia vidit Mariam, & circumstantes etiam commotos, & lacrymantes.

ANNOTATIO IX.

Quæ sint turbatio, & fremitus Christi.

QVis hic Christi fremitus, quæ turbatio fuerit, varie exponunt Doctores. Primo loco Chrys. hom. 62. & Euthy. exponunt fremitum esse cohibitionē quandam, qua affectū commiserationis repressit, ne vlterius prorūperet, & in lacrymas se effundēs vocē lacrymantium emitteret. Solemus autē, quando huiusmodi motus, & affectus reprimimus, toruum, & austerū vultum facere. *Infremuit*, ergo, *spiritu*; id est, affectum cōmiserationis repressit, & cohibuit vultu, & intuitu austero, & toruo: spiritū enim affectū hunc interpretantur. B Sed hæc expositio mihi ꝓbabilis nō videtur ꝑpter duo. Vnū est, quia illorū est cohibere, & reprimere huiusmodi affectus, qui eos inuoluntarie patiuntur, ipsisq. nolētibus insurgunt, & propterea conantur quoquo modo eorum impetū reprimere; at Christus nō sic hos patiebatur affectus animi, sed volūtarie eos, quādo, quomodo & quātū volebat, assumebat, vt paulo post dicemus: nō ergo erat, cur eos cohiberet, & vultu toruo reprimeret. Alterū est, quia quādo infremuit, nondū commiserationis C affectum assumpserat: non enim dixit Euāgelista: turbauit se ipsum, & infremuit, sed prius infremuit, & postea turbauit se.

Secūdo loco Theophylactus eandē cohibitionē interpretatur; hoc tamen a Chrys. differens, quod per spiritum, non affectum ipsum humanū, sed diuinitatem interpretatur, per quā cohibuit huiusmodi in humanitate affectum. Meminit Euthymius huius expositionis, sed eisdē argumētis re D felli potest, quibus & prior. Adde etiam, si diuinitate repressisset affectum hunc, non diceretur infremuisse: nam humanitatis fremere est, non diuinitatis.

Tertio loco Eusebius Emisenus in quadā sua homilia de hac lectione sic exponere videtur, vt idem sit infremuisse, quod ingemuisse: vt nos doceret super peccantes gemere debere: De quibus gemitibus dicitur Rom. 8. Postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus. At hæc expositio verbi proprietatē seruare non videtur; verbum enim Græcū ἐνεβριμήσατο nō gemitū, sed E potius cōminationem quādam significat, quod Latine vertitur fremere. Gemitus antē, & fremitus, quāuis in aliquo conueniant; nempe quia sonitus, & voces inarticulatę sūt, & tracto, ac emisso spiritu, & anhelitu fiunt: tamen gemitus doloris signum, & tristitiæ est, & suauius emittitur: at fremitus est indignantis indiciū, & cū quadā austeritate vultus profertur, seu potius erūpit. & sic Mar. 14. dicitur: Fremebant in eā, nēpe indignatione commoti, quod liquorē tātæ æstimationis effudcrit.

Mihi igitur legitima expositio ea visa est, vt spiritus hoc in loco sumatur, sicut Ioan. 13. Turbatus est spiritu; id est, intra se ipsum infremuit, nō in circūstantes, sicut illi dicuntur in Magdalenā infremuisse, quia in eam signo indignationis expressō se conuerterunt. Non sic Christus fecit; ideoque infremuisse spiritu dicitur, vt significetur in se ipso emisisse fremitum, nō in aliquem circumstantium. Interius ergo, & intra se infremuit, quamuis exterius sonitum ediderit frementis. — Authoris expositio.

Fuit autē hæc indignatio cōtra eū, qui causam huius mortis inuexit, propter quā hos lacrymātes aspiciebat. Solemus enim quando aliquem miseria & afflictione vexatum, causa iniustitiæ alicuius videmus, primo quidē indignari in eū, qui afflictionis iniustæ fuit causa: postea passo, & afflicto condolemus. Ita nunc Christus infremuit contra Iudaicam perfidiā Pharisæorum, & Scribarum illorum, propter quam Lazarum mori dispositum est, ex cuius morte tot lacrymæ, & afflictiones processerunt. Aliqui in dæmoniū hanc indignationē referunt: sed ea causa a præsenti instituto longe petita est, proprior est, & verbis paulo post sequentibus magis consona, quam dedimus. Cyril. lib. 9. in Ioan. c. 13. comminationem quandam in mortem exponit. Hoc autem non ita facile accommodatur, sicut id quod iam diximus. — Causa, cur Christus infremuit.

Post indignationem hanc Christus cōpassionis & tristitiæ, propria voluntate sūpsit affectum: *Turbauit*, inquit, *se ipsum*, turbatio hęc motus est corporeus interior, quo viscera commouentur ad compatiēdū quiq. lacrymas excitat. Hunc motum non inuoluntarie, sicut nos, passus est Christus, qui quādo voluit eum accepit. Huiusmodi compassionis motu lacrymas præcedēte Gen. 43. Ioseph vidēs Beniamin dixit: Misereatur tui Deus fili mi, festinauitq. domum, quia commota erant viscera eius super fratre suo, & erumpebant lacrymæ: & introiēs cubiculū fleuit. Ita nunc Christus turbatur, sed voluntarie, quia viscera calore cōpassionis commouet: sic autē commotus, vnū profert verbum. *Vbi posuistis eum?* quo prolato, statim lacrymatus est. — Christi turbatio, & tristitia.

Assumpsisse autē Christum huiusmodi humanos, & sensitiuos affectus, certa res est;

est, nec locus dubitandi de hac re Catholico datur. Matth. 26. Cœpit contristari, & mæstus esse, & dixit: Tristis est anima mea. Mar. 14. Cœpit tædere, & pauere. Ioan. 12. Nunc anima mea turbata est. Docent etiam sancti Doctores, inter quos est Ambros. lib. 2. de fide cap. 3. & Aug. lib. 14. Ciu. cap. 9. cum alijs multis. Veritatem enim susceptæ carnis in his multum demonstrabat: eos etiam instrumenta quædam virtutis esse, & sancte aliquando exerceri posse docebat. Affectus enim in Christo aliter, ac in nobis fuere.

Affectus animi instrumenta sũt virtutis.

In his autẽ affectibus vnum nobiscũ habebat cõmune, sed in pluribus differebat: illud cõmune erat, quãdo hos affectus siue timoris siue tristitiæ siue aliũ quẽcumque Dominus assumebat, semper præcedebat obiectũ aliquod, quod sibi per considerationẽ proponẽs, affectus tales in se efficiebat. Nos enim nõ timemus, nec tristamur, nec alio commouemur affectu, nisi prius aliquam rem, & obiectum concipiamus, quod talem affectum excitat. Idem etiam faciebat Dominus: at multo aliter quàm nos Primo quidem nostri affectus liberi non sunt; quando enim nolumus, sæpe insurgunt, & quando volumus, sæpe deficiunt, propositoq. obiecto impedire non possumus: at in Christo non sic. Liberos

Conueniẽtia & differentia humanorum affectuum in Christo, & nobis.

A enim habebat affectus, quando volebat, & quantum volebat, etiam obiectis propositis: erant enim voluntarij sicut loqui, si cut ambulare motus sunt volũtarij. Ita docet August. lib. 14. Ciui. cap. 9. & Gregor. lib. 3. Mora. cap. 11. propterea Matth. 26. dicitur. Cœpit contristari, quia sua voluntate assumpsit tristitiam. Eadem de causa ibi Hieronymus non passiones, sed propassiones appellat, & nunc etiam dicitur seipsum turbasse. Secũdo hi affectus in Christo nõ præueniebant rationẽ, nec subuertebant, sed sequebantur, & ei semper subdebantur. Tunc timebat, aut contristabatur, quando ratione iudicabat esse timendum, aut dolendum, aut simili motu afficiendum: & tamdiu afficiebatur, & eo

B modo, quo ratio dictabat. At nostri affectus præueniunt sæpe rationem, & aliquãdo adeo insurgunt, vt subuertant eam, & ab ijs consentiendum, quæ non licent, attrahant. Tertio in nobis affectus humani sæpe ex iniustis, & turpibus, aut vanis, & falsis, seu apparẽtibus obiectis procedunt: timemus enim nõ timẽda, & afficimur, ijs a quibus remouẽdus esset affectus. At nihil horũ in Christo fuit, in quo nihil erat, quod non esset factum purum, & diuinæ voluntati cõforme. Hæc satis sint pro huius loci explicatione; præter institutum enim nostrum esset amplius in his morari.

Et dixit: Vbi posuistis eum?

COMMENTARIVS.

NOn ignorabat, vbi esset, qui absens mortuum esse nouit, & qui a mortuis reuocare venerat: sed id tum propter significationem; tum propter mysterium interrogat. Propter significationem quidem, vt annotat Chryso. hom. 62. vt miraculum ab omni calumnia liberaret: ne aliqui calumniarentur ex cõmuni aliquo consilio factum, vt mortuus fingeretur, & sic crederetur suscitatus, propter quã causam multa adhuc facta sunt, vt omnibus mors Lazari esset prius manifesta. Propter mysterium autem, vt se non causam mortis hominum dedisse ostenderet. Ita hunc locum exponit Seuerianus, vt refert Gregor. lib. 8. epist. 42. quasi Dominus per mysterium exprobraret mulieribus Euæ culpam memorans & dicens: Ego virum in paradiso posui, quẽ vos posuistis in sepulchro. Sed illud ad litteralem sensum, hoc ad spiritualem facere videtur: sicut & id, quod dicit Ambrosius lib. 2. de pœnitentia. cap. 7. vbi hæc, & sequentia verba docte, & pie, vt solet spiritualiter exponit. Quod autem ad litteram facit præter id, quod prius diximus illud est; in gestis suis, modo se Deum, modo se hominem Christum significare voluisse, vt vtramque vere habere naturam comprobetur. Ideo recte Athanasius in oratione ad Maximum Philosophum de diuinitate Christi. Percontatur, inquit, humanitus, vbi Lazarus situs sit: sed tamen excitat eum prorsus diuinitus.

Dicunt ei: Domine veni, & vide.

INtellexerunt sorores Dominum interrogasse, vbi positus esset, animo ad monumentum eundi: idcirco respondent, *Veni, & vide*, non ad verba, sed ad intentionem interrogantis, responsionem accommodantes, vt fieri solet. Hoc etiam paruæ fidei est: si enim credidissent perfecte, non *Veni, & vide*: Sed, Tu omnia nosti, respondissent: vt annotat Epiphanius in Anchorato.

Et lacrymatus est Iesus.

ACcepto responso iter ad monumentum direxit & lacrymas effudit: turbauerat enim se interius commiserationis, & compassionis affectu, & lacrymas vsque commotionem, & turbationem erumpere sinit; vt cum plorantibus plorans, misericordiæ suæ daret argumentum.

ANNOTATIO X.

Causa lacrymarum Christi.

CAusa huius tristitiæ, & lacrymarum inquirenda est; varie enim Doctores in hac parte loquuntur. Primo Basil. orat. de gratiarum actione negat Christum propter mortem Lazari fleuisse: Quia, inquit, sciebat de proximo suscitandum: sed fleuisse asserit, vt nobis daret exemplum modestiæ, & temperantiæ in similibus casibus. Et in hom. de mærore, & tristitia, reprehendit excessum hominum in his fletibus. & iterum repetit Christum propter nostrum exemplum fleuisse. Quam etiam fletus causam dat August. tract. 49. Secundo Hilar. libro 10. Trinit. consentit non fleuisse propter mortem Lazari, sed adducit aliam causam, cur non propter eam fleuerit, nempe, quia illa erat pro gloria Dei manifestanda. Nec etiam fleuit, inquit, eadem de causa, qua absens fuit. Nam dictum est: Gaudeo, quia ibi non eram; ad ostensionem autem suæ humanitatis fleuisse affirmat. At ipsemet Hilari. in Psal. 68. adfert causam aliam, cur fleuerit, nempe propter Iudæorum infidelitatem, qui tanto miraculo adhuc credituri non erant, idemq. sentire videtur Epiphan. in Anchorato, dicit enim lacrymatum esse Dominum; propter hominum obstinatam duritiem, nimirum Iudæorum illorum perfidiam. Tertio loco Ambrosius lib. 2. de pœniten. capit. 7. fleuisse dicit propter lacrymas Mariæ, scilicet ex affectu, & pietate quadam. conformis est in hoc Chrysost. hom. 62.

Pro hac difficultate soluenda aliqua respondeo. Vnum est, quamuis verum sit

A ad humanitatis suæ ostensionem, & ad nobis præbendum exemplum fleuisse Christum, tamen necesse est causam, & obiectum aliquod interfuisse, de quo cótristatus est, & propter quod flebat. Sicut enim comedit, & alias operationes fecit ad ostensionem humanitatis, tamen necessarium erat illas actiones habuisse obiecta, circa quæ versabantur: non enim comedebat sine cibo, nec ambulabat sine loco, in quem tendebat: ita etiam nec

B tristabatur sine obiecto aliquo, & re proposita, circa quam est tristitia.

Secunda est, non esse improbabile fleuisse mortem Lazari, vt suas lacrymas conformaret sororibus & Iudæis plorantibus: nec rationes allatæ in contrarium efficaces sunt. Quod enim mox suscitandus esset, & quod mors illa esset pro gloria Dei, non impediebant, quominus esset aliquod in se malum pœnæ, quod absolute, & sine circumstantijs consideratum, effectiuum erat tristitiæ.

C Hac enim ratione Dominus ipse pro nobis de sua morte, & passione mæstus factus est, & timuit: quamuis pro Dei gloria, & nostra salute moriturus, & mox resurrecturus erat. Sibi enim proponebat mortem, & passionem absolute, & sine circumstantijs, vt ex hac consideratione trillari, mœrere, & timere posset: quod in sequenti capite exactius declarabimus. Ita nunc mortem amici, & sibi chari absolute considerauit, & contristatus, & lacrymatus est. Nec video cur hoc negari debeat, immo vero esse videtur: nó enim Dominus decipere voluit sorores & Iudæos, qui omnes eum propter Lazarum

rum flere arbitrati sunt, sicut & ipsi flebant. & est Augustinus in hac sententia lib. 1. Hypgno. contra Pelagianos dicentes, Deum mortem fecisse, atque etiamsi homo nō peccasset eum tamen mortalem futurum & moriturum. Argumentatur autem August. contra hoc, quia Dominus mortuum Lazarū fleuit: non autem quod ipse fecit, dolere debuit. Quidquid sit de hoc argumento, tamen sententia eius est, fleuisse Lazarum mortuum. Idem sentire visus est Irenæ. libro 3. cap. 32. dicens: Christum lacrymatum esse super Lazarum.

Tertium est, non solam Lazari mortem fleuisse, sed præsentem sororum afflictionem, & lacrymas, ex quadam compassione, & affectu, & in hoc placet sententia Ambros. & Chrys. quam causam indicat Euangelista, dicens: *Vt vidit*, Martham, &

A Mariam, *Iudæos plorantes, turbauit se ipsum*: ac si diceret, propter lacrymas, & afflictionem sororum, propter quas Iudæi etiam plorabant, ipse etiam pro sua benignitate, & pietate contristari voluit, & lacrymatus est.

Quartum est, probabile esse multa alia sibi Dominum ante oculos proposuisse; nempe infidelitatem Iudæorum, damnationem, & reprobationem eorundem, humanas miserias, & huiusmodi alia, quæ omnia simul causam dederunt lacrymarum: tamen distinguenda est cau-

B sa turbationis, & lacrymarum, a causa fremitus & indignationis. Illarum enim causa exposita est, nempe mors Lazari, sororum afflictio, & calamitas præsens: at huius fuit infidelitas, & dura perfidia Iudaica, vnde hæc mala sunt orta, vt superius diximus.

Dixerunt ergo Iudæi: Ecce quo modo amabat eum.

COMMENTARIVS.

CVm lacrymantem Iesum Iudæi viderent, existimantes eum mortē Lazari flere, vt vere flebat, dixerunt, recte argumentantes ab effectu ad causam: *Ecce quo modo amabat eum*, id est multum certe amabat Lazarum; quando tantus Propheta, & tantorum operum effector, quasi homo quidam communis propter eum lacrymatur. Dilectio interior per exteriora opera, & signa cognoscitur, & commendatur. *Ecce quo modo amabat*, Vox est admirantium magnitudinem dilectionis Christi erga Lazarum: & admiratio procedebat ex maxima opinione, quam de Christo conceperant. Eis enim videbatur tanto homine indignum flere, nisi grauissima ex causa, idcirco amoris magnitudini tribuerunt.

Quidam autem ex ipsis dixerunt: Non poterat hic, qui aperuit oculos cæci nati, facere, vt hic non moreretur?

ILli amoris magnitudinem, hi autem impotentiam admirantur: existimant enim impedire mortem Lazari non potuisse, & causam admirationis exprimunt, nempe quia, *Aperuit oculos cæci nati*, quod non videtur minoris potentiæ, quàm infirmum a morte præseruare. Idcirco admirantes dicunt: Mirum est, quo modo, cum aperuerit oculos cæci nati, non potuerit facere, ne hic moreretur: hunc enim sensum verba faciunt. Non dicunt autem non potest suscitare mortuum, quia hoc multò maius erat, quàm oculos cæci aperire: sed quod minus est, assumunt, nempe facere ne moreretur: hoc enim minus videbatur illis, quàm cæcum illuminasse. Hi Iudæi inducti sunt, vt crederent Christum non potuisse impedire mortem Lazari, quia eum lacrymantem viderāt, quasi de Lazari morte doleret. Sic enim argumentabantur, Lacrymatur: ergo dolet de morte: non igitur potuit, ne moreretur, impedire. At errarunt isti valde: nam potuit facere, ne moreretur, sed non fecit, vt mortuum suscitaret:

non effecit, quod minus erat, vt faceret maius,& in hoc filius Dei glorificaretur. Rectius, & vetius argumentati sunt priores, qui dilectionem erga Lazarum nouerunt: quam posteriores hi, qui ex eo, quod non fecit, falso facere non potuisse collegerunt. Nec vitio caret,& reprehensione talis argumentatio: nam ex facto cæci nati deducere facile erat, infirmum præseruare potuisse, si voluisset. Sicq. oportebat eos discurrere: Oculos cęci nati aperuit: ergo potuit hic facere ne moreretur: quod si non fecit,& amabat eum, vt ex lacrymis constat, igitur aliquod in hoc latet mysterium, & forsan suscitare disposuit. In Græco codice legitur, vt & hic non moreretur: id est, vt etiam hic non moreretur, sicut fecit, vt cæcus illuminaretur,& ita legendum videtur.

Iesus ergo rursus fremens in semetipso venit ad monumentum.

PArticula *Ergo*, causam fremitus huius & superioris, simul etiam sententiã declarat: nam illationem habet ex præcedentibus, & sensus est: Quia isti increduli in sua perfidia manebant, impotentiæ tribuentes, quod Lazarus mortuus fuerit, iterum infremuit & indignatur, quasi fremitum ingeminans, cum & Iudæi infidelitatem ingeminarent. Hoc facto, venit ad monumentum: in quod Iudaica perfidia Lazarum detruserat. Hic est sensus, & connexio. Dicitur autem fremere in semetipso, quod prius dixerat, infremuit spiritu. Hoc enim indicat Euangelista dicens: *Rursus fremens in semetipso*. quod nostram superiorem expositionem maxime confirmat. Dicitur autem, *In spiritu*, & *In semetipso*, infremuisse, quia in neminem circumstantium exprimebat indignationem hanc. Non enim fremuit aduersum illos, sicut Mar. 14. dicuntur discipuli fremuisse contra mulierem illam: sed fremitum emisit in seipso, contra infidelitatem & perfidiam ipsam Iudaicam. Sicut & nos solemus aliquando fremitum aliqua ex causa coram alijs edere, sed non in eos, & hoc est in semetipso fremere.

Erat autem spelunca: & lapis superpositus erat ei.

DEscribit Euangelista monumentum, *Erat*, inquit, *Spelunca*, quædam, in qua iacebat mortuus,& lapis erat speluncæ ori superpositus, quo spelunca claudebatur: huiusmodi sepulchris vtebantur Iudæi, vt etiam nunc, aliquæ nationes vtuntur.

Ait Iesus: Tollite lapidem.

POtuit virtute propria lapidem remouere, qui potuit mortuum de sepulchro facere exire: at vt miraculum fieret manifestius, ipsis iubet, vt tollant: vt eum tollentes, proprijs sensibus, & mortuum videant, & eius fœtorem sentiant, oculisq. ac sensibus tanti miraculi virtutem agnoscant. Hanc causam huius rei adfert Ambro. lib. 1. Examer. cap. 7. & lib. 2. de pœnitentia cap. 7. cui alteram spiritualem adiungit Orig. & tom. 28. spiritualem aliam adducit: litteralis tamen ea est, quam diximus.

Dicit ei Martha soror eius, qui mortuus fuerat: Domine iam fœtet: quatriduanus est enim.

MArtha nescia futuri miraculi,& adhuc imperfectæ fidei, Christi præcepto humiliter resistit, ac modeste tollendum esse lapidem negat, ne fœtor erumpens

erumpens adſtantium ſenſus offendat. Fœtere autem facile ſibi perſuadebat, quia quatriduanus erat mortuus. Hæc verba indicant non ſolum quattuor dies in monumento habuiſſe Lazarum, vti ſupra dictum eſt, ſed a morte ipſius ſolos quattuor interceſſiſſe dies: ex quo fit, vt quo die mortuus eſt, eodem ſit in monumento poſitus. Permiſit Chriſtus hæc verba a Martha proferri, vt adſtantibus mors Lazari quatriduana innoteſceret, vt tanto illuſtrius fieret miraculum. Non autem ſine myſterio Euangeliſta addit tot verba, nempe, *Soror eius, qui fuerat mortuus*, cum alias ſæpe ſolo nomine Marthæ vſus ſit: his enim verbis ſignificare voluit miraculi magnitudinem: nam erat Lazarus ita iam corruptus, vt nec ſorori propriæ gratus eius fuerit aſpectus.

Dicit ei Ieſus: Nonne dixi tibi, quoniam ſi credideris, videbis gloriam Dei?

REprehendit Dominus Marthæ incredulitatem, & fidei inconſtantiam: non enim credebat fratrem ſuſcitandum ante diem nouiſſimum. verba autem reprehenſionis ſunt, *Nonne dixi tibi*. quaſi diceret: reprehenſione tanto magis es digna, quanto plus es a me iam edocta. Dixi enim tibi *Si credideris, videbis gloriam Dei*, id eſt, videbis miraculum inſigne diuinitatis meæ, in quo mea diuinitas comprobabitur, & innoteſcet. Hoc eſt videre gloriam Dei, nempe opera diuinitatis magnifica videre: quibus oſtendebar Chriſtus, ſe eſſe filium Dei. Qua ratione etiam dictum eſt ſupra in capite primo: Vidimus gloriam eius, quaſi vnigeniti a Patre. Interrogabit aliquis, quando hoc ei dixit Dominus? Reſpondeo, quando ei occurrit, & cetera quæ ſcripta ſunt audiuit, tamen hoc Euangeliſta non narrauit, breuitati ſtudens, quia iterum repetendum erat, ſatisq. duxit nunc narrare: ſicut ſuperius fecit, quando Martha dixit: Magiſter adeſt, & vocat te, nec ante narrauerat, iuſſiſſe, vt vocaret. Ita reſpondet Euthym. & eſt legitima reſponſio: quamuis alteram etiam adferat, nempe verba illa narrata: Qui credit in me, &c. hunc habuiſſe ſenſum. Reſponſio tamen prior eſt vera, & propria.

Tulerunt ergo lapidem.

ADhuc perſeuerante Domino in ſuo præcepto, miniſtri tulerunt lapidem, hoc indicat particula *Ergo*, ac ſi diceret: quia Dominus in propoſito ſuo permanebat, & Marthæ obiectionem repulerat, idcirco miniſtri Chriſto obedientes lapidem tulerunt. Vnum eſt, quod annotauit Origen. tom. 28. nempe Martham ſua incredulitate retardaſſe miraculum Chriſti: diſtulerunt enim miniſtri lapidem tollere propter verba Marthæ. Quod Origenis dictum non eſt intelligendum, quod extra tempus a Deo conſtitutum, & diſpoſitum factum fuerit miraculum: nam in hoc etiam fuit præuiſum, quod Martha obiecit, & retardauit, ſed intelligendum ſic eſt, Dominum tardius diſpoſuiſſe facere miraculum propter Marthæ verba, quam ſtatuiſſet, ſi ea non interceſſura eſſent, quamuis modica mora hæc fuerit.

Ieſus autem, eleuatis ſurſum oculis, dixit.

OCulos extollit in cælum: vt hoc facto exteriori, ſe virtute cæleſti, & diuina facere, quæ facturus erat, ſignificaret: ſeq. eſſe eius filium, qui in cælis habitare dicitur, qui eſt glorioſus Deus, quem etiam allocuturus, oculos

conuertit:

conuertit. Solemus enim oculos in eos figere, quibus cum loquimur: locuturus ergo cum Patre, ad cælum oculos erigit.

ANNOTATIO XI.

Quid oculorum eleuatio in cælum significet.

Oculorum eleuatio ad cælum, & in A signum, & in professionem fit. In signum quidem eleuationis mentis in Deũ: quando enim interius mentem ad Deum attollimus, siue contemplationis, siue petitionis, siue gratiarum actionis, siue alterius cuiusuis actionis gratia, oculos etiã corporis in cælum, interiorem contemplationem significantes, figimus. In professionem autem: nam sicut mentis conuersione ad Deum profitemur animam ab ipso Deo pendere, & ipsius subesse dominio, & prouidentiæ: ita etiam oculorum in cælum motione corpus nostrum eiusdem Dei subesse dominio, & prouidentiæ confitemur. Sicut enim tam anima quàm corpus, ipsius est, ita vtroque ad eum conuertimur: vt enim mens in anima, sic oculi in corpore se habet. Hinc est eleuationẽ oculorum hanc in cælum esse actum religionis, & latriæ, quo colimus, & veneramur Deum, ipsumq. confitemur, a quo omnia humana bona procedunt. Ea igitur de causa in scriptura prohibetur oculos ad idola leuare. Ezech. 18. In montibus non C comederit, & oculos suos ad idola non leuauerit. E contrario autem ad Deum attollere, laudi ducitur. Psal. 122. Ad te leuaui oculos meos qui habitas in cælis. In scriptura bis hoc modo extulisse oculos Christum in cælum legimus, semel etiam ex Ecclesiæ traditione habemus: quamuis probabile, & indubitatum sit, sæpius id accidisse. Primo quidem nunc Lazarum suscitaturus, oculos sursum dicitur extulisse. Secundo (& hoc ex Ecclesiæ traditione habetur) quando in nocte cœnæ sub panis, & vini speciebus suum corpus, & sanguinem obtulit. Ecclesia enim in canone refert: Eleuatis oculis in cælum ad te Deum Patrem, benedixit, & fregit: Tertio quando peracta cœna, & habito sermone illo mirabili Ioan. 17. orauit ad B Patrem, & subleuatis oculis in cælum dixit: Pater clarifica filium tuum. Neque vero insigni caret mysterio oculos in cælum sustulisse vicinum morti, & passioni. Voluit enim significare iam adesse tempus redeundi ad eum, qui misit illum, vt qui descenderat de cælo, ascenderet in cælum: istaq. est causa, cur etiam in hoc miraculo oculos extulerit, quod in alijs fecisse miraculis non legitur, nimirum significans id, quod facturus erat, occasionem & causam futurum Iudæis, vt eum morti traderent, & rediret in cælum. Attende oculorum eleuationem cærimoniam quandam esse exteriorem, qua vsus est Dominus, & qua vtitur Ecclesia ipsius exemplo propter causas dictas. Non igitur exteriores cærimoniæ sunt reprobandæ, vt hæretici nostri temporis temerè, & nullo consilio reprobant.

Christus sæpe oculos in cælum leuauit.

Cæremoniæ Ecclesiæ probandæ.

Pater gratias ago tibi: quoniam audisti me.

COMMENTARIVS.

ERat Christus vna persona, nempe Dei filius, habens duas naturas diuinam, & æternam secundum quam erat Deus: humanam, & in tempore factam secundum quam erat homo. Vt igitur hanc vtramque naturam habere se ostendat, in vnica & eadem sententia verbum quoddam profert vt Deus: & quoddã vt homo: vt sicut vna persona Deus erat, & homo, ita vnica sententia verbum Dei, & verbum habeat hominis. Patrem appellat, vt Deus: Auditur, & gratias agit vt homo. Auditus autem dicitur a Patre, vt homo, quia voluit, vt homo Lazarum suscitare: & hoc idem voluit Pater voluntate diuina, vt fieret. Gratias agit vt homo, pro hoc beneficio: nam Deum voluntati humanæ annuere, vt quod homo vult, Deus velit, & faciat, beneficium est homini collatũ, gratiarum actione dignum. Agit ergo Christus, vt homo, gratias Patri, quia vt homo exauditus est: dum quod voluit, humana voluntate facere, hoc ipsum voluit Deus Pater. Exactiorem interpretationem in annotatione perlege.

ANNO-

ANNOTATIO XII.

Quo modo Christus auditus a Patre.

PRimo loco interrogare aliquis posset, si Christus auditum se dicit a Patre, ergo aliquid petiuit a Patre: non enim exauditus dicitur, nisi qui petit. Quando igitur Christus petijt, vt nunc dicat se auditum? Aliqui ita factum esse existimarunt, nempe prius preces fudisse ad Patrem pro Lazaro suscitando, pro quarum exauditione nunc gratias agit. Sed hæc responsio non habet solidum fundamentum. Ioannes enim verborum, & actionum Christi diligentissimus scriptor tanti momenti rem non prætermisisset, si vere facta fuisset. Præterea quia Martham dicentem, quæcumque petieris a Deo dabit tibi Deus, correxit: ostendens se non indigere precibus, & petitione. Non igitur conueniens videbatur, precibus hic vti, ne Martha in suo errore confirmaretur. Adde argumentum non procedere, nec efficaciam habere: Auditus est, ergo petijt. In scriptura enim Deus audire non solum dicitur, quando quod petitur facit: sed etiam quando id facit, quod homo vult aut desiderat, etiamsi non petat. De priori audiendi modo plena est scriptura, satis autem constat. 1. Ioan. 5. Quodcumque petierimus secundum eius voluntatem, scimus, quia audit nos. De posteriori Psal. 9. habetur: Desiderium pauperum exaudiuit Dominus: præparationem cordis eorum audiuit auris tua, & Iob. 31. Desiderium meum audiat omnipotens. Non igitur quia nunc Christus a Patre auditus dicitur, preces fudit aliquas pro Lazaro suscitando: sed dicitur exauditus, quia Pater voluit facere sua omnipotentia, quod Christus, vt homo, & voluntate humana volebat, nempe Lazarum suscitare. Ita Origen. tom. 28. exponit. Chrysostomus autem homil. 63. qui Christum fudisse preces affirmat, hanc actionem gratiarum appellat preces. hoc tamen difficile accommodatur, iam enim exauditus erat, quando gratias egit.

Quo modo Christ' gratias egerit Patri.

Interrogabit iterum aliquis: Nemo dicitur gratias agere, nisi pro accepto beneficio. Si igitur gratias agit Christus, ergo beneficium accepit aliquod a Patre. Respondeo ita esse: in primis Christus beneficia accepit, vt homo, in se, & in sua humanitate: fuit enim primum, & insigne beneficium illi humanitati collatum vnio, & assumptio ad diuinam personam, ex qua vnione infinita dona in eã effluxerunt, præter beneficium creationis. Nam anima, & caro illa Deo facta sunt, pro quibus beneficijs gratias egit, in instanti primo suæ creationis. Quæcumque etiam opera faciebat, & miracula edebat, beneficia erant Dei, qui per eam humanitatem efficere tanta opera dignabatur. Quamuis autẽ iam a principio egerit pro omnibus tunc acceptis, & accipiendis, postea tamen successu temporis agebat, quãdo ita expedire iudicabat. Rursus in suis membris accepit multa dona, & beneficia a Deo, de quibus Ps. 67. dicitur. Ascendens in altum captiuam duxit captiuitatẽ: accepit dona in hominibus, & pro his etiã egit gratias Deo, non solum in illo suæ incarnationis exordio, sed etiam postea, vt habetur Mat. 11. Confiteor, inquit, tibi Pater, Domine cæli, & terræ, quia abscondisti hęc a sapientibus, & prudẽtibus, & reuelasti ea paruulis. Non ergo mirum, si nũc gratias agat: quia beneficium in suis membris, & in sua etiam humanitate accepit. Beneficium enim magnũ humanitati fuit, vt Deus vellet facere, quod humana voluntas disponebat: beneficium etiã grande fuit Lazaro, sororibus, multis etiã Iudæorum, qui per hoc miraculum crediderunt. Recte ergo gratias agit vt homo Patri Deo.

Cur Patri gratias egerit Christus

Inquires iterum, cur Patri agit gratias, & non sibi, cum sit Deus vnus cum Patre? Respondeo, sibi etiam vt Deo gratias agebat vt homo. Non enim diuidebat se a Patre in hac gratiarum actione: sed ipse vt homo solus agebat gratias Patri, & sibi vt Deo, & Spiritui sancto. Exprimitur autẽ Pater, vti alias etiam diximus, vti se esse filium Dei significaret, distinctionemq́; personarum Patris, & Filij indicaret. Nã se esse Deum vna cum Patre, verbis proxime subiunctis exprimit, ne aliquis gratias agere, vt homines ceteros suspicaretur: quamuis satis se a meris hominibus distinguebat, dũm Deũ Patrem appellabat. Est enim obseruandum in veteri Testamento sæpissime legi, Patres ad Deum preces fudisse, & ad Deum frequentissime fuisse conuersos, neminem tamen vmquam cum Deo colloquentem, eum nomine patris inuocasse, qua appellationis nouitate super omnes Prophetas, & Patriarchas significabat Christus se esse Dei filium: immo nec nobis in Euangelio

concessit Christus, vt absolute Patrem vo A caremus, sed Patrem nostrum, quo verbo adoptio exprimitur. Distincti enim ab eo sumus, qui non adoptione, sed natura est filius. Idcirco Ioan. 20. dicebat: Ascendo ad Patrem meum, & Patrem vestrum.

Ego autem sciebam, quia semper me audis.

C O M M E N T A R I V S.

GRatiarum actione completa; duos errores, quos audientes poterant concipere, remouet. Dum enim audirent gratias agentem Patri, quia auditus est: suspicari possent, & dicere, nesciebat igitur se auditum iri a Patre, idcirco gratias agit, postquam auditus est. Rursus, dum gratias agit, quia nunc auditus est, possent etiam opinari, non igitur semper auditur, ideoque quando auditur, tunc agit gratias. Hos errores duos præcauet Christus propter adstantes adhuc cum Patre loquens, priorem in verbo *Sciebam*, posteriorem in verbo, *Semper*. & est sensus, o Pater has ego gratias ago tibi nunc, quia audisti me, non quod nescirem prius me a te auditum iri, nec quod aliquando a te non exaudiar: sciebam enim iam ante, me audiri a te semper, & quæcumque volo, & quandocumque volo, etiam vt homo, eadem te velle, & facere semper: nec his de causis has ago tibi vt homo gratias, sed alia de causa, quam mox adiungit. Interrogabit aliquis, quomodo Christus dicit se semper audiri a Patre, cum in horto petierit calicem transferri a se, & non sit exauditus. Huius responsionem inuenies ca. 12. annotat. 9. adiunctis ijs, quæ in eo commentario scribuntur.

Sed propter populum, qui circumstat dixi, vt credant; quia tu me misisti.

CAusa, propter quam, o Pater, has tibi ago nunc publice gratias, ea est, vt populus, qui adest, & coram quo opus tam insigne, tua virtute molior, credat me esse filium tuum a te in hunc mundum missum. Credent autem dum vident me virtute tua, & voluntate tua talia facere, quæ facio: vident autem tua me virtute ea facere, dum te confiteor, & tuæ potentiæ hoc tribuo factum, nec dæmonis aliquo, aut humano ministerio: sed nomine tuo, & in nominis tui manifestationem, & confirmationem operor. Ea est causa, cur oculos ad te attollo, cur has publice tibi ago gratias.

A N N O T A T I O XIII.

Doctorũ interpretatio.

AMbro. lib. 4. de fid. cap. 3. & Chrysost. A homil. 63. & Euthymius, verba illa *Sciebam quia semper me audis*, ad diuinitatẽ referunt, ratione cuius filius semper a Patre auditur, quia vna est vtriusque voluntas, qua quæ vult filius, simul vult & Pater: estq. iuxta hanc intelligentiam verborum sensus. *Sciebam, quod semper me audis*, id est, hæc dico, nempe gratias ago tibi, non quod indigeam precibus vllis. Scio enim me esse vnũ Deũ tecum, vnãq. habere volũtatem, vt quæ volo semper velis etiam & tu. Hæc expositio est accõmodata: accommodatior tamen videtur, si dicamus eum loqui, vt homo est: nam hæc verba declarant præcedentia, in quibus aguntur gratiæ, quia auditus est vt homo, ad eandem ergo pertinent auditionem. Explicat enim non sibi nouum esse, nec inopinatum, audiri etiam vt hominem, quia

quia sciebat iam a principio incarnationis facturum Patrem, quæcumque ipse humana sua voluntate victurus erat, distincteq. omnia tunc nouit, & gratias tunc egit. Non igitur pro re noua, aut inopinata, nec nouæ gratiæ aguntur, quasi nō actæ fuerint: sed factum hoc est propter populū circumstantem, vt credant a Deo esse, dū A in Patris testificationem, & manifestationem tantum, & tam mirabile opus facit. Cū enim dicit: *Vt credant, quia tu me misisti*: significat se hoc, quod facturus erat, miraculum facere, nō solum virtute diuina, sed ad confirmandum, & attestandum se esse filium Dei, missum a Patre, quod superius cap. 3. late explicuimus.

Hæc cum dixisset, voce magna clamauit: Lazare veni foras.

COMMENTARIVS.

CLamat, vt omnibus innotescat se esse, qui mortuum suscitat: clamat etiam quia Lazari resurrectio figura quædam erat futuræ resurrectionis nouissimæ, quando omnes, qui in monumentis sunt, audient vocem filij Dei. Clamor autem hic futuram vocem illam significabat Archangeli, quando omnes surgemus, quod annotat Ambro. lib. de fide resurrectionis. Sed prior causa litteralis est: *Lazare*, inquit, *Veni foras*, imperantis vox est: *Veni*, nec dicit in nomine Patris, vt notat Chryso. sed tamquam potestatem in se habens: *Veni*, nomineq. proprio eum vocat, vt suo imperio illum suscitari indicaret. Tantæ enim virtutis erat, vt vocaret ea, quæ non sunt, tamquam ea quæ sunt: cui mare, & venti, mortui & viuentes obediunt.

Et statim prodijt, qui fuerat mortuus.

NVlla mora facta, non solum quatriduanus mortuus ad vitam reuocatur, sed quasi viuus extitisset, vocemq. iubentis, vt egrederetur e monumento audisset, prodijt. Inaudita profecto vocis hæc virtus est, vt animam trahere loco in quo morabatur: & corpus recipiendæ animæ disponere: simulq. vtrumque vnire, & coniungere: & vt reuocatus ad vitam mandato obediret, efficere, vnico momento potuit. Virtus hæc altissimi Dei est, cuius instrumentum vox illa erat. quæ cum debilis sonus ex natura sua sit ratione mouentis, & loquentis, quod tota naturæ potentia non potuit, assecuta est.

Ligatus manus, & pedes institis. Et facies illius sudario erat cooperta.

HOc nouum est, & distinctum miraculum, vt docte annotauit Basil. Orat. de mærore, & tristitia. Opertis enim oculis, & ligatis manibus, & pedibus, nemine auxiliante, de spelunca egreditur. Recte proinde idem Basilius inquit: O res admirationis plena, fascijs constricti erant pedes, nec tamen impedimento fuerunt mortuo: maius erat robur impedimento. Hæc omnia facta sunt in maiorem miraculi attestationem: nam profecto, etiam si viuus fuisset, de monumento prodire sic impeditus solus, & tam celeriter non posset, nisi virtus adfuisset diuina. Plura miracula in Lazari resurrectione.

Dixit eis Iesus: Soluite eum, & sinite abire.

PRæcipit ipsismet Iudæis, vt soluant, & oculis suis videant, manibusq. contrectent ligamina, quibus tenebatur, quibusq. constrictus incedere nemo

 poterat,

poterat, ipsumq. viuentem, conspiciant: abireq. iubet, vt ab omnibus videatur viuus, & sanus. Commodior enim singulis dabatur occasio videndi, si non in vno loco staret. Et vero vitæ receptæ ipse incessus maius, & illustrius erat argumentum: omnia enim hæc facta sunt, vt omnis occasio calumniæ, & falsæ suspicio tolleretur: quod Ambro. lib. 1. Exam. cap. 7. recte docuit, dicens: Suscitaturus Dominus Lazarum iussit, vt Iudæi remouerent lapidem de sepulchro, vt mortuum videntes, postea resuscitatum crederent. Deinde vocauit Lazarum, & resurrexit, & ligatis manibus, ac pedibus exijt foras. Nonne poterat remouere lapidem, qui poterat mortuum resuscitare? Et qui poterat defuncto vitam reddere, non potuit nexus soluere vinculorum? Cui vinctis pedibus gressum dedit: huic non potuit ruptis vinculis incessum reddere? Sed vtique aduertimus, quod voluit primo demonstrare mortuum, vt oculis suis crederent, deinde resuscitare, tertio iubere, vt ipsi vincula funeris soluerent: vt intus ista fides infunderetur infidelibus, & per gradus quosdam credulitas nasceretur. Hæc Ambro.

ANNOTATIO XIV.

Resurrectionis Lazari miraculũ ex quattuor inter alia celeberrimũ apparet.

QVattuor sunt, quę miraculũ resurrectionis Lazari inter cetera celeberrimum efficiunt. Quorum primũ illud est, quod omnium miraculorum, quæ in suæ diuinitatis manifestationẽ Christus gessit, maximum est, auctore Augustino sermo. 52. de verb. Domini. Quod etiam Dominus verbis illis significauit. *Infirmitas hæc non est ad mortem, sed pro gloria Dei, vt glorificetur filius Dei per eam.* quasi diceret, hoc opere mea diuinitas est maxime confirmanda, & ex infirmitate hac procedet argumentum illius efficacissimum. Si miracula quidem diuinæ potentiæ comparamus, vnum altero non est maius, quia ab eadem omnipotentia effecta sunt, immo, vt dicit Aug. tract. 17. in Ioan. miracula non sunt dicenda. Deum enim, cuius est infinita potentia, quiq. ex nihilo fecit omnia, mortuos suscitare, aut alia huiusmodi opera facere, mirum non est. Respectu vero virtutis creatæ, & potentiæ rerum factarum opera sunt, & dicuntur miracula. Nam quo magis opus quoddam virtutem creaturæ superat, eo non solum miraculum, sed etiam maius miraculum censetur. Inter ea quæ naturalem & creatam potestatem, ac virtutem maxime excedunt, resurrectio mortuorum est: idcirco hæc inter miracula primum locum tenet. Nam tres mortuos a Christo suscitatos legim⁹, inter quos Lazari resurrectio mirabilior fuit: quippe quæ virtutem creaturæ magis transcendebat. Adde prophetas mortuos aliquos suscitasse, quatriduano vero, & fœtido solus Christus vitam restituit. Tanto ergo mirabilius hoc opus, quanto rarius fuit: ideo inter cetera miracula hoc maximum est.

Quare Christus in fine prædicationis Lazarũ suscitauit.

Merito autem Dominus tantum opus in suæ prædicationis finem reseruauit: tũ propter Iudæorum incredulitatem. Nam sicut Medicus potentiora medicamenta in principio morbi, non adhibet, sed quo magis is ingrauescit, eo efficacioribus vtitur remedijs: ita Christus crescente, & inualescente Iudæorum infidelitate, & peruicacia maiora edidit miracula, veritatemq. firmioribus argumentis persuadere conatus est. Tum etiam propter discipulos, & propter eos, qui in ipsum credebant, vt sic eorum fidem magis confirmaret, & roboraret. Nam imminebat passio eius, & mors, quæ illis scandalo graui futura erant: vt ergo significaret se non necessitate, aut infirmitate, aut culpa, sed sponte, & diuino mysterio mori, idcirco morti proximus maximum perficit opus, & veritatis grauissimum profert argumentum.

Secundum, quod huic miraculo est singulare, illud est, quòd plures ad Christum conuertit, quàm cetera omnia. Iudæis enim magnam admirationem mouit, & auctorem verum esse Christum quam plurimis persuasit. Hoc Euangelista verbis illis significauit: *Multi ex Iudæis, qui venerant ad Mariam, & Martham, & viderant, quæ fecerat, crediderunt in eum.* Turba etiam ex omni loco Hierosolymis id temporis celebrandi Paschatis ergo con-

congregata obuiam venit Christo cum ramis acclamans: ***Benedictus, qui venit in nomine Domini rex Israel***: verbis enim hisce Messiam esse palam confitebatur, quod factum est propter id miraculum, referente Euangelista paulo inferius: ***Propterea venit ei obuiam turba, quia audierat eum hoc fecisse signum***. Denique omnium animos adeo commouit, vt aduersarij furore perciti, & veritate conuicti dicerent: ***Totus mundus abit post eum***.

Tertium, quod hoc miraculum celebre facit, illud est, nemini eorum, quibus Christus vitam, aut sanitatem restituit, perfidos Iudæos quicquam mali inferre ausos fuisse præter Lazarũ: quem, quia multi propter illum credebant in Christum, occidere cogitarunt: & nisi diuina virtus eos impedisset, vtique interfecissent. Quod argumento est miraculum hoc maxime omnium animos commouisse, lumenq. veritatis eorum oculos perstrinxisse. Nec hoc tantum contra Lazarum cogitarunt: sed quod horribilius est, ipsi persecutores iã ante contra Christũ accensi, eo miraculo adeo exarserunt, & inflammati sunt, vt communi consilio, & firmo animo illum interficere decreuerint, testante Euangelista: ***Ab illo die cogitauerunt, vt interficerent eum***: timuerunt enim, si eum dimitterent, omnes in eum credituros esse. Quodque illorum animos illustrare, & ad veritatem agnoscendam, attrahere debuit, ipsorum vitio, & prauitate magis excæcauit, & auertit. Tanta est inuidiæ, & odij vis: quæ, quorum corda possidet, eos magis, ac magis ad scelera, & flagitia excogitanda, & perpetranda impellit.

Quartum, quod hoc miraculum spectabile facit, illud etiam est, totam fere diuinæ dispensationis rationem in eo repræsentari: Lazarus enim figuram, & formam gessit peccatorum omnium, vti affirmãt Irenæ. lib. 5. cap. 13. Aug. tract. 49. & Gregor. lib. 22. Mora. ca. 9. Eius etiam resurrectionem, eam, quæ omnium futura est in die vltimo significasse docet Tertul. lib. de resurrect. carnis & Ambro. libr. 2. de pœnit. cap. 7. Propter hunc venit Christus ex Galilæa vbi tuto conuersabatur in Iudæam, in qua occisus est: quia propter peccatores carnem induit passibilem, & de cælo, vbi immortalem agebat vitam, ad nos carne sumpta descendit, & occidi pro nobis voluit. Lazarũ etiam suscitaturus fletu, fremitu, lacrymis, oratione vtitur, & postremo potestate, & imperio excitat, & de sepulchro extrahit. Peccatores enim passione, & morte sua a peccato liberauit, & in Patris gratiam restituit. Secundo vero aduẽtu potestate, & dominio a corporũ morte in æternam vitã eripiet: quos enim passione & morte redemit, potestate, & maiestate mortuos suscitabit. Hæc singula in cõcionibus diffuse persecuti sumus, quę ad præsens institutũ non faciunt, idcirco supersedemus. Illud adnotãdũ est Epiphanium in catalogo dogmatum Manichæi referre ex traditione haberi Lazarum triginta fuisse annorum, quando suscitatus est, aliosq. superuixisse triginta.

Multi ergo ex Iudæis, qui venerant ad Mariam, & Martham, & viderant, quæ fecit Iesus crediderunt in eum.

COMMENTARIVS.

IAm impleri incipit, quod prædixerat Dominus, Infirmitas hæc est, vt glorificetur filius Dei per eam. Ecce propter hoc tã mirabile opus multi Iudæorum, qui illuc visitandi sorores causa conuenerant, in Christum crediderunt. Particula illa *Ergo*, causam, cur crediderunt, indicat, nempe præcedens miraculum. Narrat autem Euangelista hos credentes de eorum fuisse numero, qui venerant ad consolandum, & visitandum sorores Lazari, vt per hoc exprimat mortem Lazari occasionem dedisse, vt isti crederent, sicq. eam vere pro gloria Dei euenisse.

Quidam autem ex ipsis abierunt ad Pharisæos, & dixerunt eis, quæ fecit Iesus.

NOn defuerunt perfidi & obstinati, qui quo conuerti debuerunt, peiores facti sunt: aliqui enim ex Iudæis peruerso, & iniquo animo abierunt ad Pharisæos, & narrarunt quæ fecit Dominus. Plures extitisse credentes quam deferentes, & calumniatores Euangelista indicat, dum eos multos, hos vero quosdam fuisse dicit. Calumniatores istos & delatores de numero eorum fuisse, qui dicebant: *Nonne hic, qui aperuit oculos cæci nati potuit facere, vt & hic non moreretur?* affirmat Euthymius.

Aduerte incertum plane esse, quid hos Iudæos impulerit ad annunciandum Pharisæis, quod fecit Iesus, signum: an nempe odium, quo vna cum illis Dominum prosequebantur: an potius timor, ne de numero eorum, qui in Christum crediderant, Iesumq. confitebantur, esse viderentur. Vt enim supra dictum est, Iudæi iam conspirauerant, vt si quis eum Christum confiteretur, extra Synagogam fieret. Probabile est hosce timore id fecisse: nam erant de turba, in qua paucissimi Christum oderant. Ex hoc causam conijcere possumus, cur potius ad Pharisæos, quam ad Pontifices abierint, cum hi illis maiores, & principaliores fuerint. Nam Pharisæi erant obseruatiores, & legis zelũ vehementiore præ se ferebant: ad illos ergo isti adierunt, a quibus magis sibi timuerunt. Fieri etiam potuit hos, nec timore, nec odio motos, sed quadam vana gloria, & ambitione, vt se legis zelum habere ostenderent, & a Pharisæis pluris fierent, maxime quia nouerant se eis rem grauissimam facere: affectus enim huiusmodi plurimum possunt, & animum a veritate agnoscenda auertunt, & in errores & iniquitates impellunt, vt pluries diximus. Siue vnum siue alterum sit, hoc certum est, Iudæos istos de numero eorum fuisse, qui tanto viso miraculo non crediderunt. Eodem enim facto quorumdam cor emollescit ad fidem, quorumdam obduratur ad incredulitatem, & nequitiam, sed non eadem causa. Illi namque diuinæ lucis radio oculos mentis diuina adiuti virtute aperuerunt: isti vero proprij arbitrij malitia clauserunt.

Collegerunt ergo Pontifices, & Pharisæi concilium.

CVm audirent Pontifices, & Pharisæi signum mirabile, & inexpectatum, quod Dominus fecerat, & multitudinem propter id in eum credentium: mortẽ ei inferre differendum amplius non esse censuerunt. Idcirco conuocant concilium, & in vnum conueniunt: vt quod omnibus fit suffragijs & sententijs, firmius, & efficacius fit. Particula *Ergo*, causam cur conueniunt, indicat, nempe propter ea, quæ de Christo narrata eis fuerunt.

ANNOTATIO XV.

Quale concilium contra Christũ.

COnuocant concilium inter se Pontifices, & Pharisæi, vt quid agendum sit deliberent: multi enim simul rem exactius discutiunt quàm singuli, & quid in negotijs agendum sit, prouident. Sunt hic quinque, nempe concilium, personæ conuocantes, & conuocatæ, causa conuocationis, & finis. Concilium est multorum conuentus, qui in grauibus negotijs, & difficilibus casibus cogitur, & recte, ac iuste id fit, quando cetera iusta sunt. Personæ conuocantes sunt Pontifices, & Pharisæi. Pontifices quidem vtpote, apud quos erat auctoritas, & doctrina rerum Eccle-

Ecclesiasticarũ, idcirco ipsorum erat conuocare: Pharisæi vero tãquam instigatores. Conuocati sunt autem legis doctores, & primi Iudæorum, hiq. vna cum Pontificibus, & Pharisæis conuenerunt. Hoc etiam recte fit, vt negotia Ecclesiastica per eos tractentur, & discutiantur, apud quos est auctoritas, & scientia: neque enim sæculares immiscere se debent in rebus religionis definiendis & decernendis. Erat enim negotium hoc de Messia, & Christo vero agnoscendo, Ecclesiasticum & ad religionem maxime pertinens.

Negotia ecclesiastica p personas ecclesiasticas diffinienda.

Causam autem huius congregandæ, & conuocandæ multitudinis illa particula *Ergo*, indicat. *Collegerunt ergo*, nempe cum audissent Christum tantum fecisse miraculum, multosq. in eum credere, idcirco conuocati sunt Pontifices, & Pharisæi cum ceteris: vt mutuo in re tam graui deliberarent, quid agendum esset. Et hoc quidem recte fit: sunt enim euentus graues in republica considerandi, & tractandi, & consilium commune capiendum: ne si negligantur, damnum, & detrimentum communitas patiatur.

Causa concilij.

At si finis huius congregationis consideretur, omnia hæc tria, quæ in se bona erant, & prudenter fiebant, pessima inuenientur, tanto amplius, quanto ea erant in se bona, & laudabilia. Finis enim huius conuocationis est contra Christum

Finis concilij.

A Dominum, vt constat ex ipsa consultatione, quæ subsecuta est. Hic finis pessimus inficit tria præcedentia. Tanto enim peius concilium congregatur contra innocentem, & contra Christum, quanto magis congregandum erat pro ipso: similiter tanto damnabilius Doctores, & Pontifices conueniunt contra Christum: quanto magis ipsorum erat eum agnoscere, & recipere, & populo demonstrare. Rursus causa eos penitus damnat: *Collegerunt ergo*, quis vmquam audiuit tale? quia mortuum

B quatriduanum suscitauit. Propterea conuenerunt contra ipsum: cum causa hæc eos mouere debuisset, vt conuenirent ad eum recipiendum, & venerandum. Si quod homicidium perpetrasset, iusta fuisset causa conueniendi contra eum. At mortuum ad vitam reuocantem nemo damnare tentasset, præter eos, qui diabolica nequitia pleni erant, quibus recte dictum est: Vos ex patre diabolo estis. Breuibus igitur verbis has partes Euangelista indicat. *Collegerunt*, ecce concilium. *Pontifices, & Pharisæi*, ecce personæ conuocantes, & cõuocatę. *Ergo*, ecce causam, illatio enim ex prę

C cedentibus fit: finẽ vero sequentia demonstrant. In aliquibus textibus, maxime qui in Missalibus leguntur, habetur. *Aduersus Iesum*. sed hęc particula nõ est Euãgelistę, sed ad intelligẽtiã ex sequẽtibus apposita: verũ enim est, aduersus Iesum conuenisse.

Et dicebant: Quid facimus?

COMMENTARIVS.

AVdiamus, quid conuenientes discutiant, & consulant: *Quid*, inquiunt, *facimus?* vox hæc est se mutuo accusantium, & insimulantium negligentiæ, & tarditatis in decernendo eo, quod contra Christum faciendum est, seq. muto incitantium, & stimulantium, vt cito, & sine mora Christum tollant de medio. Et est sensus: nimia tarditate, & periculosa negligentia detinemur in hoc negotio decernendo. Quanto consultius, & vtilius miseri, & cæci isti consultores suam damnassent in credendo duritiem, & perfidiam dicentes: Quid facimus, nimio profecto, & lerifero somno premimur, tamdiu Christum recipere differentes: graui nos exponimus periculo, eius vocem non audientes.

Quia hic homo multa signa facit.

CAusam tarditatis, & negligentiæ suæ in Christo de medio tollendo exponunt: *Quia multa signa facit*, quasi dicerent: ipse non cessat signa efficere, &

& maiores semper progressus in suis operibus ad se homines trahit, facere: nos autem nihil efficimus, sed eum libere quæcumque vult agere dimittimus, in nostra inertia perseuerantes. In sequenti annotatione hanc sententiam accuratius expositam inuenies.

Si dimittimus eum sic, omnes credent in eum, & venient Romani, & tollent nostrum locum, & gentem.

TArditatis suæ periculum, & necessitatem præsens capiendi consilium, remediumq. adhibendi, proferunt, quæ talis est. Iste homo non cessat signa facere, continuo maiora, ac maiora in sui testimonium miracula, & opera edendo: si autem nos dimittamus eum sic, negligamusq. negotium istud, omnes in eum credent, quòd si omnes in eum crediderint, maius malum eueniet nobis, nimirum, venient Romani locumq. nostrum id est ciuitatem occupabunt, & tollent etiam gentem, nos omnes in captiuitatem redigentes, quasi Regem alium sequamur præter Cæsarem. Non igitur negligendum est hoc negotium, sed opportunum, & instans consilium capiendum.

ANNOTATIO XVI.

Vitiosa consultatio cōtra Christū.

CAeca, & impia consultatio hæc est: A cæca quidem, quia errarunt in discursu, & illatione: deduxerunt enim omnino cōtraria ijs, quæ ex principiis, & argumentis eorum consequebātur. Illos autem errare contigit quadrupliciter. Primo quidē sic isti deducunt: *Iste homo multa signa facit*, igitur oportet in eum insurgamus, nec differamus amplius eum de medio tollere. Hic discursus continetur in illis verbis: *Quid facimus, quia hic homo multa signa facit*. at cæcus prorsus est, & deprauatus discursus: nam ex hoc principio: *Hic homo multa signa facit*, quod ipsi fatebantur, non erat inferendum, ergo inuehamur in eum, & obsistamus ei: sed potius recipiamus eum, & credamus ipsi, vt annotant recte August. tractat. 49. & Chrysostomus homil. 63. Sic enim admoniti iam fuerant. Isa. 35. vbi ea miracula describit, quæ facturus erat Messias venturus, vt per ea ipsum agnoscerent, & reciperent. Christus etiam capite præcedenti eos ad hoc induxerat. *Si mihi*, inquit, *non creditis, operibus credite*. Alter discursus cæcus fuit. *Si dimittimus eum sic, omnes credent in eum*, profecto decepti sunt: immo quia non dimiserunt sic, sed occiderunt, omnes crediderunt in eum. Hoc multo ante prædixerat Isa. ca. 53. Si posuerit, inquit, pro peccato animam suam, videbit semen longæuū. Hoc idē ipse Christus eis significauit, cap. 12. Ego si exaltatus fuero a terra, omnia trahā ad me ipsum. Tertius discursus est: si crediderint omnes in eū, *Venient Romani, & tollent gentem, & locum*, ratio recta non hoc inferendū esse dictabat: sed veniene Romani, & credent etiam in eū. Nam qui cæcos illuminabat, & mortuos suscitabat, & Iudæos ad se conuerterat, Romanos etiā potuisset ad se trahere: non enim Romani habuerunt Deorum falsorum vllum, quos ipsi tamqnam veros colebant talem, quem vel per mendacium talia fecisse miracula, faterentur. Maxime quia multis testimoniis scripturarum præ-B dictum erat gentes venturas, & credituras in Christum. Isa. 2. Fluent ad eum omnes gentes, & ibunt populi multi. & ca. 60. Ambulabunt gentes in lumine tuo, & Reges in splendore ortus tui. Suntq. multa huiusmodi testimonia. Quod si Romani non crederent, & vi eos opprimere vellet, profecto eius, qui mortuos suscitabat, auxilio fidere debuerant, se contra Romanos præualituros. Nam innumeras gentes contra eos insurgentes, vnius Prophetæ interuentu a Deo dispersas, & superatas esse experti erant. Vna Iudith Holopher-C nem occidit, & exercitum eius dissipanit. Elisæus latrones excæcauit. Helias quinquagenarios duces igne de cælo immisso consumpsit. Hæc omnia ex scripturis non ignorabant Iudæi: nemo autem tanta opera fecerat, nec talia: quanta, & qualia Christus fecit. Quartus discursus est tacite insinuatus: Si non dimittimus sic, Romani non venient, nec tollent locū, & gentem. Decepti sunt etiam in hoc, & errarunt. Immo quia non dimiserunt, sed occiderūt, propterea venerūt Romani, & tulerunt

tollerent locum,& gentem;hoc enim prædixerat Dan.c.9. Occidetur,inquit,Christus,& ciuitatem cum sanctuario dissipabit populus cum duce venturo. Quod etiã Dominus eis significauit, dicens Luc.19. Non relinquent in te lapidem super lapidem: eo quod non cognoueris tempus visitationis tuæ. Et multo ante etiam Isaias cap.65. Numerabo vos in gladio, & omnes cæde corruetis,pro eo quod vocaui, & non respondistis: locutus sum, & non audistis:& faciebatis malum in oculis meis. Idcirco recte dicit Aug. lib. 4. Ciui. cap. 34. Si Iudæi Christum non occidissent, in suo regno permansissent. Vide quam cæca consultatio, & quam stulta. Iusto autem Dei iudicio factum est, vt excæcarentur, qui contra Deum consilium inierunt: & non solum excæcarentur, sed quibus vijs fugere mala tentarent, eisdem in ea prorsus inciderent, & in laqueo suo comprehenderentur: vt recte annotat Basil. sermo. de humilitate, & est egregia doctrina Greg. lib.6. Moral. cap. 12.

Quid eueniat ineuntibus consilium contra Deum.

Impia consultatio contra Christũ.

Non solum autem cæca, & stulta, sed impia fuit consultatio hæc: finem enim medio postposuerunt, & temporalia spiritualibus prætulerũt, quod est summa peruersio. vt dicit August. lib.4. doctr. Christ. cap.27. Dicũt enim: *Omnes credent, & venient Romani, & tollent locum*. Perpende hoc, aut enim existimabant veram esse hanc fidem, esseq. verum Christum, aut non: si vera fides, verusq. Christus erat, elegerunt magis conseruare temporale regnum, quam credere, & quam veram fidẽ in Christum habere: nam verborum hic est sensus, ne tollant Romani locum nostrum, faciamus, ne credant in eum. Si autem non existimabant esse veram fidem,

A potius dicẽdũ erat: Si dimittimus sic, credent omnes in eum, & religio vera destruetur, & fideles peribunt: maius enim erat damnum spirituale, quam tẽporale. At hi nõ curarunt spiritualia, sed temporalia. ac si diceret inter nos Princeps aliquis: impediamus hæresim, ne pereat iurisdictio mea, & potestas, quasi hoc esset, quod ante omnia se conseruare proponeret. Profecto non sic dicendum est; sed ne diuinus cultus tollatur, & ne pereant animæ.
B Ethnicorum est, res fidei, & religionis accommodare tẽporalibus: Christianorũ vero, & fideliũ, temporalia accommodare rebus religionis, & spiritualibus quarum detrimento omne temporale postponendũ damnum est. Siue ergo veram fidem, verumq. Christũ, siue falsam existimarint, cõuincuntur isti prætulisse temporalia spiritualibus: in quo etiã valde decepti sunt. Nam vera religio, & fides nõ destruit sed conseruat regna temporalia: idcirco iustã eis Deus pœnam inflixit. Vt enim August. tract.49. dicit, quia temporale regnũ spirituali prætulerunt, vtrumque amiserunt.
C Nec isti cæci considerarunt in scriptura numquam Deum eos puniisse, quamdiu verum cultum, & mandata eius seruarũt, sed quando ea neglexerunt, vt annotat Chry. hom. 64. & ex historia Achior Iudith.5. facile id poterant Iudæi scire. Debuerunt ergo examinare, an vere credendũ erat: si enim considerassent, & credidissent, certi profecto esse debuissent ex scripturis se a Deo nõ puniẽdos, sed conseruãdos, & multiplicandos fore. Vides igitur quam cæca, impia, & peruersa hæc fuerit cõsultatio. Hæc omnia sub breuissimis verbis istis contineri visa sunt: idcirco in declaratione litteralis sensus sunt annotata.

Vnus autem ex ipsis, Caiphas nomine, cum esset Pontifex anni illius, dixit eis.

COMMENTARIVS.

DIscutientibus alijs causam hanc, & quid decernendum esset, non inuenientibus, vnus ex eis, qui erat illius anni summus Pontifex, Caiphas nomine, sententiam ferr: & quid sentiendum, & agendum sit, decernit. Dicitur autem *Pontifex anni illius*, quia quamuis summum sacerdotium ad vitam secundum legem Exod.28. duraret, & filij succederent parentibus, tamen auaritia, & ambitio id mutauerat: dabatur enim in singulos annos, modo huic, modo illi pro Principum, & Præsidum arbitrio, vt refert Iosephus lib. 18. Antiquit. cap. 3. idcirco Caiphas Pontifex anni illius dicitur. Iste auditis ceteris, protulit, quæ sequuntur.

enim homo iniquus, & scelestus tamen dignitas sancta erat, quod recte aduertunt Aug. tract. 49. & Chrys. hom. 64. nempe non tolli dignitatis sanctitatem per vitam malam ea fungentis. Sacerdos male viuere potest: tamen sacerdotium in eo sanctum est, & quæ potestatis eius sunt, vitia non inficiunt, nec tollunt.

ANNOTATIO XVIII.

Qua ratione Caiphas prophetasse dictus sit.

Obijciet aliquis, quomodo Caiphas A dictus est prophetasse, & a Spiritu Dei hęc pronunciasse, si impia & falsa protulit? Respondeo prophetasse quidē Caipham, tamen sensum Spiritus sancti non percepisse, nec intendisse: sed alium sensum longe diuersum in eis verbis concepisse. In cuius declarationem attende; sicut vna dictio plures habere significationes, ita & vna oratio plures sensus, a diuersisq. auditæ varie accipi, & intelligi possunt. Exempla habemus in scriptura B Ioannis. 2. Soluite templum hoc, & in tribus diebus excitabo illud. Christus de morte & resurrectione sui corporis loquebatur: Iudæi autem de templi materialis euersione & reædificatione dictum intelligebant. Simile est Ioan. 13. Quod facis, fac citius. Christus traditionem a Iuda excogitatam significabat: Discipuli vero de cibis emendis pro Paschæ præparatione sermonē interpretabantur. Hæc enim eo facta sunt, quia tales sententiæ C diuersos patiebantur sensus: sunt multa huiusmodi exempla. Hoc idem in hisce verbis propositis euenit, quæ duos admittunt sensus. Vnus est expediens fuisse vnū morti tradere pro liberando toto populo, & ne tota gens in captiuitatem Romanorum traderetur. Alter est, mortem vnius nempe Christi necessariam, & conuenientem fuisse pro hominum salute, vt a peccato & morte liberarentur. Priorem sensum prætendebat Caiphas, quando hæc D verba protulit: Posteriorem intendebat Spiritus sanctus, & ad eum mouit Caiphā, vt ea verba proferret. Inter vtrūque sensum triplex est discrimen: Primum Caiphas intendebat dicere expedire, vt Christum interficerent pro populi liberatione: at Spiritus sanctus non sic, sed mortem Christi esse expedientem. Hæc autem longe sunt diuersa: nam iusto persecutio illata, & martyri mors inflicta expediunt, & optima sunt: at persequi & E occidere, pessimum est ipsis persecutoribus. Matth. 26. Filius hominis vadit, sicut scriptum est de illo, væ autem homini illi, per quem filius hominis tradetur. Bonum erat illi, si natus non fuisset. Sic Spiritus sanctus mortem pati Christum, & mortē ab ipso acceptatam expedientem, & necessariam dixit, & hoc ita erat: Caiphæ vero, & Iudæis, eum interficere, pessimum fuit. Secundum discrimen est, Caiphas intendebat temporalem liberationem, nempe ne Romani venirent, & tollerent gentem & locum, & ad hoc euitandum iudicauit expedire occidere vnū, nempe Christum. At Spiritus sanctus loquebatur de liberatione a peccato, & morte æterna, & salute spirituali animæ & corporis. Tertiū discrimen, Caiphas per gentem populum Iudaicum intelligebat: nam id vocabulū aliquando ita accipitur, Luc. 7. Diligit gentem nostram. & Ioan. 18. Gens tua, & Pontifices tui tradiderunt te mihi. At Spiritus sanctus vniuersaliter etiam gentiles significabat: aliquando enim sic accipitur, Luc. 2. Lumen ad reuelationem gentium. Pro salute ergo gentis totius, Iudæi & gētilis mors Christi necessaria fuit. Quod Euangelista significans: *Non solum*, inquit, *pro gente, sed vt filios Dei, qui erant dispersi &c.* Græce habetur cum articulo (non solum pro ea gente, nempe Iudaica) significat per hoc Euangelista etiam pro omni gente Christum mortuum. Longe ergo diuersi sunt hi duo sensus. Hinc duo sequuntur. Vnum est Caipham dictum esse prophetasse, tamen non fuisse prophetā, vt notat Orig. tom. 30. non solum propter rationē Origenis nempe, quia vnus actus non facit habitum, sicut non dicitur artifex propter vnum opus: sed etiam; quia non intelligebat Caiphas sensum Spiritus sancti: ad prophetiam enim necessaria est intelligentia. Vnde Ambro. serm. 15. in Psal. 118. dixit Caipham vnum intendisse in his verbis, & aliud significasse, vt iam diximus. Alterum est Caipham peccasse in hac sententia, quia proponebat sensum iniquum, & malum. At Spiritum sanctum nō participasse eius peccato: quia ipse sensum sanctissimum intendit eisdē verbis, quibus Caiphas abusus est in malum sensum proferendo. Propterea Chry. hom. 64. dicit, cor Caiphæ non fuisse motum a Spiritu sancto, sed linguam: quia ille pessima intentione loquebatur. Dicitur autem prophetasse propter sensus Spiritus sancti.

Quod Iesus moriturus erat pro gente: & non tantum pro gente, sed vt filios Dei, qui erant dispersi, congregaret in vnum.

COMMENTARIVS.

EXponit Ioannes, quid in verbis suis Caiphas prophetauerit, & quem sensum in verbis illis Spiritus sanctus prætenderit. Hic autem est: Christum in salutem Iudæorum moriturum esse, hoc est mori pro gente, nempe pro natione illa Iudaica. Rursus non solum pro Iudæis, sed etiam pro gentibus, vt nempe multos filios Dei, electos, nempe, & prædestinatos in Dei filios, qui tunc erant in varijs erroribus, & inter gentium nationes dispersi, congregaret in vnum ouile, & vnam Ecclesiam, in qua viuerent, & salutem cõsequerentur. Hæc duo Caiphæ verba exprimunt: sed ipse, quid diceret non percipiebat. Nam dum dixit: *Mori pro populo*: Spiritus sanctus per populum, Iudaicam nationem intelligebat: dum vero dixit: *Ne tota gens pereat*: Spiritus sanctus per Gentem, gentiles significabat, qui erant dispersi ab ouili Domini errantes: inter quos erant innumerabiles electi morte Christi conuocandi, & saluandi. At Caiphas per Gentem non gentiles, sed ipsos Iudæos significabat: per populum enim intelligebat multitudinem ipsam Iudæorum: per Gentem, nationem, nempe, ne si totus populus Iudæorum periret, natio ipsa Iudaica eradicaretur, & aboleretur. Hic est sensus. Vbi attende mortem Christi fuisse necessariam, & vtilem mundi saluti: occidere vero eum fuit graue peccatum: sicut mors martyrum gloriosa est, iniquum tamen eos interficere. Illud Spiritus sanctus prædixit, hoc Caiphas expediens iudicauit: idcirco Spiritus sanctus verũ prædixit, iste falsum, & iniquũ decreuit.

Ab illo ergo die cogitauerunt, vt interficerent eum.

PLacuit omnibus decretum, & sententia Caiphæ: idcirco ab eo die firmiter proposuerunt, & constituerunt eum interficere. Particula *Ergo*, causam indicat, nempe propter Caiphæ consilium, quod ab omnibus illis est receptum conuenerunt, & citra vllam iam controuersiam firmarunt Christum Dominum interficere. Adhuc in decreto isto cæci isti sunt: omittunt enim vnum, quod maxime erat consultatione dignum, nempe qua ratione comprehendere possent, quem sæpe lapidare, & comprehendere volentes, non potuerant: quo modo occiderent eum, qui cæcos illuminabat, & mortuos suscitabat. Si enim hæc poterat, quæ faciliora erant: poterat certe excæcare videntes, & viuos occidere. Helias non ea fecerat, quæ Christus, & tamen quinquagenarios venientes ad eum apprehendendum, igne de cælo misso cum omnibus suis combussit. Debuerunt profecto existimare Christum non minora posse: & propterea inquirere, an quod decreuerant, executioni possent mandare. At malitia, & odio excæcati, & stimulati omnia præcipitant, nihil sibi obstare, quod peruersum eorum animum impedire posset, cogitabant.

Iesus ergo iam non in palam ambulabat apud Iudæos; sed abijt in regionem iuxta desertum, in ciuitatem, quæ dicitur Ephrem: & ibi morabatur cum discipulis suis.

COgnito Iudæorum impio, & nefario proposito, quia nondum erat suæ passionis tempus: recessit in regionem, iuxta desertum Iudææ in ciuitatem paruulam, vbi Iudæorum frequentia non erat: & ibi cum suis discipulis moras trahebat, tempus suæ dispositionis expectans.

ANNO-

ANNOTATIO XIX.

Ciuitas hæc dicta est Ephrē. textus Græci habent Ephraim. Aliqui existimant eam esse quæ dicta est Ephron, de qua legitur. 2. Paral. 13. Sed nō videtur ita esse; nam Ephron erat vltra Iordanem, idcirco non erat ciuitas Iudææ, vt constat. 1. Machab. 5. at hæc erat iuxta desertum Iudææ; nec enim Dominus nūc Iudæam deseruit, nec trans Iordanē profectus est, sed in desertum. Ideo non videtur Ephrem seu Ephraim esse eadem, quæ Ephron. Præterea Ephron in Hebræo habet primam litteram ain ע, at Ephraim: א, Aleph, immo etiam in vltimis litteris est differentia alia igitur hæc ciuitas esse videtur.

Proximum autem erat Pascha Iudæorum: & ascenderunt multi de regione Hierosolymam ante Pascha, vt sanctificarent se ipsos.

VLtimum hoc est Pascha anni quarti a baptismo, quando Dominus est passus quod proximum cum esset, multi de regione illa Hierosolymorum ante tempus ascenderāt, vt votis se sanctificarent. Erant hæ sanctificationes Nazaræorum: quidam enim pro sua deuotione vouebant Deo diebus, quos eligebant, quædam pœnitentiæ, & sanctitatis opera facere, & hi dicebantur Nazaræi, quorum vota, & opera, ac leges describuntur Num. 6. Multi ex his ascenderant ante Pascha, vt vacarent his sanctificationibus, & Pascha purius, & deuotius sanctificati peragerent. Hi sunt, qui nunc dicuntur ascendisse, vt sanctificarent, & vouerent Deo iuxta leges præscriptas Nazaræorum.

Quærebant ergo Iesum, & colloquebantur adinuicem in templo stantes: quid putatis, quia non venit ad diem festum?

EXistimabant Iudæi etiam Christum venturum ante Pascha, & quærebant eum. Particula *Ergo*, causam indicat, cur eum quærerent: cū enim venissent multi, Iesum etiam venturum sperabant, idcirco quærebant, maxime quia non erat solitus expectare ipsius Paschatis diem. Cum autem non inueniretur, colloquebantur inter se stantes in templo, quò multitudo conueniebat; inuicem autē interrogabant: *Quid putatis, quia non venit ad diem festum?* sensus est; putatisne non venturum ad diem festum hunc? Modus est communis loquendi, quando inter se colloquuntur homines de futuro aliquo euentu. Aliqui exponunt in hūc sensum; quid causæ putatis esse, quod non venerit ad diem festum istum? sic Euthymius interpretatur, sed cum nondum dies festus aduentasset, non erat, cur quærerent, cur non venerit. Sensus prior est legitimus, & huic consonant, quæ sequuntur, verba. Hi de numero eorum videntur esse, qui venerant, ut se sanctificarent, eumq. quærebant videre, tum propter solitam doctrinam; tum maxime propter miraculum illud insigne Lazari. Argumento est, quod quando audierunt venisse Iesum Hierosolymam, occurrit multitudo maxima uidere eum propter miraculum hoc. Chrysostomus hom. 64. malo animo hos quæsisse affirmat: sed quod diximus, est probabilius.

Dederant autem Pontifices, & Pharisæi mandatum, vt si quis cognouerit, vbi sit, indicet, vt apprehendant eum.

QVod contra nefarios, & sceleſtos, & latrones viarum fit: impij homines cōtra innocentem, & mortuos vitæ restituentem, facere non erubescunt. Hæc verba Euangelista adiunxit: tum vt rem ipsam narraret: tū etiam, vt causam, cur de aduentu ipsius illi dubitauerint dicentes, putatisne venturum, significaret. Dubitabant enim an venturus esset, quia mandatum hoc iam erat promulgatum, & hoc probat expositionem superiorem esse legitimam: nam cum sciuissent hoc mandatum emanasse, non dixissent: Quæ causa est, cur non venerit?

CAPVT DVODECIMVM.

IESVS ergo ante sex dies Paschæ venit Bethaniam, vbi Lazarus fuerat mortuus, quem suscitauit Iesus. Fecerunt autem ei cenam ibi: & Martha ministrabat. Lazarus vero vnus erat ex discumbentibus cum eo. Maria ergo accepit libram vnguenti nardi pistici pretiosi. & vnxit pedes Iesu: & extersit pedes eius capillis suis: & domus impleta est ex odore vnguenti. Dixit ergo vnus ex discipulis eius Iudas Iscariotes, qui erat eum traditurus: Quare hoc vnguentum non veniit trecentis denarijs, & datum est egenis? Dixit autem hoc, non quia de egenis pertinebat ad eum: sed quia fur erat, & loculos habens, ea quæ mittebantur, portabat. Dixit ergo Iesus: Sine illam, vt in diem sepulturæ meæ seruet illud. Pauperes enim semper habebitis vobiscum, me autem non semper habebitis. Cognouit ergo turba multa ex Iudæis, quia illic est: & venerunt non propter Iesum tantum, sed vt Lazarum viderent, quem suscitauit a mortuis. Cogitauerunt autem Principes Sacerdotum vt & Lazarum interficerent: quia multi propter illum abibant ex Iudæis, & credebant in Iesum. In crastinum autem turba multa, quæ venerat ad diem festum cum audissent, quia venit Iesus Hierosolymam, acceperunt ramos palmarum, & processerunt obuiam ei, & clamabant: Hosanna, benedictus qui venit in nomine Domini, Rex Israel. Et inuenit Iesus asellum, & sedit super eum, sicut scriptum est: Noli timere filia Sion: Ecce rex tuus venit sedens super pullum asinæ. Hæc non cognouerunt discipuli eius primum: sed quando glorificatus est Iesus, tunc recordati sunt: quia hæc erant scripta de eo, & hæc fecerunt ei. Testimonium ergo perhibebat turba, quæ erat cum eo, quando Lazarum vocauit de monumento, & suscitauit eum a mortuis. Propterea, & obuiam venit ei turba, quia audierunt eum fecisse hoc signum. Pharisæi ergo dixerunt ad semetipsos: Videtis quia nihil proficimus? Ecce mundus totus post eum abijt. Erant autem quidam gentiles ex his qui ascenderant, vt adorarent in die festo. Hi ergo accesserunt ad Philippum, qui erat a Bethsaida Galilææ, & rogabant eum, dicentes: Domine volumus Iesum videre. Venit Philippus, & dicit Andreæ: Andreas rursum & Philippus dixerunt Iesu. IESVS autem respondit eis, dicens: Venit hora, vt clarificetur Filius hominis. Amen amen dico vobis nisi granum frumenti cadens in terram mortuum fuerit, ipsum solum manet. Si autem mortuum fuerit, multum fructum affert. Qui amat animam suam, perdet eam. Et qui odit animam suam in hoc mundo, in vitam æternam custodit eam. Si quis mihi ministrat, me sequatur: & vbi sum ego, illic & minister meus erit. Si quis mihi ministrauerit, honorificabit eum Pater meus. Nunc anima mea turbata est. Et quid dicam? Pater saluifica me ex hac hora. Sed propterea veni in horam hanc. Pater, clarifica nomen tuum. Venit ergo vox de cælo, dicens: Et clarificaui, & iterum clarificabo. Turba ergo quæ stabat, & audierat, dicebat tonitruum esse factum. Alij dicebant, Angelus ei locutus est. Respondit Iesus, & dixit: Non propter me hæc vox venit, sed propter vos. Nunc iudicium est mundi: nunc princeps huius mundi eijcietur foras. Et ego si exaltatus fuero a terra, omnia traham ad meipsum. Hoc autem dicebat, significans qua morte esset moriturus. Respondit ei turba: Nos audiuimus ex lege, quia Christus manet in æternum: & quomodo tu dicis: Oportet exaltari filium hominis? Quis est iste Filius hominis? Dixit ergo eis Iesus: Adhuc modicum lumen in vobis est. Ambulate dum lucem habetis, vt non vos tenebræ comprehendant, & qui ambulat in tenebris, nescit quo vadat. Dum lucem habetis, credite in lucem: vt filij lucis sitis. Hæc locutus est Iesus: & abijt, & abscondit se ab eis. Cum autem tanta signa fecisset coram eis, non cre-

credebant in eum: vt sermo Isaiæ Prophetæ impleretur, quem Dixit: Domine, quis credidit auditui nostro? Et brachium Domini cui reuelatum est? Propterea non poterant credere, iterum dixit Isaias: Excæcauit oculos eorum, & indurauit cor eorum, vt non videant oculis, & non intelligant corde, & conuertantur, & sanem eos. Hæc dixit Isaias quando vidit gloriam eius, & locutus est de eo. Verumtamen & ex principibus multi crediderunt in eum: sed propter Pharisæos non confitebantur, vt e synagoga non eijcerentur: dilexerunt enim gloriam hominum, magis quam gloriam Dei. Iesus autem clamauit, & dixit: Qui credit in me, non credit in me, sed in eum qui misit me. Et qui videt me, videt eum qui misit me. Ego lux in mundum veni: vt omnis qui credit in me, in tenebris non maneat. Et si quis audierit verba mea, & non custodierit, ego non iudico eum. Non enim veni, vt iudicem mundum: sed vt saluificem mundum: Qui spernit me & non accipit verba mea: habet qui iudicet eum. Sermo quem locutus sum, ille iudicabit eum in nouissimo die. Quia ego ex meipso non sum locutus, sed qui misit me Pater, ipse mihi mandatum dedit, quid dicam, & quid loquar. Et scio quia mandatum eius vita æterna est. Quæ ergo ego loquor, sicut dixit mihi Pater, sic loquor.

Iesus ergo ante sex dies Paschæ venit Bethaniam: vbi Lazarus fuerat mortuus, quem suscitauit Iesus.

COMMENTARIVS.

ACcedit iam Dominus ad subeundam mortem, Agnus ad victimam, pro totius mundi peccatis immolandus. Venit autem Bethaniam, vt inde solemni pompa in Hierusalem locum supplicij ingrediatur. Meminit autem Euangelista miraculi narrati; tum vt causam, cur Bethaniam primo venerit, reddat: tum etiam vt causam, cur tam honorifice susceptus, cenaq. sit ei facta, indicet. Notanda est particula *Ergo*, causam enim cur non Hierusalem sed Bethaniam primo venerit significat. vt sit sensus: cum Pontifices mandatum dederint contra eum, vt apprehenderetur, a Hierusalem diuertit, ac Bethaniam venit, vbi Lazarum suscitauerat, & multos beneuolos habebat, ac secure poterat agere: hac enim de causa, vti diximus mentio, facta est miraculi facti. Tempus autem, quando venit Bethaniam, fuit *Ante sex dies Paschæ*, id est sexto die ante Pascha. Dies hi sex sic intelligendi sunt, vt excludantur dies Paschæ primus, & dies quando venit, vt sex dies intercesserint inter diem aduentus eiusdem, & primum Paschæ diem. Dies enim aduentus eius in itinere consumptus erat, nec computatur in numero dierum aduentus eius in Bethaniam. Iuxta hanc computationem peruenit Bethaniam die veneris: & vsque ad diem veneris sequentem, qui fuit primus Paschæ, sex intercesserunt dies. Aliqui die sabbati, peruenisse existimant, sed verba sequentia non facile id admittunt.

Fecerunt autem ei cenam ibi.

CEna ei facta est, a quibus autem sit facta, Euangelista non explicuit. Chrysostom. hom. 64. & Euthymius censent a sororibus ipsius Lazari. & probabile est, nec obstat in domo Simonis leprosi factam fuisse, vt paulo post dicemus: nam id fieri potuit propter loci comoditatem. Erat enim cena solemnis, & ampla; ad quam multi conuenturi erant, idcirco verisimile est locum amplum quæsitum esse, qui fuit domus Simonis: qui erat forsan vicinus, & familiaris, seu consanguineus sororibus. Dicit etiam non improbabiliter potest: ciues illos Bethaniæ commorantes communi consensu, cenam hanc ei parasse

in domo Simonis propter loci amplitudinem, & commoditatem quod indicare videtur Euangelista, dicens, eum venisse Bethaniam, & cenam ei factam esse. Dum enim personam non exprimit; tacite insinuare videtur, loci homines eam fecisse. Hæc verba probant Dominum venisse Bethaniam die veneris, & non sabbati: si enim sabbato venisset, cena ei præparari non potuisset, quia sabbato cibos præparare non licebat. Venit ergo die Veneris, cognitoq. eius aduentu præpararunt cenam, ad quam die sabbati inuitatus fuit, & exceptus, & hac ratione potuerunt existentes in Hierusalem aduentum Christi in Bethaniam scire venireq. ad videndum eum, & Lazarum.

Et Martha ministrabat: Lazarus vero vnus erat ex discumbentibus cum eo.

SOrores deuotæ, & gratæ, non potuerunt virorum abesse conuiuio. Vna enim ministrabat Domino, altera pedes eius vnxit, & caput: frater autem discumbebat, vere resurrectionis testis existens. Siue igitur sorores, siue alij cenam hanc parauerint, cum in recognitionem, & celebritatem miraculi ea sit facta, etiam in aliena domo sororum obsequium non defuit.

Maria ergo accepit libram vnguenti nardi pistici, pretiosi.

CVm sororem ministrare, & fratrem discumbere mensæ Christi Maria videret, indignum, si ipsa otiosa maneret, iudicauit. Obsequium etiam suum solicita præstat, hoc enim particula *Ergo*, Indicat, ex præcedentibus illationem quandam faciens, ac si diceret Euangelista: cum Martha ministraret, & Lazarus discumberet; idcirco altera soror Maria suo etiam obsequio interesse decreuit. Accepit igitur libram vnguenti ex nardo pura, & pretiosa confecti, & in alabastri vase, vt refert Matth. 26. contenti, vt Dominum vngeret.

ANNOTATIO I.

De nardo, & eius differentijs.

DE nardo scribit Dioscorides lib. 1. ca. 6. & Plinius lib. 12. cap. 12. frutex est graui, & crassa, sed breui, ac nigra, fragiliq. radice, quamuis pingui, situm redolente vt Cyperi, aspero sapore, folio paruo & denso; cacumina in aristas se spargunt, ideo gemina dote nardi spicas, & folia celebrant. Nardo delibuta oleo fit vnguentū pretiosissimum maxime quod ex spicis conficitur, quo antiqui capita vngebant, vt poetis celebre est. Tibullus inquit:

Illius puro distillent tempora nardo:
& iterum.
Iamdudum, Tyrio madefactus tempora nardo.

Quem locum aliqui, corruptum existimant, & loco *Tyrio*, legendum existimant, *Syrio*, abundat enim Syria nardo, cuius pars Iudæa est. Prædicti auctores differentias varias nardorum referunt, inter quas est pseudo nardus, qua vnguenta impura conficiuntur, & non sincera: ea de causa Propertius puram nardum appellauit, vt verum, & pretiosum vnguentum significaret, quod Euangelista verbo Græco expressit, *Nardi*, inquit, *Pistici*, pisticum enim Græce fidele significat, vt nardū veram purā, & sinceram fuisse ostenderet, ex hac enim vnguentū pretiosum conficiebatur. Aug. trac. 50. pisticā interpetatur a loco, vnde afferebatur, tamen vera interpretatio est quam Euthymius sequitur, vt sit pistica pura, & fidelis, nō falsa, & Pseudonardus, quam pisticā Propertius appellauit puram, & Plinius, sinceram. Apud Marcum. 14. legimus, nardum spicatam, tamen in Græco codice legimus pisticam: quod si spicatam legamus, id significat fuisse vnguentum valde pretiosum: hoc enim erat, quod ex nardi spicis conficiebatur.

Et vnxit pedes Iesu, & extersit pedes eius capillis suis, & domus impleta est ex odore vnguenti.

COMMENTARIVS.

Vnguenti pretium, & perfectionem indicat effectus, quia effusum domum totam odore repleuit: quod idcirco narrat Euangelista, vt significet inde occasionem Iudam indignationis suæ accepisse. Nam ex odore perfectionem vnguenti, pretiumq. cognouit, & trecentis denarijs venundari potuisse iudicauit. Matth. cap. 26. & Marc. 14. super caput effudisse narrant. Sed non est vlla in hoc contradictio: nam & super pedes, & super caput effudit: quod enim vnus prætermittit Euangelista, alium narrare nouum non est. Recte autem Aug. lib. 2. de consen. Euang. cap. 79. perpendit: prius vnxisse pedes vnguento, quod autem superfuit super caput effudisse vase ipso fracto, vt nihil superesset, & hac ratione conuenit cum Marco referente fracto alabastro effudisse super caput eius. Si autem prius in caput effudisset, vngere pedes non potuisset, iam vase confracto: prius ergo sunt vncti pedes, postea totum vnguentum fracto alabastro est effusum in caput. Est autem attendendum, quamuis Ioannes narret, vnxisse pedes Mariam, & tersisse, intelligendum tamen est prius tersisse, & postea vnxisse. Non enim vngebat, vt tergeret. Luc. 7. Lacrymis lauit, & capillis tersit, & postea vnxit: at lacrymę hic defuerunt, quia non nunc ad Dominum a peccato conuertebatur, vt prius: tergebat autem a puluere pedes, vt vngeret postea vnguento.

ANNOTATIO II.

Concordia Euangelistarum in vnctione Christi.

Controuersia est inter antiquos Doctores, an hæc vnctio sit, cuius mentionem Matt. 26. & Mar. 14. fecerunt. Orig. tract. 35. in Matth. qui plures asserebat mulieres, quæ Dominum vnxerunt, ita affirmat. & Chrysost. homil. 64. id etiam insinuat. At Aug. lib. 2. de consen. Euang. cap. 79. vnam, & eandem mulierem esse tradit, & defendit, vt re vera fuit: nec enim est verisimile intra duos, vel tres dies, duas distinctas ad vngendum Dominum mulieres concurrisse, tot circũstantijs similibus interuenientibus. Et quod rem nostrã magis cõfirmat, id est, quod argumẽta, quibus duas fuisse Doctores cõfirmant, robur habere non videntur.

Dicunt enim primo, quod Matthæus, & Marcus narrant, factum esse biduo ante Pascha post ingressum Domini in Hierusalem, at quod Ioannes describit ante ingressum cum esset in Bethania. Et si hoc ita esset, certe duas vnctiones fuisse nemo negare posset: tamen non propterea sequebatur, duas fuisse mulieres: vna enim, & eadem bis potuit Dominum distinctis vngere temporibus & locis. At re vera argumentum falso nititur principio: nec enim Euãgelistæ illi affirmant biduo ante Pascha vnctum fuisse, quod ex verbis ipsorum constat: quia dicunt Dominum di- A scipulis dixisse: Scitis post biduum Pascha fiet, & tunc congregatos esse principes, vt Iesum dolo tenerent, statim addunt, cum esset in Bethania, mulierẽ hanc accessisse: quæ verba non connectuntur immediate præcedentibus, sed Euangelistæ causam, & occasionem, quam Iudas eum tradendi accepit, describere volentes, hæc verba adiunxerunt, reuersiq. sunt ad describendum, quod ante præcesserat in Bethania ea de causa, quia vnguentum hoc occa- B sio fuit Iudæ tradendi Dominum, indignanti vnguenti pretiosi effusionem. Si igitur recte, & attente legamus illos Euãgelistas, nostram non infirmant sententiam, non est autem noua Euangelistis hæc narrationis forma. nam Matth. 14. & Mar. 6. postquam narrarunt Herodem dixisse: Ego Ioannem decollaui, & surrexit a mortuis, historiam decollationis descripserunt, quam certum est tunc iam peractam fuisse: Ex occasione enim verbi Herodis, quod factum iam erat, illa narrarunt, ordinemq. temporis non ser- C uantes, ad præterita reuersi sunt describenda. Ita nunc factum est: nam propter Iudæ traditionem, quæ facta est post biduum illud, huius vnctionis mentionem fecerunt, quæ præterita iam erat.

Obijciunt secundo Doctores isti: nam

Matthæus, & Marcus referunt vnxisse caput, & Ioannes vnxisse pedes. Sed debilis est hæc probatio, ad quam respondet Aug. lib. 2. de consen. Euang. cap. 79. vtrumque esse factum, & prius vnctos esse pedes, postea caput: in cuius vnctione vas fractum est, vti in commentario exposuimus.

Opponunt tertio: nam Ioannes refert Iudā indignatū fuisse, reliqui vero Euangelistæ discipulos indignatos. Sed neque hoc argumentum efficax est, ad quod respondent Aug. & Chryf. locis citatis Iudam, & discipulos indignatos fuisse, licet non eadem de causa. Iudam quidem ex auaritia, quamuis zelum pauperum fingeret: at discipulos ex misericordia in pauperes. Prior ergo Iudas indignatus est, & hoc refert Ioannes, postea discipuli zelo ipsius decepti, indignati sunt. Aliter etiam respondet Augustinus scripturā sæpe numero plurali pro singulari vti, habemus apertum exemplum Matth. 27. Idipsum, inquit, latrones, qui crucifixi sunt cum eo, improperabāt ei: at Luc. 23. vnius mentio

A facta est: quam ipsi auctores responsionem ad hoc dabunt, nos respondebimus etiam eis ad eorum obiectionem. Hieronymus Matth. 26. vtramque hanc responsionem adhibet, & probat: at accommodatior, & verior prior est.

Opponunt quarto: nam Euangelistæ illi duo non expresserunt nomen mulieris. Sed hoc facilem habet responsionem: non enim omnia referunt singuli Euangelistæ: expressit autem Ioannes, quod alij non

B explicuerant. Merito autem illi nominis non fecerunt mentionem, quia non ex primo instituto eam conscribebant historiā, sed vt Iudæ proditionis rationem, & causam indicarent. At Ioannes eam narrandam suscepit: idcirco nomen exposuit, nec præter ordinem, aut temporis rationem, sed suo loco, & tempore gestam descripsit. Vna igitur est mulier, & vnica vnctio, non duæ (vt aliqui sibi persuaserunt nostri temporis auctores) cuius hi tres Euangelistæ fecerunt mentionem.

Dixit ergo vnus ex discipulis eius Iudas Iscariothes, qui erat eum traditurus.

COMMENTARIVS.

PArticula *Ergo*, causam huius indignationis indicat, nempe, cum domus tota vnguenti odore esset repleta, nouit auarus discipulus vnguenti præstātiam, & valorem, doluitq., & indignatus est non esse conseruatum, vt postea in manus eius perueniens (nam ea, quæ Christo offerebantur, ipse seruabat) posset vendere, & pretij partem sibi vsurpare. Dicit autem Euangelista Iudam, *Qui traditurus erat eum*, vt distinguat ab Apostolo Iuda Thaddæo, & simul etiam vt insinuet ex hoc tempore concepisse Christum tradere, eo excitatum, quod occasionem tantam rapiendi, & lucrandi amiserit.

Quare hoc vnguentum non venijt trecentis denarijs, & datum est egenis?

FAcile vitia virtutum specie operiunt mali, & ouina veste se contegunt lupi. Auarus & raptor misericordiæ viscera in pauperes fingit: erubescebat enim se prodere, & iram ac cordis rabiem ex lucri occasione amissa, zelo exteriori charitatis vestiuit: impius, ac ingratus discipulus vnguentum trecentis denarijs æstimauit, magistrum autem triginta tradidit. Vnde Ambrosius lib. 3. de Spiritu sancto cap. 18. Recte, inquit, O Iuda proditor vnguentum Passionis eius trecentis denarijs æstimas, & passionem eius triginta denarijs vendis, diues in æstimatione, vilis in scelere.

Dixit autem hoc: non quia de egenis pertinebat ad eum, sed quia fur erat, & loculos habens, ea, quæ mittebantur, portabat.

NOn est passus Dominus latere, quod inique Iudas occultauit, sed animi malitiam, quā dissimulauit, Euangelista aperuit: *Non*, inquit, hæc dicebat, *Quod*

Quod de egenis pertinebat ad eum, id est, quod aliqua cura premeretur aut affectu aliquo erga pauperes tangeretur: sed quia consuetus erat furari ex his, quæ in eleemosynam Domino offerebantur, cum ipse haberet loculos: & munere accipiendi oblata, simulq. conseruandi, & ministrandi fungeretur. Sperabat ergo bonam partem denariorum sibi rapere, sed spe ista vnguento effuso frustratus, indignatus obmurmurabat. Attende Dominum eleemosynas accepisse, & pecunias habuisse, vt necessaria emeret: quandoquidem enim cum discipulis incedebat multis, ne grauis, & onerosus esset hospitibus, hinc inde collata in expensas quotidianas asseruabat, hancq. curam Iudæ demandarat, quam ille infidelissime gerebat: sibi enim, quæ erogabantur, & dabantur Christo, subripiebat. Illud, *Quæ mittebantur, portabat* Græcus codex distinctius habet, nempe iniecta, seu intromissa: id est, quæ reseruanda, & reponenda erant, ipse conseruabat. Non autem significat, quæ mittebantur Christo, ipse portabat, vt Latinum verbum significare videtur. Græce autem dicitur τα βαλλόμενα.

ANNOTATIO III.

Quare Dominus Iudę conseruandi pecunias munus iniunxit.

PErcontabitur aliquis quare Dominus, cum Iudam futurum furem præsciret, seruare marsupium permiserit? Hierony. lib. 3. cont. Pelagia. respondet Dominum præsentia iudicare, nō futura: elegit enim Saul, quamuis malum futurum nosset: ita Iudam elegit, eiq. marsupium tradidit, qui bonus tunc erat. Aliter respondet Euthymius, nempe propter eius imbecillitatem id factum, vt inde suam fouens auaritiam in præceptoris non incideret proditionem; permittuntur enim minora mala, vt maiora euitentur. Idem respondet Chrys. hom. 64. dicens voluisse Dominum omnem illi proditionis tollere materiam: sufficientes enim loculi erant, vt eius satisfacerent cupiditati. Aliam ante hos Doctores etiam causam reddidit Orig. ho. 4. in Cantica: nempe Dominum nouisse illum esse cupidum, & vt a cupiditate cessaret, possessionem aliquam dedisse: at ille medicina non est sanatus.

Dixit ergo Iesus: Sine illam.

COMMENTARIVS.

POtuisset Dominus, & Iudę malitiam detegere, & discipulorum indiscretum zelum reprehēdere: tamen eos ratione voluit potius instruere, quàm reprehensione eorum animos exulcerare: maxime quia iam scandalum crucis graue imminebat. Suauiter ergo defendit Mariam ab indignatione, & murmuratione Iudæ. *Sine*, inquit, *illam*, id est, nec indigneris contra eam: permitte facere, quod facit: quādo enim hæc verba Christus dicebat, adhuc Maria vngebat. Iudas enim ante finem vnctionis murmurare inceperat, vt a proposito deterreret. Idcirco Dominus dicit, *Sine illam*. Aliqui textus habent, *Sinite*, & ita Chrys. legit, & legendum videtur: nam simul discipulis, & Iudæ respondebat, & statim sequitur verbum plurale, *Habebitis*, tamen Græcus codex, qui modo habetur, habet in singulari: quia Ioannes solius meminit Iudę. Idem est sensus: tamen prior lectio magis placet. Vno enim verbo vsus est Christus, & id plurale fuit, quia multos alloquebatur.

In diem sepulturæ meæ seruauit illud.

ADfert Dominus argumentum defensionis: quia, inquit, hoc vnguentum. *In diem sepulturæ meæ seruauit*, id est: vnctio hæc facta est in officium sepulturæ meę. Vnxit enim me, sicut mortuum corpus ad sepeliendum vngi solet; si autem ego mortuus essem, vtique nō indignaremini, quod corpus meum hoc

vngeret vnguento: nec igitur modo indignemini, quia idem est officium. ac si dicat: hæc vnctio loco illius est, quam corpori meo in sepulturam exhibitura erat. Significat Dominus his verbis proximam mortem suam, cuius hæc vnctio signum erat. Ceteri Euangelistæ hunc sensum Ioannis magis explicant. Matthæus inquit: Mittens hęc vnguentum hoc in corpus meum, ad sepeliendum me fecit. Et Marc. præuenit vngere corpus meum in sepulturam: quæ omnia verba non sic sunt intelligenda, vt Maria nouerit Christum iam iam morti proximũ; eoq. consilio vnxerit præueniens, quod postea non erat factura: nondum enim Maria hæc sciebat: tamen Spiritu sancto ducebatur, vt faceret id, quod sepulturæ erat officium, & mortis indicium. Loquitur autem Christus more communi vsus verbo præterito: nam erat cito moriturus, & vnctio illa mortis præsagium erat, & signum: ita enim solemus loqui quando euentus rerum tribuimus ijs, quibus euenerunt, tamquam si fuissent effectuum illorum causæ. 3. Reg. 17. Ingressus es ad me, vt rememorarentur iniquitates meæ, & interficeres filium meum: & tamen Elias non ea de causa ingressus erat. Gen. 20. Induxisti super me, & super regnum meum peccatum grande, nec tamen Abraham id intendebat. Et Caiphas prophetasse dictus est, cum non intelligeret, quod futurum erat, ita nunc Maria in sepulturam hoc vnguentum seruasse dicitur, quia reuera ita erat, quamuis ipsa non ea intentione seruasset, nec effudisset. His verbis Dominus satisfacit obiectioni discipulorum, & Iudæ. Dicebant enim perditionem esse hanc effusionem: at Dominus non perditionem, sed officium esse docet: & quamuis ipsa non intelligeret, satis erat ex intentione Spiritus sancti: talem esse effusionem, & ipsam Mariam in Christi deuotionem, vt refrigeraretur, fecisse. Aduerte multos Latinos textus antiquos habere, *Sine illam, vt in diem sepulturæ seruet illud*. At Græcus habet: *Sine illam: in diem sepulturæ seruauit illud*: idem tamen est sensus: nam verba illa hunc sensum faciunt, sine vt seruet illud: id est, sine seruare, seu seruasse illud in diem sepulturæ.

Pauperes enim semper habetis vobiscum: me autem non semper habebitis.

RESpondet alteri obiectioni Iudę, & discipulorum dę pauperibus. Pauperes, inquit, semper erunt apud vos, quibus poteritis benefacere, opportunitas pauperibus benefaciendi continua est, & durabit: at mihi benefaciendi non semper erit opportunitas: iam enim morti sum proximus. Dum igitur hoc breue superest mihi tempus, finite illam mihi benefacere, non deerit tempus, & occasio ceteris benefaciendi. Loquitur Christus de præsentia sua visibili, qua inter nos vixit mortalis, & passibilis, & hominum obsequijs egens. Aliqui secundum verbum legunt de futuro, *Habebitis*, & Gręcus codex, & Latini multi ita legunt, nempe de præsenti primum, de futuro secundum. Idem tamen sensus est: sunt enim præsentia indefinita, quæ præsens & futurum complectuntur: quamuis legitima lectio ea videatur, quæ primũ verbum præsentis, posterius futuri habet.

Cognouit ergo turba multa ex Iudæis: quia illic est, & venerunt non propter Iesum tantum, sed vt Lazarum viderent, quem suscitauit a mortuis.

TVrba, quæ erat Hierusalem, nouit Dominum adesse Bethaniæ, venitq. multitudo magna non tantum vt Christum post tantum miraculum editum, sed vt etiam Lazarum suscitatum videret. Insita quædam enim est mortalium cordibus curiositas huiusmodi noua, & mirabilia inquirendi. Qui erant de Hierusalem, tempus commodum habuerant Lazarum videndi: iam enim dies aliquot intercesserant ab eius resurrectione: at turba hæc multa, longe illo tempore aberat, propter Pascha autem conuenerat tunc primum Hierusalem: idcirco audiens rei nouitatem tantam, & Christum, Lazarumq. adesse certatim

veniebat Bethaniam. Particula *Ergo*, relationem habet ad superiora verba, ante historiam vnctionis huius, ad quam Euangelista describendam diuertens, non potuit narrare, quod ex aduentu Christi in Bethania factum est: modo autem describit, dicens: Cum venissent Bethaniam proximo tempore paschatis, quando multa turba Hierusalem conuenire solet, cumq. turba nouisset eum ibi adesse simul & Lazarum, (erat enim locus vicinus Hierusalem) venit miraculi magnitudine tracta, vt videret mortuum suscitatum, & tanti miraculi auctorem.

Cogitauerunt autem Principes sacerdotum, vt & Lazarum interficerent, quia multi propter illum abibant ex Iudæis; & credebant in Iesum.

EX his, qui veniebant, multi propter tantum miraculum ad Christum conuertebantur, at Principes sacerdotum in peius prolapsi, *Cogitarunt*, non solum Christum, sed *Et Lazarum interficere*, quia multi videntes eum, magnitudine miraculi, & præsentia moti, in auctorem eius credebant. Dæmoniaca hęc est iniquitas, innocentem Lazarum occidere velle, itemq. ea de causa, quia propter illum multi credebât in Christum. Perpende quales hi erant Pastores, non errantes oues ad verum pastorem reuocare, sed errare eas facere, & occidere studebant. Magna autem est in ista cogitatione dementia quasi non posset etiam occisum, qui potuit quatriduanum, suscitare. Illa particula *Et*, argumenti est, vt sit sensus: non solum Christum, sed simul etiam Lazarum interficere cogitarunt. Verbum autem *Cogitauerunt*, Græce est, ἐβουλεύσαντο id est, consultarunt, & consilio communi decreuerunt sicut superius dictum est. *Ab illo die cogitauerunt, vt interficerent eum.*

In crastinum autem turba multa, quæ venerat ad diem festum, cum audisset, quia venit Iesus Hierosolymam, acceperunt ramos Palmarum, & processerunt obuiam ei.

IN crastinum, id est, die sequenti a cœna venit Dominus Hierosolymā, quod turbam de Christo cogitantem, & loquentem, latere non potuit, Deo ista disponente: cum enim vidissent, qui venerant Bethaniam, Christum iter uersus Hierusalem capientem probabile est præcurrisse, & certiores eos, qui Hierusalem manebant fecisse, breuiq. temporis spatio totam vrbem famam peruagatam esse. Occurrit igitur ei turba multa extra ciuitatem cum ramis palmarum in signum lætitiæ, & triumphi; acclamationibusq. perhonorificis verum Regem regum recepit.

ANNOTATIO IIII.

Quare cū ramis palmarum turba obuiam venit Christo.

AVg. tract. 50. Euthy. & Theophy. ramos hos palmarū in signum victoriæ turbam portasse existimant. Erat enim cōsuetudo palmā victoribus dari: at quæ victoria hæc esset, non eodem explicant modo. Euthymius enim interpretatur victoriam, quam de morte consecutus erat suscitato Lazaro. August. vero, quam consecuturus erat de diabolo, & morte, & peccato in cruce; at huic obstat turbam non intellexisse id temporis hanc victoriam, quam Christus obtinuerat, aut obtenturus erat; idcirco hac intentione ramos hos afferre poterat.

Mihi non improbabile videtur Iudæorum more etiam palmarum ramos afferri ad lætitiam magnam significandam, licet non præcessisset hostium victoria. Sic Simō in arcem templi ingressus est in hymnis, & canticis, & ramis palmarum, vt habetur.

tur. 1. Mach. 13. & festum tabernaculorum celebratũ fuit cum ramis palmæ. 2. Mach. 10. & Iosephus lib. 3. Antiqu. cap. 10. refert Iudæos solitos celebrare hoc tabernaculorum festum cum ramis myrti, salicis, & palmæ: hoc enim Hebræis lætitiæ magnæ, & communis signum erat; nec sollus palmę sed aliarum etiam arborum ramos portabant, vt ex alijs etiam constat Euangelistis. Quod si quis contendat, victoriam significari vt & in citatis superius locis victoriæ quædam memoria contineatur, quia hæc omnia Iudæi celebrabant, memores victoriæ; qua Dominus omnibus inimicis, & hostibus superatis, eduxit eos in templum, & in terram promissionis, nõ renuo. & tum dicere possumus, turbã hanc ramos palmarum etiam in victoriam attulisse; quam sperabant certissimam se consecuturos esse, per verum Messiam, quem regem temporalem futurum credebant: vera tamen victoria erat, quam Christus in cruce facturus erat.

Annotandum rursus in hunc Domini ingressum fuisse ante figuratum Exod. 12. Præcepit enim Dominus agnum, decima quarta Lunæ immolandum, in domum propriam vniuscuiusque adferri prius, nẽpe decima die eiusdem mensis, quo die vnusquisque cum lætitia agnum immolã-

A dum in domum excipiebat. Christus igitur verus agnus, pro totius mundi peccatis decima quarta huius mensis die immolandus; hodie, quæ est decima dies, cum lætitia & pompa magna Hierusalem vbi erat occidendus ingreditur. Attende rursus, Ioannem multa omisisse, quæ alij narrarunt Euangelistæ. Nam Christus videns ciuitatem flenit super illam, & mala ventura vaticinatus est; quæ etiam nos prætermittimus, quia ceteros Euangelistas modo interpretandi munus nõ suscepimus. Illud tamen non est prætermittẽ-
B dum, hoc festum esse manifestationis ipsius Christi, quo se verum Messiã, & Christum mundo manifestauit eo iam tempore, quo per mortem discessurus erat: ad modũ Solis, cuius Eclipsis tũc maxime perspicitur, & agnoscitur, quando dimotis & repulsis nubibus, paulo ante nitidus lucet. Sic Christus mortis suæ Eclipsim passurus verus sol iustitiæ, mundo prius nitidus clarescere voluit. ostendens hoc facto non necessitate, sed voluntate mortem, & passio-
C nem subire. Nisi enim tam frequentis turbæ Deus mentes illuminasset, & corda sua mirabili virtute, qua mortuum Lazarum suscitauit, monisset; eum non agnouissent, nec ipsi obuiam cum tanta lætitia, & honore, vt par erat, processissent.

Et clamabant: Hosanna.

COMMENTARIVS.

QVi ramos palmarum afferebant, simul etiam clamabant: Hosanna. Verbum est Hebraicum, nec est vna dictio, sed duplex, nempe verbum הוֹשִׁיעָ quod significat saluum fac, seu salua, & נָא quæ est interiectio quædam deprecantis, quod Latine dicimus, salua obsecro: qua voce saluatorem eum confitebantur, & salutem se ab ipso sperare proferebant. Quod in annotatione libet prosequi copiosius.

ANNOTATIO V.

Quid significet Hosanna.

SVnt hoc loco nonnulla annotanda. Primum est, non esse hanc vocem Hosanna, interiectionem nihil significantem, sed animi quadam deprecationem indicantẽ, vt existimauit Aug. tract. 51. nam est verbum tertię coniugationis, apud Hebræos idem significans quod salua, seu saluum fac; estq. adiuncta interiectio אָנָּא seu נָא quæ est deprecantis, vt sit sensus; Salua obsecro. August. autem toti dictioni Hosanna tribuit, quod erat vnius partis proprium.

Alterum est, non esse verum, quod recẽ-A tiorum aliqui plus nimio subtilia inquirentes dicunt, particulam נָא esse vnum ex Dei nominibus: at veritas est, quam Hieronymus in Epist. ad Damasũ, vbi copiose de hac re tractat, docet; nimirum esse interiectionem deprecantis, quę dicitur אָנָּא & נָא quod Latine significamus verbo obsecro, fac obsecro.

Tertium est, aliquos legendum esse cẽsere Hosiana הוֹשִׁיעָה נָּא est enim in tertia coniugatione, vbi verba habent litteram Iod, & ita Hier. in Epist. cita-

citata censet corrupte legi Hosanna; nam verbum hoc sumpsit Turba ex Psal. 17. O Domine saluum me fac, benedictus, qui venit in nomine Domini; in hoc autem loco cum Iod legitur. Ad hoc tamē dici potest, turbam locum quidem Psalmi huius recitasse; tamen non exacte singulas litteras retulisse: nam etiam addiderunt filio Dauid, quod in illo Psalmo non est; & ita etiam potuit fieri, vt verbum hoc sine Iod recitauerint. Nam in Hebræo sermone
B modo pronunciatur, & legitur: nam Psal. 85. Saluū fac seruum tuum: sine iod, dicitur הושׁיע & Hieremias 31. Saluum fac populum tuum: habetur etiam sine Iod. Nulla igitur est corruptio sermonis etiam sine Iod, vt communiter nunc recitat Ecclesia, & in Euangelijs legimus.

Quartum est, multas huius dictionis datas fuisse interpretationes a veteribus, quas recitat Hiero. loco citato. & Chrys. hom. 37. in Matth. aliqui enim gloriam,
C aliqui redemptionem, alij aliter interpretati sunt: ea tamen vera est, & legitima, quam ipse Hiero. adducit, nempe saluum fac obsecro: est enim verbum ישׁע in tertia coniungatione significans salutē facere à quo verbo, nomen Iesu tractum est, & hæc significatio ex Matth. habetur: Vocabis, inquit, nomen ei Iesus; ipse enim saluum faciet populum suum; vbi sine dubio Angelus vsus est hoc eodem verbo.
D

Quintum est, hoc verbo non precari turbam salutem Christo à Deo, quasi sit sensus: saluum fac Christum, vt nostro tēpore aliqui sentiūt, eo decepti, quia dictum leguur, Hosanna filio Dauid Matth. 21. existimantq. esse casum verbi saluum fac filium Dauid, & re vera interpretatio non est legitima; salutem enim ab eo petebāt, saluum fac, vt recte Hiero. Matt. 21. & in Epist. ad Damas. docet interpretans saluū fac nempe populum, aut mundum, sine limitatione enim ab eo salutem exorabant.

Hanc veritatem id probat, quod in Psal. 117. vnde hæc sumpta est acclamatio, non habetur filio Dauid, sed absolute, salus petitur: O Domine saluum fac, salua obsecro, nempe nos omnes: non autem ausi fuissent Iudæi hanc salutem ad Christum ipsum conuertere. Præterea idem confirmar, quod si salutem ipsi præcarentur, non erat aliquid, in quo à cæteris hominibus eum distinguerent: nec quòd Iudæorum illi primi scandalizati dicerent: Audis quanta isti dicunt. Adhuc confirmatur: nā hic acclamationem esse ex Spiritu sancto ipsemet Dominus comprobauit, allegans versum Dauid: Ex ore infantium perfecisti laudem. Erat igitur vox, verum Christū & Saluatorem confitentium, alludentiūq. ad nomen eius, Iesus enim dictus est, non à salute sibi consequenda, sed à salute dāda mundo. Saluator enim, non saluatus dicitur. Ita etiam nunc saluum fac, id est, saluos nos fac. Nec obstat ille casus, filio Dauid: immo veritatem hanc nostrā probat: nam sensus hic est, ac si dicerent, Hosanna filio Dauid, id est iure ac merito filio Dauid acclamamus, saluum fac, salua nos: liberauit enim Dauid sæpe populum, ita, & nos filius eius promissus liberabit. Est enim cum articulo, illi filio Dauid. Hebræus autem sermo concisus est, & breuis valde. Et hæc est vera interpretatio, omissis alijs, quas nonnulli adferunt.

Sextū est, non esse probandum, quod Recentiores affirmant, scilicet hanc vocē relictam ab Euangelistis, Hosanna, quia erat propria acclamatio Iudæorū, sicut Rom. io. Triumphe, sed hoc falsum est: non enim hoc verbo vsi sunt Hebræi, nisi quādo salutem à Deo ipso petebant nec in victorijs tali acclamatione vsos legimus: relicta autē est, sicut & alia multa quia eius significatio, vt inquit Hieronymus in alio idiomate perfecte exprimi nō valet; tum etiam propter tantæ celebritatis memoriā

Benedictus, qui venit in nomine Domini, Rex Israel.

COMMENTARIVS.

Laudis vox est; sicut quando etiam dicimus, Benedictus Dominus Deus Israel. Deus enim benedicit homini bona ei faciendo: at homo benedicit Deo eius laudes, & perfectiones decantando; homo autē homini, tū benefaciēdo, tum bene ei precando, tum demum laudando. Verba hæc laudis sunt: *Benedictus qui venit in nomine Domini*, dicitur autē venire in nomine Domini, sicut supra Ioā. 5. dictū est: Ego veni in nomine Patris mei, quia non solū à Deo missus erat, sed cū diuina potestate, & virtute veniebat per quā sanitates operabatur, & mortuos suscitabat. Regem autem Israel appellant, quia talem futurum Messiam sperabant.

Et

Et inuenit Iesus Asellum: & sedit super eum.

CEteri Euangelistæ distinctius hoc narrant, idcirco Ioannes prætermisit: misit enim discipulos, vt soluerent asinam, & pullum, & adducerēt ad eum, adducentesq. discipuli vestimenta sua posuerunt super eos, vt mollius, & decentius sederet Dominus: seditq. super Asellum, id est, pullum. Inuenisse autem dicit, quia misit discipulos in castellum, qui inuenisse asinam, & pullum dicuntur.

ANNOTATIO VI.

Concordia Euangelistarum circa asinam, & pullum asinæ.

TRes Euangelistæ super pullum asinæ sedisse referunt: Matthæus autem super asinam, & pullum. Hieron. Matth. 21. existimat sedisse super vnum tantū, nempe pullum. Nec ei videtur verisimile super duos sedisse, modo super vnum, postea super alterum propter breuitatē viæ: distabat enim quindecim stadijs Bethania. Euthymius eodem loco idem tenet, immo vnum animal interpretatur fuisse, qui asinus, & pullus asini dictus est: asinus quidem natura, pullus vero ætate. At Chrysostomus hom. 65. in Ioan. super vtrumque sedisse modo super vnum, modo super alterum sentit: idemq. Theophy. in Matt. Auctor vero imperfecti, ho. 37. in Matth. super asinam sedisse tantum dicit.

Placet recentioribus quibusdam prima sententia: at reuera probabilior, & verior multo est media, nempe super vtrumque sedisse: primo super asinam, quæ Iudæorum populum significabat: postea super pullum, in quo ingressus est Hierusalem. Eaq. de causa meminerunt huius tres Euangelistæ: per quem Gentes indomitæ, & iugo legis non assuetæ significabantur. Hanc sententiam verba prophetiæ allegata ex Zacharia probant: Ecce, inquit, Rex tuus sedens super asinam, & super pullum asinæ: ecce super vtrumque sedisse affirmat. Probant etiam verba Euangelij Matth. 21. solui vtrumque iussit, & dicere: Dominus his opus habet. Rursus adduxerunt asinam, & pullum, & imposuerunt super eos vestimenta sua, & eū desuper sedere fecerunt: vtrumque texerunt vestimentis, super vtrumque sedere fecerunt. Illud enim desuper, ambiguum est in Græco, an super vestimenta, an super animalia, sed parum hoc refert. Cum enim vtrique vestimenta imposuerint, quando dicitur: sedere fecerunt desuper, intelligendum est super vtrumque, quem instruxerant. Præterea significatio mysterij hoc idem confirmat:

A nam asina Iudaicum, pullus Gentilium populum significabat: vterque autem ad Dei, & Christi populum pertinebat. Præterea cum verba prophetæ, & Matthæi indicent super vtrumque sedisse: hoc enim nec Hieronymus negare potest, nempe verba Matthæi, & Prophetæ, multo magis ostendere super vtrumque sedisse, quàm super vnum tantum, oportebat causam vrgentissimam esse, propter quam interpretari deberemus, & explicare in eo sensu, vt super vnum tantum sederit: at hæc ratio, & causa non est. Dicere enim

B breue esse spatium viæ, nihil habet efficaciæ: nam propter mysterium hoc factum est a Domino, non propter viæ commoditatem: maiora enim spatia pedes conficere solitus erat. nihil igitur est, quod remoueat a plano, & proprio sensu verborum scripturæ.

Dicent recentiores tres Euangelistas mentionem fecere, aselli, seu pulli. Hæc responsio nihil cōcludit: tritum enim est, quod vnus omisit alium narrare, & sæpe Ioannes refert, quæ alij tres Euangelistæ omiserunt. Dicunt ijdem in Hebræo apud

C Prophetam loco asinæ legi חֲמוֹר quod nō asinam, sed asinum masculini generis significat: at hoc ad rem nō facit: nam Matthæus & Propheta super duo animalia sedisse referunt. Siue ergo asina, siue asinus fuerit ad veritatem scripturæ sustinendam id nō facit. Adde secundum doctissimos, & peritissimos linguæ huius, vtrumque sexum hoc nomine significari & est locus expressus 2. Reg. 19. vbi in genere feminino legitur. Adde verborum

D consecutionem, & connexionem indicare etiam rem ipsam: adduxisse enim asinam & pullum, discipuli referuntur: pullus nō patrem, sed matrem sequitur, & agnoscit: quando ergo simul fuisse dicuntur, non asinus sed asina significatur. Græcum autem vocabulum ὄνος ambigui generis est. Quod autem Euthy. dicit vnū esse animal

asinum

asinum & pullum, est contra scripturam expressam: nam Matthæus plurali numero ea exprimit, tanquam distincta: & communis Doctorum sententia ita interpretatur. Multo durius, & periculosius id est, quam si assereret super vtrunque sedisse, sicut veritas postulabat. Attendendũ est autẽ olim A apud Iudæos in maiori fuisse pretio vsum huius iumenti, quã hodie est: solebãt enim nobiles insidere asinis. Iudic. 10. Iair habebat triginta filios, sedentes super triginta pullos asinarũ. & Iudic. 12. Abdõ habebat quadraginta filios, & triginta nepotes, sedentes super septuaginta pullos asinarum.

Sicut scriptum est: Noli timere filia Sion. Ecce Rex tuus venit super pullum asinæ.

COMMENTARIVS.

PRophetia est Zachariæ. 9. nec recitat Euangelista omnia verba, vt moris est, sed ea, quæ ad rem, de qua agitur, faciunt. Propheta autem dicit: Exulta satis filia Sion. Pro quo Euangelista sensum respiciens: *Noli*, inquit, *timere*, quod verbum mansuetudinem Christi, & clementiam, qua non ad iudicandũ, sed ad saluandum venerat, significat, & quo Iudæus, & totus mundus ad deponendum timorem, & capiendam lætitiam & exultationem inuitatur. Erat autem Christus Rex, sed non qualem Iudæi illi arbitrati sunt.

Hæc non cognouerunt discipuli eius primum, sed quando glorificatus est Iesus, tunc recordati sunt, quia hæc erant scripta de eo, & hæc fecerunt ei.

NE quis arbitraretur esset hanc prophetiam discipulos tunc intellexisse, quando pullum, & asinam soluerunt, & adducentes vestimentis suis adornarunt, Christumq. super ea sedere fecerunt: idcirco Euangelista hæc verba addit: Non, inquit, tunc intellexerunt totum illud, quod fiebat, fuisse prædictum: at *Quando glorificatus est Iesus*, id est, post ascensionem Christi in cælos, misso Spiritu sancto illustrati sunt, nouerunt hoc totum fuisse prædictum, & hanc prophetiam in eo veram fuisse. Illud verbum *Hæc scripta erant de eo, & hæc fecerunt ei*, idem significant, ac si diceret: Recordati sunt hæc scripta fuisse de illo & hæc eadem fuisse facta sicut scripta erant. Hebraismus mihi videtur, ac si Latine dicas, hæc, quæ fecerunt ei, seu, quæ facta sunt ei, scripta erant de illo. Aliqui *Hæc fecerunt ei*, ad ministerium discipulorum referunt, nempe hæc fecerunt ei ministrantes: nam adduxerunt ei asinam, & pullum, & vestimentis appararunt. Euthymius refert ad Iudæos, qui eum receperunt cum hymnis, & ramis: potius tamen ad vtrosque referendum est, vt sit sensus: *Hæc fecerunt ei*: id est omnia hæc, quæ facta sunt a Iudæis, & discipulis, de eo prius erant scripta, quod Aug. tract. 51. insinuare videtur.

Testimonium ergo perhibebat turba quæ erat cum eo, quando Lazarum vocauit de monumento, & suscitauit eum a mortuis.

CAusam Ioannes explicat, propter quam mota est tanta multitudo, vt Iesum ita honorifice exciperent, nempe quia turba, quæ adfuit Bethaniæ, & audiuerat vocem illam magnam Christi Lazarum vocantis, videratq. mortuum

suscitatum, reddebat palam testimonium omnibus, Christum tale ac tantum opus fecisse. Particula *Ergo*, tacitam habet illationem hanc nempe, quia turba multa fuit Bethaniæ, & vidit miraculum, & audiuit vocem Christi, idcirco perhibebat testimonium, affirmans Christum, Lazarum mortuum suscitasse: & turba conuocauit turbam, eamq. excitauit.

Propterea & obuiam venit ei turba: quia audierunt, eum fecisse hoc signum.

AVdiens tota multitudo, & turba Iudæorũ, quod pars turbæ testabatur, venit ei obuiam, dignum tali honore, & laude censens, verumq. Christum confitens eum, qui mortuum quatriduanum suscitare potuit. Fuit quidem exterior causa mouens miraculum hoc, sed nisi virtus Christi eorum corda mouisset, & mentes illustrasset, adhuc in sua cæcitate mansissent. Sic factum est in Euangelij prædicatione: opera enim exteriora, quamuis vrgentissima, & maxima non sufficiunt, nisi Spiritus sancti virtus interius cor excitet, illustret, & adiuuet.

Pharisæi ergo dixerunt ad semetipsos: Videtis, quia nihil proficimus. Ecce mundus totus post eum abijt.

SVam confusi Pharisæi imbecillitatem contra Christum agnoscunt, oreq. proprio confitentur, dum mundum, id est, totam populi multitudinem, Christum sequi, & recipere proprijs vident oculis, & audiunt auribus, nec vlla valent ratione impedire. Verba sunt ista indignantium, ac ægre ferentium, quod ex Luc. 19. constat. Quidam, inquit, Pharisæorum de turbis dixerunt ad illum: Magister, increpa discipulos tuos; & ita August. tract. 51. Hæc Ioannis verba interpretatur: at Chrysosto. homil. 65. vocem eorum, qui beneuoli erant Christo, esse affirmat, qui ipso euentu rerum conatus iniquos persequentium reprimere studebant. Euthym. vtramque expositionem probat. Legitima videtur prior, vt ex verbis Lucæ colligitur. Particula *Ergo*, causam indicat, nempe, quia viderunt turbam obuiam venientem Christo, & audierunt magnificas eius acclamationes, propterea hæc inter se Pharisæi confusi, & dolentes, indignantesq. proferebant.

Erant autem quidam Gentiles ex his, qui ascenderant, vt adorarent in die festo.

GEntiles multos venire solitos Hierusalem deuotionis gratia, vt adorarent in templo Deum Iudæorum, certa res est. Habemus enim Act. 8. exemplũ de Eunucho Candacis Reginæ Æthiopiæ. & 2. Macha. 3. Heliodorus adorauit, & obtulit oblationem. Reges etiam Gentium dona mittebant, vt constat de Cyro, & Dario lib. 1. Esdræ. De horum numero erant isti, qui aderant quando Dominus tanta est exceptus pompa. Chrysost. hom. 65. hos Gentiles esse affirmat, qui fieri proselyti volebant. Interlinearis glossa, proselytos iam, & circumcisos fuisse affirmat, sed nulla ratio vnum, aut alterum affirmare nos cõpellit. Ex Euangelio solum habemus Gentiles fuisse, quos in templum solitos tunc ascendere, etiam si circumcisi non essent, nec circumcidi vellent, certum est. Ad oblationes autem & sacrificia Gentiles admittebantur, non tamen ad

ad esum agni, nisi circumcisi iam essent, & Iudaismum profiterentur, vt constat Exod. 12.

Hi ergo accesserunt ad Philippum, qui erat a Bethsaida Galilaa, & rogabant eum, dicentes: Domine volumus Iesum videre.

PArticula *Ergo*, qui essent hi Gentiles aliqua ex parte explicat. Nam ex præcedentibus deducit, quæ sequuntur: ac si dictum esset erant Gentiles, & propterea *Accesserunt ad Philippum, qui erat a Bethsaida Galilaa* gentium, prope quam gentes habitabãt, & quam multi Gentiles incolebant: de quorum numero hi erant. Nam Euangelista ea ratione meminit Philippum esse de Bethsaida Galilææ, vsusq. est particula illatiua, vt significaret hos esse de illorum numero: & idcirco accessisse ad Philippum, qui cum esset de Galilæa, & vicinus aliquã cum eo habebant familiaritatem, aut cognitionem. Hic sensus legitimus videtur. Exponunt igitur Philippo, se desiderio videndi Dominum teneri, aditumq. quærere id assequendi. Perpende quanta reuerentia Gentiles prosecuti fuerint Christum: non enim per se ipsos accedere ausi sunt. Hos non interfuisse quando cum pompa ingressus est Dominus, apparet: quia nondum Iesum viderant, sed venisse postea videntur, idcirco quærebant eum videre.

Venit Philippus, & dicit Andrea: Andreas rursus, & Philippus dixerunt Iesu.

PHilippus Andreæ refert tamquam maiori, vt dicit Chrysost. hom. 65. at nec ipse solus est ausus, sed ambo simul referunt Domino. Chrysost. vtrumque per se discipulum illud retardasse affirmat, quia audierant a Christo: In viam gentium ne abieritis. Perpende discipulorum ordinem: cedebat enim vnus alteri, & rursus omnium reuerentiam erga magistrum, vt nihil facere præter eius voluntatem voluerint.

Iesus autem respondit eis, dicens: Venit hora, vt clarificetur filius hominis.

MAgnum mysterium hic aduentus Gentilium significabat, quod Apostoli tunc non intellexerunt, nouit tamen, quem nihil latuit, Christus. Erant enim gentes ad eum venturæ, & conuocandæ post mortem tamen, & resurrectionem suam. Dum enim in terris erat, non missus fuit, nisi ad oues, quæ perierunt domus Israel: at morte sua gentes omnes congregaturus erat ad se, nomenq. suum toti orbi manifestaturus. Hi igitur gentiles venientes, & desiderantes eum videre, velut oratores taciti erant totius gentilitatis, significantes, tempus imminere iam mortis, & passionis, vt per eam gentes videant tandem Saluatorem. Idcirco ad Apostolos isti accedunt, quia per eos verbum Christi prædicandum eis erat. Dominus ergo, quando adesse gentiles quærentes eum videre audiuit, futuram gentium conuersionem, & mortis suæ imminentis indicium, & velut prognosticum agnouit: ideo de sua morte, & gentium vocatione copiose locutus est, dicens: *Venit hora*, quasi dicat: gentium hic aduentus, adesse iam horam, & tempus quando filius hominis clarificandus est, & notificandus, non Iudæis solum, sed gentibus omnibus, significat. Hoc autem tempus, & hora est mortis, & passionis, post quam prædicandum est nomen

meum mundo, & clarificandus sum gentibus, & populis. Hic est sensus legitimus: promissio enim gentium implenda erat post ipsius Christi mortem. Eiectis enim, & repulsis incredulis Iudæis, caput gentium, & Iudæorum fidelium effectus est, locumq. perfidorum Pharisæorum, & Sacerdotum principũ, ceterorumq. incredulorum occuparunt, & impleuerunt infiniti gentium populi. Dicit autem: *Clarificetur filius hominis*, id est, qui apparet filius hominis, noscatur esse simul verus Dei filius, & mundi salus, vt omnes eum venerentur, & adorent.

Amen amen dico vobis: Nisi granum frumenti cadens in terram mortuum fuerit, ipsum solum manet: si autem mortuum fuerit, multum fructum affert.

Granũ frumẽti Christus.

SImilitudine explicat hanc clarificationem, & exponit simul qualiter futura sit, nempe per mortem. Vt enim granum frumenti seminatum nisi corrumpatur, & mortificetur, non multiplicatur, sed vnum, & solitarium manet, ac si mortuum fuerit multiplicatur, granaq. multa facit: sic Christus granum cadens in terram, id est, filius Dei homo factus, si non mortuus fuisset, in sua perfectione solus mansisset: at per mortem suam multiplicem fructum attulit fidelibus, iuxta illud Isa. 53. Si posuerit pro peccato animam suam, videbit semen longæuum. Granum igitur cadens in terram, Christus ipse est, mortificandum, vt, inquit, Augustinus tract. 51. in infidelitate Iudæorum, multiplicandum in fide omnium populorum. Et attende vnum, quod recte annotauit Origen. hom. 8. in Hierem. Iudæos existimasse morte Christi se effecturos, vt nomen eius obscuraretur. At contrarium illis euenit: ipsa enim morte in multis clarificatus est. Venite, inquit, mittamus lignum in panem eius, & eradamus eum de terra viuentium, & nomen eius non memoretur amplius. At contra, Christus, inquit, si mortuum fuerit granum frumenti, multum fructum affert. Iudæi ergo nolentes inseruierunt Christo, vt in gentibus, & populis innumeris clarificaretur. Quando ergo quærunt occidere Iudæi, gentiles veniunt videre Christum. Magnum mysterium in hoc, vti diximus, continebatur. Attende Christum Deum, & hominem granum esse cadens in terram, & nisi mortuus fuisset, humanum genus redemptum non esset: non quia non potuisset saluare, sed quia id ita diuina voluntate dispositum erat, vt morte sua mundum redimeret; & sic intelligendum est. *Ipsum solum manet*, id est, in sua tantum perfectione Christus mansisset, neminemq. à morte liberasset: mors enim eius non ex absoluta necessitate erat, quia vnico opere meruit salutem hominum, sed ex ordinatione diuina: sic enim Deus disposuit. Hac ratione est accommodanda similitudo grani: nam & granum poterat multiplicari sine corruptione sui, at Deus hunc ordinem naturalem instituit: Immo & potuit Deus sine grano multiplicare gramina, sicut etiam potuit homines saluare sine filij incarnatione. Sunt igitur hæc ex diuino beneplacito disposita. Attende rursus aliud esse cadere in terram, aliud mori: cadere in terram, significat ipsius incarnationem, cui adhuc mori opus fuit, vt nos saluaret. Nihil enim nobis nasci profuisset, nisi mortuus esset.

Qui amat animam suam, perdet eam. Et qui odit animam suam in hoc mundo, in vitam æternam custodit eam.

COnnexionem huius sententiæ cum præcedenti non est facile intelligere. Mihi ea esse videtur, vt velit Dominus sententiam præcedentem, quam

de

de se, & morte sua pronunciauit, extendere ad omnes eos, qui in ipsum credituri, eumq. secuturi erant: nempe vt necesse sit eos etiam mortificari ad afferendum fructum adeo, vt nisi mortificentur, non solum fructu priuentur, sed perituri etiam sint. Non autem præter rem, hanc facit extensionem: nam cum dixisset, se si mortuus fuerit, multum fructum allaturum, continuo hunc fructum exprimit, insinuans multos, & innumerabiles futuros, qui commorituri sint ipsi, & propter ipsum sanguinem suum fusuri, quales sunt Martyres gloriosi, quorum omnium magnus est fructus. Nec enim inutiliter moriuntur, sed maximo cum fenore, vt ex hoc cognoscant discipuli, mortem Christi, non detrimentum, sed lucrum esse incomparabile. hæc est connexio. Sensus autem hic est. *Qui animam suam amat*, id est, qui vitam hanc temporalem conseruare vult, potius quam in me credere, & qui vult appetitui suo indulgere, & desideria huius vitæ perficere, potius quam mea mandata exequi, mihiq. obedire, perdet eam, quia mortem æternam contrahet: qui vero odit eam in hoc mundo, exponendo eam pro me, mortemq. eligendo potius, quam negare me: quiq. suis desiderijs, & appetitibus contradicit, vt meis obediat mandatis: hic profecto custodit eam in vitam æternam. Non enim est odium hoc, sed potius custodia: nam sic conseruat eam, vt in æternum viuat.

ANNOTATIO VII.

Quid sit amare, & odio habere animã suã.

A Vgust. tract. 51. priori parti huius sententiæ, nempe: *Qui amat animam suam, perdet eam*, duos adhibet sensus. Vnus est, vt de vero amore intelligatur, nempe, qui vere animam suam diligit, & verum bonum ei vult, perdet eam, exponendo morti propter Christum, & negando ei desideria propria contra legem Dei. Alter sensus est, de falso, & malo amore, nempe: *Qui amat animam suam*, vitam conseruare temporalem potius eligendo, quam me confiteri, & illi satisfacere potius, quam mihi obedire, iste *perdet eam*, per æternam mortem. Posteriorem hunc probat sensum, & merito, quia pars posterior huius sententiæ priorem sensum non admittit. Nam sunt duæ oppositæ partes, qui odit animam suam, & qui amat animam suam: vt igitur, *Qui odit in hoc mundo, seruat in vitam æternam*, ita qui amat in hoc mundo, eam in mortem inducit æternam. Amare igitur sumitur in malam partem, sicut odisse in bonam.

Animam odisse, & amare dupliciter coniungit.

Attende rursus dupliciter contingere amare, & odisse animã. Vno modo quantum ad realem effectum, sicut fecerunt, qui vitam temporalem pro Christo exposuerunt, velut Martyres: hi in odio habuerunt animam in hoc mundo: qui vero elegerunt potius vincere, quam Christum confiteri in persecutionibus, vitam amarunt: & in hoc sensu videtur Aug. tract. 51. hæc verba exponere. Altero modo, non in effectu ipso, quia occasio moriendi pro Christo non est, sed in similitudine quadam. Ille enim odit animam, qui suis resistit appetitibus, nec facit ea, quæ vellet, vt mandatis Christi satisfaciat, quales confessores multi, & serui Dei sunt, & fuerunt: ille autem amat animam, qui indulgere potius vult suæ voluntati, quam legi Christi. In hoc sensu exponit Chrysostomus homil. 66. Euthymius vtrumque complectitur, & ea est legitima interpretatio. Christus enim generaliter loquitur de his omnibus, qui ipsum secuturi, & qui mortis eius erant futuri fructus.

Error quorundam.

Attende rursus ex his verbis occasionẽ accepisse aliquos errandi grauiter. Existimarunt enim licere sibi manibus proprijs mortem inferre, vt dicit August. tract. 51. quam hæresim tenuerunt quidam dicti Circumcelliones, quos non sola Catholica fides, sed etiam ratio naturalis redarguit, & conuincit. Verba etiam, quæ sequuntur veritatem aperte ostendunt.

Si quis mihi ministrat, me sequatur: & vbi sum ego, illic & minister meus erit.

COMMENTARIVS.

AD doctrinam superius expositam exhortatur, nimirum vt animam odio habeant in hoc mundo, & opportune quidem. Erat enim iam proximus passioni, & morti, in qua discipuli scandalum passuri erant: quibus medicamentum præseruans exhibuit, docens mortem istam fructum maximum allaturam: atque etiam eum, qui salutem æternam concupiscit, mortem modo aliquo subire debere significans. Post hanc igitur doctrinam verbis superioribus exhibitam, exhortatur eos nunc ad hanc mortem subeundam. quasi diceret: ne scandalizemini in morte mea, quia fructus est, & vita mundi: immo vos exhortor, & inuito, simul etiam omnes eos, qui mei ministri, & serui esse volunt, vt me sequantur. Ego præcedo primus, post me veniant: non enim erit vitæ error, nec terminus mors, vbi dux ego, qui vita sum præeo: nam perueniet, qui me sequitur illuc, *Vbi ego sum*, id est, ad cælestem gloriam. Non dicit, vbi ego ero, significans se Deum esse, qui est in cælo, similiter animam eius beatam esse, & Deo frui. Veniet ergo minister me sequens, ad fruendum diuinitate mea, qua ego fruor. Si sequendus est Christus, igitur non licet se occidere. Christus enim mortem illatam passus est sponte, ipse vero sibi mortem non intulit. Vti igitur diximus, Circumcelliones hæc verba condemnant.

Si quis mihi ministrauerit, honorificauit eum Pater meus.

O Mira clementia, & humilitas Saluatoris nostri. Ne enim dedignaretur aliquis vocem audire ministerij. *Si quis mihi ministrauerit*, postquam dixit, qui me sequitur, illuc perueniet, vbi ego sum, verbum ministrandi repetit, & quod in eo offendere aures poterat, remouet. ac si diceret: dixi vobis: Si quis mihi ministrat. Non humile, & abiectum vobis hoc verbum videatur: quia qui mihi ministrat, a Patre meo, qui Deus est, honorificabitur. Si non vile, sed gloriosum est a Deo Patre honorificari, nec vile profecto, sed gloriosum valde, & honorificum est mihi ministrare. Honorat Deus ministros Christi, dum eos facit honorabiles, & in eam prouehit dignitatem, & altitudinem, vt honorificentur ab hominibus, & Angelis. Perpende in quantum honorem, & gloriam Apostoli sunt prouecti, vt piscatores, & humiles cum essent, ipsorum nunc imaginibus, & reliquijs Reges, & Principes genua flectant: dici non potest quanto honore in cælis, ab Angelis afficiantur, quàm honorifice a Deo ipso tractentur, quos filiorum sibi charissimorum, & nomine, & hereditate cumulauit: vt verum illud sit Ps. 138. Nimis honorificati sunt amici tui Deus.

Nunc anima mea turbata est.

Quo modo anima Christi turbata est.

HOrum & sequentium verborum connexio, & sensus maxime sunt consideranda. In cuius gratiam sciendum, horum Gentilium aduentum duo significasse, & repræsentasse Christo: vnum, gentium vocationem, & conuersionem ad fidem eius: alterum mortem ipsius imminentem, post quam erant vocandæ, & venturæ gentes. Occasione igitur aduentus, & repræsentationis huiusmodi,

iusmodi, Dominus duo etiam effecit. Vnum est de fructu isto futuro per mortem suam tractare:& hoc verbis præcedẽtibus fecit. Alterum est ad mortis suæ, & passionis iam imminentis considerationem se conuertere: & hoc nunc Ioannes describit. Præ desiderio autem subeundi mortem, per quam tot, ac tanti ferendi erant fructus, modo quodam eam præuenit excitans in se timorem, & horrorem ipsius, vt vel sic iam pati incipiat. Turbat ergo se timore mortis, & passionis:& turbatus verba hæc, & quæ sequuntur, pronunciat: *Nunc turbata est anima mea*. ac si diceret: Isti gentiles mihi suo aduentu mortem meam proximam prænunciant, & significant: idcirco nunc turbata est anima mea. Occasione ergo Gentilium eum videre cupientium, mortis, & passionis imminentis cõsiderationem assumit, seq. timore, & horrore turbat, & hoc præ nimio amore, & desiderio nostræ salutis, & gentium vocationis, velut pati, & mori gestiens. Hæc est connexio, & sensus verborum. Damascenus. lib. 3. de fide cap. 23. illud aduerbium, *Nunc*, significare affirmat voluntarias, & spontaneas Christi propassiones, ac si diceret. *Nunc*, quando volo, *Anima mea turbata est*.

Et quid dicam? Pater saluifica me ex hac hora, sed propterea veni in horam hanc: Pater clarifica nomen tuum.

Verba sunt ista Christi hominis timore, & turbatione, quam ipse voluntarie, & sponte assumpsit, commoti: indigent autem declaratione. Sciendum igitur, Christum præter diuinam, etiam humanam habuisse volũtatem, vt multa loca scripturæ, & ratio ipsa demonstrant. Humana autem voluntas, quam vt homo habebat, in naturalem, & indeliberatam diuiditur: non quòd hæ duæ sint voluntates cum vna sit potentia, seu facultas, sicut vnus est intellectus: sed ratione diuersorum obiectorum, modo naturalem, modo deliberatam appellamus. Naturalis quidem voluntas dicitur, quæ fertur in rem aliquam secundum se ipsam consideratam: deliberata vero, quæ fertur in rem non solam, sed cum circumstantijs suis per intellectum propositam: quod exemplo declaro. Mors ipsa, & passio considerari dupliciter potest. Vno modo vt mors, & passio est, & sic habet rationem mali: est enim quoddam pœnæ malum, nec secundum se appetibile est. Voluntas igitur, quæ in hanc rem sic consideratam fertur naturalis dicitur: & quia in hac consideratione mors quoddam est malum, voluntas auersatur mortem, & renuit eam. Potest iterum considerari apposita circumstantia, nempe esse hanc mortem secundum diuinam voluntatem, eãq. mũdi esse redemptionem, & hac ratione habet rationem boni, & voluntas eam acceptat. Illa dicitur voluntas naturalis, hæc deliberata, sæpeq contingit, vt quæ nolumus voluntate naturali, velimus voluntate deliberata. Christus igitur, vt in affectu suo non tantum sensitiuo, sed etiam rationali pateretur, & timorem, pauorem, tristitiam propter nos in se excitaret, vtebatur hac voluntate naturali: id est, sibi proponebat res eas, quæ timoris, & tristitiæ causę, & obiecta erãt, & hac ratione contristabatur, pauebat, & timebat. Vt autem Patri se conformaret, deliberata vtebatur, sicq. volebat, & prosequebatur, quæ naturali voluntate auersabatur: hanc autem luctam, & agoniam in se ipso exercebat propter nos. Verba igitur pręsentia sunt ipsius hominis positi in hac agonia: turbat se timore & dicit, *Quid dicam?* verbum est hominis positi inter duas voluntates in contrarias partes tendentes: naturali enim voluntate mortem auersabatur: at deliberata acceptabat. *Quid dicam?* id est, hęret anima mea hinc inde agitata: *Pater saluifica me ex hac hora*, vox est ex naturali volũtate procedens qua mortem, & passionem horribilem in se consideratam auersabatur, & timebat: idcirco petit a Patre liberari a morte. Saluum inquit me fac, ne in hanc horam veniam, at voluntas deliberata in aliam trahit partem: proponit enim ratio, mortem

In Christo voluntas naturalis, & deliberata quo modo se habuerint.

tem

tem hanc assumptam esse pro humana salute, & missum esse a Patre, vt morte sua saluet mundum: *Propterea*, inquit, *veni in horam hanc*, id est mors hęc redemptio est hominum, ad hoc veni, & missus sum a Patre. Sequitur voluntas deliberata: *Pater clarifica nomen tuum*, id est: mortem accepto, mori volo, pati placet. *Clarifica nomen tuum*, in morte & passione mea, quam libens subeo: ostende me esse filium tuum, sicut ante mortem innumeris, & mirandis tuę potentię operibus clarificasti. Hanc clarificationem petit non propter se, sed propter nos: quorum salus est ipsius clarificatio, vt innotescat nobis nomen eius. Hic est sensus legitimus.

ANNOTATIO VIII.

Reijcitur quorundam expositio.

THeophylactus aliter exponere superiora verba videtur, quæ expositio aliquibus placet hoc tempore, nempe vt Christus in timore positus proferat hæc verba, sitq. sensus: Quid dicam dicamne Pater saluifica me ex hac hora? minime: nam propterea veni in horam hanc.

Sed huic expositioni multa obstant. Primo nam ipsi legunt per interrogationem verba: *Saluifica me ex hac hora?* quæ tamen omnes textus Græci, & Latini sine interrogatione habent. Secundo, quia falsum efficiunt sensum, nempe, minime dicam saluifica me ex hac hora: immo dixit: Transeat a me calix iste, & ea voluntate cui timorem incutiebat, non acceptabat mortem, nec mori volebat. Constat autem in præsenti de ea voluntate habere sermonem: nam turbatus, & timens hæc priora verba pronunciat. Tertio, quia verba in hoc sensu non connectuntur apte: nō enim dicendum erat *Sed propterea veni*, sed, quia propterea veni in horam hanc. Quarto, quia hæc expositio non exprimit, quod vere erat in Christo, quando huiusmodi sibi propassiones excitabat, nempe actus voluntatis naturalis, & actus voluntatis deliberatæ, sequentes duas intellectus considerationes, nempe obiecti nudi, & obiecti circumstantijs coniuncti, vti in cōmētario explicuimus. Idcirco eam esse puto legitimam expositionem, quam Chrysost. homilia. 66. & Euthymius secuti sunt, quamuis non ita eam illustrauerint, vti nos fecimus. Eadem etiam est expositio Aug. tract. 52. quamuis connexio, quam Chrysost. & Aug. adferunt, non sit eadem cum ea, quam in commentario proposuimus, hæc tamen diuersitas non tollit sensus identitatem. Connexionem autem nostram legitimam esse putamus.

ANNOTATIO IX.

A Vides hic duplicem deprecationē, vnā de vitanda morte verbis illis expressam: *Saluifica me ex hac hora*, alteram de expetenda verbis sequentibus significatam: *Clarifica nomen tuum*, vtraque repetita est in horto. Luc. 22. Transfer calicem hunc a me, veruntamen non mea, sed tua voluntas fiat. Vtraque etiam est voluntatis humanæ, sed prior ratione affectus naturalis, posterior ratione voluntatis deliberatæ. B Illa conditionalis, *si vis*, inquit: hæc absoluta, *Non*, inquit, *mea, sed tua voluntas fiat*. Velle enim voluntatem Patris fieri, humanæ fuit voluntatis, sed deliberatæ. Idcirco ratione huius est exauditus, nō ratione illius: quia etiamsi petierit calicem transferri a se, sub conditione tamen petijt, & Patris voluntatem absolute fieri voluit, & rogauit. Propterea responsum est a Patre: *Et clarificaui, & iterum clarificabo*. C quæ responsio facta est deprecationi procedenti a voluntate deliberata.

Hinc facile est locum Pauli ad Hebr. 5. intelligere, loquens enim de Christo ait: Qui in diebus carnis suæ preces, supplicationesq. ad eum qui posset eum saluum facere a morte, cum clamore, & lacrymis offerens, exauditus est pro sua reuerentia. Preces, & supplicationes hæ sunt, quas & ratione naturalis affectus, & humanæ D seu deliberatæ voluntatis effudit. non est auté exauditus ea parte, qua mortem effugiebat, quod voluntate naturali petebat: sed qua parte expetebat mortem, fieriq. Patris voluntatem volebat, quod ex deliberata voluntate procedebat. hoc est, quod dicitur exauditus est pro sua reuerentia, id est pro voluntate, qua Patrem reueritus est, eiusq. voluntatem fieri rogauit, & voluit. Fuit enim maxima erga Patrem reuerentia, mortem, quam naturalis

talis volūtas summopere detestabatur, acceptare, pro voluntate Patris. Hic est sensus huius loci Pauli, quem ante nos protulit Photius apud Oecumenium in catena huius epistolæ: scio alios aliter exponere.

Ex ijs facile est respondere ad id, quòd supra cap. 11. proposuimus, & in hunc locum remisimus, nimirū, qua ratione Christus ibi dicat, *Scio, quia semper me audis*, cū non fuerit exauditus in oratione translationis calicis. Respondeo Christū exauditum fuisse in omnibus, quæ absolute petijt, non autem est exauditus in trāslatione calicis: quia non absolute petijt, immo petijt non exaudiri, sed patris voluntatem fieri. Vere ergo in omnibus exauditus est, etiam in illa trānslatione calicis: quia petijt eam sub conditione voluntatis paternæ, quæ voluntas nō fuit. Rursus petijt nō exaudiri ratione affectus naturalis, sed pro voluntate deliberata, quæ erat conformis paternæ voluntati.

Explicatur locus Ioannis.

Quo modo autem petierit cum conditione, qui nihil ignorabat, alterius est loci discutere. Errarunt enim hæretici antiqui ansam, & occasionem ex hoc accipientes impugnandi veritatem: cōtra quos Amb. lib. 2. de fide. c. 3. Basi. lib. 4. contra Euno. Aug. Epist. 121. cap. 14. docte responderūt. Hoc unum adiungam ijs, quę dixi, nempe Psalm. 21. prædictum esse, Christum non exaudiendum ratione humani & naturalis affectus: Clamabo, inquit, & non exaudies, & non ad insipientiam mihi. Quasi diceret: clamo & peto, quæ exaudiri nolo, quia clamo naturali affectu: deliberata autem voluntate volo Patris voluntatem fieri, ideo non est ad insipiētiam mihi. Sic septuaginta hoc verterūt, licet in Hebræo aliter nunc legatur: hunc locū Psalmi Iustinus in dialogo cū Trypho. de hac Christi oratione & petitione interpretatur.

Impugnantur hæretici antiqui.

Non est autem silentio prætereundum, quare Dominus affectu & voluntate hac naturali mortem vitare petierit. Communis quidem doctrina, & vera est: quia mortem ipsam tamquam malum quoddam, & acerbissimam pœnam, vt vere erat, considerabat. Hæc enim mali consideratio timorem, & tristitiam naturali affectui incutiebat, sicq. voluntas effugiebat, & auersabatur. Vltra hanc communem doctrinā, est alia interpretatio, quam adfert Orig. lib. 2. contra Celsum, exponēs enim illud Luc. 22. Transfer a me calicem, quod simile est huic: *Saluifica me ex hora hac*. sic inquit: Nō me fugit alia quoque interpretatio huiusmodi, quòd videns Saluator, qualia populus, & Hierusalem patientur in vindictam, a Iudæis perpetrati contra se facinoris, non ob aliud, quā propter beneuolentiam, qua populum illum prosequebatur, voluit vitare futuram passionē, dicens: Transfer a me calicem. quasi diceret; quandoquidem propter a me epotum supplicij calicem tota gens a te deseretur, precor Pater, si fieri potest, vt trāseat a me calix hic, ne populus meū propter audax in me facinus, a te deseratur. Hæc Origenes. non est hoc improbabile. Dominus enim potuit vltra mortis acerbitatem, hoc quoque considerare, quo se affligeret, quodque naturalis affectus auersaretur. Idq. confirmare possumus eo, quòd paulo ante hanc populi vindictam etiam obortis lacrymis deplorauerat, quando Luc. 19. videns ciuitatem fleuit super eam: & quando crucem baiulans Luc. 23. filias Hierusalem huius tantæ futuræ calamitatis admonuit: quippe qui nimium de ea dolebat. In huius confirmationem facit, quod Greg. Naz. Apolo. 1. & Hierony. Ion. 1. de Iona adnotarunt. Hic enim a prædicatione Niniuitarum gentilium fugiebat, quia reuelante Domino populi reprobationem, gentiumq. conuersionem significari sciebat. Dolebat autem, vt dicit Hieronymus, non quidem gentium saluti inuidens, sed populum suum perire nolens, fugiebatq. tantum malum in ipso significari. Hæc de Iona prædicti doctores tradunt, quod proposito præsenti non est dissimile. Ionas enim figuram mortis Christi gerebat, qui etiam in se præsignauit dolorem hunc, & affectus naturalis auersionem, qua Christus mortem, ne populus ita periret, auersabatur, & refugiebat: qua de causa dixit, & petijt: Transfer a me calicē, & *Saluifica me ex hora hac*, vltra causam a principio expositā, nempe passionis suæ acerbitatē.

Quare Christus petijt calicem a se transferri.

Quare Ionas fugit.

Venit ergo vox de cælo, dicens.

COMMENTARIVS.

NE audientes verba hominis turbari, & timentis, quamuis suam voluntatem diuino beneplacito conformantis errorem conciperent, merumq. hominē ceteris similem existimarent; vox opportune de cælo venit Patris dicentis, &

confirmantis, quod petebat, nempe clarificationem. Et attende diligenter, si solum consideres, quod petebat Christus, & quod responsum ei est, diuinitas Christi probari non videtur: nam homo merus petere potuit a Deo clarificationem, & vocem audire exaudientis. At dum Christus in sua petitione Patrem appellat, & a Patre exaudiri petit, responsio non solum indicat exauditum esse, sed esse Patrem, qui respondebat, & ipsum esse filium, qui Deum patrem vocabat. Nemo enim respondet alteri, nomine alieno vocatus: at Deus tamquam pater vocatus, respondet. Pater igitur erat, & est. Semper ergo Christus humilibus admiscet diuina, ne verbis hominis occultetur Deus. est autem particula *Ergo*, notanda: indicat enim consecutionem quandam, nempe quia filius petijt a Patre clarificari, idcirco vox de cælo venit significans clarificationem: In textu Græco non legitur illud, *Dicens*.

Et clarificaui & iterum clarificabo.

SIcut ante mortem, & passionem clarificaui, nempe dum operibus potentiæ & virtutis diuinæ (inquit Pater) ostendi te esse filium, ita etiam in morte clarificabo. Quod factum est, tum in ipsa morte, in qua signa miranda facta sunt in sole, & terræ tremore, lapidum concussione, veli scissione, & alijs; quibus multi commoti reuertebantur, & filium Dei confitebantur: tum etiam post mortem. Nam suscitauit eum Pater post triduum gloriosum, & immortalem: innumeraq. postea sunt facta filium esse Dei testificantia: idcirco dicit Pater, *Et clarificaui, & clarificabo iterum*.

ANNOTATIO X.

Quo modo clarificatus sit Christus a Patre.

CLarificatio est manifestatio quædam honorifica. Pater autem in Christo nomẽ suum clarificasse dicitur, quia se esse Patrem, illumq. filium suum esse, operibus diuinitatis suæ declarauit. Superius autem diximus Christum, quę diuinitatis suæ sunt, sæpe tribuere Patri, aperuimusq. causas, propter quas id sit factum. Clarificatio autem, quã his verbis exprimit Pater, & quam in præcedentibus petit filius, ea esse videtur, quæ in morte effecta est, quando signis multis, & miris eum, qui in cruce moriebatur, filium Dei esse ostendit. & sic interpretatur Euthy. At Chrys. hom. 66. exponit de his signis, & virtutibus, quæ factæ sunt post resurrectionẽ, per quas mundo manifestatum est nomen Patris, & Filij. Verius tamen exponemus, si de vtraque claritate intelligamus: petit enim, vt in morte clarificetur, & post mortẽ per resurrectionẽ, & alia multa, quibus gentibus, & populis nomen Dei innotuit in Christo, & per Christum. Et responsum accepit: clarificabo iterũ, sicut & prius clarificaui. Expositionẽ hãc id persuadet, quia ista verba, gentilium occasione dicta sunt, quibus nomẽ Patris etiã clarificari petit; quod post mortẽ factũ est. Cũ igitur & de morte, & de gentibus sit hic sermo, vtriusque clarificationis mentio videtur facta.

Turba ergo, quæ stabat, & audierat, dicebat, tonitruum esse factum: alij autem dicebant: Angelus ei locutus est.

COMMENTARIVS.

TVrba non omnis vocem distincte percepit: quidam enim sonitum magnum, tantum audierunt, idcirco tonitruum esse existimarunt. Alij distinctius percipientes voces humanas agnouerunt, & significationem non intelligentes Angelum ei locutum esse putarunt: in scriptura namque legerant, Angelos Prophetis locutos esse. Particula *Ergo*, consecutionem indicat: quia vox de cælo venit, idcirco quidam de turba tonitruum esse, alij veró Angelum locutum arbitrati sunt. Ex hoc contextu deducimus, quando Christo relatum est a duobus discipulis adesse gentiles, vt viderent eum, non eum fuisse in loco manifesto, vt videri ab omnibus posset: tamen egressum esse foras, vocemq. de

cælo

cælo tunc emissam. Argumēto id est, quod sequitur turbis enim dixit: Non propter me hæc vox venit.

Respondit Iesus, & dixit: Non propter me hæc vox venit, sed propter vos,

Breuissimis verbis vtrumque turbæ errorem remouet: dum enim vocem affirmat, tonitruum fuisse negat: dum non propter se venisse docet, sed propter eos, Angelum esse, qui ei locutus sit, inficiatur. Non enim, inquit, Angelo ego indigeo, qui mihi aliqua nunciet, qui omnia noui: non venit propter me, sicut veniebat propter Prophetas, ad annunciandum eis, quæ Deus volebat. At *Hæc vox non propter me venit, sed propter vos*, vt me esse Dei filium, & de cælo descendisse credatis. Ita Chrysostomus hom. 66. exponit, & recte nec Christus pluribus errorem remouet illorum, qui Angelum esse arbitrati sunt, satis esse iudicans, si modo credant se esse de cælo, & quæ facit, ex voluntate Dei facere, testimoniumq. de cælo accipere. Turba enim rudis, capax non erat tunc altioris doctrinæ. Verba tamen, quæ subiungit illum esse supra hominem indicant: multa autem facta sunt, quæ etiamsi, quando efficiebantur parum vtilitatis afferre videbantur: tamen postea ad fidem declarandam, & confirmandam maximum apportarunt emolumentum.

Nunc iudicium est mundi.

Primum opus, quo clarificatus est Christ°.

Exponit Dominus hanc clarificationem suam futuram per mortem, & passionem, quæ in tribus claris, & illustribus operibus consistit, quorum vnum his verbis exprimitur: *Nunc*, inquit, *Iudicium est mundi*, id est: adest iam tempus, quando morte, & passione mea ferenda est sententia pro mundo contra dæmonem, & iusto iudicio eripiendus homo, qui traditus prius fuerat dæmonis potestati, ab ipsius dominio, & subiectione, & imperio: qua liberatione ego a Patre clarificandus sum, dum mundus me suum agnoscet liberatorem, & saluatorem. Exactiorē leges in annotationibus duabus sequētibus declarationem.

ANNOTATIO XI.

Quo modo mundus iudicatus sit.

Vt autem, quod sit hoc iudicium, exacte manifestemus, sunt aliqua annotanda. Primo ex Augustino lib. 3. de lib. arbitr. cap. 10. vbi docet, quia homo a dæmone vinci se permisit, iuste a Deo ipsius dæmonis potestati traditum, & eius subditum esse imperio, ac dominio. Est autem potestas hæc dæmonis per peccatū in homines tanta, vt nemo hominum proprijs viribus se a peccato, in quod dæmon eos detrusit, valeat liberare: nec eius tentationibus in peccatum nouum impellentibus in vniuersum eripere: nec mortem, in quā per peccatum coniecit, superare. Hac ratione propter peccatum regnabat dæmon in hominibus iusto Dei iudicio.

Non autem hæc verba Augustini dicentis, iuste traditum esse hominem dæmoni, sic sunt intelligenda, vt iustitiam, aut ius habuisse dæmonem in hominem ex se ipso existimemus: nō enim habuit ex se, sed quia Deus iuste hominem ei tradidit, & potestatem in homine permisit. Quemadmodum cum iudex propter crimen homi-

Explicatur doctrina Augustini, & Gregorij.

nis tradit eum tortori, tortor ex se ius non habet in reum, sed iudex iuste illum tradit, & ex iudicis potestate tortor habet potestatem reum puniendi. Qua ratione etiā intelligendus est Greg. lib. 18. Mora. c. 3. dicens: potestatem dæmonis in hominem iustam esse, voluntatem tamen iniustā, nimirū, quia mala intentione punit hominem, quē Deus iuste ei tradidit puniendū.

Secundo annotādum est ex eodem Augustino eodem loco, & lib. 13. Trinitatis cap. 12. & 13. & Leone ser. 5. de passione Domini, ac Greg. lib. 17. Mora. c. 18. potuisse Deum liberare hominē ab hac dæmonis potestate, & imperio sua virtute, & potētia, intellige sine vlla iniustitia in dæmonem commissa. Si cut & Princeps post traditum reum tortori puniendum, nulla tortori facta iniuria, aut iniustitia liberare potest, & absoluere reum: tamen noluisse hac virtute & potentia vti: sed voluit potius agere rem via, & ratione iustitię. Perinde ac si dæmon propriam iustitiam in hominem habuisset, & iuste hominem suo

subdidisset imperio. Vt autem hoc fieret; homo factus est: & Christus homo factus, via & ratione iustitiæ mundum liberare de manibus, & potestate dæmonis cōtēdit.

Tertio est annotandum ex eisdem Doctoribus citatis hanc iustitiam, & causam in hoc esse positam: propter peccatū enim Deus dæmonis potestati hominem tradidit, donec autem in peccatores sæuit dæmon, diuinæ huius iustitiæ limites non trāsgreditur. At venit filius Dei homo factus, liber ab omni peccato, plenus innocentia, dæmoni non subditus: dæmon vero suæ concessæ potestatis terminum inique B transilijt. Sæuijt enim in Christū tentando, occidere procurando, quasi vnus esset de ijs, qui maxime sibi subditi erant, propterea dæmon damnatione factus est dignus. Causa igitur coram supremo agitur Deo: Christus homo ex parte vna, innocens, immunis ab omni peccato, dæmonis potestati non subditus: ex altera parte dæmon nullam in eum potestatem habens, tamen iniuste opprimens, tentans, occidens, & vt reum, iniquumq. ac sceleratum puniens. Propterea sententia fertur a Deo contra dęmonem: ea autem est, vt qui ma- C num immisit inique in eum, qui ipsius dominij non erat, dominio priuetur eorum, quos prius sub se habebat, sicq. iusto iudicio homo eripitur a dæmonis potestate per Christum, ferente sententiam Deo contra dæmonem.

Qualis sententia contra diabolum.

Ex his liquidus est sensus verborum. *Nunc, inquit, iudicium est mundi*: hominē enim mundum vocat. Iudicium mundi vocat sententiam iustam, quæ ferenda erat a Deo, quo mundus liberaretur, & eriperetur a dæmonis potestate: non ptopter iustitiam, & innocentiam mundi, quia reus erat: sed propter Christi iustitiā, & innocentiam, qui sibi mŏdum de dæmonis dominio ereptum applicuit, & iuri suo restituit, & tamquam ad rem iam suam pertinentem illuminare, cōuertere, & attrahere disposuit. Mors igitur Christi est, per quā iudiciū hoc est factū. & omne ereptū est dæmoni in hominē dominiū: qui enim ipsi adhærent, non necessitate, sed voluntate subijciuntur, cum in Christo liberationē habeant. & hic est legitimus sensus.

ANNOTATIO XII.

Aug. tra. 52. hoc iudiciū liberationem redemptorum a dæmonis potestate interpretatur: quos enim Christus sua morte redemit, a dęmonis captiuitate, qua per peccatum captiui tenebantur, eripuit. Chry. autem ho. 66. & Euthy. iudiciū hoc, punitionem dæmonis, & vltionem mundi esse affirmant: quia enim dæmon mortem Christo, cui non debebatur intulit, punitus est, punitioq. eius fuit vltio mundi: vltus enim est Christus mundum contra dæmonem, qui eum in peccatum detrusit, & per peccatum in mortem.

Expositiones Augustini, & Chrysostomi expenduntur.

Hæc omnia vera sunt, tamen non exprimunt sentētiæ proprietatem: nam liberatio fieri poterat ex potestate Dei, & nō secundum ordinem iustitię, sed solius misericordiæ: at hæc liberatio, de qua hic loquitur Christus, est ex iustitia facta. Præterea, punitio effectus est iustitię: prius enim est iudicare secundū iustitiā: nā ideo punitus est dæmon, quia iudicatus est secundū iustitiam. Idcirco vera, & legitima expositio mihi visa est, vt iudicium mundi dicatur sententia, quam tulit Deus secundum suam iustitiam contra dęmonem: liberando mundum, seu priuādo dęmonē dominio, quod exercebat in mundo propter iniustitiam, quam cōtra Christum commisit, vt in commentario expositum est.

Nunc princeps huius mundi eijcietur foras.

COMMENTARIVS.

Quid ex supradicto iudicio prouenire debebat, explicat, & hoc est alterum opus quo Christus est clarificandus a Patre. Sensus est, Ex hoc mundi iudicio, *Nunc*, id est, mea iam imminente morte, futuro, fiet, vt *Princeps mundi huius*, diabolus, qui sub suo dominio, & principatu mundum detinebat, eo priuetur, & mundus eripiatur, & in pristinam libertatem, quam ante peccatum habuit, restituatur: vt valeat iam Deo, non autem principi mundi inseruire. Hoc est principem eijci foras. Quis sit hic principatus diaboli, & quo modo sit eo priuatus, in annotatione proxima explicuimus. Nomine mundi omnem hominem intellige: quantum enim est ex parte peccati Adæ, omnes sub diaboli potestate, & principatu fuerunt: nemoq. potuit, nec a peccato se liberare: nec diabolo tentanti resistere: nec mortē, in quam diaboli inuidia inciderat, superare. Christus morte sua hoc iugū cōfregit: hūc principatū destruxit, a tam misera seruitute mundū eripuit. cetera in annotatione sequenti inuenies.

Secundum opus, quo clarificatus est Christ.

ANNO-

ANNOTATIO XIII.

De diaboli principatu.

Per principem huius mundi diabolum significari omnes Doctores affirmant, hoc quippe nomine sæpe appellatus est. Ioã.14. Venit Princeps huius mundi. Ioã. 16. Princeps huius mundi iã iudicatus est. Et in præsenti loco: *Princeps huius mundi eijcietur foras*. Quare autẽ dictus sit Princeps, & huius mundi, & quomodo sit foras eiectus, in his tribus exponendis non omnes sunt concordes.

Quare diabolus dictus est princeps.

Quantum ad primum Cyril. lib. 10. in Ioan. cap. 40. duobus modis hunc explicat principatum. Vnus est, eum dici principẽ, quia homines errantes, & decepti illum tamquam principem coluerunt, & venerati sunt: iuxta illud Psal. 95. Dij gentium dæmonia. Cum enim diabolus per superbiam principatum appeteret, nec in cælo habere posset, eum in terra quęsiuit, vt dicit Gregor. Nazian. in orat. de calamitatibus animę suę. Quem enim principatũ & excellentiam vere non habebat, fictam saltem, & in opinione hominũ præ superbia assequi studuit, & ideo totum orbem idolatria, & falsis cultibus, ac superstitionibus repleuit. & hic est eius principatus. Alter modus, quo princeps dictus est, prouenit ratione peccati. & hunc amplectitur Aug. lib. de Agone Christiano c.3. & Basi. hom. Quod Deus nõ sit auctor malorum. & hic est verus modus exponendi hunc principatum, atque his sententijs Euangelicis accommodatus.

Duo in principatu sunt potestas, & finis.

Pro cuius explicatione, licet iam superius multa dicta sint, id adnotandum superest: in principatu duo considerari. Vnũ est finis, quem Princeps intendit: alterum potestas perducendi ad finem eos, quorũ princeps est. Finis diaboli est, homines a Deo auertere per peccatum. Potestas autem est, qua eos tentat, inducit, & pertrahit ad peccandum. Ante redemptionis quidem gratiam, propter primi parentis peccatum, homines erãt sub dæmonis potestate, ita vt eos in peccata pertraheret, uoq. fini consentire faceret, cui nemo eorum resistere, nec se a peccato eripere valuit: hoc enim virtutis est Christi, per quã principatus diaboli destructus est. Quantũ autem est ex parte peccati primi hominis, nemo est nec fuit, qui hanc diaboli potestatem vincere potuerit. Hic est igitur principatus diaboli, & propter hoc dictus est princeps.

Quare diabolus huius mũdi princeps dictus est.

Quantum ad secundum, nempe cur huius mundi Princeps dictus sit, respondit Basil. hom. Quod Deus non sit auctor ma-

A lorum: per mundum totam hanc machinã sensibilem significari, cuius diabolum dictum Principem affirmat, quia in hoc solo sæculo, & mundo potestatem habet tentandi, & pertrahendi homines ad peccatum. Aug. tract. 95. in Ioan. per mundum homines malos significari asserit, in quos habet prædictam potestatem, quosq. Paulus Ephes. 6. tenebras appellat. Aduersus mundi, inquit, rectores tenebrarum harũ.

B Mihi legitima ratio, & significatio hæc videtur, nempe mundum homines omnes significare in peccato natos, & in peccatis viuentes: quantum enim ex parte primi hominis, vti diximus (remota, seu non considerata gratia redemptoris) omnes sunt peccatores, nasci in peccato, & viuere in peccato necesse erat: nemoq. diaboli laqueos, & imperium effugere poterat, nec se de manibus illius liberare. Eius enim potestati propter illud peccatum, iusto suo iudicio Deus omnes homines illi tradi-

C dit. Et hoc est, quod scriptura sępe dicit, & pronunciat sine limitatione omnes esse peccatores. Rom. 3. Causati sumus Iudęos, & Græcos omnes esse sub peccato, sicut scriptum est, Nõ est iustus quisquam, non est intelligens, nõ est requirens Deũ: omnes declinauerunt, simul inutiles facti sunt, non est, qui faciat bonum, non est vsque ad vnum. Et iterum: Omnes peccauerunt, & egent gloria Dei. Galat. 3. Conclusit scriptura omnia sub peccato, vt pro-

D missio ex fide Iesu Christi daretur credẽtibus. Rom. 11. Conclusit Deus omnia in incredulitate, vt omniũ misereatur. Principatus ergo diaboli est in omnes homines, quãtum est ex parte hominum. Hunc principatum Christus destruxit, ab hoc nos eripuit, & ad se transtulit. In præsenti igitur loco consideratur, quod est ex parte hominum, & ex parte peccati, & sic dicitur mundi huius princeps diabolus.

Hæresis antiqua refutatur.

E Cauenda est autem hæresis antiqua asserentium, diabolum dici principem huius mundi, quia vere est Dominus & factor harum rerum sensibilium. Quę heresis fuit Carpocratis, vt refert Irenæus lib. 3. cap. 24. idemq. affirmarunt Manichæi, vt scribit Aug. lib. de heresi. cap. 46. vanissima est, & blasphema horum doctrina, quam satis aperte confutat illud Ioan. 1. Omnia per ipsum facta sunt. Et illud Psal. 94. Ipsius est mare, & ipse fecit illud, & aridam fundauerunt manus eius.

Quo modo diabolus sit principatu priuatus.

Quantum ad tertium, nempe quo modo foras sit hic princeps eiectus, Augus.

tract.52.& Grego.lib.17.Mora.cap.20.sic exponunt nempe diabolum eijciendū de cordibus fidelium, ne animas per peccatū possideat, sed tantū exterius tentet. Hæc expositio nec satis aperta, nec perfecta videtur: ideo in huius rei declaratione aduerte, eijci diabolum seu principem huius mundi foras non aliud esse, quam principatu suo, quem in homines propter peccatum exercebat, priuari, & spoliari. Duo autem in principatu considerari possunt, nempe, potestas, & possessio. Sūt enim hæc valde distincta Contingit enim aliquem possidere Regnum non suum, tuncq. hic possessionem non autem potestatem habet: ille autem, qui Dominus est, potestatē habet, non possessionem. Priuari ergo principatu euenit quando vtrumque, aut vnum illorum aufertur. Per Christi ergo aduentum diabolus fuit toto suo principatu priuatus quantū ad potestatem, quam in homines ratione peccati obtinebat, non solū respectu fidelium & iustorū, qui in Christo adhærent, sed respectu omnium etiam peccatorum, & infidelium. Nam per Christum facta est libertas, & potestas cuilibet peccatori & infideli a peccati statu emergendi, & diaboli tentationi resistendi, ipsumq. vincendi, non vt ante, nempe seclusa gratia redemptionis, quando necessario sub peccato tenebatur, & in peccatū trahebatur. Vnde per Christum, iugum, & seruitus, & dæmonis potestas fracta, & ablata sunt: & quantum est ex parte Christi, omnes liberati sūt, & erepti a dęmonis principatu. Sicut si quis supremus Princeps absolueret subditos, & vasallos alterius inferioris Principis a iuramento, & obligatione subiectionis, diceretur vere potestatem Principis inferioris destruere, & priuare eum principatu, forasq. eijcere, quantum ad dominium, & potestatē: quamuis multi illorum manere vellent sub eo, quia iam non ex necessitate, nec ex subiectionis obligatione, sed spontanee illi manerent. Sic Christus diaboli principatum destruxit, & foras eum misit, quantum ad potestatis rationem. Non ergo iam homines sub iugo peccati sunt, nisi qui volunt, cū a Christo virtus & gratia liberationis volentibus sit oblata. At quantum ad possessionem non est penitus foras emissus & eiectus: quia multi adhuc manent, & manebunt sub peccato, & infidelitate, quia volunt: noluit enim Deus inuitos liberare. Hinc est, quod regnū diaboli non est destructum quantum ad possessionem omnino. Est tamen magna ex parte, etiā quantum ad possessionem, suo principatu diabolus priuatus & eiectus per Christi aduentum: nam fere orbem totum possidebat idolatria & cultu diaboli per totū orbem grassante. At per Christi aduentū, regna plurima & prouinciæ, eiecta idolatria & impio cultu, Christi religionem cōplexæ sunt; in quibus & quantum ad potestatem, & quantum ad possessionem eiectus est foras diabolus, & quotidie eijcitur, & eijcietur. quod si in his diabolus aliquam exercet potestatem tentandi, & inducendi ad peccatum, iustos enim etiam tentat, hic profecto non est principatus, sed seruitus diaboli. Ipse enim inseruit iustis, & exercet eos. dum tentat; dumq. occasionem subministrat maioris meriti, & coronæ. De qua re legendus est Ambr. lib. 1. de pœniten. cap. 13. quod si aliquos ruere facit, nec id est potestatis, & principatus, sed voluntatis hominis illi cedentis: per redemptionis enim gratiam instructus erat, vt non succumberet.

Vnum his posset aliquis obijcere, quod erit ad maiorem huius rei declarationem. Nonne ante aduentum Christi hæc dæmonis potestas destructa fuit, cum fuerint multi iusti & sancti homines, cur dictum est igitur: *Nunc princeps eijcietur*, quasi nō ante eiectus fit? Respondeo quotquot iusti fuerunt ante aduentum, propter Christi redēptionem futuram tales facti sūt, & dęmonis potestas etiam a mundi principio fuit destructa, propter Christū venturum; dicitur tamen eiectus diabolus nunc in aduentu & morte Christi, vt significetur ipsum Christum esse causam veram, propter quam illius potestas destrui incœpit. rursus quia quātum ad possessionem multo latius & efficacius erat eijciendus diabolus per prædicationem Euangelij propagandam per totum mundum, & per vberiorem gratiam omnibus offerendam, & impartiendam post Christi aduentum.

Quare in Christi aduentu diabolus dicat fit a suo principatu expulsus.

Et ego, si exaltatus fuero a terra, omnia traham ad meipsum.

COMMENTARIVS.

Tertium opus, quo clarificatus est Christus.

HOc est tertium opus, quo clarificandus est Christus. & est sensus, diabolo per iudicium eiecto, & a suo principatu expulso, ego traham ad me omnes, & mundum ipsum in meam potestatem, & principatum conuertam, vt iam non ille,

ille,sed ego sim huius mundi princeps. Matth. 12. quomodo potest quis intrare in domum fortis,& vasa eius diripere, nisi prius alligauerit fortem, & tunc domum eius diripiet? hoc autem fiet, si exaltatus fuero, id est quando in cruce moriar:morte enim mea hic principatus accedet mihi. Isa. 9. Factus est principatus eius super humerum eius. Christi ergo morte & iudicium mundi, & eiectio diaboli,& tractio mundi ad ipsum Christum simul facta sunt. Ordo inter hæc est, non temporis, sed causæ & effectus. Ex morte enim processit iudicium: ex iudicio dæmonis expulsio: ex hac vero mundi ad Christum attractio.

ANNOTATIO XIV.

Quomodo Christus exaltatus, omnia ad se traxerit.

PArticula *Si.* Græce *ἐὰν* non conditionem,sed tẽpus significare loco , *Cum*, seu , *Quando* . notat Aug.tract.52. immo Cypria.in expositione Symboli ibi (resurrexit a mortuis) & Ambro. serm. 12. in Psal.118.legunt,*Cum exaltatus fuero.* Eadem particula *Si*,etiam aliud significat,nẽpe causam:mors enim quædam fuit causa, per quam,& propter quã ad se traxit omnia. Quantum autem ad rem pertinet, nõ est paruæ difficultatis verum & legitimum sensũ attingere huius sentẽtiæ, *Omnia trahã ad me ipsũ:* dubiũ enim est, quæ sit ista tractio,& quomodo sit generalis omnium.

Senserunt antiqui Patres hanc difficultatem,& varie soluerũt. Primo loco Iustinus in explicat. quæstio. genti. respo.29. Si omnes,inquit , ad se tracturũ Dominus Christus,postea quã exaltatus esset,promisit,cur non omnes ad fidem eius confugerunt? Respondet sic:ex fine suo omnis sermo iudicatur,finis autem huius verbi,omnes ad se esse tracturum,tunc aderit, cum omnem principatum,potestatem,& virtutem sustulerit. 1. Cor. 15. hæc Iustinus,qui hanc sententiã in fine sæculi implendam censet,quando iudicaturus veniet omnes.

Secundo loco Augustinus tract. 52. in Ioan. tres responsiones adhibet huic difficultati. Prima est,si legamus,*Omnia*, ita vt generalis hæc particula nõ ad personas sed ad integritatẽ partium referatur,nimirum non quod omnes traxerit homines , omnes partes hominis,nempe carnem,animam,& spiritum,seu mentem,omnia hæc tracturum se promittit. Altera responsio, est,si legamus *Omnes*,& ad personas referatur,tunc de prædestinatis censet intelligẽdum,quos omnes ad se trahet Christus , cui expositioni consentit Gregor. lib. 6. Epist.15.& hom.22.in Euange. Tertia est, si legamus *Omnes*,sed vox communis non ad singulas personas , sed personarum genera referatur,nimirum quia ex omni natione,sexu,statu , conditione personarum multi tracti sunt,quomodo illud dicimus, omne animal fuisse in arca Noe , quia ex qualibet specie fuerunt . Sic Augustinus huic difficultati satisfacere visus est.

Tertio loco Ambro. Epist. ad Rom.c.1. aliter exponit dicens : *Omnia traham ad me.* id est , omniũ cognoscar Dominus. allegat illud Ioan.8.& in simili sensu:Cum exaltaueritis filium hominis , tunc agnoscetis,quia ego sum.

Quarto loco idem Ambro. serm. 12. in Psal.118.aliter exponit. Aduerte, inquit, quemadmodum trahat ad se , Pater volo vt vbi ego sum , & isti sint mecum. Ioann. 17.& ad latronem Luc.19. Hodie mecum eris in Paradiso. Aduerte quomodo omnia trahat,exaltatus est in cruce, & totus credidit mundus. hæc Ambro. vt autem ex sequentibus eius verbis constat, mundũ totum appellat Iudæos, & Gentiles, quibus est Euangelium annunciatum:quamuis nõ singuli horum crediderint.

Quinto loco Leo serm.13. de passione hanc vniuersitatẽ multo aliter interpretatur . Refert enim ad figuras,& prophetias sic dicens: Dicente Domino , *Cum exaltatus fuero,omnia traham ad me*, nihil legalium instructionũ,nihil propheticarũ , recedit figurarum,quod non totum in sacramenta Christi transierit:nobiscũ est signaculũ Circumcisionis, sanctificatio charismatum, consecratio Sacerdotum: nobiscũ puritas sacrificij,Baptismi veritas, honor templi,vt merito cessarint nuncij, postquã nunciata venerunt. hæc Leo.& in Serm.8. de passione amplius dilatat hanc sententiam,nempe ad omnia etiam elemẽta,quę in Domini passione signa dederunt. Terra enim tremuit,sol obscuratus est, velũ tẽpli scissum est . Extendit etiam ad totum mundum , qui fidem Christi recepit . Existimo hunc insignem Doctorem maximum fundamẽtum suæ expositionis fecisse, quia dictum est *Omnia* , & non *omnes.*

Sexto loco Cyprianus in expositione symboli in illo articulo:Resurrexit a mortuis, quamuis de generali voce huius sententiæ

tentiæ nihil dicat; tamen tractionem extēdit ad mortuos, sic dicens: Redijt victor a mortuis, inferni secum spolia trahens, eduxit eos, qui tenebantur a morte sicut & ipse prædixerat, vbi ait: *Cum exaltatus fuero a terra omnia ad me traham*. hæc Cyprianus. Chryſ. & Euthy. tractionē de fide interpretantur. similiter Athana. in ſerm. de paſsione Domini. & Baſil. hom. in Pſal. 45. in illud: Exaltabor in gentibus, & exaltabor in terra, de generali vocabulo nihil dicūt. Hæc ſunt, quæ antiqui Patres in explicandis his duobus, nempe tractione, & vniuerſitate dixerunt: quos ex allegatis conſtat varios inter ſe fuiſſe.

Auctoris ſententia. Adiungam quæ mihi uiſa ſunt probabiliora iuxta ea, quæ in commentario expoſita ſunt. Illud primum adnotandum eſt Græce non legi *Omnia*, ſed *Omnes*, vt ad perſonas referatur, & quamuis legeretur *Omnia*, perſonas nihilominus, & homines ſignificaret. Hanc enim phraſim ſcripturæ eſſe conſtat. Ioan. 6. Omne quod dat mihi Pater, ad me veniet. Ioan. 17. Omne quod dediſti ei, det eis vitā æternā, Ro. 11. Cōcluſit Deus omnia in infidelitate. Gala. 3. Concluſit ſcriptura omnia ſub peccato. Quibus i locis certū eſt ad homines referri, ac ſi dictū eſſet: omnes homines cōcluſit ſub peccato, aut infidelitate. ita hoc loco *Trahā omnia*, id eſt, omnes homines ad me

Hoc ſuppoſito exiſtimo hanc tractionē connexam eſſe eum eiectione ſeu expulſione principis huius mundi, eo enim eiecto, & priuato ſuo principatui mundus totus, nempe omnes homines, quibus diabolus dominabatur, tranſierunt in principatum, & Regnum Chriſti: tam credentes & boni, qui Chriſtum ſecuti ſunt, & diabolū deſeruerunt, quam mali, & infideles, qui diabolo volentes adhæſerūt. Omniū enim eſt Dominus & princeps Chriſtus, quamuis qui diabolum ſequūtur, ſint velut ſubditi rebelles & inobedientes, non tamen propterea deſinunt eſſe ſerui Chriſti, & ad ipſius iuriſdictionem pertinere: quia omnium eſt redemptor, & omnium peccata in ſe punienda ſuſcepit; omnibus libertatem, quantum eſt ex ſe obtinuit, &

A omnes tandem a morte reuocabuntur. 1. Corin. 15. Sicut in Adam omnes moriuntur, ita & in Chriſto omnes viuificabūtur; propterea omnium erit Iudex, & omnis caro ad eum veniet. Nam omnis carnis Princeps eſt & Dominus: omnia ergo traxit morte ſua, quia omnes homines de ſuo fecit principatu, & ſeruos ſibi cōſtituit, ſoluto pro eis pretio, & diabolo iudicato, damnato, & ſpoliato. De hac generali omnium comprehenſione eſt illud Ioan. 17. Sicut dediſti ei poteſtatem omnis carnis; poteſtatem habet omnis carnis, id eſt, omB nium hominum tamquam redemptor, princeps Dominus, & iudex eorum. Non enim malos punire, & bonos remunerari poſſet, niſi principatus eius generalis eſſet, & omnes ad ſe traxiſſet, & ſuos feciſſet transferens ad ſe, quos diabolus ſub ſuo principatu habebat. Sic eſt iſta tractio, & generalis exponenda. Multos quidem, immo innumeros ex his traxit etiam ad ſe conuertendo & illuminando, & perficiendo, qui partes eius ſequuntur, & amici ipC ſius ſunt. Alios non ſic traxit tamen traxit etiam eos, quia ſeruos ſibi fecit, poteſtatē veniendi ad ſe eis obtinuit, & denique ad ſuum tribunal omnes a morte ad vitā reuocatos iudicādos trahet. De qua generali tractione illud eſt Ioan. 5. Omnes, qui in monumentis ſunt, audiunt vocem filij Dei, & procedent, qui bona fecerunt in reſurrectiouem vitæ, qui vero mala egerunt in reſurrectionem iudicij. Omnes tamen audient vocem eius, quia omnes vocandi, omnes trahēdi, & iudicādi: ſicut omnes redempti, omnes ſerui illius facti ſunt. Hæc de huius ſententiæ explicatione. Supereſt D vnum dubium, quod Iuſtinus & Chryſoſtomus locis citatis proponunt. Cū enim hanc ſententiam exponerent de tractione ad fidem, oppoſuerūt, quod dictum eſt Ioā. 6. Nemo poteſt venire ad me, niſi Pater meus traxerit eū, dicentes: ſi Pater trahit, quomodo nūc dicit ſe tractururū? Reſpōdent eſſe vnā & eandē tractionē vtriuſque, cū vna ſit eſsētia, & virtus: quos enim trahit Pater, trahit etiā Filius, vnde nō ſūt cōtraria hæc loca. Vera eſt ſolutio & doctrina.

Hoc autem dicebat ſignificans, qua morte eſſet moriturus.

COMMENTARIVS.

EXplicat Euangeliſta verbum illud Chriſti, *Si exaltatus fuero*, dicitq. eo uerbo ſignificare Dominum uoluiſſe mortem crucis, quam ſubiturus erat; quod fecit Euangeliſta, vt oſtenderet Chriſtum præſciuiſſe omnia, nihilq. ei præter opinionem, & ſcientiam eueniſſe: ſciebat enim ſe mortem & mortem crucis

crucis passurum, ne quis Paganus diceret: Si sciuisset talem mortem sibi inferendam, non se exposuisset, nec tradidisset illorum manibus: at non sic factum est. Sciebat enim se in cruce exaltandum.

ANNOTATIO XV.

Refutatur Celsus Iudæus.

Celsus, vt auctor est Orig. li. 2. con. eũdem, Christũ imprudentiæ, aut impotentiæ arguebat, quòd præscius talia nõ vitauerit. Si enim præsciuit, inquit, aut vitare potuit, aut nõ: si potuit & nõ vitauit, imprudens fuit: quod si nec impotẽs, nec imprudẽs fuit, cõsequitur nõ præsciuisse, quæ passurus erat. At iste impius Iudæus errauit. Præscire enim mala pœnæ & nõ vitare, etiã cũ facultas adest, nõ semper est imprudentiæ, sed aliquãdo sapientiæ, & prudẽtiæ. Mala enim pœnæ, quæ propter honestũ conseruandũ, & promouendũ sustinẽtur, nõ vitare, laudabile, honestũ, & prudentiæ opus est. Cũ igitur mors Christi in Dei gloriam, mundi salutẽ, ipsius Christi nominis exaltationem, cederet: etiã præscium non vitasse, cũ posset, summæ sapientiæ fuit. Fortis etiã vir propter honestum, subit pericula grauia, etiã præscius futurorum, etiamsi vitare possit, sed cum dedecore & vitio timiditatis: mauult enim fortiter agere etiam mortem subeundo, quam vitam conseruare inhoneste, & indecore, & hoc laudabile est. Origenes exẽplis Philosophorũ contra Celsum agit, tamẽ quæ dicta sunt, satis ad respõsionẽ ineptæ, & impiæ huius obiectionis sufficiunt.

Respondit ei turba: Nos audiuimus ex lege, quia Christus manet in æternum, & quo modo tu dicis: Oportet exaltari filium hominis? Et quis est iste filius hominis?

COMMENTARIVS.

INtellexit turba de morte sua loqui Christum, idcirco obijcit eum contraria, & pugnantia loqui. Et est sensus: Tu dicis, & prædicas Christum te esse, & ex alia parte exaltandum, & mortem subiturum affirmas: hæc simul stare non possunt, nam ex lege habemus Christum in æternum mansurum, lex autẽ vera est. Quòd si respondes, quando dicis oportere exaltari filiũ hominis, te non esse hũc filium hominis, quis igitur iste sit, aperi nobis: modo enim dicis te exaltandum: modo exaltandum filium hominis. Legem isti appellant diuinam scripturam complectentem legem, & Prophetas, vt diximus cap. 10. Multis autem in locis hæc Christi æternitas prædicta est. Ps. 72. Sit nomen eius benedictum in sæcula, ante solem permanet nomen eius. Ps. 109. Tu es Sacerdos in æternum. Dan. 6. Potestas eius, potestas æterna, & regnum eius, regnum omnium sæculorum. Sũt multa huiusmodi testimonia, sed isti cæci non considerarunt, etiam in lege eius exaltationem prædictam. Ps. 21. Foderunt manus meas, & pedes meos. Isa. 53. Si posuerit pro peccato animam suam. Dan. 9. Occidetur Christus. Nec intellexerunt hanc mortem non repugnare eius æternitati, nec regni perpetuitati. Nam citò resurrexit, morte in sempiternum victa: nec nouerunt hunc filiũ hominis esse simul filium Dei, exaltariq. secundum hominis, non autem secũdum Dei naturam, nec morte ipsam personam eius perire, quæ semper erat. Vna igitur veritate intellecta, ceteris ignoratis, mentes eorum confusæ erant.

ANNOTATIO XVI.

Per verbum exaltari qd turba intellexerit.

AVgu. tract. 52. turbã mortẽ crucis per verbum exaltationis a Christo fuisse significatam, intellexisse, malitia eis ministrante intellectũ affirmat: mortem enim crucis ei machinabãtur, idcirco facile intellexerunt. Aliqui recentiorũ consentiũt turbã mortem crucis intellexisse, causam tamen eã esse putant, quia verbo tali mors crucis appellari solebat: quæ ratio mihi non probatur. Tunc enim Christi verba aperte crucis mortẽ indicassent: at Euangelista non aperte significatã, sed insinuatã

docet. Hoc enim intendit Ioannes docere, cũ dicit: *Hoc dixit significans, qua morte moriturus esset.* Si enim expresse id dixisset, non erat cur Ioannes hoc adiungeret, & interpretaretur. Euthymius asserit, & Chry.ho.67. sensisse videtur, turbã mortẽ concepisse ex hoc verbo, non tamẽ mortis genus. Cum enim diceret exaltationem a terra, e viuis excessum existimarũt. Idcirco respondent: Quo modo si Christus est, exaltabitur? quia Christus non moritur, sed manet in æternũ. Nec hoc mihi probatur: nam quo verbo mors, eodem genus mortis intelligendũ erat. Nam si ex verbo exaltandi, mortem turba concepit, simul genus mortis intelligere oportebat. Probabilius igitur est, quod Aug. dicit, hoc tamen adiecto, turbã intellexisse mortis genus non ex malitia propria, sed quia sciebant ex vna parte Pharisæos, & Principes illius vitæ insidiari, ex altera verbum hoc exaltandi audiebant, ex vtroque simul nouerunt Christum de crucis morte loqui.

Turba, qua ratione retulerit, quæ Christus non dixit.

At grauius dubiũ est, qua ratione turba retulerit, quæ Christus nõ dixit: nõ enim legimus Christum dixisse, oportere exaltari filium hominis. Respondent aliqui, Christum solitũ esse vti hoc vocabulo, *Filius hominis:* propterea isti nunc repetũt. Sed hæc responsio videtur improbabilis. Nisi enim nũc Christus protulisset verbũ. *Oportet exaltari filium hominis*, non id tã asseueranter opposuissent, dicentes: *Quomodo dicis, oportet exaltari filium hominis? & quis iste filius hominis?* Idcirco respondeo Ioannem seruasse morẽ scripturæ frequentem: quando enim bis aliquod verbum pronunciatur, nempe a dicẽte, & referente, non solet nisi semel describere: aliquando in persona dicentis, aliquando in persona referentis, per vnum insinuans alterum. Exemplum habemus ex ipso Ioanne ca. 11. Dixit Martha: Magister adest, & vocat te: tamen nõ legimus vocasse, sed dum describit verbum Marthæ, insinuat Christum dixisse prius: Voca sororẽ tuã. Ita nũc verbis hisce indicat Christum dixisse: *Et ego si exaltatus fuero a terra omnia traham ad me. Oportet exaltari filium hominis.* quod verbum, quia repetendum erat, Ioannes prætermisit, donec turbam verbum Christi repetentem referret.

Dixit ergo eis Iesus: Adhuc modicum lumen in vobis est. Ambulate dum lucem habetis, vt non vos tenebræ comprehendant.

COMMENTARIVS.

Noluit Dominus eorum soluere obiectionem, sed ad simplicem, & sine cõtradictionibus fidem sibi, verbisq. suis præstandam exhortatur: terrorem eis incutiens, cito ipsis defuturum magisteriũ, & doctrinam veritatis; periculoq. expositos esse incidendi in tenebras spirituales ignorantiæ, & erroris. Et est sensus: Adhuc modicum tempus superest, in quo lumen est in vobis, nempe, qui vos veritatem doceat, & viam vitæ vobis tradat. Ambulate igitur, dum hanc lucem vobiscum habetis, ne si hoc modico tempore, quo vobiscum lux est, veritatem recipere neglexeritis, incidatis in tenebras, a quibus vos non liberabitis vmquam: comprehendent enim vos. Hic est sensus. Se Christus lumen appellat, quia veritatem, & viam salutis docet. Modico tempore in illis futurum lumen dicit, quia per mortem iam proximam amplius eum visuri non erant; nec vocem eius audituri. Et quãuis magisterium non defuit, quandoquidem Apostoli prædicarunt, & multos docuerunt, & conuerterunt: tamen id non impedit, quominus ipsi se exposuerint periculo incidendi in tenebras, & errores, & multi etiam ex his, quia lumen hoc neglexerunt, in cæcitatem, & errorem mentis abire permissi sunt: seductiq. a suis Pontificibus in sua cæcitate perierunt. Quamuis enim Deus peccatoribus multis parcat, tamen recte eis dici solet: ne legem Dei contemnatis, ne æterna mors vos comprehendat. Certa autem res est, multos eorum, qui Christo prædicanti, & miracula facienti credere noluerunt, post mortem ipsius iusto Dei iudicio in reprobum datos esse sensum, & obstinatiores factos in sua cæcitate & malitia, a tenebris cõprehensos periisse. Et hoc est, quod Dominus eis nunc prædicit, & vt præcaueant, monet.

ANNO-

ANNOTATIO XVII.

Christus lumen.

AVg. tract. 52. Superiorẽ sententiã aliter exponit, vt modicum sit adiectiuũ luminis, sitq. sensus: *Adhuc modicum lumen est in vobis.* Nam Christum in æternũ mansurum scitis. Ambulate dũ lumen habetis. At hæc expositio Græcis verbis accõmodari non potest: ibi enim legimus: Adhuc modicũ tẽpus. & sic Chryso. Theophy. & Euthy. legunt, & exponunt. & quãuis non legeremus tempus, sed solũ modicum: ad tẽpus referendum esset, nec coniungi lumini deberet: nam est cum articulo Græco, qui adiectiuum illud ei cohęrere obstat. Lumen igitur ad Christum referendũ est, qui lux est veniens in mundũ, & illuminans omnem hominem. Annotat autem Chrysost. ho. 67. lumen dici hoc in loco, vt mortem suã translationem quandam esse significet: vt enim Sol non perit, quãdo ab Orizõte recedit, ita & Christus post mortẽ manet: nã persona æterna est.

Hæc doctrina vera est: quantum tamen ad sensum attinet, lucẽ se Christus appellat propter doctrinam, & prædicationem, qua homines ad æternam vitã instruebat. Quod autẽ sit hoc modicum tẽpus, Chrys. ho. 67. explicat esse totum tẽpus vitæ huius, etiam post Christi mortẽ. Multi enim, inquit, conuersi sunt post Christi mortẽ: sensus ergo talis est. *Adhuc modicum tempus lumen in vobis est*, id est, dum hanc

A vitam agitis, hoc tẽpore ambulate: at rectius Euthymius de tempore modico exponit, quod supererat vsque ad passionem eius, vt sit sensus. Adhuc modico tẽpore ego vobis salutis viam demonstro, & vos instruo: ambulate dum me habetis præceptorẽ, & doctorẽ, ne me discedente visibiliter a vobis, ab alijs seducamini, & tenebræ vos cõprehendant. Nec argumentum Chrys. efficax est. Fateor enim esse multos cõuersos post Christi recessum ad Patrẽ: multos tamen excæcatos, & in sua infide-

B litate obstinatos perijsse, negare nõ possumus. Qui vero Dei gratia, & misericordia resipuerunt, quantũ ex eorũ parte fuit, periculo incidẽdi in similes tenebras se exposuerũt. Dominus igitur periculi eos admonet, quod re vera magnũ erat, dũ præsenti Christo credere noluerũt. Cõnexionẽ autẽ huius sententiæ cũ superiori sic explicat Chrys. vt Christus velit significare mortẽ suã nõ obstare, quominus maneat in æternũ, sed dura mihi videtur: non enim opus

C erat tunc tanta exhortatione, quanta vsus est Christus in his verbis. Propterea cõnexio, quæ in cõmẽtario posita est, legitima videtur: monet enim eos, vt depositis obiectionibus, & cõtradictionibus, credãt verbis eius, caueantq. valde, ne si hoc negligant facere, cito in tenebras labantur spiritus, a quibus numquam liberentur.

Et qui ambulat in tenebris, nescit, quo vadat.

COMMENTARIVS.

NOn parũ damni, & detrimenti est a tenebris comprehendi. Vt enim, qui in tenebris exterioribus ambulat corporaliter, nescit, quo vadat: non enim videt viam, in qua ambulat, & dum existimat se tendere domum, incidit in præcipitium: qui enim viam non potest discernere, nec terminũ cognoscit. Sic qui ambulat in mentis errore & ignorãtia, nescit, quo vadat: existimat enim se viã, & iter facere salutis, & tamen iter est mortis. Timendum est igitur in tenebras labi mentis, imminet enim mortis æternæ periculũ. Attende, qui in errore, & infidelitate est, ipse quidem ignorat, quo vadat: nam putat se peruenturum in salutis portum, & tamen mortem inueniet: at fidelis, qui in luce ambulat, recte scit quo ille vadat. Nos enim scimus, qui infideles omnes finis expectet: pereunt enim omnes, qui veram fidem non habent.

Dum lucem habetis, credite in lucem, vt filij lucis sitis.

ECce alterum argumentum, quo vt sibi credant, suadet Dominus: primũ erat, ne in tenebras incidant, nesciantq. quo vadant, quod ad timorem pertinet:

hoc secundum amoris & spei est ex fructu lucis: *Dum*, inquit, *lucem*, id est, me inter vos *Habetis, in lucem credite*, eritisq. filij lucis, id est, filij videntes, quo, & qua ambuletis. Filium lucis appellat videntem, qui oculos habet lucidos, vt videat, & tenebras expellat: non enim satis est habere oculos, nisi lumen adsit. Filius ergo lucis est, qui videt: habet enim oculos sanos, & in luce versatur. Insinuat etiam hoc verbo Dominus, credentes in se filios Dei fieri, iuxta illud Io. 1. Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri. Si igitur Christus Deus, & lux est, qui in eum credunt, filij Dei, & lucis sunt: eamq. lucem participabunt, quam Christus habet.

Hæc locutus est Iesus, & abijt, & abscondit se ab eis.

QVo abierit Matth. 21. explicuit: Relictis, inquit, illis abijt foras extra ciuitatem in Bethaniam, ibiq. mãsit: mane autem reuertens in ciuitatem esurijt. His enim paucissimis diebus Dominus extra ciuitatem nocte recedebat, ne ante tempus a Iudęis caperetur, mane autem reuertebatur. Iudęi enim metu turbę propter miraculum Lazari, non audebant in die eum comprehẽdere. Similiter, quia conati erant alias eum capere in die, & non potuerunt: idcirco noctem, & tenebras, vt pote tenebrarum filij quærebant. Qui enim male agit, odit lucẽ.

Cum autem tanta signa fecisset coram eis, non credebant in eum.

FInem impositurus Euangelista miraculis narrandis Christi, quę coram populo Iudęorum in suę doctrinę confirmationem fecit, optimo vtitur epilogo, illorum exaggerãs incredulitatẽ, ne quis eam imperfectioni miraculorũ adscriberet. Cũ tot inquit ac tãta miracula Christus fecerit, quę omnia digna fide erãt, adhuc tamen Iudæi in eum non credebant, in sua infidelitate pertinaces. Verbũ *Non credebant*, non simplicem fidei negationem significat, quod nõ crederent: sed continuam, & perseuerantem infidelitatem, quę perfidia est. Vox Gręca *τοσαῦτα* numerum, & magnitudinem indicat, nempe tot, & tam magna. Et re vera vtrumque miracula Christi habebant, & numero copiosissima, & magnitudine maxima, & omni digna admiratione, & fide erant: tantoq. erat damnabilior, & inexcusabilior incredulorũ perfidia. Aliquos credidisse certum est, multo tamen plures increduli erant, vt more communi loquẽdi dicat, Iudęos tunc non credidisse.

Vt sermo Isaiæ impleretur, quem dixit.

TEstimonio Prophetę horum perfidiam comprobat. & sensus est, Non crediderunt in eum, cum tot ac tanta fecisset signa, ex quo fit, vt verissima fuerit sententia, quam de eis pronunciauit multo ante Isaias. Particula *Vt*, non indicat causam finalem, quasi eos non credidisse dicat, ea causa, vt impleretur prophetia: sed denotat euentum, nempe inde factum est, vt verissima sint, quę Isaias prędixit. Nec hoc adducit Euangelista tãtum, vt veritatem prophetię doceat: sed etiam, vt Iudęorum perfidiam damnet & accuset: quę tanta erat, vt Isaias tot sęculis superior eam prędixerit, & abominatus fuerit. sitq. sensus: Isti Iudęi, tot, ac tantis signis non crediderunt: iure ergo Isaias tantam perfidiam detestatus est, omniaq. quę ipse prenunciauit, vera fuerunt. Alia etiam de causa hoc testimonium citatur, ne scilicet Iudęi suam perfidiam occultarent aut defenderent se, negantes perfidos esse, testimonio prophetę vtitur, qui eos perfidos, ac infideles prędixit, & arguit. plura in annotatione sequuntur.

ANNO-

ANNOTATIO XVIII.

Diuina præscientia aut prædictio nō fuit causa infidelitatis Iudaicæ.

ATHANASIUS ferm. de passione & cruce Domini, hunc locum Ioannis docte discutit & declarat. Refert primo loco quorundam hæresim, quam ex verbis hisce conceperunt, asserētes Iudæos idcirco non credidisse, quia prædictū erat per Prophetam, eos non esse credituros. Dicebant vlterius Iudæos causam nō fuisse incredulitatis suæ, sed eum, qui prædixit: nec etiam peccasse, culpamve contraxisse in ijs, quæ fecerunt, sed potius laude dignos: eo quod non vt delinquentes, sed vt obsequentes scripturis ista fecerunt. Verba enim hæc Ioannis in hunc sensum interpretabantur, vt idcirco non credidisse dicantur, quia Isaias talia prædixit, quæ si non fuissent prædicta, vtique credidissent. Athanasius tamquam impiam, & falsam hanc damnat doctrinā, & merito. Nā Iudæos peccasse grauiter non credentes, ipsemet docuit Christus sæpe. Ioan. 15. Nunc, inquit, excusationem non habent de peccato suo. Ioan. 16. Arguet mundum de peccato, quia nō crediderūt in me. Esse etiā eorum malitiam, & propriam voluntatem causam, docuit Christus Ioan. 5. Quo modo potestis credere, qui gloriam ab inuicem capitis? Scrutamini scripturas, in quibus vitam æternam habere putatis, & non vultis venire ad me. Et multis alijs in locis similia habentur.

Recte autem dicit Athanasius non fuisse eos incredulos, quia Propheta prædixit, sed quia Prophetæ quæ futura erant nouerunt, & ipsi tales sua malitia futuri erant, propterea eorum incredulitatem prædixerunt. si enim ipsi aliter se habituri fuissent, & credituri essent, vtique nouissent Prophetæ, nec eorum infidelitatem prædixissent. Præscientia enim hæc nō facit res tales, sed quia res tales futuræ erāt, ipsi, qui nouerunt futura, prædixerunt. Quando igitur Ioannes dicit nō credidisse, vt sermo Isaiæ impleretur, nō causam, cur non crediderint, indicat, sed eorū infidelitatem, vt omnibus nota sit, nec occultari, aut negari possit, testimonio prophetico comprobat. Ita Athanasius respōdet. Et est vera, & docta responsio. Particula enim *Vt*, in scriptura sæpe, non causam, sed euentum & consecutionem significat. Ps. 50. Tibi soli peccaui, & malum coram te feci, vt iustificeris in sermonibus tuis. Certa, & indubitata res est, non peccasse

A David, & malum fecisse, hac de causa, vt iustificaretur Deus in sermonibus suis: sed ex illius peccato consequebatur, Deū iustificari in suis promissionibus, & 3. Reg. 17. Ingressus es ad me vt interficeres filiū meum. Certa res est non fuisse Eliam ingressum in domum mulieris illius, vt filiū interficeret. & Ioan. 9. dixit Christus: In iudiciū veni, vt qui vident cæci fiant. Doctrinam hanc & responsionem, etiā Chrysost. hom. 67. & Euthym. & inter Latinos

B August. tract. 53. sequuntur.

Aliqui tamen nostro tempore nouā responsionem excogitant, vt particula ista etiam causam finalem, non quidem principalem, sed accessoriam significet, vt sit sensus: Deum permisisse hos Iudæos in infidelitatem labi, vt vera esset Isaiæ prophetia, & hanc probant sententiam similibus locis scripturæ, in quibus talis particula causam accessoriam indicat. Mat. 1. Hoc totū factū est, vt adimpleretur, quod

C dictum est per prophetam dicentem: Ecce virgo in vtero habebit. & Ioan. 16. Vt cōsummaretur scriptura, dixit: Sitio. Huiusmodi sunt multa loca, in quibus facta hæc dicuntur, quia in scriptura prædicta erāt: non quod hæc sola causa sit, sed accessoria. Non enim incarnatus est, vt scriptura impleretur, sed propter redemptionem nostram, simul etiam, vt promissa impleret. Ita dicendum in hoc loco existimāt. At hi non attendunt Ioannem non dixisse, hos permisisse Deum non credere, vt

D impleretur sermo: sed hos non credidisse, vt impleretur sermo. Infidelitatis autem huius prophetia nec principalis, nec accessoria causa fuit: longe enim differūt ea quæ recte fiunt, ab ijs, quæ male: illorum enim causa Deus est, horum autē arbitrium humanum. Ideo quando Christus aliqua faciebat, dici potest fecisse, vt scriptura impleretur, quasi ea sit causa accessoria: at de peccatis, & male factis, qualis erat horum infidelitas, nequaquam

E id dici potest. Quod si dicas Deum iuste permisisse: fateor. Ioannes tamen non dixit Deum permisisse, sed eos non credidisse, & de infidelitate non de permissione adiunctum est: Vt sermo Isaiæ impleretur. Vera igitur responsio, & doctrina est, quam olim sacri Doctores secuti sunt. Quæ in annotatione sequenti exactius discutientur.

Domine

Domine, quis credidit auditui nostro?

COMMENTARIVS.

HÆc sunt Isaiæ verba, quæ recitat Euangelista, & habentur apud Prophetã cap.53. quorum exactior declaratio ad illius libri commentarium spectat: tamen quia a Ioanne referuntur, sine declaratione non sunt omnino prætermittenda. His verbis Isaias paucitatem eorum Iudæorum, qui erant Christo credituri, non solum ante mortem, sed etiam post Apostolorum prædicationem prædicit, & in hoc sensu allegantur a Paulo ad Rom.10. quamuis a Ioanne in præsenti referantur propter eos, qui Christo ipsi prædicanti non crediderunt. Perpauci enim fuerunt credentes considerata pene infinita non credentium multitudine. Verbum illud *Domine*, in Hebræo nunc non legitur, tamen Septuaginta habent, & credendum est, eos legisse, & in vero Hebræo textu ita legi debere: nam & Paulus, & Euangelista cum Septuaginta legunt. Non ergo probandi sunt, qui secundum Hebraicam veritatem non esse legendum sentiunt. Verba autem hæc Prophetæ non ipsius nomine, aut Apostolorum, vt aliqui existimant, sed nomine Christi cum Patre loquẽtis dicta sunt. Christus enim Patri loquens: *Quis*, inquit, *Credidit, auditui nostro?* id est, verbis nostris, quæ ipsorũ auditibus suggeremus. Erant enim verba Christi verba Dei, & Pater in ipso, & cũ ipso loquebatur: sermones ergo suos cum Patre facit communes, & raritatem, ac paucitatem credentium sermonibus, & verbis Dei miratur. ac si dicat: rari sunt credituri verbis, quamuis sint verba Dei. Sermonem autem auditum appellauit, quia auditu percipitur, vt significaret se locuturum carne assumpta ad aures exteriores Iudæorum, & sensibiliter: non igitur sermonem suum vocat auditum suum, quia ipse audiat, sed quia ipse alios audire faciat. Ita.1.Thessa.2. dicit Paulus: Cum accepissetis a nobis verba auditus Dei, id est, quæ Deus audire vos facit. Vtitur autem verbo præteriti: *Quis credidit*, loco futuri: tum, quia commune est Prophetis, ad certitudinem exprimendã futurorum, vti præterito: tum, vt dicit Augustinus lib.3. con. Maximi. cap.14. quia Prophetæ vident futura in Dei præscientia, in qua iam præsentia, & facta sunt. Quibus etiam verbis Christus Deum se vnum cum Patre significat: dum communem vtriusque dicit esse sermonem: quis auditui, & verbis nostris credet?

Et brachium Domini, cui reuelatum est?

SVnt hæc etiam verba apud Prophetam raritatem credentiũ indicantia. Christus autem se brachium Domini appellat, loquiturq. de se in tertia persona, prænuncians raros futuros, qui brachium Domini, nempe se in carne agnoscent. Et perpende, quam apposite se brachium Domini dicat: per brachium enim potentia significatur. Christus autem non solum est potentia & virtus Patris, per quem omnia facta sunt: sed etiam venit ad nos in virtute, & potentia operibus multis, & magnis diuinitatis: idcirco brachium Domini se appellat. Et est sensus: Rari admodum sunt, qui meam diuinitatem agnoscent, & confitebuntur ex Iudæis, quamuis ego opera diuinæ potentiæ multa, & magna sim effecturus apud eos. & hoc verbum respondet illi: *Cum tanta signa fecisset, non credebant. Cui*, enim *brachium Domini reuelatum est?* Est igitur Christus brachium dictus, quia a Patre procedit, quia virtus est ipsius, quia in carne apud nos virtutis, & potentiæ opera exercuit.

ANNOTATIO XIX.

Brachiũ Patris filius dicitur. BRachiũ hoc esse Dei filiũ docet Hier. in expositione Isaiæ, & Euseb. lib.3. de demonstratione Euangelica ca. 2. & Aug. tract.53. & ante eos Athan. in lib. de communi essentia Patris, & Filij, & Spiritus sancti: quo nomine in alijs locis scripturæ etiã appellatus est Isa.51. In brachio meo gentes sperabunt, & cap. 52. Parauit Dominus

minus brachiũ sanctũ suum in oculis omniũ gentiũ: non quod corporeus sit Deus, sed metaphoris spiritualia explicãtur. Vt enim filiũ Dei, carne sũpta diuinæ potẽtię opera facturũ significaret Propheta, brachiũ appellauit: operamur enim brachiis.

Sabellius reijcitur. Attende tamẽ Sabelliũ, vt refert Aug. tract. 53. ex hoc nomine collegisse vnicum esse suppositũ; & personã Patris, & Filii, sicut vnũ sunt suppositum brachiũ, & corpus. Nec considerauit hæreticus in metaphoricis locutionibus id solũ accipiendũ, in quo, & propter quod metaphora, & similitudo cõsistit: similitudo autẽ non in vnitate suppositi est, nec scriptura ea ratione filiũ brachium appellat, sed propter hoc, quia sicut homo brachio operatur, ita De[us] verbo, & filio cũcta fecit: omnia enim per ipsum facta sunt. Quam metaphoræ rationẽ indicat Hieremias ca. 32. Tu, inquit, fecisti cælũ, & terrã in fortitudine tua magna, & in brachio tuo excelso. Alterã etiã dat causam Athan. loco citato, nẽpe vt consubstãtialitas filij cũ Patre significetur. Vt enim brachiũ procedit a corpore, sed vnica est A substantia cum eo, ita filius a Patre procedit, vnica tamen vtriusque est substantia.

Est tamen adhuc verbũ perpendendũ. *Cui, inquit, reuelatũ est brachiũ Domini?* ergo velabitur brachiũ hoc, & ita estnã diuinitas filij carne velata erat. Quo verbo Propheta, seu Christus per Prophetã suã prædicit incarnationem: vt enim Leo epistola 22. ad clerum Constantinopolitanũ dicit, humanitas velamen fuit diuinitatis. Dicitur autẽ *Cui reuelatũ est*, quia Deus est, qui reuelat, & illuminat. Homo enim suis uiribus non potest fidei mysteria assequi. B Tamen quia ipsius hominis est, Deo illuminanti oculos claudere, propterea raritatẽ, & paucitatẽ credentiũ scriptura miratur, culpa tacite in audituros reiecta. In eisdẽ verbis annotat Tertul. lib. con. Praxeã, bis dici Domini, & Domine: nõ enim dicitur, & brachiũ tuũ, sed, *Brachiũ Domini*, vt distinctio personarũ Patris, & filii significetur. His igitur uerbis prophetę, raritas credẽtiũ Iudæorũ, & icredulorũ multitudo etiã post miracula multa pdicta est. Et hęc sufficiãt pro hui[us] loci explicatione.

Propterea non poterant credere, quia iterum dixit Isaias.

COMMENTARIVS.

INcredulitatem Iudæorum testimonio Prophetæ probauit Euangelista: nunc causam incredulitatis altero eiusdem Prophetæ testimonio confirmat, quod testimonium paulo inferius declarabimus. Attende autem horum verborum sensum esse talem: *Propterea isti non poterant credere, quia Isaias dixit: Excæcauit oculos eorum.* id est, quia excæcati sunt, sicut Isaias prædixit. non enim est causa incredulitatis prædictio Isaiæ, sed id quod Isaias prædixit, nempe excæcatio, & obduratio populi: quia enim excæcati, & obdurati erant, propterea non crediderunt. Particula igitur illa *Quia*, causam indicat, sed non ipsam prædictionẽ Prophetę, quia ipse dixit, sed id quod prædixit. Et in hũc sensum interpretanda sunt verba, *Non poterant credere*, quia Isaias dixit: Excæcauit oculos eorum, & indurauit cor. id est, quia excæcati, & obdurati erant. Sicut Isaias prædixit. Certum autem est, dum excæcati erant, eos credere non potuisse. Qui ad prædictionem particulam *Quia* retulerunt, non causaliter, sed consecutiue interpretati sunt. Sed non est hæc legitima expositio: causam enim incredulitatis Ioannes docet. Nam prius incredulitatem, posterius causam ostendit, & vtrumque testimonio Prophetæ comprobat. Hæc tamen in sequẽti commentario magis explanabuntur: qua autem ratione, nõ potuisse credere dicti sunt, in sequenti annotatione expositum inuenies.

ANNOTATIO XX.

In sacra scriptura posse, & nõ posse sex modis dicta legimus. VT multa scripturæ loca, inter quæ vnus est iste noster, facile intelligantur, annotãda est doctrina Greg. Nazian. orat. 4. de Theologia ubi sex modos tradit, quibus aliquid posse & nõ posse fieri, dici contingit, tam in communibus locu- A tionibus, quam in scriptura sacra.

Primus est secundum defectum certi tẽporis, ac personæ habita ratione, ut quod puer luctari non possit, aut catulus cernere, aut aduersus aliquem decertare: luctabitur enim aliquando, & cernet; decertabit

bit etiam aduersus alterũ, etiamsi aduersum hunc nequeat. Ad hunc modum mihi videtur illud reduci. 1. Ioan. 3. Non potest peccare, quoniam ex Deo natus est. & illud Mat. 7. Non potest arbor mala fructos bonos facere, nempe dum talis est: sed potest, qui natus ex Deo est, gratiam, per quam natus est, amittere, & arbor mala malitiam deponere. At dum tales sunt non possunt facere, habita ratione ad illud tempus & circumstantiam.

Secundus modus de eo, quod sæpenumero contingit, vt illud Mat. 5. Nō potest B ciuitas abscondi supra mõtem posita. Fieri enim potest, vt quædam ciuitas abscondatur, maiore aliquo monte luminibus obiecto.

Tertius modus est, secundum æquum: quod enim minime est æquum, nec rationi consentaneum, dici solet fieri non posse, vt est illud Mat. 9. Non possunt filii thalami ieiunare, quãdiu præsens est sponsus.

Quartus modus est secundum voluntatis auersionem: quod enim abhorremus, facere non posse dicimus: vt est illud Ioannis 6. Non potest mundus odisse vos. & C Mat. 12. Quo modo potestis loqui bona, cum sitis mali? Sub hoc quarto modo cõprehenditur quod difficile & arduum est, hoc enim dicimus aliquando impossibile: nam quod abhorret voluntas difficile, & arduum est facere.

Quintus modus est secundum naturam: quod enim secundum naturæ potentiam fieri non potest, id impossibile dicimus. Vt est illud Io. 3. Quo modo potest homo D nasci, cum sit senex? & Mat. 19. Non potest camelus transire per foramen acus: hæc enim fieri non possunt secundum naturam.

Sextus modus est, quando nulla ratione fieri potest: sic dicimus non posse Deum esse malum, non posse fieri, vt sex & quattuor non conficiant decem. Tale est illud Ioan. 5. Non potest facere filius, nisi quod viderit Patrem facientem: cum enim vna E sit vtriusque essentia, & potentia, nihil facit Pater, quod nõ & filius faciat. Hos sex modos docte, & vere, ex scriptura, & communi loquendi modo colligit, & comprobat Gregorius. Ad quem autẽ horum referendũ sit, quod nunc dicitur considerare oportet. Quod vt facilius assequamur, inquiramus, qua ratione excæcatus, & obduratus, non posse credere dicatur, nam talis modus aptabitur loco præsenti. Vt enim ex commentario constat, sensus verborum Ioannis hic est: Non poterant cre- A dere propter excæcationem, & obdurationem ab Isaia prædictam. Idem igitur sensus est, ac si dicas: excæcati, & obdurati erant, ideirco credere non poterant. Quo modo autem excæcatus, & obduratus credere non possit, non eadem ratione exponunt Doctores. Aug. tract. 53. eos non potuisse credere sentit, quia re vera absolute non poterant, non quod Deus non posset illos illuminare, & conuertere, sed quod non haberent illi a Deo auxilium, quo se possent conuertere: qui modus ad quintum reduci potest. Iudæi ergo voluntate sua in eam se coniecerunt cæcitatem, & obdurationem, quia voluerunt: at postquam tales extiterunt, iam non eis liberum fuit, nec potuerunt resipiscere, & credere, iusto Dei iudicio, propter illorum malitiam, & prauitatem excæcari. Hæc est mens Augustini.

Excæcatus, & obduratus quo modo dicatur non posse credere.

Aliter Chrysost. hom. 67. & Euthy. sentiunt: nempe & excæcatos, & obduratos absolute potuisse credere, si voluissent: & dictos non posse, propter auersam voluntatem eorum: quia abhorrebant nimium a credẽdo. Quod autem maxime nolumus, dicimur non posse facere, sicut & illud Ioan. 6. Non potest mundus odisse vos. Modus hic est quartus secundum annumerationem Gregorij.

Augustini sententia non mihi multum probatur, quia nititur huic fundamento, obduratos, & excæcatos omni auxilio diuino destitui, quo conuerti possint. Quod non video ratione sufficienti probari posse: nemo enim in hoc sæculo ita destituitur auxilio Dei, vt conuerti nequeat: quãuis propter peccata aliqui multis auxilijs priuentur, & ijs sine quibus difficillimum erit conuerti, at non impossibile. De qua re non est hic locus plura tractandi. Modus Chrysost. mihi magis probatur, nempe non potuisse credere: quia præ excæcatione, & obduratione valde abhorrebant credere in Christum, auersissimaq. erant eorum voluntates ab eo. Id tamen non fecit, vt absolute non potuissent credere: potuerunt enim credere, sed vti diximus, difficillime tum multis destituti auxilijs: tũ nimia obduratione, & voluntatis auersione. Hæc doctrina probabilior, & communior est, & est similis sensus illius. Io. 5. Quo modo potestis credere, qui gloriam ab inuicem capitis? Sententia tamen Augustini non est improbabilis. De hac autem excæcatione, & obduratione in commentario, & annotatione sequentibus tractabitur.

Auctor Aug. & Chrysost. sententias expendit.

Excæca-

Excæcauit oculos eorum, & indurauit cor eorum.

COMMENTARIVS.

HÆc sunt Isaiæ verba, quæ habentur cap. 6. vbi quantum ad verba spectat, attende Ioannem non tam verba, quam sensum ipsum, vt sæpe Euangelistæ faciunt, allegasse: in Hæbreo enim sic habetur, Excæca cor populi huius, & aures eius aggraua, & oculos eius claude. Septuaginta autem aliter verterunt, nempe: Incrassatum est cor populi huius, & auribus grauiter audierunt, & oculos suos clauserunt. Quam versionem Matthæus cap. 13. & Paulus Act. 28. secuti sunt, & ea verba retulerunt. Quæ res probat sensum Spiritus Sancti non esse solum eum, quem verba Ioannis præ se ferunt, sed simul quem verba Matthæi. Rursus vnum & eundem sensum esse, siue legas, vt in Hebræo legimus, siue, vt Ioannes allegat, siue vt Matthæus, & Paulus referunt. Verba enim diuersa sunt, sensus tamen idē est: idcirco nulla est repugnantia, nec contradictio. Sensus enim præcipue est attendendus. Existimo ego hanc verborum varietatem Spiritus sancti consilio factam esse, vt ex vna lectione sensum alterius sine errore comprehenderemus, vt Paulo inferius constabit. Esse autem Deum, qui nunc dicitur excæcasse, & obdurasse docet Paulus, qui ad Rom. 11. hunc eundem locum sub alijs verbis allegauit, sensum etiam respiciens. Dedit, inquit, illis Deus spiritum compunctionis, oculos, vt non videant, & aures, vt non audiant. Ecce vides, Deum esse, de quo Isaias dixit: Excæca cor populi huius, & aures eius aggraua. & Ioannes etiā: Excæcauit oculos eorum, & indurauit cor. Quod enim futurum erat, prænunciauit Propheta, quamuis sub forma illa loquendi: Excæca, & obdura. Nō enim imprecabatur Iudæis excæcationem, sed quam futuram nouerat, sub illa forma propheticis consueta prædicebat. Ioannes autem modum mutauit loquendi: Excæcauit, & obdurauit, vt exponeret Isaiam non imprecatum fuisse, sed prænunciasse. Ne autem verba Ioannis alijs occasioni errandi essent, existimantibus Deū causam esse excæcationis, & obdurationis, quasi ipse iniecisset eis tenebras, & cor eorum molle indurasset: idcirco Matthæus, & Paulus aliter hæc verba retulerunt, vt ex eis intelligeremus, qua ratione Deus excæcasse, & obdurasse dictus fuerit: Auribus, inquit, grauiter audierūt, & oculos ipsi clauserunt. Ecce ipsi sunt causa suæ excæcationis, & obdurationis: quia oculos clauserunt nolentes lumen veritatis recipere. Ipsi aures aggrauarunt, & cor obdurarunt odio prosequentes loquentem Dominum. Quando, igitur dicitur Christus, seu Deus excæcare, & obdurare, intellige id dictum ex accidenti quodam, quia ipse locutus est, ipse verbum veritatis docuit, lumen fidei suæ sparsit, non vtique vt illi excæcarentur, vel obdurarentur: at ipsi sua malitia nolentes recipere, excæcati dicuntur verbo, & lumine Christi, qui nihil minus, quam excæcationem eorum proponebat. Hoc expressit Salomon cap. 2. Excæcauit, inquit, eos malitia eorum. Excæcatio ad intellectum, obduratio ad affectum pertinet. Iudæi enim nec veritatem intellectu perceperunt, nec affectu voluerunt percipere.

ANNOTATIO XXI.

Quid sit excæcatio, & obduratio.

DVo in præsenti loco declaratione indigent: Vnum est, quæ sit ista excęcatio, & obduratio Iudæorum. Alterum, qua ratione Deus excęcasse, & obdurasse eos dictus sit. Sunt autem hæc difficilia quidē cognitu, sed necessaria ad loci præsentis, & multorum, quæ in scriptura occurrunt, intelligentiam: quam si nostri temporis hæretici assecuti essent, non tam grauiter in hac parte errassent, nec de Deo impie sensissent, docētes Deū causā esse peccati. A

Quantum igitur ad primum spectat, attende neminem proprie excæcari dici, nisi qui prius videbat: excæcare enim est cæcū facere, & excæcari cæcum fieri: cæcus autem non fit, nisi videns. Iudæus igitur, si excæcatus est, prius videbat, & ita est: nam ante Domini aduentum veram fidem habebat, scripturarum sensum assequebatur, Christum venturum, aliaq. multa diuinitus reuelata credebat, vt vere vidēs fuerit, & inter videntes & fideles cōputatus. Gen

tes enim in tenebris: Iudæi in lumine ambulabant. Adueniente autem Christo, quē venturū Iudæus credebat, & sperabat lumē hoc amisit, & ex vidēte cæcus fact⁹ est. Dū enim in venientē non credidit, fides in eo non mansit: nam præsente Christo, credere in venturum fides non est, sed error. Debuerat autem Iudæus transitum quendam facere, & quem venturum credebat venientem recipere, in eumq. credere, & hac ratione fidem conseruasset. At veniēte non recepto, omnino fidem amisit, & excæcatus est. Erat autem fides illorū ante aduentum talis, vt si sapuissent Iudæi, potuis- B sent venientem agnoscere: nam multa signa a Deo acceperant vt eum possent discernere. lumen ergo habebat Iudæus, sed amisit: excæcatus igitur est. Adde etiam excæcatum dici non solum, quia lumen amisit, sed quia a lumine nimis remotus est. sic enim solemus aliquem excæcatum dicere, vt sit nomen etiam augmenti, & cuiusdā habitus in luminis priuatione. Non enim solum nō viderunt, sed in hac priuatione luminis nimium inhæ- C serunt, & nimis a veritate recesserunt plurimis erroribus contra veritatem conceptis. Ecce qualiter excæcati dicantur Iudæi illi. Dicuntur etiam nostri temporis Iudæi excæcati: quamuis numquam ipsi viderint, quia tamen parētes, a quibus descendunt, viderūt. solet autem totum corpus, & multitudo pro vno reputari. sic Matthæi. 23. dicitur: Hierusalem, quæ occidis Prophetas, & lapidas eos, qui ad te missi E sunt, quamuis non id facerent illi ijdem quibus Christus tunc loquebatur. Hęc de excæcatione.

Obduratio autem ad voluntatem, & affectū pertinet: dicitur autem voluntas obdurata ratione habita ad aliud; quando nō solum nō inclinatur, vt illud velit, sed aliquo contrario affectu multum impeditur, & detinetur, ne illud velit. Sit exemplum; est aliquis, qui pacem cum inimico inire non vult, non hoc solo obduratus dicitur; D sed quādo multa adsunt, quæ eū detinent, ne id faciat, auertūtq. voluntatē eius a pace, & in contrariam partem impellunt; hic obduratus dicitur, metaphora sumpta a corpore duro, quod non facile tactibus cedit. sic affectus obduratus resistit precibus, & rationibus inducentibus, vt aliquid velit, & acceptet. Cor Iudæorū ante Christi aduentum non erat obduratū, ne Christum reciperet: at quando prædicantem, miracula facientē, vocantemq. ad se omnes audierunt, & viderunt, tunc increduli

A obdurari cœperunt. Obdurarūt autem affectum eorum, ne in Christum inclinaretur, ambitio, auaritia, superbia, odium capitale contra Christum. Hæc omnia, quorum passim diuina scriptura mentionem facit, in contriam partem voluntates eorū auerterunt, & ita obdurarunt, vt miraculis stupendis, & vocibus apertis Christi nō cederent. Ecce qua ratione obdurati dicūtur. Hęc excæcatio igitur, & obduratio est quam prædixit Isaias, & quam Euangelista dicit causam esse, quod non crediderint, nec credere potuerint.

B Obijciet aliquis vnum, nempe incredulitatē potius videri causam excæcationis, & obdurationis, quam contra excæcationē & obdurationem causam, quod non crediderint. Recte obijcitur, sed vt res hæc declaretur, aduerte Ioannem nōn adferre excæcationē, & obdurationem, tamquā causam, quod non crediderint, sed quod credere non potuerint. Verum est enim, dum Christo fidem non adhibuerunt, excæcatos, & obduratos fuisse: hæc tamē excæcatio, & obduratio effecit postea: vt quamuis plura, & magna miracula Christus ediderit, quamquam aperte eis locutus fuerit, adhuc non crediderint. A principio igitur nō crediderunt, & lumen amiserunt, & indurari cœperunt: quæ excæcatio, & obduratio tanta fuit postea, vt nec in suscitantē mortuum quatriduanum crederēt. Et hoc est, quod Ioānes nunc dicit. loquitur enim de incredulitate eorū post tot signa: *Cum*, inquir, *tanta signa fecisset, non credebant*. Perpende, *Non credebant*, id est, adhuc in sua infidelitate perseuerabant, & perfidi erant, & huius perfidiæ, & obstinatæ infidelitatis, causa erat eorum excæcatio, & obduratio. Nō enim, vti diximus, excæcati erant, quia lumen fidei amiserant: sed quia nimis disiuncti erant a veritate multis erroribus, & falsis opinionibus contra Christum conceptis, quem dęmoniacum & seductorem, & legis transgressorem reputabant. De obduratione autem hoc est peculiare, fuisse prius ambitiosos, & auaros; tamē hæc non obdurarunt eorum cor, sed postquā Christū audire primo noluerunt, cœperūt obdurari corda eorū, & effectū est ne postea vlla ratione acceptarēt immo vt eū morti traderēt. Hæc de illa priori difficultate proposita; posteriorē autē, ne prolixitas indistincta, confusionem generet, ad sequentē annotationē remittimus.

ANNOTATIO XXII.

Quare Deus excæcare, & obdurare dicitur.

POsterius illud propositum examinādū nunc est, nempe qua ratione Deus excæcasse,

excæcasse,& obdurasse dictus sit. Aduertendum maxime est, effectum tribui alicui,& in scripturis,& in communi vsu loquendi tripliciter. Vno modo, quando impedire cum potuisset talem effectum, noluit, maxime autē cum impedire ad eum pertineret. hoc modo illud Act. 20. dictum est, Mūdus sum a sanguine omniū: non enim subterfugi, quominus annunciarem omne cōsilium Dei vobis: significans si non annunciasset, mundum se a sanguine nō fuisse futurum. & illud Ezechiel. 33. Si speculator venerit, & non insonuerit buccina, sanguinem de manu speculatoris requiram. Iuxta hanc significationem dixit Ambrosius: Si pauperem fame pereuntem non pauisti, occidisti.

Altero modo tribuitur alicui, quando id fecit, vnde occasio nata est, ex qua effectus ille euenit: quamuis ille non intēderit talē effectum, nec quod fecit, ad talem effectū esset ordinatū. Hoc modo dictum est illud 3. Reg. 17. Ingressus es ad me, vt interficeres filium meum. Sciebat mulier illa Eliā non interfecisse, nec venisse, vt filius interficeretur: tamen aduentum Eliæ occasionē fuisse, quod filius eius mortuus est, existimabat. Credidit enim se tātum Prophetā in domum suam, nō vt debebat, honorifice recepisse,& ea de causa culpam contraxisse, propter quam in filio puniretur: idcirco effectū tribuit Eliæ: Vt interficeres, inquit, filium meum. Iuxta hoc locutionis genus dicimus, quando aliquis visitat infirmum, & admonet status, & periculi, vt corrigatur, si infirmus irascatur,& præ ira morbus ingrauescat,& moriatur; mortem visitanti tribuimus, & eum occidisse infirmum affirmamus, quia occasionē, quamuis remotam, nec ad talem effectū ordinatā dedit. Tertio modo tribuitur effectus illi, qui veram causam, vnde effectus sequitur, exhibuit, sicut qui gladio occidit, aut id adhibet, vnde mors sequitur: ad quem modum, qui iuuat, & consulit, aut mandat, reducitur.

Tripliciter vnus ab altero potest excæcari.

His suppositis, vt proposito applicemus; sciendum, tripliciter posse vnum excæcari ab altero. Primo modo quia impedire potuit, ne visum amitteret,& in cæcitatem incideret: noluit autem, sed permisit. Altero modo, quia fecit aliquid, quod occasio fuit illi errandi,& visum amittendi. Tertio, quia ipsum visum abstulit, immittēdo errorē,& deceptionem. Sint horum exempla (loquimur enim de spirituali excæcatione intellectus) Est aliquis qui vidit vnū alteri falsam doctrinam tradentem, quā

A auditor suscipiens excæcatur,& errat, nec tamen ille impedit cum posset; talis eum excæcasse dicitur. Rursus est aliquis prædicator, qui veram doctrinam prædicat, vt doceat veritatem; tamen aliquis auditor ignarus non recte percipiens falsū concipit sēsū; similiter odio, vel aliqua alia iniqua affectione dispositus, non recipit, nec vera existimat, quæ prædicat: talis excæcatur, & prædicās dicitur excæcasse. Rursus est alius, qui falsa prædicat dogmata,& talia audientibus persuadet, iste excæcat vere,& causa est propria excæcationis. Qui etiam inducit audientes, vt talia recipiāt, etiam excæcat. Hæc eadem de induratio-

B ne dicimus; indurat enim, qui cum possit emollire animum alterius, negligit; indurat etiā, qui aliquid facit, vnde alius occasionē obdurationis accipit. Solemus enim dicere, quando aliquis rogat alterum, & preces fundit, vt aliquid faciat, si iste nolit,& in suo perseueret proposito, induratū esse a rogante, nō quod rogās vere duritiē effecerit, sed quod ille occasionem pertinacius suo inhęrendi proposito acceperit. Indurat etiam, qui inducit,& veram causam adhibet, vt aliquis in suo iniquo proposito perseueret.

Quo horū triū modo Deus excæcare & indurare dicatur.

Cū igitur hi tres sint modi,& Deus excæcare, & indurare dicatur, quo horū mo-

C dorū excæcare, & indurare dictus sit, inquirendum est. In primis nemo Catholicus, nec pius dubitat, Deū non excæcare, nec indurare modo tertio, quasi ipse sit causa, qui errorem immittat, & decipiat hominem,& humanos affectus induret, & obstinatos ac pertinaces faciat: longe hæc a Deo, & Christo Domino absunt. Si enim Deum peccare posse impium est affirmare quia bonus est,& bonitas infinita: impium etiam est affirmare causam esse veram, & propriam peccati: hoc enim infinitę bonitati repugnat. Quod Matth. 7. docuit nos

D Christus, dicēs: Arbor bona nō potest malos fructus facere, qua igitur ratione fons ipse bonitatis malos fructus faciet, si quod participatione bonū est, nō potest facere. Iacob. 1. monet nos Apostolus: Nemo cum tentatur, dicat quoniam a Deo tentatur, Deus enim intentator malorum est, & neminem tentat. Sensus est. Sicut ipse tentari nequit a malo, quia malum in se non valet recipere: ita etiam neminem tentat ad malum. Plena est scriptura huiusmodi testimonijs. est de eadem materia docta, & elegans homilia Basilij, cuius titulus est, Quod Deus non sit auctor malorum.

Primo autē modo Deus excæcat, & in-

 durat,

durat, quia non prohibet, cum possit, ne homo incidat in errores, & indurationes, sed dimittit eos incidere: & hac ratione August. tractat. 53. intelligendus est, & est cõmunis doctrina catholicorũ: declaratione tamen indiget, quã adhibebimus si tamen prius obiectioni cuidam responderimus. Dicet enim aliquis, qui potest impedire malum, & non impedit, causa mali est, & peccat: igitur Deo imputabitur peccatum, quia cum possit non prohibet. Respondeo duo. Vnum est Deum non dici non prohibere, aut non impedire, quia nihil faciat, quominus malum non fiat: non enim sic est, nam hominibus semper id præstat quo ipsi possint, si velint, in malum nõ labi. Is autem, qui præstat quod alteri satis est, vt malũ caueat, si velit, a culpa est immunis, etiamsi ille alter in malũ labatur. Quamuis igitur Deus sua omnipotẽtia posset omne malũ, & peccatum impedire, tamen cũ hominibus ea exhibeat, quibus possint si velint, malũ cauere, culpa, aut propria causa mali, Deo tribui non potest, sed ipsi homini.

Alterum est, non semper etiam apud homines, qui potest impedire malum, aut effectũ aliquem si non impediat, causa dicitur illius propria, nec ei culpa imputatur, nisi adsit etiã aliud, vt illi incumbat ex officio, aut particulari aliqua ratione id impedire. Multa enim fiunt in ciuitatibus homicidia, quæ si ciues omnem adhiberent, diligentiam, non euenirent, nec perpetrarentur, sed ea cura non incumbit, nisi publicis personis, idcirco non ipsis culpa imputatur. Cum igitur Deus non teneatur impedire homines omnino ne peccent, & errent, & obdurentur, cum sit summa hæc gratia, qua ipsi efficiuntur indigni, immo iuste posset denegare id auxilium, quo possunt non peccare, si velint: non est cur vlla ratione Deo malum hoc imputetur. Obijcies iterum, quare ergo excæcare, & obdurare dicitur? Respondeo, vt nos timeamus scientes propter peccata nostra sæpe Deũ negare nobis suum auxilium, quo impedirentur mala: & sinere in cæcitatem mentis & voluntatis obdurationem labi: quamuis non neget propter suam misericordiã au-

A xilium, vt liberum sit nobis, si velimus, in ea mala non præcipitari. Deus igitur excæcare, & obdurare, similiter decipere, immittere spiritum erroris, in scripturis hac ratione, & modo dictus est.

Pręter hũc autẽ modũ etiã secundo dicitur excæcare, & obdurare, quia nimirũ ea facit, quæ occasio sunt peccatoribus, & malis cæcitatis & obdurationis, quãuis nõ ea intentione a Deo fiant: quem modũ docte, & eleganter tradit Hiero. Epist. ad Hedibiã. quæst. 10. hoc vtens exemplo. Sol lumen suum expandit, quo calefacit, ex diB uersa tamen corporum dispositione fit, vt vnum rarefiat, alterum obduretur: mollescit enim cera, indurescit lutum. sic vno diuino opere bono, mali ob suã maliciã peiores fiunt, boni vero meliores. Nam vitã bonis & malis Deus impertit, tẽporalia bona his & illis cõmunia facit, vt bene operẽtur, at mali vita longiori, & temporaliũ copia peiores fiunt, boni vero meliores. Hac ratione Christus sua doctrina, & miraculis excæcasse, & obdurasse Iudæos dicitur: nã C illi auari, inuidi, & superbi odium maius cõtra eũ cõceperunt, & inde magis occasionem errandi rapuerũt, vt dicerent esse seductorem, & dæmoniacum: et quod omnibus, vt verum cognoscerent, & salutẽ cõplectẽtur, a Christo factũ est, ipsi in suã perniciẽ cõuerterũt. Non igitur Christus causa fuit, sed ipsi sibi causa fuerũt erroris & obdurationis, iusto Dei iudicio id permittẽte. Bonis enim malũ ad bonũ prodest: at mali etiã bona in malũ cõuertũt & in licẽtiã, & occasionẽ peccatorũ. Ex his facile est cognoscere, quæ sit causa vera, & propria excæcationis, & obdurationis tertio modo ipsimet nimirũ improbi, qui oculos aperiD re, recusant, & affectũ cõuertere, cũ nunquam denegetur auxiliũ diuinũ, quo possint resipiscere. Sic igitur Deus excęcat, & indurat, vt non ipse causa sit tertio modo, sed homo & ipsius malitia. Idcirco recte Matthæus, & Paulus, vt in commentario diximus, interpretati sũt verba hæc: Clauserunt, inquiũt, oculos, & grauiter audierunt. Sunt multa, quæ de hac materia dici possent, sed ad intelligentiam sententiæ huius hæc sufficere videntur.

Vt non videant oculis, & non intelligant corde, & conuertantur, & sanem eos.

COMMENTARIVS.

Verba sunt eiusdem Prophetæ superioribus coniuncta, & particula, *Vt*, non ponitur causaliter, sed consecutiue. vt sit sẽsus: Excæcati, & obdurati sũt Iudæi, ex qua excæcatione, & obduratione prouenit. vt oculis mentis non viderint nec corde intellexerint; id est, non agnouerunt, nec crediderunt. Mens enim per cæcitatem non agnouit, & voluntas per obdurationem, intellectum ne crederet auertit

auertit. Intelligere enim corde, quod credere eſt, ad affectum ſimul, & cognitionem refertur: videre autem oculis, ad agnitionem pertinet. ac ſi diceret: non agnouerunt Chriſtum, nec in ipſum crediderunt: non agnoſcentes autem, nec credentes, non ſunt conuerſi a vijs ſuis prauis ad verum medicum, nec a peccatis liberati, & ſanati ſunt. Vide quanta mala ſint ob excæcationem, & obdurationem conſecuta. Illæ negationes etiam duo verba poſteriora complectuntur. ac ſi diceret: non intellexerunt: & non intelligentes, non ſunt conuerſi: non conuerſi autem, non ſunt ſanati.

ANNOTATIO XXIII.

Expoſitio Auguſtini non probatur.

AVg. tract. 53. Verba duo, *Conuertantur, & ſanem eos*, affirmatiue legit, in hunc ſenſum. Excæcati, & obdurati ſunt, vt non videntes, nec intelligentes tamquam a Deo puniti, & caſtigati, hac ratione conuertantur, & ſanentur. Sed non eſt expoſitio ſenſui Prophetæ conformis: omnia enim verba negatio complectitur modo expoſito, quam etiam expoſitionem Auguſtinus probat. Retulit autem Ioannes hæc etiam verba, vt incredulos in Chriſtum terrore percutiat, & ad ipſum conuertat, docens ſanari non poſſe, niſi depoſita excæcatione, & obduratione, in Chriſtum ex corde credant.

Hæc dixit Iſaias, quando vidit gloriam eius, & locutus eſt de eo.

COMMENTARIVS.

VErba ſunt hæc Euangeliſtæ. Relatiua autem illa *Eius*, & *Eo*, ad Chriſtum referuntur, in quem Iudæi non credebant, cum tanta ſigna feciſſet. vt ſit ſenſus: hæc dixit Iſaias, quando vidit gloriam Chriſti, & locutus eſt de Chriſto. Hoc factum fuit in illa magnifica, & illuſtri viſione cap. 6. quando vidit Dominum ſedentem in ſolio maieſtatis ſuæ, & alia, quæ ibi referuntur. Gloriam appellat illam ſplendoris, & maieſtatis ſpeciem, diuinitatis quoddam exterius ſignum, qua etiam ratione Moyſes dictus eſt gloriam Dei uidiſſe. Quibus verbis diuinitas Chriſti confirmatur. Interrogabit aliquis, quid Iſaias tunc locutus eſt de Chriſto? Reſpondet Euthymius hoc eſſe, quod modo refert Ioannes, nempe excæcationem, & obdurationem Iudæorum futuram Chriſti aduentus tempore. Iterum interrogabis, quare Euangeliſta hæc adiunxit verba, nonne ſatis erat teſtimonium Iſaiæ adduxiſſe? Reſpondeo hoc factum, vt diuinitatem Chriſti teſtimonio eodem comprobaret, & eo infidelitatem Iudæorum magis conuinceret, & damnaret: ſimul etiam fidelium corda, ad legenda, quæ de eius morte, & paſſione iam iam narrare incipit, diſponeret. Scandalum enim mortis eius tollitur, quando oculus mentis in eius diuinitate figitur.

ANNOTATIO XXIIII.

Quæ Trinitatis perſona in viſionibus veteris teſtamenti apparuerit.

DIfficilis eſt controuerſia inter antiquos Patres, an in viſionibus illis veteris teſtamenti, quæ ſub ſpeciebus ſenſibilibus fiebant, Pater apparuerit. Hilarius enim lib. 5. de Trin. tenet generaliter Filium ſemper apparuiſſe patribus, numquã autem Patrem. conſentit huic ſententiæ Tertul. lib. aduerſus Praxeã. ſimiliter Am communi eſſentia Patris Filij & Spiritus ſancti. & Baſil. lib. 5. con. Eunomi. Hi duo doctores etiam de hoc loco Iſaiæ tractantes, Patrem viſum dicunt ſedentem in ſolio: at quia Ioãnes tribuit hoc filio, & Paulus Act. vlt. Spiritui Sãcto, reſpõdet Athana. lib. de incarna. Chriſti, id dictum eſſe quia vna eſt vtriuſque eſſentia, quod vna

& Ambr. respondet Patrem, & Spiritum sanctum dici visum ratione vnius essentiæ. Quod enim dicit Athanas. de filio, qui visus dicitur, quia vnius est essentiæ cum Patre, hoc Ambrosius respondet de Patre, qui visus dicitur ratione vnius essentiæ cum Filio; tamen speciem illam filij fuisse existimat, non Patris, vt Athanasius sentit.

Auctoria sententiæ.

Negandum non est probabiles esse Patrum tantorũ sententias: mihi tamen probabilius videtur Patrem esse etiam visum in veteri testamento, nec esse generaliter verum filium semper apparuisse, non Patrem. Et vt omittam alia multa, illud vnũ B mihi multum persuadet. Deuter. 18. relatum a Moyse. Quãdo enim Deus dedit legem, & sub ignis, & tonitrui specie apparuit, populo timẽte accedere, Deumq. per se audire detrectante, ac petente audire per tertiam personam loquentem: Dixit Deus Moysi: Bene sunt locuti. Prophetam suscitabo eis de medio fratrum suorum, ponam verba mea in ore eius, & qui non audierit, ego vltor existam. Hæc verba de Christo sunt, tunc incarnando, per quem nobis locutus est Deus verbum salutis. Qui igitur loquebatur Pater est, qui hæc promisit, & qui suscitauit eum mittendo; ipse etiam est, qui iudicat incredulos, te- C stante ipso Domino. Ioan. 8. Ego nõ quæro gloriam meam: est, qui quærat, & iudicet. Quibus verbis significauit Patrem, a quo missus erat. Superius etiam Ioan. 5. iterum loquens de Patre dixit, Vocem eius nõ audistis, & speciem eius non vidistis, quæ de Patre esse intelligenda, cuius vocem audire timuerunt, in eorum expositione ostendimus. Negari igitur vix potest, Patrem visum fuisse patribus, sub specie aliqua sensibili.

Si autem de hac visione Isaiæ, loquamur A existimo speciem illam, quæ in solio sedebat, non vnam solam personam, sed tres repræsentasse, vt non imago Patris, aut Filij tantum, sed totius Trinitatis fuerit. Sicut & Abraham tres vidit, & vnum adorauit, mihiq. hoc persuadeo: primo, quia Seraphim, qui adstabãt, tribus acclamationibus vtebantur: Sanctus, Sanctus, Sanctus, Dominus Deus. quod profecto indicat speciẽ illam totius Trinitatis fuisse. At quia vnus Deus est, idcirco in singulari loquitur: Vidi Dominum sedentem. Secundo, quia nisi fuisset imago totius Trinitatis, non esset ad Spiritum sanctũ relata a Paulo, vti diximus: nõ enim responsio Athanasij, & Ambro. satisfacit: nempe ratione vnius essentiæ Trinitatis, imaginẽ modo vni, modo alteri tribui personæ. Nam quamuis vnica sit essentia Trinitatis, nihil prohibet imaginem vnius personæ, non alterius esse signum. Columba enim illa in baptismo Christi Spiritum sanctum solũ repræsentabat: nec dicimus Patrem descendisse in specie columbæ, vel Filium, sed solum Spiritum sanctum. Ita in hac visione Isaiæ, nisi imago etiam Spiritum sanctum, & Filium repræsentasset, numquam filio a Ioanne, Spiritui sancto a Paulo adscripta esset. At quia totius Trinitatis imago erat, hinc est, quod Ioannes ad Filium, Paulus ad Spiritum sanctum referunt. Ibi enim visus est Filius, visus est Spiritus sanctus sub illa specie. Ita autem visum dicit Ioannes Filium, vt non excludat Spiritum sanctum. similiter & Paulus filium non excludit, nec etiã Pater est excludendus, non tãtum propter vnitatẽ essentiæ, vt Athan. & Ambrosius sentiunt, sed etiam propter speciem ipsam, quæ tres personas repræsentabat modo diuino, & ineffabili. Hæc satis sunt pro huius loci explicatione.

Verumtamen & ex principibus multi crediderunt in eum: sed propter Pharisæos non confitebantur, vt e Synagoga non eijcerentur.

COMMENTARIVS.

POst Iudæorum incredulitatem, qui cum tanta Christus fecisset signa, non credebant narratam, & testimonio Prophetæ conuictam; aliorum fidẽ reprehendit: & est sensus. Non solum Iudæi, cum tanta signa fecisset, non credebant, sed multi etiam ex maioribus, & primoribus eorum credebant quidem, tamen non confitebãtur metu Pharisæorum; ne e Synagoga eijcerentur. Illi in fide, hi in cõfessione defecerũt, quæ necessaria est ad salutem. Rom. 10. Corde creditur ad iustitiam, ore confessio fit ad salutem. Notanda est rabies Pharisæorum contra Christum, quam etiam primi Iudæorum formidabant: erant enim in rebus ad religionem pertinentibus maxime auctoritatis apud Iudæos, quibus sacerdotum Principes multum in his deferebant. Aduerte hos credidisse in Christum, quia ipsum verum Messiam existimabant, vt vere erat: tamen reprehendi ab

Euange-

Euangelista, quia cum fide Dei charitatem non habebant, diligentes plus gloriã hominum, vt inferius dicetur: quod hæreticos nostri temporis conuincit, negantes fidem esse posse sine Charitate. At hos Ioannes credidisse affirmat, dilexisse autem negat. Particula, *Verumtamen*, aduersatiua est, & facit sensum hunc: quamuis maior pars Iudæorum non crediderit in eum, tamen aliqui crediderunt ex primis, sed hi adhuc imperfecte nimis, quia non confitebantur. Illa etiã particula *Et*, indicat etiam alios præter principes credidisse, sed hi, & illi metu Pharisæorũ non confitebantur, & propterea dicebant Pharisæi superius Ioan. 7. Nemo ex principibus credidit in eum: credebant quidem, sed occulta erat eorũ fides, deficiente exteriori confessione præ metu: & ideo Pharisæi ignorantes talem fidem, illos credidisse negarunt.

Dilexerunt enim gloriam hominum, magis quàm gloriam Dei.

CAusam, cur non confiterentur, exprimit Euangelista: nempe quia prætulerunt magni fieri ab hominibus potius, quam a Deo, hoc est diligere magis gloriam hominum, quam gloriam Dei. Idem est sensus cum verbis illis superioribus cap. 5. Accipitis gloriam ab inuicem, & gloriam, quæ a solo Deo est, non quæritis. Gloriã hominũ appellat claram notitiam, & honorificam opinionem, quam de aliquo homines habent: gloriam autem Dei existimationem etiam bonam, & magnã, quam habet Deus de homine, iuxta illud ad Rom. 4. Habet gloriam, sed non apud Deum. Isti autem principes pluris fecerunt apud homines magnifieri, quàm apud Deum. Cum enim se e Synagoga eijci, & contemni a suis timerent, si Christum confiterentur, noluerunt confiteri. Ita hunc locum exponit Aug. lib. 5. ciui. ca. 19. vbi ostendit Apostolos cõtrarium fecisse, qui pro nomine Iesu contumelias, iniurias, flagella, & mortem pati, & nihili ab hominibus fieri elegerunt.

Iesus autem clamauit, & dixit: Qui credit in me, non credit in me: sed in eum, qui misit me.

REcte Euangelista hæc verba coniunxit superioribus, ostendens occasione incredulorum, & trepidantium ea Dominum protulisse: nihil enim eum latebat. Magnificat autem fidem, quæ in ipsum habenda erat, vt ex hoc incredulos terreat, grauitate infidelitatis eorum considerata: & trepidos roboret ad confessionem, proposita excellentia fidei. Idcirco clamat libere, & palam loquẽs vel ipso clamore illorum metum, & occultam trepidationem arguens, & dicit: *Qui credit in me, non credit in me: sed in eum qui misit me*, idest, qui mihi credit, ne existimet se homini soli fidem dare, sed simul Deo: non est humana fides, sed diuina illorum, qui in me credunt: credere enim mihi, credere etiam Deo est. Perpende ergo eius, qui non credit, a sensu contrario, infidelitatem non esse contra hominem solum, sed etiam cõtra Deum. Timeat etiam non tantum incredulus, sed simul, qui occultat, & dissimulat fidem: non enim fidem humanam sed diuinam celat, & occultat, reusq. vterque efficitur contra Deum, tã qui non credit, quam qui credit, & non audet confiteri. Huiusmodi verba non sunt negationis absolutæ, sed vti sæpe iam diximus, exaggerationis cuiusdam in hunc sensum:

Ambro.lib.5.de fide cap.5. repellens vanam quorundam obiectionem dicentium, in Christum non esse credendum, quia dixit ipse: *Qui credit in me, non credit in me:* nec attendebant hoc dictum esse, vt non in solam humanitaté, quæ exterius apparebat, sed simul in diuinitatem eius oculos mentis conuerterent.

Et qui videt me: videt eum, qui misit me.

NE quis existimaret superiorem sententiam: *Qui credit in me, credit in eum, qui misit me*, in eo sensu pronunciatam esse, sicut dici solet: qui credit Prophetæ misso a Deo, credit in Deum, nō tamen quod ipse Propheta sit Deus. Addit: *Qui videt me, videt eum, qui misit me*, id est, non sum ego sicut Prophetæ a Deo missi: est enim in me ipsamet diuinitas Patris huic vnita humanitati, quia ego sum Filius eius, eandem cum eo habens deitatem, & substantiam. Prophetæ quidem a Deo fuerant missi, sed in eis non erat diuinitas, sicut est in me. Qui ergo videt me, etiam Patrem videre dicitur, quia in me est eius substantia. Sensus est de visione corporali, non quod Deus oculo corporeo videatur immediate, & per se, sed mediante humanitate, cui diuina substantia Patris, & Filij est vnita, vt in annotatione explicatur.

ANNOTATIO XXV.

Quo modo in Christo videri pater dictus sit.

VErba hæc Christi: *Qui videt me, videt Patrem:* possunt vera censeri de visione corporali. Qui enim videbat oculis corporeis Christū, Deum videbat: non quidem per se, & immediate, quia Deus inuisibilis est, oculo corporeo, sed mediate. Sicut dicimus nos videre substantias, medijs tamen accidentibus, & videre personas hominum, cum non nisi figuræ eorū nostris se oculis obijciant: ita videbatur Deus, sed per humanitatem vnitam diuinitati. Et sicut Deus dicebatur pati, & crucifigi, quia humanitas crucifigebatur propter vnionem: ita etiam eadem de causa, B & ratione videbatur Deus, sicut etiam videbat, & loquebatur, & audiebat Deus. Omnes enim hæ enunciationes veræ sunt, cumq. eadem esset diuinitas Patris, qui videbat Christum, videbat Patrem ratione vnius diuinitatis: & hoc commune fuit credentibus, & nō credentibus. Quamuis qui credebant, nouerant se, dum videbant Christū, simul videre Patrem & Deum: at qui non credebant, id non agnoscebant.

Huic expositioni repugnare videtur illud verbum Græcum, θεωρῶν, quod significat potius mentis visioné, & contemplationem: & sic interpretantur Chry. ho.68. & Euthym. & Ambr. lib.5. de fide cap. 5. & Aug. tra. 54. quamuis de visione, & cōtemplatione, quæ per fidem est, exponant, nempe qui credit in Filium, credit in Patrem simul. Idem etiam sentit Orig. lib.7. con. Celsum, & ho. 3. in Cant. vbi absurdum putat affirmare, qui videbāt Christū A oculo corporeo, posse dici videre Patrem: tamen non video, qua ratione id negari possit, modo enim aliquo, qui videbat Christū, Deum videbat, vti diximus: qui enim videbatur, Deus erat, ergo qui videbat eū, Deū videbat. Nec ista expositio de fide accommodari potest: Christus enim in illa visibili humanitate diuinitaté velatam, & latentem significare volebat, seq. non merum hominem, sed simul esse Deū: quod multo magis perfecte, & vere significatur, loquendo de visione corporali, vti diximus, qua qui videt filium, videt & Patrem, quia vnius sunt substantiæ. Iā enim præcedentibus verbis dixerat de fide: *Qui credit in me, non credit in me, sed in eum, qui misit me*, nunc se consubstantialem significat Patri ex visione vtriusque inseparabili. Si igitur de fide exponamus, esset repetitio, non probatio præcedentis senteētiæ. Nec obstat verbum Græcum: positum enim est loco verbi ὁρῶ, quo vsus est Ioā. 14. Qui videt me Philippe, videt & Patré meum: & consulto vtitur nunc hoc verbo θεωρῶν, vt significet, qui eū videt, vti debere mētis speculatione, & contemplatione, C vt latenté agnoscat diuinitaté. Possent etiā hæc verba exponi de visione mētis, & intellectu sclare, qualis est beatorū: qui enim videt clare Christū, videt simul in eo Patré. vt sit sensus: Si me aperte agnosceretis, & intueremini, videretis etiā Patrem. At quia de præsenti loquitur, & cūm hominibus: Qui videt me, videt & Patrem: ideirco accommodatior est expositio prior.

Ego

Ego lux in mundum veni, vt omnis, qui credit in me, in tenebris non maneat.

COMMENTARIVS.

CVm dixiſſet ſe Patrem habere Deum, eiuſdem ſubſtantiæ, & vnius naturæ ab eoq. eſſe miſſum reddit cauſam quare ſit miſſus, & cur cum ſit Dei filius, in mundum venerit. Et attende, quam ſapienter, & artificioſe finem ſuis prædicationibus ad populum imponat: vltima primis coniungens, & totam rationem aduentus exponens. Ego, inquit, qui lux eram, in hunc veni mundum, vt illuminarem omnes, & in me crederent. Erant omnes quidem in tenebris mortis: Ego vere lux eram ęterna ſine principio, veni carne aſſumpta eripere ex his tenebris omnes, qui in me voluerint credere, nec alia via a tenebris vllus liberabitur, niſi per fidem in me: neceſſe enim eſt præter credentes, omnes alios manere in tenebris. Hic eſt ſenſus. Perpende verba, *Ego lux veni in mundum*, indicat lucem eſſe ante aduentum ſuum, non vt Prophetæ, non vt Ioannes: non enim erant hi lux, priuſquam venirent in mundum, idcirco lux participata omnes fuerunt: at Chriſtus lux vera erat ſine principio, qui dignatus eſt venire: vt illuminaret eos, qui ſedebant in tenebris, & in vmbra mortis. Perpende iterum verbum, *Vt omnis, qui credit in me, in tenebris non maneat*, igitur antequam crederet, etiamſi ſapientiam omnem mundi habuiſſet, in tenebris erat. Rurſus, qui non credit, in tenebris manet, non tantum eſt, ſed manet, quia ſine fide, tenebræ hæ in æternum manebunt: nec enim alia eſt via, nec ratio eas fugandi, & lumen diuinum recipiendi, niſi fides in Chriſtum, per quam ipſum Dei filium, & mundi Saluatorem credimus, & mandatis, ac verbis ipſius obedimus.

Et ſi quis audierit verba mea, & non cuſtodierit, ego non iudico eum: non enim veni, vt iudicem mundum, ſed, vt ſaluificem mundum.

PRroſequitur explicare ſui aduentus rationem, & inſtitutum, & terret non credentes in ſe, vt vel timore conuertantur. Et eſt ſenſus: Veni, vt credentes in me, in tenebris non maneant, qui vero non credunt verbis meis, ego quidem nunc non iudico eos, nec ſententiam profero, vt condemnem eos, quia hic aduentus meus non eſt ad iudicandum, nec ad ferendum ſententiam contra mundum ſed ad ſaluandũ. Quibus verbis inſinuat eos eſſe damnatione dignos: Nam dum cauſam aſſignat, cur non credentes non iudicentur, nempe quia non venit nunc ad iudicandum, ſignificat, ſi veniſſet, vtique eos iudicaſſet, & damnaſſet. Non ergo miremini o Iudæi, nec dicatis in cordibus veſtris, impune non credimus tibi: quid enim mali habemus ſi non credimus? hoc non eſt, quod culpa, & quidem grauis deſit: ſed quod non venio nunc ad iudicandum. Non dicit, non iudicabo, ſed non iudico de pręſenti: dum tamen pręſens tempus exprimit, tacite ſe iudicaturum poſtea inſinuat. In Græcis codicibus non habetur, *Cuſtodierit*, ſed crediderit, *Qui audierit verba mea, & non crediderit*, Senſus tamen vnus, & idem eſt.

---

aduentu: non ergo arbitrentur increduli se iudicium euasuros, quamuis ego nunc eos iudicare non venerim. Patrem hunc iudicem intelligit, de quo Ioan. 8. dixerat: Ego non quæro gloriam meam, est qui quærat, & iudicet. In memoriam reducit his verbis illud Patris verbum, & iudicium contra non credentes Christo. Deutero. 18. Quicumque non audierit, ego vltor existam. Attende verbum, *Qui me spernit, & non accipit verba mea:* Hebraismus enim est, posterius est prioris declaratio: ille spernit, qui non accipit verba, & qui Christo fidem non dederunt, iniuria, & contemptu eum affecerunt, sed iudicium Dei omnipotentis non euaserunt: puniti enim sunt paulo post temporali, & spirituali pœna in hoc sæculo, & in futuro æterna: quando in captiuitatem & vastationem traditi sunt Romanis propter hoc peccatum, vt alijs in locis diximus.

ANNOTATIO XXVI.

Sermo Christi iudicabit.

DVo sunt hoc in loco annotanda. Vnũ, communem fere expositorum sententiam esse vt is, de quo nunc dicitur, *Habet qui iudicet eum*, sit sermo, de quo statim dicitur: *Sermo, quem locutus sum iudicabit illum:* vt verba sequentia explicent hanc præsentem sententiã. Ita exponunt Chry. hom. 68. & Aug. tract. 54. & Euthy. tamen mihi non est visa expositio hæc legitima propter duo. Prius est, quia in his verbis: *Habet, qui iudicet*, verbum iudicandi sumitur in eadẽ significatione, in qua sumptũ est in illis verbis, *Ego non iudico eum:* Est enim sensus: Ego nunc non iudico, tamen habet, qui iudicet. ac si dicat: Ego iudex nunc non sum, habet tamen iudicẽ: at sermo non est iudex, nec iudicare dicitur, sicut iudex, & sicut Deus, & Christus iudicãt. Sermo autẽ iudicare dicitur, quia est argumentum iudicandi, & ratio, quæ eos dignos damnatione facit, sicut & Regina Austri dicta est iudicatura. Verba igitur quæ sequuntur, non pertinent ad hæc quasi explicẽt ea. Alterum est quia verbũ hoc est de præsenti, Ego nõ iudico, sed habet iudicantem, nempe nunc in hoc sæculo, & tempore huius aduentus: at *Sermo*, qui sequitur iudicaturus dicitur in nouissimo die, non igitur ad hæc verba illa referuntur, propterea expositio commentarij mihi probabilior apparet.

A Alterum annotandum est, quod miror neminẽ annotasse, Ambro. lib. 1. de pœn. cap. 11. illa verba. *Si quis audierit verba mea, & non custodierit,* legere affirmatiue. *Si quis audierit verba mea & custodierit ea, ego non iudico.* Ita Nouatiani legebant, & Ambrosius talem probat lectionẽ, vt sit sensus: Si quis me audit, & credit, ego non iudico eum sed potius saluo: quia nõ veni iudicare, sed saluare: & tũc est eadem sententia cum illa: Qui credit nõ iudicatur.

Diuersa lectio Ambrosij.

B Et fateor me valde suspicari hanc lectionem esse legitimam, quam sequẽs sententia cõfirmat: sequitur enim altera pars opposita. *Qui me spernit, & non accipit, habet qui iudicet*. prior igitur tota pars de credentibus erat, nempe qui audierit, & custodierit, non iudico eum & tunc est integra illa sentẽtia similis illi, *Qui credit non iudicatur, qui non credit, iam iudicatus est.* si autẽ prior pars esset de nõ credentibus, dicendũ erat. Qui audierit verba mea, & nõ custodierit, seu nõ crediderit ea, ego nõ iudico, quia nõ veni iudicare, habet tamẽ C qui iudicet eũ. Nec erat opus addere, qui me spernit, & non accipit verba mea, horũ additio videtur antithesis superiorum, & proinde legenda sunt affirmatiue. At quia cõmunis lectio Græca, & Latina aliter habet, nos secuti sumus eam in commentario, tamen hoc annotasse non erit inutile.

Sermo quem locutus sum, ille iudicabit eum in nouissimo die.

COMMENTARIVS.

TAcite insinuat Dominus se venturum in nouissimo die, & iudicaturum eos, vt annotat Aug. tract. 54. & est sensus. præter iudicium præsens, quod non credentes subibunt, habent aliud in nouissimo die. *Sermo*, inquit, *quem locutus sum, in nouissimo die iudicabit eos*, id est, eos dignos damnatione, & con-

demnatione

demnatione apertissime demonstrabit: iuxta illud Ioannis 15. Si non venissem,& locutus eis fuissem: peccatum non haberent. Nunc autem excusationem non habent. Hebraismus est, & supplenda particula coniungens, nempe *Et sermo quem locutus sum:* solent enim Hebræi illam aliquando prætermittere. Hanc sententiam exponit Atha.orat.contra Arian.quod ex Deo Deus est verbũ.

Quomodo sermo Christi iudicabit. Attende verbum iudicandi non in eadem significatione sumi, in qua prius: non enim sermo sententiam fert, nec iudex est, sed ratio, & causa iustissima, & clarissima damnationis eorum. Hoc autem verbo insinuat Dominus aduentum suum secundum ad iudicandum in nouissimo die. Si enim sermo iudicabit eos in nouissimo die, id est dignos manifestabit, & erit ratio, & causa iustæ damnationis: erit igitur qui tunc iudicet, & sententiam ferat, vt iudex. hic non erit alius, nisi cuius sermo eos iudicabit, vt ipse sit iudex,& sermo ipsius causa sit iustam ferendi contra eos sententiam damnationis, ac si diceret: Qui non credit,nec verba mea accipit,ego non iudico nunc eum: tamen in nouissimo die iudicabo, & eisdem verbis, quibus non credidit iudicabo, & damnabo eum: non tamen propter hoc nouissimum iudicium euadet præsens: nam etiamsi ego non iudicem visibiliter vt homo,tamen Pater meus iudicabit, & damnabit in hoc etiam sæculo incredulos Iudæos similiter in futuro. Hic est huius contextus sensus,qua autem ratione sermo iudicaturus sit eos, explicant verba sequentia.

Quia ego ex me ipso non sum locutus:sed,qui misit me Pater,ipse mihi mandatum dedit,quid dicam,& quid loquar.

Causam dat vtriusque sententiæ,nempe: *Qui non accipit verba mea,habet qui iudicet eum, & sermo meus indicabit eum.* Et est sensus,sermo meus non est hominis meri,sed Dei: nam quæ ego loquor, Patris sunt: & quæ mihi Pater mandauit,hæc locutus sum: qui igitur est incredulus sermoni meo, verbis Dei contradicit,Dei sermonem negat: idcirco Pater,& ipse sermo ab eis negatus, & spretus ipsos reos,& damnatione dignos efficient,& iudicabũt tamquam contemptores sermonis Dei, & verborum Patris incredulos. Attende hæc verba Christum proferre,tamquam hominem:& propterea dicit,se nihil locutum esse,nisi quod Pater ei mandauit. A seipso loquitur,qui propria auctoritate loquitur,& non alterius: at Christus quæ loquebatur auctoritate Patris, & diuina loquebatur. Non dicit autem,qui misit me Deus,& mandatum dedit mihi Deus, sed Pater, vt se filium Dei significet, non solum hominem, quales Prophetæ erant,qui a se ipsis non loquebantur,sed quæ Deus, non quæ Pater mandabat eis. Commemorat etiam hisce verbis,vt recte Cyril.lib.9.cap.1. annotauit, quæ Deuter.18.narrantur,vbi dixit Deus: Loquetur quæcumque mandauero ei, & ponam verba mea in ore eius,hoc nunc dicit Christus: Ecce ego a me non loquor,sed quæ mihi Pater mandauit,sicut promissum est: sermo igitur hic iudicabit incredulos,& inobedientes: superius cap. 10. late discussimus qua ratione Christus vt homo acceperit præceptum Patris.

Quo argumento vsus sit Paulus. Aduerte hoc argumento, sumpto ex qualitate sermonis vsum esse Paulum contra Iudæos,vt quã seuera Dei pœna sint puniendi exponeret, epist. ad Hebr. cap.10.dicens: Irritam quis faciens legem Moysi sine vlla miseratione duobus, vel tribus testibus moritur, quanto magis putatis deteriora mereri supplicia, qui filium Dei conculcauerit. Attende etiam sermonem, qui dicitur eos damnaturus in nouissimo die,non esse intelligendum solum,sed confirmatum miris

ANNOTATIO XXVII.

Expositio Chrysostomi non probatur.

CHrys. hom. 68. particulam *Quia*, non causaliter exponit, sed loco particulę *Quod*, vt sit declarans, non autem reddens causam, eritq. sensus: sermo, quem locutus sum, iudicabit eum, sermo nempe his verbis contentus (a me ipso non sum locutus, sed qui misit me, dedit mihi mādatum.) Sed difficile accōmodatur verbis hæc expositio: Christus enim de ijs etiam omnibus loquebatur, quæ prius docuerat, & de tota sua prædicatione, ideo verbo præterito vsus est, *Non*, inquit, *a me ipso sum locutus*, & sic Athanasius loco citato in superiori commentario exponit. Particula ergo *Quia* causalis est, nempe sermo faciet illos dignos damnatione, quia erat filij Dei, & non hominis meri, & etiam erat ex præcepto Patris.

ANNOTATIO XXVIII.

Varia expositio doctorum.

ATtendendum est illud, *A me ipso non sum locutus*, Ambrosium lib. 5. de fide cap. 5. exponere ratione diuinitatis dictum, quia filius est a Patre non a se. consentit Aug. tract. 54. Ideo, inquit, a me nō sum locutus, quia a me ipso non sum: & vera doctrina est. At quia sequitur, sed qui misit me, dedit mihi mandatum, quid lo- A quar, & hoc hominis est: idcirco verbum hoc, *A me ipso non sum locutus*, exponendū est, vt loquatur, qua ratione homo est, dicitq. Ego *Non sum a me ipso locutus*, quasi humana sola voluntate prędicauerim, quę hactenus dixi: sed a Patre est mihi totus meus sermo demandatus, & præceptus. Ac ne quis eum non esse locutum a seipso, tamquam Prophetam aliquē existimaret: idcirco dicit, *Pater dedit mihi*, quod nemo Prophetarum, aut ceterorum hominū dicere B potuit, nimirum ego loquor quæ Pater mihi pręcepit, quantūcumque ex Deo esset. His ergo verbis se filium Dei significat, sed nō propterea quia dicit: *A me ipso non sum locutus*, sed propter verbū adiunctum: *Pater dedit mihi*. Insinuat etiā se Deum esse, quia vnum ex his, quæ locutus erat, fuit se esse Dei filium. Chrysost. hom. 68. *A me ipso non sum locutus*, exponit in hunc sensum: id est, non contraria prædicaui Deo, sed consentientia: & mandatum de diuinitate exponit, interpretan- C do consensum voluntatis. At quia cap. 10. hæc diffuse tractaui, & ostendi Christum vt hominem habuisse Patris præceptum, idcirco nunc prætermitto.

Et scio, quia mandatum eius vita æterna est.

COMMENTARIVS.

COncludit causam damnationis, & iudicij. Sermo meus iudicabit eum, quia mandatum est, & præceptum Patris, & ego *Scio, quia mandatum eius vita æterna est*: id est, in his seruandis quæ mandat, & quæ ego de mandato eius denuncio, posita est vita æterna, vt qui crediderit, & seruauerit ea, vitam habeat æternam, qui vero non, priuetur æterna vita, & mortem incurrat sempiternam. Mandatum vita æterna dicitur: id est, quæ Christo mandauit predicari, causa sunt vitæ æternæ: quia credentibus & custodientibus illa, vita datur æterna. Et non dicit: Mandatum eius vita æterna, sed, *ego scio mandatum eius vitam æternā esse*, vt sententiæ grauitatem augeat, eosq. terreat testimonio hoc suo, *Ego scio*. Simul etiam vt se a Patre distinctam personam, significet, ipsi tamen æqualem: vt qui humilia dixerat, dum mandati meminit, sublimia loquatur, Ego scio. Simul etiam illos impugnat, qui deceptorem eum appellabant.

Quæ ergo ego loquor, sicut dixit mihi Pater, sic loquor.

EX prædicta sententia infert, hæc etiam quæ modo loquitur esse verba Patris: si enim generaliter a se ipso non est loquutus, sed quid dicat, & quid loquatur, de Patris habet mandato: hæc etiam quæ nunc vltimo dicit, nempe se lucem esse, & sermonem suum illos in nouissimo die iudicaturum, & cetera quæ affirmauit, sunt etiā de eodē Patris mandato. Hic est huius vltimæ sententiæ sensus.

FINIS PRIMI TOMI COMMENTARIORVM IN EVANGELIVM IOANNIS.